ISTORIA

ILUSTRATĂ A ROMÂNIEI

LIBERA INTERNAȚIONAL

ISTORIA

ILUSTRATĂ A ROMÂNIEI

LIBERA INTERNAȚIONAL

ISTORIA

ILUSTRATĂ A ROMÂNIEI

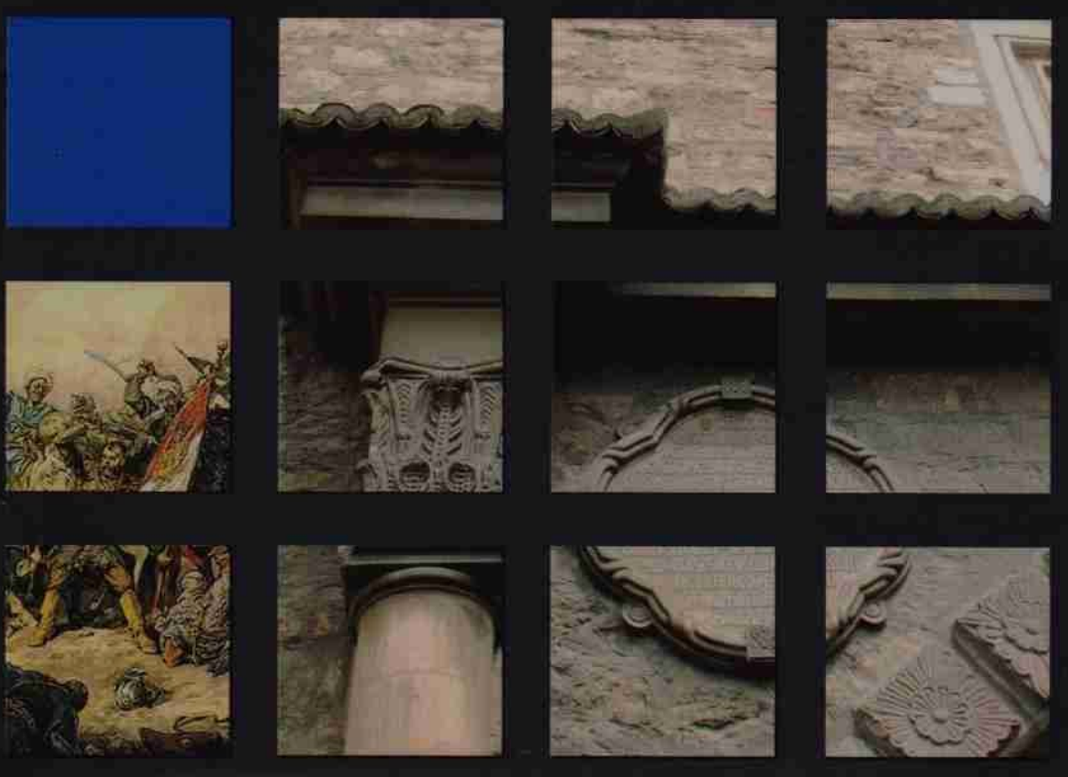

LITERA INTERNAȚIONAL

Istoria
ilustrată
a României

Coordonatori
IOAN-AUREL POP
IOAN BOLOVAN

ISTORIA ILUSTRATĂ A ROMÂNIEI

RIA

LITERA
INTERNATIONAL

Coordonatori

IOAN-AUREL POP

IOAN BOLOVAN

Autori

SUSANA ANDEA
Cercetător ştiinţific principal dr.,
Institutul de Istorie „George Barit" din Cluj-Napoca

IOAN BOLOVAN
Conferenţiar universitar dr.,
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cercetător ştiinţific principal la Centrul de Studii Transilvane

IONUŢ COSTEA
Lector universitar dr.,
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca

GHEORGHE IACOB
Profesor universitar dr.,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

CORIOLAN HORAŢIU OPREANU
Cercetător ştiinţific principal dr.,
Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca

IOAN-AUREL POP
Profesor universitar dr.,
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei Române

COSMIN POPA
Cercetător ştiinţific principal
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti

MIHAI ROTEA
Cercetător ştiinţific principal dr.,
Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei,
Cluj-Napoca

AUREL RUSTOIU
Cercetător ştiinţific principal dr.,
Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca

MARCELA SĂLĂGEAN
Conferenţiar universitar dr.,
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca

TUDOR SĂLĂGEAN
Cercetător ştiinţific principal dr.,
Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei,
Cluj-Napoca

Secretar de redacţie

TUDOR SĂLĂGEAN

Litera Internaţional
O. P. 53;C.P. 212, sector 4,
Bucureşti, România
tel./fax (021)3196390;
e-mail: comenzi@litera.ro

str. B.P. Hasdeu nr. 2, Chişinău, MD-2005
tel./fax (37322) 292 932, 294 110,
e-mail: litera@litera.ro

Copyright © 2009,
Litera Internaţional
Toate drepturile rezervate

Proiect editorial: Anatol Vidraşcu

Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

Editor: Vidraşcu şi fiii

Design, machetare, selecţie imagini,
concepţia grafică şi procesare computerizată: Vitaliu Pogolşa

Coperta: Vladimir Zmeev,
operator Vladimir Kravcenko

Redactor artistic: Vladimir Zmeev
Lector: Sergiu Ababi

Tipărit la Combinatul Poligrafic din Chişinău

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Istoria ilustrată a României /
coord.: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan.- 608 pag.
Bucureşti-Chişinău-Cluj: Litera Internaţional, 2009
ISBN 978-973-675-584-2
ISBN 973-9975-904-92-6
I. Pop, Ioan-Aurel (coord.)
II. Bolovan, Ioan (coord.)
94(498)

Cuprins

Cuvânt către cititor — 6

MIHAI ROTEA
Preistori — 9

AUREL RUSTOIU
Dacia înainte de romani — 27

CORIOLAN HORAŢIU OPREANU
REGIUNILE NORD-DUNĂRENE DE LA PROVINCIA DACIA LA APARIŢIA [illegible] — 49

TUDOR SĂLĂGEAN
SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU (SEC. IX—[illegible]) — 101

IOAN-AUREL POP
Românii în secolele XIV—XVI: de la „republica creştină" la „restaurarea Daciei" — 155

SUSANA ANDEA
Ţările Române în secolul al XVII-lea — 231

IONUŢ COSTEA
Ţările Române în secolul al XVIII-lea — 299

Ioan Bolovan
Românii în perioada reformelor şi a revoluţiilor democratice (1820-1859)

Gheorghe Iacob
Românii în perioada edificării statelor naţionale (1859-1918)
Ioan Bolovan
Românii din afara graniţelor

Marcela Sălăgean
România între 1919 şi 1947

Cosmin Popa
Regimul comunist din România (1948-1989)

Cosmin Popa
România între 1990 şi 2007 sau tranziţia cu specific naţional

Cronologie istorică

Lista abrevierilor

Bibliografie

Indice

Lista hărţilor

1. Preistoria pe teritoriul României 12
2. Zona nord-dunăreană în sec. IV—III a.Chr. 36
3. Grupurile etno-culturale din nordul Peninsulei Balcanice şi coloniile greceşti de pe litoralul vest-pontic 37
4. Aşezări fortificate şi cetăţi din sec. II a. Chr.-I p.Chr. 44
5. Teritoriul României în anul 101 şi iarna 101-102 p.Chr. 51
6. Teritoriul României în anul 102 p.Chr. 52
7. Dacia romană în timpul lui Traian 64
8. Europa şi Imperiul Bizantin în anul 1000 98
9. Spaţiul românesc în secolele IX-XI 112
10. Harta Ţărilor Române timpurii (1259) 133
11. Harta Transilvaniei din sec. XIII 137
12. Despotatul lui Dobrotici pe la 1370 150
13. Ţările Române la sfârşitul secolului al XVI-lea 158
14. Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare 195
15. Expediţia lui Soliman Magnificul în Moldova 1538 209
16. Ţările Române în sec. al XVII-lea 233
17. Harta politică şi etnică a Imperiului Habsburgic în secolul al XVIII-lea 307
18. Ţările Române în sec. al XVIII-lea şi la începutul sec. al XIX-lea 314
19. Europa la începutul secolului al XVIII-lea (hartă din epocă) 317
20. Harta Imperiului Habsburgic cu portretele dinastice şi cu blazoanele principatelor componente 318
21. Ţările Române după 1856 367
22. Bucovina (hartă din epocă) 368
23. Dobrogea (hartă etnică de epocă) 369
24. Europa la mijlocul secolului al XIX-lea (hartă de epocă) 371
25. România în timpul Primului Război Mondial 399
26. Delimitarea zonelor de influenţa conform Tratatului de pace de la Brest-Litovsk 405
27. Bucovina dezbinată etnic (1910) 409
28. România Mare (1918) 415
29. România după 1878 444
30. Ţinutul Braşovului (hartă de epocă) 449
31. România interbelică 466
32. Harta etnică a României interbelice 467
33. Basarabia şi Republica Autonomă Moldovenească (hartă de epocă) 469
34. România în al Doilea Război Mondial 473
35. Teritoriul României între anii 102 şi 106 p.Chr. 547
36. Dacia romană în timpul domniei lui Hadrian 548
37. Dacia romana In timpul domniei lui Caracalla 548
38. Ţările Române în secolele XIV-XV 571
39. România. Harta administrativă 571

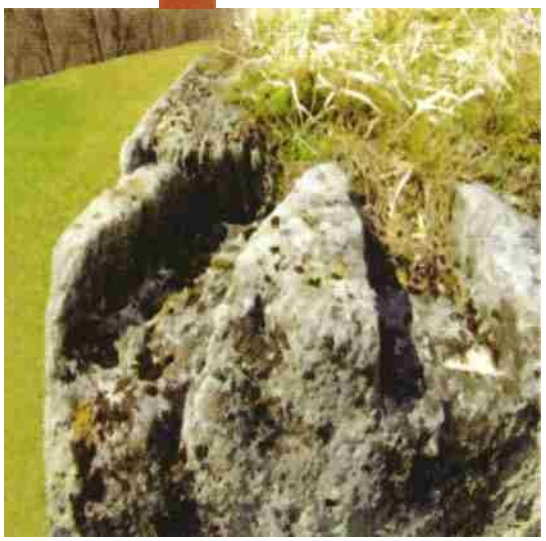

Zid din Sarmizegetusa

Urme ale colonizării romane

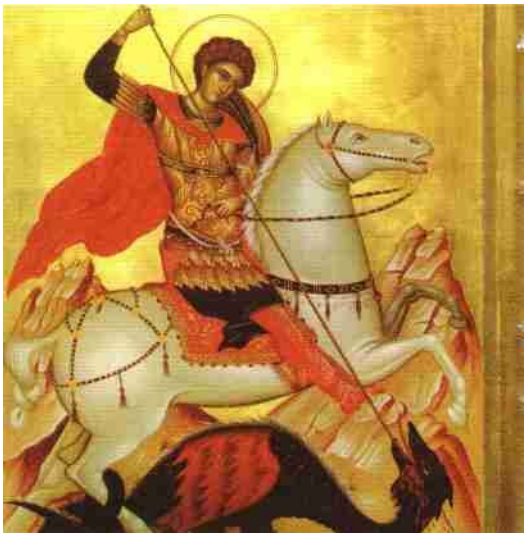

Sf. Gheorghe, protector al Moldovei

Cruce din Callatis, cu inscripţie pentru

Cuvânt către cititor

În România, regimul comunist a avut caracteristici distincte, contradictorii şi a condus spre finalul său la o formă sui-generis de „naţionalism comunist”, odios pentru majoritatea românilor şi condamnat de comunitatea democratică internaţională. Firește că, în acest cadru, şi istoriografia oficială a fost aservită, ea marcând grave distorsiuni ale trecutului. Distorsiunile de tip naţionalist au venit însă după cele de tip „internaţionalist”, în cadrul cărora mai toate valorile naţionale fuseseră abolite în favoarea celor sovietice şi ruseşti. Toate aceste volute şi excese au produs timp de decenii o gravă dezorientare şi o nocivă deformare a conştiinţei publice. Prezenta lucrare, elaborată după circa 15 ani de la căderea comunismului în România, este rezultatul sintetizării unor cercetări recente, care aduc noi interpretări în legătură cu multe dintre episoadele trecutului românilor. Nu este o carte „revoluţionară” şi niciuna „demitizatoare” cu orice preţ, ci una care urmăreşte reconstituirea istoriei în acord cu criteriul adevărului, atât cât îi este dat omului să-l cunoască. Eliberaţi de unele canoane ideologice şi chiar metodologice, autorii au putut cerceta şi reflecta liber, dând la iveală ceea ce au considerat că reprezintă esenţa istoriei românilor. In ultimii ani, în România şi în străinătate, s-au publicat mai multe sinteze de istorie naţională (inclusiv

Biserica mănăstirii Putna

Biserica Sf. Mihail din Cluj-Napoca

Interiorul unei case ţărăneşti, 1906

Panaghiarul de la mănăstirea Bistrita-Vâlcea, 1521

lucru în sine nu garantează valoarea cărţii, dar vorbeşte măcar despre efortul depus de autori
în speranţa asigurării unui rezultat cât mai bun. Nu este vorba aici despre o sinteză propriu-
zisă, exhaustivă, ci mai degrabă despre o lucrare unitară asupra istoriei românilor, cu capitole
relativ bine armonizate. Autorii nu s-au încumetat la o sinteză, fiindcă asemenea alcătuire este
excesiv de pretenţioasă, necesită timp îndelungat şi o sincronizare perfectă. Cu cât cunoşti
mai bine trecutul unei naţiuni, cu atât realizezi mai clar dificultatea sintezei. Pe de altă parte, o
astfel de carte era necesară, deoarece memoria colectivă trebuie cultivată cu grijă şi asumată.
Cunoaşterea trecutului nu este facultativă, ci obligatorie şi necesară. Marguerite Yourcenar spu-
nea odinioară că trecutul este singura dimensiune care contează şi pe care o putem cunoaşte,
in condiţiile în care prezentul este doar un moment prea scurt şi în care viitorul rămâne mereu
incert. Şi adăuga înţelept că trecutul înseamnă viaţă, că dragostea pentru trecut înseamnă dra-
goste de viaţă. Or, viaţa are aceeaşi valoare, supremă, fie că e trecută, fie că e prezentă.

Autorii au încercat, in măsura în care este omeneşte posibil, să fie obiectivi, dincolo de orice
teorie istorică. Nu au vrut să ofere legitimări ale trecutului pentru actele şi realităţile prezentu-
lui, ci doar să facă o descriere (reconstituire) si o analiză a factorilor

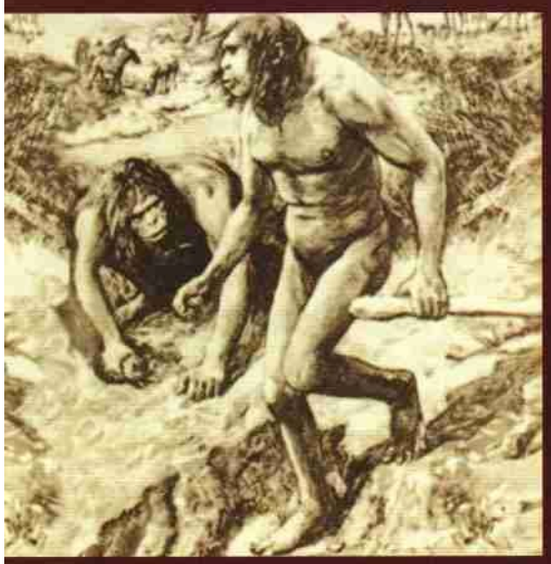

MIHAI ROTEA

Preistoria

1 Paleoliticul

Epoca paleolitică, cea mai veche şi cea mai lungă perioadă din istoria omenirii, este divizată de specialişti în trei perioade de dezvoltare: paleoliticul inferior, cel mijlociu şi cel superior.

Dacă pentru evoluţia climatului, a faunei şi a vegetaţiei de pe teritoriul României dispunem de date numeroase, nu acelaşi lucru îl putem spune despre aspectul fizic al omului paleolitic. Pentru paleoliticul inferior nu dispunem, de exemplu, de nicio descoperire de schelet uman, iar în ceea ce priveşte paleoliticul mijlociu putem

din munţii Pădurea Craiului (Transilvania), speologii au descoperit amprentele picioarelor unui bărbat, ale unei femei şi ale unui copil, studiul antropologic al acestora indicând caractere Cro-Magnon, eventual chiar neandertaloide.

Economia comunităţilor paleolitice era bazată pe exploatarea naturală a resurselor, culesul

supune că în Transilvania calul a constituit, alături de mamut şi de cerb, una dintre resursele importante de hrană. În vestul Munteniei, în spaţiul dintre râurile Olt şi Argeş, paleoliticul inferior este marcat prin cele peste 1.000 de unelte din piatră (în marea lor majoritate din silex), ce aparţin aşa-numitei *Pebble culture.* În ceea ce priveşte Transilvania, această perioadă rămâne, în mare parte, o necunoscută. Descoperirea piesei lirice acheuleene de la Căpuşu Mic (jud. Cluj) şi a pieselor lirice premusteriene de la Tălmaciu (jud. Sibiu) este o certitudine; din nefericire, nu se cunoaşte situaţia lor stratigrafică precisă. Nu

pleistocenului superior, corespunzând, în cadrul cronologiei glaciare alpine, intervalului cuprins între sfârşitul interglaciarului Riss-Würm (dacă nu odată cu Würm-ul inferi-

Lame de silex

Cro-Magnon (*reconstituire*)

Hunedoara). În peşterile din Carpaţii Occidentali - Nandru şi Ohaba-Ponor - au fost cercetate unele dintre cele mai bogate aşezări musteriene din România, cu depuneri ce ating

cuarţit caracterizate printr-o tehnică de cioplire a galetelor analoagă celei numite pontinie-ne. Acestora li se adaugă câteva piese de os cu urme de

Unelte de silex

constatat că acestea se aflau, de regulă, în apropierea aşezărilor. Excepţie face obsidianul, care era adus de la distanţe mai mari: din zona Tokaj (Ungaria) sau din nord-vestul României. Deosebit de importantă pentru acest orizont cronologic este vatra de foc dublă de la Ohaba-Ponor, clădită din lespezi de piatră dispuse circular. În inte-riorul şi în jurul acesteia s-au găsit cărbuni, cenuşă, unelte şi oase arse, fapt care demon-

şi spărturi de cuarţit şi printr-o proporţie mai mare a oaselor de animale vânate în comparaţie cu uneltele. Ca urmare, specialiştii consideră acest musterian drept un „charentian oriental”.

Şi în nord-vestul şi nordul Transilvaniei, în aşezările de la Boineşti (jud. Satu Mare) şi Remetea (jud. Maramureş), au fost găsite unelte tipic musterie-ne (racloare cu vârfuri unifaci-ale şi bifaciale, piese denticu-lare, vârfuri tipice etc.). Parţial, acestea pot fi incluse într-o etapă târzie a musterianului sau chiar într-o etapă de tranziţie spre paleoliticul superior, contem-porană pe alocuri cu debutul culturii aurignaciene din paleo-

Figură din piatră

mijlociu şi superior. Începutul paleoliticului superior este datat pe teritoriul României între cca 32.000/30.000 şi 13.000 bp, corespunzând din punct de vedere paleoclimatic cu începuturile oscilaţiei Arcy. Această perioadă este dominată de evoluţia a două mari culturi: cea aurignaciană şi cea gravettia-nă, ambele evoluând de-a lungul mai multor etape de dezvoltare determinate stratigrafie.

Începuturile culturii *aurignaciene* par să se fi desfăşurat în para-lel cu faciesurile musteriene tardive din peşterile carpatine, dacă luăm ca verosimilă data-rea cu C14 a nivelului II-b din peştera Gura Cheii — Râşnov. În nord-vestul Transilvaniei au fost identificate straturi de cul-tură aparţinând aurignacianului mijlociu, semnalate prin prezenţa gratoarelor pe capăt de lamă, a gratoarelor carenate înalte şi a nucleelor prismati-

Gravettianul oriental a avut o lungă evoluţie, cunoscând mai multe etape de dezvoltare, documentate mai cu seamă prin aşezările din Moldova (Mitoc, Crasnaleuca, Ceahlău etc.). Urmele sale se regăsesc şi în Ţara Oaşului şi în

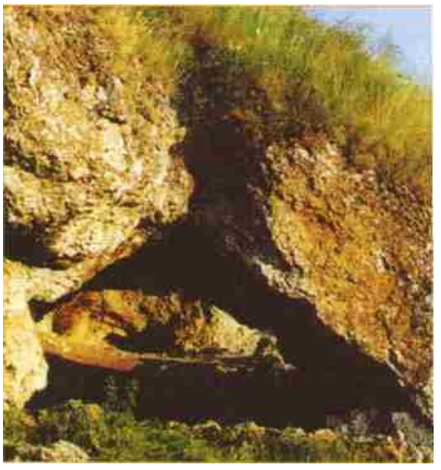

Grotă în zona Porţilor de Fier ale Dunării

Gravettianul final acoperă şi Banatul, cu precădere zona Porţilor de Fier ale Dunării, unde vârfuri identice cu cele de tip Laugerie-Basse au fost descoperite în grote şi în aşezări în aer liber.

Tot în Banat a fost identifi-cată o cultură cu mai multe etape de evoluţie, numită

2 Epipaleoliticul

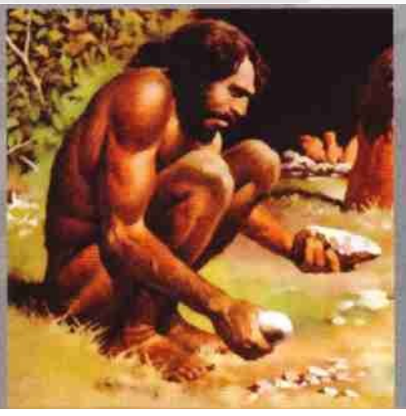

Epipaleoliticului i-au fost atribuite, de regulă, populaţiile ce au evoluat o dată cu începuturile oscilaţiei Bolling (aproximativ 12.000 bp) şi care au continuat să supravieţuiască până spre

Taur, peştera Altamira

Datorita unei multitudini de factori, între care şi schimbă-rile climatice, micile grupe de vânători-pescari-culegători au adoptat, în paralel cu unelte tradiţionale, noi tipuri de unelte şi arme, cum ar fi microlitele geometrice (trapeze).

Moldova şi Dobrogea erau locuite de populaţii aparţinând epigravettianului final.

Prima etapă a acestei perioade este cunoscută prin descope-ririle din peştera Climente II - Dubova (jud. Mehedinţi); celei de a doua îi sunt caracte-ristice vestigiile din adăpostul de sub stâncă de la Cuina Turcului - Dubova, situat în acelaşi masiv calcaros Ciucaru Mare. În cele două niveluri de locuire de la Cuina Turcului au fost descoperite numeroase unelte şi arme din silex, mai rar din obsidian, os şi corn, dar şi obiecte de podoabă (cochilii şi dinţi perforaţi, pandantive din os etc.). Obiectele de podoabă sunt uneori decorate cu motive geometrice incizate. Demnă de reţinut este o falangă de cal perforată, ornamentată în

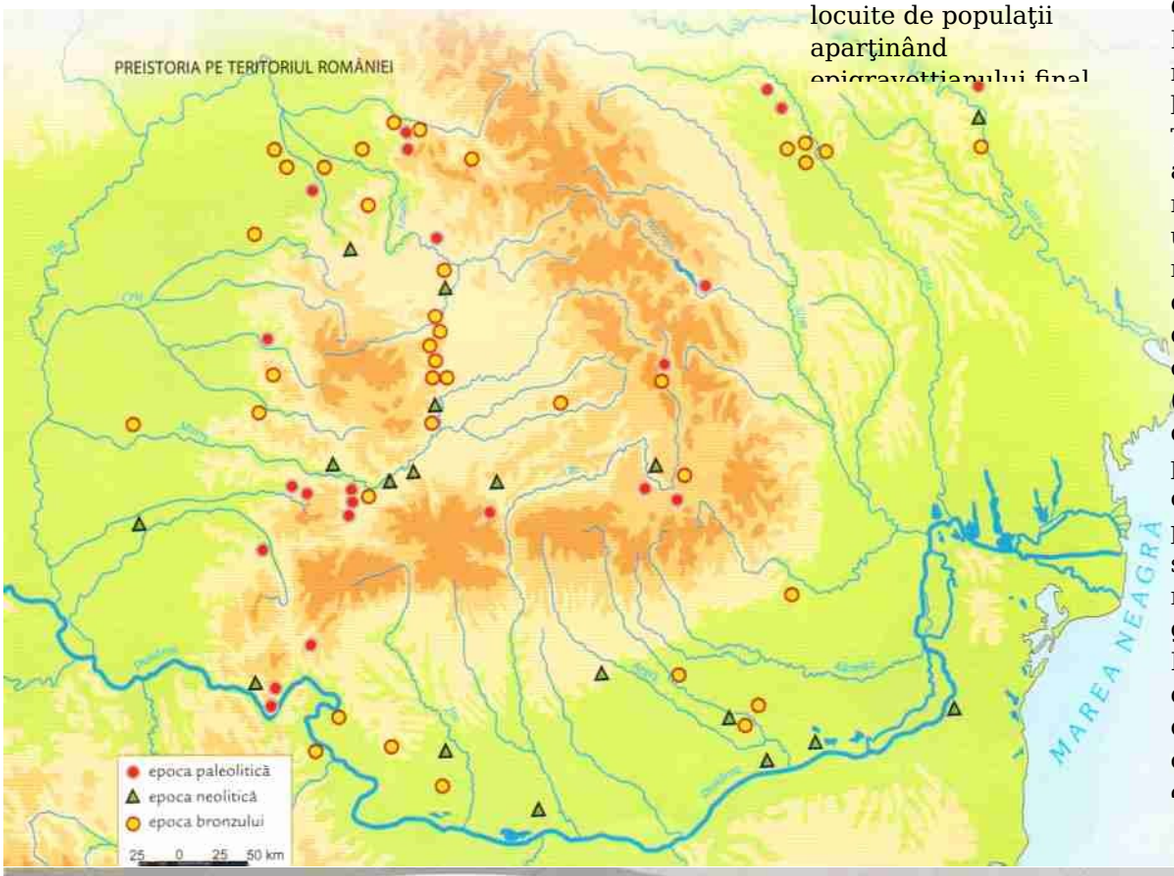

Mezoliticul 3

Mezoliticul debutează, cel mai probabil, la sfârşitul preborealului şi se

Aşezare mezolitică (*reconstituire)*

Cronologic, el se situează, în aceste condiţii, între 9.500/9.000 şi 7.500 bp. În această perioadă de timp, pe teritoriul României sunt documentate două culturi, cea tardenoisiană şi cea de tip Schela Cladovei. Tardenoisianul este răspândit în mai multe regiuni ale ţării (Moldova, Muntenia, Dobrogea), inclusiv în zona montană din sud-estul segment de cerc şi două triunghiuri scalene. Resturile faunistice indică prezenţa mistreţului şi căprioarei. Nu este exclus ca descoperirile viitoare să ducă la identificarea unor comunităţi tardenoisiene târzii de tip nord-vest-pontic sau central-est-european care să se afle într-un stadiu de neolitizare fie şi incomplet, înţelegând prin silicioase, cărora li se adaugă un număr mic de piese de silex. Uneltele de corn (săpăligi, scormonitoare, brăzdare cu una sau două găuri pentru prins în coadă) par să indice un început de cultivare a plantelor. Unele pietre mari de râu cu o albiere pe una din feţe ori plăci mari, groase au putut fi utilizate ca râşniţe. Studiul faunistic indică o economie bazată îndeosebi gropi dreptunghiulare săpate uneori chiar în cuprinsul locuinţei. Acestea erau aşezate fie în poziţie chircită, fie pe spate, împreună cu puţine obiecte personale. Mortalitatea infantilă era ridicată, iar media de viaţă a adulţilor atingea 36,2 ani. Descoperirea unor schelete având în ele vârfuri de săgeată ne oferă dovezile unor morţi violente. Cercetările

Sanctuar, Cultura Schela Cladovei

4 Neoliticul

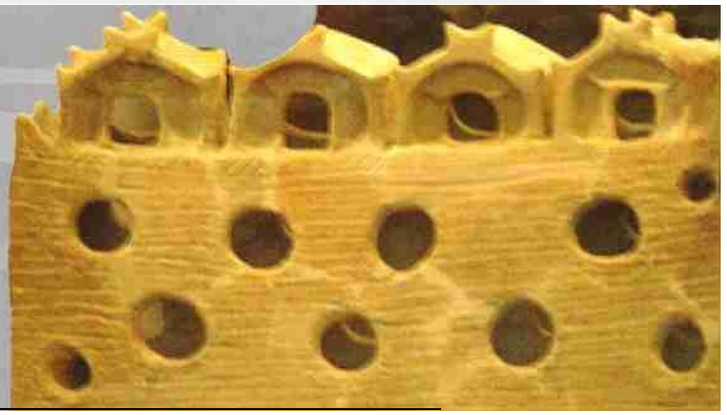

Altar portabil

Geneza neoliticului s-a produs prin migraţia lentă a unor comunităţi din sudul Peninsulei Balcanice, purtătoare ale culturii

Vârfuri de săgeţi din silex, Slatina, Crişan

Unealtă din piatră, Slatina, Crişan

Procesul de neolitizare, a cărui esenţă constă în trecerea la cultivarea plantelor şi creşterea animalelor, nu a fost rezultatul inventivităţii populaţiei locale mezolitice, ci rezultatul pătrunderii în actualul spaţiu românesc a unor comunităţi purtătoare ale civilizaţiei neolitice. De regulă, epoca neolitică

Neoliticul timpuriu

(cca 6.600-5.500 a.Chr.) cunoaşte două orizonturi culturale succesive, legate genetic intre ele şi având fizionomii apropiate. Cel dintâi (orizontul *Gura Baciului-Cârcea/ Precriş)* se datorează exclusiv migraţiei unei populaţii neolitice din zona sud-balcanică. Cel de al doilea ra Protoseskio a unui grup care înaintează spre nord şi care, ajuns în zona nord-dunăreană, întemeiază prima cultură cu ceramică pictată din România. Numărul mic de situri care pot fi atribuite acestui prim orizont cultural neolitic nu permite stabilirea cu certitudine a căii de pătrundere a acestui grup în spaţiul intracarpatic, Valea Oltului fiind însă cea mai probabilă cale. Pe baza stratigrafiei din staţiunile de la Gura Baciului (jud. Cluj) şi Ocna Sibiului (jud. Sibiu), evoluţia acestei culturi este împărţită în trei faze majore. Aşezările sunt situate pe terase înalte situate de-a lungul unor văi secundare.

Plastica antropomorfă şi cea zoomorfă ne dezvăluie un sistem de credinţe bipolar: Marea Mamă, reprezentând principiul feminin, şi Taurul, reprezentând principiul masculin. Prezenţa în

Cap de piatră de la Gura Baciului, Transilvania, Neoliticul timpuriu

autohtonii culturilor mezolitice şi nou-veniţi. În acelaşi timp, adoptarea acestor zeităţi străine, fie şi sub forma exclusivă a expresiei lor plastice, relevă un

înfăţişând un cuplu îmbrăţişat, şi un piedestal din aceeaşi rocă, asociat cu figurina. Pe statuetă şi pe soclu se pot distinge mai multe semne, interpretate de descoperitor ca ideograme.

Cultura *Starcevo-Criş,* care marchează generalizarea neoliticului timpuriu în spaţiul intracarpatic, este socotită uneori o prelungire a orizontului/culturii Gura Baciului-Cârcea/Precriş, trecându-se cu vederea că ea este rezultatul unei noi migraţii sud-balcanice (cultura Presesklo), ajunsă în Transilvania şi Moldova prin Banat. Cultura Starcevo-Criş are o lungă evoluţie, desfăşurată pe parcursul mai multor faze. Locuirile

Spondylus şi *Tridacna* atestă legăturile cu regiunile Mediteranei Orientale. Înmormântările se făceau atât în interiorul locuinţelor, cât şi printre acestea. Analizele antropologice au relevat o componentă majoritară de factură mediteraneană, care pledează şi ea pentru originea sudică a acestei populaţii.

■ Neoliticul dezvoltat

(cca 5.500-4.000 a.Chr.) acoperă intervalul cuprins între ultima fază a culturii Starcevo-Criş şi începutul culturii Petreşti, perioadă care include ceea ce multă vreme a fost cunoscut sub denumirile de neoliticul mijlociu şi târziu. Neoliticul dezvoltat este marcat de

Gânditorul şi perechea sa de la Cernavodă
Cultura Hamangia

Cultura Vinca îmbracă pe teritoriul României forme diferite, în funcţie de fondul local pe care se dezvoltă (reprezentat de cultura Starcevo-Criş şi de cea a ceramicii liniare) şi de intensitatea pulsaţiilor sudice. Sinteza elementelor amintite a dat naştere la numeroase aspecte regionale înrudite, astfel încât pe teritoriul Transilvaniei specialiştii vorbesc nu de o cultură Vinca propriu-zisă, ci de cultura Banatului, grupul Bucovăţ, grupul Pişcolt, cultura Turdaş, complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod, grupul Iclod. Aceste grupe sunt caracterizate, de regulă, printr-o ceramică neagră lustruită (cupe, străchini, amfore

civilizaţie marcat de existenta

construcţiilor cu etaj şi de o viaţă spirituală complexă, descifrabilă în parte prin componentele marelui sanctuar cercetat aici. Edificiul de cult (cu dimensiunile maxime de 12,6 x 7 m), prezentând

Aşezarea de la Parţa

servea la depunerea ofrandelor curente. În fundaţia stâlpului de la intrarea dinspre sud a acestei încăperi s-au aflat un idol zoomorf şi un văscior. încăperea dinspre răsărit

Sanctuarul de la Parţa

Tăbliţele de lut ars de la Tărtăria

Seminţele carbonizate descoperite în aşezarea de la Liubcova ne indică cultivarea mai multor specii de cereale. Cea mai mare pondere o are grâul, reprezentat mai ales prin specia *Triticum dicoccum,* fiind însă prezente, în proporţie de cca 10%, şi speciile *Triticum monococcum* şi *Triticum aestivus.* Trebuie semnalată, de asemenea, apariţia pentru prima dată pe teritoriul României viţă de vie. După aducerea în aşezare, grâul era bătut de pe spice.

Comunităţile vinciene pătrunse pe cursul mijlociu al Mureşului, influenţate de tradiţiile Starcevo-Criş şi de elementele ceramicii liniare, au creat o nouă sinteză culturală, denumită cultura *Turdaş.* Frecventa unor semne incizate pe fundul unor vase, descoperite mai cu seamă la Turdaş (jud. Hunedoara), interpretate adesea ca mărci de olar, este considerată în ultima vreme ca fiind o dovadă a începutului consemnării grafice a datelor. Că lucrurile stau aşa o demonstrează, se pare, şi tăbliţele de lut ars acoperite cu motive pictografice incizate de la Tărtăria (jud. Alba), descoperite, conform lui N. Vlassa, într-o groapă rituală alături de idoli de lut şi alabastru şi de un fragment de ancoră. Stratigrafia şi cronologia acestei aşezări au suscitat vii şi

pe lângă corp; orientarea este est-vest, cu privirea spre est.

Inventarul funerar constă din vase (cilindrice, cupe cu picior înalt, străchini pictate, vase cu profilul în S), ocru, unelte din piatră, podoabe şi ofrande animaliere.

Alt grup meridional, mai puţin numeros faţă de cel care a creat cultura Vinca, s-a stabilit la nord de Dunăre, în Oltenia şi Muntenia, unde a dat naştere culturii Dudeşti. Decorul incizat al acestei culturi evoluează treptat în decor excizat, fiind transmis şi culturilor ce o succed în acest spaţiu: *Vădastra* şi *Boian.*

Dobrogea este ocupată de purtătorii culturii Hamangia

Eneoliticul

(cca 4.600 / 4.500-3.800 / 3.700 a.Chr.) se caracterizează prin prezenţa, alături de uneltele din piatră, os, corn şi lut ars, a unui număr tot mai mare de piese din cupru.

Pentru prima dată se produc, în tipare simple sau bivalve, unelte grele de aramă (topoare-dălţi şi topoare cu braţele în cruce), puse în legătură cu exploatarea zăcămintelor de cupru din Transilvania. Aurul este folosit pentru podoabe şi la confecţionarea unor idoli, precum cei de la Moigrad, din cadrul culturii Bodrogkeresztúr / Gorneşti. La rândul său, meşteşugul olăritului atinge o mare dezvoltare, dovadă fiind numărul

Topoare de aramă

integrate în marele complex cu ceramică pictată *Cucuteni-Ariuşd-Tripolje,* a cărui evoluţie este jalonată de-a lungul a trei faze (A, AB şi B). Ceramica cucuteniană, admirabil pictată, ce poate sta alături de orice creaţie similară a lumii preistorice, cunoaşte, pe lângă

Statuetă antropomorfă

recipientelor un efect cromatic desăvârşit. Remarcabile sunt şi motivele zoomorfe înfăţişând feline. Plastica antropomorfă ţine seama de proporţiile reale ale corpului omenesc. Decorul acoperă ambele feţe ale corpului, de la gât

trei faze (A, A-B şi B), răspândită pe aproape tot teritoriul Transilvaniei, este socotită de unii specialişti ca fiind de origine locală, în timp ce alţii o privesc ca rezultat al unei migraţii din zonele sudice ale Balcanilor. Este cunoscută în primul rând prin decorul pictat - motive pictate cu roşu, roşu-brun şi, mai târziu, brun pe fond cărămiziu - care face dovada nivelului înalt de civilizaţie atins de purtătorii acestei culturi. Motivele ornamentale constau din benzi, romburi, pătrate, spirale şi meandre. Formele tipice sunt străchinile, castroanele, suporturile înalte

de bulgăraşi, precum şi alte elemente de ritual îşi găsesc totuşi cele mai bune analogii în necropola de la Mariopol din sudul Ucrainei. Cultura *Bodrogkeresztúr/ Gorneşti,* caracterizată prin prezenţa aşaziselor vase de lapte, cu gât înalt şi două proeminenţe mici trase din buză şi perforate vertical, este continuatoarea culturii *Tiszapolgár/Românești* (definită prin recipiente cu proeminenţe în formă de cioc de pasăre, decorate cu incizii dispuse în reţea sau în trepte), urmaşă, la rândul ei, a culturii Tisa din perioada neoliticului dezvoltat. La sud de Carpaţi

Cană şi urcior, Acidava, Enoseşti

Vas de lut eneolitic
Cultura Cucuteni-Tripolje

cu alb şi roşu. înrudită cu cultura Gumelniţa este cultura *Sălcuţa,* din Oltenia, care face parte din marele complex cultural Sălcuţa-Krivodol-Bubanj. Numeroase elemente comune cu cultura Gumelniţa (aşezările de tip *tell,* ceramica pictată cu grafit, topoarele de silex şi statuetele de os) arată legăturile multiple, inclusiv genetice, dintre cele două culturi. Aşezările culturilor neoeneolitice sunt situate pe terasele joase ori înalte ale apelor, pe boturi ori pinteni de dealuri. Uneori, locuinţele erau dispuse după anumite reguli. Cercetările recente pun tot mai des în evidenţă existenţa unor

putul neoliticului sunt documentate şi locuinţele de suprafaţă de formă rectangulară, cu o singură încăpere. Acestea aveau pereţii din împletitură de nuiele şi lipitură de lut amestecat de regulă cu paie. Acoperişul era în două ape, podeaua din lut bătătorit. Locuinţele cucuteniene din sud-estul Transilvaniei sunt spaţioase (40-100 m^2 sau chiar mai mult), au adesea platformă şi sunt împărtite în două

Zeiţa de la Vidra

morfe descoperite, cele feminine, simboluri ale fertilităţii şi fecundităţii, formează o majoritate covârşitoare. De asemenea, câteva vase antropomorfe pot

Gumelniţa) şi „Hora de la Frumuşica” (cultura Cucuteni). Primul este un vas de mari dimensiuni, modelat fără cap şi decorat cu diverse motive ce acoperă întregul corp; cel de al doilea este un suport de vas format din şase statuete feminine văzute din spate, înlănţuite în cercul horei.

Cuprul a fost folosit la început pentru obţinerea unor unelte ori podoabe mărunte (ace, sule,

Hora de la Frumuşica

proveniența primelor piese de metal, se poate admite că este vorba de produse locale, şi nu de importuri. Aceasta nu înseamnă în mod obligatoriu

Statuetă antropomorfă. Olt

începuse mai devreme (Orient ori Caucaz). Eneoliticul constituie un notabil salt calitativ în dezvoltarea metalurgiei. În această perioadă artefactele din cupru sunt prezente în aşezări, în inventarul mormintelor şi chiar în depozite (ansamblu de obiecte întregi sau fragmente concentrate într-un singur loc, de obicei izolat). Frecvent apar în această perioadă topoare plate, dălţi, ace cu capul rulat, brăţări simple sau plurispirale şi coliere. Cea mai complexă realizare a metalurgiei eneolitice este toporul cu gaură de înmănuşare transversală şi cu braţele dispuse în cruce. Aceste unelte-

coperirile funerare, aceasta fiind expresia unor practici rituale ce nu pot fi identificate prin metode arheologice. Puţinele date antropologice de care dispunem (Gura Baciului, Iclod) vorbesc de trăsături mediteranoide. Rolul invaziei triburilor de păstori venite din stepele nordpontice (presupuse neamuri indo-europene) în sfârşitul civilizaţiei de agricultori sedentari eneolitici reprezintă una din problemele viu dezbătute de specialiştii în preistoria Europei de Sud-Est. Ceea ce părea ieri a fi exclusiv o migraţie de triburi de păstori poate fi înţeleasă astăzi ca o transformare

Arutelă eneolitică de aur

Epoca bronzului 5

Epoca bronzului a fost împărţită multă vreme în patru perioade, în ultimele decenii, realităţile arheologice au impus însă adoptarea unui sistem tripartit: bronzul timpuriu, cel mijlociu

Vestigii de bronz

Bronzul timpuriu

Prima etapă a bronzului timpuriu este un veritabil mozaic cultural, în care se juxtapun civilizaţiile de tip tranzitoriu cu cele caracteristice epocii bronzului. Pentru primul caz este tipic blocul cultural *Baden-Coţofeni,* care perpetuează sub multe aspecte un mod de viaţă tranzitoriu (specific manifestărilor culturale de tip

Vârf de lance

definiţiei acestei perioade istorice, căci modificările produse în structura societăţii sunt tranşante. Amintim aici doar

unui alt tip de metalurgie; apariţia unui alt tip de economie, bazat pe o mobilitate accentuată, semnalată de numărul impresionant de aşezări ce aparţin culturii Coţofeni. În Muntenia şi Oltenia, principala cultură a perioadei timpurii a epocii bronzului este cultura *Glina.* În cea de a doua etapă a bronzului timpuriu, în centrul

reurilor. Locuinţele sunt de suprafaţă, cu plan rectangular şi de dimensiuni medii (3 x 4 m), ceramica este dominată de oale

uneori decorată cu impresiuni de şnur. Morţii sunt înhumaţi în tumuli precum cei din Cheile Aiudului, Cheile Turzii şi Cheile Turului. Grupul *Copăceni* evoluează în paralel cu grupurile *Şoimuş* şi *Jigodin,* primul din sud-vestul, iar cel de-al doilea din sud-estul Transilvaniei. În fine, cea de a treia etapă a bronzului timpuriu este cel mai puţin cunoscută, fiind caracterizată de utilizarea ceramicii decorate cu măturicea şi cu impresiuni textile.

Metalurgia neferoaselor în perioada timpurie a epocii bronzului, pe fondul unei reduceri considerabile a producţiei comparativ cu eneoliticul, trebuie privită mai degrabă ca traver-

nituri de prindere la mâner şi cu nervură mediană pe lamă, topoare plate, dar şi topoare cu marginile ridicate. Însă cea mai importantă înfăptuire a epocii rămâne toporul cu gaură de înmănuşare transversală şi tăiş vertical. În mod evident,

Podoabe din epoca bronzului

adeseori invocata groapă rituală de la Fântânele, aparţinând grupului Copăceni, în care au fost aflate, printre altele, mai multe fragmente de tipare pentru

Perioadele mijlocie şi târzie ale epocii bronzului

Populaţia epocii bronzului din spaţiul carpato-danubiano-pontic a fost delimitată arheologic în mai multe grupe culturale, presupuse uneori - fără o argumentaţie satisfăcătoare - ca fiind pretracice, prototracice ori chiar tracice. Pe cursul inferior al Mureşului întâlnim cultura *Periam-Pecica/Mureş,* mărginită la sud de cultura *Vatina* şi la nord (inclusiv pe teritorii din Ungaria şi Slovacia) de cultura *Otomani*; Podişul Transilvaniei este ocupat de cultura *Wietenberg.* În Oltenia se localizează cultura

Vas de bronz, Cultura Monteoru

Periodizarea acestora, bazată pe stratigrafia monumentelor arheologice de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău), Derşida (jud. Sălaj) şi Otomani (jud. Bihor), formează şi stâlpii cronologiei bronzului românesc.

Perioada târzie a epocii bronzului aduce în spaţiul românesc un puternic proces de uniformizare culturală, a cărui principală manifestare este complexul cultural *Noua-Sabatinovka-Coslogeni.* Tot acum, în nordul

Atelier din epoca bronzului

Ceramica este artefactul preistoric care ne-a parvenit în cantitatea şi varietatea cea mai mare, ea stând la baza definirii entităţilor culturale amintite. Acest document ne vorbeşte adeseori atât despre tehnica preistorică, cât şi despre imaginaţia şi arta purtătorilor acestor culturi, dezvăluind, pentru populaţiile preistorice, orizonturi spirituale greu de bănuit. Repertoriul motivistic al tuturor culturilor este abstract, geometric, fiind dominat - începând, de regulă, cu fazele de dezvoltare - de simboluri solare concepute dinamic (spirale continue, cruci cu croşete la extremităţi etc.) pentru culturile ariei transilvănene (Wietenberg, Otomani şi Suciu de Sus), în timp ce în Muntenia şi Oltenia (Tei, Monteoru, Verbicioara) predomină aceleaşi simboluri realizate de regulă sub formă statică (cruci, roţi cu

umană alături de una de bovină, provenind din tezaurul de la Ţufalău (jud. Covasna). Observaţii atente asupra tehnicii de realizare în special a vaselor, perfecţiunea duetului unor motive decorative complexe îndreptăţesc convingerea că ceramica era realizată de membri specializaţi ai comunităţii, ceea ce nu exclude

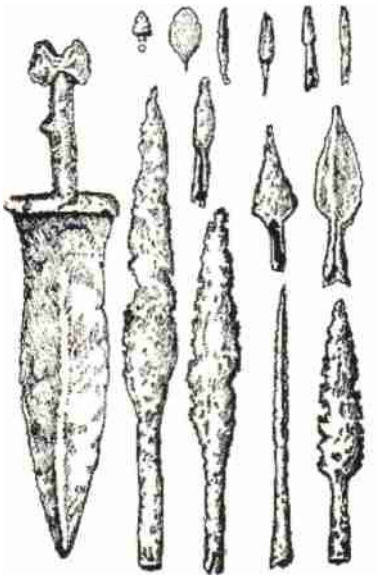

Arme de bronz

unor drumuri bune, trebuie să fi fost o operaţiune dificilă, care impunea prezenţa unor meşteri ambulanţi sau existenţa unor ateliere specializate în apropierea unor centre mai importante. Reprezentările parţiale, schematizarea

Mormânt din epoca bronzului

situaţie explicabilă prin modificările intervenite în structura religioasă, cultică a societăţii.
Cu toate acestea, o parte a statuetelor antropomorfe aflate în necropola de la Cârna sunt opere de o incontestabilă valoare artistică şi documentară. Capul modelat schematic, mâinile pe pântec, părul purtat împletit, talia subţire strânsă de o centură, rochia-clopot constituie caracteristici definitorii ale acestor statuete. Decorul incizat şi incrustat precizează mai cu seamă detaliile costumului şi ale podoabelor purtate (inele de buclă, diademe, pandantive sub formă de ochelari, alte

prin amplasament, dimensiuni, conţinut şi funcţii ne sugerează existenţa unor ansambluri de situri având sisteme de funcţionare în termeni de dependenţă şi complementaritate. Există, aşadar, situri centrale, cu evoluţii îndelungate, epicentre economice, politice şi religioase ale unui teritoriu mai larg (Derşida, Otomani etc.), dar şi situri secundare ce evoluează la nivelul unor cătune sau locuiri sezoniere (Suatu, Cluj-Napoca etc.).
Civilizaţia Otomani, în special, este caracterizată printr-un înalt grad de ierarhizare a aşezărilor, prin dispunerea ordonată a

agricultori, dar şi de meşteşugari şi crescători de animale.
În aşezările perioadei clasice a epocii bronzului au fost aflate seminţe carbonizate, numeroase unelte agricole, râşniţe de diferite tipuri, atestând cultivarea intensă a cerealelor.
Utilizarea pe scară largă a unui tip de plug primitiv tras de boi este semnalată printr-un mare număr de brăzdate din corn de cerb. În afară de grâu, mei, orz şi secară, cunoscute din mai multe descoperiri ale epocii bronzului, dintr-un complex ritual Wietenberg recent cercetat la Cluj-Napoca provin seminţe carbonizate de hrişcă, năut şi susan; de asemenea, din complexele rituale de la Oarţa de Sus (jud. Maramureş) cunoaştem şi utilizarea lobodei şi a măcrişului.
Economia animalieră a epocii bronzului, cu cunoscutele variaţii locale, se caracterizează prin

sociale în cadrul unor procesiuni festive ori cultice. Ponderea vânătorii şi a pescuitului în ansamblul economiei este şi ea diferită în cadrul comunităţilor epocii bronzului; spre exemplu, la Sărata-Monteoru (cultura

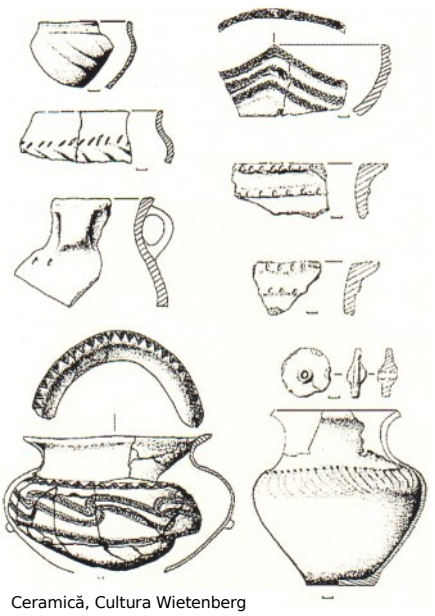

Ceramică, Cultura Wietenberg

cel mai vânat, fiind urmat de mistreţ şi căprior. Un debit mai mare şi mai constant al râurilor, determinat de un climat mai umed, este dovedit şi de oasele mari de peşte descoperite în aşezările epocii.

Pe baza dezvoltării

Ceea ce i-a atras în munţi pe purtătorii culturilor epocii bronzului, în afara vânatului, lemnului, fructelor etc., erau zăcămintele de cupru şi metale preţioase. Cuprul, argintul şi aurul s-au numărat întotdeauna printre cele mai importante bogăţii ale subsolului spaţiului intracarpatic (ne referim cu precădere la Munţii

Coif, Budeşti, sec. IV-III a.Chr., bronz, confecţionat din bucăţi prin batere

tarea preistorică a metalelor neferoase din Transilvania este direct dovedită de descoperirea unui topor de piatră în galeria de la Căraci (jud. Hunedoara).
Nu trebuie trecute cu

coş), cât şi prin analogiile cu totul remarcabile cu costumaţia minerilor din secolul al XIX-lea, confirmă faptul că exploatarea neferoaselor se făcea şi în subteran. Totodată, la Naturalhistorisches Museum din Viena sunt păstrate patru inele de buclă care provin de la Roşia Montană (dealul Vulcoi), iar în muzeul din Lupşa pot fi văzute un topor de miner şi o măciucă, ambele piese fiind descoperite pe valea Lupşei.
Toate aceste descoperiri demonstrează prezenţa unor grupuri importante de mineri preistorici în zonele bogate în minereuri din Munţii Apuseni.
Urmele carierelor şi atelierelor sunt încă firave, în primul caz datorită exploatărilor ce au urmat, în cel de al doilea datorită numărului prea mic de investigaţii arheologice exhaustive. Sunt mai bine cunoscute micul atelier de turnat

Vas cu torţi zoomorfe de la Sărata-Monteoru

lor, tăierea şi topirea turtelor, turnarea şi retuşarea pieselor).
Prezenţa la Palatca a turtelor din bronz de tip semicalotă şi, pentru prima dată în spaţiul românesc, a celor de tip egeean, precum şi absenţa foarte probabilă a cuptoarelor de reducere a minereurilor demonstrează că această operaţiune se făcea în zonele de extracţie.
Transformarea minereului în metal cu ajutorul focului era un proces însoţit de ritualuri, descântece, cântece pentru a provoca „naşterea metalului”.
La temelia unui cuptor de la Palatca, format dintr-o vatră de lut puternic ars şi mai multe

atestă „sexualizarea” regnului mineral, a obiectelor şi uneltelor făurarilor. Producerea pieselor echivalează cu naşterea, dobândind o valoare obstetrică.
Uneltele făurarului au şi ele o valoare sexuală. Nicovalele, spre exemplu, sunt identificate cu principiul feminin. În aceste condiţii, apropierea dintre forma orificiului de fixare a nicovalei aflate la Palatca şi organul generator feminin nu este întâmplătoare.
Dezvoltarea prelucrării bronzului accentuează specializarea în producţie prin apariţia prospectorilor, orfevrierilor şi comercianţilor care exportă plusprodu-

Un număr relativ mic de piese din bronz au fost descoperite în aşezări şi cimitire. Marea lor majoritate au apărut fortuit, în ceea ce denumim depozite. Arheologia românească a interpretat depunerea acestora ca o dovadă a unor vremi tulburi, dar astăzi câştigă tot mai mult teren interpretarea lor ca depuneri cultice, având funcţia de ofrandă sau uneori putând să fie şi rezultatul unor licitaţii de prestigiu intercomunitar, de tip „potlatch". Argumentele în acest sens sunt indubitabile: perioade lungi de evoluţie paş-

toporul, evidenţiind importanţa celor două arme pentru războinicul intracarpatic. Lancea trebuie să fi fost o altă armă deosebit de importantă, dar ea apare în descoperiri ceva mai rar. Caracteristice acestei perioade sunt depozitele de bronzuri de la Apa, jud. Satu Mare (două săbii, trei topoare de luptă şi o brăţară-apărătoare), Ighiel, jud. Alba (două topoare cu disc şi spin şi patru brăţări-apărători), şi de la Săpânţa, jud. Maramureş (un topor cu disc şi spin de tip A2, minunat decorat, mai vechi decât

Car miniatural de bronz

Bronzul târziu este caracterizat printr-o evidentă creştere a producţiei metalurgice, bazată pe descoperirea unor noi surse de minereuri neferoase şi pe adoptarea unor noi tehnologii. Experienţa estică, adusă de purtătorii culturii Noua, şi cea sudică, introdusă printr-o filieră central-europeană, ambele grefate pe incontestabila experienţă locală, fac din Transilvania, potrivit datelor de care dispunem până în prezent, cel mai productiv centru metalurgic al Europei preistorice. Nu există niciun alt spaţiu preistoric limitat în care să fi fost descoperite două depozite de mari dimensiuni datate într-o perioadă scurtă de timp (Hallstatt A1). Depozitul de la Uioara de Sus, descoperit întâmplător în 1909, este constituit din aproape 6.000 de piese în greutate de circa 1.100 kg, iar cel de la

pandantive şi ace. În fine, în centrul şi estul Transilvaniei, în aria culturii Noua, regăsim al treilea tip de depozite, dominate de prezenţa cehului de tip transilvănean şi a secerilor cu cârlig. Multiplicarea echipamentului de luptă ofensiv (săbiile de tip Boiu-Sauerbrönn, topoarele de luptă cu disc şi spin, pumnale, vârfuri de lance, apărătoarele de braţ, toate din bronz) reunit în depozite sau făcând parte din descoperiri izolate, comparativ cu cel defensiv, dezvoltarea aşezărilor apărate artificial, existenţa unor morminte de luptători lasă impresia că lumea epocii bronzului era una războinică. Totuşi, deţinem argumente care ne arată că este mai degrabă o dorinţă de a etala forţa decât de a o folosi.

Zăcămintele de cupru nativ se găsesc adeseori împreună cu cele aurifere şi argintifere. Aurul

lucrare a aurului şi argintului.
Cel puţin două tezaure, de o importanţă remarcabilă, al căror conţinut şi datare au fost adesea discutate, atestă limpede bogăţia şi rafinamentul elitei sociale. Primul a fost descoperit la Perşinari (jud. Dâmboviţa), în aria culturii Tei, fiind compus din mai multe piese de aur şi argint, neprelucrate sau prelucrate parţial (o spadă, 12 pumnale / halebarde şi câteva topoare de argint întregi sau fragmentare). Cel de al doilea a fost descoperit în anul 1840 la Ţufalău (jud. Covasna), în aria culturii Wietenberg. Păstrat probabil, avuţia unor întregi comunităţi. Mult mai numeroase sunt cele cu piese mai puţine, reprezentând probabil proprietatea unor conducători.

Meşterii făurari au dat măsura talentului lor atât în privinţa formelor ceramice, a armelor şi podoabelor, cât şi în privinţa ornamentării acestora, care atinge de multe ori perfecţiunea. Era imposibil ca fiecare membru al unei comunităţi să-şi confecţioneze singur toate ustensilele necesare, pentru că acestea, în anumite cazuri, impuneau un mare grad de perfecţionare, ceea ce dovedeşte că în cadrul

Vas de aur de la Rîia

Rezultatele investigaţiilor arheologice din necropolele epocii bronzului reflectă în mod direct practicile funerare specifice fiecărei comunităţi.
Cu variaţiile specifice diferitelor entităţi culturale, mormintele dovedesc, atât prin felul în care sunt concepute, cât şi prin conţinutul lor, o cultură spirituală complexă şi diversificată. Incineraţia (cultura Wietenberg) şi inhumaţia (cultura Noua), acompanierea decedatului de un număr mai mare sau mai mic de obiecte-ofrande implică, toate, o gândire abstractă, cu diferite forme de a concepe viaţa de apoi.

Oferite exclusiv de investigaţiile arheologice, informaţiile sunt încă prea puţine şi disparate pentru a ne permite o reconstrucţie completă şi detaliată a religiei, cel puţin dualiste, a populaţiei epocii bronzului. Simbolurile

Statuetă de bronz de la Văleni

două altare fixe. Crusta solidă a suprafeţelor altarului dovedeşte că aici aveau loc ritualuri care implicau focul, pereţii din apropiere fiind prevăzuţi cu orificii circulare (sistem de aerisire şi probabil iluminare alternativă a altarelor, în funcţie de răsăritul şi apusul soarelui). Pe unul dintre altare au fost descoperite 9 greutăţi de lut, 3 cuţite curbe de piatră, un suport cilindric de lut;
pe celălalt: 9 greutăţi de lut de dimensiuni miniaturale, 3 cuţite curbe de piatră şi un suport cilindric. Valoarea simbolică a

în poziţie obstetrică, iar fetuşii
dispuşi în zona bazinului, unul
chiar între membrele inferioare
ale acesteia), ar putea fi vorba
de o mamă şi de copiii ei.

Toate aceste practici erau cu
siguranţă însoţite de ofrande,
libaţii, cântece şi dansuri cultice.
În afara unor sărbători periodi-
ce (semănat, cules, seceriş, ple-
carea ori întoarcerea oilor etc.),
trebuie să fi existat

ofrandelor într-o groapă rituală
şi conţinutul acestora (nume-
roase recipiente pline cu semin-
ţe carbonizate) atestă un ritual
agricol, htonic, dedicat unei
zeităţi stăpânitoare a fertilităţii
şi dătătoare a bogăţiei recolte-
lor. Pe bună dreptate putem
discuta, în acest caz, de ritualuri
agrare sacre, a căror tradiţie o
regăsim şi în epocile istorice.

Gânditorul şi perechea sa de la Cernavodă
Cultura Hamangia

bronz, de daruri cu caracter
social sau personal (cereale,
plante, mâncare), cât şi sacrificii
de animale sau chiar umane.
Aceste ofrande extrem de diverse, depuse în cadrul unor
ceremonii religioase impresio-

astrul solar, feminin - masculin,
imobil - mobil, demonstrând, în
acest caz, dualismul credinţelor
epocii bronzului.

Legăturile spaţiului carpatic cu
civilizaţiile mediteraneene au
fost adesea discutate,

dintre principalele argumente
care pledează pentru existenţa
acestor legături. Aceste săbii
lungi de împuns - simbol al
demnităţii şi al puterii, dar, in
acelaşi timp, şi o redutabilă
armă de luptă — sunt, evi-
dent, produse locale executate
după modele sudice. Motivele
decorative bazate pe spirală şi
meandru, executate cu fineţe
pe arme din bronz sau din aur,
pe diferite piese din os sau din
corn, atingând desăvârşirea
cu deosebire în aria culturilor
Wietenberg şi Otomani, chiar
dacă ar fi create independent
de modelele egeene, nu pot fi
îndepărtate în timp de acestea.
Sticla din mormintele Noua
de la Cluj-Napoca, mărgele-
le de Dentalium descoperite
la Derşida, într-un mediu
Wietenberg, au, de asemenea, o
certă origine mediteraneană. Pe
umărul unui recipient de cult
de la Oarta de Sus sunt

am văzut, la mari distanţe în
sudul, vestul, nordul şi estul
Europei; la fel şi sarea, în care
Transilvania este atât de bogată.
In acelaşi timp, obsidianul,
exploatat cel mai probabil

Coif de aur de la Poiana Coţofeneşti

tera Cioclovina au ca loc de
proveniență Marea Baltică, iar
toporul descoperit la Larga (jud.
Maramureş) demonstrează certe
influenţe caucaziene.
Expansiunea accelerată a schim-
burilor pe distanţă scurtă, medie
sau lungă (paneuropene) în
perioadele mijlocie şi târzie ale
epocii bronzului a creat o inter-

AUREL RUSTOIU

Dacia înainte de romani

1 Tracii

Potrivit menţiunilor autorilor antici, teritoriul ocupat de triburile trace se întindea în partea de răsărit a Peninsulei Balcanice, de pe ţărmul nordic al Mării Egee până în Carpaţii

Atacul cavaleriei tracice lângă Callinic, *(reconstituire)*

Limba tracilor, după cum au reuşit să observe o seamă de filologi, pe baza unor elemente, din păcate, sărace şi disparate, făcea parte din marea familie a graiurilor indo-europene, fiind inclusă în grupa satem. Ea era înrudită cu limbile balto-slave şi cu cele iraniene. Printre cele mai vechi atestări ale tracilor se numără cele din epopeile homerice (mai ales din *Iliada),* care datează din sec. al VIII-lea a.Chr. Frigienii din Asia în nivelul VII B2 de la Troia, datând din aceeaşi perioadă, ceea ce constituie o confirmare în plus a momentului migraţiei unor grupuri umane din această parte a Europei spre Orient. Dar faptul cel mai important, ilustrat de toate aceste surse, este acela că în sec. al XII-lea a.Chr. se produsese deja împăr-ţirea neamurilor trace în grupe etnice şi tribale distincte. La sfârşitul epocii bronzului au pătruns în spaţiul viitoarei finală a epocii bronzului şi la începutul epocii fierului comu-nităţile tracice erau deja struc-turate, iar o serie de grupuri etnolingvistice se conturaseră cu claritate. Aşa cum am văzut, frigienii migraseră deja în Asia Mică, fapt care demonstrează că şi alte grupuri - deşi nu sunt menţionate în izvoarele literare - erau bine indivi-dualizate. Va mai trece mai bine de o jumătate de mileniu până când triburile continuare a manifestărilor epo-cii bronzului, obiectele realizate din fier fiind puţine. Cu toate acestea, evoluţia culturilor spe-cifice acestei perioade ilustrează modificări însemnate care au

Sabazius, zeu trac sau frigian al vegetaţiei, identificat la greci cu Dionysos. Adorat în cadrul unor ceremonii orgiastice

La sfârşitul mileniului al II-lea a.Chr. şi la începutul celui următor asistăm la cea mai mare înflorire a atelierelor metalurgice

* La sfârşitul sec, I p.Chr. şi la începutul veacului următor, sub domniile lui Domiţian şi Traian, Roma imperială a purtat războaie grele pentru supunerea Regatului Dac al regelui Decebal. Confruntările au fost dramatice, iar eforturile romanilor deosebit de mari. Dio Cassius (LXVIII, 14,1) avea să consemneze mai târziu că „Traian... a purtat război mai mult cu chibzuială decât cu înfocare, biruindu-i pe daci după îndelungi şi grele strădanii". Confruntările au fost imortalizate apoi şi în monumente oficiale, cea mai cunoscută fiind, fără îndoială, Columna ridicată la Roma, la comanda iui Traian, de Apollodor din Damasc. Războaiele au scos în evidenţă virtuţile războinice ale aristocraţiei dacice, care fuseseră cunoscu-te la Roma încă şi mai devreme. Desele incursiuni ale dacilor la sud de Dunăre făcuseră o puternică impresie în capitala imperiului cu mai bine de un secol înainte. Horaţiu *(Sermones,* II, 6,51-53) scria că „Oricine îmi iese în cale mă întreabă: Hei! bunule, / (tu trebuie să ştii, pentru că eşti în relaţii mai bune cu zeii) / ce-ai mai auzit despre daci?" Aceste consemnări, ca, de altfel, multe altele, contemporane Regatului Dac sau mai târzii, ilustrează faptul că spiritul războinic al aristocraţiei dacice s-a impus şi s-a menţinut în conştiinţa lumii clasice vreme îndelungată. Dar cine erau aceşti daci? Care au fost originea lor, istoria şi modul lor de viaţă? Cum au evoluat şi ce a mai rămas de la ei în timpurile noas-tre? Iată doar câteva întrebări care au animat cercetarea istorică timp de mai multe decenii. Evident, nu vom putea soluţiona în acest spaţiu

depozite, cum sunt cele de la Uioara (astăzi Ocna-Mureş) şi Guşteriţa (lângă Sibiu), con-ţineau mii de piese de bronz, cântărind mai multe tone. Nu este întâmplător nici faptul că astfel de depozite şi ateliere se aflau în apropierea unor mari zăcăminte de sare, mineral indispensabil în viaţa oamenilor şi a animalelor, care lipsea din zona panonică şi dintr-o mare parte a Peninsulei Balcanice. Comerţul cu sare a determinat probabil acumularea unor mari bogăţii reprezentate de piese de bronz, care jucau probabil — printre altele — rolul monede-lor de mai târziu.

În aceeaşi perioadă au apărut şi primele obiecte de fier: topoare, pumnale, cuţite, mai rar obiecte de podoabă. Ele se concentrea-ză mai ales în Transilvania şi în Banat, dar nu lipsesc nici din alte zone, cum ar fi Dobrogea.

Primele artefacte au neagră canelată (cultura *Gáva-Holihrady)* a apărut în bazinul superior al Tisei, la geneza sa contribuind o serie de culturi ale bronzului târziu din Bazinul Carpatic (un impuls important a venit, se pare, din aria culturii mormintelor tumulare şi apoi a culturii câmpurilor cu urne).

Din aria de origine, purtătorii acestei culturi s-au răspândit apoi spre est, sud-est şi sud, în Transilvania, în Banat şi la răsărit de Carpaţi, în jumătatea nordică a Moldovei şi în Ucraina precarpa-tică. Cultura Gáva-Holihrady nu a fost extrem de unitară, pe aria vastă pe care s-a manifestat fiind sesizate fenomene de regionalizare. Unele manifestări regionale s-au constatat şi la sud de Carpaţi. în Transilvania, purtă-torii culturii Gáva-Holihrady au ridicat aşezări fortificate cu valuri de pământ şi palisade, având suprafeţe de zeci de hectare. Ele adăposteau, în caz de pericol, comunităţi

Din punct de vedere etnic, o serie de cercetători au remarcat faptul că ambele fenomene pot fi atribuite neamurilor trace. Uniformitatea materialelor şi a formelor de manifestare a condus chiar spre ideea

Medalion zoomorf

re aria de răspândire a celor două complexe culturale (care suprapun, în general, realităţile etnice documentate mai târziu), această ipoteză este posibilă.

Culturile specifice celor două complexe pe care le-am amintit au evoluat, în anumite zone, şi pe parcursul etapei mijlocii a primei vârste a fierului (cca 800-600 a.Chr.). Însă feno-

albă, formând motive spiralice şi geometrice) au apărut încă din prima jumătate a sec. al VIII-lea a.Chr. Ea a evoluat până la sfârşitul sec. al VII-lea a.Chr. La geneza culturii Basarabi au contribuit probabil şi elemente ilire, după cum par să sugereze unele descoperiri funerare din zona Dunării oltene.

Cultura Basarabi s-a impus pe o zonă vastă, ceea ce a deter-minat o anumită uniformitate a culturii materiale şi o circulaţie intensă între comunităţile din această arie. Acest fapt a con-dus probabil şi la apariţia unei limbi comune, geto-dacice, aşa cum este ea atestată mai

Coif tracic

cu ceramică canelată. De altfel, în Transilvania s-a constatat o simbioză între elementele mai vechi şi cele caracteristice culturii Basarabi.

În ceea ce priveşte metalurgia, în etapa mijlocie a primei vârste a flerului, armele şi uneltele de bronz au fost înlocuite deja de cele realizate din fier. Bronzul a mai fost utilizat pentru confecţionarea podoabelor şi a unor piese de echipament militar sau de uz casnic, situaţie ce se va menţine apoi în secolele următoare.

Acest fapt a determinat legături şi influenţe economice, politice şi de civilizaţie cu spaţiul tracic carpato-danubian, care se vor menţine apoi timp de secole.

În zona de la sud de Carpaţi şi în regiunea Carpaţilor de Curbură, pe fondul culturii Basarabi, a luat naştere grupul *Ferigile-Bârseşti.* Purtătorilor acestui grup le erau caracteristice mormintele de incineraţie

Statuete feminine de lut, Cultura Gârla Mare, Cârna, jud. Dolj

Războinic trac

Podoabe tracice

Cană în stil grecesc cu imaginea unui războinic trac. Urcior pictat, Muzeul de Arheologie din Sozopol

trecerii armatelor lui Darius I spre teatrele de operaţiuni din nordul Mării Negre în timpul campaniei persane împotriva sciţilor (514 a.Chr.).

În Transilvania, „părintele istoriei" îi menţionează pe sciţii agatârşi care locuiau pe valea Mureşului (IV, 48). Cercetările arheologice au identificat vestigiile acestui grup pătruns in zona intracarpatică la începutul sec. al VI-lea a.Chr. Este vorba de mai multe necropole şi descoperiri izolate (cum sunt cele de la Ciumbrud, Teiuş, Blaj, Aiud etc.) cu morminte de inhumaţie, având în enţe s-au manifestat de ambele părţi. De aici impresia pe care o avea Herodot (IV, 104) atunci când îi descria pe agatârşi: „Ei poartă, cei mai mulţi, podoabe de aur. Au în devălmăşie nevestele... Cât priveşte celelalte obiceiuri, se apropie de traci".

Agatârşii vor dispărea treptat pe parcursul sec. al V-lea a.Chr. În necropola de la Băiţa (jud. Mureş), datată spre jumătatea veacului menţionat, majoritatea mormintelor sunt de incineraţie, deşi inventarele funerare sunt specifice sciţilor agatârşi. Aceasta

Tezaurul de la Hinova

Vas de aur din tezaurul de la Rădeni

la Ocna-Mureş. La sfârşitul sec. al IV-lea a.Chr., când celţii au pătruns în regiune, au întâlnit aceste comunităţi locale (foarte probabil dacice), de la care au preluat apoi unele forme cera- mice specifice a căror origine se află în formele din perioadele anterioare ale primei vârste a fierului.

În afară de agatârşi, Herodot îi mai menţionează la nord de Dunăre pe sigini. „Ei se folosesc de haine ca şi ale mezilor. Caii lor - zice-se - au

Vase de argint (Agighiol, jud. Tulcea)

începutul veacului următor şi care a evoluat până la sosirea primelor grupuri de celţi, în a doua jumătate a sec. al IV-lea a.Chr. Au fost documentate numeroase elemente scitice, care ilustrează impulsul iniţial al genezei civilizaţiei respective.

La fel ca în Transilvania, auto- ritatea nou-veniţilor s-a impus asupra comunităţilor locale tracice. În zonele periferice (cum sunt Carei-Satu Mare şi cea mai mare parte a Crişanei de răsărit), s-au manifestat şi unele grupuri locale (spre exemple grupul *Sanislău-Nir)* în care predomina necropolele cu morminte de incineraţie în

grecesc. Aceştia au creat o serie de forme noi şi - mai ales - au transpus la roată vasele tradiţi- onale utilizate în „serviciul de masă". Aceste inovaţii, precum şi intensificarea utilizării artefac- telor de fier anunţau trecerea la civilizaţia celei de a doua vârste a fierului. Totodată, din aceeaşi perioadă, aşa cum am văzut când am amintit relatările lui

secole, aveau să intre în conşti- inţa lumii clasice ca grupuri dis- tincte care au creat forme poli- tice şi de guvernare închegate.

În partea de nord a Peninsulei Balcanice s-au afirmat odrisii, tribalii şi geţii. Odrisii erau aşezaţi la sud de munţii Balcani, în bazinul mijlociu şi inferior al râului Hebros (astăzi Mariţa).

Teritoriul tribalilor se întindea

Vas grecesc de tip *pelike*, Histria

Dyonisos. Tomis

1 Istoria şi civilizaţia geţilor în secolele V—III a.Chr.

Vas de argint

Aşa cum am mai afirmat anterior, geţii au fost amintiţi pentru prima dată în izvoarele antice cu ocazia expediţiei lui Darius I împotriva sciţilor în anul 514 a.Chr.

Înflorirea Regatului Odris

Geţii au fost supuşi de regele persan şi au rămas în această situaţie şi în primele decenii ale sec. al V-lea a.Chr. După retragerea perşilor în Asia, în urma tentativei nereuşite de cucerire a Greciei în primul sfert al sec. al V-lea a. Chr., geţii sud-dunăreni au intrat sub autoritatea regilor odrisi.

Regatul Odris s-a constituit în al doilea sfert sau spre jumătatea sec. al V-lea a. Chr., primul conducător fiind Teres I, căruia i-a urmat - după scurtă vreme - Sitalkes (mort în anul 424 a.Chr.). Sub aceşti regi, statul odris a ajuns la o mare întindere şi autoritate politică, Sitalkes fiind implicat şi în furnizeze contingente militare.

Potrivit lui Tucidide, geţii „se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sunt toţi arcaşi călări”.

După moartea lui Sitalkes, survenită în urma unui conflict cu tribalii, Regatul Odris a cunoscut, pe rând, perioade de fărâmiţare şi de unificare, însă pe vremea lui Kotys I (383/382—359) a ajuns, din nou, la o mare înflorire şi autoritate. După moartea lui Kotys I, în urma unui asasinat Macedoniei. În calitatea sa de cuceritor şi succesor al dinaştilor odrisi, Filip al II-lea s-a preocupat de restabilirea autorităţii asupra frontierelor nordice ale moştenirii odrise, pe linia Dunării. În acest scop a întreprins în 339 a.Chr. o expediţie în nord-estul Traciei, învingându-l pe Atheas, rege al sciţilor, care invadase regiunea. La întoarcerea d Alexandru s-a văzut nevoit să asigure mai întâi stabilitatea şi liniştea posesiunilor nordice ale regatului. Astfel, în 335 a.Chr. a iniţiat o expediţie împotriva tribalilor, pe care i-a urmărit până la Dunăre, undeva în amonte de Porţile de Fier, la gura Moravei. Tribalii, conduşi de regele Syrmos, s-au baricadat pe o insulă a fluviului, fiind sprijiniţi şi de geţii de pe

Coif de argint aurit sec. IV a.Chr., Agighiol, jud. Tulcea

Coif şi opaiţ, Tezaurul de la Olăneşti,

incursiunea a avut un efect
psihologic puternic asupra
comunităţilor din zonă, care
in cele din urmă au recunoscut autoritatea Regatului
Macedonean. Arian (pe baza
relatărilor lui Ptolemaios, fiul
lui Lagos, participant direct
la evenimente) consemna faptul că la Alexandru au venit
„soli atât din partea triburilor
libere care locuiesc pe malurile
Istrului, cât şi de la Syrmos,
regele tribalilor; veniră soli chiar
şi de la celţii care locuiesc în
Golful Ionic... (Alexandru) legă
cu toţi prietenie, luând şi dând
chezăşii" (I, 6—7). Pacificarea
zonei dunărene şi impunerea
autorităţii macedonene asupra
malului drept al fluviului i-au
permis apoi lui Alexandru cel
Mare să îşi îndrepte atenţia
asupra campaniei din Orient.

Comunităţile locale de la Dunărea de Jos, printre care se
numărau şi cele getice, vasale
ale regilor macedoneni, s-

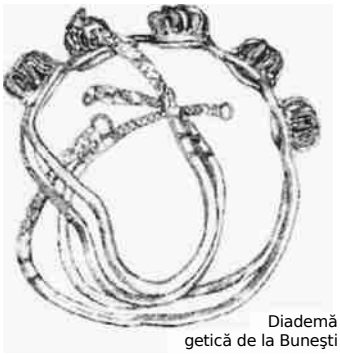
Diademă getică de la Buneşti

nean in ambele campanii, însuşi
Lysimach fiind luat prizonier.
Nu se ştie care au fost motivele conflictului. Autoritatea
regelui get se întindea probabil
pe ambele maluri ale Dunării,
iar Lysimach dorea - aşa cum
se observă din toate acţiunile
purtate în nord-estul Peninsulei
Balcanice şi pe litoralul pontic -
să-şi asigure stăpânirea până pe
linia Dunării. De altfel, pacea
încheiată între cei doi conducători îl obliga pe Lysimach
să părăsească teritoriile getice
cucerite anterior şi aflate, foarte
probabil, la sud de Dunăre.
Regatul lui Dromichaites se afla
situat, după toate probabilităţile, în Muntenia şi în nord-estul
Bulgariei, constituind

Geţii şi oraşele greceşti de la Marea Neagră

Coloniştii greci stabiliţi pe
malul vestic al Mării Negre încă
din sec. al VII-lea a.Chr. au
avut de înfruntat uneori ostilitatea unor populaţii locale. În sec.
III—II a.Chr. teritoriile rurale
ale unora dintre oraşe erau
periodic ameninţate de incursiunile de pradă ale „barbarilor".
Această situaţie de criză a fost
rezolvată prin apelul la „protecţia" oferită de unii dinaşti locali.
Un decret descoperit la Histria,
datat în sec. al III-lea a.Chr., îl
menţionează pe Zalmodegikos,
un şef get din nordul Dobrogei
(stăpânitor poate şi pe malul
stâng al Dunării), care a impus
un protectorat apăsător asupra
oraşului. Pacea şi protecţia
erau cumpărate de greci

Monede getice

şi forţa militară de care dispunea
i-au determinat pe histrieni să-i
solicite protecţia în faţa raidurilor
periodice ale unor grupuri de traci
conduşi de un anume Zoltes.
Acest sistem al „protectoratului" oferit de dinaştii locali se va
menţine şi în secolele următoare, după cum o indică decretul
în cinstea lui Acornion din
Dionysopolis, din sec. I a.Chr.

Civilizaţia şi societatea getică în contextul lumii tracice (sec. V—III a.Chr.)

Impulsurile venite din mediul
grecesc, fie direct din coloniile
pontice, fie filtrate de tracii
sudici (în special de odrisi),
au determinat transformări de
esenţă la nivelul vieţii şi societăţii geţilor de la Dunărea de Jos.
Din a doua jumătate a sec. al
V-lea a.Chr. aceste comunităţi
au evoluat într-o nouă direcţie,
considerată a fi - în accepţiunea

Podoabe getice de argint Tezaurul Agighiol

Descoperirile arheologice şi-au adus contribuţia la cunoaşterea mai nuanţată a unor aspecte privind societatea getică din zona extracarpatică. Transformările survenite în societatea tracică pot fi sesizate prin analiza unor monumente arheologice reprezentative pentru această perioadă. Este vorba de aşezările fortificate, de mormintele cu camere funerare aparţinând aristocraţiei şi de reprezentările figurate care ilustrează o anumită ideologie a dinaştilor din Balcani.

Aşezările fortificate, având suprafeţe care măsoară de la rudelor lor din zona Dunării de Jos. Aspectul aşezărilor fortificate diferă în funcţie de apropierea sau depărtarea faţă de centrele greceşti sudice. Dacă la Seuthopolis (în Bulgaria) se poate vorbi (datorită planului şi construcţiilor ridicate din piatră) de un „oraş grecesc”, marile fortificaţii de la nord de Dunăre (Stânceşti, Cotnari, Moşna etc.) îşi păstrează aspectul tradiţional: incinte delimitate de valuri de pământ şi palisade, foarte rar ziduri din piatră cu armături de lemn. Totuşi, chiar şi la nord de Dunăre au fost construite o serie de fortificaţii inspirate din lumea greacă şi probabil cu participarea unor arhitecţi greci. Aşa este cazul zidurilor din cărămidă de la Coţofenii din Dos şi Bâzdâna, în Oltenia.

Mormintele aristocratice cu camere funerare sunt prezente atât la sud de Haemus, în prezintă un aspect mai primitiv (cum s-a observat la Cotnari, în Moldova), însă intenţia era aceeaşi: realizarea unui monument funerar destinat unui aristocrat important al comunităţii.

Arta tracică din sec. al V-lea, dar mai ales aceea din sec. IV—III a.Chr. au cunoscut un repertoriu iconografic bogat. Reprezentările figurate au apărut în special pe artefacte metalice, de obicei din aur sau argint (vase, echipament militar fastuos, aplici, piese de harnaşament etc.), dar şi pictate pe pereţii unor camere funerare. Cele mai caracteristice teme iconografice sunt constituite de personaje masculine călare, de obicei în scene de vânătoare, personaje masculine şi feminine în care de luptă, scene de sacrificiu, divinităţi feminine înaripate, hierogamii, lupte între animale, procesiuni de animale, animale fantastice, eroi vastă. Modificările structurale la nivelul comunităţilor tracice şi-au găsit expresia în aceste reprezentări. Mitologia comună a triburilor s-a transformat foarte curând într-o doctrină ideologică menită să legitimeze puterea regală. Cristalizarea sistemului ideologic al dinaştilor şi paradinaştilor din Tracia demonstrează fără dubiu un sistem trifuncţional asemănător altor comunităţi indo-europene. Pe de altă parte, imaginile de călăreţi, probabil cele mai numeroase, indică existenţa unor rituri de iniţiere şi învestitură ale dinaştilor din Tracia. În

Riton de aur de la Panaghiurski

Celţii şi bastarnii

3

Din păcate, nu există izvoare literare care să consemneze istoria celţilor din zona intracarpatică. Sursele arheologice sunt singurele

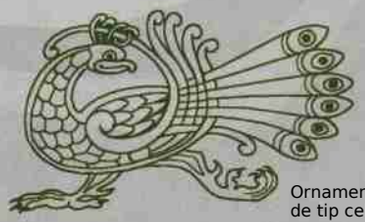

Ornamente de tip celtic

Celţii din Transilvania în sec. IV—II a.Chr.

Datele furnizate de arheologie indică faptul că migraţia celţilor spre răsărit a afectat Câmpia Tisei şi Podişul Transilvaniei încă din ultima treime a sec. al IV-lea a.Chr. În această perioadă au fost datate o serie de artefacte celtice găsite în special în complexe funerare, dar şi izolat. Este vorba de descoperirile de la Turdaş, Mediaş, Haţeg (în Transilvania) şi de cele de la Pecica, din zona Aradului şi de la Oradea (în Crişana). Dar cea mai

Coif de bronz de tip celtic Ciumeşti, jud. Satu Mare

grupele culturale ale Hallstatt-ului târziu (cultura Szentes-Vekerzug). O serie de artefacte (în special vase ceramice) specifice acestora au fost preluate de celţi, fiind descoperite în aşezări şi necropole împreună cu materiale tipice La Tène. Simbioza dintre cele două grupuri etnice a dus la preluarea, în repertoriul artefactelor celtice, a unor tipuri de obiecte locale (cănile cu o toartă, spre exemplu).

Momentul pătrunderii primelor grupuri celtice se situează în jurul anului 335 a.Chr. Cu ocazia expediţiei lui Alexandru cel Mare la Dunăre (pe care am amintit-o anterior), printre ambasadele venite în faţa regelui macedonean s-a sugerează că în această migraţie au fost antrenate şi comunităţi din zona alpină.

Colonizarea masivă a Câmpiei Tisei şi a Podişului Transilvaniei s-a produs însă la începutul celui de al doilea sfert al sec. al III-lea a.Chr., în contextul invaziilor celtice din Balcani. La un an după moartea lui Lysimach (survenită în 281 a.Chr.), trei armate celtice, recrutate în mare parte din Bazinul Carpatic, s-au pus în mişcare: prima, condusă de Keretrios, a atacat Tracia, a doua, sub conducerea lui Brennos şi Acichorios, s-a îndreptat spre Dardania şi Peonia, iar apoi spre Delphi, iar a treia, condusă de Bolgios, a atacat Macedonia. Aceasta din Iustinus XXXIII, 3, 7). Agitaţia provocată de aceste dislocări de populaţie, precum şi revenirea unora dintre combatanţi în zona Bazinului Carpatic au determinat o extindere a locuirilor celtice pe o arie mai vastă. Acest fapt a fost observat şi arheologic. În perioada respectivă, atât în Câmpia Tisei, cât şi în Transilvania, au apărut o serie de necropole şi aşezări noi. Pe de altă parte, în unele necropole mai vechi, ca aceea de la Pişcolt, au fost sesizate grupuri noi care practicau inhumaţia, spre

Model de aşezare celtică (reconstituire)

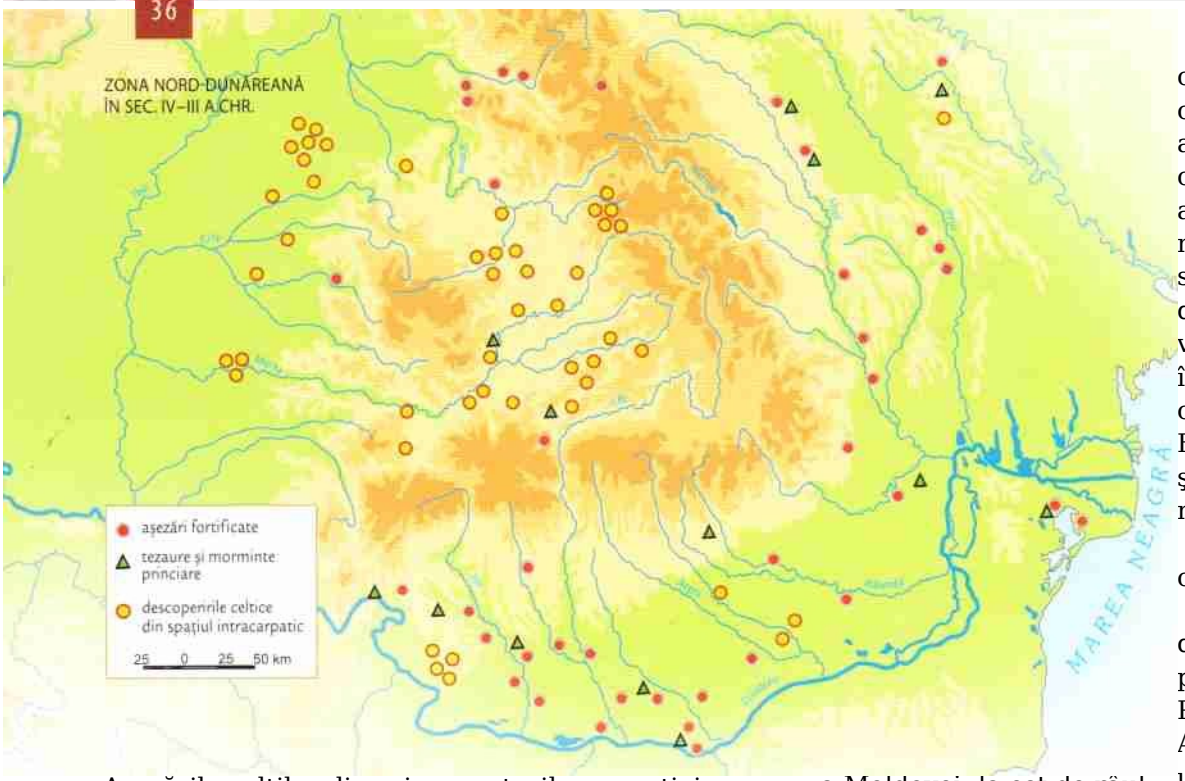

Aşezările celţilor din aria intracarpatică aveau un caracter rural. Au fost investigate parţial câteva dintre aceste situri (Ciumeşti, Mediaş, Moreşti, Şeuşa etc.), fiind descoperite o serie de locuinţe excavate parţial în pământ, precum şi gropi de provizii şi amenajări gospodăreşti. Inventarul aşezărilor cuprinde atât ceramică specific celtică, cât şi vase lucrate cu mâna, de tradiţie locală. Acest fapt ilustrează coabitarea celţilor cu băştinaşii. Din punctul de vedere al relaţiilor comunitare, resturile cremaţiei erau depuse în gropi, mai rar în urne (în acest ultim caz ar putea fi vorba de autohtoni). Aproximativ 10% dintre morminte au aparţinut unor războinici. Mormântul unui conducător celt de la Ciumeşti, având un inventar fastuos (coif cu o pasăre de pradă pe calotă, cămaşă de zale, cnemide de tip grecesc, arme etc.), constituie un monument reprezentativ pentru

Bastarnii la răsărit de Carpaţi

Primele grupuri de bastarni s-au aşezat în zonele de la a Moldovei, la est de râul Siret şi mai ales în bazinele Prutului şi Nistrului) în jurul anului 200 a. Chr. Curând după ocuparea acestei regiuni, bastarnii au fost chemaţi în solda lui Filip al V-lea al Macedoniei, astfel că în 179 a.Chr. „neamul bastarnilor... trecu Istrul cu un mare corp de infanterie şi cavalerie” (Titus Livius XL, 57, 2). Bastarnii au fost prezenţi apoi în Balcani mai bine de un deceniu. Calităţile lor militare aveau să-i facă temuţi şi cunoscuţi în conştiinţa constata astfel că noua cultură apărută pe teritoriul est-carpatic a fost rezultatul unor migraţii succesive, pe parcursul a două veacuri, avându-şi originea în centrul Germaniei, între Elba şi Oder. În această mişcare au fost antrenate şi comunităţi din Iutlanda şi insulele daneze şi de pe teritoriul actual al Poloniei.

Aşezările bastarnice aveau un caracter rural. în afara materialelor ceramice specifice culturii Poieneşti-Lukašovka, din inventarul locuinţelor săpate într-o serie de situri (Boroseşti, Botoşana, Băiceni, Cucorăni, Lozna, Lunca Ciurei etc.), au fost descoperite şi fragmente

Războinic bastarn (*reconstituire*

4 Renaşterea aristocraţiei nord-balcanice

Monede dacice de imitaţie

În această epocă elitele aristocratice din regiune s-au regrupat, afirmându-se pe scena istoriei. Noua aristocraţie a fost însă diferită de cea anterioară, din punct de vedere atât al

Aşa cum s-a văzut anterior, declinul aristocraţiei tracice se manifestă de la jumătatea sec. al III-lea a.Chr. până spre sfârşitul veacului respectiv. Expresia acestui recul o constituie dispariţia într-un interval scurt (de câteva decenii) a fortificaţiilor, scordiscilor în Serbia de astăzi) şi a bastarnilor în Moldova a afectat, în parte, puterea geţilor extracarpatici şi a altor comunităţi tracice din nordul Balcanilor. Însă dispariţia în totalitate a aşezărilor fortificate nu se putea produce fără dispa-

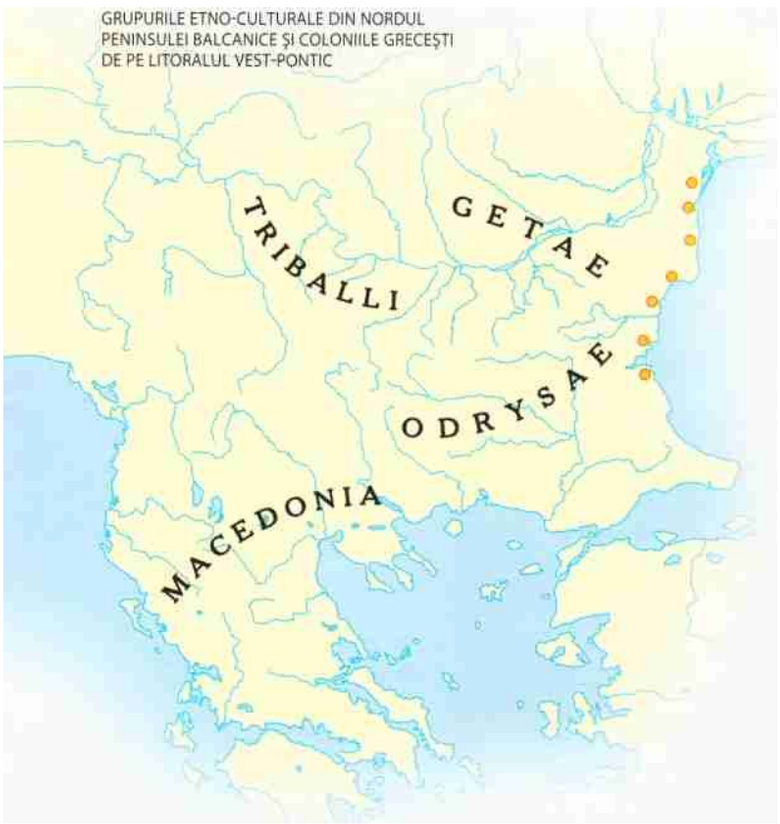

parcursul sec. al V-lea a.Chr., de la regimurile oligarhice la cele democratice. Fenomenele din spaţiul tracic sunt asemănătoare în ceea ce priveşte aria vastă de desfăşurare şi rapiditatea lor.

După marea înflorire a civilizaţiei tracice, a urmat o perioadă mai „întunecată”, despre care autorii antici nu ne oferă informaţii prea detaliate.

Este perioada cuprinsă, în linii generale, între jumătatea sec. al III-lea a.Chr. şi sfârşitul sec. al II- lea a.Chr. Totuşi, în această epocă elitele aristocratice din regiune s-au regrupat, afirmân-du-se pe scena istoriei. Noua aristocraţie a fost însă diferită de cea anterioară, din punct de vedere atât al componentelor numitele sica), vârfuri de lănci, elemente de scut (de obicei umbo) şi, foarte rar, coifuri şi cămăşi de zale. De asemenea, sunt frecvente săbiile lungi cu două tăişuri, specifice celţilor şi prezentând uneori orna-mente tipice „cercului” artistic La Tène. Harnaşamentul este reprezentat în special de zăbale locale, de tip tracic, datate în sec. III-I a.Chr., ceea ce denotă că este vorba de cavaleri. Inventare asemănă-toare au fost descoperite şi pe malul drept al Dunării, în zona Porţilor de Fier, precum şi la nord de fluviu, mai ales în Oltenia. Însă aceste comple-xe funerare au fost plane, de incineraţie, cu resturile depuse

Riton de argint aurit de la Poroina

Ceramică dacică

La sfârşitul sec. al II-lea a.Chr. şi pe parcursul veacului următor, în Dacia nord-dună-reană se constată existenţa unor morminte tumulare având în inventar acelaşi armament compozit. Aria acestor comple-xe este mai extinsă decât a celor plane, cuprinzând sud-vestul Transilvaniei, Oltenia, Mun-tenia şi sudul Moldovei. Este vorba de morminte atribuite de cercetători aristocraţiei dacice, majoritatea fiind contemporane Regatului Dac din vremea lui Burebista.

Prin urmare, de la

a.Chr. şi la începutul sec. I a.Chr., romanii au fost nevoiţi, în mai multe rânduri, să respin-gă atacurile acestor războinici şi să-i urmărească pe agresori până la Dunăre. Izvoarele relatează că după anul 114 trupele lui C. Porcius Cato au fost spulberate de către aliaţi. Situaţia a fost restabilită de M. Livius Drusus, în anii 111—110, care i-a împins până pe malul stâng al Dunării. M. Minucius Rufus a fost nevoit să reia luptele, între 109 şi 106, în urma unor noi atacuri în Tracia şi la frontierele Macedoniei. Apoi, în 101

Statuetă feminină de la Callatis (sec. IV

Aceasta a apărut în urma unor alianţe militare între tribali, scordisci şi, mai apoi, daci, fapt demonstrat şi de amalgamul de elemente locale şi celtice sesizabil în inventarele funerare, dar mai ales în componenţa armamentului. Această aristo-craţie, care ar putea fi

Nobil dac

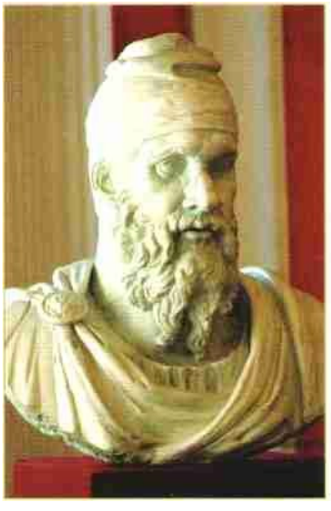

Dac „comatus"

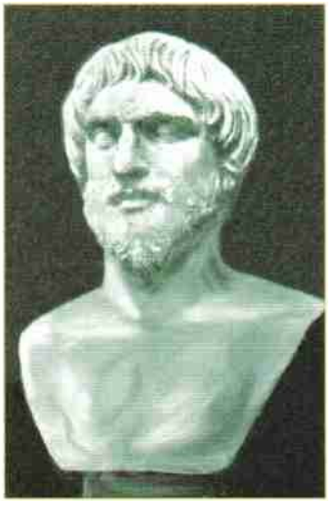

Faptul esenţial însă, în ceea ce priveşte geneza Regatului Dac din perioada „clasică”, îl constituie migraţia acestei aristocraţii războinice în Transil-vania. O serie de complexe funerare tipice grupului Padea-Panaghiurski Kolonii au fost descoperite pe valea Mureşului, la Blandiana, Teleac, Tărtăria.

5 Ascensiunea Regatului Dac

Pătrunderea grupurilor de războinici din sud s-a produs din raţiuni strategice şi economice. Ocuparea văii Mureşului mijlociu asigura con-

Dacia în vremea lui Burebista

Migraţia noii aristocraţii războinice în Transilvania a fost însoţită şi de un aport demografic. Astfel, numărul aşezărilor rurale din valea Mureşului s-a dublat tocmai în această perioadă. De asemenea, tot atunci şi apoi în deceniile următoare au apărut primele aşezări fortificate aflate pe înălţimi, situri caracteristice perioadei de înflorire a civilizaţiei dacice. Din rândul acestor războinici avea să se ridice, câteva generaţii mai târziu, regele Burebista, primul mare conducător al Regatului Dac.

Nu se ştie exact data la care Burebista a preluat conducerea neamului său. S-a presupus, pe

făurit o mare stăpânire şi a supus geţilor cea mai mare parte a populaţiilor vecine. Ba încă a ajuns să fie temut şi de romani. Căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea şi jefuind Tracia, până în Macedonia şi Iliria, a pustiit pe celţii care erau amestecaţi cu tracii şi cu ilirii şi a nimicit pe de-

Statuia lui Burebista Orăştie

I, 25; I, 28; I, 29) - înainte de anul 58, boii (aceia dintre ei care scăpaseră din faţa dacilor şi o porniseră spre vest) erau deja aliaţi cu helveţii şi

După izgonirea boiilor şi tauriscilor, Burebista a întreprins la scurtă vreme o serie de acţiuni de jaf în Tracia, înaintând până în Macedonia şi Illyria.

Ceramică geto-dacică

ei lui Burebista. Însă analiza textului lui Caesar indică faptul că forţa militară a boiilor ajunşi în Gallia se diminuase drastic, ceea ce nu le-ar mai fi permis să întreprindă o acţiune militară ulterioară de natură să periclitezе securitatea altor regiuni.

Teritoriul în care a avut

ile anterioare. De data aceasta însă, scordiscii au fost supuşi şi ei. Numeroasele materiale arheologice dacice, mai ales vasele ceramice tipice dintr-o serie de aşezări scordisce, cum este importantul centru de la Gomolava, par să sprijine ideea controlului dacilor asupra regiu-

Zona Munţilor Orăştiei, numiţi şi Munţii Şureanu, a reprezentat centrul economic, politic şi spiritual al Daciei

Hybrida, guvernatorul Macedoniei, fusese înfrânt sub zidurile Histriei, în 62-61 a.Chr., de o coaliţie formată din greci şi „barbari”). O informaţie păstrată la Dion Chrysostomos şi decretul în cinstea lui Acornion din Dionysopolis indică faptul că între anii 55 şi 48 a.Chr. regele dac a supus oraşele greceşti de pe litoralul vestic al Mării Negre, de la Olbia până la Apollonia. În unele cazuri acestе acţiuni au fost violente, la Histria - spre exemplu - fiind sesizate şi arheologic urmele incendiului provocat în urma asediului dacilor. Alte zona capitalei Regatului Dac, aflată în Munţii Orăştiei, a unor construcţii militare, civile şi de cult ridicate din piatră fasonată, în tehnică grecească şi de către meşteri greci. Începând din acel moment, în capitala Regatului Dac aveau să activeze permanent meşteri greci. Aşa se explică şi descoperirea de către arheologi a unor blocuri de piatră şi vase ceramice având inscripţii sau litere greceşti.

În urma acestor acţiuni, în anul 48 a.Chr., regatul lui Burebista se întindea de la Dunărea mijlocie (în vest) până pe litoralul apusean al Mării Negre

la Pharsalus, Pompeius a fost înfrânt, iar Caesar a devenit un duşman puternic pentru Burebista şi a plănuit o mare expediţie împotriva Daciei. Conflictul avea să fie amânat în urma asasinării lui Caesar în anul 44 a.Chr.

Nu se cunoaşte exact anul dispariţiei lui Burebista. Strabon (VII, 3, 11) precizează laconic: „Cât despre Burebista, acesta a pierit din pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii să apuce a trimite o armată împotriva lui...” Unii istorici au presupus că răsturnarea lui Burebista s-a produs în anul 44, la scurtă vreme după asasinarea lui Caesar. Alţii au considerat că regele dac a fost înlăturat mai târziu, dar înainte de războiul panonic al lui Octavianus (anii 35-33 a.Chr.). Ca urmare a dispariţiei lui Burebista, Regatul Dac s-a fărâmiţat mai întâi în patru părţi, iar apoi - în regiunile din Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Oltenia, zona subcarpatică a Munteniei şi unele capete de pod în vestul Moldovei. În toate aceste regiuni au fost descoperite aşezări fortificate şi cetăţi cu niveluri de locuire datate în sec. I a.Chr.-I p.Chr.

Mai mult decât atât, fortificaţiile respective formează - în unele zone - un adevărat *limes dacicus*. Aşa este cazul zonei Porţilor de Fier, unde cetăţile de la Liubcova, Pescari, Divici şi Socol alcătuiesc o adevărată salbă înşirată pe malul stâng al Dunării.

Regatul lui Burebista a constituit prima afirmare a dacilor în conştiinţa lumii mediteraneene. Din acel moment Dacia a intrat tot mai frecvent în atenţia politicii romane în zona Dunării de Jos.

Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu

Informaţiile furnizate de autorii

care geţii şi dacii cu siguranţă l-au cunoscut. Putem să presupunem că structura acestui panteon trebuie să fi fost asemănătoare cu cea întâlnită la alte comunităţi indo-europene. Datele istorice de care dispunem ne permit însă să sesizăm anumite modificări survenite în domeniul sacerdotal din vremea Regatului Dac.

Înfăptuirile politice interne şi externe ale lui Burebista au fost realizate şi cu ajutorul marelui-preot Deceneu. Potrivit lui Strabon (VII, 3, 11), Burebista şi-a disciplinat supuşii „prin exerciţii, abţinere de la vin şi ascultare faţă de porunci... Spre a ţine în ascultare poporul, el [Burebista] şi-a luat ajutor pe Deceneu, un vrăjitor care rătăcise multă vreme prin Egipt, învăţând acolo unele semne de prorocire, mulţumită cărora susţinea că tălmăceşte voinţa zeilor. Ba încă de la un timp superioară a societăţii, din rândul lor fiind aleşi - potrivit lui Iordanes (Getica, 40) - regii şi preoţii. „Casta” inferioară era constituită din ceea ce autorii antici au denumit drept *capillati* sau *comati*.

Pasajele amintite anterior sugerează faptul că Deceneu a reformat sistemul religios şi sacerdotal al dacilor. Este vorba, foarte probabil, de întărirea „autorităţii” divinităţii (sau divinităţilor) răspunzătoare de funcţia suveranităţii magice şi juridice, ce se afla pe primul loc în cadrul ideologiilor religioase ale indo-europenilor. O astfel de reformă ar fi în concordanţă cu cei care au iniţiat-o: casta preoţilor, care era răspunzătoare de conservarea unor dogme şi tradiţii. În acelaşi timp, religia devenea un instrument al ideologiei oficiale a regalităţii dacice, menită „să ţină în ascultare poporul”.

Această idee este al lui Dionysos, care se baza pe consumul excesiv de vin, poate amestecat cu fructe şi frunze de iederă (cu proprietăţi psihotrope), şi care îi aducea pe participanţi (bărbaţi şi femei, aristocraţi şi plebei) într-o stare de extaz, de *furor religiosus*.

Astfel de măsuri radicale împotriva cultului dionisiac mai sunt atestate în momente diferite în aria mediteraneană. În contextul reformelor religioase ale lui Deceneu, care erau de natură elitistă şi ţinteau instaurarea disciplinei şi „ascultarea faţă de porunci”, „decapitarea” cultului lui Dionysos pare firească.

În sfârşit, ideea reformei lui Deceneu este sprijinită şi de o serie de observaţii arheologice. Astfel, sanctuarele dacice de formă circulară sau patrulateră, descoperite in incinta sacră de la Sarmizegetusa Regia şi în alte cetăţi, se pare că nu sunt antericeea ce ar putea conduce la părerea că situaţia a revenit la cea din vremea lui Burebista, când puterea era împărţită cu marele-preot. Însă o informaţie din vremea lui Decebal, ultimul rege al Daciei, atestă faptul că monarhul cumula încă puterea religioasă. Este vorba de un fragment din Getica lui Criton (medicul personal al împăratului Traian), păstrat în

Pompeius

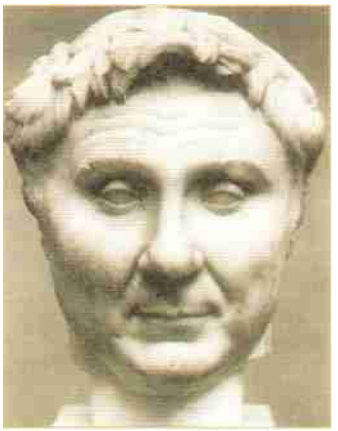

Cezar

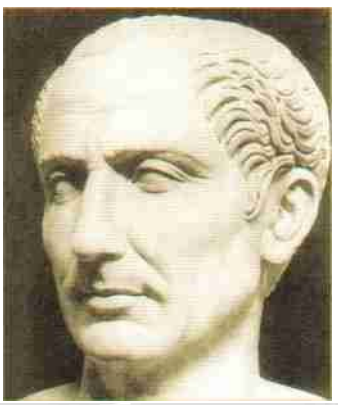

6

Dacia de la Burebista la Decebal.

Relaţiile dintre daci şi romani

Dinaştii de pe tronul de la Sarmizegetusa, până la războaiele dacice ale lui Traian, au fost cunoscuţi de contemporanii lor mai ales datorită conflictelor violente avute cu romanii. Au existat însă şi

Dinaştii daci

După răsturnarea lui Burebista de la conducerea regatului, se pare că pentru scurtă vreme puterea a fost preluată de către Deceneu. Acestuia i-a urmat — aşa cum s-a văzut din relatarea lui Iordanes — Comosicus, având o autoritate puternică, la fel ca predecesorul său. Acelaşi istoric menţionează faptul că „după ce el (Comosicus) a lăsat cele omeneşti, a venit la domnie Coryllus, regele goţilor (geţilor), şi timp de patruzeci de ani a stăpânit peste neamurile din Dacia”.

Numele acestui din urmă rege nu este destul de sigur. Este posibil ca Iordanes să fi făcut o confuzie cu regele Scorilo

izbucnit între Octavianus şi Marcus Antonius. Cele mai vechi manuscrise ale operei lui Suetonius păstrează însă grafia *Cosoni (Cosini) Getarum regi*. În zona capitalei Regatului Dac au fost descoperite în mai multe rânduri tezaure de monede de aur având inscripţionate cu litere greceşti legenda Coson. De aceea, nu ar fi exclus ca regele Coson să fie de fapt acel Cotiso consemnat în alte izvoare. Mai mult decât atât, Cotiso este menţionat din nou ca duşman al Romei în contextul unor

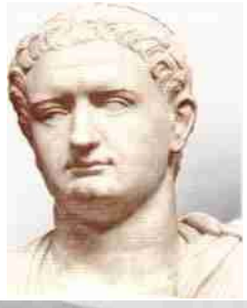

Împăratul Domiţian

După epoca augusteică, autorii antici nu mai menţionează alţi regi ai dacilor, cea mai mare parte a primei jumătăţi a sec. I p.Chr. şi primele decenii din cea de a doua jumătate a veacului constituind o perioadă calmă, fără conflicte majore între daci şi romani. În aceste condiţii, trebuie avută în vedere succesiunea câtorva dinaşti al căror nume nu a ajuns până la noi.

În vremea lui Nero este atestat regele Scorilo. Nu se ştie până când a trăit, însă se pare că la domnie i-a urmat fratele său Duras. Acesta a iniţiat atacul asupra Moesiei din iarna anilor 85-86. Curând după aceea, potrivit lui Cassius Dio (LXVII, proiectată împotriva dacilor (Appian, *Illyrica*, 22, 65-66).

Dar conflictul decisiv cu dacii a fost amânat din nou datorită războiului civil.

În anul 29 a.Chr., dacii (conduşi de Coson-Cotiso) şi bastarnii au atacat zonele sud-dunărene.

Ca urmare, M. Licinius Crassus, proconsulul Macedoniei, a întreprins două campanii de pedepsire în anii 29-28

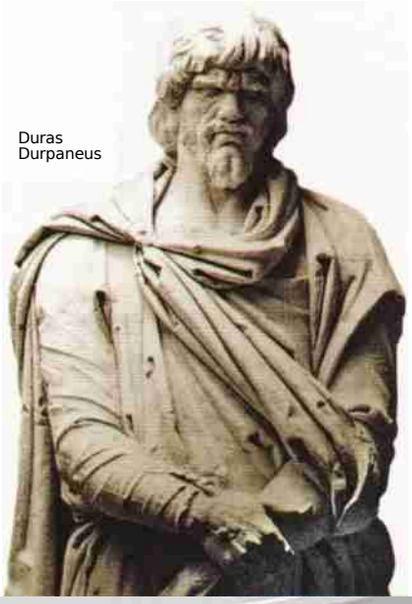

Duras Durpaneus

Decebal

Împăratul Traian

nordul regiunii. După această dată, zonele estice ale Dunării de Jos au fost pacificate pentru o vreme.

Spre sfârşitul sec. I a.Chr. şi la începutul veacului următor, teatrul de operaţiuni al conflictelor daco-romane s-a mutat în partea de vest şi de sud-vest a Daciei. În contextul războiului purtat de romani împotriva panonilor în anii 13-11 a.Chr., dacii au atacat părţile vestice. M. Vinicius i-a respins pe atacatori, urmărindu-i apoi până pe Mureş. Datorită incursiunilor frecvente ale dacilor, în special pe „frontul" vestic, la începutul sec. I p.Chr., Sextus Aelius

August a hotărât să îndepărteze această populaţie, de care era foarte greu să te apropii. Astfel a trimis pe Lentulus şi i-a alungat pe malul de dincolo; dincoace au fost aşezate garnizoane. Astfel, atunci [în anii 11-12 - n.n., A. R.] dacii n-au fost înfrânţi, ci doar respinşi şi împrăştiaţi". Urmările acestor conflicte au fost sesizate şi arheologic. Fortificaţiile dacice de pe malul stâng al Dunării, în zona Porţilor de Fier (Liubcova, Pescari, Divid), au fost incendiate la începutul sec. I p. Chr. Unele dintre acestea au fost refăcute, pentru a fi apoi distruse definitiv în urma

După constituirea provinciei Moesia şi organizarea limesului roman pe malul drept al Dunării (probabil la începutul domniei lui Tiberius), romanii au putut asigura o apărare mai eficientă a posesiunilor de la sud de fluviu. De aceea, incursiunile dacilor s-au redus drastic. Până la războaiele din vremea lui Domiţian şi Traian, relaţiile dintre daci şi romani nu au cunoscut, cu mici excepţii, conflicte majore.

În anul 66 sau 67, guvernatorul Moesiei, T. Plautius Silvanus Aelianus, a strămutat la sud de Dunăre peste 100.000 de „transdanubieni", după cum aflăm din elogiul său funebru descoperit la Tibur. Această nouă „colonizare" a malului drept (la fel cum procedase şi Aelius Catus) s-a realizat pentru ca deportaţii să muncească pământul şi să presteze tribut.

auxiliare şi se făcură stăpâni pe ambele maluri ale Dunării".
Situaţia a fost salvată de Mucianus, guvernatorul Syriei, care mărşăluia cu trupele din Orient spre Italia şi care aflând de invazia dacilor s-a grăbit să restabilească situaţia de pe linia Dunării. Această acţiune a dacilor anunţa conflictele din timpul lui Domiţian. Invazia dacilor în Moesia, din vremea lui Duras (în iarna anilor 85-86 p.Chr.), avea să fie şi mai violentă. Ea a constituit preludiul evenimentelor care aveau să conducă în cele din urmă la cucerirea Daciei. În ciuda situaţiilor conflictuale

Coif dacic

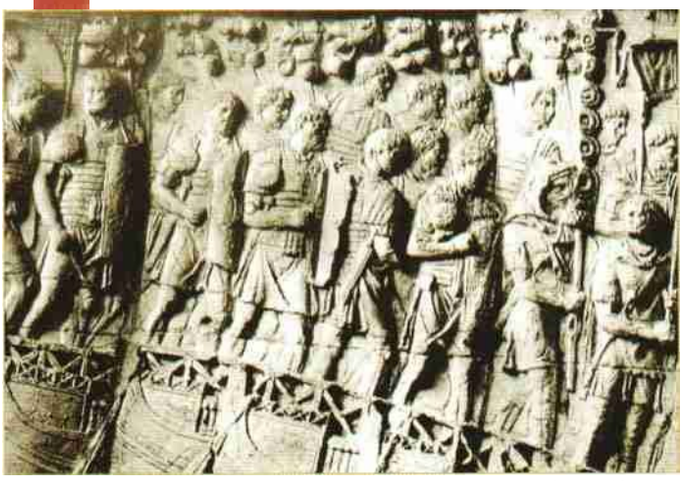

Ostaşi romani în marş, scenă de pe Columna lui Traian

Scenă de luptă de pe Columna lui Traian

mai numeroase importuri (vase din bronz sau ceramice, piese de sticlă, obiecte de podoabă realizate în special din bronz, obiecte de fier etc.)

gusteică, precum şi organizării provinciilor limitrofe Daciei: Pannonia şi Moesia.

Importurile romane s-au răspândit în întreaga Dacie. Se remarcă însă

Siretului în zona est-carpatică, cea de la Ocniţa în Oltenia şi cea de la Piatra Craivii din Transilvania), dar mai ales în cetăţile şi aşezările din zona capitalei Regatului Dac. În sec I p.Chr., în Dacia au activat şi primii artizani romani. O serie de ateliere de prelucrare a metalelor indică, prin tehnolo-giile folosite şi prin artefactele produse, originea artizanilor respectivi. În sfârşit, ca urmare

cani romani din argint. Aceste monede au fost emise până la cucerirea Daciei. De aceea, nu este întâmplător faptul că în Dacia au fost descoperite

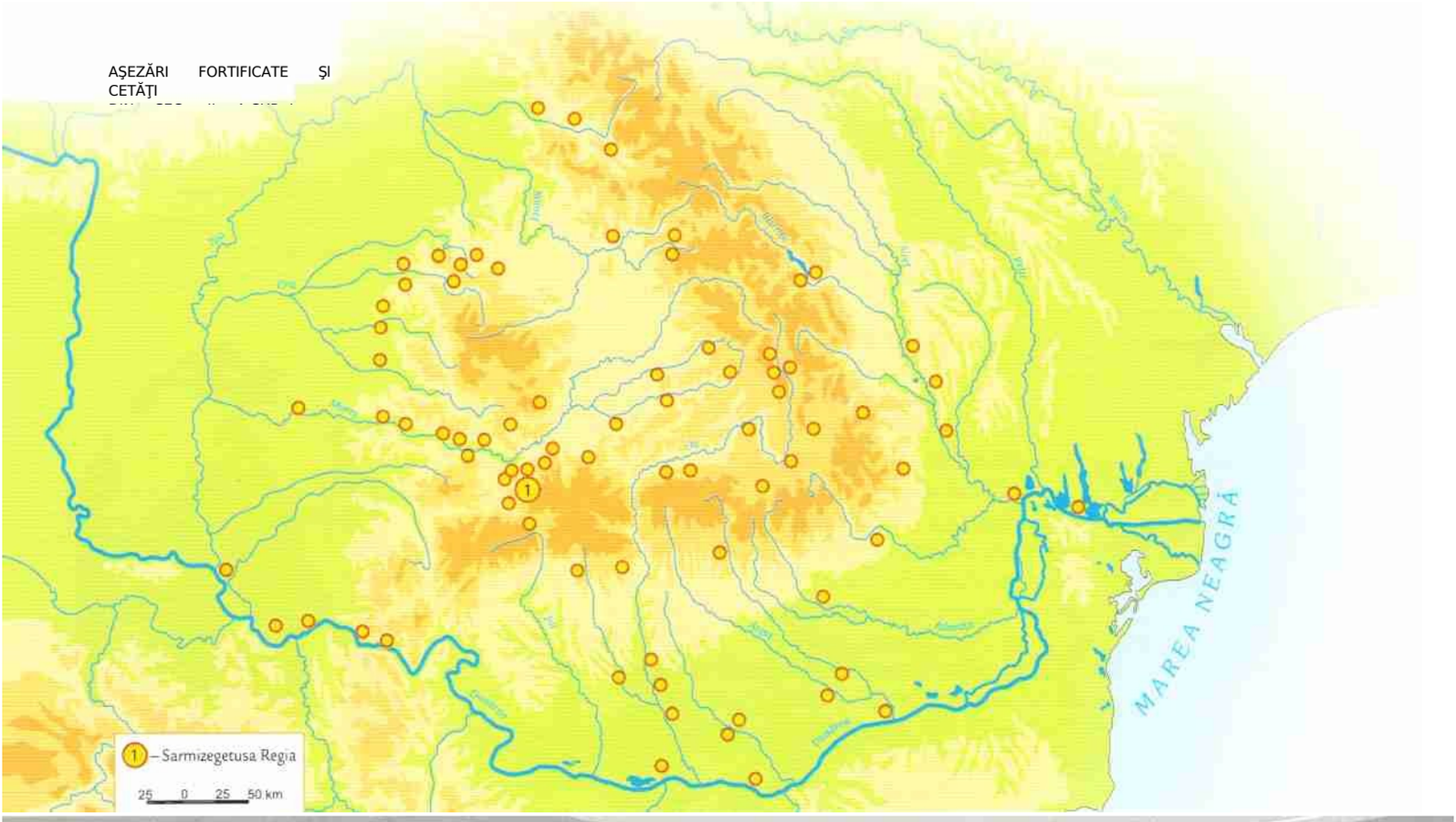

Civilizaţia dacică în secolele II a.Chr.-I p.Chr.

7

De la jumătatea sec. al II-lea a.Chr. (perioadă premergătoare ascensiunii regatului lui Burebista) şi până la începutul sec. al II-lea p.Chr. (când Dacia a fost cucerită de romani), civilizaţia dacica a atins un nivel ridicat

Aşezări şi cetăţi

Pe teritoriul Daciei au fost semnalate numeroase aşezări rurale, însă numărul celor cercetate prin săpături sistematice este relativ scăzut. Ele au aspectul celor din secolele anterioare. Este vorba de cătune mici, având câteva locuinţe şi anexe gospodăreşti. Aceste aşezări rurale, cu funcţii agricole, erau dispuse de-a lungul

le se aflau dispuse pe forme de relief dominante (boturi de deal, terase înalte, culmi montane etc.), care controlau căile de acces din anumite zone. Fortificaţiile erau constituite, de obicei, din elemente tradiţionale (valuri de pământ şi palisade de lemn), dar după consolidarea puterii Regatului Dac în vremea lui Burebista au apărut

au fost ridicate ziduri din piatră nefasonată, însă este clară tentativa de a imita construcţiile fastuoase din zona capitalei. Locuirea din aşezările fortificate s-a concentrat în interiorul incintelor, dar ea s-a extins, de cele mai multe ori, şi în exterior. Aspectul locuinţelor este asemănător celor din aşezările rurale, însă au apărut şi construcţii mai mari ori având o destinaţie specifică (ateliere meşteşugăreşti, sanctuare etc.). Aşezările fortificate (desemnate cu termenul de *dava*) au avut funcţii economice, administrative, militare şi religioase, fiind asemănătoare din acest punct de vedere cu oppida din lumea

nu a cuprins între hotarele ei toate zonele în care au fost constatate astfel de situri. Aşa este cazul aşezărilor fortificate din Maramureş, aflate pe malul drept al Tisei. Dispariţia aristocraţiei dacice a dus la prăbuşirea structurilor care asigurau funcţionarea fortificaţiilor din vremea regatului. Cele mai impresionante construcţii au fost descoperite în zona capitalei regatului. Ele au fost ridicate începând din vremea lui Burebista, ulterior fiind adăugate numeroase elemente noi. Centrul religios al dacilor, probabil muntele sacru Kogaionon amintit de Strabon şi care ulterior, poate în vremea lui Deceneu, a deve-

Cetatea dacică de la Blidaru, lângă Orăştioara de Sus, jud. Hunedoara

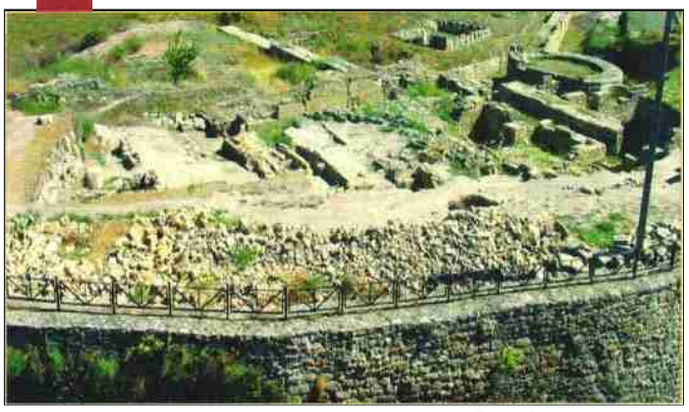

Tyras. Ruinele cetăţii antice

fortificaţie, ridicată în ajunul războaielor daco-romane din vremea lui Domiţian. Aspectul ei actual indică faptul că a fost refăcută de romani, în vremea lui Traian, după ce aceştia lăsaseră o garnizoană pentru a supraveghea regiunea.

În numeroase aşezări fortificate au fost depistate ateliere meşteşugăreşti - de olărie şi metalurgice. Amploarea producţiei este dovedită de numeroasele artefacte descoperite în aşezări.

Este vorba în primul rând de piese ceramice. Vasele dacice caracteristice au fost borcanele ornamentate cu butoni şi brâuri alveolare (utilizate din fier, iar orfevrierii au produs podoabe şi accesorii vestimentare din argint şi bronz.

Aurul, menţionat de autorii antici ca aflându-se în cantităţi mari în Dacia, constituia un „monopol” regal şi era probabil tezaurizat. De aceea, numărul pieselor de aur descoperite este foarte redus.

S-a constatat existenţa unui sistem de schimb între diverse comunităţi. Astfel, atelierele metalurgice din zona montană a Sarmizegetusei furnizau produse de fier (în special unelte agricole) comunităţilor rurale din valea Mureşului. Acestea, la rândul lor, asigurau

Sanctuare şi locuri de cult

Se pare că cele mai vechi sanctuare au fost reprezentate de construcţii rectangulare din lemn (având dimensiuni mult mai mari decât clădirile civile obişnuite), prevăzute cu o cameră de formă absidală orientată spre nord-vest. Reforma înfăptuită de Deceneu a impus o religie „oficială”, care a avut ca rezultat apariţia unor sanctuare noi. Atât în zona sacră a Sarmizegetusei, cât şi într-o serie de aşezări şi cetăţi, au fost descoperite sanctuare circulare şi patrulatere. Sanctuarele circulare erau înconjurate cu un „ring” din piatră sau lemn dumbravă sacră, a fost cercetată o suprafaţă pe care au fost incinerate numeroase animale domestice. Majoritatea oaselor descoperite provin de la membre, ceea ce sugerează caracterul deosebit al sacrificiului.

Într-o serie de puţuri şi fântâni au fost descoperite depuneri rituale de vase, destinate probabil unor spirite ale apelor.

Deosebit de numeroase sunt şi tezaurele de obiecte de argint.

De obicei, este vorba de depunerea unor garnituri de costum individuale (fibule, brăţări, coliere etc.), în afara aşezărilor, în gropi amenajate în acest scop.

Există cazuri în care s-a

Sanctuar dacic (*reconstituire*)

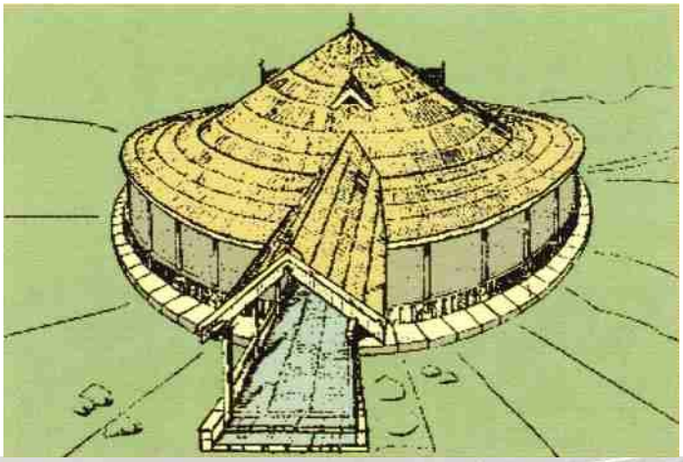

„populare”, similare celor constatate de etnologi la numeroase populaţii arhaice.

Sanctuarele şi locurile de cult indică existenţa religiei „oficiale” atestate de izvoarele literare, precum şi manifestarea unor credinţe şi practici tradiţionale.

Practici funerare şi sacrificii umane

Informaţiile scrise privind fenomenele funerare la geţi şi daci sunt puţine (Herodot V, 8; Pomponius Mela II, 2, 18—20; Solinus 10, 1), analiza datelor arheologice constituind principala modalitate de cunoaştere a problemelor în discuţie. În sec. V—III a.Chr. incineraţia

constituia ritul funerar aplicat aproape cu exclusivitate, fapt demonstrat de cele cca 2.000 de complexe funerare de acest fel cunoscute până în prezent. Unii membri ai aristocraţiei au practicat însă inhumaţia.

În prima jumătate a sec. al II-

Mormânt dacic

lor de incineraţie în groapă descoperite pe teritoriul Olteniei şi în sud-vestul Transilvaniei, care aveau în inventar arme şi piese de harnaşament. Aceste complexe au fost datate între cca 150 şi 50 a.Chr. În sec. I a.Chr., mai ales în perioada domniei lui Burebista, pe teritoriul Daciei, în preajma unor mari aşezări fortificate, existau necropole tumulare, răspândite în sud-vestul Transilvaniei, Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei. Defuncţii au fost incineraţi, iar inventarul este compus din aceleaşi piese de armament şi harnaşament, aparţinând foarte probabil aristocraţiei războinice din vremea

Prin urmare, pe parcursul celor două veacuri anterioare cuceririi romane se poate observa tendinţa evoluţiei obiceiurilor funerare ale aristocraţiei spre aceleaşi practici „invizibile” din punct de vedere arheologic.

Într-o serie de aşezări sau în imediata lor apropiere, izolat sau în „câmpuri de gropi”, au fost descoperite depuneri de

re. Iordanes (*Getica*, 41), spre exemplu, afirmă că „pe acest Marte, goţii (geţii) totdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatic (căci victimele lui au fost prizonierii ucişi), socotind că şeful războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sânge omenesc”. Astfel de sacrificii au fost documentate şi la alte comunităţi din Europa, cum a fost cazul celţilor.

***

Civilizaţia dacică din sec. II a.Chr.-I p.Chr. s-a manifestat într-o manieră originală, imprimând o notă distinctivă comunităţilor din regiunea nord-balcanică. Ea s-a deo-

Munţii Bucegi - zona sacră a vechilor daci - sau Kogaionul, după cum mai era cunoscut, adăpostea sanctuarul marelui zeu Zamolxis

CORIOLAN HORAŢIU OPREANU

Regiunile nord-dunărene de la

1 *Bellum Dacicum* al împăratului Traian

Primele contacte între daco-geţii nord-dunăreni şi Roma au fost de natură comercială şi datează

Împăratul Traian

Regatul Dacic şi Imperiul Roman în epoca flaviană

În anul 11 a.Chr. Augustus a întemeiat provincia Pannonia. încă din această perioadă dacii constituiau un serios motiv de îngrijorare pentru securitatea posesiunilor romane. Dificultatea de a stabili relaţii paşnice de tip *amicitia* cu dacii va determina Imperiul Roman să adopte soluţia creării unui „tampon” între Pannonia şi daci. În acest context a fost explicată aducerea sarmaţilor iazigi în câmpia dintre Dunăre şi Tisa. Pericolul incursiunii dacilor era la fel de îngrijorător şi pentru sectorul moesic al Dunării, chiar înainte de con-

Acţiunea sa a fost urmată de aşezarea altor garnizoane

Politica „spaţiului de siguranţă” şi a transferului de populaţie la sud de Dunăre a fost combinată, încă din vremea lui Augustus, cu înţelegeri diplomatice încheiate cu diverşi dinaşti geto-daci. Asemenea relaţii s-au derulat pe fondul situaţiei politice existente în Dacia, după dezmembrarea regatului lui Burebista. În epoca lui Augustus, la Buridava (Ocniţa) rezida, foarte probabil, un rege indigen, atestat epigrafic cu titlul de basileus. Prezenţa

Împăratul Augustus

şi centrul politic de la Buridava. Tot sub Augustus mai avem atestată o relaţie de *amicitia* cu regele get Rholes.

Succesul acestei politici a durat până în anul „celor 4 împăraţi”, în acel moment, în Moesia, golită de trupele plecate în războiul civil din Italia, au năvălit roxolanii. De această situaţie au profitat rapid şi geto-dacii, atacând castrele şi punând stăpânire pe ambele maluri ale Dunării. Sistemul creat de Augustus se dovedea depăşit.

Evenimentele de la Dunăre din anii 68-69 p.Chr. îi vor determina pe împăraţii flavieni, începând cu Vespasianus, să iniţieze o nouă politică la frontiera Dunării, soldată

Este sigur însă că relaţiile de *amicitia* au continuat cu dinaştii indigeni din zona extracarpatică. Cea mai importantă formaţiune politică din nordul Dunării era însă cea din sud-vestul Transilvaniei, ce şi-a consolidat puterea în a doua jumătate a secolului I p.Chr. Eşecul diplomaţiei romane faţă de statul dac intracarpatic s-a văzut în anul 85 p.Chr., când dacii au atacat

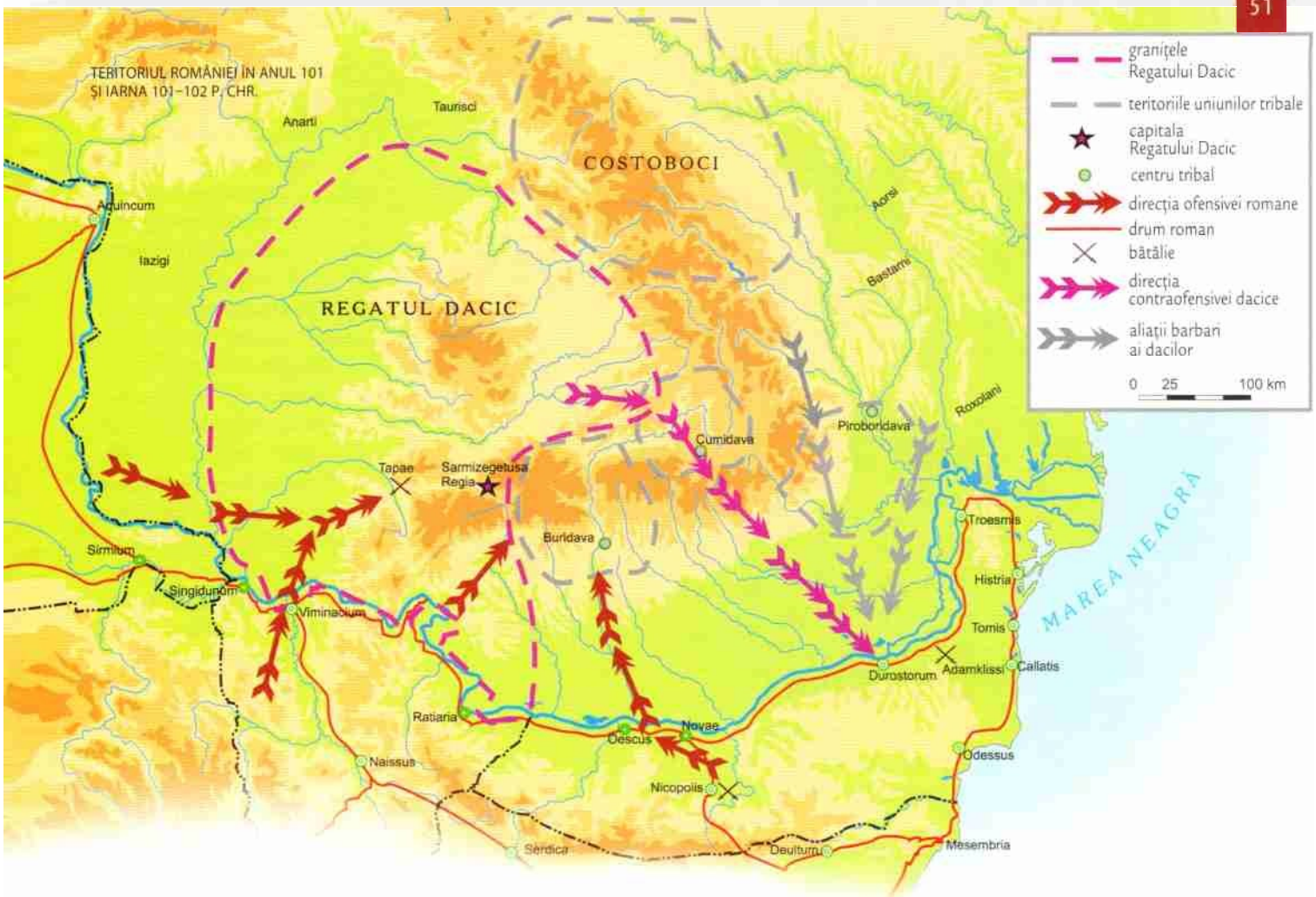

au fost marcaţi de expediţiile lui Cornelius Fuscus şi Tettius Iulianus, ambele îndreptate împotriva Regatului Dacic al lui Decebal din Transilvania. În ciuda amplorii diferite, a caracterului şi rezultatelor deosebite, ambele expediţii au demonstrat dificultatea cuceririi şi eventual a transformării Regatului Dacic în provincie romană. În contextul situaţiei generale ale Macedoniei şi Pontului, iar Decebal se dovedise un conducător militar cu nimic mai prejos ca Filip sau chiar ca Mithridates. Tratatul încheiat în anul 89 p.Chr. între imperiu şi Regatul Dacic îl transforma pe Decebal în *rex amicus populi Romani*, situaţie comparabilă, de exemplu, cu cea a lui Tiridates[1] al Armeniei, din vremea lui Nero. Din relatările lui dacii şi a perioadei ce a urmat este foarte deficitară. Există câteva fortificaţii romane la nordul Dunării ale căror prime faze de construcţie ar putea aparţine acestei epoci: Drobeta, Pojejena, Banatska Palanka, Berzobis, poate şi cele din Subcarpaţii Munteniei. *Regnum Decibali* trebuia supravegheat pentru a nu se ajunge la situaţia anterioară. Domiţian[3]. Istoricii moderni au presupus numeroase cauze posibile, cum ar fi bogăţiile subsolului dacic şi criza economică din Italia sau dorinţa lui Traian de a atinge gloria lui Alexandru cel Mare. Mai recent, accentul principal s-a pus pe cauzele politice şi militare, cum ar fi pericolul ca Decebal să organizeze o vastă coaliţie barbară

1. Suetonius, Nero, 13
2. Cassius Dio, LXVII, 7, 2
3. Cassius Dio, LXVIII, 7, 2-4

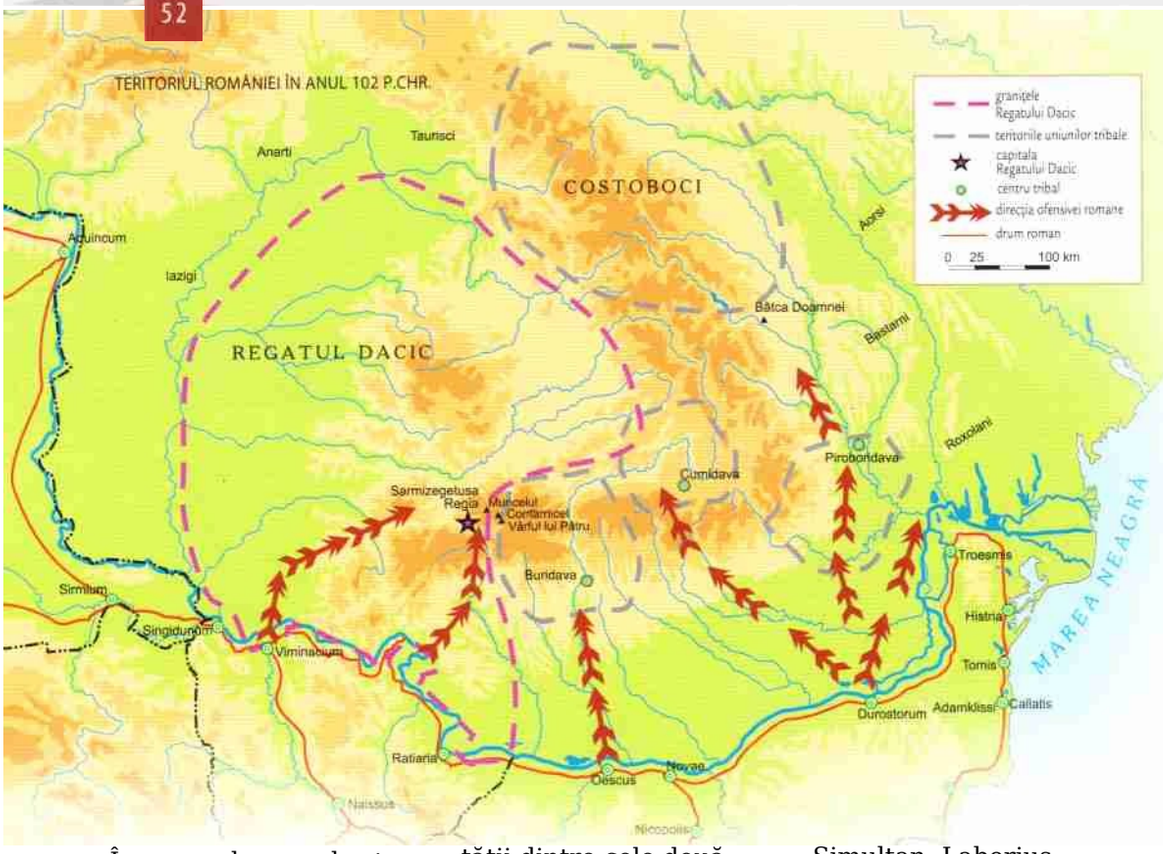

În general, se vorbeşte despre cele două războaie ale lui Traian cu dacii. Izvoarele istorice principale pentru reconstituirea acestora sunt Columna lui Traian de la Roma şi fragmentele operei lui Cassius Dio. În reliefurile Columnei, cele două războaie sunt reprezentate în mod deosebit. În cazul primului conflict, scenele încep direct cu războiul, primele 10 referindu-se deja la prima campanie militară. Cel de-al doilea război este redat diferit, primele 9 tăţii dintre cele două războaie li se adaugă scena LXXVIII de pe Columnă în care sunt redate două trofee şi Victoria. Toate acestea l-au determinat pe marele istoric italian Santo Mazzarino să aprecieze că trebuie vorbit despre un singur *bellum Dacicum*, divizat în *expeditio Dacica prima*, atestată epigrafic în inscripţia lui L. Minucius Natalis[5], şi *secunda expeditione*, atestată de inscripţia de la Corint a lui C. Caecilius Simultan, Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferior, a urcat spre nord cu armata provinciei sale pe valea râului Alutus (Olt). Ţinta sa principală pare să fi fost centrul politic getic de la Buridava, aşa cum demonstrează ţiglele cu ştampilele legiunilor I Italica şi V Macedonica descoperite acolo[8]. Aşa a început prima campanie militară a expediţiei.

Ajuns în sud-vestul Transilvaniei, după câştigarea bătăliei de la Tapae, împăra- efortul final fiind amânat până în primăvara viitoare. Faptul că Sarmizegetusa regală nu era în pericol în acel moment este singura explicaţie pentru riscul ce şi l-a asumat Decebal, părăsindu-şi reşedinţa din munţi, pentru a ataca peste Carpaţi şi peste Dunăre provincia Moesia Inferior. Această diversiune marchează începutul celei de-a doua campanii a expediţiei. Traian a fost obligat să părăsească munţii din sud-vestul Transilvaniei, grăbindu-se să vină cu armata în sprijinul castrelor şi oraşelor din Moesia Inferior. Atacul dacilor a fost corelat cu cel al aliaţilor barbari din est, din Moldova, o coaliţie barbară amestecată, printre care cei mai redutabili par să fi fost călăreţii roxolani îmbrăcaţi în zale. După sacrificii mari,

4. Ammianus Marcellinus, 24, 3, 9.
5. ILS 1029.
6. Annép, 1934, 2 (= IDRE II 367).
7. CIL VI 2074 = IDRE 14.
8. IDR II 559.
9. Cassius Dio, LXVIII, 9, 4.

prizonieră pe sora lui Decebal şi, în acelaşi timp, a ocupat o puternică cetate. Disperarea lui Decebal la auzul veştii proaste, cum spune Cassius Dio, nu se poate explica decât prin pierderea unui important aliat din est (Moldova) a cărui prietenie fusese confirmată, probabil, prin căsătoria politică cu sora regelui de la Sarmizegetusa. Această ipoteză este bazată pe atestarea unei căsătorii între o nobilă dacă, Ziais, cu regele costobocilor, Pieporus[10]. Inscripţia provine din Italia, unde „regina” costobocilor şi

importante puncte de trecere au fost construite castre puternice de piatră, ca acelea de la Hoghiz şi Breţcu pe Valea Oltului în Transilvania şi Drajna de Sus, Rucăr şi Târgşor la sud de Carpaţi, în Muntenia, aşa cum atestă ţiglele cu ştampila legiunilor Moesiei Inferior descoperite în interior. Partea de est a Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei şi colţul sud-estic al Transilvaniei devin teritorii situate intra provinciam (= Moesia Inferior) în anul 102 p.Chr., cum rezultă din pridianum-ul Hunt, ce menţionează garni-

Atacul cavaleriei romane *(reconstituire)*

cându-şi armele şi, prin gesturi ceremoniale, s-a recunoscut învins. Rezultă că Traian putea să-l ia prizonier sau să-l înlăture pe Decebal, dacă ar fi vrut să desfiinţeze Regatul Dacic în anul 102 p.Chr. Pe Columnă, locul unde s-a petrecut ceremonia de supunere este situat în apropierea unui castru roman, unde se afla, probabil, cartierul general al lui Traian. Locul nu putea fi prea departe de Sarmizegetusa. Printre punctele din jurul acesteia, de unde provin urme arheologice romane, cel mai semnificativ este cel numit „Sub Cunune”. Aici au fost descoperi-

regală şi ultimul rege dac dispăruse de multă vreme. Singura explicaţie a prezenţei urmelor romane şi a inscripţiilor amintite acolo este existenţa unui sanctuar sau a unui altar ridicat de Traian după înfrângerea şi capitularea lui Decebal, în anul 102 p.Chr. Această ipoteză ne obligă să amintim că sursele scrise menţionează faptul că Traian a înălţat în timpul primului război un altar unde a ordonat să se facă sacrificii anuale[13]. Istoriografia română a localizat, ipotetic, acest altar la

Scenă de pe Columna lui Traian

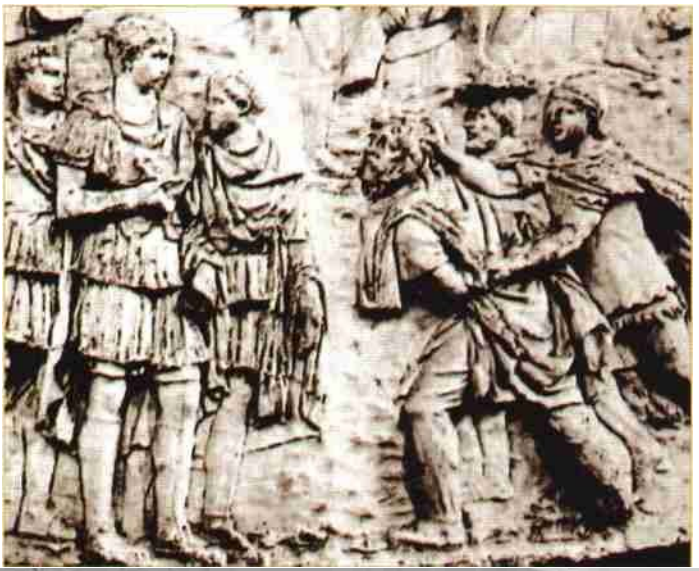

10. CIL VI 1801 = ILS 854
11. IDR III/3 276
12. IDR III/3 275

Atacul infanteriei romane *(reconstituire)*

Victoria contra dacilor este consemnată de Fasti Ostienses, ce menţionează că Traian „*de Dacis triumphavit*". El şi-a serbat la Roma triumful şi a primit titlul de Dacicus, la sfârşitul anului 102, după 10 decembrie.

Regatul Dacic şi ocupaţia romană la nordul Dunării în anii 102-105 p.Chr.

Teritoriile Regatului Dacic cucerite de romani la 102 p.Chr. erau Banatul, sud-vestul Transilvaniei, inclusiv regiunea muntoasă fortificată din jurul Sarmizegetusei regale, şi vestul Olteniei. În timp ce estul Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei şi coltul sud-teritoriului Moesiei Superior).

Singurul lucru cunoscut despre această problemă este că Traian a pus la comanda trupelor de ocupaţie un *vir consularis* (ce fusese consul la Roma), Longinus (menţionat de Cassius Dio), identificat în prosopografia imperiului cu Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, fost guvernator al provinciilor Moesia Superior şi Pannonia. Statutul său arată că avea sub comandă cel puţin două legiuni, adică o armată provincială obişnuită. Era, probabil, o provincie în curs de organizare, cum constituise forţa statului dac, fuseseră distruse şi se aflau sub controlul trupelor romane. El avea de acum înainte la discreţia sa regatul clientelar dacic, cu un teritoriu drastic redus. Noul regat clientelar dacic cuprindea Transilvania centrală şi nord-vestică. El nu mai reprezenta o mare putere militară. Noua situaţie strategică de la nordul Dunării şi poziţiile deţinute de armata romană nu-i mai permiteau lui Decebal să aspire la polarizarea lumii barbare nord-dunărene în jurul regatului său şi să ameninţe astfel ordinea romană de la sud de Dunăre, cum se întâmplase în trecut. Cea mai importantă caracteristică a politicii romane faţă de barbari a fost întotdeauna, în epoca principatului, menţinerea stabilităţii politice şi militare a lumii barbare şi crearea unor structuri de putere pe care să le poată folosi, la dreptului roman, capitularea lui Decebal a fost o *deditio in fidem,* el devenind un socius Imperii. Forma concretă prin care s-a materializat aceasta a fost un foedus, prin care Decebal devenea *rex amicus et socius Imperii* (rege prieten şi aliat al imperiului). Extrem de interesantă este prevederea păcii ca Decebal şi curtea sa să părăsească teritoriile cucerite. Acest lucru însemna că regele dac nu mai putea rămâne în fosta sa reşedinţă de la Sarmizegetusa. Era nu doar imposibil, ci şi ilogic: regatul pe care îl conducea era

Scenă de pe Columna lui Traian

14. Cassius Dio, LXVIII, 9-10

construcţie menţionând numele legiunilor care le-au construit, IIII Flavia Felix, II Adiutrix şi VI Ferrata. Este evident un castru roman, şi nu o cetate dacică. Zidurile sunt construite în tehnica utilizată de legiuni, *opus quadratum.* Acesta este acel *„stratopedon”*, termen folosit de Cassius Dio cu sensul de castru de mai multe ori în opera sa.

Sarmizegetusa din imediata apropiere era situată, din acest moment, în teritoriul roman.

Rostul castrului răspundea tradiţiei romane a ocupării militare a centrelor de putere ale populaţiilor învinse. Astfel, Decebal era nevoit să-şi găsească o altă reşedinţă, în teritoriile libere din centrul Transilvaniei. La nord de Mureş, singura cetate cu ziduri de piatră şi cu o excepţională poziţie strategică, precum şi un important centru de producţie şi comercial, era la Piatra Craivii, un pisc stâncos

părăsit Italia, îmbarcându-se pentru Moesia la 4 iunie 105 p.Chr., cum au înregistrat Fasti Ostienses[15]. Expediţia a început în vara lui 105. Decebal a încercat să negocieze cu Traian[16]. El l-a atras pe Longinus, comandantul armatei romane de la nordul Dunării, într-o cursă şi l-a luat prizonier.

Din această postură i-a cerut lui Traian să revină la *statu-quo*-ul de dinainte de prima expediţie: să-i cedeze ţara până la Dunăre şi să-i plătească despăgubiri de război, promiţând eliberarea lui Longinus. Traian respinge propunerile, cerându-i să se predea şi să depună armele. Între timp Longinus s-a sinucis şi expediţia a continuat. Scopul principal al expediţiei din 105 era capturarea lui Decebal şi a reşedinţei sale, desfiinţarea totală a Regatului Dacic şi înlocuirea sa cu o provincie romană. În anii 105-106, toate operaţiile militare ale arma-

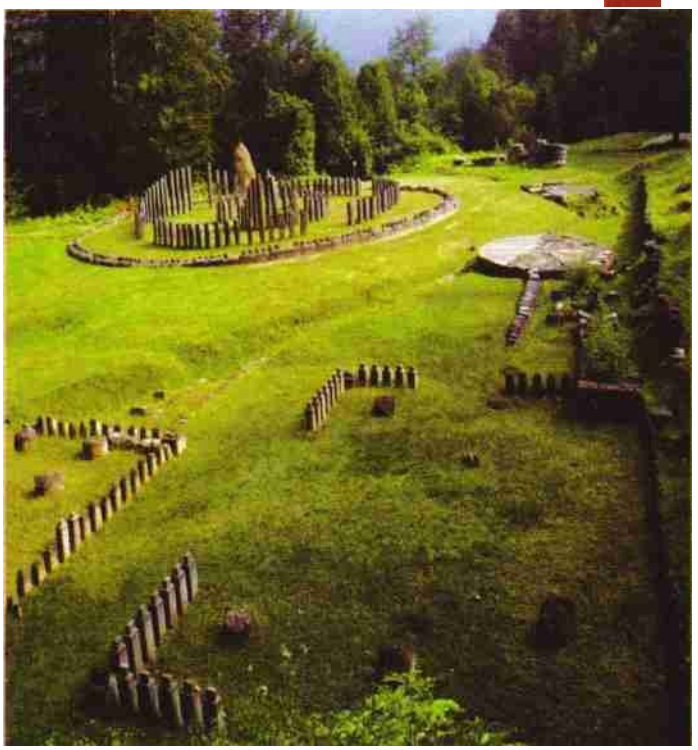

Sanctuar dacic din Munţii Sureanu

Piatra Craivii decât de cele de la Sarmizegetusa, ca să nu mai vorbim despre similitudinea topografică. La 11 august 106 p.Chr. provincia Dacia este deja atestată. Teritoriul situat între Piatra Craivii şi nordul Regatului Dacic este posibil să fi fost cucerit în circa o lună, încă un argument pentru localizarea reşedinţei regale mai spre nord de fosta Sarmizegetusa. Inscripţia de la Corint amintită precizează finalul cuceririi Regatului

în text: *„Ranisstoro”*. A fost tradus prin „la Ranisstorum”, considerat locul unde se afla cartierul general al lui Traian în ultima etapă a războiului. Datorită regulilor gramaticale latine, ar putea fi tradus, mai degrabă, „de la Ranisstorum”, ceea ce ar echivala cu locul sinuciderii lui Decebal. Oricum, locul a fost identificat ipotetic la nord de Mureş, fie la

15. IDREI95
16. Cassius Dio, LXVIII, 11-12

2 Organizarea provinciei Dacia

Împăratul Traian

Dacia traiană şi teritoriile nord-
ne ale
Moesiei Inferior aveau rolul strategic
de a separa
masele barbare de pe malul stâng al

Ruinele oraşului Noviodunum

Dacia traiană

Diploma militară descoperită la Porolissum, datând din 11 august 106 (dar eliberată abia în anul 110), menţionează pentru prima oară provincia Dacia[17].

Pe legenda unei monede din anul 110 p.Chr. se citeşte: *Dacia Augusti Provincia*[18].

Teritoriul provinciei Dacia cuprindea cea mai mare parte a fostului Regat Dacic, adică Banatul, majoritatea Transilvaniei şi vestul Olteniei. Acest lucru este util pentru a şti cât de întins fusese regatul lui Decebal. Când romanii au transformat un regat barbar în provincie romană, indiferent de maniera de anexare, au trasat graniţele provinciei acolo unde fuseseră şi cele ale regatului urmat la comandă lui Longinus la începutul celui de-al doilea război dacic, devenind apoi guvernatorul noii provincii, unde trebuie să fi rămas cel puţin până în anul 107, când împăratul a plecat din Dacia.

Alţi istorici apreciază că el ar fi rămas în funcţie până în 109 p.Chr. După plecarea lui Iulius Sabinus, în fruntea Daciei a fost numit *Decimus Terentius Scaurianus*[21], considerat multă vreme primul ei guvernator.

Noua diplomă militară arată însă că el a guvernat

Iulius Sabinus Monedă

Daciae tres

Primul „test” la care a fost supusă Dacia întemeiată de Traian s-a produs la sfârşitul domniei acestuia. Contextul general, militar şi politic, din Imperiul Roman a determinat declanşarea unei adevărate crize, care a periclitat dominaţia romană pe un front larg, de la Dunărea mijlocie până la nordul Mării Negre.

În anii 116-117 p.Chr., pe când un corp expediţionar din armata Daciei era plecat în războiul parthic, provincia Dacia a fost atacată de vecinii barbari din Câmpia Tisei, iazigii, ce revendicau teritorii din vestul Daciei. În vara lui 117, Traian dunărene. Această situaţie i-a încurajat, probabil, pe roxolanii situaţi la nordul gurilor Dunării să încerce să profite. Nu este clar dacă ei au atacat sau nu Moesia Inferior. Ceea ce ştim sigur este că ei s-au plâns de reducerea stipendiilor pe care le primiseră până atunci de la Traian[24]. Acesta pare să fi fost motivul pentru care Hadrian s-a îndreptat mai întâi spre Dunăre, sosind în Moesia Inferior. Aici

17. IDR I/1 (dipl. D1)
18. RIC II 288, nr. 261
19. Strabo, 12,5, 5, 567:12,6, 5, 559
20. Annép 1990,860
21. CIL III 1443 (= IDR III/2 1); IDR I 1 -3
22. CIL III 7904 (= ILS 2417; IDR III/2 205)
23. IDRE II 381
24. SHA, Vita Hadr., 6, 6-8
25. CIL V 32 = ILS 852
26. SHA, Vita Hadr., 6, 7

l-a numit guvernator al Daciei, acordându-i şi titlul suplimentar de *praefectus Aegypti*[21], necesar pentru a asigura autoritatea legală a unui cavaler asupra unei provincii cu trei legiuni.

Urmele acestor evenimente au fost constatate şi arheologic. În castrele de pământ şi lemn din nord-vestul Daciei (Gilău, Bologa, Buciumi, Ilişua etc.) s-a constatat distrugerea lor violentă. La fel, castrele din zona subcarpatică a Munteniei, aparţinând de Moesia Inferior, ce vegheau drumurile spre Dacia, au fost arse, ultimele monede din interior nedepăşind anul 117 p.Chr. Autorii atacului din Câmpia Munteniei par să fi fost roxolanii, în vara sau toamna anului 118 p.Chr., probabil, după ce vor fi încălcat înţelegerea de *amicitia* încheiată cu puţin timp înainte cu Hadrian. Se pare că principalul efort de a-i

ale lui Traian au avut ca preţ un considerabil efort militar al trupelor din Pannonia Inferior, Dacia şi Moesia Inferior, unele abandonări de teritorii şi mai ales o restructurare administrativă şi militară a posesiunilor romane de la nordul fluviului.

Planul reorganizării a fost elaborat, foarte probabil, la Roma şi transmis prin *mandatum* în Dacia lui Q. Marcius Turbo şi guvernatorului Moesiei Inferior.

Războiul din 117-118 p.Chr. demonstrase că rolul Daciei lui Traian - separarea maselor barbare de la nordul Dunării - se dovedise, în realitate, lipsit de eficienţă.

Noua concepţie a lui Hadrian presupunea abandonarea unor teritorii de câmpie, dificil de apărat, ca Muntenia şi sudul Moldovei. De asemenea, anumite teritorii de la graniţa vestică a Daciei traiane, revendicate insistent de iazigi

că, în total, Daciile aveau un perimetru de 1.000 de mile romane sau 1 milion de paşi (1.478 km)[29].

Prima atestare documentară a noului sistem o avem într-o diplomă militară din 13 decembrie 119 (pentru Dacia Superior), apoi în cele trei diplome militare din 29 iunie 120 p.Chr. (Porolissum, Căşei, Românaşi)[30]. Dacia Superior avea, din acest moment, o singură legiune şi va fi condusă de un legatus *Augusti pro praetore* de rang pretorian, iar celelalte două provincii (Dacia Porolissensis şi Dacia Inferior), rămase fără legiuni, aveau la comandă câte un procurator Augusti de rang ecvestru.

Soluţia lui Hadrian, replierea şi consolidarea teritoriilor romane, se va dovedi viabilă în următoarele decenii. Esenţa măsurilor luate de Hadrian a fost de natură strategică şi politică. Dacia

Marcus Aurelius

lui Marcus Aurelius, care au afectat şi teritoriile dacice, necesitând o serie de modificări militare. În anul 168 p.Chr., la Potaissa, în Dacia Porolissensis, a fost adusă şi aşezată definitiv Legiunea a V-a Macedonica de la Troesmis din Moesia Inferior. Acum apar denumiri noi pentru cele trei provincii: Dacia Porolissensis (îşi menţine numele), Dacia Apulensis (aparent în locul Daciei Superior) şi Dacia Malvensis (aparent în locul Daciei Inferior). Cea mai importantă noutate este faptul că cele trei Dacii vor fi puse sub o comandă militară unică, a unui *legatus Augusti pro praetore trium*

27. SHA, Vita Hadr., 7, 3
28. SHA, Vita Hadr., 6, 6
29. Eutropius, VIII, 2, 2; Rufius Festus, VIII,
30. IDRI4, 5, 6
31. CIL III 1457 (=IDR III/2 90); CIL VI 1377 (= ILS 1098, IDRE I 10)

3 Populaţie şi societate

Lupoaica cu Remus şi Romulus - emblema

Imediat după cucerire, în Dacia au sosit colonişti din toate colţurile imperiului. Ei au reprezentat majoritatea covârşitoare a populaţiei noii

■ Coloniştii

Coloniştilor şi militarilor romani li se datorează transplantarea civilizaţiei romane pe teritoriul fostului Regat Dacic, care a devenit, în scurtă vreme de la cucerire, dominantă în cea mai mare parte a provinciei Dacia.

Studiul onomasticii, al religiei

Familie de coloniști romani din Napoca

occidentale de limbă latină, erau într-un grad avansat de romanizare, chiar dacă originea lor etnică iliră, tracică, celtică sau germanică transpare încă uneori în unele antroponime, etniconuri, adorarea prin *interpretatio Romana* a unor divinităţi tradiţionale ale acestor neamuri sau în aspecte ale vieţii cotidiene. Studiile de onomastică şi cercetările arheologice mai recente demonstrează că în Dacia Superior şi Porolissensis de mai târziu, elementul colonizator de bază sosit în epoca lui Traian provenea din provinciile Pannonia şi Noricum. Populaţia din estul Pannoniei se întâlneşte mai ales în vestul Daciei, iar noricii în special în estul Daciei, în zona

iar la Apulum de 72%, ceea ce dovedeşte caracterul profund roman al oraşelor provinciei.

Alături de coloniști, veniţi pentru a primi pământ, un rol important în rândul populaţiei ce vorbea limba latină l-au jucat veteranii şi familiile lor. Prima mare comunitate de veterani s-a constituit din veteranii legiunilor care au cucerit Dacia, fiind aşezaţi de Traian în Ţara Haţegului, unde a întemeiat singura *colonia deducta, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa.* Conform obiceiului, iniţial colonia trebuie să fi avut circa 2.000 de locuitori. Veteranii erau foşti legionari recrutaţi în epoca flaviană din Italia şi din provinciile roma-

Dacia, din totalul de peste 50 de diplome ale provinciei cunoscute în acest moment.

Se consideră, în general, că sosirea coloniştilor a continuat şi în epoca lui Hadrian şi Marcus Aurelius şi chiar mai târziu. Dacă în perioada ce a urmat crizei din 117—118 p.Chr. şi reorganizării Daciei au avut loc însemnate mişcări de populaţie, începând cu plecări şi sosiri de trupe, pentru

Vas sarmatic de lut în formă de berbec Tudora, Ştefan Vodă

Militarii

Fiind o provincie imperială de frontieră, având un important rol strategic, Dacia a fost un teritoriu roman cu o puternică amprentă militară. Unele monede din vremea lui Hadrian au legenda *Exercitus Dacicus,* adică o armată unitară, chiar dacă pe ţigle există şi ştampila EXDP, interpretată drept *E(xercitus) D(aciae) P(orolissensis).*

În epoca lui Traian (106—117), armata Daciei avea trei legiuni: *XIII Gemina*, cu garnizoana la Apulum-„Cetate”, *I Adiutrix,* cu garnizoana, probabil, la Apulum-„Partoş”, şi *IIII Flavia Felix,* cu garnizoana la Berzobis. Alături de ele fuseseră aduse numeroase trupe auxiliare, majoritatea din Moesia Superior şi Pannonia.

Sistemul defensiv al Daciei traiane nu era constituit dintr-un limes propriu-zis, ca şi în cazurile Pannoniei, Raetiei şi Germaniilor. El era alcătuit

Unităţi auxiliare din armata Moesiei Inferior vor fi destinate alcătuirii noii armate a Daciei Inferior. Numeroase schimbări se vor produce şi în dispunerea teritorială a unităţilor auxiliare din Dacia Porolissensis. Câteva alae au înlocuit cohortele din vremea lui Traian: ala *I Tungrorum Frontoniana* a fost adusă de la Vršac (Moesia Superior) în nordul Daciei Porolissensis, la Ilişua, înlocuind *cohors II Britannorum milliaria,* care a fost mutată la Căşei. La Gilău a fost adusă ala Siliana din Pannonia Inferior, înlocuind, probabil, pe *cohors I Pannoniorum.* Acelaşi fenomen este probabil reflectat de descoperirea ştampilelor mai multor trupe auxiliare în aceleaşi castre, fără a putea fi ordonate într-o cronologie sigură. Exemplul cel mai cunoscut este castrul de la Porolissum-„Pomăt”. Evident că, de multe ori, deplasările de trupe au

comanice, după 168 p.Chr., când Legiunea *V Macedonica* a fost transferată de la Troesmis (Moesia Inferior) la Potaissa, în Dacia Porolissensis. Din acest moment, cele trei Dacii - Porolissensis, Apulensis şi Malvensis - vor fi sub un comandament militar centralizat, unic, similar oarecum Daciei traiane. Deosebirea consta în dispunerea trupelor în teritoriu, zona nord-vestică (devenită Dacia Porolissensis) fiind a doua oară întărită prin aşezarea unei legiuni la Potaissa (Turda). Oricum, nici Traian, nici Hadrian, nici Marcus Aurelius şi nici împăraţii secolului al III-lea n-au aşezat legiunile Daciei pe linia de demarcaţie dintre imperiu şi *barbaricum,* ca şi în cazul provinciilor de frontieră de la Dunărea de mijloc, de exemplu. Concepţia strategică defensivă a secolelor II—III era diferită de cea a secolului I p.Chr.

Legionari romani (*reconstituire*)

însoţiţi de familii. După moartea lui Gallienus, spre mijlocul şi sfârşitul anului 269 p.Chr. pe *aurei* pentru legiuni bătuţi la Trier sunt atestate prima oară numele legiunilor dacice de partea uzurpatorului galic Victorinus. Ar putea fi vorba despre vexilaţiile de la Poetovio şi din nordul Italiei, despre care nu ştim dacă s-au mai întors în Dacia până în anul 271 p.Chr., când Dacia nord-dunăreană a încetat în mod oficial să mai fie provincie romană.

În total, în Dacia sunt cunoscute 104 castre de trupe

Indigenii

Dovezile privind prezenţa în Dacia romană a indigenilor daci sunt mult mai puţine decât în cazul ilirilor şi tracilor sau al celţilor şi germanilor din provinciile romane mai demult constituite. Teonimele dacice sunt total inexistente în inscripţiile din Dacia, iar antroponimele sunt rare. Dacii, ca persoane individuale, sunt, în schimb, bine reprezentaţi în inscripţiile altor provincii şi chiar în cele din Italia şi de la Roma. În Syria, Cappadocia, Britannia, Pannonia sunt

Femei dace pe o metopă

ajunşi în afara Daciei, chiar printre pretorienii de la Roma, precizează în inscripţii că sunt *natione Dacus.* Ei ar putea fi daci de origine, complet romanizaţi sau doar proveniţi din provincia Dacia, ceea ce nu le conferă automat şi origine indigenă dacică. Recent, a fost valorificată o bogată documentaţie epigrafică referitoare la dacii recrutaţi imediat după cucerire în armata romană. Este vorba despre numeroase ostraca unde apar numele unor militari de origine dacică, descoperite în castrele de la Mons Claudianus, Krokodilo, Maximianon şi Didymoi, ce protejau drumul roman din deşertul oriental al Egiptului. Noi nume dacice au fost identificate printre soldaţii din *ala Apriana, cohors I Flavia Cilicum equitata, ala Vocontiorum, cohors II Ituraeorum equitata* şi *cohors I Augusta Praetoria Lusitanorum equitata:* din 20 august 127 p.Chr. şi există şanse considerabile să fie un dac recrutat imediat după cucerire, interesant, în *cohors II Lingonum.*

În provincia Dacia există până în acest moment o singură atestare epigrafică sigură, *Decebalus Luci(i) (filio),* pe o plăcuţă votivă de aur dedicată nimfelor descoperită într-un bazin de la Germisara (Geoagiu-Băi). Este vorba, foarte probabil, despre un indigen dac romanizat.

În ceea ce priveşte aşezările şi necropolele populaţiei indigene de dinainte de cucerirea romană, nu se cunoaşte niciun caz în care vreuna să-şi fi continuat existenţa şi în epoca romană. Toate aşezările, fortificate sau nu, precum şi cetăţile dacice cercetate arheologic îşi încetează existenţa prin distrugere violentă la cucerirea romană. Nu se cunoaşte niciun exemplu în care o nouă aşezare romană

Brăţări dacice

şi în Pannonia şi Noricum, unde Celeia, Poetovio, Salla, Savaria, Solva, importante oraşe romane, şi-au luat numele de la nişte toponime locale celtice, nu de la nişte mari *oppida.* Este inutil de spus că acest fenomen confirmă prezenţa iniţială a indigenilor în aceste zone, fără să putem însă face aprecieri statistice. Aceeaşi situaţie avem şi în cazul numelor principalelor râuri ale Daciei: Maris, Samus, Crisia, Tibiscus, Alutus, preluate de romani de la localnici, o situaţie cunoscută şi în alte provincii.

În Dacia romană nu sunt atestate comunităţile indigene, *civitates*, ceea ce ne duce la concluzia că acestea nici n-au existat. Cum se explică această particularitate a

32. IDRE II 471
33. IDRE II 474

ţările literare şi epigrafice latine a numelui generic de „daci" pentru locuitorii indigeni, fără a mai fi pomenite numele triburilor menţionate de Ptolemeu[34] pentru o perioadă anterioară statului dac. Un argument suplimentar în sprijinul acestei interpretări este dispariţia din izvoarele scrise a marii majorităţi a triburilor dacice preromane menţionate de Ptolemeu. Singurele care continuă să fie atestate şi după cucerirea Daciei, în alte izvoare scrise, sunt anarţii, tauriscii (ambele neamuri celtice) şi costobocii, de origine traco-getodacă. Toate trei populaţii au rămas în secolele II—III p.Chr. în afara Imperiului Roman. Deducem că ele nu făcuseră parte nici din Regatul Dacic al lui Decebal, locuind spre nord şi spre est de el. Acesta este motivul pentru care şi-au păstrat identitatea

probabil, de proprietate asupra pământului (aflat, probabil, în proprietate regală). Un indiciu suplimentar ce dovedeşte inexistenţa aristocraţiei indigene este faptul că după cucerirea romană nu mai continuă producerea monedelor locale, cum s-a întâmplat în Gallia, de exemplu, unde poziţiile de

Scenă de pe Columna lui Traian

indigenii au fost cu uşurinţă împinşi de noile comunităţi stabilite în *ager publicus* spre zonele periferice şi spre cele mai puţin fertile ale provinciei, mai puţin vizate de colonizare. În acest fel, indigenii daci nu au fost cuprinşi în număr mare nici în noile comunităţi

romanii, cum se pot interpreta unele scene ale Columnei lui Traian), nu doar peregrini din rândurile coloniştilor. Unul dintre puţinele exemple în care un membru al elitei municipale pare a fi de origine indigenă este *P. Aelius Dacianus,* decurion la Napoca[35]. La Ulpia Traiana

ne dacică, doar pe acest criteriu. Aceeaşi situaţie se întâlneşte şi la Apulum, unde P. Aelii reprezintă 23%, iar urmele arheologice sau de altă natură ale indigenilor nu există. Numeroşi M. Ulpii şi P. Aelii sunt atestaţi şi la Alburnus Maior, într-un mediu de colonişti

Familie de daco-romani Monument funerar Aiud, jud. Alba, sec.II

Datele arheologice de care dispunem în acest moment permit completarea imaginii pe care o sugerează informaţiile istorice şi epigrafice. Comunităţi rurale indigene au fost identificate arheologic în sudul Transilvaniei la Slimnic, Şura Mică, Boarta, Ocna Sibiului, Ruşi (toate în jud. Sibiu), la Cernat şi Simioneşti (jud. Harghita). Acestea îşi menţin tipul de habitat de la sfârşitul epocii fierului, utilizând însă şi mărfuri de producţie romană, alături de cele tradiţionale. În rest însă, aici civilizaţia romană este reprezentată mai degrabă sporadic, construcţiile de piatră, instalaţiile de încălzire şi inscripţiile în limba

34. Ptolemeu, Geogr., III, 8
35. CIL III 867

rirea romană şi nici din epoca provinciei, cu atât mai puţin unele care să continue a fi folosite după anul 106 p.Chr., ceea ce ar putea constitui doar o carenţă de moment a cercetărilor arheologice din România.

Aşa cum arătam, marile unităţi tribale din epoca anterioară Regatului Dacic, pe care le enumera Ptolemeu, dispăruseră, foarte probabil, înainte de cucerirea romană. Acest proces a modificat radical bazele societăţii dacice din teritoriul regatului şi a afectat şi regiunile limitrofe. Aici s-au refăcut unităţi sociale noi, care subunităţi, care în terminologia latină se numeau *pagi.* Astfel, ştim că în urma ofensivei din primăvara anului 102 p.Chr. contra aliaţilor lui Decebal, armata Moesiei Inferior a ocupat, undeva în sudul Moldovei, centrul indigen de la Piroboridava (Poiana? Bărboşi?). O altă aşezare indigenă ocupată de aceleaşi trupe a fost Buridava (Stolniceni), pe Valea Oltului, chiar dacă aici prezenţa romană ar fi putut fi chiar mai timpurie (armele romane descoperite în aşezarea preromană se datează în secolul I p.Chr., în vremea lui Augustus, când între

Ruinele Piroboridavei

şi militar barbar important, este cel de la Bâtca Doamnei (Moldova). Atestarea în izvoare latine a celor două populaţii, *Buridavenses* şi *Cumidavenses,* demonstrează că ambelor li s-a aplicat sistemul roman de organizare a indigenilor de tip civitas, numele aşezărilor fiind derivate de la populaţii, *Buri, Cumi* (?) şi eventual *Pirobori* (?). Cum ele nu apar în lista lui Ptolemeu (cu excepţia acelor Buridavenses), nu sunt identice cu triburile preromane, ci mai degrabă reprezintă acele subunităţi socioculturale pe care romanii le numeau pagi. De altfel, şi în Gallia, în regiunea graniţei nordice, a supravieţuit puţin din structura preromană a *pagi*-lor în epoca romană, când s-au creat noi grupuri amestecate. *Pagi* preromani din Gallia aveau armată şi „regişori” proprii, ritualuri şi zei proprii

spus dacă indigenii din aceste unităţi erau de neam dacic. Mai probabil, ei ar putea fi de origine getică. Merită, de asemenea, reţinut faptul că toponimele având terminaţia în „dava” lipsesc din zona puternic colonizată şi urbanizată a Daciei (cu excepţia localităţii Arcidava din Banat, unde am putea avea o comunitate indigenă ocupată militar de romani încă din anul 101 p.Chr.). Prin urmare, absenţa „capitalelor” de civitates în provincia Dacia traiană este certă; în mod firesc, ele ar fi trebuit să poarte nume terminate cu sufixul „dava”.

În concluzie, rezultă că în provincia Dacia indigenii daci sunt slab documentaţi in teritoriile oraşelor romane. Este posibil ca mici grupuri să fi lucrat pe proprietăţile funciare romane, fie ca forţă de muncă liberă, fie ca sclavi casnici, cum

din Dacia. Rezultatele examinării izvoarelor demonstrează, dincolo de orice discuţie, că indigenii daci şi geţi au continuat să trăiască în provincie şi în ţinuturile limitrofe, istoricii care au susţinut teza absurdă a exterminării indigenilor fiind conduşi de interese din afara cercetării ştiinţifice. Cum ei au invocat ca argument izvoarele literare din secolul al IV-lea (Eutropius, de exemplu) pentru a susţine exterminarea dacilor, este suficientă citarea lui Cassius Dio, ce era cu siguranţă mai bine informat, fiind contemporan, care afirmă că în perioada premergătoare celei de-a doua expediţii a lui Traian „mulţi daci trecuseră de partea lui Traian”[36]. Or, nu putem crede că Optimus Princeps

Barbari aduşi în provincie în secolele II-III

S-a făcut multă vreme confuzie între indigenii daci şi alte grupe de barbari aduşi în mod deliberat de către romani de peste frontieră şi aşezaţi în Dacia. Între cele două categorii există asemănări, în special în tipul de habitat, dar şi suficiente deosebiri pentru a putea fi separaţi.

Momentele în care s-a produs mutarea unor grupuri de barbari pe pământ roman au fost în general cele în care romanii s-au confruntat cu coaliţii barbare ostile imperiului. În cazul Daciei romane, în secolul al II-lea p.Chr. cele mai dificile perioade au fost marcate de criza din 117-118 şi de războaiele marcomanice. Aducerea unor comunităţi barbare din

Grivnă scitică de aur (Pohrebea, r. Dubăsari, R. M.)

romană (Moldova). Cronologia necropolei se bazează pe cele 27 de fibule descoperite. Dintre acestea, 24 sunt de factură barbară estică şi se datează între sfârşitul secolului I p.Chr. şi prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Cele 3 fibule romane se datează şi ele în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Cea mai târzie monedă descoperită într-un mormânt este din anii 176—177 p.Chr. Datarea necropolei poate fi făcută între începutul secolului al II-lea p.Chr. şi până în ultimul sfert al acestuia. Numeroasele categorii de materiale arheologice de factură barbară concentrate în cantităţi mari în acelaşi loc exclud posibilitatea unor simple contacte culturale peste frontieră. Este evident un grup barbar de origine dacosarmatică din zona de sud a Moldovei adus de romani în teritoriul

Cazan hunic Şestaci, Şoldăneşti

filigranat, atât de numeroase la Locusteni, sunt prezente în număr mic în necropolele din Dacia Porolissensis şi din Dacia Apulensis. În concluzie, necropolele de la Soporul de Câmpie şi Obreja nu sunt contemporane cu cele din Dacia Inferior, începându-şi existenţa, probabil, abia după războaiele marcomanice, tocmai când cimitirul de la Locusteni se apropia de finalul utilizării sale. Marea asemănare între riturile funerare ale celor două necropole şi cele din lumea barbară estică (Moldova) duce însă la concluzia că avem de-a face tot cu două comunităţi barbare din est

36. Cassius Dio, LXVIII, 11
37. Cassius Dio, Hist. Rom., LXXI, 11

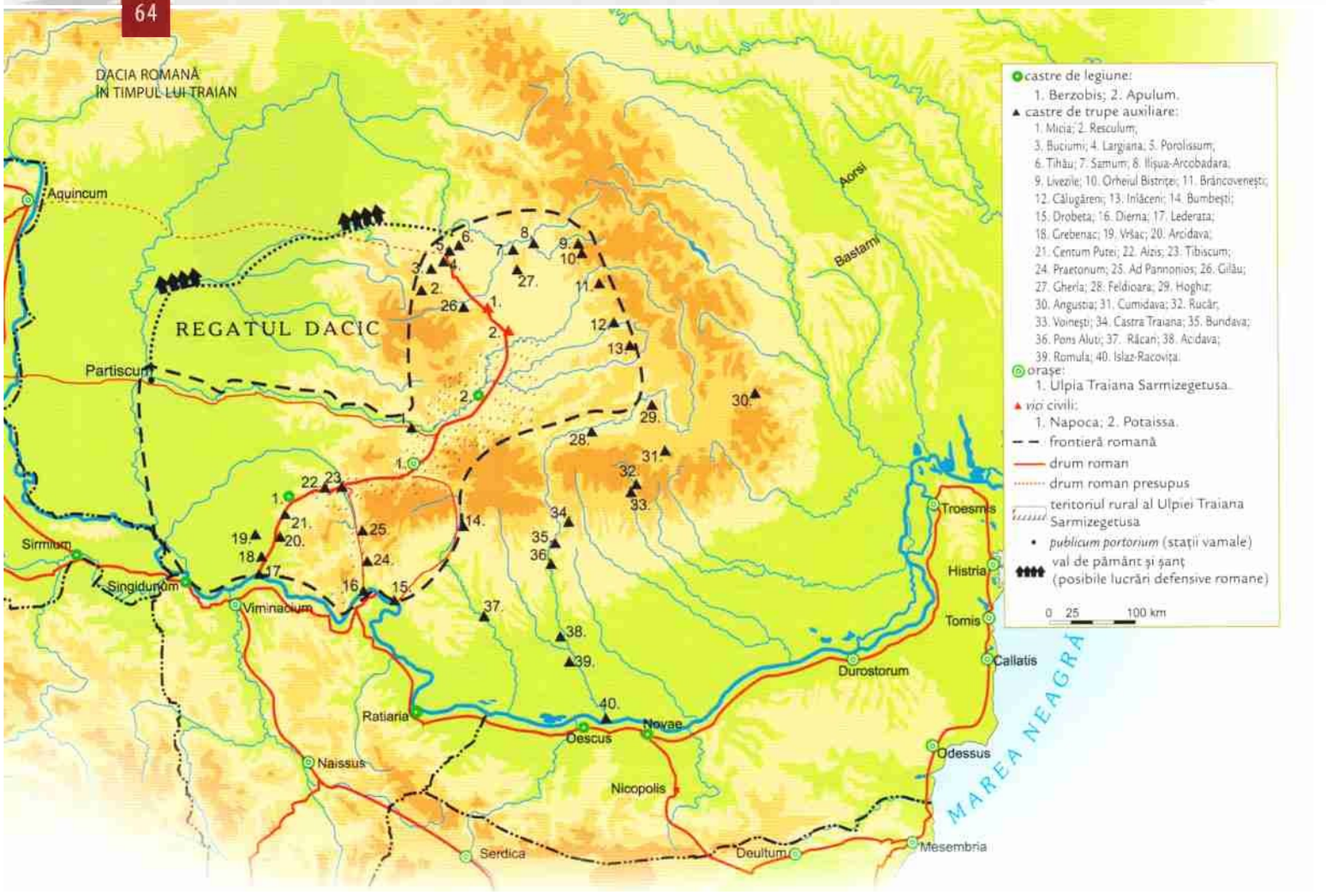

preromană din aceste teritorii şi lipsind analogiile pentru o mare parte dintre obiectele de inventar în restul aşezărilor din epoca provinciei. În schimb, acestea se potrivesc perfect cu cele din lumea barbară din afara provinciei. Se opun vechii interpretări şi probleme legate de statutul juridic al comunităţilor indigene şi de raporturile de proprietate

lumii barbare s-a modificat şi politica romană a utilizat, in ansamblu, masiv implantarea de barbari în provinciile dunărene.

■ Structura socială

Diversitatea etnică a coloniştilor a determinat şi o structură socială complexă. În rândurile coloniştilor exista un nucleu substanţial de cetăţeni romani. Izvoarele vorbesc la începutul domniei lui Hadrian în

Aceeaşi poziţie socială o aveau şi veteranii care au fondat Colonia Dacica Sarmizegetusa. Din aceste grupuri se vor constitui aristocraţia municipală în oraşele Daciei şi pătura conducătoare a celorlalte categorii de aşezări.

La fel de numeroşi erau şi coloniştii de condiţie peregrină, al căror grad de romanizare era diferit. Astfel, de exemplu

nităţile de mineri iliri aduşi din Dalmatia la Alburnus Maior şi Ampelum pentru exploatarea aurului există numeroşi peregrini. Mulţi peregrini vor dobândi cetăţenia romană în Dacia, fie prin căsătorii cu cetăţeni, fie prin încetăţeniri individuale sau colective, ultima

38. Eutropius, VIII, 6,2 (*Idem de Dacia facere conatum, amici deterruerunt, ne*

dobândit prin naştere contrasta adesea cu starea materială înfloritoare. În privinţa sclavilor informaţiile din Dacia sunt puţine, ceea ce i-a determinat pe istoricii români să aprecieze că ei nu jucau un rol important în societatea provinciei. Câteva informaţii privind categoria sclavilor provin din tăbliţele cerate de la Alburnus Maior.

Ele reprezintă trei contracte de vânzare-cumpărare a unor sclavi, încheiate între mineri şi negustorii din zona auriferă şi militari din Legiunea XIII Gemina de la Apulum. O tăbliţă cerată datând din anul 139 p.Chr.[39] prevede vânzarea unei fetiţe sclave, Passia, pentru 205 denari. Alta[40], din anul 142, se referă la cumpărarea unui copil de 10-15 ani, pe nume Apalaustus, de către peregrinul ilir Dasius Beucus, cu suma de 600 de denari. Cea de-a treia tăbliţă[41] [illegible]

O situaţie privilegiată între sclavi o aveau sclavii şi liberţii imperiali. La Alburnus Maior ei apar în anii 165—166 p.Chr., sub denumirea de *liberii et familia et leguli aurariarum*[42], ocupând posturi în administraţia minelor. Cel mai înalt post la care puteau aspira era cel de *procurator aurariarum*[43].

Sclavii şi liberţii imperiali aveau o situaţie privilegiată şi o situaţie economică bună. Liberţii imperiali mai îndeplineau şi calitatea de vilici în cadrul minelor imperiale şi în alte funcţii din cadrul sistemului financiar, vamal şi administrativ. Liberţii îşi încercau şansele de emancipare socială în diferite moduri. Unii ajungeau în *ordo Augustalium,* atestaţi la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta, Potaissa şi Napoca, alţii în conducerea unor colegii meşteşugăreşti şi religioase, cum era *collegium fabrum* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

În fine, indigenii daci de rând care trăiau în mediul

Ierarhia socială în provincia Dacia avea în vârf ordinul senatorial, reprezentat de guvernator, comandanţi de legiune şi tribuni laticlavi. Urma apoi ordinul cavalerilor, din care făceau parte procuratorii provinciali, financiari, vamali şi *ordo decurionum.* Elitele urbane sunt autoarele actelor de evergetism. Pentru Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cel mai cunoscut oraş roman din Dacia, aceste gesturi au caracter modic, reflectând bogăţia mai mică a notabililor decât în alte provincii. Într-un singur caz, împăratul construieşte un apeduct, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. În această metropolă a Daciei, M. Procilius Nicета, *duumvir* şi *flamen,* a construit şi decorat *aedes Augustalium,* situat în forul coloniei, iar P. Aelius Theimes, fost duumvir, ridică templul zeilor palmireni. La Apulum se construiesc temple

Dinar cu profilul lui Antoninus Pius

sume sunt importante, prin comparaţie cu valoarea tezaurelor monetare găsite în Dacia.

Un singur tezaur, cel de la Castranova (jud. Dolj) este cu adevărat mare, având 8.000 de monede (echivalau cu 32.000 de sesterţi). În rest, în Dacia sunt 21 de tezaure cu sume între 1.000 şi 5.000 de monede de argint (16% din tezaure). Alte 40 de tezaure, reprezentând 29% din totalul lor, au în jur de 100 de monede, iar 48 de tezaure, adică 35%, conţin între 100 şi 500 de piese. Există şi tezaure cu foarte puţine monede, cum este şi singurul tezaur cu 5 monede de aur de la Drobeta,

39. IDR I TabCerD VI
40. IDR I TabCerD VII
41. IDR I TabCerD VIII
42. IDR III/3 283
43. IDR III/3 294,366, 367
44. IDR I TabCerD XIV
45. IDR I TabCerD III

4 Producţia şi schimbul

Taler şi vas oenochoe
Tezaurul de aur de la Pietroasa

Munţii Daciei erau extrem de bogaţi în minereuri de fier, cupru, aur, argint, plumb, toate cunoscute şi exploatate în epoca romană. Existau mine de fier în munţii Poiana Rusca şi în Munţii Banatului. Aflate în proprietate imperială, ele erau arendate unor *conductores ferrariarum*. Dar cea mai căutată şi mai faimoasă dintre bogăţiile Daciei era aurul.

Resursele naturale ale Daciei

Pentru organizarea exploatării aurului din Carpaţii Occidentali ai Transilvaniei, romanii au colonizat comunităţi întregi de mineri din Dalmatia (*Pirustae, Baridustae, Sardeates* etc.). Aurul era exploatat, atât la suprafaţă, cât şi prin galerii, care puteau ajunge până la circa 300 m adâncime. Minele de aur erau proprietate imperială, fiind administrate prin intermediul unui *procurator aurariarum* cu sediul la Ampelum (Zlatna). Zona cu cele mai numeroase urme ale exploatării aurului este cea din jurul localităţii Alburnus Maior (Roşia Montană). Aici se păstrează încă galerii, uneori

O însemnată parte a teritoriului provinciei trebuie să fi fost acoperită de păduri, asigurând pieţei suficiente cantităţi de lemn de construcţie. Pe baza studiului solurilor, vegetaţiei şi indicelui de aridităte, s-a presupus că actualul teritoriu al României era acoperit de păduri în antichitate şi în evul mediu în proporţie de 60—70%. Dacă luăm în considerare doar terito-riul Daciei, din restul neacoperit de păduri, un procent impor-tant deţineau păşunile alpine.

Pământul pentru agricultură, transformat în *ager publicus*, nu

Unelte ale dacilor

Creşterea animalelor trebuie să fi fost destul de dezvoltată, datorită existenţei păşunilor în zonele de deal şi montane.

Centrele de producţie şi drumurile

Deşi în stadiul actual al cerce-tărilor arheologice mediul rural al provinciei Dacia este aproape necunoscut, iar oraşele sunt şi ele puţin cercetate, există totuşi o serie de date, care nu pot oferi însă o imagine sigură şi suficient de bine conturată cu privire la centrele de producţie şi la reţeaua de distribuţie a produselor.

Oraşele constituiau centre meş-teşugăreşti, fiind atestate ateliere de arme la Apulum, un atelier de fibule la Napoca, Micăsasa (26 de cuptoare şi sute de fragmente de tipare pentru producerea de *terra sigillata* locală).

Drumurile au fost iniţial construite în scopuri strategi-ce, fiind apoi intens folosite şi pentru transportul mărfurilor. În Tabula Peutingeriana apar trei drumuri ce pleacă toate de pe linia Dunării, de la Lederata, Dierna şi Drobeta. Ele au fost în mare măsură construite în perioada războaielor dacice şi în perioada organizării provinciei. Un miliar descoperit la Aiton (jud. Cluj), datând din anii 107—108 p.Chr., marchează dis-tanţa dintre doi vici, Potaissa şi Napoca. Acest drum venea de la Ulpia Traiana şi,

46. CIL III 8061 = IDR III/3 3, 50

altul ieşea din Dacia pe valea Crişului Repede şi mergea spre Intercissa, iar cel de-al treilea, poate cel mai important, pleca de la Micia pe valea Mureşului mijlociu spre Partiscum (Szeged) şi ajungea la Lugio.

Râurile erau şi ele utilizate pentru transporturi, mai ales Dunărea, Mureşul (un *collegium nautarum* a existat la Apulum[47]), Oltul, Someşul, pe care se putea naviga cu ambarcaţiuni mici sau, pe râurile din zona montană, cu plute. Existenţa unui *collegium utriclariorum* a fost considerată multă vreme o dovadă a acestei activităţi, dato-rită descoperirii unei inscripţii la Călugăreni, în estul extrem al Daciei. Mai recent, se consideră că *utriclarii* erau legaţi Meşteşugarii şi negustorii erau organizaţi în collegia, atestate epigrafic fiind: *nautae, lapidarii*, *lecticarii* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, *dendrophori* de la Apulum şi mai ales *fabri* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Apulum.

Circulaţia monetară şi comerţul

Însemnătatea comerţului

Monede de aur dacice

imperiali. Se cunosc astăzi trei ateliere monetare dacice care bateau denari romani, în trei aşezări importante din regat: Sarmizegetusa Regia, Tilişca, Şimleul Silvaniei. Din anul 106 p.Chr. până anu

pare să fi fost aprovizionată cu monede din monetăriile centra-le. Prezenţa considerabilă a monedelor romane din secolul I p.Chr. în cadrul circulaţiei monetare din secolele II-III se datorează aducerii lor de către colonişti. În epoca războaielor dacice şi pe parcursul organiză-rii provinciei, prezenţa monedei de aur emise de împăraţii din secolul I p.Chr. şi de către Traian este bine reprezentată, demonstrând prezenţa militari-lor şi prosperitatea economică a regiunii. În privinţa tezaurelor monetare, în Dacia s-a tezauri-zat mai ales moneda cu valoare mai mare, cea de argint, mai ales denarul imperial, iar după 238 p.Chr. şi antoninianul. În

Sesterţi romani

Cauza principală a acestei situaţii este, probabil, o mai slabă aprovizionare cu monedă a regiunilor intracarpatice în această perioadă de criză politi-că şi militară a imperiului.

În anul 246 p.Chr. s-a deschis monetăria locală a Daciei, probabil la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pentru a aprovi-ziona provincia cu monedă de bronz. După Philippus Arabs, ea îşi pierde însemnătatea în faţa concurenţei monetăriei de la Viminacium, din Moesia Superior, monetăria Daciei încetându-şi activitatea în anul 256 p.Chr.

În Dacia se cunosc circa 135 de tezaure. În teritoriile barbare din preajma provinciei există, de asemenea, numeroase tezau-re de monede romane de argint

Vase octogonale
Tezaurul de aur de la

47. CIL III 1209 = ILS 7147.

5 Urbanizarea şi civilizaţia urbană în Dacia

Aşezările epocii târzii a fierului din Regatul Dacic, numite de tip „*oppidum*” sau „protourbane”, erau de fapt aşezări nucleate, aflate într-un stadiu

Clădire cu portic din oraşul roman Napoca -„Piaţa Unirii", Cluj-Napoca

■ Caracteristicile habitatului

Distrugerea aşezărilor dacice a fost întotdeauna pusă pe seama războaielor dacice ale lui Traian, chiar dacă nimic nu ne opreşte să presupunem că în unele situaţii ar putea fi vorba şi de evenimente anterioare. Cert este că locuirea în aceste aşezări n-a mai fost reluată după întemeierea provinciei Dacia. O astfel de situaţie nu-şi găseşte analogii în alte provincii romane, fiind specifică doar Daciei.

Ideea unei mutări forţate a populaţiei indigene în zonele deschise, de câmpie, este lipsită de coerenţă, lipsind deocamdată atestarea documentară arheologică a unor noi aşezări indigene datând de la începuturile bare radicală a tipului de habitat în Dacia. Singurele zone în care habitatul specific epocii târzii a fierului se menţine sunt cele aflate la periferia provinciei, în părţile de sud şi de răsărit ale Transilvaniei, unde colonizarea romană a fost mai redusă şi unde comunităţile indigene şi-au putut menţine stilul ancestral de viaţă, probabil în schimbul unor obligaţii faţă de armata romană din apropiere, singurul element concret al noii stăpâniri.

Asa cum am subliniat mată de cercetările arheologice, care nu au identificat niciunde urme preromane, nici măcar în apropierea aşezărilor romane.

Prin urmare, majoritatea acestor nume nu provin de la aşezările dacice ale epocii târzii a fierului, ci sunt mai degrabă nişte toponime indigene, preluate de către romani atunci când au fixat în teren amplasamentele noilor aşezări.

■ Orasele si

Potaissa

autohtone. Cercetările recente, ca de exemplu săpăturile de la Napoca, au infirmat acest lucru, prima aşezare, cu caracter preurban, aparţinând unor colonişti norico-panonici. Din aceasta s-a dezvoltat apoi viitorul oraş. Şi la Potaissa urmele dacice concrete sunt inexistente. În schimb, se ştie din inscripţii că aici a staţionat temporar, probabil, *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria c. R. equitata,* cea care a construit şi drumul. Inscripţiile atestă şi o comunitate de cetăţeni romani, condusă de doi magistri, ceea

48. CIL III 1443 = IDR III/2 1

Apulum

(condita Colonia) de către D. Terentius Scaurianus, guvernatorul Daciei, în numele împăratului. În acest caz, acţiunea a avut loc în anii 109—110 p.Chr.

După unele opinii, teritoriul *coloniei Dacica* se întindea la început din sudul Banatului până în valea mijlocie a Mureşului, cuprinzând o mare parte din Banat şi din vestul Transilvaniei. Cu alte cuvinte, el ar fi coincis, în linii generale, cu teritoriul distribuit de Traian coloniştilor în proprietate ex *iure Quiritium.* În acest vast teritoriu existau însă, încă de la început, şi multe enclave, ce aparţineau armatei sau erau domenii ale fiscului.

În Dacia romană sunt cunoscute la rang de municipiu Napoca, Drobeta şi Romula, primul evoluând dintr-o aglomerare de colonişti romani civili, cel de-al doilea dezvoltându-se în jurul unui castru auxiliar, iar cel de-al treilea rămas doar municipii. Colonia Dacica Sarmizegetusa, Napoca, Apulum I şi Potaissa au beneficiat de *ius Italicum*[49]*.* Dacă teritoriul iniţial al coloniei Dacica ar fi fost atât de întins cum s-a presupus, este puţin probabil ca Traian să-i fi acordat şi *ius Italicum,* reducând astfel la minimum veniturile statului.

În timp, crearea de noi oraşe, care a diminuat gradat teritoriile oraşelor mai timpurii, a generat, pe vremea lui Septimius Severus, ca măsură reparatorie

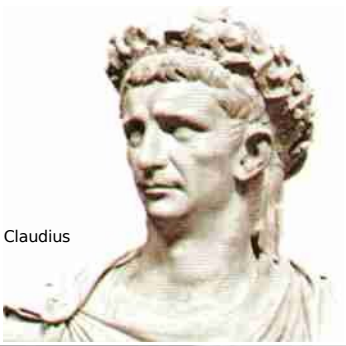

Claudius

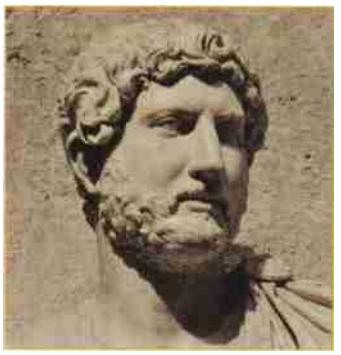

Hadrian

Apulum II şi Potaissa în jurul *canabae*-lor celor două legiuni, iar Porolissum şi Tibiscum s-au dezvoltat şi ele în două centre militare importante. Pe de altă parte, colonia Dacica Sarmizegetusa şi Apulum I au utilizat ca amplasament, foarte probabil, fostele castre ale unor legiuni care au fost transferate în altă parte, o practică frecventă în toate provinciile imperiului. Rolul armatei

câtă vreme Apulum a trebuit să aştepte epoca lui Marcus Aurelius pentru a fi *municipium Aurelium.* Acest decalaj, la prima vedere inexplicabil, s-ar putea datora faptului că aşezarea Apulum I din „Partoş" a apărut mai târziu, abia după ce Legiunea I Adiutrix a părăsit castrul său. Atunci, prin 114 sau 118, pe fostul castru s-a înfiripat o aşezare civilă. Deceniul acesta de întârziere şi faptul

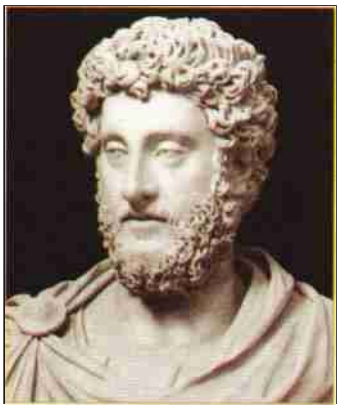

Marcus Aurelius

Claudius, ajungând municipii abia pe vremea lui Hadrian. Calea de la *vicus* la municipiu a fost mai scurtă cu o jumătate de secol

49. Ulpian, Digestae, L 15, 1 8-9

Topografia oraşelor din Dacia este puţin cunoscută. Singurul oraş roman care este doar parţial suprapus de o localitate actuală este Colonia Dacica Sarmizegetusa. Aici a fost cercetat arheologic recent unicul for cunoscut în Dacia. Acesta a fost ridicat în vremea lui Traian. Intrarea în for se făcea de pe *cardo maximus* şi consta dintr-un tetrapylon susţinut de patru baze mari. În faţa scărilor tetrapylonului se găsea o bază, identificată cu *groma*, locul de unde a fost întemeiat oraşul. Acest spaţiu era acoperit de o construcţie, sala gromei, susţinută în partea nordică de 4 coloane şi în partea sudică de structurile forului. Sala gromei are în sine. Pe parcurs, în curte s-au ridicat circa 25 de statui, majoritatea imperiale, din care s-au păstrat bazele, inscripţii fragmentare şi fragmente mici de bronz aurit. Prin intermediul unui *podium* se trecea din curte

Forul roman de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa

un *aedes Augustalium,* inscripţie care a determinat o confuzie, forul fiind cunoscut în literatura românească sub numele de „palatul augustalilor” mai bine de 50 de ani. Un al doilea for a fost construit ulterior spre sud, din care se cunoaşte momentan *basilica forensis.* Tot în interiorul oraşului au fost cercetate arheologic *praetorium-ul* (horrea) amplasate de o parte şi de alta a *praetorium*-ului au fost cu siguranţă construite de Legiunea IIII Flavia Felix, deci în timpul lui Traian, fapt atestat de ţiglele cu ştampila legiunii găsite în săpături. Al doilea construit în epoca lui Traian, iniţial cu o structură din lemn pentru tribune, doar zidul ce înconjura arena fiind de piatră. Planul bine trasat al elipsei pledează pentru ridicarea sa de către militari din legiuni, cele mai bune analogii fiind cele ale unor amfiteatre legionare, ca de exemplu cel de la Deva (Chesters), din Britannia. un *pegmarius* (unica atestare în întreg imperiul), mânuitorul acestei instalaţii pentru producerea efectelor de scenă. Tot în afara zidurilor oraşului se afla şi o zonă sacră, unde au fost cercetate templul lui Aesculap şi Hygia, templul lui Liber Pater şi un atelier de sticlărie. Alte monumente urbane, din alte oraşe ale Daciei, sunt cunoscute, în general, indirect, prin inscripţii.

Construcţii de tip urban există şi în mediul rural. În afara *villae*-lor, centre ale proprietăţilor funciare, de multe ori deţinute de orăşeni, care îşi construiau locuinţe urbane în mediul rural (ca de exemplu *villa* de la Ciumăfaia, ce aparţinea unui decurion de la Napoca), sunt cunoscute câteva localităţi al căror statut administrativ este necunoscut, dar care pot fi numite, în termenii actuali, „oraşele”. Un caz tipic

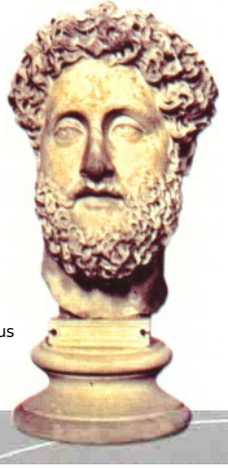

Commodus

străzi pavate. Acoperişul lor era din ţigle şi pereţii interiori erau pictaţi în diferite culori.

O evoluţie asemănătoare, de la colibe simple de lemn ale primilor colonişti la edificii de piatră cu dotări de tip urban, a fost demonstrată şi de recentele cercetări arheologice de la Napoca.

În aceeaşi categorie de aşezări cu statut juridic inferior, dar cu aspect urban, pot fi încadrate şi altele, ca de exemplu *pagus Miciensis* (Veţel), cu un amfiteatru din lemn şi piatră, terme şi alte numeroase edificii cu ziduri de piatră, şi Germisara, staţiune termală cu bazine săpate în stâncă, construcţii cu ziduri de piatră, inscripţii votive, monumente sculpturale, între care o statuie de marmură a Dianei. Prin urmare, dihotomia între mediul urban şi cel rural în epoca romană, frecvent accentuată de către istorici, este

Amfiteatrul Sarmizegetusei romane

este un termen convenţional folosit pentru a marca o serie de schimbări culturale ce au creat civilizaţia imperială romană în care atât similitudinile, cât şi diferenţele au generat un sistem coerent. Prin urmare, a deveni roman nu era o problemă ce se putea înţelească ca un fenomen în primul rând de aculturaţie, prin care o masă de indigeni daci, necunoscută ca număr şi ca pondere socială, îşi modifică identitatea etnică sub influenţa civilizaţiei romane aduse de coloniştii cu care convieţuia.

Nu au fost puse în cum am subliniat, Dacia are o serie de caracteristici în privinţa structurii populaţiei, a comunităţilor indigene, a proprietăţii asupra pământului şi a evoluţiei reţelei de aşezări. Multe dintre acestea sunt legate de moşteniri ale epocii preromane, diferite de cele întâlnite de romani în alte provincii europene occidentale.

Cei care au abordat comunităţilor indigene dacice în regiunile limitrofe, slab colonizate şi neurbanizate, nu permit identificarea unui proces de integrare rapidă a acestor comunităţi în civilizaţia romană.

Elementele indigene integrate în mediul urban sunt atestate, aşa cum arătam, într-o proporţie extrem de redusă. Nici perioada de 165 de ani de stăpânire peste tot în imperiu, peregrinii au acceptat de bunăvoie legile şi taxele romane. Pe de altă parte, autorităţile romane nici nu aveau mijloace eficiente cotidiene pentru a-i forţa pe aceştia, iar toleranţa era, pe de altă parte, un element important al filosofiei pe care se baza dominaţia romană.

Aceste constatări nu înseamnă însă că în Dacia n-a avut loc un fenomen de romanizare.

Prin urmare, rezultă că procesul de romanizare sau de integrare a Daciei în civilizaţia romană trebuie abordat într-o altă manieră pentru a putea fi înţeles şi explicat convingător, ţinând seama de realităţile sociale ale Daciei.

Accentul noii viziuni trebuie pus în primul rând pe coloniştii romani. În acest context merită comentată cunoscuta frază a lui Eutropius, care spune că Traian a adus în Dacia „... *infinitas copias hominum*

fenomenul era deja extrem de avansat la sfârşitul domniei lui Traian. Totuşi, unele dintre grupurile colonizate aveau grade diferite de romanizare. Existau colonişti care se aflau în plin proces de aculturaţie, început în alte provincii, atunci când au fost aduşi în Dacia. Pentru ei procesul de romanizare a continuat, chiar dacă urmărirea acestuia în sursele arheologice şi epigrafice este încă la început. Astfel, în sudul şi estul Transilvaniei au fost colonizate comunităţi peregrine aduse din Noricum. Ele practicau o economie semipastorală şi se înmormântau în tumuli. Printre cele mai bine cunoscute sunt necropolele de la Caşolţ şi Calbor. Noricii din aceste aşezări utilizau ceramica tradiţională, alături de ceramică romană, practicau ritul funerar celtic de acasă, incineraţia în tumuli.

sunt situate în vecinătatea coloniştilor din Noricum, mai puţin romanizaţi, pe care i-am amintit. Singura constatare ce poate fi făcută despre gradul lor de romanizare este că ei utilizau şi produse ale atelierelor romane

limbi, devenind în scurtă vreme nu doar *lingua franca*, ci limba maternă a marii majorităţi a populaţiei Daciei. Gradul de romanizare a Daciei rezultă extrem de clar şi din analiza monumentelor şi riturilor funerare ale diferitelor

oglinzi şi alte obiecte romane de bronz, precum şi monede, dovedeşte că ritul funerar era puternic influenţat nu doar de cultura materială, ci şi de obiceiurile sepulcrale romane. La aceasta se adaugă inscripţiile funerare romane descoperite în unele necropole ilire. Chiar dacă gradul lor de romanizare este mult mai avansat decât al norico-panonicilor din sudul Transilvaniei, se menţin încă elemente ale ritului funerar tradiţional, care îi particularizează. Necropole ilire sunt cunoscute în special în regiunile montane ale Transilvaniei, la Ruda-Brad, Alburnus Maior „Hop” şi „Tăul Cornii”, Ighiu, Cinciş, dar şi la Apulum, Sighişoara şi chiar Romula. O altă grupă de colonişti, legaţi în special de mediul militar al trupelor auxiliare, sunt tracii. Necropolele unde pot fi identificaţi şi traci, la

Pietre funerare romane

de romanizare, destul de avansat chiar din primele decenii de existenţă datorită primului val masiv de colonizare din vremea lui Traian. În acest mod, în Dacia s-a răspândit şi impus rapid civilizaţia urbană, procesul de integrare fiind lipsit de obstacole şi încheiat, în linii

tradiţională, cei ajunşi în Dacia Porolissensis au ridicat monumente funerare romane de piatră de origine norico-panonică. Aceştia utilizau îmbrăcămintea şi accesoriile vestimentare specifice (fibulele de tip norico-panonic) norico-panonicilor romanizaţi. Ilirii foloseau inci-

din Transilvania, Soporul de Câmpie şi Obreja, îşi menţin acelaşi rit funerar, dar accesorii-le vestimentare arată o adoptare a îmbrăcămintei romane, gradul lor de integrare fiind superior celorlalţi din Dacia Inferior, chiar dacă îşi menţin ritul fune-rar tradiţional. De altfel, şi în alte provincii, ideologia funera-ră a indigenilor nu s-a modificat vreme îndelungată. În Britannia, de exemplu, în primele două secole de dominaţie romană a avut loc doar o integrare de natură materială, şi nu spirituală a indigenilor, aşa cum re**2**ultă din studiul necropolelor.

Necropole ale indigenilor care să-şi continue existenţa şi riturile funerare tradiţionale dinainte de cucerirea romană nu se cunosc în Dacia, aşa cum există în Gallia sau Britannia, spre exem-plu, ceea ce ar putea fi doar un ecou al stadiului incipient al cercetărilor în mediul

S-a sugerat de către unii istorici că religia statului dac ar fi fost fundamentul politic în epoca preromană, ea constituind elementul ideologic ce a asigu-rat rezistenţa antiromană, având capacitatea de a-i transforma pe războinicii daci în fanatici.

Asemenea caracteristici i-ar fi determinat pe romani să distru-gă templele, clasa sacerdotală şi să interzică sever, într-un fel, orice manifestări cu caracter religios tradiţionale ale indige-nilor. Aceasta ar fi, în viziunea unor specialişti români, explica-ţia situaţiei deosebite din epoca romană, în contrast cu prezenţa teonimelor locale in inscripţiile romane ale altor provincii, cum ar fi cele celtice din Noricum sau Pannonia. Această imagi-ne teoretică, lipsită de o bază documentară serioasă, este contrazisă de comparaţia între comportamentul roman faţă

Ceramică, găsită în necropola Porolissum

factorul esenţial ce determinase atitudinea antiromană. Dacă ar fi făcut-o, n-ar fi dat numele de Sarmizegetusa (considerat centrul religios sfânt pandacic) primului oraş roman, o *colonia deducta* de veterani, aşa cum n-au făcut cu Ierusalimul.

Explicaţia inexistenţei divinită-ţilor dacice în inscripţiile şi pe monumentele romane trebuie căutată, mai degrabă, în struc-tura religiei dacilor, despre care ştim prea puţin, şi în evoluţia socială şi politică a lumii dacice preromane. Spargerea cadrelor organizării tribale odată cu impunerea autorităţii statale tre-buie să fi adus schimbări esenţi-

şi divinităţile „oficiale” dacice dispăruseră odată cu clasa sacer-dotală, legată strâns de existenţa regelui şi a statului. Aşa se explică lipsa oricărei situaţii în care să poată fi identificat feno-menul de *interpretatio antiqua,* în speţă *interpretatio Dacica,* prin care indigenii să vadă în unele divinităţi romane propriile divinităţi

Piatra funerară a necropolei Sucellus

Cavaler trac, descoperit la cetatea Polovragi, jud. Olt

şi Nantosuelta, Cernunos, Epona, Mars Camulus, Obila, Hercules Magusanus, Iupiter Sol Bussurigius, Iupiter Bussumarus, Iupiter Tavianus şi divinităţile colective Quadriviae, Matronae, Dominae, Gesahenae, Suleviae, Campestres. Dintre cele de origine thraco-moesică, bine cunoscuţi sunt zeii sincretişti, aşa-numiţii „cavaleri danubieni", reprezentaţi în peste 60 de reliefuri, Cavalerul trac, uneori în sincretism cu Apollo. Câte o singură atestare au zeiţa Dardanica şi Zbelthiurdus, zeul fulgerelor. De acelaşi succes ca şi în alte provincii s-au bucurat şi în Dacia zeii orientali, în frunte cu Mithras (peste 280

Rezultă că în religia şi mentalitatea populaţiei Daciei romane exista o diversitate ce reflecta diversitatea coloniştilor, chiar dacă nu în mod proporţional. Putem afirma că exista un cosmopolitism religios. Sunt clar ilustrate fenomenele de *interpretatio Romana* şi de sincretism, în mare, produse în afara Daciei, înainte de sosirea coloniştilor. La toate acestea trebuie adăugate numeroasele practici oculte, magice, care constituiau un mozaic la fel de divers din categoria credinţelor „populare", mai puţin documentate de către izvoarele scrise şi artistice. Rezultă că existau grade diferite de înţelegere şi de practicare a religiei în rândul

era celebrat la Ulpia Traiana Sarmizegetusa de către un *concilium Daciarum trium,* care avea în frunte un *sacerdos arae Augusti (coronatus Daciarum trium)*[50], apărut în vremea lui Severus Alexander (când este sigur atestat) sau chiar mai înainte. Sarcina principală a acestei instituţii era celebrarea cultului imperial în numele tuturor comunităţilor provinciei. Prin acest act se exprima loialitatea faţă de imperiu şi împărat a provinciei şi a locuitorilor ei. El reprezenta un element de coeziune religioasă şi politică în ansamblul spiritualităţii provinciei. În mod evident, a fost una dintre pârghiile cele

tale, dar şi din Orient, asigurându-i o diversitate culturală remarcabilă. Caracterul puternic latin şi filiaţia latină occidentală a civilizaţiei provinciale a Daciei nu au fost în niciun fel concurate de aporturile culturale orientale în arhitectură sau în artă, sigur identificate prin studiile de arheologie şi istoria artei. A fost menirea geografică a Daciei de punte între Occident şi Orient. Civilizaţia provincială a Daciei n-a atins un nivel deosebit, caracterul de provincie de frontieră spunându-şi cuvântul. Realizările culturale, artistice şi tehnice au fost modeste şi nu se remarcă prin originalitate

Apollodor din Damasc şi podul construit de el la Drobeta

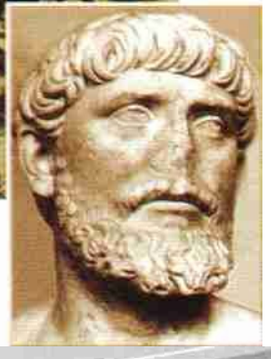

50. CIL III 1433 = IDR III/2 266.

6 Dacia şi lumea barbară vecină

Dacia lui Traian şi teritoriile extracarpatice ce depindeau de Moesia Inferior aveau rolul strategic de a separa masele barbare de pe malul stâng al Dunării, de la Aquincum până la gurile fluviului. Rolul special al Daciei era supravegherea iazigilor şi stoparea încercărilor acestora de a se extinde spre platoul transilvan. Iazigii erau, în acea perioadă, cei mai ostili vecini ai Daciei.

Rolul Daciei faţă de lumea barbară

În timpul crizei din 117-118 p.Chr., rolul Daciei se dovedise lipsit de eficacitate. Pentru a putea asigura securitatea zonei intracarpatice, Imperiul Roman a trebuit să accepte o serie de sacrificii, concretizate prin cedarea unor teritorii şi reorganizarea celor rămase sub stăpânire romană.

Cele trei Dacii create de Hadrian erau „centrate” pe axa est-vest, în raport cu vecinii barbari cei mai periculoşi, iazigii şi roxolanii. Ele nu se învecinau direct cu niciunul dintre aceste două neamuri sarmatice. În noua concepţie strategică a epocii hadrianice, în faţa celor două fronturi de luptă potenţiale se caţie. Spre nord-vest de Dacia Porolissensis şi în Câmpia Munteniei din faţa Daciei Malvensis circulaţia monedei romane şi a mărfurilor romane de uz cotidian a transformat aceste regiuni în „zone de tranziţie” între sistemul roman, bazat pe producţia de mărfuri şi pe economia monetară, şi sistemul social tribal din *barbaricum.*

După anii 230-240 p.Chr., schimbarea echilibrului lumii barbare, în special spre nord-est şi spre est de Dacia, a adus modificări în relaţiile cu vecinii barbari. Rolul strategic al Daciei se apropia de sfârşit. Vechea concepţie strategică a secolului al II-lea p.Chr. era depăşită.

existat şi cu roxolanii, probabil după ce au fost înfrânţi în anul 102 p.Chr. Hadrian va continua relaţiile de *amicitia* cu cele două neamuri, atitudine ce va contribui, în parte, la depăşirea crizei din 117-118 p.Chr.

După dispariţia Regatului Dacic, vidul de putere şi timorarea populaţiilor din *barbaricum* au asigurat o perioadă liniştea la frontierele nordice şi estice ale Daciei. Regiunile mai populate erau cele din depresiunile Carpaţilor Orientali şi cele din nordul Moldovei şi Bucovina.

Pe Nistrul superior, până la Prut şi în nordul Moldovei locuiau costobocii, de neam traco-geto-dac. Lor li s-a atribuit aşa-numita „cultură Lipiţa”, desi cronologia acesteia ţie[52]. Printre populaţiile amintite de izvoare erau: marcomanii, quazii, nariştii, hermundurii, suevii, sarmaţii, lacringii, burii, vandalii, victoalii, sosibii, sicobaţii, peucinii, roxolanii şi costobocii[53]. Dintre aceştia, primii care au ameninţat Dacia nordică au fost burii. Ei locuiau iniţial în sud-estul Slovaciei şi în nordul Ungariei. În

Amfiteatrul de la Porolissum

51. Menţionaţi de Ptolemeu, III, 8, 3, în acelaşi timp şi la aceeaşi latitudine cu
52. SHA, Vita Marci, 14
53. SHA, Vita Marci, 22,1
54. Cassius Dio, LXXII, 3,1

Vandali atacând o garnizoană (*reconstituire*)

încă din secolul I p.Chr. (la Zemplin, de exemplu), ar putea constitui populaţia numită de izvoare buri.

O altă populaţie extrem de răz-boinică au fost vandalii. Cum în izvoarele scrise apar mai multe nume de populaţii, s-a propus identitatea asdingi — victoali şi lacringi - taifali, dar şi invers. Indiferent de variantă, ceea ce se ştie este că aceste populaţii germanice erau strâns înrudite şi erau cele care au dezvoltat cultura Przeworsk. Aceste ele-mente au fost identificate arhe-ologic în nord-vestul extrem al României, în necropola de la Medieşu Aurit, la Apa, nord-est de Dacia este amintită de izvoare „ţara" costobocilor[55], iar o inscripţie de la Roma atestă un oarecare *Pieporus rex Coisstobocensis*[56]. Acestea sunt indicii ce ar putea atesta existenţa unei legături de tip *amicitia* între romani şi costo-boci. Atestarea unui rex barbar în preajma Daciei este unică. In vremea guvernatorului Sextus Cornelius Clemens, acesta i-a îndemnat pe asdingi să-i atace pe costoboci şi să le ia teritorii-le. Asdingii şi lacringii s-au aflat şi ei, probabil, în aceleaşi relaţii de *amicitia* cu romanii, chiar dacă uneori acestea se între-

promis pământ în Dacia celor 12.000 de daci „mărginaşi", ce fuseseră alungaţi din ţara lor de baştină, probabil de pe Tisa superioară. Cum în provincie urmele lor nu au fost depistate, romanii au putut aplica o altă metodă, atribuirea de teritorii în vecinătatea imediată a provinci-ei. În acest caz, considerăm că a fost aleasă regiunea de la vest de Dacia, Crişana. Aici sunt atestate arheologic comunităţi dacice, dar nu există conti-nuitate de locuire din secolul I p.Chr. şi nici elemente de datare prea numeroase pentru prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr. Aceeaşi

Colonişti romani

echipament militar romane şi a unor arme romane dovedeşte exercitarea unui control militar roman şi a unei autorităţi romane, cel puţin nominale, asupra grupurilor barbare, practică bine cunoscută şi la alte frontiere.

Alte triburi cereau bani şi roma-nii le acordau stipendii pentru a le determina să rămână paşnice. Astfel, de exemplu, un *dynasten* germanic (şeful unui trib), pe nume Tarbos, ameninţa Dacia cu război, dacă nu ar fi primit bani. El a fost alungat de un altul, Battarios, tot în schimbul unei sume de bani[60]. Studiul cir-culaţiei monetare în regiunile de la vest de Dacia a constatat o creştere a numărului de monede emise de Marcus Aurelius, în afara provinciei, în Dacia feno-menul fiind invers, ceea

55. Cassius Dio, LXXI, 12,1
56. CIL VI 1801 = ILS 854 = IDRE I 69
57. Cassius Dio, LXXVIII, 12,2; LXXVIII, 27,5
58. Cassius Dio, LXXI, 3,1
59. Cassius Dio, LXXI, 3, 3

Maximinus Thrax

După 230 p.Chr., când semnele crizei imperiului încep să se simtă şi în Dacia, ecourile luptelor pentru apărarea Daciei sunt date de titlurile imperiale ale unor împăraţi. Maximinus Thrax a dus un război cu „dacii liberi" de la nord de Dacia, primind titlul de *Dacicus Maximus*, pe care nu şi-l mai luase niciun alt împărat după Traian. Curând, se impun atenţiei izvoarelor literare alte populaţii, carpii şi goţii, situaţi la nord de gurile Dunării. Un mare conflict cu carpii, care a afectat şi Dacia, a avut loc în vremea lui Philippus Arabs, care a devenit primul împărat cu titlul de *Carpicus Maximus.* Atitudinea antiromană a carpilor a determinat

Interacţiunea economică peste frontierele Daciei şi impactul influenţelor romane în lumea barbară

Definirea zonelor de interacţiune economică între Dacia şi *barbaricum* are ca element principal comerţul. Ele s-au constituit mai ales după modificările aduse în lumea barbară de războaiele marcomanice. O pondere mai importantă a avut sectorul nord-vestic al frontierei Daciei Porolissensis. În zona din faţa sa, unde aminteam existenţa unui grup de aşezări barbare, mărfurile romane circulau intens. Aceeaşi situaţie este cunoscută şi în Germania,

Goţi trecând munţii *(reconstituire)*

marca teritoriul provinciei. Prin ea trecea drumul roman ce pleca de la Porolissum spre Pannonia Inferior. Unele locuinţe, databile în secolul al III-lea p.Chr., erau construite pe temelii de piatră şi aveau dimensiuni de până la 10 x 7 m. Materialul ceramic descoperit era 95% de factură romană, restul fiind ceramică lucrată cu mâna, de factură dacică. S-a presupus că aşezarea era locuită de comercianţi barbari daci, fiind un fel de *emporion.*

Comerţul de frontieră se desfăşura, ca şi în alte situaţii similare, în preajma castrelor, locurile de târg şi datele fiind riguros fixate de autoritătile

Philippus Arabs

un fel de „integrare economică", dacă nu în provincie, măcar în mediul militar de pe frontieră. Prezenta mărfurilor romane de uz cotidian în *barbaricum* a determinat, la scurtă vreme, apariţia unor ateliere „barbare", care au început să copieze produsele romane. Cea mai evidentă influenţă romană este în domeniul producţiei ceramice. În aşezări din nord-vestul României, ceramica romană lucrată la roată, din pastă zgruntţuroasă, începe să fie produsă în cantităţi apreciabile spre sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. Cea mai spectaculoasă concretizare a acestui fenomen este apariţia

7 *Dacia Amissa* şi problema continuităţii

Gallienus

Criza politică şi militară a Imperiului Roman din a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr. a atins apogeul în timpul împăratului Gallienus. Provinciile de la frontiera Dunării au ajuns într-o stare economică dificilă, fiind ţinta incursiunilor de

Dacia Amissa

Tot mai mult, interesul împăraţilor pentru aceste teritorii se reducea la a-şi asigura loialitatea armatelor provinciale. Comunităţile urbane şi rurale s-au ruinat sub povara sarcinilor crescute şi a dezinteresului autorităţilor publice. Climatul de insecuritate devenise o constantă a vieţii de la frontieră.

Dacia şi alte teritorii romane de dincolo de frontierele naturale ale principatului timpuriu, Rinul şi Dunărea, ca nordul Raetiei şi agri decumates din Germania Superior, vor avea o istorie asemănătoare, mai ales din punctul de vedere al atitudinii imperiale faţă de ele. Astfel, Panegiricul lui

unei inscripţii la Augsburg a demonstrat că, cel puţin în cazul Raetiei, *amissa* a însemnat cu siguranţă „pierderea”

Marcus Cassianus Latinius Postumus

ţia romană continua să existe, dar autoritatea lui Gallienus nu mai era recunoscută în Raetia. Prin urmare, devastările şi atacurile peste limes n-au însemnat totuşi dezorganizarea apărării frontierei şi abandonarea ei şi a provinciei, cum se credea în istoriografia modernă. Devastările din Pannonia

arheologic sau de altă natură pentru ideea susţinută de unii istorici cu privire la abandonarea de către Gallienus a unei părţi a Daciei. Din contră, pe frontiera nordică a Daciei Porolissensis, în această vreme se fac lucrări de reparaţie a fortificaţiilor castrelor, datate în jurul anului 260 p.Chr. În ceea ce priveşte circulaţia monetară, s-a constatat că după anul 253 p.Chr. aceasta scade în Dacia, ca şi în cele două Pannonii, ajungând la o cădere dramatică spre 260 p.Chr. Parţial diferită se prezintă situaţia tezaurelor monetare. Se cunosc 5 tezaure ce se termină cu monedele lui Gallienus, majoritatea pro-

la Mehadia, probabil noul ei sediu, sau a unor vexilaţii din armata Daciei. După 264 p.Chr., vexilaţii din cele două legiuni dacice sunt atestate la Poetovio, în Pannonia Superior, iar alte inscripţii atestă militari din cele două legiuni în nordul Italiei. Rezultă că după 258-260 p.Chr. nu mai sunt dovezi epigrafice ale prezenţei celor două legiuni în castrele lor de la Apulum şi Potaissa, în schimb părţi din ele sunt atestate la Mehadia, Poetovio şi în nordul Italiei. Pe de altă parte, ele au fost duse în alte centre de către Gallienus, pentru a asigura armata mobilă necesară apărării

61. Pan. Lat. 4 (8), Paris, 1952 (ed.
62. Eutropius, 9, 8, 2
63. Festus, 8, 2

rea" Daciei s-a născut, probabil, datorită faptului că o parte a armatei Daciei era risipită în urma expediţiei orientale a lui Valerianus, iar alta a fost transferată de Gallienus în alte zone strategice, mai importante.

La această situaţie se adaugă starea financiară dezastruoasă şi dezinteresul împăratului pentru soarta comunităţilor urbane şi rurale din Dacia, numeroasele uzurpări şi atacurile populaţiilor de dincolo de frontieră. Această atmosferă de nesiguranţă, în care zvonurile alarmiste se dezvoltau cu repeziciune, a determinat în final o imagine confuză despre Dacia, transmisă peste un secol de istoriografia latină târzie prin expresia, la fel de ambiguă, *amissa.*

Chiar fără o intenţie precisă de a retrage frontiera imperiului pe linia Dunării, Gallienus a declanşat acest proces, devenit ireversibil în deceniul proces. Din izvoarele literare se ştie că imediat după începutul anului 271, Aurelianus a plecat cu armata spre Aquileia în campania împotriva „sciţilor" (vandalii din Pannonia).

În legătură cu acţiunile sale referitoare la Dacia se spune: *„provinciam Daciam... intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retinere abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in Media Moesia collocavit apellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est dextra Danubio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva"*[64], *„... per Aurelianum, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt"*[65] sau *„Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provin-*

Dinar de pe vremea lui Aurelianus

Aurelianus

contradicţii aparente sau reale ale textelor şi uitând adesea că ele se adresau în antichitate unor cititori care cunoşteau bine evenimentele la care se referă scriitorii antici. În acest fel s-au născut false polemici privind informaţiile istorice pe care ni le pot transmite sursele literare despre aceste evenimente. Cauzele acestei situaţii şi ale supraestimării valorii documentare a izvoarelor literare au o istorie lungă.

Polemica pe tema continuităţii sau discontinuităţii daco-romanilor în fosta Dacie

În evul mediu, cea mai mare parte din fosta provincie Dacia (Transilvania şi Banatul) a ajuns să facă parte din Regatul Maghiar feudal. După vremii. Transformările religioase şi culturale ale secolului al XVIII-lea au deschis calea şcolilor europene primilor români din Transilvania. Cunoaşterea trecutului roman al Daciei şi conştiinţa latinităţii limbii române au determinat naşterea unei mişcări intelectuale militante a românilor din Transilvania, ce a culminat cu un memoriu-manifest oficial, în numele naţiunii române, *Supplex Libellus Valachorum* (1791). Drepturile românilor erau cerute pe baza concepţiei epocii Luminilor, fiind utilizate ideile dreptului natural, dar şi ale dreptului isto-

Ruine urbane în localitatea Ciorsiu Nou, Dali

64. Eutropius, 9,15
65. Festus, 8,2
66. SHA, Vita Aurel., 39, 2

contestat argumentele istorice privind vechimea şi autohtonia românilor în Transilvania. În acest fel s-a născut o polemică cu substrat politic, dusă pe tărâmul istoriei şi filologiei. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când situaţia politică a românilor s-a agravat, replica istoriografiei oficiale a statului austro-ungar s-a radicalizat, fiind publicată o lucrare a lui R. Roesler, care încerca să demonstreze sistematic imposibilitatea ca între locuitorii daco-români ai Daciei antice şi românii din Transilvania să existe o continuitate. Aceştia, spunea teoria lui Roesler, sunt emigraţi târziu, în evul mediu, din sudul Dunării, când deja Transilvania era locuită de maghiari şi saşi. Prin urmare, argumentele istorice invocate de români pentru a cere egalitate politică nu sunt reale. Crearea statului naţional Transilvaniei şi Banatului în graniţele României în 1918, şi Tratatul de pace de la Trianon din 1920, care oferea actului legitimitate internaţională. În perioada dictaturii comuniste situaţia s-a agravat, mai ales in anii comunismului naţionalist al lui Ceauşescu în România, când susţinerea continuităţii a dobândit accente ideologice duse dincolo de orice limită. Polemica istorică veche cu substrat politic a devenit politică naţionalistă cu substrat istoric. Urmările acelor ani se resimt încă puternic şi astăzi mai ales la nivelul conştiinţei şi mentalităţii colective. Problema continuităţii există şi astăzi. Vechile idei au încă adepţi în ambele tabere. Totuşi în România există şi o tendinţă istoriografică critică, care respinge amestecul ideologiei în cercetarea istoriei, nu acceptă exagerările sau miturile în istoindicatori siguri ai continuităţii, chiar dacă unele n-au fost niciodată destul de clare. De aceea, doar cantitatea lor cât mai mare era văzută ca un factor al credibilităţii. În momentul actual, continuarea acestei viziuni istoriografice, bazate pe o polemică alterată prea mult de ideologie şi politică, nu poate fi eficientă şi nu poate asigura istoriografiei româneşti actuale progresul şi locul firesc între istoriografiile europene. Soluţia alternativă este uitarea istoricului problemei şi reluarea cercetării pe baza izvoarelor istorice, indiferent de estimarea prealabilă a rezultatelor investigaţiei ştiinţifice totală a populaţiei daco-romane latinofone a Daciei în sudul Dunării. Astfel, fosta Dacie ar fi devenit o *terra deserta* până la începuturile evului mediu, viziune susţinută şi de tăcerea în toată această vreme a izvoarelor scrise, care nu fac referire la acest teritoriu sau la populaţia lui. Prin urmare, patria veche a românilor n-ar fi fost în fosta Dacie, ci la sudul Dunării. În replică, filologii români s-au străduit să interpreteze aceleaşi izvoare scrise în mod restrictiv, amendând litera textului, uneori prin traduceri inexacte. Astfel, textul lui Iordanes pe care l-am amintit a fost considerat, pe baza expresiei *„evocatis exinde legi-*

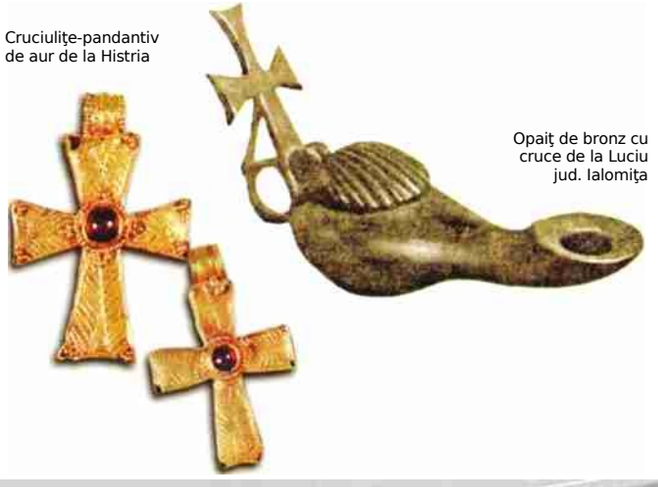

Cruciuliţe-pandantiv de aur de la Histria

Opaiţ de bronz cu cruce de la Luciu jud. Ialomiţa

competenţa lui Iordanes, care ar fi corectat „greşeala” despre evacuarea totală a populaţiei, amintind doar armata. În realitate, traducerea corectă a textului lui Iordanes duce la concluzia că el aminteşte atât retragerea armatei (*evocatis exinde legionibus),* cât şi a populaţiei civile (*Dacos*, pe care Traian i-a organizat in provincie, Gallienus i-a „pierdut”, iar Aurelianus i-a aşezat în Moesia, cum rezultă din traducerea corectă). Aşadar, nu au fost două tradiţii istoriografice antice. Prin urmare, toţi autorii scriu acelaşi lucru general, referindu-se la retragerea armatei şi a populaţiei civile numite diferit (*Romani*, *Daci, provinciales, populus).* Aceste informaţii nu sunt însă relevante şi nici suficiente pentru a susţine evacuarea totală a populaţiei Daciei nord-dunărene. Recent, istorici străini, neimplicaţi în polemica pe tema să refacă strategia defensivă a întregii regiuni. Pe de altă parte, Aurelianus avea nevoie de numeroase forţe pentru a pleca în campania contra Palmyrei, iar o frontieră dunăreană mai scurtă putea fi apărată cu forţe mai puţine. Rolul strategic al Daciei se încheiase oricum de multă vreme, dinamica lumii barbare fiind modificată esenţial în a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr., faţă de momentul când a fost creată provincia nord-dunăreană. Prin urmare, decizia lui Aurelianus a fost una strategică. El a putut avea şi motive subiective, ca protejarea Serdicei, unde îşi avea origo, aflată într-o regiune pustiită şi depopulată, greu de apărat de invaziile de la nordul Dunării.

Faptul că desfăşurarea practică a operaţiunii de evacuare nu a lăsat ecouri în istoriografia antică ar putea fi semnul eficienţei cu care s-a în alegerea răului celui mai mic pentru Imperiul Roman. Rezultă că este un efort lipsit de suficientă motivaţie ştiinţifică adunarea diferitelor categorii de argumente arheologice care să dovedească prezenţa în Dacia a unei părţi a populaţiei fostei provincii, după retragerea administraţiei şi armatei romane, aşa cum a făcut istoriografia românească în mod constant. Ele n-au reuşit să convingă de-a lungul vremii pe cei cărora le erau în primul rând adresate. O situaţie istorică din antichitate, contestată absurd într-un anumit moment al trecutului, trebuie tratată astăzi ca un fapt istoric firesc. Arheologia şi mai ales epigrafia şi numismatica pot confirma cu uşurinţă, prin evidenţă negativă, izvoarele scrise ce afirmă clar retragerea sub Aurelianus, chiar dacă nu este necesar acest lucru.

Legionar de pe vremea lui Aurelianus (reconstituire)

zată, cu care acesta n-ar avea nicio legătură directă. Cei care vor să demonstreze ştiinţific absurdul sunt liberi să încerce să o facă. Nu este însă datoria noastră, a oamenilor de ştiinţă români, să demonstrăm, în replică, absurditatea absurdului.

■ Dacia în perioada imediat următoare retragerii romane

Descoperirile arheologice demonstrează cu siguranţă două lucruri importante: 1. după anul 271 p.Chr., viaţa continuă în multe din centrele provinciei

circulaţii monetare în intervalul 271—306 p.Chr., firavă, dar firească în noul context politic şi social. Indicele monetar al aşezărilor din zona sudică din apropierea Dunării are o valoare mai mare decât indicele din aşezările din Transilvania

Reconstituirea uneia dintre porţile castrului roman de la Porolissum-„Pomăt", jud. Sălaj

în care exista o economie monetară limitată în regiunile sudice din apropierea Dunării, în timp ce în Transilvania monedele erau încă în uz, dar nu mai funcţiona o adevărată economie monetară. Aici moneda devine obiect de

Dispariţia producţiei organizate pentru piaţă şi a comerţului legat de acest mecanism economic a însemnat dispariţia pieţei. În asemenea condiţii, familiile rămase în Dacia au fost obligate să cultive pământul, să crească animale pe cont

sociale şi culturale din epoca romană, ceea ce trebuie să fi determinat un regres, cel puţin de natură cantitativă, perceptibil în primul rând la nivelul culturii materiale. Pentru Britannia din perioada ce a urmat

o serie de specializări ale muncii s-au putut transmite din epoca romană.

Pentru societatea din fosta provincie Dacia, putem spune că ea cunoaşte la sfârşitul secolului al III-lea şi în prima jumătate a secolului al IV-lea p.Chr. o anume stare de anomie (o stare de dezorganizare a societăţii în care formele stabile sociale şi culturale se întrerup).

Această societate trebuie să fi fost o lume rurală şi ruralizată compusă din comunităţi sărace şi reduse numeric, pentru care distanţele crescuseră imens, contribuind la izolarea lor.

Factorii geografici au sporit în însemnătate, ei asigurând legăturile sau constituind barierele dintre oameni. Este posibil ca în mediul rural, ca şi în Britannia, să fi existat şi în Dacia un anumit nivel de continuitate al economiei rurale. Din păcate însă, deocamdată, mediul rural al Daciei este

după 271 p.Chr. Acelaşi lucru se poate spune şi despre arheologia aşezărilor rurale. În cazul arheologiei aşezărilor rurale din epoca provinciei, cărora li s-au suprapus aşezări din perioadele ulterioare, fenomenul continuităţii de viaţă poate fi mai bine surprins. Există situaţii numeroase, ca în aşezările de la Obreja, Suceag, Strei, Archiud, Grădinari, Moldova Veche, pentru a le aminti doar pe cele unde s-au făcut cercetări mai de amploare, unde locuinţelor şi anexelor gospodăreşti din epoca romană li s-au suprapus altele, ce conţin artefacte databile în secolul al IV-lea. Tipul de habitat este întotdeauna acelaşi.

Arheologic, nu a fost identificat un hiatus al locuirii, putându-se susţine continuitatea aşezărilor.

Rămâne dificilă cronologia obiectelor, mai ales a ceramicii, pentru perioada de la sfârsitul

8 Nordul provinciei Moesia Inferior (Dobrogea) în secolele II-VI p.Chr.

Începând cu secolul I a.Chr., politica romană a devenit activă în zona litoralului de vest al Mării

Ruinele cetăţii Callatis

■ Constituirea şi organizarea provinciei Moesia Inferior

Impunerea influenţei romane s-a petrecut gradat, de la acţiunile lui Marcus Terentius Varro Lucullus din anii 72—71 a.Chr., C. Antonius Hybrida din anii 62-61 a.Chr. până la cea a lui M. Licinius Crassus din 29-28 a.Chr. Toate aceste expediţii au pornit din provincia Macedonia.

La începutul secolului I p.Chr., romanii au creat o nouă provincie, ca odrisii[75], besii[76] şi laii, ausdecensii. Organizarea lor socială şi statutul lor juridic sunt puţin cunoscute. Se presupune că trăiau în obşti teritoriale, devenind ulterior un fel de coloni. Printre locuitorii preromani ai Dobrogei trebuie consideraţi şi cei ai cetăţilor greceşti de pe

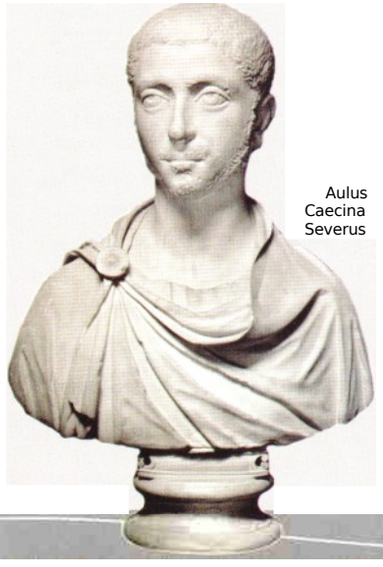
Aulus Caecina Severus

Dobrogea, teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, a fost iniţial dominată de romani prin intermediul regelui clientelar Rholes, apoi prin Regatul Odris. La moartea ultimului rege odris, Roemetalces al III-lea, în anul 46 p.Chr., se întemeiază provincia Thracia.

În vremea lui Nero, guvernatorul Moesiei, T. Plautius Silvanus Aelianus[69], mută de la nordul Dunării, probabil în Dobrogea, 100.000 de oameni. Anexarea propriu-zisă a Dobrogei la Moesia se va produce abia în vremea lui Vespasianus[70]. Lungimea excesivă a frontierei Dunării şi pericolul incursiunilor dacilor ce o ameninţau permanent dinspre nord au dus în anul 86 p.Chr. la

Inferior a fost împărţită în Moesia Secunda şi Scythia Minor. Ultima era situată între Marea Neagră şi Dunăre, cu puţin mai extinsă spre sud decât actuala Dobroge. În vremea lui Constantin cel Mare, Scythia Minor a fost inclusă în dioceza Thracia din prefectura Oriens. Ea avea capitala la Tomis. A rămas în cadrul Imperiului Bizantin până la începutul secolului al VII-lea p.Chr., când limesul dunărean a fost aban-

68. Cassius Dio, LI, 29
69. ILS986
70. Suetonius, Vespasianus, VIII, 4
71. Strabon, VII, 3, 2,12-13; Cassius Dio, LI, 23-26; Plinius, Nat Hist., IV, 11 (18)
72. Strabon, VII, 3, 3,13; 14, 5; Plinius, Nat Hist, III, 26,149
73. Strabon, VII, 3, 3,13,15,17; Ovidius, Tristia, II, 198; Ptolemeu, III, 10,4, 7
74. Strabon, VII, 3, 3,13; Plinius, Nat Hist., IV, 11,41; Ptolemeu, 10, 7
75. Ovidius, Ex Ponto, I, 8,11 -20; IV, 7,
76. Ovidius, Tristia, III, 10, 5; IV, 1,67

Hadrianus

Ruinele cetăţii Halmyris

circa 10.000-15.000 de locuitori, între care erau şi noueniţi, romani. Unii locuitori erau cetăţeni romani, cum arată atestarea asociaţiei *conventus civium Romanorum*[77]. Tomis (Constanţa) a regresat în secolul I p.Chr. de la o *civitas peregrina libera* la o *civitas peregrina stipendiaria* şi a primit o garnizoană romană[78]. Hadrianus i-a redat statutul de *civitas libera* (= *foederata).* Oraşul a ajuns la o populaţie de circa 25.000-30.000 de locuitori, prezenţa romanilor fiind mai bine reprezentată decât la Callatis. În teritoriul cetăţii Tomis locuiau locuitori, greci, dar şi numeroşi romani. În teritoriul propriu-zis existau câteva aşezări rurale greceşti (*komai*). În regio Histriae, o unitate administrativă mai întinsă, se aflau comunităţi rurale diferite. Vicus Quintionis adăpostea veterani, cetăţeni romani şi bessi rezidenţi[83], un altul, cu nume necunoscut, era locuit de veterani şi cetăţeni rezidenţi[84], iar vicus Secundini de către cetăţeni romani şi lai rezidenţi[85]. În fine, alte aşezări au nume getodacice, ca Arcidava şi Buteridava[86]. Pe lângă evoluţia acestor vechi oraşe greceşti în epoca romană, au existat şi oraşe romane, mai recent constituite tul secolului al II-lea, până la Marcus Aurelius, devine sub acest împărat *municipium.* Este foarte probabil ca aici să se fi ţinut, anual, *concilium provinciae*, cum lasă să se presupună două inscripţii ce menţionează pe *sacerdos provinciae*[89]. Alte localităţi, ca Sucidava (Izvoarele), Flaviana, Altinum, Cimbrianae, în comparaţie cu Dacia, nivelul urbanizării Dobrogei este diferit: există trei mari oraşe greceşti şi trei municipii romane; niciunul nu a devenit *colonia.* Cantitativ şi calitativ, urbanizarea romană din Dobrogea este inferioară celei din Dacia. Acest lucru nu înseamnă că integrarea în lumea romană nu s-a produs. Structura

Ruinele cetăţii Sucidava

77. ISM III, 83
78. ISM III, 176, 177
79. ISM II, 141
80. ISM II, 134, 136; V, 191, respectiv
81. Tab. Peut., VIII, 6; Plinius, Not. Hist., IV,
82. ISM I, 67-68
83. ISM I, 324, 326-328, 330, 332
84. CIL III 14 442
85. ISM I, 343-347, 349
86. ISM I, 358, respectiv 359-360
83. ISM I, 324, 326-328, 330, 332
84. CIL III 14 442
85. ISM I, 343-347, 349
86. ISM I, 358, respectiv 359-360
87. Ptolemeu III, 10, 6
88. CIL III 14 437,2
89. ISM V, 151,194
90. ISM V, 62-64

dată, unitatea lingvistică latină a Daciei, în comparaţie cu Moesia Inferior, unde, chiar dacă latina s-a impus, ea a fost intens con-curată de limba greacă.

Structura socială este ace-eaşi cu cea din alte părţi ale lumii romane, fiind extrem de complexă, conform structurii organizării administrative şi diversităţii etnoculturale. Câteva dintre categoriile sociale, cum sunt peregrinii sau *dediticii,* sunt bine atestate. Majoritatea locuitorilor cetăţilor greceşti erau peregrini, ca şi locuitorii aşezărilor indigene. *Dediticii* erau folosiţi ca mână de lucru pe posesiunile din teritoriile rurale ale oraşelor. Tot acolo existau şi coloni, folosiţi tot ca forţă de muncă agricolă.

În oraşele şi aşezările romane de pe Dunăre cetăţenii romani erau mai numeroşi. O inscrip-ţie ce menţionează în mediul rural o *civitas Ausdecensium*[91]

Monedă cu imaginea lui Antoninus Pius

roşi *vici* şi a unei prezenţe roma-ne substanţiale în mediul rural.
Aici s-a exercitat un proces real de aculturaţie asupra grupurilor indigene şi traco-dacice aduse de romani, cu care cetăţenii şi peregrinii romani convieţuiau.

■ Producţia şi schimbul

Diversitatea de statut juridic a aşezărilor din Dobrogea şi specificul condiţiilor naturale ale acestora au determinat o complexă viaţă economică.

şi Philippus Arabs, Callatis a emis şi monedă proprie. Aceste elemente şi mărfurile străine identificate arheologic sunt dovezile unui comert

importantă. Existau în teritoriul său chiar şi loturi ale veteranilor împroprietăriţi. Mâna de lucru liberă indigenă era utilizată alături de munca sclavilor.
Principala activitate care a asigurat prosperitatea Tomisului a fost comerţul. Pe lângă port şi legătura cu reţeaua rutieră, şi Tomisul emitea monedă proprie

Ruinele cetăţii Histria

Ruinele fortificaţiei Troesmis

se fi ocupat şi cu extragerea şi prelucrarea zăcămintelor metali-fere de la Sinoe. Portul Histriei controla comerţul cu peşte.

91. CIL III 14 437,2

Viaţa economică a aşezărilor romane de pe linia Dunării era diferită. Aici regimul proprietăţii solului era deosebit. Existau *agri stipendiarii* aparţinând unor *civitates* indigene, *prata* militare şi teritorii dependente de *canabae* şi *vici* militari.

În oraşul Noviodunum funcţionau cărămidăriile flotei dunărene, iar în teritoriul său rural, în villae-le de la Izvorul Maicilor şi Teliţa, existau ateliere pentru prelucrarea metalelor şi ceramice. Portul militar oferea şi oportunităţi comerciale.

La Troesmis, sunt cunoscute în domina schimburile Dobrogei cu celelalte regiuni din imperiu şi din afară. Dobrogea era dotată cu o foarte bună reţea de drumuri, aşa cum reiese din Itinerarium Antonini şi din Notitia Dignitatum. Principalele drumuri terestre erau cel al litoralului maritim şi cel al limesului Dunării.

Caracteristicile civilizaţiei greco-romano-bizantine

Elementele definitorii ale civilizaţiei greceşti ajunseseră în Dobrogea cu multe secole înainte de Christos, o dată cu întemeierea cetăţilor la Histria şi dotările-anexe ale portului Tomis. Nici aşezările de pe limes nu au rămas în afara civilizaţiei de tip urban.

Emblema stăpânirii romane asupra Dobrogei este însă cunoscutul monument triumfal ridicat de Traian la Adamklissi (Tropaeum Traiani). Inscripţia dedicatorie arată că monumentul a fost ridicat lui Mars Ultor, în anul 109 p.Chr., pentru comemorarea înfrângerii dacilor şi sarmaţilor în bătălia din anul 102 p.Chr., când coaliţia barbară condusă de Decebal a invadat Moesia Inferior. Cele 54 de metope constituie surse importante de informare

Basorelief votiv de la Histria

grese însemnate în Dobrogea.

Pe lângă martirii amintiţi în izvoarele scrise, se remarcă cripta martirială descoperită la Niculiţel, unde pe peretele interior sunt scrise cu vopsea roşie, în limba greacă, numele martirilor Zotikos, Attalos, Kamasis, Philippos. Din epoca lui Constantin cel Mare, creştinismul îşi pune amprenta pe civilizaţia romană târzie şi apoi pe cea bizantină timpurie. Din Dobrogea se cunosc peste 30 de bazilici de piatră, cu elemente de marmură sau de calcar lucrate după modelele care circulau în imperiu. La Tomis, reşedinţa

Ruinele oraşului Noviodunum

9 Sfârşitul Antichităţii şi tranziţia spre Evul Mediu timpuriu la nordul Dunării

Aurelianus a creat la sudul Dunării două noi provincii, Dacia Ripensis, cu capitala la Ratiaria, şi Dacia Mediterranea, cu capitala la Serdica. Aşa cum arătam, ele

Aurelianus

Recucerirea constantiniană la nordul Dunării

Legiunile dacice au fost amplasate pe Dunăre, la Ratiaria (XIII Gemina) şi la Oescus (V Macedonica). De altfel, se ştie că Aurelianus a menţinut capete de pod strategice la nordul fluviului, cum ar fi Drobeta şi Sucidava, dar şi alte mici castella, păzite de trupe din armata Daciilor sud-dunărene. Această viziune defensivă a fost continuată de împăraţii tetrarhiei. Acum sunt atestate garnizoane romane în fortificaţiile

Ruinele oraşului Ratiaria

Epoca lui Constantin cel Mare a adus însă o dinamizare a politicii romane la frontiera dunăreană. Cele două capitale balcanice iniţiale ale lui Constantin, Sirmium şi Serdica (pe care, se spune, o considera „Roma sa"), dovedeau importanţa regiunii şi deplasarea centrului de greutate geopolitic al Imperiului Roman spre sud-estul Europei. Dacă la început a continuat politica predecesorilor, luând măsuri de consolidare a frontierei şi politice cele mai admirate în secolul al IV-lea p.Chr. Acest imbold ar putea justifica construirea podului de piatră peste Dunăre, între Oescus şi Sucidava[92]. Informaţiile arheologice despre picioarele podului lui Constantin au dus la concluzia că acesta fusese construit în aceeaşi manieră şi tehnică ca şi cel de la Drobeta. Capetele şi cele trei picioare din Dunăre erau din zidărie, iar tablierul, balustradele şi bolţile ce uneau picioarele între ele erau din lemn. Lucrările au durat probabil între 324 şi 328 p.Chr. Inaugurarea a fost marcată printr-un medalion comemorativ, ce-l înfăţişează pe împărat în costum militar

lui Constantin de recucerire a Daciei nord-dunărene, ci, parţial, şi pretenţia sa de a fi realizat acest lucru[95]. După inaugurarea Constantinopolului, Constantin si-a

Ruinele oraşului Serdica

triburile vizigoţilor şi taifalilor din Câmpia Munteniei, care îi atacaseră pe aliaţii romanilor, sarmaţii (*Argaragantes*) din vestul Banatului. Ca

92. Aurelius Victor, Epitome, 17; 41,18
93. Ammianus Marcellinus, XXVII, 5,2
94. IGLR, 278
95. Iulian, Caesares, 24

Constantin cel Mare

Gothicus Maximus, liniştea regiunii Dunării fiind asigurată în următorii 30 de ani.

Revenirea autorităţii romane într-o porţiune din sudul Daciei nord-dunărene a însemnat readucerea acelor elemente care folosesc pe scară largă moneda, armata şi comerţul. Această perioadă este caracterizată de

Blazonul oraşului Serdica

* Următoarele două subcapitole au fost

Banat, unde există şi numeroase tezaure. De aici, au ajuns şi peste munţi, în Transilvania, la comunităţile daco-romane rămase pe loc după retragerea autorităţii romane din Dacia. Există câteva tezaure descoperite în Transilvania, ca acelea de la Hunedoara, pasul Vâlcan, Nireş, care au drept conţinut principal monede din secolele I—III şi chiar republicane, cărora, după o întrerupere, li se adaugă câteva piese de bronz din prima jumătate a secolului al IV-lea p.Chr. Este foarte probabil ca deţinătorii succesivi ai acestor

■ Începutul epocii migraţiilor*

Goţii înfrânţi de Constantin cel Mare ajunseseră în regiunea de la nordul Mării Negre pe la mijlocul secolului al III-lea p.Chr. Atacurile lor împotriva provinciilor dunărene au fost devastatoare în

La începutul secolului al IV-lea p.Chr. se constată o creştere spectaculoasă a densităţii demografice în regiunile de câmpie din afara Carpaţilor, ceea ce semnifică un nou aport de populaţie în zonă. Este, evident, o consecinţă a prezenţei la gurile Dunării a confederaţiei gotice. Remodelarea societăţii extracarpatice a determinat transformări economice şi etnoculturale de mare amploare. Regiunile de câmpie au devenit zone agricole. Aşezarea vizigoţilor în aceste regiuni şi organizarea lor în comunităţi rurale sedentare, agricole, combinate cu creşterea animalelor şi cu meşteşugurile, au determinat o nouă dinamică socială. Populaţiile mai vechi, sarmaţii, geto-dacii şi carpii, au participat la noua sinteză socială coagulată de vizigoţii dominanţi politic. Pe un spaţiu întins, arheologia a constatat o uniformizare culturală, pe care a denumit-o

de grupurile tradiţionaliste barbare în 348, stabilindu-se la sud de Dunăre, împreună cu adepţii săi. Schimbarea stabilităţii sociale şi politice din regiunea Dunării de Jos s-a produs în ultimul sfert al secolului al IV-lea p.Chr. Dincolo de Nistru domina cealaltă ramură a goţilor, ostrogoţii, condusi de regele

Urcior

Vas-calendar

Cultura Cerneahov
Dănceni, Ialoveni

naric este ucis şi ostrogoţii sunt „preluaţi” în confederaţia hunică. Athanaric, regele vizigoţilor, a încercat oprirea pe Nistru a atacatorilor[97]. Deşi n-a avut succese militare, totuşi hunii şi-au încetinit pentru o vreme înain-

96. Ambrosius, Expositio evangelii secundum Lucam, 10
97. Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 4-7

sprijinul împăratului Valens şi pentru că erau creştini arieni ca şi el, grupurile vizigote conduse de Fritigernus şi Alavivus au trecut în imperiu în toamna anului 376 p.Chr. Se pare că au profitat de conjunctură şi alţi barbari, ca grupul ostrogoto-alan condus de Alatheus, Safrax şi Farnobius. Athanaric, rămas la nordul Dunării, avea de ales între a-i înfrunta decisiv pe huni sau a încerca unicul refugiu

Gratianus

lea p.Chr., şi câteva tezaure, ca acela de la Valea Strâmbă, care conţine podoabe specifice acestei culturi şi monede de argint şi de aur bătute de împăratul Gratianus (367—383). Alţi cercetători argumentează că pe tot

demonstrat că în Transilvania cimitirele culturii Sântana de Mureş-Cerneahov datează din ultima ei fază de existenţă, adică din intervalul 376-425 p.Chr.
Pe parcursul primelor două decenii ale secolului al V-lea p.Chr., confederaţia hunică şi-a mutat centrul puterii în Câmpia Tisei. Contactul cu frontiera romană a Dunării a fost sporadic în această vreme, întrucât traseul spre Pannonia n-a urmat valea Dunării, ci s-a făcut prin trecătorile Carpaţilor Nordici, de unde hunii au coborât pe valea Tisei. Utilizarea acestei rute rezultă şi din descoperirea unui mormânt princiar hunic din primele decenii ale secolului al V-lea p.Chr. la Conceşti, pe Prut, în nordul Moldovei. Mormântul consta într-un cavou de piatră unde era înmormântat cu cal cu tot un războinic cu armament hunic şi podoabe lucrate în stil cloi-

Attila, regele hunilor

efectivă, directă a hunilor asupra Transilvaniei şi Banatului, regiunile ce se învecinau cu centrul lor de putere. Resursele naturale vitale ale Transilvaniei, cum era sarea, atât de necesară populaţiilor crescătoare de animale, nu puteau fi însă ignorate de puterea hunică.
Una dintre populaţiile incluse în confederaţia hunică, aflată în relaţii de subordonare faţă de aceştia, erau gepizii. Teritoriul acestora era situat spre nord-vest de Transilvania. Prin urmare, rolul de intermediari între huni şi comunităţile locale din Transilvania şi l-au asumat, foarte probabil, gepizii.
Datele furnizate de cercetările arheologice

În nord-vestul României acest orizont arheologic începe să se contureze. Sunt cunoscute o serie de aşezări pe valea Barcăului, la Mişca şi Suplacul de Barcău (jud. Bihor), la Oradea-Salca (jud. Bihor) şi în interiorul arcului carpatic, la Suceag (jud. Cluj). Cronologia lor este cuprinsă în linii generale în intervalul 380-440 p.Chr., cuprinzând deci epoca de tranziţie de care vorbeam şi epoca „hunică” propriu-zisă. Pe lângă populaţia locală, apariţia acestor aşezări ar putea fi legată de grupuri gepide timpurii.
Încercarea de a preciza data la care gepizii au început să pătrundă în

Arcaş hunic
(*reconstituire)*

spre vest, gepizii au preluat efectiv fostul teritoriu hunic de la est de Dunăre, colonizând şi zonele mai joase din vestul României, situate la nord de râul Mureş. În virtutea datelor arheologice, se pare că tocmai la această dată populaţia gepidă din nord-estul Ungariei (zona Szabolcs-Szatmár-Bereg) s-a retras la sud de linia Tiszaföred-Hajdúböszörmény-Debrecen/ Derecske, mişcare care ar fi putut să afecteze şi zona de câmpie din vestul şi nord-vestul României actuale, constituindu-se aici noi aşezări. O astfel de explicaţie pare a fi confirmată şi de descoperirile funerare din zona joasă din nord-vestul României, cazul unor morminte de inhumaţie găsite la Dindeşti şi Ghenci şi mai ales cel al unui războinic, descoperit la Valea lui Mihai, acesta mai precis databil în ultima treime a sec. al

cimitir mai mare), databile în a doua jumătate a secolului al V-lea p.Chr. sau spre finalul său.
Dacă într-adevăr mormintele fastuoase de pe valea Someşului Mic (Apahida, Someşeni), datate spre ultima treime a secolului al V-lea p.Chr., se leagă de

Războinici avari (*reconstituire)*

am putea presupune că extinderea locuirii gepide în acest teritoriu s-a produs din două direcţii, pe de o parte dinspre zona nord-vestică (unde gepizii locuiau de mai multă vreme), pe de alta, dinspre vest (din direcţia interfluviului Tisa-Mureş-Crişuri, aria centrală a

mai multă vreme în urmă au fost cercetate o aşezare şi cimitirul corespunzător. Punctul de greutate al celor două obiective se află în prima jumătate a secolului al VI-lea p.Chr., deşi s-a încercat determinarea începuturilor locuirii de aici încă pe

nord-estică a Transilvaniei (în jud. Bistriţa-Năsăud) şi cele din aşezările de la Bratei (jud. Sibiu) par să indice aceeaşi perioadă (sec. al V-lea târziu - prima jumătate şi mijlocul sec. al VI-lea).

În termeni destul de siguri poate fi indicată astăzi şi

roman din nordul Transilvaniei. Această delimitare a fost însuşită mai târziu şi de avari.

Mai ales în ultimele două-trei decenii o temă importantă a discuţiilor din mediul ştiinţific de specialitate a fost aceea referitoare la posibilitatea supravieţuirii unei părţi a populaţiei gepide în interiorul Chaganatului Avar şi la determinarea arheologică a acesteia. Rezultatele cercetărilor din marile cimitire de la Környe, Kölked-Feketekapu A şi B, Zamárdi şi Budapest-Budakallász (Ungaria) indică în termeni destul de siguri persistenţa unei populaţii germanice (gepizi, eventual şi resturi ale altor grupuri) în epoca avară timpurie, despre care se presupune că a fost complet asimilată abia pe parcursul sec. al VIII-lea. Printre altele, o astfel de situaţie o indică şi prezenţa în acest mediu a pieselor de

morminte de inhumaţie, dispuse în şiruri paralele, cu defuncţii orientaţi vest-est. Acolo unde cercetările au fost mai insistente reiese că avem de-a face cu cimitire de mare întindere (la Bratei 3 au fost săpate aproape 300 de morminte). De aceea, K. Horedt, în urma comparaţiei cu imaginea locuirii gepide de dinaintea epocii avare, a presupus o creştere demografică şi intensificarea habitatului. Aceste cimitire par să existe doar în zona Mureşului mijlociu, cu tendinţa de avansare spre cursul său superior, aşadar într-un teritoriu din care sunt cunoscute şi descoperiri avare. De altfel, cu precădere la periferia acestor cimitire (Bratei 3, Noşlac), au apărut şi mormintele unor războinici avari. Este de presupus că răspândirea acestor descoperiri tocmai într-o zonă bogată în sare a Transilvaniei nu este

Aplici în formă de vultur. Mormântul Apahida

ce în perioada anterioară acestui orizont. Totuşi, excluderea *ab initio* din discuţie a acestei probleme ar însemna o greşeală metodologică, deoarece situaţiile analoage nu lipsesc, gândindu-ne la zona sud-vestică a Ungariei (cultura Keszthely) sau la regiunea Alpilor Răsăriteni, deşi contextele geografice şi istorice de acolo sunt sensibil diferite. De asemenea, mai ales pe cale indirectă, ar putea fi presupus şi creştinismul, cel puţin pentru o parte a acestei poate vorbi de centre de putere gepide la sfârşitul secolului al V-lea - secolul al VI-lea p.Chr. în Transilvania. Ele dominau teritorii nu foarte întinse, dar sunt comparabile cu regatele barbare din Occidentul european. Provenienţa bizantină a inventarelor de prestigiu ale mormintelor demonstrează existenţa unor relaţii diplomatice cu imperiul.

Continuitate şi schimbare la nordul Dunării

Pe parcursul epocii timpurii a migraţiilor (dar şi în continuare), în ciuda aparenţelor, situaţia pe teritoriul României nu a fost uniformă. Ar fi suficient să spunem că teritoriile vestice şi nord-vestice ale ţării, apoi Transilvania au fost

Podoabe, Mormântul Apahida

aşa-numita cultură *Dridu* sau *balcano-danubiană,* caracterizând şi mediul cultural al primului Ţarat Bulgar, unde, foarte probabil, îşi are originea. Din punct de vedere arheologic, se constată o evoluţie variată în Transilvania, unde pot fi separate serii de vestigii („grupe” sau „orizonturi” culturale), cu atribuiri etnice distincte, aşa cum indică mai ales particularităţile ritului şi ritualului funerar: cimitirele de tip *Band-Noşlac* (gepizi târzii sau gepido-romanici, după părerea unor cercetători români); grupele *Mediaş* şi *Nusfalău-Someşeni* (slavi, uneori sub o puternică influenţă a mediului avar), grupa *Gâmbaş* (avari), grupa *Ciumbrud* (poate slavi moravieni), grupa *Blandiana A* (sinonim transilvănean al culturii Dridu), grupa *Cluj* (după K. Horedt, legată deja de apariţia maghiarilor timpurii).

Un moment de turnură

general, avarii au jucat un rol important chiar în stimularea migraţiei slavilor. Timp de peste două decenii, avarii au susţinut o întreagă suită de expediţii împotriva Imperiului Bizantin presupus că, cel puţin până la începutul decăderii puterii militare a chaganatului (eşecul asediului din 626 p.Chr. asupra Constantinopolului), avarii au exercitat un control indirect

Arme şi echipament militar avar

O bună parte din actualul teritoriu al României a ajuns sub controlul Chaganatului Avar: Transilvania propriu- aşa, atunci această dominaţie formală, uneori exprimată în expediţii comune, a fost sensibil diminuată după 626

Regiunile joase şi umede din vestul şi nord-vestul României, potrivite modului de viaţă al unor crescători de animale, au fost integrate efectiv teritoriu- lui pe care avarii l-au coloni- zat, probabil, imediat după 568 p.Chr. Spre exemplu, un inventar funerar de la Sânpetru German, jud. Arad (scăriţe de fier pentru şa, zăbală, vârf de lance), face parte dintre cele mai vechi descoperiri avare din Bazinul Carpatic. Totuşi, chiar dinamica descoperirilor întâm- plătoare, alături de mormintele sistematic cercetate până acum, indică în mod mai sigur structu- rarea unui centru transilvănean al puterii avare cel mai devreme în prima jumătate a secolului al VII-lea p.Chr. şi într-un spaţiu restrâns la regiunea Mureşului mijlociu (aşa-numita „grupă Mureş” sau „grupa Gâmbaş”), între confluenţa cu

Un fapt interesant şi semnifica- tiv pentru poziţia adoptată de avari în raport cu Transilvania este acela că ei nu s-au insta- lat efectiv niciodată în partea nordică a acestui teritoriu, deşi era obligatoriu să asigure con- trolul căilor de acces dinspre nord-vest. Explicaţia nu poate fi decât aceea a lipsei de interes faţă de o zonă nepotrivită modului lor de viaţă, rezolvând problema controlului militar cu ajutorul slavilor, la început acceptaţi în faţa fostei graniţe romane de pe Meseş, apoi amplasaţi chiar mai spre sud, cu sarcini militare precise. Grupuri importante de slavi au pătruns în a doua jumătate a secolului al VI-lea p.Chr. în partea sud-esti- că a Transilvaniei, aşa cum indi- că aşezările identificate acolo.

În nord-vest, teritoriul locuit de avarii timpurii nu a depăşit spre nord şi nord-est bazinul mijlociu al râului Eriu. Probabil

Luptă avaro-bizantină (*reconstituire)*

Ştim însă din sursele literare că vestul Banatului a fost afectat de confruntările avaro-bizantine din anii 596, 599-601 p.Chr., când generalul bizantin Priskos a devastat şi trei sate gepide aflate acolo.

În concluzie, rezultă că Transilvania, zonele de câmpie din vestul şi nord-vestul României au fost integrate că nu întâmplător în zona zăcămintelor de sare ale Transilvaniei. În general, se pare că Transilvania nu a avut o poziţie deosebită în interiorul sferei de interes a chaganatului. În epoca avară timpurie, grupuri de populaţie slavă au fost colonizate în regiunea sud-estică, altele au fost tolerate la graniţa nord-

Ostaşi bizantini

Transilvaniei (valea Someşului Mic) şi chiar dincolo de Munţii Meseşului (Depresiunea Şimleului), mai probabil deja din a doua jumătate a secolului al VII-lea p.Chr. sau cel târziu la începutul secolului următor, au fost colonizate alte grupuri de slavi nord-estici (cei care s-au înmormântat în tumulii de la Someşeni şi Nuşfalău), fiind de presupus că îndeplineau cu prioritate un rol militar, anume acela de a păzi graniţa nord-estică a chaganatului. Această situaţie o arată şi prezenţa unei elite slave, puternic influenţată de moda avară a vremii, aşa cum indică o centură luxoasă (semnifica un anume rang social sau militar) găsită într-unul dintre tumulii de la Someşeni.

Este de presupus că în timp pon-derea slavilor din Transilvania (la care s-au adăugat, probabil, încă din secolul al VIII-lea p.Chr., alte grupuri sosite revolta armatei bizantine de la Dunăre, care a părăsit fron-tiera, şi atacurile slavo-avare înspre Constantinopol din anii 614-626 p.Chr. au dus la disoluţia frontierei bizantine a Dunării şi au creat posibilitatea trecerii şi aşezării în

Călăreţ slav (*reconstituire*

Acest moment a fost favorabil pătrunderii unor noi grupuri de slavi.

Contribuţiile sistematice ale arheologiei în privinţa slavilor pe teritoriul României sunt de dată relativ recentă

98. Procopius, Războiul cu goţii, I, 14, 25,
99. Procopius, Războiul cu goţii, 1,27,1.
100. Theophanes, I, 359

metodologia atribuirilor etnice,
lipsa racordărilor la informaţiile
din exterior şi, nu în ultimul
rând, a fost influenţat de anu-
mite paradigme ideologice.

O chestiune importantă a fost
(şi a rămas) aceea a datei la

tantă de linia Dunării inferioare.
Este mai firesc să acceptăm că,
în diferitele regiuni ale vechii
Dacii, slavii nu au pătruns
concomitent si că în zonele
periferice, aflate spre nord şi
nord-est, ei şi-au făcut apariţia

Urme ale penetrării slavilor pe teritoriul populaţiei daco-romane Hansca, Ialoveni; Echimăuţi, Rezina; Şaptebani, r. Râşcani

în a doua jumătate sau în ultima
treime a secolului al VI-lea
p.Chr. Pe teritoriul României
nu ar exista, în opinia autorului,
obiective care, în termeni arhe-
ologici, să poată fi numite „pur
slave", fiind sesizabil de la bun
început un mediu cultural slav
timpuriu puternic contaminat
de influenţe locale.
Totuşi, mentiunile literare

primei jumătăţi a secolului al
VI-lea şi că înaintea mijlocu-
lui veacului au atins deja linia
Dunării inferioare. Este sigur
că în perioada imediat urmă-
toare locuirea slavă s-a extins
spre vest şi nord-vest, atingând
chiar zonele submontane ale
Munteniei, probabil chiar şi
Oltenia. O astfel de

vaniei, aşa cum indică aşezările
cercetate acolo (spre exemplu
cele de la Poian, Bezid, Filiaşi).
Deşi aflate ceva mai spre vest,
situaţia din aşezările Bratei 1 şi
2 (jud. Sibiu) pare să ilustreze
tocmai întreruperea locuirii
anterioare, cândva spre mijlocul
secolului al VI-lea, noului orizont fiindu-i caracteristic
un aspect arheologic diferit
(locuinţe adâncite, cu cuptoare
de piatră, ceramică lucrată cu
mâna). De asemenea, a fost
relevată în ultimii anii existen-
ţa unui orizont slav timpuriu
(datat în a doua jumătate a
secolului al VI-lea - începutul
secolului al VII-lea) în zona
Someşului inferior („orizontul
Lazuri-Pişcolt"). Interesant,
poate fi urmărită tendinţa
acestor slavi de a avansa în
direcţia Transilvaniei intracarpa-
tice, mai multe aşezări şi chiar
un mic cimitir jalonând valea
râului Crasna (culoar important

Bazinului Carpatic, existând
raţiuni economice, dar şi strategice (apărători ai graniţei
nord-estice a chaganatului). Nu
se cunosc vestigii slave timpurii
certe în Câmpia Vestică, însă
nu este exclus ca o parte dintre
slavii care au trecut Carpaţii
Nordici, ajungând în zona Tisei
superioare, să fi atins segmentul
bănăţean al Dunării coborând
de-a lungul Tisei, caz în care
ar fi avut acordul avarilor, însă
fără posibilitatea de a se aşeza
în aceste zone.

Pentru ansamblul perioadei
corespunzătoare secolelor
V-VII şi la nivelul teritoriu-
lui de astăzi al României şi
Basarabiei chiar, datarea celei
mai vechi prezenţe slave a vizat
primele elemente materiale
slave timpurii depistabile în
mediul cultural *Ipoteşti-Ciurelu-Cândeşti* (la sud de Carpaţi) sau *Costişa-Botoşana-Hanska* (la est
de Carpaţi). Specialiştii

că după deplasarea unei părţi a slavilor în sudul Dunării acest orizont şi-a continuat evoluţia, generând spre începutul secolului al VIII-lea cultura Dridu în Muntenia şi spre sfârşitul secolului al VII-lea aşa-numita „cultură Hlincea I” în Moldova.

Totuşi, indiferent de data la care pe parcursul secolului al VII-lea aşezările culturii Ipoteşti-Ciurelu-Cândeşti încetează la sud de Carpaţi, nu este posibilă determinarea unei legături directe între mediul cultural specific acestora şi cel al culturii Dridu.

Legătura dintre descoperirile din secolul al IV-lea târziu şi prima jumătate a secolului al V-lea (vestigii ca acelea de la Costişa-Mănoaia în Moldova sau Cireşanu în Muntenia), pe de o parte, şi cele aparţinând veacurilor V/VI—VII, pe de alta, a rămas ambiguă, insuficient argumentată. În context, cu mâna de tip Praga-Korceak sau Penkovka, morminte plane de incineraţie). Afirmaţia că nicăieri pe teritoriul României nu există aşezări slave timpurii „pure” trebuie revizuită. În sens arheologic (lipsa ceramicii lucrată la roată), în acest fel pot fi caracterizate cel puţin aşezările din nord-vestul României (spre exemplu Lazuri).

Un argument constant invocat în sprijinul romanităţii purtătorilor culturii Ipoteşti-Ciurelu-Cândeşti-Botoşana l-au constituit importurile sau materialele de factură romano-bizantină, fiind atestată şi producţia locală a unor astfel de artefacte (chiar cruciuliţe-pandantiv, aşadar aparţinând unor creştini). Nu lipsesc însă şi alte posibilităţi de a explica prezenţa acestor artefacte, mai ales în teritoriile imediat învecinate graniţei dunărene a imperiului. Cu siguranţă ele se

Model de aşezare slavă (*reconstituire)*

în această zonă a fost reprezentat de populaţia romanică.

Contactul său cu slavii la nordul şi la sudul Dunării va accentua transformările social-politice şi etno-culturale ce începuseră în secolele anterioare. După o perioadă de discontinuitate culturală ce a urmat dispariţiei culturii Ipoteşti-Ciurelu-Cândeşti, se naşte o nouă sinteză culturală, numită cultura Dridu (orizontul cultural „Blandiana A”). Această cultură îşi are începuturile în secolul al VIII-lea, când este reprezentată de o serie de

numită, datorită extinderii ei în spaţiu şi influenţelor bizantine, şi cultură balcano-carpatică.

Din punct de vedere politic, în secolele VIII-IX, primul Ţarat Bulgar îşi extinsese stăpânirea şi asupra unor părţi din nordul Dunării, în Muntenia. Acest teritoriu ar putea fi „Bulgaria de dincolo de Dunăre”, în exprimarea cronicarilor bizantini. Unul dintre principalele obiective ale dominaţiei bulgare la nordul Dunării era controlul „drumului sării”, ce venea din zona Prahovei şi Buzăului. Fortificaţia de la Slon

10 Romanitatea orientală şi limba română

Instalarea slavilor la nordul Dunării şi în Peninsula Balcanică a fost un eveniment care a provocat importante mutaţii în cadrul societăţilor locale, contribuind la imprimarea unei

Medalion slav

Supravieţuirea romanităţii orientale

Zona în discuţie (puţin extinsă spre vest), cuprindea provincii romane sau foste provincii romane, începând cu Dacia nord-dunăreană, apoi cele două Dacii sud-dunărene, Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea, Scythia Minor, Moesia II, Moesia I, Dalmatia, Pannonia II, Pannonia Savia, Pannonia Valeria, Pannonia I, Noricum Ripense, Noricum Mediterraneum. Aceste regiuni au fost intens romanizate, aici civilizaţia romană şi limba latină jucând rolul predominant. Regiunea nord-balcanică romanizată a fost delimitată de cea sudică de cultură greacă, de către C. Jirecek, pe baza răs

în acelaşi timp, trebuie utilizată comparaţia cu istoria limbilor romanice occidentale. Pe parcursul existenţei provinciilor enumerate, latina a fost nu doar limba oficială şi *lingua franca,* ci a devenit şi limba maternă, cea vorbită în familie, a majorităţii locuitorilor. Această generalizare presupune acţiunea fenomenului de

Stelă funerară din Dacia Romană

o limbă moartă şi când s-au născut din ea limbile romanice. Transformările lingvistice se fac încet, pe nesimţite. Limbile s-au transmis şi s-au transformat, fără a exista întreruperi între aceste etape. De aceea, opiniile specialiştilor sunt extrem de diverse în stabilirea momentului când latina a devenit deja o altă limbă.

Pentru regiunea balcano-dunăreană, lingviştii au ajuns la concluzia că în secolul al VI-lea p.Chr. latina se transformase suficient de mult pentru a putea vorbi de o limbă ce poate fi numită „romanica balcanică” sau „romanica răsăriteană”. Este vorba despre un stadiu de limbă precedent limbilor romanice din zona orientală a

secolului al VII-lea p.Chr., ca limbă oficială, administrativă, a Imperiului Bizantin, dar sunt puţine dovezi că ea era încă vorbită în imperiu la nivelul comunităţilor rurale sau chiar în mediul urban. Aşezarea maselor de slavi în Peninsula Balcanică începând cu secolul al VII-lea şi avansarea lor spre sud-vestul acesteia au avut urmări importante asupra evoluţiei romanităţii orientale, care a fost definitiv izolată de Italia şi de Occidentul latin (mai ales începând cu secolul al VIII-lea, când slavii s-au

101. Theophylactus Simocatta, Hist., II, 15,6-9
102. Theophanis, *Chronographia*, I, Anno 6079 (587), 14-19

Limba română, moştenitoarea romanităţii orientale

Trei probleme esenţiale au preocupat pe istorici şi lingvişti: teritoriul de formare al limbii române, perioada istorică când procesul se definitivase şi mecanismele care au dus la individualitatea limbii române în raport cu celelalte limbi romanice. Reconstituirile acestor procese propuse de istorici s-au bazat, în mare măsură, pe „teoria continuităţii”, văzută ca un proces liniar, un lanţ otno

Medalion de aur cu imaginea împăratului Constantin cel Mare

altor dialecte şi limbi cu care ea a avut contacte. Ultimele rezultate la care a ajuns această cale de investigare a istoriei limbii române (mai apropiată ca domeniu de problema transformării latinei în română decât sunt istoria şi arheologia) constau într-un nou concept, cel de „continuitate mobilă”

Catedrala Hagia Sofia din Constantinopol

tipuri de romanitate: „Romania antiqua” şi „Romania nova”. Prima dintre acestea a fost plasată în special în Transilvania, centrul fostei Dacii traiane, şi definită prin comparaţia cu „pielea de leopard”; cu alte cuvinte, ea consta dintr-o serie de „leagăne” diferite, neuniforme şi discontinue, unde s-au perpetuat moşteniri lingvistice latine din epoca provinciei Dacia. Pe lângă această romanitate veche, mai există însă şi zone secundare, dar mai extinse teritorial, care constituie „Romania nova”. Comunităţile acestei romanităţi noi erau compuse din daco-romani şi din alogeni, ce vorbeau o limbă în curs de a deveni română. Ele s-au extins pe teritorii vaste, fără nicio legătură cu cele care au aparţinut Imperiului Roman sau provinciei Dacia. Cercetările lingvistice au demonstrat că între „Romania antiqua” şi „Romania

continuitate mobilă, într-un spaţiu compus din „Romania antiqua” şi „Romania nova”. Această imagine generală oferă, printre altele, măsura dificultăţii identificării acestor procese pe cale arheologică. În privinţa momentului în care

Împăratul Iustinian I sau Anastasiu I triumfând asupra barbarilor

frecvent utilizată este comparaţia cu perioada apariţiei celorlalte limbi romanice din Occident. Câteva documente scrise aduc precizări importante. Astfel, în anul 813 p.Chr., un edict al Conciliului de la Tours vorbea

În aceeaşi perioadă, creşterea deosebirilor dintre vorbitorii de romanică şi vorbitorii de germanică în Occidentul european a făcut ca Haimo de Auxerre să ateste şi el o *„lingua Romana".*
Pentru regiunea romanităţii orientale, un izvor din secolul al XII-lea, letopiseţul anonim teşte în secolul al X-lea, pentru zona balcanică, pe *„romanoi* adică romanofonii, în contrast cu *„romaioi",* cei care vorbeau greaca în Imperiul Bizantin.
Aceste similitudini justifică presupunerea unei evoluţii paralele a limbilor romanice din Occident cu limba o insulă romanofonă izolată.
Dacă în Occident a existat o *„Romania continua"* româna s-a dezvoltat într-un mediu cultural nelatin. Putem admite că nu se poate vorbi despre o nouă limbă romanică, limba română, în regiunile carpato-dunărene, decât începând cu secolele VI-VII-VIII şi localnicii romanofoni trebuie să fi existat o primă etapă de bilingvism.
Prezenţa statornică a slavilor la nordul Dunării este demonstrată nu doar de arheologie, ci şi de toponimia românească, în mare majoritate slavă.
Contactul dintre cele două comunităţi

EUROPA ŞI IMPERIUL BIZANTIN PE LA 1000

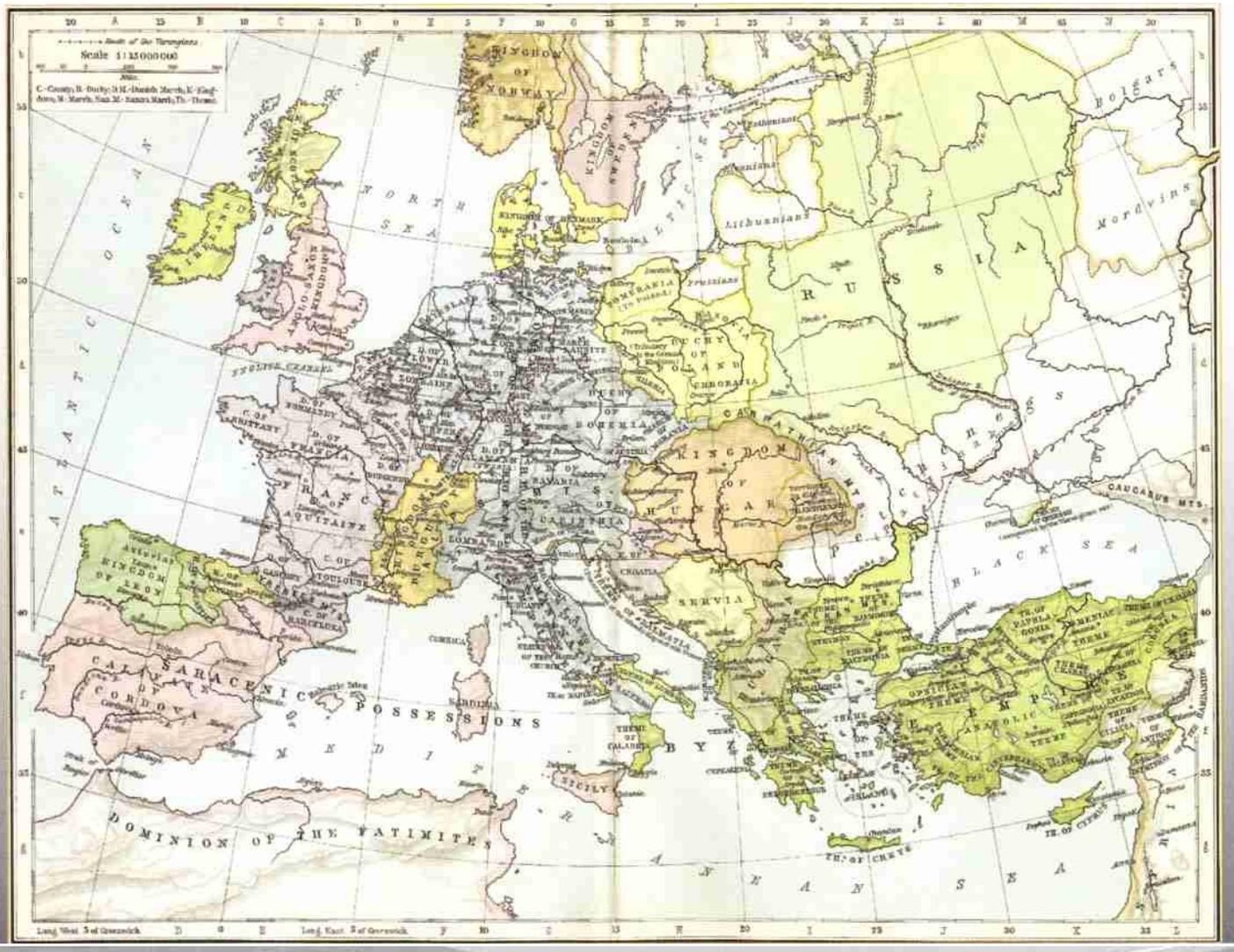

care s-a impus una sau alta dintre cele două limbi sunt de natură demografică şi culturală. La nordul Dunării, datorită raportului numeric, slavii au învăţat romanica, iar la sudul Dunării procesul a fost invers. Între culturile materiale ale celor două comunităţi, deosebirile s-au estompat repede, de unde rezultă dificultatea extremă a arheologiei de a identifica etnicul comunităţilor rurale pe care le află în această epocă. Acolo unde s-a impus romanica, „slavii au învăţat limba romanică, transformând-o în limbă română”, cum spunea Al. Niculescu, într-o formulare inspirată. Conform

O ipoteză care încerca să explice acelaşi proces istoric şi care are tangenţe apropiate cu ideile exprimate mai sus a fost formulată cu mulţi ani în urmă şi din rândurile istoricilor. Este vorba despre teoria „pânzelor de populaţie” concepută

Inscripţie pe o placă de lut în slavona veche

Ostrogoţi, negociind cu un vlah (*reconstituire)*

de *„lingua Romana"* în populaţie”, cea slavă. Populaţia romanică nord-dunăreană a reuşit să-i asimileze pe slavi, câtă vreme cea din sudul Dunării nu a reuşit să se impună şi să reziste celei slave, mai numeroase. Aşa cum arătam, vorbitorii de *„Romanus",* devenit „român”, a ajuns să fie apelativul etnic unic al comunităţilor romanice din Carpaţi şi de pe ambele maluri ale Dunării. Momentul trebuie să fi fost acelaşi, secolele VIII—IX, atunci când s-au produs şi modificările lingvistice care au dus la transformarea limbii „romane” (= romanice) în limbă română. Populaţiile

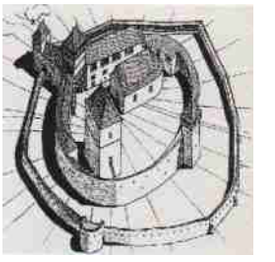

TUDOR SĂLĂGEAN

Societatea românească

la începuturile

1 Români şi slavi în secolele IX-X

Carol cel Mare

După încheierea perioadei de perturbaţii demografice a secolelor IV-VII - ale căror consecinţe au continuat să fie resimţite, în Transilvania şi în Părţile Vestice, şi pe parcursul veacului al VIII-lea - secolele IX-X au reprezentat pentru teritoriile dintre Tisa, Nistru, Dunărea inferioară şi Carpaţii Nordici o epocă de stabilitate politică, de relativ progres economic, de evidentă şi constantă creştere demografică.

Această schimbare a rezultat, în primul rând, dintr-o simplificare a peisajului politic: epoca tensionată, marcată de frecvente confruntări, a coexistenţei celor trei chaganate (avar, bulgar şi chazar) a luat sfârşit odată cu prăbuşirea puterii avare sub loviturile francilor lui Carol cel Mare (791-796). Traversând o perioadă de consolidare în vecinătatea bulgarilor, în Dacia de lângă Dunăre" (*contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt),* ai căror soli s-au prezentat la curtea de la Aachen pentru a solicita protecţia lui Carol cel Mare. Într-adevăr, cel de-al treilea deceniu al secolului al IX-lea a înregistrat, în Pannonia, desfăşurarea unor confruntări franco-bulgare,

Hanul Krum

Cadrul general al epocii: hegemonia bulgară şi influenţa Moraviei Mari

Victoriile repurtate de franci asupra avarilor au constituit pentru bulgari momentul îndelung aşteptat pentru contribuţie la dezvoltarea economică a localităţilor de la Dunărea de Jos. Noua conjunctură politică creată la Dunărea mijlocie în preajma anului 800, îmbinată cu absenţa, vreme de aproape un secol, a oricărei ameninţări semnificative venite din direcţia stepei, a creat condiţiile unei viguroase afirmări politice a statului bulgar, care şi-a instaurat hegemonia asupra unei mari părţi a arealului balcano-carpatic.

Luptă franco-bulgară (*reconstituire)*

ţioneze faţă de această excesivă consolidare a foştilor săi federaţi. Bizanţul s-a văzut nevoit să bată în retragere în faţa furtunoasei riposte militare a acestora: cuceritor al importantei cetăţi bizantine Serdica (809), Krum l-a învins şi ucis, în anul 811, pe Nikephoros I, cel dintâi împărat căzut pe câmpul de luptă din istoria imperiului răsăritean. Doi ani mai târziu, asediind Adrianopolul (813), Krum a ridicat din împrejurimile acestui oraş un important număr de locuitori (între 10.000 şi 40.000, după aprecierile izvoarelor), pe care i-a deportat în *„Bulgaria de dincolo de Dunăre".* Exilul la nord de Dunăre al locuitorilor

a maghiarilor de infiltrare în interiorul zonei de dominaţie bulgară. Împotriva lor a fost trimisă o oaste care i-a urmărit până la Nipru, unde şi-a pierdut viaţa comandantul protobulgar Ocorses. Implicat, în a doua jumătate a veacului al lea, în confruntările franco moraviene din regiune Dunării mijlocii, ţarul Boris (852-889) l-a spr jinit, în 853, pe cneazu morav Rostislav împotriva francilor răsărite pentru ca, un deceniu mai târziu, să reapară aliat al acestora din ur împotriva Moraviei Ma La începutul ultimului deceniu al secolului al IX-lea, bulgarii continuau să deţină poziţii solide la limitele apusene ale zonei lor de dominaţie. În 892, regele german Arnulf se adresa ţarului Vladimir, cerându-i să împiedice exportul către Moravia al sării extrase, fără îndoială, din Transilvania[1]. Cu o zonă de acţiune militară şi o influenţă politică care se extindeau de la Dunărea mijlocie până în stepele nord-pontice, statul bulgar îşi trăia, în acea perioadă, una dintre

Ostaşi din cavaleria bulgară (reconstituire)

sale existenţe, o confederaţie lipsită de omogenitate, alcătuită din entităţi dispunând de un grad larg de autonomie, ale

general, în jurul unor centre fortificate*, jupanatele* (< sud-sl. ыupa) dezvoltate în epoca primului ţarat puteau fi regăsite de la ţărmurile Mării Negre până în îndepărtata Pannonie. Ispáán, termenul prin care maghiarii îi vor desemna mai târziu pe funcţionarii regali însărcinaţi cu administrarea comitatelor *(comites),* reprezintă, fără îndoială, o consecinţă a asimilării

Mare, Imperiul Carolingian (sau Regatul Franc răsăritean), cnezatele ruseşti. Odată cu dispariţia nucleului politic al primului ţarat în urma paniilor oan Tzimiskes (968—), ste membre nome ale ului imperiu au inuat să evolueze pe cont propriu, perpetuând existenţa instituţiilor slave pe care le asimilaseră în secolele anterioare. Slavizarea accelerată a elitei conducătoare protobulgare (finalizată deja la sfârşitul secolului al IX-lea), caracterul necentralizat şi, în consecinţă, puţin constrângător al sistemului de guvernare şi, fără îndoială, adoptarea creştinismului de către ţarul Boris-Mihail (864-865) şi-au adus partea lor de contribuţie la realizarea

lumea mişcătoare a stepei, cât şi de teritoriile subordonate administraţiei birocratizate a Imperiului Bizantin, cultura Dridu poate fi considerată un rezultat al îmbinării tradiţiilor populaţiilor romanice şi slave prezente în acest areal. Cea mai mare parte a teritoriului Transilvaniei a rămas în afara zonei de dominaţie a ţaratului sud-dunărean. Regiunile centrale şi nordice ale teritoriului intracarpatic au fost, în schimb, supuse influenţei Moraviei Mari. Dominatia moraviană se

Ţarul Boris-Mihail

1. *Annales Fuldenses*, în MGH, SS, I, p. 403

propriu-zisă. Războaiele purtate împotriva Bulgariei pe parcursul veacului al IX-lea au fost provocate, fără îndoială, şi de existenţa unei competiţii pentru controlul acestora. Dovezile arheologice ale prezenţei vest-slave, relativ bine atestate pentru bazinul Someşului (sec. VIII—IX), sunt completate, în orizontul cronologic al secolelor IX-X, de descoperirile efectuate în necropolele de la Ciumbrud şi Orăştie, care mărturisesc apariţia unor nuclee moraviene izolate în zona de evidentă importanţă strategică a Mureşului mijlociu.

Convieţuirea româno-slavă

O importantă

Model de aşezare slavă (reconstituire)

au contribuit la intensificarea legăturilor dintre aceste comunităţi. Într-adevăr, contactele lingvistice româno-slave au atins amploarea lor maximă în secolele IX—XI, când s-a produs asimilarea în limba română a unui număr semnificativ de termeni

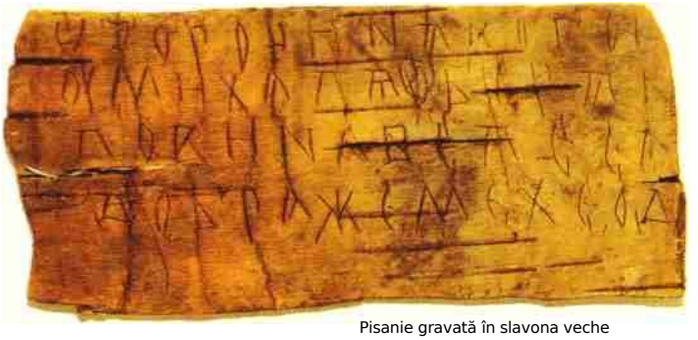

Pisanie gravată în slavona veche

fiind grafitele de pe pereţii bisericilor rupestre din complexul de la Basarabi-Murfatlar şi inscripţia de la Mircea-Vodă (sec. al X-lea). Omogenizarea culturală realizată în urma creştinării a constituit un pas important în direcţia înlăturării clivajului dintre pătura hegemonică slavă (sau slavofonă) şi masa populaţiei

ţărănimea dependentă. Exercitată într-o perioadă de definire a structurilor vieţii medievale din spaţiul carpato-dunărean, influenta slavă a lăsat urme adânci în evoluţia instituţională, religioasă şi culturală a românilor de-a lungul întregii lor

atâtea dovezi ale unor legături pe care nu am putea decât să greşim privindu-le ca rezultat al unei influente exterioare. Bazele acestei puternice amprente culturale au fost puse într-o epocă de convieţuire, de împărtăşire a unor valori şi idealuri comune, de constituire a structurilor unei noi societăţi, la care românii şi slavii nord-dunăreni şi-au adus

o accelerare a procesului de asimilare a diverselor grupuri de populaţie aşezate, în cursul secolului al VIII-lea, în nordul şi centrul teritoriului intracarpatic. Mai puţin afectate de schimbări politice şi demografice, teritoriile de la est şi sud de Carpaţi cunoscuseră deja, începând din secolul al VIII-lea, o lungă perioadă de relativă linişte şi prosperitate, prelungită până în a doua jumătate a veacului al X-lea. Înmulţirea considerabilă a aşezărilor, demonstrată de cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii, reprezintă o evidentă şi semnificativă caracteristică a acestui interval cronologic. Tentativele de cartare a numeroaselor aşezări datând din această epocă sugerează existenţa unor complexe teritoriale de diferite întinderi.

2. Şt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti, 1983; idem, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele VI-XI. Structuri demo-economice şi*

corespunzătoare, fapt care evidenţiază, o perioadă de funcţionare îndelungată. A doua grupare teritorială, cuprinzând un număr de peste 30 de aşezări, în general nefortificate, a putut fi identificată în zona delimitată de râul Prut şi de cursurile inferioare ale Jijiei şi Bahluiului. Ea se prelungea către nord-vest până la linia Siretului, incluzând o grupare secundară, mai redusă ca întindere, din care au fost identificate un număr de 10 aşezări. Cel de-al treilea complex teritorial semnificativ, cu peste 40 de aşezări identificate, era situat în sudul Podişului Central Moldovenesc, între râurile Prut şi Bârlad. În ceea ce priveşte teritoriul dintre Prut şi Nistru, sporul demografic caracteristic acestei perioade este ilustrat de concentrările de populaţie din sudul acestui spaţiu (cu peste 160 de aşezări descoperite în oraş Craiova. Regiunile subcarpatice ale Moldovei, Munteniei şi Olteniei par să fi fost, în schimb, ceva mai slab populate, aşezările descoperite aici, relativ dispersate, fiind situate pe văile principalelor râuri. În Dobrogea, zonele intens populate erau situate de-a lungul Dunării şi pe litoralul pontic; în ceea ce priveşte platoul dobrogean, cu excepţia aglomerării de aşezări situate de-a lungul văii Carasu, între Cernavodă şi Constanţa, aşezările aveau aici o distribuţie mai rarefiată. Pe teritoriul Transilvaniei, o densitate sporită a aşezărilor exista, cu certitudine, în regiunea Alba-Iulia, pe cursul mijlociu al Mureşului. Spre nord, în bazinele celor două Someşuri, numărul aşezărilor pare să fi fost ceva mai scăzut, densitatea acestora crescând pe măsura apropierii de Câmpia de Vest. În estul şi sud-consistenţă cu începere din secolele VIII—IX. Apariţia lor a fost impulsionată de evoluţiile specifice unei economii de transformare, caracterizate printr-un început de specializare a activităţilor economice, prin diversificarea schimburilor comerciale şi prin prefigurarea unor structuri de tip urban. Un rol important l-au avut, în acest context, fortificaţiile apărute, pe parcursul veacurilor VIII-X, pe întreaga suprafaţă a teritoriului României, cea mai mare parte a acestora fiind realizate din pământ şi lemn: Biharea, Dăbâca, Moreşti, Şirioara, Moigrad, Zalău-Ortelec - în nordul şi centrul Transilvaniei; Fundu Herţii, Dersca, Tudora, Orofteana - în nordul Moldovei; Alcedar şi Calfa - în Basarabia; Mircea-Vodă - în Dobrogea; Orşova, Pescari - în Banat. Nu au lipsit cetăţile sau cetăţuile din piatră, iconoclaste, spaţiul nord-dunărean a continuat să fie antrenat în marile trasee ale schimbului de mărfuri. Pătrunderea monedelor emise de califii abbasizi în centrul Moldovei (sec.VIII-IX) mărturiseşte prelungirea, până în această regiune, a marelui drum de caravane care străbătea stepele nord-pontice, în vreme ce exporturile de sare ale Transilvaniei ajungeau până în regiunile Moraviei Mari. Zona cu cea mai intensă activitate comercială a continuat să rămână, fireşte, aceea a Dunării maritime: potrivit mărturiei oferite, în anii 968—969, de principele kievean

Inscripţie cu litere chirilice de la Orheiul Vechi

2 Primele cristalizări statale

Reconstituirea ipotetică a structurilor politice din spaţiul carpato-danubian, realizată prin sintetizarea datelor arheologice referitoare la

Gesta Hungarorum

Una dintre cele mai vechi atestări ale românilor nord-dunăreni o datorăm aşa-numitei *Cronici a lui Nestor* (P*ovest' vremennykh let),* care se referă, sumar, la „volohii" din Câmpia Pannonică şi la luptele purtate de aceştia, împreună cu slavii, împotriva ungurilor invadatori. Informaţii mult mai complete asupra realităţilor politice întâlnite de unguri în Bazinul Dunărean la sfârşitul secolului al IX-lea şi la începutul celui următor ne sunt însă oferite de opera, excepţională ca valoare istorică şi literară, a lui Anonymus (*P. dictus magister), Gesta Hungarorum.* Anonymus a studiat, se pare, la *schola* episcopală din Vercelli (Lombardia), izvoare scrise şi cu datele oferite de cercetările arheologice, oferă un tablou veridic asupra realităţilor politice din teritoriile de la răsărit de Tisa din ultimul deceniu al veacului al IX-lea şi de la începutul celui următor.

Un organism statal cu o organizare complexă, având-u-l drept conducător *(dux)* pe *Menu Morout,* care îşi moştenea stăpânirea de la bunicul său *Morut*, era delimitat de râurile Tisa, Mureş şi Someş, hotarul şi fortificaţiile identificate pe teren, completează tabloul unei statalităţi aflate într-un neîndoielnic proces de maturizare. Situată în plină câmpie a Tisei, ţara lui Menumorout era locuită de diferite populaţii, fapt pentru care Anonymus arată că armata acestuia era alcătuită din „soldaţi adunaţi din diferite neamuri"[4]. Alături de români şi de slavi, acest teritoriu era populat, în epocă, de chazari, de secui şi, probabil, de rămăşiţe ale avarilor. Determinarea apartenenţei etnice a lui Menumorout devine, în aceste condiţii, o aventură inutilă şi riscantă: purtând un nume derivat dintr-un termen (*marót)* care în maghiara veche îi desemna tant segment al comerţului cu sare, Menumorout îşi cucerise însă, către sfârşitul secolului al IX-lea, o poziţie care nu trădează existenţa niciunui raport de subordonare fată de cele două puteri slave care îşi disputau controlul Câmpiei Pannonice.

În acest fel pot fi explicate referirile legitimizatoare făcute de acesta la onorabila, îndepărtata şi, în consecinţă, foarte puţin angajanta suzeranitate a împăratului din Constantinopol.

La sud de ducatul bihorean, în teritoriul delimitat de Mureş, Tisa, Dunăre si Carpati

Cronicarul rus Nestor, sculptură de M. O. Mikeşin

3. T. Sălăgean, *Beiträge zur Datierungsfrage der Gesta des Anonymen Notars von König Bela I, in Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 50,2007, p. 7-30
4. Anonymus, cap. LI
5. Ibidem, cap. XX

sale. Cea mai mare parte a acestor aşezări sunt situate in apropierea Dunării, regiune asupra căreia se exercitase, timp de mai multe secole după abandonarea Daciei de către Aurelian, un control militar roman şi romano-bizantin. Pe de altă parte, cercetările arheologice de la Vladimirescu (Glogovăţ)-Arad au permis identificarea, pe lângă aşezarea civilă din secolele VIII—IX, a unei mari fortificaţii de pământ şi lemn, de formă trapezoidală, a cărei primă fază de evoluţie este datată cu certitudine în secolele IX-X şi care a fost distrusă de un puternic incendiu într-un context care poate fi pus în legătură cu invazia ungară. Această aşezare fortificată, fără îndoială importantă, a fost pusă şi ea în legătură cu stăpânirea lui Glad, cu atât mai mult cu cât numele acestui „duce" a fost păstrat de

La răsărit de ducatul bihorean, dincolo de pădurea Igfon, se afla, potrivit mărturiei lui Anonymus, o *terra Ultrasilvana* „în care ţinea domnia Gelou, un anume român" (*ubi Gelou, quidam Blacus, dominium tenebat).* Locuitorii acestei ţări erau românii şi slavii (*Blasii et Sclavi),* consideraţi de notarul regelui Béla ca fiind cei mai neînsemnaţi *(viliores)* oameni din toată lumea. Înarmaţi doar cu arcuri şi săgeţi, ei sufereau multe neajunsuri din partea „cumanilor şi pecenegilor". Ducele lor, Gelou, era puţin puternic *(minus tenax)* şi nu dispunea de oşteni buni. Cu toate acestea, pământul ţării lui Gelou era udat de cele mai bune râuri, iar aurul din acea ţară era cel mai curat; de acolo se extrăgeau, de asemenea, sare şi materii sărate. Spre deosebire de entităţile statale conduse de Menumorout şi Glad, limitele

claritate, pe cale arheologică, existenţa unei faze timpurii care să sugereze exercitarea unui asemenea rol pe parcursul secolului al IX-lea. Reşedinţa lui Gelou trebuie căutată, cel mai probabil, undeva în zona locali-

Familie de ţărani din secolele VIII—IX

din zona Cojocna - Sic de centrul ducatului lui Menumorout. Faptul că întinderea ţării lui Gelou era una modestă este, de altfel, sugerat şi de desfăşurarea conflictului său cu ungurii, potrivit relatării lui Anonymus: Gelou este singurul dintre numeroşii „duci"

ungară timpurie realizată de un singur şef din cadrul confederaţiei tribale conduse de Árpád, şi aceasta dintr-o singură lovitură.

Aceste realităţi, corobarate cu indiciile obţinute din analiza îndelungatului proces al cuceririi de către maghiari a spaţiului intracarpatic, fac inevitabilă ipoteza existenţei, în celelalte regiuni ale Transilvaniei, a unui număr încă nedeterminat de formaţiuni statale asemănătoare aceleia din bazinul Someşului. O parte a acestora - Ţara Haţegului, Ţara Oltului (Făgăraşului), Ţara Maramureşului - au supravieţuit, de altminteri, în regiunile limitrofe, reuşind să îşi păstreze autonomia instituţională de-a lungul unei mari părţi a evului mediu. Altele, situate în regiuni mai atractive şi mai expuse, au fost cucerite de către maghiari şi absorbite, pe parcursul seco-

6. Ibidem, cap. XXVII

de extragerea aurului, aceste trăsături par să ateste prezenţa succesivă în această regiune a moravienilor şi bulgarilor, în împrejurările confruntărilor înregistrate între cele două puteri slave pe parcursul veacului al IX-lea.

În spaţiul extracarpatic, cele aproximativ 12 fortificaţii datate în secolele VIII-X (aşezările fortificate de la Fundu Herţii şi Dersca, cetăţuile de la Tudora, Orofteana, Baranga, Alba-Hudeşti, Horodiştea, Ibăneşti, Cobâla ş.a.), situate în regiunea nord-estică a Moldovei româneşti şi în interfluviul Prut-Nistru de pe teritoriul Ucrainei, conturează existenţa unei formaţiuni statale al cărei centru politic era, probabil, aşezarea fortificată de la Fundu Herţii. Situată într-un cadru natural-geografic cunoscut sub numele de Codrii Herţii, această entitate politică avea o populaţie creştină, fapt dovedit de crucile-pandantiv şi de o puternică fortificaţie de piatră, dispunând de întărituri complementare şi completată printr-un zid care controla accesul pe firul văii. Funcţia iniţială a acestei cetăţi

Inscripţia descoperită pe valea Carasu

era legată de transportul către regiunile dunărene a sării extrase din Transilvania. Edificiile descoperite pe platoul pe care au fost ridicate fortificaţiile pot fi considerate reşedinţe ale unor potentaţi locali subordonaţi, foarte probabil, până la mijlocul secolului al X-lea, structurilor politice şi militare ale Tarat[illegible]

Monedă cu chipul Teodorei II, mama lui Mihail III şi adevărata guvernatoare a imperiului

În ceea ce priveşte teritoriul Dobrogei, o inscripţie descoperită pe valea Carasu, la Mircea-Vodă (jud. Constanţa), datată în anul *„6451”* (AD 943), menţionează existenţa unui *„jupan [illegible]e”*, personaj a[illegible]ă-s-a afirmat în [illegible]ul [illegible]tărilor bulgaro-[illegible]e [illegible]zei pe care o [illegible]a [illegible] sud-dunărean. Inscripţia, realizată pe un bloc de calcar, provine dintr-un context constructiv, cu probabilitate o fortăreaţă în care se afla centrul politic şi militar al unei formaţiuni politice care îşi avea nucleul în zona de mijloc a spaţiului dintre Dunăre şi Marea Neagră. Din acelaşi interval cronologic datează o altă inscripţie chirilică identificată în apropiere de Mircea-Vodă, în comple-

Împăratul Nicefor al III-lea

Botaniates, acest Tatous, numit şi Chalis, va reapărea în anul 1086, în calitatea de căpetenie a Dristrei, de această dată în asociere cu alte două căpetenii locale, Sesthlav şi Satzas, care stăpâneau Vicina şi alte localităţi din Dobrogea şi din [illegible]

Împăratul Alexios I Comnenul

7. Anna Comnena, VI, 14,1, p. 81-82; FHDR, III, p. 89

3 Secolele X-XI: invaziile răsăritene

Coborând dinspre Volga mijlocie, ungurii şi-au făcut apariţia, pe

Aşezarea ungurilor în Pannonia. Primele expediţii în teritoriile româneşti

Integraţi iniţial în sistemul politic al Chaganatului Chazar, ungurii au stabilit contacte statornice şi îndelungate cu chazarii, bulgarii şi alte comunităţi turanice din această regiune, resimţind o puternică influenţă din partea acestora. Limba maghiară a preluat în această epocă numeroşi termeni referitori la creşterea animalelor, lucrările agricole şi alte ocupaţii, iar înrâuririle marcante resimţite în sfera antroponimici au condus la formularea ipotezei încorporării, de către pătura conducătoare a societăţii ungare, a unei însemnate componen

cu precădere împotriva ţinuturilor slave, au devenit mereu mai numeroase, sclavii capturaţi cu aceste ocazii ajungând să fie o importantă sursă de venit.

Potrivit izvoarelor orientale, în perioada staţionării lor în arealul meridional al Europei Răsăritene ungurii dispuneau

lalt, purtător al titlului de *kündü* (*kende),* pare să fi exercitat cu precădere prerogative de ordin confesional.

Către mijlocul secolului al IX-lea, ungurii au intrat în conflict cu pecenegii, care, venind dinspre răsărit, exercitau o presiune din ce in ce mai mare asupra lor. Ca

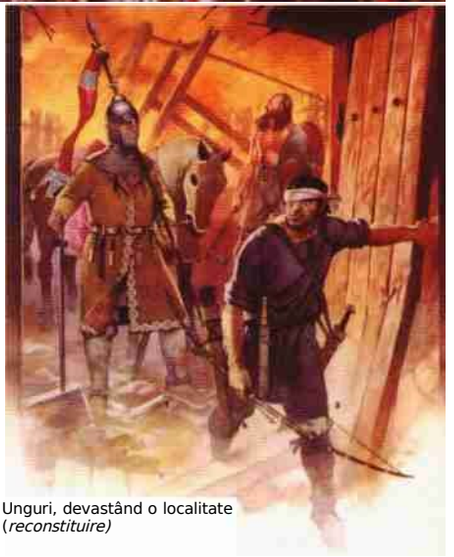

Unguri, devastând o localitate (*reconstituire)*

Nomazi chazari şi unguri confruntându-se cu slavii (*reconstituire*)

bilit în regiunea cunoscută sub numele de *Atelkuzu/Etelkuzu,* încă neidentificată cu precizie, dar situată, în orice caz, undeva în arealul cuprins între fluviile Don şi Nistru. Manifestându-se activ în spaţiul nord-pontic, potenţialul lor militar a început să fie remarcat de către suveranii din Europa Centrală şi Sud-Orientală. În 837, prezenţa lor a fost pentru prima oară

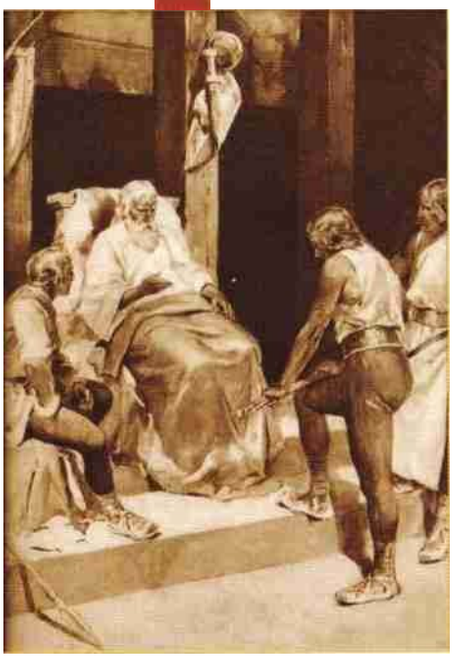

Cneazul moravian Svatopluk primind soli unguri

au urmat. În 881, la cererea cneazului moravian Svatopluk, detaşamentele lor au devastat regiunile din apropierea Vienei. În 892, în calitate de aliaţi ai regelui german Arnulf, ungurii au acţionat împotriva moravienilor, pentru ca doi ani mai târziu, de această dată la cererea acestora din urmă, să atace teritoriile din Pannonia stăpânite de germani. Aşadar, în momentul stabilirii lor definitive în Pannonia, în 896, ungurii cunoşteau deja potenţialul

Preslav, ungurii s-au achitat de această misiune cu un succes care i-a îngrijorat până şi pe aliaţii lor de moment. Bizantinii au acceptat, în consecinţă, să încheie un armistiţiu cu ţarul Simeon, oferindu-i acestuia posibilitatea de a-şi întoarce furia răzbunătoare împotriva ungurilor. Aliaţi cu pecenegii, mai vechii duşmani ai acestora, bulgarii i-au înfrânt pe unguri şi le-au distrus sălaşele. În faţa acestei presiuni conjugate, ungurilor nu le-a mai rămas altă soluţie decât abandonarea stepelor nord-pontice şi stabilirea lor în Câmpia Pannonică

dere a unor grupuri ungare prin trecătorile Carpaţilor Orientali este puţin probabilă. Nebuloasa informaţie oferită de *Cronica pictată de la Viena (Chronicon pictum Vindobonense),* potrivit căreia Álmos, tatăl lui Árpád, ar fi fost omorât în *Erdelw,* regiune în care ungurii s-ar fi oprit, o vreme, înainte de a intra în Pannonia, nu este confirmată de niciunul dintre izvoarele apropiate acestei epoci sau de rezultatele cercetărilor arheologice. Instalaţi iniţial în nord-estul Bazinului Carpatic, într-o zonă situată la periferia ariilor de influenţă ale Bulgariei şi Moraviei Mari, ungurii au reuşit

Ostaşi bizantini, asediaţi

Ţarul Simeon al bulgarilor

Potrivit informaţiilor oferite de Anonymus, una dintre primele preocupări ale ungurilor, după obţinerea spaţiilor de păşunat necesare turmelor lor, a fost legată de obţinerea controlului asupra resurselor de sare ale Transilvaniei. În acest context par să fi avut loc expediţiile, limitate ca amploare, care au dus la cucerirea părţii nordice a ţării lui Menumorout şi la achiziţionarea de către Tuhutum, pentru sine şi urmaşii săi, a „ţării ultrasilvane” de sub conducerea lui Gelou. Regiunile centrale ale ţării lui Menumorout au fost invadate

al XII-lea, a unei structuri teritoriale autonome (ducatul Bihorului) al cărei conducător nominal era moştenitorul coroanei regale a Ungariei. În ceea ce priveşte „ducatul” lui Glad, expediţiile împotriva acestuia au fost realizate, fără îndoială, în anii care au urmat morţii ţarului Simeon (927), perioadă în care Ţaratul Bulgar şi-a văzut considerabil diminuată autoritatea asupra teritoriilor de la nord de Dunăre. În aceeaşi perioadă s-a produs, de altfel, şi extinderea autorităţii nucleului maghiar din nordul Transilvaniei asupra aşa-numitului „voievodat al Bălgradului”

Împăratul Henric I

care în campaniile lor apusene începuseră să-şi facă apariţia primele sincope. Încurajată de criza pe care o traversa Ţaratul Bulgar în anii care au urmat dispariţiei lui Simeon, (933). Către mijlocul secolului al X-lea, odată cu progresele sedentarizării, cu uzarea elementelor războinice din cadrul confederaţiei tribale din Câmpia Pannonică şi cu diminuarea constantă a profiturilor rezultate de pe urma incursiunilor de jaf, avântul expediţiilor maghiare către Europa Centrală a început să scadă. În plus

Mare la Lechfeld, în apropiere de Augsburg (955), asupra trupelor conduse de Bulcsu şi Lel a fost evenimentul care a pus capăt incursiunilor maghiare către Occident.

Scenă de luptă între germani şi unguri (reconstituire)

prin consolidarea autorităţii regale în detrimentul elementelor tribale celor mai anarhice şi turbulente, prin accelerarea procesului de sedentarizare şi prin adoptarea creştinismului. Această evoluţie a fost însă una graduală, primele sale etape fiind caracterizate printr-o evidentă criză de autoritate a urmaşilor lui Árpád, care a

ocazie, episcop al *Tourkiei* (Ungariei). Stăpânirea acestui *gyula* era situată, după cum au dovedit recentele cercetări ale lui A. Madgearu[8], în teritoriile din zona confluenţei Mureşului cu Tisa, în care s-a descoperit o concentrare impresionantă de monede de aur emise în timpul domniei împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Centrul probabil al acestei formaţiuni, care cuprindea nord-vestul Banatului, Câmpia Aradului şi actualele comitate Csongrád şi Békés din Ungaria, se afla, probabil, în localitatea Gyula (Giula). În apropierea acesteia, la Fövényes, s-a descoperit o biserică ce ar putea data din secolul al X-lea; alte biserici care ar putea fi puse în legătură cu misiunea lui Hierotheos - sub rezerva clarificărilor

8. A. Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuţii la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X-lea*, în RI, serie nouă, V, 1994,1-2,

Formaţiuni politice în Banat şi Transilvania în preajma anului 1000. Ducatele lui Ahtum (Ohtum) şi Geula

În vecinătatea teritoriului stăpânit de acest Gyula creştin şi-a continuat existenţa de-a lungul întregului secol al X-lea statul bănăţean, care, aflat sub conducerea urmaşilor lui Glad, îşi reluase ţii Carpaţi. *Gesta Hungarorum* nu menţionează prinderea sau uciderea lui Glad de către unguri, nici instalarea în fruntea acestei ţări a unui alt conducător. Dimpotrivă, Notarul Anonim îl desemnează în mod consecvent pe *Ohtum (Ahtum),* conducătorul acestei formaţiuni în preajma anului 1000, ca fiind dinţa unui mare număr de oşteni şi nobili, avea un mare număr de cai neîmblânziţi, cărora li se adăugau caii ţinuţi în grajdurile sale, avea turme fără număr, numeroase moşii şi curţi (*allodia et curias).* Vameşii şi străjerii instalaţi de el în porturile Mureşului vămuiau sarea transportată pe acest râu din Transilvania până la Numărul mare de oşteni şi bogăţiile sale îi ofereau lui Ahtum forţa necesară pentru a se opune tentativelor regelui ungar Ştefan I (997-1038) de a-şi impune autoritatea asupra ţării pe care o conducea. Politicii de centralizare statală promovate cu consecvenţă de către Ştefan i se adăugau, în

SPAŢIUL ROMÂNESC ÎN SEC. IX-XI

Voievodul Gelu (Geula), făcut prizonier de regele maghiar Ştefan

rege creştin al Ungariei - încoronat cu o coroană trimisă de papa Silvestru al II-lea, în ziua de 25 decembrie a anului 1000 - era un susţinător al creştinismului de rit occidental, interesat în eliminarea concurenţei aceluia de rit grecesc care predomina în regiunile răsăritene şi meridionale ale regatului. Dificultăţile ridicate de o expediţie armată împotriva ducelui de pe Mureş trebuie să îi fi fost însă evidente lui Ştefan, din moment ce acesta a considerat necesar ca, înainte de declanşarea ei, să îşi asigure colaborarea lui Chanadinus, conducătorul

Contribuţia sa esenţială la înfrângerea lui Ahtum l-a făcut pe regele Ştefan să îi acorde lui Chanadinus, odată cu titlul de comite, şi stăpânirea efectivă asupra unei importante părţi a fostei ţări a stăpânului său. Devenită cetatea de reşedinţă a lui Chanadinus, *urbs Morisena* a luat numele acestuia (Chanad, astăzi Cenad). Urmaşii acestui personaj, nobilii din neamul Chanad, au continuat să stăpânească, în secolele următoare, imensele proprietăţi dobândite de strămoşul lor în regiunea Mureşului inferior. În anul 1030, Ştefan I a înfiinţat, la locul secolului al XIII-lea, un număr de cel puţin 13 mănăstiri de rit oriental. Acestora li se adăugau aşezămintele ortodoxe din centrul şi sudul Banatului, regiune în care diplomele din 1019-1020 ale împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul atestă existenţa, la Dibiscos (Tibiscos), a unui centru religios aflat în subordinea episcopiei de Branicevo, care depindea, la rândul ei, de arhiepiscopia Ohridei. În ceea ce priveşte *terra ultrasilvana*, cucerită în primii ani ai secolului al X-lea de către conducătorul tribal Tuhutum şi transformată într-un *dominium* rezervat sieşi şi urmaşilor săi, aceasta s-a înscris, cel târziu de la mijlocul veacului al X-lea, pe o traiectorie politică diferită de aceea a confederaţiei tribale aflate sub conducerea urmaşilor lui Árpád. Timp de câteva decenii, cuceritorii ţării lui guvernare specifice, întemeiată pe colaborarea cu pătura conducătoare româno-slavă locală. Obligaţi să apeleze la formula alegerii lor de către localnici şi la consacrarea acestei alegeri printr-un *iuramentum* - însăşi utilizarea de către

Împăratul bizantin Vasile al II-lea

formaţiunilor politice româno-slave, de *voievod,* pe care forţa tradiţiei o va permanentiza în Transilvania de-a lungul întregii epoci medievale.

Restrânsă iniţial la o arie teritorială nu foarte importantă din nordul Transilvaniei, stăpânirea urmaşilor lui Tuhutum a prosperat către mijlocul secolului al X-lea, după moartea ţarului Simeon. Cel de-al treilea şi cel

La curtea ţaratului Bulgar (*reconstituire)*

maghiar de (Gyula) fehérvár sau pe acela latin de Alba Julae, denumiri care nu făceau decât să transpună în aceste limbi vechea denumire de origine slavă pe care românii vor continua să o folosească până în epoca modernă. Descoperirile arheologice vechi maghiare, datând din secolul al X-lea, de la Cluj-Napoca, Lopadea Nouă şi Stremţ (jud. Alba), Deva (jud. Hunedoara), indică extinderea autorităţii statului lui Geula de-a lungul Mureşului mijlociu, până la hotarele statului bănăţean aflat sub conducerea gră'), fapt care ar putea sugera fie originea turcică a acestei familii, fie stabilirea unor relaţii matrimoniale cu familiile conducătorilor pecenegi din estul şi sudul Transilvaniei sau din spaţiul extracarpatic. Lipsa de moştenitori de sex bărbătesc a lui Geula cel Bătrân a făcut ca, în momentul dispariţiei acestuia, stăpânirea „ţării ultrasilvane" să îi revină lui Geula „cel Mic" *(Minor Geula),* fiul fratelui său Zubor. Diferendele apărute între descendenţii lui Geula cel Bătrân şi aceia ai lui Zubor oferă, probabil, cea mai păstreze însă, şi după această dată, statutul autonom, stăpânirea ei fiind atribuită de Ştefan rudei sale Zoltán

Prăbuşirea primului Ţarat Bulgar. Revenirea Bizanţului la Dunărea de Jos

Fără să fi renunţat niciodată în totalitate la influenta sa politică în regiunile nord-dunărene, prezent în repetate rânduri, prin flota sa, la gurile Dunării, Bizanţul a recuperat integral vechiul său patrimoniu balcanic la sfârşitul secolului al X-lea şi la începutul celui următor, ca rezultat al eforturilor consecvente desfăşurate în această direcţie de către marii împăraţi ai dinastiei macedonene (Nicephor Phokas, Ioan Tzimiskes, Vasile al II-lea). Decăderea Imperiului Bulgar în deceniile care au urmat dispariţiei lui Simeon l-a determinat pe împăratul Nicephor Phokas să sisteze, în 967, plata subsidiilor un an victoria acestuia. După respingerea lor, principele kievean a reapărut la Dunăre în 969, animat de această dată de intenţia de a-şi stabili reşedinţa la Dunărea de Jos, a-şi asigura subordonarea Ţaratului Bulgar şi, în cele din urmă, de a porni asupra Constantinopolului. Noul împărat Ioan Tzimiskes

Încoronarea împăratului bizantin Ioan Tzimiskes

lui Sviatoslav cu faimosul „foc grecesc" şi tăindu-i calea de retragere. Învingător la Arcadiopolis, Tzimiskes a traversat Balcanii şi, la 14 aprilie 971, a cucerit Preslavul, luându-l în captivitate pe ţarul Boris al II-lea, care, în cadrul unei ceremonii solemne, a fost deposedat de

Cneazul Sviatoslav cu ostaşi din garda sa (reconstituire)

pe care armata şi flota bizantină au supus-o unui asediu necruţă-tor. După trei luni de rezistenţă şi şase tentative disperate de a străpunge încercuirea, Sviatos-lav a capitulat în iulie, obligân-du-se să se întoarcă la Kiev şi să nu mai întreprindă nicio acţiu-ne ostilă împotriva posesiunilor imperiale. Destinul şi, probabil, manevrele diplomaţiei bizantine l-au obligat să îşi respecte, într-adevăr, acest angajament: pe drumul de întoarcere, în stepele nord-pontice, el a fost capturat şi ucis de către pecenegi, noii aliaţi ai Bizanţului şi mai vechii

Soare şi Nufăru. În Dobrogea a fost organizată o nouă themă bizantină, a „Mesopotamiei occidentale". Preslavul, a cărui denumire a fost schimbată în Ioannopolis, de la numele împăratului cuceritor, a devenit reşedinţa unei alte theme, care cuprindea teritorii dintre Dunăre şi munţii Balcani. La rândul său, oraşul Dorostolon a primit numele Theodoropolis, în cinstea Sfântului Teodor Stratilat, căruia i s-a atribuit meritul victoriei obţinute asupra ruşilor lui Sviatoslav.

Această spectaculoasă cucerire şi-a dovedit fragilitatea peste doar câţiva ani, când, odată cu moartea lui Ioan Tzimiskes (976), marea răscoală a „comi-topolilor" a demonstrat că „Bulgaria" nu îşi încheiase exis-tenţa odată cu căderea capitalei. Declanşată sub conducerea celor patru aşa-numiţi comi-topoli - David, Aron, Moise şi Samuel, unul dintre

ale imperiului pe parcursul a mai mult de două decenii. Regiunile dunărene au fost, în cadrul acestui îndelungat război, un important teatru de operaţiuni. Samuel şi-a extins autoritatea şi în spaţiul de la nord de Haemus, până la Dunăre în zona Vidinului, iar înspre răsărit a înglobat o parte a litoralului pontic, precum şi Preslavul, vechea capitală a ţarilor Simeon şi Petru. Partea de nord a Dobrogei, apărată de „valul de piatră" care se întindea de la Axiopolis la Tomis, şi Dorostolon, principala aşezare fortificată de pe malul Dună-rii de Jos, au rămas însă sub autoritate bizantină, fapt care a asigurat controlul flotei bizanti-ne asupra întregii porţiuni finale a fluviului. Cu toate acestea, ope-raţiunile militare desfăşurate în zonă au avut drept consecinţă distrugerea bazei navale bizan-

au fost refăcute cetăţile de la Axiopolis, Capidava, Carsium, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, iar în jurul bazei navale de la Păcuiul lui Soare s-a dezvoltat o aşezare civilă

Blagoslovirea lui Alexios I Comnenul

rangul de mitropolie de către Alexios I Comnenul şi trecută în subordinea patriarhiei din Constantinopol. În cadrul aceleiaşi reorganizări generale a vieţii bisericeşti, Vasile al II-lea a înfiinţat o episcopie pentru românii sud-dunăreni, pe care i-a sustras autorităţii canonice

9. Skylitzes, *Synopsis*, p. 301; cf. şi *Zonaras, XVII*, 2, 33 (FHDR, III, p.

ai romanităţii sud-est-europene, formau în jurul anului 1000 o pânză demografică aproape continuă, acoperind o bună parte a spaţiului balcanic. Implicaţi activ în frământările interne din aceste regiuni, ei vor declanşa, în secolele următoare, o serie de răscoale împotriva exploatării imperiale şi a încălcării privilegiilor lor.

Pecenegii în spaţiul românesc

În pofida declinului înregistrat în deceniile care au urmat morţii lui Simeon, primul Ţarat Bulgar continuase să reprezinte, până la prăbuşirea sa sub loviturile lui Ioan Tzimiskes, un obstacol redutabil împotriva stabilirii în masă a pecenegilor în Câmpia Dunării. Aliaţi împotriva ungurilor, pe care i-au alungat împreună din Atelkuzu în ultimul deceniu al secolului al IX-lea, pecenegii şi bulgarii au devenit vecini, iar manevrele diplomaţiei bizantine nu au întârziat să îi pe care pecenegii au ocupat-o către mijlocul secolului al X-lea, odată cu dispariţia lui Simeon şi cu apariţia primelor simptome ale destrămării Ţaratului Bulgar. Siretul a constituit limita vestică a teritoriului aflat sub controlul pecenegilor până în ultima treime a veacului al X-lea, în restul câmpiei nord-dunărene, de la vărsarea Siretului în Dunăre până la Porţile de Fier, aşezările populaţiei locale continuând să fiinţeze de-a lungul acestui interval.

Prăbuşirea primului Ţarat Bulgar şi evoluţiile politice complexe înregistrate la Dunărea de Jos în intervalul 968-972 i-au transformat pe pecenegi în cel mai important factor politic din regiunile nord-dunărene, deschizându-le larg calea către teritoriile româneşti. Aliaţi ai Bizanţului în conflictul cu kievenii (971), pecenegii au fost aceia care, în anul următor, l-au înfrânt şi l-au ucis pe prin-

Pecenegi (*reconstituire*)

Iniţiate în anii 1027—1028, imediat după sfârşitul domniei lui Vasile al II-lea, atacurile pecenege asupra Imperiului Bizantin au câştigat mereu în amploare pe parcursul secolului al XI-lea, ajungând să însemne o serioasă ameninţare la adresa dominaţiei bizantine în Balcani. În prima jumătate a acestui secol, incursiunile pecenege au fost încă localizate în regiunile de la frontiera dunăreană, o amploare ceva mai mare având-o aceea din 1036, asupra Dobrogei, încheiată prin devastarea aşezărilor de la Dinogetia (Garvăn), Dervent şi Capidava. Începând stabilirea lor la sud de Dunăre.

Amestecul diverselor populaţii turanice în spaţiul de la nordul gurilor Dunării şi-a dovedit, în mai multe rânduri, potenţialul exploziv: în 1064—1065, împinşi din urmă de către cumani, dar găsindu-şi căile de înaintare închise de către pecenegi, uzii - aparţinând, la rândul lor, grupului popoarelor turcice - s-au văzut nevoiţi să pătrundă în masă pe teritoriul Imperiului Bizantin, în căutarea unor zone de aşezare. A fost o invazie disperată,

capăt nici măcar victoria obţinută de regele Salamon la Chiraleş, în nord-estul Transilvaniei, în anul 1068.

Odată cu apariţia cumanilor în regiunile de la apus de Nistru, atestată de izvoare în penultimul deceniu al secolului al XI-lea, invaziile asupra Bizanţului şi Ungariei au luat o şi mai mare amploare. Invaziile, devastările şi revoltele populaţiei locale au provocat numeroase perioade de eclipsă a autorităţii bizantine asupra Paradunavonului, ameninţarea pecenegilor extinzându-se acum şi asupra

Raporturile pecenegilor cu populaţia locală

După evenimentele din 968-972, înaintarea pecenegilor către teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre s-a transformat într-o invazie de amploare. Cercetările arheologice oferă dovezi incontestabile ale extinderii dominaţiei pecenege asupra celei mai mari părţi a câmpiei danubiene, care a fost transformată în preajma anului 1000, ca urmare a masivelor implantări turanice, într-o prelungire a stepei nordpontice. Numeroase complexe funerare ale turanicilor sunt

Ostaşi bizantini din garda lui Alexios I Comnenul (*reconstituire)*

rol important în obscura, dar temeinica şi durabila expansiune a romanităţii orientale către est şi nord-est. Deplasările de populaţie din regiune au avut drept consecinţă o regrupare a populaţiei româneşti în regiunile subcarpatice, împădurite şi deluroase, sau replierea ei către sud, la adăpostul limesului dunărean reconstituit de bizantini. Vechea suprastructură politică din veacul al X-lea a cunoscut, la rândul ei, un proces de transformare, reflectat prin încetarea funcţionării cetăţii de la Slon şi prin dispariţia oricărui alt centru fortificat de oarecare anvergură din regiunile extracarpatice. Dispariţia formulelor de organizare dezvoltate în epoca hegemoniei bulgare a favorizat, în acelaşi timp, procesul de reafirmare a vechilor structuri comunitare arhaice, specifice populaţiei româneşti

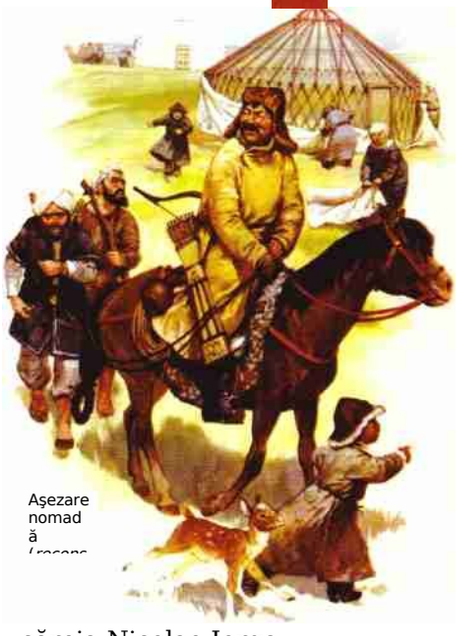

Aşezare nomadă (reconș

căreia Nicolae Iorga încerca, în urmă cu mai multe decenii, să îi ofere o primă definiţie. Aşezarea pecenegilor în mijlocul populaţiei româneşti din „ţările” Transilvaniei, cu mult înaintea instalării în regiune a unei stăpâniri maghiare efective, a avut drept consecinţă indubitabilă apariţia unei elite pecenege care a contribuit, foarte probabil, la rezistenţa îndelungată a acestor formaţiuni politice împotriva Regatului Arpadian. Convieţuirea româno-pecenegă, limpede dovedită în Ţara Oltului (Făgăraşului),

Invazia cumanilor. Dominaţia cumană asupra spaţiului româ-nesc extracarpatic

Apăruţi în regiunile nord-dună-rene către sfârşitul secolului al XI- lea, cumanii nu controlau iniţial decât regiunea meridio-nală a Moldovei. În primii ani ai veacului al XII-lea, ei s-au instalat şi în partea răsăriteană a câmpiei dunărene şi, pornind de la această bază, şi-au extins dominaţia asupra celei mai mari părţi a teritoriilor româneşti extracarpatice. Controlul politic şi militar al cumanilor asupra regiunilor de la răsărit şi sud de Carpaţi este indisolubil legat de realitatea prezenţei românilor au rezultat apariţia şi consoli-darea noilor structuri sociale de esenţă feudală. În cadrul acestui proces, cumanii s-au putut infiltra - pornind, fără îndoială, de la formulele deja experi-mentate în epoca dominaţiei pecenege — în rândurile păturii sociale conducătoare, avantajaţi fiind de preponderenţa rolului lor militar. Existenţa colaborării militare româno-cumane se află, în orice caz, în afara oricărei discuţii, prezenţa românilor în oştile cumane fiind bine atestată de izvoare. În 1094, vlahii sud-dunăreni i-au condus pe cumani prin trecătorile Balcanilor, cola-

Cumani în marş (*reconstituire)*

numele creştin Lazar, el fiind, foarte probabil, o căpetenie a românilor de la nordul Dunării.

Câteva decenii mai târziu, parti-ciparea vlahilor nord-dunăreni, alături de cumani, la campania antibizantină din 1199 este evocată de Nicetas Choniates[10].

în 1210, pornit într-o expediţie împotriva Vidinului, comitele Ioachim de Sibiu a avut de înfruntat opoziţia a „trei căpete-nii din Cumania", care i-au ieşit în întâmpinare „la râul Obozt".

Doi dintre aceştia au fost ucişi în luptă, iar cel de-al treilea, cu numele de Karaz, luat prizo-nier, a fost dus în faţa regelui Andrei al II-lea[11]. Grupuri de cumani s-au aşezat, pe par-cursul secolelor XII-XIII, pe teritoriile Bulgariei, Imperiului Bizantin şi Regatului Ungariei.

Colonizările cumane în Regatul Arpadian, iniţiate încă din timpul domniei lui Ştefan al II-lea (1116—1131)[12],

Călăreţ peceneg (*reconstituire)*

al toponimiei româneşti. De origine pecenego-cumană sunt şi relativ numeroasele toponime şi hidronime terminate în *-ui* de pe teritoriul României (*Desnăţui, Călmăţui, Teslui* - în Oltenia; *Călmăţui, Cătălui, Mislui* — în Muntenia; *Bahlui, Covurlui, Vaslui, Călui* - în Moldova).

Prin intermediul cumanilor au pătruns în limba română termeni legaţi de creşterea vitelor, cum ar fi, de exemplu, *cioban* - termen generalizat pe întreg teritoriul ţării noastre.

***

Invaziile din secolele IX-XI au avut drept rezultat izolarea românilor nord-dunăreni de sla-vii de vest şi de sud. Aceasta a dus la accelerarea

10. FHDR, III, p. 290-291
11. DRH, D, I, p. 28-29
12. SRH, I, p. 444-445

Cucerirea Transilvaniei de către Regatul Ungar

4

Raporturile dintre Ungaria şi Transilvania au intrat într-o nouă etapă de evoluţie în

Pătrunderea ungurilor în Carpaţi, după Cronica pictată de la Viena

Absenţa oricăror informaţii referitoare la evoluţia fostului voievodat al lui Gyula în jumătatea de secol care a urmat expediţiei victorioase a regelui Ştefan I accentuează dificultăţile reconstituirii tranziţiei de la acel *regnum Erdewel* din preajma anului 1000, rămas în stăpânirea unei rude - foarte probabil, dinspre mamă - a regelui cuceritor, la transformarea Transilvaniei într-un *regnum* statului transilvănean de sine stătător. Ele se regăsesc însă, cu certitudine, în confruntările ungaro-pecenege desfăşurate pe teritoriul Transilvaniei şi în regiunile răsăritene ale Regatului Ungar în ultima treime a aceluiaşi veac.

Invaziile pecenegilor asupra Ungariei au atins punctul culminant în anul 1068, când aceştia, „distrugând întăriturile din partea de sus a Porţii Meseşului, au pătruns în bazinul Someşului. Victoria de la Chiraleş nu a înlăturat însă în mod definitiv ameninţarea pecenegă asupra Ungariei şi nu a afectat în mod semnificativ poziţiile deţinute de pecenegi în sudul şi răsăritul Transilvaniei. O intervenţie a unui lider peceneg, pe nume Zoltan, în competiţia pentru coroană dintre principele Geza şi regele Salamon este atestată în anul 1074. În 1083, principele cuman Kutesk i-a oferit adăpost şi sprijin regelui detronat Salamon, împotriva lui

Năvălirea ungurilor lui Arpad în Transilvania (reconstituire)

derabil amploarea. Modificarea generală a raportului de forţe din regiunea Dunării de Jos, defavorabilă popoarelor stepei, a pus capăt unei lungi perioade de insecuritate pe parcursul căreia, în împrejurări încă insuficient clarificate, regalitatea maghiară a reuşit să îşi impună suveranitatea asupra unei *terra ultrasilvana* care îşi păstrase, până în acea perioadă, caracteristicile unei statalităţi distincte. Această modificare de statut a fost însoţită de

13. *Chronicon pictum Vindobonense*, în SRH, I, p. 366

Regele Salamon negociind cu Henric IV

la 5 metri, îmblănite pe ambele feţe cu bârne de lemn dispuse orizontal, legate cu şiruri de bârne transversale, completate cu şanţuri de apărare cu o lăţime de până la 30 de metri.

Poarta de intrare în cetate a fost, de asemenea, consolidată prin ridicarea a două turnuri de lemn. Din perioada confruntărilor cu pecenegii datează şi cel dintâi document medieval cunoscut referitor la teritoriul Transilvaniei. Este un act emis de cancelaria regelui Geza I, în anul 1075, în care este menţionată cetatea Turda

pânirii ungare în interiorul provinciei intracarpatice, dincolo de restrânsă arie fortificată din vestul acesteia, creată pentru protecţia exploatărilor de sare, singura despre a cărei supravieţuire avem dovezi din ultima parte a veacului al XI-lea. Acest fenomen a coincis cu o primă tentativă de reorganizare a teritoriului transilvan aflat, până în acel moment, în stăpânirea Regatului Ungar, de implantare aici a unor instituţii specifice feudalismului occidental. Astfel, în anii 1111—1113 este atestată existenţa unui *Mercurius princeps Ultrasylvanus,* însăşi această titulatură fiind în măsură să pună în lumină statutul de largă autonomie al „ţării de dincolo de pădure”. Acelaşi an 1111 aduce cea dintâi menţiune a unui episcop al Transilvaniei *(Simon episcopus Ultrasilvanus*) şi, odată cu aceasta, o nouă

II-lea, la începutul secolului al XIII-lea, ca fiind *primis hospites regni /Transsilvani-* şi în regiunea Orăştiei. De asemenea, în această perioadă sunt atestate primele tentative de introducere, în teritoriile de la răsărit de Tisa, a organizării comitatense.

Cea mai veche menţiune

Atribute statale ale regilor unguri

Consecinţele acestor eforturi de reorganizare au continuat să rămână modeste. În cele şase decenii care au urmat menţionării episodice a principelui Mercurius, niciun izvor istoric nu mai face vreo referire la existenţa în fruntea Transilvaniei a vreunui demnitar regal. În pofida limitatelor

către mijlocul secolului al XII-lea, prezintă *terra ultrasilvana* ca pe un teritoriu situat în afara pretinsului patrimoniu al lui Attila şi, ca atare, în afara dreptului de moştenire al lui Árpád şi al urmaşilor săi. Descriind cu precizie hotarele nordice, vestice şi meridionale ale Regatului Ungar din perioada respectivă, el evită să facă orice fel de referire la

a nivelului de cunoaştere şi preocupare al societăţii ungare din prima jumătate a veacului al XII-lea, pentru care cea mai mare parte a „ţării de dincolo de pădure” continua să rămână un spaţiu impenetrabil şi ostil, pentru a cărui luare efectivă în stăpânire era necesară punerea în mişcare a unui potenţi-

rilor în care s-a produs aceasta
ne sunt oferite de tezaurele de
la Streza-Cârţişoara şi Făgăraş,
alcătuite, în principal, din monede bizantine a căror dată
de emisie se opreşte, în ambele
cazuri, la anul 1143. Îngropate,
la mijlocul secolului al XII-lea,
în împrejurări fără îndoială
neliniştitoare pentru posesorii
lor, aceste tezaure aparţineau,
foarte probabil, reprezentanţilor
unei pături conducătoare locale
aflate în legături (cel puţin
economice) cu Bizanţul.

Aşezarea secuilor

Rezultat al unui amestec de
elemente etnice diferite, turcice
orientale şi ungare, secuii erau
deja, în perioada aşezării lor

Călăreţ secui (*reconstituire*)

loc în Câmpia Tisei, în primele
decenii ale secolului al X-lea.
Există însă interpretări credibile
care pledează pentru o datare
mai timpurie a acestei asocieri,
care este posibil să se fi realizat
încă din epoca anterioară pătrunderii ambelor populaţii
în bazinul Dunării mijlocii.
Potrivit acestor interpretări,
secuii ar fi fost descendenţii
celor trei triburi cabare asociate
ungurilor în preajma anului
830, în împrejurările desprin-
derii acestora de sub dominaţia
Chaganatului Chazar. În orice
caz, legătura organică existentă
între scrierea runică secuiască
şi sistemele de scriere turcice
din secolele VI—VII, cunoscute
din monumentele epigrafice
descoperite în bazinul fluviului
Enisei, caracteristicile orientale
păstrate în tradiţiile populare şi
în folclorul muzical al secuilor
(pentatonia de tip oriental) şi
procentajul mongoloizilor

Regele Géza al II-lea şi curtenii săi (*reconstituire*)

Oradea, este legată de misiunea
lor de apărători ai fortificaţiilor
de graniţă (prisăci). În paralel,
grupuri de secui însărcinate cu
misiuni similare erau prezente
în regiunea munţilor Matra din
Slovacia şi, de asemenea, la
frontierele vestice ale Ungariei.
În această ultimă regiune,
prezenţa secuilor este atestată în
1116, în împrejurările războiului
purtat de regele Ştefan al II-lea
împotriva Boemiei, şi în 1146,
în confruntările dintre regele
Geza al II-lea şi germani. Către
sfârşitul secolului al XI-lea sau
în prima jumătate a secolului al
XII- lea, cea mai mare parte a
secuilor au fost instalaţi

Ciucului s-a produs pe parcursul
veacului al XIII-lea, prin depla-
sarea către răsărit a grupurilor
de secui deja instalate şi prin
sosirea în regiune a altora noi.

Structura socială gentilică a secu-
ilor a cedat, treptat, locul unei
organizări teritoriale în scaune,
a cărei origine nu a putut fi
încă determinată cu certitudine.
Organizarea secuilor a continuat,
de-a lungul întregului ev mediu,
să poarte amprenta rostului
militar-grăniceresc pentru care
aceştia fuseseră aşezaţi în păr-
ţile răsăritene ale Transilvaniei.
Teritoriul secuiesc din Transilva-
nia apare menţionat în izvoa-
rele scrise în prima

converg spre concluzia că saşii au venit din teritorii întinse ale Germaniei, dar şi din afara ei, dintr-o zonă cuprinsă între limitele apusene ale continentului şi cursul mijlociu al Elbei. Emigrările germane spre Ungaria s-au desfăşurat cu începere din secolul al XI-lea, pentru ca în veacul următor acestea să crească în amploare.

Una dintre primele informaţii documentare care a fost asociată cu o colonizare efectuată pe teritoriul Transilvaniei datează din anul 1103. La această dată, un anume Anselm de Braz restituia mănăstirii din Stavelot (Malmédy) cetatea şi domeniul Logne, în schimbul sumei de 12 mărci de argint, plecând împreună cu fiii săi spre „Ungaria". S-a emis ipoteza că acest Anselm de Braz ar fi fost colonizatorul saşilor la Orăştie (localitate care purta denumirea germană *Broos*), fără a putea fi însă obţinută, în Transilvania; ele ne oferă unele indicii asupra locurilor de unde se emigra, în perioadele respective, „în Ungaria".

Începând cu sfârşitul secolului al XII-lea, colonistii „saşi" din Transilvania apar în izvoare sub numele de *Flandrensi, Teutoni* sau *Saxoni*[16]. Pe lângă coloniştii germani, sunt menţionaţi şi unii latini, cum erau *Johannes Latinus* din *villa Riuetel*[17] şi urmaşii săi, valoni din zona de interferenţă dintre Germania şi Franţa.

Tot valon era şi greavul Gaan din Ocna Sibiului[18], iar lângă Bistriţa au fost întemeiate două sate numite *villa Latina* (astăzi încorporate în oraşul amintit)[19].

Cultura materială ne oferă, la rândul ei, informaţii semnificative pentru cunoaşterea originii saşilor. În hotarul comunei Şelimbăr (jud. Sibiu) a fost descoperit un depozit compus din 57 de obiecte de fier, aparţinând unui atelier de

Biserica săsească din Drăuşeni

Transilvania. Dacă primele grupuri de colonişti germani s-au aşezat, în primele decenii ale secolului al XII-lea, în localităţile Cricău, Ighiu şi Romos din apropiere de Alba-Iulia, cel mai mare val de colonizare a fost îndreptat, începând de la mijlocul acestui veac, către regiunea Sibiului. Din textul privilegiului acordat saşilor transilvăneni de către a acestui teritoriu care, în 1224, se întindea deja de la Orăştie la Baraolt (*incipiens a Waras usque in Boralt*)[20]. Coloniştii instalaţi în acest teritoriu erau obligaţi, potrivit privilegiului lui Andrei al II-lea, să plătească anual 500 de mărci de argint şi să trimită 50 de luptători în oastea regală, pentru campaniile efectuate în interiorul hotarelor ţării. Pentru expediţiile organizate în afara graniţelor regatului, ei erau obligaţi să participe cu 100 de oameni, dacă în fruntea

Blazon al familiei săseşti Armbruster

14. *Annales Rodenses*, în MGH, SS, XVI, p. 720
15. Cf. Th. Nägler, în *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 2003, p. 420
16. ZW, I, passim
17. Ibidem, I, p. 7-8; DIR, C, I, p. 28
18. DIR, C, II, p. 187, 190-191, 193-194, 309-310
19. Ibidem, V, p. 134,137

Béla al IV-lea

În acelaşi timp, suveranul le acorda dreptul de a folosi „pădurea românilor şi pecenegilor", împreună cu aceşti români şi pecenegi. Invazia mongolă din 1241-1242 a fost urmată, din iniţiativa regelui Béla al IV-lea, de un nou val de colonizări, care a cuprins regiunea Târnavelor, unde s-au înfiinţat scaunele Sighişoara, Mediaş şi Şeica. În ultimele decenii ale veacului al XIII-lea, bisericeşti. Colonizarea saşilor s-a încheiat către anul 1300, când aceştia s-au stabilit şi în aproximativ 40 de localităţi situate între cele două Târnave.

Ca urmare a deplasării grupurilor de colonişti germani către sudul Transilvaniei, secuii aşezaţi în aceste regiuni au fost transferaţi în sud-estul Transilvaniei, fapt demonstrat atât de echivalentele toponimice ale unor localităţi (Orby-Orbai/ Gârbova; Kézd - Szászkézd/ Kézdi - Saschiz), cât şi de descoperirea sub bisericile romanice săseşti de la Gârbova, Mediaş şi din alte locuri a unor morminte care, în stadiul actual

Fortificaţie săsească din Apold

de către oficialitate. Străvechile drepturi ale românilor nu intrau şi nu aveau cum să intre în această categorie. În consecinţă, ele au fost, în general, trecute cu vederea, cu excepţia regiunilor situate în imediata apropiere a frontierei, în care serviciul militar al românilor continua să rămână, pentru regalitate, unul indispensabil.

Colonizarea saşilor a încheiat, în linii generale, procesul pătrunderii directe în Transilvania a elementelor purtătoare ale civilizaţiei evului mediu occidental. După această perioadă, componentele acestei civilizaţii au continuat să pătrundă prin

Cristalizarea structurilor societăţii feudale

Ca şi în lumea feudală apuseană, societatea transilvăneană se încadra în cele trei ordine consacrate ale societăţii medievale: *bellatores, oratores, laboratores.* Cu excepţia unor arii teritoriale relativ restrânse, situate în bazinul Someşului Mic, intrate, pe parcursul secolelor X-XI, în stăpânirea unora dintre „nemurile" ungureşti cuceritoare sau rămase în posesia vechii

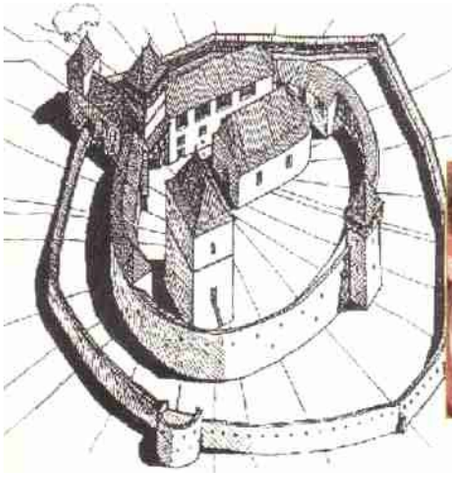

Cetatea medievală din Câlnic, jud. Alba, sec. XIII—XIV

Cheia de boltă cu figura Sf. Maria din biserica evanghelică din

Biserica romano-catolică

constituiau proprietatea regelui. Acolo unde lipseau cetăţile, administraţia domeniilor regale era organizată în jurul unor „curţi” (*curiae),* în care rezidau reprezentanţii suveranului. În cadrul comitatului regal, mai ales pe domeniile regale, existau numeroase categorii intermediare, cu o situaţie social-juridică diversă şi cu un statut aflat într-o continuă schimbare. În această categorie se găseau: iobagii liberi, naturali sau ai „sfântului rege”, iobagii

tea regală a înregistrat o semnificativă diminuare. Consolidarea puterii marii nobilimi în defavoarea nobilimii mici şi a slujitorilor (servientes) a avut drept consecinţă organizarea unei mişcări în direcţia refacerii domeniilor regale. Prin *Bula de aur din* 1222, regele Andrei al II-lea a acordat nobilimii mici şi mijlocii privilegii asemănătoare acelora ale „adevăraţilor” nobili.

În ceea ce priveşte elita societăţii româneşti din diferite regiuni ale Transilvaniei, dar şi din exteriorul acesteia, reprezentanţii ei sunt consemnaţi sub

diferite nume: duci/voievozi, juzi/cnezi, jupani, sânzi etc.

Regele Andrei al II-lea Bathory

Diploma ioaniţilor (1247) şi exemplul Maramureşului -, aveau în primul rând atribuţii militare. În Transilvania, o parte a cnezilor care au ctitorit biserici ortodoxe s-au numit pe sine „jupani”, iar pe soţiile lor „jupaniţe" în tablourile votive din secolele XIV— XV. Deveniţi, în epoca aflată acum în discuţie, stăpâni ereditari ai satelor, cnezii percepeau cote patrimoniale de la supuşii lor, exercitau atribuţii judecătoreşti, ctitoreau biserici ortodoxe şi, uneori, construiau cetăţi. Folosite, cu deosebiri regionale încă insuficient clarificate, atât în teritoriile româneşti intracarpatice, cât şi pe teritoriile viitoarelor state medievale ale Ţării Româneşti şi Moldovei, normele „dreptului românesc” *(jus valachicum)* au avut, în Transilvania, drept efect lărgirea cercului de beneficiari ai unor privilegii regale. Privilegiile

fiind accentuarea gradului de dependenţă faţă de seniorii feudali şi a modalităţilor de manifestare a acesteia. La polul inferior al structurii sociale din secolele XI-XIII se aflau

Biserica evanghelică din Herina,

şi de mijloacele necesare lucrării lui şi, de asemenea, lipsite de sprijinul care decurgea din apartenenţa la o colectivitate de tipul obştii săteşti. Din aseme-nea elemente s-au constituit

Românii de la sudul Dunării. Statul Asăneştilor

5

În secolele XI-XIII, o situaţie particulară au avut-o regiunile din Peninsula Balcanică locuite de români. Dacă românii din munţii Balcani erau urmaşii popu-
laţiei romanizate din aceste ţinuturi, cei din Munţii Pindului

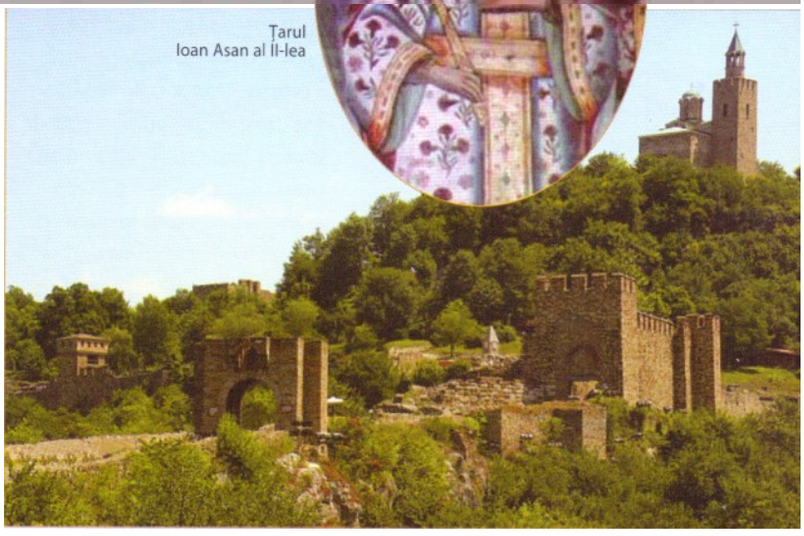

Ţarul Ioan Asan al II-lea

Ruinele cetăţii Veliko Târnovo

Românii de la sudul Dunării

Data sosirii românilor în ţinutul Pindului se plasează, probabil, înainte de mijlocul veacului al X-lea. În 976, când „vlahii călători" l-au ucis, între Prespa şi Castoria, pe David, unul dintre comitopoli, — aceasta fiind prima menţiune despre românii de la sudul Dunării în izvoarele narative bizantine, ei se aflau deja în regiune de câtăva vreme. Prezenţa româ-
nească în Peninsula Balcanică în veacurile XI-XIII este ilustrată de toponimia româ-
nească din Bulgaria, Grecia, Albania şi Serbia. Nume de munţi ca *Văcărel, Păsărel, Durmitor, Visitor, Curlai, Pârlitor* sunt de origine românească, la fel ca denumirile unor le ocupau. Văratul turme-
lor la distanţe mari implica existenţa unor aşezări săteşti stabile, deoarece turmele erau însoţite doar de o mică parte a bărbaţilor din colectivităţile respective. În jurul acestor aşezări, atestate, de altfel, şi de izvoarele scrise, se cultivau cerealele. O asemenea situaţie se desprinde din informaţiile lui Kekaumenos. Nu puţini dintre ei se îndeletniceau cu diferite meşteşuguri sau cu negoţul. Un anume Niculiţă Delphinas, protospătar şi fruntaş thesaliot, s-a aflat în 1066 în fruntea unei răscoale a românilor, bulgarilor şi a locuitorilor din Larissa[22].

Referindu-se la invazia cumanilor din 1094, Anna Comnena îl menţionează

Răscoala şi statul Asăneştilor

Urmaşi ai populaţiei romanice din fosta provincie Moesia, cărora li s-au adăugat, în secole-
le X-XI, o parte a locuitorilor câmpiei nord-dunărene refugiaţi la adăpostul limesului danubian, românii erau în secolul al XII-
lea, alături de slavi, o compo-
nentă importantă a populaţiei de pe platforma prebalcanică şi, îndeosebi, din regiunile înalte ale muntilor

militare ale românilor balcanici erau, cu siguranţă, apreciate de către bizantini, care cunoşteau fortăreţele acestora, „foarte numeroase şi ridicate pe stânci abrupte", şi răscoalele acestora împotriva „romeilor". Sumarele date de care dispunem asupra românilor din Haemus ne oferă indicii asupra deţinerii de către aceştia a anumitor

21. FHDR, III, p. 31
22. Ibidem, III, p. 27 sqq

Consecinţelor devastatoare ale acestor invazii li s-au adăugat, pe parcursul secolului al XII-lea, impozitele din ce în ce mai mari prelevate din regiune de fiscul imperial, rechiziţiile forţate şi adeseori abuzive efectuate de administraţia

Isaac al II-lea Anghelos

intenţionând să-şi serbeze căsătoria cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei, a hotărât să asigure cheltuielile de nuntă prin jefuirea bunurilor şi „prădarea turmelor” locuitorilor din munţii Balcani. Aceştia, „care mai înainte se numeau

(Ipsela) pentru a-i prezenta cererile lor, cei doi fraţi au fost umiliţi de Isaac Anghelos şi de consilierii săi. Drept rezultat, întorşi în mijlocul semenilor lor, Petru şi Asan au declanşat răscoala generală a românilor, cărora li s-au alăturat, fără întârziere, bulgarii din regiunile nord-balcanice. În fruntea răsculaţilor aparţinând „celor două popoare”, Petru şi Asan au devastat regiunile de la sud şi răsărit de munţii Balcani, fără a putea fi opriţi de numeroşii comandanţi care s-au succedat la conducerea armatelor bizantine expediate de basileu împotriva lor. În toamna anului 1185, după cele dintâi succese înregistrate, Petru s-a încoronat cu o coroană de aur, însemn al puterii imperiale, gest care marchează data întemeierii celui de al doilea Ţarat Bulgar. Confruntat cu rebeliunea lui Alexios Vranas,

Moesia cu sprijinul cumanilor şi au redobândit cu uşurinţă controlul unei provincii pe care garnizoanele bizantine au abandonat-o fără întârziere. Mai mult decât atât, după cum notează Nicetas Choniates, răsculaţii „nu s-au mai mulţumit

lui Asan şi capturarea lui Ioan, fratele mai mic al acestuia. În 1189, Petru a intrat în legătură cu împăratul Frederic I Barbarossa, aflat în fruntea trupelor cruciate care traversau Peninsula Balcanică, căruia i-a oferit un ajutor de 40.000 de

Cumani în luptă (*reconstituire)*

Tentativa împăratului Isaac al II-lea de a-şi repara, în 1187, eroarea săvârşită în anul precedent nu a avut drept rezultat obţinerea unei victorii decisive împotriva răsculaţilor. Hărţuite în permanenţă de româno-bulgari şi de aliaţii cumani ai acestora, trupele imperiale au reuşit să obţină totuşi o

care se dovedea un concurent din ce în ce mai ameninţător. Noile expediţii bizantine de după 1190 nu au dus însă, nici ele, la rezultate mai bune decât cele care le precedaseră, datorită atât lipsei de combativitate a soldaţilor imperiali, cărora Isaac al II-lea, aflat în

23. Choniates, p. 482; FHDR, III, p. 255
24. Choniates, p. 489; FHDR, III, p. 259-

Biserica Sf. Dumitru din Târnovo (1259), unde au fost încoronaţi regii Petru şi Asan

politice să se consolideze şi să
îşi creeze necesar ele structuri
ale organizării statale. Petru şi
Asan şi-au stabilit capitala la
Târnovo, o localitate aşezată
pe stâncile abrupte de pe malul
râului Iantra, într-o regiune
ferită de ameninţarea bizantină
şi în care elementul vlah

Luptă pentru
o fortificaţie bizantină
(*reconstituire)*

o nouă tentativă de restabili-
re a autorităţii sale în nordul
Peninsulei Balcanice, de această
dată în asociere cu socrul său,
regele Béla al III-lea al Ungariei,
care ar fi urmat să organize-
ze o acţiune ofensivă asupra
Vidinului. Campania a fost însă
întreruptă de tulburările din
Constantinopol, încheiate prin
detronarea lui Isaac al II-lea de
către fratele său Alexios
al III-lea. După încoronarea
sa, noul împărat a rechemat
trupele bizantine care acţionau
împotriva statului Asăneştilor,
punând astfel capăt unui întreg
deceniu de eforturi infructuoa-
se de anulare a consecinţelor
răscoalei din 1185. Deşi încununată de
succes, rezistenţa împotriva presiunii
militare imperiale a fost urmată
de o perioadă de grave tulburări
interne, care au pus sub semnul
întrebării stabilitatea politică a
noului stat. Criza provocată de
a obţinut doar recunoaşterea
titlului de rege, în locul aceluia
imperial (*Imperator omnium
Bulgarorum et Blachorum*) pe care
îl pretindea. La rândul său, arhi-
episcopul Vasile de Târnovo a
fost uns de către trimisul

Alexios al III-lea

Bizantin ca urmare a Cruciadei
a IV-a (1204) a avut drept
consecinţă consolidarea auto-
rităţii statului bulgaro-vlah în
Peninsula Balcanică. Intenţiile
lui Balduin de Flandra, pri-
mul suveran al nou-creatului
Imperiu Latin de Răsărit, de
a recupera teritoriile bizantine
ajunse sub controlul
pe „cruciaţi” şi l-a capturat pe
Balduin de Flandra, care a fost
închis şi, mai târziu, executat
la Târnovo. Presiunea militară
exercitată de Ioniţă asupra
Constantinopolului, ameninţă-
toare pentru „cruciaţi” şi intole-
rabilă pentru greci, a determinat
încheierea unui surprinzător
armistiţiu între Imperiul Latin
şi cel de la Niceea, care a
îngăduit noului împărat Henric
de Flandra să înlăture efectele
crizei provocate de dezastrul de
la Adrianopol. Confruntat în
interior cu manifestările anarhi-
ce ale unei aristocraţii turbu-
lente, Ioniţă cel Frumos a fost
asasinat în 1207, în propria sa
tabără, în timpul unei încercări
de cucerire a Thessalonikului.
În timpul suveranilor aparţi-
nând următoarelor două gene-
raţii ale dinastiei Asăneştilor,
rolul jucat de elementul
românesc în organizarea şi
conducerea statului a
cunoscut

6 Cruciadă şi misionarism catolic

În secolul al XIII-lea, după epuizarea marelui elan al expediţiilor pentru eliberarea Ţarii Sfinte, fenomenul cruciat s-a reorientat către vastele teritorii din răsăritul

Cucerirea Constantinopolului

Cruciada a IV-a, încheiată prin cucerirea Constantinopolului de către cavalerii apuseni (1204), a dat semnalul începerii unui durabil efort de anihilare a „schismei" bisericii răsăritene, cuceririle teritoriale realizate ulterior acestei date fiind însoţite de masive eforturi de asimilare confesională a popoarelor din această parte a Europei. Încă din 1205, la ces la capătul căruia biserica răsăriteană a pierdut însemnate poziţii în Regatul Ungariei, statutul ei a fost progresiv alterat, iar aderenţii ei au fost eliminaţi din cadrele vieţii politice. Ameninţarea exercitată asupra nou-înfiinţatului Imperiu Latin de Răsărit de către blocul bulgaro-vlaho-cuman (1205-1212) a avut drept urmare, din

Cavaleri teutoni cucerind Bosforul

lor de către Ungaria catolică. Presiunea Regatului Ungar asupra formaţiunilor politice româneşti din interiorul şi din afara arcului carpatic va urmări, după această dată, nu numai integrarea lor în sistemul politic al acestuia, ci şi atragerea populaţiei româneşti ortodoxe către unirea cu biserica catolică. În aceste condiţii, spaţiul românesc a fost transformat, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, într-o nouă frontieră a cruciadei.

Cavalerii teutoni în Ţara Bârsei

Una dintre cele mai importante acţiuni de consolidare, în spiritul cruciadei, a acestei noi frontiere a civilizaţiei occidentale a fost instalarea în Ţara Bârsei, în anul 1211, a cavaleri

Latin. Nu mai puţin atractive erau însă perspectivele legate de creştinarea cumanilor şi de extinderea influenţei ungare asupra acestora. Expresie a noii orientări politice a regalităţii ungare, care făcea eforturi pentru a recupera terenul pierdut în Răsărit ca urmare a neimplicării ei în expediţia victorioasă asupra Constantinopolului, instalarea teutonilor în Ţara Bârsei servea însă şi intereselor generale ale cruciadei, fapt care explică atenţia cu care au fost privite succesele lor de către Scaunul pontifical. Primele etape ale

către Dunăre şi către „hotarele brodnicilor”[25]. Destrămarea Imperiului Cuman a fost precipitată, în aceeaşi perioadă, ca urmare a marii înfrângeri suferite de coaliţia ruso-cumană la Kalka (1223), în faţa mongolilor care îşi făcuseră apariţia, pentru prima oară, în spaţiul Europei Răsăritene. Încercarea papei Honorius al III-lea de a specula, în interesul exclusiv al Scaunului apostolic, perspectivele oferite de criza generală în care intrase lumea cumană s-a materializat, în 1224, în luarea posesiunilor teutone din Ţara Bârsei şi a teritoriilor cucerite „dincolo de munţii înzăpeziţi” *(ultra montes nivium)* în proprietatea bisericii apostolice *(in ius etproprietatem beati Petri)*[26]. Tentativa de sustragere a acestor teritorii de sub autoritatea - fie ea şi nominală - a regelui Ungariei a provocat reacţia neîntârziată

teutone de dincolo de munţi, care deveniseră, în virtutea actului din 1224, proprietate pontificală şi asupra cărora regalitatea ungară nu mai putea

Mănăstirea cisterciană de la Cârta

direct Scaunului apostolic, în fruntea căreia a fost instalat *frater* Theodoric, aparţinând recent înfiinţatului ordin al fraţilor predicatori. Această episcopie dominicană - una dintre primele din Europa - a desfăşurat o vastă şi susţinută activitate misionară, nu numai printre cumani, în rândurile cărora au fost operate conversiri masive, ci şi printre românii din exteriorul arcului carpa-

turile administrative ale Regatului Ungariei. Abia în 1238, după implicarea regalităţii ungare în organizarea tranzitului forţelor cruciate către Imperiul Latin de

mai degrabă o pretenţie decât o realitate efectivă. În 1241, Rogerius desemnează acest teritoriu cu numele de „ţara episcopului cumanilor” (*terram episcopi Comanorunm)*[27], iar cronicarul persan Rashid od-Din arată că armata care a înfruntat forţele de invazie mongole în aceste regiuni era alcătuită din români (*ulagh*). Cu totul altele au fost trăsăturile expansiunii ungare la sud de Carpaţi. Victoriile

atribuţii militare şi administrative, care îşi avea reşedinţa în cetatea Severinului. În contextul politic creat odată cu instaurarea dominaţiei ungare, în Ţara Severinului s-a desfăşurat şi o intensă activitate misionară efectuată, cu precădere, de către dominicani. Pentru a nu repeta experienţa „Cumaniei”, regele Béla al IV-lea a solicitat şi a obţinut din partea papei Grigore al IX-lea subordonarea acestor regiuni faţă de ierarhia ecleziastică a Regatului Ungariei.

Marea invazie mongolă (1241 - 1242)

Marea invazie mongolă din primăvara anului 1241 a pus capăt, pentru un întreg secol, acestei cruciade răsăritene sprijinite pe forţa militară a Regatului Arpadian şi pe misionarismul dominican, cu consecinţe atât de importante în rândurile românilor şi

25. ZW, I, p. 19
26. Ibidem, I, p. 24-25
27. Rogerius, *Carmen miserabile*, în SRH,

Hanul Ögödai

nitori ai stepei. În 1239, hanul cuman Kuthen, până atunci un ireductibil adversar al Ungariei, s-a văzut nevoit să solicite sprijinul regelui Béla şi, după mai multe înfrângeri suferite în faţa mongolilor, să se refugieze, în fruntea a 40.000 de cumani, în regatul acestuia. Tot acolo s-au refugiat cnejii Haliciului, Vladimirului şi Kievului. În acelaşi an 1239, un *comes ultrasilvanus* - de identificat, probabil, cu Ladislau Aba, veteran al confruntărilor ungaro-haliciene din cel de-al treilea deceniu al secolului al XIII-lea - a efectuat o expediţie în stepa nordpontică, în sprijinul cumanilor lui Kuthen. În pofida eşecului ei final, înregistrat, potrivit relatării lui Albericus

Într-adevăr, dintre cele şapte armate mongole care au declanşat, în februarie-martie 1241, asaltul asupra Europei Centrale, trei au acţionat împotriva Transilvaniei, episcopatului cuman şi Ţării Severinului. Efectivele acestora însumau 1/4 din totalul general al forţelor de invazie, respectiv 3/8 din totalul acelora care au fost aruncate asupra Ungariei. Transilvania şi teritoriile extracarpatice au constituit teatrul unei rezistenţe îndârjite, cu mult mai eficiente decât cea întâmpinată de mongoli la hotarele Poloniei şi ale Ungariei propriu-zise. În pofida acestei impresionante

Atac al cavaleriei grele tătaro-mongole (reconstituire)

către Baydar. Explicaţia acestei întârzieri este oferită, în primul rând, de rezistenţa înverşunată întâmpinată de invadatori în afara arcului carpatic, unde cronica lui Rashid od-Din semnalează desfăşurarea a două mari confruntări cu românii, şi la hotarele Transilvaniei, unde au avut loc nu mai puţin de trei bătălii cu apărătorii frontierelor, într-una dintre acestea, desfăşurată probabil în Ţara Bârsei, şi-a pierdut viaţa voievodul Pousa Csák, înfrânt în confruntarea cu trupele lui Böri, care şi-au continuat apoi înaintarea către Sibiu, Cetatea de Baltă şi Alba-Iulia, coborând apoi

Atac tătăresc, miniatură medievală

opuse de către trupele provinciale. În pofida faptului că, în graba de a înainta către teatrul de operaţiuni din centrul Ungariei, invadatorii au lăsat în urma lor numeroase cetăţi necucerite, niciunul dintre comandanţii mongoli nu a reuşit să ajungă la timp pentru a participa la bătălia decisivă de la Mohi (11 aprilie 1241). La această dată, corpurile care acţionau în Transilvania atinseseră abia Clujul şi Sibiul. Astfel, regelui Béla al IV-lea i s-a oferit marea şansă de a aborda confruntarea cu Batu în condiţiile unui relativ echilibru de forte, sansă

28. Gombos, *Catalogus*, I, p. 33

Afirmarea regimului congregaţional în Transilvania

Relief de pe portalul sudic al Catedralei romano-catolice din Alba-Iulia

Dezastruoasele urmări ale invaziei mongole din 1241-1242 au

Consecinţele invaziei mongole

Dezastruoasele urmări ale invaziei mongole din 1241—1242 au continuat să fie resimţite în Transilvania timp de aproape două decenii. Principalele cetăţi ale provinciei fuseseră cucerite şi distruse de către mongoli, printre acestea numărându-se Cetatea de Baltă, Hunedoara) şi din vecinătatea acesteia. Amploarea deosebită a distrugerilor a constituit, fără îndoială, cea mai importantă dintre cauzele abandonării acestor cetăţi de către regalitate, a decadenţei lor inexorabile sau a schimbărilor radicale intervenite în statutul lor.

Campanie tătărească în Europa, miniatură orientală

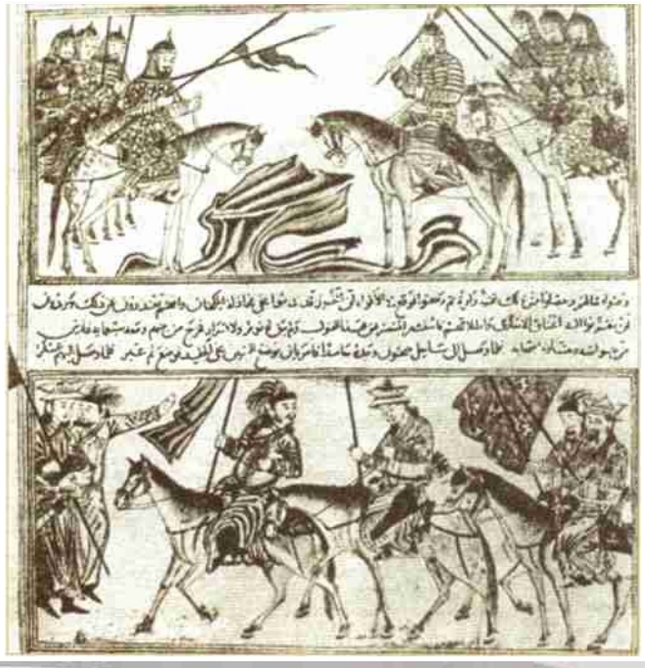

retragerii armatelor lui Batu. Abia după revenirea oficială a regelui la Buda, cu prilejul sărbătorii Învierii a anului 1243, au putut fi iniţiate primele măsuri în direcţia reinstalării efective a autorităţii regale în teritoriile de la răsărit de Tisa. Desfăşurate cu metode brutale şi expeditive, de către Paul Geregye, instalat în funcţia de comite de Solnoc (1243—1248), şi de către voievodul Laurenţiu Aba (1242—circa 1252), operaţiunile de restabilire a ordinii în Transilvania au început să îşi facă simţite efectele pozitive în anul 1246. Vacanţa prelungită a scaunului episcopal din

război civil în Imperiul Mongol, între Batu şi marele-han Göyök, a readus în actualitate ameninţarea unei invazii asupra Ungariei. În aceste condiţii, regele Béla al IV-lea a adoptat o nouă strategie defensivă, inspirată din experienţa anului 1241, care urmărea concentrarea principalelor resurse militare ale regatului în vederea apărării liniei Dunării. În scrisoarea pe care a adresat-o, la 11 noiembrie /1247/, papei Inocenţiu al IV-lea, regele Béla al IV-lea descria Dunărea ca pe o *„aqua contradictionis*, arătând că „la

29. Hurmuzaki, I/1, p. 259-262

ospitalieri (ioaniţi), care, potrivit contractului încheiat cu regele Béla la 2 iulie 1247, ar fi urmat să preia responsabilitatea apărării Severinului, au fost integraţi, la rândul lor, în sistemul defensiv în curs de constituire de-a lungul liniei Dunării. Această opţiune strategică, care implica abandonarea de către rege a apărării Transilvaniei şi a

Blazon aristocratic din Sebeş

Ducatul Transilvaniei (1257-1270)

Întârzierea înregistrată în reconstrucţia Transilvaniei l-a determinat pe regele Béla să revitalizeze, în 1257, „ducatul” Transilvaniei, în fruntea căruia l-a instalat pe 1258 şi 1260, cu demnitatea de duce al Styriei - a dus la preluarea atribuţiilor sale de către Erney Ákos, numit de regele Béla, după o formulă inspirată din organizarea Slavoniei, în funcţia de „ban” (*banns)* al Transilvaniei. Cea mai importantă inovaţie efectuată în această perioadă a fost ataşarea comitatului Solnoc — care constituise, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, un apanaj al înalţilor demnitari ai curţii regale — la structura administrativă a provinciei intracarpatice. Indiferent dacă regele Béla avusese sau nu această intenţie, integrarea Solnocului în sistemul politic subordonat ducelui (banului) Transilvaniei s-a transformat, după 1260, într-o subordonare permanentă a acestui comitat faţă de voievozii Transilvaniei. Unul dintre marile merite ale banului Erney

Interiorul catedralei romano-catolice din Alba-Iulia

avut drept consecinţă pierderea Styriei, oficializată prin Tratatul de pace de la Pressburg (Bratislava) din aprilie 1261. Ca urmare a pierderii stăpânirilor sale occidentale, principele Ştefan a revenit în fruntea Ducatului Transilvaniei, inaugurând una dintre cele mai faste

Béla al IV-lea

perioade de criză pe care provincia o traversase în deceniile care au urmat marii invazii din 1241-1242. Adept al renunţării la vechile structuri administrative şi militare ale comitatelor regale, devenite anacronice, Ştefan a încurajat afirmarea nobilimii mijlocii, în favoarea căreia a renunţat la o semnificativă parte a domeniilor regale. Donaţiile lui Ştefan au fost cu deosebire masive în comitatul Alba, în care domeniul regal avusese o amploare deosebită; extrem de semnificative au fost donaţiile făcute în comitatele Dăbâca şi Turda, donaţii

Din această perioadă datează, în Transilvania, cele din urmă semnalări ale existenţei udvornicilor regali (1263) şi ale rolului deţinut de către iobagii de cetate în confirmarea tranzacţiilor de proprietăţi (1266, 1274).

Desfiinţarea de către Ştefan a funcţiei de ban al Transilvaniei, ca urmare a trecerii lui Erney Ákos în tabăra adversarilor săi, a avut drept urmare redobândirea importanţei demnităţii voievodale, ai cărei titulari au devenit, succesiv, trei dintre reprezentanţii de marcă ai înaltei aristocraţii: Ladislau Kán (1261—1264), Nicolae Gutkeled (1265-1270) şi Matei Csák (1270—1272). În această perioadă este atestată cu certitudine apariţia demnităţii de vicevoievod al Transilvaniei, dezvoltată din aceea de vicejudecător al voievodului (*viceiudex wayuode),* dar cu atribuţii mult mai largi.

Provocat de conduita politică a lui Béla al IV-lea, care, ajuns după 1261 sub influenţa lui Ottokar al II-lea al Boemiei, şi-a manifestat intenţia de a-l înlătura pe Ştefan de la succesiune în favoarea

HARTA ŢĂRILOR ROMÂNE TIMPURII, 1259

tajul lui Ştefan. Tratatul de pace de la Bratislava, prin care Ştefan dobândea titlurile de „rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei şi domn al cumanilor” şi, odată cu acestea, controlul tuturor teritoriilor de la răsărit de Dunăre, nu a însemnat însă din punctul de

(vara 1264), împotriva trupelor regelui-tată, ofensiva palatinului Laurenţiu l-a obligat pe Ştefan să se retragă în cetatea de frontieră Codlea, pe care adversarii săi au supus-o, în toamna aceluiaşi an, unui

depăşit acest moment critic, Ştefan şi-a recuperat încetul cu încetul, poziţiile pierdute, obţinând o serie de noi victorii împotriva armatelor tatălui său. Bătălia decisivă a acestui război civil - o vijelioasă confruntare a cavaleriei grele - s-a desfăşurat la Isaszeg, în apropierea

regimen Stephani, cele două *dominia* existente, în acel moment, pe teritoriul Regatului Ungariei. Asemănătoare, din acest punct de vedere, epocii ducatului lui Béla, guvernarea Transilvaniei de către Ştefan a consemnat o semnificativă revitalizare a oliticii răsăritene a egatului rpadian. Orientarea xpanunii maghiare, ondiţionată e dominaţia exercitată e nperiul Mongol asupra Europei Răsăritene, a fost însă, de această dată, restrânsă la direcţia nord-balcanică. Repetatele campanii ale lui Ştefan în Bulgaria, desfăşurate cu o consistentă participare tran-

Béla al IV-lea, medalion

Biserica Sf. Mihail din Gurasada, jud. Hunedoara

asemenea, presiunea administrativă asupra ţărilor româneşti intracarpatice. Ţara Haţegului a cunoscut începuturile fenomenului penetraţiei nobiliare, fiind desprinsă, probabil în perioada războiului civil din 1264—1266, din mai vechile sale legături cu voievodatul românesc de pe valea Jiului oltean.

Criza politică din primii ani ai domniei lui Ladislau Cumanul (1272-1282)

În primii ani ai domniei lui Ladislau Cumanul, deţinerea de către diferitele facţiuni nobiliare a controlului asupra Transilvaniei a jucat un rol ade-

războiului civil, cu participarea unor forţe interne care au favorizat această evoluţie. Efemera restauraţie aristocratică din anii care au urmat morţii lui Ştefan al V-lea, al cărei exponent transilvănean a fost voievodul Nicolae Geregye (1272—1274), a fost, astfel, urmată de preluarea controlului asupra

Nohai hărţuiţi de teutoni (*reconstituire)*

revitalizare a instituţiei înseşi, de această dată însă în propriul său avantaj. Dominaţia Csákilor asupra Transilvaniei a fost înlăturată prin rebeliunea coloniştilor germani din această provincie (februarie

mului Aba, care, o dată preluat controlul asupra Transilvaniei, a reuşit să îşi impună pentru câţiva ani dominaţia asupra scenei politice a Regatului Ungariei.

Ascensiunea lui Roland Borşa. Invazia mongolă din 1285

Înlăturarea neamului Aba, realizată prin coalizarea celei

tori ai comitatelor dintre Tisa, Mureş şi Carpaţii Occidentali, ca urmare a cuceririi cetăţilor şi posesiunilor din regiune ale familiei Geregye (1278), nobilii din familia Borşa constituiau o ramură a unui vechi neam nobi-

în mod decisiv la înlăturarea supremaţiei politice a neamului Aba şi la înfrângerea mării rebeliuni cumane din 1282. În 1284, el şi-a văzut confirmat titlul de voievod al Transilvaniei în cadrul unei formule de guvernare care urmărea stabilirea unui echilibru între facţiunile aristocratice. Aceste succese incipiente ale politicii de centralizare desfăşurate de regele Ladislau al IV-lea au fost parţial compromise de efectele invaziei mongole din 1285. Iniţiată, pentru a amplifica efectul-surpriză, la mijlocul lunii ianuarie, invazia condusă de hanii Nogai şi Tula Buga a refolosit, parţial, vechile trasee ale invaziei din 1241. Principalul corp de invazie mongol, întărit cu trupe ruseşti şi lituaniene, a pătruns în Ungaria prin pasul Verecke, devastând nord-estul şi centrul regatului. Un alt corp al invadatorilor a traversat Carpaţii prin

Luptă între teutoni şi invadatori răsăriteni (reconstituire)

o consistentă şi îndelungată experienţă în arta războiului. În acelaşi timp, noile tipuri de fortificaţii apărute în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, care făcuseră proba rezistenţei lor în focul războaielor interne, şi-au dovedit eficienţa şi în faţa mongolilor. în sudul şi răsăritul Transilvaniei, secuii, românii şi saşii au blocat cu succes, în faza iniţială a invaziei, căile de pătrundere ale invadatorilor. În cursul retragerii acestora, grăbită de mobilizarea oştii regale pe malul apusean al Dunării, ei au organizat o serie de ambuscade care au provocat adeseori panică în rândurile mongolilor.

Deşi semnificative, devastările pricinuite de invadatori nu au fost totuşi catastrofale, ele neputând fi comparate, din niciun punct de vedere, cu acelea ale invaziei din 1241 — 1242. Chiar dacă, prin efectul stimulând acumularea puterii politice regionale în mâinile acelora care dispuneau de forţa militară efectivă.

Ladislau Cumanul şi Transilvania (1285-1290)

Această consolidare a prestigiului aristocraţiei s-a realizat, evident, în detrimentul autorităţii regale. Lipsit de resurse militare semnificative ca urmare a rebeliunii cumane din 1282, regele Ladislau s-a orientat către colaborarea cu categoriile inferioare ale nobilimii şi, în acelaşi timp, către identificarea nică pentru a se alătura „oligarhiei" aristocratice din centrul şi vestul regatului. Relativa omogenitate a acestei nobilimi, în rândurile căreia inegalităţile sociale şi economice erau încă departe de a fi frapante, precum şi fireasca reacţie de respingere faţă de penetraţia în regiune a unor potentaţi originari din alte regiuni îi puteau oferi regelui garanţia constituirii unei baze de susţinere alcătuite din păstrători fideli ai vechilor tradiţii monarho-centriste ale Regatului Arpadian. Rolul deţinut a eşecului congregaţiei generale de la Rákos (iunie 1286), echilibrul intern din regat nu a mai putut fi restabilit. Intrat în conflict cu clanul Heder, părăsit de nobilii din neamul Borşa şi de arhiepiscopul Lodomerius, care a pronunţat chiar o excomunicare împotriva sa (1287), regele a fost nevoit să îşi petreacă cei din urmă ani ai domniei într-o continuă deplasare între diferite reşedinţe provizorii din răsăritul regatului. Eforturile sale de captare a simpatiei saşilor din Sibiu şi din Bistrita si a

Mănăstirea Cisnădioara. Portal vestic

Afirmarea regimului congregaţional (1288-1291)

Redefinirea funcţiilor adunărilor nobiliare şi transformarea lor într-o instituţie fundamentală a sistemului de guvernare au avut loc în timpul domniei regelui Ladislau al IV-lea, când acest proces a dobândit caracterul unei adevărate reforme congregaţionale. Noua ideologie monarhică - care îşi găseşte, între altele, reflectarea în opera istorică a lui Simon de Kéza şi în cunoscutul tratat de doctrină ei la nivelul structurilor administrative locale şi provinciale. Atribuţiile judiciare ale adunărilor comitatense au fost astfel extinse în direcţii în care acestea ajungeau să dobândească o certă finalitate politică. A fost instituit, de asemenea, un sistem al congregaţiilor provinciale, a cărui menire era aceea de a atenua efectele disproporţiei de reprezentare existente între nobilime şi baroni la nivelul congregaţiilor generale ale regatului. Provinciile congregaţionale constituite cu Tisa şi Munţii Apuseni, atestată în 1279, reînvia vechea structură a ţării lui Menumorout. La rândul ei, gruparea de comitate de pe cursul Mureşului inferior trebuie pusă în legătură cu nucleul vechii structuri teritoriale a ţării lui Ahtum (Ohtum), aceasta cu atât mai mult cu cât neamul aristocratic Chanad, care stăpânea practic cea mai mare parte a regiunii, descindea dintr-unul dintre protagoniştii evenimentelor consumate în preajma anului 1000.

În ceea ce priveşte Transilvania, congregaţia nobiliară, a cărei primă menţiune datează din 8 iunie 1288, îi reunea pe reprezentanţii comitatelor subordonate autorităţii voievodale, locul obişnuit de desfăşurare a acestor adunări fiind situat în localitatea Oprişani (Cristiş, *villa Cruciferorum)* din apropierea Turzii. Dreptul de participare la congregaţiile nobiliare ale exclusiv din rândurile nobilimii locale. Complexitatea peisajului administrativ al provinciei intracarpatice a impus, în acelaşi timp, constituirea unei structuri congregaţionale mai cuprinzătoare, care îi reunea atât pe reprezentanţii celor şapte comitate subordonate autorităţii voievodului, cât şi pe aceia ai comunităţilor privilegiate ale saşilor, secuilor şi românilor. Convocarea acestei structuri

Blazon de pe capela castelului Hunedoara

Ladislau al IV-lea (1288-1289). Congregaţia generală convocată de noul rege Andrei al III-lea (Alba-Iulia, martie 1291) a avut însă, spre deosebire de cele care o precedaseră, un caracter

la Buda, în septembrie 1290.
Necesitatea organizării în Transilvania a unei *alte* congregaţii generale „reformatoare” şi „constituţionale”, diferită de aceea a Ungariei, ne oferă dovada incontestabilă a faptului că, în această perioadă, Regatul Arpadian devenise doar cu puţin mai mult decât o simplă uniune personală între două entităţi statale (*regnum Hungariae* şi *regnum Transilvanum)* aproape cu totul distincte. Prezenţa regelui la Alba-Iulia, în martie 1291, s-a caracterizat printr-o activitate politică deosebit de intensă. Andrei al III-lea a purtat negocieri separate cu reprezentanţii tuturor categoriilor privilegiate existente în Transilvania, reuşind să îşi atragă sprijinul acestora.
La încheierea acestei intense activităţi pregătitoare, în duminica *Invocavit* (11 martie 1291), suveranul a prezidat împreună cu nobilimea provincială, la congregaţia generală a ţării, desfăşurată la Pesta, în anul 1298. Suspendarea proprietăţile sale bihorene, Roland a fost asediat timp de trei luni (august-octombrie 1294) în cetatea Adrian, de o armată comandată de regele însuşi. Odată cu capitularea sa, el a obţinut iertarea regală, dar a fost destituit din demnitatea de *Transilvanum ('Transilvaniae*) apar în contexte legate de *atribuţiile judiciare ale nobililor* în cadrul congregaţiilor (1288, 1291) sau de drepturile şi cu moartea regelui Andrei al III-lea (14 ianuarie 1301), ultimul reprezentant al dinastiei arpadiene, Transilvania şi-a reafirmat autonomia faţă de Regatul Ungariei, iar structurile sale instituţionale (inclusiv cele congregaţionale) au cunoscut o legate de funcţionarea sistemului congregational: dacă actele vicevoievodului Ladislau (1288) şi ale locţiitorului său Benedict (1291) au fost emise chiar cu prilejul desfăşurării unor congregaţii, diploma regelui Andrei al III-lea cuprindea orice legătură dintre persoana acestuia şi folosirea noţiunii de *regnum Transilvanum* devenind astfel imposibil de demonstrat.

HARTA TRANSILVANIEI DIN SEC. XIII

Blazon de pe portalul castelului Hunedoara

comunitatea legală a nobililor din Transilvania, reprezentaţi în *congregatio nobilium.* Această comunitate a privilegiaţilor nu putea constitui însă un regnum în absenţa unei „ţări” propriu-zise, caracterizate printr-un teritoriu bine definit, dispunând de un statut juridic şi de un sistem instituţional în măsură să justifice această denumire. Comunităţi legale similare aceleia a privilegiaţilor din Transilvania existau şi în alte „provincii congregaţionale” de pe teritoriul Regatului Ungariei; cu toate acestea, niciuna dintre ele nu a fost desemnată vreodată prin termenul de regnum. Provincia intracarpatică diferenţiau în mod clar, prin identitatea lor specifică, de ceilalţi locuitori ai Regatului Ungariei. *Regnum Transilvanum* era, aşadar, o „ţară” distinctă, dispunând de propriile sale instituţii, de propriul său sistem legislativ şi de propria sa comunitate legală. În baza ficţiunii *regia in persona,* voievodul Transilvaniei îndeplinea atribuţii de *locumtenens* regal, exercitând, în calitate de reprezentant al suveranului, controlul asupra funcţiilor militare, administrative şi judiciare ale statalităţii pe teritoriul acesteia. Dispunând, în esenţă, de cea mai mare parte a caracteristicilor medievale ale statalităţii, Transilvania se distingea de *regnum Hungariae* şi printr-o tradiţie istorică proprie, păstrătoare a amintirii trecutei sale suveranităţi, pierdute ca urmare a confruntărilor şi înţelegerilor încheiate cu suveranii maghiari. regalităţii şi, de asemenea, cel dintâi a cărui familie era perfect integrată în „starea” nobiliară a Transilvaniei, fiind prezentă în această provincie de cel puţin trei generaţii. Statutul său de exponent al nobilimii congregaţionale a fost determinat, în acelaşi timp, de absenţa unei poziţii dominante asupra teritoriului subordonat administraţiei sale, de tipul aceleia exercitate de Matei Csák, Amadé Aba şi Henric Köszegi în alte regiuni ale regatului. În aceste condiţii, Ladislau Kán a fost nevoit să îşi fundamenteze ascensiunea pe revendicarea tradiţiilor politice şi a programului ideologic ale *regnum*-ului transilvan, cu atât el şi-a instaurat, de asemenea, autoritatea asupra „comitatelor” regale ale secuilor şi saşilor; a convocat şi prezidat congregaţii cu caracter general, care depăşeau, prin participare, cadrul limitat al celor şapte comitate ale Transilvaniei „voievodale”. Mai mult decât atât, el şi-a asumat dreptul regal de a lua în stăpânire proprietăţile funciare lipsite de stăpâni îndreptăţiţi şi de a dispune liber de acestea (*ius regiuni),* drept pe care a continuat să îl exercite, în virtutea compromisului încheiat în 1310, chiar şi după prestarea jurământului faţă de regele Carol Robert. Sprijininduse, în politica sa internă, pe nobilimea

Castelul Făgăraş. Fortăreaţă întemeiată

Sibiului şi de scaunele secuieşti.
Ladislau controla de asemenea, încă din preajma anului 1300, comitatul Aradului. După anul 1311, autoritatea sa s-a extins şi asupra celei mai mari părţi a Banatului. Curtea voievodală de la Deva era inspirată, fără îndoială, de modelul aceleia regale, acest fapt explicând, de altfel, modalitatea în care s-a realizat trecerea în serviciul voievodului, în anii de după 1301, a funcţionarilor locali aflaţi în subordinea principalilor demnitari ai regatului. Ladislau Kán a avut, de asemenea, un rol decisiv în organizarea Camerei Transilvaniei, a cărei primă menţionare este făcută în textul acordului de la Szeged (1310). Acest organism fiscal, a cărui principală activitate consta în schimbarea anuală a banilor şi perceperea taxei aferente acesteia *(lucrum camerae),* pare să-şi fi extins

în ziua morţii episcopului Petru (27 noiembrie 1307) a descins în forţă la Alba-Iulia şi i-a arestat pe cei mai mulţi dintre canonicii capitlului catedralei episcopale, cărora le-a impus, la 7 ianuarie 1308, „alegerea” în calitatea de episcop a unuia dintre fiii săi. Această

în competiţia pentru coroana Ungariei şi au transformat, până în anul 1315, poziţia sa externă într-una inatacabilă. Angajat în disputele pentru succesiunea la coroana Ungariei, Ladislau Kán s-a manifestat ca un adversar ireconciliabil al lui Carol Robert

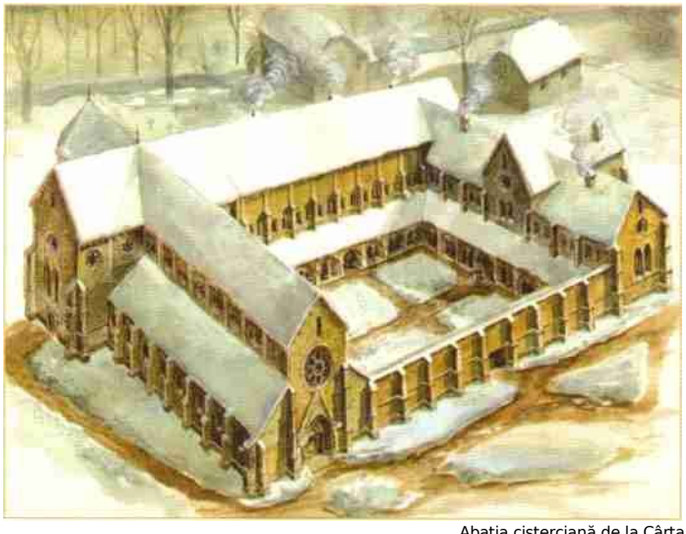

Abaţia cisterciană de la Cârţa (*reconstituire)*

Politica externă a Transilvaniei a înregistrat, în această perioadă, o disociere radicală de direcţiile promovate, până în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, de către regii arpadieni. Începând cu anii 1301—1303, răspunzând propriilor raţiuni de securitate ale ţării pe care

asasinarea acestuia, un adevărat protector al candidatului bavarez Otto de Wittelsbach, care, împins de situaţia dificilă în care se găsea, s-a refugiat în Transilvania, unde a contractat o căsătorie cu fiica voievodului. În vara anului 1307, ca

lităţii ungare. Deţinerea „Sfintei Coroane” l-a transformat pe Ladislau Kán într-un factor de primă mărime al competiţiei pentru tronul Ungariei. El a încheiat o trainică alianţă cu regele Serbiei, Ştefan Milutin, al cărui fiu, viitorul rege Ştefan Decanski, a devenit ginerele său. Prin intermediul regelui sârb, Ladislau s-a implicat, de asemenea, în proiectele politice ale lui Carol de Valois - fratele regelui Franţei, Filip al IV-lea cel Frumos - care încerca să obţină coroana Ungariei pentru propriul său fiu. Nereuşita proiectelor sale europene l-a determinat, în cele din urmă, pe voievodul Transilvaniei să iniţieze negocieri cu regele Carol Robert, căruia i-a cedat „Sfânta Coroană” în august 1310, în schimbul recunoaşterii stăpânirii sale asupra Transilvaniei şi celei mai mari părţi a Banatului.

zentanţi ai stărilor privilegiate din Transilvania, i-l acordaseră până în acel moment. În împrejurările agitate ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIII-lea, românii au ajuns să deţină un rol militar din ce în ce mai important, depăşindu-şi statutul anterior de apărători ai frontierelor. Antrenarea lor în diferite întreprinderi războinice de la frontierele occidentale ale Ungariei - campania împotriva Boemiei (1260), expediţia împotriva Austriei (1291) - constituie un argument indubitabil în acest sens. Rolul economic al românilor a ajuns şi el să fie, în această perioadă, unul mult mai bine apreciat, specializarea lor pastorală fiind legată de dezvoltarea producţiei postavului în centrele economice săseşti. Nevoia de sporire a rentabilităţii domeniilor nobiliare a făcut să crească, în acelaşi timp, interesul proprietarilor de asemenea, şi mărturii legate de instalarea unor cnezi în stăpânirea unor posesiuni nobiliare. În ceea ce-i priveşte pe românii din Ţara Făgăraşului, aceştia au continuat să deţină un rol important în sistemul de apărare a graniţelor Transilvaniei. Implicaţi în constituirea, pe versantul sudic al Carpaţilor, a unui district militar de frontieră cu reşedinţa la Câmpulung, boierii făgărăşeni au avut, potrivit unei tradiţii consemnate de numeroase izvoare medievale, un rol important în întemeierea statului medieval Ţara Românească. În ceea ce-i priveşte pe voievozii români

Biserica ortodoxă din Densuş

Remarcabila afirmare a românilor în a doua jumătate a veacului al XIII-lea a fost favorizată de prăbuşirea, din iniţiativa unei puteri regale avide de noi resurse umane şi materiale, a barierelor interne dintre societatea restrânsă a cuceritorilor şi masa celor cuceriţi. Procesul de adaptare a românilor la valorile promovate de sistemul politic congregational nu ne oferă niciun prilej pentru a constata vreun semn de retardare. Instituţiile lor tradiţionale s-au aflat, în această epocă, într-o continuă evoluţie, adaptându-se din mers noilor realităţi; dacă ele îşi vor încetini, în cele din urmă, ritmul de dezvoltare, acest fapt s-a datorat excluderii românilor dintr-un sistem politic care nu le putea recunoaşte un statut privilegiat fără a-şi pune în pericol propria existenţă.

Cucerirea Transilvaniei de către Carol Robert

Carol Robert de Anjou

limii rebele - aşa cum a fost, de exemplu, comitele Solomon de Braşov, care a păstrat cetatea Codlea, împotriva regelui, până în anul 1331 - şi-au continuat rezistenţa timp de mulţi ani după încheierea oficială a războiului. După obţinerea victoriei, Carol Robert a instituit în Transilvania un regim de ocupaţie militară, patronat de brutalul şi venalul voievod Toma Szécsényi (1321—1342). Excluşi de la deţinerea oricăror demnităţi importante, nobilii

8 Întemeierea Ţării Româneşti

Constituirea statelor feudale româneşti este rezultatul unui lung proces de dezvoltare a

Cheie de boltă sub tribuna capelei castelului Hunedoara

Voievodatele, cnezatele, „ţările” româneşti au traversat, în împrejurările relativei stabilităţi politice din ultimele decenii ale secolului al XIII-lea şi din primele decenii ale celui următor, o perioadă de consolidare, întemeiată pe o evidentă creştere demografică şi pe maturizarea structurilor economice şi sociale. Dezvoltarea economică şi reintegrarea teritoriilor româneşti în marile trasee ale comerţului internaţional, legătură cu evoluţia anumitor factori externi, printre aceştia numărându-se criza Regatului Ungariei şi accentuarea autonomiei Transilvaniei, care şi-a reafirmat, în această epocă, statutul de *regnum.*

Diploma ioaniţilor (1247) şi situaţia social-politică dintre Carpaţi şi Dunăre

Invazia mongolă din 1241—'42 găsise entităţile politice româneşti de la sud de Carpaţi în plin proces de consolidare

Cetatea Deva

invadatori, gata de luptă, în munţii Yaprak Tak. Stăpânirea acestuia ar putea fi localizată, după toate probabilităţile, în regiunea subcarpatică a Munteniei, acolo unde, în 1247, *Diploma ioaniţilor* va menţiona existenţa unui voievodat românesc condus de un anume Szeneslaus (Seneslau). Miselav dispunea, în orice caz, de o forţă armată îndeajuns de puternică pentru a-i da îndrăzneala să înfrunte, fie şi în condiţiile unui teren accidentat, forţa de asalt a unui tömen mongol - unitate militară care dispunea, în mod obişnuit, de un efectiv de cca 10.000 de oameni. Contractul încheiat între regele Béla al IV-lea şi cavalerii ioaniţi

tă ultimă formaţiune politică rămânea, mai departe, pe seama românilor, „aşa cum au stăpânit-o aceştia şi până acum” *(excepta terra ... quam Olatis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt).* Principalele condiţii ale contractului încheiat între cavaleri şi rege erau

Cetatea medievală a Severinului (Castrul Zeurini menţionat în *Diploma ioaniţilor*)

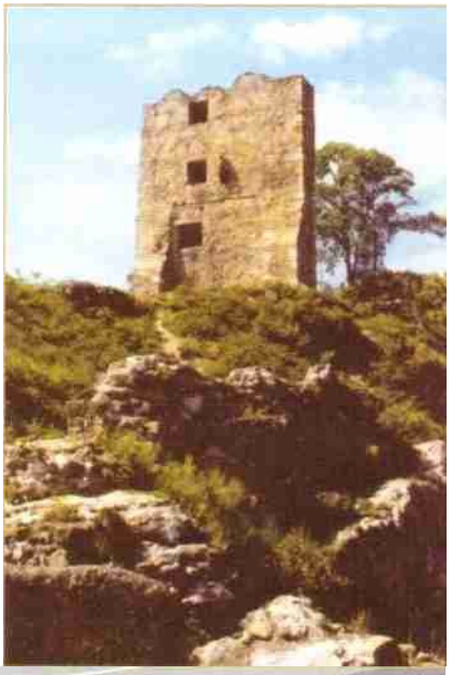

urmând să revină cavalerilor;
regele nu avea niciun fel de
pretenţii asupra veniturilor
bisericilor clădite sau care
urmau să fie clădite acolo, în
vreme ce ioaniţii urmau să lase
neatinse „cinstea şi

Blazon teutonic hunedorean

diversele clădiri, semănături,
fâneţe şi păşuni *(fenetis, pascuis)*
pentru vite şi oi, făcute pe
cheltuiala cavalerilor, rămâneau
în posesia acestora; veniturile
de la pescării şi iazuri urmau
însă să fie împărţite în mod egal
între cavaleri şi rege; cavalerii
aveau, în plus, permisiunea de
a strânge, pentru ei înşişi,

folosul cavalerilor, *cum apparatu suo bellico*; reciproc, aceştia din
urmă se îndatorau, pe cât le va
fi stat în putinţă, să îi ajute pe
români. O menţiune specială -
printre cele mai discutate în
istoriografie - se referă la drep-
tul de judecată: în caz de sentin-
ţă pentru vărsare de sânge,
„mai-marii ţării” (*maiores terrae*),
aşadar nobilimea, fără distincţie
etnică, aveau posibilitatea de a
apela la judecata curţii regale, în
cazurile în care sentinţa locală li
s-ar fi părut neîndreptăţită.
În condiţii similare celor stabi-
lite pentru „Ţara Severinului”
şi „ţara Lytua”, cavalerilor
ioaniţi le era concedată „toată
Cumania, de la râul Olt şi
munţii Transilvaniei..., în

O serie de concluzii de ordin
general istoric se pot desprinde
din analiza acestui document de
la mijlocul secolului al XIII-
lea. Teritoriul dintre Carpaţi şi
Dunăre era împânzit de „ţări”
cu statute politico-juridice dife-
rite: „voievodate” - dispunând
de autonomie politică faţă de
regalitatea ungară - şi „cneza-
te” - dependente faţă de Ţara
Severinului, dăruită de rege
cavalerilor ioaniţi. Stăpânirea lui
Litovoi din Oltenia se afla într-
o legătură teritorială organică
cu Ţara Haţegului, situată în
interiorul arcului carpatic, acest
din urmă teritoriu nefăcând
obiectul tranzacţiei din 1247.
Rămâne incertă localizarea

Cetatea medievală a Severinului

Voievodatul lui Litovoi. Confruntările cu Ungaria

Cele două principale nuclee
statale atestate la sud de Carpaţi
în anul 1247 au avut, de-a
lungul celei de-a doua jumătăţi a
secolului al XIII-lea, o evolu-
ţie istorică paralelă şi nu întru
totul convergentă. În timp ce
voievodatul de la Argeş, a cărui
situare în imediata vecinătate a
ariei de dominaţie a Hoardei de
Aur l-a ferit de tentaţiile expan-
sioniste ale Regatului Ungariei,
a putut cunoaşte, până către
sfârşitul secolului, o îndelungată
perioadă de relativă linişte, for-
maţiunile statale de la apus de
Olt au fost purtate în vâltoarea
numeroaselor conflicte armate
desfăşurate pentru stăpânirea
acestui teritoriu de importanţă
strategică, care reprezenta, pen-
tru Ungaria, o adevărată „poartă
a Balcanilor”. Nu este nici până
astăzi clar dacă ospitalierii şi-au

în această perioadă (probabil în 1265), voievodatul de pe Jiu a pierdut controlul asupra Ţării Haţegului, intrată, prin donaţie regală, în posesia lui Ioachim Gutkeled, fratele voievodului Nicolae al Transilvaniei (1265—1270). Presiunea regală asupra românilor, exercitată acum din două direcţii, a accentuat ostilitatea acestora faţă de o dominaţie din ce în ce mai împovărătoare. Ridicarea de către Ioachim Gutkeled, în intervalul 1265-1270, a celor două fortificaţii cu donjoane hexagonale de la Haţeg şi Mehadia mărturiseşte, în orice caz, existenţa unei ameninţări asupra sud-vestului Transilvaniei şi asupra Banatului montan

tările armate desfăşurate în preajma anului 1276 au făcut necesară crearea unui comitat al Haţegului, avându-l ca titular pe Petru Aba. Simptomatic pentru amploarea crizei înregistrate de dominaţia ungară asupra acestor regiuni este faptul că măsurile de represalii împotriva voievodului de pe Jiu au putut fi luate abia la câţiva ani după consumarea rebeliunii acestuia. Protagonistul expediţiei împotriva lui Litovoi a fost magistrul Gheorghe (Georgius) Baksa-un familiar al lui Laurenţiu Aba, care fusese instalat, la sfârşitul anului 1278, în demnitatea de ban al Severinului. Campania împotriva lui Litovoi, plecată din cetatea Severinului

Haliciul medieval. Parte din vechea cetate

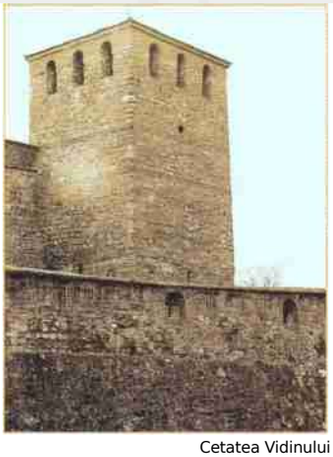

Cetatea Vidinului

moment în discuţie recuperarea de către regalitate a teritoriilor extracarpatice asupra cărora Litovoi îşi extinsese stăpânirea, în schimbul achitării de către români a unor obligaţii financiare şi, fără îndoială, al prestării formale de către Bărbat a omagiului vasalic, regele Ladislau al IV-lea s-a înclinat în faţa unui fapt împlinit, recunoscând rezultatele acestei prime etape a unificării formaţiunilor politice de la sud de Carpaţi. Restabilirea suzeranităţii ungare asupra voievodatului românesc extracarpatic nu a fost decât una episodică. Ofensiva lui Nogai asupra Ungariei, desfăşurată câţiva ani mai târziu

Ţaratului de Vidin asupra formaţiunilor politice din Oltenia a fost, în această perioadă, una în curs de consolidare, forţele sale rămânând active în regiune până în primele decenii ale secolului al XIV-lea, în confruntările din zona Porţilor de Fier.

Voievodatul de la Argeş. Unificarea formaţiunilor politice dintre Carpaţi şi Dunăre

Slăbirea dominaţiei Hoardei de Aur în răsăritul teritoriilor dintre Carpaţi şi Dunăre, la sfârşitul secolului al XIII, şi criza politică a Regatului Ungar după stingerea dinastiei arpadiene au facilitat tendinţele de autonomie ale entităţilor statale din regiunile subcarpatice şi progresiva extindere a autorităţii lor asupra câmpiei dunărene. În aceste împrejurări a avut loc, la sfârşitul veacului al XIII-lea, afirmarea vertiginoasă a voievodatului româ-

nesc din zona Argeşului

Radu Negru

unei „mărci” transcarpatice de frontieră cu reşedinţa la Câmpulung. O piatră de mormânt aparţinând unuia dintre conducătorii acestei formaţiuni, *comes Laurencius de Longo Campo,* datată în anul *„1300”,* are meritul de a ne oferi un reper cronologic destul de solid. Nu este încă pe deplin clarificată conjunctura în care s-a produs extinderea autorităţii „comiţilor” din Câmpulung asupra voievodatului de la Argeş şi, de asemenea, rămân la fel de nebuloase împrejurările care au dus la supunerea stăpânitorilor de la apus de Olt faţă de nucleul politic din Muntenia subcarpatică. Insistenţa cu care tradiţia

rile războiului purtat împotriva Ungariei de statele ortodoxe din nordul Peninsulei Balcanice (1316-1324), sprijinitoare ale rebeliunii nobilimii de la răsărit de Tisa împotriva noului rege Carol Robert de Anjou.

Cucerirea independenţei Ţării Româneşti faţă de Ungaria angevină

Menţiunile documentare referitoare la angajarea voievodului Basarab în operaţiunile militare din zona Mehadiei, în cadrul etapei finale a acestui război (1322-1324), sunt o dovadă certă a faptului că, în această perioadă, unificarea formaţiunilor politice din regiunile subcarpatice ale Munteniei şi Olteniei fusese deja realizată. Negocierile diplomatice purtate cu voievodul român, în numele regelui Carol Robert, de către Martin, comitele Sălajului, au avut drept efect încheierea

Basarab, în 1327, numindu-l *princeps devotus catholicus* şi lăudându-i acţiunile (opera) întreprinse pentru stârpirea neamurilor necredincioase *(ad exterminationem infidelium nationum)* pare să mărturisească existenţa anumitor forme de colaborare între voievodul român şi lumea catolică, cărora nu le putem preciza însă conţinutul.

Neîncrederea existentă între Ungaria şi Ţara Românească în anii de după 1324, determinată de insatisfacţia lui Carol Robert faţă de condiţiile în care fusese încheiată această pace, s-a transformat, pe măsura trecerii timpului, într-o tensiune din ce în ce mai evidentă. Departe de a se manifesta în planul relaţiilor externe ca un vasal al regelui Ungariei, Basarab a rămas, dimpotrivă, integrat într-un sistem politic care gravita în jurul Ţaratului Bulgar, reunificat la

Ţării Româneşti. Campania din septembrie-noiembrie 1330, întreprinsă cu o oaste înjghebată în grabă, a reprezentat, fără îndoială, o tentativă a regelui de a profita de degringolada în care intrase sistemul

Carol Robert de Anjou

sa militară, a refuzat ofertele de pace ale lui Basarab şi, în pofida anotimpului nefavorabil, şi-a continuat înaintarea către Argeş, capitala Ţării Româneşti, înaintând într-un teritoriu pustiit de localnici, înfometată şi lipsită de aprovizionare, oastea regală era deja extenuată

Severinului. Pentru a salva aparenţele, regele a încheiat cu Basarab un armistiţiu, a ridicat asediul şi şi-a început retragerea spre Transilvania, încercând să îşi deschidă drum, cu greutate, prin defileele Carpaţilor Meridionali. Românii şi-au dat seama fără întârziere că nu vor mai avea poate niciodată o şansă atât de favorabilă. Ceea ce a urmat a fost, pentru oastea regală, un adevărat dezastru: surprinse într-o ambuscadă şi izolate într-una dintre văile înguste ale munţilor, trupele lui Carol Robert au fost aproape decimate de către oştenii voievodului într-un măcel care s-a prelungit de vineri, 9 noiembrie, până luni, 12 noiembrie 1330.

Regele însuşi şi-a salvat viaţa cu mare dificultate, travestindu-se în hainele unuia dintre credincioşii săi.

Afirmarea internaţională a Ţării Româneşti

Alexandru pe tronul ţarilor din Târnovo. în 1331-1332, trupele muntene au participat din nou, în sprijinul bulgarilor, la războiul victorios purtat de aceştia împotriva Bizanţului; în aceeaşi perioadă Basarab a recuperat, se pare, cetatea Severinului. Reluat în 1335, războiul cu Ungaria s-a desfăşurat de această dată pe un front mult mai larg, izvoarele înregistrând confruntări armate atât în Ţara Bârsei, cât şi la Severin, această ultimă cetate rămânând însă, în cele din urmă, în stăpânirea Ţării Româneşti. O nouă fază a presiunii ungare s-a consumat în anii 1343-1345, după moartea lui Carol Robert şi încoronarea fiului său Ludovic cel Mare. Basarab a pierdut de această dată Severinul, iar fiul său Nicolae Alexandru, probabil asociat la tron, a acceptat, în cele din urmă, să depună omagiul de vasalitate faţă de

Bătălia de la Posada din 1330,

Dušan şi cu ginerele său Ivan Straţimir, ţarul Vidinului, al cărui protector a devenit. Aliniindu-se politicii Bizanţului şi patriarhiei ecumenice de izolare a statului bulgar şi a bisericii sale autocefale cu aspiraţii universaliste, Nicolae Alexandru a trecut biserica munteană sub ascultarea Marii Biserici din Constantinopol, care avea să ofere o altă legitimitate, Callistos şi a Marelui Sinod, acest transfer a avut drept urmare numirea lui Iachint ca „legiuit arhiereu a toată Ungrovlahia” şi revenirea Ţării Româneşti la ascultarea faţă de „Preasfânta Mare Biserică a lui Dumnezeu”. Acceptarea oficială a Ţării Româneşti în marele „Commonwealth” bizantin, realizată prin actul din 1359, a

9 Întemeierea Moldovei

Stema Moldovei

În pofida caracterului lor lacunar, izvoarele istorice ne oferă indicii care permit reconstituirea jaloanelor esenţiale ale evoluţiei organizării politice a

Organizarea politică a spaţiului est-carpatic

În anii care au urmat invaziei mongole, un duce numit Olaha - posibil etnonim al poporului român, în cazul în care nu este vorba totuşi despre o transcriere deformată a numelui rusesc Oleg — a fost întâlnit de misionarul franciscan Giovanni de Plano Carpini, in 1247, în drumul său de întoarcere de la curtea mareluihan.

Câţiva ani mai târziu, franciscanul Wilhelm de Rubruck

Rudolf de Habsburg

aliatului lor, regele Ottokar al II-lea al Boemiei, împotriva lui Rudolf de Habsburg. Această informaţie sugerează, implicit, faptul că românii de pe teritoriul Moldovei dispuneau deja, la acea dată, de resurse militare suficient de importante pentru a crea probleme unui stat de o oarecare anvergură, aşa cum era Rusia halicianã. Câteva semnalări sumare ale românilor din spaţiul est-carpatic îşi fac apariţia în două acte papale datând din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, emise în împrejurările încercărilor de reactivare a misionarismului catolic în Europa Răsăriteană. La 7 octombrie 1279, papa Nicolae al III-lea îi cerea legatului

(1306-1333), împotriva marcgrafului de Brandenburg, realitate care ne oferă triplul indiciu al capacităţii lor de acţiune într-o regiune îndepărtată, al asocierii lor cu forţe militare ale unor popoare care îşi câştigaseră o anumită faimă datorită spiritului lor războinic şi, nu în ultimul rând, al discretei lor migrări către un sistem politic diferit de acela al Hoardei de Aur.

Bogăţia depozitelor de arme şi piese de harnaşament datate în secolele XIII-XIV, descoperite la Vatra Moldoviţei, Coşna şi Cozăneşti (jud. Suceava), fac logică presupunerea

Cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii fac posibilă formularea unor sugestii în legătură cu localizarea formaţiunilor prestatale din aceste regiuni. Complexele funerare ale turanicilor nomazi erau grupate cu precădere în stepa dintre Prut şi Nistru, zonă în care aşezările autohtonilor dispăruseră încă din secolul al XI-lea. Marile căi de peregrinare sezonieră ale păstorilor nomazi urmau cursurile Nistrului, Prutului, Bârladului şi ale principalilor afluenţi ai acestora, infil-

30. DIR, C, XIII/II, p. 220-223.
31. Ibidem, p. 302.

urbane. Probabile reşedinţe ale unor conducători locali ai Hoardei, oraşele Costeşti şi Orheiul Vechi, erau caracterizate printr-o mare diversitate a populaţiei, prin dezvoltarea meşteşugurilor şi comerţului, printr-o prezenţă semnificativă a religiei musulmane şi a limbii arabe. Diferite populaţii integrate în sistemul politico-militar al Hoardei — cumani, alani, mordvini etc. - erau localizate în ţinuturile centrale şi meridionale ale viitorului stat moldovenesc, fiind instalate aici de către mongoli datorită caracterului războinic al acestora. O prezenţă consolidată în această epocă a fost aceea a alanilor caucazieni, a căror „ţară”, localizată de portulanele italiene şi de izvoarele arabe în regiunea de la nordul gurilor Dunării, includea probabil şi o parte a văii Prutului, desemnat în câteva hărţi nautice

riului dintre Carpaţi şi Nistru, probabil în bazinul râului Moldova, al cărui nume - aşa cum au relevat deja cronicarii medievali - s-a extins ulterior asupra întregului voievodat

numele oraşului Baia - important centru economic, devenit, câteva decenii mai târziu, cea dintâi capitală a statului moldovenesc - îşi derivă numele de la cuvântul maghiar *bánya,* cu înţelesul de

Scenă de luptă împotriva cumanilor
Biserica reformată din Mugeni, jud. Harghita, cca 1250

în schimb, într-un sistem de relaţii economice şi politice cu totul diferit. Raporturile economice cu Transilvania şi cu Rusia halicianã au favorizat stabilirea în aceste zone a unor colonişti saşi, a căror contribuţie la dezvoltarea

(Lvov), pe teritoriul statului halician. Aceloraşi regiuni le este caracteristică, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, circulaţia monedelor maghiare şi central-europene, într-o perioadă în care în ţinuturile răsăritene şi meridionale ale

afirmare erau, în zonă, Siretul şi Suceava -, este legată de creşterea importanţei drumului care străbătea Moldova de la nord la sud, legând oraşul Lvov de Marea Neagră şi de gurile Dunării, şi, de asemenea, de rolul important al derivaţiei acestui drum care se îndrepta către oraşele transilvănene Bistriţa şi Rodna şi, mai departe, către Europa Centrală. Formaţiunea politică de pe valea râului Moldova îşi consolidase, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, o poziţie puternic individualizată faţă de Cnezatul Haliciului, deşi organizarea sa ecleziastică continua să se afle în legătură cu acesta. Relaţiile acesteia cu Maramureşul oferă, fără îndoială, unul dintre cele mai clare exemple de strânsă colaborare între două formaţiuni statale situate de o parte şi de alta a Carpaţilor. Preponderenţa politică şi militară deţinută în

unile politice existente, în acea epocă, în nord-vestul Moldovei. Participarea, în 1325—1326, a românilor (*Walachi*) din aceste ţinuturi, alături de polonezi, mari părţi a teritoriului est-carpatic. Cea de a doua etapă, delimitată cronologic de anii 1350 şi 1355, s-a încheiat, după noi contraofensive tătare şi litu-

Cavalerie ungaro-polonă (*reconstituire)*

Ofensiva răsăriteană a Ungariei şi Poloniei

Cadrul extern în care s-au desăvârşit emanciparea politică a românilor de la răsărit de Carpaţi la mijlocul secolului al XIV-lea şi constituirea statului moldovenesc de sine stătător a fost creat de ofensiva Poloniei şi Ungariei împotriva Hoardei de Aur şi de tendinţa celor două regate creştine asociate de a-şi impune dominaţia asupra

Succesele campaniilor poloneze împotriva Haliciului din anii 1340-1341 i-au oferit regelui Ungariei, Ludovic de Anjou, şansa de a declanşa o serie de acţiuni ofensive în teritoriile de la răsărit de Carpaţi. Anunţate, în regiunile din nord-vestul Moldovei, prin martirizarea la Siret, în 1340, a doi călugări franciscani, campaniile militare ungare în teritoriile est-carpatice au fost iniţiate în anul

ungurii au reînfiinţat, în 1347, episcopia catolică a Milcoviei. În aceeaşi perioadă (1347—1349), Regatul Ungar şi-a extins dominaţia asupra voievodatului situat pe valea râului Moldova.

În 1349, la data anexării de către polonezi a Cnezatului Haliciului, Ludovic de Anjou crease deja, pe valea Moldovei, o „marcă” de apărare, în ale cărei structuri militare vasalii maramureşeni ai regelui deţineau un rol de importanţă majoră.

Constituirea statului moldovenesc. Cucerirea independenţei faţă de Ungaria

În cursul aceluiaşi deceniu au fost semnalate puternice tulburări în voievodatul vecin al Maramureşului, provocate de afirmarea agresivă a politicii regale în detrimentul formelor tradiţionale în care se exercitase, până în acel moment, auto-nomia acestei ţări româneşti. Presiunea regală asupra auto-

Dragoş. Pictură din sec.XIX

pentru repunerea în drepturi a acestora. Beneficiind de întregul sprijin al regalităţii, Drăgoşeştii au preluat, în anii care au urmat, controlul asupra Maramureşului, angajându-se în susţinerea întreprinderilor militare extra-carpatice ale suveranului. În 1359, intervenind la răsărit de Carpaţi, Dragoş din Giuleşti a înfrânt, în numele regelui, o răscoală a populaţiei locale din *„terra moldavana"*[32], readucând formaţiunea politică de pe valea râului Moldova în dependenţă faţă de regalitatea ungară. În aceeaşi perioadă a avut loc şi o tentativă a regelui polon Cazimir al III-lea de a aduce

32. DRH, D, I, p. 75-78

„descălecat” al lui Dragoş de întemeierea statului medieval Moldova. Unul dintre interpolatorii cronicii lui Grigore Ureche, Misail Călugărul, subliniază însă caracterul acestei formaţiuni care a constituit nucleul statului moldovenesc: „şi într-acea începătură a fost domnia ca o căpitănie”[33].

Destinul acestei mărci de graniţă a fost decis în Maramureş, acolo unde, câţiva ani mai târziu, voievodul Bogdan din Cuhea s-a ridicat din nou împotriva regalităţii ungare şi a susţinătorilor interni ai acesteia. Eşuând în încercarea de a scutura jugul hegemoniei ungare, Bogdan a părăsit Maramureşul împreună cu susţinătorii săi şi a trecut munţii în Moldova, unde a declanşat, în 1365, o amplă rebeliune împotriva Regatului Ungar. Susţinut de localnici, „infidelul notoriu” al regelui Ludovic a reuşit să îl înlăture

Bogdan I întemeietorul
Pictură de Pierre Bellet

Urmaşii lui Bogdan. Unificarea teritorială a Moldovei

Politica lui Bogdan a fost continuată de succesorul său Laţcu (cca 1367 - cca 1375), a cărui domnie s-a remarcat, pe planul afirmării statale, prin două realizări însemnate: reglementarea raporturilor cu Polonia, care i-a oferit sprijinul necesar împotriva presiunii constante a regelui angevin, şi stabilirea unei legături directe cu papalitatea - această ultimă acţiune fiind realizată, de asemenea, prin mijlocirea bisericii poloneze. Ca urmare a acestor iniţiative, Laţcu a obţinut din partea Curiei papale, în schimbul acceptării confesiunii catolice, un scaun episcopal la Siret, desprins din

victorii lituaniene de la Sinnie Vodî (1362). În 1368, Ludovic cel Mare îi scutea de la plata vămilor din Regatul Ungariei pe „negustorii lui Demetrius, principe al tătarilor”, în schimbul unui tratament similar rezervat negustorilor braşoveni „în ţara domnului Demetrius”[34]. Această rămăşiţă a puterii tătare a dispărut probabil în deceniul următor, ea fiind absorbită de către „ţara valahă” constituită în regiunile meridionale ale Moldovei. Evoluţia Moldovei către statul de sine stătător a fost oprită, pentru scurt timp, de instaurarea dominaţiei ungare asupra Haliciului (1377-1378), eveniment care a readus Moldova sub suzeranitatea Regatului Angevin. Dispariţia regelui Ludovic de Anjou (1382) şi criza puterii centrale în Ungaria în anii următori au provocat rapida dezagregare a sistemului său de dominaţie. În mijlocit, în anii următori, apropierea dintre Polonia şi Ţara Românească, act care marca transformarea convergenţelor istorice înregistrate în evoluţia celor două ţări româneşti extracarpatice într-o cooperare politică deliberată. La sfârşitul domniei lui Petru Muşat sau la începutul aceleia a succesorului său, Roman I, Moldova şi-a realizat unitatea teritorială prin absorbţia „ţării valahe” din regiunile meridionale, aflată încă, în 1386, sub

Roman I Muşat

33. G. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei, Bucureşti, 1978, p. 72

10 Dobrogea

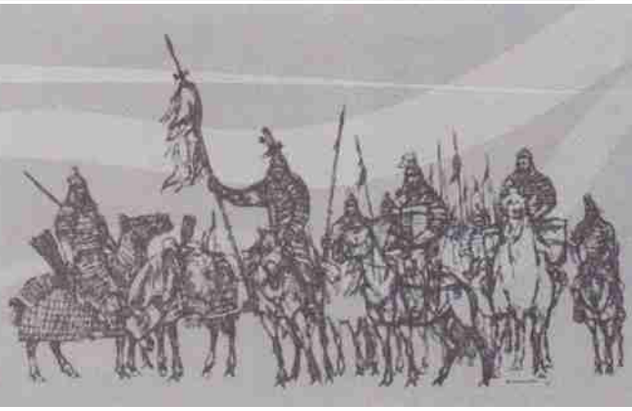

Cea mai mare parte a teritoriului dintre Dunăre şi Marea Neagră a fost integrată, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în

Călăreţi mongoli escortând un prizonier sas
(reconstituire)

Importanţa constituirii statelor medievale româneşti

Formarea statelor medievale româneşti a constituit un moment important nu numai pentru istoria românească, ci şi pentru aceea a Europei de Sud-Est. Dovadă a maturizării societăţii feudale, apariţia

Dezvoltarea generală a societăţii româneşti, impulsionată de apariţia statelor de sine stătătoare, a fost urmată de o consolidare politică şi militară care le-a îngăduit domnilor români să se integreze în lumea europeană a epocii lor. Organizându-şi treptat instituţiile politice

Revenirea temporară a autorităţii bizantine în această regiune a contribuit la stimularea dezvoltării, către mijlocul secolului al XIV-lea, a unui organism statal dependent de Bizanţ, care îşi avea nucleul în teritoriul dintre Vama şi Caliacra, cunoscut sub numele de „ţara

teritorială a acestui „despotat" a atins apogeul în anii de după 1370, când Dobrotici a ajuns să controleze regiuni din sudul actualei Dobroge şi, de asemenea, părţile centrale şi nordice ale ţărmului bulgar al Mării Negre. După moartea lui Dobrotici (1386) şi

Rămăşiţele cetăţii Capidava Dobroqea

Monede ale lui Ioan al V-lea Paleolog

Civilizaţia românilor în primele secole ale evului mediu aparţine mai cu seamă unui spaţiu rural, exprimându-se cu predilecţie prin categorii considerate în general „minore”: locuinţe

Tezaur monetar roman de argint de la Cluj-Napoca

Civilizaţia comunităţilor locale din Dacia postaureliană este constant atestată de documente arheologice aparţinând culturilor *Bratei-Ipoteşti-Costişa* (secolele IV-VI), *Ipoteşti-Cândeşti-Botoşana-Hanska-Filiaş* (secolele VI—VII), *Dridu* (secolele VIII-X) şi *Răducăneni* (secolele XI-XII).

Revenirea Bizanţului la Dunărea de Jos, la sfârşitul veacului al X-lea, a numărat printre consecinţele sale renaşterea vieţii urbane, revirimentul meşteşugurilor artistice, dezvoltarea

Garvăn (sec. XI-XII) înseamnă o reînnodare a unor vechi tradiţii romano-bizantine. În acelaşi domeniu al arhitecturii de cult, o menţiune specială merită expresivele monumente rupestre de la Basarabi-Murfatlar, datând din veacurile X-XI şi legate de o comunitate monastică ce utiliza capele săpate în cretă, cu bolţi semicilindrice, stâlpi şi încăperi specifice monumentelor

rat misiunea lui Hierotheos, episcopul Tourkiei. La Cenad *(urbs Morisena),* centrul politic al „ducelui” Ahtum, — cel botezat la Vidin, *secundum ritum Graecorum* -, fiinţa o importantă şi bine înzestrată

„Boldâgă”, dispunând de un sanctuar tipic bizantin - dovedesc existenţa unei vieţi religioase a cărei adevărată amploare va putea fi sesizată doar odată cu extinderea cercetărilor arheologice

Inventar de la Orheiul Vechi: veselă variată, tuburi de ceramică pentru încălzirea locuinţelor ete

Cană de lut smălţuită de la Garvăn-Dinogetia sec. X-XI

Murfatlar, Biserica principală, interior

celui dintâi episcop catolic al Cenadului, veneţianul Gerardus de Sagredo, care a înfiinţat aici şi o şcoală condusă de un *magister Waltherius.* În ceea ce priveşte Transilvania, rotonda de la Alba-Iulia — a cărei

trăsătură marcantă a perioadei cuprinse între sfârşitul secolului al XI-lea şi mijlocul celui de-al XIII-lea. Mitropoliei de Dristra, dependentă de patriarhia din Constantinopol, îi erau subordonate, la miilocul

Garvăn. Din anii 1249—1250 datează, în aceeaşi regiune, cea dintâi menţiune a episcopiei Vicinei, care va deţine un rol important în viaţa religioasă a teritoriilor româneşti până la mijlocul secolului al XIV-lea.

Structurile ecleziastice ortodoxe din Transilvania au fost, în schimb, supuse unei puternice presiuni din partea bisericii catolice oficiale; în aceste condiţii şi-a încetat existenţa, după 1205, episcopia ortodoxă din ţara fiilor cnezului Bâlea. Şi-au sporit, în schimb, autoritatea şi averile cele trei episcopate catolice înfiinţate, în de puternică viaţă românească şi ortodoxă care a fost, de-a lungul evului mediu, Ţara Făgăraşului. În contextul ofensivei politice, confesionale şi ideologice a Occidentului catolic din prima jumătate a secolului al XIII-lea s-au consumat, în teritoriile extracarpatice ajunse sub controlul regalităţii ungare, evenimentele legate de crearea şi tentativele de consolidare a episcopatelor Cumaniei (1228) şi Severinului (1237—1238), împreună cu preocupările misionarilor dominicani de atragere la catolicism a locuitorilor acestor ţinuturi.

Dezvoltarea structurilor sociale şi politice feudale a stimulat,

Catedrala barocă romano-catolică din Oradea

Biserica romano-catolică din Cenad

Cluj-Mănăştur, Vladimirescu-Arad ş.a.) şi prin începutul înlocuirii acestora cu cetăţile din piatră (Feldioara - ante 1222).

O biserică-sală de mici dimensiuni care ar putea data de la sfârşitul secolului al XI-lea a fost cercetată la Sânnicolaul de Beiuş (jud. Bihor); acesteia i s-a adăugat, cu ocazia unei refaceri din secolul al XIII-lea, un turn-clopotniţă păstrat astăzi în stare de ruină. Cea dintâi catedrală catolică de la Alba-Iulia - o bazilică cu trei nave, cu o singură absidă semicirculară, navele laterale terminându-se, spre est, cu pereţi drepţi - a fost ridicată la începutul veacului fost precedată de o biserică din lemn având exact acelaşi plan şi care a fost datată în ultimele decenii ale secolului al XI-lea.

Sculptura acestei perioade este ilustrată de relieful „Maiestas Domini” din timpanul portalului primei catedrale din Alba-Iulia şi de consola cu „Sufletele drepţilor din sânul lui Avraam”, aparţinând aceluiaşi edificiu, ambele databile în secolul al XII-lea; alte elemente decorative caracteristice pentru sculptura acestei perioade romanice sunt păstrate de bisericile din Ocna Sibiului, Vurpăr şi Cluj-Mănăştur.

În tumultul evenimentelor ce au marcat istoria românească în veacul scurs între invazia mongolă şi constituirea statelor medievale româneşti extracarpatice, datele de istorie ecleziastică devin mai numeroase şi mai expresive decât în epoca anterioară. Românii, ca şi

Obiecte de argint aurit din sec. XIII - XIV:
1. Brăţară
2. Pandantive, Voineşti, jud. Iaşi
3. Diademă de la Cotnari

la Vicina, Licostomo şi Cetatea Albă, în primele decenii ale secolului al XIV-lea, şi activitatea depusă de aceştia în direcţia convertirii tătarilor nu au înregistrat succese notabile, reprezentanţii acestui ordin suferind, în repetate rânduri, martirajul în mijlocul unui mediu confesional lipsit de toleranţă. În aceleaşi ţinuturi ale Dunării maritime, a căror importanţă politică şi economică sporise considerabil, îşi continua activitatea episcopia ortodoxă a Vicinei şi îşi făcea apariţia aceea a Cetăţii Albe, ambele subordonate patriarhiei constantinopolitane. Criza în care au intrat aceste structuri ecleziastice către mijlocul

crife, şi de existenţa unor vechi manuscrise slavo-române, din rândurile cărora pot fi citate un *Triod Penticostar,* un *Evangheliar,* un *Apostol* şi aşa-numitul *Octoih de la Caransebeş* (sec. al XIII-lea).

În ceea ce priveşte Transilvania, datele de care dispunem ne permit să constatăm o creştere a nivelului educaţiei, un spor de cultură, manifestate mai ales în

Biserica romano-catolică Calvaria de la Cluj-Mănăştur. Fecioara Maria cu Pruncul Iisus

elementar, amintite în cel de-al patrulea deceniu al veacului al XIV-lea la Jucu, în părţile Clujului, şi în regiunea Orăştiei.

Manifestările artistice ale acestei perioade mărturisesc, iniţial, şocul resimţit ca urmare a invaziei mongole din 1241-1242. Amploarea înregistrată, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, de ridicarea cetăţilor din piatră, - regale, nobiliare sau comunitare -, împreună cu completa abandonare a anacronicelor fortificaţii de pământ şi lemn, constituie dovada clară a unei adevărate revoluţii în domeniul arhitecturii militare din aceste regiuni, asemenea incinte fortificate facându-şi apariţia şi în ţinuturile extracarpatice. Mult mai numeroase şi mai bine păstrate decât vestigiile arhitecturii militare sunt monumentele aparţinând domeniului

decenii ale veacului al XIII-lea şi la începutul celui următor, este marcată de ridicarea, în această epocă, a bisericilor din Densuş (caracterizată prin îmbinarea unui model din ambianta cultural-ecleziastică balcanică

1. Cruce-relicvar de la Dinogetia-Garvăn (sec. IX).
2. Cercei de tâmplă (sec. XIII, Voineşti, jud.

clădirile ecleziastice de zid din teritoriile de la sud de Carpaţi, din perioada premergătoare închegării Ţării Româneşti, pot fi menţionate bisericile de la

IOAN-AUREL POP

Românii în secolele XIV-XVI:

de la „republica creştină“ la

1 Cadrul internaţional în secolele XIV-XVI

Până în secolul al XIV-lea, măruntele state ale românilor (sau cele în care românii au jucat un rol politic important, alături de alte etnii) - Cel de-al XIV-lea secol, prin afirmarea statelor româneşti unitare de la sud şi est de Carpaţi - Ţara Românească şi Moldova — marchează intrarea pe arena politică central- şi sud-est-europeană a românilor ca subiect internaţional de sine stătător, cu un cadru politic propriu recunoscut.

Dacă intervalul 1200—1300 a stat sub semnul confruntării dintre forţele catolice occi- dentale şi cele tătaro-mongole venite dinspre stepele nord- pontice, după 1300 reculul lumii „păgâne” răsăritene este evident în faţa asalturilor creştine europene. Totuşi, în a doua parte a secolului al XIII-lea, urmările vechilor invazii pecenego-cumane şi mai ales dominaţia Hoardei încălcărilor rânduielilor creş- tine şi alunecării spre practici „păgâne” şi spre alianţe cu „păgânii”. Regiuni întregi din regat scăpaseră de sub controlul puterii centrale. Criza de la finele secolului al XIII-lea din regatele

Cazimir al III-lea

Przemyslizilor (1306) şi, respec- tiv, Arpadienilor (1301). Criza din Boemia a devenit evidentă după 1278, când Rudolf I de Habsburg a obţinut o victorie

1310, prin venirea la tron a dinastiei de Luxemburg. Ungaria s-a refăcut treptat după 1308, în timpul domniei primu- lui rege angevin, Carol Robert (1308-1342), pentru ca să atin- gă apogeul puterii sale în acest veac sub regele Ludovic I (1342-1382). Polonia ajunge şi ea un stat centralizat (după ce fusese, de fapt, un grup de state) abia sub condu- cerea capabilului principe din dinas- tia Piasti, numit Vladislav Łokietek (cel Scurt) şi încoronat la 1320. Urmaşul său, Cazimir al III-lea (1333-1370), avea să facă din Polonia o mare putere a Europei Centrale. La moartea acestuia însă, s-a stins vechea dinastie a Piastilor, fapt care l-a adus temporar pe Ludo- vic I de Anjou al Ungariei şi pe

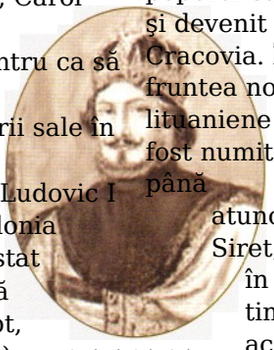

Ludovic I de Anjou

Hedwiga cu marele-duce al Lituaniei, Vladislav Jagiełło, creştinat în formă apuseană (1386) împreună cu poporul său şi devenit şi rege la Cracovia. În fruntea noii dioceze lituaniene a fost numit Andrei Vassilo, până atunci episcop de Siret, în Moldova. În timpul acestor evoluţii din Boemia, Ungaria şi Polonia, s-au afirmat statele româneşti, Ţara Românească şi Moldova, pe măsura refluxului Hoardei de Aur.

Ameninţarea islamică dinspre est, slăbită, dar nu ani- hilată, este urmată şi însoţită de o alta, de acelaşi tip, dar mult mai primejdioasă. Este vorba despre asalturile

Regina Poloniei Hedwiga

Vladislav Jagiello

Ţările Române, Ungaria, Polonia, forţe sârbeşti, albaneze şi occidentale, individual sau în alianţe, au reuşit să obţină importante succese în oprirea înaintării turcilor spre centrul Europei. Între liderii care

Bătălia de la Nicopole din 1396

Turcii otomani, ajunşi stăpâni peste un cap de pod european în 1354, au supus pe rând imense regiuni ale Imperiului Bizantin (cu oraşul Adrianopol, în 1361), au desfiinţat ţaratele bulgare, i-au învins pe sârbi la Kossovopolje (1389) şi şi-au fixat hotarul pe Dunărea de Jos. În acest moment, are loc o primă concentrare de forţe creştine occidentale şi central-europene, sub conducerea regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, sub forma Crucia-dei Târzii (Defensive), pentru oprirea înaintării Semilunii. Este vorba despre bătălia de la Nicopole, din 1396, care, deşi soldată cu eşec pentru

Iancu de Hunedoara

Kastrioti Skanderbeg, Vlad al III-lea Ţepeş, Ştefan cel Mare, Matia Corvinul, Pavel

în 1453, a constituit o grea lovitură pentru creştinătate, marea înfrângere a otomanilor la Belgrad (1456) a oprit pentru mai bine de trei sferturi de veac înaintarea acestora spre Buda şi Viena. Totuşi, în a doua parte a secolului al XV-lea,

Bătălia de la Kossovopolje din 1389 (*reconstituire)*

Secolul al XVI-lea stă sub semnul influenţei crescute, al dominaţiei şi suzeranităţii otomane în regiune. În fruntea turcilor ajunge unul dintre cei mai capabili sultani din toate timpurile - Süleiman Kannunî, numit în Occident Magnificul (1521-1566) - care, spre a contracara Imperiul Romano-German, face alianţă cu Franţa şi înaintează până în centrul Europei. La 1521, turcii ocupă Belgradul - apărat cu eroism de Iancu de Hunedoara în 1456 - şi insula Rhodos, zdrobesc oastea ungară în 1526 (la Mohács) şi apoi

Sigiliul lui Mircea cel Bătrân

cu scopul stăpânirii Ungariei şi al dominaţiei în Europa Centrală. Deopotrivă împăratul habsburg şi sultanul otoman se considerau moştenitori de drept ai coroanei ungare, deşi de fapt ţara a rămas împărţită în trei: Ungaria superioară,

A doua jumătate a secolului al XVI-lea găseşte Europa Central-Orientală fără unul din-tre stâlpii creştinătăţii, anume Ungaria, şi fără implicarea în politica antiotomană a Poloniei. Se accentuează dezinteresul oficial al statului polon faţă de rezistenţa activă antiotoma-nă, în paralel cu tendinţele de expansiune ale nobilimii polone asupra teritoriilor ucrainene şi belaruse şi asupra zonei răsă-

ţării a fost disputat deopotrivă de Habsburgi, de francezi şi de forţe politice sud-est-europene. Până la urmă, în 1575 ajunge rege al Poloniei Ştefan Báthory, principele Transilvaniei, vasal al sultanului de la Constantinopol. Concepţia de guvernare a aces-tui principe, care şi-a constituit la Cracovia o cancelarie specială de conducere a Transilvaniei, viza deopotrivă oprirea expan-siunii răsăritene a

victoria creştină de la Lepanto (1571) şi după eforturile unui greu război cu Persia, care dura din 1578. Nemulţumirile interne cauzate de depresiunea financiară din statul sultanilor se puteau canaliza spre un război de amploare cu vreun inamic extern. Acesta putea fi şi Polonia, dinspre care veneau raiduri căzăceşti în Moldova şi care iniţiase negocieri cu Imperiul Habsburgic. Până la urmă, celălalt protagonist al conflictului armat aflat în pregă-tire avea să fie Liga Creştină, care începea să se închege din forţele Habsburgilor, Spania, Sfântul Scaun, ducatele italiene Mantova, Toscana şi Ferrara. Poarta avea să ducă împotri-va acestei alianţe un conflict istovitor (între 1593 şi 1606), numit „Războiul cel Lung” sau „Războiul de 15 Ani”. Un factor nou pe scena Sud-

ŢĂRILE ROMÂNE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Economie şi societate 2

Zona central-sud-est-europeană a fost serios afectată în evoluţia sa de gravele conflicte armate din secolul al XIII-lea, mai ales de

Chiar şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea se resimţeau clar urmările acestor evenimente, mai ales că raziile de jaf ale tătarilor au continuat, ca şi dominaţia indirectă a acestora în spaţiile extracarpatice. După oprirea relativă a asalturilor mongole, se înregistrează un nou factor perturbator, anume marea ciumă de la 1347-1349, care a redus cu circa o treime populaţia Europei Occidentale. Urmează un lent proces de

ca urmare a creşterii populaţiei. În Transilvania (cu Banatul şi Părţile Vestice) au fost consemnate documentar până la jumătatea secolului al XIV-lea circa 2.500 de aşezări, iar populaţia totală a ţării este apreciată la 550.000-600.000 de locuitori. Ţara Românească putea să aibă pe la 1400 aproape 500.000 de locuitori, iar Moldova ceva mai puţini (probabil 400.000). În acel timp, densitatea populaţiei era

Cetatea Hârşova, loc important pentru schimburi de mărfuri dintre români şi genovezi

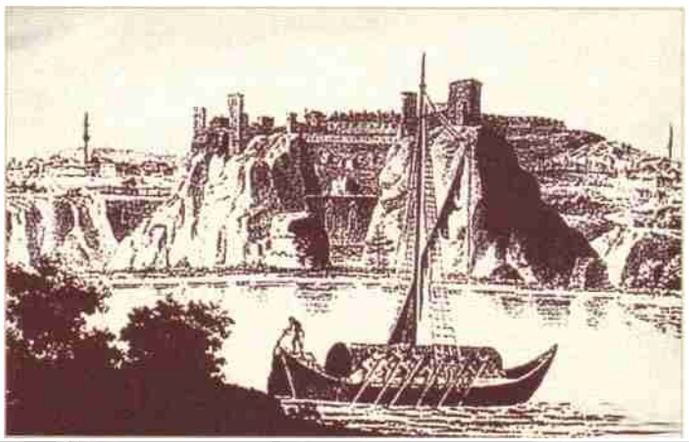

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se semnalează un larg proces de roire (colonizare internă, din aproape în aproape) a populaţiei din zona colinară şi submontană, intens locuită, spre regiunile joase, de şes, precum şi dinspre apus spre răsărit, mai ales între Prut şi Nistru, de unde fusese eliminată stăpânirea tătară. Arheologia medievală a demonstrat că nu mai existau în epocă zone mari complet nelocuite, cum par a sugera metaforic unele surse narative. „Descălecatul", situat undeva între legendă şi realitate, nu a fost nici el un proces preponderent demografic, ci unul politic şi s-a desfăşurat în interiorul aceluiasi spatiu de

de război, mai ales tătari, erau aşezaţi ca robi pe domeniile boierilor şi ale mănăstirilor. În cursul unei expediţii în Ţara Românească, Ştefan cel Mare (1457—1504) a mutat forţat mii de robi ţigani în Moldova. Pe de altă parte, campaniile otomane la nord de Dunăre din anii 1418, 1420, 1438, 1462, 1476 etc. au fost devastatoare, încetinind creşterea demografică. Totuşi, în ciuda impedimentelor de tot felul, populaţia Ţărilor Române creşte treptat în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, ceea ce dă un impuls dezvoltării economice. Dintre cele două ocupaţii de bază, cultivarea pământului şi creşterea animalelor (adesea complementare), prima

Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei

Port maritim din Veneţia

tre din zona Mediteranei, dar şi spre Apus. Comerţul cu grâne la gurile Dunării ajunge un obiect de dispută între Genova şi Veneţia. În chip tradiţional, animalele rămân principala marfă de export a Ţărilor Române. Se creşteau vite mari şi mici, mai ales oi. Importanţa oieritului reiese şi din numele unei dări de bază către vechile aşezări stabile pentru iernat. Oieritul s-a identificat în asemenea măsură cu viaţa românilor încât unii străini au ajuns să considere etnonimul *vlah* (român) drept sinonim cu păstor. Păstorii îşi mânau turmele în locuri potrivite, peste graniţele politice ale vremii. Astfel, la 1404, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, încerca să oprească trecerea oilor din Transilvania la sud şi est de Carpaţi, în timp ce, peste puţin timp (la 1418), Mihail I, domnul Ţării Româneşti, îngăduia locuitorilor din satul transilvan Cisnădie -

Uric al lui Roman (Muşat), prin care dăruieşte unui slujitor credincios trei sate pe Siret

Unii oameni, mult mai puţini, se ocupau cu extracţia unor substanţe din sol şi subsol şi cu meşteşugurile. Tradiţia era mult mai veche în Transilvania, unde metalele preţioase şi fierul se exploatau încă din antichitate. Minele mai importante erau situate într-un nucleu bine definit din Carpaţii Apuseni, dar şi la Rodna, la Rimetea (Trascău) şi în zona Hunedoarei. Aurul se scotea şi din nisipul râurilor, în Ţara Românească şi, mai ales, în Transilvania. Faptul este semnalat încă de Notarul Anonim al regelui Béla, pentru cumpăna secolelor IX şi X. Cuprul se extrăgea,

Deşi meşteşugurile sunt prezente şi la sate, în târguri şi în curţile domeniale, - fierărit, armărit, prelucrarea lemnului, pădurărit, plutărit, obţinerea şi prelucrarea lânii, pielărit etc. -, formele lor clasice se dezvoltă în oraşe. Procesul de urbanizare a fost destul de lent şi a urmat mult timp calea sud-est-europeană, de tip bizantino-slav. Oraşul, în înţeles de burg medieval occidental, s-a dezvoltat treptat, mai ales în Transilvania, în urma procesului de colonizare a germanilor. Modelul a venit prin filieră germană, fiind apoi preluat cu adaptări şi de unguri,

Timişoara medievală

Klausenburg, Kolozsvár), Bistriţa (Bistritz, Bistricia, Nösen, Beszterce), Turda (Thorenburg, Torda), Alba-Iulia (Alba Giule, Weissenburg, Gyulafehérvár), Dej (Desch, Deés, Dés), Deva (Dimrich, Déva), Hunedoara (Eisenstadt, Vajdahunyad), Sighişoara (Schässburg, Segesvár), Sebeş (Möhlbach, Szászsebes), Mediaş (Mediasch, Medgyes), Orăştie (Brasium, Broos, Szászváros), Timişoara (Temeschwar, Temesvár), Oradea (Gross-wardein, Nagyvárad), Sighet (Máramarossziget), cu o populaţie variabilă, de la 1.000 la 7.000 de locuitori. În Ţara Românească, mai însemnate erau Câmpulung, Argeş, Oraşul de Floci, Brăila, Slatina, Piteşti, Râmnicu-Vâlcea, Turnu, Giurgiu, Târgovişte (unele având colonii catolice

Oraşele transilvane au ajuns la o dezvoltare mai mare, din toate punctele de vedere, înconjurate cu ziduri de incintă, oraşele din această regiune au evoluat în mare parte după modelul urbanistic al

Cetatea Braşovului

sărăcimea oraşelor, formată din calfe, ucenici, mărunţi cultivatori, cerşetori etc. Meşteşugarii erau organizaţi în bresle (asociaţii ale patronilor) care lucrau în acelaşi domeniu (branşă) sau în domenii înrudite. Breslele au jucat un important rol economic, politic şi militar, în apărarea porţilor,

avea o ramificaţie terestră foarte circulată dinspre Boemia şi Ungaria, prin Transilvania, pe la Braşov şi apoi prin sudul Carpaţilor de Curbură până la Brăila şi la gurile fluviului. Al doilea drum unea Marea Neagră cu Marea Baltică, de la Cetatea Albă şi Chilia, prin Moldova, spre Lvov, Torun şi Gdansk. El

mult la consolidarea puterii centrale. Cele două drumuri pomenite se întâlneau la gurile Dunării şi la Marea Neagră, pe litoralul vestic şi nord-vestic al acesteia, acolo unde erau situate Chilia şi Cetatea Albă. Acestea au devenit obiect de concurenţă aprigă între genovezi, Ţara Românească,

Producţia de mărfuri şi căile de comunicaţie intens frecventate au stimulat nevoia de monedă. De aceea, domnii români au emis monede proprii: ducaţi, dinari şi bani de argint (cu unitate ponderală marca de argint) în Ţara Românească şi groşi, cu subdiviziuni (cu unitate ponderală *sommo*, moneda genovezilor de la Marea Neagră), în Moldova, în Transilvania, unde circulau monedele din Ungaria, s-au deschis, după reformele monetare ale lui Carol Robert, mai multe ateliere monetare locale.

Societatea medievală a Ţărilor Române avea numeroase caracteristici ale regimului feudal central-european, dar şi multe particularităţi locale. Arheologia medievală, dar şi izvoarele scrise atestă de timpuriu o elită social-politică, cu rădăcini încă din perioada migraţiilor. Numele real al acestei

Cetatea Albă

preluată de români de la slavi (care au dominat un timp părţi întinse ale vechii Dacii), dar are origine germanică şi însemna la început principe, conducător; numele de jude vine din latinescul *iudex* (judecător, arbitru, şef). Este probabil ca protoromânii să fi folosit întâi numele latinesc, dar, treptat, în timpul convieţuirii cu slavii vor fi preluat şi denumirea de cnez, alături de cea veche, luzii (cnezii) erau fruntaşii comunităţilor săteşti, iniţial aleşi şi cu atribuţii prioritar judecătoreşti-administrative. Ulterior, pas cu pas, ei şi-au permanentizat funcţia de râu. Ei au fost numiţi cnezi de vale, spre a-i deosebi de cnezii mărunţi sau cnezii de sat. Unii dintre juzi sau cnezi, în situaţii de primejdie, au fost învestiţi şi cu atribuţii militare şi numiţi duci sau voievozi. Oamenii de rând din comunităţi ajung să facă anumite servicii cnezilor, servicii devenite treptat obligaţii: munci pe pământul rezervat cnezilor, cote patrimoniale din venituri. Cnezii/juzii devin o verigă de legătură a satelor cu puterea centrală, după ce anterior jucaseră acelaşi rol în cadrul temporarelor formaţiuni politice ale barbarilor. Ei apărau ordinea internă în

Statutul cnezilor români, relativ uniform pe întreg spaţiul carpato-dunărean, se va modifica treptat, mai ales după încadrarea politico-militară a Transilvaniei în Regatul Ungariei (proces derulat din secolul al XI-lea până după 1200) şi după constituirea statelor unitare româneşti sud- şi est-carpatice. Vechea elită feudală tradiţională, de sorginte romano-bizantină şi de influenţă slavă timpurie, precum şi oamenii dependenţi de această elită nu-şi mai aveau locul lor precis în noile structuri. Statele feudale centralizate şi unitare şi-au constituit structuri sociale specifice. În Ungaria medievală, fiindcă erau proprietari ereditari de pământuri lucrate de supuşi şi aveau atribuţii militare. Prin aceasta ei aveau caracteristicile de bază ale unui feudal. Dar nu le aveau pe toate. Un feudal autentic al unui stat feudal - fie şi în Europa Centrală şi de Sud-Est - presta „servicii fidele” faţă de suzeranul/suveranul său şi era dăruit cu un feud sau cu mai multe (chiar dacă nu participa la un autentic „contract vasalic”, ca în Occident). Garanţia acestei danii era actul de donaţie emis de suveran. Cnezii (juzii) români, neavând astfel de acte, s-au pus repede, în mare parte, în serviciul

Cetatea ţărănească Câlnic

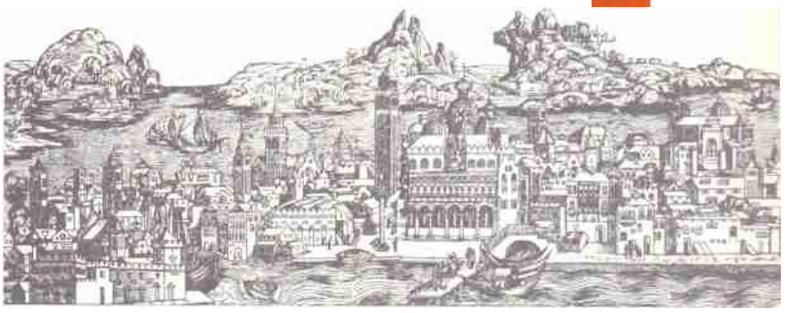
Veneţia. Gravură de epocă

Aceia dintre cnezi care, din varii motive, nu au reuşit să se facă plăcuţi şi utili puterii centrale au rămas un timp mărunţi proprietari pe baza vechiului drept cnezial, cutumiar. Ei erau, natural, oameni liberi şi stăpâni, dar stăpâni de rang secund acum, neoficializaţi, pasibili oricând de decădere pe scara socială, mai ales dacă alţii obţineau acte scrise pentru pământurile lor.

În Transilvania, procesul a fost similar, dar mult mai complicat, contorsionat şi grav prin urmări, datorită, în primul rând, impunerii unei noi ordini feudale şi unei confesiuni apusene, străine de tradiţia românilor.

Românii din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Sătmar, Ung, Bereg, Ugocsa etc. făceau parte din Regatul Ungariei, condus de autorităţi neromâneşti, cu alte rânduieli, cu altă limbă, cultură şi alte tra-

„schismatici", pe de alta. Pentru lumea acelui timp, aceste măsuri erau perfect morale şi firești, chiar dacă urmările lor au fost negative.

Venirea dinastiei de Anjou în Ungaria (1308) a agravat lucrurile în acest sens, deoarece statul şi-a luat tot mai mult în serios rolul de regat apostolic, cu misiunea de combatere a

Cetăţi medievale transilvane în viziunea lui Conrad von Weiss

de Anjou (1342-1382). În acest cadru, cnezii români, mai ales începând cu secolul al XIV-lea, aveau un triplu handicap în afirmarea lor social-economică şi politică, în viaţa statului. Mai întâi, ei nu erau catolici, ceea ce, treptat şi gradat, ajunge un motiv serios de

din urmă lucru nu era important, dar cu timpul începe să fie.

Înclinăm să credem că identitatea naţională a fost treptat augmentată tocmai de

adevărate acte de rebeliune. Ca urmare, în anul 1366, regele Ludovic I a stat şase luni în Transilvania, la marginile estice ale regatului, pentru a rezolva chestiunea spinoasă a „răufăcătorilor" interni şi a „infidelilor" externi, adică a inamicilor săi şi ai autorităţilor ungare. În

nobilimea Transilvaniei, în bloc, ca stare, se adresa atunci suveranului său cerând nimicirea „răufăcătorilor" de orice naţiune, „mai precis români"[1].

Regele lua măsuri juridice ferme pentru îndeplinirea acestei cereri, pretinzând în schimb ajutorul militar al nobilimii transilvane pentru pedepsirea „rebelilor" de la hotare. Aceşti rebeli nu erau alţii decât voievozii Ţării Româneşti şi Moldovei, adică Vladislav I Vlaicu, respectiv Bogdan I. Cel dintâi era în mod direct acuzat de rege în 1365 că se revoltase „cu învoirea trădătoare şi cu tainica înţelegere a românilor şi locuitorilor acelei ţări"[2]. Mai

1. DRH, C, XIII, p. 159-165, nr.
2. DRH, D, I, p. 78-80, nr. 42

măsuri uniformizau structurile atât de eterogene ale ţării, dar, în cazul în speţă, loveau în cnezii români, deoarece ei nu aveau acte de donaţie (îşi stăpâneau cnezatele prin dreptul românesc obişnuielnic, după tradiţie) şi erau de confesiune răsăriteană (ortodoxă). Iar obţinerea actelor de donaţie începe să fie tot mai dificilă, deoarece concurenţa cu nobilii unguri este acerbă.

Ludovic I de Anjou

colonizarea unor noi populaţii, aducerea de hospites, pe pământuri stăpânite anterior de localnici; danii făcute episcopiilor şi mănăstirilor catolice; condiţii, unii dintre cnezi s-au adaptat şi au îndeplinit exigenţele fixate, iar alţii au ajuns supuşi pe fostele lor pământuri. Totuşi, măsurile drastice preconizate de Ludovic I şi de nobilimea transilvană nu s-au putut aplica întocmai şi nu s-au putut generaliza, din mai multe motive. Unul important a fost necesitatea apărării ţării în faţa atacurilor otomane, venite dinspre sud şi sud-est.

Altul a fost politica de întărire a puterii centrale din regat, pentru care suveranii au avut nevoie de suport contra marii nobilimi centrifugale. În asemenea împrejurări, cnezii români, cu mari calităţi militare, erau foarte utili statului, fie că erau sau nu erau posesori de diplome regale şi catolici. Conta doar calitatea lor de luptători înarmaţi, capabili să apere ţara şi pe rege.

Unii, pentru a se proteja sau a

Prima atestare documentară a Castelului Bran o reprezintă actul emis la 10 noiembrie 1377 de Ludovic I de Anjou

mari faţă de puterea centrală (ei erau stăpâni semioficiali, căci mai aveau o treaptă până la înnobilare);

3) cnezi înnobilaţi *(nobiles kenezii*), cu diplomă regală şi drept nobiliar în vechile lor cnezate, numite acum şi *possessiones* (erau stăpâni oficiali, asimilabili teoretic nobilimii regatului);

4) cnezi supuşi pe domeniile feudale nobili are şi bisericeşti, intraţi de drept în rândul iobagilor şi asimilaţi adesea cu juzii sătеşti *(villici),* un fel de primari ai satelor aservite; aceşti cnezi, aşezaţi mai ales în zonele deschise, de câmpie, pe cursurile inferioare ale râurilor, unde

preconizase regele Ludovic I cu aproximativ un secol înainte, anume cnezii supuşi pe domeniile feudale (a căror calitate era tot mai des asimilată cu o funcţie sau o slujbă), cu statut de oameni dependenţi, şi cnezii nobili sau asimilaţi nobililor.

Pentru societatea românească însă, cnezii fuseseră de un singur fel şi întruchipaseră ideea de stăpân, anume stăpânii de cnezate, cu rol militar, judecătoresc, cu reşedinţe mari şi ctitori de biserici. În regiunile transilvane în care influenţa Regatului Ungar a venit formal şi târziu s-a păstrat cea mai viguroasă cnezime, stăpână de

Cnezii români recunoscuţi ca nobili prin privilegii individuale sau colective nu aveau atribu-tele deplinei nobilitari decât în persoana lor, în justiţie, ca judecători, ca membri ai comu-nităţii nobiliare comitatense, ca oşteni, scutiţi de vămi. Altmin-teri, posesiunile lor rămâneau în general grevate de obligaţii cneziale specifice faţă de cetăţi.

Puţini cnezi înnobilaţi au reuşit performanţa de a-şi transforma cnezatele în proprietăţi nobiliare depline şi de a deveni membri recunoscuţi ai stării nobiliare a regatului. Aceştia, de regulă, au devenit catolici şi treptat s-au maghiarizat. Elita românească a ajuns astfel în secolul al XVI-lea o măruntă categorie de fruntaşi ai satelor, în mare parte aserviţi, fapt pentru care termenul de „român" (*Valachus*) devine sinonim cu „iobag".

În Ţara Românească şi Moldova, în secolul al XV-lea, supuşi. Elita feudală este stratificată: în Transilvania, se află în frunte baronii, prelaţii şi comiţii, adică aristocraţii sau marii nobili, după care urmează nobilii comuni (de rând) şi nobilii condiţionări; în Moldova şi Ţara Românească, boierii erau şi ei mari şi mici,

Curtean şi arcaş din vremea lui Alexandru cel Bun (*reconsti-tuire)*

(Făgăraş), fiindcă în perioada formării clasei feudale oficiale (statale) acest teritoriu făcea parte din Ţara Românească. La sud şi est de Carpaţi, în secolele XV— XVI, în general, mănăs-tirile erau mai bogate decât boierimea. Până în secolele al XIV-lea (în Transilvania) masculine dintr-o familie mare, un neam (genus) sau un clan.

În Moldova totuşi, femeile (fetele) stăpâneau şi moşteneau pământul deopotrivă cu bărbaţii (băieţii). Cu timpul, stăpâni-rea va fi individualizată şi, în Transilvania, se va aplica princi-piul primogeniturii.

Noţiunea de suveranul avea dreptul de stăpâ-nire superioară asupra întregului pământ al ţării (*dominium eminens*), dar şi acesta se manifesta, de la un timp şi în unele cazuri, doar teoretic şi simbolic. De aceea, juriştii preferă pentru evul mediu noţiunea de posesiune şi de drept de posesiune.

Sigila Muşatinilor

Supuşii proveneau din vechile comunităţi rurale (sate), cândva libere, din cadrul cărora s-au ridicat mulţi dintre juzi/cnezi.

Ţăranii dependenţi sunt men-ţionaţi de timpuriu ca *rustici, Olachi popularii,* oameni de rând, oameni comuni etc. În Ţara Românească, după formarea deplină a statului cu instituţiile sale, apar cu numele de „sat" *(selo),* oameni (*liudi*), săraci *(siromahi*), ţărani de la munte (*horane),* dar mai ales vecini (în analogie cu *parecii* bizantini) şi, spre finalul evului mediu şi la începuturile lumii moderne, rumâni. Cel mai frecvent nume dat ţăranilor dependenţi în secolele XV—XVI, când docu-

Privilegiu acordat negustorilor braşoveni la 7 octombrie 1476

Sub aspect juridic, cu toţii erau oameni liberi. Când s-a trecut la documente în limba română (masiv după 1600), termenul de vecin (ca şi cel de vlah) este tradus prin „rumân”, care în secolul al XVII-lea înseamnă cert ţăran dependent şi legat de pământ. În tot acest timp, numele de rumân s-a aplicat şi ca etnicon, desemnând poporul român în ansamblu şi purtând în sine amintirea latentă a Romei. În la un timp *moşneni* sau *megieşi în* Ţara Românească şi *răzeşi* în Moldova. Unii istorici i-au socotit mici boieri, fiindcă erau stăpâni ereditari ai pământurilor lor, cu drepturi depline asupra acestora. Le lipseau însă alte atribute ale feudalităţii. În Moldova existau regiuni întinse locuite de populaţie liberă, numite de Dimitrie Cantemir „republici ţărăneşti”: Vrancea, Tigheciu, Câmpulung.

În Transilvania, unde structurilor feudale locale li se suprapun cele de model apusean, ţăranii supuşi pe domenii se vor numi în mod curent în documente, mai ales din secolul al XIV-lea, *iobagiones* (din magh. *jobbágy*). Iniţial, acest nume s-a aplicat celor pământului, împărţit în loturile - sesii, delniţe - pe care le lucrau. În proprietate particulară cvasideplină mai aveau doar casa, curtea şi inventarul agricol. De aceea, ţăranii depindeau economic de stăpâni, în primul rând de nobili. Nobilii erau eterogeni ca origine etnică. Cei mai mulţi erau maghiari, veniţi prin şi după cucerirea Transilvaniei (secolele XI—XIII); aceştia erau aşezaţi în locurile deschise, cucerite de timpuriu, în Banatul şi Crişana de câmpie, pe văile mijlocii şi inferioare ale Someşului şi Mureşului, în Câmpia Transilvaniei etc. În zonele mai ferite, cucerite şi controlate mai dificil, mai superficial şi mai târziu - Haţeg-Hunedoara, Făgăraş, Munţii Apuseni, Banatul colinar şi montan, Maramureş etc. - majoritatea stăpânilor erau români sau de origine română (cnezi ori cnezi rurale (hinterlanduri), ai căror locuitori, mai mult români, erau obligaţi la slujbe şi dări. Toţi locuitorii Ţărilor Române aveau anumite obligaţii faţă de unele instanţe superioare. Cele mai grele erau obligaţiile ţărănilor supuşi feudalilor: dijma (decima, deseatina) din majoritatea produselor gospodăriei (în produse); munca gratuită pentru senior (robota, claca), la arat, semănat, cules, cosit, strânsul fânului etc.; dări în bani. Mai complexe şi mai bine precizate erau obligaţiile şerbilor din Transilvania şi Ungaria. Faţă de biserică aveau obligaţii speciale toţi locuitorii catolici; este vorba despre dijma ecleziastică. De asemenea, faţă de stat (suveran) erau obligaţi toţi locuitorii ţării, dar greul apăsa asupra oamenilor de rând. În Ţara Românească şi

3. I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească* în sec. XIV-XVI,

Organizarea internă a Ţărilor Române. 3

Instituţiile şi viaţa de stat

Statul, cea mai importantă instituţie a unei macrocomunităţi, se sprijină, la rândul său, pe alte instituţii.

Poporul român avea o situaţie specială în centrul şi sud-estul Europei, fiind singurul moştenitor de aici al tradiţiei etnolingvistice romane, în timp ce Imperiul Bizantin moştenise doar tradiţia politico-instituţională romană. Instituţiile românilor, inclusiv statul, sunt, prin urmare, de origine romană şi romano-bizantină, puternic influenţate de modelele slave (şi, în mică măsură, chiar de ale

Domnia

La conducerea Ţării Româneşti şi a Moldovei se afla, din secolul al XIV-lea, domnul, care era în acelaşi timp şi marevoievod. Termenul de domn, însemnând stăpânul suprem al ţării şi al supuşilor, vine din latinescul *dominus*, titlu care, în perioada dominatului, era purtat de şefii statului roman. Numele de mare-voievod provine din limba slavonă şi înseamnă comandant militar

Carpaţi câte un „marevoievod", situat deasupra voievozilor locali, supuşi deacum acestuia. Marele-voievod începe treptat să poarte şi titlul de domn, mai ales după consolidarea puterii sale şi după consacrarea autorităţii sale pe plan internaţional. În titlul princiar, în afara numelor de „marevoievod" şi „domn", se mai afla şi particula *Io,* prescurtare de la numele sacru *Ioannes,* însemnând „cel ales de Dumnezeu" (spre a domni), introdusă de biserică, prin ceremonia ungerii suveranului la urcarea pe tron. Domnul era şi „singur stăpânitor" sau „autocrator", ceea ce arăta că el era suveran, iar

Scaun domnesc

suprem al ţării etc. Domnii români se recunoşteau în mod curent în secolele XIV-XVI vasali ai regilor Ungariei şi Poloniei, fără ca aceasta să afecteze, din propria perspectivă, calitatea de independenţă a ţărilor lor. Succesiunea la tron se făcea după principiul mixt eredi-tar-electiv, în sensul că suveranul era ales dintre membrii celor două familii domnitoare (Basarabii în Ţara Românească şi Muşatinii în Moldova) de

Uşa catoliconului din mănăstirea Pantelimon de la Sf. Munte Athos
cu stemele Ţării Româneşti şi a Moldovei

Sala tronului din Suceava (*reconstituire)*

avea loc numirea de la Istanbul (tot dintre membrii dinastiilor locale) şi apoi se producea alegerea formală de către Adunare. După aceasta, urma ceremonia încoronării de către mitropolit, de obicei în loc deschis (pe un „câmp"), în prezenţa „ţării" (a reprezentanţilor stărilor sau categoriilor libere). Din a doua parte a secolului al XVI-lea, sursa divină a puterii este, prin urmare, completată cu una pământească (împăratul sau sultanul), deşi domnii se considerau şi se declarau în continuare „unşii lui Dumnezeu" şi dăruiţi cu autoritate „din mila

conducătorii Ţării Româneşti şi Moldovei, nu sunt suverani, prin urmare nu sunt „domni". „Domni" erau numai regii Ungariei, care-i numeau pe voievozii Transilvaniei şi-i considerau între marii lor dregători. Totuşi, Transilvania se bucura de o organizare autonomă în cadrul regatului, autonomie pe care forţele locale încercau s-o consolideze, în timp ce autorităţile centrale voiau s-o limiteze. Astfel, unii voievozi, contrar regulilor, au format adevărate „dinastii voievodale", precum cei din familia Lackfi în secolul al XIV-lea sau cei din familia Csáki în secolul al XV-

al XIV-lea şi demnitatea de „duce al Transilvaniei" (cunoscută şi în secolul precedent), deţinută de un membru al familiei regale. Adevărata autoritate au avut-o însă constant voievozii, prezenţi în tot evul mediu, fiind uneori numiţi câte doi sau chiar trei concomitent. Voievodul Transilvaniei avea atribuţii administrative, judiciare şi militare în provincia sa. El îşi exercita puterea în comitatele Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj,

riei), conducătorii Transilvaniei se vor numi principi şi vor fi aleşi de adunările ţării (numite apoi şi diete). După alegere, principele trebuia confirmat de sultan, deoarece ţara avea acum acelaşi statut extern ca şi Ţările Române extracarpatice.

Sfatul (Consiliul) Domnesc

Din vechea obligaţie a marilor stăpâni de moşii din suita domnului - *auxilium et consilium* - derivă şi rolul Sfatului

Divanul în şedinţă (*reconstituire)*

feudele Ciceu, Cetatea de Baltă etc.) s-a aflat mult timp, în urma raporturilor vasalice (sub formă de feude), sub autoritatea

menii marilor mănăstiri, fiii domnului - erau menţionaţi ca martori sau îşi puneau peceţile în actele (hrisoavele) importante

Biserica din Rădăuţi, necropola primilor domni ai Moldovei

străine. În Sfatul Domnesc al Ţării Româneşti erau, de regulă, între 10 şi 15 boieri, iar în cel al Moldovei erau între 20 şi 30. Rolul Sfatului şi alcătuirea dregătoriilor vădesc o influenţă bizantină venită mai ales prin filieră slavă, deşi sunt similare celor occidentale.

Dregătoriile erau, cu puţine excepţii, comune Moldovei şi Ţării Româneşti şi nu aveau o specializare absolută în atribuţii. Orice dregător putea îndeplini orice poruncă a domnului. Totuşi, unii dintre marii dregători (banul, logofătul, vornicul, vistierul, pârcălabul) teritoriul provinciei; marele-ban mai era numit „domnul cel mic"; vornicul (palatinul, *iudex curiae)* era conducătorul curţii domneşti, ajungând să aibă cele mai importante atribuţii judecătoreşti după domn; logofătul (cancelarul) era şeful cancelariei domneşti şi se ocupa de redactarea deciziilor luate de domn şi de Sfat sub formă de *hrisoave* sau porunci domneşti; vistierul (tezaurarul) ţinea evidenţa veniturilor ţării şi a cheltuielilor; spătarul (s*patarius, armiger)* comanda oastea călare şi purta spada domnului la ceremonii; *cubicularius)* se ocupa de camera de culcare a domnului şi era sfătuitorul de taină al acestuia; paharnicul (*magister pincernarum)* se ocupa de aprovizionarea cu vin a pivniţelor domneşti; stolnicul (*magister dapiferorum)* avea în grijă masa voievodului; comisul (*magister agasonum*) avea atribuţii militare, legate mai ales de grajdurile domneşti etc. În Sfatul Domnesc intrau în mod obişnuit vornicul, logofătul, vistierul, paharnicul, postelnicul, stolnicul, comisul, banul (în Ţara Românească), pârcălabii (în Moldova), portarul Sucevei (în Moldova), precum

Adunările de stări (adunările ţării)

Ca şi în Europa Apuseană, adunările de stări erau instituţii de excepţională importanţă, care simbolizau „ţara legală", adică îi reuneau spre a lua decizii, cu ocazii speciale, pe trimişii stărilor (ai grupurilor privilegiate). Stările clasice din Franţa şi din alte ţări din Apus (descinse din acei *bellatores, oratores, laboratores*) aveau analogii şi în Europa Centrală şi de Sud-Est, unde se simte puternic şi influenţa bizantină. Adunările de stări în Ţările Române se dezvoltă mai ales începând cu secolele al XIV-lea (în Transilvania)

Curte interioară a Palatului domnesc (*reconstituire)*

Centrul de comitat Oradea şi cetatea sa

cunoscută este din 1421, când
Alexandru cel Bun al Moldovei
hotăra să acorde fostei sale
soţii, lituanianca Rimgailla,
târgul Siret şi alte bunuri. La
1456, domnul Petru Aron a
convocat adunarea pentru a
decide plata primului tribut
către Poartă, pretins de otomani
ca răscumpărare a păcii. La
1594, Mihai Viteazul „strânse
toţi boierii mari şi mici şi toată
ţara”, pentru a stabili împreună
cum vor mântui „ţara creştină
din mâinile păgânilor”. Aceste
adunări nu au ajuns să aibă în
restabilirea ordinii, combaterea
„răufăcătorilor” etc. La ele
participa, de obicei, nobilimea
celor şapte comitate (şi, proba-
bil, la început şi alte categorii de
oameni liberi) şi se numeau în
documentele latine *congregationes*
sau *universitates.* Ele erau con-
vocate şi prezidate de voievod
sau vicevoievod, în numele
voievodului, adesea la Turda, şi
se întruneau, după 1320, anual
sau chiar bianual. Existau însă
şi adunări lărgite, convocate de
voievod din porunca regelui, la
care participau toate stările din
şi Maramureş; apartenenţa
românilor la credinţa răsări-
teană, atunci când autorităţile
ungare făceau eforturi masive
de impunere a catolicismului;
declinul elitei româneşti, con-
curate de nobilimea ungară, de
fruntaşii saşilor şi secuilor etc.
Un moment-cheie pe această
cale trebuie să fi fost atitudinea
nobilimii, care-i reclamă regelui
în bloc, în 1366, cum s-a văzut,
pe românii din Transilvania,
cerând să fie „nimiciţi” sau
„stârpiţi”. Acţiunea se va
desăvârşi până în 1437, când
nobilimea, saşii şi secuii încheie
între ei „uniunea frăţească”,
fără participarea românilor.
Această „uniune”, numită
întrunite din iniţiativa proprie
a stărilor (mai ales a nobililor),
care luau decizii comune pri-
vind interesele lor (votarea de
subsidii, alcătuirea unor statute,
strângerea oştilor etc.). Aceste
congregaţii lărgite au stat la
baza adunărilor ţării din epoca
principatului, numite adunări
comiţiale sau diete. Din secolul
al XVI-lea, stările Transilvaniei
se vor numi tot mai frecvent
„naţiuni” şi vor avea o tot mai
pronunţată conotaţie etnică.

Organizarea administrativă

Ţara Românească era împăr-
ţită în judeţe, iar Moldova în
ţinuturi. Ele s-au conturat ca

Cetatea Soroca

stejar), Vâlcea (vâlc = lup), Tutova (ţinutul murelor), Lăpuşna (lopuş = scai), Soroca (coţofană). Teleorman este un nume pecenego-cuman (= pădure nebună, mare). De mare importanţă sunt numele de Vlaşca (= Ţara Românilor) şi Romanaţi, date de migratori unor nuclee politice şi de con-centrare demografică româneas-

şi forme de organizare arhaice, numite de Cantemir „republici" (comunităţi ţărăneşti egalitare, fără boierime): Câmpulung, în ţinutul Sucevei (cu 50 de sate), Tigheciu, în ţinutul Fălciu, Vrancea. Râul Prut nu era un hotar pentru ţinuturi: Iaşiul tre-cea peste Prut spre est, Lăpuşna trecea peste Prut spre vest, Fălciu era tăiat în două

Castelul Huniazilor

Cetatea Hotin

domneşti. De la aceste centre şi-au luat şi numele: Bacău, Roman, Botoşani, Neamţ, Iaşi, Soroca, Hotin, Cetatea Albă etc. Împărţirea Moldovei în ţinuturi mai bine delimitate s-a făcut, probabil, abia în secolul al XV-lea. Până atunci,

se aflau pârcălabi, iar peste ţinuturile de la marginea de sud (Putna) şi de nord (Cernăuţi) se aflau staroşti. Pârcălabii aveau şi însemnate atribuţii militare. În Ţara Românească, la condu-cerea judeţelor se aflau sudeţii sau judeţii, cu atribuţii

Mai târziu, locul judeţilor, staroştilor şi pârcălabilor avea să fie luat de vătafi (menţionaţi încă din secolul al XVI-lea în Moldova, în ţinuturile fără cetăţi).

Transilvania, Banatul şi Părţile Vestice erau împărţite în mai multe tipuri de unităţi adminis-trative, rezultat al suprapunerii modelului ungaro-german celui tradiţional, precum şi al colo-nizării şi aşezării unor popu-laţii străine. În mod oficial, în timpul cuceririi treptate a ţării de către Regatul Ungar (secolele XI—XIII), dinspre vest spre est, s-au organizat comitatele,

îşi desemna pentru fiecare dintre aceste comitate câte doi juzi nobiliari, spre deosebire de Banat şi Părţile Vestice, unde aceştia erau patru, ca în restul regatului. Comitele (vicecomitele), juzii nobililor, cu cei 6 (în Transilvania) sau 12 asesori juraţi (la vest de munţi), aleşi de nobilime,

Stema Huniazilor de pe zidul Bisericii Negre din Braşov

Cetatea Neamţului

urmare, şi scaunul de judecată (*sedes iudiciaria*) al comitatului respectiv. În Banat şi Părţile Vestice, în fiecare comitat se întruneau (de la un timp periodic) adunările generale ale nobilimii, care aveau mai ales rol judecătoresc, dar şi administrativ. În Transilvania, adunările comitatense au fost subsumate de adunarea generală a „Ţării Transilvane” (*Regnum Transilvaniae*) de la Turda. Acestea s-au întrunit totuşi, mai ales în formă restrânsă, şi ca foruri de judecată.

Populaţia secuiască şi cea săsească, beneficiind de teritorii speciale de locuire, dăruite de rege (la saşi chiar numele de

înregistrat şapte scaune secuieşti (Odorhei, - scaunul central -, apoi Mureş, Ciuc, Arieş, Sepsi, Kézdi şi Orbai), dar numărul lor a variat cu timpul, mai ales după formarea scaunelor filiale. În fruntea fiecărui scaun era căpitanul şi judele scăunal sau pământean. Din secolul al XV-lea, apare şi judele regal, reprezentant direct al comitelui

puternic influenţată de puternicele lor legături gentilice, izvorâte dintr-o societate arhaică. Saşii, veniţi dinspre Apus, aveau o organizare socială mai avansată decât a secuilor, fiind puternic implicaţi în meşteşuguri şi comerţ. Scaunele saşilor („şapte” şi ele, dar, în fapt, mai multe) sunt menţionate documentar în prima jumătate a secolului al XIV-lea: scaunul principal Sibiu, apoi Sebeş, Cincu, Rupea, Sighişoara, Orăştie, Nocrich, Miercurea; mai târziu apar Mediaş şi Şeica. În fruntea fiecărui scaun erau câte un jude regal şi unul scăunal. În plus au existat şi două districte (numite sporadic si

Biserica săsească din Sibiu

rirea autonomiei lor, precum şi pentru includerea tuturor în aceeaşi organizaţie teritorială şi politică, numită „Universitatea Saşilor” (*Universitas Saxonum),* consfinţită legal de regele Matia Corvinul în 1486. În acest fel, nobilimea, saşii şi secuii şi-au alcătuit în Transilvania propriile organizaţii teritoriale (pământul comitatens sau nobiliar, pământul secuiesc şi pământul săsesc), care au stat la baza puterii lor politice şi a statutului lor de stare (naţiune). Românii au moştenit o organizare teritorială de origine romană, romano-bizantină şi de influenţă slavă, bazată pe ţări (din lat. *terra),* „cnezate de vale”, voievodate. Acestea nu au reuşit, probabil, înainte de cucerirea ungară şi de colonizările străine să aibă organizare solidă şi nici deplină continuitate teritorială. Erau mai mult nuclee de putere politico-

în Transilvania o unică organizaţie teritorială privilegiată, cum au făcut nobilii, saşii şi secuii. Se pare că au încercat acest lucru în Ţara Făgăraşului (unde locuiau doar o mică parte a lor) în secolul al XIII-lea, dar au fost opriţi de autorităţi.

În secolul al XIV-lea, această „ţară", numită şi district, este recunoscută de regii ungari drept feud acordat domnilor Ţării Româneşti, care o priveau însă ca pe „moşia lor dreaptă".

Cele mai multe districte româneşti - peste 30 - sunt localizate în Banat, cam tot atâtea câte se cunosc în restul teritoriului transilvan şi în Părţile Vestice.

Unele dintre aceste districte s-au constituit mai târziu, în zonele de concentrare românească din jurul cetăţilor regale.

Din moment ce teritoriul voievodatului transilvan, ca şi al regatului în general, a fost împărţit în unităţile apar menţionate districtele Hunedoara, Deva, Dobra şi Strei. În 1457, regele Ladislau al V-lea confirma „nobililor şi cnezilor, ca şi celorlalţi români" din opt districte bănăţene (Caransebeş, - iniţial două districte distincte -, Ilidia, Almăj, Caraşova, Bârzava, Lugoj, Mehadia şi Comiat) vechile lor „libertăţi" sub formă de privilegii. O altă veche organizaţie românească a fost în Maramureş, care a evoluat până la forma de voievodat

Castelul Huniazilor

elite, îngrijorate de tendinţa de desfiinţare a voievodatului şi a altor instituţii şi realităţi româneşti. În fruntea rezistenţei, adesea armate, a cnezilor maramureşeni s-a situat timp de circa 20 de ani Bogdan din

Curtea interioară a castelului Bran

rea celui de-al doilea stat românesc de sine stătător. Înăbuşirea vieţii politice a românilor din interiorul arcului carpatic a făcut ca anumite forţe politice ale acestor români, situate în Făgăraş, Maramureş, Banat şi Haţeg, să ajute la cristalizarea statelor româneşti extracarpatice. Nu este vorba despre mari mişcări de populaţie, fiindcă masa a rămas în Transilvania, în vechile nuclee politice, numite districte. Acestea au mai păstrat un timp o viaţă proprie, cu o conducere cnezială şi voievodală, cu adunări districtuale (cneziale), cu judecăţi după dreptul românesc, cu stăpâniri

Braşov. Biserica Neagră

sub stăpânirea domniei, ai
cărei reprezentanţi rezidau în
ele. Totuşi, oraşele de la sud şi
est de Carpaţi beneficiau de
dreptul de autoconducere, prin
consiliul orăşenesc al celor 12
pârgari, prezidaţi de un judeţ
(în Ţara Românească) sau de
un şoltuz ori voit (în Moldova).
Conducerea locală era subordo-
nată comandantului curţii dom-
neşti din oraş (vornic, pârcălab).
În plus exista un sfat orăşenesc
mai larg, „sfetnicii” târgului. La
Suceava, comunitatea armeană
avea propriul său consiliu, cu
un voit al său.
Conducerea oraşelor se îngrijea de dările
locale, judeca pricini

Oraşele transilvane (*urbes*, *civitates)* erau conduse de un consiliu, numit şi magistrat (12 juraţi), în frunte cu judele local. Acesta şi juraţii erau aleşi anual de către orăşeni. Din secolul al XIV-lea, în unele oraşe existau câte doi juzi, unul regal şi altul ales de orăşeni. Mai târziu, se formează în cele mai mari oraşe - Cluj, Braşov, Sibiu etc. - câte un consiliu mai larg, format din 100 de bărbaţi (*centumviri*). Unele oraşe ardelene se bucurau de privilegii conferite de rege, fapt care le-a întărit autonomia şi autoritatea.

■ Biserica şi credinţa

Pentru viaţa de fiecare zi şi
mai ales pentru

Europei” - spunea Constantin C. Giurescu - „cei mai vechi creştini; creştinismul, ca si graiul nostru, este de caracter latin.” Afirmaţiile prea entu-ziaste de mai sus, intrate în conştiinţa multor intelectuali români, se cuvin, fireşte, nuan-ţate şi chiar corectate. „Creştini vechi” în „această parte a Europei” sunt şi grecii şi

Dunăre şi apoi restrângerea Imperiului Bizantin în favoa-rea statelor slave au stânjenit mult organizarea bisericii de pe teritoriul vechii Dacii şi de la Dunărea de Jos. De la episco-pia Tomisului, din secolul al IV-lea, s-a ajuns cu greu la mai multe eparhii în spaţiul locuit de români în primele secole

Catedrala romano-catolică din Alba-Iulia

mileniului I p.Chr., creştinis-mul popular românesc era un fenomen de masă. Creştinarea românilor, începută prin înain-taşii lor daco-romani, a durat câteva secole, deoarece nu a fost impusă de sus, ca în

Banatul -, organizarea bisericii a fost mai timpurie şi mai solidă.
În 1264, la Vicina era un arhie-piscopat răsăritean, devenit apoi mitropolie. Ultimul mitropolit din acea regiune dunăreană a fost Iakintos (Iachint),

Biserica Pătrăuţi, Suceava

cu catolicismul. Pe la 1403, se revine la o singură mitropolie a ţării. Mitropolia Moldovei s-a creat pe la 1387, sub Petru I Muşatinul, dar recunoaşterea sa canonică s-a produs mai târziu (1401), datorită unui conflict cu patriarhia ecumenică. Prin aceste acte de întemeiere a mitropoliilor autonome, dependente de Constantinopol, nu numai că s-a oficializat apartenenţa definitivă a românilor la biserica răsăriteană, ci s-a realizat, cum s-a văzut, şi legitimarea internaţio-

Această lume de interferenţă se vede în toată evoluţia spiritualităţii medievale la români. Astfel, Alexandru cel Bun (1400-1432) al Moldovei, la sfatul mitropolitului Iosif, a trimis un dregător al său să aducă de la Cetatea Albă la Suceava moaştele Sf. Ioan cel Nou, care murise ca martir prin 1330. Sf. Ioan cel Nou a fost proclamat de domn drept „păzitor" al Moldovei. În acelaşi timp, domnul Alexandru a dat un privilegiu pentru înfiinţarea unei mitropolii armene

credinţa creştină, în ambele sale rituri principale, dar şi în altele, precum şi unele „erezii" convieţuiau. De aceea, nu se poate vorbi în zonă despre o frontieră spirituală şi de civilizaţie, ci mai degrabă despre o regiune de convergenţe şi interferenţe, nu despre o linie de demarcaţie, ci

Petru I Muşat

lor în documente nu coincide întotdeauna cu data creării: episcopia Romanului (1408), care avea jurisdicţie asupra Ţării de Jos; episcopia Rădăuţilor (1471), unde era şi o veche reşedinţă domnească; episcopia

tit aici de către domnul Radu cel Mare (1495-1508). Cele două episcopii ortodoxe vechi ale ţării funcţionau la Râmnicu-Vâlcea şi la Buzău. În Transilvania, unde biserica ortodoxă nu era acceptată oficial şi unde românii erau discriminaţi ca „schismatici", organizarea şi supravieţuirea ierarhiei răsăritene, începând cu secolul al XIII-lea, au avut mult de suferit. De exemplu, la scurt timp după cucerirea de către „latini" a Constantinopolului, prin Cruciada a IV-a (1204), arhiepiscopul catolic ungar de Kalocsa cerea papei să treacă episcopia ortodoxă din

Alexandru cel Bun

Biserica din Cisnădie

sediul la Sibiu, supusă Sfântului Scaun (1191), prin intermediul arhiepiscopiei de Strigoniu (Esztergom, Gran). Pentru răspândirea catolicismului între „păgâni” şi „schismatici”, s-au înfiinţat episcopii catolice şi la graniţele Regatului Ungar spre est, cum era episcopatul cumanilor (1227, pe teritoriul căruia funcţionau episcopii răsăritene ale românilor), continuat (după 1279) de episcopia Milcoviei

tificarea actelor şi tranzacţiilor, punerea în stăpânirea moşiilor, hotărnicirea lor etc.

În secolul al XIV-lea, sub domnia celui de-al doilea rege angevin, Ludovic I (1342—1382), s-a desfăşurat în Ungaria cel mai vast şi mai intens program de aducere forţată la „unitatea credinţei” catolice a popoarelor şi populaţiilor de alte credinţe şi confesiuni, mai ales a „schismaticilor”. Un ajutor important

dijme a celor convertiţi, amenințări, interzicerea serviciilor divine şi a construirii bisericilor „schismatice”, persecutarea preoţilor răsăriteni, confiscarea bunurilor şi oprirea accesului la nobilitate al feudalilor ortodocşi, expulzări, pedepse pentru catolicii care frecventau biserici răsăritene sau îşi botezau copiii în cadrul acestora, „cruciade” contra „ereticilor şi schismaticilor” cu ajutorul „braţului secular” (puterii statale laice) etc. Cam pe la 1370-1380, se raportau importante succese în Ungaria în convertirea forţată a „schismaticilor”, se preconiza întărirea regatului la hotare prin eliminarea „credinţei străine” a românilor şi slavilor, încetarea solidarizării celor convertiţi din interior cu cei „de-o limbă şi credinţă cu dânşii” din afară etc. în ciuda acestor ştiri optimiste, alte izvoare sunt mult mai

era adepta credinţei catolice[5]. Prin urmare, şi în Transilvania, chiar dacă aprecierea lui Bonfini se ia *cum grano salis,* proporţia ortodocşilor trebuie să fi fost între jumătate şi aproape două treimi din populaţie. De altfel, spre acelaşi rezultat conduce şi concluzia unor specialişti maghiari care au apreciat că în Ungaria, până la marea invazie tătaro-mongolă, fuseseră atestate circa 600 de mănăstiri şi schituri răsăritene. Prin urmare, în ciuda persecuţiilor, biserica ortodoxă din Transilvania, Banat şi Părţile Vestice a supravieţuit şi chiar s-a dezvoltat. Nu se cunoaşte exact numărul protopopiatelor răsăritene, dar se ştie că ele erau răspândite peste tot, din Crişana până în Ţara Haţegului şi din Banat până în

4. Hurmuzaki, I/2, p. 217
5. Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, ed. Ioannes Sambucus,* Basilea (Basel), 1568, decadis II, liber

Ştefan cel Mare, ctitorul bisericii Dobrovăţ

românești din Transilvania compensau o parte dintre aceste dificultăţi prin sprijinul direct primit din partea mitropoliilor din Ţara Românească şi Moldova. Astfel, mitropolia Severinului, creată la 1370, avea sub oblăduire întreg Banatul, iar mitropolitul Antim de la Argeş se intitula la 1401 „exarh a toată Ungaria şi al Plaiurilor" (adică al părţilor răsăritene ale regatului, locuite în mare măsură de români). La 1376 era pomenit în Transilvania, la mănăstirea Râmeţi, arhiepiscopul Ghelasie, iar la 1391 mănăstirea românească din Perii Maramureşului, a familiei Drăgoşeştilor,

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, în ciuda activităţii prozelite a unor inchizitori, Ioan de Caffa, inamic al unirii de la Florenţa, se considera episcopul tuturor ortodocşilor din Transilvania. În a doua jumătate a veacului al XV-lea, în secolul Reformei religioase, sunt menţionaţi în Transilvania mai mulţi episcopi, arhiepiscopi şi chiar mitropoliţi ai românilor.

românilor pentru schimbarea credinţei. La un moment dat, s-a creat chiar o ierarhie calvină de tip episcopal pentru români (superintendenţă), cu episcopi români subordonaţi bisericii calvine (Pavel şi Mihail Tordaşi, a se maghiariza. Marea masă a românilor a rămas pe mai departe ortodoxă. Viaţa monahală de la sud şi est de Carpaţi s-a aflat oficial

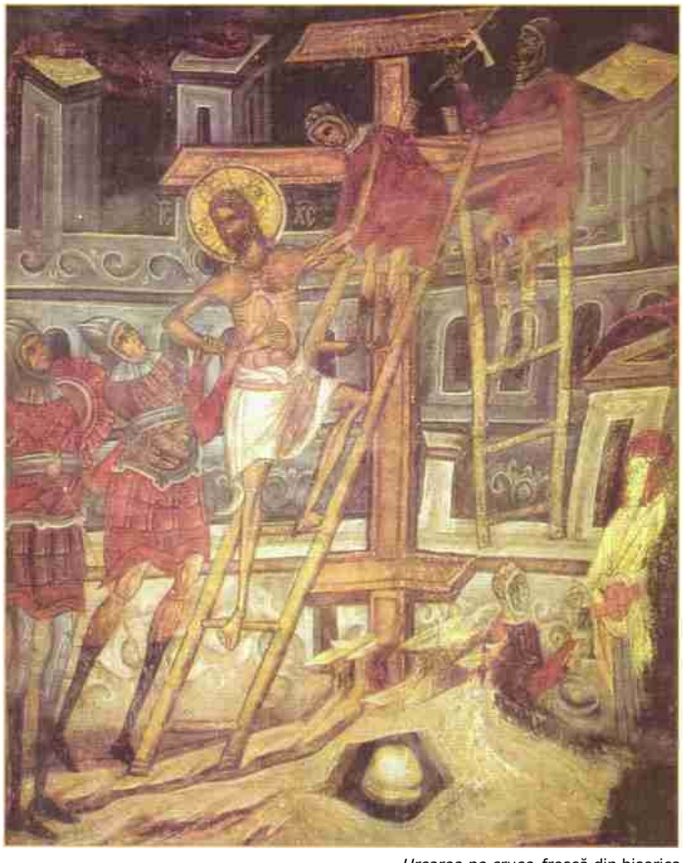

Urcarea pe cruce, frescă din biserica Dobrovăţ

eremiţi şi schituri mărunte de călugări au existat din vechime la nord de Dunăre. Statul feudal, domnia, mai târziu boierii au ridicat mănăstiri mari, înzestrate cu bunuri şi privilegii. În Ţara Românească, monahul Nicodim, venit din Serbia, a înălţat sub domnia lui Vladislav I Vlaicu mănăstirea Vodiţa (circa 1372), în Banatul de Severin. După ce Severinul a reintrat sub stăpânirea Ungariei, călugării de la Vodiţa s-au mutat la Tismana, unde au ridicat un nou locaş mănăstiresc la 1378, cu sprijinul lui Radu I. Începând cu domnia lui Mircea cel Bătrân (1386-1418), suveranii încep să construiască ei mănăstiri domneşti, fiind ctitori şi având drept de patronaj şi protecţie asupra acestor mănăstiri şi asupra domeniilor lor. Astfel, pe locul unor mai vechi biserici

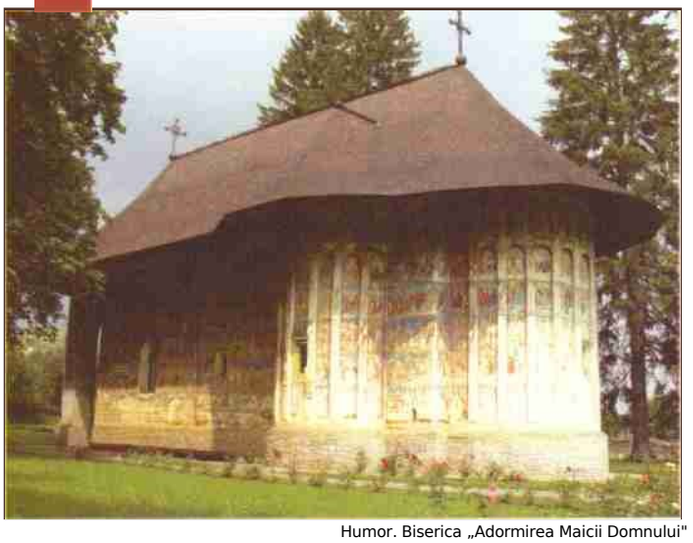

Humor. Biserica „Adormirea Maicii Domnului"

suflet, Humor (ctitorită de vornicul Oană), Bohotin (Iaşi), Căpriana, Vărzăreşti (ambele în Basarabia), Horodnic (Rădăuţi), Iţcani (Suceava, ctitorită de Iaşco) etc. Cel mai mare ctitor de biserici şi mănăstiri a fost Ştefan cel Mare (1457-1504): Putna, Voroneţ, Sf. Ilie

tici, copişti, logofeţi, ateliere de pictură, sculptură, argintărie, broderie etc.

În esenţă, mănăstirile erau scutite de dări către domnie, dar unii suverani, la strâmtoare, au impus obligaţii şi asupra aşezămintelor monastice. Mihnea Turcitul (1577-1591, cu o întrerupere), domnul

Portalul mănăstirii Moldovița

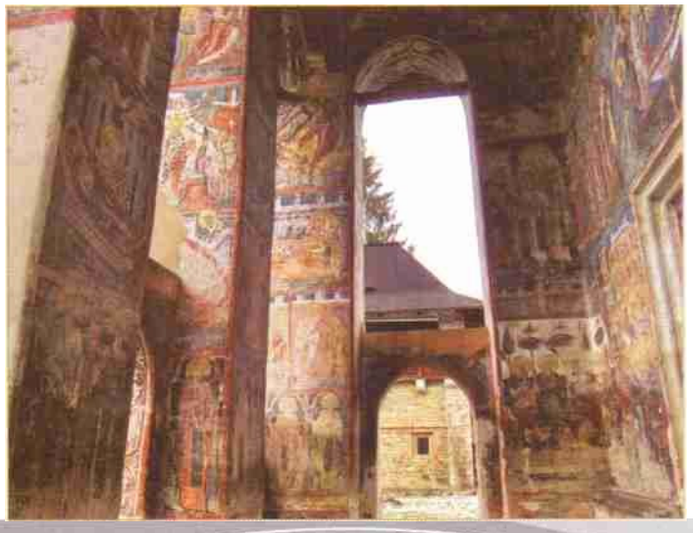

bani, au atentat la averile mănăstirilor. Cel din urmă a tre- cut pe seama domniei o mare parte din veniturile mănăstireşti, supunând călugării la grele pedepse şi torturi. Acestea sunt însă excepţii de la regula care făcea din principi cei mai importanţi protectori ai vieţii monastice în Ţările Române.

Mănăstirile s-au bucurat de la început de autonomie, alegân- du-şi egumenii fără amestec din partea ierarhiei bisericeşti sau a domniei. Cu timpul însă, principiile autonomiei au fost încălcate. De aceea, de exem- plu, Mihai Viteazul, la 1596, a ţinut sfat cu mitropolitul Eftimie, cu episcopii de Râmnic şi de Buzău şi cu întreg soborul spre a stabili regulile autono- miei mănăstireşti, condamnând încălcările vechilor obiceiuri.

Domnia şi Biserica au lucrat în general în armonie. O excepţie s-a petrecut sub Radu cel Mare

şi biserica din Ţara Românească şi Moldova au sprijinit biserica românilor cuprinşi în Ungaria, precum şi comunităţile de creştini ortodocşi de la mănăsti- rilor muntelui Athos, din întreg Orientul (Meteora, muntele Sinai, Alexandria, Cipru,

Miniatură înfăţişându-l pe evanghelistul Matei

rea comunităţilor creştine în acele locuri, dar a şi secătuit substanţa economică a Ţărilor Române. Biserica ortodoxă din Transilvania, sprijinită de statele româneşti de la sud şi est de Carpaţi şi ridicată la rang

Ferecătură de carte

Ea a devenit o modalitate de existenţă în cadrele proprii, un fel tipic de a aborda şi înţelege viaţa; de aceea, ortodoxia a fost numită aici „legea româneas-că". Biserica ortodoxă, supusă în mare parte de către state „păgâne", nu a avut influen-ţa internaţională, nici forţa de pătrundere şi nici puterea materială a bisericii catolice, dar a fost o instituţie cu valoare de simbol pentru românii me-dievali şi pentru conservarea identităţii lor.

■ Organizarea judecătorească

Dreptul de a judeca vine din vechime şi îl aveau, în erau judecaţi mai ales de către „oamenii buni şi bătrâni" sau erau supuşi, ca şi orăşenii (târ-goveţii), judecăţii dregătorilor domneşti. Toţi dregătorii aveau atribuţii judiciare, deopotri-vă penale şi civile. Biserica judeca mai ales cauze morale şi religioase. Din vechea justiţie a comunităţilor româneşti tim-purii, statul medieval a preluat proba cu jurători (cojurători), care erau adeveritori (jurau împreună cu partea care-i aduse-se, adeverindu-i spusele), arbitri (împăcau părţile) şi hotarnici (fixau limitele moşiilor). Aceştia ascultau martorii şi cercetau probele scrise, după care îşi for-mulau părerea, pe care o trimi-teau celui care decidea, inclusiv domnului. Peste această opinie nici domnii nu treceau aproape niciodată. Partea nemulţumită putea face un fel de apel, adică cerea „lege peste lege", aducând părţilor şi la jurământul simplu, la cel groaznic, la blestem sau la jurământ cu mâinile pe Evanghelie. În Moldova se practica şi „jurământul cu brazda în cap", similar cu „jură-mântul cu traistele de pământ". Exemplu: „Aşa cum mă apasă această brazdă de pământ acum, aşa să mă apese în viaţa de dincolo tot pământul pe care aş face să-l piardă cel nedrep-tăţit prin arătarea luat de statul feudal la întemeie-re. Unele practici, prin folosinţă îndelungată, deveneau obiceiuri. Dreptul bizantin, codificat de Iustinian şi de urmaşii săi după cel roman, a venit sub forma *nomocanoanelor,* ca mixtură de prevederi laico-ecleziastice, rămase osificate timp de mai multe secole. Treptat, din secolul al XVI-lea, dreptul con-suetudinar (oral) cedează locul pravilei scrise. Dreptul dom-

Hrisovul acordat de Vlad Ţepeş lui Andrei, Iova şi Drag cu ocazia întăririi obcinelor acestora de la Ponor (Oltenia) şi a scutirii lor de obligaţiile faţă de domnie: vama oilor, a porcilor, albinăritul, găletărit, vinărici, dijme, cositul fânului, posade, podvoade şi cărături. În textul documentului aşternut pe pergament în limba slavă, în redacţie medio-bulgară, limbă oficială a cancelariei Ţării Româneşti (1459)

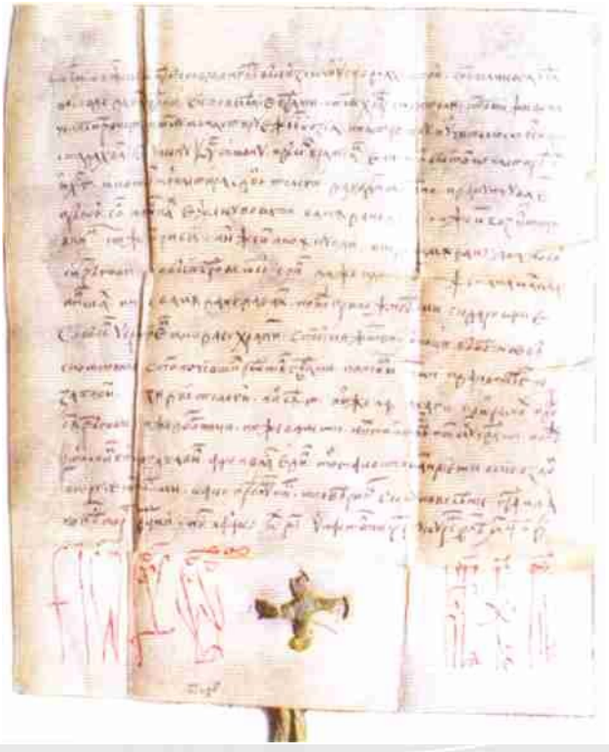

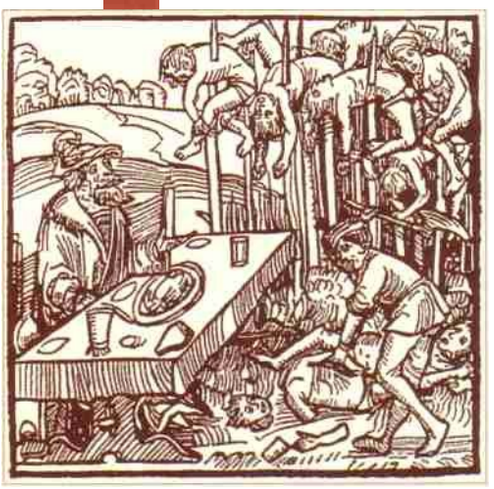

Tragerea în țeapă

lui Ştefan Dušan şi altele. Din secolul al XVI-lea, pravilele se şi tipăresc, în limba slavonă şi în cea română. Domnii căutau să-şi protejeze supuşii, să limiteze răzbunarea sângelui prin despăgubiri sau răscumpărări (sistemul compoziţiilor), să impună răspunderea individuală în faţa justiţiei, să aplice pedepsele în chip variat, după gravitatea faptelor. Dregătorii şi boierii aveau obligaţia să procedeze în consecinţă, după „dreptate”, deşi se semnalează şi abuzuri.

În Transilvania, sistemul juridic era şi mai complex, datorită

după varianta feudală a acestuia, numită „drept cnezial” (*ius keneziale).* În districtele privilegiate, se permitea aplicarea „vechii şi recunoscutei legi a districtelor româneşti” (*iuxta antiquam et approbatam legem districtuum Valachicalium).* Forurile de judecată mai importante erau scaunele districtuale, formate din cnezi (uneori şi din cnezi-preoţi şi români de rând) şi prezidate adesea de castelanii cetăţilor respective, iar uneori de voievodul (vicevoievodul) Transilvaniei, banul Severinului etc. În comitate predomina justiţia seniorială, a stăpânului feudal faţă de ţăranul dependent, în cauze mai simple. În secolul al XIV-lea, mulţi stăpâni din Transilvania au obţinut de la *curiae.* Instanţa princiară era un fel de tribunal suprem, numit *tabula princeps.* Oraşele privilegiate se bucurau de autonomie şi în domeniul justiţiei. La secui şi la saşi, o instanţă importantă de judecată era adunarea scăunală, în frunte cu judele şi cu cei 12 juraţi. Forul superior era adunarea generală a scaunelor secuieşti sau „Universitatea Saşilor”, din secolul al XV-lea, când aceasta s-a format. Toate forurile de judecată aveau date fixe de reunire, de la întruniri săptămânale (în anumite zile), cum aveau adunările cneziale din districtele româneşti sau adunările scăunale săsesti

Bici de luptă, sec. XV

diversă, mai bine structurată şi mai modernă (prin influenţa occidentală) decât cea de la sud şi est de Carpaţi.

Organizarea militară; armata şi sistemul de apărare

Oştile nobiliare occidentale şi, în parte, central-europene erau formate din cavaleri îmbrăcaţi în zale, armuri şi înarmaţi cu spade, suliţe, scuturi, arcuri şi săgeţi. Calul (şi el apărat), echipamentul şi armamentul costau o mică avere, de care nu putea dispune oricine, uneori nici măcar nobilii. De aceea, principii feudali de acolo acordau o parte din pământul lor vasalilor, care erau obligaţi în schimb să presteze „servicii fidele”, în esenţă militare. În Ţările Române, dacă se ia ca model Occidentul, lucrurile în acest sens nu aveau rigoarea şi organizarea de acolo, dar principiul era acelaşi.

Pe vechea tradiţie a

Cetatea ţărănească Dreuşeni

Ţăranii aveau un rol important în oştile româneşti, mai ales în secolele XIV şi XV, când puteau fi chemaţi la luptă, în caz de mare primejdie, toţi cei capabili să poarte arme. Se reunea astfel „oastea cea mare".

Ţăranii au fost prezenţi în lupte memorabile, la apelul domnilor, pe vremea lui Basarab I (1330), Mircea cel Bătrân (1394-1395), Alexandru cel Bun (1410), Vlad al III-lea Drăgulea (Ţepeş), Ştefan cel Mare şi greu de mânuit. Altul era şi necesitatea asigurării ordinii interne, slujbă pentru care mercenarii se dovediseră foarte buni.

Comandantul cel mare al oştirii era domnul (în vechea lui calitate de mare-voievod sau *belli dux),* dar el putea fi înlocuit de unii mari dregători ca banul, vornicul, spătarul sau hatmanul.

Domnul verifica sau „cerceta" în anumite împrejurări starea oştirii. De exemplu, Neagoe Basarab, la 1520, îi Dumitru (26 octombrie), militarii trebuiau să fie mereu pregătiţi de luptă, fiindcă sezonul de războaie era vara. Uneori, regula nu a fost respectată, ca în 1467, când regele ungar Matia Corvinul a năvălit în Moldova în noiembrie-decembrie, şi ca în 1475, când bătălia cu otomanii s-a dat în ianuarie.

Deoarece oştile se aprovizionau pe teritoriul pe care se aflau, iar prada era căutată de luptători ca un câştig normal al lor, domnii Moldovei şi Ţării Româneşti au aplicat o tactică eficace, devenită tradiţională: au pustiit totul în calea invadatorilor foarte numeroşi, lipsindu-i de orice hrană şi provizii

Cetatea Enisala

la asediul cetăţii româneşti Giurgiu (ocupate de turci prin 1417), Vlad Dragul (Dracul), domnul Ţării Româneşti, a poruncit să se „tragă cu cele două bombarde foarte mari pe care le adusese" şi care erau destul de ineficiente, de altfel.

De mare importanţă pentru apărare erau şi fortificaţiile, mai

Cetatea de scaun a Sucevei

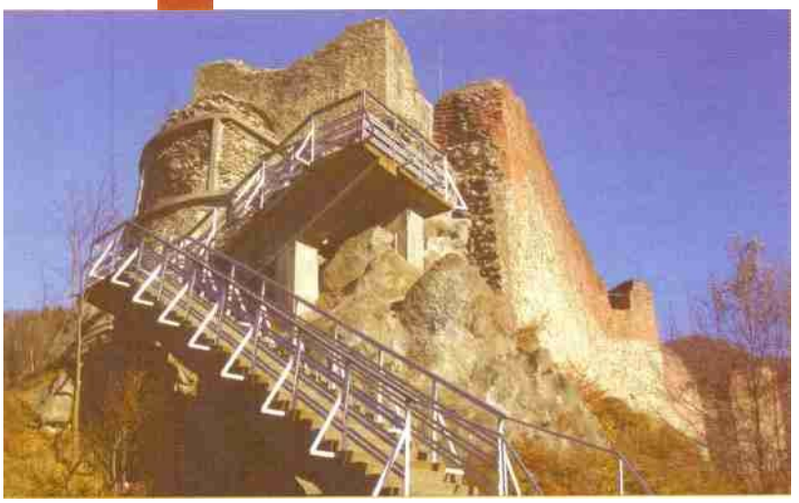

Ruinele cetăţii Poenari

unii predecesori: Ţeţina, Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Crăciuna, precum şi cele trei mari cetăţi de interior, anume Suceava, Roman şi Neamţ. Pentru dimensiunile şi importanţa cetăţilor, se poate reţine că în vara lui 1479, la reclădirea Chiliei, acelaşi domn al Moldovei folosea 800 de zidari şi 17.000 de ajutoare ale acestora. În Moldova, sunt menţionate şi cetăţi şi curţi boiereşti fortificate, cum avea la Rebricea, în 1462, boierul Duma Negru. În Ţara Românească, domnii Mircea cel Bătrân şi Vlad Drăgulea (Ţepeş) au întărit (vasali). Nobilii de rând aveau obligaţii militare personale în războaie de apărare, participând şi în exterior, dar numai sub conducerea suveranului şi pe cheltuiala acestuia. Un rol important în apărarea Transilvaniei şi a întregului regat l-a avut mica feudalitate de la graniţa sudică, ameninţată atât de serios de otomani, din Croaţia până în Ţara Bârsei. Un important segment al acestei redutabile forţe l-au reprezentat cnezii şi voievozii români din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, precum şi boierii făgărăşeni. Ei participau la război călare şi înarmaţi, (voievod al Transilvaniei şi guvernator al Ungariei), fiul său Matia Corvinul (rege) şi Bartolomeu Drágfi (voievod al Transilvaniei). Secuii, cu rosturi militare importante, luptau sub comanda comitelui lor, care adesea era chiar voievodul Transilvaniei. Contribuţia lor în lupte era notabilă. Saşii de pe *Fundus Regius,* conform privilegiului lor din 1224, trebuiau să trimită la lupte între 50 şi 500 de oşteni (plus alţii, daţi de oraşele locuite de colonişti germani şi situate în afara zonei privilegiate), ceea ce nu însemna un efort prea mare. Încă din secolul al XIV-lea, s-a instituit obiceiul răscumpărării cu bani a acestor obligaţii militare ale saşilor, ceea ce le-a scăzut mult rolul de luptători efectivi. Totuşi, în secolul al XV-lea mai ales, au luptat cu succes, alături de români, în apărarea sudului Transilvaniei ziduri a oraşelor, se formează adevărate „cetăţi urbane” (1405), cu populaţie în mare parte germană *intra muros.* Tot germanii (saşii) îşi construiesc, în sudul Transilvaniei, „bisericicetăţi” şi cetăţi ţărăneşti, locuri eficiente de refugiu în timpul incursiunilor otomane. După criza şi destrămarea Ungariei şi afirmarea rivalităţii otomano-habsburgice, organizarea militară a Principatului Transilvaniei se adaptează noilor împrejurări. Obligaţiile militare ale naţiunilor politice (nobilime, secui, saşi) cresc şi sunt reglementate prin hotărâri dietale. Astfel, spre exemplu, fiecare nobil din zona intracarpatică trebuia să dea un iobag din 16, de pe domeniul său, iar din Partium un iobag din 25, la luptă, prin cheltuiala stăpânului şi a principelui. Aceste măsuri tradiţionale erau completate uneori cu ridicarea generală la

Statele medievale româneşti 4
între consolidarea internă şi apărare (secolele XIV-XV)

După moartea lui Basarab I (1352), raporturile româno-ungare erau grevate deopotrivă de desprinderea Ţării Româneşti

Nomazii stepei atacând un vlah (*reconstituire)*

Urmaşii întemeietorilor

Nicolae Alexandru (1352—1364) a respins pretenţia statului angevin de a controla direct coridorul de legătură între Carpaţi şi gurile Dunării cu Marea Neagră („drumul Brăilei"), eliberat de sub tătari, asumându-şi în 1359 titlul de „domn autocrat" şi obţinând recunoaşterea mitropoliei Ţării Româneşti, subordonate direct Scaunului ecumenic constantinopolitan. Prin se contra dominaţiei statului vecin dinspre nord. Revolta sa a fost concomitentă cu revolta moldovenilor din anii 1359—1360, când regele Ludovic I (1342—1382) pretindea că a „reaşezat ţara noastră moldovenească". Fiul şi succesorul lui Nicolae Alexandru a fost marele-voievod şi domn Vladislav I Vlaicu (1364-circa 1377), în vremea căruia relaţiile cu Ungaria au fost tot

Nicolae Alexandru Basarab

că ocupase tronul în înţelegere cu românii, locuitorii ţării sale, Vlaicu este ameninţat de oastea regală, care ocupase Vidinul. Sub presiune, în 1366, domnul încheie un armistiţiu, în urma căruia, ca vasal al regelui ungar, îi sunt recunoscute Severinul, Amlaşul şi Făgăraşul drept feude. Domnul păstra şi stăpânirea asupra „drumului Brăilei", dar trebuia să accepte un regim preferenţial pentru negustorii braşoveni (1368). Dar la 1374—1375, regele ungar era din nou în conflict armat cu cele două Ţări Române extracarpatice. Desi

misiune apostolică, voiau subordonarea Moldovei. Cronicarul polon Jan Długosz spune că regele polon Cazimir cel Mare (1333-1370) a intervenit

Genghis-Han

După moartea lui Cazimir, prin preluarea coroanei polone de către regele Ungariei pentru 12 ani (1370-1382), Moldova a trecut printr-o situaţie

Vlaicu (Vladislav I)
Frescă din catedrala de la Curtea de Argeş

(„Ţara Românească cea Mică”).
Succesorul lui Bogdan I, Laţcu (circa 1367-1375), prins în cleştele ungaro-polon şi dorind conservarea şi consolidarea statutului internaţional al ţării sale, a intrat în legătură directă cu Sfântul Scaun (Grigore al XI-lea) şi a cerut înfiinţarea unei episcopii catolice, supuse direct papei, în Moldova. Episcopii de Praga, Breslau (azi Wrocław) şi Cracovia primesc însărcinarea să împlinească voinţa voievodului moldav (1370). Papa a acordat atunci lui Laţcu titlul acest nume era numită de către ei „Multany” (probabil coruptelă de la „Muntenia”). Ca urmare a eforturilor conjugate, la 1371, sub Urban al V-lea, o episcopie catolică, subordonată direct papei şi păstorită de pomenitul Andrei de Cracovia, preferatul domnului, şi-a început activitatea în capitala ţării (Siret). Voievodul însuşi a trecut la credinţa romană. Moldova era astfel legitimată pe plan internaţional ca stat de către papalitate şi, nemaifiind „schismatică”, nu mai putea fi vizată de campaniile prozelite ale lui Ludovic I. Totuşi, acesta nu a renunţat la planurile supunerii Moldovei, ceea ce a însemnat o mare dezamăgire pentru Laţcu. Poporul Moldovei n-a mai apucat însă ori n-a voit să-şi urmeze păstorul, pe domn, al cărui mormânt se află la biserica din Rădăuţi, ctitoria părintelui său. Aceste polono-lituaniană, în frunte cu regele Vladislav Jagiełło. În 1387, Petru I depunea jurământ de fidelitate (vasalitate) acestuia, inaugurând orientarea principală de politică externă a Moldovei pentru un secol. Acest omagiu depus faţă de regele Poloniei a însemnat o contrapondere în raporturile ţării cu Ungaria (a cărei suzeranitate risca adesea să devină prea apăsătoare) şi i-a adus probabil Moldovei, cu titlul de feud, cetatea-port Moncastro sau Maurocastro (Cetatea Albă), anexată anterior de Lituania. Aici exista o prosperă colonie comercială genoveză. Prin aceasta, o mare arteră comercială a Europei, numită de-acum „drumul moldovenesc”, de la Cetatea Alba în Polonia până la Marea Baltică, îşi vădea binefacerile pentru statul românesc est-carpatic. Din acest moment până în 1484 va produce cândva între 1386 şi 1392. În acest din urmă an, Roman I (circa 1391-circa 1394) - fratele şi succesorul lui Petru I - se va intitula oficial „marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman-Voievod, stăpânind Tara Moldovei de la munte până la mare”. Formula „de la munte până la mare” (nemaifolosită) arată noua realitate politico-teritorială la care se ajunsese, poate, la finele domniei lui Petru I. Domnul controla acum întreg teritoriul de la nord de Cernăuţi până la Marea Neagră şi de la Carpaţi la Nistru. La 5 ianuarie 1393, în actul de fidelitate faţă de regele Poloniei, domnul Moldovei foloseşte un alt titlu similar: „Noi Roman, voievod moldo-

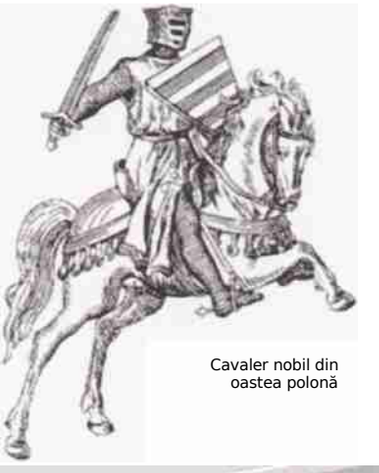

Cavaler nobil din oastea polonă

Petru I s-a mai remarcat şi prin alte acte, cu semnificative urmări pentru evoluţia ţării. Astfel, la 1388, în urma cererii suzeranului său polon de a-i împrumuta o sumă mare de bani, domnul Moldovei îi trimite acestuia 3.000 de ruble de argint (după unele calcule, 538,38 kg, adică echivalentul a 51,817 kg de aur fin), pentru care i s-au concedat temporar (până la (cap de bour) pe avers. Copleşit de presiunea politică a regatelor catolice din jur, Petru I a revenit la credinţa răsăriteană, care era şi a locuitorilor ţării sale. Chiar şi omagiul de vasalitate faţă de proaspătul catolic Vladislav Jagiełło, la Lvov, în 1387, a fost depus după tipicul ortodox, „sărutând cu gura propria crucea din mâinile domnului Chiprian, mitropolit al Kievului". Probabil tot titularilor înaltelor scaune ecleziastice în teritoriile ruse apusene şi în Moldova. Contrar voinţei Bizanţului şi patriarhului ecumenic, suveranii Poloniei şi Moldovei au căutat să-şi impună propriii candidaţi pentru eparhiile în cauză. De aici a pornit între Moldova şi patriarhie un îndelungat conflict care se va stinge abia în 1401, sub Alexandru cel Bun, prin acceptarea de către Bizanţ a mitropolitului Iosif, candidat local şi membru al familiei domnitoare a ţării. Dar, dincolo de acest conflict, mitropolia ortodoxă a Moldovei funcţiona cel puţin din 1387. Patriarhia ecumenică a trebuit să accepte situaţia de fapt din mai multe motive: asediul Constantinopolului de către oştile lui Baiazid (1391, 1394-1402), expediţia lui Mircea cel Bătrân în Moldova, capturarea lui Iuga-Voievod şi impunerea lui

Mircea cel Bătrân. Frescă din biserica

Constantinopolul asediat de oştile lui Baiazid
în centru, Cornul de aur, în fundal, Bosforul

catolică a fost compromisă de politica de forţă a statelor catolice vecine, mai ales a Regatului Ungariei. Prin aceasta, catolicismul, confundat de români cu dominaţia politico-militară ungară, a fost repudiat.

Mircea cel Bătrân (1386-1418)

În evul mediu, ca şi în epoca modernă, statele nu erau egale între ele în raporturile internaţionale. Existau state puternice, care duceau o politică de forţă

Crucea papilor de la Roma

oprite de morala creştină şi de legi, de aceea oficialităţile căutau pretexte pentru justificarea acestor acte. Motivaţia curentă era atunci una religioasă: gloria Crucii, mărirea lui Iisus, extinderea „Regatului lui Iisus”, convertirea la „dreapta credinţă a păgânilor, ereticilor şi schismaticilor” etc. Din perspectiva musulmană, explicaţia utilizată pentru actele de violenţă era „războiul sfânt”. Natural, cauzele reale ale supunerii şi cuceririi unor state şi popoare nu erau greu de presupus, chiar şi în epocă

jurăminte de fidelitate către unii suverani vecini, mai precis către regii Ungariei şi Poloniei. Din punctul de vedere românesc, această vasalitate nu a fost percepută drept supunere, ci drept protecţie; principul suveranităţii funcţiona în întregime, mai ales în politica internă; principii români guvernau „din mila lui Dumnezeu” şi aveau toate atributele puterii suverane. Mult mai dificilă a ajuns să fie „suzeranitatea” Porţii asupra Ţărilor Române, fiindcă ea venea din afara civilizaţiei creştine şi avea alte principii.

Tânăr ca ani, dar înţelept prin decizii, Mircea a fost cel mai vrednic dintre principii Basarabi, numit „Bătrân” spre a-l deosebi de urmaşii omonimi şi spre a-i marca valoarea şi prestigiul. Domnul a simţit de timpuriu dubla ameninţare externă, cea a Regatului Ungariei şi cea a Imperiului Otoman. De

cu ajutor otoman. Atunci, regele Poloniei, ameninţat şi de teutoni (încurajaţi, la rândul lor, de regele Ungariei), avea interes ca otomanii să lovească dinspre sud Ungaria. Mircea cel Bătrân a fost o personalitate puternică şi activă, urmărind în politica externă consolidarea poziţiei sale şi a ţării, limitarea şi chiar înlăturarea suzeranităţii ungare şi îndepărtarea

Sultanul Baiazid I

adresat din nou domnului Ţării Româneşti. Acesta a trebuit să accepte oferta, tot în interesul rezistenţei comune în faţa turcilor şi al menţinerii şi consolidării posesiunilor din Transilvania. Asigurat dinspre nord,

Când, în 1388, lovit de o expediţie turcească, dispărea ultimul conducător al statului dobrogean — Ioancu sau Ivanco — Mircea a intervenit cu oaste şi a anexat Ţării Româneşti regiunea dintre Dunăre şi Marea Neagră. El îşi adăuga astfel vechilor titluri, de duce al Amlaşului şi Făgăraşului, de comite al Severinului, şi pe acela de „despot al pământurilor lui Dobrotici şi domn al Dârstorului”. Dobrotici era conducătorul statului dobrogean de la jumătatea secolului al XIV-lea, iar Dârstorul era numele românesc (provenit din anticul Durostorum) al oraşului Silistra. Prima oaste otomană mai numeroasă care trecea pe pământul Ţării Româneşti, în 1391, fusese trimisă contra lui Ivan Sraţimir, ţarul bulgar de la Vidin. La nordul Dunării, cetele otomane au devastat o

victoria lui Mircea la o „rovină" (loc mlăştinos, râpos) şi apoi retragerea otomanilor, speriaţi de posibila intervenţie a regelui ungar. Degringolada creată a dat prilej unei facţiuni boiereşti să ridice în scaunul domniei pe pretendentul Vlad, care controla o parte din ţară.

Având un tratat cu Sigismund de Luxemburg (încheiat în 1395), Mircea conta pe sprijinul Ungariei, care a venit în vara anului 1396, prin voievodul Transilvaniei. Poziţia lui Mircea cel Bătrân s-a întărit, astfel încât el a putut participa în toamna anului 1396 la marea cruciadă de la Nicopole, pusă la cale de practicat de otomani. Tot atunci a fost desfiinţat şi al doilea Ţarat Bulgar, cel de Vidin (cucerit sub Ludovic I de către unguri). Toată Bulgaria era acum ocupată de puterea sultanilor, statul desfiinţat, moşiile boierilor bulgari confiscate şi date spahiilor, credinţa creştină prigonită etc. Din cetăţile de pe malul drept al Dunării, puteau fi atacate de-acum cu mai mare uşurinţă Ţara Românească, Transilvania şi Moldova. În 1397 şi 1400, unităţi otomane au trecut din nou la nord de fluviu, dar au fost respinse.

Succesul strategic nu a putut fi exploatat imediat, fiindcă statul otoman a intrat în criză

Cetatea şi portul Chiliei. Gravură târzie

creştine a zădărnicit aceste planuri. Între 1411 şi 1413, Mircea l-a sprijinit la tron pe un fiu al lui Baiazid numit Musa, înfrânt până la urmă de fratele său Mahomed (1413). Acesta a trecut Dunărea în 1414, spre a-l pedepsi pe principele Valahiei.

Dar Mircea a decis atunci sprijinirea unui alt pretendent, anume Mustafa, învins însă şi el în 1416. Atunci, voievodul român l-a adăpostit la sine pe şeicul Bedr-ed-Din, un reformator al islamului şi propagator al unor îndrăzneţe schimbări în societate. În final, acesta a fost şi el prins de către Mahomed şi spânzurat (1417). În aceste condiţii, după o nouă expediţie turcă în Ţara Românească, Mircea a fost nevoit să ceară o înţelegere, să plătească un tribut anual ca simbol al răscumpărării păcii şi să obţină garantarea independenţei ţării. Mircea cel Bătrân a avut o

Alexandru cel Bun (1400-1432)

A fost în parte contemporan cu Mircea cel Bătrân, iar supranumele său are aceeaşi semnificaţie de „cel bătrân", „bunelul" (bunicul). A avut în istoria Moldovei un rol similar cu al domnului muntean

Sigilul lui Alexandru cel Bun

Cracovia. Ca urmare, începând cu 1406, oştile moldave au luptat în multe rânduri, alături de polonezi, contra cavalerilor teutoni: 1410, 1411, 1412, 1414, 1422. Faimoase în acest sens au fost luptele de la Grünwald sau Tannenberg (1410) şi Marienburg (1422), unde şi românii s-au acope-

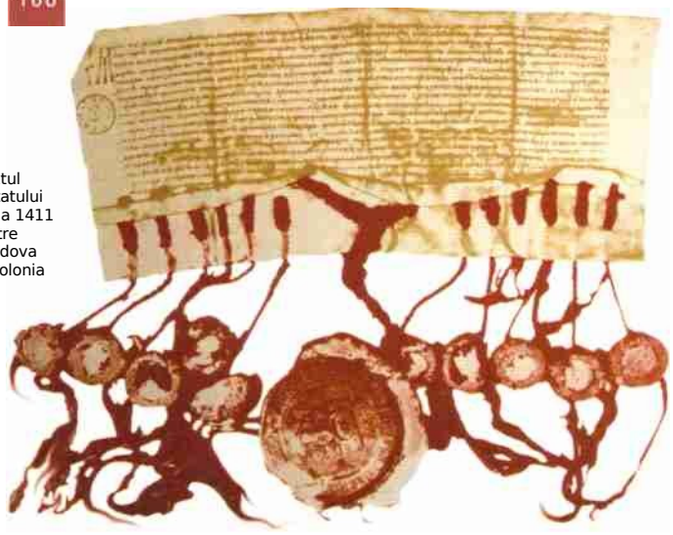

Textul tratatului de la 1411 dintre Moldova şi Polonia

comercial negustorilor lioveni, ceea ce avea să facă şi Mircea cel Bătrân în 1409.

În ciuda unor interese divergente, după Grünwald, Vladislav Jagiełło a trebuit să se apropie de Ungaria, fiindcă regele acesteia devenise şi împărat al Germaniei. Regele Poloniei [illegible]

tratativele polono-ungare de la Lublau şi Buda, din 1412, unde regele Ungariei, deşi recunoştea suzeranitatea polonă asupra Moldovei, impunea şi o clauză de împărţire a acestei ţări între cei doi suverani catolici, în cazul în care Alexandru cel Bun ar fi refuzat ajutorul armat dat lui

profite de clauza din 1412: în 1429, reclamând neparticiparea lui Alexandru la unele lupte din Ţara Românească împotriva turcilor, el a cerut detronarea domnului Moldovei şi împărţirea ţării sale. S-a opus însă suzeranul lui Alexandru, regele Poloniei.

Tot sub Alexandru cel Bun, moldovenii au purtat prima bătălie cu turcii, în 1420, când la sud de Carpaţi domnea Mihail, fiul lui Mircea. Otomanii voiau să ia Cetatea Albă, pe care oştenii Moldovei au apărat-o.

Domnul a întărit apoi toate

Profitând de patronajul Poloniei şi de rivalitatea polono-ungară şi fiind încă la adăpost de pericolul otoman, Alexandru cel Bun a lăsat în urmă-i o ţară prosperă şi stabilă, bine organizată şi apărată.

Din păcate, urmaşii săi au fost pe punctul să risipească această preţioasă moştenire.

Urmaşii lui Alexandru cel Bun şi Mircea cel Bătrân

Între 1432 şi 1435, s-au dus lupte pentru tron între Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, fiecare cerând ajutor polon. Între 1435 şi 1443, cei

Bătălia de la Grünwald, tablou de Jan Matejko

Mănăstirea Moldoviţa, ctitorie a lui Alexandru cel Bun

Ştefan cel Mare, şi Petru Aron (1451—1457, cu întreruperi). Cel din urmă, pentru a păstra cu orice preţ puterea, s-a închinat regilor Poloniei, Ungariei şi sultanului, acceptând pentru prima oară un tribut de 2.000 de galbeni, impus de turci drept răscumpărare a păcii.

Instabilitatea a fost la fel de mare şi în Ţara Românească, după moartea lui Mircea, dar daunele au fost mai mari, fiindcă turcii erau mai aproape şi interveneau uşor la nord de fluviu. Ei au găsit, de altminteri, instrumente docile în persoana domnilor Radu al II-lea Prasnaglava (1421-1427, cu întreruperi) şi Alexandru I Aldea. Contra unei asemenea ţiile şi obiceiurile ţării. însă pomenitul Alexandru I Aldea (1431-1436) a permis accentuarea presiunilor otomane, ceea ce a determinat reacţia lui Vlad Dragul (1436-1447, cu o întrerupere), fiul lui Mircea, sprijinit de Sigismund de Luxemburg al Ungariei (unde a găsit adăpost un timp). Domnul nu a putut însă susţine ferm lupta antiotomană, astfel că, în anumite momente, ţara apărea martorilor străini ca închinată turcilor.

Situaţia politică a Transilvaniei în secolul al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea

Transilvania, ca provincie a Regatului Ungariei, a Carol Robert (1308—1342) s-a impus destul de greu ca rege, inclusiv în estul regatului, unde Ladislau Kán, voievodul Transilvaniei (1294-1315), a lăsat imaginea unui cvasisuveran răzvrătit. Până la urmă, cu mari sacrificii şi compromisuri, Transilvania a fost reintegrată în regat, iar voievozii au redevenit dregători regali, supuşi suveranului. Cei doi suverani angevini - mai ales Ludovic I (1342-1382) - au fost confruntaţi, în cadrul politicii lor de centralizare, de sporire a autorităţii regale, de creştere a domeniului regal, de exercitare eficientă a puterii şi de apărare sau extindere a ţării, cu o chestiune destul de gravă: lipsa de omogenitate a regatului. Erau ţări distincte, cu tradiţii şi populaţii variate, cu credinţe deosebite, cu obiceiuri juridice locale etc., puse sub conducerea unui rege care cu greu îşi aceşti voievozi şi-au întărit mereu atribuţiile, consolidând autonomia ţării lor. În cadrul politicii de omogenizare, primele vizate erau diferenţele confesionale, în substratul cărora se remarcă tot mai mult, treptat, cele etnice. Prin actul din 1351, este reconfirmată de rege *Bula de aur* a nobilimii din 1222, iar prin privilegiul regal solemn din 1366, nobilimea Transilvaniei cere şi primeşte dreptul de a aplica o justiţie sumară, cu scopul nimicirii „răufăcătorilor de orice naţiune, mai precis români". Astfel, „integrarea" cnezimii româneşti în societatea de model feudal apusean se face inclusiv pe calea discrimi-

Împăratul Sigismund de Luxemburg

şi să fie sau să devină *Christianus* (= catolic). Faptul acesta a cristalizat treptat, în câteva decenii, sistemul politic al voievodatului, în care puterea o aveau nobilimea, saşii şi secuii, iar religia oficială era cea catolică. Românii, cuceriţi şi supuşi, „schismatici" şi răzvrătiţi contra noilor stăpâni, foşti stăpâni de fapt, dar nu de drept, neadaptaţi la regulile feudale apusene, sunt tot mai rar chemaţi la adunările lărgite ale ţării, până când, la 1437, celelalte trei grupuri privilegiate devin exclusiviste şi întemeiază acea *Fraterna Unio.*

Crearea „uniunii frăţeşti" a fost grăbită de pericolul ţărănesc intern şi de atacurile otomane, devenite tot mai grave şi mai pustiitoare. Pericolul ţărănesc s-a acutizat în 1437, când generalizarea exigenţelor feudale de model apusean a fost concretizată în pretenţia achitării dijmei

epocă. Ţăranii au purtat două bătălii mai importante cu oastea nobilimii, la Bobâlna (unde au biruit) şi lângă Apatiu (unde rezultatul a fost nedecis), şi au încheiat două înţelegeri scrise cu inamicii lor, confirmate legal de către conventul benedictin din Cluj-Mănăştur. Prima înţelegere, vădit favorabilă ţăranilor, desfiinţa nona (darea în produse către nobili), limita zeciuiala bisericească, confirma dreptul de liberă strămutare al iobagilor, micşora censul, stabilea robota la o zi pe an, crea o adunare anuală a ţăranilor care să verifice aplicarea prevederilor convenite etc. Ţăranii menţionează mereu în aceste documente şi cer găsirea şi aplicarea „actelor de libertăţi" date de sfinţii regi pentru strămoşii lor şi pentru ei. Se îmbină în mentalul colectiv al supuşilor epocii credinţa în „bunul suveran" sau

neala şi răzvrătirile nelegiuiţilor ţărani" şi apoi să poată face faţă deselor incursiuni otomane care tulburau ţara. Criza internă era agravată de această expansiune otomană care viza tot mai insistent frontierele şi teritoriul Transilvaniei şi Banatului. Atacurile islamicilor se succedau de-acum aproape an de an: în 1420, o oaste turcească a prădat Ţara Haţegului şi zona Orăştie, după ce a înfrânt trupele voievodului Nicolae Csáki la Poarta de Fier a

masive otomane din acest ultim an, urmate de grave devastări şi pierderi umane, au fost cu atât mai grave cu cât forţele militare ale Transilvaniei erau preocupate de înăbuşirea răscoalei ţăranilor. Totuşi, pericolul otoman a determinat o regrupare a forţelor interne în vederea apărării, prin corelarea acţiunilor nobilimii, orăşenimii şi ţărănimii. De asemenea, în Transilvania s-a resimţit tot mai acut nevoia unei colaborări militare cu armatele Ţării Româneşti

Ostaşi otomani (*reconstituire*)

În apărarea creştinătăţii. 5

Timpul eroic al rezistenţei antiotomane sau apogeul Cruciadei Târzii

Trecerea de la expediţii de jaf la tendinţa cuceririi statelor creştine de la nord de Dunărea de Jos şi de la

Miniatură orientală reprezentând atacul cavaleriei otomane

Creştinătatea apuseană şi cea răsăriteană au perceput mai acut pericolul şi au încercat să ia măsuri eficiente. Una dintre acestea a fost unirea celor două biserici, realizată la Florenţa în 1439, care, deşi nu a durat, a creat timp de câteva decenii un cadru favorabil concentrării forţelor interesate în combaterea turcilor. Unirea s-a făcut după voinţa Romei (cu faimoasele „patru puncte florentine"), prin recunoaşterea autorităţii universale a Sfântului Scaun şi eliminarea „schismei". Bizanţul, simbolul unei mari civilizaţii, era acum în pericol de a fi cucerit în întregime de Islam. Unirea de la Florenţa nu a durat, dar pentru un timp oamenii au actionat cu o fervoare

al XIV-lea şi în prima parte a secolului al XV-lea, deosebirile dintre creştinii apuseni şi cei răsăriteni să se atenueze, au diminuat zelul prozelit catolic şi au eludat multe dintre condiţiile puse sub Ludovic I elitei românilor cuprinşi în Ungaria, aflate pe cale de înnobilare. Nobili şi cnezi, catolici şi ortodocşi au luptat împreună pentru binele ţărilor lor şi al civilizaţiei europene. Ca o mărturie a celor arătate, într-un ordin de luptă al regelui şi împăratului Sigismund de Luxemburg, datat la 1430, figurează *Saxones, Siculi, Nobiles et Valachi partium Transilvanarum cum potentia*[7], chemaţi cu toţii să ridice armele în numele Crucii.

Iancu de Hunedoara

Tatăl lui Iancu, numit Voicu, a fost căsătorit cu Elisabeta Marsinai (poate din districtul românesc bănăţean Margina) şi a avut, ca toţi fruntaşii români, importante rosturi militare, ca „oştean al curţii regelui" Sigismund de

Iancu de Hunedoara

străinătate (Cehia, Italia), unde a deprins meşteşugul armelor. În tinereţe, mai multe docu-

ritul roman, a purtat numele de Ioan, dar în mediile ortodoxe (balcanice şi româneşti) şi chiar islamice (otomane) a fost numit aproape invariabil, în epocă, Iancu, Iancul, Iango, Ianco etc. (formă diminutivată, după tradiţia româno-slavă, din antroponimicul românesc Ioan). La fel, fratele său omonim a fost numit şi Ivaşcu (variantă diminutivată în acelaşi fel, din acelaşi nume românesc). Prin urmare, în familie şi în mediile româneşti şi ortodoxe, cei doi fraţi, numiţi în limbajul de cancelarie *Ioannes*, se chemau *Iancu* şi *Ivascu*

6. FHDR, IV, p. 409
7. Hurmuzaki, 1/2, p. 567-568

Bătălia de la Varna
într-o cronică polonă din 1564

dant desfăşoară o campanie pe teritoriul Serbiei şi al Bulgariei, eliberează Nišul şi Sofia şi ameninţă chiar centrul Imperiului Otoman. Înspăimântaţi de această „campanie lungă", turcii cer pace, care se încheie graţie lui Iancu, la 1444, la Kossovopolje (1448), coaliţia creştină, trădată de despotul sârb Gheorghe Brankovic, pierde şansa victoriei. Imperiul sultanilor se îndrepta tot mai clar spre înfăptuirea planului său de cucerire a centrului Europei, pe axa Dunării, până la Viena. Faza războaielor ofensive ale lui Iancu a încetat, mai ales după ce, la 1453, simbolul lumii creştine răsăritene - Constantinopolul - a căzut în

Gheorghe Kastrioti Skanderbeg

nu a agreat ruperea păcii, dar, o dată decizia luată, s-a situat în fruntea oştilor transilvănene, croate şi bosniace, luptând alături de oastea regală ungară şi de cea a Ţării Româneşti, condusă de Vlad Dragul. Bătălia s-a dat la 10 noiembrie 1444 la Vama, în Bulgaria (ocupată de otomani), unde oastea puţin numeroasă a creştinilor a fost învinsă de otomani. Copleşitoarea forţă numerică şi, în parte, incompatibilitatea de tactică militară au decis rezultatul luptei: faţă de o anumită greutate de mişcare a creştinilor, turcii au mizat pe cavaleria uşoară mobilă şi pe general, din mica nobilime, din cnezi şi nobili români, orăşeni, din banderii venite din Ungaria, Polonia, Cehia, Germania etc. Atacul principal, dezlănţuit asupra taberei turceşti la 22 iulie 1456, a condus la o victorie zdrobitoare a creştinilor. Turcii s-au retras în derută, iar sultanul a fost rănit. Vestea victoriei străbătea Europa, iar numele salvatorului creştinătăţii era pe buzele tuturor. Papa

Sultanul Mahomed al II-lea intrând în Constantinopol,
pictură de Benjamin Constant

Asediul Belgradului
după o miniatură turcească

pe piatra de mormânt au fost
înscrise cuvintele, spuse de ita-
lianul Ioan de Capestrano: „S-a
stins lumina lumii...".

Înainte de Belgrad, Iancu i-a
încredinţat lui Vlad Drăgulea
(fiul lui Dragul) mijloacele
necesare apărării sudului
Transilvaniei, de care acesta s-a
folosit şi pentru a ocupa tronul
Ţării Româneşti (1456). La
scurt timp (1457), Vlad l-a aju-
tat pe Ştefan cel Mare să devină
principe al Moldovei.

Vlad al III-lea

stăpânire turcească directă.
De la 1456, chiar şi Moldova
îşi „cumpăra" pacea, plătind,
cum s-a menţionat, un tribut
sultanului. Ţara Românească
era şi mai expusă presiunilor şi
incursiunilor otomane.

În aceste condiţii, Vlad, fiul
lui Vlad Dragul (din facţiunea
Dragulilor, cum spune Aeneas
Sylvius Piccolomini), reluând
domnia în 1456, a reorganizat
oastea, a limitat privilegiile
care slăbeau în interior ţara, a
pedepsit aspru nesupunerea,
trădarea şi hoţia şi, în general,
a întronat o ordine severă în
Valahia. În ochii contempo-
ranului Laonic Chalcocondil,
domnul român, cu toate
pedepsele foarte crude pe care
le aplica, apare ca un reforma-
tor al „Daciei". De aici a rămas
şi ideea de justiţiar, moştenită
în conştiinţa publică modernă
românească în legătură cu Vlad
al III-lea şi exprimată şi de
„moşii drepte" ale domnilor
români. Intervenţiile lui Vlad
în Transilvania (1457-1460)
au stârnit mirare, respect şi
revoltă pentru noile raporturi
de reciprocitate pe care le voia
domnul cu negustorii ardeleni,
dar şi teamă pentru metodele
dure şi ură pentru o astfel de
îndrăzneală nemaiauzită.
Cea mai importantă chestiu-
ne era însă pericolul otoman.
În 1459, domnul a refuzat
plata tributului şi alte obliga-
ţii impuse de turci. În iarna
anilor 1461—1462, în momente
neobişnuite, el a pătruns prin
surprindere la sud de Dunăre
şi a distrus toate punctele for-
tificate otomane, de la

Sultanul Mahomed al II-lea

Vlad Ţepeş

mai mulţi inamici, încât a creat
o „pădure" de ţepe. Pe cele
mai înalte fuseseră plasaţi chiar
comandanţii oştii invadatoare.

La Istanbul era acum clar că
răzvrătirea valahă reprezenta
o primejdie şi un eventual
exemplu pentru alţi „ghiauri" şi
pentru raiale (teritorii cu popu-
laţie creştină ocupate de oto-
mani). Ca urmare, în primăvara
anului 1462, o armată otomană
redutabilă, în frunte cu sultanul
Mehmed al II-lea, cuceritorul
Constantinopolului, porneşte
spre Valahia, pentru a ocupa
ţara. O parte a oştii inamice a
trecut Dunărea pe la Turnu, fără
să poată fi oprită de

la nord de capitală, pentru a face joncţiunea cu oastea aşteptată de la Matia Corvinul. Urmărindu-l pe Vlad, sultanul şi armata otomană au dat de „pădurea” de ţepi pomenită, un spectacol dezolant, care le-a sporit demoralizarea. După aceste experienţe, Mehmed al II-lea s-a văzut silit să poruncească retragerea, considerată de cronicile veneţiene, ungare şi sârbeşti o recunoaştere a

Eşecul transformării ţării în paşalâc nu a însemnat şi renunţarea de către Mehmed al II-lea la ideea înlăturării lui Vlad. Sultanul îl adusese cu sine şi pe înlocuitorul lui Vlad, în persoana fratelui acestuia, Radu cel Frumos, favorit al sultanului, crescut la Istanbul. Pe de altă parte, raporturile domnului român cu regele Matia Corvinul se înrăutăţiseră. Regele s-a lăsat influenţat şi de un act de răzbunare al

timpul acestei captivităţi princiare, se pare că fostul domn ar fi trecut la catolicism. În 1476, pentru scurt timp, a reluat tronul cu ajutorul regelui Ungariei. Rezistenţa lui Vlad Drăgulea a înlăturat pericolul supunerii ţării de către otomani. La 1462, între noul domn, Radu cel Frumos, şi sultan se încheie un nou tratat („capitulaţie”), prin care se reglementau raporturile româno-otomane. Ţara recunoştea

Medalionul lui Vlad Dracul în calitate de cavaler al ordinului Dragonului

Ca om şi ca om de stat, Vlad Drăgulea a avut calităţi remarcabile, dar şi defecte la fel de mari. Sever, chiar dur şi nemilos cu cei care greşeau sau îi erau inamici, domnul nu era iubit, ci temut şi respectat. Metoda lui preferată de pedeapsă - tragerea în ţeapă — nu era inedită, dar era surprinzătoare, mai ales pentru unii occidentali, iar Vlad a aplicat-o cu nedisimulată perseverenţă. Faimei reale de om foarte crud, într-o lume plină de cruzimi, i s-au adăugat amplificările provocate de „Povestirile germane” despre el. Venite din

Vlad Ţepeş şi solii turci, tablou de Theodor Aman

8. *Călători străini despre ţările române*, I, red. responsabil M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 128 (în continuare: *Călători*)

şi numele „Dracula" este con-
trafăcut, întrucât el provine din
Dragul-Drăgulea, în pronunţie
săsească „Dracul-Dracula" (=
diavol, în româneşte). De aici
nu a fost decât un pas până
la asocierea cu diavolul şi cu
dragonul, mai ales că tatăl lui
Drăgulea fusese „decorat" cu
Ordinul Dragonului. Oricum,
chiar dacă între străini era
cunoscut şi ca *Dracula,* domnul,
în acte interne, nu putea semna
„Drăculea", în sens de „fiul

Ştefan cel Mare (1457-1504) şi epoca sa

Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, a dat numele unei
epoci şi a intrat în legendă, fol-
clor şi tradiţie încă din timpul
vieţii sale. A fost, fără îndoială,
cel mai important principe
medieval al românilor.

Fiu al lui Bogdan al II-lea şi
nepot al lui Alexandru cel Bun,
el a venit la putere în 1457, în
condiţii dificile pentru ţară, cu
oaste, cum s-a văzut, adunată
şi din Ţara Românească. Ştefan
l-a învins în luptă pe

veni din eficienta centralizare a
puterii. De aceea, s-a orientat
spre mai buna organizare a
administraţiei, limitarea privile-

Ştefan cel Mare pe Dvera răstignirii

trupelor de oşteni proveniţi
din ţărani liberi, reorganizarea
instituţiei „vitejilor", folosiţi
deopotrivă ca bază a întăririi
autorităţii interne şi a apărării
în faţa atacurilor din exterior.
A întărit, refăcut şi extins ca
nimeni altul sistemul de cetăţi,
mai ales pe cele de pe Nistru,
şi a adaptat tehnica militară
progreselor făcute de artilerie.
În exterior, a pus în practică un
sistem de alianţe care au fost
capabile să asigure Moldovei un
rol de putere regională, aprecia-
tă pentru stabilitate şi prestigiu.

Mai mult din raţiuni didactice,
se pot distinge trei etape ale
lungii domnii a lui Ştefan cel
Mare:

1. 1457-1473: consolidarea domniei, organizarea oştirii, respingerea agresiunii ungare, pregătirea înfruntării cu Poarta, în condiţiile plăţii tributului faţă de sultan şi ale vasalităţii faţă de

Matia Corvin în Cronica Hungarorum

determinat pe Ştefan să sprijine, se pare, revolta stărilor transilvane din 1467. În acelaşi an, spre iarnă, regele Matia însuşi s-a plasat în fruntea unei oşti şi l-a atacat pe cel considerat „vasal necredincios". Rezultatul a fost însă defavorabil, căci în lupta de la Baia oastea ungară a fost învinsă de români, regele însuşi suferind „răni de moarte" *(vulnera lethalia).* În anii următori, domnul moldovean a întreprins expediţii de represalii în Transilvania, dar principala sa preocupare a devenit conflictul cu Radu cel Frumos, domnul muntean, care dorea şi el controlul gurilor Dunării, invocând

presată tot mai tare să cedeze Chilia (reluată de Ştefan de la unguri în 1465) şi Cetatea Albă. În aceste împrejurări, la 1473, domnul Moldovei a rupt legăturile cu Poarta, a refuzat plata tributului şi cedarea cetăţilor pontice. El spera să poată da, cu ajutorul suzeranilor şi aliaţilor săi creştini,- mai ales Polonia şi Ungaria o replică potrivită otomanilor. Drept urmare, cuceritorul Constantinopolului a trimis în Moldova peste 100.000 de oameni, conduşi de Süleiman-Paşa, beilerbeiul (guvernatorul) Rumeliei (Romaniei), în timp de iarnă, ceea ce era cu totul

şi că avea nevoie de domn aliat în „cealaltă Ţară Românească", adică la sud de Carpaţi. Prin aceasta, se afirma ideea unităţii etnice a românilor. Mai mult, pentru prima oară acum, se exprima articulat şi clar concepţia despre Moldova ca „poartă a creştinătăţii": „Dacă această poartă a Creştinătăţii, care este ţara noastră, va fi pierdută - Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva! - atunci toată Creştinătatea va fi în mare primejdie" (fragment din scrisoarea circulară către principii creştini, datată de către Ştefan cel Mare la Suceava, în 25 ianuarie 1475)[9]. Prin

Mehmed al II-lea Fatih

creştini". Cu mari eforturi, după ce şi-a reorganizat oastea, domnul român a reuşit să-i împingă spre sud pe năvălitori şi să-i scoată din ţară. Pierderile erau însă foarte mari şi ţara aproape secătuită. Într-o solie către Senatul Veneţiei (1477), domnul român arăta: „Nu vreau să spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţară a mea... Ea este cetatea de apărare a Ungariei şi Poloniei şi straja acestor două regate. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas

Scenă de luptă la Vaslui (*reconstituire)*

9. M. Neagoe et al., *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476.* Monografie şi culegere de texte, Bucureşti, 1977, p. 128-130
10. *G. Mihăilă, Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi, Bucureşti,*

fiecărei ţări: 14.000 de oşteni
din Ungaria, 28.000 de oameni
din Transilvania, 32.000 de
luptători din Ţara Românească
şi 38.000 din Moldova. Fireşte,
numerele trebuie luate cu precauţie, dar proporţiile sunt
edificatoare. Ungaria (fără
Transilvania) purta 12,5% din
efortul de război, greul căzând
pe umerii Moldovei, Ţării Româneşti şi
Transilvaniei. Este interesant că raportul italian
separă trupele Ungariei de cele
ale Transilvaniei, care, de altfel,
nici nu vor participa în 1526 la
bătălia de la Mohács. Moldova,
după cum aprecia şi Ştefan cel
Mare, era cel mai mult implicată
numeric în respingerea oto-
manilor. Dincolo de prudenţa
necesară în preluarea datelor
numerice, contemporanii aveau
convingerea rolului important
jucat de Ţările Române în com-
baterea otomanilor.

Ştefan cel Mare a mai purtat
bătălii contra inamicilor

Ştefan în faţa cetăţii Neamţ, după bătălia de la Războieni
Stampă de Gheorghe Asachi

Neagră devenea „lac tur-
cesc", comunicarea statelor şi
popoarelor creştine din zonă
cu lumea maritimă fiind pusă
pe deplin sub control otoman.
Acest control total al Mării
Negre era urmarea firească a
ocupării capitalei bizantine şi a
Strâmtorilor de către sultani. În
1485, domnul român, neresem-
nat, a încercat reluarea cetăţilor,
dar fără succes; ca represalii,
o oaste otomană, însoţită de
trupe ale lui Vlad Călugărul,
domnul Ţării Româneşti, a
venit asupra Moldovei, pe când
Ştefan cel Mare era în Polonia
pentru depunerea omagiului.
Revenit rapid, domnul obţinea

În timpul lungii sale domnii,
Ştefan cel Mare a intervenit
de mai multe ori în „cealaltă
Valahie", de care îl lega nu doar
conştiinţa etnică, dar şi originea
celei de-a patra soţii (anume
Maria-Voichiţa, fiica lui Radu
cel Frumos), dacă nu şi locul de
baştină al mamei sale, Maria-
Oltea (despre aceasta din urmă
s-a emis ipoteza că ar fi fost
munteancă). Ştefan a mai

Steag de luptă al lui Ştefan cel Mare, dăruit mănăstirii Zografu

aşezat pe tron propriii prote-
jaţi. Prima intervenţie a fost
la 1470, după o provocare (ce
viza reluarea de la moldoveni a
Chiliei) a lui Radu cel Frumos,
omul turcilor, în cadrul ultimei
manifestări a rivalităţii moldo-
muntene pentru controlul gurilor Dunării. Înainte de
a intra în Ţara Românească,
Ştefan i-a înfruntat cu succes
pe tătari în două lupte. Apoi a
trecut spre sud şi a prădat şi ars
Brăila, Târgul de Floci şi mari
părţi din judeţul Ialomiţa. Ca
represalii, domnul muntean a
trecut şi el cu oaste în Moldova,
dar a fost învins la Soci (1471).
Până la urmă, în locul lui Radu
cel Frumos, Ştefan l-a plasat
pe Basarab Laiotă (1473),
apoi pe Vlad Ţepeş (1476), pe
Basarab Ţepeluş (1477-1482,
cu o întrerupere) şi pe Vlad
Călugărul (1482-1495). Au fost
atât de mulţi, fiindcă aproape
toţi, siliţi de împrejurări şi de

Scenă de luptă din Codrii Cosminului

nerea controlului său la sud de Carpaţi şi s-a bucurat de mare autoritate în unele cercuri ale puterii din Ţara Românească. Alte cercuri l-au criticat pentru atacurile sale, pentru pustiiri şi distrugeri şi chiar pentru tendinţa de a se substitui dinaştilor locali din spiţa Basarabilor.

Politica faţă de Polonia s-a înscris în tradiţia de fidelitate inaugurată de Petru I în

Cazimir al IV-lea

despre raporturile suzerano-vasalice între regele Poloniei şi principele Moldovei. În timp ce regii de la Cracovia tindeau să considere omagiul domnilor români drept supunere efectivă şi să privească Moldova ca pe un palatinat sau ducat al lor, principii moldoveni vedeau jurământul de credinţă ca pe un contract între egali, cu obligaţii şi drepturi reciproce, incluzând conservarea suveranităţii statale a ambilor parteneri. Încă de la început, după un scurt conflict armat între cele două ţări, domnul Moldovei a recunoscut suzeranitatea regelui

În 1489, Polonia a încheiat un tratat de pace cu Poarta, prin care Cazimir, recunoscând stăpânirea otomană asupra cetăţilor pontice, îşi încălca angajamentul luat faţă de Ştefan în timpul celui din urmă omagiu depus de acesta din urmă (în 1485, la Colomeea). Asperităţile au continuat până la moartea regelui polon pomenit, care-şi vedea pe unul dintre fii drept principe al Moldovei. De altminteri, Cazimir i-a vrut suverani pe toţii fiii săi şi aproape a reuşit. Pe tronul polon a ajuns Ioan I Albert, care la 1497 intra în Moldova în fruntea unei oştiri de

Codrii Cosminului (Dumbrava Roşie), unde a fost învinsă La Lenţeşti şi Cernăuţi, oştenii lui Ştefan desăvârşesc victoria. În urma unei expediţii moldoveneşti în Polonia, în 1499 s-a încheiat un tratat moldo-polon, definitivat la Hârlău, în care cele două ţări apar drept

Ioan Albert, rege al Poloniei

Mort la 2 iulie 1504, după mai bine de 47 de ani de domnie, Ştefan cel Mare a lăsat posterităţii o ţară prosperă, respectată şi o amintire vie, cu totul ieşită din comun. Deşi uneori era „mânios” şi „degrabă vărsător de sânge nevinovat”, cum scrie cronicarul Grigore Ureche, domnul a avut calităţi excepţionale, care au stârnit admiraţia contemporanilor din ţară

Secolul al XVI-lea. Între rezistenţă şi conciliere 6

Rezistenţa antiotomană din secolul al XV-lea şi echilibrul relativ dintre puterile catolice vecine s-au dovedit soluţii bune pentru

Cetatea Neamţ

Ţara Românească

Moldova se bucura pe la 1500 de un ridicat prestigiu pe scena internaţională, în timp ce Ţara Românească, mai expusă presiunilor otomanilor şi mai supusă lor, îşi menţinuse după 1462 cu greu autonomia, mai mult prin intervenţiile lui Ştefan cel Mare.

Acesta i-a înlăturat constant pe principii filootomani, deşi rezultatele acestor schimbări nu au fost pe măsura aşteptărilor.

Pretenţiile de suzeranitate ale Ungariei şi Poloniei au fost adesea folosite pentru menţinerea echilibrului de forţe, pentru stimularea alianţelor creştine şi pentru diminuarea presiunii uneia dintre puteri prin apelul la cealaltă.

Secolul al XVI-lea aduce religioase. Imperiul Romano-German, care, prin politica Habsburgilor, se anunţa a fi stăpânul lumii, primea astfel o grea lovitură.

După ce pe linia nord-estică succesul fusese deplin (prin transformarea Mării Negre în „lac turcesc"), Imperiul Otoman s-a concentrat iarăşi spre nord-vest, spre Europa Centrală. Regiunea se afla în declin datorită nu doar expansiunii şi presiunii otomane, ci şi mutării centrului de

decât Transilvania, situată mai aproape de Occident şi mai departe de centrul puterii otomane, cu posibilităţi mai bune de comunicare.

Domnii români au continuat să-şi exercite drepturile suverane în interiorul ţărilor şi să încheie alianţe şi tratate cu alţi principi creştini. Mai importanţi în acest sens au fost Radu cel Mare (1495-1508),

Vechea fortăreaţă Cameniţa

cu toţii au fost membri ai celor două vechi dinastii româneşti instaurate în secolul al XIV-lea.

Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul, a asigurat ţării o anumită prosperitate, prin încurajarea producţiei şi comerţului. Domnul s-a menţinut un timp prin colaborarea cu puternicii boieri olteni din neamul Craioveştilor, interesaţi în comerţul la sud de Dunăre şi având puternice relaţii cu lumea creştină şi islamică din Imperiul Otoman. Pentru aceşti Craioveşti a creat domnul instrumentul administrativ al marii bănii de la Craiova, reu-

sind să asigure echilibrul

Radu cel Mare

muntean domeniul Geoagiu de Jos, din Transilvania. Bune relaţii a avut Radu cel Mare şi cu Polonia; în tratatele polono-ungare din 1499 şi 1507, regii ungar şi polon (fraţi din dinastia Jagiellonilor) se angajau să intervină în sprijinul domnului român în cazul unei năvăliri turceşti în Ţara Românească. Totuşi, spre finalul domniei, otomanii şi-au intensificat pre-siunile asupra Ţării Româneşti (mărirea haraciului, venirea anuală a domnului la padişah, controlul asupra unor vaduri şi vămi de la Dunăre etc.). Domnul a reorganizat viaţa religioasă (cu ajutorul fostului

După Radu cel Mare au urmat păgubitoare lupte pentru tron şi apoi domniile efemere ale lui Mihnea cel Rău şi Vlăduţ sau Vlad cel Tânăr. Ei au încercat să se desprindă de Craioveşti şi să conducă fără aceştia, dar au fost înfrânţi. În 1512, este ridicat în scaunul ţării, pentru prima oară, unul dintre aceşti mari boieri ai Olteniei, anume Neagoe, fiul marelui-vornic Pârvu Craiovescu. Pentru legiti-mare, Neagoe şi-a creat o nouă genealogie şi şi-a luat şi numele de Basarab (se pretindea fiul lui Basarab Ţepeluş). Domnul

Neagoe Basarab pe o frescă de la Curtea de Argeş

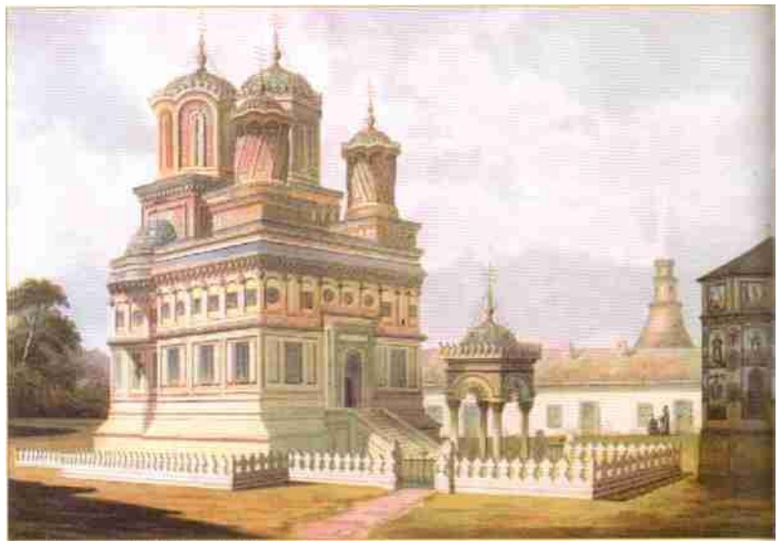
Biserica de la Curtea de Argeş pe o cromografie din sec. XIX

Venit în ţară cu ocazia sfinţirii catedralei, cel dintâi egumen de la Athos, Gavriil Protul, a scris *Viaţa patriarhului Nifon,* în care se aduc elogii lui Neagoe, prezentat ca urmaş al „preacu-cernicilor Basarabi". Tot sub acest Basarab oltean, îşi face apariţia şi istoriografia oficială. Pe fresca de la Snagov, domnul este redat cu vulturul bizantin de aur cu două capete, cusut pe hainele sale de brocart roşu, semn al asumării tradiţiei şi moştenirii bizantine; în acelaşi spirit, şi-a botezat fiul şi urma-şul Teodosie (de la Teodosie cel marilor ierarhi ai Orientului creş-tin, în frunte cu patriarhul ecu-menic din oraşul lui Constantin cel Mare, trebuia să arate lumii că Bizanţul şi simbolurile sale se păstrau nealterate. Este o misiune asumată conştient şi de către principii români, în cadrul acelui „Bizanţ după Bizanţ" de care vorbea Nicolae Iorga. Domnul a păstrat relaţii strânse cu Transilvania şi cu Moldova; la nord de munţi a stăpânit şi el domeniul Geoagiului, a sprijinit biserica românilor ardeleni, a cultivat bune relaţii cu saşii sibieni şi braşoveni. A

astfel prestigiul european al ţării sale. Într-un proiect imperial de cruciadă antiotomană (1517), armatele române de la sud şi est de Carpaţi aveau rolul lor important, din moment ce singur Neagoe (cum arăta el la 1520) putea interveni în ajutorul Ungariei cu 40.000 de oşteni.

Om politic, scriitor, filosof, Neagoe a ştiut să guverneze echilibrat şi înţelept într-o lume plină de excese şi primejdii, ce anunţau mari încercări pentru societatea românească.

Din 1520—1521, când au început noua domnie la Istanbul - prin Süleiman - şi ofensiva contra Ungariei, ţara a intrat într-o criză adâncă. Sub

Radu de la Afumaţi

Suleiman Magnificul

ani (1522—1525, cu întreruperi), cu sorţi schimbători la domnie, Radu a purtat vreo 20 de lupte cu turcii (la Gubavi, Ştefeni, Clejani, Ciocăneşti, Bucureşti, Grumazi etc.). După o aseme-nea epuizare, domnul a fost presat de „ţară" (mai ales de Craioveşti) să accepte supunerea şi tributul - ridicat la 14.000 de ducaţi - în schimbul păstrării autonomiei. Compromisul însemna şi obţinerea sprijinului Craioveştilor, fără de care nu se putea domni la Bucureşti (Radu s-a căsătorit cu Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab). Domnul a avut bune raporturi cu Ungaria, unde trimitea informaţii des-

Moldova şi Transilvania. Mircea Ciobanul (1545-1559, cu între-ruperi), fiul lui Radu cel Mare, a fost primul domn impus direct de turci în scaun, cu o politică plecată Porţii. Pătraşcu cel Bun (1554-1557), fiul lui Radu Paisie, a fost şi el numit de Poartă. Sub minoratul lui

Mircea Ciobanul

conflictele dintre partidele boie-reşti au continuat şi sub domnia lui. El a intervenit în Moldova, contra lui Ioan-Vodă. A fost în legături cu lumea levantină, prin soţia sa, Ecaterina Salvaresso, de origine greco-italiană. Fiul lor, Mihnea (1577-1591, cu o întrerupere), a fost chemat la Poartă si s-a turcit.

Radu Paisie

greci. S-a bucurat de favoarea unor monarhi europeni, ca regele Franţei, în preajma căro-ra a trăit un timp; a scris versuri şi a iubit artele frumoase, cum spune raportul secretarului său, italianul Franco Sivori. A refăcut curtea domnească de la Târgovişte, a ctitorit aici o frumoasă biserică, a fost

Mihnea al II-lea Turcitul

Petru Cercel pe fresca din naosul mănăstirii Călui, jud. Olt

mai multe condiţii favorizante care, în acel moment, lipseau. Îi lipseau mai ales susţinerea din partea boierilor - cei mai mulţi conservatori - şi banii (cum-părase tronul cu 1.160.000 de galbeni!). Pe o parte din boieri i-a tăiat, stârnind şi mai mari opoziţii, iar pentru a avea bani a mărit dările, ceea ce a stârnit

Tun de bronz din epoca lui Petru Cercel

Până la Mihai Viteazul (1591-1593), au mai domnit principi neînsemnaţi, între care şi doi fii de voievozi ai Moldovei: Ştefan Surdul, fiul lui Ioan-Vodă Armeanul, şi Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpuşneanu.

Moldova

În Moldova, după cei aproa-pe 50 de ani de domnie a lui Ştefan cel Mare, s-a simţit o anumită nesiguranţă şi agitaţie. Au fost frământări şi semne de criză la începutul secolului al XVI-lea, dar nu de amploa-rea crizelor sud-carpatice. Presiunile şi imixtiunile otoma-ne nu aveau aici forţa celor din Ţara Românească.

O constantă au fost legătu-rile tradiţionale cu Polonia, tulburate de conflictul vechi pentru Pocuţia şi de alte pricini. Aceste dispute s-au văzut sub Bogdan cel Orb (1504—1517), care, în schimbul proiectatei sale căsătorii cu sora regelui polon, i-a cedat acestuia mijlocitor pe fostul mitropolit Maxim Brankovic, fratele soţiei lui Neagoe Basarab. Acesta a descurajat lupta, motivând că cei doi erau „creştini şi de aceiaşi neam". Sensul moti-vaţiei este ambivalent: Radu şi Bogdan erau deopotrivă români şi rude de sânge: mama lui Bogdan, Maria-Voichiţa, era fiica lui Radu cel Frumos, deci era dintre Basarabi. Sub Bogdan al III-lea a avut loc şi o nouă reglementare a raportu-

Bogdan al III-lea

Ştefăniţă

relaţii cu Polonia, în vederea contracarării primejdiei comune otomane. Autoritatea portarului Sucevei şi linia sa politică fermă au stârnit reacţia tânărului domn, care în 1523 a preluat puterea şi l-a acuzat pe bătrânul demnitar de hiclenie (pedep-sindu-l cu moartea). O parte din boieri s-au ridicat contra lui Ştefăniţă, ajutat un timp de cur-teni şi de mica boierime, până la uciderea sa în 1527.

Paradoxal, un continuator al lini-ei politice a lui Ştefan cel Mare a ajuns Petru Rareş (1527—1538, 1541-1546), asupra căruia plana dubiul în legătură cu filiaţiunea sa din marele Muşatin, căci era fiu nelegitim. Rareş a întărit

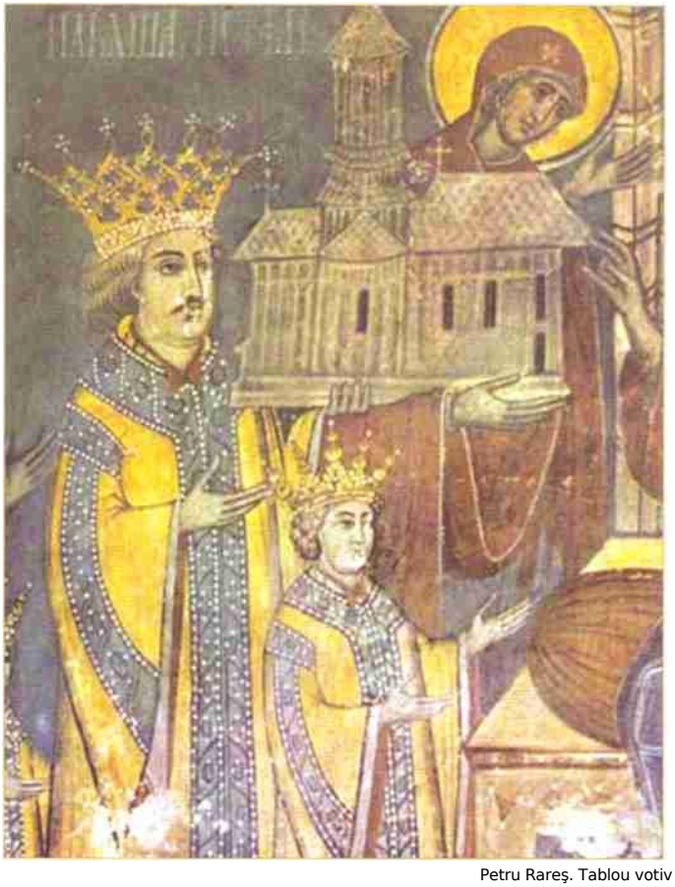

Petru Rareş. Tablou votiv

Arbore (1541) etc., ceea ce va duce în lume faima complexului monastic din nordul Moldovei. Arhitectura în stil moldovenesc, copierea cărţilor, broderia, miniatura etc. vor lăsa amintirea unei epoci de mare eflorescenţă artistică.

Rareş a urmărit creşterea prestigiului ţării pe arena internaţională, prin acele alianţe care puteau asigura cele mai mari avantaje. În conflictul iscat în Ungaria

Unguraş şi Rodna. Ca urmare, în lupta de la Feldioara, din 22 iunie 1529, oştile moldovene ale vornicului Grozav înving armatele ferdinandiste, asigurând succesul adepţilor lui

Dar incursiunile reciproce în Moldova şi Polonia ale celor două armate au continuat. Petru Rareş, pentru dobândirea Pocuţiei, a căutat sprijinul marelui-cneaz al Moscovei şi al lui Ferdinand, care chiar i-a recunoscut dreptul asupra provinciei. În 1532—1534, aventurierul veneţian

Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei şi rege al Ungariei

cul Huru. Această acţiune ostilă şi intervenţiile polone contra românului au determinat Poarta să dorească detronarea

Bătălia de la Mohács din 1526 (*reconstituire*)

Süleiman Magnificul pe o miniatură orientală

un tratat cu Ferdinand de Habsburg (prin care se recunoştea vasalul acestuia, în calitatea lui de rege al Ungariei), pentru a grăbi normalizarea raporturilor cu Polonia şi a duce împreună lupta antiotomană. Aceste planuri, din păcate, au eşuat. În 1538, sultanul Süleiman Magnificul se pregătea să lovească în inamicii săi din zona central-sud-est-europeană: Habsburgii, Mailat, Rareş. O armată de 150.000—200.000 de oameni, condusă de sultanul însuşi, s-a îndreptat în vara anului 1538 spre Moldova. În faţa ostilităţii turcilor, polonilor şi tătarilor, a unei părţi a boierimii, domnul nu a avut prea multe şanse. În timpul acestei expediţii, otomanii au răpit Moldovei

Bătălia de la Obertyn, 1531. Gravură din epocă

Acesta, considerat la început „păpuşă turcească”, a avut importante iniţiative diplomatice şi militare antiotomane, căutând, împreună cu o facţiune a boierimii, să recupereze bunurile şi pământurile Moldovei, anume cetăţile din Transilvania şi Bugeacul de la turci. Cu voia domnului, s-a pornit chiar o răscoală antiotomană în sud, pentru recâştigarea pământurilor pierdute, dar, în urma unui complot boieresc al Găneştilor şi Arbureştilor, Ştefan Lăcustă a fost îndepărtat şi ucis (1540).

pază” şi un fiu, Iliaş, ostatic la Istanbul). A mai încercat, fără succes, participarea la o coaliţie antiotomană, mulţumindu-se apoi cu menţinerea autonomiei ţării, în condiţiile marilor presiuni ale Imperiului Otoman. După moartea lui Rareş, au urmat vremi de nesiguranţă şi de criză, lupte între fiii săi, Iliaş şi Ştefan, între partidele boiereşti, între boieri şi domni etc. Toate au adus ţara la un pas de dezastru. Iliaş a trecut chiar la mahomedanism, devenind paşă de Silistra. Zbuciumate au fost şi domniile lui Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561, 1564-1568) şi Despot-Vodă (1561—1563). Cel dintâi, venit la tron cu ajutor polon, a intrat curând în conflict cu marea boierime centrifugală

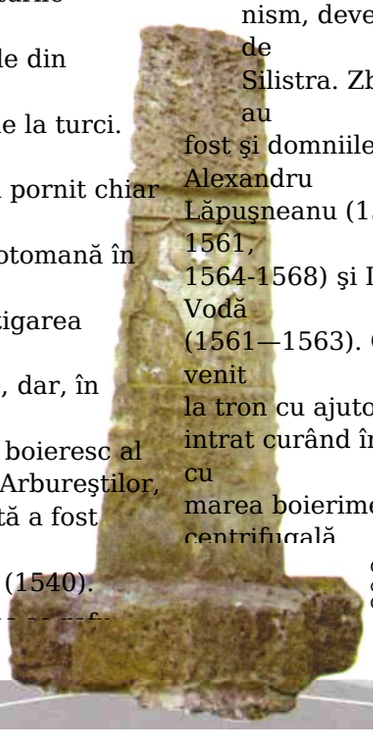

Obelisc de la cetatea Ciceu

Sigila lui Alexandru Lăpuşneanu

unei pustiitoare invazii tătare, a însemnat supunere faţă de Poartă, lupte contra pretendenţilor, masacre boiereşti şi protecţia bisericii ortodoxe. Această protecţie a bisericii naţionale venea ca o necesi-

Iacob Heraclides - Despot-Vodă

religioasă în Moldova (în fapt, de favorizare a protestanţilor, prigoniţi în ţările vecine), a pornit un program de obţinere a independenţei ţării prin lupta antiotomană (stimulându-i pe

Alexandru Lăpuşneanu cu familia

arătat faţă de religia ţării, Despot a pierdut orice simpatie, fiind detronat şi ucis. A rămas în conştiinţa publică ca unul care voise „să primenească legea” şi „să răsipască ţara”.

Ioan-Vodă Armeanul sau cel Cumplit (1572-1574),

Ioan-Vodă cel Cumplit

atmosferă destul de dificilă, în care nu găsea aliaţi nici în Transilvania, nici în Ţara Românească, domnul a căutat să-şi apropie ţara, chiar cu preţul înfruntării sângeroase a marii boierimi. Mulţi boieri, ca pe vremea Lăpuşneanului, au fost lipsiţi de averi şi decapitaţi cu cruzime, de unde supranumele de „cel Cumplit", câştigat de Ioan-Vodă. În februarie 1574, trimisul Porţii îi cere domnului dublarea tributu-

Petru Şchiopul

Sunt eliberate Brăila, Tighina, Cetatea Albă. În vara anului 1574, părăsit de o parte a boierimii şi lipsit de anumiţi factori favorizanţi, în urma bătăliilor de la Iezerul Cahulului şi de la Roşcani, domnul este

Bătălia de la Jilişte. Pictură de Gheorghe Labin

un tratat cu Anglia, pentru libertatea de acţiune în Moldova a negustorilor englezi, dacă plăteau vamă de 3%. A urmat la tron Aron-Vodă Tiranul (1591—1595, cu întreruperi), fiul natural al lui Alexandru Lăpuşneanu, rămas dator pentru sumele uriaşe necesare ocupării tronului. După Ioan-Vodă, presiunile otomane erau tot mai grave, iar suzeranitatea sultanului deveni-se extrem de apăsătoare.

Transilvania

Transilvania şi Părţile Vestice au participat şi după moartea lui Iancu de Hunedoara la efortul antiotoman, dar nu numai ca urmare a iniţiativelor generale ale regelui Matia Corvinul, ci şi din nevoia apărării. În acest efort s-au înscris deopotrivă stările (nobilimea, secuii, saşii) şi românii de rând. În nobilime intra, firește, şi elita românească, ce-şi conservase încă în mare măsură etnia şi

Sultanul Selim al II-lea

Faptele lor de arme au fost menţionate de către umanişti ca Antonius Bonfinius, Philippus Beroaldus, Aldus Manutius şi de ambasadorul veneţian Sebastiano Baduario. Cel din urmă îi menţiona într-un raport din 1475-1476 asupra com-ponenţei armatei ungare şi pe românii din Transilvania: erau „lăudaţi mai presus decât toţi pentru meritele contra turcilor" şi „făceau parte din neamul regelui", luptând „întotdeauna, şi alături de părintele său, şi de majestatea sa"[11].

11. N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor,* '''

Gheorghe Doja

ardeleanul Gheorghe Doja) şi pedepsirea exemplară a celor ridicaţi cu arma contra nobililor au redus considerabil capacitatea de apărare a Ungariei. La Mohács, în 1526, înfrângerea oştilor ungare (fără participarea Transilvaniei) şi moartea regelui pe câmpul de luptă au schimbat cu totul raportul de forţe în Europa Central-Orientală în favoarea Imperiului

Ioan (Jan) al II-lea Sigismund Zápolya

tarea suzeranităţii otomane, pe când Habsburgul era preferat de marea nobilime ungară, de cehi şi de croaţi şi voia să impună dominaţia familiei sale în regiune. A izbucnit astfel un sângeros război, în care loialităţile s-au schimbat de multe ori şi în care au intervenit adesea forţe externe, inclusiv domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei.
Ca urmare, în 1541 sultanul a ocupat Buda şi Ungaria centrală, pecetluind destrămarea ţării. Austriecii au pus mâna pe vestul şi nordul regatului, dar, sub pretextul moştenirii coroanei ungare, voiau să ia în stăpânire şi Transilvania cu Părţile Vestice (ceea ce au făcut temporar, între 1551 şi 1556).
Aceste din urmă regiuni au reuşit însă să-şi consolideze statutul de principat autonom sub suzeranitate otomană, statut similar celui al Ţării Româneşti şi al Moldovei.

Asediul Budei din 1541

vechea confesiune catolică. Prin urmare, marea majoritate a privilegiaţilor Transilvaniei erau acum protestanţi. Astfel, adunările ţării din intervalul 1550—1570, formate din fruntaşii acestor privilegiaţi, nu au făcut decât să-şi oficializeze noile confesiuni alături de catolicism. Această din urmă credinţă, deşi rămasă formal receptă, era subsumată

Ferdinand I Habsburg

În aceste condiţii, şi stările (naţiunile), şi românii îşi consolidează trăsăturile naţionale.
Naţiunea nobililor era tot mai des numită „maghiară” şi se pretindea chiar, în parte, continuatoarea tradiţiei politice ungare; avea teritoriu propriu de locuire (pământul comitatens, numit şi unguresc) şi confesiune distinctă (calvinismul), numită „de Cluj” sau ungară.
Saşii şi secuii se individualizau şi ei prin regiunile considerate ale lor („Pământul Săsesc” şi „Pământul Secuiesc”) şi prin credinţele, mai ales luteranismul, considerate „naţionale”.
Românii se deosebeau şi

discriminatorii faţă de români.
Ca urmare, cunoscuta „tole-
ranţă" instituită în Transilvania
secolului al XVI-lea, deşi reală,
se referea exclusiv la privilegiaţi,
adică la grupurile conducătoare
ale ţării, şi nu la masa români-
lor, ceea ce era în concordanţă
cu mentalitatea dominantă a
epocii.

Sigismund Báthory

În fruntea Transilvaniei, după
moartea lui Ioan Zápolya (1540) s-au aflat „regina" Isabela (soţia defunctului) şi fiul lor Ioan Sigismund (1540—1571, cu întreruperi),
acesta el însuşi un simbol al
transformărilor pe care le-au
cunoscut transilvănenii, trecând
de-a lungul vieţii prin patru
credinţe religioase:
s-a născut catolic, apoi a devenit pe rând luteran, calvin
şi unitarian. În timpul său s-a statornicit sistemul politic
şi religios amintit mai sus.
Principele avea teoretic largi
prerogative, iar amestecul Porţii
se vădea mai ales în chestiuni
de politică externă.
Sultanul se

nă). Faptul a grăbit, contrar
rânduielii, numirea ca principe
de către Poartă a lui Ştefan
Báthory, înainte de alegerea sa
de către Dietă (1571). Acesta
era un om de înaltă cultură
umanistă şi un talentat poli-
tician catolic. El a trebuit să
ducă o politică oscilantă, spre
a menţine autonomia ţării între
cele două imperii concurente.
A depus în secret jurământ
de credinţă împăratului de la
Viena, pretinzând ajutor contra
rivalului său (care se adresase şi
el turcilor, promiţând dublarea
haraciului). A eludat cererea
sultanului de a interveni contra
lui Ioan-Vodă al Moldovei (1574), dar a trebuit să trimită
trupe pentru instalarea

au primit donaţii bogate şi au
desfăşurat o intensă activitate în
domeniul învăţământului.
Politica de echilibru a lui Ştefan
Báthory i-a avut în atenţie şi pe
români, pe de o parte fiindcă
erau foarte numeroşi (potenţiali
buni contribuabili) şi pe de
alta fiindcă prin ei putea crea
o contrabalansare a protes-
tanţilor. Românii ortodocşi
fuseseră forţaţi să se supună
superintendenţei calvine, ceea
ce stârnise mari nemulţumiri.
Noul principe restaurează din
1571—1572 ierarhia ortodoxă,
prin acceptarea ieromonahu-
lui Eftimie drept „episcop al

Ştefan Báthory

Biserica reformată din strada Mihail

noua calitate, el spera în secret
să elibereze ţara sa de domina-
ţia otomană. La curtea polonă
funcţiona şi o cancelarie pentru
Transilvania. Conducerea directă a ţării în perioada acestei
uniuni a revenit lui Cristofor
Báthory — fratele lui Ştefan - în
calitate de voievod. Acesta, cu
avizul suveranului Poloniei, a
trebuit să ducă o politică subor-
donată Porţii, a aplicat măsuri
aspre contra iobagilor fugiţi
şi a restrâns libertăţile secui-
lor, ale căror mişcări au fost
înăbuşite. Încă mai trăia acest
Cristofor, când fiul său minor,
Sigismund, a fost pus

7 Principatele Române şi Imperiul Otoman

În secolele XIV-XVI, statul şi apoi Imperiul Otoman, dintr-un mic principat asiatic, a ajuns

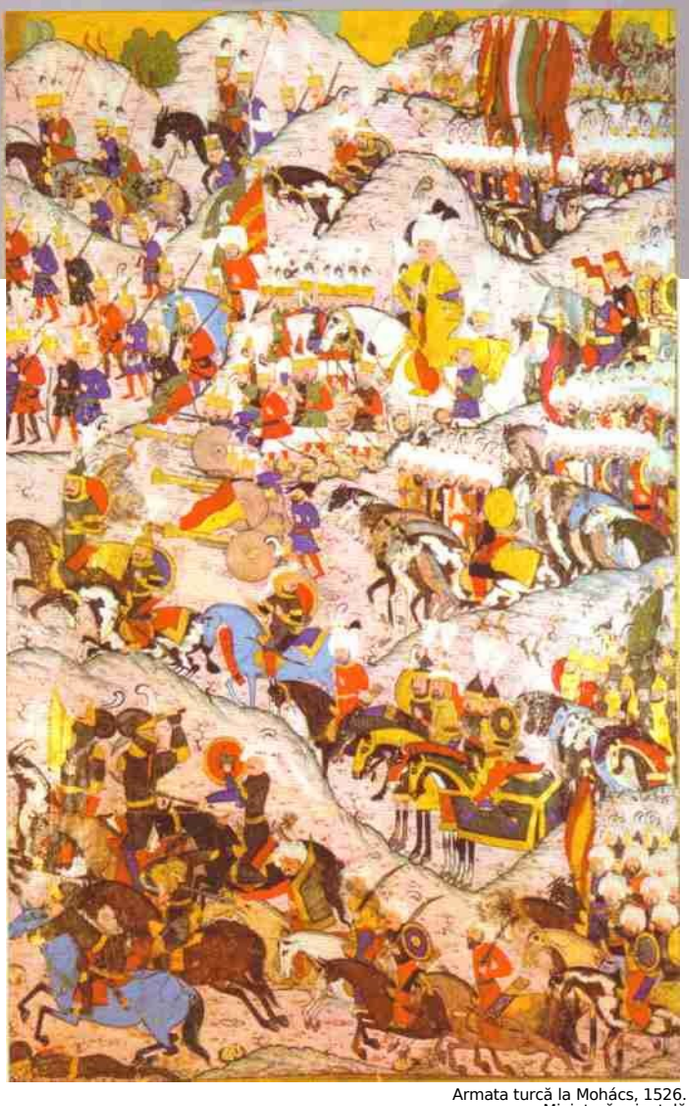

Armata turcă la Mohács, 1526. Miniatură orientală

Au căzut rând pe rând Imperiul Bizantin, ţaratele bulgare, statul sârb, principatele albaneze, Bosnia, Ungaria etc. Dintre teritoriile româneşti sau locuite şi de români, au ajuns direct ocupate de otomani unele cetăţi de la Dunăre: Turnu, Giurgiu (1417), Brăila (1539-1540), apoi Dobrogea (după 1417), părţi din sudul Moldovei şi de la Nistru: Chilia, Cetatea

Explicaţiile constau până la urmă într-un complex de factori care trebuie luaţi în bloc, împreună, fiindcă numai aşa au relevanţă.

Ţările Române şi-au atins apogeul dezvoltării lor medievale în secolele XIV-XV, adică tocmai când statul otoman supunea statele vechi ale Peninsulei Balcanice şi încerca să atace şi la nord de Dunăre. De fapt

Bătălia de la Belgrad din 1521. Pictură de Giovani da Capistrano

(subaşi) otomane (Teodosie era minor şi nevrednic); alta a fost în 1595, când campania marelui-vizir Sinan viza deopotrivă Ţara Românească şi Moldova; fuseseră atunci numiţi şi beilerbeii (guvernatorii) viitoarelor

nu au reuşit datorită reacţiei prompte şi dure a ţării şi datorită contextului internaţional.

Contextul internaţional de după căderea Belgradului până la marea campanie contra Ungariei (1521-1526) pregătea

no-habsburgic, în care Polonia nu lua partea creştinilor. În atmosfera creată, marile puteri aveau interesul să aibă în zonă state-tampon între ele şi puterea otomană.

Unul dintre factorii care au contribuit la conservarea situaţiei de la nordul Dunării de Jos a fost şi capacitatea de rezistenţă a Ţărilor Române: după câteva înfrângeri militare aplicate de români, de teama unor complicaţii, otomanii au ajuns să trateze cu aceştia; drept rezultat, le-a fost înnoit acestor ţări statutul de *'ahd* (= jurământ), adică statutul de state tributare (acceptat pentru Ţara Românească după 1420 şi accentuat în 1462; pentru Moldova în 1456, accentuat după 1484, iar pentru Transilvania, după 1541). Cum s-a văzut, rezistenţa Ţărilor Române a fost o realitate care a traversat, cu intermitenţe, întreaga istorie medievală.

Un alt factor favorizant al conservării fiinţei statale a fost îmbinarea rezistenţei şi a concilierii, a luptelor cu tratativele, pentru a evita atât cucerirea

Mehmed I Çelebi

în faţa turcilor; cei mai mulţi boieri ai ţării nu erau trădători decât în ochii domnilor, atunci când, după victorii epuizante pe câmpu de luptă, cădeau la învoială cu otomanii tot boierii, atunci câ presiunile Porţii era peste măsură de ma făceau corp comun domnia întru răzvrăre; fără boieri, victo militare, câte au fos fi devenit imposibile

În acelaşi cadru al explicării supravieţu statelor românilor s înscrie şi direcţia de dominaţie otomană, care era spre centru Europei, dar şi spre întreg bazinul ponti Chiar dacă „drumul imperial" era pe lini Sofia-Belgrad-Buda-Viena, Principatele Române au fost mereu vizate militar: se cunosc 7 campanii sultanale (conduse direct de sultani) - 3 asupra Ţării Româneşti (1394/'95, Baiazid I; 1419/'20, Mehmed I; 1462, Mehmed al II-lea), 3 asupra Moldovei (1476, Mehmed

Sultanul Baiazid al II-lea

În acelaşi sens, trebuie observat că regimul de dominaţie indirectă era mai avantajos decât cel de ocupaţie. Ţările Române aveau rolul esenţial

peste 500.000 de locuitori. Însă avantajele acestui regim nu s-au putut vedea decât după anii 1538—1541, când dependenţa Ţărilor Române faţă de Istanbul

EXPEDIŢIA LUI SULEIMAN MAGNIFICUL ÎN MOLDOVA. 1538

Ieniceri defilând (reconstituire)

Prin urmare, otomanii nu au transformat Ţările Române în paşalâcuri deoarece, în prima etapă (până pe la 1540), s-au temut de complicaţii interne şi internaţionale (remarcabila putere de rezistenţă a românilor şi interesul marilor puteri creştine de a păstra state-tampon) şi, în a doua etapă, s-au convins de marile avantaje economice aduse Porţii de dominaţia indirectă.

Statutul Principatelor Române faţă de Poartă

Din punct de vedere al drep-

Primul *'ahd* sau act de legământ (tratat) a fost acordat, după tradiţie, de însuşi profetul Mahomed, în 632 p.Chr., micii republici creştine a Nadjiranului (azi provincie a Arabiei Saudite). Actul era ca o diplomă dată de profet şi prevedea: conservarea bunurilor proprii, a pământului şi statului; menţinerea neschimbată a organizării şi ierarhiei bisericii; neamestecul în treburile interne, în sistemul de judecată; păstrarea propriului sistem de dări şi impozite; interdicţia pentru musulmani de a trece (cu turmele) în teritoriul republicii; lipsa unor trupe de ocupaţie; posibilitatea de

Călătorii străini, intrând în Ţările Române dinspre sudul Dunării, remarcau imediat că au intrat în creştinătate, deoarece - spun ei - se înălţau cruci pe dealuri; clopotele bisericilor băteau liber; limba română şi obiceiurile locale nu erau stinse, nu existau garnizoane şi administraţie otomane; supuşii otomani, ca să treacă Dunărea, aveau nevoie de firmane speciale de la sultan, prezentate domnului ţării sau reprezentanţilor săi; aceşti supuşi otomani erau obligaţi să plece din ţară imediat după terminarea afacerii pentru care veniseră; nu se puteau construi moschei;

Sigiliul lui Patraşcu Vodă cel Bun (1554-1557)

Bulă sigilară, relieful lui Alexandru I cu fiul său Mihnea II (1568-1574)

prin firmane şi porunci (*hüküm)* sau prin jurăminte orale. Prevederile lor principale erau: conducerea statelor de către un principe creştin, în locul unui guvernator otoman musulman; alegerea principelui de către „ţară", dintre familiile princiare locale; confirmarea alesului şi învestirea sa de către sultan; păstrarea drepturilor şi privilegiilor ţării, a credinţei,

Petru cel Tânăr şi fraţii săi Radu şi Mihnea
Frescă din naos, Snagov

Dregători otomani

Bulă de aur de la

Principatele de orice agresor;
protecţia reciprocă a negus-
torilor, extrădarea fugarilor şi
schimbul de prizonieri; regim
vamal obişnuit pentru mărfurile
otomane şi tarife preferenţiale
pentru produsele româneşti
exportate la Poartă (3-4% din
valoare, faţă de 5-5,5%, cât
plăteau negustorii veniţi din

prin intermediul Porţii, dar
au făcut-o (au încheiat tratate,
multe dintre ele chiar antio-
tomane). Sultanii şi-au arogat
dreptul de a aproba căsătoriile
domnilor români, dependenţa
mitropoliilor româneşti (de
patriarhia de Constantinopol

pendenţa. Din anii ’50 —’70 ai
veacului al XVI-lea, dependenţa
Ţărilor Române de otomani
creşte sensibil, iar abuzurile
sporesc. Se intră în perioada
suzeranităţii efective sau reale,
numită şi hegemonie otomană.
Tributul (haraciul) sporeşte
considerabil; chiar dacă ţinem
seama de inflaţie, sumele de
155.000 de galbeni plătiţi de
Ţara Românească, 65.000 de
galbeni de Moldova şi 15.000
de galbeni de Transilvania,
anual, înseamnă o mare apăsare;
cresc darurile (peşcheşurile), la
fel anumite obligaţii în muncă
şi îndatorirea de a aproviziona
Constantinopolul cu produse
la preţuri preferenţiale, mai
mici cu 15-20% decât cele
de pe piaţa europeană. Se
instituie un adevărat monopol
otoman asupra comerţului.
Se plătesc sume uriaşe pentru
cumpărarea domniilor şi chiar

atunci, ei nu considerau defel
că s-au supus perpetuu turcilor.
Mărturie stau desele alianţe
cu puteri creştine peste capul
Porţii şi desele revolte antio-
tomane, atunci când presiunile
erau prea mari. Totuşi, spre
finalul veacului al XVI-lea,
dependenţa Ţărilor Române
era foarte gravă, nemaiatinsă
anterior. Imperiul intrase într-o
criză internă şi avea nevoie de
bunuri, de bani, de produse.
Domnii deveniseră instrumente
docile în mâna Porţii şi nu mai
căutau să facă binele public.
Trebuie remarcat că hegemonia
otomană era inegală pentru cele
trei ţări, deşi între

Casa războiului")

Ieniceri în slujba sultanului (reconstituire)

8 Cultura în Ţările Române în secolele XIV-XVI

Oamenii medievali, ca toţi oamenii, nu erau preocupaţi numai de muncă, de

Tetraevangheliarul de la Humor, dăruit de Ştefan cel Mare Mănăstirii Putna

Ei aveau şi răgazuri dăruite sufletului, se închinau Domnului, îi aduceau imnuri de slavă, se îndeletniceau uneori cu arta, cu scrisul şi cititul, se întrebau despre originea lor, despre strămoşi, despre dreptate şi lege. Din aceste preocupări se naşte cultura unui popor. Ea cuprinde ansamblul manifestărilor spirituale ale unei comunităţi, realizate, de obicei, în medii sau centre specifice (instituţii) de cultură şi concretizată în creaţii culturale.

Interior din Biserica Neagră din Braşov

Centrele de cultură

Biserica în spaţiul românesc a patronat cultura şi a vegheat asupra ei. Singurii ştiutori de carte au fost, multă vreme, oamenii bisericii. Ei citeau cărţile sfinte, aveau centre de copiat, ateliere de pictură, sculptură, de broderie; erau şi dascăli în şcolile care funcţionau pe lângă biserici şi mănăstiri; cântau şi cunoşteau (unii dintre ei) notele muzicale. În spaţiul românesc au convieţuit mai multe confesiuni, fără mari tulburări. Prin 1430, mulţi husiţi au găsit adăpost în Moldova lui Alexandru cel Bun, unde au tradus pentru prima oară

construcţii, obiecte de artă etc. Oamenii evului mediu, cu mijloace relativ modeste, au creat valori inestimabile, care ne uimesc şi ne încântă şi care dăinuie de secole, unele chiar de peste un mileniu. Ei au depăşit cu mult tehnica de construcţie a antichităţii, au fost maeştri în arta mozaicului şi a picturii, a sculpturii, au dat naştere unor noi stiluri în arhitectură, - bizantin, romanic, arab, gotic, renascentist etc. -, au inventat

care sa-i impresioneze pe supuşi şi pe vizitatorii străini.

Iniţial erau mai multe reşedinţe domneşti, în târguri şi oraşe, dar nu toate aveau amploare şi numai unele erau centre culturale. Când s-au fixat capitalele statornice, domnii au adus meşteri din Italia, Polonia, Germania, Ungaria, care au ridicat construcţii falnice, au realizat mobilier (de interior) sofisticat, au făcut veşminte noi, după moda europeană. S-a dezvoltat gustul pentru fast şi ceremonie, pentru frumos. Au fost aduşi muzicieni, s-au făcut mici colec-

sprijină sau uneltesc contra lui. Aici se face politica de stat, se scriu misivele de taină şi chiar tratatele de gândire politică.

Oraşe mari de model european (occidental) erau, cum s-a văzut, mai ales în Transilvania; în Ţara Românească şi Moldova au fost mai mult târguri (cu excepţia porturilor), un fel de sate mai mari, care se dezvoltă cu timpul şi devin şi ele, în secolele XV-XVI, oraşe. Despre oraş s-a spus că era o excepţie de la lumea feudală, de la societatea de ranguri

urbane pe lângă episcopiile de la Alba-Iulia şi Oradea, chiar la curţile prelaţilor, dar şi centre urbane laice, ca Braşovul sau Sibiul. La sate a înflorit cultura tradiţională, de tip folcloric: poezia populară, strigături-le, blestemele, descântecele, încrustaţiile în lemn, olăritul, arhitectura în lemn etc.

Învăţământul

Ţările Române s-au aflat în aria de interferenţă a culturii apuse-ne şi a celei răsăritene europe-ne. Românii purtau în sine, prin

Tiparniţa lui Coresi

bisericii, a slujbei religioase, a scrisului slavona (mediobulga-ra), redată în alfabet chirilic. În Dobrogea, ocupată de turci, s-a scris în turco-osmană, iar în Transilvania, integrată în Regatul Ungar, limba ofici-ală era latina. Românii din Transilvania — cnezii, chiar şi cei nobili, boierii făgărăşeni - au scris un timp, pentru nevoi locale, în slavonă (în ctitoriile cneziale vechi, inscripţiile sunt în slavonă, ca la sud şi est de Carpaţi), dar au trebuit să apeleze şi ei la latină; toate actele de danie erau elaborate în latină, care era limba elitei ungare, secuieşti şi săseşti, limba curţii, a bisericii catolice. Învăţământul nu era nicăieri în evul mediu un fenomen de masă. Şcoala era frecventată de puţină lume, pentru că pre-supunea anumite cheltuieli şi fiindcă nu se putea trăi decât rar din învăţătură. Totuşi, încă din

Biserica Sf. Nicolae din Scheii

metria, astronomia şi muzica. Şcoli în latină au funcţionat şi în unele oraşe cu populaţie catolică din Moldova şi Ţara Românească, iar Despot-Vodă şi Petru Şchiopul au înfiinţat şcoli mai înalte de acest fel. La Suceava este pomenit Batista de Vesentino, magistru în diferite arte *(magister in diversis artibus),* profesor la o şcoală de acolo. Reforma a impulsionat şi învă-ţământul. Johannes Honterus a creat la Braşov un liceu uma-

tate la Alba-Iulia, în 1565, sub conducerea savantului francez Petrus Ramus (Pierre de la Ramée), s-a împlinit mai târziu, prin 1579-1581, la Cluj. Aici, sub Ştefan Báthory, se deschide în 1581 o universitate catolică cu trei facultăţi (teologică, filosofică şi juridică), condusă şi organizată de iezuiţi poloni şi italieni (Antonio Possevino). Ea a fost privită şi ca o măsură de contracarare a Reformei şi a funcţionat vreo 20 de ani.

Creaţia scrisă

După ocuparea de către turci de la Cetatea Albă la Suceava, încă din secolul al XV-lea sau poate chiar mai repede, apar texte în limbile vernaculare. Înscrisuri originale de atunci în limba română nu s-au păstrat, dar sunt mărturii că astfel de scrieri au existat. S-au păstrat copii după scrieri mai vechi în româneşte, cum sunt texte-le rotacizante (traduceri din slavonă în română): *Codicele voroneţean, Psaltirea şcheiană*, *Psaltirea voroneţeană, Psaltirea Hurmuzaki.* Trecerea la scrisul în româneşte s-a făcut în urma unui complex de împrejurări, dintre care atmosfera creată de noile curente umaniste, protestante, de reforma catolică şi ortodoxă au o mare importanţă. Scrisul românesc nu a apărut într-un singur loc, dar a avut anumite centre, între care trebuie să fi fost zona Hunedoara-Haţeg-Caransebeş şi Maramureşul. La

Delegaţia Moldovei condusă de Grigore Ţamblac la Conciliul ecumenic de la

oficială de curte scrisă poate de un supus al voievodului Bartolomeu Drágfi, descendent din Drăgoşeşti şi rudă prin alianţă cu Ştefan cel Mare, pe care lucrarea îl şi elogiază. Istoriografia se dezvoltă la finele secolului al XV-lea, în Moldova, la curtea lui Ştefan cel Mare. Baza de plecare sunt însemnări anali mai vechi. Domnul elaborează un program de recuperare a tradiţiei dinastice, voievodale, a gloriei strămoşilor şi resta-urare a mormintelor casei domnitoare. El dispune şi însemnare coerentă a trecutulu *Astfel, se elaborează* variantele de la Putna se află şi evenimente din istoria mănăs-tirii, iar cronologia merge până în 1504, cu un adaos până în 1518; *Cronica moldo-rusă* cuprin-de în plus şi legenda eroilor eponimi ai românilor, Roman şi Vlahata, care încearcă să

Evanghelistul Matei, miniatură din Tetraevangheliarul lui Gavril Uricariu

Prima pagină din *Tetraevangheliarul* lui Nicodim de la Tismana (1404-1405)

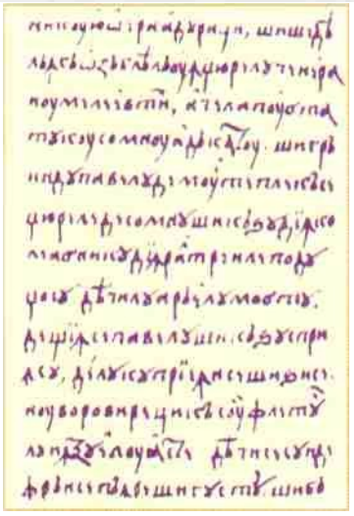

Codicele Voronețean

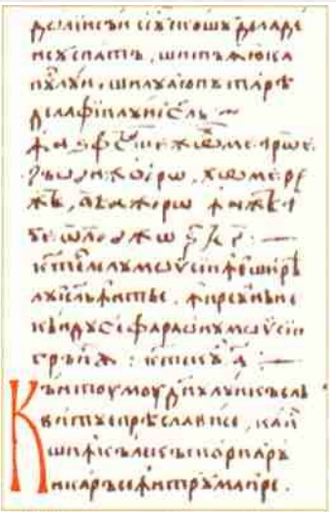

Psaltirea Şcheiană

Cronica moldo-polonă duce evenimentele până la 1564 şi era destinată cunoaşterii Moldovei în mediile vecine polone. În centrul cronicii oficiale vechi, care a servit ca model pentru toate variantele, stă figura lui Ştefan cel Mare, privit ca un erou al creştinătăţii, ca un neînfricat luptător pentru ţara sa şi pentru gloria Crucii.

În secolul al XVI-lea, scrisul istoric oficial în Moldova a continuat într-o etapă nouă prin scrierile lui Macarie, episcop de Roman, Eftimie şi Azarie. Primul a scris, din porunca lui Petru Rareş

În aceste cronici, mai ales în ultimele două, sunt reflectate marile schimbări în raport cu secolul al XV-lea, timp al putere-
rii centrale stabile şi

În Ţara Românească, însemnările istoriografice sunt vechi, dar nu s-au păstrat decât vagi referiri la adresa lor. Oricum, astfel de preocupări au fost sigur la curtea lui Vlad Drăgulea (Tepeş). *Povestirile despre Vlad Ţepeş* sunt probabil opera (în slavonă) a unui român ardelean. Ele s-au păstrat doar într-o traducere rusă. *Viaţa patriar-hului Nifon,* scrisă de Gavriil Protul, preotul mănăstirilor de

sumare în limba slavonă: una trata evenimentele de la moar-tea lui Neagoe Basarab (1521) până la începutul domniei lui Alexandru Mircea (1568), iar cealaltă, de la 1568 până la Mihai Viteazul. În timpul lui Mihai Viteazul, s-a scris o cronică oficială a domniei, poate prin pana marelui-logofăt Teodosie Rudeanu. Părţi din ea, traduse în latină, s-au păstrat în cronica silezianului Balthasar Walther. O altă cronică

Tetraevangheliar, sf. sec. XIV - încep. sec. XV Noul Neamţ

Umanismul

În toate cele trei ţări şi în primul rând în Transilvania, încă din secolul al XV-lea,

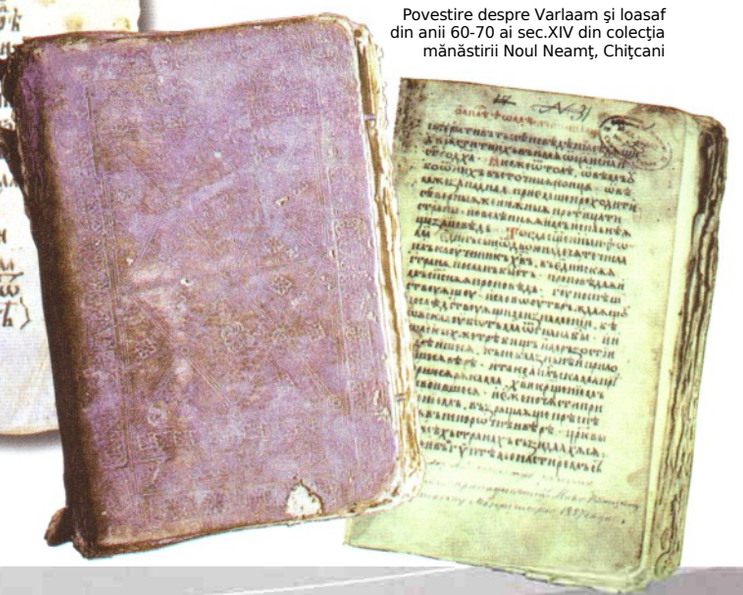

Povestire despre Varlaam şi Ioasaf din anii 60-70 ai sec.XIV din colecţia mănăstirii Noul Neamţ, Chiţcani

Judecata lui Iisus, frescă pe peretele sudic al naosului de la Dobrovăţ

Acestea sunt întâi sesizabile la curţile episcopale de la Oradea şi Alba-Iulia şi în ambianţa oraşelor germane. La Oradea se conturează preocupări savante sub episcopatul umanistului János Vitéz (1408-1462), care a creat aici o bibliotecă şi un observator astronomic. Primul umanist român de seamă a fost Filip More din Ciula Haţegului (circa 1470—1526), care l-a sensibilizat pe Ioan Mezerzius în legătură cu antichităţile romane din Dacia. Acesta din urmă a alcătuit o culegere de inscripţii latine din provincia nord-dunăreană. Acelaşi Filip More era cunoscut şi în cercurile savante occidentale, unde îl lăuda veneţianul Aldus Manutius, editorul operelor lui Erasmus.

Unul dintre cei mai mari reprezentanţi ai noii orientări a fost Nicolaus Olahus (1493-1568), descins din familia domnitoare a Ţării Româneşti şi rudă „Românul" şi a scris despre originile romane ilustre ale poporului său, despre rolul de apărători ai creştinătăţii al principilor extracarpatici. În mediul orăşenesc braşovean a activat sasul Johannes Honterus (1498-1549), care a transformat oraşul său într-un mare centru umanist. El este autorul unei documentate geografii a lumii şi al unei hărţi de referinţă, publicate în 1542, în care, peste aria celor trei Ţări Române, a scris numele de *Dacia.* A contribuit la răspândirea ideilor umaniste şi protestante şi a lucrat la codificarea unor legi pentru naţiunea sa.

Umaniştii târzii au manifestat interes pentru lucrările istorice în versuri şi pentru limbile vernaculare sau naţionale. Uzul latinei a mai continuat însă o vreme. Alţi creatori, cu lucrările lor, sunt:

S-au mai adus contribuţii în domeniile botanicii, medicinei, filologiei, geografiei, cartografiei.

Literatura juridică a fost reprezentată prin traduceri şi adaptări bizantine, iniţial în slavonă: *Zaconicul* de la Târgovişte (copiat de diacul Dragomir, din porunca lui Vladislav al II-lea); *Syntagma* lui Matei Vlastares, o culegere de legi bisericeşti şi dispoziţii penale şi civile.

Coresi cu titlul *Pravila sfinţilor apostoli* (1570-1580). În 1517, a intrat în vigoare în Transilvania Tripartitum-ul lui István Werböczy. În mediul săsesc au fost preocupări importante pentru literatura juridică. Astfel, plecând de la realizările lui Honterus, Matthias Fronius a întocmit *Statutele drepturilor municipale ale saşilor din Transilvania* (1583). Pentru reformarea

Johannes Gutenberg

Române. Prima tipografie din
această parte de Europă s-a
înfiinţat în Ţara Românească,
la Târgovişte, de către Radu cel
Mare, în 1508. Meşterul ei a
fost călugărul Macarie, venit de
la Cetinje (Muntenegru). El a
scos trei cărţi: *Liturghier* (1508),
Octoih (1510) şi *Evangheliar*
(1512), toate în mediobulgară sau slava
bisericească.
Activitatea tipografică este
reluată sub Radu Paisie (în
1545), prin strădania meşterului
sârb Dimitrie Liubavici (un
Molitvenic, un *Apostol,* în 1547,
sub Mircea Ciobanul

fost cea de la Braşov, întemeiată de Johannes Honterus,
care a scos, între 1535 şi 1549,
37 de cărţi, în latină, greacă şi
germană. Tot un german (sas
din Cisnădie), anume Gáspár
Heltai, întemeiază o tiparniţă şi
la Cluj, pe la mijlocul secolul al
XVI-lea, unde s-au tipărit cărţi
în latină şi maghiară. Alte tipografii vor mai fiinţa la Oradea,
Alba-Iulia, Abrud, Orăştie.
Centrul tiparului românesc a
devenit Braşovul, în a doua
jumătate a secolului al XVI-
lea. Aici, alături de Cetatea
săsească, activa cea mai mare
comunitate urbană românească
din Transilvania, cu o biserică
veche, protejată de domnii
munteni şi moldoveni, cu o
şcoală primară şi de dieci şi
preoţi, unde veneau tineri din
toată Transilvania (prima şcoală
românească), cu o bibliotecă şi
o arhivă, cu şcoală de copişti

■ Artele plastice

Arta feudală este un imn de
glorie adus lui Dumnezeu. De
aceea predomină monumentele religioase. Vechile biserici
modeste de lemn din mileniul I
s-au risipit de-a lungul timpului.
Veacul al XIV-lea a adus o dezvoltare a arhitecturii de piatră,
durabilă, monumentală. Aşa au
fost biserica mănăstirii Cozia
(cu plan triconc şi influenţe sârbeşti), biserica Sânicoară de la
Curtea de Argeş (1340, plan de
cruce greacă, înscrisă în drept-

lui Sas, în plan treflat, decorată
cu discuri şi cărămizi smălţuite
şi brâu în formă de dinţi de
fierăstrău, cu firide oarbe, de
influenţă bizantină).
Mai târzii şi de proporţii mai
mari sunt biserica mănăstirii Dealu (Radu cel Mare) şi
biserica episcopală de la Curtea
de Argeş (Neagoe Basarab).
Ultima, una dintre cele mai frumoase din sud-estul Europei,
are plan treflat pentru naos,
pronaos dreptunghiular şi bolţi
sprijinite pe 12 pilaştri. Are
patru turle care dau

Catedrala mitropolitană
de la Târgovişte

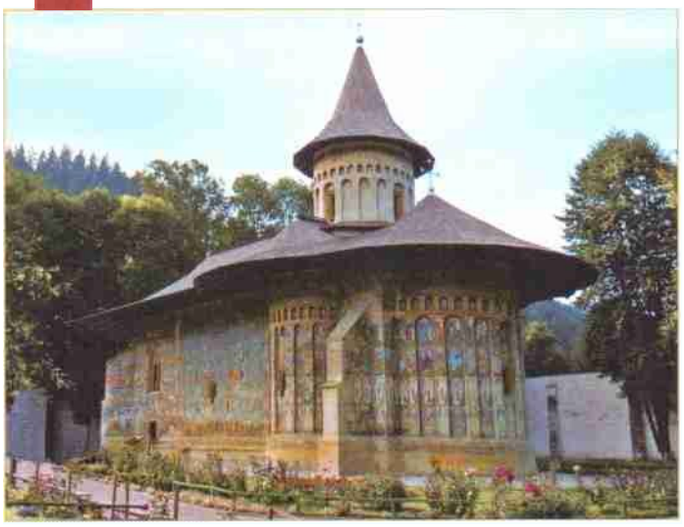

Mănăstirea Voroneţ

protopopiat ortodox (la 1360 este menţionat un *Petrus, archi-diaconus de Ozthro,* preot şi cnez în acelaşi timp). Biserica Sf. Ilie din satul Peşteana datează şi ea din secolele XIII—XIV şi are pictură de influenţă sârbo-macedoneană. Se mai remarcă

bisericile mai vechi de la Strei, Streisângeorgiu, Sântămărie-Orlea şi Densuş. Arhitectura bisericească de tip vest-european se întâlneşte în oraşele germane (Sibiu, Cluj, Braşov, Bistriţa, Sebeş etc.) şi în satele de pe *Fundus Regius.* Este marea arhitectură gotică.

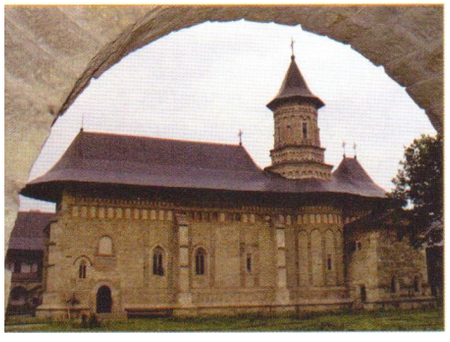

Biserica mănăstirii Neamţ

„Adormirea Maicii Domnului”— şi Ribiţa - biserica Sf Nicolae (ambele în Ţara Zarandului), la Prislop şi Hunedoara, la Şcheii Braşovului (biserica Sf. Nicolae), la Feleac, Vad etc., adăugându-se celor mai vechi din Ţara Haţegului. Aici, se înalţă în secolul al XIV-lea

Judecata de apoi. Frescă monumentală pe peretele vestic al mănăstirii Voronet

edificii mai ample la Vaslui, Iaşi, Hârlău, Huşi, Popăuţi, Dorohoi, Piatra-Neamţ, construite între 1490 şi 1498. Mănăstiri monumentale s-au ridicat la Putna, Neamţ, Tazlău etc. Din prima parte a seco-lului al XVI-lea, ne-au rămas bisericile de la Suceava, Baia, Hârlău, Roman şi mănăstirile Pobrata, Humor, Sucevița, Vatra Moldovitei. Acum

Biserica medievală din Dobrovăţ

de Mori-Suseni (Haţeg), cu pictură databilă în acelaşi veac; ea a fost ctitorită de cunoscuta familie cnezială Cândea, stăpâna locurilor. Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Zlatna datează din 1424 - fiind ctitoria „boierului” Stănislav

ficarea lor a durat câte un secol. Influenţe gotice se văd şi la biserica episcopală românească din Feleac, sprijinită de patroni din Moldova, şi la castelele din Bran (ridicat de Ludovic I) şi Hunedoara. în jurul oraşelor ardelene se înalță ziduri

Cavalcada sfintei cruci. Biserica din Pătrăuţi

1373, de către maeştrii germani clujeni Martin şi Gheorghe, fiii lui Nicolaus. Originalul statuii se află la Praga, iar o copie de bronz se găseşte la Cluj, lângă fosta mănăstire franciscană (azi biserica calvină).

O realizare extraordinară a rămas până astăzi pictura murală a bisericilor, mai ales a

zate după reţete necunoscute azi, uimesc pe toţi privitorii.

În Transilvania, pictura s-a pierdut în mare măsură datorită Reformei; ea a rămas, cum s-a văzut, în unele monumente din mediul românesc, mai ales în zona Hunedoara-Haţeg. Aici se resimt influente din Ţara Românească, atât în

nează operele argintarilor, lucrate în filigran, în toate cele trei ţări. Ne-au rămas şi o seamă de broderii luxoase (patrafire, epitafuri, perdele de

Sf. Gheorghe. Imagine pe disc de ceramică pe peretele bisericii din Dorohoi

Gavril Ieromonahul, Sf. Nicolae primind daruri
Biserica Sf. Nicolae din Bălineşti

Pictură murală la Moldoviţa

9 Imaginea românilor prin autori străini

Pocal realizat într-un atelier din Transilvania

În ciuda unei anumite imobilităţi iniţiale şi a renumelui de lume statică şi stagnantă, oamenii se mişcau şi în evul mediu. Ei lăsau mărturii pentru

Ghillebert de Lannoy în armură de cavaler

Nu toate aceste mărturii au aceeaşi valoare, dar ele trebuie analizate. Din aceste fragmente de viaţă consemnate în scris, se pot afla importante amănunte despre traiul oamenilor de atunci. Unii călătoreau cu treburi negustoreşti, alţii ca să iscodească, unii spre a duce veşti, alţii erau in misiuni diplomatice, religioase, unii erau doar pelerini etc. Mulţi astfel de călători străini au trecut pe la noi, iar alţii au aflat

Cluj. Zidul cetăţii medievale

are un domn al său şi, deşi turcul a prins pe mulţi dintre ei şi i-a supus, totuşi nu a dobândit stăpânirea acestei ţări şi a celorlalte. Valahia e numită: cea Mare şi cea Mică. Prin această ţară trece Dunărea, cel mai mare fluviu de pe pământ, ce coboară din Germania şi trece prin Ungaria, apoi prin Valahia şi se varsă în Marea cea Mare lângă Licostom (Chilia)...”[12]. Datele sunt corecte în linii de originile romane ale poporului său şi ale sale. Se ştia, de asemenea, de-atunci, de pe la 1400, că Valahia şi Moldova erau două ţări româneşti. La 1421, Ghillebert de Lannoy călătorea prin Moldova şi a fost prădat de hoţi lângă Cetatea Albă, dar „am stăruit atâta pe lângă sus-numitul voievod Alexandru, domnul sus-numitei Cetăţi Albe, încât au fost prinşi cam vreo nouă hoţi şi daţi pe mâna mea cu ştreangul de gât, cu libertatea să-i omor. Dar mi-au înapoiat banii şi pe dinafară, mulţumită zidurilor ce-l înconjoară, decât pe dinăuntru, cu clădirile înălţate acolo. Este locuit de saşi amestecaţi cu unguri”[14]. Este imaginea veridică a unui Cluj prioritar german, cum a fost oraşul în tot evul mediu. Michael Bocignoli din Raguza (azi Dubrovnik), la 1524, spune într-o descriere a Ţării Româneşti: „Această Valahie se mărgineşte dinspre răsărit cu cealaltă Valahie, care e numită de unguri Moldova şi a fost numită de cei vechi Dacia, dinspre apus cu ungurii şi cetatea Severinului... Regiunea este productivă în toate cele

12. Călători, I, p. 38-39
13. Ibidem, p. 51
14. Ibidem, p. 159

o vând turcilor. Spiritul poporu-
lui este grosolan şi necioplit... Se
folosesc de o limbă italiană, dar
ceva mai redusă; sunt creştini,
dar schismatici. A fost odinioară
la ei un domn - pe care ei îl
numesc voievod - cu numele
de Dragulus, bărbat ager şi cât
se poate de priceput în treburile
ostăşeşti. Acesta nu numai că-şi
apăra deosebit de bine ţara, dar
iarna, când îngheţa Dunărea,
cum se întâmplă adesea, călca
hotarele turcilor şi pustia cu
focul şi sabia..."[15].
Predomină
aceeaşi imagine a celor două
ţări româneşti (Valahii) - loc
comun în epocă, deopotrivă la
români şi la străini.
Abundenţa
de bunuri este verosimilă, mai
puţin lipsa vinului, iar aplecarea
spre beţie şi lăcomie a unora
dintre cei întâlniţi de italian este
foarte posibilă.
Predominarea
satelor este iarăşi o realitate, dar
numărul lor este mult exagerat.

burile ostăşeşti şi războinice ei
sunt deosebit de bine pregătiţi
în felul lor... Ei recunosc pe
Hristos şi pe sfinţii apostoli şi,
după cum susţin, ei au urmat
cu multă evlavie şi cinstire, încă
de la început şi până acum,
învăţătura sfântului Pavel. În
această ţară locuiesc împreu-
nă, sub cârmuirea voievodu-
lui, diferite secte şi religii şi
neamuri, ca, de pildă,

regula mănăstirii sau ordinului
lor"[16]. La 1599, erau număraţi
în Moldova 10.774 de catolici,
adică vreo 2% din populaţia
ţării, trăitori în 15 oraşe şi 16
sate (după mărturia episco-
pului Bernardino Quirini).
Datele germanului sunt, prin
urmare, verosimile şi provin
din surse directe. Acest sas de
origine sibiană cunoştea bine
Ţările Române şi nu a introdus

Boieri moldoveni şi păgânii, detaliu din scena Judecăţii de Apoi, Voroneţ

Sf. Pavel sau dreapta-credinţă.
Mai este apoi imaginea unei
ţări tolerante sub aspect etnic
şi religios, imagine receptată
de mai mulţi. Este drept că
alogenii erau foarte puţini (până
la 5%) şi că nu se ajunsese încă
la anumite persecuţii care aveau
să urmeze, mai ales în oraşe,
contra străinilor.
Reicherstorffer mai adaugă
despre asprimea domnilor
moldoveni: „Această ţară este
vrednică de toată lauda şi trebu-
ie mult lăudată, mai ales pentru
faptul că domnul pedepseşte cu
toată asprimea pe răufăcători
şi în aşa fel că se dau pedepse
felurite, după felurile deosebite
ale crimelor şi uneori se dau
pedepse foarte aspre, chiar şi
pentru cele mai mici abateri,
pentru ca prin aceasta să fie
aduse la mai multă ascultare
sufletele lor pline de îndărăt-
nicie"[17]. În ciuda

15. Ibidem, p. 179-180
16. Ibidem, p. 196-197
17. Ibidem, p. 201

Creştinătate prin pierderea acestei ţări, căci e un viciu omenesc ca omul să vrea să cugete abia după ce a suferit mai întâi răul”[18]. Dincolo de pledoaria *pro domo* şi de unele exagerări, autorul recunoaşte rolul Moldovei de „poartă a creştinătăţii”, de stavilă înaintea otomanilor.

Conştiinţa acestui rol o aveau, cum s-a văzut, românii înşişi, prin unii conducători ai lor.

Reicherstorffer spunea despre Braşov: oraşul „este renumit peste celelalte oraşe în vremea de-acum prin studiile liberale. S-a clădit acolo de curând Biblioteca, neîntrecută vreodată de o alta mai vestită, după risipirea Bibliotecii de la Buda a lui Matia Corvinul... Niciunul dintre oraşele transilvănene, după părerea multora, nu e mai populat decât acesta; bâlciul săptămânal de aici este atât de cercetat - căci se adună aici

Statuia lui Johannes Honterus de lângă Biserica Neagră din Braşov

din acel oraş, în care locuieşte domnul ţării, e împrejmuit cu pari de stejar foarte groşi.

Locuitorii trăiesc după legea ortodoxă şi se îmbracă cu haine lungi, purtând pe cap căciuli asemenea celor croate. Limba lor este puţin deosebită de limba noastră italiană; adică ştii să vorbeşti limba lor română, din cauză că limba lor s-a stricat. Căci ei sunt oameni barbari şi aspri în obiceiuri, în acest oraş a fost înălţată o biserică a Sf. Francisc, având câţiva călugări observanţi, care fac slujba bisericească potrivit regulilor bisericii romane.

Această ţară e foarte mănoasă, are de toate în afară de vin (?), în locul căruia oamenii obişnuiesc să bea bere. Pe un deal în faţa oraşului se află o mănăstire [Dealu], sau mai degrabă o abaţie foarte mare, în care locuiesc nişte călugări greci [ortodocşi], care ne-au făcut o foarte bună primire şi ne-au povestit toată istoria aşezării locuitorilor din această ţară, după cum urmează: precum că împăratul Traian, învingând şi cucerind această ţară, a împărţit-o între soldaţii săi şi a prefăcut-o în colonie romană, încât aceştia, trăgându-la mănăstirea Dealu - şi nu anumiţi cărturari care ar fi putut citi undeva în Occident despre aceste lucruri - ştiau că împăratul Traian prefăcuse ţara în colonie romană, că românii se trăgeau din acei colonişti şi că tot de acolo păstraseră şi numele lor.

Antonio Bonfini a scris înainte de 1500 (după 1486) o istorie a ungurilor (*Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia),* cu date extrem de utile. Între altele, după ce laudă uriaşul efort de prozelitism catolic al regelui Ludovic I de Anjou (1342—1382), care ar fi atras, inclusiv cu ajutorul „braţului secular”, mari mulţimi de oameni la „dreapta-credinţă”, umanistul italian arată şi bilanţul acestui efort: „Din care cauze, după părerea tuturor, credinţa în Ungaria a fost atât de mult

18. Ibidem, p. 203
19. Ibidem, p. 216, 218
20. Ibidem, p. 322-323
21. Bonfinius, Rerum, p. 377
22. Călători, I, p. 483

Bonfini era şi el informat la faţa locului, deşi este surprinzător ce spune, anume că, pe la 1380, abia mai mult de o treime dintre locuitorii Ungariei erau catolici. Nu se poate şti exact câţi erau astfel. Se poate să fi fost 40% sau spre 50%. Nu există statistici de atunci. Oricum, chiar dacă Bonfini a greşit, ceea ce este puţin probabil, căci el avea interes să exagereze, nu să diminueze numărul catolicilor, imaginea unei Ungarii de monolit, catolică în evul mediu este de mult depăşită şi ireală.

Transilvania prosperă, „încinsă" de două „Valahii", este un loc comun în descrierile de epocă.

Anton Verancsics (Verantius), croat din Ungaria, scria după 1549: „Odinioară aceşti principi [domnii români] erau întăriţi de regii Ungariei, care, câteodată, puneau alţi principi sau îi aduceau din nou în scaun şi pe români, care deşi îi ajung uşor la număr [pe ceilalţi], totuşi nu au nici o libertate [privilegii], nici o nobilime, nici un drept al lor, în afară de un număr mic locuind în districtul Haţeg, în care se crede că a fost

Cetatea Braşov, acuarelă de arh. Gunther Schuller

ai ungurilor şi fără aşezări ale lor, răspândiţi pretutindeni, prin toată ţara, stând arareori în locuri deschise, de cele mai multe ori retraşi prin păduri, ducând şi ei împreună cu turmele lor o viaţă nenorocită"[24]. Verancsics este un croat maghiarizat, a cărui patrie era Ungaria. A cunoscut bine şi Transilvania, unde a trăit şi al vasalului. Ungaria voia să ţină sub ascultare cele două ţări, să le schimbe voievozii după plac, iar ţările căutau să se răzvrătească, să scape de apăsare, căci „urau" stăpânirea, recte suzeranitatea ungurească. Adevărul era undeva la Transilvaniei nu este prea departe de adevăr. „Naţiuni" — spune Verancsics - sunt numai cele trei care conduc şi au privilegii; românii sunt mulţi, îi ajung pe ceilalţi ca număr, dar nu au privilegii globale („libertăţi") şi sunt „nenorociţi", adică fără noroc, săraci, necivilizaţi. Imaginea asupririi naţionale este clară, căci românii în care ei trăiau au o deosebită importanţă. Vorbind şi scriind doar „noi despre noi" se riscă adesea şi se greşeşte. Confruntarea cu străinul, cu „celălalt" este mereu benefică şi necesară. Asta nu înseamnă că mărturiile străinilor sunt infailibile; ele trebuie, ca orice izvor, mereu comparate, verificate. Sunt stereotipii, clişee, erori sau transcrieri greşite, sunt exagerări voite, care trebuie depistate. Sunt însă şi multe adevăruri, multe date care se potrivesc perfect cu alte surse. Cercetătorul nu trebuie să se descurajeze în faţa unor ştiri de genul: românii sunt primitori - românii sunt neospitalieri; românii sunt cruzi - românii sunt blânzi; românii sunt hoţi - românii sunt cinstiţi etc. Aceste imagini opuse se vădesc fireşti, atunci când nu derivă din rea-voinţă sau din

23. Ibidem, p. 405
24. Ibidem, p. 410-411

10 Mihai Viteazul (1593-1601):
„Domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei"

Prin cele două înfăptuiri majore ale scurtei sale domnii - salvarea fiinţei statale în faţa expansiunii otomanilor şi unirea

Mihai Viteazul, icoană de la mănăstirea Simon Petra (muntele Athos)

Viitorul domn se născuse în 1558 şi era, se pare, fiul postum al lui Pătraşcu cel Bun. Mama sa se numea Tudora şi era, poate, soră cu Iane Epirotul - ban al Olteniei şi capuchehaie a ţării la Istanbul - şi cu Mihail, din neamul Cantacuzinilor. În tinereţe a fost negustor prin ţări vecine; vorbea turca şi greaca şi scria frumos. Din 1588, a urcat toate treptele dregătoriilor, de la cea de bănişor de Mehedinţi la mare-stolnic, mare-postelnic, mare-agă, ispravnic şi, în fine, mare-ban al Olteniei, sub Alexandru cel Rău. Mihai a trăit

al armatelor de mercenari, al emancipării ţării, al integrării sale în circuitul european de valori. A fost şi un om ambiţios, dorind prestigiu şi putere. Condiţiile internaţionale erau propice, fiindcă tocmai atunci papa Clement al VIII-lea (1592-1605) îndemna ferm monarhii la unirea armatelor lor în „Liga Sfântă", o coaliţie antiotomană. Descoperirea unui complot contra domnului Alexandru cel Rău (1593) a dus la executarea unor boieri. Între

Securea lui Mihai Viteazul

Báthory, agentul englez Barton) şi al pungilor cu bani, reuşeşte să ia domnia Ţării Româneşti (septembrie 1593).

Încă de la venirea pe tron, după mărturii de epocă, Mihai era decis să restaureze drepturile vechi ale ţării sale şi să lupte fără preget împotriva Porţii. Aceasta a fost ideea de bază a întregii sale vieţi şi domnii.

Ţara Românească, aflate la hotar cu otomanii şi tributare lor. Aron-Vodă al Moldovei încheia o alianţă în acest sens cu Rudolf al II-lea, la 16 august 1594; la fel va face Sigismund Báthory, în ianuarie 1595; pentru Mihai în mod special, solul Sfântului Scaun avea o scrisoare, pregătită încă din noiembrie 1593, în care papa

Papa Clement al VIII-lea

în salvarea stindardului crucii”[25].
Dintr-un motiv sau altul, solul
nu i s-a adresat atunci domnului
valah. Dar Mihai a luat singur
inițiativa: a trimis mesageri la
Sigismund Báthory şi la Aron-

În ţară, domnul a căutat să
adoarmă inițial vigilența unor
inamici, să nu trezească suspi-
ciunea Porții, dar în toamna lui
1594 a strâns „ţara” (Adunarea
Ţării) şi a decis s-o „izbăveas-
că” prin „bărbăție”, adică „să
rădice sabia asupra vrăjmaşilor”.
Acordul stărilor este extrem
de important şi dovedeşte că nu este vorba despre un
act personal de răzvrătire, ci
de voința națională pusă în
practică. Se ajunsese la „ticălo-
şirea” ţării, prin uriaşa presiune
otomană, fapt pentru

Marele-vizir Sinan-Paşa

turci din Bucureşti sunt nimiciți;
sunt lovite apoi garnizoanele
otomane de la Dunăre. Se poartă lupte la Giurgiu, Târgul
de Floci, Hârşova, Silistra (între
noiembrie 1594 şi ianuarie
1595). Poarta reacționează:
trimite oşti pentru

atacate şi eliberate Rusciucul,
Silistea, Brăila; sunt înfrânte
mai multe armate otomane, iar
oştile lui Mihai ajung până la
Balcani. Babadagul fusese ase-
diat de trupele lui Aron-Vodă;
în Balcani, bulgarii şi sârbii li se
alătură românilor.
Autoritățile nu puteau tole-
ra răscoala Ţărilor Române,
care lovea imperiul sub aspect
politic, militar şi economic. În
plus, ea era un îndemn pentru
creştinii cuceriți din Balcani.
De unde ar mai fi luat sultanul
tona de aur, cele 20.000 de oi,
cei 2.000 de cai, cele 10.000 de
măsuri de grâu, cele 10.000 de
măsuri de orz, untul, mierea
şi celelalte, care veneau anual
numai din Ţara Românească?
Balthasar Walther spune că
tot cam atât dădeau şi cei-
lalți doi principi vecini, din
Moldova şi Transilvania. De
aceea, zeci de mii de

Respingerea turcilor la Giurgiu

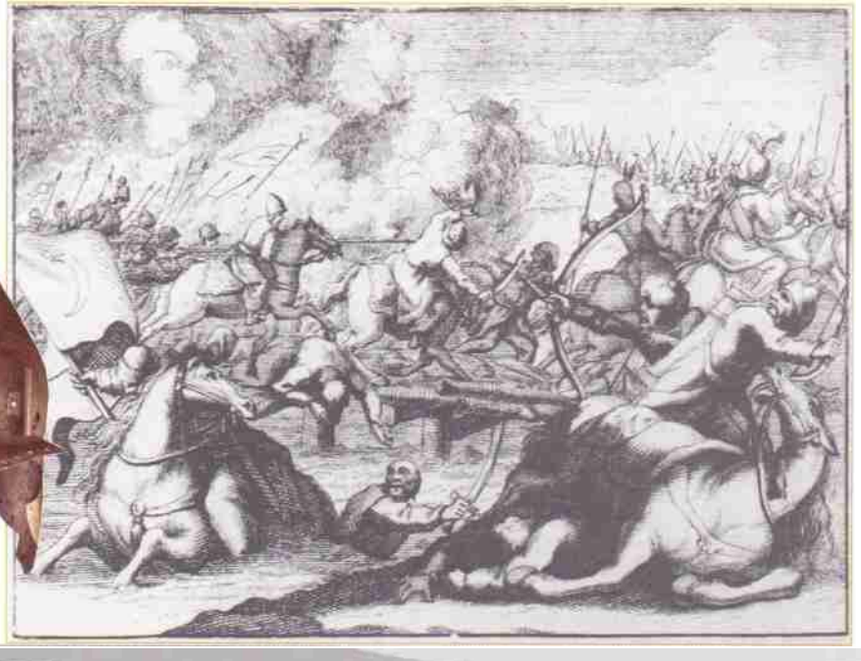

Coif de ienicer

25. Hurmuzaki, III/1, p. 175

Mihai Viteazul,
tablou de Gheorghe Tattarescu

şi locţiitorul său la Bucureşti,
dările erau fixate de Dieta transilvană şi de cei 12 boieri, actele
erau emise de domn în numele
principelui, sigiliul acestuia era
sigiliul statului;
Sigismund era
principele celor trei ţări („Din
mila lui Dumnezeu, principele Transilvaniei, Moldovei
şi Valahiei Transalpine”), iar
Mihai era „respectabilul şi magnificul voievod al ţării noastre
transalpine”. Alte clauze stipulau: tratatele se vor încheia cu
aprobarea lui Sigismund; pedepsele capitale contra boierilor se
vor face tot cu voia acestuia;
Orşova, pe talvegul fluviului.
Aici se întâlnesc şi se completează două poziţii, anume cea
a unei părţi a boierimii dornice să îngrădească autoritatea
domnească şi cea a principelui
ardelean, dornic de a fi suveranul celor trei ţări.
Tratatul a
trebuit acceptat pe moment de
Mihai din mai multe motive
(ajutorul militar contra turcilor
şi unele clauze favorabile pentru ţară, lipsa altui sprijin din
Moldova sau de la Rudolf etc.),
dar domnul îi socotea pe boieri
trădători.

Coloanele turceşti au trecut fluviul pe un pod de vase, la începutul lui august 1595.
Domnul

Mihai Viteazul şi oastea sa

deplină, lupta ar fi trebuit continuată a doua zi şi turcii urmăriţi
până la Dunăre, ceea ce Mihai
nu a mai putut face.
Domnul a
trebuit să se retragă cu oastea
sub munte, la Stoieneşti, în
aşteptarea lui Sigismund.
Între timp, turcii au ocupat
Bucureştii, au transformat mănăstirea Radu-Vodă în moschee, au ocupat
Târgovişteа, au
pus subași prin sate. Țara

Coloane turceşti în marş
(*reconstituire*)

Din Moldova, Ştefan Răzvan
aducea 3.000 de oameni şi 22
de tunuri. Cele două capitale au
fost eliberate, iar turcii au fost
urmăriţi până la Giurgiu.
Aici,
cei ce nu apucaseră să treacă
fluviul au fost bătuţi, fiind scoşi
din prinsoare 8.000 de robi. Cu
300 de italieni trimişi de ducele
de Toscana, specializaţi în asedii, era ocupată cetatea Giurgiu
(20/30 octombrie 1595).
Sinan-
Paşa a fost destituit de sultan.
Până la urmă, Mihai, cu ajutorul
aliaţilor săi, a dejucat planul de
supunere a Ţărilor Române.
Ţara era însă devastată şi domnul a trebuit să ia măsuri de

Româneşti. Mihai înfrânge şi risipeşte oşti răzleţe turceşti şi îi alungă pe tătari. În octombrie 1596,imperialii erau învinşi de turci la Keresztes. În aceste condiţii, după un uriaş efort care secătuise ţara, Mihai a acceptat tratative cu otomanii, după ce a explicat personal — în decembrie 1596, la Alba-Iulia - situaţia în care se afla factorilor de decizie din Transilvania: ori se ridică toată creştinătatea, şi atunci turcii vor fi uşor bătuţi, ori, dacă nu, să se facă pace. Sigismund nu era omul acţiunii energice; el avea în gând să-şi predea ţara imperialilor şi a dat un răspuns evaziv. Mihai a obţinut acum aprobarea să ridice la marginea cetăţii, pe o colină înaltă de aproape 200 m, o biserică - în fapt, catedra-lă — pentru vlădica Ioan, aflat sub ascultarea sa. La 7 ianuarie 1597,se anunţa că sultanul

(acesta promisese bani pentru 4.000 de oameni). Între Mihai şi Rudolf s-au mai schimbat solii până când, în iunie 1598, la mănăstirea Dealu, s-a încheiat tratatul: Mihai primea lunar bani pentru 5.000 de soldaţi şi, eventual, încă pentru atâţia,

rea acestor ţări”, adică a Ţării Româneşti şi a Transilvaniei. Aflând de tratat, turcii au trecut la represalii şi au încercat înlocuirea domnului. Oştile muntene acţionau din nou la sud de fluviu, purtând bătălii la Nicopole, Vidin şi Cladova (1598). La întoarcere, au

de papă, că unii boieri unelteau contra sa. S-au păstrat chiar scrisori ale boierilor prin care ei cereau şi puneau la cale înlocui-rea lui Mihai cu Simion Movilă, cu ajutorul Transilvaniei, Moldovei şi Poloniei. Deşi mânaţi mai ales de interese personale, boierii

Bătălia de la Călugăreni. Pictură de Theodor Aman

şi din alte locuri; Mihai trebuia să trimită şi el oşti, la nevoie, în Ungaria, dacă turcii ar declanşa acolo ofensiva; domnul recu-noştea suzeranitatea împăratu-lui, fără a plăti tribut, oferind însă anual „un dar de cinste”; împăratul recunoştea domnia ereditară în familia lui

Oradea, atacată de tătari. În Transilvania, Sigismund renunţa pentru a doua oară la tron, de data aceasta nemailăsând ţara imperialilor, ci vărului său, cardinalul Andrei Báthory din Polonia, devotatul şi proteja-tul polonilor, al cancelarului Zamoyski. Om al acestuia din

Mihai nu avea, în aceste condi-ţii, prea multe soluţii. Dinspre otomani era temporar liniştit, căci primise în august 1599 confirmarea domniei (turcii nu puteau agrea un domn pus de poloni). În iulie 1599, Mihai trimitea solie lui Rudolf al II-lea, care îşi dădea

Rudolf al II-lea

munţii cu oaste pe la Tabla Buţii (la vest de valea Buzăului) şi a făcut tabără lângă Prejmer. I s-au alăturat secuii, nemulţumiţi de Báthoreşti. La Tălmaciu, Mihai făcu joncţiunea cu oastea venită pe Valea Oltului şi comandată de Buzeşti şi Udrea din Băleni. Lupta s-a dat la Şelimbăr, la 18/28 octombrie 1599, cu forţe aproximativ egale (câte 20.000 de oameni). Oastea Ţării Româneşti a învins, iar alaiul lui Mihai s-a îndreptat spre capitală, unde a ajuns în trei zile. Aici, la 1 noiembrie, autorităţile, nobilimea, episcopul catolic s-au închinat domnului român. Între timp, i s-a adus acestuia capul cardinalului,

1600, după lupta de la Mirăslău, împăratul l-a recunoscut pe Mihai drept guvernator al Transilvaniei (dar nu principe!). Domnul a condus Transilvania, este drept, cu dificultăţi, dar efectiv şi energic. Era o ţară cu organizare specifică

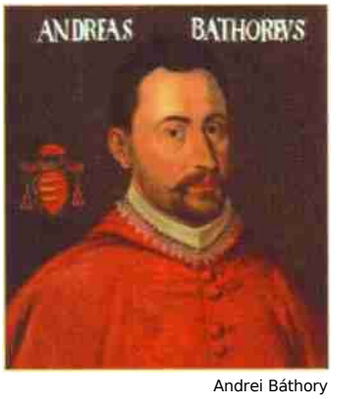

Andrei Báthory

cu Dieta etc. A recunoscut toate instituţiile ţării, limbile oficiale, organizarea cea veche. Cu alte cuvinte, a luat o seamă de măsuri de continuitate cu trecutul, pentru a putea guverna. A luat însă şi altfel de măsuri. Legătura cu trecutul nu putea fi decât parţială: domnul era neobişnuit, iar domnia lui era ciudată. Pentru prima dată, un domn român de în mare măsură românească sub aspect etnic, risca să devină şi politic românească, precum erau Valahia şi Moldova. De la un timp, stările, mai ales nobilimea, au început să nu mai colaboreze, să unelteasică împotriva „Valahului". Mihai avusese de gând să lovească în Ieremia Movilă încă din vara anului 1598; în toamna lui 1599, conflictul se accentuase, fiindcă Sigismund Báthory era adăpostit la curtea Moldovei şi fiindcă Ieremia încercase să-l omoare pe voievodul de la sud de Carpaţi. Curtea din Viena nu agrea o astfel de acţiune, cu multe implicaţii (în primul rând, un conflict deschis cu Polonia). Mihai şi-a luat singur sarcina ocupării Moldovei: în mai 1600, trei armate treceau în Moldova, una pe la Oituz şi valea Trotuşului, a doua prin nord, pe la Câmpulung-Suceava, şi alta dinspre Ţara Românească.

nemulţumită de fiscalitate, de dezordini, de faptele mercenarilor neplătiţi, de conducerea „valahă", se răzvrăteşte. Ea nu răspunde chemării domnului pentru Dieta de la Sebeş, ci se strânge la Turda. Aici îl alege conducător pe Ştefan Csáky şi proclamă răscoala contra „Tiranului valah". Oraşele, saşii, Moise Székely (Secuiul), Basta se alătură răzvrătiţilor. La 18 septembrie 1600, domnul este învins la Mirăslău. Deşi primeşte de la împărat guvernarea Transilvaniei, era prea târziu. Mihai trece Mureşul spre sud, în vreme ce învingătorii pătrund în Alba-Iulia, ucid oamenii domnului, dărâmă biserica ortodoxă zidită cu trei ani înainte, profanează oasele lui Aron-Vodă, fostul domn al Moldovei, înmormântat aici. În septembrie-octombrie 1600, Moldova şi Ţara Românească

Generalul Gheorghe Basta

rea audienţei, domnul pleacă la Praga, unde se afla împăratul. La 1 martie, cazat la hanul „La Trei Struţi", are prima audienţă la palatul Hradčany, la Rudolf al II-lea, iar la 5 martie a doua. Între timp, nobilii unguri din Transilvania se răsculaseră şi împotriva împăratului, Basta fusese arestat şi apoi alungat, iar Sigismund Báthory era proclamat iar principe. Pentru imperiali, principatul era pierdut; singurul care-l putea recupera era Mihai. El primeşte bani şi onoruri, este în centrul atenţiei. I se face chiar un faimos portret, de către Aegidius Sadeler, plus alte două. Figura lui Mihai a ajuns cel mai cunoscut

august). Aici vine solia muntească care-l cheamă din nou ca stăpân în ţară. Tot aici aduce un omagiu lui Baba Novac, ucis la porunca nobilimii în chinuri groaznice (la 5 februarie 1601). Apoi armatele coboară spre Turda, unde fac tabără la 17 august 1601. Mihai îşi trimisese oamenii la Alba-Iulia să-i pregătească reşedinţa domnească. La Turda, Mihai voia să-şi despartă armata de cea a lui Basta, care devenise stânjenitor. Era clar că italianul era gelos pe gloria românului şi voia să fie el stăpânul Transilvaniei. Dornic să facă plăcere conducerii imperiului, Basta puse la cale asasinarea lui Mihai, înfăptuită la 19 august 1601 de câţiva mercenari germani şi valoni: „Şi căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu ştiuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează" *(letopiseţul*

onal român, unitar şi independent. Dincolo însă de exagerări, Mihai Viteazul a fost o mare personalitate a epocii sale, la cumpăna dintre medieval şi modern. Prin efortul antiotoman şi prin perspectiva continuării acestuia, domnul a fost apreciat drept un mare general al Răsăritului, capabil chiar de a elibera Constantinopolul de sub turci. Prin statutul dobândit în raport cu Imperiul Otoman, Mihai şi unii contemporani erau convinşi că Ţara Românească devenise din nou un scut pentru întreaga creşti-

sentimente şi interpretări naţionale încă din epocă, mai ales în Transilvania. în plus, unii contemporani, în manieră umanistă târzie, au definit unirea de la 1600 ca un act de *restitutio Daciae*, adică de refacere a unităţii Daciei de odinioară. Din perspectiva viitorului, această Dacie meteorică a lui Mihai Viteazul avea să coincidă în linii mari cu România modernă. Domnia lui marchează trecerea de la solidaritatea românească instinctivă la solidaritatea efectivă şi de la naţiunea medievală spre cea modernă. Din perspectiva relaţiilor

Uciderea lui Mihai Viteazul lângă Câmpia Turzii
Pictură de Constantin Lecca

SUSANA ANDREA

Ţările Române în secolul al XVII-lea

1 Cadrul internaţional

Evoluţia politică a Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti în secolul al XVII-lea a fost

Triumful lui Ioan al III-lea Sobieski la Viena
Tablou de Iuliusz Kossak

Secolul debutează cu continuarea războiului Ligii Creştine împotriva Imperiului Otoman (1593-1606), finalizat prin pacea de la Zsitvatorok (1606), de mai multe ori reînnoită până în 1663. După o linişte de câteva decenii, conflictul dintre cei doi mari protagonişti a fost redeschis, dar noua pace de la Vasvár (1664), ce a urmat bătăliei de la St. Gothard, nu a adus vreo modificare esenţială în echilibrul de forţe al celor două puteri. Secolul al XVII-lea se încheie cu reluarea conflictului dintre Imperiul Otoman şi puterile creştine asociate în cadrul Ligii Sfinte (1684-1699). Punctul final a fost pus prin pacea de la Karlowitz (1699), care a consacrat guri teritoriale (Podolia cu Cameniţa) pe seama Poloniei. Eşecul de sub zidurile Vienei (1683) a fost însă urmat de o lungă serie de insuccese şi, în sfârşit, de pacea dezavantajoasă de la Karlowitz (1699), care a avut drept consecinţă diminuarea semnificativă a rolului Imperiului Otoman pe eşichierul politic european. Imperiul Romano-German, în frunte cu dinastia de Habsburg, cunoaşte în secolul al XVII-lea o evoluţie marcată de lupta pentru hegemonie. Războiul de 30 de Ani, încheiat prin pacea westfalică (1648), a impus o restructurare a imperiului, constituit în final dintr-un conglomerat de 350 de state. Acest secol a combatantă în războaiele cu Moscova, nu a reuşit să îşi atingă obiectivele propuse. Intervenţia salvatoare a regelui Ioan al III-lea Sobieski sub zidurile Vienei (1683) nu a adus decât o creştere temporară a prestigiului acestei ţări. Polonia a pierdut competiţia pentru dominarea Sud-Estului european în faţa Imperiului Habsburgic şi, în final, s-a văzut periclitată de ridicarea ameninţătoare a Rusiei. Pacea de la Karlowitz nu a adus Poloniei nimic mai mult decât recuperarea teritoriilor pierdute cu câteva decenii mai aliniată cu cea a Porţii, o susţinere militară în oameni, provizii şi forţă de lucru, un comerţ exterior controlat şi orientat cu predilecţie spre Poartă). Statutul Ţărilor Române faţă de puterea suzerană a cunoscut o deteriorare în secolul al XVII-lea, domnii fiind de multe ori numiţi direct din rândul grecilor de la Istanbul. Pentru principii Transilvaniei s-a păstrat mai vechiul principiu de confirmare a celui ales de stări; au existat însă şi situaţii în care stările au fost silite să accepte numirea unor principi de către puterea suzerană. Raportul dintre principe şi Poartă era

ţie făcând Gheorghe Duca, deţinător al dublei calităţi de domn al Moldovei şi hatman al Ucrainei. Dreptul de a bate monedă revenea doar prin- cipilor Transilvaniei, domnii români asumându-şi-l doar în mod excepţional. Iniţiativele în materie de relaţii externe trebuiau să aibă acordul

dare - tributul sau haraciul — era plătită anual, în mod obiş- nuit la 1 aprilie de Ţara Româ- nească, la 1 mai de Moldova şi în decembrie de Transilvania. În secolul al XVII-lea a început să fie pretinsă plata anticipată a tributului. Cu unele excepţii, cum a fost aceea a domniei

1609—1632, tributul era socotit la 40.000 de galbeni, cel al Moldovei cifrându-se la 35.000- 40.000 de galbeni. La sfârşitul domniei sale, Constantin Brân- coveanu ajunsese să plătească pentru Ţara Românească 92.000 de galbeni. Împovărări în plus au generat inovaţiile Porţii în domeniul obligaţiilor

făcea parte din beilerbeilicul de Silistra, la fel precum cetăţile dunărene Turnu, Giurgiu şi Brăila şi sangeacurile de Bender şi Akkerman; beilerbeilicului de Timişoara îi aparţineau san- geacurile Timişoara, Moldova Veche, Lipova, Cenad, Arad, Ineu; Oradea a devenit la rân- dul ei beilerbeilic cu

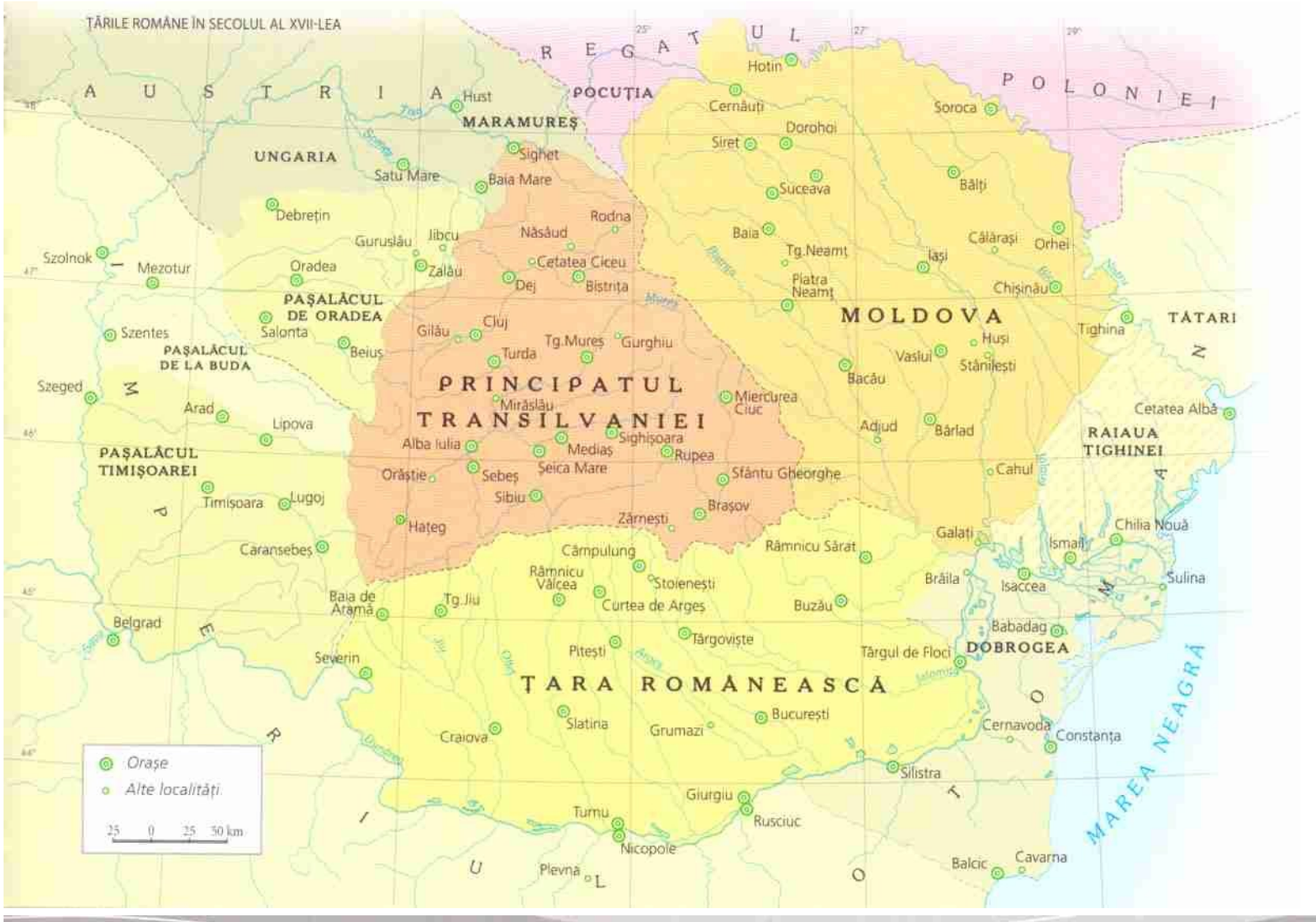

2 Moştenirea lui Mihai Viteazul

Moartea lui Mihai Viteazul nu a pus capăt luptei antiotomane iniţiate în

Stema lui Mihai Viteazul după unirea Ţărilor Române

Mihai Viteazul. Tablou de Mihai Lapaty

Ţara Românească: domnia lui Radu Şerban (1602-1610,1611)

Puterea politică în ţară era disputată de cele două grupări boiereşti: cea filoturcă şi cea filoimperială. În condiţiile în care, imediat după uciderea lui Mihai Viteazul, a fost instalat pe tronul Ţării Româneşti Simion Movilă, cu sprijin polonez, gruparea proimperială a boierilor Buzeşti l-a susţinut împotriva acestuia pe fostul paharnic Şerban, deţinătorul celui mai întins domeniu boieresc din epocă, constituit din 71 de sate şi părţi de sate.

Înfrânt de Simion Movilă lângă Târgovişte, acesta s-a refugiat în Transilvania. În noiembrie 1601 se găsea lângă Dej, în tabăra imperială, pentru

Radu Mihnea. Radu Şerban a întreprins mai multe campanii sud-dunărene antiotomane şi l-a înfrânt pe hanul tătarilor din Crimeea. În fruntea oştilor sale, la solicitarea imperialilor, a intervenit cu succes în Transilvania în anul 1603, împotriva principelui Moise Székely, care şi-a pierdut viaţa în lupta de lângă Braşov.

Experienţa acumulată pe tron i-a dovedit că stabilitatea domniei sale depindea de Poartă, şi

Radu Şerban
într-o gravură din sec. XIX

două imperii rivale consfinţea în esenţă *statu-quo*-ul anterior începerii luptelor. A încheiat tratate („confederaţii") cu principele Transilvaniei, în august 1605 cu Ştefan Bocskai, ulterior cu Sigismund Rákoczi (1607) şi cu Gabriel Báthory (1609). Întrucât acesta din urmă visa reunirea Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei sub conducerea sa, Radu Şerban şi-a reînnodat legăturile cu imperialii şi şi-a îmbunătăţit relaţiile cu Constantin Movilă, domnul

în lupta de lângă Braşov (iulie 1611) victoria a fost din nou de partea sa. Cu toate acestea, succesul obţinut cu colaborare imperială nu i-a adus înapoi tronul Ţării Româneşti, ocupat pentru a treia oară de Radu Mihnea, revenit cu o impresionantă susţinere militară turcă.

Silit de împrejurările nefavorabile, Radu Şerban a luat calea pribegiei prin Polonia, Ungaria şi la curtea imperială.

Restaurarea dominaţiei

Radu Mihnea

Domnia acestuia a fost caracterizată printr-o creştere numerică excesivă a elementului grec, motiv pentru care domnului i s-a adăugat şi apelativul de „Grecul". Pe de altă parte, gruparea boierilor proimperiali, susţinută de Radu participanţii la comploturile împotriva sa; moşiile lor au fost confiscate şi dăruite oştenilor. Spre deosebire de înaintaşul său, el a sprijinit în plan intern răscumpărările de moşii. Astfel domeniul domnesc a fost micşorat, dar s-au obţinut sume importante pentru vistierie. Radu Mihnea a fost un domn învăţat, trecut prin şcolile de la Athos, Veneţia şi Padova, un adept al diplomaţiei, şi nu al armelor. Cu toate acestea, la porunca Porţii, a intervenit în 1613 în Transilvania, alături de domnul Moldovei Ştefan Tomşa al II-lea, expediţia lor comună ducând la

Gabriel Bethlen

pania antipoloneză din 1621 şi a jucat un rol important în medierea păcii de la Hotin. A încheiat cu Gabriel Bethlen, în 1622, un tratat de întrajutorare. În 1623 l-a instalat pe tronul Ţării Româneşti pe fiul său minor, Alexandru

Alexandru Iliaş

şi-a pierdut tronul, în locul său fiind numit Gavril Movilă (1618-1620). Domnia sa a fost una prea scurtă pentru a lăsa urme. În 1619 a încheiat un tratat de alianţă cu Gabriel Bethlen; pe baza prevederilor acestuia şi graţie prestigiului principelui ardelean, la primirea poruncii de mazilire s-a refugiat în Transilvania. Căsătorit

Gheorghe Rákoczi I

(1629—1632). Domnia acestuia din urmă nu a fost una foarte liniştită, ea purtând amprenta ostilităţii boierimii autohtone împotriva elementului grecesc, a cărui prezenţă în anturajul domnesc sporise peste măsură. Nemulţumiţilor locali li s-au alăturat şi o parte a grecilor împământeniţi între timp prin căsătorie. Mişcarea împotriva domnului a izbucnit în anul 1630 şi, cum o parte a nemulţumiţilor şi-au găsit refugiul sub aripa lui Gheorghe Rákoczi I, autoritatea domnului a fost puternic pusă la Ampla corespondenţă domn şi principele Tran având ca obiect reven fugarilor în Ţara Române fost în măsură să re starea conflictuală. Le a reuşit totuşi să lângă Bucureşti (sept 1631) pe răzvrătiţii sp trupe

Crucea lui Leon Tomşa

Moldova, între Polonia şi Poartă

Dacă Transilvania a jucat rolul de stat-tampon între Imperiul Otoman şi cel Habsburgic, Moldovei i-a revenit un rol similar între statul polon şi cel otoman. Polonia continua să invoce „drepturi” asupra Moldovei, ba chiar şi asupra Ţării Româneşti, deşi acestea erau state supuse Porţii. Judecate din perspectiva influenţei pe care Polonia a avut-o asupra Moldovei, domniile membrilor dinastiei Movileştilor se înscriu în categoria celor cu afinităţi polonofile. Revenit la tron după scurta domnie (iun.-oct. 1600) a lui Mihai Viteazul, Ieremia Movilă (1595-1606) a fost un promotor al alianţei turco-polone. A încercat fără succes, prin înţelegere cu Ştefan Bocskai, să îl impună pe tronul Ţării Româneşti pe Simion Movilă (1605). La acelasi

Ieremia Movilă, broderie de la Sucevița

ţiile de ciumă şi secetă, a reuşit să lase ceva în urmă. A restaurat cetatea Sucevei, devenită temporar reşedinţă domnească. A ridicat mănăstirea Sucevița şi câteva biserici. A fost preocupat de dezvoltarea cancelariei domneşti, pe care a încadrat-o cu scribi pentru limbile polonă, latină, maghiară şi turcă, încercarea lui de a transforma domnia într-o afacere de familie nu s-a bucurat de succes. În

Radu Şerban, domnul Ţării Româneşti, cu care a încheiat o alianţă şi căruia i-a oferit, în 1611, adăpost temporar în Moldova. A încheiat şi un tratat cu principele Gabriel Báthory, faţă de care se obliga la plata unui „dar” anual de 8.000 de florini.

Apropierea faţă de Habsburgi a dus la mazilirea sa, în septembrie 1611, şi la înscăunarea lui Ştefan Tomşa al II-lea (1611—1615), impus de Poartă

raporturile dintre cele două state fiind reglementate printr-un tratat. Pe plan intern, Ştefan Tomşa al II-lea a luat o serie de măsuri radicale împotriva marii boierimi, căreia îi aparţinea şi neamul Movileştilor. Cu sprijin polonez, aceştia au reuşit să îl înfrângă şi să-l îndepărteze pe Tomşa (noiembrie 1615), instalându-l temporar în scaunul domnesc pe Alexandru Movilă. Poarta a intervenit în 1616, acordându-i domnia lui Radu Mihnea (1616-1619). Destul de abil, noul domn a încercat să netezească asperităţile, arătându-se în aparenţă binevoitor faţă de Movileşti şi faţă de Polonia. Fiscalitatea exagerată a determinat mai multe răscoale ţărăneşti în anii 1617-1619. Tratatul turco-polon de la Jarucha (1617), la încheierea căruia a participat şi Radu Mihnea, readucea Moldovei cetatea Hotinului şi îi

de 30 de Ani, astfel că apelul lui Gaspar Graţiani la reluarea luptei antiotomane a rămas fără ecou. Polonia, direct interesată, a fost singura care i-a răspuns, însă fără succes. În septembrie

Gaspar Graţiani, domn al Moldovei

la Hotin (1621). În locul lui Alexandru Iliaş (1620-1621) Poarta l-a reinstalat pe tronul Moldovei pe Ştefan Tomşa al II-lea (1621—1623), a cărui scurtă domnie a fost urmată de revenirea lui Radu Mihnea (1623—1626). Titulatura sa era, de această dată, de „domn şi voievod al Moldovei şi Ţării Româneşti”, Radu

Sigiliul lui Ştefan Tomşa

„aşezămintele” referitoare la readucerea ţăranilor fugiţi, organizarea vieţii bisericeşti, gruparea curtenilor pe „bresle”, reorganizarea cancelariei dom- neşti. Pe plan extern a încercat să promoveze o politică de echilibru. Simpatiile sale se îndreptau însă spre Polonia, unde a obţinut indigenatul. Acest fapt a determinat, alături de plângerile interne, mazili- rea lui în 1629. Au urmat ani de dese schimbări la tronul domnesc până în 1634, când vornicul Lupu a reuşit să obţină tronul Moldovei.

■ Transilvania: restaura- ţie şi teroare

„Criza” de autoritate politică a principilor transilvani, iniţiată încă din 1597 de sarilor împăratului Rudolf al II-lea (1602-1603, 1603-1604), au creat în principat o stare de dezorganizare şi de criză a autorităţii. Pretenţiile emise de Basta - devenit, rând pe rând, guvernator, comisar suprem şi comandant militar al ţării - cu privire la întreţi- nerea trupelor de mercenari, jafurile practicate de acestea, fiscalitatea excesivă la care a fost supusă ţara, ciuma, foametea, catolicizarea forţată şi dorinţa lui Rudolf al II-lea de a transforma Transilvania într-o provincie a Casei de Austria au creat nemulţumiri la nivelul tuturor categoriilor pe câmpul de luptă, iar domnul român a devenit conducătorul Transilvaniei în intervalul iulie- septembrie 1603. După puţin timp, generalul Basta şi comisa- rii imperiali au reluat, în numele împăratului, controlul asupra ţării (1603—aprilie 1604). O parte a stărilor Transilvaniei, nemulţumite de situaţia creată, şi-au descoperit noul condu- cător în persoana lui Ştefan Bocskai - fost partizan al partidei habsburgofile, trecut acum de partea celei prooto- mane. Bun organizator militar, înzestrat cu suficientă abilitate diplomatică, acesta a reuşit să-i atragă de partea sa pe

Mercenari în slujba principelui Transilvaniei execută prin

Succesele militare obţinute de Bocskai împotriva Habsburgilor, care au dus la ocuparea cetăţilor Satu Mare, Újvár, Tokaj şi a teritoriilor din jur, i-au consolidat puterea internă şi prestigiul extern. Convocate în Adunarea Ţării de la Mediaş, stările transilvane au depus, la 14 septembrie 1605, jurământul oficial de credinţă faţă de principele Ştefan Bocskai, venit cu o suită impunătoare la ceremonia la care au asistat şi solii domnilor români şi aceia ai sultanului. Între timp, la 5 august 1605 fusese încheiat, la Târgovişte, un tratat de alianţă între Transilvania şi Ţara Românească. În noiembrie 1605, turcii i-au confirmat principelui şi titlul de rege al Ungariei de Mijloc şi au scutit Transilvania de plata tributului pe timp de 10 ani. La revenirea în Ardeal, Bocskai urma, în schimb, să le predea punea capăt războiului început în 1593. *Statu-quo-ul* restabilit între cele două imperii a durat, cu reînnoiri succesive, până în anul 1663. Transilvania rămânea pe mai departe un principat autonom sub suzeranitatea Porţii, punându-se astfel capăt intervenţiilor militare din partea împăratului creştin.

Un principe al bunei vecinătăţi

Moartea neaşteptată a principelui Ştefan Bocskai, aflat în Ungaria în cea mai mare parte a timpului, a pus capăt conducerii Transilvaniei prin

Sigismund Rákoczi, principe al Transilvaniei

Báthory. Ţinând încă o dată să demonstreze dreptul lor asupra desemnării conducătorului ţării, stările au reafirmat şi condiţia ca acesta să fie un reprezentant al nobilimii ardelene. Situaţia nu a fost acceptată nici de Homonnai, susţinut în continuare de Poartă, care i-a atras de partea sa pe haiducii cărora Adunarea Ţării le desfiinţase drepturile, şi nici de Gabriel Báthory, susţinut de imperiu. În aceste condiţii, lupta pentru putere a continuat, stările regrupându-se în funcţie de intervenţiile venite din partea celor două puteri. Pus în faţa acestor presiuni, Sigismund Rákoczi a renunţat la tron prin convenţia de la Cluj (februarie 1608), în favoarea tânărului Gabriel Báthory de Somlio, care va fi „ales” principe de Adunarea Ţării în martie 1608.

Cu ocazia acestei alegeri, stările au insistat mai mult

Gabriel Báthory

din 1608, principele a încercat să se ridice deasupra domnilor din ţările vecine. Tentativa lui de a se impune printr-o politică internă autoritară, cu sprijinul nobililor aduşi din Ungaria, a generat nemulţumiri în rândul stărilor; secuilor şi saşilor li s-au încălcat privilegiile, nobilimea a fost terorizată. La sfârşitul anului 1610, Gabriel Báthory şi-a început expediţia din Ţara Românească, asumându-şi temporar şi titlul de domn al acesteia. Înfrânt în cele din urmă de Radu Şerban pe câmpul de luptă de lângă Braşov

3 Gabriel Bethlen şi epoca sa

Întrunite în Adunarea Generală de la Cluj (22 octombrie 1613), stările convocate de turci au luat

Gabriel Bethlen

Începutul domniei

Înscăunarea solemnă s-a desfăşurat în prezenţa oştilor turceşti şi a celor româneşti, în frunte cu domnii români. Cu acest prilej cei trei vecini, aflaţi sub aceeaşi suzeranitate, şi-au jurat prietenie veşnică şi ajutor reciproc la nevoie. „Condiţiile” impuse noului principe de către Adunarea Stărilor şi dorinţele acesteia privind conţinutul *'ahdname-*ului ce urma a fi solicitat Porţii dezvăluie insistenţa stărilor pentru prevederi exprese care să respecte pe viitor *libera electio* a principelui - urmând să nu fie acceptat acela *qui non est patriota vel ex sangvine hungarico* - şi să asigure bunele relaţii de prietenie cu Ţările Române. Într-adevăr recunoscut doar ca „voievod” sau „guvernator”, Gabriel Bethlen a cedat presiunii turcilor, renunţând în favoarea acestora la cetatea Lipova (1616). A reuşit să salveze însă Ineul şi să obţină o nouă scutire de tribut, ca urmare a participării sale, cu o oaste de 12.000 de oameni, la războiul dintre Polonia şi Poartă. Trimişii principelui au reuşit cu acest prilej să medieze între cele două părţi, contribuind la încheierea acordului de la Jarucha (septembrie 1617). Prin acesta, Polonia se angaja, printre altele, să nu mai intervină în problemele Moldovei, Ţării Româneşti şi ale Transilvaniei.

Politica de fidelitate faţă de Poartă a lui Gabriel Bethlen a dus la deteriorarea relaţiilor acestuia cu domnul moldovean Gaspar Graţiani, care trecuse deschis de partea polonezilor şi a Habsburgilor, principele intervenind pe lângă turci pentru schimbarea lui şi Miron Barnovschi ilustrează evoluţia unei politici veleitare a lui Gabriel Bethlen, care din protejat al turcilor şi al domnilor români a încercat să devină un protector al acestora din urmă. Faţă de o asemenea politică a unui principe autoritar şi care dispunea de o armată

Autoritate princiară şi politică de reforme

Pentru consolidarea puterii, noul principe, înscăunat prin forţă, trebuia să recâştige încrederea stărilor faţă de instituţia princiară, degradată prin abuzurile lui Gabriel Báthory, şi, în acelaşi timp, să-şi consolideze propria-i autoritate în vederea unei politici eficace atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, în februarie 1614 el a restituit saşilor oraşul Sibiu. A intervenit pentru schimbarea compoziţiei şi funcţionării Adunării Stărilor, delegaţii aleşi fiind reduşi lor nobiliară, ci prin pregătirea şi meritele lor personale. Cum autoritatea princiară era, înainte de toate, o problemă de autonomie financiară faţă de stări, Gabriel Bethlen a urmărit cu consecvenţă sporirea veniturilor proprii, ceea ce explică seria măsurilor cu caracter fiscal, comercial, monetar, militar şi social. Începutul acestora a fost făcut prin revizuirea tuturor donaţiilor şi înnobilărilor acordate după 1585, prilej de a spori domeniul princiar şi veniturile ţării. În 1616, exterior, introducând totodată monopolul princiar asupra anumitor produse căutate de negustori. În acelaşi timp, a reorganizat şi a intensificat exploatarea minelor şi a salinelor, care aducea venituri regaliene de mare importanţă pentru vistierie, iar prin emisiuni monetare repetate cu monedă măruntă devalorizată a crescut veniturile statului. Etatismul princiar se regăseşte şi în politica preţurilor, Gabriel Bethlen solicitând Adunării Ţării să discute şi să decidă „limitaţii”

Monedă din aur emisă de Gabriel Bethlen

În acelaşi scop, Gabriel Bethlen a vizat şi lărgirea bazei sociale a puterii sale, fiind preocupat atât de îngrădirea autorităţii şi influenţei instituţiei reprezentative a stărilor, cât şi de reformarea armatei, prin constituirea unei oştiri permanente de mercenari, bine instruită şi înzestrată, cu o mare mobilitate. Însemnătatea dobândită de oastea de mercenari şi creşterea rolului pedestrimii, odată cu progresul armelor de foc, au schimbat nu doar tactica militară, în defavoarea tradiţionalei cavalerii nobiliare, ci şi opţiunile principelui în materie de politică socială. Noul sistem i-a impus grija pentru colectarea

Clujul în 1617, acvaforte

Gabriel Bethlen. Gravură cu blazonul familiei şi a principatului

Politica de reforme a lui Gabriel Bethlen nu a ocolit nici problema bisericii. A păstrat echilibrul între religiile recepte, precum şi toleranţa faţă de religia ortodoxă, fără a-i lipsi iniţiativa şi intenţia convertirii românilor la Calvinism, după cum rezultă din corespondenţa sa cu patriarhul Chirii Lucaris. Aceluiaşi flux reformator i-au fost supuse problemele educaţiei şi învăţământului, înzestrat cu o bibliotecă bogată şi cu profesori renumiţi aduşi din străinătate.

Toate aceste măsuri i-au permis o largă autonomie decizională în raport cu stările şi, în acelaşi timp, au făcut posibile demersurile sale de politică externă care au asigurat prestigiul european al principatului.

Transilvania şi Războiul de 30 de Ani

Numirea ca principe a lui Gabriel Bethlen prin de importanţă strategică, între care Chioar, Tăşnad şi Ecsed. Acestor iniţiative militare diplomaţia habsburgică le-a asociat o susţinută campanie de denigrare a lui Bethlen şi de sprijinire la tronul princiar a lui Gheorghe Homonnai. Succesele oştilor ardelene şi consolidarea domniei lui Gabriel Bethlen cu sprijinul Porţii i-au constrâns pe Habsburgi să încheie cu principele Tratatul de la Trnava (6 mai 1615), reînnoit în 1617, prin care îi recunoşteau stăpânirea şi se obligau să restituie cetăţile ocupate. Izbucnirea Războiului de 30 de Ani, care a grupat o bună parte a statelor europene în şi asediul Vienei (noiembrie 1619), acţiune la care Gabriel Bethlen a renunţat pe neaşteptate din cauza veştilor privitoare la sprijinul acordat de polonezi lui Gheorghe Homonnai şi la pregătirea de către acesta a unei intervenţii în Transilvania. Pentru reluarea conflictului, principele a apelat la Poartă spre a primi ajutor de 2.000 de pedestraşi din Moldova şi de 1.000 de călăreţi din Ţara Românească. Opoziţia nobiliară din nordul Ungariei, întrunită în Dieta de la Banská Bystrica, i-a oferit lui Bethlen coroana regală, dar principele, luând în considerare poziţia Porţii şi condiţiile puse

Sigilul lui Gabriel Bethlen

Ferdinand II de Habsburg

Gabriel Bethlen renunţa la titlul de rege al Ungariei, care îi revenea lui Ferdinand de Habsburg împreună cu comitatele din vestul Ungariei. Bethlen obţinea, în schimb, recunoaşterea sa în calitatea de principe al Transilvaniei, căreia îi adăuga şi titlurile de principe ales al Imperiului Romano-German şi de duce de Oppeln şi Ratibor; el obţinea, de asemenea, stăpânirea viageră a celor şapte comitate (Satu Mare, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abaúj, Zemplén şi Szabolcs) pe care le ocupase în nordul Ungariei, precum şi suma anuală de 50.000 de florini drept cheltuieli pentru întreţinerea de

de la Mikulov. Astfel, Bethlen renunţa la ducatele Oppeln şi Ratibor, dar păstra pe timpul vieţii cele şapte comitate şi, cu titlu veşnic pentru Transilvania, localităţile Baia Mare, Baia-Sprie şi Ecsed. Cu toate aceste avantaje, principele a continuat să fie preocupat de coaliţia protestantă antihabsburgică,

Monedă de aur emisă de Gheorghe Rákoczi I

Habsburgilor. Mai mult chiar, spre sfârşitul vieţii, principele a oferit Vienei participarea la o posibilă uniune matrimonială cu familia imperială. Această schimbare venea în contra-dicţie cu politica sa de o viaţă şi cu testamentul său, care recomanda păstrarea bunelor raporturi cu Poarta şi cu Ţările

Gheorghe Rákoczi I

Dincolo de aspiraţii şi de neîmpliniri, domnia lui Gabriel Bethlen rămâne în istoria Transilvaniei în primul rând prin realizările sale, materiali-zate în formula unei guvernări autoritare care şi-a supus stările şi a reuşit să ducă o politică externă activă, având drept rezultat consolidarea principatu-lui şi sporirea prestigiului aces-tuia în faţa Porţii şi a statelor europene, cu deosebire a celor protestante. Înscăunat peste voia stărilor şi cu sprijin din afară, noul principe a ştiut să-şi consolideze autoritatea în interi-

serie de victorii care au asigurat principatului un rol important în sistemul echilibrului politic din Europa vremii. Dispariţia lui Gabriel Bethlen a stârnit îngrijorarea Porţii, otomanii confirmând instalarea pe tronul princiar a Ecaterinei de Brandenburg, soţia fostului principe, urmând ca aceasta să conducă ajutată de Ştefan Bethlen. Stările nobiliare au profitat de această situaţie pentru a înlătura consecinţe-le politicii reformatoare a lui Gabriel Bethlen şi a limita pute-

Ecaterina de Brandenburg, soţia principelui Gabriel Bethlen

4 Epoca domniilor autoritare

Domnia lui Matei Basarab a fost marcată de legăturile cu principii Rákoczeşti din Transilvania şi de relaţiile

Bulă de aur de la Matei Basarab din anul 1645

Matei Basarab

Ţara Românească: Matei Basarab

Pe fundalul ostilităţii crescute a boierimii locale fată de elementele levantine în ascensiune numerică în funcţiile de conducere, boierimea l-a ales domn, în august 1632, pe Matei din Brâncoveni, pretendent din 1631 şi venit acum din Transilvania cu sprijin militar. Îndrăzneala boierilor era posibilă şi se datora sprijinului pe care aga Matei îl avea din partea paşei de Silistra şi Oceakov, dar şi unui context favorabil al politicii externe. În octombrie 1632, în lupta de la Plumbuita sau Obileşti, oastea lui Radu Iliaş, domnul numit de turci, a fost înfrântă, iar Matei-Vodă a de taleri pe an. Urmând modele şi practici mai vechi, noul domn şi-a luat numele de Basarab sau Basarabă (septembrie 1632), socotindu-se nepot al lui Neagoe Basarab. Apreciat de contemporani ca un gospodar şi oştean de valoare, Matei Basarab, în îndelungata sa domnie (1632-1654), a iniţiat mai multe măsuri organizatorice pe plan intern şi extern. I-a rechemat în ţară pe boierii pribegiţi şi a reuşit cu abilitate şi cu dăruiri de slujbe să se impună boierimii şi să se bucure de sprijinul ei, evitând, în prima parte a domniei, organizarea de comploturi şi mişcări ostile. Până la sfârşitul domniei sale a sprijinit boierimea locală şi a evitat să scurgerea bogăţiilor din ţară cu preţul stârnirii aversiunii unor cercuri bisericeşti. Preocupat de organizarea militară, pe lângă oastea de ţară, a întreţinut mercenari, a crescut numărul pedestraşilor înzestraţi cu arme de foc, a înfiinţat corpul seimenilor cu archebuze. În domeniul justiţiei s-a îngrijit, în 1652, de editarea *îndreptării Legii.* A sprijinit tipografia, moara de hârtie de la Călimăneşti, sticlăria, redeschiderea şi ţăranii contribuabili, provocând fuga acestora. Amploarea dobândită de acest fenomen l-a făcut pe domn să introducă stricta respectare a „năpăştilor”, adică răspunderea colectivă a satului pentru dările fugarilor; asupra acestui sistem s-a revenit în 1653, la sfârşitul domniei, în general, politica internă promovată de Matei Basarab a fost una de întărire şi de consolidare a puterii domneşti. Ea s-a înscris într-o arie mai

încheiat un tratat de alianţă în iulie 1635; acesta a fost reînnoit în anii 1638, 1640, 1647 şi 1650 (acesta din urmă cu Gheorghe Rákoczi al II-lea). Aceste tratate asigurau principilor o poziţie de preeminenţă, domnul Ţării Româneşti obligându-se să dea o sumă de bani (5.000 de florini) şi doi cai cu harnaşamentul lor, asemeni unui vasal faţă de seniorul său. „Confederaţiile” încheiate cuprindeau şi prevederi referitoare la ajutorarea militară, care s-au şi aplicat în practică. Din motive

Matei Basarab. Neînţelegerile dintre cei doi domni, de natură personală în esenţă, erau susţinute de intrigile Porţii. Vasile Lupu intenţiona obţinerea tronului Ţării Româneşti pentru fiul său Ioan; în replică, Matei Basarab îl sprijinea pe Ioan Movilă, pretendent aflat în Transilvania. Intervenţia militară din 1637 a lui Vasile Lupu în Ţara Românească, desfăşurată cu acordul Porţii, nu a avut finalul aşteptat de acesta. Matei Basarab, sprijinit de trupe ardelene, a fost sfătuit

(3 decembrie 1639). După aceasta, Matei Basarab a fost reconfirmat pe tron, la fel ca şi Vasile Lupu. După 1648 relaţiile au reînceput să se deterioreze. Matei Basarab a obţinut sprijinul lui Gheorghe Rákoczi al II-lea, în timp ce Vasile Lupu, bucurându-se de susţinerea cazacilor şi a tătarilor, făcea proiecte extinse de ocupare a tronurilor Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Pe fondul unui complot boieresc condus de marele-logofăt Gheorghe Ştefan, a avut loc, în 1653, intervenţia militară a trupelor

Regele Poloniei Vladislav al IV-lea

(26 mai 1653), bătălia decisivă a avut loc o zi mai târziu la Finta, cu ample desfăşurări de forţe. Neplata lefurilor promise de domn înaintea luptei de la Finta, alături de instigările lui Constantin Şerban, pretendent la tronul ţării, a generat alte nemulţumiri şi tulburări în rândul oştenilor mercenari: seimeni, dorobanţi, străini etc. Măsurile de forţă preconizate de domn pentru a depăşi criza — un mare număr de seimeni au fost supuşi birului şi s-a apelat la ajutorul militar al lui Gheorghe Rákoczi al II-lea

Pisania bisericii din Măxineni, ctitorită de Matei Basarab

eliberare a creştinilor sud-dunăreni. Dar aceste demersuri de coalizare au rămas fără urmări esenţiale. Dispariţia lui Matei Basarab a pus capăt nu numai unei domnii îndelungate, ci şi unei perioade de linişte şi de relativă prosperitate. A fost o domnie echilibrată, care a încercat să crească prestigiul ţării în plan extern atât în relaţiile cu Poarta, cât şi cu alte state creştine. În plan intern s-a bucurat de sprijinul boierimii autohtone şi al celei împământenite, precum şi de cel al unei numeroase armate bazate, după modelul extern, pe mercenari, dar şi pe seimeni şi dorobanţi. Reversul acestei colaborări a fost politica fiscală excesivă promovată în defavoarea ţărănimii şi, în final, imposibilitatea îndeplinirii tuturor promisiunilor făcute slujitorilor, care s-au răsculat împotriva sa şi cărora li s-au

Vasile Lupu

opoziţie. Către sfârşitul domniei sale, numărul grecilor în Sfatul Domnesc a sporit foarte mult.
A încercat iniţial să promoveze o politică fiscală echilibrată, dar a sporit mereu numărul dărilor impuse contribuabililor ţărani.
Dacă la începutul domniei a restrâns termenul de prescriere a urmăririi ţăranilor fugiţi de la şapte la cinci ani, în 1646 a anulat dreptul de strămutare. A sprijinit comerţul, în special cel orientat spre Polonia, benefic pentru viaţa economică a ţării.
Bun gospodar, s-a îngrijit de refacerea curţilor domneşti din Iaşi şi Suceava, a cetăţilor Neamţ şi Suceava. În domeniul

afirmat ca un adevărat „patron” al acesteia. Legăturile sale s-au extins şi la alte patriarhii, precum cele de Alexandria, Ierusalim şi Antiohia. A sprijinit mănăstirile de la muntele Athos, de la Meteora, în general biserica ortodoxă din Balcani, dar şi de la răsărit de Nistru (Kiev, Lvov) şi chiar de la Veneţia.
În privinţa relaţiilor externe

Gheorghe Rákoczi al II-lea

a haraciului datorat puterii suzerane. Raporturile cu principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczi I, au fost iniţial destul de reci. Totuşi, în 1637 s-a încheiat o înţelegere între cele

nului moldovean la Poartă erau bine cunoscute în Transilvania.
Caz fără precedent, s-au făcut chiar demersuri de către curtea princiară pentru o eventuală căsătorie a fiului lui Gheorghe Rákoczi I cu Maria, fiica domnului, căsătorie care până la urmă nu s-a realizat. Cu toate acestea, în anii 1646 şi 1650, în timpul domniei lui Gheorghe Rákoczi al II-lea, a fost reconfirmat vechiul tratat din 1638 dintre Moldova şi Transilvania.
Vasile Lupu s-a considerat cel puţin egalul lui Gheorghe Rákoczi I, iar faţă de fiul principelui ambiţiile sale au fost mai mari. Faţă de Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti, Vasile Lupu a manifestat o ostilitate constantă, care a dus în câteva rânduri la confruntări militare directe. Campaniile militare din anii 1635, 1637, 1639 şi 1653 nu au dus la împlinirea viselor sale de a dobândi domnia

Bogdan Hmelniţki

se încerca atragerea Moldovei într-o alianţă antiotomană la care, alături de polonezi, urmau să se alăture şi cazacii, Matei Basarab şi Gheorghe Rákoczi. Seimul polonez s-a împotrivit acestei întreprinderi şi astfel totul a rămas la stadiul de proiect. Cu toate acestea, Vasile Lupu a obţinut cu acest prilej indigenatul polonez, care însemna o formă de recunoaştere a meritelor sale. Răsculaţi după moartea regelui polon Vladislav al IV-lea, cazacii zaporojeni l-au ales conducător pe hatmanul Bogdan Hmelniţki, care, cu sprijinul tătarilor, a

lui au venit ardelenii, sub conducerea lui Ioan Kemény, dar şi muntenii conduşi de Diicu Buicescu. Luat prin surprindere, Vasile Lupu s-a retras la Hotin, de unde, cu ajutorul cazacilor ginerelui său, a reocupat tronul în mai 1653 şi şi-a continuat marşul spre Ţara Românească. Înfrânte

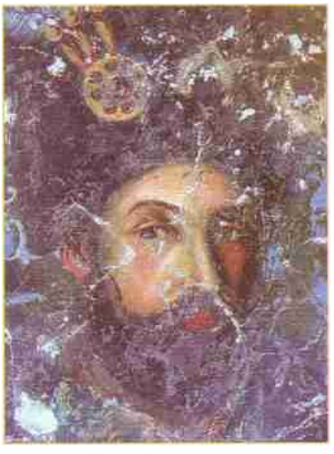
Vasile Lupu într-un tablou votiv din biserica Trei Ierarhi din Iaşi

urmă, la Poartă. Vasile Lupu nu a mai reuşit să redobândească tronul pentru sine; totuşi, în 1659, fiul său Ştefăniţă Lupu a ajuns domn al Moldovei. Domnia de aproape două

Matei Basarab cu doamna Elena, miniatură

cu ţările vecine. Domnia a fost una autoritară, asemănătoare aceleia a lui Matei Basarab în Ţara Românească, cu realizări importante în domeniile cultural şi religios. Ea a fost însă umbrită de excesiva dorinţă de putere a domnitorului, care a deschis seria conflictelor cu Ţara Românească.

■ Transilvania; principii din familia Rákoczi

Gheorghe Rákoczi I şi-a început domnia în condiţiile unei scăderi accentuate a autorităţii princiare, ca urmare a adoptării celor 74 de articole ale Adunării Generale din anul 1630. Din acest motiv, era

reintroducerea monopolului princiar asupra comerţului cu ceară, miere şi animale şi reconsiderarea daniilor şi a zălogirilor de moşii fiscale înfăptuite după moartea lui Gabriel Bethlen. În timpul domniei lui Gheorghe Rákoczi I, Consiliul Princiar şi-a redobândit rolul din timpul lui Gabriel Bethlen. În pofida faptului că în perioada 1634-1644 principele nu a numit pe nimeni în funcţia de cancelar, activitatea cancelariei a cunoscut o perioadă de maximă eficienţă, dispunând de un număr mediu de circa 20—21 de scriitori bine pregătiţi. Aceeaşi grijă a fost acordată

Ştefan Bethlen

an. Astfel, în zece dintre anii domniei lui Adunarea Generală a Stărilor a fost convocată o singură dată pe an; în alţi şapte ani, stările s-au reunit de câte două ori. Excepţia de la regula domniei sale a fost reprezentată de anul 1636 — anul luptei de la Salonta cu turcii veniţi să-l susţină pe fostul guvernator Ştefan Bethlen - când sunt consemnate cinci astfel de adunări generale şi parţiale ale stărilor.

Creşterea autorităţii princiare s-a bazat în mare parte pe sporirea puterii economice a principelui. De la urcarea pe tron, acesta s-a îngrijit de obţinerea de bani, aşa cum făcuse înaintaşul său Gabriel Bethlen, cât pentru sporirea moşiilor familiale, devenite un mijloc de creştere a puterii sale. Astfel, Gheorghe Rákoczi I a reuşit să ridice de la 10 la 32 numărul marilor sale domenii, stăpânind, către 1648, circa 27.0 de familii de iobagi, cu peste 100.000 de suflete. Această uriaşă avere domenială, exploatată sistematic prin „instrucţii” economice, precum cele anterioare anului 1634, privind Ţara Făgăraşului, a furnizat principelui venituri care i-au permis să-şi

TRANSILVANIA DUPĂ O HARTĂ DE EPOCĂ

succesor la tronul ţării, alegere recunoscută şi de puterea suzerană. Preparativele militare au fost legate cu precădere de refacerea şi întărirea cetăţilor de la hotare (Oradea, Ineu, Munkács, Săcuieni, Lugoj), de numirea unor comandanţi de încredere şi de înzestrarea cu arme a oştirii, constituită în mare parte din mercenari. Desfăşurate în paralel, tratativele cu francezii şi suedezii — purtate în Transilvania, dar şi la Poartă sau în Europa - au fost finalizate în noiembrie 1642. Ridicarea la arme a fost proclamată în februarie 1644. Alături de armata transilvăneană

Blazonul lui Gheorghe Rákoczi al II-lea

rezervată faţă de protestantismul excesiv promovat în teritoriile ocupate. Pacea separată dintre Gheorghe Rákoczi I şi Ferdinand de Habsburg s-a încheiat la Linz, în 16 septembrie 1645. Prin prevederile acesteia, Transilvaniei îi reveneau în stăpânire veşnică cinci din cele şapte comitate dobândite de Gabriel Bethlen în 1622; de asemenea, comitatele Satu Mare şi Szabolcs erau păstrate de principe cu drept de succesiune asupra fiilor săi. Participarea lui Gheorghe Rákoczi I la Războiul de 30 de Ani a determinat o creştere a pretenţiilor Porţii, care a ridicat cuantumul tributului la 15.000 de galbeni pentru Transilvania.

primăvara lui 1631 să întreţină relaţii de prietenie cu cei doi domni români, cărora urma, în caz de nevoie, să le acorde ajutor chiar în persoană. Relaţiile prieteneşti cu Matei Basarab erau determinate şi de sprijinul personal pe care principele îl acordase acestuia pentru a obţine domnia. Obligaţiile de această natură erau în mare parte reciproce, dacă avem în vedere că Rákoczi a obţinut victoria de la Rakamaz (1631) şi cu ajutorul unei oşti conduse de viitorul domn al Ţării Româneşti.

Primul tratat de alianţă între Matei Basarab şi Gheorghe Rákoczi I s-a încheiat în iulie 1631. Însoţit de o înţelegere privind zeciuiala plătită de păstorii ardeleni pentru păşunatul oilor în Ţara Românească, tratatul îl obliga pe domn să dea anual principelui 5.000 de florini şi doi cai turceşti cu harnasamentele lor. În ajutorului împotriva turcilor şi să-şi asume rolul de protector al domnului, profitând de dificultăţile acestuia. A

Matei Basarab, gravură de epocă

în septembrie 1638, tratat prin care principele şi Vasile Lupu îşi declarau reciproc credinţă şi se angajau să rămână credincioşi Porţii, urmând să se ajute militar dacă una din părţi ar fi fost atacată din

Aderarea domnilor din Ţara Românească şi Moldova la liga antiotomană a fost urmată, în 1647, de atragerea

a reînnoit tratatul de alianţă cu Gheorghe Rákoczi I (1647), prevederile acestuia dobândind înţelesul de întrajutorare împotriva turcilor. Declanşarea cruciadei antiotomane a fost zădărnicită de moartea regelui

ţia Báthoreştilor şi a încercat să înlesnească drumul familiei sale către coroana poloneză, urmărind dobândirea tronului pentru fiul său Sigismund cu ajutorul cazacilor. A încercat, de asemenea, să perfecteze căsătoria lui Sigismund Rákoczi cu Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu.

Moartea neaşteptată a principelui şi soluţionarea succesiunii la tronul polon prin încoronarea fratelui regelui decedat au dus la eşecul demersurilor ardelene.

Mai mult, intervenţia cazacilor în Moldova şi căsătoria Ruxandrei cu Timuş Hmelniţki au făcut din Vasile Lupu un vecin de acum primejdios pentru noul principe Gheorghe Rákoczi al II-lea.

Acesta a reînnoit vechile tratate de alianţă dintre Transilvania şi Ţara Românească (1651), Matei Basarab acceptând plata celor 5.000 de florini şi dăruirea a doi cai turceşti în schimbul

Gheorghe Ştefan, domnitor al Moldovei

Ştefan a fost reînscăunat în iulie 1653, noul domn obţinând, în septembrie, şi confirmarea Porţii. Acest succes însemna extinderea şi consolidarea sistemului de alianţă între cele trei Ţări Române, alianţă care a supravieţuit morţii lui Matei Basarab, noul domn Constantin Şerban continuând politica externă a înaintaşului său. Prestigiul şi autoritatea lui Gheorghe Rákoczi al II-lea au sporit în faţa noilor domni, aceştia fiindu-i îndatoraţi pentru ajutorul primit în vederea înscă-unării. Angajarea lui Gheorghe Ştefan şi a lui Constantin Şerban în acţiuni militare externe ale principelui arde-lean întreprinse peste voia şi consimţământul turcilor a dus la mazilirea şi înlocuirea acestora. Dincolo de propriile ambiţii şi veleităţi, principii Rákoczeşti au ştiut să aprecieze corect poten-ţialul militar şi diplomatic al bună sistematizare a legilor şi hotărârilor adoptate de stări s-a luat măsura adunării tuturor într-un corp unitar, denu-mit *Approbatae Constitutiones* (1653). Faţă de Moldova şi Ţara Românească, Gheorghe Rákoczi al II-lea a continuat să promoveze aceeaşi politică de bună vecinătate; i-au lipsit însă chibzuinţă şi înţelepciunea tatălui. Redeschiderea, în 1656, ceruse în prealabil acordul, a dispus grabnica revenire a acestuia în ţară. În ajutorul polonezilor au intervenit tătarii, în timp ce suedezii, aliaţi cu Gheorghe Rákoczi al II-lea, au fost obligaţi de un atac danez să revină acasă. în lupta de la Czerny Ostrow (22 iulie 1657), oastea principelui, atacată de tătari şi polonezi, a suferit o înfrângere devastatoare, Ştefan. Momentul nefast al campaniei din Polonia a deschis calea intervenţiei turcilor în Transilvania, afectând nu numai statutul acesteia faţă de puterea suzerană, ci şi stabilitatea domniilor din Moldova şi Ţara Românească. Sub presiunea Portii si cu acordul unei

Constantin Şerban

încercat să îşi relanseze legături-le cu domnii români aliaţi, aflaţi şi ei în dificultate. Intervenţia a fost ineficientă: atât Constantin Şerban, domnul Ţării Româ-neşti, cât şi Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, şi-au căutat în cele din urmă salvarea în

Acaţiu Barcsai

Profitând de acest moment dificil, puterea suzerană a ridicat tributul Transilvaniei la 40.000 de galbeni, a impus achitarea unei despăgubiri de 500.000 de galbeni şi a ocupat cetăţile Ineu, Lugoj, Caransebeş şi, mai târziu, Oradea (1660), desfiinţând sistemul defensiv bazat pe cetăţi de margine.

Pe de altă parte, stările şi-au întărit autoritatea în detrimentul noului principe. Lipsit de sprijinul unei părţi a stărilor, care continua să îl susţină pe Gheorghe Rákoczi al II-lea, Barcsai a încheiat un tratat de alianţă şi colaborare militară cu domnul Moldovei, urmărea constituirea unui front comun antiotoman. Fragila alianţă a fost desfiinţată prin intervenţia turcilor, Acaţiu Barcsai fiind reinstalat pe tron. În lupta din mai 1660 de lângă Cluj - la care, alături de trupele turceşti, au participat Foştii susţinători ai principelui dispărut s-au regrupat în jurul lui Ioan Kemény, recent

Gheorghe Ghica

nu l-a acceptat ca principe, iar alesul stărilor a fost nevoit să se îndrepte spre Viena pentru obţinerea sprijinului necesar în schimbul unor concesii teritoriale consistente. El a mai încercat, fără succes, să reconstituie o alianţă cu domnii

Ioan Kemény

fost ucis din porunca lui Ioan Kemény. La chemarea acestuia, trupele imperiale au reuşit să ocupe principalele cetăţi ale ţării. Intervenţia armată a turcilor şi moartea lui Ioan Kemény pe câmpul de luptă de la Seleuşu Mare, lângă Sighişoara, de dificile pentru Principatul Transilvaniei (1657—1661), redus teritorial prin cedările care i-au fost impuse în favoarea puterii suzerane, cu potenţialul militar defensiv şi ofensiv practic desfiinţat, cu tributul mărit în mod

Coaliţii şi confederări antiotomane

Domnia lui Gheorghe Ştefan în Moldova (1653—1658), dobândită cu forţa armelor, a obţinut recunoaşterea Porţii şi ca urmare a sprijinului diplomatic al lui Gheorghe Rákoczi al II-lea. Pentru a-şi consolida autoritatea, domnul a schimbat componenţa Sfatului Domnesc, înlocuind rudeniile fostului domn Vasile Lupu cu propriile sale rude. Oştirea s-a bucurat şi ea de o atenţie aparte, cu toate că locuitorii au avut de suportat jafurile acesteia şi măsurile aspre pentru adunarea banilor necesari plăţii mercenarilor (seimeni munteni şi moldoveni, călăreţi germani etc.). Între aceşti mercenari au izbucnit, în martie 1654, conflicte deschise chiar la curtea domnului, primejduindu-i domnia.

Calitatea sa de marelogofăt (şef al cancelariei domneşti) al lui Vasile Lupu i-a oferit posibilita-

Domnitorul Mihnea al III-lea Radu

şi pentru Gheorghe Ştefan.
Mazilit în 1658, el s-a refugiat în Transilvania, reîncercând, fără succes, să redobândească tronul în luna iulie a aceluiaşi an. După obţinerea acestuia de către Gheorghe Ghica, pentru fostul domn au început ani lungi de pribegie: iniţial în Transilvania, unde, în octombrie 1659, a fost de acord să cedeze tronul Moldovei lui Constantin Şerban, apoi în Ungaria Superioară, la Viena, în Rusia, unde a fost primit de ţar (1663). Mai târziu a ajuns la Stockholm, apoi la Stettin, unde a şi încetat din viaţă, fără a mai reuşi să revină în Rusia, unde obţinuse dreptul de a se stabili. Domnia lui Gheorghe Ştefan a pus capăt unei perioade îndelungate de linişte, de neamestec din partea Porţii şi de prestigiu extern al Moldovei. Succesorii săi la tron, din familia Ghiculeştilor (1658), rea lui Constantin Şerban, au intervenit în Ţara Românească Gheorghe Rákoczi al II-lea, cu circa 12.000 de oşteni, şi domnul Moldovei, Gheorghe Ştefan. Lupta împotriva celor 20.0 de răsculaţi conduşi de domnul ales de ei, vistierul Hrizea, s-a dat lângă Şoplea, pe Teleajen, la 26 iunie 1654. Deşi înfrânţi, răsculaţii au mai avut unele răbufniri până în anul unde Gheorghe Rákoczi al II-lea lupta zadarnic să se menţină pe tron. A încercat, fără succes, în octombrie 1659, să ocupe tronul Moldovei. Revenit în Transilvania, a încercat, în aprilie-mai 1660, tot fără succes, să dobândească tronul Ţării Româneşti. Pe la sfârşitul lui ianuarie 1661 a eşuat într-o nouă tentativă de

Fără a aprecia corect împrejurările, noul domn a încercat, de la bun început, eliberarea Ţării Româneşti de sub stăpânirea turcească. El a reconsiderat rolul dorobanţilor şi al seimenilor şi a făcut eforturi pentru a-şi înzestra oştirea cu armament.
Doritoare de pace, boierimea nu l-a sprijinit şi nu i-a încurajat proiectele de colaborare cu Gheorghe Rákoczi al II-lea. În 12 octombrie 1659, Mihnea al III-lea a atacat raialele Giurgiu, Brăila şi Turnu, realizând incursiuni şi dincolo de Dunăre.
A încheie la Bran, la 4 octombrie 1659, un tratat de alianţă cu Gheorghe Rákoczi al II-lea, făurind proiecte de luptă antiotomană. Victorios în lupta de la Frăţeşti (23 noiembrie 1659), a fost însă înfrânt, în decembrie acelaşi an, de ostile

Ţeava de tun din 1646
Transilvania

5 Ţările Române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea

Sesizabilă de la sfârşitul domniei lui Matei Basarab, criza de

Stemă a Moldovei sub Grigore Ghica

Rivalităţi boiereşti în Ţara Românească

Boierimea locală sau împământenită s-a grupat în două facţiuni, cea a Cantacuzinilor şi cea „grecească" a Bălenilor. Elementul grecesc se regăsea, în realitate, în ambele grupări.

tor, mare-vornic de Ţara de Jos şi fostă capuchehaie a domnului Gheorghe Ştefan (1658-1659). Strămutat din Moldova, el nu a reuşit să facă faţă situaţiei, cedându-i tronul fiului său Grigore Ghica (1660-1664), susţinut de

Grigore Ghica

lui Ioan Kemény. A luat parte, de asemenea, alături de Apafi şi de domnul Moldovei, la campaniile otomane împotriva cetăţilor Újvár (1663) şi Lewa (1664). Promovând, în secret, relaţii cu imperialii, a fugit din Bucureşti în noiembrie 1664, pentru a scăpa de pedeapsa turcilor. Călătorind prin Moldova şi nordul Transilvaniei, s-a refugiat la Viena, unde a rămas timp de şapte ani. Soţia sa a ajuns în Transilvania, unde s-a bucurat de sprijinul cancelarului Ioan Bethlen; mai târziu, ea l-a

nat să îl închidă şi să-l călugărească pe Stroe Leurdeanu. După trei ani, Poarta i-a oferit domnia lui Grigore Ghica (1672—1673), revenit la Istanbul după peregrinările prin Europa. Acesta a încercat să înlăture gruparea Cantacuzinilor, iar în 1673 a participat la campania otomană de la Hotin

Gheorghe Duca

Stema

Victoria Cantacuzinilor. Domnia lui Şerban Cantacuzino

Sprijinit iniţial de Cantacuzini, noul domn a încercat să-i ajute pe Leurdenii aflaţi în decădere. Aducerea din Moldova a boierilor din gruparea Ruseteştilor (Cupăreştilor), duşmani ai Cantacuzinilor, a fost realizată în cadrul aceleiaşi noi orientări. Plângerile Cantacuzinilor prigoniţi au dus la mazilirea lui Gheorghe Duca, mutat ca domn din nou în Moldova, ca răsplată pentru serviciile aduse în campaniile de acolo împotriva polonezilor. Tronul Ţării Româneşti a fost obţinut de Şerban Cantacuzino (1678-1688), urcarea aşteptate; în consecinţă, domnul şi-a schimbat atitudinea, luând măsuri drastice împotriva acestora. Totuşi, în 1688, pentru a face pace pentru totdeauna, şi-a căsătorit fiica, Smaranda, cu fiul marelui-logofăt Ivaşco Băleanu, iar gruparea Cantacuzinilor s-a îndepărtat de el.

Pe plan intern, cei zece ani de domnie au fost caracterizaţi printr-o fiscalitate exagerată şi apăsătoare, generată de pretenţiile Porţii şi de luxul excesiv al curţii domneşti. Preocupat de încurajarea comerţului, sursă importantă de venituri, Şerban Cantacuzino a sprijinit construirea de drumuri, poduri etc. În timpul său, fiind tipărirea în limba română a *bibliei* (1688). A intervenit pe lângă principele transilvănean Mihail Apafi în favoarea mitropolitului ortodox Sava Brankovic, închis pe nedrept, la fel cum a intervenit şi la patriarhia de la Constantinopol pentru schimbarea patriarhului. A acordat atenţie armatei, încurajând în special angajarea de mercenari, mai cu seamă după 1683, odată cu relansarea proiectelor de alianţă creştină antiotomană. Relaţiile externe, în special cele cu Moldova şi

Şerban Cantacuzino

re a ortodocşilor şi închiderea lui Sava Brankovic au stârnit protestul domnului muntean pe lângă Apafi; pe de altă parte, Şerban Cantacuzino a acordat sprijin financiar grupării lui Csáky şi Cristofor Paskó, nobili ardeleni refugiaţi la Poartă, fapt care a determinat

Familia Cantacuzino. Tablou votiv de la mănăstirea Sinaia

Monedă de 50 de ducaţi a lui Mihail Apafi

Cantacuzino va fi influenţată de acţiunile şi reuşitele Ligii Sfinte (Austria, Polonia, Veneţia şi Rusia). Ioan Sobieski, regele Poloniei şi eliberatorul Vienei, părea a fi iniţial personajul-cheie, motiv pentru care dom-nul Ţării Româneşti a întreţinut cu acesta, prin Transilvania, o bogată corespondenţă secretă, interceptată parţial de principe. După ce rolul Poloniei a fost luat de Austria şi odată cu reuşitele militare ale acesteia în Ungaria, Şerban Cantacuzino s-a reorientat către Habsburgi. Sub presiu-nea crescândă a Austriei, demersuri secrete la ţarul Rusiei şi printr-o politică de tergiver-sare, să salveze situaţia ţării sale, primejduită de ocupaţia militară austriacă. Cu toate acestea, el pare să fi încercat să organizeze şi o răscoală a

Mihail Apafi I pe o gravură de epocă

aliat, şi nu ca domn supus, să dobândească anumite garanţii pentru statutul viitor al Ţării Româneşti şi al familiei sale. A

militar la nevoie, în schimbul plăţii sumei de 75.000 de taleri.
După modelul practicat în Transilvania, în iunie 1688 tru-pele imperiale, sub conducerea generalului Veterani, au intrat în Ţara Românească şi au ocupat Orsova, Şerban

Moartea neaşteptată a domnului a determinat rechemarea soliei aflate în drum spre Viena şi suspendarea tratativelor. S-au

Constantin Brâncoveanu: măreţie şi cădere

Pe tronul domnesc rămas liber, puternica grupare a Cantacuzinilor a impus alegerea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), evitându-se succesiunea lui Gheorghe Cantacuzino, fiul minor al defunctului domn. Părea a fi cea mai bună alegere a momentului dacă se avea în vedere educaţia şi experienţa diplomatică dobândite la curtea domnească a unchiului său Şerban Cantacuzino. Boier bogat, a obţinut recunoaşterea domniei de către Poartă, bucu-rându-se, cel puţin o vreme, de sprijinul boierimii şi al grupă-rii Cantacuzinilor. Stolnicul Constantin Cantacuzino i-a fost îndrumător în problemele poli-ticii externe şi mai-marele can-celariei domneşti. Conducerea armatei a revenit altor membri ai familiei Cantacuzino, prezenţi şi în Sfatul Domnesc, cărora li s-au adăugat apoi propriile

tului superior, reorganizând, în 1694, Academia Domneas-că din Bucureşti, pentru care a adus profesori din afară, a ridicat palatele de la Potlogi, Mogoşoaia, a refăcut reşedinţa domnească de la Bucureşti şi cea veche de la Târgovişte. A făcut numeroase danii pentru bisericile din ţară, pentru acelea din Grecia, Serbia, Herţegovina, Albania, Transilvania, pentru Locurile Sfinte din Ierusalim, patriarhiile din Alexandria, Antiohia, mănăstirile de la muntele Sinai etc.

Cheltuielile uriaşe generate de curtea numeroasă şi luxoasă, precum şi pretenţiile exage-rate şi crescânde ale Porţii au generat o politică fiscală aspră. Celor 37 de dări existente, domnul le-a mai adăugat, în 1689, văcăritul, o dare impusă tuturor, inclusiv boierilor şi mănăstirilor, şi care a creat multe nemulţumiri. A susţinere prea făţişă a curuţilor lui Francisc Rákoczi al II-lea, dar şi a relaţiilor cu ţarul Rusiei. Ostil fată de Constantin Cantemir, Brâncoveanu a dus o politică comună cu

Constantin Brâncoveanu pe o gravură de

rilor cu Transilvania, domnul Ţării Româneşti a manifestat o grijă specială pentru a sprijini biserica ortodoxă, supusă unui veritabil asediu din partea

Sâmbăta de Sus (1700) şi Ocna Sibiului; a sprijinit rezistenţa faţă de trecerea la unirea cu biserica catolică; a reacţionat în special la acţiunile ostile ale Ladislau Dindar, rezidentul domnului la Sibiu, oraşul de reşedinţă al Guberniului Transilvaniei, Brâncoveanu a întreprins demersuri pentru a i se recunoaşte

lui Francisc Rákoczi al II-lea, i-a sprijinit indirect pe aceştia, oferindu-le adăpost atunci când au ajuns în pribegie. În privinţa legăturilor cu casa de Austria, Constantin Brâncoveanu a dat dovadă de multă abili-tate. A refuzat încheierea tratatului negociat de Şerban Cantacuzino, iar în 1689, când trupele austriece de sub con-ducerea generalului Donathus Heissler au ocupat Bucureştiul, a cerut ajutorul tătarilor şi al turcilor, obligându-i pe imperiali să se retragă în grabă. Alături de trupele turco-tătare şi moldovene, Brâncoveanu a participat la lupta de la Zărneşti (august 1690), în care şi-au pierdut viaţa fostul cancelar Mihail Teleki şi pretendentul Bălăceanu, iar generalul Heissler a fost luat prizonier. A fost o reuşită de scurtă durată, care a dus la înscăunarea ca princi-pe a lui Emetic Thököly şi la creşterea prestigiului

Stema Cantacuzinilor din aur şi pietre preţioase

Domnia autoritară şi îndelungată a lui Constantin Brâncoveanu a fost una semnificativă pentru Ţara Românească, căreia i-a revenit, poate pentru prima dată în istoria ei, un rol de mediator şi tampon între marile puteri.

Pe tronul Ţării Româneşti. În ianuarie 1716, Ştefan Cantacuzino a fost mazilit, pe fundalul uneltirilor Racoviţeştilor. Dus la Constantinopol împreună cu familia şi cu stolnicul Cantacuzino, tatăl său, a fost executat în iunie 1716. În locul lui a fost instalat Nicolae Mavrocordat, punându-se

politic şi de a apela, la nevoie, la ajutorul unei alte puteri în afirmare: Rusia. Şi-a exprimat interesul şi pentru o alianţă antiotomană, chiar dacă nu a făcut acest lucru în mod vădit.

Izbucnirea războiului ruso-turc în 1710, precum şi capitularea de la Stănileşti pe Prut, în 1711, a trupelor ruso-moldovene l-au pus pe Brâncoveanu în mare dificultate. Confiscarea averilor spătarului Toma Cantacuzino şi ale susţinătorilor săi refugiaţi la ruşi a acutizat conflictul cu Cantacuzinii, iar victoria otomană din 1711 a determinat schimbarea atitudinii

Nicolae Mavrocordat

area jocului diplomatic anterior. Însă datele problemei se schimbaseră. Puterea suzerană, încrezătoare în forţele ei şi pre-

de evoluţia politică anterioară, cu numeroasele sale elemente de prefanariotism: crearea unei baze de sprijin în ţară pentru

Moldova facţiunilor boiereşti

Credincios Porţii, Gheorghe Ghica a fost mutat în Ţara Românească în 1659, tronul Moldovei fiindu-i încredinţat lui Ştefăniţă Lupu (1659—1661), fiul fostului domn Vasile Lupu. La porunca Porţii, acesta şi-a trimis trupele în Transilvania, alături de turci şi tătari, împotriva lui Gheorghe Rákoczi al II-lea.

Domnia sa a fost una scurtă, lipsită de maturitate şi înţelepciune politică şi s-a desfăşurat într-un context nefavorabil. Foametea din 1660, invaziile de lăcuste, jafurile tătarilor şi turcilor aflaţi în trecere şi ura marii boierimi l-au făcut nepopular şi urât de ţară. A fost răpus de tifos în 1661, în timp ce venea în ajutorul paşei de Silistra.

Boierimea, în special cea din gruparea Cupăreştilor, s-a adunat în jurul marelui-vornic al Ţării de Sus, Eustratie Dabija, bătrân şi

Blazonul mănăstirii Cetăţuia

care circulau în ţară. Succesorii
săi la tron, Gheorghe Duca şi
Alexandru Iliaş, au continuat
această practică.

Bătrânului Dabija i-au succedat
la tronul Moldovei Gheorghe
Duca, fost mare-vistier pentru
câteva luni, apoi Alexandru
Iliaş (1666-1668). Noul domn,
român la origine, dar crescut la
Poartă, avea nevoie de tălmaci
pentru a se înţelege cu supuşii,
fiind înconjurat de un mare
număr de creditori, în majo-
ritatea lor greci, cu ajutorul

(1668). Aşa cum s-a putut
constata şi în alte împrejurări,
stabilitatea domniei depindea,
în mare măsură, de puterile
din jur. După încheierea păcii
de la Vasvár (1664) şi ocupa-
rea Candiei (1669), Poarta a
putut să se concentreze asupra
Poloniei. Aşa se explică de ce
Moldova, situată în vecinătatea
acesteia, a devenit un terito-
riu de tranzit pentru trupele
otomane care se îndreptau spre
nordul ţării. Revenit la tron
pentru a doua oară

dintre ele. Duca a menţinut
în cancelaria domnească dieci
de maghiară, latină şi turcă,
participanţi la tratativele şi
soliile trimise de domn în ţările
vecine. Nemulţumirile din ţară
au luat forma unei răscoale
în decembrie 1671, în frun-
tea ei situându-se doi boieri,
Mihalcea Hâncu şi Apostol
Durac. Aceştia l-au obligat pe
Gheorghe Duca să părăseas-
că domnia, în locul lui fiind
ales, de către o adunare a ţării,
Hâncu. Cu sprijin militar tur-
cesc, Gheorghe Duca a revenit
pe tronul Moldovei în februarie
1672. Cei doi capi ai răscoalei,
Hâncu şi Durac, s-au

Mehmed al IV
Miniatură orientală

Braclaw şi a Podoliei, accep-
tând şi plata unui tribut faţă
de turci, a fost depăşită pentru
Moldova în anul 1673. Pericolul
transformării ţării în paşalâc era
cu atât mai credibil cu cât la
Cameniţa fusese numit un paşă,
iar teritoriul Moldovei devenise
practic un loc de tranzit pentru
trupele şi proviziile turceşti.
Pacea nu a fost însă

Bătălia de la Hotin din 1673
Pictură de Josef Brandt

Miron Costin

încercat să-l atragă, fără succes, şi pe principele Mihail Apafi.
Succesele iniţiale ale polonezilor la Hotin au fost urmate de redeschiderea luptelor pentru tron şi de pierderea interesului faţă de ofensiva antiotomană.
Domnul Moldovei, care făcuse imprudenţa de a trece făţiş de partea polonează, a fost obligat să-şi părăsească tronul şi să ia calea pribegiei prin Polonia şi Rusia, în speranţa unei reveniri viitoare.
În locul său, turcii l-au numit domn pe grecul Dumitraşcu

rezultatele scontate de Poartă.
Pe plan intern, ţara s-a confruntat cu o epidemie de ciumă şi cu jafurile tătarilor care au iernat aici. Mazilit, Dumitraşcu Cantacuzino a fost înlocuit de un alt grec, Antonie Ruset (1675—1678), a cărui domnie a fost pusă sub semnul conflictelor turco-polone şi turco-ruse.
Pacea de la Zórawna (1676) dintre polonezi şi turci, încheiată datorită bunelor servicii ale aceluiaşi Miron Costin, recunoştea stăpânirea otomană asupra Podoliei şi Ucrainei până la Nipru, punând astfel capăt unui război de patru ani.
Obligat de puterea suzerană, domnul Moldovei a participat la campaniile desfăşurate împotriva ţarului Moscovei şi a cazacilor.
Mazilit fără acuze temeinice, Antonie Ruset a fost înlocuit pe tronul Moldovei de Gheorghe Duca (1678—1683).

Relaţiile cu principele ardelean au fost, în parte, influenţate şi de poziţia Porţii. A fost însă evident faptul că poziţia dobândită de Gheorghe Duca stârnea invidia curţilor vecine.
Din porunca Porţii, domnul Moldovei a încercat fără succes, prin 1680—1681, o apropiere de Sobieski. Din aceeaşi dispoziţie, Moldova a participat cu trupe la campaniile din Ungaria împotriva Habsburgilor, iar în 1683, Gheorghe Duca, împreună cu Şerban

surprindere, Gheorghe Duca a fost prins şi dus în captivitate în Polonia, unde a şi încetat din viaţă. Bunurile sale de preţ şi o parte a banilor au fost depuse de Nastasia, doamna Moldovei, spre păstrare în grija oraşului Bistriţa din Transilvania, de unde, prin diferite mijloace, Mihail Teleki şi consilierii principiari apropiaţi lui şi le-au însuşit.
Pentru a reintra în posesia acestui depozit de preţ, familia lui a făcut demersuri cărora li s-au

Joan Sobieski

Domniile Cantemireştilor

Ales domn de către boieri, Constantin Cantemir (1685-1693) a obţinut şi acordul Porţii, inaugurând astfel domnia dinastiei Cantemireştilor. Relativ înde-lungată, domnia lui a stat sub semnul luptelor între cele două mari partide boiereşti: Ruseteştii (Cupăreştii) şi Costineştii. În plan extern, a fost marcată de desfăşurarea luptelor dintre turci şi ţările Ligii Sfinte, în special Imperiul Habsburgic şi Polonia. De condiţie modestă, Constantin Cantemir s-a ridicat pe calea armelor, prin expe-rienţa dobândită în Polonia. Între cele două grupări boiereşti cu afinităţi externe diferite, domnul a avut înţelepciunea de a aprecia corect situaţia: a sprijinit familia Costineştilor, rechemând din Polonia pe Miron Costin şi pe alţi mem-bri ai familiei, dar nu s-a lăsat convins de ideea asocierii la

Constantin Cantemir

tratatul garanta păstrarea dom-niei în familia Cantemireştilor. Tratatul nu a ajuns să fie aplicat, datorită încetării din viaţă a lui Constantin Cantemir şi neputinţei trupelor habs-burgice de a ajunge la Brăila. Iniţial, Constantin Cantemir s-a bucurat de sprijinul lui Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti. Cu timpul, relaţiile lor s-au răcit, datorită diferenţe-lor de opinii în aprecierea situ-aţiei internaţionale. Proiectele de unire matrimonială între Dimitrie Cantemir, fiul domnu-

Cei doi ani ai domniei lui Constantin Duca au stat sub semnul luptelor dintre poloni, turci, tătari şi al influenţei lui Brâncoveanu. Locul său pe tronul Moldovei a fost luat de Antioh Cantemir (1695-1700), fiul mai mare al fostului domn Constantin Cantemir, mezinul, Dimitrie, asumându-şi rolul de capuchehaie. Pentru a spori prestigiul familiei sale, Antioh Cantemir a perfectat şi realizat proiectata alianţă matrimonială dintre Casandra, fiica răposatu-lui domn Şerban Cantacuzino, şi fratele său Dimitrie. Domnia lui a fost umbrită de raporturile duşmănoase cu

Antioh Cantemir

au fost determinate şi de lupta pentru putere dintre Rusia şi Imperiul Otoman în zona Azovului, a Mării Negre şi a sud-vestului Ucrainei.

În persoana noului domn Dimitrie Cantemir (1710—1711), Poarta spera să fi găsit un domn potrivit cu noile vremuri. Anii

Prinţul Dimitrie Cantemir

ase cu marii învăţaţi ai vremii şi se bucurase de aprecierea repre-zentanţilor diplomatici ai lumii creştine la Poartă. Om de vastă cultură, autor al unor lucrări apreciate în întreaga Europă, a fost, în acelaşi timp, şi un om al armelor. Însoţindu-i pe

Imediat după ocuparea tronului, Dimitrie Cantemir a încercat să pună capăt luptelor dintre

prin înţelegerea încheiată cu Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, a restituit o

Domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir

Costin, Nicolae. În general, a întinerit Sfatul Domnesc, în care a introdus persoane care-i împărtăşeau opiniile. Principiile sale de conducere a ţării erau inspirate din ideile absolutis-

fost, în general, favorabile micii boierimi; marea boierime i s-a arătat ostilă. A aspirat şi la tronul Ţării Româneşti, reunind însemnele heraldice ale Moldovei şi Ţării Româneşti în

acordul Porţii, potrivit vechiului obicei al turcilor de a încredinţa domnilor români rolul de negociatori cu ţările creştine. Tratativele moldo-ruse s-au încheiat, la 13 aprilie 1711, prin parafarea Tratatului de la Luck. Prevederile acestuia, cuprinse în 16 articole, reglementau viitorul statut al ţării faţă de Rusia şi pe acela al domnului faţă de stări. Moldova urma să se alăture luptei antiotomane, iar în oraşele şi cetăţile moldovene urmau a fi instalate trupe ruseşti; ţara era pusă sub protecţia ţarului, domnia urmând a deveni ereditară în familia Cantemireştilor. Domnul primea şi o serie de garanţii în cazul unui eşec: refugiu în Rusia, despăgubiri materiale pentru pierderea palatelor din Constantinopol. Tratatul a fost păstrat în secret până la declanşarea operaţiunilor de război, din mai, de

Petru cel Mare, ţarul Rusiei

dificultăţi. Ţarul a fost nevoit să îşi trimită emisarii pentru a iniţia tratativele de pace cu turcii. Acestea au fost finalizate la 23 iulie 1711, cu toată opoziţia regelui Carol al XII-lea al Suediei, luptător alături de turci. Ca urmare, trupele ţariste şi-au început retragerea din Moldova. Alături de ele a părăsit ţara şi Dimitrie Cantemir, pe care ţarul a refuzat să-l predea turcilor, aşa cum se pretinsese în timpul tratativelor. Pentru fostul domn a urmat o viaţă petrecută în anturajul curţii şi al nobilimii ruse. A obţinut titlul de principe al Imperiului Rus, iar după 1713, la moartea Casandrei, s-a căsătorit

Transilvania, între anarhie şi autoritate: domnia lui Mihail Apafi

Perioada de început a domniei lui Apafi, până la pacea de la Vasvár (1664), a fost una extrem de dificilă. Deşi susţinut de Poartă, noul principe, lipsit de un suport financiar şi material consistent, a trebuit să facă faţă autorităţii crescute a stărilor şi a Consiliului Princiar. Anii de linişte şi pace ce au urmat păcii de la Vasvár i-au îngăduit lui Mihail Apafi să îşi consolideze puterea. Treptat, stările au reînceput să fie convocate anual sau bianual, iar opiniile consilierilor, deşi au continuat să fie solicitate, au încetat de a mai fi obligatorii. Un rol important în restabilirea echilibrului politic i-a revenit cancelarului şi consilierului princiar Ioan Bethlen. Dionisie Bánffy, marelecăpitan al Clujului şi comandantul armatei transilvane, a

Mihail Apafi pe o gravură de epocă

Refacerea economică

Mihail Apafi a reuşit să restabilească parţial domeniul fiscal, fapt care i-a consolidat independenţa economică; totuşi, aceasta a avut de suferit din cauza pierderilor teritoriale

Transilvania (1685), autoritatea lui Apafi a decăzut, principatul fiind, practic, condus de Mihail Teleki, în fruntea celei

niale au fost posibile datorită numeroşilor ani de pace. Exploatarea fierului (Ghelar, Teliuc, Vaşcău etc.), a minereurilor de aur şi argint

anul 1665 a revenit în administrarea statului exploatarea sării, o importantă sursă de venituri. Au revenit, de asemenea, în subordinea principelui dijmele bisericeşti secularizate. În toate

prin mai multe „limitatio”, a cunoscut o perioadă de avânt. Veniturile vămilor au fost şi ele arendate, compararea acestora indicând o reorientare a comerţului principatului către Ţările Române şi Poartă. Toate vămile ce legau Transilvania de Moldova şi Ţara Românească au fost arendate, la sfârşitul secolului al XVII-lea, de Ştefan Apor pentru suma de 14.000 de florini. Vămile de la Cluj, Dej, Lăpuş, ce controlau comerţul înspre Ungaria Superioară, Polonia şi Germania, au fost arendate cu suma de 9.600 de florini. Principele a luat măsuri pentru stabilizare monetară şi atragerea de bani buni. Oraşele Sibiu, Braşov, Târgu-Mureş au primit, temporar, dreptul de a bate monedă mărunţă. Toate aceste măsuri au consolidat veniturile princiare şi au îngăduit stabilitatea politică şi creşte-

răsculaţi împotriva Vienei. În acest sens un rol a revenit şi Franţei, care, prin acordul din 31 mai 1677 încheiat de Mihail Apafi cu Emeric Thököly, conducătorul răsculaţilor reformaţi din nordul Ungariei, s-a obligat să susţină financiar şi militar mişcarea acestora. După pacea de la Niwmegen (1679), Ludovic al XIV-lea a încetat să mai finanţeze diversiunea contra Habsburgilor, iar Mihail Apafi şi-a pierdut rolul iniţial de conducător al răscoalei reformaţilor. În 1681, Poarta, convinsă de insistenţele lui Emeric Thököly, a încălcat prevederile Tratatului de la Vasvár,

Monede emise de Eustratie Dabija

folosind în acest scop diplomaţi români (sau, cel puţin, vorbitori de limba română). Alianţele încheiate cu Grigore Ghica, domnul Ţării Româneşti, şi cu Eustratie Dabija, domnul Moldovei, puse sub patronajul Porţii, plecând de la modelele anterioare, ţineau însă cont de starea de fapt a principatului, decăzut în statutul său politic faţă de puterea suzerană. Frecventele schimbări de domni din Moldova şi Ţara Românească au determinat o eternă reluare a discuţiilor pentru încheierea de tratate de alianţă, fără ca ele să fie şi finalizate. După 1683, o dată cu succesele Ligii Sfinte, Mihail Apafi a ajuns să încheie cu Şerban Cantacuzino un tratat secret de alianţă (iunie 1685), patronat de Viena, urmat de tratative în scopuri similare cu Constantin Cantemir, domnul

Pajura Sf. Imperiu Roman înfăţişa un conglomerat de regate, principate şi alte mici formaţiuni statale

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania

Eşecul turcilor sub zidurile Vienei (1683) a fost urmat de noi înfrângeri la Buda (1686) şi Mohács (1687) şi de alungarea lor peste Dunăre în 1688. Austriei i s-a oferit astfel perspectiva revendicării teritoriilor care aparţinuseră coroanei maghiare, printre care se numărau Transilvania şi chiar Ţara Românească şi Moldova. Printr-o abilă combinare a diplomaţiei cu forţa militară, Transilvania a fost luată treptat în stăpânire. Tratativele Sub presiunea armelor, au fost purtate noi tratative. Stările au refuzat semnarea Tratatului hallerian - numit astfel după Ioan Haller, conducătorul comisiei ardelene pentru tratative - în speranţa unor modificări avantajoase. Victoriile austriecilor de la Buda şi Mohács au sporit influenţa şi puterea Vienei, care a impus prin forţă, la 27 octombrie 1687, semnarea Tratatului de la Blaj. În noul context, Transilvaniei i-au fost impuse condiţii mult mai grele decât cele prevăzute în

Diploma leopoldină din 1691

Leopold I de Habsburg

februarie 1688, când generalul Caraffa a ocupat Sibiul, Braşovul (cu toată opoziţia acestuia), Bistriţa şi Baia Mare.

Moartea principelui Mihail Apafi, la 15 aprilie 1690, a însemnat un moment de cumpănă în istoria Transilvaniei. Emeric Thököly a trecut munţii cu trupe turco-tătare, avându-l alături şi pe Constantin Brâncoveanu. Lupta de la Zărneşti, în care Mihail Teleki şi-a pierdut viaţa, iar generalul Donathus Heissler a căzut prizonier, i-a adus lui Emeric Thököly, pentru scurt timp, tronul vacant al principatului. El a obţinut chiar confirmarea stărilor întrunite în Adunarea

militar exercitat de general în numele împăratului. S-a ajuns astfel la semnarea actului din 4 decembrie 1691, cunoscut sub numele de *Diploma leopoldină.* Numit uneori „Constituţia" Transilvaniei, acest act a fost obţinut în mare parte datorită stăruinţelor lui Nicolae Bethlen. Cele 18 puncte cuprindeau normele şi principiile de guvernare a ţării, stabilind statutul acesteia în imperiu. Respectându-se dorinţa stărilor, Transilvania a rămas o entitate separată de Ungaria, cu instituţii proprii în

şi distincţiile făcute în cazul ocupării funcţiilor importante doar de către indigeni. În privinţa recunoaşterii minorului Mihail Apafi al II-lea ca principe, s-a ales formula de aşteptare a împlinirii vârstei de 20 de ani, timp în care atribuţiile lui urmau a fi preluate de un guvernator. Darea ţării a fost fixată la 112.500 de florini renani în timp de pace şi 400.000 de florini în timp de război. Marea majoritate a acestor prevederi aveau însă anumite părţi interpretabile care

puteau apela la împărat, care era de fapt ultima instanţă de judecată. Conducătorul oştirii ţării era supus comandantului general al trupelor imperiale. Sub diferite pretexte, s-a percepput darea stabilită pentru timp de război, şi nu cea pe timp de pace. În temeiul Diplomei leopoldine, s-a înfiinţat, în aprilie 1692, Guberniul Transilvaniei, în frunte cu un guvernator. În 1694 au fost create Cancelaria

Blazon Habsburgic

Interiorul catedralei romano-catolice Sf. Mihail din Alba Iulia

Unirea religioasă

Instaurarea stăpânirii austriece în Transilvania, prin diplomaţie şi armată, şi crearea noilor structuri organizatorice erau paşi importanţi, dar insuficienţi pentru un control deplin al ţării.

Se pleca de la situaţia existentă aici, cu trei naţiuni privilegiate (maghiari, saşi, secui) şi cu recunoaşterea a patru religii recepte (calvinismul, luteranismul, unitarianismul şi catolicismul), la care se adăuga populaţia cea mai numeroasă, a românilor de religie ortodoxă, numeroşilor ortodocşi români, fie şi numai la o simplă unire religioasă cu biserica catolică în spiritul Conciliului de la Florenţa (1439), constituia cea mai bună soluţie. Pe de altă parte, trebuie să ţinem seama de faptul că, pe parcursul mai multor secole, biserica ortodoxă fusese organizată în mitropolie cu sediul la Bălgrad (Alba-lulia), subordonată celei din Ţara Românească, păstrându-şi strânse legături cu lumea ortodoxă şi rezistând asalturilor calvinismului, ajuns religia oficială a Transilvaniei în secolul al XVII-lea.

Soluţia a fost găsită prin patenta împăratului Leopold I din 23 august 1692, care proclama egalitatea bisericii unite cu religiile recepte; ca urmare, clericii acesteia urmau să beneficieze de aceleaşi scutiri, drepturi şi privilegii de care dispunea clerul catolic. Statutul internaţional păstrarea neschimbată a ritului ortodox, a calendarului sărbătorilor, fiind acceptate doar cele patru puncte de dogmă stabilite de Conciliul de la Florenţa ca deosebitoare. În schimb, uniţilor urma să le fie recunoscută calitatea de cetăţeni de drept, ei încetând să mai fie consideraţi toleraţi, iar laicii urmau să fie promovaţi în slujbe. La 7 octombrie 1698, noul mitropolit Atanasie Anghel, împreună cu 38 de protopopi, a reconfirmat unirea religioasă.

În aceste împrejurări, la

Mitropolitul Teofil pe fresca mănăstirii Govora

erau nemulţumiţi de ofensiva generală a catolicismului. Se poate spune că, în aceste condiţii, unirea era primejduită.

Pe acest fundal, Atanasie Anghel a fost chemat la Viena. înainte de a pleca, el a rediscutat în sinodul de la Alba-lulia, în 4 septembrie 1700, chestiunea unirii şi modalităţile de acţiune pentru a obţine lărgirea rândurilor beneficiarilor ei.

Rezultatul demersurilor sale vieneze s-a materializat în obţinerea celei de a doua diplome a unirii religioase, din 19 martie 1701. Cele 15 puncte ale acesteia reafirmau drepturile, privilegiile şi scutirile acordate preoţimii unite; de asemenea, extinderea acestora şi asupra mirenilor uniţi, care, teoretic, urmau a fi consideraţi egalii celorlalte stări. Toate acestea au avut, desigur, preţul lor: degradarea mitropoliei ortodoxe la rangul de

Drapelul dinastiei Habsburgice

De la mişcarea lui Pintea la Răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania a determinat transformări importante în societate. Înainte de toate, în mod paradoxal, o criză de autoritate a puterii politice. Conducerea civilă reprezentată de Guberniu era secondată de una militară austriacă, în frunte cu generalul Rabutin. Cele două au funcţionat practic în paralel şi într-o permanentă rivalitate, fiecare încercând să se impună prin legături directe cu Viena şi cu generalizare a brigandajului. Iobagi şi jeleri fugari, dezertori din armată, mici nobili şi libertini de pe domeniile cetăţilor - aceştia din urmă ameninţaţi cu „depunerea” în rândul ţărănimii dependente - se dedau frecvent la atacarea caravanelor de negustori şi a marilor curţi nobiliare. La toate acestea se adăuga presiunea exercitată de biserica catolică, sprijinită de noua stăpânire, asupra bisericilor reformate din principat şi mai cu seamă asupra celei ortodoxe, pe care se străduia să o atragă la unirea cu Roma.

ile eliberate de sub regimul de paşalâc (Partium şi Banat) sau câştigate de sub suzeranitatea Porţii (Transilvania) punea în primejdie nu numai siguranţa drumurilor şi a curţilor nobiliare, ci şi noua stăpânire a Habsburgilor, care ajunsese, prin costurile sale financiare, să nemulţumească stările. Aşa se explică efortul împăratului şi al armatei sale de a-i instrumenta, într-o primă fază, pe haiducii lui Grigore Pintea împotriva nobilimii din principat, pentru a obţine timorarea acesteia în prima etapă a mişcării, acţiunile autorităţilor civile de prindere a haiducilor nu au fost însoţite de o colaborare pe măsură din partea autorităţilor militare. Comandanţii cetăţilor Satu Mare, Huszt, Ineu şi Oradea, precum şi general-comandantul Rabutin al Transilvaniei au acţionat separat, cu alte metode şi, se pare, cu alte interese. De această disfuncţionalitate au profitat haiducii lui Pintea, organizaţi şi ei în structuri militare încadrate cu decurioni sau caporali (la 10 oameni) şi cu ducători sau hotnogi (la

Francisc Rákóczi al II-lea între răsculaţi (*reconstituire)*

Încheierea ostilităţilor cu turcii şi recunoaşterea, prin Tratatul de la Karlowitz (1699), a noii stăpâniri habsburgice în Transilvania, urmate de pregătirile Vienei pentru inter-venţia în războiul de succesi-une la tronul Spaniei (1701 — 1714), au adus o schimbare de atitudine a oficialităţilor militare faţă de mişcarea lui Pintea. Împăratul Leopold a pus, în aprilie 1701, un premiu pe capul acestuia. Autorităţile civile şi militare erau hotărâte acum să pună capăt mişcării hai-duceşti. Concomitent, a putut fi sesizată şi o schimbare de atitudine la nivelul unui segment al nobilimii

Francisc Rákóczi al II-lea

alăturării lui Pintea şi a haiduci-lor săi la această răscoală anti-habsburgică, în timpul asedierii oraşului Baia Mare, în august

Arestarea lui Francisc Rákóczi al II-lea

în oastea curuţilor lui Rákóczi, continuând încă mulţi ani lupta împotriva Habsburgilor şi a susţinătorilor acestora. Francisc Rákóczi al II-lea, nobil maghiar ridicat în fruntea răscoalei antihabsburgice din nord-estul Ungariei, a încer-cat să atragă de partea sa şi ţărănimea din Transilvania şi Partium. Răscoala a izbucnit în mai 1703 în comitatele Ugocsa, Bereg, Satu Mare, Maramureş, cuprinsă de mişcarea curuţi-lor. Succesul lui Rákóczi în Transilvania a fost determinat, în principal, de promisiunile sale de ordin social. Dieta de la Târgu-Mureş, din aprilie 1707, l-a ales pe Francisc Rákóczi al II-lea principe al Transilvaniei; în mai 1707, Dieta convocată la Onod, în Ungaria, a proclamat înlă-turarea Casei de Habsburg. Nobilimea alăturată curuţilor a reuşit să îşi impună propriile puncte de vedere, cu deosebire obligarea iobagilor să revină pe moşii, iobagi care formau grosul oştirii lui Rákóczi. Prin asemenea măsuri mişcarea a fost lipsită, practic, de suportul social esenţial pentru succe-sul său. Francisc Rákóczi al II-lea nu a reuşit să obţină nici sprijinul extern promis de Franţa, Suedia, Prusia, Rusia etc. Practic, după 1707 mişca-rea a intrat în declin,

6 Structuri instituţionale

Instituţia supremă în stat a continuat să se bucure de prerogativele avute în perioadele anterioare. Schimbările de domni erau frecvente: în Ţara Românească au

Stema lui Nicolae Mavrocordat

6.1. Instituţiile centrale şi locale în Ţara Românească şi Moldova

Domnia

A apărut, ca o practică nouă, mutarea domnilor dintr-o ţară în alta, originea sau apartenenţa la o familie domnitoare nemaireprezentând un argument pentru alegerea lor. Nu au lipsit situaţiile în care stările alegeau la domnie boieri fără urmaşi, lipsiţi de posibilitatea de a întemeia o dinastie. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a devenit o practică numirea domnilor de către Poartă, aceştia fiind apoi „aleşi” de boierii care le depuneau jurământul de credinţă. Chiar şi domnilor aleşi de boieri le era necesară recunoaşterea Porţii. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea Acest sistem „contractual” nu a avut însă în Moldova şi Ţara Românească valoarea de care s-a bucurat în Transilvania. S-a introdus sistemul confirmării domnilor pe tron, iniţial din trei în trei ani, apoi anual, ceea ce implica, evident, plata unor sume consistente, cunoscute sub numele de mucarerul mare şi mucarerul mic. În acelaşi timp, această confirmare impunea prezenţa personală a domnilor la Poartă, care nu a fost niciodată impusă princi-

Stema lui Şerban Cantacuzino

români şi principii Transilvaniei şi-au văzut ştirbite atribuţiile în materie de relaţii externe. Domnii trebuiau să-şi acomodeze simpatiile sau iniţiativele din acest domeniu în funcţie de orientările Porţii, altfel spus să fie prietenii prietenilor şi duşmanii duşmanilor acesteia, în limitele acestei îngrădiri, domnii din Moldova şi Ţara Românească, în corespondenţa cu principii Transilvaniei, se numeau în mod constant voievod (în chirilice) şi, mai rar, principe (princeps). Au încheiat tratate de bună vecinătate sau alteori de confederare cu principii Transilvaniei, cu „pedeapsa” trădării. S-a creat o adevărată practică a folosirii domnilor români şi a principilor Transilvaniei drept mijlocitori în tratativele Porţii cu puterile învecinate, Austria, Polonia şi Rusia. Această poziţie le-a permis să îşi ofere serviciile taberei creştine şi să se facă utili

Stema familiei Movilă

Biserica Trei Ierarhi din Iaşi

Deşi Moldova, Ţara Românească şi Transilvania erau ţări tributare Porţii, ele se bucurau de un sistem aparte de reprezentare la curtea otomană.
Asemeni oricărei alte puteri creştine, aveau reprezentanţi diplomatici permanenţi - capuchehaie - prin mijlocirea cărora domnia comunica cu Poarta.
Statutul acestor reprezentanţi diplomatici în raport cu agenţii diplomatici ai altor state depindea de mai mulţi factori, între care generozitatea financiară a domnului, prestigiul acestuia şi, desigur, influenţa de care se

XVII-lea, cu singura excepţie a lui Eustratie Dabija în Moldova.
Constantin Brâncoveanu a bătut o singură medalie comemorativă. Deoarece în restul atribuţiilor domneşti de politică internă nu apar modificări esenţiale faţă de secolul anterior, nu

Palatul brâncovenesc de la Potlogi

în rosturile militare şi în poziţionarea geografică şi militară a fortificaţiilor.
În lipsa domnului din ţară sau din capitală, se apela la formula locţiitorilor domneşti. În cursul secolului al XVII-lea s-a recurs de multe ori la această practică.
În intervalul dintre mazilirea unui domn şi venirea altuia pe tron atribuţiile domniei erau exercitate de astfel de locţiitori, care, în secolul al XVII-lea, se numeau caimacami. Numirea lor era o atribuţie a domniei.
Domnul care renunţa la tron alegea el însuşi caimacamii; dacă însă era mazilit, numirea acestora o făcea Poarta. În

ei. Termenii sub care apare în Tara Românească erau aceia de „Marele Sfat” sau „adunarea a toată ţara”; în Moldova, terme-nul cel mai uzitat era „Sfatul de Obşte”. Utilizarea frecventă a termenului de Sfat a dus la confundarea acestei adunări cu Sfatul Domnesc.
Adunarea stărilor era convocată de obicei de domn, fiind de regulă un organ consultativ, eventual de confirmare a unor hotărâri domneşti.
Din punct de vedere structural, adunarea era unicamerală, fiind condusă de Sfatul Domnesc, din care, în general, făcea parte marea boierime.
Participarea la Adunarea Tării ţinea de voia domnului, care dădea poruncile în acest sens, de multe ori acestea fiind citite în locurile publice.
La această convocare se apela doar în cazul unor probleme de interes general pentru ţară, cum au fost chestiunea grecilor

Casa domnească de la mănăstirea Hurez

Sfatul Domnesc, Divanul de judecată, Sfatul lărgit

Domnii Moldovei şi Ţării Româneşti conduceau ţara cu ajutorul Sfatului Domnesc, format dintr-un număr variabil de boieri, care în secolul al XVII-lea erau cu toţii dregători. Sfatul Domnesc avea un rol consultativ, deciziile sale nefiind obligatorii pentru domn. Totuşi, mulţi domni au ţinut să respecte deciziile luate de Sfat. Numărul membrilor acestuia a fost fluctuant. În Ţara Românească el a fost în general de 12, dar au fost şi perioade, de exemplu în timpul lui Matei Basarab, când Sfatul era alcătuit doar din 9 boieri. Grigore Ghica, în spătarul, paharnicul, vistiernicul şi mitropolitul. În Ţara Românească, în fruntea Sfatului se situa banul Craiovei sau al Olteniei. Marele-logofăt avea în Moldova rolul de conducător al Sfatului, el fiind, în general, şeful cancelariei domneşti şi deţinătorul unor atribuţii judecătoreşti. Marele-vornic - al doilea demnitar în ambele ţări - este numit judele curţii, cu atribuţii judecătoreşti pentru întreaga ţară şi cu dreptul de a judeca în apel. În Moldova s-au păstrat doi marivornici, cu atribuţii bine delimitate. Hatmanul, care în Moldova, la sfârşitul secolului al XVII-lea, purta şi numele de aprovizionarea cu vin a meselor domneşti, administra viile domneşti etc. Marele-comis avea în grijă caii de paradă ai domnului, fiind maimarele grajdurilor domneşti. Marele-stolnic răspundea de bucătăria domnească. Marele-clucer se ocupa de paza şi aprovizionarea cu alimente a depozitelor curţii, în timp ce marele-sulger (sluger) asigura carnea de vită pentru bucătăria domnului, pentru aprovizionarea Constantinopolului şi porţiile zilnice pentru curteni. Marele-pitar avea atribuţii în domeniul aprovizionării cu pâine. Sfatul Domnesc se putea întruni zilnic sau de câte ori era nevoie, fiind consultat în toate problemele interne şi externe: chestiuni fiscale, organizare bisericească, danii, probleme militare, alianţe cu vecinii etc. Atunci când se ţineau judecăţi se apela la Divan: pe lângă dregătorii membri ai na cancelaria domnească, aflată sub conducerea marelui-logofăt.

În actele emise în limba latină acesta purta numele de mare-cancelar *(summus cancellarius).*

Faţă de perioadele anterioare, cancelaria a înregistrat unele modificări. În timpul domnilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu în Ţara Românească, ale lui Gheorghe Duca şi Cantemireştilor în Moldova, aceasta a ajuns să se bucure de o atenţie deosebită.

Uşa bisericii mănăstirii Tazlău, sec. XVII

Biserica Stelea din Târgovişte

Din punct de vedere organizatoric, nu se poate vorbi de o specializare a scriitorilor de cancelarie pe anumite tipuri de acte (financiare, judecătoreşti, militare etc.). Exista, în schimb, o specializare a diecilor pe diferite limbi: latină, maghiară, turcă, poloneză, germană, greacă etc. Uneori, diecii funcţionau şi ca tălmaci ai domnilor; alteori, însoţeau soliile domneşti trimise în Transilvania, Polonia, Turcia, Viena, Moscova etc. sau se transformau ei înşişi în purtători de cuvânt ai domnului. Atunci când cancelaria Moldovei l-a avut în frunte pe Miron Costin, iar cea a Ţării Româneşti pe stolnicul Constantin Cantacuzino.

Organizarea judecătorească

Aceasta a continuat să funcţioneze ca şi în trecut, fără a se putea vorbi de o separaţie a puterilor în stat. Judecăţile îşi aveau punctul de plecare la nivelul satului, prin judecata oamenilor buni şi bătrâni după obiceiul pământului, făcută sub conducerea pârcălabului de sat în Ţara Românească şi a vătămanului în Moldova. Apelul de la judele satului putea ajunge, teoretic, până la domn. La acest nivel se poate vorbi de privilegiile judecătoreşti dobândite de anumite obşti săteşti libere cu drept de judecată. În satele aservite intervenea desigur ţinuturilor, pârcălabii şi marii-vătafi ai judeţelor rezidau în oraşe. Ei interveneau uneori în judecăţile din oraşe sau târguri, putându-se transforma în foruri de apel. La judecata acestora apelau şi cei nemulţumiţi de sentinţa scaunului sătesc sau boieresc. Scaunul de judecată al pârcălabilor de ţinuturi era instanţa supremă de judecată în apel pentru cei nemulţumiţi de judecata boierului. Marii-vătafi din ţinuturi, locţiitorii celor doi mari-vornici din Ţara de Jos şi de Sus, doi vornici de la Bârlad, doi de la Dorohoi, tot atâţia de la Câmpulung marele-logofăt în procesele legate de moşteniri, donaţii, hotărniciri, împărţiri de moşii etc. În Ţara Românească, marele-vornic judeca procesele de hotărniciri, dar şi toate pricinile din stânga Oltului sau pricinile cu persoane din afara ţării. În Moldova, cei doi mari-vornici judecau mai ales pricinile pentru prădăciuni şi tâlhării, de la ei apelul făcându-se la judecata domnului în Divan. Marele-hatman judeca cu prioritate pricinile dintre militari, dar si acelea dintre ţigani. Marii dregători aveau dreptul de a emite sentinţe capitale. În

Biserica mănăstirii Hurezi,
principala ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu

Pisania lui Vasile Lupu de la intrarea în biserica Sf. Dumitru din Orhei

Domnul avea dreptul de a pronunţa sentinţe capitale, de a ţine sau nu cont de sfatul şi opinia celorlalţi membri ai Divanului. În deplasările sale prin ţară, domnul făcea judecăţi diferiţilor împricinaţi. Prin plata duşegubinei putea fi răscumpărată pedeapsa capitală. Activitatea judiciară desfăşurată la toate nivelurile era o sursă de venituri. În Divan constituia, de asemenea, o sursă financiară pentru stat prin plata de gloabe, ferâia (hierâia), taxă plătită în Moldova de partea câştigătoare, „prada”, taxa plătită de cei care reluau procesele etc.

Vechilor norme de judecată li se adăugau normele scrise ale dreptului canonic. În secolul

1644, la Iaşi, vedea lumina tiparul *Şapte taine ale bisericii,* apoi *Cârja arhierească* a lui Iacov din Ianina (1645), cea mai frecvent folosită în judecăţile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Apelul la aceste pravile se facea în virtutea judecăţii după pravila creştină. Tot la Iaşi, din porunca lui Vasile Lupu, s-a tipărit *Cartea românească de învăţătură* (1646), o traducere din greacă şi slavonă după legislaţia bizantină. La Târgovişte a văzut lumina tiparului *Îndreptarea Legii* (1652), care combina elementele dreptului laic cu cel bisericesc. Ambele legiuiri au fost aplicate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, având totuşi un caracter

se poate spune că secolul al XVII-lea aduce cano ut ăţi în acest domeniu o sporire a imix-tiunii puterii centrale în

■ Organizarea fiscală

Evoluţia fiscalităţii a fost, în mare parte, proporţională cu evoluţia obligaţiilor faţă de Poartă ale Ţărilor Române, obligaţii ce cunosc creşteri după 1611 şi, mai ales, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, odată cu noul procedeu de „cumpărare” a domniilor. Veacul al XVII-lea aduce ca noutate un salt numeric sub-stanţial al dărilor, ce cresc de la circa 20 la 60, însoţit de

Monede din timpul lui Constantin Brâncovean

contribuia (cereale, vin, tutun, porumb, animale mici, stupi etc.). Tot în vistierie şi cămară intrau veniturile din amenzi, vămi, ocne etc. Lipsa unei evidenţe clare şi a unui control din partea puterii a avantajat abuzurile în perceperea şi în administrarea veniturilor,

Monede de pe vremea lui Eustratie Dabija

lui Constantin Brâncoveanu. Catastifele diferite ale vistieriei şi ale cămării domneşti indică preocupările pentru o astfel de practică.

Principala categorie plătitoare a dărilor către domn o formau ţăranii liberi şi dependenţi, numiţi birnici, obligaţi la

rul dacă satul era aservit. În interiorul satului repartiţia dării se făcea pe numărul de bărbaţi existenţi, şi nu pe avere.

La începutul secolului al XVII-lea, în Ţara Românească unele sate de margine sau de colonizare au beneficiat de un alt sistem de impunere, anume plata ruptorii (tocmeală): o sumă globală, plătibilă însă în rate trimestriale sau semestriale. Sistemul ruptorii a fost extins apoi şi în alte locuri, ajungându-se ca Antioh Cantemir să îl generalizeze în 1700 în întreaga Moldovă. Modelul său a fost urmat în Ţara Românească de Constantin Brâncoveanu, în 1701. Era, în esenţă, o reformă fiscală. Suma rezultată în urma acesteia era mai mică, dar era sigură pentru vistierie. În acelaşi timp se obţinea o uşurare a birnicilor, limitându-se fuga acestora. Sistemul ruptorii excludea posibilitatea includerii asemănător ruptorii, în două rate, un bir a cărui valoare pe timpul lui Matei Basarab se ridica la 40 de galbeni. În timpul răscoalei seimenilor şi dorobanţilor, în 1655, Constantin Şerban l-a redus la 30 de galbeni. În

Constantin Brâncoveanu

impuse în mod asemănător la plata dărilor. Şi aici s-a practicat sistemul scutirilor de anumite dări în contul obligaţiilor, scutiri temporare însă, ca de exemplu cele date de Miron Barnovschi în 1626—1629. În adunat de conducătorii lor militari.

Clerul înalt (mitropolitul, episcopii, stareţii mănăstirilor) avea un statut similar aceluia al marilor boieri dregători, contribuind în funcţie de numărul unităţilor fiscale deţinute. Ca mir aveau obligaţii fiscale faţă de domnie, la fel ca şi ceilalţi locuitori. Pentru uşurarea situaţiei preoţilor s-a convenit, în 1672, ca obligaţiile acestora faţă de domnie să fie date cu rupta (învoială). În vremea nu a constituit aceste bresle fiscale şi nici nu a beneficiat de asemenea scutiri, Constantin Cantemir fiind singurul care le-a acordat o „ruptoare”. Marii boieri şi mazilii, grupaţi şi ei în bresle fiscale în Ţara Românească în vremea lui Constantin Brâncoveanu, contribuiau la plata dărilor. Au beneficiat însă de mai multe scutiri parţiale sau, uneori, chiar totale. O cercetare referitoare la contribuţia fiecărei categorii fiscale la plata dărilor arată că în secolul al XVII-lea, ca şi în epoca anterioară, cea mai mare contribuţie revenea celor mai săraci, ţăranilor birnici cu circa 30 de dări, care contribuiau cu aproximativ 66% din bir. Restul era plătit de celelalte categorii fiscale.

■ Organizarea militară

Faţă de secolul anterior, în organizarea militară au apărut unele modificări impuse

structură aparte până în secolul al XVIII-lea. Curtenii făceau parte din categoria boiernaşilor, cu o stare materială mai bună decât cea a slujitorilor. Fără a fi concentrată într-un loc anume, conducerea ei revenea marilor-vătafi, ulterior căpitanilor (numiţi în Moldova mari-căpitani de ţinuturi). Din categoria curtenilor făceau parte husarii sau hânsarii din Moldova, cu o organizare similară polonezilor; la sfârşitul veacului al XVII-lea ei depindeau de marii-vornici.
În Ţara Românească

ei primeau pământ în folosinţă, beneficiau de anumite scutiri fiscale, primeau uneori plată asemeni lefegiilor. Organizaţi în bresle fiscale, slujitorii erau divizaţi în „steaguri" sau „cete", organizate pe unităţi teritoriale. Un steag era format din 60-80 de persoane, iar în timp de război ajungea la 100 de persoane. Mai multe steaguri (3-6) se constituiau într-o căpitănie, sub conducerea unui căpitan. Armata slujitorilor era condusă în Moldova de marele-hatman. In Ţara Românească,

primeau pământ, dar dispuneau de facilităţi fiscale. Aşezaţi în oraşele mai mari şi în capitală, aceştia slujeau în timp de pace la reşedinţa domnului, primind hrană şi postav albastru şi roşu de Braşov pentru uniforme. Numărul lor scade după evenimentele din anii 1653-1655 din Ţara Românească. Pentru a satisface nevoile militare a apărut categoria scutelnicilor „călări şi pedeştri", cu obligaţii militare, în schimbul unor scutiri fiscale. Constantin Brâncoveanu a creat trupa „talpoşilor" (circa 1.000), care slujeau la Bucureşti, şi trupa „martalogilor" călări şi pedeştri, pentru paza hotarelor dinspre Transilvania. În Moldova au apărut „drăganii" sau „dragonii", corp de pedestraşi de elită.

A treia componentă a armatei o constituiau mercenarii (lefegiii) români sau străini. La începutul

Valah, acvaforte din 1666

numărul şi rolul mercenarilor autohtoni în defavoarea celor străini, foarte scumpi şi greu de întreţinut. Totuşi, atunci când situaţia o impunea, s-a recurs la vechiul sistem al mercenarilor angajaţi pe termene scurte, pentru un anumit război. Aprecierile privind efectivul numeric al armatei sunt relative, fiind dificil de făcut departajarea clară între potenţialul numeric al unei ţări şi numărul efectiv de soldaţi. Acţiunile militare întreprinse la începutul secolului al XVII-lea au determinat o atenţie

Carabine din Europa Centrală cu cremene şi rotiţă,

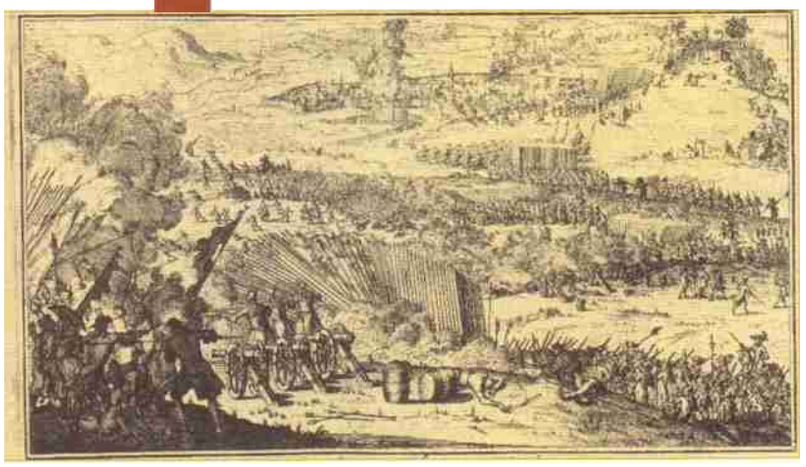

Lupta de la Lipova, dintre imperiali şi otomani

mari, iar Poarta, puterea suzerană, îşi asumase obligaţia apărării acestor state. Domnii români au apelat adeseori la acest ajutor, împotriva polonezilor sau austriecilor. Sistemul defensiv al Moldovei şi Ţării Româneşti era asigurat de fortificaţiile mănăstireşti şi de cetăţi, în măsura în care puterea suzerană îngăduia ridicarea acestora. Unele oraşe şi-au ridicat palănci (întărituri) din lemn. în Moldova, cetăţile Suceava, Hotin, Soroca, Neamţ au jucat un rol defensiv în secolul al XVII-lea, fiind prevăzute cu garnizoane militare înarmate.

■ Organizarea adminis-

Mai târziu, acest conducător al judeţului a fost redenumit căpitan, nominalizarea în funcţie fiind făcută de către domn.

În Moldova, în fruntea ţinuturilor - al căror număr iniţial de 24 a înregistrat o continuă descreştere: 20 în 1606, 19 în 1665 şi doar 12 în 1715 — se aflau pârcălabul sau starostele de ţinut şi marele-vătaf, înlocuit ulterior cu marele-căpitan, personaj cu rosturi militare. Ca şi în Ţara Românească, desemnarea deţinătorilor acestor funcţii era făcută de către domn.

Reşedinţa conducătorilor

cini, efectuarea de cercetări din porunca domnului, aplicarea sentinţelor proprii sau a acelora ale domnului, impunerea şi adunarea amenzilor judecătoreşti etc. Nefiind o slujbă plătită de domn, conducătorii judeţelor îşi

■ Oraşe, târguri şi sate

Pe teritoriul marilor unităţi administrative (judeţe sau ţinuturi) s-au dezvoltat o serie de oraşe şi târguri, a căror evoluţie era legată de aşezarea lor pe traseul drumurilor comerciale, în apropierea punctelor vamale

Stema Moldovei, Biserica Sf. Dumitru din Suceava

În Moldova, în jurul cetăţilor, care au continuat să joace un rol în secolul al XVII-lea, au funcţionat ocoalele de cetate. Acestea erau unităţi administrative separate şi independente de ţinuturile pe teritoriul

punct de vedere economic şi demografic, erau Bucureştiul, Târgovişteа şi Buzăul în Ţara Românească, Suceava, Iaşiul şi Galaţiul în Moldova.

Curtea lui Brâncoveanu (*reconstituire*)

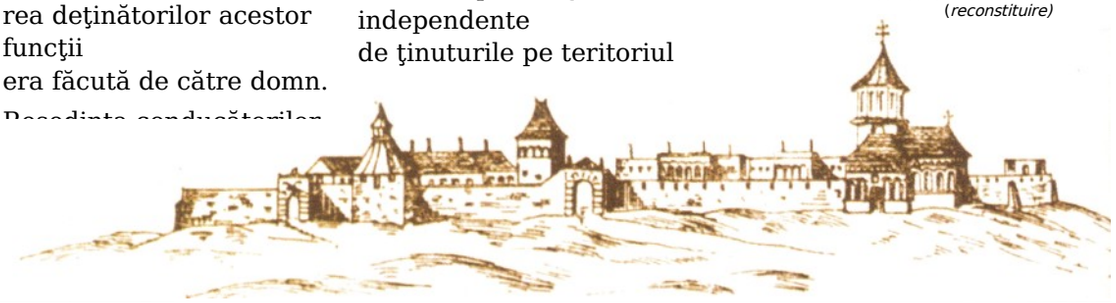

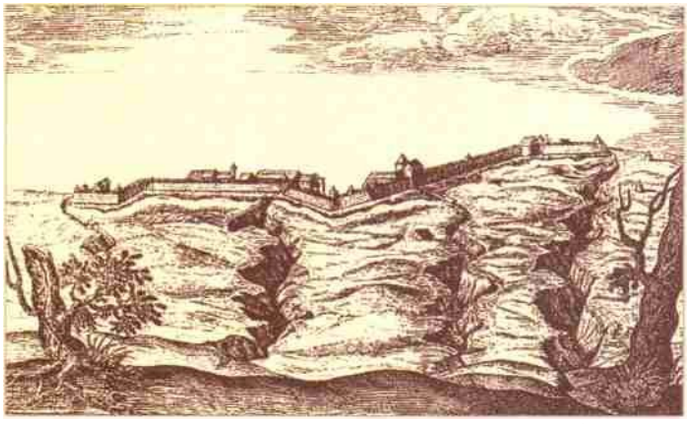

Satu Mare la începutul sec. XVII

Din punct de vedere administrativ, oraşele s-au bucurat de o anumită autonomie, rezultată din privilegiile obţinute de la domnie. Formată din meseriaşi, negustori, mazili şi slujitori, comunitatea orăşenească îi alegea anual, în mod public, pe cei 12 consilieri numiţi pârgari. La rândul lor, aceştia îl desemnau dintre ei pe conducătorul oraşului, numit judeţ în Ţara Românească şi ţul dispunea de un număr de slujbaşi, în special logofeţi care lucrau în cancelaria oraşului. Sigiliul oraşului era în păstrarea acestui slujbaş primar. Atribuţiile pârgarilor şi şoltuzului erau multiple, vizând apărarea drepturilor comunităţii şi aplicarea poruncilor primite de la domnie. Ele constau în administrarea veniturilor şi cheltuielilor oraşului, impunerea dărilor după sistemul cislei şi

Suceava la sfârşitul sec. XVII

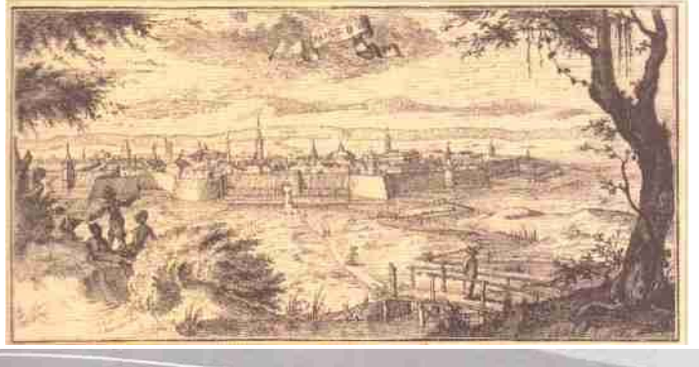

Oraşul era condus cu ajutorul celor 12 pârgari şi cu concursul adunării generale a obştii. Autonomia unui oraş era condiţionată de tipul de privilegiu de care acesta beneficia. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea se constată o tendinţă generală şele din Transilvania, cele din Moldova şi Ţara Românească erau mult mai deschise. Satul, cea mai mică unitate administrativă, îşi păstra organizarea din secolele anterioare. Conducerea era exercitată de adunarea oamenilor buni şi bătrâni, care dispunea de drept

Biserica mare a mănăstirii Hurez

impus noi obligaţii legate de găzduiri şi diverse contribuţii; în chestiuni judiciare, amestecul era de asemenea evident. Marii dregători ai ţării îşi aveau în oraşe propriii reprezentanţi, legaţi de atribuţiile lor. Marelevistiernic era prezent prin aprozii de târg şi prin pârcălabul de sat, care aplica poruncile domnului sau ale stăpânului satului, având un rol asemănător cu judele satului din Transilvania. În Moldova, în fruntea satului se găsea un vătăman, ajutat în satele aservite de un vornicel (vornic de sat), reprezentant al

6.1. Instituţiile centrale ale Transilvaniei

■ Principat şi principe

Victoria turcilor de la Mohács (1526) şi ocuparea Budei (1541) au dus la destrămarea Regatului Ungariei. În contextul acestor evenimente s-a constituit o entitate statală separată - Principatul Transilvaniei, al secuilor *(princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes).* În condiţiile absenţei din ţară a principelui, conducerea era exercitată de un guvernator numit de princi- pe din rândul persoanelor de încredere. Raporturile Transilvaniei cu Poarta, puterea suzerană

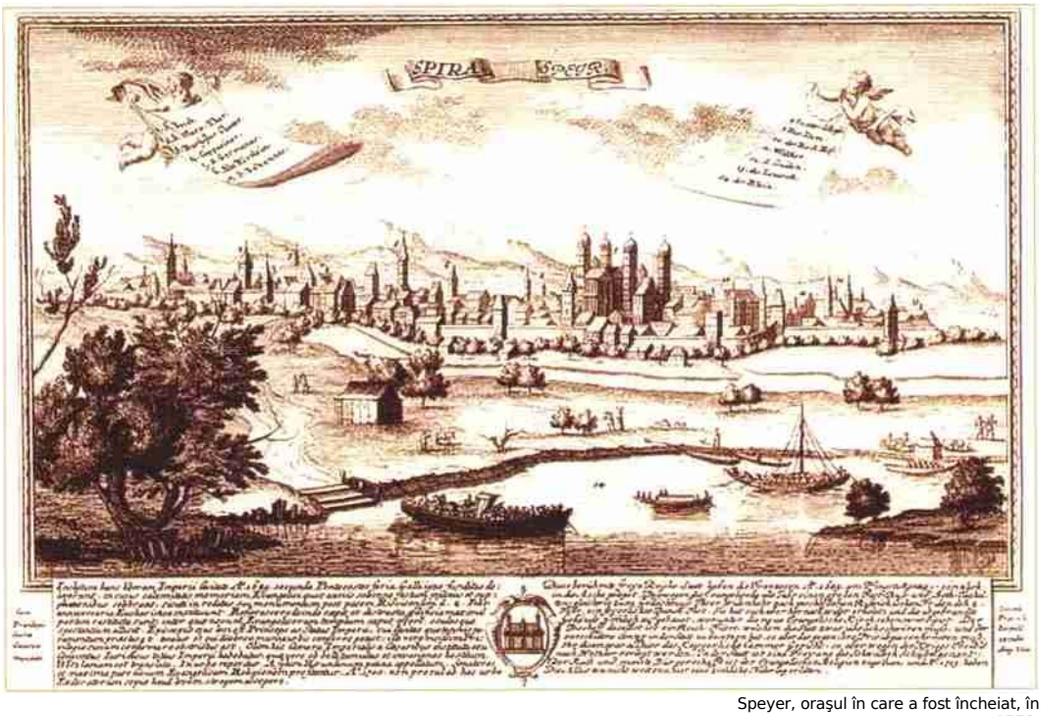

Speyer, oraşul în care a fost încheiat, în 1570, acordul privind statutul Transilvaniei

Sigismund Zápolya, principilor din familia Báthory li s-a recu- noscut de către imperiu doar calitatea de voievozi. Formată treptat, titulatura toate celelalte atribuţii. În gene- ral, stările nu au dorit impu- nerea unei dinastii princiare, alegerea principilor fiind făcută în funcţie de meritele

În general, prerogativele principelui au rămas neştirbite în planul politicii interne. Ele cuprindeau toate comparti- mentele vieţii de stat: execu- tiv, legislativ, judecătoresc, financiar, militar, religios etc. Principele numeşte membrii Consiliului Princiar, dispune

lor etc. În materie de politică externă, puterea suzerană a impus alinierea acesteia cu politica Imperiului Otoman. O constantă a politicii

nitate. Altfel spus, constituirea Principatului Transilvaniei ca entitate separată, distinctă de restul teritoriului Regatului Ungariei, a dus la o mai mare apropiere de Moldova şi Ţara Românească. Teritoriul condus de princi- pe era numit când principat (*principatus*), când, simplu, ţară *[regnum, ország).* Limitele teritoriale ale principatului au fost recunoscute în 1570 prin prevederile Tratatului de la Speyer, care stipula apartenenţa la Transilvania a comitatelor din Partium. Pe parcursul existenţei sale, principatul a suferit o serie de pierderi teritoriale: astfel, prin pacea de la Vasvár (1664), Transilvania rămânea, practic, fără aproape întreg teritoriul de vest, ocupat de Imperiul Otoman. Prin pacea de la Karlowitz (1699), Transilvania a intrat oficial sub stăpânirea Imperiului Habsburgic.

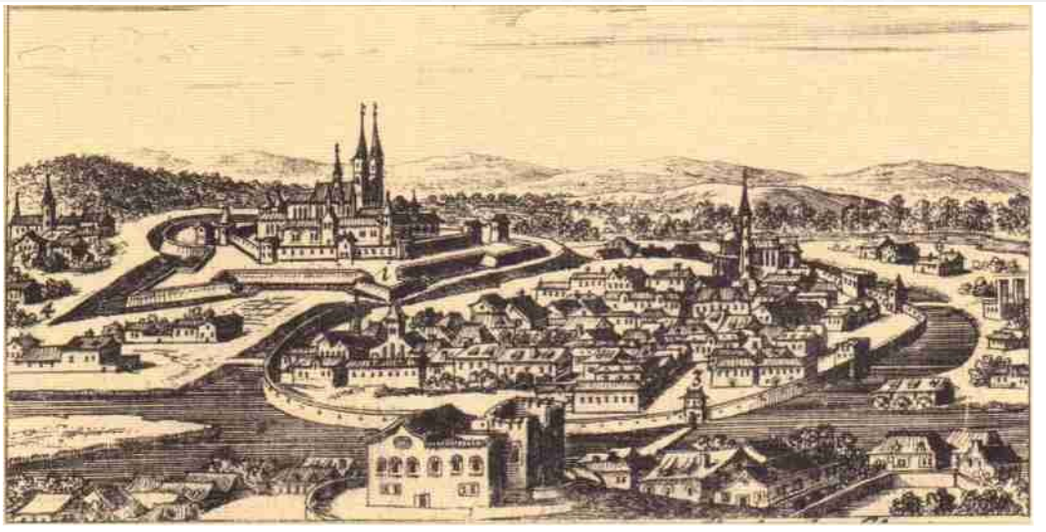

Oradea la sfârşitul sec. XVII

judecată, judele regal de Sibiu etc. Consiliul avea un număr de reprezentanţi la curtea princiară; ceilalţi membri erau convocaţi la anumite ocazii sau îşi exprimau opinia în scris. Rolul instituţiei era unul consultativ, însă, dat fiind faptul că membrii Consiliului Princiar erau deţinătorii unor înalte dregătorii în principat, opinia lor nu putea fi cu uşurinţă ignorată.

Deputăţiile sau delegaţiile erau un fel de Consiliu Princiar extins, convocat în momentele de criză din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Au funcţionat în trei episoade: 1664,

importanţi erau marele-magistru al curţii *(föudvarmester*), ajutat de un vicemagistru, persoană care îl însoţea pe principe în apariţiile sale publice. Marele - comis *(fölovasmester*), marele-stolnic *(föétekfogy*), marele-paharnic *('föpohárnok*) erau dregători de curte cu rosturi similare demnitarilor omonimi de la toate curţile domneşti.

■ Cancelaria princiară

Aceasta a fost continuatoarea vechii cancelarii voievodale, de la care a şi păstrat structurarea în două compartimente: cancelaria mare *(maior)* şi cancelaria mică *(minor).* Cancelarul *(can-*

maximum de 24, care redactau acte în limbile latină, maghiară, turcă, germană şi, ocazional, în poloneză, română, franceză etc. Unii dintre scribi au ajuns să fie angajaţi în cancelariile domneşti din Moldova şi Ţara Românească, în calitate de died pentru limbile latină şi maghiară. Cancelaria era un organism executiv al principelui, cu atribuţii pentru toate domeniile de activitate: economic, fiscal, militar, legislativ, de politică externă. Cu timpul, a apărut tendinţa separării şi profesionalizării anumitor segmente ale cancelariei; astfel, cancelaria mică a ajuns să se

■ Adunarea ţării - *comitia*

În locul vechii congregaţii nobiliare, în epoca principatului a funcţionat o instituţie reprezentativă a celor trei naţiuni privilegiate (nobili, saşi şi secui) şi a celor patru religii recepte (catolică, calvină sau reformată, luterană sau evanghelică şi unitariană). Românii de religie ortodoxă, neintrând în rândul naţiunilor privilegiate şi al religiilor recepte, nu aveau dreptul de a participa la lucrările ei. După mai multe ezitări, în care adunarea stărilor a fost numită *dieta seu conventus, congregatio seu dieta*, termenul care s-a încetăţenit a fost acela de comitia; denumirea maghiară era de *gyülés* sau *országgyülés,* iar cea românească giulişul ţării.

Pe parcurs s-au cristalizat trei tipuri de adunări sau comiţii: *a)* adunarea generală (*comitia generalii)* obişnuită, *b)* adunarea parţială (*comitia partialis*) şi

Dezbaterile din adunări aveau la bază „propunerile” *(propositiones)* înaintate de principe. Excepţie făcea situaţia în care stările erau convocate pentru alegerea principelui, moment în care acestea stabileau „condiţiile” *(conditioned)* pe care acesta jura că le va respecta.

Cu toate că adunarea de stări era formată din reprezentanţii celor trei naţiuni privilegiate, puterea acestora nu era egală.

Naţiunea nobililor, devenită ungurească, avea rolul conducător. Principele a aparţinut întotdeauna acestei naţiuni, cu singura excepţie a lui Acaţiu Barcsai, român la origine, dar încorporat naţiunii ungare.

Naţiunea secuilor îşi datora rolul secund puterii militare pe care o deţinea, ea fiind urmată de naţiunea saşilor, cu rosturi economice şi militare.

Problemele discutate în adunările stărilor erau din toate de scaunele şi districtele săseşti.

Preşedintele Tablei Princiare era un membru al Consiliului Princiar, fiind numit de principe şi conducând instituţia în numele acestuia. Preşedintele era secondat de doi protonotari: unul pentru pricinile înaintate de pe teritoriul Transilvaniei, celălalt pentru pricinile din Partium. Aceştia erau persoane instruite, bune cunoscătoare ale legislaţiei. În activitatea lor, protonotarii erau ajutaţi de 5-10 asesori. Protonotarii şi asesorii erau plătiţi pentru slujbele efectuate cu un

activa la Cluj, dar şi la Mediaş, Bistriţa, Sighişoara, Târgu-Mureş. Judecata se făcea după vechiul obicei al ţării şi după legile adunate în *Tripartitum*-ul lui Werböczy, mai târziu în *Approbatae Constitutiones* şi *Compilatae Constitutiones.* Ultimul for de apel de la această instanţă era cel al principelui, la care se ajungea foarte rar. În această situaţie, alături de principe participa la judecăţi şi preşedintele Tablei Princiare.

Organizarea judecătorească

Prima instanţă de judecată a

Sighişoara în sec. XVII

florini la scaunul comitatens parţial. Ambele foruri înaintau apoi în apel pricina la scaunul general al comitatului. Acest for judeca în primă instanţă cauzele civile cu valoare mai mare de 100 de florini şi cauzele penale ale nobililor.

Funcţiona ca for de apel pentru pricinile înaintate de la scaunele parţiale şi filiale sau de la forul dominal. De la scaunul general al comitatului apelul era adresat Tablei Princiare, de unde doar în situaţii excepţionale se ajungea la principe.

Scaunele secuieşti aveau o organizare similară. În schimb, scaunele şi districtele săseşti aveau o organizare judecătorească specifică, reprezentată de scaunul Universităţii Săseşti, de unde, prin excepţie, ocolind Tabla Princiară, se ajungea direct la principe.

Oraşele libere regeşti aveau drept de judecată separat de

Vistieria statului şi organizarea fiscală

Vistieria, numită *thesaurariatus, tárház* sau *aerarium publicum*, era condusă de un mare-tezaurar sau mare-vistier (supremus thesaurarius, supremus cubicularius). Acesta era numit în general de către principe (doar prin excepţie de către stări) dintre oamenii săi de încredere; era, de regulă, şi membru în Consiliul Princiar. Primele încercări de reglementare a activităţii acestei instituţii datează din 1583, fiind reluate în 1620,1630, 1662 şi mai târziu.

Pe lângă stabilirea veniturilor care intrau în vistieria statului şi a modului lor de colectare, reglementările impuse de stări vizau introducerea unor evidenţe cât mai clare, ajungându-se treptat, în secolul al XVII-lea, la diferenţierea veniturilor ţării de cele ale principelui. În vistieria

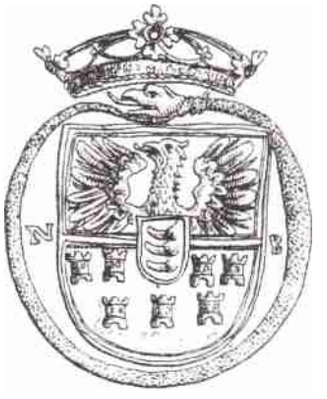

Stema monetară a principelui Transilvaniei Gabriel Báthori

conduse de prefecţi *(prefectus).*

Pentru evidenţa dărilor încasate s-a format o direcţie supusă direct principelui, scoasă de sub autoritatea vistiernicului. O altă direcţie avea atribuţia de a controla preţurile diferitor articole.

Dările, adunate de *collectores,* constituiau principala sursă de venit a principelui, folosită pentru achitarea tributului datorat Porţii şi pentru nevoile ţării. Principala unitate de impunere fiscală după care se percepe darea *(adó, contributio)* era poarta *porta, kapu).*

Evidenţa porţilor rezulta din conscrierile efectuate în mod repetat. Alături de acest sistem

dărilor ordinare, cât şi al celor extraordinare sau suplimentare.

Ultimele au fost treptat sporite pentru construirea sau refacerea de cetăţi şi pentru alte necesităţi imprevizibile iniţial, cu tendinţă spre permanentizare.

Inovaţii au fost aduse şi în defalcarea dării în patru sau două rate.

După 1683 au apărut numeroase dări legate de întreţinerea trupelor cu bani şi, mai ales, cu victualii. Din punct de vedere cantitativ, cuantumul dării era de 99 de dinari pe poarta fiscală în 1558, crescând la 2,5 taleri sau 5 florini de poartă fiscală în 1660.

Organizarea militară

Principele era comandantul suprem al armatei, fiind secondat de un general sau căpitan suprem *fögenerális, capitaneus supremus),* care, de regulă, era şi membru al Consiliului Princiar.

Elementul permanent al oştii îl constituia garda

forma oastea din comitate.

Şi aici s-a manifestat tendinţa răscumpărării obligaţiilor militare şi a angajării de mercenari.

Oraşele libere regeşti contribuiau cu un anumit număr de soldaţi, aflaţi sub conducerea judelui primar.

Sistemul defensiv al ţării era bazat pe lanţul de cetăţi din vestul şi nord-vestul Transilvaniei, ridicate din piatră şi lemn de către supuşi în contul obligaţiilor de muncă gratuită *(gratuitus labor).* Cele mai importante erau: Lugoj, Caransebeş, Timişoara, Făget, Arad, Lipova,

Sabie care i-a aparţinut lui Gabriel Báthori

Organizarea administrativ-teritorială

Vechea structurare a teritoriului din epoca voievodatului a fost, în general, păstrată, teritoriul rămânând divizat în comitate, scaune secuieşti, scaune şi districte săseşti, respectiv în districte româneşti. O modificare esenţială priveşte extinderea teritoriului, comitatelor din Transilvania adăugându-li-se cele din Partium şi Banat: Maramureş, Solnocul de Mijloc, Crasna, Bihor, Arad, Zarand, Banatul Lugojului şi Caransebeşului. Configuraţia teritorială a principatului a suferit pe parcurs mai multe modificări. Implicarea principatului în Războiul de 30 de Ani i-a adus spre exemplu, ca stăpâniri temporare, noi comitate din vechiul Regat al Ungariei. Extinderea stăpânirilor turceşti s-a făcut în defavoarea principatului, o serie de teritorii fiindu-i

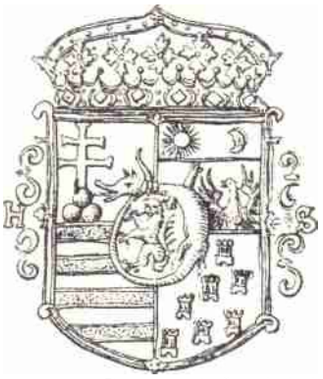

Stema monetară a principelui Transilvaniei Ştefan Bocskay

toresc, prezidată de comite, participau vicecomiţii, notarul, juzii supremi, juzii nobililor, nobilii din comitat etc. De multe ori comitele suprem era membru în Consiliul Princiar, în cadrul legislaţiei principatului, comitatele, scaunele şi districtele şi-au creat un specific legislativ legat de aplicarea locală a legilor. Teritoriul locuit de secui era împărţit în scaunele Odorhei, Mureş, Ciuc, Trei Scaune şi Arieş, care aveau şi un număr de scaune filiale. În fruntea lor era un comite al secuilor. Conducerea efectivă era exercitată de un căpitan scăunal suprem, înlocuit mai târziu de un jude regal

reorganizări teritoriale. În fruntea teritoriului săsesc se afla judele regal. Acestei structuri administrative i se suprapunea Universitatea Săsească, funcţionând în exclusivitate pentru naţiunea privilegiată a saşilor, care dispunea de propriile sale statute pentru aplicarea locală a legilor. Universitatea Săsească ţinea periodic adunarea generală cu reprezentanţi ai scaunelor şi districtelor componente, cu atribuţii administrative, fiscale, militare, judecătoreşti etc. Un reprezentant al Universităţii Săseşti era membru în Consiliul Princiar — de regulă, judele regal al Sibiului sau Braşovului. În jurul cetăţilor Lugoj şi Caransebeş, până la ocuparea lor de către turci, a funcţionat Banatul de Lugoj şi Caransebeş, condus de un ban numit de principe. Membru în Consiliul Princiar, acesta avea atribuţii militare, dar şi de natură administrativă şi

Drepturile lor erau egale cu cele ale unui comitat, în toate domeniile: economic, politic, judecătoresc, militar etc. În chestiuni judecătoreşti adresau apelul direct Tablei Princiare. Ele contribuiau cu o sumă globală fixată de adunarea generală a stărilor, sumă pe care apoi conducerea oraşului o repartiza în interior. Un astfel de statut privilegiat l-au avut oraşele Cluj (până la 1660, când devine oraş de graniţă), Târgu-Mureş (din 1616), Sibiu, Braşov, Sighişoara, Mediaş, Bistriţa şi Sebeş. Oraşele nobile aveau un statut intermediar între oraşele libere regeşti şi târguri. Erau supuse jurisdicţiei comitatului, dar aveau drepturi nobiliare, fiind scutite de contribuţiile ordinare. Târgurile (*oppida*) îşi alegeau conducerea proprie, rămânând însă supuse comitatului în toate problemele.

Conducerea oraşelor era simila-

Evoluţia demografică şi social-economică

7

Evoluţia demografică a populaţiei din Moldova şi Ţara Românească în secolul al XVII-lea a fost influenţată de mai mulţi factori: desele conflicte războinice, cu pierderi de vieţi omeneşti,

Stema lui Matei Cantacuzino

Frescă exterioară de la Humor

7.1. Moldova şi Ţara Românească

Populaţia

În lipsa unor conscripţii oficiale, estimările sunt aproximative şi vorbesc în medie de circa 300.000- 550.000 de locuitori. Satele erau cele mai numeroase aşezări, în jur de 3.000; rămân încă de precizat dimensiunile şi populaţia acestora. Procentul locuitorilor din oraşe şi târguri - în număr de aproximativ 27 în Ţara Românească şi aproximativ 32 în Moldova — era foarte redus. Unele din aşezările cu acest rang nu erau altceva decât sate mai răsărite.

Structuri sociale

Boierimea din Moldova şi Ţara Românească a cunoscut o evoluţie asemănătoare aceleia din formarea unor domenii uriaşe, constituirea unei mari boierimi independente de domn. În general, ascensiunea socială era legată de domnie, de dregătoriile deţinute, de unde şi evoluţia semantică a cuvântului *dregător,* ajuns să fie sinonim cu *boier.* Boierimea locală s-a împotrivit elementului străin - grecii - care le ocupa dregătoriile. Secolul al XVII-lea mai aduce ca noutate, în special din a doua sa jumătate, divizarea accentuată a boierimii în grupări rivale care încearcă să-şi impună candidatul pe tron. Nici in Moldova şi nici în Ţara Românească, boierimea nu a reuşit să impună însă un regim nobiliar similar celui polonez.

une. De asemenea, slujbele ţăranilor la curţile boierilor au fost înlocuite cu cele ale ţiganilor robi, vânduţi, cumpăraţi sau moşteniţi de boieri. Locuitorii aşezărilor urbane, meşteşugarii şi negustorii alcătuiau un procent mic din populaţia ţării, cu un rol economic în creştere faţă de perioadele anterioare.

Evoluţia economică

Agricultura - cu cele două ramuri de bază, cultivarea cerealelor şi creşterea animalelor - a continuat să constituie ramura de bază a economiei cele din lemn. Pe noile terenuri desţelenite se practica, în general, sistemul rotaţiei bianuale a culturilor. Grâul de toamnă se situa pe primul loc în preferinţele locuitorilor, fiind secondat de cultivarea orzului, ovăzului, secarei, meiului etc. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi-a făcut simţită prezenţa o nouă plantă, porumbul, a cărei cultivare a câştigat teren vertiginos; la sfârşitul secolului acesta se generalizase în alimentaţia ţăranilor, fiind folosit şi la

Cotnari, Hârlău, Focşani şi altele) se bucurau de renume. Transilvănenii importau vin pentru curtea princiară şi pentru aprovizionarea oraşelor săseşti. Secuii importau vin mai ales din Moldova.

Conacele boiereşti acordau o mai mare atenţie grădinilor de legume, în care, alături de varză, ceapă, morcovi şi mazăre, îşi găseşte locul fasolea. Erau cultivaţi pomii fructiferi, precum merii, prunii, perii, vişinii, caişii etc. În economia câmpului şi-au găsit locul cânepa şi inul, necesare, alături de lână, la confecţionarea articolelor textile.

Creşterea animalelor a înregistrat o grijă sporită pentru ameliorarea raselor. Erau cunoscute în special rasele de cai din Moldova, cu mare trecere în Transilvania. Vitele, boii şi caii erau folosiţi şi pentru tracţiune. Un rol important îl aveau ovinele, în alimentaţie, dar şi în

potari, tunari, săbieri, curelari, pielari etc. Grupaţi îndeosebi pe uliţe care le poartă şi numele, meşteşugarii se asociau în bresle, care iau locul vechilor frăţii. Activitatea breslelor era reglementată prin statute. Aceste organizaţii profesionale îndeplineau roluri militare, fiscale, religioase, contribuind, în general prin sistemul ruptei, cu anumite sume de bani la vistieria statului. Sistemul breslelor nu a reuşit să domine producţia meşteşugărească, să-şi asigure

separarea acestora din nisipurile apelor de către ţiganii aurari. Exploatarea păcurii, realizată de păcurari prin sistemul de fântână, se practica pe lângă apa Tazlăului, în Moldova, şi lângă Târgovişte, în Ţara Românească. Bogatele zăcăminte de sare erau exploatate în salinele de la Ocnele Mari, Grozăveşti (ţinutul Bacău) şi din alte locuri. În general, exploatarea subsolului ţinea de drepturile şi veniturile domneşti; adeseori boierii au primit însă

Anaforniţă confecţionată de Sebastian Hann

Hans Henning Chivot dăruit de Şerban Cantacuzino mănăstirii Cotroceni din Bucureşti

Pe lângă negustorii locali, o creştere numerică substanţială au înregistrat-o negustorii greci, armeni, turci, bulgari, ruteni etc. La rândul lor, boierii aveau preocupări legate de comerţ. În general, în Moldova şi Ţara Românească exista un surplus de producţie cerealieră şi de animale şi se resimţea lipsa articolelor meşteşugăreşti. Aşa se explică de ce meşteşugarii ardeleni găseau aici o atractivă piaţă de desfacere, la fel ca şi negustorii levantini.

Comerţul s-a desfăşurat după principii şi norme asemănătoare acelora din cuprinsul Imperiului Otoman. S-au constituit frăţii între meşteşugari şi negustori pentru a produce şi valorifica producţia, dar s-au realizat şi tovărăşii între negustori, pentru cărăuşii şi pentru aprovizionare şi desfacere. S-au folosit din plin, în a doua jumătate a

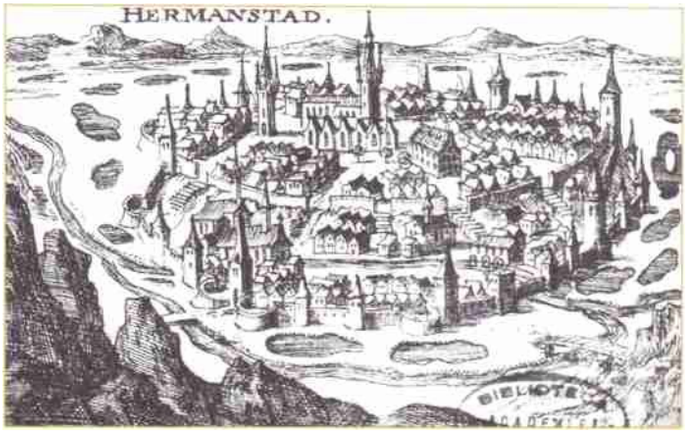

Alba-Iulia la sfârşitul sec. XVII

7.2. Transilvania

■ Populaţia

Aprecierile privind potenţi-
alul demografic al populaţiei
Transilvaniei în secolul al
XVII-lea sunt doar estimative
şi orientative, cu date locale,
şi nu generalizate la nivelul
întregii ţări. Populaţia este
estimată în jur de aproximativ
1.000.000-1.200.000 de locu-
itori. Majoritatea absolută a
acestora trăiau în aşezări rurale,
diferite ca mărime, întindere şi
număr de locuitori. Aşezările
cu rang de oraş *(civitas)* sau
de târg (*oppidum*), cu sau fără
privilegii, aveau înscrişi în
registre, în calitate de cetăţeni
ai oraşului sau ai târgului, un
maghiarilor. Populaţia maghiară
se afla mai ales în comitate,
secuii în scaunele din Secuime,
iar saşii pe teritoriul privilegi-
at al Universităţii Săseşti. În
secolul al XVII-lea a sporit,
în Banat, numărul sârbilor,
cărora li se adăugau, peste tot
în principat, grecii, evreii, cehii,
italienii etc.

■ Structuri sociale

Marea nobilime din Principatul
Transilvaniei şi-a consolidat
puterea în secolul al XVII-lea.
O parte a nobilimii s-a aşezat
aici definitiv, venind fie din
Ungaria, fie din comitatele din
Partium, acolo unde stăpâniri-
le ei ajunseseră sub ocupaţie
Nobilimea mijlocie şi mică era
destul de numeroasă. Faţă de
aceasta, în general, principii
au dus o politică de sprijin, în
încercarea de a o contrapune
marii nobilimi. O parte a mem-
brilor ei au reuşit pe parcursul
acestui secol să-şi depăşească
condiţia şi să fie trecuţi în
rândul marii nobilimi; trece-
rea a fost posibilă, în special,
datorită slujbelor şi pregătirii lor
(de exemplu, familiile Teleki,
Székely etc.). În rândurile micii
nobilimi se pot diferenţia mai
multe categorii. Intrau aici
nobilimea armalistă, înnobila-
tă condiţionat, pentru slujbe
militare prestate într-o anumită
mai multe dispoziţii pentru
readucerea ţăranilor fugari. Se
remarcă totuşi faptul că până
spre 1630 termenul de refe-
rinţă de la care se aplică aceste
dispoziţii este venirea lui Mihai
Viteazul în Transilvania.
În preajma oraşelor şi pe dome-
niile princiare şi-au făcut simţită
prezenţa ţiganii, în frunte cu un
voievod. Aceştia erau utilizaţi în
special în munci auxiliare legate
de curăţenie şi întreţinere, de
extragerea aurului din nisipul
râurilor. La nivelul oraşelor s-a
constituit o categorie a patricia-
tului săsesc, puternică şi stra-
tificată, alături de care se aflau
meşteşugarii, negustorii de rând

Braşovul la sfârşitul sec. XVII

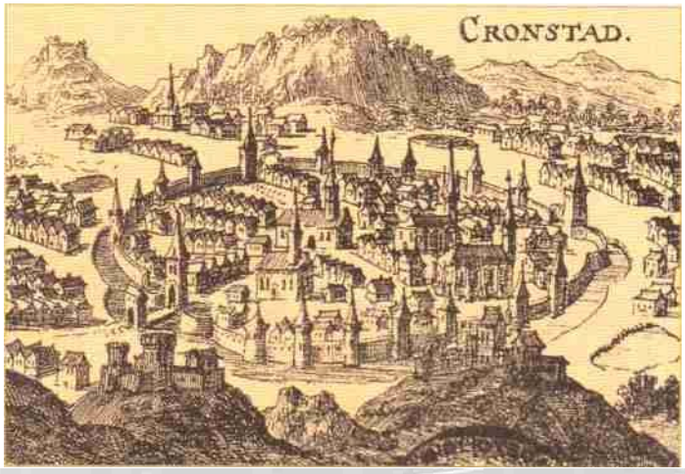

Evoluţia economică

Practicarea agriculturii a rămas principala sursă de existenţă. Se cultivau, în ordinea răspândirii, grâul, orzul, ovăzul, secara, alături de care a apărut porumbul. Această nouă cultură introdusă în secolul al XVII-lea a câştigat vertiginos teren. Pentru creşterea producţiilor s-a acordat mai multă atenţie, în special pe terenurile alodiale, practicii asolamentului trienal. Uneltele de lucru erau mai performante, fiind mult mai folosit fierul pentru confecţionarea acestora. În legumicultură erau nelipsite varza, ceapa albă şi roşie, usturoiul, morcovii, pătrunjelul, alături de care îşi fac loc

a continuat să se bucure de atenţie. La fel cultivarea florilor, în jurul reşedinţelor nobiliare şi ca plante de interior. Creşterea animalelor mari şi mici a rămas o sursă importantă de hrană şi câştig. Se remarcă o anumită preocupare pentru îmbunătăţirea şi diversificarea raselor de porci, cai etc.

Exploatarea bogăţiilor subsolului constituia un monopol al principelui, o sursă importantă de venituri pentru vistieria ţării. Fierul era exploatat la Ghelar şi Teliuc în zona Hunedoara, Rimetea lângă Turda, Vaşcău în Bihor şi Bălan în Ciuc, fiind prelucrat în topitoriile din împrejurimi. Aurul şi argintul erau extrase din

Timişoara la sfârşitul sec. XVII

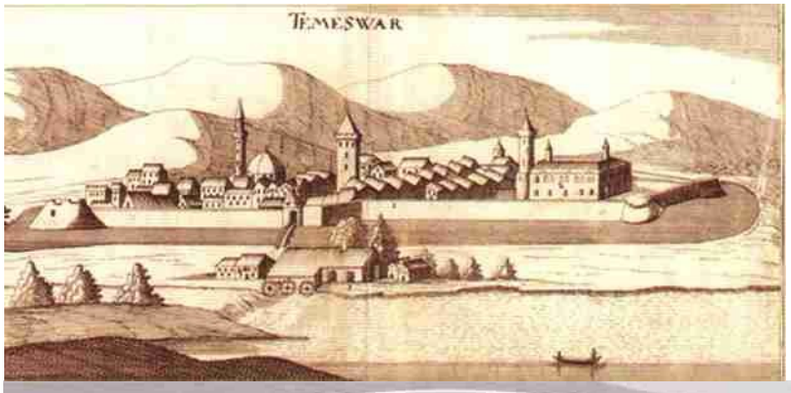

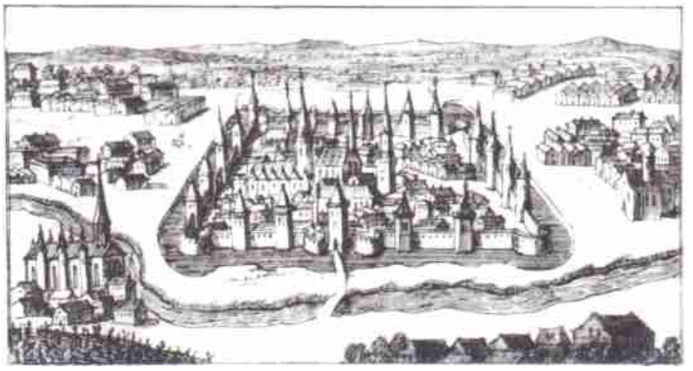

Cluj. Vedere generală dinspre nord, mijlocul sec. XVII

În general, asistăm la o creştere a numărului meşteşugurilor, la o adâncire a specializării lor şi la o sporire cantitativă a producţiei. Nevoile casnice ale ţărănimii erau suplinite de meşteşugurile practicate la nivel local, precum dulgheria, fierăria, cărămidăria etc. Pentru anumite produse de o calitate mai bună se apela la articolele produse de meşteşugarii din oraşe. Breslele tindeau să devină tot mai refractare faţă de primirea de noi membri, încercând să impună un anumit standard şi un anumit preţ. Puterea centrală a intervenit în repetate rânduri, prin mijlocirea hotărârilor luate în

ţului era una precumpănitoare spre Imperiul Otoman, dar cu trecere prin Moldova şi Ţara Românească. A continuat să funcţioneze însă şi un comerţ activ cu teritoriile din nord şi vest, înspre Polonia, Viena etc. Au fost luate măsuri pentru a facilita circulaţia şi a se obţine marfă la un preţ scăzut, cu toată opoziţia breslelor. Aşa se explică privilegiile acordate de principi în acest sens în 1623, 1627 şi 1636. Negustorii greci au înfiinţat companii comerciale - Compania Grecească la Sibiu (1636), Compania Orientală (1672) - care au adus surse importante de venit vistieriei. Taxele plătite de

8 Dezvoltarea culturii şi artei

Secolul al XVII-lea este, în acelaşi timp, un secol al continuităţii si al schimbării culturale. Pentru spaţiul românesc el

Biserica episcopală din Curtea de Argeş

8.1. Cultura în Moldova şi Ţara Românească

Începând de la Mihai Viteazul, în cancelariile domneşti câştigă teren actele scrise în limba română cu chirilice, limba slavonă fiind restrânsă tot mai mult la spaţiul bisericesc. Acest fenomen a avut ca urmare o sporire a accesului la informaţia documentului scris şi, în acelaşi timp, o laicizare a actului organizat, scrisul şi cititul fiind pe mai departe predate de clericii de pe lângă bise-rici şi mănăstiri şi, mai rar, de dascăli laici. Ultimii şi-au găsit locul în special la curţile boiereşti, fiind angajaţi pentru iniţierea fiilor de boieri. Au funcţionat cu mai mare succes şcolile de pe lângă episco-piile din Râmnicu-Vâlcea, pe moşiile lor; spre exemplu, Mihai Cantacuzino, în 1703, înfiinţează o astfel de şcoală pe lângă mănăstirea Colţea. Cele mai remarcabile realizări in domeniul învăţământului sunt datorate lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, care au pus bazele unor colegii în capi-talele proprii. Beneficiind de sprijinul mitropolitului din Kiev, Vasile Lupu a înfiin-ţat în 1640, la Iaşi, Colegiul Vasilian, cu limba de predare latină. Pentru acesta a ridicat

Altarul bisericii Sf. Nicolae din Bălineşti

Faima acestei şcoli a fost dată şi de profesorii ei, în special de Pantelimon Ligaridis. Domnul Ţării Româneşti a sprijinit şi învăţământul în limba slavo-nă; astfel, în 1640, el a iniţiat o şcoală de slavonie pe lângă mitropolia din Târgovişte.

Ceva mai târziu, în 1680, Şerban Cantacuzino a pus, la Bucureşti, bazele unui colegiu având-u-i în frunte pe Ieremia Cacavelas, Ioan Comnen şi alţi profesori renumiţi. Constantin Brâncoveanu a reorganizat această şcoală în

Petru Movilă

Un număr destul de mare de tineri boieri au studiat în afara ţării, în instituţii prestigioase. Astfel, pe lângă şcolile din Constantinopol, unii au ajuns la şcolile şi universităţile din Italia, de la Padova, Roma şi Veneţia (Radu Mihnea, stolnicul Cantacuzino), alţii la Kiev (fiii lui Udrişte Năsturel), la Moscova, la Lvov (Grigore Ureche), la Bar (Miron Costin), la Oxford, la Paris, la Viena (Elina, fiica lui Radu Şerban). Unul dintre cei care au sprijinit studiul la universităţile europene a fost domnul Constantin Brâncoveanu. Pe această cale şi-au făcut loc şi în Ţările Române noile idei europene din slavonă ori greacă, dar s-au publicat şi lucrări originale. Au fost tipărite şi cărţi în slavonă, greacă, arabă etc., avându-se în vedere cererile întregului Orient ortodox.

În Ţara Românească, activitatea tipografică a fost reluată prin grija lui Matei Basarab, cu tipar-niţa de la Câmpulung-Muscel, adusă în 1635 şi activă deja în 1637. Mănăstirea Govora avea o tipografie din 1637 sau 1638, care apoi s-a mutat la mănăstirea Dealu de lângă Târgovişte, unde a funcţio-nat între 1705—1707 a funcţionat tipo-grafia de la Râmnicu-Vâlcea, prin grija aceluiaşi Antim Ivireanul, urmată de tipografia de la Târgovişte (1708-1719).

În Moldova, această activitate a fost inaugurată de Vasile Lupu în 1642, cu ajutorul lui Petru Movilă, cu tipografia de pe lângă biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Aici a văzut lumina tipar-ului, în 1643, *Cazania lui Varlaam (Cartea românească de învăţătură).* Activitatea tiparniţei a încetat probabil odată cu sfârşitul dom-niei lui Vasile Lupu. O reluare a rul tipografiilor moldovene a fost mai redus decât al acelora din Ţara Românească, dar şi că, indiferent de locul tipăririi lor, cărţile au circulat în întreg spaţiul ortodox.

Bibliotecile

Un rezultat direct al activită-ţii tipografice desfăşurate în secolul al XVII-lea l-au repre-zentat constituirea de biblioteci, sporirea numărului acestora şi creşterea zestrei lor de carte. Este tot atât de adevărat că aici îşi găseau încă locul şi o serie de manuscrise. Au existat.

Mitropolitul Varlaam

Foaia de titlu din *Cazania* lui Varlaam,1643

Mitropolitul Dosoftei

apariţia de biblioteci laice ale marii boierimi. Renumite au fost astfel bibliotecile lui Udrişte Năsturel de la Hereşti-Ilfov, a stolnicului Constantin Cantacuzino şi a lui Mihai Cantacuzino. Despre biblioteca din Mărgineni a stolnicului se ştie că număra 407 volume, în limbile greacă, latină, italiană, franceză, turcă etc.

iubitori de carte nu au lipsit nici din Moldova. însemnările lui Miron şi Nicolae Costin fac

Literatura religioasă şi juridică

Cea mai mare parte a producţiei tipografice a secolului al XVII-lea a fost constituită de literatura religioasă. Pentru prima dată s-au tradus în limba română principalele cărţi de cult ale religiei ortodoxe (L*iturghierul, Biblia* etc.). Aceste traduceri au contribuit la introducerea şi generalizarea limbii române în oficierea slujbelor bisericeşti. Predosloviile sau prefeţele tipă-

Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, 1673

De o importanţă mai mică au fost *Evanghelia învăţătoare* (Govora, 1642) sau *Cazania,* o traducere din rusă în română. Remarcabilă a fost încercarea mitropolitului Dosoftei de a realiza traducerea în versuri a *Psaltirii* de la Uniev (1673), aceluiaşi cărturar datorându-i-se şi cele dintâi traduceri în limba română ale *Liurghierului* (1679), *Molitvelnicului* (1681) şi *Vieţii şi petrecerii sfinţilor* (4 volume, 1682-1686).

În Ţara Românească, în acelaşi curent al scrierilor în limba română a apărut, în 1680, un Liturghier cu părţi scrise în română, urmat de o *Evanghelie* (1682) şi *un Apostol* integral româneşti. Acestea au precedat cea mai importantă tipăritură românească a secolului al XVII-lea, *Biblia de la Bucureşti* (1688), apărută sub patronajul domnului Şerban Cantacuzino. Traducerea textelor a fost îndrumată de fraţii Radu şi

din 1642, ale cărui hotărâri au fost tipărite (*Decretul sinodal),* pregătind şi precedând lucrarea polemică *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*

Antim Ivireanul

cu sprijinul lui Constantin Brâncoveanu, ca un răspuns la propaganda catolică în ofensivă în Transilvania, se traduce din greacă în româneşte lucrarea lui Maxim Peloponesianul, *Manual împotriva schismei*

Antologhionul de la Snagov
al lui Antim Ivireanul, 1697

Pravila de la Govora

Istoriografia

Literatura istorică a secolului al XVII-lea este formată din letopiseţe sau cronici, creaţii ale unor cărturari cu studii în şcolile din Polonia ori Italia. Prin interesul deosebit acordat antichităţii, autorilor clasici în special, ei descoperă şi afirmă răspicat originea comună a românilor, temeiul latin al limbii române vorbite peste tot în cele trei Ţări Române, precum şi continuitatea în Dacia

În Moldova, Grigore Ureche este autorul lucrării *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dragoş Vodă la Aron Vodă,* unde se afirmă ideea unităţii de neam a românilor sub sintagma „de la Râm ne tragem”. Marele-logofăt Miron Costin, format, la fel ca şi Ureche, în colegiile catolice poloneze, continuă şirul evenimentelor în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron Vodă încoace* (1675). În acelaşi timp, a fost autorul unor lucrări scrise în limba polonă, care s-au bucurat de trecere în epocă, dintre care menţionăm *De neamul*

Pagini din *Letopiseţul Ţării Moldovei* de Grigore Ureche

Statuia din Iaşi a lui Miron Costin

Într-un context în care se simţea tot mai mult lipsa unor îndreptare scrise după care să fie judecate pricinile, dar şi al unui interes mai general în acest domeniu, regăsit şi în alte spaţii geografice, secolul al XVII-lea aduce în planul literaturii juridice câteva noutăţi care se datorează domnilor Matei Basarab şi Vasile Lupu, sprijinitori ai activităţii tipografice. Până la aceştia, în lipsa unor norme predilecţie clerului. În Moldova, sub patronajul lui Vasile Lupu, se tipăreşte la Iaşi, în 1646, *Cartea românească de învăţătură* sau *Pravila,* un cod de legi tradus din limba greacă de către Eustratie Logofătul, la care s-au mai adăugat diverse dispoziţii de drept civil, penal, drept internaţional şi canonic. Un pas mai departe s-a făcut în 1652, prin tipărirea la Târgovişte a lucrării Î*ndreptarea*

circulat în epocă în manuscrise, în mai multe copii asupra cărora, pe parcurs, s-au făcut unele intervenţii, corecturi, completări, fiind dificil de stabilit textul original şi adaosurile ulterioare.

Firul naraţiunii istorice a lui Miron Costin a fost reluat de Ion Neculce, care este autorul unei lucrări intitulate *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, precedată de o culegere de legende şi tradiţii istorice cunoscută sub numele de O *samă de cuvinte.*

În Ţara Românească, cronicile au fost influenţate de adversităţile dintre partidele boiereşti. Astfel, pentru partida Cantacuzinilor avem *Istoria Ţării Româneşti* (de la 1290 la 1690) sau *Letopiseţul cantacuzinesc* de Stoica Ludescu, iar pentru partida Bălenilor dispunem de *Istoria domnilor Ţării Româneşti* (de la 1290 la parţial pierdută, aceasta ne oferă din păcate tratarea istoriei doar până la venirea hunilor.

Pe lângă aceste letopiseţe, cronici şi istorii, atât în Moldova, cât şi în Tara Românească au circulat

Nicolae Milescu Spătarul. Bust pe

Literatura beletristică şi ştiinţifică

Ca urmare a laicizării culturii şi a răspândirii scrierii în limba română, a crescut interesul cititorilor pentru o astfel de literatură. Spătarul Nicolae Milescu a realizat o descriere a călătoriei sale în China, însoţită de o hartă

Cantacuzino este autorul unei hărţi a Ţării Româneşti, tipărită ulterior de secretarul domnesc Anton Maria del Chiaro la Veneţia (1718). Au circulat in epocă, în mai multe variante manuscrise, fabulele lui Esop (*Esopia*), *Varlaam şi Ioasaf,* *Floarea darurilor,* o literatură moralizatoare inspirată din texte filosofice. Numeroasele traduceri au impus ca o necesitate elaborarea unor dicţionare. *Aşa, spre exemplu, în 1649 apare Lexiconul slavo-românesc şi tâlcuirea numelor. Teodor Corbea a alcătuit un dicţionar latin-român numit Dictiones latinae cum Valachica interpretatione.*

8.2. Cultura în Transilvania

Învăţământul

Dezvoltarea învăţământului transilvănean a fost favorizată de răspândirea puritanismului. S-au bucurat de un succes deosebit ideile lui Jan

funcţioneze şcolile din Lugoj, Caransebeş, Haţeg şi Sighetu Marmaţiei, cărora li s-a adăugat şcoala din Făgăraş, întemeiată de Susana Lorántffy, văduva lui Gheorghe Rákoczi I. Conform regulamentului, elevii urmau să înveţe aici scrisul şi cititul în limba română. Au încurajat dezvoltarea învăţământului elementar hotărârile din anii 1624 şi 1635 ale Adunării

Jan Amos Comenius

Târgu-Mureş, Orăştie etc. În anumite perioade au funcţionat şi şcolile catolice primare. De o recunoaştere deosebită s-au bucurat şcolile din

afirmat, chiar dacă într-o pro-
porţie necorespunzătoare faţă
de ponderea deţinută de români
în ansamblul populaţiei ţării, o
serie de personalităţi culturale şi
politice, aşa cum a fost Mihail
Halici-tatăl, dar şi un număr de
buni mânuitori ai condeiului,
folosiţi în cancelariile princiare
şi în cele domneşti din Moldova
şi Ţara Românească: diecii
Petru Boier de Recea, Ioan de
Dridif, Matei Litteratus din
Veneţia, Ştefan Boier de Recea,
Ioan de Mândra, cu toţii din
Ţara Făgăraşului, Petru Buday
din Ţara Haţegului şi mulţi
alţii. Gheorghe Brancovici
(Brankovic), diac de limba
maghiară, fratele mitropolitului
Sava Brankovic, s-a aflat şi el în
slujba diplomatică a principelui
Mihail Apafi, apoi a domnului
din Ţara Românească.

Învăţământul în limba maghiară
a fost şi mai puternic influenţat
de ideile novatoare ale presbite-

Cu ajutorul veniturilor dome-
niului Comana au fost susţinute
financiar de principe şi alte şcoli
de rang gimnazial din Sfântu
Gheorghe, Târgu Secuiesc,
Odorhei, Şumuleu-Ciuc, Haţeg,
la care ar fi de adăugat Colegiul

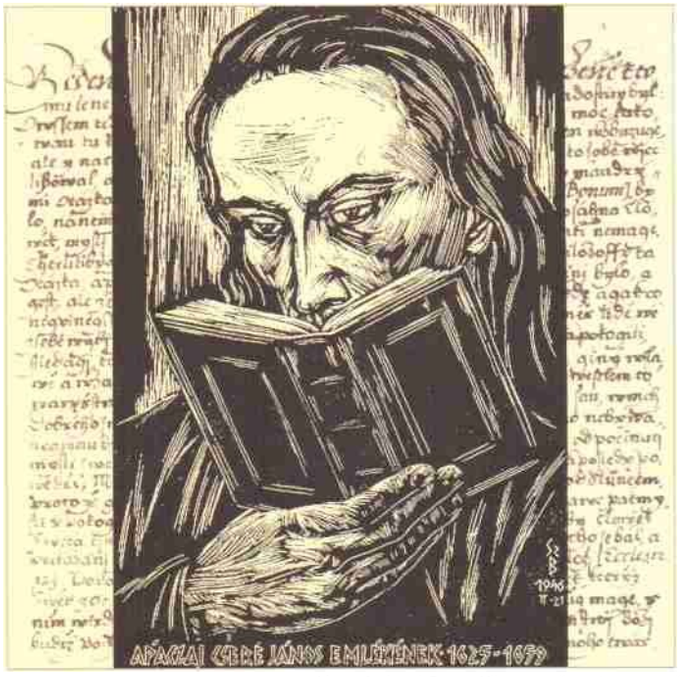

János Apáczai Csere. Xilogravură contemporană

al Universităţii din Basel, autor
al cărţii *Pax corporis* şi al unui
număr de dicţionare. Şi alţi tineri
din Transilvania au beneficiat,
în a doua jumătate a secolului al
XVII-lea, de burse de studii în
marile centre europene.

în şcoli a copiilor săraci. Este autorul lucrării *Magyar Encyclopaedia* (1653).

Învăţământul saşilor transilvă-
neni a cunoscut în secolul al
XVII-lea o evoluţie remarcabilă.
Deschis pentru toate catego-
riile sociale din comunitatea

şcoli întreţinute de comunităţi.
În anul 1660, numărul acestora
se ridica la 224. Acestora li se
adăugau gimnaziile din marile
oraşe săseşti (Braşov, Sibiu,
Sighişoara, Mediaş etc.), benefi-
ciind de serviciile unor profesori

Tiparul şi bibliotecile

Activitatea tipografică româ-
nească s-a bucurat de un anumit sprijin din partea princi-
pilor, în special a Rákoczeştilor
şi a lui Mihail Apafi, dar şi a
domnilor şi ierarhiei bisericeşti
din Ţările Române. Tipografii
veniţi în Transilvania din porunca domnilor sau a mitro-
poliţilor au activat în special în
tipografia românească din Alba-
Iulia, unde s-au imprimat cărţi
religioase precum *Catehismul calvinesc* (1640), *Psaltirea sau Noul Testament de* la Bălgrad (1648).

Activitatea tipografică a fost
reluată în a doua jumătate a
secolului prin Ioan Zoba din
Vinţ, autor al unor cărţi de pre-
dici, şi prin Mihail Iştvanovici,
trimisul domnului Constantin
Brâncoveanu, care imprimă
în 1699 Chiriacodromionul
de la Bălgrad, o veritabilă replică ardeleană a *Cazaniei* lui
Varlaam. Ca o dovadă a circu-
laţiei şi aprecierii cărţilor

ardelean cu studii în Olanda, ţară în care fusese iniţiat şi în tehnica imprimării. Producţia tipografică mai bogată din secolul al XVII-lea a îngăduit şi colecţionarea cărţilor în biblioteci. Cele mai importante au aparţinut colegiilor şi gimnaziilor de la Alba-Iulia, Aiud şi Cluj, dar şi unor particulari precum Ioan Bethlen, Samuel Köleséri şi Petru Apor.

Activitatea tipografică din mediul săsesc, începută în veacul anterior, a continuat să facă progrese importante în secolul al XVII-lea. La Sibiu funcţionau două tiparniţe, una dintre acestea fiind cumpărată de principele Apafi pentru Colegiul de la Aiud; o altă tiparniţă funcţiona la Braşov. O noutate tipografică a fost, la mijlocul secolului al XVII-lea, apariţia calendarelor; la început simple reeditări ale celor europene, acestea au dobândit, cu timpul, un anumit

român, o adaptare a lucrării lui Albert Molnár, *Lexicon latino-maghiar*. Gabriel Ivul, cu preocupări de filosofie şi teologie, sub influenţa iezuiţilor

poeziile lui Gabriel Ivul, Mihail Halici-fiul, Teodor Corbea, Psaltirea în versuri etc.

Literatura istorică maghiară este reprezentată de istoriile,

János Kemény

genului de cronici, precum *Cronica* protopopului Vasilie din Şcheii Braşovului şi *Cronica* lui Gheorghe Brancovici. Amintim tot aici şi *Cronica rimată* scrisă în limba maghiară de egumenul catolic din Şumuleu-Ciuc, de

gestis magni Gabrielis Bethlen) şi János Szalárdi *(Siralmas magyar krónika)*. Au atras atenţia apoi şi lucrările cancelarului János Bethlen: Rerum Transylvanicarum libri quator şi Historia Transylvanicarum,

ultimul relevant pentru primii ani de înstăpânire habsburgică în Transilvania. Din categoria memoriilor amintim îndeosebi pe cele ale lui János Kemény şi Miklys Bethlen.

Literatura religioasă a fost marcată de contradicţiile apărute între conservatori şi susţinătorii puritanismului. Secolul al XVII-lea a încurajat şi dezvoltarea reprezentărilor teatrale, ce s-au bucurat de succes în interiorul colegiilor. Arta dramatică cultivată la acest nivel la colegiile din Aiud şi Cluj şi la şcoala reformată din Oradea are un caracter moralizator, înregistrându-se tot acum şi încercări pentru constituirea unor trupe de teatru. Cât priveşte literatura ştiinţifică, aceasta este ilustrată de lucrările lui Sámuel Enyedi, Máté Csanaki şi Ferencz Pápai Páriz, fiind abordate în special domeniile medicinei şi botanicii.

Lorenz Töppelt (*Origines et occasus Transsylvanorum,* Lyon, 1667), Johann Troester (*Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia,* Nürnberg, 1666) şi Matthias Miles (*Siebenbürgischer Würg-Engel,* Sibiu, 1679) reprezentanţi de seamă care, printre altele, susţin originea dacică a saşilor şi continuitatea poporului român. Dintre numeroasele jurnale şi cronici de epocă atrag atenţia Diarium-ul judelui regesc Johann Lutsch şi jurnalul lui Matthias Miles.

Remarcabile au fost *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum, Siebenbürgische Chronik* ale lui Georg Kraus, referitoare

În domeniul beletristicii, în veacul al XVII-lea întâlnim producţii lirice în stil baroc, gen în care se remarcă amintitul von Franckenstein, autor al unor creaţii lirice în dialect săsesc şi în limba română. Se regăsesc şi preocupări pentru reprezentări teatrale, legate în special de gimnazii, apar şi autori locali de teatru, subiectele abordate fiind de inspiraţie biblică sau din literatura clasică.

8.3. Arta în Moldova şi Ţara Românească

Evoluţia şi aspiraţiile unei societăţi sunt ilustrate perfect de arhitectura ei. Din această perspectivă, secolul al

transformat în turn de observaţie, sunt prevăzute cu ziduri înconjurătoare cu o înălţime de până la 10 m şi groase de 1,5-2 m, la fel ca o cetate, cu 4-5 turnuri ridicate pe mai multe niveluri în formă patrulateră sau circulară, legate între ele cu drumuri de strajă etc.

Realizările de excepţie de la sfârşitul secolului al XVI-lea, precum bisericile mănăstirilor Galata din Iaşi (1583) şi Aroneanu de lângă acelaşi oraş (1594), sunt continuate prin ridicarea, prin grija mitropolitului Atanasie Crimea, a bisericii mari a mănăstirii Dragomirna

Miron Barnovschi. Tablou votiv

şi alte mănăstiri, precum cea de la Secu (1602), Zamca (1607) şi Moldoviţa (1612), toate întărite cu ziduri.

Domnia lui Vasile Lupu este considerată o perioadă benefică pentru arhitectura religioasă. Chiar dacă nu se poate vorbi de un stil anume al acestor ani, construcţiile realizate sunt impunătoare. Se remarcă în special biserica Trei Ierarhi din Iaşi (1639), operă a pietrarului Ienache Etisi din Constantinopol, mai ales prin contrastul dintre forme

Mănăstirea Dragomirna

Biserica Sf. Dumitru din Bucureşti

continuat înălţarea de mănăs-
tiri, cu sau fără ziduri. Astfel,
în 1655 este ridicată mănăs-
tirea Caşin de către Gheorghe
Ştefan. Gheorghe Duca a ridicat pe dealul de lângă Galata
mănăstirea Cetăţuia, o replică
a bisericii Trei Ierarhi din Iaşi.
A fost, de asemenea, refăcută
biserica mănăstirii Putna.
În privinţa arhitecturii civi-
le, realizările sunt mai puţin
impresionante. Din descrierile
călătorilor străini în trecere
prin Moldova rezultă că marea
majoritate a caselor din oraşul
Iaşi erau ridicate din lemn cu
acoperiş şindrilit; unele drumuri
erau pavate cu trunchiuri

import. Corpul principal era
reprezentat de casa cea mare a
domnului, separat aflându-se
casele doamnei şi ale coconilor.
Alte construcţii domneşti au
fost asociate celor religioase,
regăsindu-se în incinta ziduri-
lor unor mănăstiri.
Astfel, la mănăstirea Bârnova, Eustratie

casa Cantacuzinilor din Paşcani
etc. au ca element nou apariţia
foişorului sau a cerdacului din
piatră ori lemn, un parter înalt
situat deasupra unei pivniţe
boltite.
Pictura de factură religioasă, în
special icoanele sau iconosta-
sele, rezultat al activităţii unor
meşteri locali, se înscrie pe ace-
eaşi linie ca în secolul anterior.
Pictura murală a unor biserici
şi mănăstiri face loc unor repre-
zentări laice, în special portrete-
lor ctitorilor acestor aşezăminte.
Sculptura în piatră este legată în
principal de domeniul funerar,
fiind însă ilustrată uneori

excepţie făcând biserica ridicată
de Radu Mihnea în Bucureşti
(1614-1623), inspirată de modelul mănăstirii Argeşului.
Domnia lui Matei Basarab
rămâne marcată în istoria arhi-
tecturii, dacă nu printr-un stil
aparte care să-i poarte numele,
atunci cel puţin prin multitu-
dinea construcţiilor religioase
care au împânzit ţara. Trebuie
remarcat că şi aici, pentru a
suplini absenţa cetăţilor, s-a
practicat sistemul ridicării de
mănăstiri-cetate cu rol defensiv,
în ele găsindu-şi locul şi

Biserica domnească din Piteşti

Biserica mănăstirii Sucevița

Hurezi, cromolitografie din sec. XIX

biserica Sf. Arhangheli şi Stelea din Târgovişte, biserica Antim din Bucureşti etc. Şi-au făcut apariţia în epocă bisericile cu trei turle, una pe naos şi altele două mai mici, inspirate de mănăstirea Dealu de lângă Târgovişte: la Brebu (Ploieşti, 1650) din Bucureşti (1654-1658), biserica Cotroceni (1679), Hurezi în Oltenia şi Văcăreşti din Bucureşti (1716-1717). În sfârşit, se poate vorbi de un anumit tipar de biserici de curte boiereşti, de tip dreptunghiular, cu turn şi clopotniţă pe pronaos, Târgovişte, Gherghiţa, Ploieşti, Piteşti, Craiova etc.). În decorarea faţadelor, cărămida aparentă a fost înlocuită cu tencuiala, în a doua jumătate a secolului Arhitecturii religioase, datorată în mare parte domniei, dar şi boierilor (cum a fost cazul lui Mihai Cantacuzino, cu ctitoriile de la Râmnicu

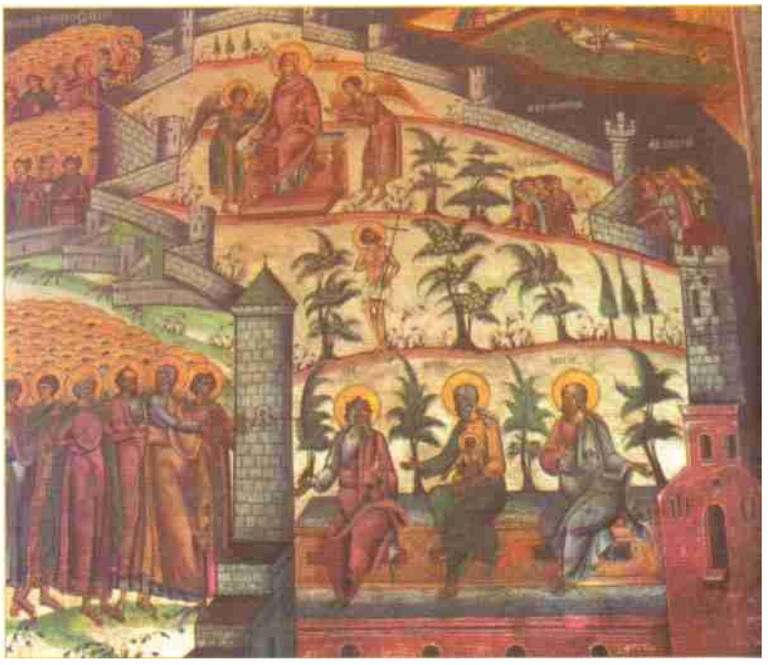

Judecata de Apoi, frescă exterioară, biserica Mănăstirii Hurezi

Biserica mănăstirii Golia din Iaşi

O etapă importantă în evoluţia arhitecturii a fost aceea a domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. Numeroasele construcţii — bisericile din Filipeştii de Pădure, Cotroceni (1679—1680), Hurezi (1690-1700), Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti Ca şi în Moldova şi Transilvania, toate acestea au în subsoluri pivniţe boltite, parteruri înalte şi etaje, foişoare de acces, loggii pe faţadă, în special cele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Din prima jumătate s-au remarcat construcţiile domneşti din Bucureşti şi Târgovişte,

Uşile împărăteşti
din biserica Radu-Vodă din Bucureşti

Anastasie Crimea,
Psaltirea ilustrată din 1616

Casa Cantacuzino-Paşcanu
din Paşcani, jud. Iaşi

Palatele domneşti, casele boie-
reşti luxoase au fost construite
din cărămidă şi piatră, fiind
acoperite cu şindrilă. Capitalele
Ţării Româneşti, Bucureşti şi
Târgovişte, înfăţişau un tablou
pestriţ de case mici
orientale. Palatul respectă în
schema sa o anumită structură:
are o curte principală în care
accesul se face printr-o poartă
monumentală aflată sub un
turn, unde se găseşte palatul
domnesc; există apoi o
Au atras atenţia contem-
poranilor palatele şi casele
Cantacuzinilor din Bucureşti,
Filipeştii de Pădure şi Târgo-
vişte, precum şi palatele
domneşti de la Mogoşoaia
(1702) şi Potlogi (1698), ridicate
de Constantin Brâncoveanu.
Clădirile civile din incinta
mănăstirilor respectă în
alte corpuri cu rosturi gospodă-
reşti. Ca un răspuns dat noilor
necesităţi, îşi fac apariţia hanu-
rile; acestea au împrejur diverse
magazii şi chiar locuri de des-
facere a mărfurilor. În general,
erau din lemn; putem aminti
hanul lui Şerban Cantacuzino
din Bucureşti, construit între
1683 şi 1686.

Pictura, dezvoltată în special în
mediul bisericesc şi mănăstiresc,
se caracterizează prin existenţa
unor „şcoli” cum a fost aceea

Palatul domnesc
de la Mogoşoaia

Broderie liturgică
(mătase, fir de argint aurit)

Pomelnic poliptic,
Moldoviţa

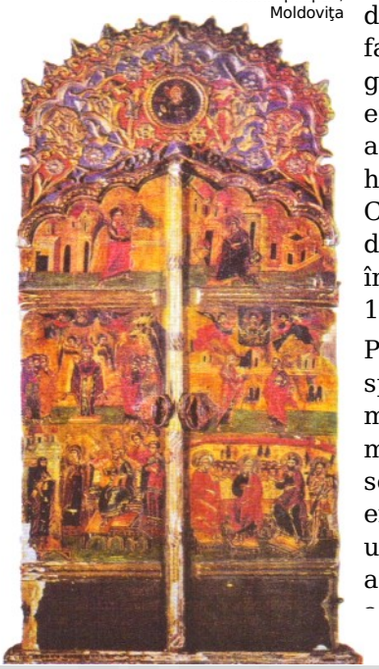

8.4. Arta în Transilvania

Arhitectura de factură religioasă din Transilvania a avut o evoluţie asemănătoare perioadei anterioare. În general, la nivelul comunităţilor

Făgăraş şi a mănăstirii Sâmbăta.

Comunităţile reformate, luterane şi calvine au construit cu predilecţie biserici din piatră.

Arhitectura civilă poartă amprenta Renaşterii italiene

Jos (1625) este înconjurat şi el cu ziduri prevăzute cu bastioane de colţ în care se află camere de locuit. Renovat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este unul din cele mai reuşite

Cetatea Făgăraşului

Castelul Cetăţii Făgăraşului

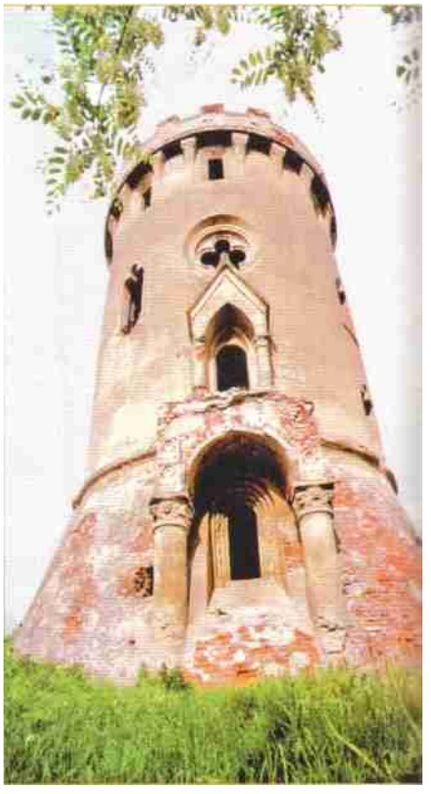

Castelul Medieşu Aurit

construit din piatră spartă şi cărămidă, avea faţada acoperită cu picturi decorative, fiind prevăzut cu zid înconjurător, bastioane, metereze şi drumuri de strajă, aidoma unei

aşezări cu o populaţie mai înstărită sau care a beneficiat de sprijin financiar au fost înălţate biserici de piatră. Fostul domn moldovean Gheorghe Ştefan, în timpul pribegiei sale, a

re, care aveau de multe ori, pe lângă menirea de locuinţe, şi un rol defensiv. Castelul-cetate din Făgăraş, reşedinţă princiară, în special pentru principesele ţării, este înconjurat de un zid gros

Castelul de la Cetatea de Baltă

în a doua jumătate a secolului al XVII-lea acesta a devenit o reşedinţă princiară.

Pe lângă aceste castele fortificate s-au ridicat palate mai apropiate ideii de locuinţă, care păstrează totuşi unele elemente

te, a întăririi şi consolidării, sub influenţă germană şi franceză, a turnurilor de apărare. Marea majoritate a locuinţelor aşezărilor urbane erau modeste, cu excepţia celor ale unor negustori şi meşteşugari

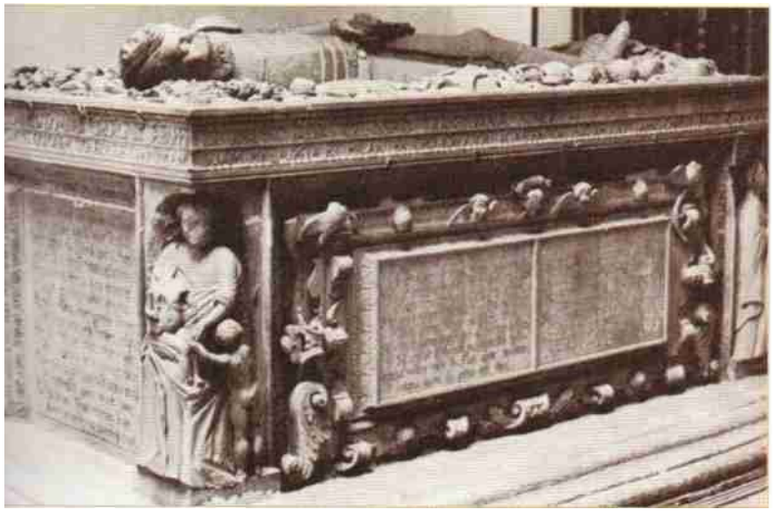

Sarcofagul lui Gheorghe Apafy, sculptat de Elias Nicolai, 1635

Sigismund Moss, Lespedea funerară a lui Matthias Semringer

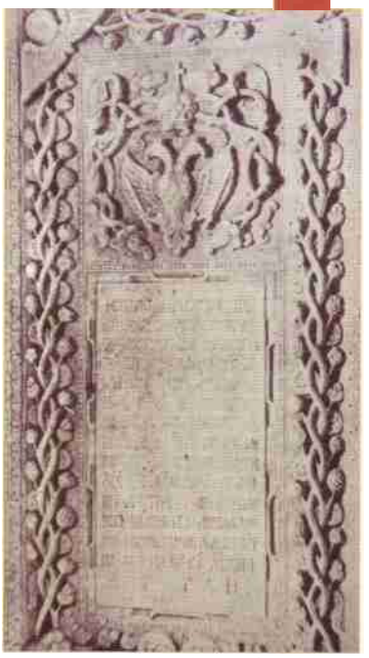

Lespedea de mormânt a lui Matei Cantacuzino de la fosta mănăstire Cotroceni

pot fi încadrate în această categorie. O notă aparte în acest peisaj al arhitecturii civile a fost oferită de castelul ridicat de Nicolae Bethlen, după model francez, pe moşia sa de la Sânmiclăuş (1668—1675); era o construcţie deschisă, privită de contemporani ca o curiozitate.

În general, aceste palate-castele

bisericilor ortodoxe. Sculptura în piatră continuă să fie exersată şi apreciată mai ales pentru monumentele funerare. În acest domeniu s-a remarcat în special Elias Nicolai, solicitat pentru diverse lucrări atât de nobilii maghiari, cât şi de patriciatul săsesc, ba chiar şi în Ţara Românească, pentru a

gioase reformate pictura nu se bucură de o trecere asemănătoare. Se promovează o pictură figurativă de inspiraţie biblică.

Se dezvoltă însă pictura axată pe portretistică, atât la nivelul curţii princiare, cât şi la cel al marii nobilimi şi al

succes în atelierele din Braşov, Sibiu, Bistriţa etc., fiind confecţionate obiecte de cult sau de uz casnic, exportate cu succes în Ţările Române sau dăruite la Poartă marilor demnitari turci. Aici s-au remarcat prin măiestria lor în special argintarii

Sebastian Hann, cană

Hristos între apostoli
Altarul bisericii evanghelice din Sibiu

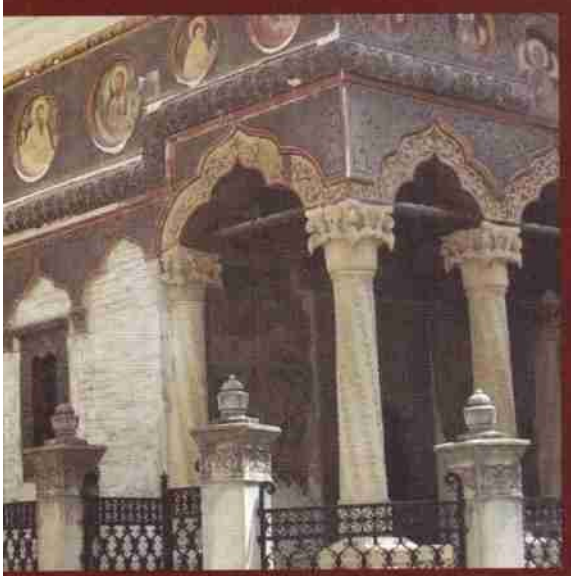

Ioan Costea

Ţările Române în secolul al XVIII-

1 Geografia politică

Secolul al XVIII-lea a însemnat o redescoperire de către Europa Occidentala, la nivelul opiniei publice, a Răsăritului, a Levantului, evidenţiind, în aceeaşi măsură,

Semnarea tratatului de pace de la Passarowitz

Afirmarea preiluminismului şi a iluminismului a constituit cadrul cultural care a orientat evoluţia societăţii româneşti în contextul civilizaţiei europene. Lupta pentru moştenirea Imperiului Otoman, intrarea Transilvaniei (şi chiar, pentru două decenii, a Olteniei) sub autoritatea împăraţilor de la Viena, afirmarea în plan internaţional a Rusiei ca o mare putere, interesele Angliei şi Franţei de menţinere a unui echilibru militar şi politic, coroborate cu reformismul domestic promovat de Habsburgi şi otomani, au conturat deopotrivă parametru esenţiali ai evoluţiei Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti în secolul Luminilor. Dominaţia vieţii umane; noua filosofie politică, fundamentată pe dreptul natural şi pe valorile omului universal, l-a aşezat pe suveran într-o relaţie directă cu supuşii săi. Sub impactul acestor transformări, de structură ori doar superficiale, de scurtă durată şi revocabile, s-au constituit o nouă sensibilitate la nivel individual şi o nouă identitate a colectivităţilor în parametrii culturali ai conştiinţei naţionale.

Ţara Românească şi Moldova

Ca o consecinţă a războaielor austro-ruso-turce, geografia politică a celor două principate s-a modificat în cursul secolului al XVIII-lea. Victoriile lui Eugeniu de Oltenia a devenit o provincie integrată sistemului fiscal-administrativ imperial, în care vechile privilegii ale boierilor au fost abolite. Tensiunile ivite între boierimea locală şi noua administraţie imperială au dus la adoptarea unei serii de măsuri de ordin fiscal, administrativ şi judecătoresc menite să carismatică, austriecii — intraţi în luptă de partea Rusiei, în 1737 - au fost nevoiţi să bată în retragere; profitând de intermedierea franceză, ei au încheiat o pace separată cu turcii la Belgrad (1739), la care ulterior va subscrie şi Rusia. Victorioşi, turcii au redobândit teritoriile pierdute prin Tratatul de

Bătălia navală între flotele otomană şi rusă. Tablou de Ivan Aivazovski

Intermezzoul stăpânirii austriece asupra Olteniei nu a constituit singurul rapt teritorial la care au fost supuse Principatele Române în secolul al XVIII-lea. În a doua jumătate

Grigore III Ghica

motivând ocupaţia prin necesitatea unei continuităţi teritoriale între Transilvania şi Pocuţia (revenită Imperiului Habsburgic ca urmare a împărţirii Poloniei în 1772), pentru o eficientizare şi sistematizare administrativă; că Bucovina ar fi fost în trecut integrată Pocuţiei şi că dreptul lor ar decurge, de asemenea, din trecuta vasalitate a Moldovei faţă de coroana Ungariei şi, implicit, faţă de Casa de Habsburg, moştenitoarea regatului Sfântului Ştefan. Austriecii au ocupat militar provincia în 1774, extinzându-şi acţiunile din valea Nistrului în valea Prutului, invadând ţinuturile Hotin, Cernăuţi, Suceava, Botoşani, Roman, Bacău şi Neamţ. În urma protestelor domnitorului Grigore al III-lea Ghica, susţinute de Poartă, stăpânirea imperială a fost redusă la ţinutul Cernăuţi şi la două treimi din ţinutul Sucevei, cărora li s-au adăugat fostele reşedinţe domneşti Câmpulung Moldovenesc şi Câmpulung pe Ceremuş. Teritoriul ocupat avea o suprafaţă de peste 10.000 km^2, cu o populaţie ce depăşea 70.000 de locuitori. Alipită

■ Transilvania şi Banatul

Cuprinderea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic a trezit speranţa reconfigurării teritoral-administrative a fostului Regat al Ungariei medievale. Imperialii au respectat însă prevederile Diplomei leopoldine (4 decembrie 1691), care conserva identitatea constituţională şi teritorial-administrativă a principatului. Acesta era format, din punct de vedere teritorial, din comitatele nobiliare intracarpatice, din *Fundus Regius* (sau Pământul Săsesc) şi din *Székely alföld* (Pământul Secuiesc), cărora li s-a adăugat aşa-numitul Partium - comitatele răsăritene ale Ungariei, până la Carpaţii Occidentali. Comitatele din vestul Transilvaniei au constituit, de-a lungul secolului al XVIII-lea, un subiect al discuţiilor şi controverselor, Ungaria, ca regat sub coroana Casei de Habsburg, lui 1552, în timp ce Banatul montan fusese cedat Imperiului Otoman în 1658, de către principele Acaţiu Barcsai, în schimbul recunoaşterii domniei sale. Cucerit de Austria în 1718, Banatul a primit o organizare aparte, nefiind integrat administrativ nici Transilvaniei, nici Ungariei. Declarat domeniu al Coroanei şi Camerei imperiale (*Kron- und Kammerdomäne),* Banatul a fost supus unei administraţii imperiale

Sabie de epocă

2 Populaţia şi societatea

Potenţialul demografic a Ţării Româneşti şi a Moldovei de-a lungul secolului al XVIII-lea s-a situat sub semnul calamităţilor: perioadele de război care au transformat ţările în teatre de război au alternat cu altele de ocupaţie militară străină; acestora li s-a adăugat o excesivă şi extenuantă fiscalitate otomană; nu în ultimul rând, populaţia

Evoluţia demografică a Ţării Româneşti şi a Moldovei

Insecuritatea accentuată a populaţiei a sporit mobilitatea acesteia, mai ales în mediul rural, şi, în consecinţă, a făcut imposibilă o evidenţă exactă a ei. Izvoarele demografice din epocă au, în marea lor majoritate, un caracter fiscal; prin urmare, datele oferite de ele trebuie abordate într-un mod critic, deoarece boierii erau interesaţi întotdeauna să ascundă numărul real al

tru ca până în 1745 să aibă loc un spor de 6,6%; în Moldova, între anii 1739 şi 1774 numărul locuitorilor a crescut cu aproximativ 0,14%. Între anii 1745 şi 1791, în Ţara Românească numărul populaţiei aproape s-a dublat, de la 800.000 de locuitori ajungându-se la cifra de 1.500.000; în Moldova, creşterea numărului locuitorilor a cunoscut un ritm mai lent, între anii 1774 şi 1803 numărul populaţiei crescând cu $^1/_3$.

Analiza izvoarelor demografice

Boieri din Valahia

Boieri din Moldova

ciuda fertilităţii ridicate, ritmul creşterii populaţiei a rămas scăzut. O cauză importantă a fost mortalitatea infantilă. Indicele mortalităţii a fost însă crescut pentru toate grupele de vârstă, ca urmare a deselor epidemii cauzate de igiena precară şi de războaiele frecvente. Dintre bolile care au făcut ravagii în rândurile populaţiei din cele două ţări, cea mai temută a fost ciuma, răspândită mai cu seamă în timpul războaielor (1716, 1718, 1735, 1739),

pe întregul continent o creştere a populaţiei, o redistribuire a ei în zone geografice, o accentuare a procesului de urbanizare şi intensificarea migraţiilor. Din punct de vedere etnic, populaţia Ţării Româneşti şi a Moldovei prezenta un tablou diversificat. Majoritari erau, desigur, românii, alături de ei convieţuind greci şi armeni; acestora li s-au adăugat, într-un număr tot mai mare, evreii, veniţi din spaţiul galiţian şi din Imperiul Otoman, ruşii, cazacii şi lipovenii, colonizaţi mai

Evoluţia demografică a Transilvaniei şi Banatului

Pentru teritoriile aflate sub dominaţie habsburgică izvoarele demografice sunt mai numeroase şi mai ample în comparaţie cu spaţiul românesc extracarpatic. Conscripţiile generale şi confesionale oferă posibilitatea cunoaşterii mai exacte a populaţiei şi a aşezărilor acesteia. În faţa acestei evidenţe documentare istoricul trebuie să rămână circumspect şi să preia datele cu rezerve, să le socotească aproximative şi să nu dezvolte judecăţi exclusiviste pe baza lor.

Cele mai multe dintre conscripţii dau dovadă de inconsecvenţă şi parţialitate. Dacă avem în conscripţiilor dintre anii 1713 şi 1733, din români, ca majoritari, cu 63—65% din totalul populaţiei, în timp ce maghiarii, secui şi saşii atingeau 35—37%.

În comitate, românii reprezentau peste 81% din totalul populaţiei, iar maghiarii şi secuii aproape 17%, restul de peste 2% fiind alcătuit din saşi. În întreg Principatul Transilvaniei (comitate, scaune secuieşti şi districte săseşti), românii ajungeau la 58,54%, maghiarii şi secuii, împreună, la 24,48%, iar germanii la 16,24%. În Banat, conscripţia de la 1743 înregistra 542 de sate şi o populaţie de 125.000 de locuitori. 381 de sate erau locuite de români în

Iosif al II-lea între anii 1784 şi 1787. Înregistrarea populaţiei imperiului a fost hotărâtă încă din 1776, dar în Ungaria şi Transilvania recensământul s-a efectuat abia peste un deceniu, datorită opoziţiei nobilimii, care nu era interesată într-o evaluare corectă şi exactă a potenţialului demografic al domeniilor pe care le stăpânea. Un aspect relevant al acestui recensământ a fost înregistrarea structurii sociale a populaţiei: nobili, preoţi, funcţionari, orăşeni şi meşteşugari, ţărani, moştenitorii ţăranilor şi orăşenilor, jeleri, militari eliberaţi şi alte categorii.

Populaţia întregii Transilvanii (Marele Principat, Partium) şi a Banatului ajun-

secolului cu recensământul lui Iosif al II-lea pune în evidenţă o importantă creştere a populaţiei, de la peste 1.000.000 la peste 2.000.000 de persoane, situaţie similară cu evoluţia demografică a Moldovei şi Ţării Româneşti şi, în general, cu trendul european. Asemănările persistă şi în ce priveşte dominanţa masculină a populaţiei, numărul bărbaţilor depăşindu-l cu 3% pe acela al femeilor. Cea mai densă populaţie masculină era semnalată în zonele grănicereşti, situaţie explicabilă prin natura obligaţiilor militare.

Sporul demografic se explică în Transilvania prin ameliorarea tehnicilor agricole, prin dez-

voltarea extensivă a

Ţărani din diferite zone ale spaţiului românesc

3 Evoluţia economiei în secolul XVIII

Veacul al XVIII-lea s-a dovedit a fi o epocă fondatoare pentru civilizaţia modernă, timpul final al confruntărilor dintre lumea medievală şi cea modernă. Aceste tensiuni

Stemele reunite ale Ţării Româneşti şi Moldovei pe un act emis de Grigore III Ghica

Reformismul absolutist, de sorginte luministă, urmărea o ameliorare a soartei supuşilor, o dezvoltarea a corpului social pentru o optimă satisfacere a „treburilor de obşte”. Iniţiativele înnoitoare coexistau cu practicile tradiţionale, germenii lumii capitaliste cu densitatea celei medievale; mentalitatea omului modern se articulează pe fundamentele gândirii tradiţionale şi conservatoare, ale imobilismului rural, încetul cu încetul, se afirmă noile doctrine economice

Ţara Românească şi Moldova

Principalul aport la economia Ţării Româneşti şi a Moldovei în secolul al XVIII-lea l-au avut domeniul agrar şi activităţile complementare acestuia. De aceea, reformismul domnilor fanarioţi a abordat aspecte privind reglementarea sarcinilor ţăranilor faţă de boieri şi vistierie, ceea ce a condus la desfiinţarea dependenţei personale, a categoriei vecinilor şi rumânilor, cum erau denumiţi în cele

Aratul pământului cu plugul tras de boi
Imagine din Europa medievală

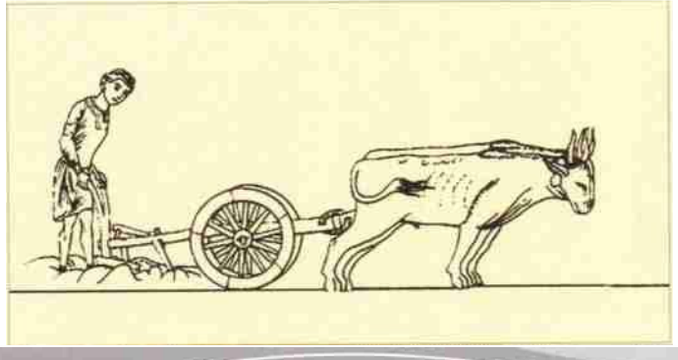

boierilor sau ale mănăstirilor, ci doar aşezate pe „pământ boieresc”. Dreptul de strămutare al clăcaşilor a fost limitat, monopolurile senioriale au fost definite juridic şi atribuite strict stăpânilor.
În veacul al XVIII-lea asistăm la o extindere a suprafeţelor şi contractelor de arendare - 75 de procente în Ţara Românească şi 50 de procente în Moldova din totalul proprietăţilor boiereşti. Arendaşii erau interesaţi de rentabilizarea şi modernizarea sistemului agrar, mai cu seamă după 1774 şi 1802, când posibilităţile de a participa la piaţa liberă au crescut, restrângându-se monopolul

trei ceasuri de mers faţă de locuinţă. La baza acestor măsuri se regăsesc o serie de idei fiziocratice şi mercantiliste, care susţineau sporirea obligaţiilor în muncă ale ţăranilor şi extinderea suprafeţelor însămânţate, ceea ce a condus la o dezvoltare extensivă a agriculturii, la creşterea producţiei, la belşug şi ieftinătate, generând creşterea exportului de cereale. Producţia agricolă şi cea complementară acesteia erau destinate acoperirii nevoilor de hrană ale populaţiei locale şi achitării obligaţiilor de aprovizionare a Porţii, dar trebuiau să fie luate în calcul şi eventualele calamităţi naturale

între anii 1705 şi 1820 au existat 50 de recolte deficitare, în timp ce doar în 25 de cazuri recolta a putut fi considerată ca prodigioasă. Trebuie subliniat faptul că zonele destinate agriculturii erau destul de restrânse, teritoriul provinciilor româneşti fiind dominat de pădure şi de pământul necultivat: în Ţara Românească, $^{9}/_{10}$ din suprafaţă era nedesţelenită, iar în Moldova a şasea parte. De asemenea, sistemul agrar a rămas în limitele sale tradiţionale, îmbinând muncile agricole cu creşterea animalelor, predominând asolamentul bienal şi tehnica agricolă a celor două câmpuri. Cu toate că spre sfârşitul secolului s-a încercat iniţierea unei literaturi de instruire a ţărănimii, efectele acesteia au fost superficiale. Fertilizarea solului continua să fie deficitară, iar tehnica agricolă a rămas rudimentară. Productivitatea era

Teleaga, Săratu), minereurile de fier şi cele neferoase (Baia de Fier, Baia de Aramă, Pojorâta, Cârlibaba), aurul (exploatat de către ţiganii rudari din nisipul aurifer al Oltului, Jiului

în prima jumătate a secolului al XVIII-lea lumânări de ceară la Bucureşti şi Iaşi, postav la Chipereşti - Iaşi, Afumaţi - Bucureşti, Pociovalişte - Ilfov, sticlă la Târgovişte şi Călugăra-

Manufactură de postav de la Chipereşti-Iaşi, 1766

ca lucrători minieri şi în alte domenii au încurajat dezvoltarea meşteşugurilor şi a manufacturilor din cele două principate. Manufacturile au fost întemeiate şi susţinute de către domnie, cu bani din vistieria statului, dar şi de către boieri, cu resursele acumulate în urma exploatării domeniilor, a

plasându-se în capitalele celor două principate, Bucureşti şi Iaşi, dar şi în alte oraşe, precum Târgovişte, Galaţi, Vaslui etc. Au mai funcţionat de-a lungul veacului o serie de şantiere navale în oraşele de pe Dunăre (Giurgiu, Brăila, Galaţi) şi un număr de tipografii (Bucureşti, Buzău, Târgovişte, Iaşi

nomică generală, de creşterea producţiei agricole şi meşteşugăreşti. Comerţul a cunoscut o dezvoltare diversificată, printr-o tot mai intensă prezenţă în circuitele comerciale internaţionale, în special după pacea din 1774, când monopolul otoman a fost restrâns. Comerţul cotidian cu caracter permanent avea loc în spaţii speciale din oraşe, aşa-numitele târguri, denumiri ce au intrat în nomenclatura urbană (Târgul Vechi, Nou, de Jos, de Sus), menţionate de documente în Bucureşti, Craiova, Iaşi, Suceava, Botoşani etc. Târgurile periodice, organizate doar cu hrisov domnesc, puteau fi săptămânale, anuale sau bianuale, fiind denumite zbor sau bâlci în Ţara Românească şi iarmaroc în Moldova. Ele se desfăşurau mai cu seamă în zilele de sărbătoare - Sf. Ilie, Sf. Maria, Sf. Petru şi Pavel, Sf. Ioan, Sf.

Transilvania

Includerea Transilvaniei în cadrele Imperiului Habsburgic a însemnat un efort din partea administraţiei austriece de a-şi impune propria politică economică de sorginte cameralistă, de a raţionaliza şi eficientiza economia principatului. Aceste iniţiative au urmărit identificarea numărului contribuabililor şi consolidarea capacităţii acestora de a-şi achita obligaţiile faţă de stat. Uniformizarea sistemului de impuneri, raţionalizarea şi eficientizarea resurselor economice au tensionat raporturile Habsburgilor cu stările Transilvaniei, mai ales cu nobilimea, principala beneficiară a sarcinilor şi obligaţiilor ţărănimii dependente. Confruntaţi cu instabilitatea demografică, cu „dezertarea” ţărănimii dependente înspre Moldova şi Ţara Românească, din cauza imposibilităţii achitării sarcinilor de anumite constante. Pe de o parte, principatul dispunea de terenuri agricole fără un potenţial deosebit, excepţie făcând doar luncile râurilor. Practicile agricole şi plantele cultivate dau dovada unui conservatorism dislocat abia în primele domeniile aflate la o depărtare mai mare de o jumătate de zi de drum de reşedinţa ţăranului. Soarta supuşilor iobagi a fost îmbunătăţită prin prevederile patentei imperiale din august 1785 care a desfiinţat şerbia. Potrivit aceleiaşi patente, intensivă, cum au fost utilizarea la plug a brăzdarului de fier, îngrăşarea pământului cu gunoi animalier, folosirea asolamentului trienal, cultivarea unor plante cu o mare productivitate (porumbul, cartoful, tutunul, plantele legumicole), productivitatea a rămas redusă, în cazul cerealelor de toamnă constatându-se o productivitate de o pătrime. Economia agrară transilvăneană n-a fost niciodată dezvoltată separat de creşterea vitelor, reliefuul principatului fiind propice şi mijloace de subzistenţă. S-a adăugat, ca o sursă importantă de acumulare a veniturilor, cultivarea viţei de vie. Exploatarea resurselor subsolului a constituit în Transilvania una dintre principalele activităţi aducătoare de venituri. Extragerea sării în Transilvania şi Maramureş a cunoscut o organizare distinctă, subordonată Oficiului de Sare. Sarea a fost valorificată în interior, dar a fost şi un produs de export spre Ungaria, Ucraina şi Polonia. O îndeletnicire tradiţională era extracţia metalelor, a zăcămintelor de fier şi aramă din regiunea Hunedoarei, din Banat, de la Rodna şi Baia Mare. Administraţia habsburgică a organizat o exploatare sistematică a acestora, sub controlul şi îndrumarea Camerei Aulice. Pentru creşterea veniturilor, Curtea de la Viena s-a preocupat de introducerea unor utilaje

Sistem de exploatare a unei saline în Transilvania, 1780 *(reconstituire)*

lea din 1785 privind libertatea meşteşugurilor au avut aceeaşi soartă ca şi celelalte reforme, fiind revocate la moartea sa.

Meşteşugurile domeniale s-au dezvoltat în acord cu nevoile economiei domeniale, mai intens pe domeniile fiscale şi pe cele ecleziastice şi mai lent pe cele nobiliare. Au dominat prelucrarea metalelor şi morăritul, care constituia un monopol seniorial. Lumea rurală s-a arătat preocupată în veacul al XVIII-lea de acoperirea nevoilor din cadrul gospodăriei, de confecţionarea uneltelor de muncă şi transport, de procurarea produselor necesare confecţionării îmbrăcămintei.

În principat, secolul al XVIII-lea a însemnat şi o dezvoltare a manufacturilor, mai ales a celor sprijinite de stat, dar şi de unele familii nobiliare (Károlyi, Teleki, Bethlen, Haller, Bornemissza, Kemény). În venit de abia 422.360 de florini, în timp ce din comerţul de tranzit transilvănenii nu câştigau mai mult de 60.000 de florini.

De-a lungul deceniilor care au urmat balanţa s-a dezechilibrat în continuare: în 1777, statistica indica 1.338.213 florini pentru import şi 451.088 de florini la export. Pentru remedierea deficitului, Curtea vieneză a căutat să adopte măsuri protecţionist-

în conformitate cu orientarea politicii economice austriece.

Astfel, comerţul Transilvaniei a fost integrat deschiderilor comerciale imperiale, bazate mai ales pe dezvoltarea raporturilor cu Orientul, în special cu Imperiul Otoman.

Tratatele de pace încheiate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea conţineau şi astfel de prevederi, iar în 1747 s-a semnat un acord

Munca ţăranului sub supravegherea vechilului

din Sibiu şi Braşov. Astfel, mărfurile transilvănene se îndreptau spre piaţa internă a principatului, iar în exterior spre Ungaria,

HARTA POLITICĂ ŞI ETNICĂ A IMPERIULUI

4 Evoluţia politică

Secolul fanariot, văzut de contemporani ca o epocă de înstrăinare, ca o abandonare a valorilor culturale tradiţionale, conturate şi structurate cu

Sublima Poartă, unde veneau să fie confirmaţi în funcţiile cele mai înalte mulţi principi supuşi şi vasali ai sultanului, printre care şi domnii români

Regimul fanariot în Ţara Românească şi Moldova

Regimul s-a instaurat ca urmare a unor acţiuni violente, prin executarea a doi domni, Constantin Brâncoveanu (1714) şi Ştefan Cantacuzino (1716), prin alungarea şi pribegia lui Dimitrie Cantemir, prin exe- cutarea mitropolitului Antim Ivireanul (1716) şi a remarca- bilului cărturar Constantin Can- tacuzino, prin oprobriul şi pri- begia altora, precum Dosoftei, Ion Neculce şi Nicolae Milescu. Acuzat de consecinţe nefaste pentru cele două principate de la răsărit şi sud de Carpaţi, Ţara Românească şi Moldova, văzut ca un regim străin, un instrument al dominaţiei ote XIX-lea (M.Ph.Zallony), voca- bularul epocii consemnându-i pe demnitarii ajunşi pe scaune- le Moldovei şi Ţării Româneşti şi pe negustorii nord- dunăreni cu sintagme ca „grec politic, intelectual şi moral. Cel puţin trei accepţiuni s-au conturat în ceea ce priveşte ter- menii de fanariot/fanariotism: 1. desemnează membrii elitei sociale levantine care acest mediu; 3. într-o accepţie mai largă, termenii denumesc grupul dominant din ţările sud- est-europene a cărui origine şi educaţie erau greceşti. Regimul a fost inaugurat după înfrângerea armatelor ţarului Petru I şi domnului moldovean Dimitrie Cantemir la Stănileşti şi retragerea în Rusia a aces- tuia din urmă. Moldova se afla într-un moment de criză politică şi socială, domnul tră- dase încrederea Porţii, trupele turco-tătare se găseau în ţară, cea mai mare parte a boierimii era în refugiu, iar numeroşi locuitori erau băjeniţi. În atare condiţii, turcii l-au instalat în fruntea ţării pe Nicolae Mavrocordat (1711- 1715)

Nicolae Mavrocordat, domn al Ţării Româneşti, 1716,1719-1730, şi al Moldovei, 1709-1710,1711-1715

Mihail Racoviţă

statutul juridic al Moldovei şi Ţării Româneşti nu se observă, în „veacul fanariot”, o schimbare fundamentală, ele aflându-se sub protecţia tributară a înaltei Porţi. Secolul al XVIII-lea a însemnat totuşi o deteriorare a statutului domniei, marcată prin încălcări ale autonomiei administrative şi ale integrităţii teritoriale a celor două ţări. De asemenea, în a doua jumătate a veacului, ca o consecinţă a războaielor ruso-austro-turce şi a internaţionalizării problemei dunărene, protectoratului otoman unilateral i s-a substituit un protectorat dublu, ca urmare a legalizării dreptului Rusiei de a interveni în favoarea Principatelor Române.

Modificarea raporturilor turco-române a fost determinată de schimbarea radicală intervenită în sistemul administrativ-fiscal otoman ca urmare a introducerii *sistemului ilitizâm* cu două tuiuri. Consacrarea domnului urma un protocol ce cuprindea numirea şi învestirea sa cu însemnele puterii de către sultan, ceremonia de primire la patriarhia ecumenică de la Istanbul şi ceremonia din ţară (ungerea noului domn de către mitropolit şi citirea unui *ferman).* Învestirea şi numirea domnului de către sultan evidenţiază degradarea statutului otomane. Dincolo de aceste aspecte protocolare, de ceremonial, de simbolistica autorităţii domneşti, care au suferit transformări minimale faţă de perioada precedentă, abuzurile şi umilinţele la care erau supuşi voievozii de la Iaşi şi Bucureşti (maziliri, execuţii, confiscări ale averii) exprimă într-o mai mare măsură arbitrarul condiţiei acestora. În „veacul fanariot”, domniile au fost scurte, de unul sau cel mult doi ani. Domniile îndelungate au constituit cazuri excepţionale, cum a fost cea a lui Nicolae Mavrocordat în Ţara Românească (1719-1730) şi cea a lui Mihail Racoviţă în Moldova (1715-1726). Intrigile, venalitatea, abuzurile şi injustiţia au devenit, în aceste condiţii, trăsături fundamentale pentru scena politică românească. Presiunea elementelor alogene a sporit, ca o consecinţă a degradării statutului

Alexandru Scarlat Callimachi

Constantin Mavrocordat a avut, în anii 1730-1769, şase domnii în Ţara Românească şi patru în Moldova

În linii generale, instituţiile centrale ale statului şi-au păstrat principalele trăsături din secolul anterior. Atât în Muntenia, cât şi în Moldova, Sfatul Domnesc a continuat să fie principala instituţie în sprijinul domniei, cu atribuţii de ordin intern, în domeniile fiscal, judecătoresc, administrativ; funcţiile ce vizau politica externă au postelnic, paharnic, stolnic, comis, sluger, pitar). Alături de dregătorii laici, la adunări participau şi mitropolitul cu episcopii, în special atunci când pe ordinea de zi se aflau problemele bisericii. În această componenţă, în actele vremii găsim menţionată instituţia sub numele de Sfat de Obşte sau Sobor. Hotărârile lărgit s-a manifestat ca o adevărată adunare a stărilor, întrunind reprezentanţii laici şi ecleziastici, convocaţi pentru dezbaterea şi aprobarea hotărârilor majore de politică internă. Astfel de întruniri au fost convocate, spre exemplu, în Muntenia la 5 august 1746, iar în Moldova la 6 aprilie 1749, de către domnul Constantin Mavrocordat. Au fost cunoscute, de asemenea, în cursul secolului al XVIII-lea, adunări ale stărilor convocate şi prezidate de mitropolit

Dominaţia habsburgică în Transilvania şi Banat

Instaurarea regimului habsburgic în Transilvania şi Banat, la cumpăna dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, a constituit împlinirea unui deziderat al Casei de Habsburg care se afirmase ca o constantă a politicii imperiale. Recuperarea provinciilor din graniţele fostului Regat Maghiar medieval şi dobândirea de noi teritorii, a provinciilor riverane Dunării, au marcat programul Reconquistei, al expansiunii orientale a Habsburgilor. Pentru împlinirea acestor scopuri, imperialii au desfăşurat o amplă activitate diplomatică şi o extrem de percutantă ofensivă militară. înţelegerea cu stările politice ale Transilvaniei a fost un obiectiv prioritar, mai ales în condiţiile în care soarta acţiunilor militare nu era încă decisă. Încă de la început, aceste acţiuni ce vizau obţinerea acordului stărilor au fost

Arme de epocă. Puşti cu cremene, de proveniență balcanică

provinciei guvernatori pentru administrarea curentă. Iniţial, aceşti guvernatori proveneau din rândurile aristocraţiei filohabsburgice (Ştefan Wesselényi, Sigismund Kornis). A urmat o perioadă de tranziţie, în care nobilii din ţară alternau cu generalii imperiali, pentru ca după anii ’60 guvernatorii să provină doar din afara ţării.
Selectarea înalţilor demnitari dintre nobilii şi militarii austrieci evidenţiază interesele Curţii de la Viena pentru promovarea centralizării şi extinderea reformelor în Transilvania, în faţa unei nobilimi conservatoare.
Banatul a fost supus, la rândul său, unei conduceri militare, mai cu seamă datorită situării sale în proximitatea otomanilor.
Viena a instituit în această zonă o conducere mixtă, militară şi civilă, având în frunte guvernatori numiţi de împărat dintre

administraţiei şi bisericii. În faţa unei lumi eterogene, imperialii au guvernat vastul imperiu prin apelul la un aparat birocratic centralizat. Pentru aceste

Mihail Apafi al II-lea pe o gravură de epocă

fiind însă stimulaţi în ataşamentul lor faţă de Curtea vieneză.
Politica susţinută de Habsburgi în plan confesional a vizat, la rândul său, consolidarea dominaţiei asupra Transilvaniei,

epoca principatului calvin. De asemenea, Habsburgii au urmărit fortificarea catolicismului prin atragerea la unire religioasă a românilor ortodocşi. În

exerciţiu al cultului şi eliminarea barierelor religioase, pentru accesul la oficii şi demnităţi publice civile şi militare.
Nu în ultimul rând, imperialii au mizat în politica de subordonare a Transilvaniei

deceniu al secolului s-a alimentat mitul „bunului împărat”, al suveranului care avea ca obiectiv „fericirea de obşte”, îmbunătăţirea soartei supuşilor printr-o politică raţională în plan economic şi de luminare, de ridicare a condiţiei culturale.
Odată cu stingerea din viaţă a lui Mihail Apafi al II-lea, în 1713, Curtea vieneză n-a mai permis stărilor să-şi exercite dreptul constituţional fundamental, clamat în permanenţă în veacul anterior: *libera electio.*
Împăratul a exercitat prerogativele puterii centrale încă de la sfârşitul veacului al XVII-lea, numind în fruntea provinciei un director suprem sau un guvernator. În exercitarea atribuţiilor lui, acesta avea de respectat o serie de obligaţii formulate prin intermediul instrucţiunilor imperiale. Începând cu anul 1709, a îndeplinit şi funcţia

tele Tablei Regeşti, episcopul catolic, comitele saşilor, alţi consilieri intimi. Comparativ cu perioada principatului autonom, guvernatorul şi Guberniul şi-au pierdut competenţele deliberative, devenind, în consecinţă, simple instituţii executive. Sediul Guberniului, deşi fixat iniţial la Alba-Iulia, a fost mutat la Sibiu, unde a rămas până în 1790, când a fost transferat la Cluj. Traseul instituţiei centrale a Transilvaniei conturează semnificaţii politice evidente, exprimând competiţia şi tensiunile dintre Viena şi stări. La început, intenţionând să câştige bunăvoinţa stărilor, imperialii s-au plasat într-o continuitate faţă de epoca principatului autonom, al cărui centru se afla la Alba-Iulia; când rolul Curţii de la Viena a devenit preponderent în decizia politică privitoare la Transilvania, reformismul

judecată, de for de apel pentru cauzele înaintate de scaunele de judecată ale comitatelor, scaunelor secuieşti şi ale oraşelor libere regeşti. Sentinţele

Cancelarul Mihail Teleki, cel care a deschis calea Habsburgilor în Transilvania

Preşedintele aflat în fruntea Tablei Regeşti era şi preşedintele de drept al Dietei. Fără un sediu stabil la început, din 1737 Tabla Regească şi-a stabilit sediul la Mediaş, pentru ca imediat după mijlocul veacului să

XVII-lea şi din primele decenii ale veacului următor a făcut necesară funcţionarea unei instituţii menite să colecteze contribuţiile militare, dar

denumită Comisariatul Suprem Provincial. În timpul reformismului terezian, acesta a devenit un instrument al modernizării administraţiei financiare din Transilvania. În acelaşi domeniu al administrării resurselor

fiscale şi dijme ecleziastice secularizate. Aflat iniţial în subordinea Guberniului, Tezaurariatul a fost legat de la începutul secolului al XVIII-lea de Cancelaria Aulică, Curtea de la Viena dorind să dispună direct şi necondiţionat de resursele principatului. Datorită situării Transilvaniei într-o zonă de frontieră de maximă tensiune, conflictele cu Imperiul Otoman fiind o constantă pentru veacul Luminilor, imperialii au fost interesaţi în a acorda acestei provincii o organizare militară cât mai eficientă. Pentru a deposeda stările de un posibil instrument de revoltă, de tipul

Friederich Veterani, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, acvaforte

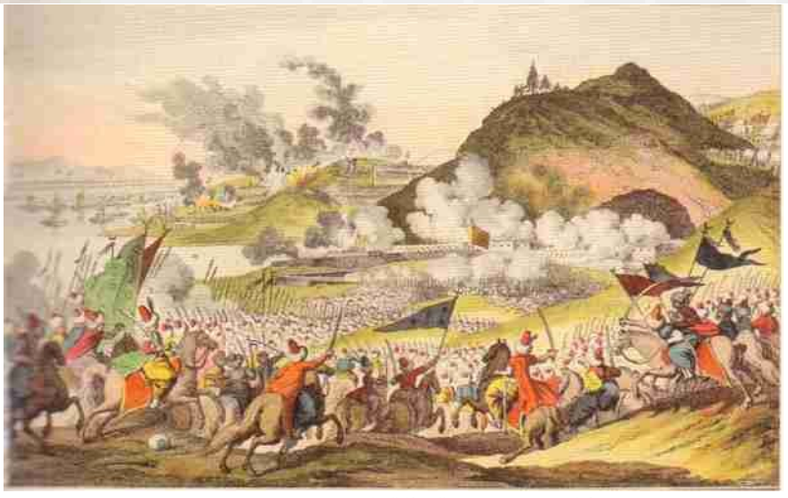

Lupta dată lângă peştera Veterani, în Banat, 17 august 1788 *(reconstituire)*

fiscale şi militare dislocate în Transilvania era realizată prin Cancelaria Aulică. Acest organism, cu sediul la Viena, avea în fruntea sa un vicecancelar aulic; mai târziu, din 1742, un cancelar aulic, care era şi consilier intim al împăratului. Pentru o scurtă perioadă, Cancelaria Aulică a Transilvaniei a fost unificată cu cea a Ungariei, situaţia fiind schimbată după revocarea reformelor iosefine.

Inovaţiile şi prefacerile înregistrate în sistemul instituţional al Transilvaniei evidenţiază şi o altă coordonată de control şi supunere faţă de intenţiile vinciei. În primul rând, solidaritatea stărilor a fost contestată prin limitarea atribuţiilor Dietei (adunarea reprezentativă a ţării) şi prin instaurarea controlului

unele perioade mergându-se până la suspendarea întrunirii acesteia. Dreptul de *libera electio* a fost suprimat, competenţele de ordin politic şi atribuţiile economice ale Dietei au fost limitate, o parte a veniturilor, cele socotite regaliene, au fost transferate Tezaurariatului. În urma presiunilor Curţii vieneze, Dieta Transilvaniei s-a transformat, în timp, dintr-un for legislativ într-o instituţie cu funcţiuni executive

Gravură alegorică înfăţişând

Lupta între otomani şi austrieci,

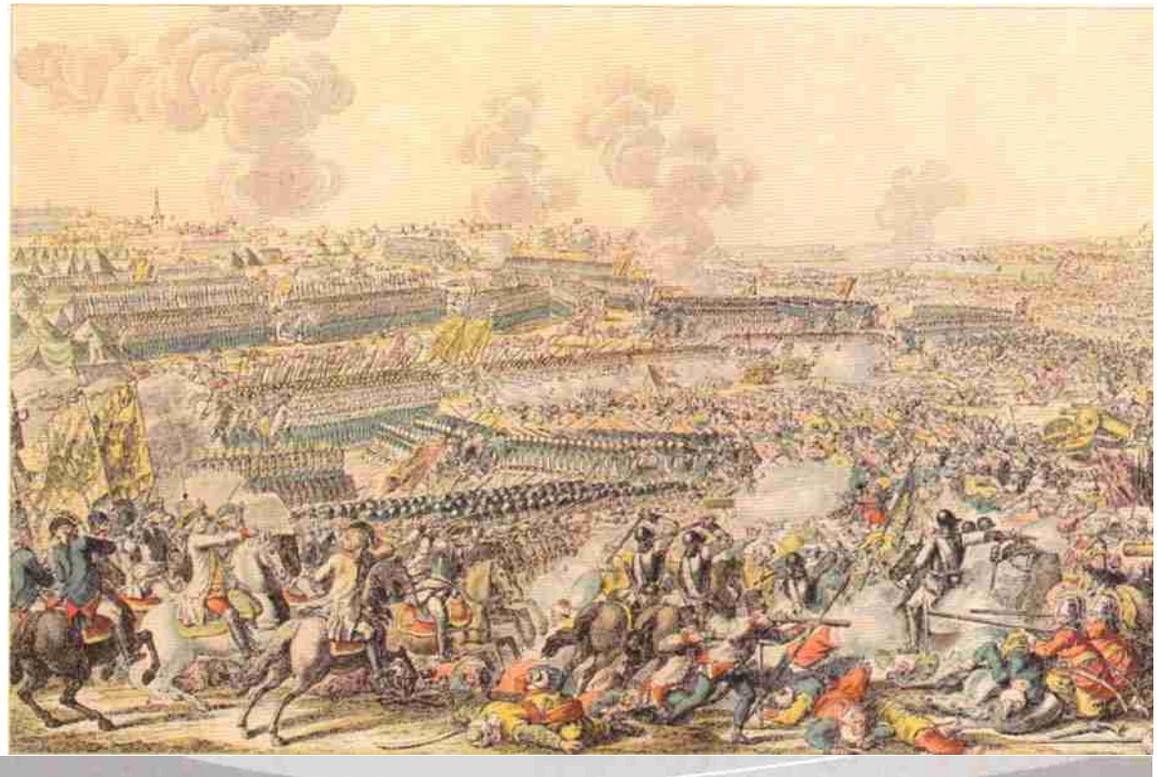

Vienei un bazin fiscal mai larg, mai stabil şi mai sigur.
Transilvania, în urma cesiunilor teritoriale pe seama Ungariei, a fost organizată din punct de vedere administrativ în 10 comitate, 5 scaune secuieşti, cu filiile lor, şi 9 scaune săseşti, cu două districte. Această organi-

continue de judecată, îndeplinea şi atribuţii juridice. El era ajutat de un vicecomite ales de congregaţiile comitatense din rândurile nobilimii locale, de activitatea acestuia legându-se în cea mai mare parte gestio-narea administraţiei şi justiţiei comitatense. Mai activau notari,

sau mai puţin importante.
În timp ce autonomia administrativă a saşilor s-a păstrat în cadrele sale tradiţio-nale, lumea secuiască a suportat o schimbare esenţială. Datorită renunţării la funcţiile ostăşeşti ale secuilor, din rândurile lor nu a mai fost ales niciun căpitan

sar regal, reprezentant direct al împăratului. Această organizare administrativă a durat doar până la revocarea reformelor iosefine, în 1790.
Iniţiativele imperiale interve-nite în secolul al XVIII-lea în Transilvania şi Banat au avut ca obiectiv alinierea şi subordona-

ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SEC. AL XVIII-LEA ŞI LA ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA

Reformismul secolului al XVIII-lea

5

Sfârşitul secolului al XVII-lea marchează trecerea de la „mica” la „marea Europă”, prin recuperarea creştinătăţii orientale şi extinderea frontierelor Europei clasice spre partea răsăriteană a

Stema Imperiului Habsburgic cu blazoanele principatelor componente

Reformismul habsburgic

În Transilvania, conform opiniei lui L. Blaga, veacul al XVIII-lea a început deja în ultimul deceniu al secolului anterior, când Principatul Transilvaniei intra de facto în stăpânirea Imperiului Habsburgic. Încă din secolul al XVI-lea, Habsburgii au pentru succesiunea Regatului Ungar medieval în spaţiul carpato-dunărean, Habsburgii nu au reuşit să împlinească dezideratul stăpânirii Transilvaniei. Datorită crizei pe care a traversat-o puterea otomană în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea, raportul de forţe în zonă s-a modificat decisiv în favoarea Habsburgilor. Folosindu-se de presiunea armatei imperiale, dar şi de tratative desfăşurate cu principele Mihail Apafi (1661-1690) şi cu reprezentanţii stărilor integrate în imperiu. Diploma menţine vechile hotărâri constituţionale ale ţării *(Tripartitum*-ul lui Werböczy, *Approbatae* şi *Compilatae Constitutiones),* recunoscând naţiunile privilegiate şi religiile recepte, românii ortodocşi fiind excluşi în continuare de la viaţa politică a principatului. Actul care a confirmat *de jure* în virtutea dreptului vor apela în permanenţă în faţa încercărilor de schimbare preconizate de imperiali. Din această cauză, eforturile Habsburgilor de a deţine controlul decisiv şi exclusiv în Transilvania au cunoscut sinuozităţi, înaintări şi reveniri. De la 1691 până la 1740, perioadă ce cuprinde domniile împăraţilor Leopold I (1658-1705), Iosif I

Monedă de epocă cu chipul lui Carol al VI-lea

Palatul imperial (Schönbrun) de la Viena

economic, social, fiscal, datorită unei politici reformatoare cu caracter strict pragmatic.

Cele mai semnificative mutaţii s-au desfăşurat pe parcursul unui singur deceniu, 1780-1790. În aceşti ani, în Transilvania, dar şi în restul

Împărăteasa Maria Terezia, pictură de Martin van Meytens

german (*Aufklärung*), prin operele lui Hugo Grotius, Christian Wolff şi Samuel Pufendorf.

Iosefinismul a fost un curent de gândire politico-filosofică şi o practică de guvernare, concretizat prin măsuri care

În 1767, Le Mercier de La Rivière afirma, în lucrarea sa *L'Ordre naturel et essentiel des societés politiques,* că există două tipuri de despotism: unul artificial, „teribil şi dezastruos" şi unul natural, „necesar fericirii supuşilor". Iosif al II-lea a fost un adept al despotismului natural şi, chiar dacă înainte de moarte şi-a abrogat aproape toate măsurile, pentru populaţia românească „tolerată" din Transilvania domnia sa a însemnat naşterea speranţei care, în final, va duce la emanciparea lor politică.

Fundamentele teoretice ale concepţiei de toleranţă iosefină au fost identificate de istoricii austrieci I. Beidtel şi H. Voltelini.

Aceştia au studiat principiile ce se degajă din corespondenţa lui Iosif al II-lea cu Maria Terezia şi informaţiile legate de educaţia împăratului, ajungând la concluzia că originile ideilor toleranţei iosefine se află în principal în

Împăratul Iosif al II-lea, tablou de Georg Decker

aţia în care numărul celor care au altă religie decât cea oficială este atât de mare încât eventualul lor exil ar afecta grav interesele statului, atunci suveranul este „obligat" să-i tolereze.

Forţa şi persecuţia nu vor converti pe nimeni şi oamenii nu pot fi salvaţi contra voinţei lor, credinţa fiindu-le dată de către Dumnezeu. Religia naturală este situată deasupra tuturor religiilor, ea îi obligă pe oameni să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de stat. Suveranul, la rândul său, trebuie să respecte religia supuşilor, iar supuşii trebuie să

A treia sursă a toleranţei iosefine poate fi considerată chiar experienţa personală a împăratului. După cum se cunoaşte, imperiul cuprindea un număr mare de protestanţi care desfăşurau activităţi economice prospere. Cu toate acestea, în 1752 Maria Terezia a abrogat privilegiile deţinute de protestanţii din Boemia, rezultatul fiind declanşarea unei puternice mişcări anticatolice.

Pentru că împărăteasa refuza recunoaşterea libertăţilor

Tronul imperial de la Viena

Imediat după ce a ajuns la conducerea monarhiei, convins fiind că omogenitatea confesională nu este de lungă durată şi nici de dorit, în condiţiile în care ponderea altor religii decât cea oficială era semnificativă în imperiu, Iosif al II-lea a adoptat măsuri concrete. Gradual, a abolit practicile represive tradiţionale la adresa necatolicilor şi a suspendat orice formă de cenzură civilă şi religioasă, între decembrie 1780 şi martie 1781.

La 8 iunie 1782 a emis patenta de abolire a cenzurii.

Primul edict de toleranţă al lui Iosif al II-lea a fost promulgat la Linz, în 13 octombrie 1781, pentru Austria Superioară. Patentele de toleranţă pentru celelalte părţi ale imperiului a fost emise: pentru Ungaria la 25 octombrie, Moravia şi Styria la 27 octombrie, Boemia la 30 octombrie, Krajna la 3 noiembrie, Transilvania la 8 ca principat intrat în componenţa Imperiului Habsburgic, bucurându-se de o relativă autonomie. Titlul de principe al Transilvaniei era deţinut de către împărat, dar el conducea ţara prin guvernatori şi o reprezentanţă la Viena, numită Cancelaria Aulică a Transilvaniei, cu rol de coordonare între monarh şi autorităţile transilvănene. Cancelaria avea în frunte un cancelar atribuţiile, pierzându-şi mai ales prerogativa cea mai importantă, alegerea principelui.

Carol al VI-lea nu a operat modificări în sistemul de guvernare moştenit de la tatăl şi fratele său. Neavând nici puterea şi nici dorinţa de a reforma Fiica lui Carol, Maria Terezia, conştientizând necesitatea centralizării şi a omogenizării vastului Imperiu Habsburgic, a adoptat o concepţie de guvernare radical diferită de de măsuri pe care le putem sesiza atât la nivelul întregului imperiu, cât şi, în particular, în Transilvania. În 1761 s-a creat Consiliul de Stat, o instituţie cu rol consultativ, suprapusă celorlalte oficii aulice. Între 1762 şi 1791 Dieta nu a mai fost convocată nicio singură dată. Această măsură reflectă clar tendinţa puterii stăpânitoare de creştere a ponderii forurilor centrale şi de

EUROPA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA (HARTĂ DE EPOCĂ)

Stema familiei Habsburgilor

centralizare, măsurile introduse în timpul domniei sale lovind puternic în privilegiile stărilor.

În 1782, împăratul a unit cancelariile ungară şi transilvăneană, competenţele noii instituţii cuprinzând toate domeniile de activitate, cu excepţia bisericii, a fundaţiilor, a şcolii şi a cenzurii.

Dacă la începutul secolului al XVIII-lea stările, în

nale pe care se întemeia regimul de stări. Pentru a consolida încorporarea Transilvaniei în imperiu, a numit în administraţie funcţionari catolici, puternic ataşaţi de dinastie. Iosif al II-lea a dus o politică absolutistă de eliminare a tuturor particularismelor locale, statul căpătând în timpul său un aspect dictatorial, împăratul guverna

Terezia, iosefinismul a lichidat şi al doilea bastion al regimului de stări, autonomia jurisdicţională, prin reorganizarea administrativă a Transilvaniei în 10, apoi în 11 comitate, prin decretele din anii 1783-1784.

Principala consecinţă a acestei reforme a fost eliminarea sistemului anacronic al „celor trei naţiuni”, în noile comitate locuind de acum împreună saşi, secui, unguri şi români.

HARTA IMPERIULUI HABSBURGIC CU PORTRETELE DINASTICE

Sub raport juridic, în secolul al XVIII-lea suveranii au urmărit modernizarea şi uniformizarea justiţiei, pentru ca aceasta să fie valabilă pentru toţi locuitorii principatului. În Transilvania funcţiona *Tabla Regia in Magna Transilvaniae Principatu judiciaria.* Justiţia se exercita în două instanţe: Tabula continuă a comitatelor, districtelor şi scaunelor secuieşti şi *Forum Revizorium,* care examina cauzele primului for. În timpul Mariei Terezia s-au generalizat

a împărătesei, elaborată între 1747 şi 1769, prin care puterea statală intervenea în relaţia dintre stăpânii de pământ şi ţărani, încercând o îmbunătăţire a situaţiei acestora din urmă. Un efect favorabil asupra românilor l-au avut şi măsurile de extindere a organizării graniţelor militare şi în Transilvania, în 1761 — 1762. Lipsiţi de drepturi, românii aveau şansa de a obţine, prin înrolare, pământ ereditar, emanciparea din statutul iobăgesc, dezvoltarea învăţământului. Formarea regimentelor de graniţă a jucat un rol deosebit de important în ascensiunea politică a românilor ardeleni şi chiar în îmbunătăţirea situaţiei lor economice. În principat staţionau patru regimente de cavalerie şi două de infanterie. Puterea militară era subordonată direct Consiliului Aulic de Război.

Iosif al II-lea a aplicat în domeniul economic nu doar

Stema Principatului Transilvaniei

Principala consecinţă a acestei legislaţii şcolare a fost dezvoltarea unei elite intelectuale româneşti capabile să susţină, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, lupta pentru emancipare.

În concluzie, prin măsurile adoptate în Transilvania, Curtea vieneză a urmărit, pe lângă omogenizarea şi ridicarea nivelului de dezvoltare al acestei provincii, transformarea tuturor cetăţenilor în supuşi fideli, instruiţi şi capabili de a contribui la nevoile militare şi economice ale imperiului.

■ Reformismul fanariot

Prin impunerea regimului fanariot în Ţara Românească sultanului, Imperiul Habsburgic şi Ţaratul Rusesc, liderii fanarioţi erau integraţi în ierarhia imperiului (înainte de a ajunge domni, ei trebuiau de obicei să fie mari-dragomani), dovedindu-se a fi loiali Porţii pe scaunele domneşti de la Iaşi şi Bucureşti. Soluţia fanariotă a fost deci un compromis între a păstra statutul de autonomie al Principatelor şi a impune administraţia otomană în aceste două teritorii. Înfiinţarea unui paşalâc la nord de Dunăre nu mai era posibilă în veacul

către sultan, fiind consideraţi înalţi funcţionari ai Porţii, deci puteau exercita o autoritate mai mare asupra boierilor. Impunerea regimului fanariot nu a fost însă percepută în societatea românească drept o ruptură cu tradiţia. Chiar şi înainte de anii 1711, respectiv 1716, scaunele domneşti de la Iaşi şi Bucureşti fuseseră ocupate şi de domni greci. Cel mai concludent exemplu este oferit de Nicolae Mavrocordat, cel care a inaugurat regimul fanariot în ambele principate. Domn al

Hrisovul din 5 august 1746 al lui Constantin Mavrocordat prin care era desfiinţată şerbia în Ţara Românească

Ioan Vodă Caragea este autorul indirect al Legiuirii Caragea

fanarioţi au început să încalce privilegiile boierilor.

Într-adevăr, secolul fanariot (1711/1716-1821) poate fi definit ca unul al reformelor: toate domeniile vieţii sociale - finanţe, agricultură, justiţie, administraţie, biserică şi cultură - au suferit un proces de largă reorganizare, care a dus la fondarea societăţii româneşti moderne.

Secolul al XVIII-lea a marcat apogeul exploatării otomane; pe lângă cererile de bani, grâu, oi, lemn etc., mai erau şi sumele considerabile plătite de către fanarioţi Porţii pentru a sumele fiind de regulă recuperate prin taxe noi. Astfel, domnii fanarioţi erau prinşi într-un cerc vicios; pentru a satisface cererile Porţii şi pentru a uşura criza fiscală şi demografică, erau constrânşi la reformarea sistemului de impozitare, pentru a asigura stabilitatea şi a lărgi numărul ţăranilor contribuabili. Din păcate, absenţa oricărei reglementări cu privire la cererile materiale ale Porţii şi rivalitatea pentru tron au ruinat orice efort de a introduce o disciplină fiscală prin specificarea valorii taxei şi a timpului în care aceasta trebuia să fie plătită. În ciuda acestor obstacole, Nicolae Mavrocordat şi îndeosebi fiul său Constantin au încercat să reorganizeze sistemul fiscal. Măsurile luate de Constantin Mavrocordat constau în stabilirea unei taxe generale ce putea fi plătită în patru rate, în abolicontextul păstrării autonomiei Ţării Româneşti şi a Moldovei, boierii şi-au păstrat doar funcţia de parteneri ai principelui la guvernarea ţării. Subordonarea boierilor autorităţii principelui era necesară pentru a întări controlul otoman asupra Principatelor şi a înăbuşi orice efort al pretendenţilor locali de a suprima acest control. Această alianţă a fost, de asemenea, una dintre ţintele reformismului fanariot. În ceea ce priveşte populaţia de pe domeniile pe acelaşi domeniu timp de cel puţin doisprezece ani. În Ţara Românească s-a manifestat, în paralel, o tendinţă opusă, care stabilea un sistem de datorii pentru şerb, statutul acestuia fiind astfel apropiat aceluia al ţăranului liber aflat pe domeniul boieresc cu contract de muncă. Pentru a pune capăt migraţiilor populaţiei rurale, care căuta să găsească un sistem cu datorii feudale mai uşoare, principele a căutat să uniformizeze obligaţiile

Legiuirea Caragea. Arhimandritul Dionisie Plumbuiteanul, epitropul Mănăstirii Cotroceni, înfăţişează Condica lăcaşului spre întărire domnitorului Ioan Gheorghe Caragea, prin mijlocirea marelui logofăt Mihalache Manu

fiscală cauzată de fuga ţăranilor împovăraţi de taxele copleşitoare impuse de predecesorul său Mihail Racoviţă, Constantin Mavrocordat a decretat, pe 1 martie 1746, că şerbii care vor reveni în ţară vor deveni oameni liberi. Urmarea firească a fost desfiinţarea şerbiei; astfel, pe data de 5 august 1746, şerbia este condamnată ca venind în contradicţie cu învăţătura creştină. Stăpânii de şerbi au fost rugaţi să îi elibereze pe aceştia pentru a-şi mântui sufletele, cei care refuzau să o facă fiind obligaţi să accepte zece taleri din partea şerbului în schimbul libertăţii. În acest fel, cele două categorii de ţărani au fost unite, cu toţii devenind arendaşi, cărora le revenea obligaţia de a lucra douăsprezece zile pe an pentru moşierul lor. Dijma a rămas, în continuare, elementul de bază al rentei feudale.

În Moldova, unde

Grigore Ghica

elimina competenţele judiciare locale, Constantin Mavrocordat a numit o pereche de ispravnici în fiecare judeţ din Moldova şi Valahia, aceştia având competenţe administrative, fiscale şi judiciare. Pentru a proteja contribuabilii în faţa abuzurilor funcţionarilor domneşti care ar fi putut căuta beneficii pe cheltuiala lor, Constantin Mavrocordat a introdus salari-

Scarlat Callimachi (1816—1817) în Moldova, conţinând influenţe franceze şi austriece.

Reformele fanariote au fost lipsite de continuitate, deoarece, cu excepţia domnilor Nicolae şi Constantin Mavrocordat şi Alexandru şi Constantin Ipsilanti, principii au fost personalităţi slabe şi deseori doar nişte profitori.

Prin efortul lor de a elimina elementele perimate ale

cum ar fi cazul împăratului Iosif al II-lea, care a abolit şerbia în Transilvania cu patru decenii mai târziu decât Mavrocordat în Ţara Românească şi Moldova.

Există totuşi o diferenţă între domnii fanarioţi şi despoţii luminaţi ai Europei secolului al XVIII-lea: în timp ce aceştia din urmă au introdus elemente capitaliste în sistemul feudal fără să-i modifice temeliile, principii fanarioţi au modernizat societatea Moldovei şi a Valahiei prin dezvoltarea mecanismului de exploatare feudală în

Alexandru Ipsilanti

6 Iluminismul politic românesc

Întărirea bisericii unite s-a făcut prin sporirea numărului credincioşilor, prin obţinerea unor domenii funciare în stare să suporte întreţinerea şi prosperitatea bisericii, prin

Catedrala catolică din Alba-Iulia

Ioan Inochentie Micu-Klein (1692-1768)

Caracterizat ca un Aufklärer, episcopul greco-catolic Inochentie Micu-Klein a dezvoltat un program de edificare instituţională, culturală şi politică cu o viziune amplă, în numele întregii naţiuni române din Transilvania. Acest clerului unit, în strădania de aliniere a sa la preceptele vieţii morale, de asanare a condiţiilor sale de existenţă. În planul politicii naţionale, demersurile episcopului i-au vizat atât pe clerici, cât şi pe laici, de la nobilii români din Făgăraş, Hunedoara şi Chioar la solicitat o mai largă reprezentare a clerului în Dietă şi un post de consilier în Guberniu, încât, aşa cum afirma în 1735 episcopul, „să nu se hotărască nimic de noi fără de noi şi în absenţa noastră”. Samuil Micu a descris astfel cele două direcţii ale activităţii episcopului Inochentie Micu — consolidarea instituţională şi a identităţii bisericii unite şi afirmarea naţiunii române într-o poziţie politică similară cu a celorlalte naţiuni ale Transilvaniei (maghiari, saşi, secui): „dacă au venit în Ardeal Viena şi Roma, însuşi papei Benedict al XIV-lea. Cererile sale au fost reluate, dezvoltate, argumentate în repetate rânduri, formulate în numele tuturor românilor uniţi, de la cler şi nobilime la micii slujbaşi, militari şi ţărani. Argumentarea revendicărilor, formulate în numele întregii naţiuni române, al preoţilor şi laicilor uniţi, s-a dezvoltat într-o triplă perspectivă. Pe de o parte, episcopul a invocat cele două diplome ale unirii cu Roma, mai ales prevederile celei de-a doua Diplome leopoldine

Ioan Inochentie Micu-Klein

istoric, al vechimii românilor în Transilvania, al originii lor romane, al continuităţii de vieţuire pe aceste meleaguri, un orizont recuperat de neobositul episcop din *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* al domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir.

Nu în ultimul rând, registrul argumentelor cuprinde şi cameralismul habsburgic. În faţa acuzaţiilor de inconsistenţă a unirii religioase, Viena a dispus în 1739 realizarea unei duble conscrieri confesionale a românilor, una de către oficialităţile laice din comitate, districte şi scaune, alta de către autorităţile ecleziastice. În urma acesteia din urmă, Inochentie Micu-Klein a dovedit numărul dominant al românilor faţă de celelalte naţiuni şi, în consecinţă, aportul lor mai însemnat la purtarea sarcinilor fiscale, publice şi militare. Deschis ideilor cameralismului,

Catedrala greco-catolică din Blaj

nilor a preocupat şi preoţimea ortodoxă, dar mai cu seamă pătura funcţionarilor imperiali şi a ofiţerilor de origine română. Elita românească şi-a asumat o formaţie în principalele centre culturale ale Europei catolice, Roma şi Viena, şi în acelaşi timp a dezvoltat o pepinieră de intelectuali în plan local, printr-o atenţie deosebită arătată politicii şcolare, toate acestea în ambianţa benefică a

întregi, se păstrează în limitele constituţionalismului şi ale petiţionalismului politic inaugurat de Inochentie Micu-Klein. Cu o bază socială mai largă, întrunind cele două biserici româneşti şi fiind expresia societăţii civile, a corpului funcţionarilor şi ofiţerilor români, mişcarea naţională a continuat să promoveze cauza românească la Curtea de la Viena prin intermediul memoriilor politice. Legalişti şi dinas-

Revendicările *Supplexului* au reluat problemele integrate programului politic românesc de către Inochentie Micu-Klein, dar au adăugat şi altele noi, produse ale epocii postiosefine. Actul s-a făcut ecoul conştiinţei naţionale româneşti, fundamentând la nivelul elitei sociale principalele deziderate: egalitatea cu „naţiunile” istorice (maghiari, saşi, secui), accesul la funcţiile din administraţie şi la corpurile reprezentative ale vieţii politice, reprezentativitate proporţională în cadrul instituţiilor locale,

Supplex Libellus Valachorum

SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.
CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSSILVANI.
CLAVDIOPOLI

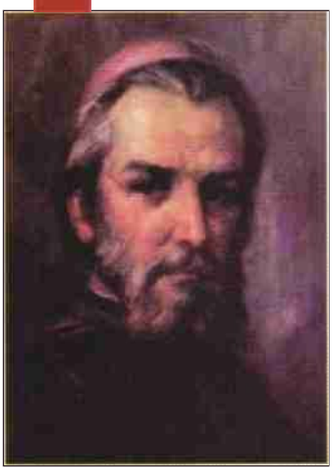

Ioan Inochentie Micu-Klein

Petru Maior

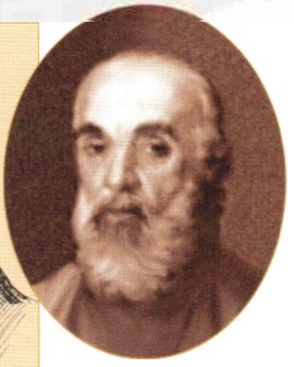

Ignatie Darabant

sale, indivizii, de la natură, din naştere, fiind egali, doar „răutăţile timpului” şi inechităţile sociale marginalizându-i; d) în fine, principiile politicii cameraliste şi ale fiziocratismului impuneau să se ţină seama că românii erau cei mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei şi în aceeaşi măsură contribuabilii asupra cărora cădeau cele mai numeroase sarcini economice şi militare; or, la impuneri egale, românii solicitau cel puţin un tratament similar cu al celorlalte „naţiuni” ardelene.

Programul politic românesc cuprins în *Supplex* tindea să

pentru limitarea posibilităţilor de exprimare ale reprezentanţilor naţiunii române au determinat, pe de o parte, abuzuri şi acuzaţii de complicitate cu Răscoala lui Horea, iar pe de altă parte timorarea unora dintre conducători, dar şi evidenţierea unor atitudini ferme din partea altora. Între cei vizaţi ca extrem de ostili s-au numărat Ladislau Pop, fost vicecomite al Hunedoarei, cancelistul Aron Pop şi Iosif Meheşi, secretar la Cancelaria Aulică din Viena. În adunarea comitatensă a comitatului Hunedoara, întrunită la 2 iunie 1790, s-a redactat o petiţie trimisă Guberniului în care se cerea scoaterea acestor români din slujbe. Justificarea acestei petiţii rezida în faptul că funcţionarii Cancelariei Aulice trebuiau să fie din rândul stărilor, în timp ce Iosif Meheşi era feciorul unui simplu popă valah

Împăratul Leopold al II-lea

de la un capăt la altul istoria principatului. Spectrul răscoalei ţărăneşti a fost cel care, în 1437, a determinat consolidarea unei uniuni frăţeşti a stărilor şi privilegiaţilor din Transilvania, pedepsirea aspră a tentativelor de insubordonare revenind, în primă instanţă, ordinelor privilegiate. Stările s-au afirmat ca apărătoare ale propriilor libertăţi şi privilegii, ale constituţionalismului şi ordinii publice, în timp ce românii erau văzuţi ca insurgenţi, nesupuşi şi de condiţie socială inferioară, aflaţi în afara „ţării” legale. Tocmai în opoziţie cu această atitudine a stărilor s-au angajat primele acţiuni petiţionare românești menite să

apoi Guberniului ardelean, solicitând creşterea numărului românilor în Dietă. Ioan Para şi Petru Maior au redactat o petiţie adresată Dietei transilvănene, în speranţa prezentării sale, în cele din urmă, împăratului Leopold al II-lea. Cu toate că nu a fost până la urmă înaintat Curţii de la Viena, memoriul a avut o semnificaţie deosebită în lupta politică a românilor ardeleni, îndeosebi prin coerenţa ideilor şi argumentelor aduse în sprijinul revendicărilor. Mai mult decât atât, această petiţie a însemnat şi o lărgire a bazei sociale pe care s-a întemeiat şi în numele căreia a fost elaborat programul naţiunii

şi consecinţelor sale, *Supplex Libellus Valachorum* (1791). La redactarea memoriului au contribuit: Iosif Meheşi, Ioan Piuariu Molnar, Ignatie Darabant, Ioan Cosma, Aron Pop, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu ş.a.

Documentul evidenţiază, într-o formă comprehensivă, temeiurile istorice şi juridice în virtutea cărora se justificau postulatele emancipării naţiunii române.

„Gravaminele" naţiunii române exprimate în *Supplex* au fost următoarele:

1) să fie revocate şi desfiinţate în mod public numirile odioase şi pline de ocară, nedemne şi nedrepte, la adresa românilor, ca acelea de toleraţi, admişi, nesocotiţi între stări, iar naţiunea română să fie pusă în toate drepturile civile şi regnicolare;
2) să fie respectate drepturile naţiunii române ca ei şi tot aşa să se procedeze şi la numirile noi şi înaintările în slujbe fie la oficiile aulice, fie la cele provinciale;
5) unităţile administrative cu majoritate românească să aibă şi numire românească, celelalte să poarte nume mixte ori să-şi păstreze numele după râuri şi cetăţi. Să se declare că toţi locuitorii principatului, fără deosebire de naţiune sau religie, trebuie să se bucure, după starea şi condiţia

Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, simbol al Secolului Luminilor

Micu-Klein — egalitatea formală şi de drept cu celelalte naţiuni ale Transilvaniei şi accesul românilor la funcţii şi oficii publice; apoi, de revendicările având la bază reformismul terezian şi iosefin - eliminarea discriminărilor confesionale, concivilitatea, principiul reprezentativităţii, al echităţii sociale (la sarcini egale, drepturi egale), în spiritul dreptăţii faţă de toţi supuşii. Formularea cererilor în numele decât toate celelalte, e naţiunea română din Transilvania", întâietatea românilor în Transilvania este evocată în spiritul tradiţiei umaniste, unde originea antică a neamului conferă prestigiu şi eroism, dar are şi implicaţii emoţionale directe pentru Habsburgi, al căror imperiu era intitulat Romano-German, în timp ce românii din Transilvania nu erau alţii decât moştenitorii romanilor lui Traian. În antiteză cu condiţia umilă a prezentului, autorii *Supplex*-ului se revendicau de la gloria romană, pierdută de români prin „răutatea vremurilor" şi „injuria timpurilor". În această secvenţă se conturează dinasticismul românilor, în spiritul absolutismului luminat şi al iosefinismului, prin apelul la tron şi împărat pentru îndreptarea unei injustiţii istorice. De asemenea, memoriul arată că românii au convieţuit cu ungurii

ţia veche, ci numai interpretări şi adăugiri ale compilatorilor cu formulări tendenţioase şi injurioase. Din acele timpuri, luând de bune formulările la adresa naţiunii române, de „venetică'', „admisă” şi „tolerată” în ţară pentru „folosul public”, românii au ajuns în „răutatea vremurilor”, la starea critică lipsită de „drepturi cetăţeneşti şi politice” de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, în ciuda recunoaşterii drepturilor lor de către împăraţii luminaţi care au fost Leopold I, Maria Terezia şi mai cu seamă Iosif al II-lea.

Argumentelor de ordin istoric şi juridic în revendicarea drepturilor cetăţeneşti şi politice în favoarea naţiunii române, autorii petiţiei le alătură justificări izvorâte din raţionalismul Luminilor şi din cameralismul habsburgic. Pe lângă vechimea de necontestat a românilor în principat, cei care au săi supuşi, clerul, nobilimea, starea militară şi cea orăşenească a întregii naţiuni române din Transilvania”, *Supplex*-ul ilustrează ideile *Aufklärung-ului* austriac, sub semnul căruia şi-au desfăşurat activitatea erudiţii proveniţi din rândurile românilor, instruiţi în teologie şi în istoria dreptului natural, în ştiinţele pozitive ale naturii, în dreptul constituţional şi administrativ şi, în egală măsură, în istorie, filologie, lingvistică şi didactică. În spiritul Luminilor, această generaţie şi-a asumat o responsabilitate civică circumscrisă unei pedagogii naţionale, punându-se în slujba emancipării politice şi culturale a neamului din care provenea.

Memoriul a fost trimis Curţii de la Viena, prin poştă, de la Buda, de către episcopul Ignatie Darabant, de el legându-se speranţa obţinerii drepturilor şi libertăţilor românilor putea asigura românilor dreptul concivilităţii, libertatea religioasă fără deosebire de confesiune, un tratament adecvat pentru cler şi propagarea culturii în mase. Dieta fiind ostilă oricărei modificări a vieţii constituţionale a Marelui Principat, întrucât era formată în proporţie de 85% din nobili, iar din punct de vedere etnic din 90% maghiari şi 10% saşi şi secui, memoriul românilor a stârnit în timpul dezbaterilor indignare. A fost contestat şi fundamentul istoric al actului, românii fiind consideraţi venetici din ţările vecine, doar cei din

Ecoul memoriului a persistat, în schimb, de la adnotările critice ale lui Karl Eder la reprezentanţii Şcolii Ardelene, girând programul politic general al românilor transilvăneni până la începutul secolului al XX-lea.

Mişcarea politică de emancipare în Ţara Românească şi Moldova

Principala preocupare a gândirii politice din Principatele Române de-a lungul veacului Luminilor şi în epoca ideilor democratice a constituit-o statutul internaţional al celor două ţări. Problema se

Stema Imperiului Otoman

a veacului al XVIII-lea, a deschis lupta pentru recunoaşterea vechilor capitularii, ce conservau autonomia Ţărilor Române.
Domnii străini au adus în Principatele Române alaiuri de negustori şi cămătari levantini care au monopolizat funcţiile şi demnităţile publice, administrative, juridice, economice şi bisericeşti. Cu rădăcini în secolul al XVI-lea, mişcarea antigreacească a devenit o coordonată esenţială a politicii de emancipare naţională. Deposedarea de privilegii politice, de avantaje în planul vieţii economice a generat structurarea opoziţiei boierimii autohtone, care şi-a asumat programul politic ce reclama respectarea vechii autonomii.
Revendicarea revenirii la domniile pământene spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, în timpul tratativelor de pace desfăşurate la Focşani şi Bucureşti, s-a circumscris antecedentelor din dominaţiei otomane şi, deopotrivă, în îndreptarea rânduielilor din planul politicii interne.
Formularea programului emancipării naţionale a revenit elitei boiereşti şi clerului din Ţara Românească şi Moldova. Ataşat profund intereselor acestor grupuri sociale, programul urmărea modernizarea societăţii româneşti, evidenţiind ecoul ideilor liberale. Stabilirea locului Principatelor Române în politica Europei Centrale şi de Sud-Est a constituit o permanenţă a preocupărilor clasei politice româneşti.
Gândirea politică românească s-a îndreptat pentru început spre fondul de idei conceput şi elaborat la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la debutul veacului al XVIII-lea, în epoca pe care elita o vedea ca una de maximă afirmare a spiritualităţii româneşti, izolarea de tendinţele gândirii politice

Matei Ghica

regiune. În a doua jumătate a veacului, în timpul domniilor lui Constantin Racoviţă şi Matei Ghica, se intensifică mişcarea revendicativă a boierimii autohtone, conducătorii fiind închişi şi exilaţi. Dar cea mai intensă activitate politică desfăşurată de partida boierimii autohtone s-a desfăşurat în timpul războiului ruso-turc dintre anii 1768 şi 1774, pe vremea domnitorilor Alexandru Ipsilanti şi Grigore al III-lea Ghica.
Programul revendicărilor politice s-a structurat pe două paliere: împotriva domniilor fanariote şi a dominaţiei otomane.

bisericească, ca şi cea politicească, districtele, mahalalele, localităţile, ţara”[1].
Lupta de emancipare naţională a românilor din Principatele Dunărene a afirmat de-a lungul secolului al XVIII-lea trei generaţii de cărturari. Prima a fost o grupare omogenă, provenită din rândurile marilor boieri şi ale înalţilor prelaţi (Mihai Cantacuzino, Ienăchiţă Văcărescu, Gavril Callimachi).
Această unitate s-a dizolvat în cadrul celei de-a doua generaţii, unii cărturari militanţi având o origine modestă, din

Dinicu Golescu

1. C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea literară a lui Naum Râmniceanu,*

Alexandru Villara, Manolache Drăghici, Vasile Ponor, Grigore Pleşoianu, Gheorghe Asachi).

Mişcarea politică de emancipare a românilor s-a alimentat din orizontul ideatic al cărturarilor de la sfârşitul secolului al XVII-lea, dar mai ales din opera lui Dimitrie Cantemir. Ideile sale, promovate de cărturarii iluminişti, au fundamentat principalele scrieri şi programe de reformă, teoria capitulaţiilor şi argumentele privind drepturile istorice ale Moldovei şi Ţării Româneşti, unitatea de civilizaţie românească. Un alt nivel al resurselor de fundamentare teoretică a programului de emancipare naţională se regăseşte în literatura pareneticî, în sfaturile morale şi politice redactate pentru uzul capetelor încoronate, cu o tradiţie medievală. La acestea s-au adăugat valorile iluministe, o mai strânsă bile de către mintea omenească.

În acest sens, raţiunea a fost văzută ca o însuşire exclusiv omenească, ceea ce conferea omului rolul de „conducător al tuturor celor de pe pământ”.

În acest context, marcat de spirit critic şi raţionalism, s-a structurat programul politic al emancipării românilor, care, utilizând ca armă politică regim politic al ţărilor lor.

Teoria capitulaţiilor, formulată şi argumentată de Cantemir în plan istoric, a câştigat o semnificaţie politică, bucurându-se de o largă popularitate până la mijlocul veacului al XIX-lea. La fel, conştiinţa etnicului şi ideea unităţii românilor au depăşit cadrul interesului ştiinţific, devenind argumente în

Lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Istoria creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman*, foaia de titlu a ediţiei de la Londra, 1734

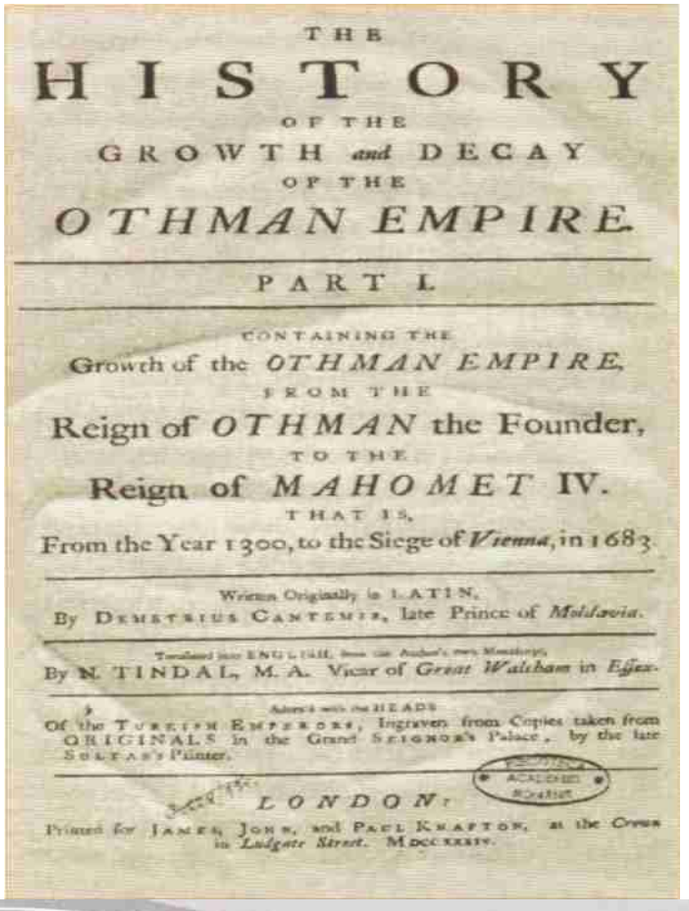
THE
HISTORY
OF THE
GROWTH and DECAY
OF THE
OTHMAN EMPIRE.
PART I.
CONTAINING THE
Growth of the OTHMAN EMPIRE,
FROM THE
Reign of OTHMAN the Founder,
TO THE
Reign of MAHOMET IV.
THAT IS,
From the Year 1300, to the Siege of Vienna, in 1683.
Written Originally in LATIN,
By DEMETRIUS CANTEMIR, late Prince of Moldavia.
By N. TINDAL, M. A. Vicar of Great Waltham in Essex.
Adorn'd with the HEADS
Of the TURKISH EMPERORS, Ingraven from Copies taken from ORIGINALS in the Grand SEIGNOR's Palace, by the late SOLTAN's Painter.
LONDON:
Printed for JAMES JOHN, and PAUL KNAPTON, at the Crown in Ludgate Street. MDCCXXXIV.

Iluminismul politic românesc

Ideile politice conturate în cadrul programului de emancipare naţională în Ţara Românească, Moldova şi Transilvania au evoluat de-a lungul secolului al XVIII-lea sub auspiciile curentelor dominante ale gândirii politice europene, în contextul preiluminismului şi iluminismului, contribuind la conectarea societăţii româneşti la dialogul culturii şi civilizaţiei continentului. Mişcarea politică românească s-a aliniat unor mai vechi deziderate, formulate spre sfârşitul veacului al XVII-lea, în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino (1678-1688), Constantin Brâncoveanu (1688-1714) şi Dimitrie Cantemir (1710-1711), care sintetizau un program politic orientat spre redobândirea autonomiei faţă de puterea suzerană, utilizând, de data aceasta, perspectiva modernă

2. V. Georgescu, Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750-1831, Bucureşti, 1972, p. 164.

Lupta dintre otomani, austrieci şi ruşi pe râul Râmnic *(reconstituire)*

integrarea românilor în viaţa politică a ţării, întemeiată pe suportul unirii cu biserica Romei.

Ideile preiluminismului românesc arată o evoluţie organică, cu rădăcini în literatura istorică barocă, focalizată asupra relevării originilor, şi în spiritul cantemirian al unităţii de civilizaţie din întregul spaţiu românesc. Argumentul istoric a alimentat revendicările politice româneşti, justificând şi aspiraţiile legate de stabilirea unor raporturi juridice bazate pe încheierea pactului dintre suverani şi supuşi.

Regimurile politice fanariot şi habsburgic au permis, în contextul reformismului promovat, o şansă de afirmare a particularităţilor provinciale. Îndreptate împotriva practicilor tradiţionale şi atitudinilor conservatoare, menite să schimbe sistemul constituţional şi instituţional al provinciilor, în urma măsurilor redeschis ostilităţile pe frontul dunărean în 1768, a stimulat cererile boierilor români, în contextul afirmării pretenţiilor de protectorat ale Imperiului Ţarist. Expresia luptei politice o constituie memoriile şi petiţiile boierilor adresate marilor puteri în timpul tratativelor de pace de la Focşani. Aceste acte ilustrează tradiţia cantemiriană, care accentuează rolul capitulaţiilor în reglementarea relaţiilor dintre înalta Poartă şi Principatele Române. Se resimt însă şi influenţele şcolii dreptului natural, ale ideologiei absolutismului luminat („slobozenie”, „omenire”, „obştesc”, „public”, „constituţie”, „virtute”), acestea din urmă angajând şi un vocabular tipic obiectivelor de emancipare („patrie”, „patriot”, „naţiune”, „neam”). În deceniul al optulea, apelul la conceptele moderne a devenit mult mai frecvent. Din anul 1775 a pătruns în vocabularul politic românesc sintagma „dreptul naţiunilor”, iar peste alţi câţiva ani conceptul de libertate a căpătat o semnificaţie aparte pentru programul politic de emancipare al Principatelor Române.

Regimurile politice fanariot şi habsburgic au permis, în contextul reformismului promovat, o şansă de afirmare a particularităţilor provinciale. Îndreptate împotriva practicilor tradiţionale şi atitudinilor conservatoare, menite să schimbe sistemul constituţional şi instituţional al provinciilor, în urma măsurilor (janseniste şi galicane) au stimulat desfăşurarea amplei opere de consolidare şi instituţionalizare a culturii naţionale, dezvoltând premisele dezvoltării ideologiei emancipării naţionale. În cazul Transilvaniei, preponderentă a fost influenţa germană, în vreme ce în Ţara Românească şi Moldova aceea franceză. Orientarea programului politic a cunoscut note şi accente distincte, cu precădere înspre statutul internaţional în cazul boierilor munteni şi moldoveni şi înspre egalitatea constituţio-

3. Ibidem, p. 183.

7 Mişcări ţărăneşti

Secolul al XVIII-lea, sub impulsul şi impactul modernizării, a provocat şi o lărgire a sferei socialului, problematica ţărănimii dependente din Transilvania devenind una de drept public.

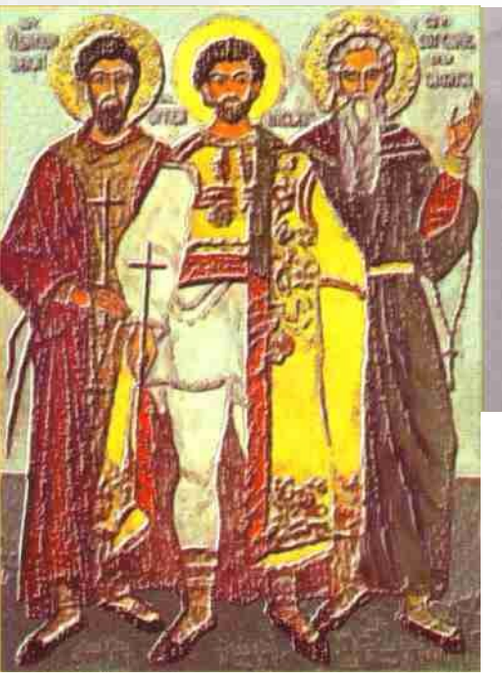

Sofronie de la Sălcioara, Visarion Sarai şi Ioan de la Sălişte reprezentaţi pe icoană în chip de sfinţi

Acţiunile ţărăneşti au vizat două aspecte, social şi confesional; în amândouă cazurile însă, încăr-cătura lor „naţională" a fost evi-dentă: prin număr, ţăranii români dominau mediul rural ardelean, asigurând un caracter româ-nesc preponderent mişcărilor din secolul al XVIII-lea; la fel, revendicările formulate — în ceea ce priveşte aspectele confesiona-le, apărarea şi fortificarea „legii strămoşeşti", a ortodoxiei - au însemnat o întemeiere în nume ţărănesc a problemei româneşti din Transilvania.

Mişcările lui Visarion şi Sofronie

Pistol cu cremene de epocă

biserica ortodoxă sârbească a fost, în acele perioade de tulbu-rări religioase, susţinătoarea cea mai fervent a mişcărilor pentru revenirea la ortodoxie. Situaţia s-a agravat după exilarea şi moartea episcopului Inochentie Micu-Klein, când unirea religioasă a ajuns într-o adevărată criză. Unirea nu adu-sese pentru români rezultatele prevăzute în angajamentele Habsburgilor, nu fuseseră res-pectate condiţiile la care aceştia subscriseseră prin diplomele uni-rii. În plus, la nivelul maselor ţărăneşti domnea ignoranţa în legătură cu schimbarea apărută în confesiunea lor. Cu zăpadă care, rostogolindu-se, se îngroaşă mereu, acţiunea pornită de Visarion creştea, se extindea din ce în ce mai mult.

În deceniile al cincilea şi al şaselea au apărut tot mai mulţi „agitatori" (atât localnici, cât şi proveniţi din Ţările Române extracarpatice) şi au avut loc violenţe împotriva uniţilor şi preoţilor lor.

Mişcările antiunire şi pentru revenirea la ortodoxie benefi-ciau de un larg sprijin extern.

Imperiul Rus, erijat în protector al ortodoxiei, a intervenit în hirotonirile tot mai frecvente de preoţi făcute dincolo de Carpaţi. Cel mai important susţinător al ortodoxiei tran-silvane a fost mitropolitul sârb de la Karlowitz, Pavel Nenado-vić. În dorinţa de a-şi extinde jurisdicţia şi în Transilvania, acesta a pornit mai întâi acţiuni de reconvertire a românilor la ortodoxie. Teritoriului locuit de români ortodocşi pe care Karlowitzul îl deţinea în juris-dicţie i s-a adăugat ţinutul Băl-magiului, prin revenirea la orto-doxie. În Ardeal, doar

includerea în cadrul acestor privilegii de care beneficiau sârbii pare să fi fost motivul principal al orientării românilor spre Karlowitz, speranţă întreţinută în permanenţă de Nenadović.

Faptul că mitropolitul sârb a fost conducătorul din umbră al mişcărilor anticatolice reiese din modul cum îl numeau românii ardeleni: „mitropolit al Carloveţului şi arhiepiscop a tot norodul sârbesc şi românesc, a bisericii răsăritului, legii greceşti" şi din faptul că nu cereau niciodată revenirea sub jurisdicţia Ţării Româneşti, ca înainte, ci încadrarea în ierarhia sârbească.

La propunerea mareşalului Uhlfeld (preşedintele conferinţei ministeriale din vara anului 1758), opozant al ideii de acordare a unui episcop ortodox românilor din Transilvania, s-a hotărât ca toate măsurile luate în vederea rezolvării situaţiei din Ardeal

Conform actelor oficiale din epocă, acesta s-a născut în satul Cioara din comitatul Hunedoara, iar numele de botez era Stan Popovici, ceea ce pare să indice că provenea dintr-o familie de preoţi. A fost hirotonit în Ţara Românească, unde se pare că a fost făcut şi monah, primind numele de Sofronie. Nu se ştie când s-a întors de acolo, dar din documente reiese că în iunie 1756 se afla în Cioara, satul său natal. În mai 1757 era încă tot acolo, după cum reiese dintr-o plângere a românilor ardeleni către mitropolitul sârb, în care se spune că Sofronie îşi făcuse un schit în mijlocul codrului, unde avea şi câţiva copii pe care îi învăţa carte. Fobirăul din Vinţ şi doisprezece unguri i-au distrus schitul şi chiliile, iar Sofronie a scăpat doar cu fuga.

Ce a făcut între 1757 şi 1759

Blazon Habsburgic din Transilvania

imitând modelul „sfinţilor", al asceţilor, folosit şi de Visarion.

Adversarii îl descriau ca pe un om bine hrănit, adică tocmai opusul „sfinţeniei", cu părul lung şi „negru ca un ţigan".

În aparenţă o fire blândă, dar în realitate „om de fire aspră şi turburată", care predica neunirea „nu doar cu gura, ci şi cu bota". Purta haine obişnuite româneşti, avea pe cap căciulă de miel şi opinci „de mătase" (trebuia să aibă totuşi un atribut care să-l diferenţieze!). Umbla prin ţară însoţit de o strajă de doisprezece oameni şi de un alai de două sute de persoane, „potrivit cu sfinţenia"

Nu trebuie uitate nici „scrisorile de la Curte" pe care Sofronie pretindea că le are, afirmând că vine „din porunca împărătesei", care ar fi consimţit la alungarea preoţilor uniţi.

Mişcarea lui Sofronie urmează îndeaproape modelul celei a lui Visarion Sarai, nu doar prin apelarea sensibilităţii tradiţionale ortodoxe a ţăranilor, ci şi prin modalităţile concrete de acţiune. Sofronie s-a adresat în

Plata dijmei de către ţărani

Sofronie şi-a început acţiunea în comitatul Hunedoara, zona pe care o cunoştea cel mai bine.

La 6 octombrie 1759 a adresat o proclamaţie către locuitorii din Brad, în care le spunea că împărăteasa s-a îndurat

Nobil cu lance

şi ritul grecesc, sub porunca
bisericii din Ierusalim, să se
adune toţi locuitorii din Brad şi
să se înscrie în liste în funcţie de opţiunea fiecăruia. Cu
scrisoarea oraşului şi cu „banii
pentru vlădica”, să-l caute în
săptămâna următoare la Deva.
În finalul proclamaţiei, Sofronie
îi îndeamnă să ia cheile bisericii
de la preoţii uniţi, pe care să
îi considere de acum oameni

puţin timp înainte de Crăciunul
anului 1759, Sofronie a fost eliberat de un grup de câteva sute
de români aflaţi sub conducerea
protopopului Ioan din Sălişte.
O dată eliberat, Sofronie a pornit spre munţi, adăpostindu-se
în comitatul Zarand. Comitele
suprem al Zarandului a informat Guberniul că „Sofronie
amăgeşte poporul, dar nimeni
nu se poate apropia de el,
fiindcă românii îl apără în tot
chipul”. Mişcarea luase amploare, cuprinzând Hunedoara,
Zarandul, Alba, dar mai ales
Munţii Apuseni, zona tradiţională a mişcărilor ţărăneşti din
Transilvania.

Poziţia Curţii de la Viena era delicată. Se constatase că
Decretul de toleranţă (13

martie 1760, prin care unui
număr de 158 de comune din
Ardeal, unde bisericile şi beneficiile ecleziastice ale uniţilor
fuseseră ocupate de cei care
renunţaseră la unire, împărăteasa le conceda toleranţa deplină
şi le promitea trimiterea unui
episcop dacă vor îndeplini condiţiile Decretului de toleranţă, ameninţându-i totodată
cu pedepse pe cei care nu se
vor supune. În plus, ca o nouă
dovadă de bunăvoinţă, au fost
eliberaţi toţi preoţii închişi pe
motive religioase, după obţinerea promisiunii lor scrise că nu
vor mai tulbura unirea şi pacea
publică.
La congregaţia de primăvară a comitatului Hunedoara, ţinută
la Deva, o delegaţie de ţărani

Zona în care Sofronie avea
puteri „ca un rege” a fost cea a
Apusenilor. La 21 aprilie 1760,
Sofronie a intrat în Zlatna,
înconjurat de un mare număr
de oameni.
Înspăimântaţi, funcţionarii camerali dădură alarma,
dar nimeni nu a avut curajul
de a se împotrivi, Sofronie
bucurându-se de o intrare triumfală. Discursul rostit de el în
faţa mulţimii s-a păstrat într-un
rezumat dintr-o scrisoare a
protopopului unit de Alba-Iulia,
care a reţinut promisiunile pri-

În câteva zile, toate satele din
zonă au fost cuprinse de propagandă. Mesajul transmis oamenilor era unul simplu: să se
înscrie între aderenţii mitropolitului din Karlowitz, de unde le
va veni un episcop nou în locul
celui de la Blaj. Sofronie

Ţărani din diferite zone ale spaţiului românesc

În Sâmbăta Rusaliilor, când se ţinea târg de ţară la Câmpeni, Sofronie a apărut acolo pe neaşteptate şi a început să vorbească mulţimii. Pe drumul spre Cărpiniş, Sofronie şi mulţimea ce-l însoţea l-au întâlnit pe protopopul Alexandru Aaron de Roşia, fratele episcopului unit, care a fost bătut şi a scăpat doar cu fuga. Administratorul domenial a solicitat autorităţilor trimiterea de ajutor militar, fiindcă se temea să mai rămână între români, care ameninţau că „a trecut puterea domnilor, acuma noi suntem domni”.

După plecarea călugărului în Ţara Românească, mişcarea a sucombat repede. Trupele aduse în Ardeal au avut mai mult un rol de escortă şi de supraveghere. Nu au avut loc înfruntări între ţărani şi soldaţi, simpla prezenţă a acestora din urmă fiind suficientă pentru a stopa orice opoziţie violentă.

Răscoala lui Horea (1784)

Evenimentul a constituit punctul culminant al luptei iobăgimii din Transilvania împotriva stăpânilor feudali în secolul al XVIII-lea. Răscoala a izbucnit în contextul în care feudalismul central est-

Horea şi Cloşca în fruntea unei cete de răsculaţi

a relaţiilor agrare, spre lărgirea numărului contribuabililor şi consolidarea situaţiei lor economice. Marele Principat se dovedea o structură socială tradiţional medievală, cu o nobilime numeroasă (aproximativ 7% din totalul populaţiei), fapt care conferea relaţiilor cu admi-

de a desfiinţa şerbia şi de a introduce urbariul. Protestele adresate de nobilime forurilor administrative vieneze arătau că nobilii se considerau singurii îndreptăţiţi să deţină propri-

de pe un domeniu pe altul ar fi condus la instabilitate demografică şi depopulare; în cele din urmă, anularea iobăgiei ereditare ar fi declanşat o emigrare masivă în principatele de la sud şi est de Carpaţi. Răscoala a fost, într-o primă instanţă, rezultatul tensiunilor

se regăsesc acei vechi baroni englezi, acei conţi francezi care, aşezaţi în micile lor castele, privesc pe iobagii lor ca pe nişte mobile de care dispun după voinţa lor şi cu a căror libertate, muncă şi chiar viaţă ei pot să se joace, să o vândă, să o înstrăineze”. Problemele iobăgimii de-a lungul secolului al XVIII-lea s-au agravat continuu. Numărul zilelor de lucru pe care iobagii erau obligaţi să le presteze era de 3-4 pe săptămână sau chiar mai mult, acest lucru petrecându-se pe fondul micsorării

Horea, unul dintre conducătorii marii răscoale a ţăranilor din Transilvania, din 1784. Portret de Franz Neuhauser

Până în momentul izbucnirii răscoalei, administraţia habsburgică a încercat să atenueze, să stabilizeze şi să uniformizeze sarcinile şi obligaţiile feudale de pe întreg cuprinsul Marelui Principat. O reglementare urbarială emisă de Maria Terezia în 1769 stabilea obligaţiile de muncă ale ţăranului dependent şi, de asemenea, cuantumul pământului care avea să-i revină ca urmare a acestor prestaţii. Jelerii erau obligaţi la două zile de muncă pe săptămână. În Transilvania, datorită opoziţiei nobilimii, această reglementare nu s-a aplicat, spre deosebire de Ungaria. O altă reglementare urbarială a fost emisă în 1780; aplicată în Banat, ea a avut doar un caracter local. Refuzul stăpânilor de pământ ardeleni de a recunoaşte astfel de reglementări a făcut ca relaţiile agrare să rămână sub regimul arbitrarului,

zonă minieră era organizată ca domeniu fiscal, autoritatea minieră, administraţia statului, se întâlnea cu cea comitatensă. Între cele două puteri cu rol de

Ursu Nicula. Iobag cameral, pentru a putea face faţă nevoilor traiului acesta a practicat meşteşugul lemnăritului, obişnuit între moţi, în urma muncii

şi îi băteau pe ţăranii care se împotriveau ori se plângeau; nu în ultimul rând, răsculaţii au obiectat asupra extinderii jurisdicţiei comitatului asupra satelor camerale. În primăvara anului 1782 s-a petrecut un eveniment care avea să preceadă Răscoala lui Horea. Este vorba de cunoscutul „incident de la Câmpeni”, legat de dreptul de cârciumărit. Nemulţumirile au izbucnit în 24 mai 1782, la târgul de la Câmpeni, conflictul iscându-se între oamenii

Confruntarea răsculaţilor cu trupele imperiale

ţăranilor. Absolutismul luminat a promovat o politică susţinută de atragere a iobăgimii, de asanare a condiţiei sale economice, pentru consolidarea posibilităţilor de achitare a obligaţiilor sale fiscale. În toamna anului 1784 a izbucnit cea mai mare mişcare ţărănească din Transilvania secolului al XVIII-lea, prevestită de frământări anterioare, dar şi de iniţiativele iobăgimii

s-a impus ca principală căpetenie a lumii ţărăneşti. Plângerile ţăranilor aveau în vedere robota excesivă, care-i aducea pe iobagi în imposibilitatea de a-şi mai îngriji gospodăriile proprii; era adusă în discuţie şi interdicţia defrişării pădurilor şi, prin urmare, limitarea accesului la una dintre principalele materii prime utilizate de moţi pentru

Ţăran răsculat

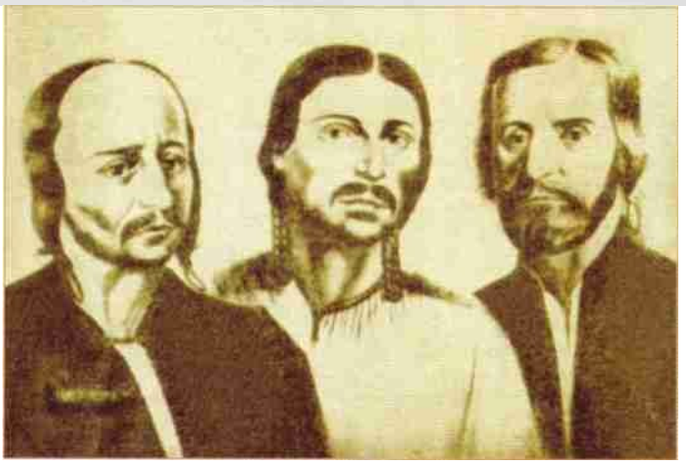

Horea, Cloşca şi Crişan

Râu Mare; ţăranii au fost obligaţi să plătească arendaşilor despăgubiri în valoare de aproape 9.000 de florini, o sumă mult supraevaluată. Autorităţile l-au pus sub urmărire şi pe Horea, socotit unul dintre fruntaşii răzvrătirii.

După pronunţarea sentinţei, o delegaţie a ţăranilor a luat drumul Vienei în primăvara anului 1783, considerând pedepsele aplicate excesiv de severe. Împăratul a ordonat măsuri urgente, până la sosirea unor noi reglementări de la Viena. Toate pedepsele cu moartea au fost comutate în ani de închisoare şi în sate întregi, mai ales româneşti, dar şi maghiare şi secuieşti din zona comitatelor. Confruntate cu acest aflux foarte mare de cereri, autorităţile au contramandat conscripţia, fapt care a condus la apariţia primelor tensiuni şi incidente. Reluarea conscripţiei în toamna anului 1784, conjugată cu nemulţumirile pricinuite de sarcinile feudale spoliatoare şi cu valul de interes arătat de moţi pentru încorporare, a dus la izbucnirea răscoalei.

La 24 octombrie, în comitatul Zarandului, la Brad, unul dintre viitorii capi ai răscoalei, Crişan, fost soldat imperial, a năzuinţe a ţăranilor: „nobilime şi iobăgime să nu mai fie”. Nucleul răscoalei s-a stabilit pe linia Câmpeni - Albac - Abrud, unde s-a aflat Horea şi de unde acesta a condus întregul tumult. Răzvrătirea, izbucnită în comitatul Zarand, a atins apoi Hunedoara, de unde s-a propagat şi în comitatele învecinate, Arad, Bihor, Turda, Cluj. Ecoul răscoalei s-a răspândit cu cu toate odraslele lor. 2. Ca nobilime mai mult să nu fie, ci fiecare unde poate primi o slujbă crăiască, din aceea să trăiască. 3. Ca nobilii posesori să părăsească pentru totdeauna moşiile nobiliare. 4. Ca şi ei să fie plătitori de dare tot aşa ca şi poporul contribuabil de rând. 5. Ca pământurile nobiliare să se împartă între poporul de rând potrivit poruncii împăratului, ce

Prinderea lui Horea şi Cloşca

interne, obligând autorităţile imperiale să folosească forţa armată pentru izolarea focarului revoltei şi pacificarea ţăranilor.
Cu toate succesele

lutismului luminat, reformele sociale şi îmbunătăţirea sorţii supuşilor fiind de competenţa exclusivă a împăratului.
Răscoala lui Horea a cunoscut,

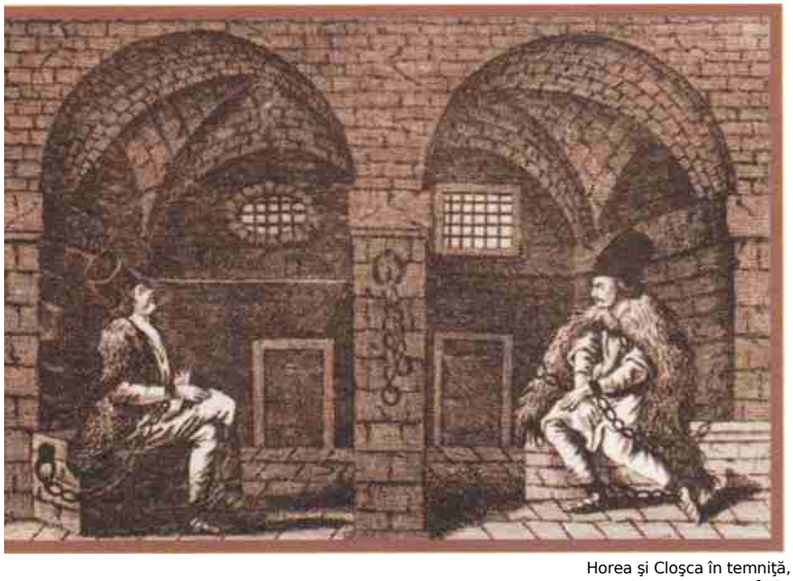

Horea şi Cloşca în temniţă, acvaforte

7 decembrie 1784. Oastea lui Horea s-a destrămat, în timp ce fruntaşii răscoalei s-au retras adânc în munţi pentru a ierna şi a reaprinde la primăvară, cu forţe proaspete, focul revoltei. Urmăriţi şi încercuiţi, în cele din urmă au fost prinşi şi încarceraţi la Alba-Iulia, în 27 decembrie 1784. Supuşi unei

evenimentelor, revolta ţăranilor din Munţii Apuseni stârnind dispute, polemici şi pamflete la adresa Habsburgilor şi a despotismului luminat, în general.
Releul transmiterii informaţiilor despre răscoală l-a constituit Curtea imperială, de unde ambasadorii principalelor monarhii europene priveau cu

De asemenea, răscoala a fost şi un eveniment mediatizat de presa transilvăneană şi continentală. Ştirile şi relatările gazetelor din Sibiu, Bratislava şi Viena au fost preluate şi comentate de presa europeană.
Urmările răscoalei nu s-au lăsat aşteptate. În 1785 a fost promulgată patenta de desfiinţare a iobăgiei în Transilvania, a cărei aplicare a fost însă amânată din cauza opoziţiei nobilimii. A fost desfiinţată în Transilvania dependenţa personală, iobagul recâştigând libertatea de strămutare, drept refuzat de la începutul secolului al XVI-lea. Hotărârea, chiar dacă nu anula

s-au îndreptat împotriva stăpânilor feudali, curţile nobiliare au fost prădate şi incendiate, nobilii au fost urmăriţi şi pedepsiţi. Caracterul social al răscoalei s-a arătat a fi radical („nobilime să nu mai fie”), dar s-a plasat şi sub impactul politicii camerale austriece („să plătească dare ca şi poporul”).
Dispariţia nobilimii şi constituirea unui singur popor, în egală măsură supus fiscului, sunt elemente care asamblează imaginarul politic ţărănesc. În altă ordine de idei, Răscoala lui Horea a avut şi o importantă semnificaţie naţională. Pornită de jos, răscoala a încercat să rezolve problema românească

Tragerea pe roată a lui Horea şi Cloşca

Cultura în secolul Luminilor 8

Pentru românii din provinciile dunărene şi din graniţele Imperiului Habsburgic, veacul al XVIII-lea a însemnat o perioadă de afirmare a culturii naţionale, de

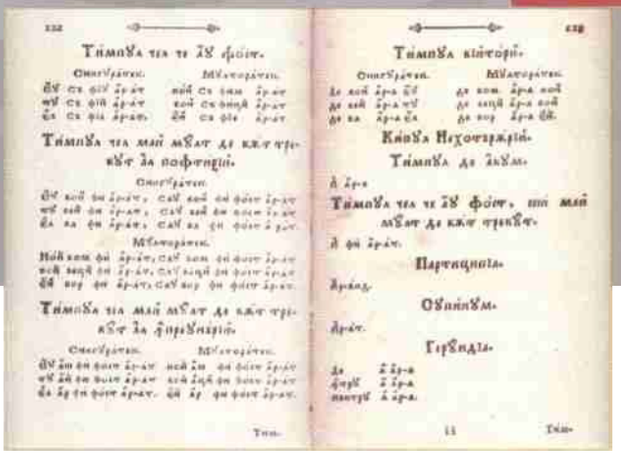

Gramatica românească a lui Radu Tempea, editată la Sibiu în 1797

La fel, se pun bazele unei evoluţii instituţionale a culturii, prin şcoală şi biserică, în vederea emancipării românilor - inclusiv în plan naţional: emancipare din statutul de toleraţi în Transilvania şi de târziu, al preiluminismului şi al Luminilor clasice. Într-o geografie a iluminismului european, românii se plasează pe paliere diverse de receptare: Transilvania, aflată la periferia

Un exemplu de promovare a limbii române la nivel de stat: hrisovul lui Scarlat Grigore Ghica, domn al Moldovei, 10 martie 1758

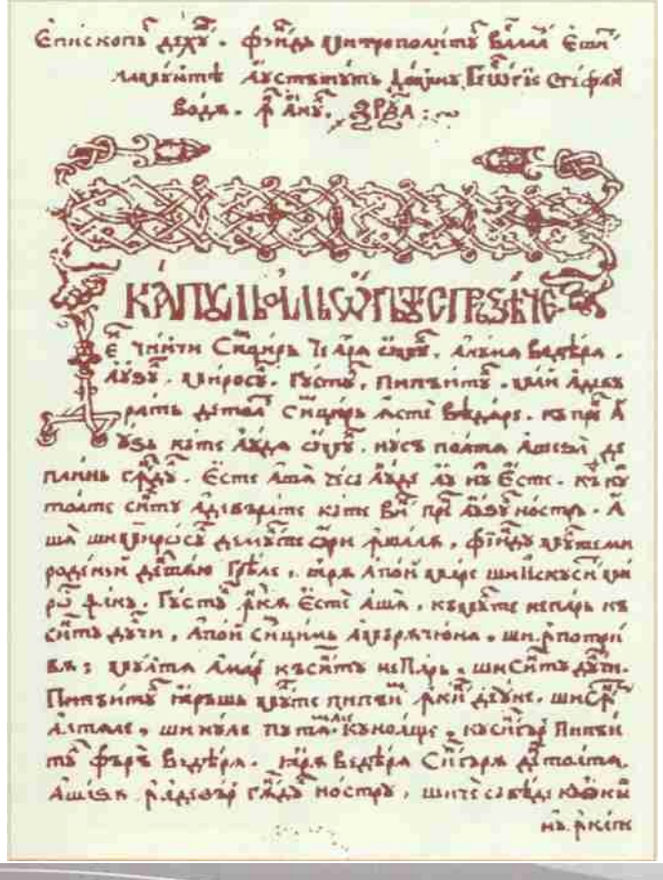

Ţara Românească şi Moldova

Transformările survenite la nivel politic şi mai cu seamă în plan social s-au reflectat şi în spaţiul cultural, printr-o creştere a procentului letrizării, prin afirmarea unor iniţiative susţinute şi sistematice în domeniul didactic. Grija pentru învăţământ a constituit o caracteristică a unor domnii (Nicolae şi Constantin Mavrocordat, Grigore al II-lea Ghica, Mihail Racoviţă), precum şi a preocupărilor unor ierarhi (Damaschin al Râmnicului, Neofit I Cretanul).

Principalele şcoli au fost aşa au mai funcţionat şcolile de la Sf. Gheorghe Vechi şi Nou şi de la Coltea, aceasta ctitorită de Mihai Cantacuzino. Pe lângă acest învăţământ elevat a funcţionat o reţea şcolară elementară prin mănăstiri şi şcoli orăşeneşti, unde copiii deprindeau scrisul şi cititul.

La iniţiativa domniei şi a bisericii, epitropia mitropoliei şi-a asumat obligaţia de a controla programele de studiu, performanţele didactice ale profesorilor şi nivelul recompenselor dascălilor, banii provenind din contribuţiile anuale ale clerului.

În epocă au activat ca dascăli în

vedere instruirea copiilor şi tinerilor nu doar din provinciile româneşti, ci şi a unora din lumea sud-est-europeană, alimentând mişcarea intelectuală care viza emanciparea popoarelor din Balcani aflate sub dominaţie otomană.

Învăţământul particular a cunoscut o răspândire importantă în Ţările Române, mai cu seamă în rândurile familiilor boiereşti: Mavrocordat, Racoviţă, Ghica, Ipsilanti, Sturdza, Catargi etc. A fost mai flexibil decât cel public şi s-a orientat într-o mai mare măsură spre familiarizarea copiilor de boieri cu limbile moderne şi, prin acest canal, cu ideile-forţă ale culturii europene. Majoritatea dascălilor particulari proveneau din lumea grecească, dar au fost şi italieni, francezi şi nemţi. Două treimi dintre odraslele de boieri au urmat această formă de învăţământ. Instruirea şi educarea lor

Un vechi centru de învăţământ din Bucureşti: fosta mănăstire Coltea

au funcţionat la Bucureşti, Râmnic şi Buzău, pentru Ţara Românească, şi la Iaşi şi Rădăuţi, în cazul Moldovei, activitatea lor cunoscând însă numeroase sincope de-a lungul veacului. Activitatea cea mai intensă au avut-o tipografiile din centrele clericale, cu o producţie de carte preponderent în limba română, destinată întregului spaţiu românesc. Astfel, între anii 1717 şi 1750, în Ţara Românească au apărut 102 cărţi, faţă de 29 imprimate în Moldova, unde ritmul tipăcontinuare un procent extrem de redus, creşterea lor de-a lungul secolului fiind estimată la numai 2%. Datorită faptului că tipografiile au funcţionat pe lângă centrele ecleziastice, orice tipăritură trebuia să primească „blagoslovenia” episcopului sau a mitropolitului. S-au remarcat prin sprijinirea activităţilor de imprimerie mai cu seamă episcopii Râmni-

unde secretarul domnesc Chesarie susţinea că are „mii de cărţi”, în timp ce un alt secretar domnesc, la 1780, evalua biblioteca la 600.000 de taleri; la fel de importante, deşi poate nu atât de vaste, au fost biblioteca familiei Cantacuzino şi cea a mănăstirii Hurezu. Biblioteca mănăstirii Barnovschi din Iaşi poate constitui, la rândul ei, un reper în conturarea atmosferei culturale a epocii. Acest

Hrisovul din 21 octombrie 1752 al lui Matei Ghica referitor la plata profesorilor în şcolile domneşti din Bucureşti

păturile laice ale societăţii a fost o caracteristică importantă a culturii timpului, dar ea a rămas circumscrisă unui fond tradiţional marcat de perspectiva creştinismului ortodox.

Cronistica a fost continuată în veacul al XVIII-lea, în limbile română şi greacă, dar cu o valoare literară şi istorică inferioară standardului instituit de Miron Costin şi de stolnicul Constantin Cantacuzino. Au fost scrieri în care au predominat naraţiunea şi evenimenţialul, menite să preamărească faptele domnului şi să aducă oprobriul asupra pretendenţilor la tron.

Dintre scrierile istorice ale acestui secol s-a distins *Letopiseţul* lui Ion Neculce (1672-1745). Autorul provenea din rândurile marii boierimi, ajungând sfetnic domnesc şi hatman al oştilor moldovene, dar cunoscând şi pribegia în Rusia şi Polonia. Scrierea sa, intitulată *Letopiseţul*

Hrisov din 26 iunie 1763 al lui Constantin Racoviţă pentru plata dascălilor de la şcolile slavonești și elinești din București

începutul letopiseţului. Tradiţia orală recuperată de cronicar n-a reprezentat un adevăr istoric, în opinia lui Neculce, ci mai degrabă un exerciţiu literar.

O figură proeminentă a culturii româneşti din secolul al XVIII-lea, ataşată iniţiativelor preiluministe, a fost domnitorul Dimitrie Cantemir (1673—1723), unul dintre enciclopediştii eruditi ai timpului său. Cantemir s-a dovedit

alimentează din filonul „raţionalismului ortodox”, apelând la lucrările unor protestanţi precum Van Helmont şi polonezul Wisowacius. Ataşat mişcărilor culturale dominante ale începutului de secol, în consonanţă mai ales cu şcoala geografiei statelor promovată de Academia de la Berlin, al cărei membru a devenit din 1714, Cantemir a elaborat o

mane, a trăit în exil la curtea ţarului Petru cel Mare al Rusiei, istoria naţională a rămas o preocupare constantă pentru principele cărturar. Astfel, el a redactat *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* scriere care prezintă istoria românilor într-o viziune unitară, aducând în atenţie originea romană a poporului, latinitatea limbii române şi continuitatea poporului român în spaţiul în care vieţuia în secolul al XVIII-lea.

În aceeaşi măsură, Cantemir s-a dovedit un cunoscător avizat al culturii şi civilizaţiei otomane, elaborând o istorie intitulată *Creşterea şi descreşterea Imperiului Otoman,* scriere tradusă încă

La fosta mănăstire Văcăreşti s-a făcut

Moldova, Văcăreştii în Ţara Românească. Cea mai răspândită literatură în epocă au rămas romanele populare *Alexandria, Archirie şi Anadan, Sindipa, Esopia.* De asemenea, mediile culte au dat curs traducerilor, atât din literatura clasică, cât şi din cea contemporană franceză, italiană, engleză şi germană.

De asemenea, datorită efortu-rilor reformatoare ale fanario-ţilor, a fost elaborată o bogată literatură juridică.

Cultura românească din Moldova şi Ţara Românească în veacul al XVIII-lea, pe nedrept minimalizată adesea, datorită amprentei fanariote şi răspândirii culturii neoelene, datorită marginalizării limbii române, se dovedeşte, la o lectură în profunzime, a fi fost una receptivă la ideile timpului, un adevărat creuzet ideatic şi formativ pentru fundamentarea culturii naţionale de la începutul

Aufklärung-ului austriac, dar cu ecouri şi din partea iluminismu-lui francez.

Mediul cultural transilvănean a rămas unul predominant confe-sional, sub aspectul sistemului instituţional, al învăţământului şi al domeniilor de creaţie, chiar şi în afirmarea raţiona-lismului cartezian. Mediile religioase ale principatului au direcţionat viaţa

Universitatea din Viena

mismului iosefin. Spiritul de toleranţă a devenit elementul forte al vieţii culturale, înlo-cuind atitudinea rigidă impusă de opţiunile confesionale. Desfiinţarea în 1773 a ordinului iezuit, reforma

cilor şi teatrelor au constituit germenii Luminilor ardelene.

În secolul al XVIII-lea a existat un primat al culturii faţă de sferele politicului şi economi-cului. Şcoala românească din Transilvania a rămas sub ocro-tirea confesională a bisericilor greco-catolică şi ortodoxă. Numărul şcolilor româneşti din Transilvania a crescut prin

Timişoara şi Oradea, dorind să arate astfel că acest domeniu avea o importanţă deosebită pentru stat. Concomitent, a început o campanie de pregătire şi instruire a clerului printr-o

Gheorghe Şincai

numărul acestora a sporit cu încă 300. De asemenea, s-a avut în vedere şi ridicarea nivelului calitativ al procesului de învă-ţământ, printr-o îmbunătăţire a statutului şi condiţiei dascălului, prin elaborarea de programe didactice şi de manuale şcolare.

După reînfiinţarea episcopiei cu sediul la Sibiu, şi în mediul ortodox sporeşte atenţia pentru şcoală. Într-o statistică de la începutul secolului al XlX-lea erau menţionate 125 de şcoli confesionale ortodo-xe, aparţinând românilor. De asemenea, în Banat, în teritoriul regimentului grăniceresc român, erau atestate, la 1766, 100 de şcoli săteşti. În Banatul civil, numărul şcolilor s-a aflat într-o

În acest secol au funcţionat în Transilvania peste 30 de tipografii, dezvoltarea producţiei tipografice datorându-se amplificării reţelei şcolare, creşterii indicilor de letrizare la nivel social. Cele mai multe tipografii au funcţionat ca iniţiative particulare, dar au luat fiinţă şi pe lângă instituţiile de învăţământ, pe lângă cele confesionale sau ca iniţiative orăşeneşti. Cele mai importante centre tipografice au funcţionat la Cluj, Sibiu, Oradea, Aiud, Şumuleu-Ciuc, Cărei, iar pentru lumea românească centrele de la Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, Braşov au continuat să tipărească literatură cu conţinut teologic, dar şi carte şcolară, mai ales cu litere chirilice. În total, numărul cărţilor româneşti tipărite în Transilvania pe parcursul secolului al XVIII-lea a atins cifra de 162. Printre cele mai de seamă tipărituri se de aceasta au mai luat fiinţă în epocă renumitele biblioteci Batthyaneum (Alba-Iulia), Teleki (Târgu-Mureş), Patachich (Oradea). Biblioteci cu carte românească au funcţionat mai ales pe lângă

Christian Wolff

Direct legaţi de frământările europene, intelectualii ardeleni s-au afirmat ca iniţiatori ai formării opiniei publice prin tipărirea maghiară. Acestor iniţiative li s-a alăturat şi încercarea lui Ioan Piuariu Molnar de a publica la sfârşitul veacului primul periodic în limba română. În temeiul umanismului târziu, pentru obţinerea drepturilor politice în nume naţional. Datorită eterogenităţii culturale, iluminismul ardelean s-a centru episcopal greco-catolic, potrivit promisiunilor actelor unirii, ci şi unul de iniţiativă românească, un focar cultural românesc. La Blaj se remarcă în epocă o deschidere culturală de anvergură europeană, un remarcabil progres al erudiţiei în cadre confesionale. Noile iniţiative culturale aflate sub influenţa reformismului luminat au determinat dezvoltarea istoriografiei şi filologiei în întreg spaţiul românesc. Istoriei i-a revenit sarcina de a evidenţia originea romană a poporului român, filologiei de a dovedi latinitatea limbii române, ambele demonstraţii, convergente, fiind în măsură să sprijine ideea de emancipare naţională şi de integrare într-o mai largă comunitate europeană, prin catolicism.

În Transilvania, iluminismul s-a conturat în raport cu noile experienţe intelectuale prilejuite

Samuil Micu

Crearea terminologiei filosofice moderne şi utilizarea noilor concepte au împrumutat istoriei şi filologiei un plus de raţionalitate. Contactul cu filosofia a contribuit la o reformă în gândire, care a îngăduit asimilarea unor convingeri iluministe.
Toate aceste eforturi, în ultimă instanţă, convergeau înspre afirmarea conştiinţei naţionale în mediile ecleziastice şi laice. De aceea, iluminiştii, beneficiind de aportul noii filosofii, de experienţa reformismului habsburgic, au cultivat pe scară largă istoria într-un spaţiu în care pluralismul etnic era predominant.

Literatura iluministă tran-

nenţi ai Luminilor ardelene, Gheorghe Şincai, Ioan Piuariu Molnar, Grigore Obradovici.
Aceste scrieri didactice vizau şi dezvoltarea spiritului raţionalist, prin surparea superstiţiilor dominante în mentalul ţărănesc tradiţional. În acelaşi timp, s-au pus bazele unei literaturi originale, în domeniul beletristicii remarcându-se mai ales Ion Budai-Deleanu (1760—1820), cărturar cu o vastă cultură europeană, unul dintre cei mai cultivaţi corifei

mulţumeşte să fie un istoric al vieţii politice, ci analizează viaţa economică, socială, culturală, lucrarea mărturisind o pronunţată viziune critică.
Istoriografia modernă, trecerea de la cronică la istoria analitică, la ştiinţa raţionalistă, îşi are începuturile în secolul Luminilor în Transilvania, unde contactele cu istoriografia europeană, în special cu modelul german, dovedesc existenţa unei tradiţii.
Istoriografia românească s-a îmbogăţit prin lucrările corifeilor

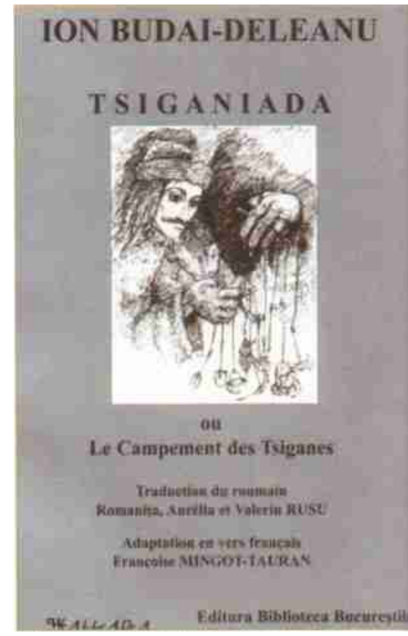

Ţiganiada. Ediţie în limba franceză din 1981

Primul dintre exponenţii iluminismului românesc ardelean a fost Samuil Micu (1745-1806), nepotul episcopului Inochentie Micu-Klein. A studiat, la

Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romaniae sive valachicae*, prima ediţie, din 1780

Lucrarea lui Petru Maior *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ediţia de la Buda din 1854

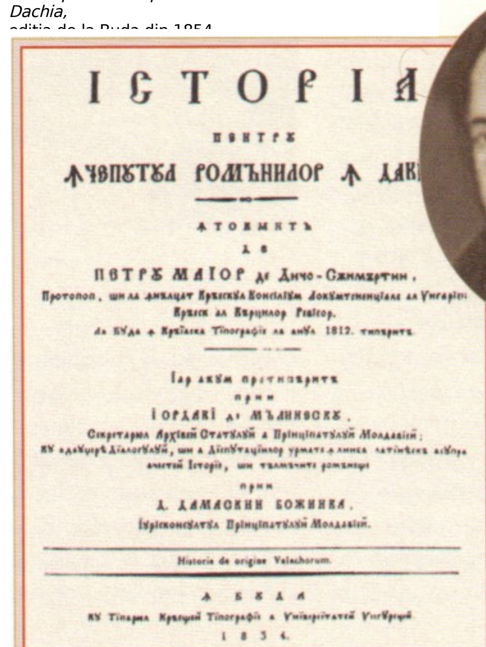

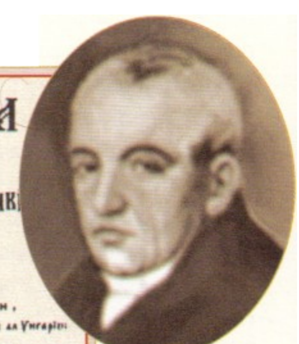
Petru Maior

Ansamblul baroc din Cluj, biserica iezuită

În timpul studiilor la Viena a fost influenţat de iluminismul austriac, de ideile reformatoare şi de conceptele iosefinismului. A fost un spirit enciclopedic, participând şi la redactarea faimosului *Supplex Libellus Valachorum.* Prima sa realizare a fost *O istorie a bisericii Române* (1774), scrisă în limba latina. A urmat apoi *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor*; în fapt un rezumat al unei lucrări mai ample în limba latină. Prin *Istoria, şi lucrurile, şi întâmplările românilor,* publicată parţial în 1806, Samuil Micu a încercat o expunere sintetică şi unitară a istoriei românilor din toate provinciile, preluând ideea exterminării dacilor în războaiele cu romanii şi iniţiind latinismul cultural. În 1780, a editat alături de Gheorghe Şincai o gramatică românească, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, un suporter al reformismului iosefin, angajându-se în munca de educare şi instruire a poporului său. Un cărturar tipic pentru atmosfera intelectuală a sfârşitului de veac a fost Petru Maior, cu studii la Viena şi Roma. S-a remarcat prin lucrarea intitulată *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), carte de căpătâi pentru formarea intelectualilor români de-a lungul secolului al XIX-lea. Prin spiritul polemic, în epoca contestaţiilor la care a fost supus *Supplex*-ul, la redactarea căruia şi Maior a contribuit, scrierea se dorea un răspuns

Transilvania a cunoscut în acest veac contactul cu mediul cultural european, dominant prin formulele barocului târziu şi ale *Aufklărung*-ului austriac. Crearea noii biserici, greco-catolice, a dat şansa apariţiei unei pături de intelectuali care au avut reformismul luminat, care a urmărit mai ales ridicarea culturală a cetăţenilor imperiului. Pătrunderea ideilor iluministe a însemnat sfârşitul unei

Biserica romano-catolică din Sibiu. Interior

Intrare în biserica franciscană din Cluj

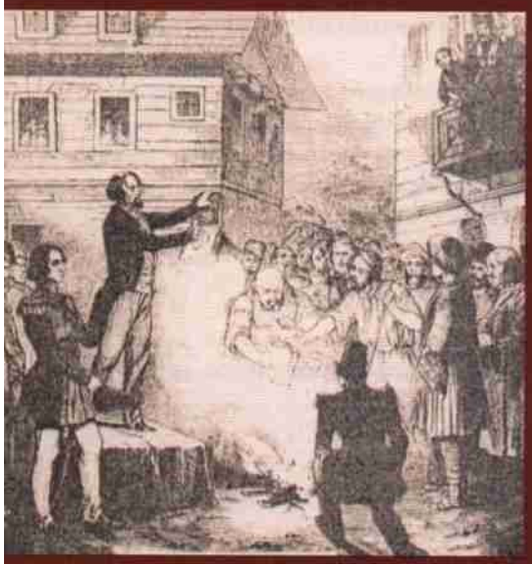

IOAN BOLOVAN

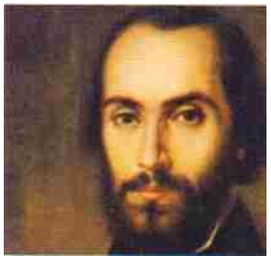

Românii în perioada reformelor şi a revoluţiilor democrati

1 „Problema orientală" şi Principatele Române

Fără îndoială, Revoluţia Franceză şi mai ales războaiele napoleoniene au conferit „problemei orientale", la începutul sec. ai XIX-lea, noi conotaţii, relaţiile

Steagul lui Tudor Vladimirescu

Eteria şi Revoluţia de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu

Amplificarea mişcărilor de eliberare naţională şi socială din Balcani (sârbi, bulgari

Tudor Vladimirescu

marilor puteri, cu precădere din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, prin care s-a încercat modificarea statutului politico-juridic al Principatelor şi modernizarea structurilor social-economice interne, s-au dovedit insuficiente şi inefici-ente. În aceste condiţii, elita politică din Ţara Românească şi Moldova a decis să aban-doneze soluţia petiţionalistă şi să recurgă la formula insu-recţională pentru a-şi realiza programul politico-naţional: emanciparea de sub domi-naţia turco-fanariotă. A fost găsit în persoana lui Tudor Vladimirescu şi omul potri-vit care să organizeze militar mulţimile dezlănţuite, constituit un organism politic provizoriu intitulat „Comitetul de Oblăduire") l-au mandatat pe Tudor Vladimirescu să ridice „norodul cu arme" pentru „obştescul folos al neamului creştinesc şi patriei noastre"[1]. Ridicarea la luptă a românilor urma să se realizeze într-un cadru mai larg, simultan cu insurecţionarea grecilor de către societatea secretă Eteria *(Philike Hetairia*), înfiinţată în anul 1814 la Odessa. De altfel, în spatele tuturor acestor acţiuni se afla Rusia, care se erija în apără-

populară care să-i reţină pe turci; pe acest fond, armata eteristă, ce-şi constituia în Moldova o bază de operaţiuni, trebuia să treacă nestânjenită la sud de Dunăre pentru a elibera Grecia. De altfel, în convenţia (*legământul)* încheiată în ianuarie 1821 de către Tudor cu Iordache Olimpiotul şi Ioan Farmache (conducătorii militari eterişti din Bucureşti) se preconiza explicit organizarea unor diversiuni care să creeze

1. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, red. A. Oţetea,

Marele ban Grigore Brâncoveanu, [illegible]

armamentului pe care îl adunase anterior la cula sa de la Cerneţi.

Pandurilor li s-au alăturat şi unii ţărani, prefigurându-se astfel un nucleu de armată naţională ce va fi denumit în documentele vremii *Adunarea Norodului.* Tudor a lansat la 23 ianuarie/4 februarie 1821 un apel pentru insurec-

le dreptului natural al oamenilor şi cetăţenilor: „Nici o pravilă (lege) nu opreşte pre om de a întâmpina răul cu rău. . .Veniţi dar fraţilor cu toţii, cu rău să pierdem (învingem) pe cei răi, ca să ne fie nouă bine. Şi să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni. Aceia sunt ai noştri şi cu noi dimpreună vor lucra binele”[2].

Aparent, Proclamaţia de la Padeş lasă să se înţeleagă că mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu ar avea numai un caracter social, antifeudal, fiind îndreptată împotriva boierilor români şi greco-fanarioţi. Dovadă în acest sens [illegible]

Panduri trecând Oltul la 10 martie 1821

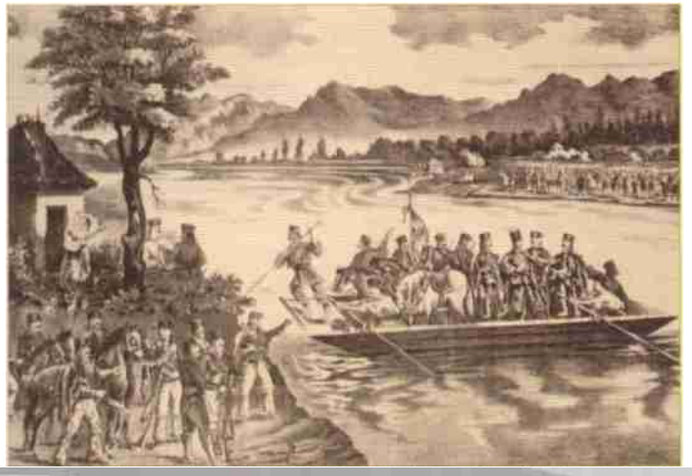

riguroasă instaurată de Tudor etc. demonstrează adevăratul mobil al declanşării evenimentelor revoluţionare din Ţara Românească. Fireşte, din motive de diplomaţie, dar şi pentru că avea uşoare reţineri faţă de organizarea eteriştilor faţă de posibila intervenţie a ruşilor în sprijinul românilor şi grecilor, Tudor a căutat să menajeze susceptibilităţile Porţii otomane. De aceea, pentru a nu atra[ge] o intervenţie rapidă a turcilor, în documentele oficiale ale revoluţiei n[u] a fost inclus obiectivul național antiotoman. El a fost afirmat însă de Tudor de mai multe ori pe parcursul evenimentelor revoluţionare, - fiind confirmat în vara şi toamna anului 1821 prin conţinutul memoriilor boiereşti adresate marilor puteri chemate să decidă în privinţa evoluţiilor recente din cadrul „chestiunii orientale”. Oricum, acţiunea românilor nu era singulară în acei ani, împotriva dominaţiei otomane din Balcani ridicându-se la luptă atât sârbii, cât şi grecii. Documentul-pro-

conduse de Tudor Vladimirescu de solidarizarea tuturor forţelor interne pentru înlăturarea dominaţiei turco-fanariote. Au fost luate măsuri pentru [illegible]

Fraţii boieri Grigore şi Alexandru Ghica, care, la început, l-au susţinut pe Tudor Vladimirescu

Tudor a părăsit Oltenia şi s-a îndreptat în fruntea armatei revoluţionare spre Bucureşti, unde a şi ajuns la sfârşitul lunii martie, concomitent cu armata eteristă condusă de Alexandru Ipsilanti, care venise din Moldova şi urma să se îndrepte spre Dunăre, pentru a [illegible]

2. Ibidem, I, p. 207.

Lupta dintre eterişti şi otomani la 25-26 iulie 1821, în curtea mănăstirii Slatina *(reconstituire)*

Rusiei a condamnat şi dezavuat atât mişcarea lui Tudor, cât şi acţiunea lui Ipsilanti, lăsând turcilor mână liberă în vederea suprimării acestora. În aceste condiţii, Tudor a înţeles că este imperios necesar să colaboreze cu boierimea, pentru a da legitimitate regimului politic pe care l-a instaurat la Bucureşti. Timp de aproape două luni, Tudor a condus Ţara Românească

Astfel, Tudor a îndemnat Divanul (guvernul) de la Bucureşti să colaboreze cu cel de la Iaşi, ca „fiind la un gând şi într-un glas cu Moldova, să putem câştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutorându-ne unii pe alţii”[3]. Jafurile şi abuzurile armatei eteriste care nu a mai trecut Dunărea, precum şi intrarea armatei turceşti în Ţara Românească la începutul lunii

Sabia lui Tudor Vladimirescu

manifestase ostil în mod oficial şi direct. El se decide să se retragă la mănăstirile fortificate din Oltenia, sperând că acolo ar putea organiza o rezistenţă de durată împotriva intervenţiei otomane până la o posibilă internaţionalizare a evenimentelor şi intervenţia marilor puteri creştine în favoarea

Panduri croaţi, model care a fost imitat întrucâtva la organizarea

scurt timp, armata revoluţionară românească s-a dezagregat, iar la începutul lunii iunie 1821, trupele eteriste au fost înfrânte succesiv de către turci la mănăstirea Nucet şi apoi la Drăgăşani. Revoluţia de la 1821 a implicat şi Moldova, dar s-a desfăşurat preponderent în Tara

nească şi Moldova. Ca primă manifestare viguroasă a naţiunii române, revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu a deschis drumul pentru împlinirea în epoca modernă a deziderateloor de libertate şi unitate naţională, dar înainte de toate a marcat debutul primei modernizări a societăţii româneşti din

duhul naţional, ce era adormit cu totul”[4]. Ecoul evenimentelor de la 1821 peste Carpaţi, la românii transilvăneni, este şi el unul cu totul remarcabil. În Marele Principat Transilvania şi în Banat, aflate în compo-

3. Ibidem, II, p. 33

Lărgirea autonomiei interne: restaurarea domniilor pământene

Necesitatea înlăturării domniilor fanariote a fost exprimată nu numai de Tudor Vladimirescu, ci şi de zecile de memorii şi petiţii pe care boierii din Ţara Românească şi Moldova le-au adresat în anii 1821 — 1822 Turciei, Austriei şi Rusiei. Prin urmare, prima mare realizare a Revoluţiei de la 1821 a fost revenirea la domniile pământene. Astfel, la 1/13 iulie 1822, sultanul i-a numit domni în Moldova pe Ion Sandu Sturdza şi pe Grigore al IV-lea (Dimitrie) Ghica în Ţara Românească, Poarta susţinând şi excluderea grecilor din administraţia civilă şi ecleziastică.

Prin revenirea la domnii români, pământeni, Principatele Române au reuşit să obţină o primă mare concesie din partea Imperiului Otoman pe drumul lărgirii autonomiei.

În timpul domniilor lui I. S. Sturdza şi G. D. Ghica (1822-1828), conflictul intern major l-a constituit înfruntarea dintre marea boierime conservatoare şi boierimea mică şi mijlocie dornică de schimbare.

Pe plan extern, perioada a fost marcată de rivalitatea dintre Rusia şi Turcia pentru extinderea sau menţinerea influenţei asupra Principatelor cu Poarta şi cu popoarele supuse dominaţiei otomane. Marile puteri europene deveneau tot mai interesate de soarta acestei zone, principiul păstrării echilibrului european impunând noi strategii geopolitice. Aceasta a atras o schimbare în politica Rusiei faţă de Principate, abandonându-se soluţia anexărilor şi a compensaţiilor teritoriale în favoarea sporirii influentei

Domnul Moldovei, Ion (Ioniţă) Sandu Sturdza

Grigore Dimitrie Ghica, întâiul domn

cuprinsul cărora Principatelor Române le-au fost rezervate locuri importante. La Akkerman, în 25 septembrie/7 octombrie 1826, s-a semnat o convenţie între Turcia şi Rusia care conţinea ca anexă un act separat referitor la Ţara Românească şi Moldova. Acest act reliefează cum nu se poate mai bine atât evoluţia şi schimbările din relaţiile internaţionale în cadrul „problemei orientale", cât şi statutul Principatelor Dunărene. Dacă

4. C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, I, Bucureşti, 1982, p. 223

totuşi a fi confirmată de Turcia şi Rusia. Principatele erau scutite pe timp de doi ani de plata tributului anual ce-l datorau Porţii. De asemenea, era permisă libertatea comerţului celor două ţări după aprovizionarea Porţii cu grâne. Rusia a reuşit prin încheierea acestei convenţii să mai facă un pas înainte pe calea extinderii influenţei ei politice la gurile Dunării.

Ocupaţia rusească

fost deţinută de contele Feodor Petrovici Pahlen (1828-1829), de generalii Piotr Jeltuhin (1829) şi Pavel Dmitrievici Kiselev (1829-1834). În mod aparent paradoxal, regimul ocupaţiei ruseşti a întrerupt efortul de consolidare a sistemului politic românesc inaugurat în 1822 prin revenirea domnilor pământeni. Însă nu se poate nega acestuia rolul de catalizator în procesul de moder-

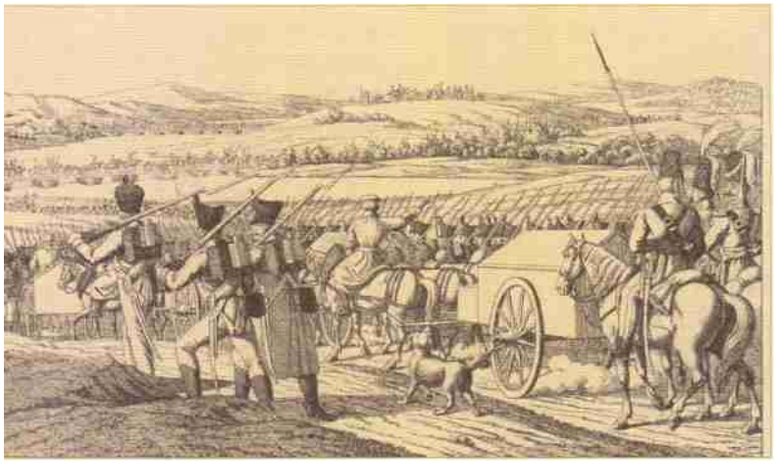

Scenă din războiul ruso-turc din anii 1828-1829: armata rusă trece Dunărea în Dobrogea (reconstituire)

în Principate a fost transmisă preşedintelui celor două divane (numit de ţar), care îşi avea sediul la Iaşi, la Bucureşti funcţionau românească, un nou moment favorabil afirmării naţiunii române. În urma Tratatului de la Adrianopol au fost desfiinţate

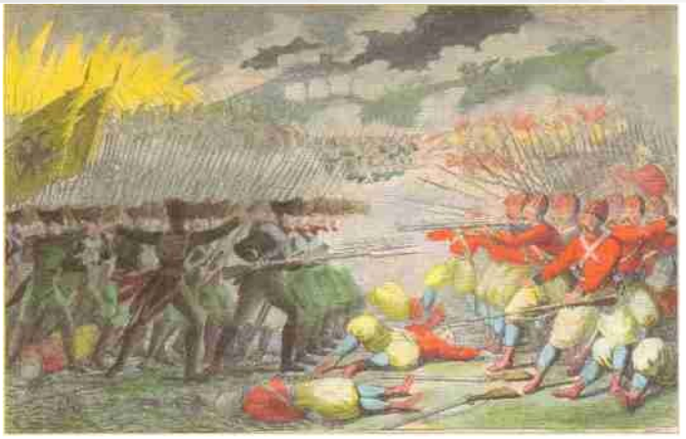

Lupta dintre ruşi şi otomani din 26 septembrie 1828, (reconstituire)

pe talvegul Dunării; se puteau institui cordoane sanitare şi carantine. Domnii urmau să fie aleşi pe viaţă de divanele celor două ţări, dintre boierii pământeni. Din punct de vedere al statutului extern, Poarta trebuia să respecte autonomia administrativă şi legislativă a Principatelor. Monopolul economic, precum şi celelalte furnituri (obligaţii) către

obţinând recunoaşterea oficială a statutului ei de putere protectoare a Moldovei şi Ţării Româneşti. Desigur, prevederile favorabile Principatelor Române din cuprinsul Convenţiei de la Akkerman şi mai ales din Tratatul de la Adrianopol au fost impuse Turciei de către abila diplomaţie rusă, care îşi urmărea în zonă propriile interese. Ele reprezentau însă

Asediul rusesc al cetăţii Brăila, la 15-16 iunie 1828 (reconstituire)

Convenţia de la Balta Liman din 1849

Statutul politico-juridic al Principatelor Române fixat prin Tratatul de la 1829 a rămas în vigoare aproape trei decenii.
În perioada post-Adrianopol, regimul suzeranităţii otomane şi al protectoratului rusesc a fost deseori contestat de către repre-zentanţii partidei naţionale, cea mai consistentă exprimare în acest sens fiind înregistrată în timpul Revoluţiei de la 1848.
De altfel, pentru reprimarea revoluţiei din Moldova şi Ţara Românească, ambele puteri au acţionat concertat, trimiţând trupe în vederea prezervării obşteşti ordinare (un fel de miniparlamente) şi extraordina-re, încredinţându-se o parte din atribuţiile lor unor comisii sau divane ad-hoc nou-înfiinţate, în componenţa cărora intrau reprezentanţi „de încredere” din rândul marii boierimi şi al clerului înalt. Se prevedea men-ţinerea în Principate de către Rusia şi Turcia a trupelor de ocupaţie (25-30.000 de soldaţi) până la restabilirea completă a ordinii, ulterior numărul soldaţi-lor reducându-se la câte 10.000 pentru fiecare ţară. De aseme-nea, articolul 5 cuprindea preci-zarea referitoare la prezenţa în

Tratative de pace dintre ruşi şi turci în 1828

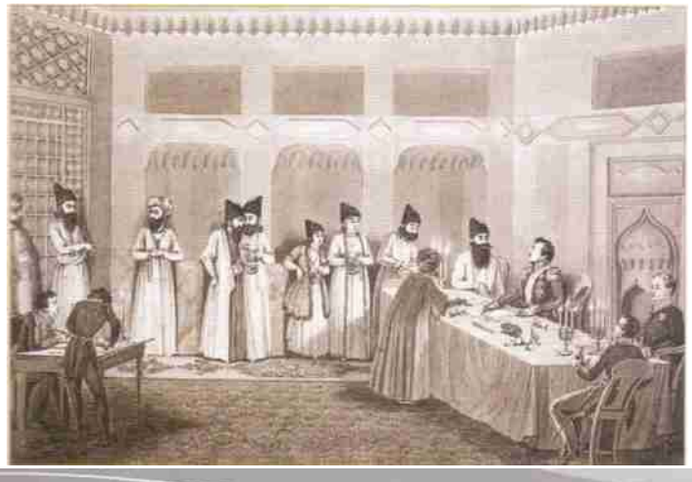

Portretul oficial al lui Barbu Ştirbei

Războiul Crimeii şi statutul juridic al Principatelor Române

Deteriorarea rapidă a relaţiilor dintre Rusia şi Turda a dus în toamna anului 1853 la izbucni-rea luptelor, conflictul în care s-au implicat din 1854 şi alte mari puteri fiind cunoscut sub numele de Războiul Crimeii.
Se deschidea astfel o nouă etapă în cadrul „problemei orientale”, în care marile statal-naţional. Această situaţie era consecinţa acţiunilor tenace şi constante întreprinse de emi-graţia revoluţionară în marile capitale europene, era rezultatul capitalului enorm de simpatie şi sprijin pe care românii l-au avut în acei ani din partea opiniei publice europene.
Ocupate în vara anului 1853 de către trupe-le ruseşti, Principatele Române au trecut din 1854 sub

Problema unirii Principatelor Române a fost pusă oficial în atenţia diplomaţiei europene cu ocazia conferinţelor ambasadorilor de la Viena din martie 1855. În timpul dezbaterilor din 26 martie despre înlocuirea protectoratului

naturală care să nu poată fi încălcată în viitor şi să ameninţe în acest fel Imperiul Otoman. . . Printre posibilităţile existente, menite a asigura Moldovei şi Valahiei o stabilitate şi o forţă suficientă, ni se pare că cea dintâi trebuie să fie

un principe străin. În timpul lucrărilor a avut loc polarizarea puterilor favorabile sau ostile unirii Principatelor Române după cum urmează: Franţa, Rusia, Sardinia şi Prusia s-au pronunţat deschis pentru unire, Austria şi Turcia s-au

unirea şi independenţa. Poarta se obliga să respecte autonomia legislativă şi administrativă a Principatelor. Tratatul de pace de la Paris instituia un nou statut al Dunării, reglementând navigaţia pe fluviu, Principatele având şi ele dreptul de a trimite reprezentanţi în cadrul comisiei permanente formate din statele riverane. De asemenea, se restituiau Moldovei trei judeţe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad şi Ismail), fapt ce a tensionat relaţiile cu Rusia în deceniile următoare. S-a decis totodată şi consultarea poporului român în legătură cu organizarea lui viitoare, Turcia fiind răspunzătoare de convocarea la Iaşi şi Bucureşti a două adunări ad-hoc care trebuiau să se pronunţe în problema unirii Principatelor. Marile puteri au

Episod din Războiul Crimeii, Sevastopolul în asediu. Tablou de G. Şucaev

francez, ideea unirii celor două ţări. În concepţia acestuia, prin crearea unui stat românesc tampon la gurile Dunării se putea proteja mai bine inte-

în presa epocii articole favorabile românilor. În atare condiţii, se deschidea în februarie 1856, la Paris, Congresul de Pace, în timpul căruia contele Walewski,

treceau şi sub garanţia colectivă a celor 7 puteri semnatare. Regimul garanţiei colective interzicea oricăreia dintre cele 7 state să intervină unilateral poli-

5. *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Documente externe*, I, Bucureşti, 1984,

Stat şi viaţă politică în Principate (1822-1848) 2

Domniile lui Ion Sandu Sturdza în Moldova şi Grigore Dimitrie Ghica în Ţara Românească au debutat în condiţiile ocupaţiei militare turceşti, care s-a dovedit

Ion Sandu Sturdza

Mişcarea reformatoare internă

Moment de continuitate, dar în aceeaşi măsură şi de discontinuitate în istoria românească, anul 1821 a provocat o profundă criză de conştiinţă la nivelul întregului corp naţional. Multe

a impozitelor, să amelioreze sistemul administrativ şi organizarea teritoriului, să dezvolte învăţământul, să reînfiinţeze armata naţională etc. Totuşi, se poate aprecia pozitiv intenţia reformatoare în sensul programului naţional a primilor

Grigore Dimitrie Ghica

interese. Din păcate, ritmul şi amploarea reformelor depindeau încă de poziţia Porţii, de rolul de arbitru pe care Rusia a început să şi-l aroge în această parte a Europei. Fenomenul intern major petrecut în acei ani a fost înfruntarea în plan ideologic şi politic dintre marea boierime conservatoare şi grupurile sociale exponente ale liberalismului: boierimea mică şi mijlocie, negustorimea, de exponenţii curentului liberalist-progresist şi înaintate fie Rusiei, fie Turciei. Câteva titluri de asemenea memorii şi petiţii sunt relevante pentru atmosfera timpului: *Îndreptarea legii după cele ce a pătimit ţara la 1821 de la străini* (1822); *Constituţia cărvunarilor* şi *Strigarea norodului Moldovei* ale lui Ionică Tăutu (1822); *Shedion de reformăluirea stăpânirii Moldovei* şi *Pontul popilor* (1822); proiectul de reformă al lui

cărvunarilor. Actul este deopotrivă o declaraţie de principii şi o expunere sistematică de măsuri vizând reorganizarea statului, fiind caracterizat în cele două secţiuni atât de principii moderne inspirate din arsenalul ideologic al Revoluţiei Franceze, cât şi de aspecte ce conduceau pe alocuri la prezervarea Vechiului Regim. Proiectul de constituţie asociază problematicii naţionale un spirit liberal, novator, dorind în primul rând înlocuirea regimului oligarhic exclusivist al marii boierimi. Se preconiza o separare a puterilor în stat, promovarea unor măsuri de dezvoltare a economiei, de reformare a mai tuturor instituţiilor ţării: justiţia, administraţia etc. Regimul politic propus de I. Tăutu nu era unul larg democratic, deoarece privilegiile boierimii erau încă menţinute. S-a urmărit doar introducerea în viaţa politică a numeroaselor memorii redactate de boieri în anii anteriori, a fost aceea că în Principate urmau să se constituie comisii boiereşti care să propună măsuri şi regulamente generale

Generalul rus Pavel Kiselev

din 1828-1829. În perioada în care generalul P. Jeltuhin a îndeplinit funcţia de preşedinte al celor două divane din Ţara Românească şi Moldova Comisiile de lucru aveau ca bază documentară zecile de memorii şi petiţii de reformă avansate de către reprezentanţii boierimii în anii 1821-1827 şi care corespundeau nevoilor de reformarea şi modernizarea Principatelor. Într-o Europă dominată de spiritul conservator al Sfintei Alianţe, proiectele de regulamente redactate încercat să dea satisfacţie în plan politic şi altor grupuri sociale decât marea boierime, au căutat să confere un caracter cât mai uniform normelor de organizare din cele două ţări. Definitivate în perioada în care cele două principate se aflau sub guvernarea generalului P. Kiselev, Regulamentele organice au intrat în vigoare la 1 iulie 1831 în Ţara Românească şi la 1 ianuarie 1832 în Moldova. Prevederile lor au fost aproape identice pentru cele două ţări, favorizând ulterior dezvoltarea lor unitară. Cele două regulamente instituiau ideea şi practica statului modern. Domnii erau aleşi pe viaţă de către adunările obşteşti extraordinare, prefigurându-se astfel un regim politic asemănător monarhiei constituţionale din alte state europene. Principiul separării puterilor în stat a avut o importanţă deosebită: Adunarea Obstească

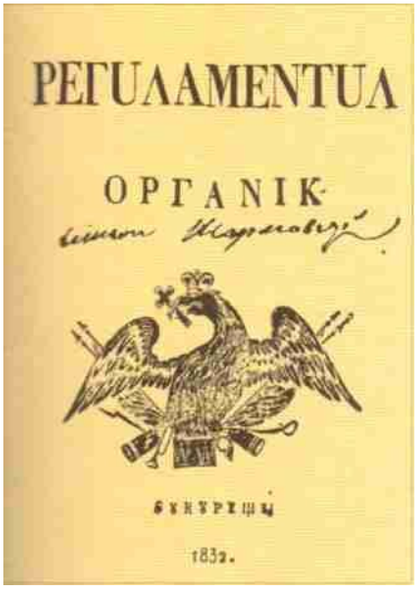

Regulamentul organic

O serie de alte prevederi modernizau sistemul administrativ, economic, fiscal, cultural etc., eliminând multe din relicvele Vechiului Regim. Din punct de vedere social, regulamentele menţineau relaţiile semifeudale în agricultură; prin introducerea nartului (norma de muncă), obligaţiile ţărănimii faţă de boieri au crescut, ceea ce a sporit nemulţumirile în lumea satului în perioada următoare. Boierimea şi-a asigurat astfel nu numai dominaţia politică în societate, dar şi-a consolidat şi poziţia economică.

Regulamentele organice au conţinut şi prevederi progresiste care au favorizat modernizarea sectorială a societăţii româneşti, însă în agricultură ele au perpetuat şi chiar agravat relaţiile dintre ţăranii dependenţi şi proprietari. Ele au statuat ingerinţele Rusiei în problemele interne ale Principatelor Române, ceea ce conferă regulamentelor un caracter contradictoriu, fiind un amestec bizar de nou şi vechi, de progres şi reacţiune. Aceasta nu a făcut decât să alimenteze în anii următori o seamă de mişcări sociale şi politice care au anticipat explozia revoluţionară de la 1848. Având

Domniile regulamentare

După introducerea Regulamentelor organice, Principatele Române au rămas în continuare sub guvernarea generalului P. Kiselev, până în aprilie 1834, când Poarta şi Rusia au numit primii domni regulamentari: Alexandru Ghica în Ţara Românească şi Mihail Sturdza în Moldova. Astfel, regulamentele erau încălcate la scurtă vreme de la intrarea lor în vigoare, deoarece procedura legală era aceea că domnii sunt aleşi pe viaţă de către adunările obşteşti extraordinare. Cei doi domni aparţineau unor vechi familii boiereşti, amândoi aveau un larg orizont cultural

Palatul domnesc din Iaşi

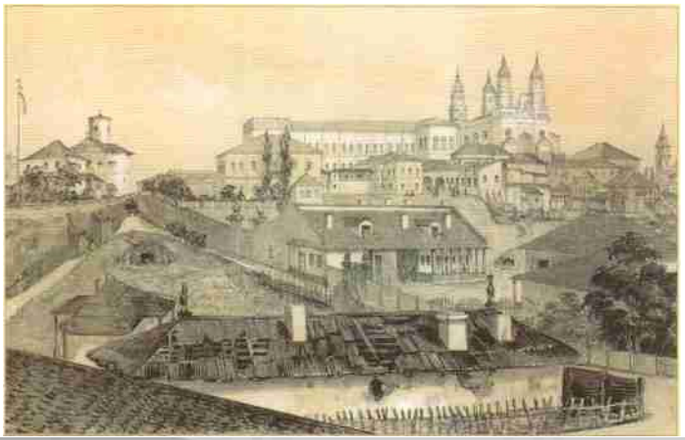

în acei ani a redus mult puterea domnitorului. Acesta a reuşit să impună votarea în 1838 a unui articol adiţional la Regulamentele organice, prin care se interzicea modificarea legii fundamentale fără acordul Rusiei şi Turciei. Evenimentul a prilejuit opoziţiei naţionale să se manifeste plenar, elaborându-se sub conducerea colonelului Ioan Câmpineanu un proiect de constituţie. Programul naţional şi liberal al lui I. Câmpineanu (obţinerea independenţei, formarea unui regim politic reprezentativ etc.) nu a fost încununat de succes, întreaga mişcare fiind reprimată. Grava situaţie financiară a ţării, care a impus sporirea impozitelor directe cu aproape 30%, aducerea în guvern a unora dintre fraţii săi, opoziţia personală a unor mari boieri pretendenţi la domnie etc. l-au

6. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* XI, Bucureşti,

Alexandru Dimitrie Ghica

grese în organizarea activităţii judecătoreşti, în aplicarea legilor şi în uniformizarea procedurii, în dezvoltarea învăţământului public la sate. Încheierea în 1842 a Convenţiei de extrădare cu Austria a avut o semnifica-

urcat pe tron conform precizărilor Regulamentelor organice. Cu studii de drept la Paris, cu o bogată experienţă administrativă în cadrul guvernului în timpul domniei lui Al. Ghica, versat în activitatea politică din Adunarea Obştească

Adunarea Obştească a Valahiei

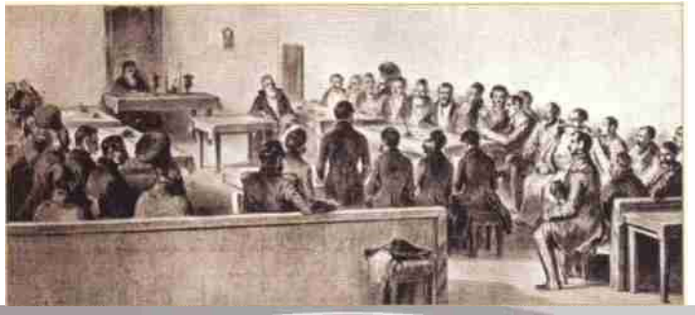

Obştească, lucru ce i-a permis să treacă prin forul legislativ câteva proiecte de legi importante pentru ameliorarea situaţiei ţărănimii. S-a preocupat de sistemul judecătoresc, de regimul carantinelor şi al închisorilor, de construcţia de poduri şi şosele, de dezvoltarea edilitară a capitalei, de extinderea învăţământului rural etc., toate vizând modernizarea societăţii şi a

Gheorghe Bibescu

torului, dorinţa sa de a continua ascendent procesul modernizator. Noua Adunare Obştească formată în urma alegerilor generale din noiembrie 1846 a fost mult mai

aparţinând aşezămintelor publice şi bisericii, plasarea veniturilor bisericeşti sub controlul statului, naturalizarea străinilor, modificarea procedurii judecătoreşti etc. Domnul a reuşit cu abilitate să neutralizeze opoziţia boierească, să confere regimului său o mai mare stabilitate politică, inclusiv pe plan extern, prin dezvoltarea unor relaţii normale atât cu puterea suzerană, cât şi cu cea protectoare.

Moldova

Mihail Sturdza (1834-1849).
Figură controversată a timpului său, M. Sturdza a fost un om politic abil şi bun gospodar, reuşind să se impună ca un domn autoritar şi să supravieţuiască inclusiv evenimentelor revoluţionare de la 1848. Concepţia sa politică se fundamenta pe ordine, stabilitate politică şi echilibru social, lui M. Sturdza potrivindu-i-se cel mai bine imaginea unui

coduri de legi (de exemplu Codul criminal francez), s-a insistat pe respectarea principiului separării puterilor în stat. Domnul a căutat şi a reuşit în cele din urmă (prin legea din martie 1844) să limiteze şi să pună sub controlul statului veniturile mitropoliei şi ale episcopiilor. Laborioasă a fost activitatea lui M. Sturdza în vederea ameliorării căilor de comunicaţie şi a serviciilor de sănătate publică, organizarea modernă a centrelor urbane. Şi ţărănimea a stat în atenţia domnului, care a încercat prin câteva reglementări agrare să inducă o ridicare a nivelului de viaţă al acesteia. Nu este de neglijat nici aportul domnului la crearea învăţământului superior la Academia Mihăileană, înfiinţată în anul 1835, instituţie cu un rol major în pregătirea ulterioară a generaţii şi generaţii reprezentat, aşa cum susţinea şi A. D. Xenopol „cel dintâi semn al reînvierii internaţionale, cea dintâi recunoaştere a existenţei juridice a statului român”[7]. Domnul a promovat o

Mihail Sturdza

Mişcări protestatare în deceniile premergătoare Revoluţiei Paşoptiste

Revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu şi agonia Vechiului Regim au deschis în

de contestare a realităţilor anacronice. În primul rând, tensiunea socială care a „explodat” în timpul evenimentelor de la 1821 s-a reaprins, la cote mai scăzute, în anii

Aceştia au organizat în Oltenia o ceată înarmată cu un efectiv de aproximativ 300 de oameni şi au redactat o proclamaţie prin care chemau poporul la

complot, arestând şi interogând circa 300 de persoane. După introducerea Regulamentelor organice, ţărănimea clăcaşă, nemulţumită de situaţia în care se afla, a alimentat un val continuu de răzvrătiri şi mişcări sociale locale şi chiar regionale. Caracterul limitat al regulamentelor, controlul apăsător exercitat de Rusia prin intermediul consulilor de la Bucureşti şi Iaşi, consacrarea regimului politic aristocratic etc. au generat o stare de nemulţumire profundă în rândul elitei româneşti. Reprezentanţii boierimii liberale şi ai celorlalte grupuri sociale progresiste revendicau democratizarea vieţii politice interne, regim reprezentativ, afirmarea fermă a autonomiei sau chiar independenţa şi unirea Principatelor. Definitivarea ideologiei naţionale în această epocă de tranziţie de la ilumi-

7. Ibidem, XII, Bucureşti, 1930, p. 178

legală în Adunarea Obştească până la societăţile secrete revoluţionare formate după modelul francmasoneriei şi carboneriei europene.

În Ţara Românească şi Moldova, opoziţia legală din Adunarea Obştească a evoluat de la o opoziţie personală la o opoziţie politică împotriva regimului regulamentar, o opoziţie naţională contra intervenţiei Rusiei în treburile interne ale Principatelor. De asemenea, spiritul contestatar s-a exprimat şi în saloane şi reuniuni publice, în publicarea de broşuri şi articole de presă, dar şi prin înaintarea de petiţii către marile puteri.

Cea mai cuprinzătoare acţiune încadrabilă în sfera legalismului este fără îndoială mişcarea colonelului Ioan Câmpineanu în Ţara Românească. În jurul acestuia s-au concentrat toate spiritele liberale şi patriotice, sub numele de „Conjuraţia confederativă". Obiectivele acesteia erau reformarea regimului politic aristocratic

Nicolae Bălcescu, unul dintre conducătorii Revoluţiei

practică a unor reforme sociale şi culturale: introducerea monedei naţionale, dezrobirea ţiganilor, libertatea cuvântului şi a tiparului etc. Interesantă a fost propunerea realizării unei confederaţii statale din care să facă parte Moldova

organizat mai multe societăţi secrete care copiau modelele francmasoneriei şi carbonerie europene. Aceste

şi mişcări revoluţionare. Calea revoluţionară pentru obţinerea drepturilor naţionale şi democratice propusă de noua generaţie activă în viaţa politică s-a impus ca o soluţie alternativă la ineficienţa acţiunilor plasate sub semnul legalismului. Unul dintre cele mai semnificative episoade ale mişcării secrete subversive a fost consemnat în Ţara Românească la 1840. Câţiva tineri (Nicolae Bălcescu, profesorul francez J. A. Vaillant etc.), grupaţi în jurul lui Dimitrie (Mitică) Filipescu, au încercat o insurecţionare a maselor pentru materializarea programului lor

Stradă din Bucureşti în 1847

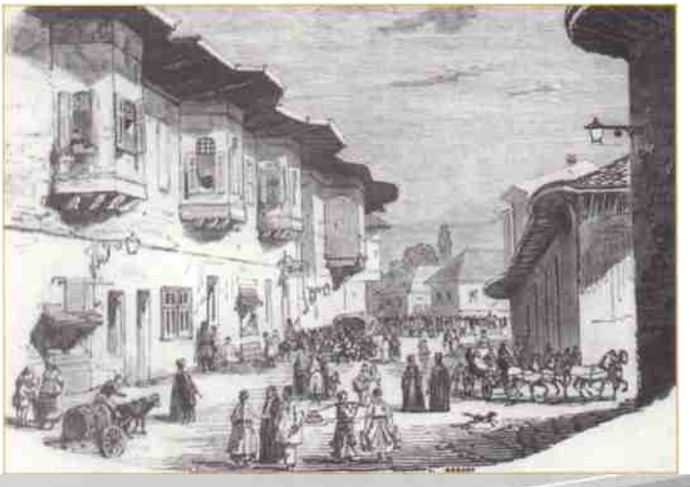

Ion Ghica

Christian Tell

Activitatea conspirativă din Ţara Românească a cunoscut o revigorare în urma înfiinţării societăţii secrete Frăţia în toamna anului 1843, de către Nicolae Bălcescu, Ion Ghica şi

integrală a obiectivelor sociale şi naţionale. Documentele vremii vorbesc şi de alte complo-turi şi societăţi conspirative: în Moldova, complotul condus de Ioniţă Popovici în 1839 şi

spirative se desfăşoară tot mai mult sub o acoperire legală (de exemplu Frăţia, sub adăpostul legal al Societăţii Literare înce-pând cu anul 1845), moşia lui Costache Negri de la Mânjina, lângă Galaţi, devenind un adevărat centru revoluţionar românesc, fiind locul unde se întâlneau exponenţii mişcării naţionale din Principate. Chiar şi la Paris, cel mai important oraş european pentru formarea intelectualităţii româneşti din Principate în acei ani, dezide-

Franţei: „Ţinta noastră, dom-nilor, socotesc nu poate fi alta decât unitatea naţională a româ-nilor. Unitate mai întâi şi în simţăminte, care să

Costache Negri

Interiorul unei case ţărăneşti la mijlocul sec. XIX

Toate societăţile şi asociaţiile conspirative sau semilegale au promovat constant atât idealuri democratice, cât şi deziderateleunirii şi indepen-denţei. Formula *Dacoromâniei* o regăsim mereu exprimată în actele şi programele mişcărilor revoluţionare, în publicistica vremii. Încadrabile într-

8. Bodea, 1*848 la români*, I, p. 319-320.

3 Societate şi economie în Principate
(prima jumătate a secolului al XIX-lea). Începuturile modernizării

Deşi modernizarea Principatelor Române este un fenomen care se originează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, perioada cuprinsă între cele două revoluţii (mai cu seamă

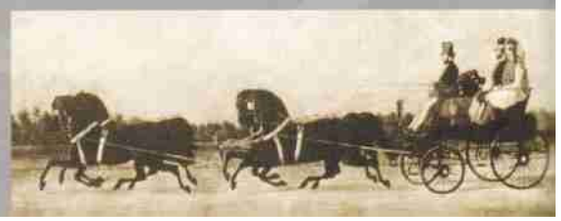

Populaţie şi habitat

Firește, modernizarea nu putea să nu se facă simţită şi în plan demografic, populaţia fiind factorul indispensabil al oricărei schimbări în societate. Conform specialiştilor, în deceniile premergătoare Revoluţiei de la 1848 în spaţiul românesc s-a produs o adevărată revoluţie demografică, vizibilă mai ales prin prisma calitativă, respectiv în modificările substanţiale ale structurii populaţiei. Izvoarele epocii au consemnat sporirea numerică a aşezărilor umane, în primul rând a satelor şi a târgurilor, fenomen asociat cu extinderea reţelei de căi de comunicaţii, dezvoltarea pieţei interne, ceea ce a generat diferenţieri.

Dincolo de epidemiile de ciumă şi mai apoi de holeră, care au fost destul de virulente în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de crizele alimentare datorate unor recolte proaste sau distrugerilor pricinuite de evenimentele cu caracter politico-militar, ceea ce este esenţial în secolului al XIX-lea N. Suţu evalua populaţia Moldovei la un număr de 1.462.105 suflete. Un asemenea ritm de creştere exploziv a avut cu siguranţă loc mai ales după 1829, când a fost lichidat monopolul comercial otoman şi ţara s-a bucurat de o stabilitate politică ţiei urbane, atât prin înfiinţarea a numeroase târguri în perioada regulamentară, cât mai ales prin imigraţia de la sate spre centre urbane. Astfel, între 1831 şi 1845, numărul locuitorilor din oraşele şi târgurile moldovene a sporit de la 129.413 la 265.270, ceea ce înseamnă practic

Târg de Sfânta Vineri la Iaşi

Târgu Mureş

Galaţi de la 8.606 la 22.635, Bacău de la 2.881 la 6.670, Piatra-Neamţ de la 2.907 la 8.075 etc. Trebuie precizat că avansul populaţiei urbane a fost nu numai rezultatul afluxului locuitorilor de la sate, ci şi consecinţa aşezării constante în târgurile şi oraşele moldoveneşti a unei importante populaţii evreieşti imigrate din Galiţia. De asemenea, curentul imigraţionist nu a însemnat doar stabilirea populaţiei evreieşti în Principate, ci şi continuarea unui proces vechi de câteva secole, acela al stabilirii românilor din Transilvania la sud si est de Carpaţi.

La sud de Carpaţi, în preajma izbucnirii Revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, respectiv în anul 1820, populaţia provinciei era estimată la 1.795.130 de locuitori. în ceea ce priveşte dinamica populaţiei Ţării Româneşti în perioada regulamentară, sporul acesteia a fost unul mai modest comparativ cu Moldova. Astfel, de la 1.992.932 de locuitori în 1832, creşterea s-a făcut spre 2.500.000 în anul 1849 (potrivit estimării lui N. Suţu). Şi la sud de Carpaţi populaţia urbană a cunoscut un apreciabil spor demografic. Capitala, oraşul Bucureşti, şi-a dublat populaţia

imigraţionist, care a însemnat stabilirea la sud şi est de Carpaţi a câtorva zeci de mii de evrei. Astfel, pentru anul 1838, N. Suţu consemna prezenţa în Moldova a 55.280 de

aveau condiţia de robi, în jur de 6.000 de armeni, aproximativ 8.000 de lipoveni imigraţi din Rusia, câteva mii de sârbi şi bulgari, aşezaţi mai

Structuri sociale

Dincolo de aspectul cantitativ al creşterii populaţiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mutaţii vizibile s-au produs în ceea ce priveşte structura socială din Principate, deoarece „explozia demografică” s-a plasat într-o

Releu de poştă, Şindriliţa

Moldova în acea perioadă, în cele două ţări, statisticile vremii au înregistrat şi alte etnii, aşezate fie anterior, fie în primele decenii ale secolului al XIX-lea: câteva zeci de

Revoluţiei de la 1848. Până la Regulamentele organice, în raport cu îndatoririle faţă de fisc, existau trei categorii: ţărani *fruntaşi, mijlocaşi* şi *codaşi.* Tot din rândul ţăranilor erau

posluşnici, breslaşi, slugi. Regulamentele au desfiinţat aceste categorii sociale, simplificând structura socială. Înainte de Revoluţia de la 1848, *ţărănimea clăcaşă* reprezenta circa

Baia de Aramă

Petroşani

şi moşneni la sud de Carpaţi. În perioada regulamentară apar în statistici şi alte categorii sociale, precum *căpătăierii,* locuitori fără

indivizi, care erau o sursă de mână de lucru salariată, atât de necesară într-o societate aflată la începutul construirii relaţiilor capitaliste. De asemenea, statisticile regulamentare au continuă să existe anumite categorii sociale privilegiate, precum *mazilii* şi *ruptaşii,* proveniţi din rândurile răzeşilor şi

Boierimea a suferit la rândul ei câteva mutaţii cantitative şi calitative în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În primul rând a avut loc o creştere numerică datorită aportului noilor veniţilor din cadrul straturilor inferioare ale societăţii, al celor intraţi în rândul clasei boiereşti ca urmare a sistemului venalităţii rangurilor. Astfel, în Moldova, numărul boierilor a

apartenenţa la această clasă socială. De asemenea, boierimea a suferit şi un proces de îmburghezire, prin încadrarea unei importante părţi a ei în procesul de schimb. Nu trebuie neglijată nici transformarea mentală a acestei clase sociale ca urmare a occidentalizării moravurilor şi a modului de viaţă. Au contribuit la o atare metamorfozare mai multe surse: contactul direct cu realităţile occidentale, realizat prin tinerii ce mergeau la studii (cu precădere în Franţa) sau prin intermediul călătoriilor elitei, ce se multiplică după înlăturarea regimului fanariot, prin contactul cu ofiţerii ruşi în timpul ocupaţiei Principatelor de către

Strada principală din Iaşi

sau „trepte”. Majoritatea *negustorilor* şi *meseriaşilor* aparţineau stării (treptei) a treia, având o cifră de afaceri relativ modestă. Conform catagrafiei din 1845, în târgurile şi oraşele Moldovei funcţionau 3.901 negustori pământeni (autohtoni), 6.049 evrei şi 1.066 sudiţi (supuşi străini), angajaţi în 24, 40 şi respectiv 41 de ramuri de comerţ. Aceeaşi sursă statistică dezvă-

Giurgiu

meseriaşi, în oraşe mai trăiau boieri, funcţionari din aparatul administrativ, intelectuali, liber-profesionişti, membri ai clerului etc. În anul 1832, în mediul urban din Ţara Românească au fost înregistraţi 14.747

Viaţa economică

Agricultura continuă să fie şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea principalul domeniu de activitate economică. Tratatul de la Adrianopol şi introducerea Regulamentelor organice au influenţat pozitiv acest sector de producţie, transformările generate de ele conturând o adevărată „revoluţie agrară”. După 1832, Regulamentele organice statuează în schimbul de mărfuri european, menţionăm câteva: nevoia obţinerii unei producţii tot mai mari destinate pieţei, creşterea valorii pământului, extinderea rezervei moşiereşti, paralel cu restrângerea loturilor

Hanul lui Manuc, curtea interioară

arendăşiei etc. De asemenea, se constată interesul crescând al proprietarilor, dar şi al statului, pentru modernizarea exploatării pământului, administrarea raţională a domeniilor, introducerea unor maşini şi utilaje care să sporească productivitatea

„Sf. Sava” din Bucureşti, cât şi la Academia Mihăileană din Iaşi; în anul 1834 ia naştere în Ţara Românească Societatea de Agricultură, iar în Moldova se constituie Comisia Centrală de Agronomie şi Economie Rurală, apar ferme-model

Târg bucureştean

Oraşul Brăila, cel mai important port al Ţării

dependenţi prin introducerea nartului, cu restrângerea dreptu-lui de strămutare etc.

De o dezvoltare industrială în adevăratul sens al cuvântului nu poate fi vorba în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Lipsa iniţiativei private şi a capitalului, a forţei de muncă libere, a stabilităţii politice ş.a. a condus la o asemenea stare de lucruri retardată în domeniul industrial. Chiar dacă meşte-şugurile săteşti au prosperat, mai ales în deceniile patru şi cinci, şi în ciuda sporirii nume-rice a meseriaşilor organizaţi în lului rămâne în general limitată la extracţia sării şi a păcurii; o excepţie notabilă este exploa-tarea cărbunelui la Comăneşti, folosit pentru moara mecanică de la Iaşi. Nu lipsesc însă iniţiati-vele pentru prospectarea bogă-selor minerale. Comerţul, destul de limitat până la Tratatul de la Adrianopol, a cunoscut după înlăturarea monopolului comercial otoman o dezvol-tare susţinută, contribuind la dezvoltarea pieţei interne, care a atins un punct culminant la începutul anului 1848, prin desfiinţarea vămilor dintre Ţara Românească şi Moldova. De asemenea, legăturile comerciale ale Principatelor cu Transilvania au devenit şi ele tot mai active. Antrenarea în circuitul comer-ţului european s-a realizat în special prin intermediul

Portul Galaţi

Cultură şi ideologie naţională

Cel puţin până la Unirea din 1859, cultura a dat poate cel mai bine expresie idealurilor naţionale şi democratice ale poporului român. Prelungirile iluminismului au fuzionat după 1830 cu romantismul, con-turând o ideologie

Mihail Kogălniceanu

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost perioada în care s-a afirmat învăţământul româ-nesc, limba română s-a dovedit capabilă de a exprima cele mai rafinate produse ale spiritului, după cum tot în acei ani s-au pus bazele istoriei naţionale, ale teatrului, presei etc. Cultura şi

Gheorghe Asachi

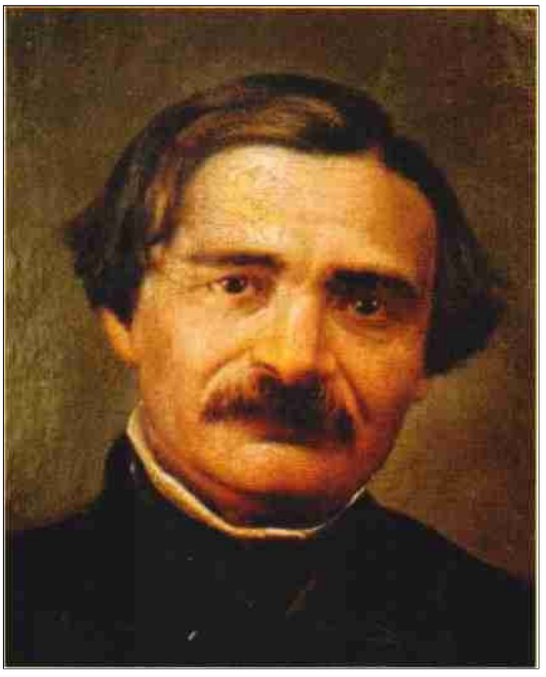

Ion Heliade Rădulescu
Portret de Mişu Popp

Învăţământul a cunoscut o evoluţie dinamică, mai ales în perioada regulamentară. S-a extins considerabil în ambele ţări reţeaua şcolilor rurale; de exemplu, în anul şcolar 1846-1847, în Ţara Românească funcţionau 2.309 şcoli, în care învăţau 48.545 de elevi. Graţie unor cărturari luminaţi, racordaţi la spiritul timpului - Gheorghe Asachi, I. Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru, Gheorghe Lazăr etc. - s-au dezvoltat

studenţi. Este simptomatic în acest sens discursul rostit la 24 noiembrie 1843 de către Mihail Kogălniceanu la deschiderea cursului de istorie la Academia Mihăileană: „Dacă grecii au

Petrache Poenaru,
portret de Constantin Lecca

ardeleni, munteni, bănăţeni, moldoveni şi nu români; rare- ori ei au vroit să se privească între dânşii ca o singură şi aceeaşi naţie; în neunirea lor dar trebuie să vedem isvorul tuturor nenorocirilor trecute a cărora urme încă până astăzi sunt vii pe pământul nos- tru . . . eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc de unde se vorbeşte româneşte şi ca istoria naţională istoria Moldovei întregi înainte de sfâ- şierea ei, a Valahiei şi a fraţilor

acest comandament al epocii: Societatea Literară la Bucureşti în anul 1827 (la iniţiativa lui Dinicu Golescu şi I. Heliade Rădulescu); tot la Bucureşti, Asociaţia Literară a României în 1845, sub preşedinţia lui Iancu Văcărescu, sub parava- nul căreia au activat membrii Frăţiei din ambele ţări pentru elaborarea programului revolu- ţionar de renaştere naţională; la Iaşi, Conservatorul Filarmonic în 1837 şi Societatea Filarmo- nică în 1838 etc. Presa nu putea lipsi de la acest amplu efort de regenerare social-economică şi politico- naţională. Multe din ziarele şi revistele care se înfiinţează în această perioadă încorporează în titulatura lor fie „Dacia”, fie „România”, fie „românesc”, subliniind astfel intenţia edito- rilor de a se adresa întregului corp național. Indiferent

9. Bodea, *1848 la români*, I, p. 220.

4 Teritorii româneşti aflate sub dominaţie străină

În timp ce Transilvania şi Bucovina făceau parte din Imperiul Habsburgic, Basarabia

Transilvania

Ceea ce denumim cu termenul general de Transilvania este în fapt o varietate administrativă şi teritorială compusă din: Marele Principat Transilvania (Ardeal), care era o provincie a Imperiului Habsburgic şi cuprindea spaţiul intracarpatic, având organe autonome de conducere (guvernator, Dietă, Guberniu), subordonate direct Curţii de la Viena. Banatul, Crişana şi Maramureşul (acestea două din conform recensământului din anul 1850, structura etnică a Marelui Principat Transilvania era următoarea: 1.225.619 români (59,4%), 536.843 maghiari (26%), 192.270 germani (9,3%), 78.884 ţigani (3,8%), 15.606 evrei (0,7%), 7.687 armeni (0,4%), restul de 4.736 de locuitori aparţinând altor etnii: bulgari, sârbi, slovaci etc.[10]

Până la mijlocul deceniului patru, Marele Principat Transilvania a cunoscut conservatorismul viaţa politică a principatului s-au exprimat mai multe poziţii faţă de introducerea unor reforme sociale şi politice, care nu atingeau însă baza sistemului feudal existent. S-a accentuat şi opoziţia dintre marea nobilime maghiară (omniprezentă în organele de conducere autonome ale provinciei la nivel central şi local) şi Curtea de la Viena, ca urmare a tendinţelor centrifuge ale nobilimii. Aceasta urmărea în ultimă instanţă desprinderea Transilvaniei de centralismul habsburgic şi alipirea ei la Ungaria, în pofida realităţilor demografice. Deşi românii constituiau aproximativ 60% din populaţia întregii provincii, ei continuau diul episcopilor celor două confesiuni (Vasile Moga - ortodox, Ioan Lemeni - greco-catolic), a trimis mai multe memorii Curţii de la Viena şi Dietei principatului: în 1834, 1837,1842. Calea petiţionară, promovată de ierarhii celor două biserici româneşti, constituie un element de continuitate cu epoca *Supplex*-ului, fără a copia însă în întregime modelul de la 1791.

Se solicită din nou egalitatea în drepturi a naţiunii române cu celelalte clase privilegiate, prin acceptarea românilor ca a patra naţiune constituţională.

Memoriile din deceniul patru (1834 şi 1837) se

Sebeş

10. Conform datelor din *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*, ed. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára [Arhiva Oficiului Central de Statistică], Budapest, 1983

spre clasele de jos, în primul rând spre iobăgime, ţărănimea dependentă. Toate acestea se desfăşurau sub semnul primatului pe care intelectualitatea laică îl dobândea asupra intelectualităţii ecleziastice. Laicizarea treptată şi sistematică a mişcării naţionale va fi de acum înainte fenomenul major ce se va

populaţia provinciei) a constituit un atentat la identitatea naţională a românilor şi a saşilor. De aceea, reprezentanţii acestora au reacţionat prompt pentru apărarea limbii şi naţionalităţii lor, publicând articole şi manifeste împotriva intenţiilor de deznaţionalizare promovate de nobilimea maghiară

în următorii termeni: „Vedeţi dar, domnilor, că dorinţa dumniavoastră e nedreaptă, nemorală, foarte neînţeleaptă şi foarte nepolitică... ascultarea de oameni nu e necondiţionată, şi nici saşii, nici românii nu se vor supune, nu se pot supune la acea ucigătoare de naţionalitate lege a contopirii”[11]. O poziţie

„Domnii din Dieta de la Cluj voiesc să vadă născută o limbă de cancelarie, şi acum se bucură că copilul a fost adus pe lume. A declara o limbă drept limbă oficială a ţării nu e nevoie. Căci noi avem deja o limbă a ţării. Nu este limba germană,

11. Bodea, *1848 la români*, I, p. 104
12. Ibidem, I, p. 197

în forma dorită de nobilimea maghiară ardeleană. Obtuzitatea nobilimii maghiare şi incapacitatea ei de a se adapta realităţilor sociale şi politice au fost încă o dată confirmate prin adoptarea de către Dieta

ţiativele unor societăţi secrete. Astfel, în jurul anului 1830, la Lugoj, s-a încercat organizarea unei asociaţii secrete de factură liberala, cunoscută sub numele de „Constituţia”, în care au fost implicate diverse

Bucovina

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Bucovina nu a dispus de o organizare administrativă proprie în cadrul Imperiului Habsburgic, fiind inclusă ca district în provincia Galiţia. De

16% (59.381) erau germani, evrei, slovaci, polonezi ş.a. Sub regimul absolutist al lui Metternich, biserica ortodoxă românească a fost menţinută în stare de inferioritate, fiind plasată sub jurisdicţia religioasă a mitropoliei sârbe de la Karlowitz. Deşi nu aveau dreptul să folosească limba română în şcolile confesionale, românii au reuşit să-şi conserve o elită formată din clerici, boieri, intelectuali şi burghezi cu vederi liberale care s-au străduit să salveze limba şi individualitatea naţională. Isaia Băloşescu, ajuns episcop al Bucovinei, a avut un rol esenţial în dezvoltarea învăţământului românesc, reuşind să înfiinţeze la Cernăuţi, la sfârşitul deceniului trei al secolului al XIX-lea, Institutul şi Seminarul Teologic de patru ani. Abia în 1848 s-a reuşit deschiderea tot la Cernăuţi a unei preparandii pentru formarea

BUCOVINA. O HARTĂ GERMANĂ DE EPOCĂ

Şi în Banat şi Partium se constată acţiuni revendicative ale elitei româneşti pentru ameliorarea situaţiei sale politice, confesionale şi culturale în cadrul Ungariei. Alături de acţiunile legaliste (petiţia românilor din

taşi din Principatele Române, care urmărea o insurecţie generală în provinciile estice ale Imperiului Habsburgic. De asemenea, tot în Banat, în anii 1842-1845, Eftimie Murgu a combinat metodele conspirative

alterat caracterul românesc al teritoriilor desprinse din cuprinsul Moldovei. Astfel, dacă în 1786 Bucovina avea 135.494 de locuitori, din care românii erau în număr de 91.823 (68%), rutenii în jur de 32.000

În faţa cartierului general al ţarului la Chişinău, ilustraţie

Ţării, sintetiza obiectivele economice, sociale, culturale, confesionale şi politice ale românilor bucovineni, având un caracter democratic. Eforturile militanţilor români bucovineni nu au fost zadarnice în acei ani. Constituţia austriacă din 20 februarie/4 martie 1849 a consfinţit despărţirea de Galiţia, conferind Bucovinei statutul de ducat autonom, cu organe de conducere provinciale şi drept de reprezentare în toate organismele centrale de la Viena.

Basarabia

După anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru în 1812, Rusia a căutat să confere provinciei o nouă înfăţişare ale Moldovei, întrebuinţarea neîngrădită a limbii române. Decretul juca rolul unei constituţii provinciale, cu un caracter oarecum liberal. Basarabia era supusă unui guvernator militar, dar celelalte organe administrative şi judecătoreşti erau civile, elective. Se creau în aparenţă premise favorabile pentru dezvoltarea provinciei în spiritul tradiţiilor istorice, populaţia românească majoritară acceptând fără prea mare rezistenţă noul regim politic. Politica de centralizare şi de restrângere a drepturilor provinciilor privilegiate dusă de ţarul Nicolae I după arestări, deportări etc., paralel cu o politică intensă promovată de Rusia de colonizări de populaţii străine: germani, bulgari, găgăuzi, francezi etc. Graţie unor ierarhi - mitropoliţii Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821) şi Dumitru Sulima (1821 — 1844) - au mai fost construite peste 200 de biserici ortodoxe şi s-a reuşit păstrarea limbii române ca limbă de cult. De asemenea, au fost tipărite cărţi bisericeşti şi şcolare care au circulat în toată Basarabia. Din 1844, când a fost numit un mitropolit rus, s-a început rusificarea masivă a bisericii şi a şcolii româneşti.

Dobrogea

Poziţia geostrategică a Dobrogei, de coridor de trecere pentru care s-au confruntat de-a lungul timpului interesele marilor imperii, nu a favorizat stabilitatea şi prosperitatea acelor locuri. Integrată de mai bine de patru Documentele vremii atestă şi pentru această perioadă permanenţa unui fenomen cu importante implicaţii în viaţa economică şi culturală a Dobrogei, transhumanţa oierilor din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Venirea acestora între Dunăre şi mare cu turmele la iernat, stabilirea definitivă a unora dintre ei în Dobrogea au contribuit la menţinerea legăturilor dintre români. De altfel, în preajma Revoluţiei de la 1848, la Hârşova s-a creat o „starostie a mocanilor” (ciobanii

DOBROGEA. O HARTĂ ETNICĂ DIN EPOCĂ

5 Revoluţia de la 1848-1849 în spaţiul românesc

Spiritul conservator impus Europei după 1815 de politica rigidă, antidemocratică a Sfintei Alianţe a generat în deceniile

Începutul revoluției la Viena a constituit un imbold pentru mișcarea revoluționară și de eliberare națională a românilor din componența Imperiului Habsburgic

Abia la 1848 Europa a fost martora unor ample revoluţii simultane care s-au dezvoltat progresiv din Franţa spre răsărit, cuprinzând Germania, Italia, Imperiul Habsburgic, Ţările Române. În deceniile patru şi cinci ale secolului al XIX-lea, diferitele societăţi şi organizaţii revoluţionare din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania au încercat să ofere soluţii concrete pentru rezolvarea problemelor fundamentale ale naţiunii române: independenţa, unitatea şi modernizarea structurilor interne ale societăţii româneşti. Treptat, s-a generalizat convingerea că singura cale de rezolvare a acestor obiectivelor întâmplătoare a unei minorităţi sau mişcarea generală europeană. Revoluţia generală fu ocazia, iar nu cauza revoluţiei române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sunt optsprezece veacuri de trude, suferinţe şi lucrare a poporului român asupra lui însuşi”[13]. Deşi Revoluţia de la 1848-1849 a fost o manifestare a întregii naţiuni române, datorită condiţiilor specifice din fiecare provincie ea nu a izbucnit simultan şi nici nu a cunoscut intensităţi şi desfăşurări identice.

Moldova

Regimul personal al domnului Mihail Sturdza şi vecinătatea Rusiei nu au favorizat

boierilor şi notabililor Moldovei, un rol important în definitivarea lui având poetul Vasile Alecsandri. *Petiţia proclamaţiune* preconiza în cuprinsul celor 35 de puncte revendicative un program moderat de reforme. De altfel, moderaţia şi legalismul revoluţionarilor moldoveni sunt dovedite şi de alegerea destinatarului programului, *Petiţia proclamaţiune* fiind înaintată spre aprobare domnului Mihail Sturdza.

cauzată şi de eterogenitatea etnică şi confesională a clasei burgheze în formare, care nu a reacţionat unitar faţă de revoluţie. Spre deosebire de Ţara Românească, unde societatea secretă Frăţia, după modelul francez, a cultivat ideea de revoluţie şi spiritul revoluţionar, în Moldova vremii predomina curentul evoluţionist, care îşi găsea exprimarea politică

13. N. Bălcescu, *Opere*, II, ed. G. Zane şi E. G. Zane, Bucureşti, 1982, p.

EUROPA CENTRALĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (HARTĂ DE EPOCĂ)

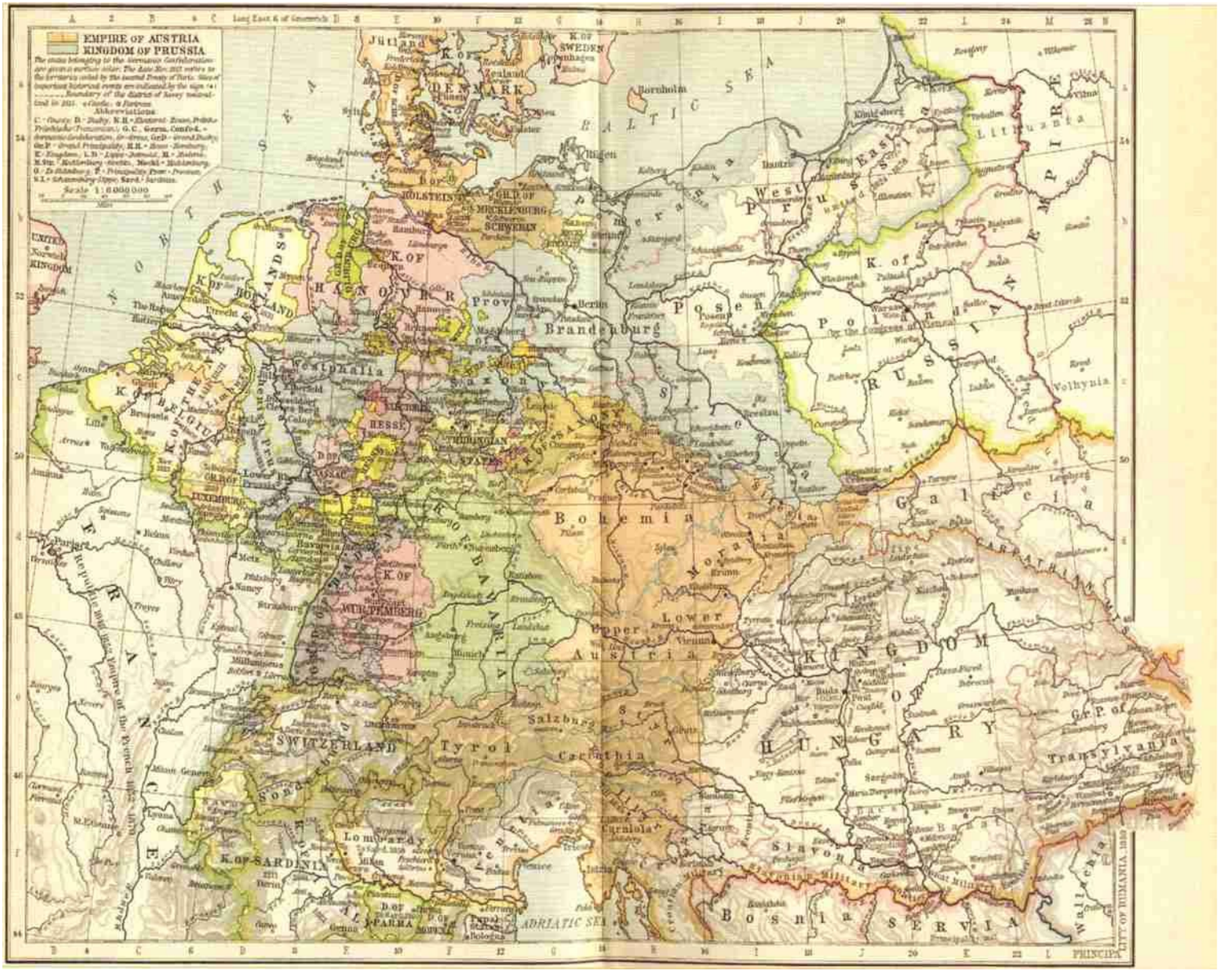

veneau în contradicţie flagrantă cu spiritul îngrăditor al regulamentului patronat de Rusia ţaristă: constituirea unei noi adunări obşteşti reprezentative, desfiinţarea cenzurii, dizolvarea

acţiune represivă, arestând zeci de fruntaşi politici implicaţi în redactarea programului, pe care i-a predat autorităţilor turceşti din Dobrogea. Un grup de revoluţionari moldoveni a reu-

Adunări Naţionale de la Blaj), moldovenii refugiaţi la Braşov au redactat un alt program. Documentul a fost elaborat la 12/24 mai 1848 şi se numea *Prinţipiile noastre pentru reformarea*

Negri ş.a. Faţă de programul de la Iaşi, Prinţipiile aveau un caracter radical, atât din punct de vedere social, cât şi naţional; erau înscrise obiective precum: desfiinţarea obliga-

Mihail Sturdza, domnul Moldovei

Dezvoltarea revoluţiei în Ţara Românească în vara anului 1848 nu a rămas fără urmări în Moldova. În pofida regimului dur instaurat de Mihail Sturdza şi a prezenţei armatelor ţariste, au izbucnit tulburări şi mişcări sociale în mai toată provincia. De asemenea, Dimitrie Cantacuzino era implicat în nordul Moldovei în organizarea unor detaşamente înarmate care să acţioneze pentru răsturnarea domnului. La sugestia a doi emisari trimişi de comitetul revoluţionar moldovean de la Cernăuţi, a fost constituită societatea Salutul intitulat *Dorinţele partidei naţionale în Moldova,* completat apoi şi cu *Proiectul de Constituţie pentru Moldova.* Noul program şi cele 120 de articole ale proiectului de Constituţie exprimau sintetic cerinţele generale ale naţiunii române: unirea Moldovei cu

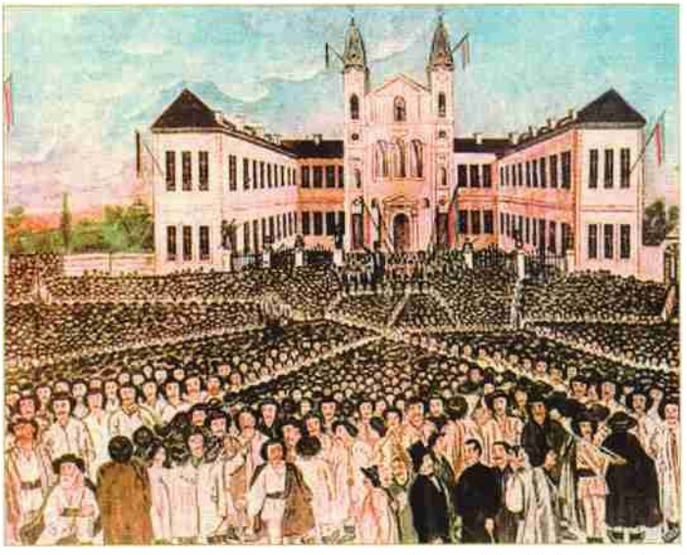
Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848

afara graniţelor Moldovei, fruntaşii moldoveni aflaţi în Ţara Românească, Bucovina, Transilvania etc. au continuat să se implice în acţiuni care să conducă, într-un fel sau altul, la împlinirea obiectivelor revoluţionare.

secretă Frăţia a dezvoltat în anii anteriori o concepţie revoluţionară coerentă, pe baza modelului francez. După revenirea de la Paris a lui Nicolae Bălcescu şi a altor intelectuali, pregătirile pentru declanşarea revoluţiei au intrat în linie dreaptă. Comitetul

simultan în mai multe centre în judeţele Prahova, Vâlcea, la Islaz şi la Bucureşti. Datorită măsurilor represive luate de autorităţi, revoluţia a izbucnit la 9/21 iunie 1848 doar la Islaz. Revoluţionarii s-au bucurat de concursul unităţilor militare comandate de

Gheorghe Bibescu, domnul Ţării Româneşti

de către Ion Heliade Rădulescu *Proclamaţia* şi programul revoluţionar. Pentru a fi inteligibil şi a putea mobiliza poporul, limbajul *Proclamaţiei* era unul accesibil nivelului de înţelegere al maselor, făcând apel la expresii biblice şi religioase: „Fraţilor români, timpul mântuirii noastre a venit; popolul român se deşteaptă la glasul trâmbiţei îngerului mântuirii şi îşi cunoaşte dreptul său de suveran. Pace vouă pentru că vi se vesteşte libertate vouă. Popolul român se scoală, se armează, şi nu spre a lupta o clasă asupra alteia, nu spre a rumpe legăturile sale

14. Bodea, *1848 la români,* I, p. 533.

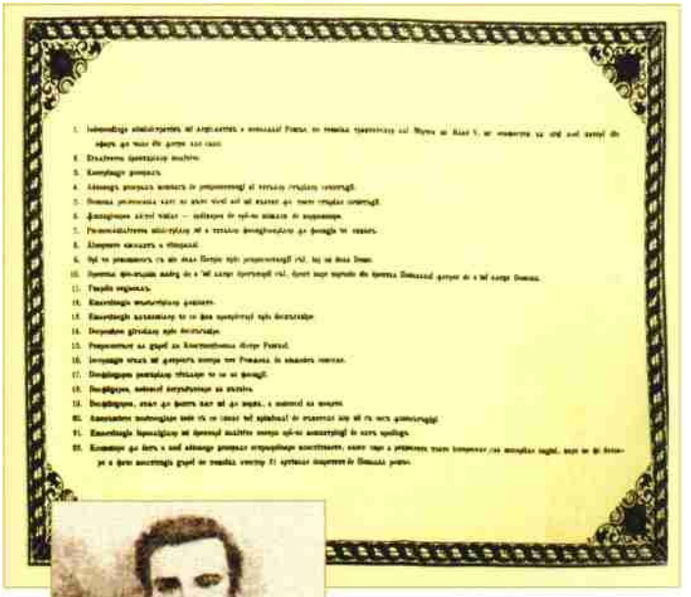

Proclamaţia de la Islaz

Al. G. Golescu (Negru)

naţionale. Semnificativ era faptul că Ţara Românească urma să rămână sub suzeranitatea Porţii, însă nu şi sub protectorat rus. La sfârşitul adunării s-a constituit un guvern provizoriu (Ion Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Christian Tell, Nicolae Pleşoianu şi preotul Radu Şapcă), iar participanţii

programul revoluţionar şi formarea unui guvern provizoriu. Dezavuarea revoluţiei de către consulul Rusiei l-a determinat pe domn să abdice la 13/25 iunie, după care a şi

Mitropolitul Neofit, şef al guvernului revoluţionar. Portret de Gh. Tattarescu

C. A. Rosetti

în interior şi a reprezentat-o în exterior. Instituţiile politice create în perioada următoare au fost: Guvernul Provizoriu, care îndeplinea atribuţii executive şi legislative, comisarii de propagandă şi garda naţională. Din multe puncte de vedere, regimul revoluţionar muntean se inspira din modelul revoluţionar francez, aspect explicabil prin formaţia intelectuală şi politică a liderilor din Ţara Românească, dar şi prin legăturile personale pe care aceştia le aveau cu revoluţionarii francezi

Ştefan Golescu

şi internaţională de către mitropolitul Neofit) a promovat câteva decrete importante precum: abolirea privilegiilor boiereşti şi egalitatea în drepturi a cetăţenilor, desfiinţarea cenzurii, adoptarea steagului tricolor cu deviza „Dreptate, Frăţie”, emanciparea evreilor, organizarea gărzii naţionale şi a unui corp de armată sub conducerea lui Gheorghe Magheru. De asemenea, corpul comisarilor de propagandă şi-a început rapid activitatea în mediul rural, pentru a face cunoscut programul revoluţiei şi pentru a-i determina pe ţărani să adere la noul regim revoluţionar. Din aceleaşi motive tactice, pentru a nu atrage o intervenţie

Generalul Gheorghe Magheru

plotului (coloneii I. Odobescu şi I. Solomon, maiorul Locusteanu) au fost arestaţi.

Complotul fusese pus la cale de către marii proprietari funciari, speriaţi de posibilitatea punerii în aplicare a articolului 13 din *Proclamaţia* de la Islaz, respectiv eliberarea ţăranilor. De altfel, în Comisia Proprietăţii, alcătuită din reprezentanţii ţăranilor şi ai boierilor, opoziţia proprietarilor a condus la tergiversarea rezolvării problemei agrare şi a avut drept consecinţă slăbirea încrederii ţăranilor în regimul revoluţionar.

Regimul revoluţionar din Ţara Românească a depus eforturi pentru a se consolida pe plan

Fruntaşii revoluţiei („Guvernul

Sigiliul „Guvernului Provizoriu"

mâna ca nişte fraţi şi să ne ajutăm unii pe alţii. Uniţi vom fi tari; uniţi vom sta împotriva oricărui vrăjmaş al libertăţii noastre”[15].

Guvernul Provizoriu a trebuit să facă faţă la două tentative contrarevoluţionare organizate de către forţele interne conservatoare sprijinite de o parte a armatei. Cele două acţiuni,

Eliberarea deţinuţilor politici în iunie 1848

din programul revoluţionar, în schimbul înlocuirii regimului revoluţionar cu o locotenenţă domnească formată din Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Golescu şi Christian Tell. La Constantinopol a fost trimisă o delegaţie de munteni care să obţină acordul sultanului pentru continuarea reformelor interne.

Alarmată de amploarea şi liberalismul

au fost arse Arhondologia (condica rangurilor boiereşti) şi Regulamentul organic, simboluri ale regimului feudal şi ale influenţei nocive a puterii protectoare, Rusia. Noul comisar otoman Fuad-Paşa a înaintat cu trupele pe care le avea la dispoziţie şi la 13 septembrie 1848 a intrat în capitală.

15. Ibidem, p. 548

Nicolae Golescu, un alt membru al Guvernului Provizoriu

militară românească - e drept,
modestă - a avut loc în special
pe Dealul Spirii, pompierii
bucureşteni şi o unitate militară
de linie remarcându-se prin ero-
ism într-o confruntare inegală
cu forţele turceşti superioare
numeric. Intervenţia trupelor
ţariste în Ţara Românească a
spulberat ultimele speranţe ale
unei posibile reveniri a regimu-
lui revoluţionar şi ale reaprinde-
rii insurecţiei la sud de Carpaţi

În multe localităţi din provin-
cie, maghiarii, secuii şi saşii au
trecut la înarmare, formându-şi
gărzile cetăţeneşti, naţionale.
Până către sfârşitul lunii martie,
unii lideri ai românilor au privit
cu simpatie Revoluţia Maghiară,
ce afişa o serie de principii
liberale, progresiste. Înmulţirea
manifestărilor exclusiviste
ale nobilimii maghiare din
Transilvania (Ardeal), intole-
ranţa şi intenţia acesteia şi a

reprezentare în organele legisla-
tive şi executive ale provinciei,
doreau, în spiritul concepţiei
romantice despre naţiune, recu-
noaşterea limbii şi a naţionalită-
ţii lor, drepturi egale cu ceilalţi
locuitori aflaţi în inferioritate
numerică. Or, aceasta nu se
putea realiza prin includerea
Transilvaniei într-o Ungarie
renăscută pe structura vechiului

Bărnuţiu şi intitulat *Provocaţiune.*
În document se respingea ideea
unirii Ardealului cu Ungaria
atâta vreme cât românii nu
erau recunoscuţi ca naţiune
cu drepturi politice şi se făcea
apel la solidaritatea naţională
a tuturor claselor şi forţelor
sociale şi politice româneşti.
La începutul lunii aprilie,
profesorul Aron Pumnul de la

Arderea In public a *Regulamentului organic*

elaborate în mai multe centre
unde activau liderii românilor,
s-au schiţat principalele obiecti-
ve ale programului revoluţionar
românesc, care la prima vedere
nu depăşea cadrul unui

românii doreau să colaboreze
cu maghiarii, secuii şi cu saşii:
„Români... spuneţi ungurilor,
săcuilor şi saşilor că noi îi iubim
ca pre fraţii noştri, cu care
lăcuim într-o ţară.

Aron Pumnul

prin sabie, ci prin legile minţii sănătoase şi pentru aceea ne adunăm să ne înţelegem care sunt drepturile acelea”[16]. Meritul major al manifestului lui Aron Pumnul a fost acela că a impus în conştiinţa publică românească ideea necesităţii convocării unei adunări naţionale. În absenţa unor instituţii politice proprii şi în condiţiile nereprezentării românilor în Dieta principatului, adunarea naţională românească ce urma să se întrunească avea un profund caracter democratic.

românilor din sute de aşezări de pe Câmpia Transilvaniei, în 18/30 aprilie 1848 a avut loc la Blaj, în ciuda opoziţiei autorităţilor, o primă adunare reprezentativă a românilor, la care au participat aproximativ 4.000 de persoane: intelectuali, negustori, mici nobili, preoţi, ţărani. Întrunirea, cunoscută sub numele de „Adunarea din Duminica Tomii”, nu a adoptat niciun act programatic, participanţilor solicitându-li-se să

chorum din 1791, şi finalizată la mijlocul secolului al XIX-lea, în contextul Revoluţiei Paşoptiste. Ideologia naţională, asociată cu principiile liberalismului, ale reformelor sociale ce trebuiau introduse, a constituit suportul pe baza căruia elitele şi ţăranii au acţionat în comun pe parcursul Revoluţiei de la 1848—1849. În toată Transilvania s-au intensificat în cursul lunii aprilie actele de răzvrătire ale ţăranilor iobagi români, maghiari şi secui,

Mitropolitul Andrei Şaguna, conducătorul delegaţiei române la Viena

românească pregătea convocarea următoarei adunări naţionale de la Blaj. În 2/14 mai 1848, Simion Bărnuţiu, principalul ideolog al românilor din epocă, a prezentat în catedrala din Blaj, în faţa intelectualităţii venite la cea de a doua adunare naţională, un discurs celebru intitulat „Românii şi ungurii”, adevărat prolog teoretic şi programatic al Marii Adunări Naţionale ce s-a desfăşurat în zilele de 3/15-5/17 mai. La această nouă întrunire au venit în jur de 40.000 de oameni, majoritatea ţărani din toate comitatele Transilvaniei, fiind prezenţi şi revoluţionari din Moldova şi Ţara Românească. Autorităţile, care au încercat şi de această dată să împiedice sau să limiteze cel puţin amploarea adunării, au fost nevoite să

16. *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania, 1,2 martie-12 aprilie 1848*, red. Şt. Pascu şi V. Cheresteşiu,

Guvernul revoluţionar maghiar

nicio despăgubire din partea ţăranilor, libertăţi economice şi politice, desfiinţarea cenzurii, învăţământ în limba română de toate gradele etc. Punctul 16 prevedea convocarea unei adunări constituante a provinciei, în care să fie reprezentate toate naţiunile (inclusiv românii), unde să se discute problema unirii Transilvaniei cu Ungaria.

La Blaj s-a făcut un pas important pe calea organizării Revovara anului 1848, sub conducerea lui Eftimie Murgu, un document programatic în care solicitau organizarea autonomă a zonei şi subordonarea directă faţă de împărat, drepturi şi libertăţi democratice etc. În Banat, Crişana şi Maramureş, unii lideri ai românilor au fost aleşi în Dieta Ungariei, manifestând, dacă nu simpatie, cel puţin neutralitate faţă de Revoluţia Maghiară

Transilvaniei cu Ungaria, împăratul Ferdinand I, în condiţiile evenimentelor revoluţionare de la Viena, a sancţionat decizia Dietei ardelene, astfel că naţiunii române i s-a refuzat în continuare dreptul la existenţă naţională. În cursul verii, actele de răzvrătire ale ţăranilor împotriva nobilimii s-au înmulţit, iar mişcările sociale au dobândit din ce în ce mai clar un caracter naţional. Nobilimea a răspuns

George Bariţiu

În lunile de vară, Revoluţia Română s-a consolidat, atrăgând de partea sa ofiţerimea română şi soldaţii celor două regimente româneşti de

minat convocarea la Blaj, între 3/15 şi 16/28 septembrie 1848, a unei noi adunări naţionale, la care au participat circa 60.000 de oameni, de astă dată mulţi înarmaţi. Adunarea a reafirmat programul revoluţionar din mai, a accentuat anumite aspecte sociale şi politice: se respingea încorporarea Transilvaniei la Ungaria şi se cerea redarea autonomiei provinciei; se solicita încetarea execuţiilor militare şi a represiunii împotriva celor care se opuneau autorităţii

Simion Balint, portret de Barbu Iscovescu

Axente Sever

Avram Iancu, portret de Barbu Iscovescu

ţile atât de multe garanţii pentru libertatea şi naţionalitatea lor ca în Austria, prin hotărârile drepte, liberale ale unui înalt Parlament... Noi vrem uniunea liberă a unor popoare libere sub conducerea Austriei, liberă în interior, puternică în afară... Dar nu numai pentru noi ne rugăm, ci şi pentru fraţii noştri din Principatele Dunărene”[17].

A treia adunare de la Blaj a însemnat un alt pas mai departe în desfăşurarea Revoluţiei Române din Transilvania. Românii au trecut la aplicarea în practică a principiului autodeterminării naţionale revendicate în programul de la Blaj din remarcat în organizarea legiunilor şi prefecturilor se numără Avram Iancu, Axente Sever, Alexandru Bătrâneanu, Simion Balint, Ioan Buteanu etc. La începutul lunii octombrie 1848, comandantul armatei imperiale din Ardeal a condamnat guvernul revoluţionar maghiar şi anexarea Transilvaniei la Ungaria, proclamând restaurarea regimului constituţional austriac. Se declanşa astfel şi pe teritoriul ce a coordonat a d m in is relaţiile dintre revoluţionarii transilvăneni, bănăţeni si bucovineni în vederea constituirii unui bloc etnic românesc în cuprinsul Imperiului Habsburgic. În memoriul înaintat la 25 februarie 1849 noului împărat Francisc Iosif I de către deputaţi din Bucovina, Banat şi Ardeal, se cerea unirea tuturor românilor din imperiu, federalizarea monarhiei pe baze naţionale. Până în luna martie 1849, armata maghiară, condusă de generalul polonez Iosif Bem, a reuşit să ocupe cea mai mare parte a Transilvaniei, cu excepţia regiunilor rămase sub

Aspect din revoluţia maghiară. Bătălia de la Tápióbicske, 4 aprilie 1849 (*reconstituire*)

17. Bodea, *1848 la români*, II, p. 911

Împăratul Francisc Iosif I

Comandantul de grăniceri ardeleni
David Urs, membru al delegaţiei

Bătălia de la Arad

bastion al rezistentei româ-
neşti. Revoluţionarii din Ţara
Românească (Nicolae Bălcescu,
Cezar Bolliac, Gheorghe
Magheru ş.a.), care s-au refugiat
după 13 septembrie 1848 pen-
tru a nu fi arestaţi de către turci,
având legături cu emigraţia
poloneză din Paris, au încercat
să realizeze reconcilierea dintre
revoluţia românească ardeleană,
reprezentată de Avram Iancu,
şi cea maghiară, reprezentată de

din vara anului 1848. De abia
la mijlocul lunii iulie 1849, ca
urmare a eforturilor depuse de
N. Bălcescu pe lângă A. Iancu
şi L. Kossuth, s-a semnat un
„Proiect de pacificare”, iar la
16/28 iulie 1849 Parlamentul
Ungariei a votat Legea naţio-
nalităţilor, prin care se acordau
unele drepturi naţiunii române
din Ungaria: folosirea limbii
proprii în administraţia comi-
tatelor cu populaţie majoritară
românească, independenţa
bisericii ortodoxe etc. Totuşi,
unirea (anexarea) Transilvaniei
la Ungaria, decisă prin votul
Dietei nobiliare de la Cluj,
rămânea valabilă. În

naţiunea maghiară am hotărât
să rămânem neutri fată de
armata maghiară, neatacând-o şi
apărându-ne numai în cazul că
am fi atacaţi”[18]. Această punte
spre înţelegere şi colaborare
între revoluţiile maghiară

a cerut românilor să depună
armele, legiunile conduse de
Avram Iancu, neînvinse până
atunci de către armata revo-
luţionară maghiară, fiind astfel
nevoite să se dezarmeze. Lua
sfârşit astfel partea

Atacul trupelor ruseşti asupra Sibiului

18. Ibidem, II, p. 1101-1102

6 Pe drumul unităţii naţionale

Ideea unirii Principatelor Române nu a apărut din senin la mijlocul secolului al XIX-lea, în ambianţa ideologiei paşoptiste; ea a prins contur încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea,

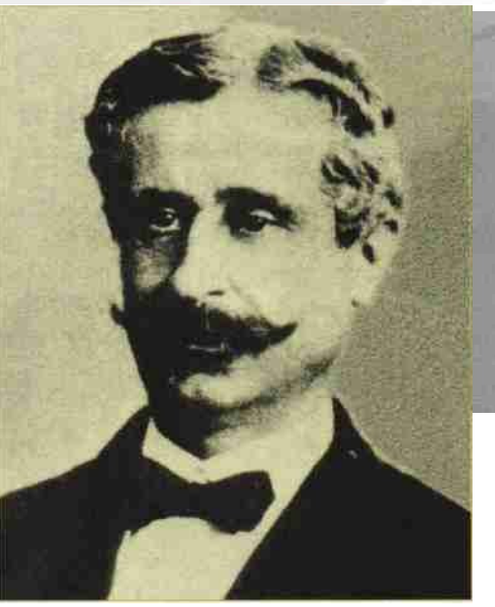

Dumitru Brătianu

Ideologie politică şi tendinţe de unitate naţională

Procesul renaşterii naţionale, care a luat amploare după Revoluţia de la 1821 şi după restaurarea domniilor pământene, a propulsat tot mai mult obiectivul unirii Moldovei cu Ţara Românească. Regulamentele organice introduse în 1831-1832, prin prevederile lor unitare pentru

I. H. Rădulescu

Giuseppe Mazzini, un susţinător al mişcării revoluţionare din Principate, care milita pentru Unire. Portret de Lama Domenico

mentari (Mihail Sturdza) şi au afirmat-o intelectuali care vor avea un cuvânt greu de spus în timpul revoluţiei (Ion Ghica).

Au sesizat dorinţa de unire a românilor şi diplomaţii străini acreditaţi la Iaşi şi la Bucureşti, aşa cum rezultă şi din scrisoarea trimisă la 17 mai 1834 de către baronul Bois-le-Comte superiorilor săi: „Cele idealul unităţii naţionale, el a fost prezent în multe discursuri, articole de ziar şi acţiuni ale revoluţionarilor din ambele principate. Rusia şi Turcia au receptat şi au înţeles pericolul pe care îl constituia pentru tendinţele lor de hegemonie unirea românilor într-un singur stat. Astfel, circulara din 19/31 iulie 1848 a guvernului rus către agenţii săi diplomatici atrăgea atenţia asupra obiectivului unităţii naţionale urmărit de revoluţionarii români: „Planul lor de viitor este, de altfel, evident. Rezultă din pe care fruntaşii revoluţionari le-au redactat cu precădere în afara graniţelor ţării. Justificarea unităţii naţionale nu se face atât prin raportare la trecut, la simbolul reprezentat de Unirea de la 1600 a lui Mihai Viteazul; unirea, în opinia generaţiei paşoptiste, este orientată spre viitor, este unica soluţie de progres, de înaintare spre civilizaţie a naţiunii române, de aliniere a ei la naţiunile respectate ale Europei.

Emigraţia politică postpaşoptistă

19. Ibidem, I, p. 88
20. Românii la 1859,1, p. 16

Democratic European înfiinţat la Londra în iunie 1850, din iniţiativa lui G. Mazzini, Ledru-Rollin ş.a.

În rândul emigraţiei revoluţionare româneşti au existat tentative repetate de organizare încă din toamna anului 1848, Ion Ghica încercând să concentreze întreaga emigraţie sub conducerea unui muntean şi a unui moldovean. La începutul anului următor, la Paris, membrii fostei locotenenţe domneşti din Ţara Românească (Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Golescu şi Christian Tell) s-au străduit să se impună ca reprezentanţi oficiali ai emigraţiei. Constantin A. Rosetti, Vasile Mălinescu şi Dumitru Brătianu s-au constituit în iunie 1849, tot la Paris, în aşa-numitul Comitet Democratic Român, iar Nicolae Bălcescu înfiinţa la 2 decembrie 1849 Asociaţia Română pentru conducerea emigraţiei.

Eforturile depuse pentru fost editate, pe lângă broşuri şi memorii, unele ziare şi revis-te cu o apariţie fie pasageră, fie mai îndelungată: *România viitoare, Republica română, Junimea română* etc. Presa din emigraţie s-a făcut portdrapelul nu numai al convingerilor revoluţionarilor exilaţi, dar şi al patrioţilor din Ţara Românească şi Moldova, care au putut să-şi exprime

fu o revoluţie democratică. Revoluţia de la 1848... fu o revoluţie socială. Revoluţia viitoare nu se mai poate mărgini a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pământ şi de capital... ci va cere unitatea şi libertatea naţională. Deviza ei va fi: Dreptate, Frăţie, Unitate. Ea va fi o revoluţie naţională”[21]. Reculul mişcărilor revoluţionare

Ion C. Brătianu

C. A. Rosetti

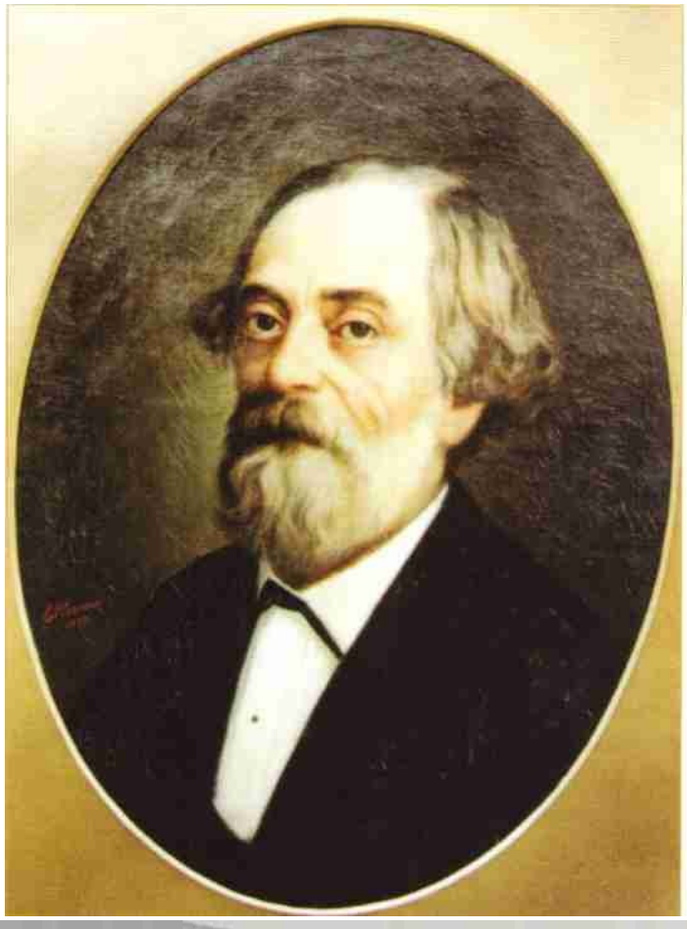

ale naţiunii române - a dobândit mai multă greutate. Tot mai mult, liderii politici europeni şi cabinetele marilor puteri au fost „luate cu asalt” de către revoluţionarii români din exil, care au încercat să sensibilizeze forurile de decizie în viaţa politică internaţională de justeţea cauzei româneşti, de avantajele geopolitice ale unui stat românesc puternic la gurile Dunării. Din fericire pentru români, scena

21. Bălcescu, *Opere*, II, p. 112

Anul al II-le N-r 38 Bucuresci calea Mogoşoae N-r 18. Vineri 16 Mai 1858

Luminésă-te şi vei fi. **ROMÂNUL** Voiesce şi vei puté.

DIARIU POLITICU. COMERCIALU. LITERARIU.

BUCURESCI

FOIŢA ROMANULUI

CONCERTUL.

Ziarul *Românul,* înfiinţat în 1857 de către C. A. Rosetti

Patria, România literară, Steaua Dunării etc. Mişcarea unionistă a luat o amploare mai mare în Moldova, unde domnitorul filofrancez Grigore Al. Ghica a sprijinit deschis partida naţională, grupul fruntaşilor moldoveni ce militau pentru unire. El a trimis în primăvara anului 1855 în misiuni diplomatice de

Ca urmare a eforturilor depuse de emigraţia revoluţionară românească şi a iniţiativelor diplomatice ale domnului Grigore Al. Ghica, la deschiderea, în februarie 1856, a Congresului de Pace de la Paris, problema românească era deja o problemă europeană. În favoarea unirii românilor se pronunţaseră în epocă în problema unirii, Turcia fiind responsabilă cu convocarea la Iaşi şi Bucureşti a două adunări ad-hoc care trebuiau să se pronunţe în legătură cu organizarea viitoare a Principatelor.

Organizarea luptei unioniste (1856-1858)

Odată ce bunăvoinţa Europei a fost manifestată, românii au trecut la acţiune; fruntaşii unionişti din ambele principate, grupaţi în partida naţională, au depus eforturi

Contele A. F. J. Walewski

întâmpinat pe reprezentanţii marilor puteri veniţi pentru a se documenta asupra realităţilor din Principate. Pentru

Grigore Alexandru Ghica, domnul Moldovei

Dat fiind faptul că domnii numiţi la Balta Liman şi-au încheiat mandatul, Poarta a numit caimacami (locţiitori de domn) în Moldova şi Ţara Românească, care să pregătească alegerile pentru adunările ad-hoc. În Moldova a fost numit caimacam N. Conachi-Vogoride, cunoscut pentru poziţia sa antiunionistă. Acesta, în complicitate cu reprezentanţii Austriei, Turciei şi ai unor forţe conservatoare interne, a operat falsuri grosolane,

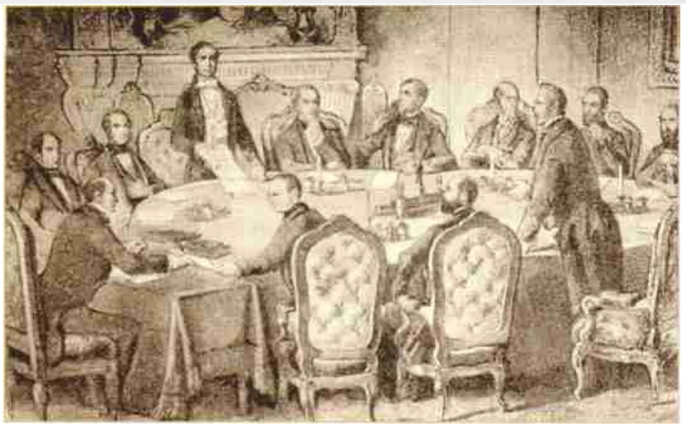

Congresul de la Paris din 1856

renunţa să mai susţină unirea deplină a Principatelor sub un prinţ străin, iar Anglia şi-a dat acordul pentru anularea alegerilor falsificate din Moldova şi

profesioniştii şi ţăranii au votat prin delegaţi. În luna octombrie 1857 s-au deschis la Bucureşti şi Iaşi cele două adunări ad-hoc, care aveau totuşi un caracter

aveau însă prerogative limitate. Ele au fost create de marile puteri doar pentru a sonda opinia poporului român faţă de unire. Totuşi, adunările ad-hoc au votat cu entuziasm declaraţii de unire a Moldovei cu Ţara Românească, avansând şi

numi „Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti”, va avea doi domni pământeni, două capitale, două guverne şi două foruri legislative distincte. Dând satisfacţie parţială revendicărilor româneşti, armatele celor două ţări erau puse sub o

Napoleon al III-lea

Deschiderea Adunării ad-hoc în Ţara Românească

Propunerile adunărilor ad-hoc şi raportul comisiei puterilor europene de la Bucureşti au constituit obiectul discuţiilor reprezentanţilor celor şapte puteri garante întruniţi la Paris în mai 1858. După negocieri şi compromisuri, la 7/19 august 1858 a fost semnată Convenţia

lăsând pe seama poporului român să găsească soluţia cea mai potrivită. Formula „prin noi înşine” a devenit deviza militanţilor unionişti în lunile următoare. Aşa cum îi scria Dimitrie Ralet lui Ion Ghica în toamna anului

22. *Documente privind Unirea Principatelor, III (Corespondenţă politică. 1855-1859)*, ed. C. Bodea,

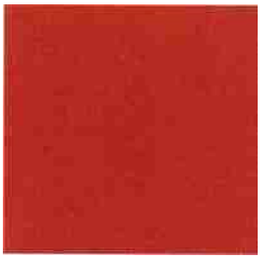

GH
EO
RG
HE
IAC
OB

Românii in perioada edificării statelor naţionale

(1859-1918)

1 Sub semnul „politicii faptului împlinit". De la Unirea Principatelor la proclamarea regatului (1859-1881)

În numeroase lucrări privind istoria modernă a românilor, în special în cele care se referă la perioada dintre Unire şi Independenţă, importante acte

Alexandru Ioan Cuza

Şi istoria altor popoare poate oferi exemple similare. Referindu-se la Europa secolului naţionalităţilor, Nicolae Iorga aprecia „sistemul faptului împlinit" ca „un element de originalitate creat de români...". Semnificative sunt, în acelaşi sens, cuvintele lui Cavour: „Unirea Principatelor şi consultarea votului poporului sunt începutul unei ere noi în sistemul politic al Europei".

Ordinul Unirii, instituit în 1864

Aceste acte politice prezintă o trăsătură comună: manifestarea voinţei românilor din cele două principate, apoi din România, de a-şi decide singuri soarta, în confruntarea cu politica restrictivă a unor puteri europene, în special a celor vecine. Politica „faptului împlinit" reprezintă reacţia factorilor politici din România la hotărârile - de cele mai multe ori nefavorabile pentru cauza românilor — ale puterilor garante (exprimate în congrese şi conferinţe internaţionale). Oamenii politici români dovedeau astfel Europei că România nu este un produs al diplomaţiei marilor puteri - cum se afirma de către

către reprezentanţii *partidei naţionale,* iar cea a Ţării Româneşti de către conservatori, care sprijineau unirea, dar sub sceptrul fostului domn regulamentar, Gh. Bibescu. La Iaşi, capitala Moldovei, a fost ales domnitor Al. I. Cuza, cu unanimitatea deputaţilor prezenţi. A fost singurul candidat votat de către toţi membrii partidei naţionale şi acceptat de conservatori, după invalidarea lui Gr. Sturdza, fiul fostului domnitor

ţele reprezentanţilor partidei naţionale. Ideea alegerii aceluiaşi domnitor — şi ca urmare a lipsei de precizie a Convenţiei de la Paris, care nu interzicea explicit alegerea aceleiaşi persoane ca domnitor în cele două principate - a căpătat susţinere, iar conservatorii au fost tot mai intimidaţi de manifestările de stradă, orchestrate de membri ai partidei naţionale. Urmarea a fost alegerea lui Al. I. Cuza cu unanimitate de voturi.

imagine asupra evenimentului istoric: „soluţia atât de extraordinară”, „abila şi îndrăzneaţă acţiune politică”, „o victorie rar întâlnită în istorie”, „norocita inspirare”. Această trăsătură de originalitate este întărită de natura şi de nota comună a sentimentelor care au însoţit vestea evenimentelor de la Iaşi şi Bucureşti: la Viena, „surpriză” şi „cea mai mare uimire”, la Constantinopol, „stupefacţie şi uimire, accelerând deruta”, la Paris, „surpriză şi admiraţie”, la Petersburg, „o destul de mare surpriză”.

Invocând acest moment istoric, ca exemplu de maturitate politică ce trebuia urmat de Parlamentul României, I. C. Brătianu declara în Adunarea Deputaţilor, la 1 iunie 1883, cu prilejul dezbaterii modificărilor Constituţiei: „Mi-aduc aminte când am ales pe Cuza Domn, că nu numai naţiunile cele mai tinere dar

tinua să fie însă dificilă, întrucât era nevoit să colaboreze cu două guverne, două adunări etc., aflate la Bucureşti şi Iaşi (situate la 400 km distanţă, apreciabilă pentru acea vreme, putând fi parcursă în

voastră încredere într-un singur domn; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie”. Capitala s-a stabilit la Bucureşti, unde funcţiona un singur guvern şi un singur parlament, care şi-a deschis lucrările în ziua

Costache Negri

Sosirea lui Alexandru Ioan Cuza la deschiderea Camerei

importanţi spre unirea deplină. Utilizând o gamă variată de mijloace diplomatice, - de la solicitarea bunăvoinţei la aminţarea cu „faptul împlinit”—, Al. I. Cuza obţine acordul puterilor garante şi al sultanului pentru unificarea

În noul context politic, dominitorul Unirii putea continua şi lărgi *programul de reforme,* conceput împreună cu principalul său sfetnic, Mihail Kogălniceanu. O primă reformă de mare importanţă a fost *secularizarea averilor*

sau mănăstiri din Grecia şi din Orientul Apropiat. Secularizarea acestora — împreună cu averile mănăstirilor fără legătură cu exteriorul ţării - dovedeşte, încă o dată, capacitatea

1. I. C Brătianu, *Acte şi cuvântări,* VIII,

agrară — o adevărată „cheie” a procesului de modernizare - a fost mult mai dificil, deoarece la rezistenţa externă - imperiile vecine nu priveau cu ochi buni măsurile „revoluţionare”, pas spre independenţa deplină a tării.
În noul context politic, la 14/26 august 1864 a fost promulgată *Legea rurală.* Articolul I prevedea: „Sătenii clăcaşi (pontaşi) sunt şi rămân deplin proprietari pe locurile au văzut în domnitorul Cuza omul providenţial, care le-a adus libertatea economică şi calitatea de cetăţean al ţării.
Reforma agrară de la 1864 a pus bazele economiei capitaliste în agricultura României gratuit; secundar de şapte ani şi universitar de trei ani. În octombrie 1860 fusese înfiinţată Universitatea din Iaşi,-cea mai veche universitate din România —, iar în iulie 1864 Universitatea din

Votul din 24 ianuarie 1859
Tablou de Theodor Aman

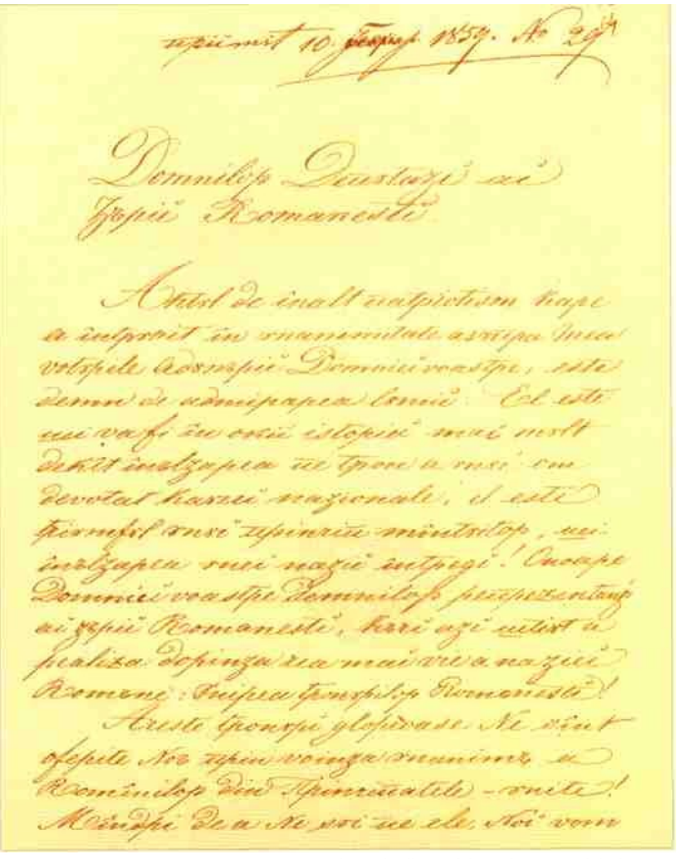

Proclamaţia din 10 februarie 1859 a lui Al. I. Cuza către Adunarea electivă a Ţării Româneşti

a fost *lovitura de stat,* de la 2 mai 1864. Domnitorul a dizolvat Adunarea şi a promulgat un nou act fundamental, numit *Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris.* Deşi prin denumire erau prevenite nemulţumirile puterilor garante, în fapt Convenţia era înlocuită printr-o constituţie concepută în interior şi aprobată printr-un plebiscit.
Se instaura un *regim de* rul vitelor pe care le poseda ţăranul. Articolul X stabilea că „se desfiinţează odată pentru totdeauna şi în toată întinderea României, claca (boierescul), dijma...”[3] şi alte dări şi obligaţii în muncă, pe care ţăranii le aveau încă din evul mediu.
Pentru răscumpărarea acestor obligaţii, ţăranii urmau să plătească o sumă - repartizată pe 15 ani - care era *justiţiei* şi *armatei.* În decembrie 1864 a fost promulgată *Legea asupra instrucţiunii publice*, prin care învăţământul a devenit ale ţării. Tot în luna decembrie 1864 au fost promulgate *Codul penal* (alcătuit după modelul Codului penal francez şi

2. C. Hamangiu, *Codul general al României*, ed. a II-a, II (1856-1900), Bucureşti, f.a., p. 78
3. Ibidem, p. 79

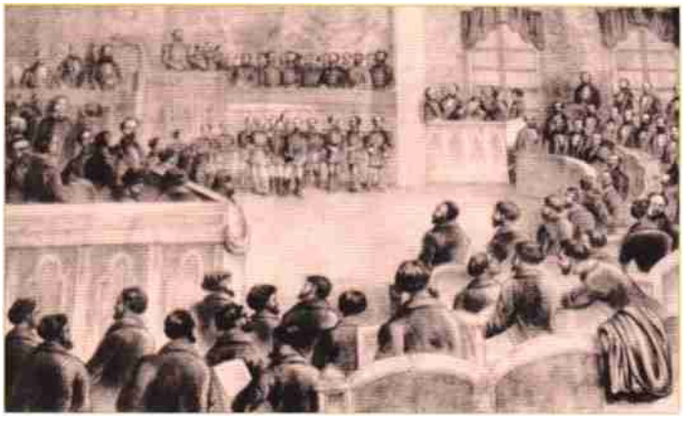

Şedinţa de deschidere a Camerei României

Decretul din 4 iulie 1864 privind înfiinţarea Universităţii

luaseră şi prevederi ale legislaţiei autohtone în vigoare. Având în vedere că era domeniul pe care îl cunoştea, poate, cel mai bine, dar şi necesitatea urgentă de a întări capacitatea de apărare a ţării, domnitorul Unirii a acordat o atenţie specială *armatei*, atenţie concretizată într-un complex de măsuri: unificarea celor două oşti, *introducerii sistemului de măsuri şi greutăţi metrice, legile bisericeşti* (privind numirea mitropoliţilor şi episcopilor, ca şi autocefalia bisericii române, care rămâne legată de patriarhia de la Constantinopol doar în privinţa dogmei), *Legea privind exproprie-*

niei, Al. I. Cuza scria împăratului Napoleon al III-lea că are o armată de 40.000 de oameni (o armată regulată de 20.000 de militari, 12.000 de grăniceri şi 8.000 de dorobanţi), dotată cu puşti şi tunuri moderne, fabricate în Franţa. Aceste forţe au reprezentat nucleul armatei cu care România şi-a câştigat independenţa în războiul

Palatul Universităţii Bucureşti, schiţă de Alexandru Orescu

Hora Unirii la Craiova
Pictură de Theodor Aman

constituţionale şi economice ale României moderne. Cuza rămâne în conştiinţa urmaşilor săi ca întemeietor al României moderne. La scară europeană, numele său poate şi trebuie să fie alăturat celor ale lui Cavour şi Bismarck, care, în alt context istoric, au pus bazele statelor italian, respectiv german.

obligat să abdice, pentru a face loc unui principe străin pe tronul României. Actul de la 11 februarie 1866 a fost caracterizat în termeni diverşi, aflaţi la extremă: de la „revoluţie” la „trădare naţională”. Disputele - în istoriografie - nu au încetat nici după aproape un secol şi jumătate.

Între factorii care au determinat

Drapelul militar din timpul domniei lui Al. I. Cuza

politici apreciau ca necesară retragerea lui Cuza după desăvârşirea unirii şi pregătirea condiţiilor în vederea aducerii prinţului străin. Deşi poate părea paradoxal, succesele interne şi externe ale domnitorului au grăbit pregătirile pentru impunerea abdicării.

b) Liderii politici care au pregătit acţiunea din 11 problemei româneşti în atenţia puterilor europene, situaţie care putea pune în pericol chiar unirea, atât de greu înfăptuită şi consolidată.

c) Impunerea abdicării a fost posibilă numai după constituirea „monstruoasei coaliţii” - dintre liberalii radicali şi conservatori, având motivaţii proprii pentru înlăturarea lui Cuza - care a avut un singur scop: detronarea lui Cuza şi aducerea prinţului străin; ulterior, coaliţia s-a destrămat.

d) Contextul social-economic şi politic a favorizat pregătirea şi executarea acţiunii complotiste

Tronul lui Alexandru Ioan Cuza

e) Acţiunile „monstruoasei coaliţii” au fost mult încurajate de schimbarea de atitudine a Franţei faţă de Cuza.

f) Un ultim factor - şi nu cel mai puţin important - a fost crezul politic al domnitorului Unirii. Încă de la alegerea sa ca domn al celor două principate

Abdicarea lui Al. I. Cuza

le mele de mai înainte. Lipsit de ambiţie personală şi nedorind alta decât binele ţării mele, aşa precum ea îl înţelege şi îl cere, nu am trebuinţă de a declara că voi fi totdeauna gata de a mă întoarce la viaţa privată şi că nu voi considera retragerea mea ca un sacrificiu...”[4].

ocasiune solemnă că singura mea ambiţiune este de a păstra dragostea poporului român, este în adevăr de a fi folositor patriei mele, de a menţine drepturile ei neatinse. Fiţi convinşi că eu n-aş vrea o putere care nu s-ar întemeia decât pe forţă. Fie în capul ţării, fie alăturea edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit a contribui”[5]. De altfel, Cuza n-a încercat şi nici n-a acceptat vreo iniţiativă de a recăpăta tronul. A fost însă foarte afectat că armata, pentru care făcuse mari eforturi

4. G. Chiriţă, *Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în Rdl, 29,
5. Ibidem, p. 366

Bucureşti pe vremea unirii Principatelor

Conducerea guvernului a fost acordată lui Ion Ghica, important lider al „monstruoasei coaliţii”, având strânse legături la Poartă. Acesta a propus ca domn al României pe contele Filip de Flandra, fratele regelui Leopold al II-lea al Belgiei. Era un „semnal” al elitei politice de la Bucureşti că doreşte să îndrume ţara spre independenţă şi spre un regim politic modern, aşa cum reuşise Belgia, având acordul guvernului, l-a convins pe Carol-Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen, - fiul principelui Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen—, guvernatorul Renaniei, să accepte tronul României, sub numele de Carol I. De această dată, sprijinul împăratului Napoleon al III-lea era de aşteptat, având în vedere legătura de rudenie cu tânărul prin-

Dorobanţi călări (reconstituire)

aprilie 1866 - prin care cetăţenii cu drept de vot şi-au exprimat - cu o mare majoritate — acordul pentru instaurarea unei dinastii străine în România, având ca prim reprezentant pe Carol I. La 10/22 mai domnitorul a depus jurământul în faţa reprezentanţilor naţiunii. Deşi Poarta era nemulţumită de evoluţia evenimentelor, a trebuit să cedeze în faţa atitudinii marilor puteri, care au acceptat tacit noua situaţie, la care s-au adăugat fermitatea şi rezistenţa liderilor politici de la Bucureşti, conduşi acum de ruda regelui Prusiei, Wilhelm I, şi a împăratului Franţei, Napoleon al IlI-lea. Prin acest nou „fapt împlinit”, România, tot mai mult cunoscută şi recunoscută în Europa sub acest nume, deschidea un nou capitol în istoria sa modernă, finalizat la 1918.

Wilhelm I

Cucerirea inde-

lejul pentru lichidarea „legăturii seculare” cu Poarta. Condiţiile internaţionale erau nefavorabile României. La acţiunea diplomatică a Ministerului de Externe, din ianuarie 1876, prin care se sonda opinia puterilor garante asupra proclamării independenţei şi asigurării neutralităţii, acestea nu au promis sprijinul politic solicitat. Mai mult, reacţia a fost uneori chiar ostilă. Atitudinea factorilor politici de la Bucureşti a fost promptă şi hotărâtă. O probează, între altele, declaraţia lui I. C. Brătianu în fata Parlamentului: .....

6. N. Adăniloaie, *Independenţa naţională a României*, Bucureşti, 1986, p. 139

întâlnirea din Crimeea (septembrie - octombrie 1876) - încheierea unei convenţii, care să prevadă condiţiile trecerii armatei ruse spre Balcani. Actul a fost semnat la Bucureşti, în 4/16 aprilie 1877. A fost semnalul pentru Poartă de a considera România ca inamic şi de a trece la represalii (incursiuni armate, jafuri, bombardamente de artilerie asupra localităţilor de pe malul Dunării ş.a.). Opinia publică, presa, armata au reacţionat, cerând guvernului să acţioneze la înălţimea momentului istoric.

În ziua de 26 aprilie/8 mai 1877, bateria „Ştefan cel Mare” de la Calafat răspundea turcilor prin bombardarea Vidinului şi a navelor turceşti din

Sosirea principelui Carol

măsuri, care afirmau noul statut al României, au fost înfiinţarea Ordinului „Steaua României” şi anularea tributului către Poartă, suma fiind destinată

Intrarea principelui Carol în Bucureşti

deputaţi. Discursurile oficiale au insistat asupra semnificaţiei proclamării independenţei ţării. Momentul a fost marcat prin numeroase manifestaţii în capitală şi în judeţe. Deşi

a acceptat condiţia pusă de Carol I, în privinţa recunoaşterii individualităţii armatei române. Apoi, subapreciind valoarea armatei otomane, diplomaţii

telor — rezistenţa îndârjită a turcilor şi chiar pericolul respingerii ruşilor peste Dunăre - a oferit o şansă României, care şi-a adus o contribuţie decisivă la victorie.

În sinteză, rolul românilor s-a concretizat în: sprijinirea armatei ruse la trecerea Dunării şi cucerirea cetăţii Nicopole; intervenţia în luptă, la cererea disperată a marelui-duce Nicolae

supremă a trupelor româno-ruse de la Plevna — unde a avut loc principala bătălie - a fost oferită, după dificile negocieri, domnitorului Carol I; contribuţia decisivă la ocuparea redutei Griviţa I, capitularea Plevnei, ocuparea Vidinului ş.a. Vitejia ostaşilor români a fost apreciată de opinia publică şi de presa din întreaga Europă. Trebuie subliniat că pentru a suporta costurile campaniei, guvernul a făcut apel la popor. O mare parte a populaţiei a contribuit cu bani şi bunuri la dotarea şi întreţinerea armatei. Contribuţii importante au oferit şi românii din teritoriile ocupate de Imperiul Austro-Ungar. De asemenea, zeci de voluntari din Transilvania, Banat şi Bucovina s-au înrolat în armata română.

Dacă în timpul desfăşurării ostilităţilor colaborarea

7. *Istoria românilor, VII/I, Constituirea României moderne* (1821-1878), coord. D. Berindei, Bucureşti, 2003, p. 650

La presiunea celorlalte mari puteri, în special a Austro-Ungariei, Angliei şi Germaniei, nemulţumite de creşterea influenţei Rusiei în Balcani, a fost convocat Congresul de la Berlin (1/13 iunie-1/13 iulie 1878). Reprezentanţii României - I. C. Brătianu şi M. Kogălniceanu - nu au fost acceptaţi oficial. Ei şi-au putut exprima poziţia, într-o scurtă alocuţiune, dar „au fost *auziţi,* nu şi *ascultaţi”.* Independenţa României a fost recunoscută, alături de cea a Serbiei şi Muntenegrului. De asemenea, era recunoscută alipirea Dobrogei, Insulei Şerpilor şi a Deltei Dunării. Se impunea însă cedarea sudului Basarabiei către Rusia. De asemenea, recunoaşterea *de jure* de către unele mari puteri a independenţei era amânată până la îndeplinirea a două condiţii: modificarea Constituţiei, pentru a se acorda pentru promovarea unei politici corespunzătoare intereselor ţării, pentru accelerarea procesului de modernizare a societăţii, de realizare a premiselor desăvârşirii statului naţional unitar român. Înlăturarea suzeranităţii otomane şi a regimului de garanţie colectivă, impus de marile puteri, a îngăduit realizarea unui salt calitativ, care aducea după sine o schimbare de esenţă în ceea ce priveşte poziţia statului român, prin trecerea de la starea de autonomie la condiţia superioară a independenţei, factor decisiv în stimularea energiilor şi dezvoltarea ţării. Procesul de integrare a României în Europa vremii s-a intensificat, cuprinzând noi laturi şi aspecte ale vieţii social-economice şi culturale.

Proclamarea regatului (martie 1881)

O consecinţă importantă a cuceririi independenţei clarificarea problemei Dunării şi a încercat să impună garanţii că această schimbare de statut a României nu va stimula lupta naţională a românilor din Austro-Ungaria.

Fără a mai aştepta acordul Austro-Ungariei, - dorit pentru a evita previzibile complicaţii diplomatice —, guvernul de la Bucureşti a proclamat regatul la 14 martie 1881 (stil vechi), dovedind încă o dată voinţa şi fermitatea factorilor politici din România de a înfăptui obiectivele politicii naţionale. Deşi problema proclamării regatului fusese discutată în sferele politice interne şi externe,

Elisabeta

Carol I

acţiune alese de factorii politici din Principate, apoi din România, pentru a asigura afirmarea ţării în Europa, consolidarea poziţiei în cadrul relaţiilor internaţionale permit a se vorbi de un „exemplu românesc” în „secolul naţionalităţilor”. Românii au fost originali pentru că, în limitele rigide ale „ordinii” impuse de marile puteri, au reuşit, în urma unor analize lucide a situaţiilor politice, - manifestând, totodată, o anumită îndrăzneală, dată de credinţa în legitimitatea cauzei —, să

2 Solidaritate politică pentru făurirea României Mari

Cucerirea independenţei de stat, alipirea Dobrogei şi proclamarea regatului au deschis o nouă etapă - ultima - a înfăptuirii programului

Principele Carol

Stema Principatelor Unite

Imperativul solidarităţii politice

Într-un context internaţional în care agresivitatea imperiilor vecine şi a marilor puteri cunoştea noi cote de manifestare, pentru români unitatea era singura şansă de a-şi menţine existenţa şi a-şi asigura viitorul.

Sunt sugestive, în acest sens, cuvintele lui N. Iorga, scrise la 17 august 1914: „Acest imperialism, care de la Londra stăpâneşte cinci brutal care sfarmă naţiunile şi drepturile ca un Luxemburg, ca o Belgie oarecare, acesta e duşmanul cel mare al nostru, care suntem tot ce suntem şi putem fi tot ceea ce suntem chemaţi a fi, prin ideea naţională, numai prin ideea naţională”[8].

Deşi - în contextul politic de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea — diplomaţia română afacerilor externe austro-ungar, din 21 oct./3 nov. 1913, se arăta că „Ideea *României Mari* a câştigat în aşa măsură teren solid, încât Transilvania şi Basarabia reprezintă obiectivele cele mai apropiate spre care tinde România, privirile fiind deocamdată îndreptate mult mai intens asupra Transilvaniei decât a Basarabiei”[9].

Acelaşi personaj, în cadrul unei convorbiri avute în luna mai 1914 cu generalul german Moltke, spunea: „România este pierdută pentru noi şi se pretinde că din vina noastră relaţiile cu ea s-au deteriorat. În realitate, atitudinea noastră a servit numai de pretext pentru a ascunde adevăratele sentimente şi adevăratele motive. Problema Românieі Mari se pune de decenii cu deosebită vigoare.

Legăturile permanente între românii din Regat şi cei din provinciile asuprite, participarea românilor aflaţi sub dominaţie străină la manifestările politice şi culturale din „ţară”, contactele dintre fruntaşii politici ai acestor provincii şi liderii partidelor politice din România, acţiunile de protest ale românilor din Regat faţă de

Adunarea Deputaţilor proclamă Regatul României

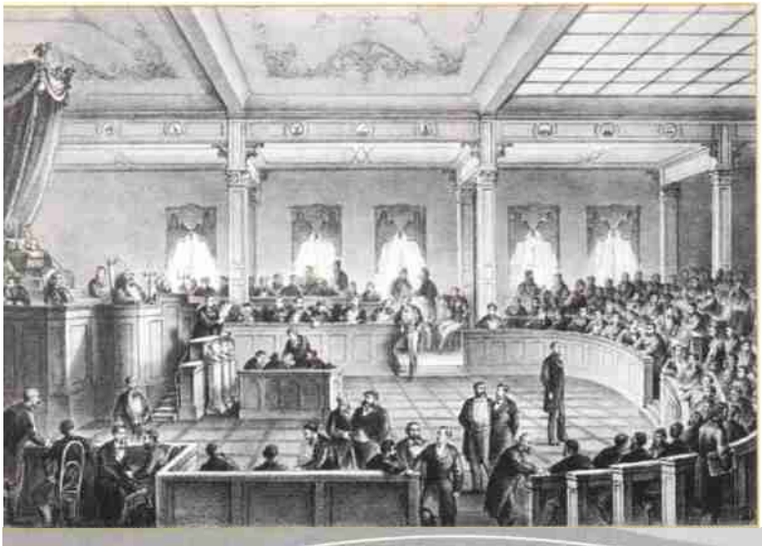

8. N. Iorga, *Voinţa obştii româneşti*,
9. 1918 la români. *Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1879-1916*, I, Bucureşti, 1983, p. 351 (în continuare:
10. P. Oprescu, *Problema naţională în politica externă a României din preajma primului război mondial*, în Rdl, 36,11/1983, p. 1095

de comemorarea a patru secole de la moartea lui Ştefan cel Mare, 1906 - prilejuite de expoziţia jubiliară de la Bucureşti, 1909 - aniversarea semicentenarului Unirii Principatelor, 1911 - aniversarea, printr-o mare adunare populară la Blaj, a semicentenarului Astrei şi altele. Referindu-se la sosirea ardelenilor la festivităţile de la Bucureşti, din toamna anului 1906, raportul reprezentantului diplomatic al Austro-Ungariei în capitala României consemna: „În sunetele a trei fanfare militare, românii transilvăneni cu corurile lor, sosiţi în cinci trenuri succesive au fost primiţi cu entuziasm de numeroase asociaţii române din Bucureşti şi de o enormă mulţime de oameni... Apoi corul din Lugoj a intonat «Deşteaptă-te, române!» şi s-a format o coloană uriaşă de oameni, aşa cum nu s-a mai văzut niciodată până acum la Bucureşti.

politici din România şi cei din provinciile subjugate au fost permanente, urmărind găsirea celor mai bune soluţii de orientare a luptei pentru împlinirea idealului naţional. Fireşte, nu întotdeauna s-a manifestat o unitate perfectă de

a întregii naţiuni. Acest ecou este o fericire pentru toţi cei care-şi consacră munca şi viaţa lor marilor probleme ale culturii naţionale şi ale unităţii naţionale, căci pământul pe care cade sămânţa semănată de ei este rodnic şi va

asuma adevăratele sale aspiraţii naţionale, care în primul rând sunt îndreptate împotriva monarhiei [austro-ungare — n.n., Gh. I.]”[13]. Observaţia diplomatului vienez era justă, exprimând o caracteristică a politicii româneşti. România, stat

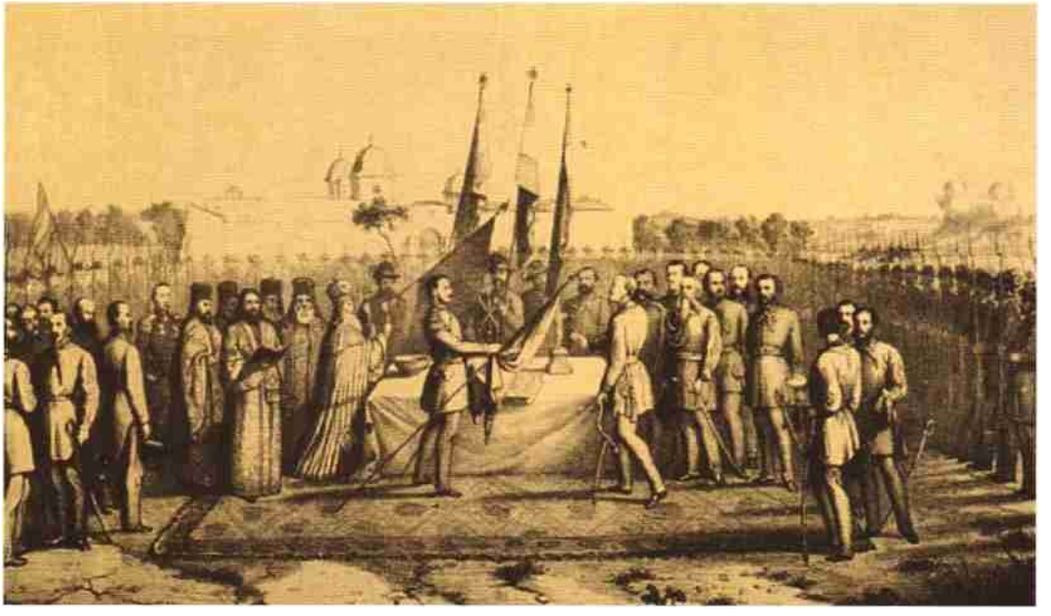

Depunerea jurământului şi distribuirea drapelelor Gărzii cetăţeneşti din

provinciile subjugate, pentru sporirea forţei lor de luptă. Această unitate de acţiune a românilor pentru împlinirea idealului naţional era subliniată de D. Onciul, vicepreşedinte al Ligii Culturale, în discursul de

Factorii politici, partidele politice din România acţionau în această direcţie. Din acest punct de vedere, al obiectivului naţional, se manifesta un acord deplin între liberali şi conservatori. Contele Pallavicini, diplomat al Austro-

de păreri în privinţa tacticii, a mijloacelor, laude exagerate sau acuzaţii izvorând din practicile politicianiste au existat. Dar ele nu afectau unitatea în

11. 1918 la români, I, p. 286
12. Ibidem, p. 322
13. T. Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale*, II, Timişoara, 1982,

Adunarea Deputaţilor în 1876

partidelor de guvernământ în politica externă era afirmată atât de liberali, cât şi de conservatori. La 30 martie 1899, N. Lahovari declara în Adunarea Deputaţilor: „... Cred că în politica externă e un fel de *solidaritate* [s.n., Gh. I.] adevărată între toţi Românii, căci niciun guvern care va sta pe această bancă [vorbea în calitate de ministru - n.n., Gh. I.] nu va fi nici trădător, nici inept şi nu va urma decât o politică naţională şi folositoare intereselor ţării”[14], idee accentuată cu un alt prilej: „Divizaţi

Manifestarea solidarităţii partidelor politice de guvernământ la sfârşitul secolului al XX-lea şi la începutul secolului al XX-lea a însemnat un bun „exerciţiu” pentru momentele de criză care au urmat: războaiele balcanice, declanşarea primei conflagraţii mondiale, intrarea României în război, semnarea armistiţiului şi a păcii separate.

De la alianţa cu Puterile Centrale la apropierea de Antanta

Raporturile cu Rusia din timpul războiului şi apoi la San Stefano şi Berlin au umbrit satisfacţia generală provocată de şi cea a cuceririi acesteia. În noul context geopolitic de pe continent - marcat de ascensiunea Germaniei şi de slăbiciunea Franţei România avea nevoie de aliaţi care să-i asigure garanţii şi sprijin pentru consolidarea independenţei şi intensificarea procesului de modernizare. Opţiunile pentru o alianţă erau limitate. Rusia era exclusă din motivele menţionate. Franţa nu mai avea poziţia şi influenţa din perioada lui Napoleon al III-lea: la Berlin a avut o atitudine reţinută, chiar potrivnică

mai ales pentru industrie şi meşteşuguri -, greu de acceptat în noul context creat de cucerirea independenţei, mai ales că la guvern veniseră liberalii, adepţi ai protecţionismului. Puterea care prezenta cele mai mari - posibile - avantaje şi cele mai mici dezavantaje era Germania. După războiul franco-prusac din 1870-

Napoleon al III-lea

Carol I între suveranii Europei

14. N. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, II, Bucureşti, 1915, p. 140-141
15. Ibidem, p. 214
16. P. P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, în DAD, 1899/1900, 26 noiembrie 1899, p. 45

mic, în privinţa relaţiilor comerciale - atât la import, cât şi la export - şi a creditelor primite de statul român. Prezenţa unei dinastii germane la Bucureşti nu trebuie supralicitată în explicarea apropierii de Berlin, dar nici ignorată. Rolul lui Carol I în politica externă a ţării a fost extrem de activ, chiar dacă deciziile majore nu s-au luat decât la iniţiativa şi cu acordul principalilor lideri politici. Şi, nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere că cele două ţări nu aveau graniţă comună, ceea ce excludea un posibil conflict de interese teritorial.

Opţiunea României a fost grăbită de constituirea Triplei Alianţe (Germania, Austro-Ungaria şi Italia) în anul 1882. Apropierea de Berlin - „miezul tare" al alianţei — depindea însă de relaţiile cu Viena şi Budapesta. Misiunea diplomaţilor români a fost extrem de

aibă un aliat într-o previzibilă confruntare cu Rusia. România prezenta o serie de avantaje, evidente pentru orice observator şi actor politic: situată între Austro-Ungaria şi Rusia, domina strategic această zonă, prin munţii Carpaţi, Dunăre şi ieşirea

Congresul de la Berlin din 1878
Tablou de Anton von Werner

tivitate a armatei, dovedit în războiul din anii 1877-1878 ş.a. Prin urmare, se poate aprecia că încheierea tratatului a fost rezultatul unei acţiuni comune a diplomaţiilor germană, austro-ungară şi română, cu un plus de „presiune" din partea Berlinului şi Bucureştiului. În timpul tratativelor, I. C. Brătianu a reuşit să blocheze intenţia lui Kálnoky - ministrul de

ale României; totodată, un asemenea angajament ar fi blocat orice ajutor oficial pentru românii din teritoriile ocupate de Austro-Ungaria. Tratatul de alianţă dintre România şi Austro-Ungaria a fost semnat la Viena în ziua de 18/30 octombrie 1883. Germania a aderat în aceeaşi zi.

două părţi îşi promiteau sprijin reciproc, în cazul unei agresiuni externe, fiind prevăzute condiţiile colaborării politice şi militare. Tratatul era valabil cinci ani, prelungindu-se automat cu încă trei ani dacă nu era denunţat sau una dintre părţi nu cerea revizuirea cu un an înainte de expirarea termenului. Tratatul era secret. În România,

Tratatul s-a dovedit util tuturor părţilor, dar mai ales României. Austro-Ungaria îşi vedea asigurat flancul de sud-est. Germania se liniştea asupra capacităţii Austro-Ungariei de a rezista în faţa unei eventuale ofensive ruseşti, conferindu-i libertate de mişcare în vest. România, stat mic, cu independenţa abia câştigată, îşi asigura climatul de securitate necesar pentru intensificarea modernizării, în vederea apropierii de nivelul ţărilor civilizate. Era, evident, un succes al diplomaţiei româ-

nești, condusă de Carol I

Actul proclamării Regatului România

Ion I. C. Brătianu

„artizan” al tratatului; menţinerea caracterului secret, chiar şi pentru mulţi dintre liderii politici de la Bucureşti; încercările diplomaţiei austro-ungare de a obţine noi avantaje cu prilejul rediscutării tratatului; schimbările majore de pe scena internaţională, marcate de apropierea franco-rusă şi anglo-rusă, după încheierea „Antantei cordiale” dintre Anglia şi Franţa; interesul crescut al României pentru soarta românilor balcanici ş.a.

După îndelungi şi dificile negocieri, la 13/25 iulie 1892 era semnat la Sinaia Tratatul dintre România şi Austro-Ungaria.

Deşi era aproape identic cu cel

secolului al XX-lea, prelungirea automată a tratatului prezenta tot mai puţine garanţii în privinţa aplicării sale în cazul unei crize. Schimbările de pe scena internaţională au afectat relaţiile dintre parteneri, mai ales între Austro-Ungaria şi România.

Dubla monarhie devenea - mai ales după anexarea Bosniei şi Herţegovinei (1908) - tot mai agresivă în Balcani, văzând în Bulgaria un aliat interesat şi fidel. Noua orientare a politicii externe austro-ungare va grăbi „înstrăinarea” României şi apropierea de Antantă.

Războaiele balcanice au oferit ultima probă de rezistenţă

pentru tratatul semnat în

ostilităţilor, marile puteri au intervenit - de teama pierderii situaţiei de sub control - şi au impus semnarea preliminariilor de pace la Londra (mai 1913).

Diplomaţia română a fost intens solicitată în aceste luni. România se declarase adepta menţinerii *statu-quo-ului* în Balcani; în condiţiile în care însă se efectuau modificări teritoriale, guvernul de la Bucureşti îşi rezerva dreptul de a-şi preciza poziţia. Pentru a preveni intenţiile tot mai agresive ale Bulgariei, - întărită după proclamarea regatului în 1908 şi intens susţinută de Austro-Ungaria, care o vedea ca o contrapondere pentru Serbia-,

Alegorie, reprezentând încoronarea lui Carol

În urma unui marş fără lupte, Bulgaria a solicitat încetarea ostilităţilor. Ca semn al rolului avut de România, tratatul de pace s-a negociat şi semnat la Bucureşti (20 iulie/10 august 1913). Lucrările Congresului de Pace au fost conduse de primul-ministru român, Titu Maiorescu. Era primul congres de pace din epoca modernă la care participau doar state mici.

Austro-Ungaria a susţinut necesitatea unui congres al marilor puteri - după precedentul San Stefano - care să rediscute hotărârile luate, mai ales că Bulgaria era „marele perdant” (cedase teritorii - unele abia eliberate - către Grecia, Turcia, Serbia şi România).

Franţa şi Rusia însă au susţinut - din motive diferite — poziţia României.

Desprinderea de Tripla Alianţă şi apropierea de Antantă intrau în faza finală. Instalarea la putere a guvernului liberal, condus

Participarea României la Primul Război Mondial

3

Declanşarea războiului găsea România într-o situaţie extrem de complexă. Situată strategic între cele două tabere, avea puţine şanse să-şi afirme şi să-şi păstreze neutralitatea. Tradiţia istorica - faptul că secole de-a rândul a constituit „câmpul de bătaie” pentru armatele puterilor vecine - confirmă această apreciere.

Marea pecete a Regatului României

Neutralitatea (1914-1916)

În luarea unei decizii liderii de la Bucureşti trebuiau să ţină seama de apartenenţa la Tripla Alianţă; în acelaşi timp, trebuia avut în vedere că nivelul economiei ţării şi dotarea armatei erau departe de a satisface necesităţile unui război modern.

În condiţiile în care armatele marilor puteri erau dotate cu echipamente moderne (artilerie grea, mitraliere etc.), România avea doar trei întreprinderi care produceau armament uşor şi muniţie. Poziţia guvernului de la Bucureşti trebuia să ia în consideraţie şi opinia publică — care era alături de fraţii din Austro-Ungaria şi de Franţa - şi că de marile probleme privind implicarea ţării în marele război.

O şansă a fost prezenţa în fruntea guvernului a lui I. I. C. Brătianu, care a dat măsura calităţilor sale de mare om politic.

Pentru adoptarea unei decizii a fost convocat Consiliul de Coroană, la Sinaia, în ziua elitei politice a ţării: primul-ministru, membri ai guvernului, foşti premieri, şefi ai partidelor politice şi alţii. Primul Consiliu de Coroană avusese loc la 2 aprilie 1877, determinat de criza orientală în care România era implicată. La Consiliul de Coroană de la Sinaia au

Th. Rosetti şi P. P. Carp, foşti premieri; Al. Marghiloman (preşedinte), I. Lahovari, I. C. Grădişteanu - din partea Partidului Conservator; Take Ionescu (preşedinte), C. C. Dissescu, C. Cantacuzino-Paşcanu - din partea Partidului Conservator-Democrat. Deşi între I. I. C. Brătianu şi şefii

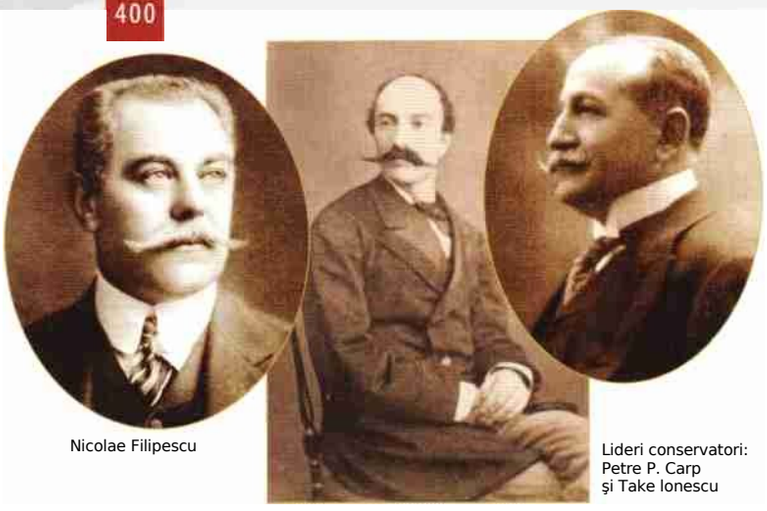

Nicolae Filipescu

Lideri conservatori: Petre P. Carp şi Take Ionescu

de tensionate. Faptul a fost determinat de discursul regelui Carol I, care, punând tratatele cu Tripla Alianţă pe masă (de notat că mulţi dintre participanţi le vedeau pentru prima dată), a susţinut cu rigoare şi patetism intrarea ţării în război alături de Puterile Centrale.

Spre surpriza sa, toţi vorbitorii - cu excepţia lui

Regele Carol I al României

României de a sprijini Austro-Ungaria şi Germania, care atacaseră şi nu fuseseră atacate; mai mult, nu informaseră România asupra declanşării războiului. Impresionant a fost discursul lui I. I. C. Brătianu, care a făcut o lucidă analiză a situaţiei României după declanşarea Războiului Mondial. În finalul dezbaterilor s-a adoptat formula *neutralităţii provizorii,* a *expectativei armate.*

Consiliul de Miniştri a remis presei un comunicat în care se făcea cunoscută hotărârea ca „România să ia toate măsurile, spre a păzi fruntariile sale”.

În judecarea hotărârii Consiliului de Coroană trebuie

În cei doi ani de neutralitate, viaţa politică a fost dominată de problematica războiului: cum trebuia interpretată şi aplicată neutralitatea, alegerea taberei, momentul intrării în luptă ş.a.

Liberalii, partid mai omogen şi disciplinat, conduşi cu autoritate de I. I. C. Brătianu, - care excela prin prudenţă şi...

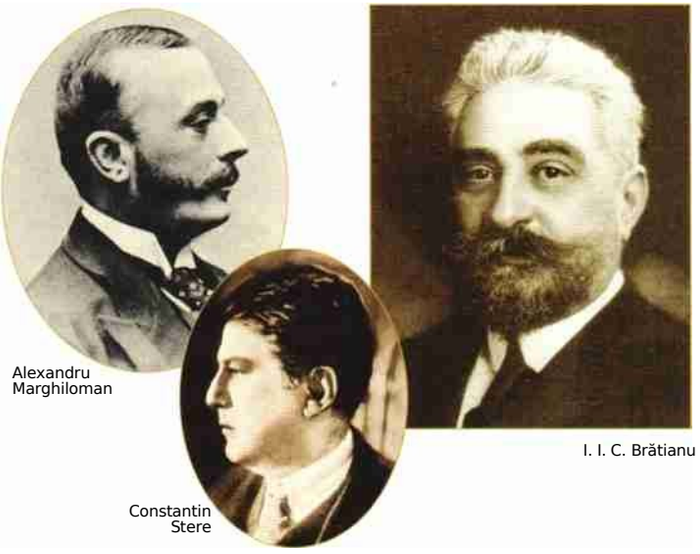

Alexandru Marghiloman

Constantin Stere

I. I. C. Brătianu

stricte şi a unor bune relaţii cu Puterile Centrale; gruparea condusă de N. Filipescu dorea intrarea grabnică în luptă alături de Antanta. Ruptura s-a produs la congresul partidului din mai 1915, fiind urmată de apro-

a ţarului Nicolae al II-lea) - şi I. I. C. Brătianu au acţionat pentru intrarea în război alături de Antanta.

Un rol important în luarea unei decizii şi în grăbirea acesteia a avut intensificarea luptei naţionale atât în Vechiul Regat, cât şi în provinciile aflate sub ocupaţie străină, mai ales în Transilvania. Liga

V. Lucaciu (preşedinte), Barbu Ştefănescu-Delavrancea (vice-preşedinte), N. Iorga (secretar), S. Mândrescu, T. Ionescu, N. Filipescu, O. Goga.

Acţiunile ligii - de la campanii de presă la mitinguri şi mani-festaţii populare — au mobilizat

Grăniceri români în timpul neutralităţii

I. I. C. Brătianu pentru pregă-
tirea condiţiilor economice,
militare şi diplomatice ale intră-
rii în război. Situarea României
între fronturi — finalizată odată
cu intrarea în război a Bulgariei
şi Turciei de partea Puterilor
Centrale - a afectat grav
comerţul exterior al ţării, în
special exportul cerealelor. De
asemenea, importul - inclusiv al
armamentului şi muniţiei - era
aproape blocat, trebuind să se
apeleze la o rută ocolitoare,
prin nordul Europei şi apoi
pe căile ferate ruseşti. Pentru
dotarea armatei s-au obţinut
credite din partea ţărilor
Antantei - în sumă de apro-
ş.a. Ele promiteau un regim
mai liberal pentru românii din
Austro-Ungaria, cedarea unei
părţi din Bucovina şi alipirea
Basarabiei. Ţările Antantei
au avut o atitudine
intrarea României în război cât
mai repede şi cu cât mai puţine
garanţii. I. I. C. Brătianu a
riscat rămânerea ţării în afara
conflictului, ce se putea încheia
printr-o victorie decisivă a
unei tabere, - pierzând prilejul
eliberării provinciilor asupri-
te —, pentru a obţine garanţiile
politice şi militare ale marilor
puteri. Principala rezistenţă a
venit din partea Rusiei, căreia îi
venea greu să accepte pretenţii-
le României asupra

Încoronarea regelui Ferdinand I şi reginei Maria la Alba-Iulia

Stema Regatului României

Convenţiile politică şi militară dintre România şi Antanta (4/17 august 1916)

Convenţia politică a fost sem-
nată de către I. I. C. Brătianu,
din partea României, şi de către
şefii misiunilor diplomatice ale
Franţei, Marii Britanii, Italiei şi
Rusiei la Bucureşti, respectiv
Saint-Aulaire, Barclay, Fasciotti
şi Poklevski-Koziell. Convenţia
militară a fost semnată de către
I. I. C. Brătianu - care era şi
ministru de război — şi de către
ataşaţii militari ai celor patru
state din Antanta. Prin Conven-
ţia politică[17] - numită în istorio-
grafie şi tratat, având în vedere
conţinutul şi importanţa sa - se

17. *1918 la români*, I, p. 765-767
18. Ibidem, p. 771-774

Regele Ferdinand I

ale armatei ruse în Bucovina, concomitent cu declanşarea atacului românesc în Transil-
vania, flota rusă să garanteze securitatea portului Constanţa, iar trupele de uscat, împreună cu cele române, să apere Dobro-
gea de un posibil atac din partea bulgarilor, ţările Antantei să asigure aprovizionarea României cu armament şi muniţie - conform contractelor încheiate deja - într-un ritm

Campania militară din anul 1916

Pentru ratificarea Tratatului cu Antanta a fost convocat Consi-
liul de Coroană, desfăşurat la 14/27 august la Cotroceni. Regele Ferdinand, în mai multe intervenţii, a susţinut cu tărie decizia guvernului. Din nou, P. P. Carp a fost singurul vor-
bitor care, invocând pericolul rusesc, a cerut intrarea în război de partea Puterilor Centrale. Într-un impresionant discurs, I. I. C. Brătianu şi-a susţinut poziţia, asumându-şi întreaga răspundere şi subliniind semni-
ficaţia majoră a momentului[19]:
„Faptul că patru din cele mai mari puteri ale lumii au recu-

Trupele române trec Carpaţii

oameni, astfel încât declaraţia de război a României a luat prin surprindere atât liderii de la Berlin şi Viena, cât şi opinia publică din ţară şi din Europa. Era şi acesta un merit al lui I. I. C. Brătianu, care a păstrat tăcerea până şi faţă de cei mai apropiaţi colaboratori.

În noaptea de 14/27-

Trupele române trec Dunărea

entuziasmul cu care ostaşii românii erau primiţi de fraţii de dincolo de munţi. La scurt timp însă, soarta războiului pentru România s-a schimbat radical. Deruta provocată de surpriza atacului a fost urmată de o reacţie rapidă, bine organizată şi susţinută cu trupe

frontul românesc. Deşi s-au făcut eforturi disperate de a rezista în trecătorile Carpaţilor, în Dobrogea şi la Dunăre - inclusiv printr-o operaţiune curajoasă la sudul fluviului - inamicul (superior numeric şi ca dotare) a pătruns pe la Jiu la sud de Carpaţi, a ocupat Craiova, ameninţând Bucureştiul. Bătălia pe Neajlov

alte bătălii încheiate cu ocupa-
rea oraşelor Focşani şi Brăila, la începutul lunii ianuarie 1917, frontul s-a stabilizat pe linia Carpaţilor Orientali şi a Siretului, în sudul Moldovei. Familia regală, Guvernul, Parlamentul s-au stabilit la

19. I. G. Duca, *Memorii*, I, Bucureşti, 1992, p. 282

Trupe germane în Braşov

Muntenia şi Dobrogea se aflau sub ocupaţia inamicului, existând pericolul dispariţiei statului român.

Explicaţiile acestui dezastru militar pot fi grupate în două categorii, de ordin extern şi intern. În prima categorie putem include următoarele: momentul intrării României în luptă s-a dovedit nefavorabil (

lor germane şi austro-ungare (o divizie românească dispunea de 3—4 piese de artilerie de câmp şi 1—2 mitraliere grele la un batalion, în timp ce o divizie germană sau austro-ungară avea 6—7 piese de artilerie de câmp, 6—8 mitraliere grele şi 12 mitraliere uşoare); „defecţiunea rusă” (trupele ruseşti nu şi-au respectat obligaţiile din pregătire logistică a campaniei, armata română neavând planuri adecvate pentru un front atât de larg şi nici pentru situaţia - care s-a creat la scurt timp după atac - de a lupta pe mai multe fronturi; dotarea slabă a armatei, rezultat obiectiv al

Tren cu refugiaţi la Braşov, august 1916

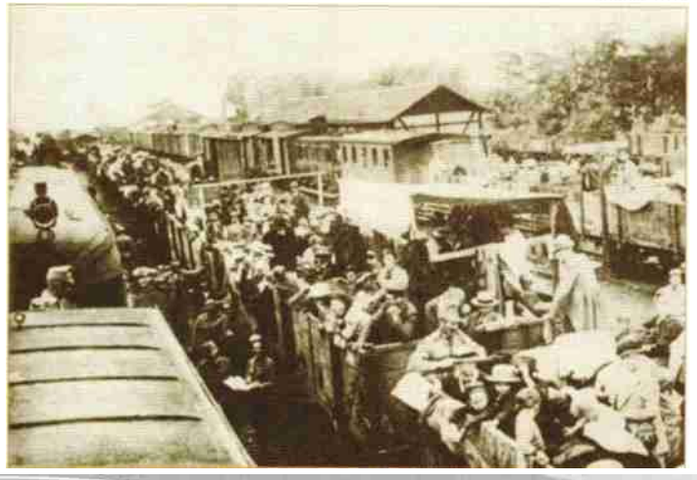

lui. Germania şi Austro-Ungaria au fost obligate să deplaseze importante forţe de pe fronturile din vestul şi centrul Europei, uşurând sarcina aliaţilor, în special a Franţei. Şi după stabilizarea frontului, Puterile Centrale au menţinut în România peste

Feldmareşalul August von Mackensen în fruntea trupelor germane care intrau, la 1/14 decembrie 1916, în Bucureşti

culului; unele greşeli de comandă - provocate de lipsa de profesionalism, ezitări, frică etc. - care au dus la pierderea unor bătălii, precum cea de la Turtucaia.

Deşi campania din anul 1916 s-a încheiat cu un dezastru, intrarea României în război nu a fost zadarnică. Armata

Campania militară din vara anului 1917

Iarna anului 1917 a însemnat un moment de cumpănă în istoria românilor. Iaşiul - un oraş suprapopulat, lovit de frig şi de boli - a devenit capitala „rezistenţei până la capăt”, cum spunea N. Iorga într-un discurs rostit la 14/27 decembrie

Generalul
Alexandru Averescu

Generalul
Constantin Cristescu

în frunte cu Take Ionescu, numit vicepreşedinte în iulie 1917. Principalul obiectiv al guvernului a fost reorganizarea şi dotarea armatei, singura speranţă pentru apărarea fiinţei statale. Prin noi recrutări, s-a ajuns la un efectiv de peste 700.000 de militari, dintre care aproximativ 450.000 erau forţe combatante. Un rol deosebit

şi cu artilerie, mitraliere, grenade etc., reducându-se decalajul faţă de trupele inamice.

Pentru ridicarea moralului şi creşterea motivării soldaţilor - în marea majoritate ţărani - este reluat procesul legislativ de realizare a reformelor

către soldaţii ţărani, în care le promitea pământ şi drept de vot la sfârşitul războiului.

Noua confruntare din vara anului 1917 găsea armata română mult mai bine instruită şi dotată decât în vara anului 1916. Se adăuga un moral bun,

Oituz - pentru a slăbi rezistenţa forţelor de la Mărăşeşti - a fost, de asemenea, oprită.

Eroismul dovedit în bătăliile din vara anului 1917 a salvat România şi onoarea armatei române în prima conflagraţie mondială. Vitejia soldatului

Generalul Alexandru Mărgineanu
în tranşeele de la Mărăşti

Generalul
Eremia
Grigorescu

Generalul Eremia Grigorescu
felicitat de H. Berthelot

română, condusă de generalul Al. Averescu, a repurtat o importantă victorie la Mărăşti, eliberând un teritoriu de aproximativ 500 km^2, cu 30 de sate, capturând aproape 3.000 de prizonieri şi un bogat material de război. Contraofensiva generalului german Mackensen - urmărind să scoată România din război - s-a lovit de o

tenţă atât de preţioasă pentru cauza comună - pe care această armată o opune duşmanului în acest moment, în condiţii de o greutate excepţională, prezintă un exemplu măreţ de tărie, pe care libertatea o inspiră unui popor liber". Bătălia Moldovei a avut o mare importanţă

20. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 598

Armistiţiul. Pacea separată. Reintrarea în luptă

Revoluţia din Rusia a provocat haos pe frontul de est, unde unităţi ruseşti dezertau în masă sau refuzau să lupte. Situaţia s-a agravat după 7 noiembrie 1917, când guvernul bolşevic şi-a exprimat intenţia de a încheia o pace separată; la 20 noiembrie/3 decembrie 1917, la Brest-Litovsk au început tratativele între Rusia şi Germania.

Tratativele de pace de la Brest-Litovsk

România se afla din nou într-o situaţie extrem de grea; legată de Antanta prin convenţiile din august 1916, rămăsese izolată în estul Europei în faţa presiunilor militare şi politice ale Germaniei şi Austro-

Ecaterina Teodoroiu, eroina de la Jiu

Deşi guvernul I. I. C. Brătianu a fost înlocuit cu un guvern condus de generalul Al. Averescu, presiunile Puterilor Centrale pentru o pace separată s-au intensificat. După încheierea păcii separate de la Brest-Litovsk dintre Rusia şi Puterile Centrale - 18 februarie/3 martie 1918 - România era complet izolată, fără nicio şansă de a rezista în faţa unei ofensive din toate direcţiile a inamicului. La Iaşi s-a format un guvern conservator, condus de Al. Marghiloman, cu speranţa amânării deznodământ-

Victoriile Antantei pe frontul de vest şi cele din Balcani, din toamna anului 1918, au creat un nou raport de forţe, care a permis României decretarea mobilizării şi reintrarea în luptă la 28 octombrie/10 noiembrie 1918.

Deşi Primul Război Mondial s-a încheiat prin armistiţiul de la Compiegne (29 octombrie/11 noiembrie 1918), armata română a fost obligată să continue războiul aproape un an, pentru a apăra graniţa de vest în faţa agresiunii Ungariei, care nu accepta hotărârea de

După unele calcule, care se referă şi la provinciile unite cu ţara, tributul de sânge al naţiunii române în războiul de întregire a fost de aproximativ 800.000 de oameni.

Din punct de vedere economic, despăgubirile prezentate Comisiei de Reparaţii se ridicau la 31 de miliarde de lei-aur, la care trebuie adăugate: emisiunea Băncii Generale în teritoriul ocupat de inamic, de peste 2 miliarde de lei,

21. C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, II, Bucureşti, 1989, p. 496-501

4 Marea Unire

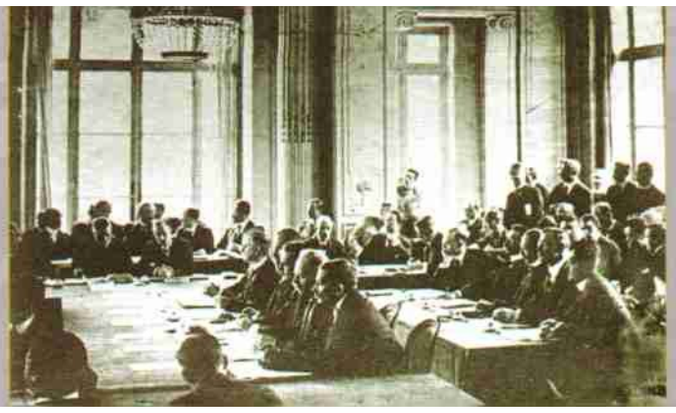

Tratativele româno-germane în vederea semnării păcii din 7 mai 1918

România a intrat în Primul Război Mondial pentru a elibera teritoriile româneşti aflate sub ocupaţia Austro-Ungariei. Prin Tratatul din 4

Contextul istoric

Transilvania (spaţiul intra-carpatic, Banatul, Crişana şi Maramureşul) se aflase - înce-pând cu secolele XI—XIII, când fusese cucerită — sub domi-naţia sau ocupaţia succesivă a Ungariei, a Imperiului Otoman, a Imperiului Habsburgic, a Imperiului Austro-Ungar. Bucovina fusese ocupată de Imperiul Habsburgic la 1775, în urma unui „târg” cu Imperiul

La dreptul istoric, conferit de faptul că în acest spaţiu a avut loc etnogeneza românească şi au fiinţat secole de-a rândul formaţiuni statele medievale româneşti, trebuie adăugat fap-tul că, la începutul secolului al XX-lea, românii - deşi fuseseră supuşi unei intense deznaţiona-lizări - formau majoritatea.

În condiţiile situaţiei dramatice din anii 1917—1918, guvernul

Familia regală se întoarce la Bucureşti

D. Hurmuzescu, Tr. Lalescu, S. Mândrescu, O. Tafrali, I. Ursu, D. Voinov, V. Lucaciu, V. Stoica, O. Goga şi alţii.

Ca urmarea a slăbirii forţei militare a Austro-Ungariei, s-au intensificat şi acţiunile românilor din Transilvania şi Bucovina. O semnificaţie aparte a avut constituirea în Rusia a unor batalioane de voluntari ardeleni şi bucovineni, proveniţi din prizonierii armatei austro-ungare. Primele batalioane au sosit la Iaşi la începutul lunii iunie 1917. Festivităţile prileju-ite de depunerea jurământului faţă de regele Ferdinand şi Regatul României au constituit un moment de intensă „trăire

Constituirea României Mari este integrată într-un proces istoric mai larg, care a cuprins centrul şi estul Europei, prin care s-au întregit ori au reapărut ţări pe harta Europei, ca urmare a destrămării Austro-Ungariei şi a schimbării sistemului poli-

Woodrow Wilson. Portret de Wiliiam Orpen

Revoluția rusă din Petrograd,

Unirea Basarabiei cu România

Evenimentele din Rusia au contribuit la intensificarea luptei naţionale a popoarelor subjugate de ţarism, inclusiv a românilor care locuiau teritoriul dintre Prut şi Nistru. Acţiunile românilor basarabeni au fost influenţate de etapele

Un prim moment, cu consecinţe importante în desfăşurarea procesului de unire, a fost constituirea - la 3/16 aprilie 1917 - la Chişinău a Partidului Naţional Moldovenesc, care prevedea în program o largă autonomie pentru Basarabia, obiectiv afirmat în următoarele luni, inclusiv la

Mare manifestaţie populară la Chişinău în favoarea revoluţiei antiteriste

basarabeni de pe toate fronturile. Congresul a hotărât ca Basarabia să se bucure de autonomie teritorială şi politică, a adoptat un program de reforme democratice şi a decis constituirea Sfatului Ţării, care trebuia să preia conducerea administraţiei provinciei. Acesta era format din 150 de reprezentanţi

armatei române, - organizate în timpul războiului, cu acordul guvernului ţarist -, siguranţa cetăţenilor, indiferent de etnie. La solicitările repetate ale oficialităţilor de la Chişinău, în primul rând ale Consiliului Directorilor, la 10/23 ianuarie

Ion Inculeţ, preşedintele Sfatului Ţării

Clădirea Sfatului Ţării

La 2/15 decembrie 1917, Sfatul Ţării a adoptat Declaraţia prin care se proclama Republica Democratică Moldovenească Autonomă. Puterea executivă era încredinţată unui Consiliu al Directorilor Generali, condus de Pantelimon V. Erhan.

În următoarele săptămâni, situ-

Pantelimon Erhan

Drapelul Republicii Democratice Moldoveneşti Independente

Constantin Stere

Ritmul evenimentelor s-a accelerat în lunile următoare. În condiţiile în care presiunile Rusiei şi Ucrainei s-au accentuat, iar guvernul de la Iaşi şi-a consolidat sprijinul pentru eliberarea Basarabiei încă de la începutul războiului, iar în noul context se opunea pretenţiilor ucrainene. La 27 martie/9 aprilie, Sfatul Ţării, întrunit în şedinţă solemnă, a votat Hotărârea prin care se proclama unirea Republicii Democratice Moldoveneşti (Basarabia), în hotarele sale dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, cu România. Rezultatul votului (86 de voturi pentru, 3 contra şi 36 de abţineri) cu unanimitate de voturi Declaraţia prin care se proclama independenţa Republicii Moldoveneşti. Era ultimul pas înainte de unirea cu România. Legăturile politice dintre Iaşi şi Chişinău s-au intensificat, un rol deosebit de important având C. Stere, basarabean rostit o scurtă cuvântare, în care declara că primeşte unirea în numele guvernului român, încheind cu cuvintele: „Trăiască România, una şi nedespărţită”. Sfatul Țării l-a ales

ACTUL UNIRII
VOTAT DE SFATUL ȚĂRII
LA 27 MARTIE ST. V. 1918.
ÎN NUMELE POPORULUI BASARABEI SFATUL ȚĂRII DECLARĂ:
REPUBLICA DEMOCRATICĂ MOLDOVENEASCĂ (BASARABIA),
ÎN HOTARELE EI DINTRE PRUT, NISTRU, DUNĂRE, MAREA
NEAGRĂ ȘI VECHILE GRANIȚE CU AUSTRIA, RUPTĂ DE
RUSIA ACUM O SUTĂ ȘI MAI BINE DE ANI DIN TRUPUL
VECHII MOLDOVE, ÎN PUTEREA DREPTULUI ISTORIC ȘI
DREPTULUI DE NEAM, PE BAZA PRINCIPIULUI CĂ NOROADELE SUNTEM SĂ-ȘI HOTĂRĂSCĂ SOARTA LOR, DE AZI
ÎNAINTE ȘI PENTRU TOTDEAUNA, SE UNEȘTE
CU MAMA SA ROMÂNIA.
TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI
CU ROMÂNIA
DE-A PURURI ȘI TOTDEAUNA!
PREȘEDINTELE SFATULUI ȚĂRII,
ION INCULEȚ.
VICE-PREȘEDINTE
PAN. HALIPPA.
SECRETARUL SFATULUI ȚĂRII
I. BUZDUGAN.

Declaraţia de Unire a Sfatului Ţării

Pan Halippa, vicepreşedinte al Sfatului Ţării

Decret-lege, regele şi guvernul au ratificat actul unirii Basarabiei cu România. La Iaşi s-au desfăşurat în acele zile ample manifestaţii, - la care au participat şi delegaţii basarabeni -, exprimând acordul şi entuziasmul pentru unirea Basarabiei cu România. În decembrie 1918, în noul context istoric creat de

Deputaţii Sfatului Ţării după votul din 27 noiembrie 1918
în mijlocul lor, generalul Arthur Văitoianu, Comisarul militar al Basarabiei

Stema Bucovinei
în Palatul de Justiţie din Viena

Unirea Bucovinei cu România

Procesul de unire a cunoscut în această provincie o serie de trăsături specifice. Mai întâi, structura etnică era defavorabilă românilor. Ca urmare a unei politici dure de deznaţionalizare a românilor, a încurajării şi organizării imigrării, în preajma declanşării Războiului Mondial românii erau aproape 300.000, dintr-o populaţia de aproximativ 800.000 de oameni, fiind depăşiţi cu puţin de ruteni; se adăugau aproximativ 200.000 de germani, polonezi, maghiari, armeni etc. Apoi, Bucovina a fost teatru de război. Revoluţia din Rusia, tratativele pentru pacea separată, evoluţia războiului în vestul şi centrul Europei au intensificat iniţiativele şi proiectele de reorganizare a Imperiului Austro-Ungar. Delegaţii Radei ucrainene au cerut la Brest-Litovsk ca Galiţia, Bucovina

Carol I de Habsburg, ultimul împărat al Austriei şi rege al Ungariei

rele mele credincioase” (3/16 octombrie 1918), proclama federalizarea Imperiului Austro-Ungar, prin crearea a şase state: austriac, maghiar, ceh, iugoslav, polonez, ucrainean. Nu se spunea nimic despre românii din Transilvania şi Bucovina.

Lupta românilor bucovineni s-a intensificat în noul context istoric din vara şi toamna anului 1918. Exemplul basarabenilor,

Sextil Puşcariu

La Iaşi s-a desfăşurat în ziua de 6/19 octombrie 1918 o adunare a românilor emigraţi din Austro-Ungaria, care a adoptat o declaraţie de

HARTA ETNICĂ A BUCOVINEI:
partea nordică este predominant ruteană, iar partea sudică,

Iancu Flondor

a hotărât încorporarea celei mai mari părţi a Bucovinei în Ucraina. Formaţiunile paramilitare ucrainene au devenit tot mai violente, atentând şi la securitatea Consiliului Naţional Român. În noul context, acesta a solicitat Guvernului României sprijin militar. La 11 /24 noiembrie, Divizia a 8-a, sub comanda generalului Iacob Zadic, a intrat în Cernăuţi şi a restabilit ordinea. Astfel, a fost posibilă desfăşurarea, la 15/28 noiembrie, la Palatul Mitropolitan, a Congresului General al Bucovinei, la care au participat 74 de delegaţi ai Consiliului Naţional Român, 13 delegaţi ai comunelor ucrainene, 7 ai populaţiei germane şi 6 ai populaţiei poloneze.

Primirea trupelor române în Bucovina
Imagine de la Curtea Umorului

Generalul Iacob Zadic la Cernăuţi

Peste câteva zile, a apărut primul număr din ziarul *Glasul Bucovinei,* cu editorialul „Ce vrem?”, semnat de către Sextil Puşcariu, adevărat program pentru lupta românilor din Bucovina şi Transilvania.

La 14/27 octombrie 1918, s-a desfăşurat la Cernăuţi o adunare naţională a românilor din Bucovina. S-a prin care se hotăra „Unirea necondiţionată şi pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru, cu Regatul României”. Au fost adresate telegrame guvernelor Antantei, prin care se făcea cunoscută hotărârea de unire cu România. O delegaţie Bucovina. [...] Nu e o cucerire a armelor, ci întoarcerea la vatră a fraţilor despărţiţi, care în Majestatea Voastră regăsesc pe părintele demult pierdut şi mult dorit”. La 19 decembrie 1918/1 ianuarie 1919 a fost publicat Decretul-lege, semnat de regele Ferdinand şi de primul-minis-

Divizia a 8-a română defilează în Colomeea, unul din centrele vechii Bucovine

Unirea Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Transilvaniei cu România

Traian Vuia

Alexandru Vaida-Voevod

După realizarea dualismului austro-ungar (1867) şi includerea Transilvaniei în Ungaria, lupta românilor pentru autonomie şi, apoi, pentru unire cu România s-a intensificat. *Memorandumul* adresat împăratului în anul 1892, procesul memorandiştilor, detenţia fruntaşilor luptei naţionale au adus problema Transilvaniei în atenţia opiniei politice şi publice europene. România, de la regele Carol I la studenţii care au manifestat în stradă, i-a sprijinit pe fraţii de peste munţi. Inflexibilitatea guvernului de la Budapesta faţă de revendicările românilor a radicalizat programul fruntaşilor Partidului Naţional Român din Transilvania, care au exprimat cu hotărâre obiectivul unirii cu România.

În contextul istoric din convieţuiri paşnice cu minorităţile, care până în clipa unirii aparţinuseră prin etnie opresorului de la Viena sau Budapesta. Cronologia faptelor dovedeşte profunda dorinţă de unire a românilor, de la elite până la locuitorii munţilor, moţi, oşeni, bănăţeni şi mulţi alţii. În condiţiile războiului, s-au desfăşurat numeroase acţiuni pentru unire ale românilor aflaţi în „lumea liberă”. În aprilie 1918 s-a constituit la Paris Comitetul Naţional al Românilor din Transilvania şi Bucovina, sub preşedinţia lui Traian Vuia. În iunie, s-a format în Italia

Ungaria şi Ardeal de a-şi hotărî soarta în urma unei adunări naţionale. Ideea a fost reluată în discursul lui Al. Vaida-

Delegaţia românilor ardeleni, care a tratat cu Istvân Tisza condiţiile impuse prin Declaraţia de la Oradea, din 12 octombrie 1918

La 18/31 octombrie s-a format la Budapesta Consiliul Naţional Român Central (numit apoi şi Sfatul Naţional), compus din şase reprezentanţi ai Partidului Naţional Român şi şase ai Partidului Social-Democrat,

întreg teritoriul Transilvaniei. La 7/20 noiembrie, Marele Sfat Naţional a lansat convocarea pentru Adunarea Naţională de la Alba-Iulia, în ziua de duminică, 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Alegerea delegaţilor s-a realizat în adunări populare, fiind aleşi reprezentanţi ai tuturor categoriilor sociale, învăţători, preoţi, ţărani, avocaţi, studenţi, militari şi alţii

unirea cu România. Rezoluţia de unire, prezentată de Vasile Goldiş, a fost votată în unanimitate. Hotărârea de unire cu România a fost primită cu un mare entuziasm de cei peste 100.000 de români

Ştefan Cicio-Pop

Vasile Goldiş

Comisie de negocieri româno-rusă

în anul 1918, care nu trebuie exagerată, dar nici ignorată. De altfel, Rezoluţia de unire este o sinteză între programul naţional şi cel social, între unirea necon-diţionată şi cea condiţionată. Menţionăm câteva prevederi[22]:

„I. Adunarea Naţională a tuturor românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească adunaţi prin reprezentanţii

II. Adunarea Naţională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomie provizorie până la

2. *Egală îndreptăţire şi deplină libertate confesională, pentru toate confesiunile din stat.*
3. *Înfăptuirea desăvârşită a unui regim curat democratic pe toate tărâmurile vieţii publice. Votul obştesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporţional, pentru ambele sexe, în vârstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, judeţe*

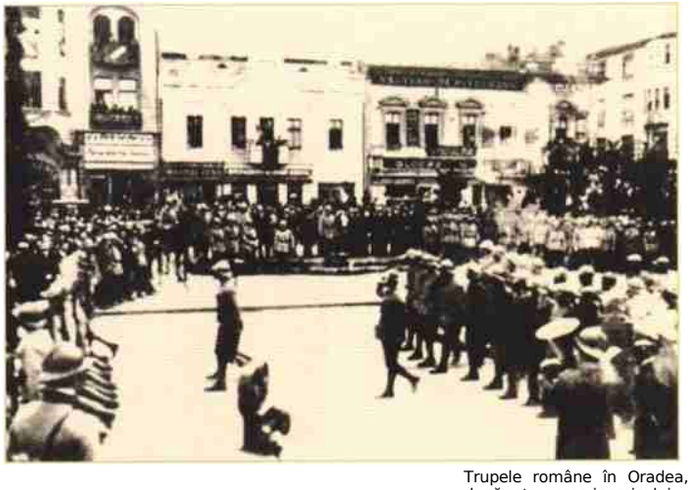
Trupele române în Oradea, după retragerea inamicului

avantagii, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.
IV. Adunarea Naţională dă expre-sie dorinţei sale, ca congresul de pace să înfăptuiască comuniunea naţiuni-lor libere în aşa chip, ca dreptatea şi libertatea să fie asigurate pentru toate naţiunile mari şi mici, deopotrivă, iar în viitor să se elimine războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaţionale”.

O delegaţie, în frunte cu Vasile Goldiş, Al. Vaida-Voevod, Miron Cristea, Iuliu Hossu, s-a deplasat la Bucureşti, pentru

Episcopul Iuliu Hossu citeşte Rezoluţia Adunării Naţionale de la Alba-Iulia

III. În legătură cu aceasta, ca princi-pii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea Naţională proclamă următoarele:

1. *Deplina libertate naţională pentru toate popoarele conlocui-toare. Fiecare popor se va instrui, administra şi judeca în limba sa*

mari. În baza acestei conscrieri, desfiinţând fidei-comisele şi în temeiul dreptului de a micşora după trebuinţă latifundiile, i se va face posibil ţăranului să-şi creeze o proprietate (arător, păşune, pădure) cel puţin atât, cât o să poată munci el şi familia lui

22. 1918 la români. *Desovîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1916-1918*, II, Bucureşti, 1983, p. 1246-1247

Adunarea Naţională de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918

Nicolae Titulescu

Tratatele de pace din anii 1919—1920 au o uriaşă importanţă pentru români. Marile puteri recunoşteau hotărârile de unire de la Chişinău, Cernăuţi şi

Recunoaşterea internaţională

România a participat la Conferinţa de Pace de la Paris (1919—1920), fiind inclusă în categoria statelor cu interese limitate. Delegaţia română, condusă de primul-ministru

a uriaşelor pierderi umane şi materiale, aplicarea prevederilor Tratatului cu Antanta din august 1916 ş.a. După îndelungi tratative, la 10 decembrie 1919, Al. Vaida-Voevod a semnat la Saint-Germain-en-Laye Tratatul cu Austria, prin care se recunoştea unirea Bucovinei cu

gata să facă o serie de concesii importante, graniţa româno-ungară fiind mult mai la est faţă de cea prevăzută în Tratatul cu Antanta. De asemenea, a fost obligată să accepte împărţirea

Ion Nistor

La una din şedinţele Consiliului Suprem al Conferinţei

Delegaţia română la Conferinţa de pace, 9 iunie 1919
Printre cei prezenţi în imagine, I. I. C. Brătianu, C. Coandă, N. Mişu, Er. A. Pangratti, N. Ştefănescu, E. Neculcea, I. Gheorghiu, I. Caracostea, M. Djuvara, E. Antonescu, V. Brătianu, I. Pelivan, Al. Vaida-Voevod

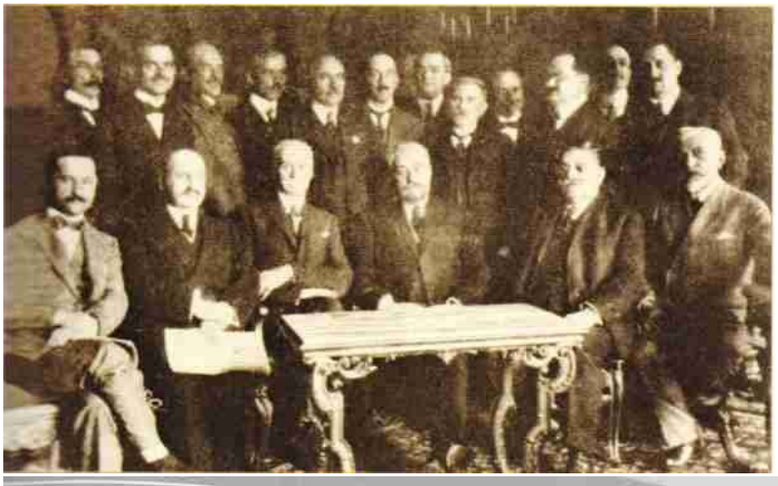

Soarta Basarabiei a fost, şi de această dată, vitregă. Lipsa unei delegaţii a Rusiei la conferinţă a amânat *sine die* acordul acestei mari puteri faţă de noua realitate istorică. La 28 octombrie 1920 s-a semnat la Paris un

Palatul Trianon

5 Locul României întregite în noua Europă

Desăvârşirea unităţii naţional-statale în anul 1918 a avut consecinţe multiple în plan

Ţărani din Poiana Sibiului manifestând pentru Unire

Înainte de a le aborda, ne oprim la o chestiune de terminologie: România Mare sau România întregită? Termenul de „Mare” a avut şi are în continuare o conotaţie preponderent politică, mergând până la sensuri vecine cu „expansionismul”. În istoriografie întâlnim expresii asemănătoare: „Ungaria Mare”, „Serbia Mare”, „Grecia Mare”, „Bulgaria Mare”, „Albania Mare”, „Polonia Mare” ş.a. Prin urmare, credem că este mai apropiat de realitatea istorică, de sensul Marii Uniri termenul de „România întregită”. Nu întâmplător, Regele Ferdinand a fost supranumit „Întregitorul”.

O altă problemă pe care unii cercetători au încercat şi încearcă să o aducă în

Vechiul Regat avea petrolul şi Bărăganul. Iar structura exportului din România inter-belică - prin care se asigurau costurile modernizării - era dominată de petrol (aproxi-mativ 40%) şi produse ale agriculturii (aproximativ 40%).

Noua Europă era rezultatul primei conflagraţii mondia-le, al destrămării Imperiului Austro-Ungar, al căderii ţaris-mului, al înfrângerii Germaniei imperiale. Conferinţa de Pace de la Paris, sistemul de la Versailles au consacrat noua hartă politică a continentului european, în care statele mici şi mijlocii din centrul şi estul Europei au devenit voci în

stabilirea — mai precisă şi nuan-ţată - a coordonatelor istoriei românilor în perioada inter-belică. Firește, există multiple dificultăţi: ce factori (domenii) comparăm? pe care ţări — cele dezvoltate? vecinii? - le includem în „clasament?” cum stabilim o viziune echilibrată, fără a exagera „performanţele”, dar nici „limitele”? ş.a. Ne vom referi la *teritoriu, populaţie, regimul politic, relaţiile internaţionale.*

Teritoriul

După Marea Unire, România - cu o suprafaţă de 295.049 km^2- reprezenta 2,52% din suprafaţa Europei, ocupând locul al 10-lea între ţările

Populaţia

Mărimea şi densitatea

Marea Unire de la 1918 a avut ca urmare aproape o dublare a populaţiei: de la 7.771.341 de locuitori în 1914 la 14.669.841 de locuitori în 1919. Astfel, a devenit o ţară mijlocie, a opta din Europa după mărimea populaţiei. În anul 1930, cu o populaţie de peste 18.000.000 de locuitori, România era între-cută doar de: URSS (inclusiv teritoriile asiatice) - 160.000.000 de locuitori; Germania - 65.092.000 de locuitori; Franţa - 41.610.000 de locuitori; Italia - 41.069.000 de locuitori; Marea Britanie - 39.952.377 de locuitori; Polonia - 31.685.000 de locuitori; Spania —

138,3 loc./km²; Ungaria - 93,4 loc./km²; Franţa — 75,5 loc./km²; Cehoslovacia - 104,9 loc./km²; Bulgaria - 56 loc./km²; Iugoslavia — 55,6 loc./km²; Grecia - 49,1 loc./km².

Românii rămaşi după Marea Unire în alte state erau: în

Natalitatea

În perioada 1931—1934, natalitatea la mia de locuitori era: România - 33,4; Iugoslavia - 32,4; Portugalia - 29,8; Polonia - 27,4; Lituania - 25,8; Italia - 23,7; Ungaria — 22,5; Olanda - 21,4

Mortalitatea

În aceeaşi perioadă, mortalitatea prezenta următoarele medii la mia de locuitori: România — 20,5; Iugoslavia - 18,5; Portugalia - 17,2; Polonia — 14,5; Lituania - 14,6; Italia — 14; Ungaria - 15,8; Olanda - 8,9

Speranţa de viaţă

(populaţie de 60 de ani şi peste 60 de ani) era următoarea: România (1930) - 6,6; Bulgaria (1926) - 8,1; Iugoslavia (1931) - 8,2; Grecia (1928)-8,9; Italia (1931) - 10,8; Olanda (1930) - 9,4; Ungaria (1930) - 9,7;

ROMÂNIA MARE. HARTA DIN 1918

Constantin Angelescu

Ştiinţa de carte

(în procente): Belgia (1920) - 92,5; Bulgaria (1926) - 60,3; Estonia (1922) - 89,2; Franţa (1926)-94,1; Grecia (1928) - 56,7; Italia (1921) - 73,2; Letonia (1930) - 81,2; Lituania (1923) - 67,3; Polonia (1921) - 67,3; Portugalia (1920) - 34,8; România (1930) - 57; Rusia (1926)- 51,3; Spania (1920) - 57; Ungaria (1920) - 84,8. Creşterea procentului ştiutorilor de carte - aproape triplarea faţă de 1912 - are între explicaţii faptul că Transilvania, Banatul şi Bucovina aveau un procent de alfabetizare superior Vechiului Regat, datorat în bună măsură prezenţei minorităţilor; că statul român a iniţiat o politică de

După două decenii, numărul ţărilor cu regimuri autoritare (dictatoriale) crescuse semnificativ: Albania, Austria, Bulgaria, Estonia, Germania, Grecia, Italia, Iugoslavia, Letonia, Lituania, Polonia, Portugalia, România, Spania. Din această perspectivă, trebuie subliniat că România a fost unul dintre ultimele state ale Europei în care s-a instaurat un regim de autoritate, cel al lui Carol al II-lea, în februarie 1938.

■ România în relaţiile internaţionale

Este bine ştiut că, după Conferinţa de Pace de la Paris, statele Europei s-au grupat în două mari tabere; în prima se aflau statele care au actionat ale Germaniei, Rusiei Sovietice, Italiei, Ungariei şi Bulgariei, România a fost una dintre victimele declanşării războiului, pierzând în vara anului 1940 peste o treime din teritoriu şi din populaţie. Sub ameninţarea vecinilor, a Germaniei şi a Italiei, România întregită s-a prăbuşit. Evoluţia istorică după iunie 1940 trebuie înţeleasă în contextul Războiului Mondial.

Ar fi şi este o mare nedreptate ca România să fie judecată — cum se întâmplă în unele lucrări - numai din perspectiva campaniei din Est, uitându-se politica sa consecventă de apărare a păcii din perioada interbelică şi campania din Vest, declanşată la 23 august

Trupele române aclamate de populaţia din Carei Mari

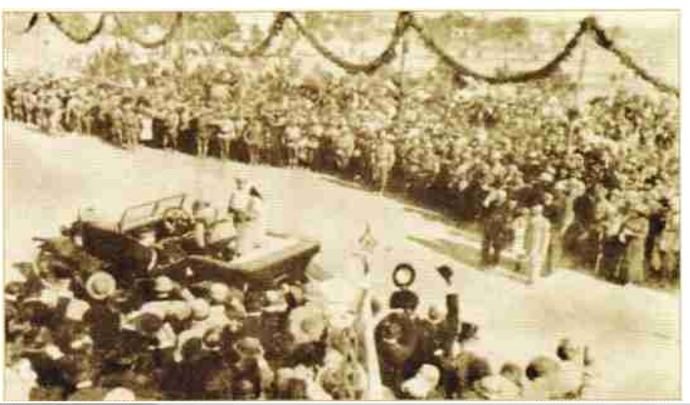

scurtă pentru a aduce progrese la fel de semnificative şi a le consolida.

Şi viaţa culturală a cunoscut progrese însemnate. Mărirea numărului ştiutorilor de carte, organizarea instituţiilor de cultură, „explozia” presei scrise, înfiinţarea radioului ş.a. sunt doar câteva exemple, care fac din România întregită un moment de referinţă în afirmarea culturii române moderne. Totodată, legăturile cu cultura occidentală s-au multiplicat şi intensificat. Bucureştiul era supranumit „Micul Paris”, în primul rând din considerente ale vieţii intelectuale.

Evoluţia regimului politic din România, de la democraţie la dictatură, activitatea partidelor politice, manifestările politiciniste etc. constituie subiectul unor ample controverse. Credem că o judecată credibilă trebuie să aibă în vedere rapor-

6 Regimul constituţional

Dezbaterile asupra principiilor şi prevederilor sale au fost aprinse, întrucât liberalii şi conservatorii încercau să impună propriile concepţii

Adunarea Constituantă din 1866

Constituţia de la 1866

Sistemul politic al României moderne are la bază Constituţia votată de Adunarea Constituantă la 30 iunie 1866 şi promulgată de Carol I la 1 iulie 1866. Constituţia de la 1866 a fost elaborată şi votată în condiţii interne deosebit de complexe. Confruntarea asupra direcţiilor, căilor şi mai ales asupra ritmului dezvoltării ţării a continuat cu şi mai mare intensitate, având, pentru

Prin Constituţie erau consacrate principiul suveranităţii naţionale, principiul monarhiei ereditare, principiul inviolabilităţii şi neresponsabilităţii monarhului, principiul guvernării reprezentative, principiul separaţiei puterilor în stat, cel al responsabilităţii miniştrilor ş.a. De asemenea, erau garantate: egalitatea înaintea legilor, deplina libertate a conştiinţei, a presei, a învăţământului, a

Intrarea principelui Carol în Bucureşti la 10 mai 1866. Gravură de epocă

era exercitată de domn şi de miniştrii numiţi şi revocaţi de el, iar cea judecătorească de către curţi şi tribunale. Proprietatea de orice natură era decretată „sacră şi inviolabilă”. Pentru a preveni pericolul unei noi reforme agrare, moşierimea impune principiul că „nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică, legalmente constatată şi după o dreaptă şi prealabilă despăgubire” (art. 19). Se prevedea, totodată, că „Proprietatea dată ţăranilor prin legea rurală şi despăgubirea garantată proprietarilor

III- lea făceau parte comercianţii şi industriaşii cu patentă, liberprofesioniştii, ofiţerii în retragere, profesorii şi pensionarii statului. În aceste trei colegii votul era direct; în colegiul al IV- lea, în care vota marea masă a ţărănimii, votul era indirect: 50 de alegători desemnau un delegat şi toţi delegaţii dintr-un judeţ alegeau un deputat. La alegerile pentru Senat, corpul electoral era împărţit în două colegii; colegiul I era format din proprietari de fonduri rurale din judeţ, cu un venit funciar de cel puţin 300 de galbeni;

Mihail Kogălniceanu

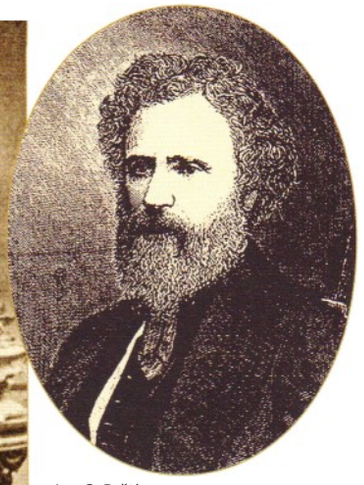

Ion C. Brătianu

conducerea după abdicarea lui Al. I. Cuza. A fost convocată o conferinţă a reprezentanţilor puterilor garante la Paris; consulii acestora la Bucureşti au fost însărcinaţi să recomande guvernului provizoriu renunţarea la orice iniţiativă de politică internă şi externă. Mai mult decât atât, imperiile vecine au făcut pregătiri pentru o intervenţie armată. Guvernul provizoriu a rezistat presiunilor externe, acţionând în confor-

garanţie colectivă şi a suzeranităţii otomane. Dorinţa de independenţă era exprimată cu claritate; în textul Constituţiei nu apare nicio referire la suzeranitatea Porţii sau la regimul de garanţie colectivă. De asemenea, primul articol adoptă în mod oficial denumirea de România. Domnitorul avea prerogative similare cu cele ale conducătorilor statelor independente. Aceeaşi semnificaţie au prevederile referitoare la inviolabilitatea statului, respectarea integrităţii sale teritoriale, interzicerea trecerii oricărei armate străine pe teritoriul României fără încheierea unei

Constituţia de la 1866 a fost modificată în două rânduri până la 1914. Prima dată, în octombrie 1879, când s-a schimbat articolul 7, pentru a răspunde condiţiilor impuse prin Tratatul de la Berlin. Prevederea conform căreia „Numai străinii de rituri creştine pot dobândi împământenirea” a fost înlocuită cu o nouă formulare, conform căreia „Străinul, fără deosebire de religie, supus sau nesupus unei protecţiuni străine, poate dobândi împământenirea...”; naturalizarea se făcea prin lege, individual. A doua modificare a avut loc în anul 1884, cuprinzând articole referitoare la şeful statului (rege din 1881), la teritoriul

nat treptata unificare a grupărilor politice liberale, respectiv conservatoare şi constituirea celor două partide politice de guvernământ. Totodată, au fost adoptate programe politice, ca rezultat al procesului de clarificare doctrinară, de apropiere pe terenul metodelor şi mijloacelor luptei politice. Istoriografia consideră, aproape în unanimitate, că naşterea Partidului Naţional Liberal s-a consumat în iunie 1875, iar cea a Partidului Conservator în februarie 1880, când un mare număr de fruntaşi ai grupărilor liberale şi conservatoare au semnat programele politice ale PNL, respectiv ale Partidului

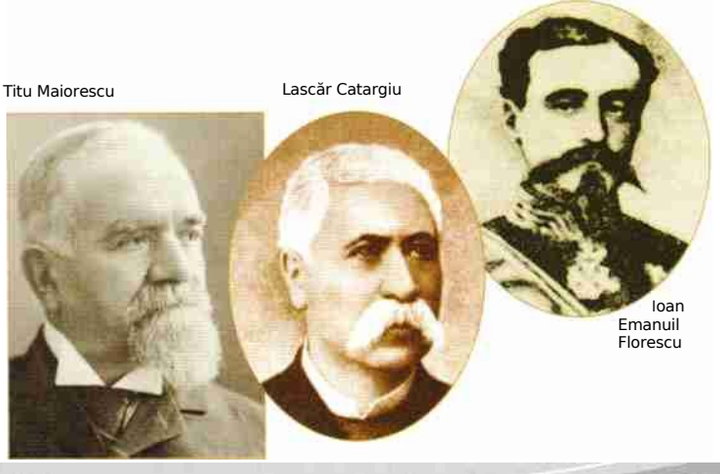

Titu Maiorescu

Lascăr Catargiu

Ioan Emanuil Florescu

Proiect pentru clădirea Senatului

Delimitarea celor două curente de idei, liberalismul şi conservatorismul, a fost urmată de cristalizarea unor doctrine - liberală, respectiv conservatoare - care au reprezentat suportul ideologic al celor două partide politice de guvernământ. A nega existenţa unor doctrine - mai ales după 1878 — înseamnă a nega o dezbatere conştientă, în funcţie de interesele

O doctrină liberală s-a cristalizat odată cu consolidarea poziţiilor PNL în viaţa politică, fiind impusă şi de noile necesităţi ale dezvoltării societăţii, de ritmul rapid al transformărilor, de confruntarea cu forţele conservatoare. Între direcţiile dominante ale doctrinei liberale se aflau: consolidarea politico-economică a ţării; asigurarea

Ion Ghica

Dimitrie Sturdza

Nicolae Flev a

Apreciem că formularea în programe politice, în discursurile parlamentare, în discursuri politice, în numeroase broşuri şi articole din presa de partid etc. a concepţiilor exprimate de cele două partide privind dezvoltarea ţării, privind marile

politice liberale, trăsătură definitorie a liberalismului românesc în epoca modernă. Realizarea acestor obiective impunea o politică economică de protecţie şi încurajare a industriei, dezvoltarea tuturor ramurilor sale, o participare

devenit după cucerirea independenţei de stat deviza partidului, într-un cuvânt laitmotivul doctrinei liberale, o armă de luptă împotriva conservatorilor. În procesul de cristalizare a doctrinei conservatoare, fondul de idei tradiţional al conservatorilor a fost susţinut şi completat de junimişti. Evoluţia în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradiţională a partidului şi gruparea junimistă a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni, dar, în plan doctrinar, fondul era comun, junimiştilor revenindu-le chiar un rol important în definirea unor principii şi concepte

sociale. Adepţi ai căii lente de dezvoltare a ţării, ai unui ritm moderat, care să evite tulburările şi zguduirile sociale, conservatorii îi acuzau pe liberali de a fi îndreptat ţara pe o cale greşită, „revoluţionară”, de a fi adoptat reforme şi măsuri care nu corespundeau realităţii, de a fi forţat procesul de modernizare, imitând Apusul dezvoltat, preluând „forme” de civilizaţie occidentală pe care le-au altoit pe un „fond” subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi readusă pe calea cea bună, tradiţională, doar de către conservatori. Această cunoscută

plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului, care nu avea o burghezie puternică, care trebuia să înfrunte presiunile economice şi politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea

tarea industriei, pentru afirma-
rea elementului naţional, pentru consolidarea independenţei economice — condiţie a unei adevărate independenţe politice.
Doctrina liberală şi opera legis-
lativă a partidului stau mărturie

Şi activitatea legislativă a Partidului Conservator demon-
strează urmărirea cu maximă atenţie a intereselor moşierimii; măsurile luate în lumea satelor (cele privind învoielile agricole, mărirea impozitelor, a jandar-
meriei s.a.), atitudinea

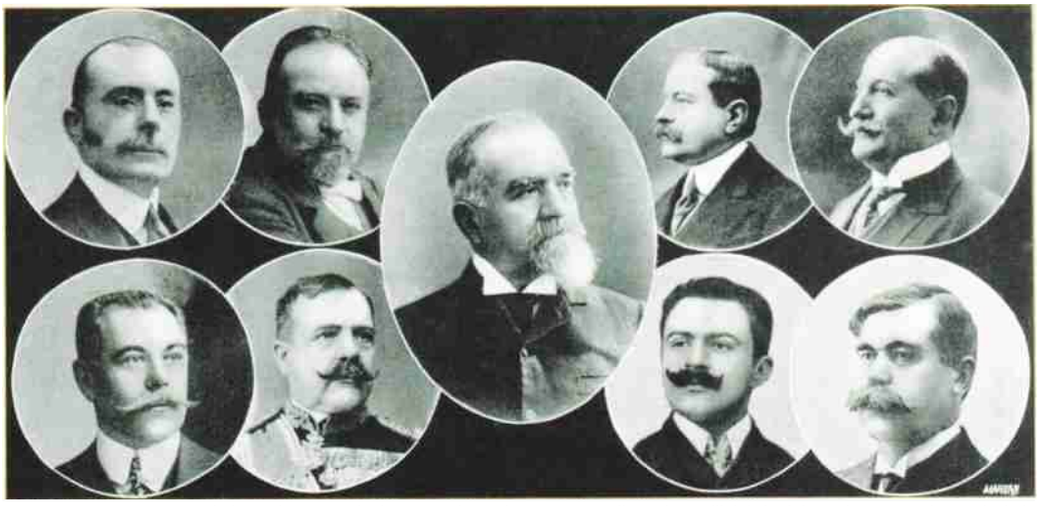

Guvernul Titu Maiorescu-Take Ionescu: Titu Maiorescu, preşedinte al Consiliului şi ministru de Externe (centru); de la stânga la dreapta, sus: Alexandru Marghiloman (Finanţe), C. Dissescu (Culte şi Instrucţiune Publică), Nicolae Xenopol (Comerţ şi Industrie), Take Ionescu (Interne); jos: Nicolae Filipescu (Domenii şi Agricultură), generalul Constantin Hârjeu (Război), Mişu Cantacuzino (Justiţie), Alexandru Bădărău (Lucrări publice)

expresia unei identităţi de opţiuni, a unui pact, a unei înţelegeri între ele. Nu se poate deci accepta formula de „rota-
tivă guvernamentală”, înţeleasă ca rezultat al unui compromis între cele două partide politi-
ce. Oamenii politici liberali şi conservatori nu concepeau o astfel de înţelegere, iar întreaga viaţă politică demonstrează (practic, toate schimbările de guvern s-au realizat în condiţii de confruntare; unele înţelegeri de moment, precum cea de la 1907, dictate de conjuncturi politice interne sau externe, nu justifică desprinderea unei aprecieri generale privind „compromisul între cele două partide”) că o astfel de „rotati-
vă”, în sensul arătat mai sus, nu a funcţionat.

în alt stadiu de dezvoltare, sau Rusia, care avea probleme mai grave? În mod firesc, ţara par-
curgea etape pe care le cunoscu-
seră toate ţările capitaliste; după cucerirea independenţei de stat, necesitatea consolidării econo-
mice şi politice a impus un ritm rapid de dezvoltare; numai astfel erau posibile

transformări care ameninţau echilibrul de forţe politico-eco-
nomice interne, moşierimea şi partidul său politic s-au opus cu înverşunare; poziţia lui P. P. Carp în istorica şedinţă a Parlamentului din martie 1907, opoziţia Partidului Conservator cu prilejul anunţării şi dezbaterii reformelor în anii 1913—1914

de continuitate doar în privin-
ţa activităţii de administraţie a ţării; menţinerea unor legi votate de liberali după venirea la guvern a conservatorilor semnifică nu atât acordul cu prevederile acestora, cât mai ales imposibilitatea de a le schimba, având în vedere că

Monarhia

La 10 mai 1866 urca pe tronul României Carol I, inaugurând

Carol I de Hohenzollern

Aducerea unui prinţ străin avea şi menirea de a pune capăt disputelor dintre numeroasele familii boiereşti cu pretenţii la tron. Nu întâmplător, lui Carol I şi urmaşilor săi li s-a pus condiţia de a nu se înrudi cu familii autohtone. Evident, în afara raţiunilor politice, de stat, pentru aducerea prinţului străin existau şi motivaţii proprii grupărilor liberale, respectiv conservatoare.

La 10/22 mai 1866, Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen a depus jurământul în faţa Parlamentului României. Perioada istorică cuprinsă între anii 1866 şi 1914 se caracterizează prin împliniri dreptul - deşi limitat - pe care îl avea domnitorul de a dizolva corpurile legiuitoare şi pe cel de a numi şi revoca miniştrii. Încă din primii ani ai domniei, - ne referim la evenimentele din anii 1870—1871 -, în contextul instabilităţii guvernamentale şi al intensificării luptei dintre liberali şi conservatori pentru obţinerea dominaţiei în cadrul sistemului politic, Carol I, nemulţumit de

Scenă din marea defilare cu prilejul proclamării Regatului României (reconstituire)

iar pe plan intern, la conservatori. Deşi nu şi-a atins obiectivul urmărit, - modificarea Constituţiei, impunerea unui regim de autoritate personală —, el şi-a consolidat substanţial poziţia politică.

Profitând de natura politice, în special a Partidului Conservator. A întreţinut şi chiar a provocat disensiuni, uneori şi-a propus să le aplaneze, totul cu scopul de a-şi asigura o poziţie dominantă în viaţa politică. În acelaşi context, Carol I a sprijinit instituirea sistemului bipartid şi a unui „mecanism” de guvernare bazat pe alternarea la putere, în condiţiile confruntării, a ze şi să consolideze propriul partid, Partidul Conservator-Democrat, regele nu l-a acceptat la guvern decât într-o coaliţie a conservatorilor.

Un capitol important din activitatea politică a lui Carol I priveşte politica externă. Adus put priorităţi în desfăşurarea relaţiilor externe. Prestigiul şi poziţia sa în relaţiile internaţionale s-au consolidat după cucerirea independenţei de stat a României, proclamarea regatului, aderarea la Tripla Alianţă.

Carol I s-a implicat în acţiunea de reînnoire a Tratatului de la 1883 şi apoi în cadrul evenimentelor din perioada războaielor balcanice. În judecarea acestei probleme trebuie avut în vedere şi faptul că la conducerea guvernului s-au aflat mari personalităţi politice, precum I. C. Brătianu, D. A. Sturdza, P. P. Carp, Lascăr Catargiu, Titu Maiorescu, I. I. C. Brătianu, iar la Ministerul de Externe oameni politici de mare valoare, precum Mihail Kogălniceanu şi Take Ionescu. De altfel, în această perioadă istorică, cele două partide de guvernământ - dincolo de confruntarea internă asupra

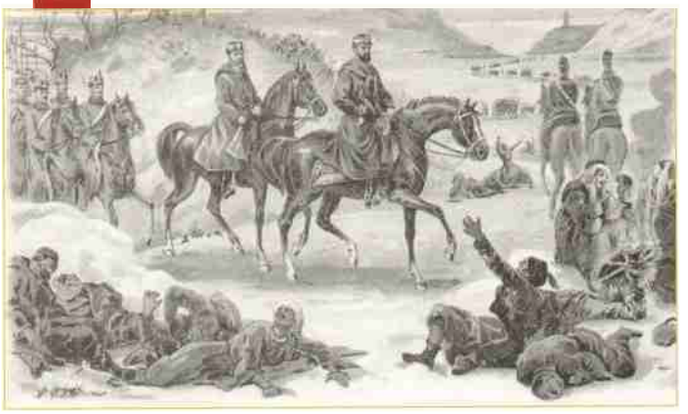

Carol I pe câmpul de bătălie, reprezentare de epocă

lităţii României. Regele Carol I
a suportat foarte greu situaţia
creată prin declararea neutralităţii României.

În concluzie, este limpede că
aducerea unui prinţ străin pe
tronul ţării - conform dorinţelor exprimate de adunările
ad-hoc - a favorizat consolida-

realizat de Titu Maiorescu:

„... Tenacitatea principelui în
urmărirea ţelului, răbdarea şi
indulgenţa sa, înălţarea peste
orice simţământ de răzbunare, neobosita regularitate în
îndeplinirea zilnicelor datorii,
lipsa de orice intrigi, de orice
camarilă, de orice amestec în
relaţiile private, exemplara viaţă

Generalul I. Em. Florescu

Ion Gh. Duca

neobişnuită, ştia să urmărească
ani de-a rândul gândurile sale, la
toate voinţele într-adevăr stăruitoare nu-şi manifesta niciodată
pe faţă intenţiile. Când furtuna
sufla peste capul său, ştia să-l
aplece, ca să-l ridice însă mai
semeţ de îndată ce cerul

P. P. Carp

mai înalt înţeles al cuvântului, a
ceea ce datorează acestui Stat şi
acestui popor, vom avea sinteza
însuşirilor caracteristice ale
Regelui Carol”[24].

A demonstrat reale calităţi de
om politic. A înţeles treptat -
mai ales după criza din anii
1870-1871 - situaţia din ţară,

oameni şi din cei mai înţelepţi
domnitori pe care i-am întâlnit,
şi eu am avut a face în viaţă
cu mulţi suverani... [...] Tăria
lui se întemeia pe răbdare, pe
tenacitate, pe simţul datoriei
ce dovedea chiar în amănunte, pe înalta concepţie [...] ce
o avea despre menirea sa de
Domnitor”[25].

Domnia lui Carol I a contribuit
la stabilitatea politică a ţării,
atât de necesară într-o perioadă
de adânci transformări social-economice şi politice. Cu alte
cuvinte, a răspuns obiectivelor
iniţiale: stabilitate politică şi
creşterea prestigiului european
al ţării.

■ Viaţa parlamentară

Dezbaterile din Adunarea Deputaţilor şi din Senat, organizate în sesiuni de-a lungul a
4-5 luni, se caracterizează prin
intensa confruntare de

23. T. Maiorescu, *Istoria politica a României sub domnia lui Carol I,* ed. S.
Neagoe, Bucureşti, 1994, p. 113
24. *I. G. Duca, Amintiri politice,* I, Mönchen, 1981, p. 94
25. *Din viaţa Regelui Carol I. Mărturii,*

urmărirea modului în care se aplicau legile ţării. O dovedesc sutele de interpelări ale deputaţilor şi senatorilor, în urma cărora unii miniştri au fost obligaţi să demisioneze, periclitând uneori soarta întregului guvern.

Din această perspectivă, se poate aprecia că

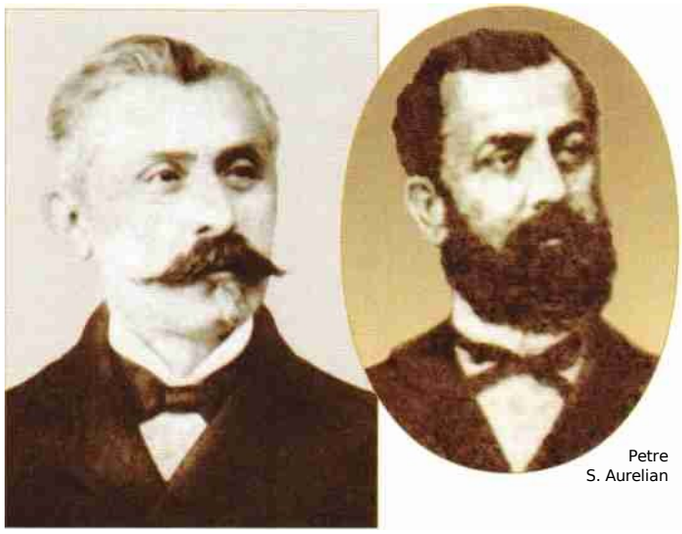

Petre S. Aurelian

Spiru Haret

România liberă, litografie alegorică de epocă

Take Ionescu

■ Politicianismul

Deşi regimul constituţional se baza pe principiul reprezentativităţii, participarea reală la viaţa politică a masei de alegători era mult limitată. La o populaţie de peste 6 milioane de locuitori, în anul 1901, votau 74.332 de cetăţeni; după simulacru de manifestare a voinţei naţionale, pe baza căruia partidele politice îşi asumau răspunderea şi beneficiile reprezentării intereselor generale ale statului.

O altă trăsătură a vieţii politice, care exprimă manifestări politicianiste, este dată de încălcarea principiilor de tară. Faptul era facilitat şi de nivelul politic scăzut al corpului electoral. Politicianismul îi caracteriza atât pe liberali, cât şi pe conservatori. După cum nota C. Bacalbaşa: „... regimul conservator, în ceea ce priveşte libertatea alegerilor, nu s-a deosebit de regimul liberal; alegerile

Corpul de gardă al Palatului Cotroceni la 1866

Implicarea administraţiei în politică decurgea atât din numirile realizate de către guvernul care lua puterea, cât şi din felul în care se recrutau funcţionarii; mulţi dintre ei se înscriau într-un partid sau altul numai pentru a primi funcţii odată cu schimbarea executivului. Existau însă şi situaţii când primarii - probabil şi alţi funcţionari - treceau în partidul care forma guvernul, pentru a-şi păstra funcţia. După

26. C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată,*

7 Societatea şi economia. Procesul de modernizare

Orice analiză a perioadei trebuie să fie dominată de problematica modernizării, care implică o abordare complexă, multidisciplinară - istorică, economică,

Clădirea Adunării Deputaţilor

Consideraţii generale

În ultimă instanţă, istoricii sunt datori cu o viziune de sinteză. Astfel, modernizarea devine o grilă de interpretare pentru transformările spectaculoase dintr-o anumită epocă istorică, aşa cum a fost evoluţia României de la 1859 — şi mai ales după 1878 — la 1914.

Înainte de a discuta trăsăturile modernizării României în aceste decenii, putem

Casa de Depuneri şi Consemnaţiuni din Bucureşti

mare importanţă unor evenimente externe şi interne, şi anume: pacea de la Adrianopol, Războiul Crimeii, Războiul de Independenţă, Răscoala de la 1907, Primul Război Mondial.

O explicaţie suplimentară se impune pentru Răscoala de la 1907, considerată de autor ca momentul decisiv pentru radicalizarea programului liberal de reforme.

O problemă esenţială este cea care priveşte modul în

la cerinţele şi ritmul Europei dezvoltate. Şi trebuie subliniat că cei care făceau parte din elita politică studiaseră în mare proporţie - peste 75% - în vestul Europei, fiind, prin urmare, în contact direct cu „civilizaţia europeană". Cei responsabili de modernizarea ţării au înţeles, încă din perioada studiilor, că singura cale pentru români era dezvoltarea „în pas cu Europa".

În acelaşi context, altă problemă esenţială este dacă partidele politice de guvernământ, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Conservator, au avut o strategie pentru modernizarea ţării. Analiza vieţii politice demonstrează că ambele

nizării. De asemenea, a existat şi există o „critică" a procesului de modernizare a României la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui de-al XX-lea.

Deviza liberalilor, „prin noi înşine", simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conştientă că întărirea forţei sale politice depindea de consolidarea întregii economii

Podul de la Cernavodă, construit de Anghel Saligny

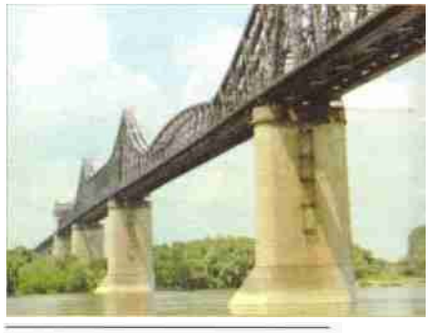

27. L. Maier, *Vom Frieden von Adrianopel bis zur Thronbesteigung Carols II. 1829-1930. Stadien der Modernisierung Rumäniens, in Rumänien im Brennpunkt. Sprache und Politik, Identität und*

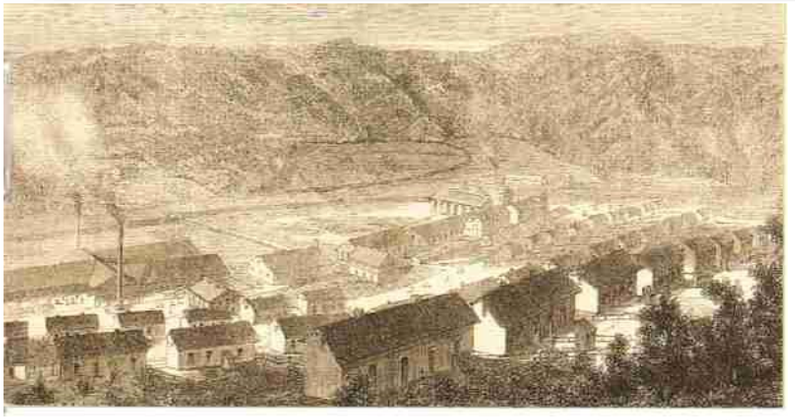

Uzinele metalurgice de la Anina, din Banat

a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni.
În plan doctrinar însă, fondul este comun, junimiştii având un rol important în definirea unor principii şi concepte asupra problematicii social-economice şi politice, în funcţie de noile necesităţi ale dezvoltării ţării.
Adepţi ai căii evolutive, conservatorii au susţinut o dezvoltare lentă a structurilor economice şi social-politice, evitându-se zguduirile sociale.
În această confruntare raportul de forţe a evoluat lent, dar consecvent în favoarea Partidului Naţional Liberal, care, odată cu întărirea poziţiilor economice şi politice ale burgheziei, pe o cale greşită, revoluţionară, de a fi adoptat reforme şi măsuri care nu corespundeau realităţii, au forţat procesul de modernizare, imitând Apusul, preluând „forme” ale civilizaţiei occidentale, pe care le-au altoit pe un „fond” subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi adusă pe calea cea bună, tradiţională,

Constantin Dobrogeanu-Gherea

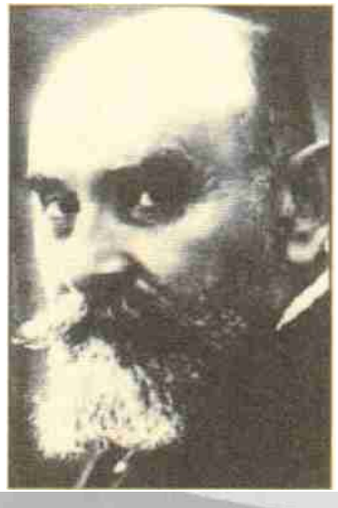

nu constituiau însă o incompatibilitate între „forme” şi „fond”, ci o manifestare firească pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului regim, care nu avea o

Eugen Lovinescu

Ștefan Zeletin (Motăș)

Dinspre stânga, critica cea mai structurată a aparţinut lui C. Dobrogeanu-Gherea. El considera că România, situată în zona subdezvoltată a Europei, intrase sub influenta ţărilor avansate economic, cursul ei istoric fiind determinat decisiv de această conectare la capitalismul occidental. Ca urmare, relaţiile social-economice erau transformate odată cu

occidentale - reprezentate mai ales de instituţii — şi „fondul” vieţii economice. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea modernizarea însemna industrializare, privită în termeni de „a fi sau a nu fi” pentru existenta

Burghezia română. Origina şi rolul ei istoric (1925) şi, într-o anumită măsură, în *Neoliberalismul* (1927), Ştefan Zeletin încearcă să demonstreze că economia românească a refăcut etapele parcurse de economia statelor din Occident. Diferenţa este de ordin cronologic, existând un decalaj de un secol, un secol şi

28. Ibidem, p. 24

în plin proces de consolidare.
Pentru Lovinescu, factorul fundamental al procesului de modernizare îl constituie influenţa ideilor din Apus.

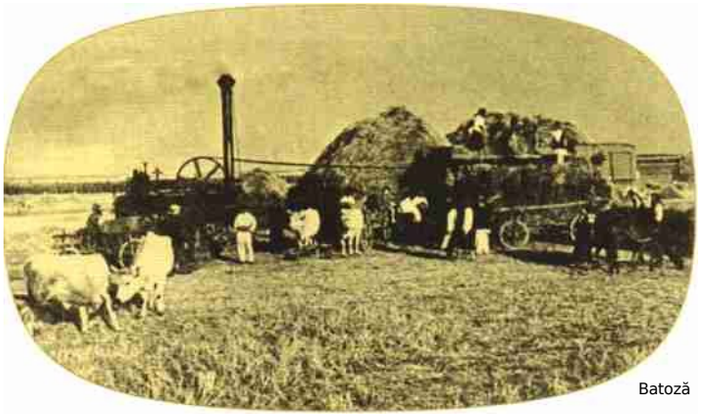
Batoză

O ultimă problemă priveşte „metodologia" prezentării şi interpretării datelor privind procesul de modernizare. Este necesară o viziune echilibrată, nuanţată, care să nu exagereze împlinirile, dar nici limitele.
Pe lângă evitarea supralicitării (într-o direcţie sau alta), sunt necesare comparaţii cu alte state europene, inclusiv din aceeaşi zonă geografică; numai astfel putem oferi o imagine credibilă asupra modernizării României.
Din aceeaşi perspectivă - rilor modernizării, principalii beneficiari au fost locuitorii oraşelor, mai ales cei din clasa conducătoare şi apoi cei din depozite şi antrepozite, şosele etc., viaţa ţăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea a strămoşilor din perioada domniilor regulamentare. Pentru ţărani,

Trăsături ale modernizării

Stabilirea unor trăsături ale modernizării este, evident, o problemă dificilă şi riscantă. Se impun comparaţii cu perioadele istorice dinainte şi de după, cu alte state, găsirea unor elemente specifice. Din această perspectivă, considerăm că trăsăturile modernizării României sunt: *interdependenţa naţional/modernizare, intervenţia statului, evoluţia raportului industrie/agricultură- „cheie" a direcţiei modernizării, ritmul accelerat, confruntarea cu presiunile externe.*

Cantină populară

nilor din provinciile aflate sub dominaţie străină marchează o nouă etapă în manifestarea interdependenţei naţional/modernizare. Politica de reforme a domnitorului Al. I. Cuza a creat cadrul necesar modernizării, care a fost completat prin adoptarea Constituţiei de la 1866, iar cucerirea independenţei de stat a asigurat condiţii pentru consolidarea sistemului politico-institutional, pentru promovarea unei politici interne şi externe favorabile accelerării procesului de modernizare.
Modernizarea statului român s-a făcut, aşadar, sub semnul naţionalului, al imperativului integrării în Europa şi în lumea dezvoltată, al asigurării, în final, a premiselor desăvârşirii unităţii de stat. Acest proces complex impunea adaptarea la cerinţele şi la ritmul Europei dezvoltate.
Adaptarea la exigenţele soci-

Cercurile politice din România erau preocupate ca moderniza-rea ţării să se realizeze limitând cât mai mult posibil presiunile şi ingerinţele străine. În anii care au precedat izbucnirea Primului Război Mondial, inter-dependenţa naţional/moderni-zare cunoaşte cote maxime de manifestare, oamenii politici români fiind tot mai intens preocupaţi de finalizarea condiţiilor pentru

Statuia lui Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Intervenţia statului

O trăsătură a ţărilor care au păşit mai târziu pe calea moder-nizării era *intervenţia statului*; statul era obligat să substituie incoerenţa şi lipsurile econo-miei de schimb, slaba forţă economică a întreprinzătorilor, să corijeze neajunsurile unei economii în plin proces de transformare. Rolul statului s-a manifestat în trei direcţii: *secula-rizarea* (etatizarea); *crearea insti-tuţiilor modeme* (birocratizarea); implicarea în viaţa economică.

Pentru secularizare, cea mai importantă măsură a fost legea din decembrie 1863, prin care 25,26% din teritoriul ţării rein-tra în proprietatea statului. În afara semnificaţiilor sale poli-tice, de afirmare a voinţei de independenţă naţională, legea crea condiţii pentru urgentarea reformei agrare. Procesul de organizare a instituţiilor moder-ne a fost declansat în

Banca Agricolă, 1894

sistemului zecimal metric (din 1864 şi aplicată de la 1 ianua-rie 1866), urmată de aderarea la Convenţia internaţională a metrului (1881); Legea asupra mărcilor de fabrică şi comerţ (1879); Codul de comerţ (1886); Legea brevetelor de invenţiune (1906) ş.a. În acelaşi context al modernizării

O atenţie specială s-a acor-dat bisericii ortodoxe. Prin secularizarea averilor mănăsti-reşti şi atitudinea fermă faţă de patriarhia din Constantinopol, Al. I. Cuza a deschis calea spre autocefalia Bisericii Ortodoxe Române. În aprilie 1885 - în noile condiţii create de cuceri-rea şi recunoaşterea

Biserica Sf. Gheorghe din Bucureşti

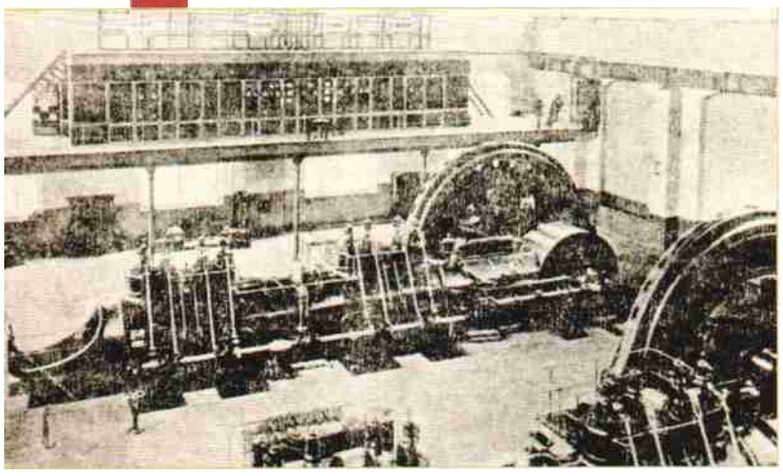

Termocentrala cu gaz de la Reşiţa, dată în exploatare la sf. sec. XIX

regatului, în martie 1881, era un nou act politic care contribuia la consolidarea independenţei şi poziţiei ţării în Europa.

Implicarea statului în viaţa economică a fost una dintre problemele esenţiale ale confruntării dintre liberali şi conservatori asupra direcţiilor, căilor şi ritmului modernizării societăţii. Statul s-a implicat în viaţa economică prin întreaga legislaţie adoptată în aceste decenii (în primul rând prin Legea de încurajare a industriei din 1887), prin construirea căilor ferate, a gărilor, porturilor, prin înfiinţarea monopolurilor ş.a.

Raportul industrie/agricultură - „cheie" a

principalele partide politice, ci şi un mare număr de intelectuali, încadraţi sau nu politic; s-ar putea aprecia că întreaga confruntare asupra modernizării României avea în centrul său problema raportului industrie/agricultură. În condiţiile în care s-a realizat industrializarea - resurse financiare

ţărănimii. Faptul că în preajma Primului Război Mondial România avea deja o industrie, iar Parlamentul urma a dezbate o nouă reformă agrară, însoţită de una electorală, demonstrează paşii importanţi parcurşi de

România de celelalte ţări din sud-estul Europei, pe care, de altfel, le depăşea ca suprafaţă şi populaţie. Pentru comparaţie, un exemplu este edificator: volumul şi valoarea comerţului exterior al României era

Portul Giurgiu

Ritmul accelerat

Unii observatori străini numeau România-la începutul secolului al XX-lea - „Belgia Orientului” sau „Japonia europeană”

Furnalele de la Hunedoara

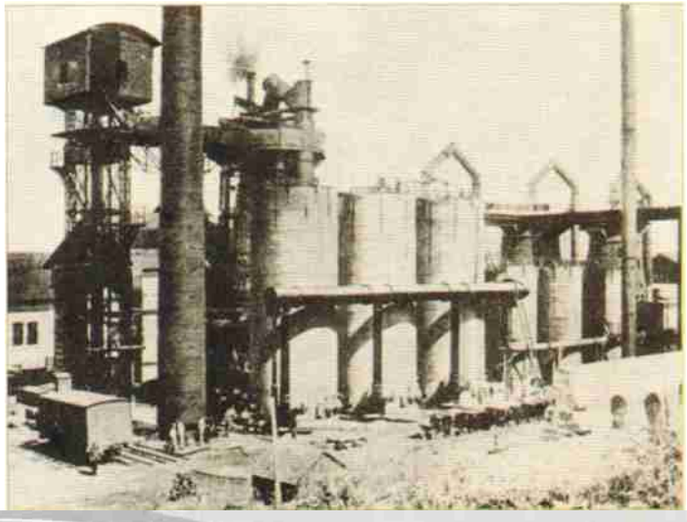

parametri economici confirmă ritmul accelerat. Dacă la 1862 existau doar 45 de întreprinderi industriale, în anul 1901 numărul acestora se apropia de 2.000. Producţia de petrol a crescut de la 1866 la 1906 cu 8.400%, iar cea de zahăr cu peste 4.500%. Dacă la 1894 existau 177 de posturi telefonice, la 1913 numărul acestora se apropia de 18.000. La fel de concludente sunt datele privind

Prima locomotivă fabricată în România

Vedere asupra Bucureştilor în 1858,

care o găsise Carol I în 1866.

Dacă la venirea pe tron prinţul trebuia să parcurgă distanţa Bucureşti-Iaşi în aproximativ 60 de ore, la sfârşitul domniei existau legătură feroviară directă, automobil, telefon etc. Ritmul accelerat al modernizării a contribuit la reducerea decalajului faţă de ţările occidentale, contribuind la integrarea ţării în Europa vremii.

Confruntarea cu presiunile străine

decenii (şi nu numai). După realizarea şi consolidarea unirii, dar şi după cucerirea independenţei de stat, în efortul de modernizare, de integrare în Europa, România s-a confruntat în continuare cu mari presiuni economice şi politice, chiar cu pericolul unor agresiuni militare. Austro-Ungaria urmărea satisfacerea propriilor interese în problema Dunării şi obţinerea de garanţii pentru temporizarea mişcării

Corăbii în portul Constanţa, de Theodor Aman

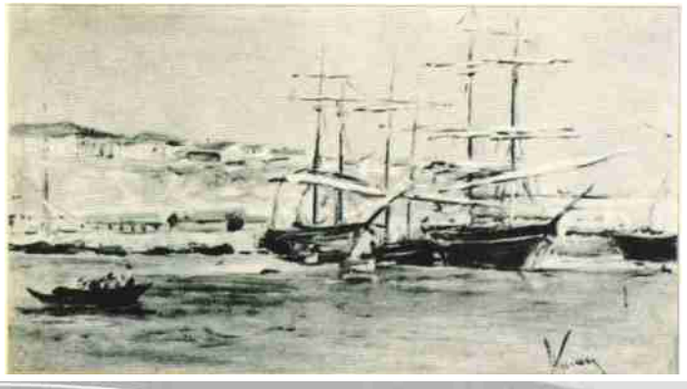

Stroussberg reprezintă un exemplu concludent. Pe aceeaşi linie se înscrie şi războiul vamal dintre România şi Austro-Ungaria. Presiunile economice se accentuau în momentele de criză, când dificultăţile României atingeau cote maxime. Referindu-se la încercările marilor puteri de a impune interesele unor companii industriale, Vintilă I. C. Brătianu declara în Adunarea Deputaţilor, la 30

au acţionat pentru prevenirea şi limitarea acestor presiuni, urmărind cu perseverenţă menţinerea României pe drumul deschis de Unire şi Independenţă, în vederea împlinirii idealului naţional.

Aşadar, o perspectivă necesară pentru înţelegerea modului în care s-a desfăşurat modernizarea ţării este cea a raportului

29. Vintilă I. C. Brătianu, *Scrieri şi cuvân-*

Populaţia

Între Unirea de la 1859 şi anul 1914, principalele repere în procesul demografic sunt următoarele: 1860- 3.917.541 de locuitori[30]; 1866 - 4.115.000 de locuitori[31]; 1877 - 4.479.813 de locuitori[32]; 1899 - 5.956.690 de locuitori[33]; 1912 - 7.160.682 de locuitori[34]. Densitatea populaţiei a evoluat de la 33 de locuitori/ km^2 în anul 1859 la 45,3 locuitori/km^2 în anul 1899[35].

Raportat la Europa, densitatea populaţiei României, de 50 de locuitori/km^2 în anul 1906, era mai mică decât cea a Vestului Europei (63 de locuitori/km^2), dar mai mare decât media continentală (41,6 locuitori/ km^2) şi aproape dublă faţă de cea a Europei Orientale (27,4 locuitori/km^2)[36].

După mediu, populaţia a evoluat astfel: 1859/1860[37]: urbană 17,6%, rurală 82,4%; 1899[38]: urbană 18,8%, rurală 81,2%.

recensământului din anul 1899, situaţia se prezenta astfel[41]: natalitatea 39,7‰; mortalitatea 26,5‰; sporul natural 13,2‰.

În privinţa natalităţii, situaţia din Europa, la sfârşitul secolului al XIX-lea, era următoarea[42] (media 1896—1900; născuţi la mia de locuitori): Rusia - 49,4; Bulgaria - 41,2; Serbia - 40,3; România - 40,2; Ungaria - 39,7; Austria - 37,0; Germania - 36,0; Spania - 34,6; Italia - 33,9; Olanda - 32,2; Franţa - 22,2 ş.a.

Şi la mortalitate, România se situa în partea superioară a „clasamentului" european. Între anii 1891 şi 1895, situaţia

Ţărancă într-o reprezentare idilică

Nuntă în Ţara Românească

Structura populaţiei după vârstă era următoarea în anul 1899[45] (la mia de locuitori): 401 (până la 15 ani); 386 (între 15 şi 40 de ani); 160 (grupa 41-60 de ani); 53 (peste 60 de ani). Prin comparaţie cu alte state[46], România avea o populaţie foarte tânără; la grupa de vârstă 0—15 ani, cu 40,1%, era depăşită doar de Serbia, care în anul 1900 avea un procent de 41,9%; la grupa de vârstă 15—40 de ani, cu 38,6%, era depăşită de SUA, Elveţia, Marea Britanie, Belgia, Serbia, Germania, Franţa. Totodată, avea cel mai mic procent de locuitori peste 60 de ani, 5,3%, faţă de Franţa - 12,5, Suedia - 11,9, Norvegia - 11,0,

Căruţaş ţigan

30. *Bréviaire Statistique,* Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1940, p. 9
31. *L. Colescu, Progresele economice ale României îndeplinite sub Domnia M.S. Regelui Carol I (1866-1906). Tablouri figurative şi notiţe explicative de Dr.* L Colescu, Şeful Serviciului Statisticei Generale, Bucureşti, 1907, p. 6 (în continuare: *Progresele economice)*
32. *Bréviaire Statistique, p. 9*
33. *Colescu, Progresele economice, p. 48*
34. *Bréviaire Statistique, p. 9*
35. *L. Colescu, Analiza rezultatelor recensământului general al Populaţiei României de la 1899, Bucureşti, 1944, p. 40 (în continuare: Analiza rezultatelor)*
36. Colescu, Progresele economice, p. 48
37. D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876),* Bucureşti, 1992, p. 74 (în continuare: Societatea românească)
38. Colescu, *Analiza rezultatelor,* p. 44-45
39. Ibidem, p. 38
40. Ibidem, p. 6; vezi şi Berindei, *Societatea românească,* p. 79
41. *Colescu, Analiza rezultatelor, p. 26; vezi şi idem, Mişcarea populaţiei României în anii 1904 şi 1905..., p. XXVII*
42. *Colescu, Mişcarea populaţiei României în anii 1904 şi 1905, Bucureşti, 1915, p. XXVII*
43. *Colescu, Mişcarea populaţiei României în 1895, Bucureşti, 1899, p. XXI*
44. Ibidem, p. XXVII
45. *Colescu, Analiza rezultatelor, p. 65*
46. Ibidem
47. Ibidem, p. 109

Din 100 de locuitori sunt de religie:			
Ortodoxă	Mozaică	Catolică	Protestantă
91,5	4,5	2,5	0,4
Mahometană	Armeană	Lipoveană	
0,7	0,1	0,3	

Conform recensământului din anul 1899, structura populaţiei după religie în România

Prin urmare, majoritatea covârşitoare a populaţiei ţării era formată din ortodocşi; în comunele rurale, procentul acestora era de 95,9%, iar în cele urbane de 72,5%[49].

se afla între primele ţări ale Europei[50]: 45,0‰ (1899), faţă de Austria (46,8 în 1900), Ungaria (44,2 în 1900), Rusia (40,6 în 1897), Olanda (24,0 în 1899), Germania (10,4 în 1900), Bulgaria (9,0 în 1900), Elveţia (3,9) ş.a.

În strânsă legătură cu religia este şi componenta etnică. Pornind de la datele avute la dispoziţie, ne oprim mai

Cetăţenia	Moldova	Muntenia	Oltenia	Dobrogea	România
Români	1.606.470	2.487.960	1.149.124	245.742	5.489.296
Supuşi străini: austro-ungari	24.529	62.302	14.160	3.117	104.108
germani	1.352	4.975	910	399	7.736
bulgari	1.001	4.618	1.240	1.105	7.964
francezi	330	1.049	65	120	1.564
greci	4.808	9.871	1.159	4.219	20.057
italieni	1.818	4.024	1.396	1.603	8.841
ruşi	1.694	1.131	37	1.339	4.201
sârbi	197	1.117	2.616	59	3.989
turci	2.632	10.843	3.540	5.974	22.989
din alte state	309	1.019	78	220	1.626
evrei	2.510	2.383	694	272	5.859
evrei de protecţie română	193.282	58.142	4.187	877	256.488
alţi străini de protecţie română	7.190	10.083	2.037	2.762	22.072
Total	1.848.122	2.659.517	1.181.243	267.808	5.956.690

Tramvai cu cai în Bucureşti

De reţinut că în cifra austro-ungarilor „au fost cuprinşi şi românii din Transilvania, Bucovina etc., cetăţeni ai monarhiei dualiste care s-au aflat locuind în ţară. Tot astfel, în numărul turcilor au intrat românii macedoneni, supuşi ai imperiului otoman care s-au găsit stabiliţi aici”[53].

După cum reiese din tabel, din categoria „străini de protecţie română” făceau parte 256.488 de evrei şi 22.072 de străini de altă naţionalitate, ceea ce repre-zenta 47 la mia de locuitori.

Transformări sociale

Procesul de modernizare s-a reflectat puternic în structura societăţii, având consecinţe pentru fiecare clasă sau pătură socială; mutaţiile petrecute în aceşti ani reflectă într-o mare măsură trăsăturile specifice ale modernizării şi mai ales ritmul acesteia. Luând în con-siderare două criterii (ocupa-

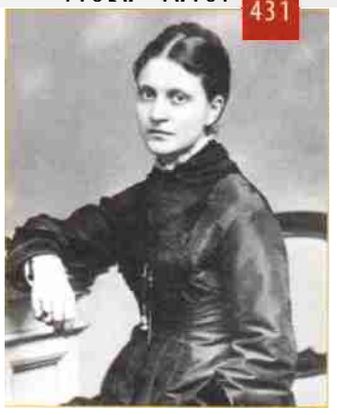

Domnişoară din familie avută

nu aveau pământ deloc. Erau, ca urmare, dependenţi de sistemul învoielilor agricole, al cămătăriei etc. Dacă luăm în calcul doar aceste date, trebuie să constatăm că aproximativ o treime din populaţia ţării (600.000 de capi de familie, la care se adaugă cel puţin 3—4 membri de familie) avea un nivel de trai foarte scăzut şi nu beneficia de avantajele moder-nizării. Din această perspectivă, cum am mai subliniat, ţăranii asigurau costurile modernizării şi erau perdanţii acesteia. Au beneficiat de modernizare doar ţăranii înstăriţi, având proprie-

48. Ibidem, p. 84
49. Ibidem, p. 85-90
50. Ibidem, p. 88
51. Ibidem, p. 95
52. Ibidem, p. 93
53. Ibidem, p. 94-95

Tânăr din familie avută

„Clasa de mijloc” constituită treptat, o dată cu transformările declanşate de Tratatul de la Adrianopol, cunoaşte în aceste decenii cele mai semnificative mutaţii, ca efecte directe ale modernizării. Ancheta industrială din 1901-1902 indică peste 61.0 de întreprinderi, incluse la „industria mică” (meşteşugărească) şi industrii speciale (mori, fierăstraie, pive etc.), ceea ce înseamnă un număr egal de patroni, reprezentanţi autentici ai „clasei mijlocii”. Conform aceleiaşi anchete, în „industria mare” lucrau aproape administraţia publică; aceştia din urmă depăşeau 100.000 de persoane; jumătate dintre ei aveau salarii care-i plasau în „clasa de mijloc”, ceilalţi fiind mai aproape - prin venituri - de muncitorii salariaţi. La sate, „clasa de mijloc” era formată din ţăranii care posedau 10—50 ha de pământ, negustori, preoţi, învăţători. O categorie aparte este cea a arendaşilor; prin prin număr - peste 250.000 de persoane - tindea să devină o clasă a societăţii; pentru că, dacă se adaugă cei peste 120.0 de mici meseriaşi, cu sau fără atelier, şi lucrătorii din comerţ, ajungem la aproape 400.0 de lucrători în domeniile industriei, transporturilor, comerţului. Majoritatea proveneau din lumea satelor, unde suprapopulatia

Târgul Moşilor, de Henric Trenk

de mijloc, care prin pondere şi forţă economică să domine societatea românească. Aceasta va rămâne în continuare polarizată între ţărănime — la care se adaugă muncitorii salariaţi - şi marii proprietari, în

Marii proprietari pot fi grupaţi în două categorii, cei funciari şi cei din industrie, bănci, comerţ, asigurări ş.a. La începutul secolului al XX-lea, marii proprietari de pământuri - moşierii,

prietăţi mai mari de 500 ha şi peste 3.300 cu suprafeţe între 100 şi 500 ha. În Parlamentul din anul 1911 aproape 50% dintre deputaţi şi senatori erau mari proprietari de moşii. La o analiză a modului în care erau exploatate aceste mari moşii, vom constata continuarea unor practici din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prin arendarea pământului şi

de pământ începeau să aibă investiţii în întreprinderi industriale, comerciale, în bănci, în industria petrolului ş.a. Pe aceştia îi vom regăsi în elita economică a României interbelice; cei nostalgici după

Marii proprietari din industrie, bănci, comerţ, asigurări ş.a. — denumiţi în istoriografie *marea burghezie* - şi-au consolidat poziţiile după adoptarea Legii de încurajare a industriei din 1887, după înfiinţarea Băncii Naţionale în anul 1880 şi organizarea întregului sistem de credit, după avântul industriei extractive, după adoptarea Legii minelor din 1895 şi, în general, ca urmare a intensificării ritmului de modernizare a ţării la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui de-al XX-lea. Deşi poziţia capitalului străin era extrem de importantă (aproximativ 95% în industria petrolului), în aceşti ani s-a consolidat o mare burghezie autohtonă, reprezentată de Partidul Naţional Liberal (care controla, de altfel, Banca Naţională a României), care şi-a propus, conform devizei „prin noi înşine”, protejarea intereselor capitalului autohton a naţiunii române [se referă la Regat - n.n., Gh. I.] erau prin această lege puse în afară de orice lege”. Legile de învoieli

era arendată; conform altor surse, procentul atingea 70%.

Efectele arendăşiei asupra vieţii ţăranilor erau dezas-

La împărţitul porumbului, de Ştefan Luchian

caracterizat cu formule variate: „semifeudal”, „semiiobag”, „iobag”, „neoiobag” ş.a. În fapt, esenţa sa era dată de relaţiile de dijmă, statuate prin legislaţia învoielilor agricole, jurisdicţie specială de reglementare a raporturilor contractuale dintre moşieri şi ţărani. Dijma putea fi de mai multe forme: la tarla, în produse, în bani sau în variante combinate. Acest „regim agrar” i-a favorizat pe toţi cei implicaţi în producţia şi circulaţia produselor agricole, cu excepţia ţăranului, care a beneficiat cel mai puţin. Explicaţiile sunt multiple. Un prim aspect, poate cel

prin neclaritatea unor articole şi deficienţele administraţiei deschidea calea spre abuzuri şi arbitrar.

Un alt fenomen caracteristic acestei perioade îl

scurt; calea simplă şi sigură era exploatarea muncii ţăranilor. O mare amploare luase în lumea satelor şi cămătăria, afectând pe diverse căi nivelul de viaţă al ţărănimii. Insuficienţa ofertei de credit din partea statului lăsa ţăranul la discreţia proprietarului sau arendaşului, ale căror credite erau puse la dispoziţie contra muncă, întrecând însă

La munci agricole

54. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România,* Bucureşti, 1907, p. XLVI—XLVII
55. R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat*

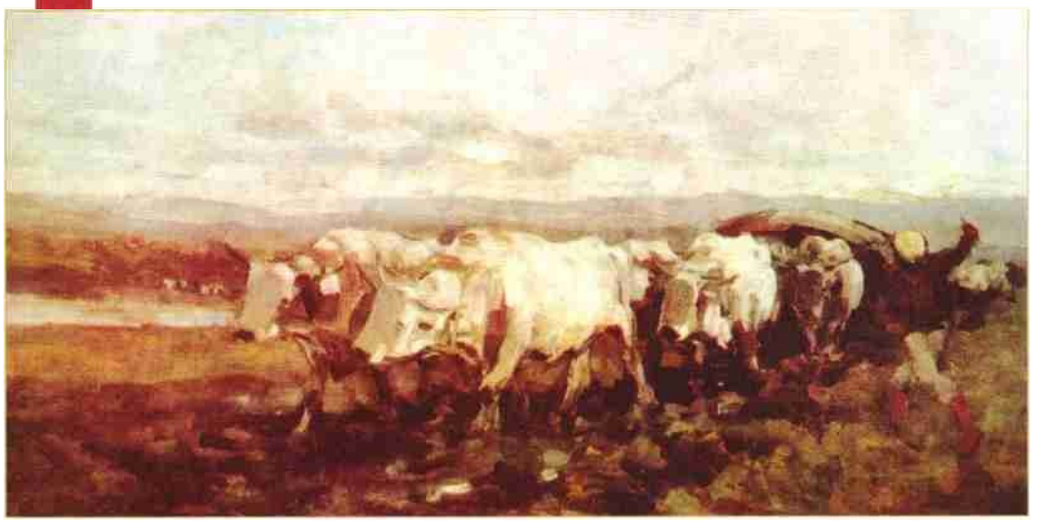

La arat (Drum greu)
Pictură de Nicolae
Grigorescu

Datele statistice demonstrează că la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui de al XX-lea, nivelul de trai al ţărănimii era unul dintre cele mai scăzute din Europa. Nu întâmplător, în secolul trecut, în România a avut loc singura mare răscoală ţărănească de pe continentul nostru. În privinţa nivelului de trai din România, câteva componente sunt edificatoare, avându-se în vedere că aproximativ 80% din populaţie locuia în mediul rural. La sfârşitul secolului al XIX-lea, natalitatea era de 40,2%0, iar mortalitatea de redus de cadre medicale, dispensare, spitale - ale sistemului de asistenţă sanitară. Hrana ţăranilor era mai mult decât modestă. Ca şi în alte domenii (reţeaua sanitară, spre exemplu), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea se înregistrează modificări semnificative şi în privinţa locuinţelor. De la 1860 la 1912, numărul locuinţelor din cărămidă şi piatră a crescut de la 1,8% la 9,5%; în 1912, o locuinţă dispunea de 2,2 încăperi, faţă de 1,4 în 1860. În acelaşi timp însă, în 1912 existau 270.000 de locuinţe numai cu o agricole. Se adaugă efectele lanţului de intermediari, de la cei care cumpărau viitoarea producţie încă din timpul iernii până la negustorul din portul Constanţa. Problema agrară trebuie înţeleasă în strânsă legătură cu cea privind democratizarea vieţii politice. Lipsa tent de către I. I. C. Brătianu, în toamna anului 1913. Momentul anunţării reformelor evidenţiază componenta naţională a problemei agrare, raportul dintre social şi naţional şi dintre naţional şi modernizare. Războaiele balcanice şi viitoarele posibile conflicte, previzibile datorită situaţiei internaţionale încordate, impuneau României consolidarea situaţiei interne, care însemna, în primul rând, rezolvarea problemei agrare, care să permită promovarea unei politici externe active, în conformitate cu interesele naţionale. Obiectivul

Ţărani, tablou de Corneliu Baba

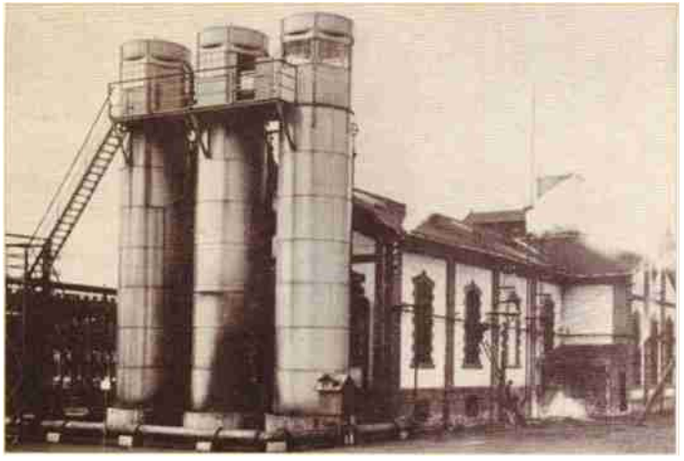

Turnurile de cocsificare de la Lupeni

cât şi Austro-Ungaria s-au ofe-
rit să intervină pentru liniştirea
situaţiei. Consecinţele erau
previzibile pentru elita politică
românească, având în vedere
tradiţia istorică a invaziilor din
est sau din vest.

În noul context istoric - intern
şi extern - de la încheierea pri-
mei conflagraţii mondiale s-au
creat condiţii pentru

Industrializarea

După cum am subliniat, o tră-
sătură esenţială a procesului de
modernizare este industrializa-
rea, indiferent de ţara şi epoca
în care are loc. România nu
a fost o excepţie. Dezbaterile
asupra industrializării, asupra
raportului industrie/agricultură
au cuprins sfere largi ale elitei
politice şi intelectuale,

Portul Brăila

adepţii „teoriei” „România ţară
eminamente/preponderen t
agrară” (N. Suţu, I. Ghica, I.
Strat ş.a.) şi adepţii „teoriei”
industrializării ţării (M. Kogălniceanu, D. Pop
Marţian, B. P. Hasdeu, P.S. Aurelian, A. D. Xenopol,
E. Costinescu, I. N. Angelescu,
Vintilă I. C. Brătianu ş.a.).
Ambele „teorii” erau

politică. Conservatorii - care-şi
vedeau ameninţate interesele
economice (din cauza contra-
măsurilor statelor industrializate
faţă de exportul produselor
agriculturii româneşti şi a efectelor creşterii preţurilor la
produsele industriale) — erau
împotriva creării unei industrii

Mineri la minele de sare din Turda, 1894

toare. Mărturie stau discursurile
parlamentare şi cele politice,
ţinute cu diverse prilejuri de
către liderii politici, legisla-
ţia economică, programele
partidelor, presa de partid ş.a.
Liberalii susţineau necesita-
tea creării unei industrii mari
(mecanizate), chiar cu susţi-

generală a relaţiilor economice
internaţionale. În anul 1875,
sub guvernare conservatoare,
România a încheiat convenţii
comerciale, bazate pe liberul
schimb, cu Austro-Ungaria,
Germania, Franţa, Rusia ş.a.
Ca urmare, produsele indus-
triale străine - în principal din

un tarif vamal protectionist, care a stabilit, în locul taxei generale unice de 7% la importul diferitelor produse industriale, taxe de 8-20%, fapt care a încurajat industria autohtonă.
Tot liberalii au adoptat în anul 1904 un nou tarif vamal, care urca protecţia — în mod diferenţiat - în medie cu 10—30%.

Politica de încurajare a industriei promovată de Partidul National Liberal s-a concretizat în legea din anul 1887, *Măsuri generale pentru încurajarea industriei naţionale.* Erau încurajate întreprinderile mari, care îndeplineau o serie de condiţii: aveau un capital fix de 50.000 de lei sau foloseau cel puţin 25 de salariaţi timp de minimum 5 luni pe an; utilizau maşini perfecţionate; asigurau, în termen de 5 ani, o proporţie de $^{2}/_{3}$ lucrător cu personal românesc.
Legea din 1887 a fost completată de Partidul

Participarea capitalului străin

Abordarea problemei privind poziţia capitalului străin în economia României în aceste decenii - ca şi în perioada interbelică - prezintă o serie de dificultăţi metodologice; nu de

Banca de Comerţ. Dagerotip colorat

lei: german - 120.821.000 de lei; olandez - 97.901.000; englez — 96.923.000; austro-ungar - 66.390.000; belgian - 59.695.000; francez - 38.028.000; american - 25.000.000; italian - 7.750.000.
O semnificaţie aparte are structura capitalului din industria petrolului în anul 1913[57]:

lităţi - 3,08%; italian - 1,28%.
Prin urmare, în preajma Primului Război Mondial, capitalul străin reprezenta 80,4% din capitalul societăţilor industriale şi aproximativ 95% din capitalul industriei petroliere.

anul 1864 la Banca Stern din Londra, în valoarea de 916.000 de lire sterline, pe termen de 22 de ani, cu o dobândă reală de 16%. Între anii 1866 şi 1914, cea mai mare parte a împrumuturilor au provenit din Germania, care a devenit principalul creditor al

rile de returnat însumau 2.635 mil. lei, iar datoria rămasă de plată, împreună cu dobânzile, se ridica la 2.690 mil. lei. Un indicator semnificativ este creşterea anuităţii pe locuitor: 2,10 lei în 1864; 9,45 lei în 1884; 15 lei în 1914. Deşi aceste împrumuturi aduceau grupurilor creditoare profituri de 300%, iar României deficite egale cu bugetul ţării pe 15-20 de ani, trebuie subliniat că împrumuturile străine au fost singura soluţie de modernizare a ţării. Utilizarea lor a fost „productivă”: 68% pentru infrastructură, edificii publice ş.a.; 23% pentru investiţii şi dotări militare; 9% pentru deficite bugetare.
Participarea capitalului străin - prin investitii directe sau

56. *V. Axenciuc, Evoluţia economica a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947, I, Industria, Bucureşti,*
57. *C. Bogdan, A. Platon, Capitalul străin în societăţile anonime din România în perioada interbelică, Bucureşti,*
58. *V. Axenciuc, Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă, Bucureşti, 1997, p. 182 (în continuare: Introducere în istoria economică)*

8

Crearea unui cadru european

Aşa cum am subliniat anterior, elita României era formată - în proporţie de peste 75% - în Occident, mai ales în Franţa. Ajunşi să decidă soarta ţării, liderii şi-au propus crearea unui

Mihai Eminescu

Firește, pentru a asigura un nou cadru de dezvoltare culturală, era necesară organizarea modernă a învăţământului. Şi în acest domeniu, un rol deosebit de important a revenit domnitorului Al. I. Cuza. Încă din luna noiembrie 1859, domnitorul Unirii a aprobat înfiinţarea decanatului la Facultatea Juridică şi statutele gradelor universitare. În octombrie 1860 Iaşiul devenea „capitala” învăţământului superior prin înfiinţarea a trei instituţii: Conservatorul de Muzică şi Declamaţiune; Universitatea, cu patru facultăţi: Drept, Filosofie (Litere), Ştiinţe şi Teologie; Şcoala de Arte Frumoase şi Pinacoteca. Peste patru

a rezistat până la sfârşitul secolului, când s-a adoptat „Legea Poni” (1896), apoi „Legea Haret” (1898), după numele celor doi miniştri ai instrucţiunii. Legea elaborată de către Spiru Haret a instituit învăţământul secundar de opt clase (în două cicluri, inferior şi superior), cu împărţirea în trei secţii a ciclului superior: modernă, reală şi clasică.

Biblioteca Centrală din Bucureşti

Efortul organizatoric în

Medicină din Bucureşti (1869), Facultatea de Medicină din Iaşi (1879), Şcoala Naţională de Poduri şi Şosele din Bucureşti (1881), Institutul de Arhitectură din Bucuresti (1897, ca

Institutul de Arhitectură din Bucureşti

Aproximările cele mai optimiste nu pot depăşi 10% din populaţie. La recensământul din 1899, procentul s-a ridicat la 22%, iar la cel din 1912 la aproape 40%.

România se situa în partea de jos a unui posibil „clasament” european în privinţa ştiinţei de carte, dar făcea eforturi vizibile pentru reducerea decalajului faţă de ţările dezvoltate, atât la nivelul învăţământului secundar, cât şi la cel al învăţământului universitar.

Facultatea de Medicină din Iaşi. Daghеrotip colorat

În 1867 s-a înfiinţat Biblioteca Societăţii Academice Române, care din noiembrie 1898 a devenit biblioteca publică pentru cercetători.

În acelaşi scop, al alinierii la Occident, în aprilie 1885 a fost

Ciprian Porumbescu

Academiei Române. Între instituţiile moderne create în această perioadă, trebuie menţionate Muzeul Naţional de Antichităţi (1864) şi Comisia Monumentelor Publice (1874).

O semnificaţie aparte are organizarea Academiei Române. În august 1867, Societatea Literară Română devine Societatea Academică Română, având ca preşedinte pe Ion Heliade

Ateneul Român

1887) stabilea condiţiile de funcţionare a bibliotecii, de apariţie a publicaţiilor, de evaluare a contribuţiei membrilor etc. În spiritul „integrării europene”, în cadrul Societăţii Academice, apoi al Academiei Române, au fost primite personalităţi

Alexandru Myller

Ion Heliade Rădulescu

Raymond Poincaré

Modernitatea s-a manifestat şi prin înfiinţarea de asociaţii, societăţi, fundaţii, în activitatea cărora s-au implicat instituţii şi personalităţi politice sau din viaţa cultural-ştiinţifică: Societatea Ateneul Român (Iaşi, 1860; reorganizată la Bucureşti, 1865); Junimea

Agricultură (1897); Societatea Scriitorilor Români (1912); Societatea Naţională de Navigaţie Maritimă (1913); Comitetul Olimpic Român (1914). Un rol deosebit a avut Fundaţia Carol I, înfiinţată la 3/15 mai 1891, prin donaţia de către regele Carol I a palat pentru fundaţie, care a fost inaugurat la 9 mai 1914.

Fundaţia Carol I a avut o activitate prodigioasă şi în perioada interbelica.

Asigurarea unui nou cadru pentru dezvoltarea culturii impunea şi construirea unor edificii pe măsura cerinţelor epocii. În

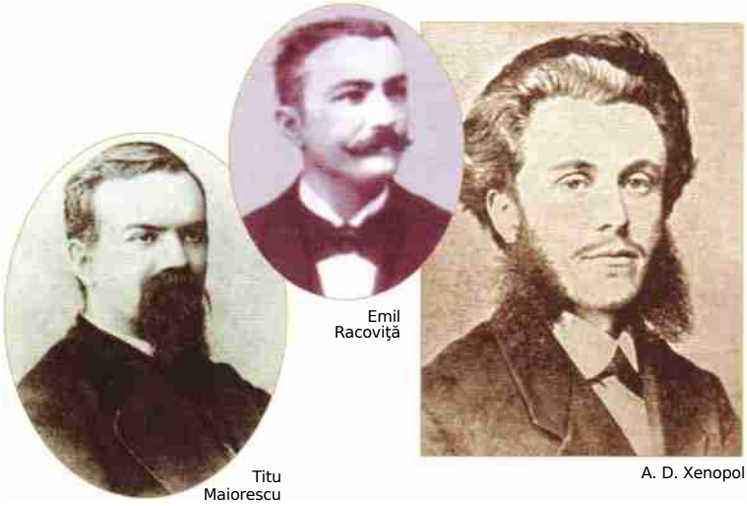

Emil Racoviţă

Titu Maiorescu

A. D. Xenopol

aparţinând mai multor minis-
tere (cazărmi, spitale militare,
licee, gimnazii,
catedrale, bise-
rici, Palatul de Justiţie, Palatul
Legislativ, - Cameră şi Senat -,
Imprimeria Statului ş.a.), urmau
a se „executa treptat, în măsura
putinţei, însă cât mai repede”.
Prevederile legii din 1882 în
domeniul învăţământului şi
culturii au fost dezvoltate

Bârlad, Şcoala Normală „Vasile
Lupu” şi Şcoala Centrală de Fete din Iaşi, Seminarul
din Bucureşti şi Seminarul
„Veniamin Costachi” din Iaşi,
Universitatea din Iaşi, Muzeul,
Biblioteca, Arhiva Centrală şi
Academia din Bucureşti ş.a.

O istorie a arhitecturii şi urba-
nisticii din România constată că
numeroase edificii

CEC-ul, Palatul Cantacuzino,
Parcul „Carol I”, Primăria,
Palatul Adunării Deputaţilor,
Cercul Militar, Institutul de
Arhitectură, Biblioteca Fundaţiei
Carol I ş.a.; pentru Iaşi:

ţării - amintim aici pe: Grigore
Antipa, P. S. Aurelian, Victor
Babeş, I. Cantacuzino, Henri
Coandă, Mihai Eminescu,
Nicolae Grigorescu, Spiru Haret, Dragomir Hurmuzescu,
Nicolae Iorga, Titu

CEC-ul

După o jumătate de veac de la
constituirea statului modern,
România era o ţară pe deplin
integrată în Europa vremii. O

Crearea unui cadru european
în aceste decenii, precum şi
performanţele atinse au asigurat

Traian Vuia cu monoplanul său

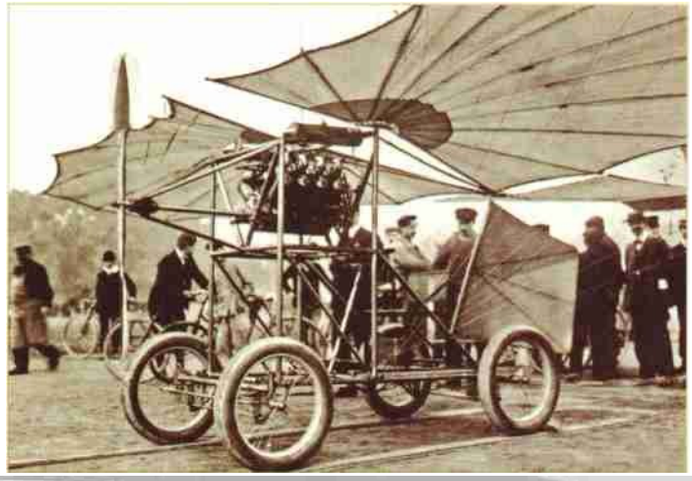

Nicolae Grigorescu, autoportret

Nicolae Iorga

Victor Babeş

9 Concluzii: societatea românească între tradiţional şi modern

Procesul de sincronizare cu civilizaţia europeană - început cu aproape un secol în urmă - a cunoscut

Piaţa centrală din Cluj

O primă problemă pentru care se impune un răspuns se referă la finalizarea procesului de modernizare. S-a afirmat că „modernizarea, dureroasă dar necesară, a devenit treptat o stare de fapt”[59]. Într-adevăr, statisticile şi mărturiile observatorilor, români sau străini, demonstrează că România de la 1914 realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în toate domeniile de activitate. România devenise

Rezultatele modernizării au condus, încă din epocă, la concluzia că sacrificiile, deşi dureroase, au fost necesare pentru ţară, fiind singura soluţie pentru reducerea decalajului faţă de Occident.

Responsabilitatea pentru strategia modernizării, pentru împliniri şi pentru limite, revine elitei politice. Atât liberalii, cât şi conservatorii au dirijat modernizarea; deşi aveau orientări diferite privind

Cercul militar

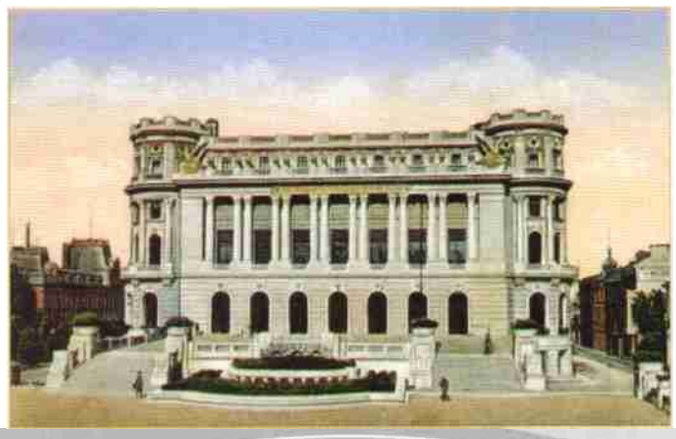

Trebuie răspuns şi la întrebarea dacă mentalitatea de grup sau individuală a constituit un stimulent ori o frână pentru procesul de modernizare, în toate laturile sale din sfera politicului, economicului, socialului, culturalului etc.

Referindu-se la societatea europeană la început de secol, N. Filipescu afirma: „Ceea ce caracterizează epoca noastră este o încredere nemărginită în progres. Până acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur... De un secol

uneori au anunţat şi au pregătit adevărate „revoluţii” în sfera tehnicii şi ştiinţei. În estul Europei — şi în alte zone slab dezvoltate ale lumii - mentalităţile au ţinut greu pasul cu procesul înnoitor. Ritmul preluării realizărilor civilizaţiei occidentale a crescut permanent, făcând

Gramofon de epocă

59. I. Bulei, *Lumea românească la 1900,* Bucureşti, 1984, p. 48
60. N. Filipescu, *Discursuri politice,* II, Bucureşti, 1915, p. 45

Café de la Paix, de pe Calea Victoriei

industrializată, pe de o parte, şi munca agricolă şi mentalităţile sale corespunzătoare, pe de altă parte, există nu numai diferenţe esenţiale, dar şi constitutive, chiar incompatibile”[61]. Deşi pare exagerată, chiar dură, aprecierea este în bună măsură valabilă pentru situaţia din România la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea. Pentru că, în afara trăsăturilor specifice societăţilor agrare, trebuie adăugate tarele moştenite de la vecinătatea şi coabitarea cu lumea orientală; „balcanismele” se regăseau în toate straturile societăţii, făcând şi mai dificilă adaptarea la exi-

Şi totuşi, au existat segmente ale societăţii care s-au adaptat mai repede. Este vorba de elita economică şi politică - cu excepţia nostalgicilor şi a perdanţilor — şi de o parte a „clasei de mijloc”, care se situa între beneficiarii moder- nizării şi, în consecinţă, dorea şi acţiona pentru intensificarea acestui proces.

Se poate aprecia, în concluzie, că, la nivelul întregii

Timişoara în 1910

semnificativă, s-a echilibrat raportul dintre mentalităţi şi realizările modernizării. Odată cu înfăptuirea reformelor agrară şi electorală, în noul cadru al statului naţional unitar român, au devenit mai active în proce-

Sectoare	1860–1864	1880–1884	1900–1904	1912–1914	1912–1914/ 1860–1864
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană şi sămânţă	1.848,0	3.681,9	6.585,0	10.522,9	569%
Clădirile, locuinţele şi bunurile de consum durabile	235,4	388,4	1.471,9	2.386,8	1.014%
Transporturile şi comunicaţiile	20,6	525,2	1.417,0	2.543,4	12.347%
Industria	60,9	68,9	415,2	1.171,2	1.93%
Comerţul	192,0	582,4	659,8	1.075,3	560%
Sectorul edilitar	***	***	***	250,4	***
Stocul de metal monetar	37,0	85,3	177,0	381,0	1.030%
Activ brut	2.393,9	5.332,3	10.725,9	18.331,0	766%
Obligaţiunile financiare externe	50,1	547,0	1.577,3	3.065,6	6.119%
Activ net	2.343,9	4.785,3	9.148,6	15.265,4	651%

Telefon de

Din punct de vedere economic, România de la 1914 diferea esenţial de România anului 1866, ca şi de cea de la 1878. Un reper cuprinzător, care con- firmă această apreciere, este cel privind avuţia naţională, expri-

Chiar dacă realizăm comparaţia cu anii 1880—1884, constatăm creşteri semnificative pentru transporturi şi comunicaţii, industrie, stocul de metal monetar, obligaţiile financiare externe, care exprimă

61. *Axenciuc, Introducere în istoria economică, p. 75*
62. N. Iorga, *O viaţa de om aşa cum a fost,* ed. V. Râpeanu şi S. Râpeanu, Bucureşti, 1972, p. XL
63. *V. Axenciuc, Avuţia naţională a României. Cercetări istorice comparate 1860-1939, Bucureşti, 2000, p. 12*

Grand Hotel de pe Calea Victoriei, demolat după cutremurul din 1977

în special transporturile şi
industria. Obligaţiile financiare
externe au crescut de 8 ori,
regăsindu-se în investiţiile din
transporturi, industrie, sectorul
edilitar etc.

În privinţa repartiţiei avuţiei
naţionale, date interesante
găsim în lucrarea lui N. Xenopol

lei, aveau doar 117.490.169
de lei[64]. La oraşe, 528 de
proprietari, cu venituri peste
10.000 de lei, dispuneau de un
venit de 13.229.800 de lei, în
timp ce 103.305 persoane, cu
venituri sub 600 de lei, aveau
18.396.047 de lei[65]. Societatea
românească — apreciază autorul

întinderi de pământ sau păduri,
mari bănci şi mari societăţi
comerciale sau industriale, rea-
lizând beneficii foarte mari, şi o
clasă mijlocie puţin numeroasă;
la ţară, lângă o clasă de ţărani
înstăriţi - al cărei număr, din
fericire, creşte an de an - o
mare masă de ţărani şi mun-

sării Primului Război Mondial,
„organismul economico-social
al României, luat în general,
prin conţinutul său parţial, prin
tendinţele şi perspectivele dezvol-
tării, în mediul extern capitalist
european, se afirma a fi de *tip capitalist*, ireversibil în evoluţia
sa, cu tot ansamblul de factori

Filarmonica din Iaşi

Palatul Poştei

1912-1914 la 3.351 mii. dolari,
revenind 476 de dolari pe
locuitor - era mai mare decât a
Norvegiei şi a Rusiei şi de 2,2
ori mai mare decât a Japoniei[67].
Venitul naţional pe locuitor la
începutul secolului al XX-lea
era de aproximativ 68 de dolari,
mult mai mic decât în ţările
dezvoltate (SUA - 228, Marea

al XX-lea se vor regăsi - într-un
nou context social-economic şi
politic - în perioada interbelică.
Între cele două perioade există
o continuitate organică. Doar

64. N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, Bucureşti, 1916, p.
65. Ibidem, p. 107
66. Ibidem, p. 111
67. Axenciuc, *Avuţia naţională*, p. 297.
68. Ibidem, p. 294
69. *Axenciuc, Introducere în istoria economică, p. 214*

10

Românii din afara graniţelor

IOAN BOLOVAN

Afirmarea naţională a românilor din afara graniţelor a cunoscut o amploare fără precedent comparativ cu deceniile anterioare. Elita românească a sesizat importanţa instituţiilor

Catedrala ortodoxă de la Alba-Iulia

10.1. Transilvania între 1850 şi 1914

Regimul neoabsolutist şi liberal (1849-1866)

După înfrângerea revoluţiei, Curtea de la Viena a introdus în Transilvania sistemul absolutist de guvernare. Au fost desfiinţate Guberniul şi Dieta, s-a trecut la o nouă reorganizare administrativă, formându-se şase districte militare. Comitatele din Partium (Crişana şi Maramureş) au rămas în cadrul Ungariei

Alexander von Bach

permis într-o oarecare măsură afirmarea naţiunilor supuse din Imperiul Habsburgic în domeniile economic, şcolar şi confesional.

Aplicarea patentelor imperiale din 1853—1854 de desfiinţare a relaţiilor feudale şi împropri-etărire a ţăranilor a constituit cadrul pentru progresul eco-nomic al românilor, în special în mediul rural. Românii au profitat şi de înfiinţarea came-relor de comerţ şi industrie în oraşe, participând la activităţile acestora, e drept că într-un număr mult mai mic decât alte etnii din Transilvania. În acelaşi timp s-a constatat şi o creştere a numărului funcţio-narilor români în

solutistă a stat şi sub semnul luptei pentru autonomia bisericilor românilor şi implicit pentru înfiinţarea mitropoliilor. De altfel, s-a şi obţinut în 1853 de la Viena aprobarea pentru înfiinţarea mitropoliei

Înfrângerile militare suferite de Austria în 1859 în războiul cu Piemontul şi Franţa, activi-zarea mişcărilor naţionale ale

Alexandru Sterca-Şuluţiu

imperiale din octombrie 1860 şi februarie 1861 s-au restaurat autonomiile provinciale locale, inaugurându-se regimul liberal.

În Transilvania au fost reînfiinţate comitatele şi scaunele, Guberniul şi-a reluat activitatea, s-au făcut pregătiri pentru convocarea Dietei. Partiumul şi Banatul au fost incluse în Ungaria, românii din acele comitate participând la alegerile pentru Dieta Ungariei.

Elita românească din Ardeal a fost deschisă de activă

în toamna anului 1861 se înfiinţa la Sibiu Asociaţia Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (Astra), care a devenit până la Unirea din 1918 cea mai importantă instituţie culturală a românilor transilvăneni. Dieta Transilvaniei, convocată la Sibiu pe baza unei legi electorale care a permis şi românilor să participe la vot în număr ridicat, şi-a deschis lucrările în vara anului 1863. Compoziţia Dietei reflecta transformările

româneşti, a naţiunii în fapt, în desfăşurarea vieţii politice din Transilvania. După secole de marginalizare sau eliminare din sistemul politic al provinciei, perioada liberală a descătuşat energiile naţiunii române, a restabilit un echilibru firesc.

Două din legile votate de Dieta de la Sibiu (Legea pentru egala îndreptăţire a naţiunii române şi a confesiunilor ei şi Legea pentru introducerea limbii române în administraţie) au acordat

■ Românii în timpul dualismului austro-ungar (1867-1914)

Consideraţii generale

Evoluţiile politice din Imperiul Habsburgic au intrat la mijlocul deceniului al şaptelea pe o pantă defavorabilă românilor ardeleni. Înfrângerile Austriei în războaiele cu Italia şi Prusia, opoziţia tot mai consistentă a guvernului maghiar faţă de politica vieneză etc. au determinat Curtea de la Viena să înceapă tratative cu maghiarii pentru salvarea imperiului. Liderii maghiari condiţionau cooperarea cu austriecii de încorporarea Transilvaniei în Ungaria.

În asemenea condiţii, Dieta de la Sibiu a fost dizolvată şi s-a convocat Dieta de la Cluj, deputaţii fiind aleşi pe baza unei legi electorale vechi (din 1791), care defavoriza clar elementul românesc. Dieta de la Cluj, unde predominau nobilii maghiari, a votat „uniunea” cu Ungaria,

2321.000 români, 1.816.000 germani, 1.825.000 slovaci, 448.000 ruteni, 286.000 sârbi, 208.000 croaţi. Aşa cum remarca în epocă intelectualul şi omul politic Alexandru Roman, în număr de 2.231.165 (54,9%), maghiarii 1.024.742 (25,2%), germanii 487.145 (12%) ş.a. După trei decenii, în 1910, românii au scăzut la 53,7%, germanii la 10,7%, în

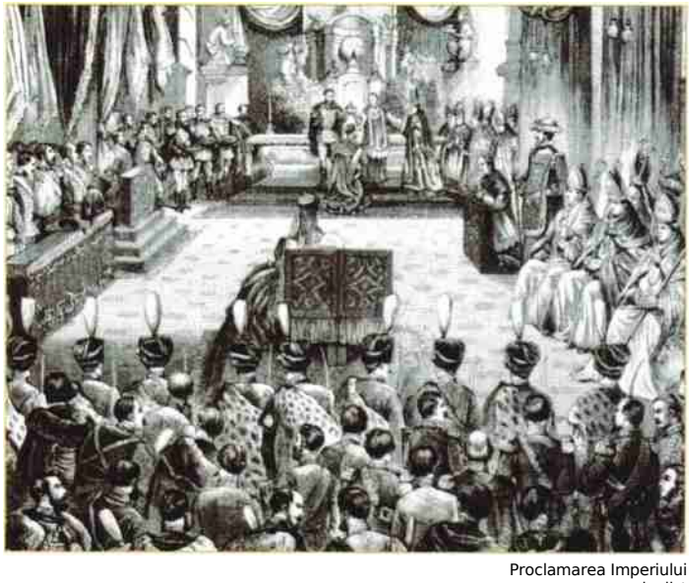

Proclamarea Imperiului dualist

integrată politic şi administrativ în Ungaria. întreaga legislaţie votată de Parlamentul ungar după 1867 a urmărit, explicit sau nu, realizarea unui stat naţional maghiar omogen. Prin asimilarea naţionalităţilor s-a reuşit creşterea ponderii maghiarilor în stat, de la 46,6% în anul 1880 la 54,5% în 1910. În ceea deoarece censul era mai ridicat decât în alte regiuni ale Ungariei; modul de arondare a circumscripţiilor electorale, desfăşurarea efectivă a votului etc. au fost proiectate în defavoarea românilor şi a saşilor ardeleni, aspecte sesizate la începutul secolului al XX-lea şi de observatori străini (de că învăţătorii sau elevii nu cunoşteau bine limba oficială a statului maghiar. Legea presei a fost folosită de guvernanţi pentru a limita manifestările naţionalităţilor, fiind des invocat „delictul de agitaţie contra naţiunii maghiare”. Numai între 1886 şi 1908, românilor din Ungaria le-au fost intentate 353 de procese de presă, soldate cu condamnări la închisoare totalizând aproape 132 de ani şi amenzi în valoare de 93.000 de coroane (sumă exorbitantă pentru vremea aceea).

George Bariţ

Lupta împotriva dualismului. Constituirea partidelor politice

Reacţia românilor faţă de dualism nu a întârziat să se

vincial pe baze democratice. *Pronunciamentul* a cunoscut o largă difuzare datorită publicării lui în principalele ziare româneşti, germane şi chiar maghiare, italiene şi franceze. Intenţia autorităţilor ungare de a-i pedepsi pe autorii documentului a fost anulată de agitaţiile populare, de ecoul în opinia publică şi de intervenţia împăratului, care i-a graţiat pe cei arestaţi.

Vedere din centrul Vienei în anii 1860-1870

Ioan Raţiu

însemnat abţinerea de la viaţa
politică (alegeri), fiind o formă
de protest faţă de un stat for-
mat fără consultarea românilor,
negându-se astfel valabilitatea
juridică a dualismului.
Cealaltă
orientare, *activismul,* susţinea
participarea la viaţa politică, la
lupta parlamentară şi în adună-
rile locale ale comitatelor,
pentru promovarea şi prote-
jarea drepturilor românilor.
Liderul acestei orientări a fost
mitropolitul Andrei Şaguna, la
ea aderând mai ales fruntaşii
români din Banat şi Partium,
teritorii ce făceau parte încă din
1860 din Ungaria

al Românilor din Banat şi Ungaria. Se avansa ca tactică
solidaritatea politică cu celelalte
naţionalităţi din Ungaria şi cu
românii ardeleni, programul
politic elaborat acceptând dualismul, dar combătându-l de
pe baze democratice şi liberale.
În primăvara anului 1869, din
iniţiativa lui Ioan Ratiu, Ilie

Stradă în Sibiu

se baza pe principiile progra-
mului revoluţionar de la Blaj
din 1848 şi preconiza autono-
mia Transilvaniei, egalitatea
în drepturi a naţionalităţilor,
democratizarea vieţii politice
şi a instituţiilor administrative,
juridice etc. Ca tactică de luptă

comitetului de conducere de la
Sibiu, adunările generale anuale
care se ţineau în diverse oraşe
au constituit tot atâtea ocazii de
întrunire şi pentru liderii politici,
pentru discutarea strategiei
politico-culturale. În timpul
dualismului au fost create sute
de instituţii profesionale şi cul-

Alexandru Mocioni

suportul pentru lupta politică
şi pentru susţinerea instituţi-
ilor şcolare şi culturale care
nu beneficiau de niciun ajutor
material din partea statului
maghiar. Băncile

Kálmán Tisza

Intensificarea politicii de maghiarizare după 1875, când
prim-ministru al Ungariei a
devenit Kálmán Tisza, impre-
sionanta acţiune de solida-
rizare a transilvănenilor cu
România în timpul Războiului
de Independenţă etc. au impus
pentru românii din Ungaria
reorganizarea lor politică.
George Bariţ a întreprins la
începutul anului 1881 o călăto-
rie la Bucureşti, pentru a discu-
ta cu liderii politici ai României
modalităţile şi strategia de luptă
pentru apărarea naţiunii române
aflate sub dominaţia statului
maghiar. După pregătiri preala-
bile, între 12 şi 14 mai 1881 s-a
desfăşurat Conferinţa Naţională
a românilor din Transilvania

Târgu Mureş pe timpul Imperiului Austro-Ungar

Legii naţionalităţilor din 1868, pentru garantarea menţinerii individualităţii naţionale a etnii-lor din statul ungar multietnic. Preşedinte al partidului a fost ales Nicolae Popea, iar vicepre-şedinte Partenie Cosma.

Avansată în timpul Conferinţei de la Sibiu din mai 1881, ideea redactării unui memoriu de protest faţă de regimul în Ungaria, cât şi în alte state europene. Memorialul abuzează uneori de argumente istorice şi juridice pentru a înfiera nedrep-tăţile comise faţă de români după introducerea dualismu-lui în 1867. Momentul 1882 (Memorialul lui Bariţ) a validat din plin unificarea celor două partide, realizată la Sibiu cu un tat un moment de referinţă în istoria mişcării naţionale româneşti, în paginile ziarului fiind găzduite opiniile liderilor politici români care nu erau dispuşi să facă compromisuri cu statul maghiar. Tribunismul a devenit un veritabil curent politic, cultural şi social, gazeta orientându-se spre educarea politică a maselor, a ţăranilor, care erau de fapt marea majo-ritate a populaţiei din provincie (la 1880, aproape 90% din populaţia Transilvaniei trăia în mediul rural). Prin formula lansată de Slavici, „Soarele pentru români la

Mişcarea memorandistă

După câteva conferinţe naţionale (1884,1887), în care s-a pus problema redactării unui nou document politic, la începutul deceniului al zece-lea al secolului al XIX-lea, pe fondul răcirii relaţiilor dintre Viena şi Budapesta, fruntaşii Partidului Naţional Român (PNR) au socotit că era momentul să înainteze împă-ratului un memoriu de protest.

În primăvara anului 1892 a fost definitivat *Memorandul,* responsabilitatea politică pentru redactarea lui asumând-o Comitetul Central al partidului, în frunte cu preşedintele Ioan Raţiu, vicepreşedinţii şi membrii Gheorghe Pop de Băseşti, Eugen Brote, Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, Septimiu Albini ş.a. Deşi o delegaţie de circa 300 de persoane, în frunte cu I. Raţiu, s-a deplasat la Viena, împăratul Francisc Iosif I a refuzat să primească delegaţia

Memorandiştii

Aurel C. Popovici

Gheorghe Pop de Băseşti

ermetic în faţa intelectualităţii române şi românilor li se aminteşte întotdeauna vechea relaţie de la stăpân la slugă, căci românilor le este interzisă orice carieră de stat, dacă nu *de jure* atunci *de facto* şi rămânând în afara Parlamentului, datorită censului electoral şi a abuzurilor electorale, nu au acces la cuvânt nici la autoadministrare”[70]. Dacă Memorandul nu a dus la ameliorarea statutului românilor din Ungaria, el a avut în schimb consecinţe importante pe planul solidarităţii generale româneşti şi al câştigării simpatiei unei mari părţi din opinia publică

de la Budapesta în anul 1895. Acuzatorii nu au ţinut cont de argumentele apărării, de mani-festaţiile populare, condamnând 15 dintre cei 29 de

s-au organizat mitinguri şi demonstraţii, au fost trimise telegrame de încurajare, s-au publicat articole şi broşuri. Ziare din Franţa, Anglia, Italia, Belgia etc. au publicat materiale în care se exprima înţelegere şi simpatie faţă de situaţia românilor din Transilvania, personalităţi precum Georges Clemenceau, Emile Zola, Giosuè Carducci, lordul Fitzmaurice ş.a. au apre-ciat justeţea cauzei memorandis-

50% erau români, 23% germani (ponderea emigranţilor germani era dublă faţă de cât repre-zentau germanii în ansamblul populaţiei provinciei) şi doar 22% maghiari, restul de câteva procente fiind emigranţi slovaci, sârbi, evrei etc.

Mişcarea naţională românească la începutul secolului al XX-lea

Noua generaţie de oameni politici români care s-a remarcat în timpul mişcării memorandiste a înţeles pe deplin că se poate face apel la popor, la masele ţărăneşti pentru susţinerea programului naţional. A devenit tot mai evidentă şi orientarea spre România, spre identificarea modalităţilor de acţiune care puteau să apropie momen-tul unirii tuturor românilor. Progresele obţinute de românii transilvăneni la sfârşitul seco-

Demonstraţie la Bucureşti în favoarea

Liderii politici români au avut o atitudine demnă, preşedintele PNR Ioan Raţiu declarând că „existenţa unui popor nu se discută, ci se afirmă”. Procesul

De aceea, este explicabil faptul că ponderea românilor şi a germanilor în rândul emigran-ţilor a fost mai mare decât pon-derea maghiarilor, raportat la

70. *Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896), coord. C. M. Lungu, Bucureşti, 1995, p. 104*

ŢINUTUL BRAŞOVULUI PE O HARTĂ DIN EPOCĂ

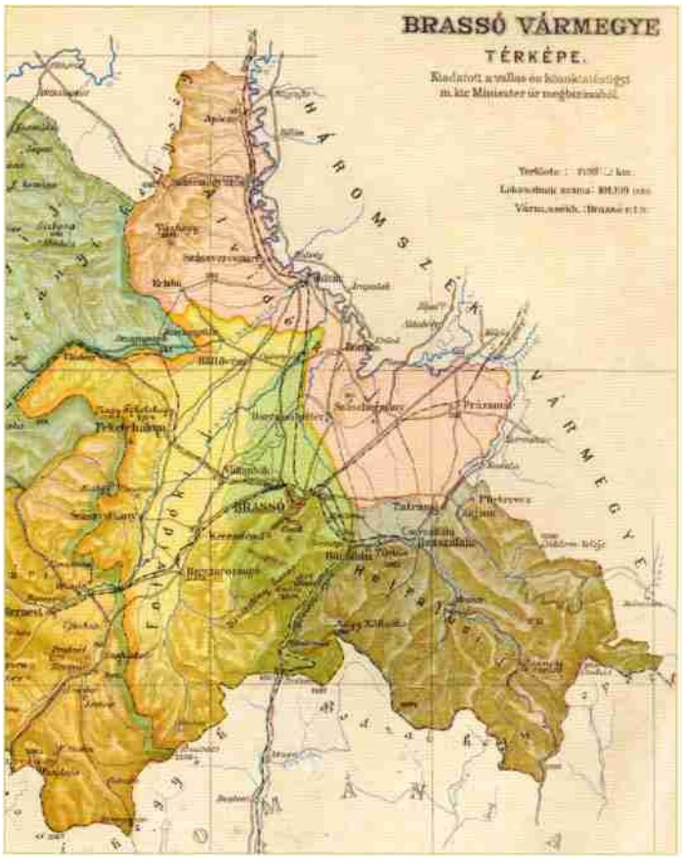

naţionale, a fost, alături de
Ştefan Cicio-Pop, Ioan Suciu,
Alexandru Vaida-Voevod,
A. Cosma ş.a., printre cei mai
statornici partizani ai neoactivis-
mului. Un alt grup de militanţi
neoactivişti, condus de Aurel
Vlad, s-a conturat la Orăştie,
în jurul Băncii Ardeleana şi al
ziarului *Libertatea*.

În contextul în care unele naţionalităţi din Ungaria au
trecut la activism, la începutul

Erau incluse obiective precum
garantarea dezvoltării naţiu-
nii române ca individualitate
politică, introducerea limbii
române în administraţie, justiţie
şi armată, respectarea drepturi-
lor şi libertăţilor democratice,
sprijinirea ţăranilor şi a micilor
agricultori, elaborarea unei
legislaţii sociale şi economice
favorabile muncitorilor etc.

Impunerea

După 1905, ca urmare a parti-
cipării la campaniile electorale,
câţiva reprezentanţi ai PNR
au fost aleşi în Parlamentul de
la Budapesta, unde au format,
alături de deputaţii sârbi şi
slovaci, un club al naţionalită-
ţilor, opunându-se legilor care
limitau manifestările naţiona-
lităţilor aflate sub dominaţia
guvernului maghiar. PNR a
colaborat în acei ani şi cu liderii
secţiei române a Partidului
Social-Democrat din Ungaria
în lupta pentru introducerea
votului universal. Pe fondul
deteriorării relaţiilor dintre
Budapesta şi Viena, un

constituie un stat autonom,
subordonat direct împăratului.

Era o cale de ameliorare a
statutului pe care îl aveau la
vremea respectivă românii
ce se aflau sub conducerea
guvernului maghiar.

În 1910 şi apoi în 1913-1914
s-au purtat tratative între
reprezentanţii PNR şi guver-
nul de la Budapesta. Discuţiile
nu au condus la niciun rezul-
tat practic, eşuând datorită
poziţiilor opuse ale celor două
părţi: guvernul ungar a susţinut
ideea statului naţional maghiar
indivizibil, în cadrul căruia să
fie ameliorat statutul români-
lor ca simpli cetăţeni, în

Ilie Măcelariu

Vasile Lucaciu

Ioan Raţiu

10.2. Bucovina

Şi în Bucovina au fost instaurate după 1849 autoritarismul şi neoabsolutismul. Ca urmare a Revoluţiei de la 1848 şi a numeroaselor memorii şi petiţii înaintate Vienei de către românii bucovineni, Constituţia austriacă din 4 martie 1849 a acordat Bucovinei o oarecare autonomie. Abia în 1862 s-a reuşit de către elita românească obţinerea separării totale, politice şi administrative, a Bucovinei de Galiţia, dobândindu-se autonomie provincială, Dietă locală.

Provincia a primit numele de ducat şi a rămas subordonată direct guvernului central de la Viena până la 1918, împăratul fiind cel care numea guvernatorul ducatului. Din punct de vedere demografic, Bucovina a cunoscut un spor considerabil de populaţie în primele decenii după Revoluţia Paşoptistă.

Mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici

Bucovina un om nou, „Homo bucovinensis”, fără patrie şi naţionalitate, supus fidel împăratului şi politicii sale.

Afirmarea naţională a românilor a cunoscut o amploare fără precedent, comparativ cu deceniile anterioare. Au fost editate mai multe ziare şi reviste în limba română (*Bucovina, Gazeta Bucovinei, Deşteptarea*

similară Astrei de la Sibiu. Societatea a publicat o gazetă proprie, a acordat burse elevilor şi studenţilor români, a sprijinit tipărirea de studii literare, istorice şi ştiinţifice. Prin eforturile lui Gheorghe Hurmuzaki s-a reuşit în anul 1875 înfiinţarea unei catedre de limba şi literatura română la Universitatea din Cernăuţi, care tocmai îşi începea activitatea. Deosebit de activă în plan cultural-naţional a fost Societatea Arboroasa a studenţilor români bucovineni, fapt pentru care a şi fost ulterior interzisă de către autorităţile austriece. De asemenea, o activitate laborioasă a desfăşurat

şi cei tineri, cu viziuni diferite asupra dinamicii vieţii politice.

Un moment semnificativ în viaţa românilor bucovineni a fost anul 1871, când s-au organizat la Putna (locul unde era înmormântat Ştefan cel Mare) serbări culturale prilejuite de aniversarea a 400 de ani de la zidirea mănăstirii. Evenimentul a prilejuit participarea intelectualilor şi fruntaşilor politici din toate teritoriile locuite de români: Mihai Eminescu, Ioan Slavici, A. D. Xenopol, Mihail Kogălniceanu, Iacob Mureşanu, Grigore Tocilescu ş.a.

În timpul mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici (1880-1895) au fost înregistrate

Stradă în centrul Cernăuţilor

Alexandru Hurmuzaki

Ioan G. Sbiera

10.3. Basarabia

Recensământul din 1852 a relevat existenţa în Basarabia a unui număr de 990.274 de locuitori, din care mai bine de două treimi erau români. La fel cum au procedat autorităţile austriece în Bucovina, şi autorităţile ţariste şi marii proprietari funciari ruşi au recurs la colonizări de populaţii străine pentru a-şi consolida dominaţia politică şi economică în teritoriile dintre Nistru şi Prut. Treptat, prin imigrări şi colonizări de ruşi, ucraineni, germani, evrei, bulgari, găgăuzi, tătari ş.a., ponderea românilor a fost diminuată. La 1900, populaţia Basarabiei era estimată la 2.041.000 de locuitori, românii (moldovenii, cum apăreau în statisticile ţariste) reprezentând circa 56%, pentru ca la 1912 ponderea autohtonilor să se diminueze la aproape 48%; firește, trebuie să privim cu rezerve

Pan Halippa

români de a publica ziarul *Românul.* Tipografia eparhială din Chişinău a reînceput din 1853 să imprime broşuri şi cărţi bisericeşti în limba română, până în 1883, când a fost închisă. Cursul de limbă română a devenit la Liceul din Chişinău după 1860 alternativ cu cel de limbă greacă. Congresul de Pace de la Paris din 1856 a atribuit Moldovei trei judeţe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad, Ismail), cu o populaţie de circa 117.000 de locuitori, în majoritate români. Toate reformele înfăptuite de către Alexandru Ioan Cuza în România au fost aplicate şi în 1871, când Basarabia a fost transformată din „oblastie” în „gubernie”, asimilată celorlalte provincii din Imperiul Rus. Erau călcate în picioare astfel tradiţiile şi obiceiurile locale, unele drepturi şi privilegii ale autohtonilor, limba română fiind eliminată aproape în totalitate din administraţie, şcoală şi chiar biserică. Episcopul Pavel Lebedev, numit în funcţie de guvernul ţarist, a condus o campanie de rusificare a

Ion Pelivan

rol important în menţinerea individualităţii româneşti l-au avut şi reprezentanţii vechii boierimi basarabene grupaţi în jurul lui Pavel V. Dicescu. Un început modest de organizare politică s-a constatat în urma înfrângerii Rusiei în războiul cu Japonia şi în timpul Revoluţiei din 1905—1907, fiind

Arhiepiscopul Pavel Lebedev

Casa Eparhială din Chişinău

FARMACIA

MARCELA SĂLĂGEAN

România între 1919 şi

1 Integrarea noilor provincii unite*.
Principalele măsuri legislative. Dezbateri de idei

1 decembrie 1918, Bucureşti

Una dintre cele mai importante probleme cu care s-au confruntat autorităţile române de-a lungul întregii perioade dintre cele două

Membrii Consiliului Dirigent al Transilvaniei împreună cu alţi câţiva fruntaşi ardeleni (de la stânga la dreapta), în faţă: Alexandru Vaida-Voevod, Ştefan Cicio-Pop, Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Aurel Vlad; în spate: Augustin Pordea, Iosif Jumanca, Romul Boilă, Ioan Suciu, Victor Bontescu, Laurenţiu Oancea, Ştefan Halită, Aurel Lazăr, Emil Hatieganu, Ioan Fluieraş

Întrebarea era dacă să se menţină pentru o perioadă legiuirile existente, să se aleagă o anume legislaţie dintr-o provincie, care să fie extinsă apoi pretutindeni în ţară sau să se creeze legi noi în formă şi conţinut. Pentru o scurtă perioadă, în teritoriile unite au continuat să existe instituţii de tip parlamentar cu atribuţii regionale: Marele Sfat Naţional în Transilvania, Consiliul Naţional în Bucovina şi Sfatul Ţării în Basarabia[2], cele

adopta o măsură similară. S-au menţinut, aşadar, în vigoare, pentru o anumită perioadă, legile ruseşti în Basarabia, cele cele de comunicaţie şi sistemul vamal au trecut sub autoritatea guvernului de la Bucureşti.

În intervalul decembrie 1918 — aprilie 1920, procesul de unificare legislativ-instituţională a înregistrat două puncte de pornire. Primul, de la nivelul guvernului, prin extinderea unor dispoziţii din Vechiul Regat asupra noilor provincii

extindere, codurile comercial, penal şi de procedură penală românească încă de la sfârşitul lui 1918. În Transilvania, până la 10 aprilie 1920, în conformitate cu hotărârile de la Alba-Iulia, a continuat să funcţioneze Consiliul

* După Unirea din 1918, teritoriul României crescuse, ajungând, în urma încorporării noilor provincii, la 295.049 km². Populaţia a sporit de la 7,9 milioane de locuitori în 1915 la 14,7 milioane în 1919 şi la 18.057.028 de locuitori conform recensământului din 1930. Din punct de vedere al numărului de locuitori, România se afla pe locul al optulea în Europa, În ceea ce priveşte structura etnică a populaţiei, 71,9% dintre locuitori erau români, 7,9% maghiari, 4,4% germani, 4% evrei, 3,2% ruteni şi ucraineni, 2,3% ruşi, 2% bulgari, 1,5% ţigani, 0,8% găgăuzi, 0,35% cehi şi slovaci, 0,3% polonezi, 0,15% turci şi tătari, 0,1% greci, sub 0,1% albanezi, armeni etc. Minorităţi etnice se aflau în toate provinciile ţării; ele aveau însă o pondere mai mare în Transilvania, Basarabia şi Bucovina. În Transilvania, provincia cu potenţialul cel mai ridicat de conflicte etnice, românii reprezentau, în 1930, 57,8% din populaţie, maghiarii 24,4%, germanii 9,8%. Chiar şi după Unirea din 1918, un număr important de români - aproximativ un milion - rămăseseră în afara graniţelor statului, pe teritorii aflate în componenţa URSS, Iugoslaviei, Bulgariei, Ungariei, Albaniei şi Cehoslovaciei, precum şi în SUA, Canada, Australia ş.a. Indicele demografic înregistra o evoluţie pozitivă. Cu un spor natural de 35 la 1.000 de locuitori, România se afla pe primul loc în Europa; ea ocupa însă aceeaşi poziţie şi în privinţa mortalităţii infantile

1. *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930, 10 voi., Bucureşti, 1938-1940; Istoria românilor, VIII, România întregi-*
2. *Istoria contemporană a României, Cluj-Napoca, 2001, p. 31*

pentru Unificare şi Descărcare, constituită pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri.

Reformele promulgate de guvernele de la Bucureşti după 1918 au fost extinse pe întreg teritoriul României Mari, dar a trebuit să se ţină cont şi de realităţile locale. Reforma electorală decretată la 29 noiembrie 1918 în Vechiul Regat şi în Basarabia, care a fost pusă în aplicare şi în Bucovina şi Transilvania în august 1919, era bazată pe introducerea votului universal, egal, direct, secret şi obligatoriu pentru fiecare bărbat care împlinise vârsta de 21 de ani. Diferenţele se menţineau doar în ceea ce priveşte procesul electoral şi înregis-

obţinut majoritatea; în aceste condiţii s-a format un „bloc parlamentar” alcătuit din reprezentanţii Partidului Naţional Român din Transilvania, Partidului Ţărănesc din Vechiul Regat, Partidului Ţărănesc din Basarabia, Partidului Nationalist-Democrat, Partidului Democrat al Unirii din Bucovina şi ai grupării independente a dr. Nicolae Lupu.

Guvernul Blocului Parlamentar a fost prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, lider al românilor transilvăneni, desemnat premier la 1 decembrie 1919.

La 29 decembrie 1919, într-o sesiune solemnă a primului Parlament al României Mari, aflat sub preşedinţia lui Nicolae Iorga, a fost adoptată Legea

Consiliul Directorilor Generali, primul guvern al Republicii Democratice Moldovenești

Ion I. C. Brătianu, în trăsură cu generalul Gh. Mărdărescu, se îndreaptă către ceremonia de încoronare desfăşurată la Alba-Iulia

Regat spre provinciile unite şi invers, cu păstrarea, cel puţin pentru o vreme, a unei influenţe majore în masa iniţială de alegători. Stau mărturie pentru acest proces alegerile parlamentare din anii 1919—1922[3].

Reformele preconizate în timpul Primului Război

baterilor în 1913 şi care începuse să fie adoptat din 1917, când regele Ferdinand semnase decretele privitoare la reforma agrară şi la abolirea sistemului electoral cenzitar şi introduce-

3. Ibidem, p. 53
4. V. Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre,* ed. a III-a, Bucureşti, 1992, p. 204 (în

Membrii primului senat al României Mari

Uniformizarea legislativă şi integrarea nu i-au preocupat numai pe cei angajaţi în viaţa politică şi administrativă a ţării. Jurişti, conducători de instituţii de diverse profiluri, oameni de ştiinţă şi cultură etc. s-au angajat, printr-o serie de întruniri, dezbateri şi prin presă, la un dialog în urma căruia să se aleagă cea mai potrivită cale pentru atingerea obiectivului propus[5]. În acest context a fost reluată şi amplificată dezbaterea referitoare la căile şi mijloacele necesare pentru dezvoltarea ţării. Elita intelectuală şi politică a ţării s-a angajat, în special în primul deceniu al perioadei interbelice

urmată de Occidentul urbanizat şi industrializat. Cei mai de seamă reprezentanţi ai acestui curent au fost E. Lovinescu (critic literar) şi Ştefan Zeletin

îi amintim pe G. Ibrăileanu, Mihai Ralea şi pe viitorul ministru de externe Mihail Manoilescu. Toţi aceştia au susţinut că rolul decisiv în dezvoltarea României îi revenea burgheziei autohtone. Ei au dezvoltat teoria privind protecţionismul, concretizată în formula „prin noi înşine”; au acordat o atenţie deosebită valorificării resurselor naţionale şi implicării statului în

numele de „gândirişti”. În rândul acestora se puteau distinge două curente principale. Reprezentativ pentru curentul de dreapta a fost Nichifor Crainic. El a plasat lumea rurală în centrul atenţiei sale, afirmând că întreaga cultură istorică românească îşi avea sorgintea în biserică, fiind pătrunsă de forţa creatoare a religiei ortodoxe. Crainic sublinia că tradiţia nu

Primul Parlament al României reîntregite
Citirea mesajului regal de deschidere a sesiunii, 20 noiembrie

5. *Istoria contemporană a României, p. 43*

Virgil Madgearu

Petre Constantinescu-Iaşi

Lucreţiu Pătrăşcanu

Nae Ionescu

Lucian Blaga

Constantin Rădulescu-Motru

Blaga, care a realizat o abordare mai modernă a problemei specificului naţional şi a căilor de dezvoltare. Asemeni celorlalţi intelectuali de la *Gândirea,* Blaga critica societatea modernă, mecanizată şi principalul ei simbol, oraşul. El şi-a îndreptat

Membrii Consiliului Naţional Român Central

culturală franceză era, pentru Blaga, una modelatoare, întrucât căuta să refacă o cultură străină după propriul său chip. Al treilea reprezentant important al tradiţionaliştilor a fost Nae Ionescu. El a susţinut incompatibilitatea dintre România şi Europa Occidentală, potrivite pentru români, popor contemplativ şi neobişnuit cu disciplina capitalistă. Ideile lui Nae Ionescu au inspirat generaţia tânără de la sfârşitul anilor ’20 şi din anii ’30; acestea au fost însă preluate şi de grupările extremiste de dreapta care au apărut în perioada interbelică.

Un alt curent cu un impact deosebit în societatea românească a fost ţărănismul, ai cărui susţinători au fost Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Constantin Stere, Constantin Rădulescu-Motru şi alţii. Reprezentanţii acestui curent şi-au îndreptat atenţia spre agricultură şi spre gospodăria ţărănească. S-au pronunţat pentru elaborarea unor nate au fost cele promovate de social-democraţi şi de comunişti. Social-democraţii, printre care îi amintim pe Lothar Rădăceanu şi pe Ilie Moscovici, au căutat să adapteze teoria lui Marx la condiţiile concrete din România. Comuniştii, în schimb, au fost influenţaţi de tezele Internaţionalei a III-a. Ei susţineau că în România trebuie să aibă loc o revoluţie prin care burghezia să fie înlăturată de la putere şi să se instaureze dictatura proletariatului. De asemenea, ei considerau necesară formarea unei societăţi în care toţi cetăţenii să fie egali şi în

6. K. Hitchins, *România 1866-1947,* trad., Bucureşti, 1996, p. 315-343
7. *Istoria românilor, VIII, p. 48*

2 Viaţa politică între 1918 şi 1937

O primă urmare a Unirii din 1918 şi a reformelor adoptate în timpul şi după Primul Război Mondial a fost

Ministrul de Război Constantin Hârjeu, cu delegaţii militari

Sistemul partidelor politice

Partidul Conservator s-a dezintegrat în urma adoptării votului universal şi a reformei agrare. După 1918, o grupare conservatoare condusă de Take Ionescu a mai ajuns o singură dată la putere, în 1922, însă la alegerile de la sfârşitul aceluiaşi an nu a mai reuşit să-şi trimită niciun reprezentant în Parlament. Partidul Conservator a dispărut astfel de pe scena politică română baza votului universal. După o scurtă perioadă de organizare şi extindere în teritoriile unite, liberalii au revenit la putere în anii 1922-1928 (cu o întrerupere între martie 1926 şi iunie 1927) şi 1933-1937[8]. Anii 1922—1927 au fost perioada celor mai mari succese liberale. Elementul dominant în cadrul Partidului Naţional Liberal a fost oligarhia financiară grupată în jurul Băncii Româneşti, condusă de familia Brătianu. Nevoiţi să ţină

Vintilă Brătianu

Constantin Argetoianu

toţi cetăţenii etc. În vederea extinderii organizaţiilor sale în provinciile unite, Partidul National Liberal a fuzionat cu Partidul Ţărănesc din Basarabia şi cu Partidul Democrat al Unirii din Bucovina. În Transilvania, liberalii şi-au atras colaborarea câtorva dintre personalităţile elitei româneşti. Preşedintele partidului, Ion I. C. (Ionel) Brătianu, era secondat de alţi membri de frunte: Vintilă Brătianu, I. G. Duca, Constantin I. C. Brătianu, Gheorghe Brătianu, Constantin Angelescu, Gheorghe Tătărescu şi alţii. Cel mai important aceea a fostului ministru de justiţie Ioan (Jean) Th. Florescu, care în 1929 a constituit gruparea „Omul Liber”, iar în noiembrie 1931 a înfiinţat Partidul Liberal-Democrat, care nu s-a impus în viaţa politică românească. Cu toate că PNL a trecut printr-un proces de reorganizare, anul 1930 a continuat să fie marcat de sciziuni. Gheorghe Brătianu a format PNL— Gheorghe Brătianu (partid al cărui program propunea, între altele, înnoirea morală a

8. Georgescu, *Istoria românilor*, p. 204-205
9. *Istoria românilor, VIII, p. 223*

Partidul National Liberal a revenit la conducerea ţării în 1934, dar regele Carol al II-lea l-a numit premier pe Gheorghe Tătărescu, membru al „tinerilor liberali", şi nu pe liderul partidului, Constantin (Dinu) Brătianu.

Ion Mihalache

La începutul perioadei interbelice, Partidul Naţional Liberal nu avea niciun rival politic puternic, fapt care l-a ferit de presiuni externe şi a făcut ca tensiunile interne să fie mai puţin acute. În plus, liderul liberal Ion I. C. Brătianu avea relaţii foarte bune cu regele Ferdinand. Această situaţie s-a schimbat în 1926, ca urmare a apariţiei pe scena politică românească a *Partidului Naţional Ţărănesc* (PNŢ), rezultat din fuziunea Partidului Naţional Român din Transilvania (condus de Iuliu Maniu) cu Partidul Ţărănesc din Vechiul Regat (condus de Ion Mihalache). În afara Partidului National Liberal şi a Partidului Naţional Ţărănesc, la conducerea ţării s-au perindat şi alte grupări politice, cum ar fi: Partidul Poporului (condus de mareşalul Alexandru Averescu, aflat la guvernare în perioadele 1920-1921 şi 1926-1927), Partidul Naţionalist Democrat al istoricului Nicolae Iorga (1931-1932), Partidul Naţional Creştin al lui Octavian Goga şi A. C. Cuza (1937-1938). Alte partide care s-au afirmat în viaţa politică a ţării au fost: Partidul Socialist, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina

asigurarea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, o reformă administrativă bazată pe principiul descentralizării şi autonomiei locale, scoaterea justiţiei de sub influenţa factorilor politici, dezvoltarea învăţământului (în special a celui agricol), acordarea de credite pentru ţărani, dezvoltarea industriei bazate pe resursele energetice ale ţării, sprijinirea industriei ţărăneşti, stimularea comerţului, stabilizarea monetară etc. Noul partid şi-a propus să acorde o atenţie prioritară agriculturii, pornind de la concepţia că România era şi trebuia să rămână o ţară agrară. Principalul organ de presă al

putere. Spre deosebire de alte ţări europene, influenţa partidelor de stânga asupra vieţii politice româneşti a fost una foarte limitată. În noiembrie 1918, Partidul Social-Democrat din Vechiul Regat şi-a luat numele de Partidul Socialist, marcând astfel ruptura definitivă de Internaţionala a II-a. După ce au votat Unirea, la 1 decembrie 1918, socialdemocraţii din Transilvania au hotărât să stabilească legături cu Partidul Socialist din Vechiul Regat, în vederea unificării mişcării muncitoreşti din întreaga ţară. În

Iuliu Maniu

Nicolae Iorga

Octavian Goga

10. Georgescu, *Istoria românilor,* p. 205
11. *Istoria românilor,* VIII, p. 223-224

Anul 1913. Corneliu Zelea Codreanu, la vârsta de 14 ani, elev la Liceul Militar de
la Mănăstirea Dealu, şi tatăl său, Ion Zelinski Codreanu

ceea ce a însemnat de fapt
unificarea partidelor socialiste[12].
În 1921, Partidul Socialist s-a
scindat între partizanii aderării
la Internaţionala a III-a (comu-
nştii) şi cei ai continuării liniei
social-democrate. În octom-
brie 1922, a avut loc Al II-lea
Congres al Partidului Comunist
Român, ocazie cu care s-a
realizat alegerea secretarului
general (Gheorghe Cristescu)
şi a Comitetului Central; cu
acelaşi prilej a fost

1924 în localitatea basarabeană
Tatar-Bunar, Partidul Comunist
a fost scos în afara legii[13].

La extrema dreaptă a vieţii
politice româneşti s-a aflat
mişcarea legionară, care a pro-
movat misticismul, intoleranţa,
antisemitismul şi antiocciden-
talismul. Formaţiunile politice
de dreapta erau lipsite de
importanţă în prima parte a
anilor ’20. Începuturile mişcă-
rii legionare datează din anii
1922—1923, când Corneliu
Zelea Codreanu a înfiinţat
Asociaţia Studenţilor Creştini.
Mai târziu, profesorul univer-
sitar ieşean A. C. Cuza a pus
bazele Ligii Apărării

tor al acestuia. Primul concepea
liga ca un focar al unei mişcări
naţionale mai largi, aşezată
deasupra partidelor politice,
şi pleda pentru o schimbare
a mentalităţii populare prin-
tr-un program educaţional.
Codreanu, în schimb, dorea să
aibă un partid bine organizat,
care să se dedice unei intense
campanii antisemite şi care să
utilizeze orice mijloace (inclusiv
asasinatul) pentru a-şi atinge
scopul. El şi-a promovat ideile
prin intermediul presei şi mai
ales al adunărilor publice.
În 1927, Corneliu Zelea
Codreanu a înfiinţat Legiunea
Arhanghelul Mihail

I. G. Duca, dar a reapărut pe
scena politică în anul următor,
sub numele de Partidul Totul
pentru Ţară. La alegerile din
1937, partidul legionar a ocupat
locul al treilea, obţinând cele
mai multe voturi din întreaga
sa istorie. În 1938 organizaţia
a primit o grea lovitură după
suprimarea conducătorului său,
la ordinul regelui.
Revenirea sa
în viaţa politică românească s-a
realizat în 1940, sub conducerea
lui Horia Sima, care s-a bucurat
de sprijinul unora dintre condu-
cătorii Germaniei hitleriste[14].

Parlamentul

Parlamentul a reprezentat pute-
rea legislativă, la baza activităţii
sale stând Constituţia din 1923.
Avea o structură bicamerală
(Senatul şi Adunarea Depu-
taţilor), preşedinţii săi

Gheorghe Cristescu

Alexandru C. Cuza

12. I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, 1999, p. 118 (în continuare: *Istoria românilor)*
13. Georgescu, *Istoria românilor,* p. 206-207
14. Ibidem, p. 209; *Istoria românilor*, VIII

în această funcţie, foştii miniştri cu o vechime de şase ani, foştii preşedinţi ai corpurilor legislative, foştii preşedinţi ai Adunărilor Naţionale de la Alba-Iulia, Cernăuţi şi Chişinău etc. Practica parlamentară cuprindea interpelări la adresa guvernului, miniştrii fiind responsabili pentru actele lor în faţa forului legislativ. În ceea ce priveşte culoarea politică, Parlamentul a fost dominat de reprezentanţii Partidului Naţional Liberal şi ai Partidului Naţional Ţărănesc. În urma dezbaterilor care au avut loc, au fost adoptate numeroase legi şi au fost luate decizii importante pentru întreaga societate românească: ratificarea tratatelor de pace, ratificarea unirii Transilvaniei, Bucovinei şi Basarabiei cu Regatul României, Legea administrativă, reforma agrară, Legea electorală, bugetele României şi foarte

Corneliu Zelea Codreanu

Guvernul

În ceea ce priveşte activitatea guvernamentală, potrivit Constituţiei din 1923, guvernul exercita puterea executivă în numele regelui. În România, între 1918 şi 1940, s-au succedat 38 de guverne. Au fost luate măsuri în vederea uniformizării legislative şi a integrării

Una din preocupările majore ale guvernelor în anii imediat următori războiului a fost realizarea reformei agrare. La 17 iulie 1921 a fost promulgată Legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Dobrogea, la 30 iulie Legea pentru reforma agrară din

primit de ţăranii împroprietăriţi nu putea fi vândut, ipotecat sau amanetat până la achitarea completă a datoriei de răscumpărare. Generoase au fost distribuirile de pământ în Transilvania, unde conştiinţa politică a ţăranilor era mai dezvoltată şi unde liberalii încercau să obţină un credit electoral sporit[16].

De asemenea, pe baza noii legi fundamentale a statului, în iulie 1925 a fost adoptată Legea pentru unificarea teritoriului, urmată, în martie 1926, de o nouă Lege electorală. Conform Legii administrative, România a fost împărţită în judeţe (conduse de prefecţi), acestea în plase (conduse de pretori) şi, în cele din urmă, în comune urbane reşedinţe de municipii,

15. *Monitorul oficial*, nr. 282, din 29 martie 1923; A. Lascarov-Moldoveanu, *S. V. Ionescu, Constituţiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare şi jurisprudenţe, Bucureşti, 1925; Constituţia din 1923 în dezbaterea contemporanilor, Bucureşti, 1990; Istoria românilor,*

16. S. Fischer-Galaţi, *România în secolul al XX-lea*, trad., Iaşi, 1998, p. 47 (în continuare: *România)*

Patriarhul Miron Cristea

a fost adoptată Legea pentru regimul general al cultelor, care nominaliza, pe lângă biserica ortodoxă, şi cultele religioase greco-catolic (unit), catolic, reformat, evanghelic-luteran, unitarian, armeano-gregorian, mozaic şi mahomedan. De asemenea, au fost adoptate şi alte legi în concordanţă cu noile realităţi politice[17].

Justiţia

Justiţia a reprezentat cea de a treia putere în stat. Potrivit Constituţiei, hotărârile judecătoreşti se pronunţau în virtutea legii şi se executau în numele regelui. Judecătorii erau

Palatul de Justiţie

Monarhia

În concordanţă cu Constituţia şi cu Statutul Casei Regale, regele numea premierul, numea şi revoca miniştrii, sancţiona legile, avea dreptul de a încheia acorduri şi tratate, de a bate monedă, era şeful armatei, conferea decoraţii etc. Orice act al suveranului trebuia contrasemnat de ministrul de resort.

Ceremonia de încoronare a lui Ferdinand şi a reginei Maria

numai una dintre ele. Actul de dizolvare trebuia să conţină convocarea alegătorilor până în două luni de zile şi a adunărilor până în trei[19] .

Regele Ferdinand (1914-1927) a jucat un rol important în formarea şi consolidarea noului stat unificat. La 15 octombrie 1922, în Catedrala Reîntregirii din Alba-Iulia a avut loc ceremonia de încoronare a lui Ferdinand şi a reginei Maria, ca suverani ai României întregite. În timpul domniei sale a fost pus în practică programul care a stat la baza desăvârşirii unirii, a dezvoltării şi modernizării societăţii, dar a avut loc şi criza dinastică din 1925, când

rămase se împărţea între toate partidele participante la alegeri, inclusiv partidul care obţinuse prima electorală. Deşi aflată în contradicţie cu Constituţia din 1923, căci favoriza un singur partid politic, această lege a fost menţinută în vigoare până în 1939. Alte legi importante au fost cele privind dezvoltarea învăţământului (1924 - cea privitoare la învăţământul primar şi 1928 - cea a învăţământului secundar), organizarea judecătorească etc.

Drept consecinţă a unirii Transilvaniei cu România, aproape 9% din populaţia

17. *Istoria românilor*, VIII, p. 208-209
18. Ibidem, p. 189-190
19. Ibidem, p. 192

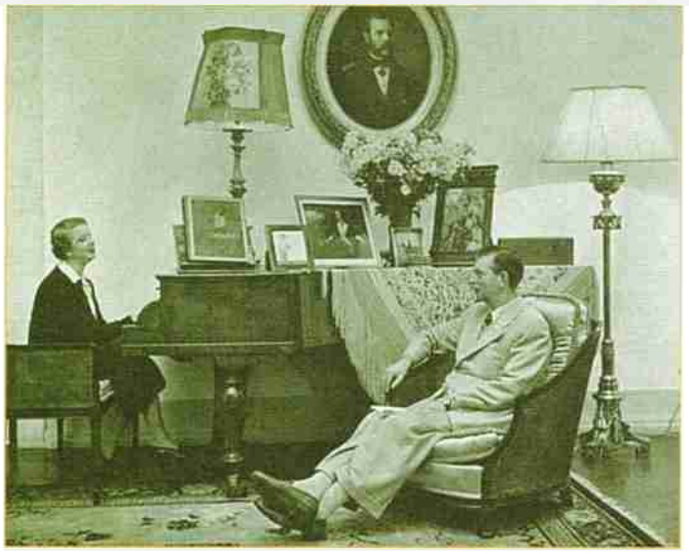

Regele Carol II şi Elena Lupescu

fi contestat actul din ianuarie 1926. În 1927 regele Ferdinand a murit, succesor ajungând nepotul său Mihai, care, minor fiind, a fost pus sub autoritatea unei regenţe din care făceau parte prinţul Nicolae (fratele lui Carol), patriarhul României, Miron Cristea, şi preşedintele Curţii de Casaţie, Gheorghe Buzdugan. După decesul acestuia din urmă, locul rămas liber în regenţă a fost ocupat de Constantin Sărăţeanu.

După moartea lui Ferdinand, în ţară s-a desfăşurat o acerbă campanie pentru revenirea în ţară şi încoronarea lui Carol.

Rolul lui Carol al II-lea în istoria României a fost şi este un subiect de dispută continuă. Considerat nu de puţine ori drept precursor al fascismu-lui şi trădător al democraţiei, Carol a fost, pentru alţii, un om al momentului, care, chiar dacă nu a rezolvat întru totul problemele anilor ’30, a avut cel puţin curajul şi

Ministrul de Război Iuliu Maniu

îl rechemase din exil, nu a exprimat recunoştinţă. Maniu a favorizat democraţia controlată de o monarhie constituţio-nală, iar Carol considera că primul-ministru trebuie să fie un executor al deciziei regelui. Ruptura dintre Iuliu Maniu şi rege este considerată sfârşitul experimentului democratic. Demisia lui Maniu din fruntea guvernului, motivată oficial şi de relaţia extraconjugală a lui Carol cu Elena Lupescu, nu a putut ascunde adevărata cauză a rupturii: refuzul regelui de a sta în spatele primului-ministru şi de a se supune politicii naţional-ţărăniste. În acelaşi timp, condamnând-o pe Elena Lupescu (evreică de origine), Maniu a atins şi problema evre-iască, chestiune care în anii ’30 a fost tot mai prezentă în dis-cursurile diferitelor personalităţi politice şi culturale româneşti[21].

luate pentru a rezolva proble-mele economice şi sociale nu au dus la niciun rezultat. Revenirea la putere a unui nou guvern naţional-ţărănesc, sub conducerea lui Alexandru Vaida-Voevod, a fost de asemenea o soluţie nefericită. Aceasta cu atât mai mult cu

Gheorghe Tătărescu

anului 1933, guvernul naţio-nal-ţărănesc a fost înlocuit cu unul naţional-liberal, condus de I. G. Duca. Noul premier a început prin a lua măsuri pentru ameliorarea consecinţelor crizei economice şi pentru a linişti

20. *Istoria contemporană a României, p. 93-98*
21. Fischer-Galaţi, *România,* p. 64-65
22. Hitchins, *România,* p. 443
23. Fischer-Galaţi, *România,* p. 66

Gheorghe Brătianu

I. G. Duca

Aripa din dreapta a Palatului regal, începutul secolului XX

Lui I. G. Duca i-a succedat la conducerea guvernului (după un interimat al lui C. Angelescu) Gheorghe Tătărescu, lider al tinerilor liberali. A fost cel mai longeviv guvern din istoria României interbelice: 3 ianuarie 1934—28 decembrie 1937. A promovat un program sporirii acţiunilor revizioniste pe plan extern. Agricultura a beneficiat de credite şi de adoptarea unor măsuri menite să îi ridice nivelul tehnic şi calitativ. În timpul guvernării Tătărescu s-a înregistrat o puternică dezvoltare a economiei, astfel că în 1937 valoarea produsului social legislative care-i permiteau să deţină controlul deplin asupra situaţiei din ţară. În fapt, legile care au fost adoptate în vederea sporirii puterii executivului şi a diminuării rolului Parlamentului şi opoziţiei au fost inspirate, în mare parte, de Carol. Anii ’30 au fost dominaţi în pentru prima dată după 1862, iar guvernul a primit dreptul de a guverna prin decrete-lege. Liberalii, divizaţi între partizanii lui Dinu Brătianu, continuator al vechii tradiţii brătieniste, cei ai lui Gheorghe Brătianu (fiul lui I. I. C. Brătianu), istoric de mare valoare, dar

Hotel Princiar, pe Bulevardul Elisabeta, la intersecţia cu strada Brezoianu

Dinu Brătianu

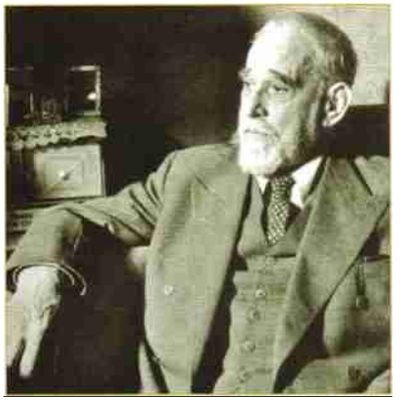

24. *Istoria românilor*, VIII, p. 327

Societatea românească în perioada interbelică 3

La nivel social, Unirea din 1918 şi reformele care au avut loc în perioada următoare au generat mutaţii semnificative în societatea

Piaţa Universităţii

Decalajul rural-urban s-a accentuat în epoca interbelică, graţie unor ritmuri de modernizare diferenţiate. În mediul rural, modernizarea s-a realizat mai lent, fapt reflectat la nivelul habitatului şi al calităţii vieţii. Aspiraţia spre modernizare a fost mult mai relevantă şi procesul în sine cu rezultate mai elocvente la oraşe, care au fost mai receptive la nou. Numărul populaţiei urbane a crescut ca urmare a dezvoltării industriei, dar şi datorită sporirii numărului de tineri care studiau în licee şi facultăţi. În 1930, orăşenii reprezentau 20% din totalul populaţiei. Cele mai numeroase şi mai mari oraşe erau în Transilvania, iar cele mai Basarabia, cu numai 38%.

Guvernele României interbelice au făcut mari eforturi pentru dezvoltarea învăţământului. Legea din 1924 a extins învăţământul general de la patru la şapte clase şi obligativitatea celui primar de la 12 la 18 ani. Cea mai rapidă dinamică a avut învăţământul superior. În 1922, România avea patru universităţi (Cluj, Bucureşti, Cernăuţi, Iaşi), o academie de comerţ la Cluj, una de drept la Oradea şi un institut teologic la Chişinău.

O întreagă pleiadă de personalităţi de mare valoare s-au afirmat în ţară şi în străinătate în multe domenii ale ştiinţei la dezvoltarea şi stimularea acestora. Pe lângă publicarea operelor aparţinând intelectualilor români, Academia Română a editat traduceri în româneşte ale unor lucrări străine. Numeroşi savanţi, literaţi şi artişti s-au impus ca personalităţi de prim rang pe plan european şi chiar universal, creaţiile lor primind o largă recunoaştere internaţională. Nume precum Henri Coandă, Hermann Oberth, Nicolae Paulescu, Ion

Alături de unităţile de învăţământ şi institutele de cercetări, presa şi radioul au avut un rol important în educarea populaţiei. Presa s-a bucurat de un interes mai larg datorită atât răspândirii ei pe întreg teritoriul ţării, cât şi creşterii interesului publicului faţă de informaţii din domeniile politicii, sportului, mondenităţilor şi evenimentelor internaţionale. Conform statisticilor, numărul

25. Ibidem, p. 640-752

4 Statutul minorităţilor etnice

Coroana Reginei Maria - simbol al României întregite

După 1918, România Mare a mai avut de înfruntat o nouă problemă: integrarea minorităţilor etnice din provinciile unite[26].

În acest sens, guvernele de ia Bucureşti au iniţiat strategii culturale, educaţionale şi politice pentru a asigura un tratament cetăţenilor de altă etnie conform cu tratatele semnate în urma Primului Război Mondial.

Prin Decretul-lege din 30 decembrie 1918/12 ianuarie 1919, privitor la cetăţenie, completat cu Decretul-lege din mai 1919, s-a acordat tuturor cetăţenilor României, fără deosebire de naţionalitate, egalitatea în drepturi civile şi politice.

Constituţia din 1923 nu numai că a reconfirmat decretele susmenţionate, ci le-a şi

Este adevărat că, pentru a-şi consolida câştigurile teritoriale, statul român a dezvoltat elite de origine românească, astfel încât să poată înlocui elitele regimurilor maghiar, austriac şi rusesc care guvernaseră teritoriile unite. La înfăptuirea acestei strategii, cel mai mult a contribuit sistemul de învăţă-

acceptau cu greu pierderea statutului de naţiune dominantă, nu voiau să se resemneze cu existenţa unui stat românesc pe teritorii care aparţinuseră până în 1918 Ungariei. De-a lungul întregii perioade interbelice, mulţi dintre ei au sperat într-o anulare a deciziilor Tratatului de la Trianon. Numeroşi inte-

de partide şi grupări politice care le-au reprezentat interesele.

În ianuarie 1921 s-a constituit Uniunea Maghiară, organizaţie care s-a limitat la unele tratative cu guvernul român pentru a obţine o restrângere a reformei agrare în Transilvania.

Nemulţumite de activitatea Uniunii Maghiare, elementele mai radicale au înfiinţat Partidul Popular Maghiar. După puţin timp, cele două organizaţii au fuzionat sub numele de Uniunea Maghiară. În 28 decembrie 1922 s-a constituit Partidul Maghiar, în programul căruia figurau deziderate

26. I. Scurtu, L Boar, ed., *Minorităţile naţionale din România,* 1918-1925. Documente, Bucureşti, 1995; I. Scurtu, I. Dordea, ed., *Minorităţile naţionale din România,* 1925-1931. Documente, Bucureşti, 1996
27. N. Edroiu, V. Puşcaş, *Maghiarii din România,* Cluj-Napoca, 1995, p. 20-24

HARTA ETNICĂ A ROMÂNIEI INTERBELICE

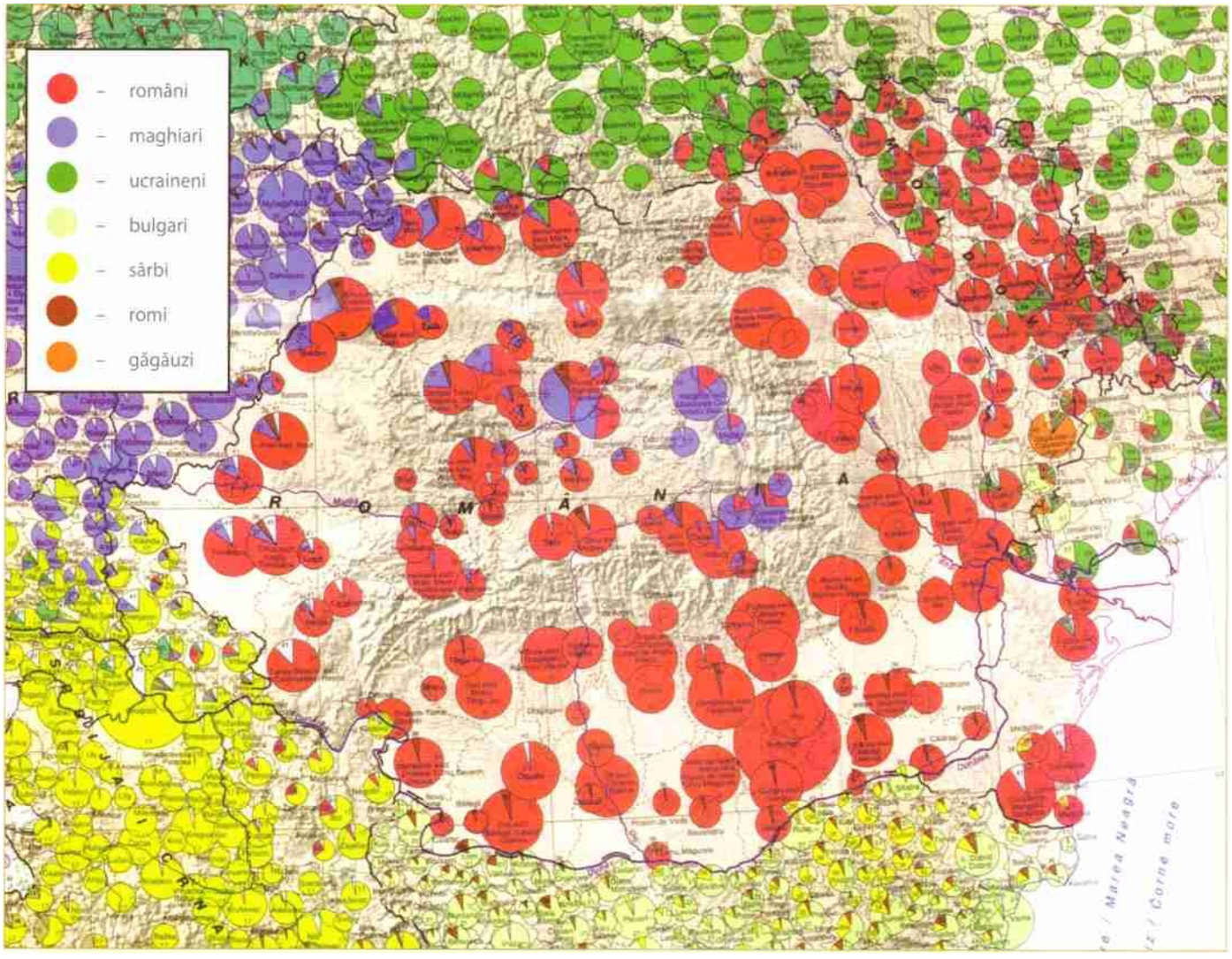

În ceea ce-i priveşte pe germani, ceea mai numeroasă minoritate după maghiari, aceştia, la adăpostul cadrului legislativ al României interbelice, şi-au putut apăra interesele şi dezvolta tradiţiile. Unul din cele mai importante fenomene care s-au derulat după 1918 a fost s-au tipărit în România 71 de ziare şi reviste în limba germană, iar în 1934 existau 176 de publicaţii în germană. Din punct de vedere politic, germanii au fondat Partidul German (1919), care a adoptat, în general, o tactică de colaborare cu partidele de guvernământ, agrare, a putut fi remarcată recrudescenţa unui naţionalism cu nuanţă antisemită. Antisemitismul a fost îmbrăţişat, în această perioadă, şi de ilustre personalităţi ale elitei culturale şi politice. Asemeni maghiarilor şi germanilor, evreii erau o populaţie urbanizată, riul ţării, devenind astfel un numitor comun al elitei urbane pentru toate provinciile. Din punct de vedere politic, minorităţile etnice din România, moştenitoare ale unor tradiţii proprii, şi-au fondat o serie de

28. S. P. Bolovan, I. Bolovan, *Germanii din România. Perspective istorice şi demografice,* Cluj-Napoca, 2000,

5 Politica externă între 1919 şi 1937

Politica externă a României în perioada interbelica a avut drept obiectiv prioritar recunoaşterea pe plan internaţional a Unirii din 1918 şi apărarea integrităţii teritoriale. Dacă primul

Ministrul de externe cehoslovac Edvard

Cele mai multe state europene, mai ales din zona central-sud-estică, erau interesate de păstrarea *statu-quo*-ului instituit la sfârşitul Primului Război Mondial. Altele, în schimb, duceau o politică revizionistă. În acest context, diplomaţia românească a urmărit organizarea unui sistem de securitate bazat pe stabilirea unor relaţii normale cu foştii inamici din timpul războiului şi pe România a semnat un tratat de alianţă cu Franţa şi un tratat de amiciţie şi colaborare cu Italia. Referitor la tratatul cu Franţa, Bucureştiul era direct interesat de semnarea lui deoarece dorea să prevină şi să descurajeze orice tendinţe agresive care ar fi fost manifestate de statele revizioniste vecine, în special Ungaria şi Uniunea Sovietică. În 1928 România a aderat la Pactul Briand-

Un grup de membri ai delegaţiei României la Conferinţa de Pace de la Paris

Conceput iniţial ca un tratat care să cuprindă şi Bulgaria (care a declinat oferta), pactul a fost redactat la Belgrad (2-4 februarie 1934) şi semnat la Atena în ziua de 9 februarie de către miniştrii de externe ai celor patru ţări. Acordul prevedea obligaţia fiecărei părţi de a nu întreprinde nimic fără a se consulta cu ceilalţi membri.

Diplomaţia românească a avut o activitate deosebită şi la nivel continental, afirmându-se printr-o

două ţări era condiţionată de recunoaşterea unirii Basarabiei cu România şi implicit a frontierei de pe Nistru. Sovieticii, pe de altă parte, au invocat dreptul popoarelor la autodeterminare şi au propus organizarea unui plebiscit în Basarabia. Tratativele dintre cele două părţi au fost întrerupte, românii respingând propunerile sovietice, dar arătându-şi disponibilitatea de a continua negocierile. Situaţia s-a complicat în a

29. Relaţiile româno-sovietice Documente I,

cunoscută şi sub numele de Transnistria), subordonată Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Tratativele cu Uniunea Sovietică au fost relu-ate în 1934 de către miniştrii de externe ai celor două ţări, Nicolae Titulescu şi Maxim Litvinov. Printr-un schimb de note diplomatice, guvernele îşi garantau suveranitatea şi îşi asigurau mutual abţinerea de la orice amestec în

Titulescu a fost însă demis de la conducerea diplomaţiei româneşti şi, în aceste condiţii, autorităţile de la Moscova au refuzat continuarea discuţiilor. Astfel, problema tratatului dintre cele două părţi a rămas nesoluţionată[30].

Evoluţia evenimentelor internaţionale din deceniul al patrulea, creşterea rolului Germaniei şi lipsa de fermitate a democraţiilor occidentale au

Nicolae Titulescu

Maxim Litvinov

HARTĂ DE EPOCĂ A BASARABIEI ŞI A REPUBLICII AUTONOME MOLDOVENEŞTI

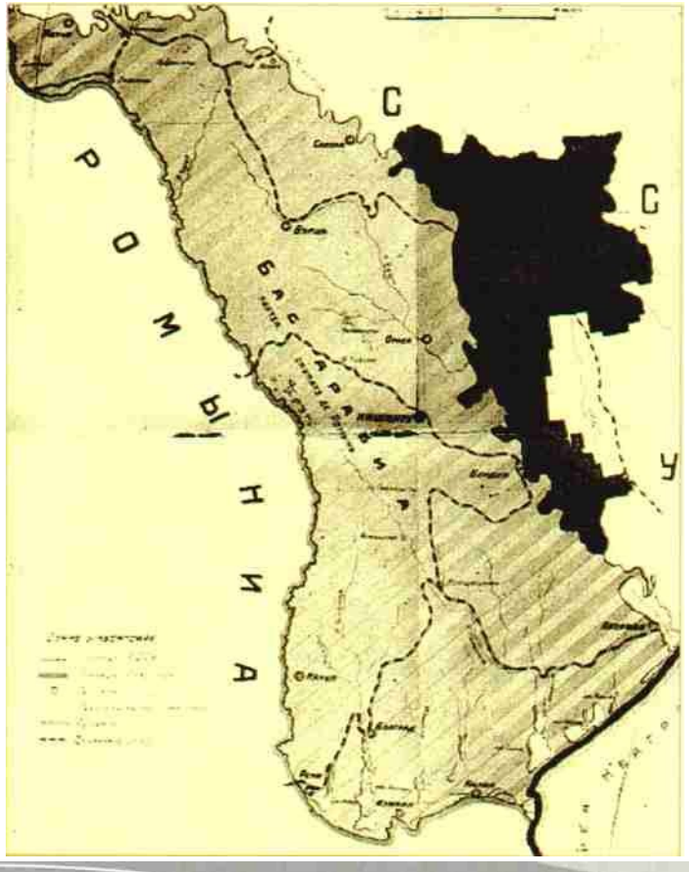

în redobândirea teritoriului pierdut la Trianon. La rândul său, Bucureştiul nu se gândea nici la cea mai mică concesie care i-ar fi putut diminua suveranitatea asupra provinciei. Începând din 1930, politica externă a Ungariei s-a orientat din ce în ce mai mult către statele revizioniste, dar şi către celelalte mari puteri europene, în vederea restabilirii frontierelor Ungariei Mari. În acest sens, ancorarea politicii Ungariei la cea italiană şi mai ales intenţiile acestei tări de a semna o

România, Hitler „recomanda” ca aceasta să-şi revizuiască politica externă[32].

Anschluss-ul şi mai ales atitudinea marilor puteri faţă de realizarea sa au neliniştit România, care a văzut în acest act un important pas al Germaniei înspre Cehoslovacia. Bucureştiul a insistat ca marile puteri, mai ales Anglia, să ia o atitudine fermă în problema cehoslovacă, soarta

30. *Istoria românilor,* VIII, p. 501 -505

31. *V. F. Dobrinescu, România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania, Bucureşti, 1996, p. 106 (în continuare: România şi Ungaria)*

32. *A. Hillgruber, Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române (1938-1944), trad., Bucureşti, 1994, p. 62*

6 Regimurile autoritare: 1938-1944

Din punctul de vedere al instituţiilor sale fundamentale, România Mare a încetat să existe odată cu instaurarea primei dictaturi din

Regele Carol al II-lea

Regimul autoritar carlist

Cu toate că partidele politice au publicat în timpul campaniei electorale programe şi manifeste cuprinzând propriile puncte de vedere asupra felului în care trebuiau să se rezolve problemele societăţii româneşti, confruntarea propriu-zisă a avut loc între Partidul Naţional Liberal, aflat la guvernare, şi Partidul Naţional Ţărănesc. Pentru prima dată în

Liderul naţional-ţărănist Iuliu Maniu

Alegerile, care s-au desfăşurat într-o stare de confuzie şi tensiune, dar fără violenţe notabile, s-au încheiat cu o mare surpriză. Pentru prima dată în istoria României, un partid aflat la guvernare a pierdut alegerile. Partidul Naţional Liberal câştigase într-adevăr majoritatea (35,9%) şi cele mai multe locuri în Cameră, dar nu a obţinut cele 40% din voturi necesare pentru a obţine prima electorală şi, odată cu aceasta, supremaţia parlamentară. Partidul Naţional Ţărănesc a obţinut 20,4% din totalul voturilor, iar extrema dreaptă 15,58%.

Rezultatul acestor alegeri a determinat demisia lui Gheorghe Tătărescu din

numit noi prefecţi din rândurile militarilor, a interzis organizarea de noi alegeri etc. Carol a abrogat Constituţia din 1923 prin promulgarea, la 27 februarie 1938, a unei noi Constituţii.

Prin prevederile noii legi fundamentale a ţării, rolul monarhiei a fost considerabil întărit şi, deşi a fost menţinut principiul separării puterilor în stat, puterea regală a fost privilegiată, camerele legiuitoare urmând să se întrunească numai din iniţiativa suveranului. Cele mai multe articole erau identice cu cele ale Constituţiei din 1923

nu au acceptat colaborarea. Dimpotrivă, ei au protestat împotriva dictaturii, cerând restabilirea sistemului parlamentar. Carol a înfiinţat un nou partid, Frontul Renaşterii Naţionale, deschis tuturor cetăţenilor. Toţi funcţionarii de stat erau obligaţi să fie membri ai acestui partid pentru a-şi putea păstra funcţiile. A fost primul partid de masă din istoria României.

Carol a schimbat şi Legea electorală, promulgând în 9 mai 1939 una nouă, prin care femeile aveau drept de vot. A

33. I*storia românilor,* VIII, p. 377

el însuşi, şi a decretat o nouă reformă administrativă, prin care a fost introdusă, pe lângă mai vechile unităţi administrative, una nouă, ţinutul, care cuprindea mai multe judeţe şi în fruntea căruia era numit un rezi-

Regele Carol II cu mareşalii Prezan şi Averescu

Schimbări au avut loc şi în domeniul social: sindicatele au fost dizolvate, iar prin Decretul-lege din 12 octombrie 1938 au fost create breslele de lucrători, funcţionari particu-

şi exercită activitatea numai pe plan naţional. Regimul şi-a îndreptat atenţia şi înspre tineret: prin Decretul-lege din 15 decembrie 1938, toţi băieţii între 7 şi 18 ani şi toate fetele între 7 şi 21 de ani erau obligaţi să facă parte din

În ceea ce priveşte raporturile cu extrema dreaptă, regele a luat măsuri drastice împotriva legionarilor, pe care, de altfel, îi considera principalul adversar politic.

Modificările dramatice

Reconcilierea naţională, cerută de suveran, nu s-a realizat niciodată. Sub presiunea evenimentelor europene, dictatura regală a alunecat treptat spre dreapta, poate nu atât din convingere, cât din necesitate politică.

Regimul carlist nu a fost totuşi un regim de tip fascist sau nazist, naţionalismul şi antisemitismul său fiind moderate; o parte a vechilor libertăţi cetăţeneşti au rămas, de asemenea, în vigoare şi după promulgarea Constituţiei din februarie 1938.

■ Politica externă a României între 1938 şi 1940

Pe plan extern, începând din 1938 România avea din ce în ce mai puţini aliaţi, aceasta în condiţiile în care presiunile statelor revizioniste vecine erau tot mai puternice. Chiar dacă influenţa Germaniei asupra României era resimţită din ce în

Carol II la Parada militară în faţa Palatului Regal

ultimativ României evacuarea imediată a Basarabiei şi a nordului Bucovinei. Germania a sfătuit România să se supună pretenţiilor sovietice, pentru a nu tulbura pacea în zona Balcanilor. La fel au procedat Italia, Grecia şi Serbia. Autorităţile de la Bucureşti s-au văzut puse în faţa unei alternative: cedarea teritoriilor revendicate sau rezistenţa armată timp de câteva săptămâni, care ar fi fost urmată, aproape inevitabil, de împărţirea ţării între URSS, Ungaria, Bulgaria şi chiar Ger-

34. Ibidem, p. 391-396

Veaceslav Molotov

Bucureştiul a cedat un teritoriu de 50.762 km^2, cu o populaţie de cca 3.770.000 de locuitori.

La 1 iulie 1940, România a renunţat la garanţiile anglo-franceze, iar la 4 iulie a fost format guvernul Gheorghe Gigurtu (în care au intrat şi trei legionari), cabinet cu orientare progermană, care a şi iniţiat o politică accentuat antisemita.

La 8 august Carol al II-lea a semnat două decrete-lege, unul privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din

a chemat România, printr-o scrisoare adresată direct regelui Carol al II-lea, să îşi reglemen-teze problemele teritoriale cu Ungaria şi Bulgaria. În ceea ce priveşte problema transilvană, sovieticii, prin luările de cuvânt ale lui Molotov, considerau revendicările Budapestei ca fondate, fapt care a încurajat intensificarea propagandei revizioniste maghiare. La rândul său, ministrul englez din capitala maghiară, O'Malley, a transmis Londrei că Ungaria afirma că nu poate tolera

urma Tratatului de la Craiova din 7 septembrie 1940, prin cedarea Cadrilaterului, revenin-du-se astfel la frontiera dintre cele două ţări din perioada anterioară războaielor balcanice, cu Ungaria nu s-a ajuns la nicio înţelegere. În aceste condiţii, Hitler, îngrijorat de perspectiva izbucnirii unui conflict armat româno-maghiar, i-a convocat la Viena pe reprezentanţii celor două ţări, iar Joachim von Ribbentrop (ministrul de exter-ne al Germaniei) şi Galeazzo Ciano (ministrul de

Semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov

Joachim von Ribbentrop

şi Italia au transformat, în mod deliberat, problema transilvană într-un focar de instabilitate regională şi într-un obiect al competiţiei dintre România şi Ungaria, competiţie de care vor profita mai întâi germanii, iar apoi sovieticii.

■ România în timpul guvernului Ion Antonescu

Pierderile teritoriale din 1940 au accentuat criza de autori-tate a regimului carlist. În acel moment era greu de înţeles de către opinia publică din ţară că

35. Dobrinescu, *România şi Ungaria,* p. 166
36. *M. Manoilescu, Dictatul de la Viena. Memorii, Iulie-august 1940, Bucureşti, 1991; V. Pop, Bătălia pentru Ardeal, Bucuresti, 1992; N. Crainic, Zile albe,*

Basarabiei). În ziua următoare, acesta a suspendat Constituţia, a dizolvat camerele legiuitoare şi, ca urmare a presiunii exercitate asupra monarhului, a primit puteri depline din partea acestuia. Sprijinit de germani, dar şi la sugestia principalelor partide politice, Antonescu l-a

statului". Regele rămânea cu următoarele prerogative: era capul oştirii, avea dreptul de a bate monedă, conferea decoraţii, primea şi acredita ambasadorii şi miniştrii plenipotenţiari, îl numea pe primul-ministru, avea drept de amnistie şi graţiere[37].

Încă de la începutul guvernării proclamată „stat naţional-legionar" (14 septembrie). S-au promulgat o serie de decrete care urmăreau înlăturarea urmelor regimului carlist. Pe plan extern, Antonescu a consolidat alianţa cu Germania, începând negocieri pentru un nou tratat economic româno-german. Hitler,

Neînţelegerile dintre Ion Antonescu şi legionari au apărut la scurt timp după ajungerea lor la putere, fiecare socotind alianţa dintre ei drept temporară. Relaţiile dintre cele două părţi s-au deteriorat mai ales după asasinarea, în luna noiembrie, a 64 de foşti

37. *Istoria românilor, VIII, p. 598*
38. Gh. Buzatu, *România cu şi fără Antonescu.* Documente, studii, relatări

marcante ale vieţii culturale şi politice româneşti. Alături de numeroasele discursuri cu tentă xenofobă şi antisemită, aceste crime au discreditat întreaga mişcare legionară. Hitler a ajuns să îl prefere pe Antonescu legionarilor, ale căror excese, ce puteau destabiliza ţara pe plan intern, l-au făcut pe liderul nazist să nu accepte venirea lor la putere. La 14 ianuarie 1941 Antonescu l-a vizitat pe Hitler, ocazie cu care a aflat detalii despre planul atacării Uniunii Sovietice şi, în acelaşi timp, a primit mână liberă în

Mareşalul Ion Antonescu

de 1940, la care s-au adăugat legile cerute de starea de război.
Nu a avut un partid pe care să se sprijine (nici nu avea, de fapt, încredere în democraţia parlamentară) şi a condus ţara în mod autoritar. Formal, partidele politice erau interzise. În realitate însă, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Naţional Ţărănesc au continuat să funcţioneze.
În ceea ce priveşte politica guvernului Antonescu faţă de evrei, au fost puse în aplicare o serie de legi rasiale, antisemite. Legislaţia şi măsurile discriminatorii vizau epurări, deposedări de bunuri imobiliare şi diferite contribuţii şi prestaţii.
Totuşi, în România nu a fost aplicată „soluţia finală” după model german. Nu au lipsit însă incidentele sângeroase.
La Iaşi, la sfârşitul lunii iunie 1941, au fost executaţi 500 de evrei originari din

Joachim Ribbentrop şi Hitler

au reuşit să se salveze, refugiindu-se în România şi continuându-şi, de aici, drumul spre Palestina[39].
După înăbuşirea Rebeliunii Legionare şi instaurarea dictaturii militare, Antonescu s-a apropiat şi mai mult de Germania.
S-a angajat în războiul contra Uniunii Sovietice pentru eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei şi pentru redobândirea nordului

l-a rugat însă pe mareşalul Antonescu să nu facă publică această declaraţie, pentru a evita declanşarea unui război de partizani în Ungaria. În 1942, Ion şi Mihai Antonescu au decis înfiinţarea unui organism, Biroul Păcii, care să pregătească documentaţia necesară pentru

39. *M. Carmilly-Weinberger, Drumul vieţii. Operaţiunea de salvare a evreilor refugiaţi pe graniţa ungaro-română în Transilvania 1936-1944,* trad.,
40. Dobrinescu, *România şi Ungaria,*

Intrată în războiul antisovietic în iunie 1941, fără a se fi semnat însă o convenţie militară cu Berlinul şi fără a se fixa termenii colaborării, armata română a reuşit, până la sfârşitul lunii următoare, să elibereze Basarabia şi să reinstaureze administraţia românească în provincie. Unul din obiectivele pentru care România se alăturase Germaniei în campania din Răsărit era astfel atins.

La 27 iulie, Hitler i-a cerut însă lui Antonescu să continue ofensiva dincolo de Nistru. La 6 august, în Ucraina, în cadrul unei întrevederi a celor doi conducători, Hitler a stabilit an înainte. După ce Antonescu a decis continuarea campaniei militare la est de Nistru, suportul politic şi popular a înregistrat o drastică diminuare. Intervenţia românească la răsărit de Nistru a provocat reacţia puterilor anglo-saxone, aliate ale Uniunii Sovietice. Participarea României la Al Doilea Război Mondial s-a desfăşurat între 22 iunie 1941 şi 12 mai 1945 şi a cunoscut trei etape, în funcţie de zonele de desfăşurare a operaţiunilor militare, obiectivele strategice etc.: 1) campania din Est (22 iunie 1941-23 august 1944), în cursul căreia România, aliată cu Germania, a

Trupe române în drum spre Odessa

Armata horthystă intră în oraşul Târgu Mureş, septembrie 1940

Înlăturarea regimului Antonescu. Statutul Transilvaniei

Convingerea că Germania va pierde războiul şi că România va trebui să se desprindă de aceasta s-a făcut simţită încă de la sfârşitul anului 1942, dar mai ales din 1943, odată cu cedarea de către germani a iniţiativei strategice pe frontul sovietic. România a început atunci negocieri cu puterile occidentale în vederea încheierii unui armistiţiu. Negocierile s-au purtat atât în numele regelui şi al opoziţiei politice, cât şi al lui Antonescu, dar nu s-a ajuns la niciun rezultat concret. În aceste condiţii, aceste condiţii, formarea unei coaliţii îndreptate împotriva Germaniei şi, implicit, împotriva regimului militar al mareşalului Antonescu s-a impus de urgenţă. Ea s-a efectuat însă cu o anumită dificultate, datorită rezervelor justificate cu care principalii lideri politici priveau colaborarea cu Partidul Comunist. Deoarece în cursul tratativelor de ieşire a României din războiul purtat alături de Germania occidentalii îi sfătuiseră pe reprezentanţii româ-

41. Scurtu, Buzatu, *Istoria românilor,*

42. *G. Klein, Începuturile rezistenţei antisovietice în România (23 august 1944-6 martie 1945), în 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României,* Bucureşti, 1995, p. 298; 23 August 1944. Documente 1944-1945,

Mihai Antonescu

În august 1944 situaţia de pe front se agravase şi mai mult. În urma ocupării părţii de est a României de către sovietici, autorităţile române s-au văzut silite să urgenteze încheierea unui armistiţiu. În ziua de 23 august 1944, Ion Antonescu a fost chemat la Palat, unde regele Mihai i-a cerut să semneze armistiţiul. Refuzând, mareşalul a fost arestat, împreună cu vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Mihai Antonescu. În seara aceleiaşi zile, regele Mihai a dat citire unei proclamaţii radiodifuzate[43], prin care aducea mai dramatice pentru poporul român, în care, prin forţa Armatei Roşii şi cu concursul comuniştilor, s-a instaurat un regim politic, economic şi cultural care a aservit România marelui imperiu de la Răsărit.

Din punct de vedere al operaţiunilor militare, imediat după proclamaţia regelui din seara zilei de 23 august 1944, armata română s-a alăturat trupelor sovietice în războiul antihitlerist. Astfel, în cursul lunilor septembrie şi octombrie, românii în executiv au intrat şi reprezentanţi ai Partidului Comunist. Sănătescu a acţionat în vederea creării condiţiilor optime de participare activă a României la războiul antihitlerist şi de îndeplinire a clauzelor Convenţiei de armistiţiu. În acelaşi timp, printre cele mai importante obiective ale premierului s-au numărat reglementarea statutului juridic internaţional al României în situaţia nou-creată şi eliberarea teritoriului transilvănean ocupat de

Generalul Constantin Sănătescu

prin care se definitiva statutul juridic internaţional al României până la semnarea tratatului de pace. În cuprinsul convenţiei erau prevăzute clauze de ordin militar, politic, economic, financiar, administrativ şi teritorial.

În ansamblu, din analiza textului convenţiei se putea observa că România nu era tratată ca o ţară care ieşise din războiul antisovietic prin voinţa sa proprie, fără niciun sprijin din afară şi care se alăturase fără rezerve

Regele Mihai şi Regina Ana

43. *România, marele sacrificat al celui de-al II-lea război mondial. Documente,* coord. M. R. Mocanu, I, Bucureşti, 1994, p. 249-250 (în continuare: România, marele sacrificat)
44. C. Sănătescu *Jurnal,* Bucureşti, 1993.
45. *România, marele sacrificat,*

Pe lângă comisariat s-a constituit şi un comitet cu rol consultativ, căruia îi revenea responsabilitatea de a sprijini luarea deciziilor în problemele importante care priveau administraţia părţii de nord a Transilvaniei[46].
În acel moment, statutul Transilvaniei părea rezolvat

Regele Mihai de Hohenzollern

Generalul Nicolae Rădescu

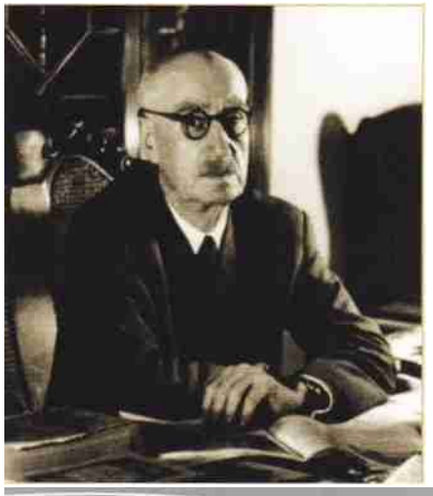

exercite autoritatea. Aşa se face că, deşi eliberarea Transilvaniei se realizase în mare parte prin forţe proprii, fiind încheiată la data de 25 octombrie 1944, unităţile româneşti continuându-şi ofensiva dincolo de hotare, refuzul sovietic de a acorda României suveranitatea efectivă asupra acestei provincii a devenit foarte clar. De fapt, încă din momentul semnării armistiţiului s-a putut observa că, în ceea ce priveşte soluţia adoptată privind Transilvania de Nord, în recunoaşterea dreptului României asupra acestei provincii, în formularea convenţiei referitoare la Transilvania apăruse o nuanţă care lăsa loc unor incertitudini. Conform articolului 19 al Convenţiei de armistiţiu, guvernele aliate socoteau hotărârea Dictatului de la Viena cu privire la Transilvania ca fiind nulă şi neavenită şi erau de acord ca Transilvania

Iosif Stalin (Djugaşvili)

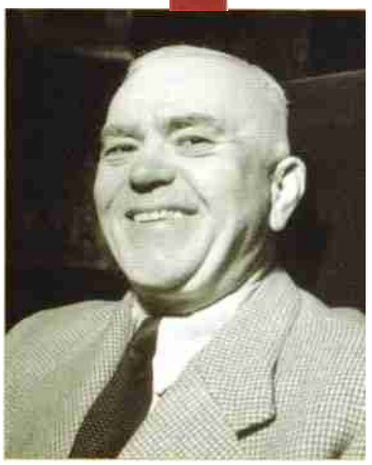

Petru Groza

acestui plan, cu toate că, în noul cabinet, comuniştii au primit un număr sporit de portofolii.
Din acel moment, Transilvania a devenit cu adevărat un mijloc de şantaj, devenind clar că revenirea ei la România era posibilă numai în condiţiile în care regele ar accepta constituirea unui guvern comunist.
Astfel că, din aşa-zise raţiuni de securitate şi pentru a stopa o serie de incidente interetnice, în noiembrie 1944 Stalin a instaurat în nordul Transilvaniei administraţia militară sovietică[47].
În lunile care au urmat, până la 6 martie 1945, cei doi premieri

lor externe au solicitat instalarea administraţiei româneşti în Transilvania de Nord. Stalin a răspuns în chiar ziua următoare, transmiţând consimţământul guvernului sovietic privind instalarea administraţiei româneşti; nu însă în virtutea dreptului suveran al României asupra acestui teritoriu, ci ca o recompensă oferită guvernului Groza[49]. Că întreaga acţiune a fost, de fapt, o formă de şantaj politic reiese şi din faptul că

46. *M. Sălăgean, Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 -*
47. Ibidem, p. 71-146
48. D. C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu,* Bucureşti, 1996
49. *I. Scurtu, coord., România, viaţa politică în documente, 1945,* Bucureşti, 1994, p. 197

7 Instaurarea regimului comunist în România

Despre o preluare imediată a puterii de către Partidul Comunist, în urma evenimentelor de la 23 august, nu putea fi încă

Trupe sovietice pe străzile Bucureştiului

Andrei Vişinski

În primul rând, era vorba de chiar lipsa lor de forţă electorală. În zilele acelea nu se putea ascunde faptul că lovitura de stat fusese realizată de către rege. Pe de altă parte, PCR nu avea „experienţă revoluţionară". În al treilea rând, Armata Roşie avea nevoie de o stabilitate a liniilor de comunicaţie cu frontul central-european[50]. Totodată, spre deosebire de partidele comuniste din alte ţări din Europa de Răsărit (Iugoslavia, de exemplu), comuniştii

Lucreţiu Pătrăşcanu

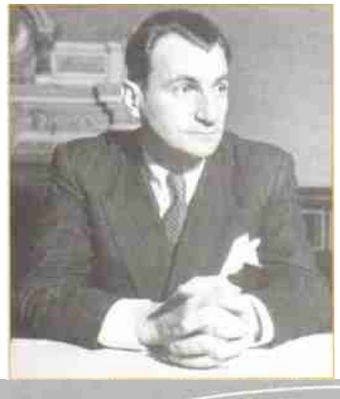

PCR-ul în negocierile ce au premers actul de la 23 august[51].

În cadrul acestui partid se confruntau trei grupări: cea de la Bucureşti, în frunte cu Pătrăşcanu; cei ieşiţi din închisoare, în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi cei veniţi de la Moscova, ai căror lideri erau Ana Pauker şi Vasile Luca.

Pentru a-şi consolida rândurile, conducerea PCR a adoptat, sub tutela Moscovei, o tactică care a devenit bine cunoscută: a folosit grupări oficiale, ca de pildă Frontul Plugarilor, pentru a recruta noi membri. Ana Pauker era aceea care purta, în mare măsură, răspunderea deschiderii porţilor partidului pentru oricine dorea să se

Sub presiunea acestuia, regele a acceptat schimbarea celui de-al doilea guvern Sănătescu, reuşind însă, în defavoarea sovieticilor, să evite instaurarea unui executiv comunist. La 2 decembrie 1944, Mihai I a reuşit să formeze un nou guvern, condus de generalul Nicolae Rădescu, care s-a dovedit a fi un apărător al democraţiei constituţionale mult mai decis decât predecesorul său[53].

Perioada dintre 2 decembrie 1944 şi 9 martie 1945 a fost una dramatică; campaniile agitaţionale s-au intensificat, presa şi radioul au trecut, treptat, a arătat că Ana Pauker şi Vasile Luca, precum şi ceilalţi conducători comunişti erau manevraţi din exterior şi erau lipsiţi de ataşament faţă de ţară. La 25 februarie a avut loc o sângeroasă manifestaţie organizată de comunişti atât la Bucureşti, cât şi în alte oraşe

50. *I. Porter, Operaţiunea „Autonomous", În România pe vreme de război, trad., Bucureşti, 1991, p. 300 (în*
51. *V. Tismăneanu, Condamnaţi la fericire. Experimentul comunist în România, Sibiu-Braşov, 1991, p. 6.*
52. *Porter, Operaţiunea „Autonomous", p. 290-300.*
53. V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, ed. a II-a, Bucureşti, 1990, p. 180-182.
54. *M. Mourin, Histoires des nations européennes, III, Depuis la deuxième guerre mondiale (1945-1962), Paris, 1963, p. 402.*

Nicolae Rădescu

Gheorghe Gheorghiu-Dej

Ana Pauker

Regele a încercat să formeze un guvern condus de prinţul Barbu Ştirbei, dar, sub presiune sovietică, la 6 martie, el a fost nevoit să accepte formarea unui cabinet dominat de comunişti, prezidat de dr. Petru Groza, liderul Frontului Plugarilor. Pentru a-şi asigura o minimă popularitate, guvernul Groza a adoptat o serie de decrete şi a iniţiat unele reforme populare, al căror efect a fost însă de scurtă durată. În acelaşi timp, a fost acceptată prezenţa unor reprezentanţi ai partidelor necomuniste în guvern, necesară pentru a se obţine recunoaşterea cabinetului de către occidentali şi pentru a apăra faţada unui regim democratic. După decembrie rezultatele alegerilor, fapt care a stârnit protestele partidelor democratice.

În paralel cu acţiunile de consolidare a puterii pe plan intern, guvernul de la Bucureşti a acordat o mare atenţie pregătirii conferinţei de pace care urma să aibă loc. Delegaţia română, condusă de liberalul Gheorghe Tătărescu, a ajuns la Paris în 29 iulie 1946 şi, în discuţiile purtate, a susţinut necesitatea recunoaşterii cobeligeranţei României şi a anulării prevederilor Dictatului de la Viena din august 1940. De asemenea, au fost abordate probleme economice şi politice. În urma tratatului semnat la 10 februarie 1947[55], României i-a fost recunoscut dreptul asupra şi la pedepsirea criminalilor de război. Această prevedere le-a permis comuniştilor să comită numeroase abuzuri şi, bucurându-se de sprijin sovietic, să lanseze împotriva opoziţiei o campanie de o duritate fără precedent. S-a urmărit exterminarea fizică atât a adversarilor politici, cât şi a tuturor celor care se afirmaseră în timpul regimurilor anterioare (politicieni, intelectuali, funcţionari etc.). În 30 iulie 1947, printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri, a fost dizolvat Partidul Naţional Ţărănesc, cel mai popular partid al vremii. În toamna aceluiaşi an, conducătorii acestuia, în frunte cu Iuliu Maniu, au fost judecaţi şi condamnaţi de o instanţă

După eliminarea fizică a celor mai importanţi opozanţi politici, un singur om mai rămăsese în calea preluării totale a controlului de către comunişti: regele Mihai. Comuniştii români menţinuseră instituţia monarhiei din motive strategice, având în vedere atât sensurile sale simbolice şi tradiţia pe care o acumulase, cât şi popularitatea de care se bucura tânărul suveran. Înlăturarea lui Gheorghe Tătărescu din guvern a accentuat şi mai mult tensiunile dintre cabinet şi rege, a cărui putere devenise una iluzorie. În noiembrie 1947, Mihai a plecat la Londra pentru a asista la căsătoria viitoarei regine Elisabeta a II-a a Marii Britanii. În capitala britanică, el a luat legătura cu cele mai importante

55. *România, viaţa politică în documente,* 1947, coord. I. Scurtu, Bucureşti, 1994,
56. M. Micu, *Dosar Ana Pauker*, Bucureşti, 1991,p. 112-113
57. *N. Baciu, Agonia României 1944-1948. Dosarele secrete acuză, Cluj-Napoca, 1990, p. 256*
58. *România, viaţa politică în documente, 1947, p. 308-311*

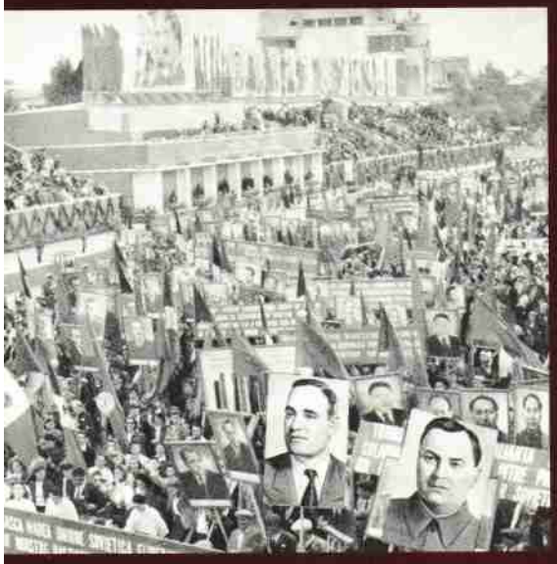

CosminPo

Regimul comunist din România

1 Un comunism specific?

Puţine dintre doctrinele politice care au făcut carieră in România au izvorât din problemele specifice

Drapelul PCR

Obsedaţi de modele, vestice sau răsăritene, românii au căutat să pară în ochii celorlalţi convinşi de justeţea căilor alese, dezvoltând o veritabilă cultură a supravieţuirii politice prin adaptare. Atitudinea lor faţă de comunism - doctrină nouă pentru România, de o violenţă nespecifică mediului politic local — nu a făcut excepţie de la regulă. Propagat prin discurs ca o ruptură totală cu trecutul au ţinut de un blocaj intelectual ce s-a dovedit specific Partidului Comunist de aici.

De altfel, pe lângă preluarea puterii şi controlului asupra vechiului aparat administrativ şi poliţienesc, în acea perioadă comuniştii români nu dădeau semne că au o strategie politică matură, mulţumindu-se să exercite puterea, dăruită cu generozitate de sovietici.

Ca şi predecesorii săi interbelici

Interogatoriu NKVD-ist

Sectorului Informaţiei Internaţionale al CC al PCS(b) sau în cadrul diferitelor direcţii ale Armatei Roşii şi ale NKVD-ului.

Obsedaţi de supravieţuirea politică, mai ales într-un sistem în care aceasta era cheia succesului, comuniştii de aici s-au dovedit şi ei consecvenţi în tradiţionala incapacitate românească de a-şi asuma un sistem de alianţe. De-a lungul perioadei 1948-1989, PCR a alternat intervalele de satelitizare perfectă cu cele de distanţare făţişă faţă de Moscova, fără ca ţara să fie acceptată cu adevărat de niciunul dintre grupurile de puteri între care a pendulat. Mai puţin din

mului românesc de la începutul guvernării comuniste până în 1989. De ce a rămas comunismul românesc atât de ataşat valorilor stalinismului? De ce nu a căutat niciodată să ajusteze socialismul de pe poziţii democratice? Disident după 1956 în politica externă, dar extrem de atent să nu provoace dezechilibre interne, PCR s-a păstrat în limitele unei ortodoxii stricte, făcând inutilă şi contraproductivă orice intervenţie sovietică în forţă. După moartea lui Stalin şi eşecul încercării sovieticilor de a-şi subordona regimul comunist iugoslav, din 1953 până în 1956, confrun-

Sigla NKVD-ului

Stema URSS

destul de solizi, totul se putea negocia pe canalele tradiţionale. Românii au învăţat bine lecţia şi au luat de fiecare dată examenele majore ale sistemului, acţionând aşa cum se aştepta de la ei.

În acest mod, orice periodizare a regimului comunist din România care ar avea drept criteriu fundamental de analiză schimbările survenite în natura modului în care a fost exercitată puterea este aproape imposibilă. Contrar schimbării tonalităţii mesajului politic de consum extern, regimul românesc are o coerenţă remarcabilă în ceea ce priveşte conceptele şi mijloacele politice cu care a operat până în 1989. Dacă, după

Că ne referim la autorii români sau la cei străini, criteriile fundamentale de raportare sunt dinamica internă a grupurilor de putere şi politica externă a regimului. Judecat din ambele puncte de vedere, regimul comunist românesc a dovedit o mobilitate considerabilă. Putem însă afirma că acesta nu a ieşit din tiparele de acţiune stabilite câţiva ani mai devreme de regimul iugoslav şi de cel din China, imediat după moartea lui Stalin.

Lupta pentru putere, factorul primordial în orice guvernare comunistă, permite delimitarea a patru etape. Fiecăreia îi corespund schimbări majore în

drept victorie a „grupului naţionalˮ, înlăturarea Anei Pauker, a lui Teohari Georgescu şi a lui Vasile Luca a fost mai degrabă victoria stalinismului dur, în condiţiile în care, fără climatul creat de campania „anticosmopolităˮ din URSS, excluderea celor trei din structurile de putere nu ar fi fost posibilă.

A doua etapă, consolidarea grupului „internˮ, s-a desfăşurat între 1952 şi 1965, mai precis între 2 iunie 1952, când Gheorghiu-Dej a devenit preşedintele Consiliului de Miniştri, şi emiterea „Declaraţiei cu privire la poziţia PMR în problemele mişcării comuniste şi

Gheorghe Gheorghiu-Dej

care îi ataca, la rândul lui, pe sovietici de pe poziţii staliniste.

Având în vedere scopul limitat al schimbărilor de accente, şi anume păstrarea şi întărirea puterii grupului din jurul lui Gheorghiu-Dej, modificările care au avut loc în

Nikita Hruşciov

să se impună în anul 1958 drept cel mai rigid regim din Europa Răsăriteană.

Căderea în desuetudine a instituţiilor de pură sorginte sovietică, retragerea trupelor sovietice din România, torpilarea planurilor CAER şi „Declaraţia de independenţăˮ au fost momentele care, mai întâi, au făcut din Gheorghiu-Dej un dictator absolut, acesta construindu-şi

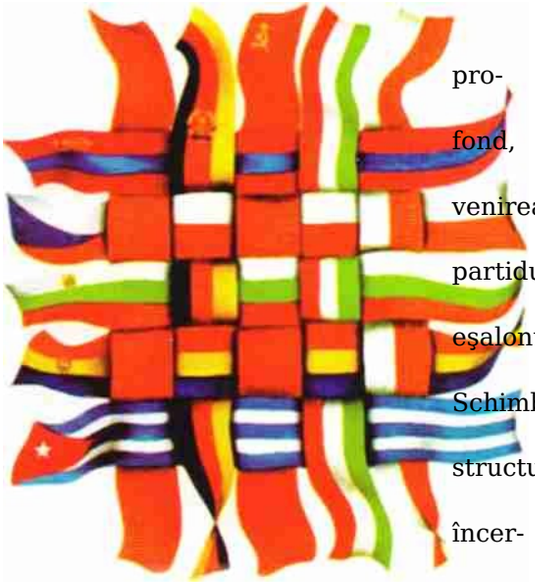

CAER, reprezentare simbolică

Palida liberalizare începută în 1961, care a culminat cu amnistia din 1963 şi cu eliberările masive din închisori din 1964, nu a afectat mecanismele esenţiale ale terorii, ci doar le-a redus intensitatea funcţională. În caz de necesitate, partidul şi statul aveau la dispoziţie întreg ansamblul de instituţii, legi şi reguli de funcţionare care ar fi permis reluarea ofensivei împotriva societăţii atunci când necesităţile momentului ar fi cerut-o.

A treia perioadă din istoria României sub comunism are baze de putere proprii. Poate fi, în fond, asimilată cu venirea la conducerea partidului a liderilor din eşalonul al doilea. Schimbările petrecute în structura de conducere şi încercările de a găsi puncte de consens cu societatea nu au modificat rolul partidului în societate, ci l-au făcut doar mai sensibil la comandamentele liderului. Relativa liberalizare civilă şi culturală, cu excepţia decretului prin care se interzicea reţinerea unei persoane fără acuzaţie mai mult de 24 de ore, s-a bazat pe cuvântările liderului şi pe materialele din oficioasele de partid, fără a lua forma unor regulamente de funcţionare sau legi care să dea o autonomie reală societăţii şi mediului cultural în raport cu partidul. tipic stalinistă, prin chemarea la ordine a celor de pe „frontul culturii”, urmând apoi reactivarea vechilor prevederi ale Codului penal, aşa cum erau obligaţia de a raporta discuţiile cu străinii şi obligaţia de a înregistra maşinile de scris la Miliţie, prevederi care, fără să fi fost niciodată abrogate, au

Nicolae Ceauşescu

în care s-a petrecut o sinteză simbolică între comunism şi paternalismul regal românesc, adaptat şi el canoanelor comuniste. Pe lângă valoarea simbolică, înfiinţarea funcţiei de în aceeaşi măsură, la tradiţia românească şi la precedentele create de comunism pentru a elabora soluţii la provocările cu care se confrunta regimul, fie ele externe sau interne. Perioada scursă între 1974 şi 1989, din punctul de vedere al structurilor de conducere, poate fi asimilată cu o relativă stagnare. Schimbarea fundamentală a fost creşterea rolului soţiei dictatorului în viaţa politică. Rotaţia cadrelor, echivalentul nonviolent al epurărilor din perioadele iniţiale ale comunismului, s-a petrecut mai ales pe orizontală şi a avut mai curând un rol profilactic. Liderul nu s-a confruntat cu nicio opoziţie organizată la nivelul partidului. Pe măsura scăderii rolului internaţional al României şi a consumării efectelor benefice ale politicii macroeconomice din perioada precedentă, tendinţele conservatoare din

Lupta pentru încredere: 1948-1952

2

Anul 1947 este unul de turnură pentru relaţiile dintre Răsărit şi Apus şi o piatră de hotar în relaţiile

Liderul comunist Ştefan Foriş

Emil Bodnăraş

Până atunci, deşi sovieticii făcuseră eforturi masive şi reuşiseră să aducă la putere, cu excepţia Cehoslovaciei şi Ungariei, partidele comuniste locale, chiar dacă se conştientiza că Moscova urma să aibă o influentă hotărâtoare în zonă, nimic nu anunţa transformarea rapidă a acestor ţări în replici la scară mică ale Uniunii Sovietice. Fără a enunţa, în mod public, fundamentarea unui nou sistem politic de natură să

influenţa lor covârşitoare în Europa Răsăriteană, înfiinţând Biroul Informativ al Partidelor Comuniste*. Asemeni celorlalte ţări, cazul României se pretează unei interpretări „ortodoxe" a evenimentelor care au dus la instalarea monopolului Partidului Comunist. „Decuparea de către Stalin a Europei Răsăritene şi refuzul său de a slăbi controlul sovietic asupra acesteia au

comuniştilor ce petrecuseră anii războiului fie în închisori, fie în clandestinitate.

Născut în 1908 într-un sat din Moldova, provenit dintr-o familie proletară, Dej respecta profilul ideal al comunistului. Intrat în partid încă de la formarea sa, Dej s-a făcut remarcat de către autorităţi prin agitaţie socialistă

să se elibereze de abia după înlăturarea lui Antonescu, în vara anului 1944.

Intervalul 1933-1944, petrecut în închisoare, i-a dat posibilitatea să se concentreze asupra organizării interne a mişcării comuniste, reuşind să devină liderul informal al partidului încarcerat şi chiar să organizeze în 1944, împreună cu Emil Bodnăraş, înlăturarea şi asasinarea secretarului general al PCR, Ştefan Foriş. Necunoscut la Moscova, circumspectă

Ana Pauker

*. În septembrie 1947, într-o localitate de lângă Varşovia, a avut loc consfătuirea partidelor comuniste din Europa Răsăriteană, URSS, Franţa şi Italia. Scopul consfătuirii a fost acela de a forma un organism de „coordonare informaţională" a tuturor partidelor comuniste. Formarea unei instituţii cu rol coordonator a fost accelerată de lansarea „planului Marshall", iniţiativă ce a fost percepută de sovietici ca o încercare de ameninţare a sferei de influenţă conturate la terminarea războiului. Un alt motiv a fost tendinţa crescândă a Iugoslaviei, Bulgariei şi Cehoslovaciei de a acţiona după scenarii naţionale, fără o consultare prealabilă cu Moscova. La conferinţa de constituire, reprezentantul sovieticilor, A. Jdanov, a lansat teoria împărţirii lumii în cele două „lagăre", „democratic" şi „imperialist", despărţite de diferende ireductibile.

1. M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 489-490

cu militantul comunist Marcel Pauker, a intrat în Partidul Socialist încă din 1915, remarcându-se în 1917—1918 prin implicarea în organizarea unor greve muncitoreşti. În 1922 a fost aleasă în Comitetul Central al PCR. Arestată în 1925,

Manifestaţie a tineretului Partidului National

tarii PCR. La scurt timp, a fost din nou arestată şi condamnată la 10 ani de detenţie. În 1940, între România şi URSS a avut loc un schimb de prizonieri, Ana Pauker fiind predată autorităţilor sovietice în schimbul unui român basarabean deţinut în Uniunea Sovietică.

Înzestrată cu un intelect superior şi cu un simţ al supravieţuirii

rol demoralizarea şi reeducarea forţelor combatante inamice.

În această calitate, Pauker a participat intens la înfiinţarea diviziilor prosovietice formate din prizonieri de război români, trupele care vor constitui nucleul armatei române comuniste

Peste tot, Stalin potenţa lupta pentru putere având drept scop controlul eficient al partidelor şi preîntâmpinarea oricăror erezii ideologice. În România efectul a fost cel scontat. Lupta pentru încrederea Moscovei, dată între grupul comuniştilor veniţi de acolo, Ana Pauker şi Vasile Luca, la care se raliase şi un „intern”, Teohari

La 4 februarie 1948 s-a semnat Tratatul de prietenie, colaborare şi ajutor reciproc între România şi URSS. O etapă în eforturile sovieticilor de a crea un sistem radial de securitate care să lege statele Europei Răsăritene de Uniunea Sovietică, tratatul avea şi o certă valoare de semnal politic, fiind primul din seria de tratate ce aveau să fie semnate între ţările zonei şi URSS.

Bazat pe ideea apărării comune împotriva Germaniei sau a oricărei alte puteri asociate cu Germania, „fie direct, fie în orice alt mod”, tratatul se dorea un răspuns la iniţiativele occidentale de structurare a unei

Teohari Georgescu

care răspunsese la vremea sa Ana Pauker, PCR număra acum 1.060.0 de membri, aproximativ 250.000 provenind din rândurile PSD. Numărul impresionant de membri nu certifica însă popularitatea la care ajunseseră comuniştii şi nici apetenţa generală a românilor pentru reforme de extremă stângă.

Evident şi pentru cel mai

Petru Groza şi Gheorghe Gheorghiu-Dej

Tinerii muncitori necalificaţi, foştii legionari, soldaţii din trupele prosovietice româneşti, personalul administrativ care lucra pentru Armata Roşie, foştii socialişti şi birocraţia din instituţiile controlate de comunişti au constituit valurile succesive de noi membri de partid. A fost satisfăcută astfel necesitatea stringentă ca PCR să devină un partid de masă.

În aceste condiţii, lipsiţi atât de tradiţia revoluţionar-romantică, cât şi de aceea a luptelor politice publice, aşa cum aveau partidele comuniste cu stagii vechi de activitate clandestină în Bulgaria şi Iugoslavia, sau parlamentară, precum cel din Cehoslovacia, PCR avea încă de la începutul guvernării sale un profil socio-ideologic viciat.

Populat de oportunişti, carierişti şi marginali incompetenţi, cu foarte putini adepţi sinceri litate de bunăvoinţa grupului condus de Pauker, care deţinea majoritatea în Secretariat, putând oricând să blocheze iniţiativele secretarului general şi chiar să-l înlăture.

Au fost introduse criterii stricte pentru intrarea în partid; nu erau admişi „membrii claselor exploatatoare”. Pe lângă acestea, s-a adoptat formula sovietică a stagiului de candidat la membru de partid.

Lucrurile nu s-au oprit însă aici. Rezoluţia CC al PMR din noiembrie 1948 dădea semnalul unei campanii generalizate de epurări, menite să disciplineze ideologic partidul şi să-i dea o structură complexă

Coperta revistei *Time* cu imaginea Anei Pauker

femei, tineret, ţărani, muncitori, sindicate şi industrie. Partidul se pregătea pentru un amplu program de reformă.

Prin rapiditatea şi coerenţa sa, reforma comunistă a societăţii din anul 1948 a rămas neega-

namentală: PNL (Petru Bejan) şi Partidul Ţărănesc-Democrat (dr. Nicolae Lupu).

Pentru a marca venirea la putere a primului guvern comunist, la 6 martie 1948 a fost publicată Constituţia Republicii Populare Române

Iosif Chişinevschi, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej

La 25 februarie 1948, Adunarea Deputaţilor, aleasă la 19 noiembrie 1946, s-a autodizolvat, în vederea organizării de noi alegeri pentru Marea Adunare Naţională (MAN), cu caracter de constituantă. Alegerile, desfăşurate în ziua de 28

şi prin consiliile populare.

Marea Adunare Naţională era „organul suprem al autorităţii de stat”, emitea legi, declara război şi încheia pace. Prezidiul şi Consiliul de Miniştri erau responsabile numai în faţa MAN.

Deşi se recunoştea

Stema Republicii Populare Române la 1948

căruia „scopurile urmărite să nu contravină ordinii democratice stabilite prin Constituţie”. În general, noua Constituţie românească era copiată după „Constituţia stalinistă” din 1936, specificând că România se afla în stadiul de tranziţie de la capitalism la socialism.

Prima decizie majoră a Marii Adunări Naţionale a fost naţionalizarea industriei, transportului, asigurărilor şi sistemului bancar, la 11 iunie 1948. Având drept scop lipsirea opoziţiei politice de sprijin economic, dar mai ales concentrarea resurselor economice în mâinile PMR, naţionalizarea fusese pregătită din vreme. Încă de

Legea din iunie 1948 a afectat 1.060 de întreprinderi până în 1950, adică 90% din totalul producţiei industriale. Deşi se prevedea compensarea proprietarilor şi acţionarilor prin emiterea de obligaţiuni, guvernul nu şi-a respectat angajamentul. Naţionalizarea nu a afectat numeroasele sovromuri, în care sovieticii deţineau 50%. Societăţi mixte, sovromurile erau, în realitate, canale de exploatare economică a ţării, beneficiind de privilegiul extrateritorialităţii şi de o serie de derogări fiscale. Pe termen scurt, măsura a creat haos datorită lipsei personalului de conducere competent. Ca urmare a dezorganizării şi deficitului de personal profesionist şi „sigur” din punct de vedere politic, planificarea economiei a survenit mai târziu. De abia în aprilie 1950, după un plan experimental de

întocmai cum se procedase în URSS după reforma jdanovistă. Reforma radicală a instituţiilor de învăţământ a însemnat şi epurarea drastică a corpului profesoral, mai ales a celui universitar. Începând cu anul 1948, sute de intelectuali, mai cu seamă specialişti ai ştiinţelor umaniste, au fost

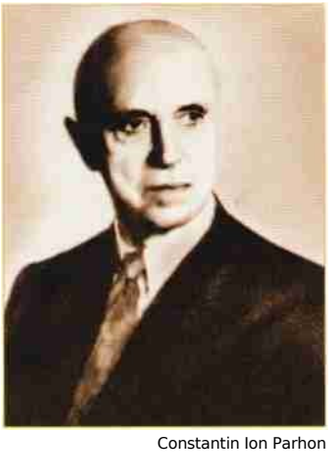
Constantin Ion Parhon

Traian Săvulescu

ca oficială. La 9 iunie 1948 a apărut decretul prezidenţial care stipula că Academia Română „se transformă într-o instituţie de stat” şi că „îşi va desfăşura activitatea potrivit cu nevoile de întărire şi de dezvoltare a Republicii Populare

funcţia de secretar general al Academiei RPR. O lună mai târziu, printr-o serie de legi şi decrete, Academia RPR a fost pusă sub autoritatea Consiliului de Miniştri, având-l ca preşedinte pe acelaşi Traian Săvulescu. Academia a devenit vitrina de lux a sectorului de propagandă al PCR. În paralel, statul a iniţiat o

tora de respectarea Constituţiei şi de acceptarea fără rezerve a „orânduirii de stat”. Cultele erau obligate să depună la minister un statut, în baza căruia urmau să-şi desfăşoare activitatea, statul luând asupra sa obligativitatea de a

de resursele alocate de către stat, dar şi fără o tradiţie a conflictului cu statul, s-a înregimentat mai uşor în politica oficială.

Partidul a căpătat o importanţă covârşitoare în alegerea patriarhului, a Sfântului Sinod şi a Consiliului Naţional al Bisericii.

La 24 mai 1948, în locul anticomunistului Nicodim a fost ales patriarh o mai veche cunoştinţă a lui Dej, Justinian Marina.

Preot de ţară anonim, se făcuse remarcat prin ajutorul dat lui Dej în august 1944, atunci când l-a adăpostit pe acesta în faţă de statul ateu. Odată cu declanşarea represiunilor, aceştia s-au dovedit „clienţi” fideli ai închisorilor şi lagărelor, spre deosebire de ierarhii BOR, oricând gata să servească interesele partidului-stat.

Biserica Romano-Catolică, a cărei relaţie cu statul era reglată de Concordatul încheiat cu Vaticanul la 10 mai 1927, s-a dovedit imposibil de subordonat. La 17 iulie 1948, guvernul a denunţat unilateral Concordatul cu Vaticanul, denunţarea fiind urmată de o serie de arestări ale ierarhilor şi preoţilor de afirmare drastic reduse, ea a continuat să funcţioneze, fiind tolerată de autorităţi.

Nu la fel au stat lucrurile cu Biserica Greco-Catolică.

Formată în 1697-1701, printr-un act politic care viza divizarea religioasă a comunităţii româneşti din Transilvania, Biserica Greco-Catolică a avut pentru dezvoltarea românilor de aici un efect invers celui scontat de către iniţiatorii săi. În scurt timp, ea a devenit purtătoarea de cuvânt a aspiraţiilor românilor transilvăneni, oferindu-le acestora accesul la educaţia

Stema Republicii Populare Române în 1948-1952

revenirea la ortodoxie a catolicilor de rit grec. La 1 octombrie 1948, la Cluj, a fost convocat un congres ce urma să marcheze reîntoarcerea la ortodoxie a fiilor rătăcitori. În urma acestuia, 38 de delegaţi şi 423 de preoţi au semnat pentru întoarcerea la ortodoxie, vizându-se o reacţie violentă a ierarhiei greco-catolice ce ar fi justificat represiunea. Scenariul a fost respectat întocmai. Ierarhia greco-catolică i-a excomunicat pe participanţii la congres, iar statul a reacţionat prin arestarea unui important număr de preoţi şi ierarhi greco-catolici. La

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române,

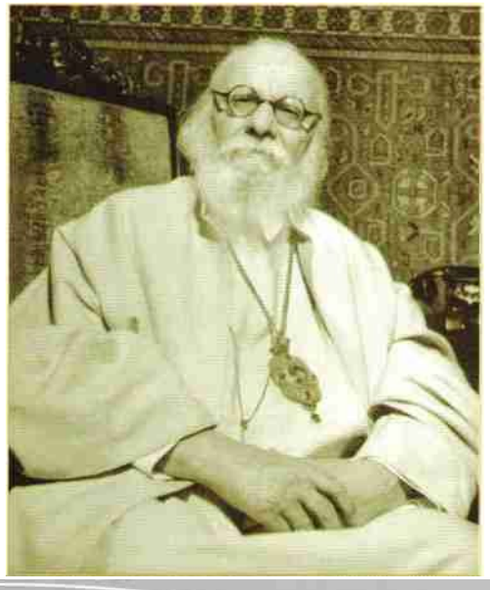

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române,

ua proprie de învăţământ, cu excepţia celor intrate în proprietatea BOR, au fost confiscate de către stat. Ca şi mişcarea muncitorească, printr-o preluare în forţă, Biserica Ortodoxă Română înceta să mai fie divizată.

Plenara CC al PMR din 3-5 martie 1949 a hotărât „transformarea socialistă a agriculturii", ceea ce însemna colectivizarea ei. Politica iniţială de colectivizare prevedea o socializare treptată a pământului. Ca şi în Uniunea Sovietică, scopurile iniţiale formale erau îngrădirea chiaburimii şi interzicerea dreptului ei de a intra în colective. Către sfârşitul anului existau 56 de gospodării colective, dar numărul lor creştea încet şi ţăranii nu arătau entuziasm în a se înscrie, fapt ce făcea ca apelul la violenţă să fie inevitabil. La scurt timp după declanşarea colectivizării, aproximativ 80.000 de ţărani au fost aruncaţi în

afectate şi mai puţin dispuse să accepte noile realităţi au fost categoriile cu un spirit de corp pregnant, aşa cum erau ofiţerii,

Reformele iniţiate de comunişti în anul 1948 au atras după sine o recrudescenţă a mişcării de partizani, care, practic, se

Arme capturate de Securitate

Organizaţi în grupuri mici, între 5 şi 20 de luptători, partizanii acţionau mai ales în zonele muntoase şi împădurite, acolo unde controlul exercitat de autorităţile comuniste se manifesta prin prezenţa unui primar şi cel mult a unui şef al unităţii locale de jandarmi. Lipsiţi

a lansat un manifest către ţară, în care căderea comunismului era declarată iminentă.

În regiunea Cluj, nou-creata Direcţie Generală a Securităţii Poporului (DGSP) a identificat Organizaţia de Rezistenţă a Partizanilor din Munţii Rodnei, condusă de locotenentul

rezistenţă Graiul Sângelui ieşea din tiparele consacrate ale mişcării româneşti de partizani. Apărut mai devreme decât celelalte, la sfârşitul anului 1945, potrivit unui raport al Siguranţei, acesta număra peste 2.000 de aderenţi în capitală şi peste 3.0 în provincie, în majoritatea lor ofiţeri dislocaţi sau concediaţi din armată. În mai 1946, Graiul Sângelui a lansat un manifest care creiona un program politic. Printre altele, se cerea existenţa României ca „stat naţional de sine stătător sprijinit pe elementul etnic", „respectul omului", libertatea presei, menţinerea proprietăţii private ca bază a economiei, amnistie generală pentru delicte

2. *D. Dobrincu, Rezistenţa armată anticomunistă la începutul republicii «populare», în Analele Sighet 6. Anul* 1948 - *Instituţionalizarea comunismului,* Fundaţia Academia Civică, 1998,
3. Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român,* Bucureşti,
4. Bărbulescu et al., *Istoria României,* p. 499

Canalul Dunăre-Marea Neagră, iniţiat şi oprit la ordinul Moscovei

către marii industriaşi, consideraţi drept potenţiali sprijinitori şi finanţatori ai mişcărilor de opoziţie. Scenariul principal a fost presupusa organizare de sabotaje, împletită cu activitatea de spionaj în favoarea puterilor occidentale. Dată fiind reacţia naturală a foştilor proprietari la naţionalizare, precum şi desele contacte pe care aceştia le aveau cu comunitatea occidentală de afaceri şi cu reprezentanţii străini acreditaţi la Bucureşti, dovedirea unor

industriale. Împotrivirea la sovietizarea ţării, dar şi necesitatea de a acoperi, cu costuri minime, deficitul de forţă de muncă au făcut ca în România sistemul lagărelor de muncă să prolifereze. La 25 mai 1949, Biroul Politic al CC al PCR a decis construirea canalului Dunăre-Marea Neagră. Obiectivele economice care au stat la baza acestui proiect au fost îndoielnice. Se pare că se urmărea legarea directă a Mării Negre şi a Dunării de canalul Oder-Rin, precum şi accesul direct al sovieticilor spre Iugoslavia. Înainte de toate acestea, proiectul a servit

ani ai regimului, în perioada 1945-1948, sovieticii şi PCR s-au mulţumit cu preluarea controlului asupra instituţiilor moştenite de la vechiul regim: poliţia, jandarmeria şi Serviciul Special de Informaţii (SSI). Serghei Nikonov, cetăţean sovietic şi ofiţer NKVD, a fost numit la conducerea SSI. Piotr Goncearuk, un alt cetăţean sovietic provenit din Basarabia, a fost numit la conducerea contraspionajului românesc, iar Pantelimon Bodnarenko, agent NKVD, a fost numit la conducerea Secţiunii Politice şi Administrative a PCR, sectorul care se ocupa cu

Poporului (DGSP). Noua poliţie politică a regimului comunist era organizată după modelul inaugurat de sovietici prin înfiinţarea CEKA în decembrie 1917. Orientată preponderent către interiorul ţării, aceasta era organizată după tipicul unei armate, cu o structură ofiţerească profesionistă, dispunând de întreaga gamă de armament, completată cu un corp de recruţi, selectaţi după principiile armatelor clasice. Conducerea DGSP era asigurată de trei ofiţeri sovietici, P. Bodnarenko, în calitate de director, Alexandru Nikolski (Boris Grumberg) şi Vladimir Mazuru.

Structura centrală a DGSP avea zece direcţii principale, printre care informaţii interne, contrasabotaj, contraspionaj, anchete penale şi politică, acestea fiind completate de o serie de direcţii auxiliare precum interceptarea corespondenţei, filajul

se declarau români, 15 evrei, 3 maghiari, 2 ucraineni, un ceh şi un armean.

La începutul anului 1949 au fost create Direcţia Generală a Miliţiei şi trupele de Securitate, menite să înlocuiască poliţia şi jandarmeria.

Cu o structură de stat radical reduse de a controla evoluţia grupurilor comuniste din închisori şi aproape ignorată de Moscova în perioada războ- iului, conducerea oficială a PCR a fost una formală, partidul divizându-se în centre de putere concurente. Cel mai activ dintre ele era, de

Închisoarea de la Aiud

Puşcăria Gherla

Transformat peste noapte dintr-un refugiu nesigur al marginalilor cu ambiţii politice şi al intelectualilor excentrici într-un partid de masă ce exercita un control total asupra ţării, PMR continua să semene mai degrabă cu un conglomerat de grupuscule. Slab controlat de

lând conducerea oficială a PCR, pe care a acuzat-o că a colabo- rat cu autorităţile statului. Mai mult decât atât, în martie 1944, atunci când deznodământul războiului era limpede, Dej a izbutit să-l înlăture prin forţă de la conducerea PCR pe Ştefan

a fost preluată de un trium- virat compus din Bodnăraş,

Venirea în ţară, în septembrie 1944, a foştilor funcţionari cominternişti conduşi de Ana Pauker, cu un cert mandat sovietic, a complicat şi mai mult fragila dinamică a puterii din interiorul PCR. Grupul comin- terniştilor, concentrat în jurul

acordată de sovietici, Pauker a preferat să conducă parti- dul dintr-o poziţie secundară, propunându-l pe Dej pentru funcţia de secretar general al CC al PCR în octombrie 1945. Conştientă de limitările impuse de condiţia sa, ca evreică şi femeie, Pauker şi-a asigurat o preponderenţă în Secretariatul CC al PCR, format din Dej, Vasile Luca şi Teohari Geor- gescu. Perioada 1944-1948 a însemnat pentru Dej şi gruparea sa trecerea într-un plan secund. Cu o influenţă limitată în partid şi insuficient cunoscut de Stalin

5. D. Deletant, Securitatea şi statul poliţienesc în România 1948-1989, studiu introductiv la M. Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii in documente,* Iaşi, 2002,

Socialismul nu poate fi decât „stalinist" şi sovietic

Marcat de debutul public al cam-
paniei antisemite sovietice şi de ruptura sovieto-

Lozinca zilei

Din perspectiva antisemitismu-
lui afişat de Stalin, Dej era situ-
at într-o poziţie ideală. Român,
proletar cu un stil personal
apreciat de dictatorul sovietic
şi de o docilitate exemplară,
Dej părea a fi noul lider de care
avea nevoie partidul. Conflictul
sovieto-iugoslav a complicat
însă lucrurile. Denunţat de
concurenţii săi pentru preferin-
ţa sa certă arătată comuniştilor
de origine română, Dej îi era
prezentat lui Stalin ca un adept
al „comunismului naţional”.
Preferinţa lui Dej pentru comuniştii români, de sorginte
proletară sau nu, se datora mai
puţin unui naţionalism refulat,
cât mai degrabă conştiinţei
faptului că acestora, în frunte
ală, dar cu nimic mai puţin
cinic decât partenerii săi de
condiţie modestă, Pătrăşcanu
s-a remarcat, între 1944 şi
1948, în postul de ministru al
justiţiei, de unde a organizat
epurarea aparatului de stat şi a
administraţiei după preluarea
puterii de către comunişti.
Ruptura sovieto-iugoslavă
l-a pus pe Pătrăşcanu într-o
lumină nefavorabilă. Fiind
cunoscut pentru vederile sale
naţionale şi neacceptat de
niciunul dintre
fost acuzat de către ministrul de
interne Teohari Georgescu
de „pierderea vigilenţei revoluţionare” şi căderea sub
„influenţă burgheză”. Receptat
mai degrabă ca un corp străin
în conducerea partidului şi
mai puţin ca un rival periculos
pentru grupurile concurente,
Pătrăşcanu a fost atacat viguros
de către ambele tabere. La
puţin timp după primul atac
public, acesta a fost exclus din
CC al PMR şi forţat să demi-
sioneze din postul de ministru
total asupra Partidului Comu-
nist Iugoslav, toate partidele
comuniste aflate la putere au
fost încurajate să pornească o
„vânătoare de vrăjitoare” împo-
triva comuniştilor consideraţi ca
având tendinţe naţionaliste.
La Plenara CC a Partidului
Muncitoresc Român din 10—11
iunie 1948, Lucreţiu Pătrăşcanu
a fost criticat chiar în rezoluţia
adoptată şi dat ca exemplu de
„renunţare la politica luptei de
clasă”. Era dat astfel semnalul
pentru arestarea sa şi

Liderul iugoslav Iosip Broz Tito

Władisław Gomułka

Todor Jivkov

încordate a CC al Partidului Comunist Polonez, Gomułka, secretarul general al partidului, a fost acuzat de „deviere de dreapta şi naţionalism” şi înlăturat din funcţie. Vechi conducător al rezistenţei poloneze, el intrase în conflict cu comuniştii proveniţi din conducerea alternativă creată la Moscova în timpul războiului. Spre deosebire de Dej, în cazul lui Gomułka se poate constata existenţa unui program „local” de construcţie a socialismului. Respingerea colectivizării agriculturii şi a cererilor sovietice de constituire a societăţilor mixte, aşa

În Bulgaria, după ce îşi pierduse funcţiile de secretar general al partidului şi de viceprim-ministru, T. Kostov a fost arestat, împreună cu un mare număr de conducători de partid şi de stat. Grupul a fost acuzat de „conspiraţie” cu Tito şi cu „imperialiştii”, de simpatii troţkiste înainte de război şi de trădare în favoarea Germaniei. Kostov nu a recunoscut nicio acuzaţie, şi-a reafirmat ataşamentul faţă de URSS şi a revenit asupra depoziţiilor smulse sub tortură. A fost condamnat la moarte şi spânzurat. Şi Kostov urma să fie reabilitat, postmortem, în 1955 de către noul secretar general, Todor Jivkov.

La 19 octombrie 1949, în Ungaria a fost executat, după un proces-spectacol, Lászly Rajk. Veteran al Războiului Civil din Spania, conducător al comuniştilor ilegalişti din Ungaria în timpul războiului,

Un bun prilej pentru Dej de a slăbi şi mai mult influenţa grupului Pauker a fost campania de verificări încheiată în 1950. Inventarierea dosarelor membrilor şi preschimbarea documentelor de partid erau un eufemism folosit în epocă pentru a denumi campania de epurări. Organizate după modelul sovietic, PCS(b) făcând în 1949 obiectul unei noi campanii de acest fel, epurările din perioada 1948—1950 au dus la excluderea a 192.000 de membri de partid, fiind taxate de unii autori drept o acţiune de „proletarizare” şi „românizare” a Partidului Muncitoresc Român. Preponderenţa elementului local în partid şi originea socială muncitorească erau de fapt coordonatele noii politici naţionale staliniste şi mai puţin consecinţa unei strategii politice a grupului lui Dej. Condamnând public localismul,

teau atunci foştilor legionari „ştergerea” vechilor păcate în schimbul înregimentării, mai ales în echipele de şoc destinate intimidării opoziţiei. Se contura, în urma „verificărilor”, unul dintre capetele de acuzare împotriva Anei Pauker, a cărei poziţie devenea din ce în ce mai vulnerabilă, odată cu

Dej ca lider unic al partidului.
Cursul evenimentelor din celelalte ţări părea să-i sugereze lui Dej ce este de făcut.

La 27 noiembrie 1951, în Cehoslovacia a fost arestat Rudolf Slansky, sub acuzaţia de crime împotriva siguranţei de stat şi antisovietism. Fost secretar general al partidului, refugiat la Moscova în timpul războiului, el se remarcase ca un comunist dur, adept al metodelor staliniste. În cadrul procesului care i-a fost intentat lui şi altor 13 vechi comunişti, aceştia au fost acuzaţi de „trădare, troţkism, sionism, titoism, naţionalism, spionaj şi îmburghezire”. A fost condamnat la moarte, alţi nouă acuzaţi împărtăşindu-i soarta. Cu o tentă antisemită certă şi îndeaproape pregătit de sovietici prin Mihail Suslov, delegat la Praga pentru a supraveghea instrumentarea, procesul „grupului Slansky”

Controlului de Stat, evreii Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu, responsabilii ideologici ai PMR, precum şi maghiarul Alexandru Moghioroş, membru al Biroului Politic al CC al PMR, însărcinat cu problemele agriculturii. Ca de fiecare dată, şeful consilierilor sovietici din România, Aleksandr Saharovski, a supravegheat cu atenţie pregătirea campaniei publice împotriva celor trei.

La Plenara CC al PMR din 29 februarie—1 martie 1952, Vasile Luca, unul din secretarii CC al PMR şi ministru de finanţe, a fost criticat pentru aplicarea defectuoasă a reformei monetare încheiate în luna precedentă şi chemat să

Semnarea acordului economic româno-sovietic. De la stânga la dreapta:

naţionale, Pauker şi Georgescu au fost acuzaţi de deviaţionism de dreapta, fără a fi complet îndepărtaţi din conducerea partidului.
A urmat o epurare radicală a forurilor de conducere. Biroul Politic a fost redus de la 13 la 9 membri. Şi-au făcut apariţia, în calitate de membri supleanţi ai Biroului Politic, Alexandru Drăghici şi Nicolae Ceauşescu.
Ana Pauker nu a fost realeasă în Biroul Politic, dar şi-a

CC al PCR, a fost condamnat la moarte în octombrie 1954.
Ulterior, pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viaţă, murind la scurt timp după aceea în detenţie. Spre deosebire de el, Ana Pauker nu a fost niciodată judecată.

La 2 iunie 1952, după demisia lui P. Groza, Dej a fost numit în postul de preşedinte al Consiliului de Miniştri (premier), ocupând concomitent şi funcţia de secretar general al partidului până la Conferinţa Naţională din octombrie 1954.
Devenise stăpânul unic al partidului, asemenea modelului său politic, imitat de majoritatea secretarilor generali din Europa Răsăriteană.

În toamna anului 1952 a fost

Participanţi la primul congres al Asociaţiei de prietenie cu

4 Consolidarea grupului „intern" (1952-1965)

Înlăturarea „grupului antipartinic”- denumire acordată de către propaganda de partid grupului Pauker-Luca-Georgescu - a făcut din Dej stăpânul absolut al partidului. Era recunoscut ca

Alegerile, așa cum le prezenta propaganda comunistă

Dincolo de importanţa capitală a climatului politic şi intelectual, antisemit şi războinic, din Uniunea Sovietică postbelică, favorizarea lui Dej de către Stalin a avut şi cauze structurale. În condiţiile în care liderii sovietici erau convinşi de durata scurtă a avansului sovietic în armament convenţional şi în tehnologia rachetelor, precum şi de avantajele unei economii orientate aceste ţări aliaţi viabili ai URSS în lupta finală cu „sistemul capitalist”, care părea să devină iminentă. Nenumăratele mesaje prin care Stalin cerea întărirea statelor şi armatelor socialiste şi potenţarea directă a ceea ce avea să fie Războiul din Coreea, în perioada 1945—1953, susţin afirmaţiile de mai sus. Atacarea Coreei de Sud de către trupele comuniste din nord la 25 iunie

Gheorghe Gheorghiu-Dej la ONU

Momentul morţii dictatorului a surprins sistemul socialist într-o stare de maximă încordare. Ideologic, politic, militar, economic şi social, statele comuniste, o dată cu dispariţia lui Stalin, în vidul de putere creat, s-au văzut brusc în situaţia de a face o alegere cu efecte de lungă durată. Fie să continue politica stalinistă, cu riscul izbucnirii unui război, fie să detensioneze atmosfera generală, condamnând greşelile trecutului.

Aşteptata moarte a dictatorului şi instalarea la Kremlin a alianţei temporare dintre partid, reprezentat de G

ritate evrei, reţinuţi ca urmare a învinuirilor de pregătire a unui atentat la adresa lui Stalin şi declanşarea unei anchete privitoare la circumstanţele asasinării preşedintelui Comitetului Antifascist Evreiesc, S. Mihoels, au fost semnale clare că isteria antisemită se apropia de sfârşit. Conştient de susţinerea limitată a partidului, Beria a căutat să-şi formeze o bază de susţinere mai largă, în societatea rusă şi în republicile naţionale. A urmat apoi înlăturarea conducerilor de partid din RSS Gruzină, RSS Lituaniană, RSS Bielorusă şi RSS Ucraineană, pe

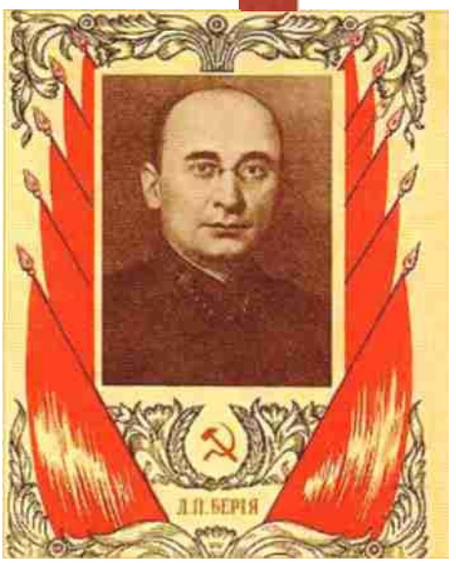

Lavrenti Beria

Situaţia din Republica Democrată Germană, teritoriu extrem de important pentru politica europeană sovietică, l-a determinat pe Beria să regândească atitudinea sovietică. Starea economică dezastruoasă în care se găseau germanii „democraţi”, represiunea sălbatică şi exodul în masă către Germania Occidentală puneau sub semnul întrebării existenţa RDG. Numai între ianuarie 1951 şi aprilie 1953, au fugit din RDG către Germania Occidentală 447.000 de oameni, dintre care 120.000 în primele luni ale anului 1953[6]. La 2 iunie 1953, cu puţin timp înainte de arestarea sa, Beria a lansat un program de reforme care viza detensionarea situaţiei politice şi îmbunătăţirea situaţiei economice din RDG. În materialul citat, Beria recomanda CC al PCG şi Guvernului RDG să abandoneze „construcţia forţată a socialismului”, sau congreselor, destalinizarea a fost iniţiată de unul dintre cei mai credincioşi „ucenici” ai defunctului dictator. Venite târziu şi chiar pe fundalul revoltei de la Plzen din Cehoslovacia, măsurile de relaxare nu au împiedicat revolta muncitorilor est-germani, începută la 17 iunie 1953.

La scurt timp după aceasta, temându-se de propria lor punere sub acuzare în chestiunea responsabilităţii crimelor lui Stalin, Malenkov şi Hruşciov au instrumentat demiterea lui Beria la sfârşitul lunii iunie, în cadrul unei şedinţe a Biroului Prezidiului CC al PCUS, şi punerea sa sub arest.

În România, după o scurtă perioadă de savurare a liniştii dictatoriale absolute, Dej s-a văzut nevoit să facă faţă unor noi presiuni. Sunt anii în care, ajutat şi de circumstanţe, Dej face dovada calităţilor unui tactician desăvârşit. Stalinist i-a stat in putere pentru a stopa apariţia unei opoziţii interne în partid. Imediat după revenirea lui Molotov, vechiul protector al Anei Pauker, în primplanul vieţii politice sovietice, aceasta a fost eliberată din închisoare, fără a fi însă reintegrată în conducerea partidului. Dej s-a dovedit sensibil la cerinţele momentului, fără a-şi pune însă în pericol autoritatea. Situaţia lui Pătrăşcanu, liderul comunist arestat încă din 1948, avea să fie cu totul alta. Închis fără ca împotriva sa să fie găsite dovezi care să-l incrimineze, Pătrăşcanu a avut neşansa de a fi receptat de Dej ca un posibil concurent, cu atât mai mult cu cât reîntoarcerea lui Gomułka în proximitatea sferelor puterii părea să-i dea dreptate liderului român. Pus în faţa unei alegeri deloc simple, aceea de a nu-i provoca pe sovietici prin respingerea explicită a pentru putere, Dej a revenit în postura de stăpân absolut al partidului. Societatea românească a fost străbătută de un nou val de represiune, de natură să înăbuşe în faşă orice încercare de manifestare a nemulţumirii. Necontestat de partid sau de „clasa muncitoare”, aşa cum se întâmplase în RDG şi în Cehoslovacia, Dej reprezenta pentru sovietici varianta cea mai convenabilă. Fără să-şi facă iluzii cu privire la simpatia de care se bucu-

6. *V. Naumov, J. Sigacev, Lavrenti Beria. 1953, Stenogramma iulskogo plenuma ŢK KPSS i drughie dokumentî, Moskva,*
7. Ibidem, p. 57-61

mai mult relaţiile cu regimul comunist din China. Policentrismul chinezesc nu era, desigur, împărtăşit în mod deschis de români. Prin anumite gesturi publice, aceştia dădeau însă de înţeles că susţin poziţia lui Mao

Mao Zedong

discursurile sale frazele acestuia despre „relaţiile de tip nou” între ţările comuniste, gândindu-se însă mai degrabă la neostalinismul autonomist al lui Mao decât la schimbările sugerate de Moscova.

Dej a căutat să sistemul de raţionalizare a consumului de alimente. La puţin timp a urmat reforma preţurilor. Măsurile sale atingeau coarda sensibilă a unei populaţii obosite şi sărace.

În paralel cu distanţarea faţă de sovietici, Dej a înţeles că este necesară găsirea unui minim consens cu societatea. În 1955, PMR a anunţat o amnistie limitată, fără ca sub incidenţa acesteia să intre foştii lideri ai partidelor istorice şi partizanii anticomunişti.

După ce, în mai 1955, URSS a semnat Tratatul de pace cu Austria, Dej a considerat că este momentul să încerce să precipite retragerea trupelor sovietice din România, lipsite de fundamentul juridic al prezenţei lor. Momentul prielnic avea să se iveaască în scurt timp.

Aflat într-o vizită la Sofia, Hruşciov a fost invitat să facă o escală la Bucureşti. Aici, Emil Bodnăraş, ministrul

venit prim-secretar al PMR, funcţie deţinută anterior de Apostol. Pentru a nu lăsa eventualei opoziţii o tribună, Dej l-a înlăturat şi pe „reformistul” moscovit Miron Constantinescu de la conducerea Comisiei de Stat a Planificării şi l-a numit pe docilul Chivu Stoica în postul de preşedinte al Consiliului de Miniştri.

După o pauză de şapte ani şi o regie minuţios orchestrată a avut loc, în decembrie 1955, Congresul al II-lea al PMR. Acesta nu a adus nicio concesie procesului de destalinizare. Dej şi susţinătorii săi au condamnat formal „greşelile comise în trecut”, dar le-au pus pe seama „grupului antipartinic”, incriminând activitatea fostului ministru de interne, Teohari Georgescu.

Partidul ajunsese la maturitate. Congresul al II-lea a consemnat ajungerea la impresionanta cifră

în eşaloanele secunde ale partidului. Concomitent, Ceauşescu a primit sarcina să gireze în CC al PMR activitatea Securităţii, armatei, internelor şi justiţiei, funcţie ce îl situa într-o situaţie privilegiată în raport cu concurentul său direct, Alexandru Drăghici. Era începutul unei cariere fulminante.

După ce la congres a anunţat un plan de industrializare masivă, PMR a făcut eforturi disperate pentru a-i determina pe sovietici să desfiinţeze sovromurile. Societăţi mixte înfiinţate la sfârşitul războiului, acestea exploatau, în principal, bogăţiile naturale ale României, fiind, în realitate, o formulă legală de spoliere a ţării. Artizanul negocierilor cu Uniunea Sovietică în această problemă, în intervalul 1955—1956, a fost Miron Constantinescu, economistul oficial al partidului. Numit în

5

„Comunismul naţional"ca rezistenţă

Congresul al XX-lea al PCUS şi „raportul secret” al lui Hruşciov din februarie 1956 l-au

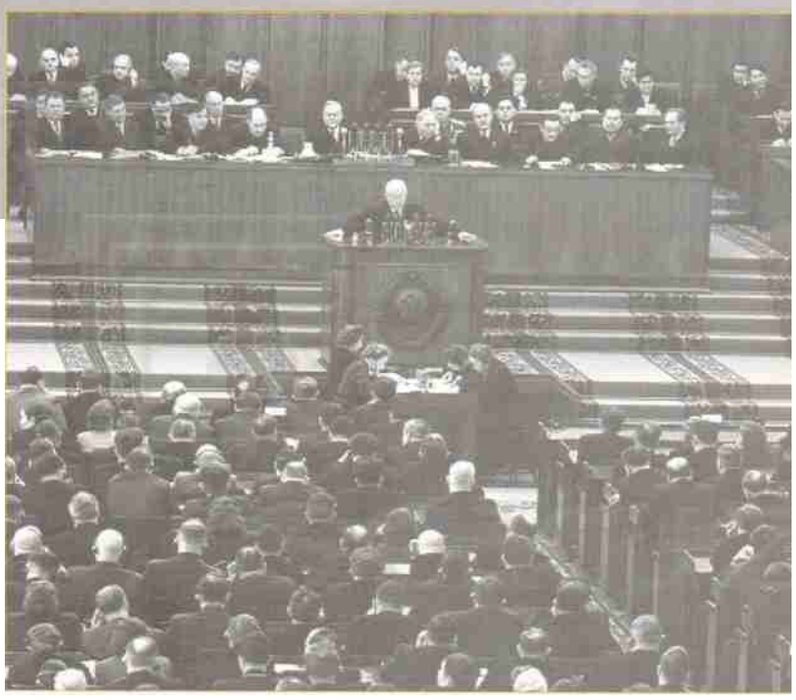

Congresul al XX-lea al PCUS, la tribună Nikita Hruşciov

Reîntors de la Moscova, acolo unde a condus o delegaţie a PMR formată din M. Constantinescu, I. Chişinevschi şi P. Borilă, Dej a convocat o Plenară a CC al PMR unde, stupoare, a lansat teoria destalinizării înainte de moartea lui Stalin. Sub lozinca „noi nu avem pe cine reabilita”, Dej a folosit prilejul pentru a ataca din nou „grupul antipar-tinic”, calificând concluziile din „raportul secret” drept irele-vante pentru situaţia din PMR. Încă o dată, vinovaţi pentru „excese” erau morţii. Instigaţi probabil de sovietici să forţeze iniţierea unei discuţii în PMR, Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au încercat un atac frontal la adresa prim-secreta-rului PMR, punând

Ca şi în cazurile precedente, Dej a luat iniţiativa din mâinile criticilor săi. În martie 1956, la câteva zile după Plenara CC, în Bucureşti a fost organizată o şedinţă restrânsă a activului superior de partid în care, după ce s-a difuzat o varian-tă prescurtată a „raportului secret”, liderul PMR a lansat oficial teoria destalinizării *avant la lettre.* Printr-o tristă coincidenţă, instrumentată în folosul propriu în cel mai pur stil balcanic. Dej a făcut

Mátyás Rákosi

Dej de a-şi prezerva puterea şi de acelea ale lui Hruşciov de a determina o schimbare de garnituri de conducere în Europa Răsăriteană, aveau să se îmbunătăţească simţitor în foarte scurt timp. Baza comună care a permis conlucrarea celor doi lideri a fost pericolul la adresa dictaturii comuniste ce avea să vină din Ungaria lui Mátyás Rákosi.

La fel ca şi în Polonia

tot parcursul anului 1956, de partea conservatorilor maghiari, privind cu neîncredere noul discurs al reformatorilor de la Budapesta. Sub influenţa manifestaţiilor de acolo, la sfârşitul lunii octombrie au avut loc la Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Timişoara manifestaţii studen-ţeşti prin care se cerea abolirea

8. Afirmaţia a fost făcută de Gh. Apostol în cursul unei discuţii particulare cu autorul, în iunie 2003

Timbru poştal dedicat congresului al XX-lea al PCUS

universitare şi ale muncitorilor din capitală nu erau îndreptate direct împotriva partidului şi a lui Dej, acesta a căutat să stopeze orice posibilă evoluţie ulterioară printr-o reacţie energică a organelor de

Pentru a preveni extinderea revoltei în România, la 30 noiembrie 1956 a fost format un comandament general condus de E. Bodnăraş, alcătuit din N. Ceauşescu, Al. Drăghici şi Leontin Sălăjan (ministrul forţelor armate). Scopul său era acela de a organiza acţiunea concertată a aparatului de represiune şi a armatei în caz de necesitate. Regiunile în care s-au înregistrat proteste de masă, precum şi cele de graniţă, Timişoara, Oradea şi Iaşi, au fost puse sub administrare militară.

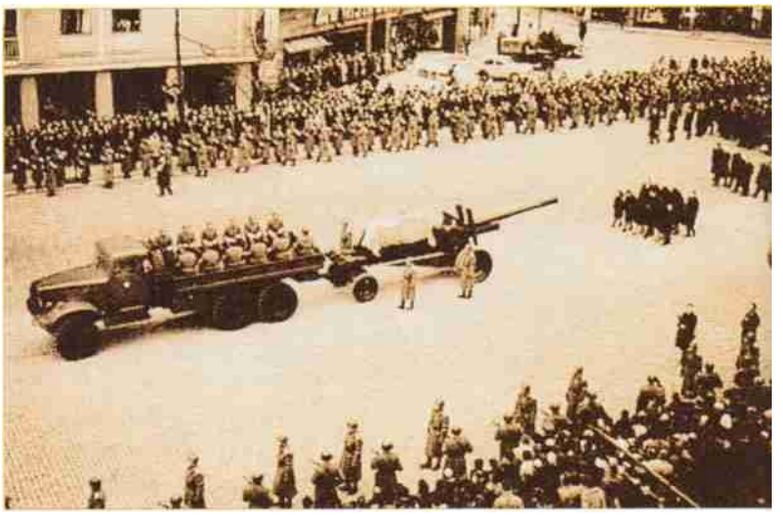

Paradă militară la Bucureşti pe vremea lui Gheorghiu-Dej

Budapesta, 1956

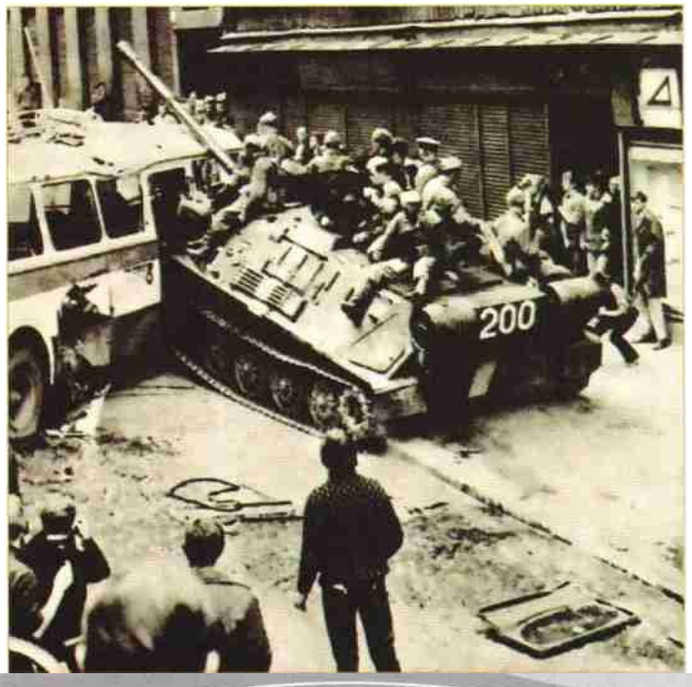

sovietice către Budapesta, stabilea baza relaţiilor între URSS şi celelalte ţări socialiste, trasând totodată limitele oricărei liberalizări interne sau distanţări faţă de Uniunea Sovietică. În document se arăta că la baza relaţiilor dintre ţările Europei de Est şi URSS se află principiul „respectării suveranităţii depline" a fiecărui stat, în acord cu hotărârile Congresului al XX-lea al PCUS, hotărâri ce aveau să se extindă şi în sfera relaţiilor economice. Dincolo de frazele generale, nu mai puţin importante, liderii sovietici indicau în document

pe teritoriile Ungariei, României şi Poloniei. Dacă în ceea ce priveşte Ungaria şi România sovieticii dădeau de înţeles că sunt gata să discute retragerea acestora, în cazul Poloniei, declaraţia amintea că acestea se aflau acolo nu numai în baza Tratatului de la Varşovia, dar şi ca urmare a înţelegerii de la Potsdam. Chiar dacă îşi păstreau o linie de repliere - cel puţin în cazul Poloniei — sovieticii se dovedeau a fi, în toate cele trei cazuri, mai mult decât dispuşi să admită discutarea problemei. Documentul în cauză chema guvernele

aceasta. Urmau apoi continuarea dezvoltării socialiste a economiei şi colaborarea între ţările socialiste[9].

Destul de generală şi cu posibilităţi largi de interpretare, declaraţia sovieticilor putea fi exploatată în toamna anului 1956, cu scopul de a obţine cele mai mari concesii din partea acestora, atâta timp cât exista posibilitatea ca Revoluţia Maghiară să se extindă şi în alte ţări. Cu o rapiditate uimitoare, pe când celelalte partide descifrau încă mesajul declaraţiei, PMR a reacţionat la 31 octombrie, dând publicităţii propria sa declaraţie, prin care se

sale: sublinierea dependenţei totale a Europei Răsăritene faţă de URSS. Într-un moment în care cosmetizarea iniţiată de Hruşciov îşi arăta consecinţele negative, sovieticii erau nevoiţi să se încreadă în asigurările date de abilul Dej, cu atât mai mult cu cât acesta s-a arătat dispus să participe, cu orice mijloace, la înăbuşirea Revoluţiei Maghiare.

La 1 noiembrie 1956, în timpul unei vizite-fulger la Bucureşti, împreună cu delegaţiile Partidului Muncitoresc Român, Partidului Comunist Bulgar şi Partidului Comunist Cehoslovac, după ce la graniţa polono-sovietică îl

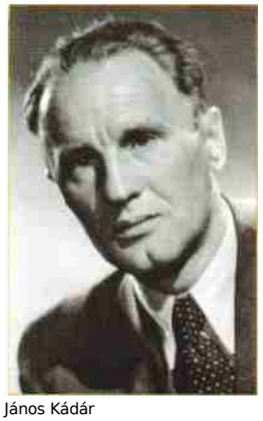
János Kádár

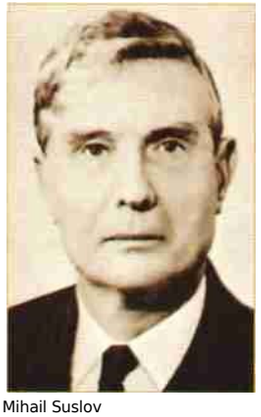
Mihail Suslov

Gheorghii Malenkov

Kádár. Având în vedere vechile relaţii între Nagy şi Roman, cel din urmă a avut un rol determinant în hotărârea primului de a părăsi ambasada iugoslavă, acolo unde se refugiase la 4 noiembrie. La 21 noiembrie, Bodnăraş şi Dej au efectuat o vizită discretă la Budapesta, unde, împreună cu J. Kádár, G. Malenkov şi M. Suslov, au hotărât soarta lui Nagy, devenit mărul discordiei între sovietici şi iugoslavi, precum şi măsurile de asistenţă imediată ale României pentru Ungaria. Imediat după arestarea sa la 22 noiembrie, Nagy a fost adus în România şi pus sub

argumentele sale esenţiale în lupta pentru putere. Pe Dej însă, Revoluţia Maghiară l-a pus în postura de cel mai preţios aliat al Uniunii Sovietice, cel care a intuit pericolul reprezentat de noua politică sovietică. Pe lângă creşterea importanţei sale în cadrul „lagărului”, Dej a înţeles că nu trebuie să depăşească limitele indicate de sovietici în distanţarea sa de Moscova şi că sprijinul intern, atât în partid, cât şi în societate, este indispensabil pentru a se menţine la putere.

Acestea vor fi constantele politicii comuniste româneşti până

Imre Nagy la un miting în Budapesta

9. *Sovetkii Soiuz i vengherskii krizis 1956 goda. Dokumenti,*

Gheorghe Gheorghiu-Dej
cu Nikita Hruşciov

adus nicio inovaţie în ideologia mişcării comuniste, remarcabilă fiind doar abilitatea liderilor săi de a combina în proporţii diferite conservatorismul şi reformismul limitat, în funcţie de momentele politice.

În relaţia cu URSS, pentru care anul 1956 a însemnat replierea pe poziţii conservatoare, Dej a alternat actele de supunere cu încercările de slăbire a influenţei politice şi militare, reuşind să nu permită formarea unei opinii uniforme despre sine în rândurile liderilor sovietici.

Astfel, după ce în declaraţia din 31 octombrie 1956 cerea retragerea trupelor sovietice depinde de existenţa unui lider absolut, Dej a reuşit să organizeze în vara anului 1957 înlăturarea lui M. Constantinescu şi a lui I. Chişinevschi. Simultan cu înlăturarea „grupului antipartinic" de la Moscova (G. Malenkov, V. Molotov şi L.Kaganovici), la Bucureşti, prin Dej, stalinismul se dovedea încă o forţă. Constantinescu şi Chişinevschi aveau să fie acuzaţi în Plenara din iunie 1957 că susţinuseră „grupul antipartinic" al Anei Pauker, dar şi că erau exponenţii unei „mişcări revizioniste" din PMR. Pentru a păstra disciplina în „lagăr", Hrusciov se lăsa criticat în Ungaria şi criza Suezului.

Un alt obiectiv era reducerea cheltuielilor pentru armament convenţional şi axarea pe dezvoltarea tehnologiilor înalte, pentru a da un moment de respiro economiei sovietice, care întârzia să-şi revină din reculul cauzat de distrugerile războiului. Relaxarea economică şi creşterea producţiei bunurilor de consum, condiţie esenţială pentru ridicarea nivelului de trai în URSS, deveniseră presante şi pentru liderii sovietici, aşa cum o arătase revolta a avea un acces nestingherit către Germania Democrată, înconjurată de ţări socialiste şi având cea mai lungă frontieră cu URSS, România era mai mult decât vulnerabilă, chiar şi fără trupe sovietice pe teritoriul său. La 25 iunie 1958, cu speranţa că SUA vor proceda la fel în zona lor, ultimii 35.000 de soldaţi sovietici părăseau România, pe teritoriul acesteia rămânând să funcţioneze încă un timp baze navale şi de aviaţie.

Pentru a li se dovedi sovieticilor

Gheorghe Gheorghiu-Dej în tren, cu Emil Bodnăraş, plecând la şedinţa de creare a Tratatului de la Varsovia

cu moartea. Foşti membri ai
partidelor burgheze, ai Gărzii
de Fier şi ai vechiului aparat
administrativ şi militar au fost
din nou încarceraţi, fapt care a
dus la creşterea masivă a numă-
rului deţinuţilor politici. Dacă în
1955 în închisorile româneşti se
găseau 6.404 deţinuţi politici, în
ianuarie 1960 numărul acestora
crescuse la 17.613.

Partidul a fost supus unor noi represiuni, fiind vizaţi în
special vechii activişti ilegalişti
şi intelectualii, Dej transfor-
mând teroarea profilactică
într-o modalitate de guvernare.
În planul politicilor economice,
PMR a reconfirmat opţiunea
strategică de dezvoltare a industriei grele şi de colectivi-
zare totală a agriculturii, ceea ce
a dus la declanşarea unui nou
val de represiune în regiunile
rurale, ce nu va înceta decât
în 1962, atunci când victoria
socialismului la sate avea să fie
deplină.

Semnarea acordului guvernamental cu Republica Populară Chineză, 1958

Bulgariei, i s-a propus o spe-
cializare agricolă. Propunerea
sovietică de specializare, aflată
în stadiu nedefinit, a fost prelu-
ată cu entuziasm de partenerii
maghiari, cehoslovaci şi ger-
mani, care au cerut României
o specializare în culturile de
furaje pentru animale, criticând
calitatea produselor industri-
ale locale. Reacţia delegaţiei
româneşti, condusă de Dej, a
fost, ca întotdeauna, bivalentă.
Dej a respins ideea speciali-
zării impuse, aşa cum era ea
prezentată de membri minori ai
CAER, limitând-o prin formula
„conform cu interesele fiecărei
ţări”. În paralel, a cerut

PMR, în care Pauker, Luca,
Chişinevschi şi Constantinescu
au fost din nou criticaţi pentru
că... nu au denunţat practicile
staliniste ale „grupului antiparti-
nic”. Secretarul general al PMR
nu facea decât să-i avertizeze
pe cei ce s-ar fi putut simţi
vizaţi de mesajul sovietic în
favoarea destalinizării că nu va

postbelică, epurările din PMR
au vizat parţial aceleaşi scopuri.
Însă au fost lipsite de omoge-
nitate etnică sau profesională
ca în URSS, fiind îndreptate
împotriva unor grupuri de pute-
re, nu împotriva unor categorii
profesionale sau a unor etnii.
Spre deosebire de mentorul
său, Dej a operat selectiv, dând
însă impresia că îi îndeplineşte
ordinele.
Pentru PMR şi Dej începea o
nouă perioadă de schimbări,
pe care acesta le-a abordat în
funcţie de dezideratul suprem,
exercitarea nestânjenită a puterii
personale prin limitarea influen-
tei sovietice. Pe lângă

1962. Hruşciov la ONU

care a dus la izbucnirea „crizei rachetelor” în octombrie 1962, a dovedit că politica externă sovietică era încă extrem de activă. România a reacţionat la situaţia creată prin desolidarizarea de Uniunea Sovietică. Ministrul de externe al României, Corneliu Mănescu, i-a comunicat secretarului de stat american Dean Rusk, la 4 noiembrie 1963, că România va fi neutră în cazul unui conflict nuclear între URSS şi SUA.

În urma presiunilor interne, dar şi a celor venite din partea Ungariei, Republicii Democrate Germane şi Cehoslovaciei, sovieticii au lansat din nou în CAER, în 1963, iniţiativa specializării economice. Delegaţia română, condusă de economistul principal al partidului, Alexandru Bârlădeanu, a respins viguros propunerile sovietice, arătând că România îşi va continua programul de industrializare. chiar dacă va a dat un semnal de neutralitate sovieticilor, aplicând la situaţia conflictuală formula „egalităţii tuturor statelor socialiste”. Românii au încercat să îndeplinească rolul de mediatori; vizitând Beijingul în 1964, Ion Gheorghe Maurer a fost însă întâmpinat cu neîncredere de Mao Zedong. Iniţiativa lui Dej s-a dovedit periculoasă, nereuşind decât să-i irite pe sovietici, care, drept răspuns la consideraţiile lui Mao privind anexarea Basarabiei de către URSS, s-au declarat gata să accepte un referendum în Basarabia, concomitent cu unul în Transilvania. Alegaţiile lui Hrusciov cu virea surdă a românilor faţă de tot ceea ce sugera renunţarea la unele atribute ale suveranităţii, „planul” era mai degrabă o declaraţie politică, atribuită unui personaj obscur, cu scopul de a reveni asupra ei sau de a o susţine, în funcţie de circumstanţe. Şi într-un caz, şi în altul, riscul asumat de sovietici era minim. Reacţia Bucureştiului a fost una previzibilă. Planul a fost calificat în presa românească drept un atentat la independenţa naţională, fiind criticat de înşişi iniţiatorii săi la puţin timp după aceea. Dej şi PMR stabiliseră limitele jocului. România se va păstra în orbita sovietică

Ion Gheorghe Maurer

Charles de Gaulle

Bulgariei şi Poloniei, pe de o parte, şi cel al României, pe de altă parte; sovieticii au acţionat mai degrabă ca mediatori. Discuţiile consultative pe marginea elaborării unor politici industriale comune au fost pe punctul de a genera un incident diplomatic, atunci când reprezentantul Poloniei, vicepremierul Piotr Jaroszewicz, a acuzat România că îşi încalcă tratatele în mod constant[10].

Dincolo de calculele româneşti de politică internă, neacceptarea specializării economice în cadrul CAER avea motive extrem de solide. Reducerea ajutorului alimentar acordat de URSS unor ţări cu o agricultură precară, veşnic în deficit, precum Polonia şi RDG, îi determina pe reprezentanţii acestora să-i preseze pe sovietici să impună specializarea

10. M. Retegan, *Război politic în blocul comunist*. Documente, Bucureşti, 2002, p. 311

Soluţia românească dădea roade. Industrializarea bazată pe resurse proprii nu numai că redusese dependenţa României faţă de ţările dezvoltate, dar contribuise la ridicarea nivelului de viaţă al populaţiei. Martorii oculari îşi amintesc Bucureştiul acelor ani ca un oraş prosper, relaxat, care începuse să-şi reamintească de înfloritoarea perioadă interbelică.

Presat de sovietici să se hotărască ce parte susţine în conflictul cu China, dar sprijinit în ţară de un partid disciplinat, Dej a decis să se distanţeze public de poziţia Moscovei. Rezultatul a fost „Declaraţia cu privire la poziţia PMR în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale”, publicată în organul de presă al partidului, *Scânteia*, la 23 aprilie 1964. O pledoarie directă pentru neamestecul în treburile interne şi libertatea de acţiune a

Reacţia Occidentului a fost una pozitivă. În ceea ce priveşte SUA, ţara pentru care comerţul a fost întotdeauna un indicator fidel al colaborării politice, îmbunătăţirea percepţiei României s-a tradus prin acceptarea unei misiuni economice româneşti, conduse de Al. Bârlădeanu, care a stabilit condiţiile unui important transfer de tehnologie. În iulie 1964, Ion Gheorghe Maurer, ministrul de externe, a vizitat Parisul, unde a avut o întrevedere cu generalul Charles de Gaulle, adeptul Marii Europe de la Atlantic la Urali.

Intrat într-o dispută publică cu sovieticii, Dej a decis să facă o serie de concesii românilor. Una dintre acestea a fost limitarea acţiunilor aparatului represiv. Dacă în 1960 numărul deţinuţilor politici era de 17.613, în decembrie 1962 numărul acestora se

conflictelor. Pe măsură ce baza puterii lui Dej a devenit mai solidă, divergenţele s-au transformat în fricţiuni între două state, şi nu între doi lideri. Treptat, românii începeau să revină la tradiţionalele sentimente rusofobe, potenţate de însăşi creaţia sovieticilor,

la căderea regimului în 1989. Evenimentele din România păreau să respecte scenariul iugoslav. Luarea unor poziţii antisovietice clare şi dorinţa liderilor PMR de a scoate treptat ţara din mecanismele internaţionale aflate sub control sovietic recomandau Româ-

Congresul al XXII-lea al PCUS din 1961. Hruşciov în picoare,

numele unor bulevarde şi clădiri celebre au redevenit româneşti, însuşi Marx a fost ataşat cauzei româneşti: la Bucureşti a apărut *Însemnări despre români* (1964), o culegere de texte din opera lui Marx în care politica Imperiului Rus faţă de Principatele Române era aspru

moment, noul lider de la Kremlin, fostul secretar al regiunii Dnepropetrovsk, Leonid Brejnev, dorea să păstreze relaţii bune cu toţi partenerii săi. Însuşi Dej, la puţin timp după ce i-a fost diagnosticat un cancer pulmonar, a murit la 19 martie 1965, fără să desemneze explicit

6

Ceauşescu - România!

De la comunismul liberal la neostalinism (1965-1974)

La moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, comunismul românesc era mai solid ca niciodată. În fruntea unui partid disciplinat, puţin dispus la a organiza lovituri de palat, cu o economie în

Monedă cu efigia „conducătorul iubit"

Perioada în cauză, extrem de densă, a însemnat în realitate trecerea României comuniste de la o formă atenuată de socialism la unul dintre cele mai retrograde regimuri. Început sub auspiciile reformelor liberale, ca mijloc de consolidare a puterii, intervalul demonstrează prin evoluţiile sale incapacitatea structurală de modernizare a regimului comunist. Ajuns într-un punct nodal, acolo unde trebuia să aleagă între o continuare a reformelor, care ar fi dus la micşorarea rolului partidului, şi o restaurare a practicilor comuniste tradiţionale, Ceauşescu a optat, pentru a menţine controlul, pentru a doua variantă, camuflând-o în Apostol. Consacrat în funcţia de preşedinte al Confederaţiei Sindicale, Apostol nu s-a făcut remarcat decât prin docilitate şi prin lipsa ambiţiilor personale, fiind în toate situaţiile de partea lui Dej. Aşteptându-se să fie desemnat secretar general, Apostol a pierdut războiul înainte de luptă, considerând că nu este necesar să-şi pregătească succesiunea.

Spre deosebire de acesta, Nicolae Ceauşescu, în cele trei zile scurse între moartea lui Dej şi şedinţa Biroului Politic al CC al PMR, a reuşit să-i atragă de partea sa pe membrii conducerii. Cel care a propus Biroului Politic candidatura sa a fost Ion Gheorghe Maurer, preşedintele Consiliului de Miniştri, numit în această

Gheorghiu-Dej împreună cu Nicolae Ceauşescu între muncitori

componenţii „gărzii naţionale" a Partidului Comunist, grupare formată şi cimentată în închisorile româneşti din timpul războiului. Născut la 26 ianuarie 1918, într-o familie de condiţie modestă, Nicolae Ceauşescu nu părea să se deosebească de atâţia alţi copii de ţărani din România perioadei interbelice. Absolvent al ciclului

1933 şi 1938. Consecvenţa cu care Ceauşescu devenea locatarul închisorilor româneşti, mai mult decât curajul său, dovedea incapacitatea acestuia de a desfăşura o activitate clandestină eficientă. Cu toate acestea, aureola de martir al mişcării l-a ajutat să urce în ierarhia comunistă, el devenind în 1938 secretarul organizaţiei

de la Târgu-Jiu; acolo a intrat în legătură cu şeful aripii interne a partidului, Dej, şi cu secundul acestuia, Chivu Stoica.

Venirea PCR la putere a creat şi pentru Ceauşescu posibilităţi nemărginite de afirmare. După câteva funcţii locale lipsite de importanţă, a fost numit în 1949 ministru adjunct al agriculturii, fiind însărcinat cu impulsionarea procesului de colectivizare. Agricultura nu s-a dovedit a fi un mediu stimulativ pentru Ceauşescu, din moment ce în martie 1950 acesta a devenit adjunctul ministrului forţelor armate, responsabil al Direcţiei Politice a Armatei.

Momentele nodale ale carierei lui Ceauşescu au coincis cu cele ale lui Dej, înaintarea sa pe scara ierarhică făcându-se în paralel cu epurarea partidului, în 1952, după înlăturarea „grupului antipartinic”, Ceauşescu

1965, tinereţea lui Ceauşescu nu echivala cu lipsa experienţei politice, el având deja o bază solidă în partid şi un exerciţiu temeinic al manipulării prin distribuirea demnităţilor publice şi politice. Schimbarea liderului nu a adus

La puţin timp după alegerea sa, cu ocazia Congresului al IX-lea al PMR, desfăşurat în iulie 1965, Ceauşescu a început atacul frontal împotriva aceluia pe care îl considera o piedică în lupta pentru putere absolută, Al. Drăghici, prin

cu Vasile Patilineţ, urma să gestioneze activitatea armatei şi a internelor. La fel ca şi Stalin, Ceauşescu a procedat la o izolare treptată a adversarului în cadrul aparatului de partid, preferând să îl controleze prin

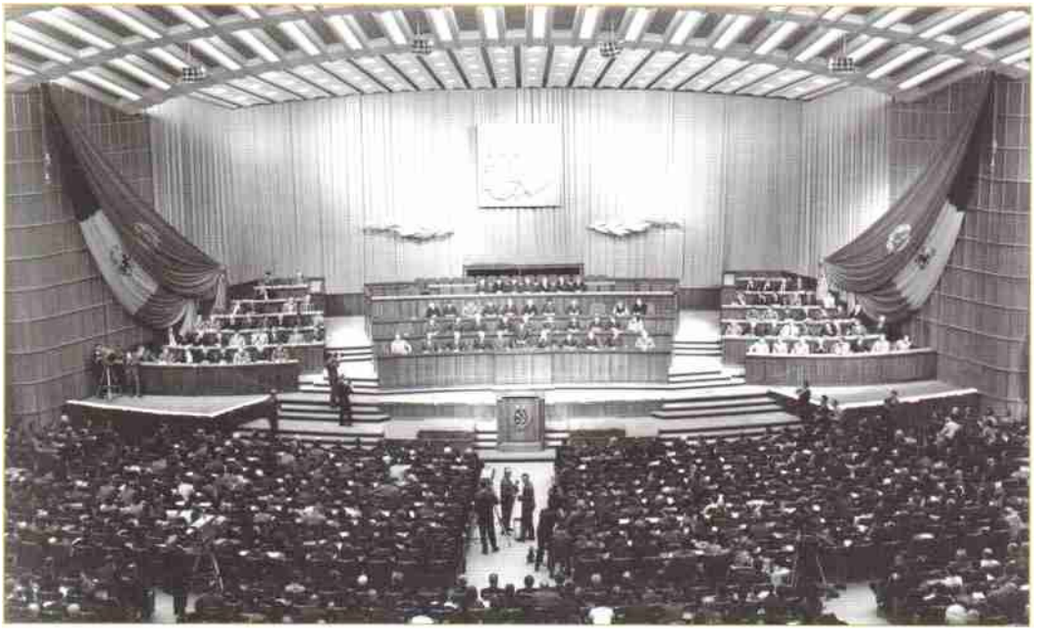

Congresul IX al PMR

politicii sale. Întocmai precum Hruşciov, dar cu mai puţin temei decât acesta, Ceauşescu a început să pozeze în democrat. Partidul părea să renunţe la poziţiile antiintelectualiste, Ceauşescu transformându-se subit într-un protector al

Comunist Român. Fără a lansa acuze directe la adresa lui Dej, Ceauşescu s-a pronunţat şi împotriva cumulului de funcţii, reuşind să impună modificarea Statutului PCR prin interzicerea deţinerii mai multor funcţii de conducere.

funcţie, dar întotdeauna talonaţi de un fidel al noii puteri şi în cele din urmă înlăturaţi.

În august 1965, la iniţiativa lui Ceauşescu, care avea probabil în minte exemplul Constituţiei staliniste din 1936, Constituţia României a suferit o serie de

Nicolae Ceauşescu şi Manole Bodnăraş la o conferinţă de presă

mai exact instaurarea deplină a socialismului. Schimbarea Constituţiei a fost folosită de noul secretar general în demersul său de discreditare a posibililor concurenţi. Pentru a dovedi liberalismul noului lider, Constituţia a introdus principiul „legalităţii socialiste”, punând astfel organele de represiune sub controlul partidului. Au fost limitate competenţele Ministerului de Interne şi ale Securităţii, fiind în schimb sporite cele ale instanţelor de judecată. Nicio persoană nu putea fi reţinută fără a fi acuzată pentru un termen mai lung de 24 de ore. Însă, în lipsa unor organisme de control independente, toate aceste

Al. Drăghici

într-o serie de consideraţii cu privire la eficienţa economiei româneşti, cerând scăderea costurilor de producţie şi renunţarea la practica pierderilor planificate - în fapt, o formă de mascare a falimentului. Spre deosebire de predecesorul său, care denunţa imitarea practicilor capitaliste, Ceauşescu şi-a susţinut afirmaţiile cu date comparative din România şi din ţările capitaliste. La doi ani de la primele hotărâri, în octombrie 1967, Plenara CC al PCR a lansat un program de acţiune

o grupare raţională a vechilor regiuni româneşti, în funcţie de legăturile tradiţionale, profilul economic şi similitudinile culturale. Anul 1968 a adus cu sine un nou puseu de liberalism. Asemeni lui Hruşciov, Ceauşescu a folosit „condamnarea abuzurilor trecutului” în drumul său către puterea absolută. Plenara CC al PCR din aprilie 1968 a decis reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi înlăturarea lui Al. Drăghici din Comitetul Central. În mod evident, noul lider impusese o nouă manieră de

program de reforme interne şi a continuat, în ritm accelerat, politica externă autonomistă. Încă din primele luni de guvernare, Ceauşescu a dat de înţeles liderilor sovietici că va continua linia inaugurată de Dej. Deşi, aşa cum se obişnuia în „comunitatea socialistă”, prima sa vizită externă a făcut-o la Moscova, în septembrie 1965, Ceauşescu a făcut o impresie proastă noilor membri ai triumviratului moscovit, cerând restituirea tezaurului românesc confiscat de guvernul lui Lenin

Primul dintre actele spectaculoase de politică externă a fost stabilirea relaţiilor cu Germania Federală în 1967. După doi ani de tatonări, în care a încercat să depăşească blocada diplomatică impusă de RDG ţărilor socialiste în relaţia cu Germania Occidentală, ministrul de externe Corneliu Mănescu a făcut o vizită la Bonn. Întâlnirea dintre acesta şi cancelarul Willy Brandt, la 31 ianuarie 1967, a dus la stabilirea relaţiilor diplomatice dintre Germania Federală şi RSR. Era nu numai sfârşitul doctrinei Hallstein, ci şi începutul unei perioade de intense fricţiuni politice între RDG a 10.000 de mărci, în funcţie de gradul de pregătire profesională a celui în cauză. Situaţia economică decentă a României, climatul politic relaxat şi posibilitatea minorităţii germane de a-şi cultiva tradiţiile şi limba au făcut ca înţelegerea de la Bonn să nu fie aplicată în masă până la începutul anilor ’80. O politică asemănătoare a adoptat Ceauşescu faţă de Israel în timpul conflictului arabo-israelian din vara anului 1967. După ce, la 9 iunie 1967, în frunte cu URSS, statele socialiste au decis suspendarea relaţiilor diplomatice cu Israelul, Ceauşescu a sesizat o nouă oportunitate. Refuzând

Willy Brandt

Walter Ulbricht

Corneliu Mănescu

Relaţiile cu SUA au cunoscut o traiectorie spectaculoasă, fără precedent - cu excepţia perioadei Gorbaciov - în istoria „lagărului socialist”. După ce, Unite, ministrul de externe Corneliu Mănescu a fost ales, în septembrie 1967, preşedinte al Adunării Generale a ONU. A fost un moment fără precedent

1967. Preşedintele României, Nicolae Ceauşescu, şi vicepreşedintele SUA Richard Nixon la Bucureşti

a avut loc o întâlnire între Maurer şi preşedintele Lyndon Johnson. Odată cu numirea unui nou ambasador român la Washington, Corneliu Bogdan, Ceauşescu a cerut SUA acordarea clauzei naţiunii celei mai favorizate, pentru a facilita creşterea volumului schimburilor comerciale între cele două ţări. În mod ironic

care a votat propunerea din considerente de imagine, şi nu din interes politic.

Pentru a câştiga definitiv încrederea americanilor, România s-a oferit, în octombrie 1967, să medieze în conflictul dintre SUA şi Vietnam. Lăudabilă ca intenţie şi acceptată de americani, iniţiativa românească s-a dovedit un eşec. Decizii să

Anii 70. Preşedintele României, Nicolae Ceauşescu, este prezent la

Un alt lider alături de care Ceauşescu a ţinut să se afişeze a fost cel al Franţei. Organizată pe parcursul a patru zile, între 14 şi 18 mai 1968, vizita nu a însemnat decât un exerciţiu de imagine. Venit la Bucureşti după o escală la Moscova şi una la Varşovia, Charles de Gaulle a fost auditorul perfect pentru declaraţiile lui Ceauşescu în favoarea desfiinţării blocurilor politico-militare şi a unei Europe unite. Liderul francez

neascâ, faptul că Ceauşescu a condamnat intervenţia sovietică este unul marginal. Ceea ce s-a dovedit important a fost faptul că liderul partidului a conşti-

pericolul pierderii pârghiilor puterii prin liberalizare internă şi a câştigat un larg sprijin international, lucru ce reducea şi mai mult pericolul intervenţiei militare sovietice. De altfel, în aceste condiţii, intervenţia sovietică era inutilă şi contraproductivă. Era inutil să răstorni un regim conservator, cu vederi liberale în politica externă, dar nu îndeajuns de influent încât să pună în pericol sistemul internaţional, aşa cum se formase acesta după încheierea războiului. Felul în care Ceauşescu s-a comportat pe tot parcursul

sovietici s-au temut. Potrivit mărturiilor unor foşti ofiţeri superiori din serviciul de informaţii al armatei, Ceauşescu i-ar fi comunicat lui Dubcek că Cehoslovacia urma să fie invadată. Pentru a-şi asigura sieşi şi armatei române condiţiile unei replieri, în acelaşi timp cu invazia din Cehoslovacia, în ziua de 21 august, la întâlnirea cu Tito de la Vârşeţ s-a ajuns la o înţelegere privind eventuala retragere a soldaţilor români pe teritoriul Iugoslaviei, în cazul unei invazii sovietice. Asigurat de sprijinul occidental şi de cel al Iugoslaviei

Cehoslovacii, printre tancurile sovietice în faţa Radioului din Praga, în prima zi a invaziei din

Momentul de glorie l-a constituit discursul din balconul C.C.-ului, în august 1968, cu ocazia invadării Cehoslovaciei de către statele membre ale Tratatului de la Varsovia, cu excepţia României

Alexander Dubcek

Potrivit fostului prim-ministru I. Gh. Maurer, îmbătat de mulţime, Ceauşescu a fost mult mai dur decât se prevăzuse, afirmaţie susţinută şi de faptul că varianta scrisă a discursului a apărut cu o serie de modificări. Condamnarea invaziei a fost însoţită de punerea la punct a unor planuri privind salvarea liderului şi a conducerii

Ceauşescu era acum liderul absolut, salvatorul ţării, cel care, după mulţi ani de umilinţe şi anonimat, readusese mândria naţională în sufletul românilor. PCR a beneficiat şi el de acest climat. Condamnarea inter-venţiei sovietice a fost urmată de un val de înscrieri în partid ale intelectualilor, categoria în rândurile căreia partidul înregistrase cele mai modeste succese. Inclusiv cel ce avea să devină mai târziu disidentul Paul Goma s-a înscris în partid în acele zile ale lui august.

În anii care au urmat, eforturile

povara responsabilităţii publice, într-un timp record, „baronii lui Dej" au fost înlăturaţi unul câte unul. Primul a fost Chivu Stoica. Modest în capacităţi, dar avid de demnităţi publice, încă din 1967 acesta a fost înlocuit de Ceauşescu din postul de preşedinte al Consiliului de Stat. Mai târziu avea să se sinucidă, în circumstanţele unui scandal cu implicaţii sexuale. În acelaşi an, vicepremierul şi fostul concurent la funcţia de secretar general, Gheorghe Apostol, a fost înlocuit de Ilie Verdeţ, a cărui carieră avea să cunoască un traseu sinuos sub Ceauşescu. Alexandru Drăghici

Patilineţ, Manea Mănescu, Cornel Burtică, Ion Iliescu şi Paul Niculescu-Mizil. Cei din urmă vor constitui echipa de sprijin a lui Ceauşescu în anii ce vor veni, fără a se transforma însă, la rândul lor, în „baroni". Spre deosebire de Dej, care a preferat să menţină la vârf o echipă constantă, Ceauşescu a preluat de la Stalin practica „rotaţiei cadrelor", pentru a-i împiedica pe noii potentaţi să-şi facă o bază proprie de putere.

Cei care au mai supravieţuit o vreme în preajma sa au fost Maurer şi Bodnăraş. Primul, pentru că avusese un rol hotă-

„Tradiţionala prietenie" româno-sovietică s-a răcit în 1968, când Ceauşescu l-a înfruntat pe Brejnev

Cu Golda Meir. România nu a urmat exemplul celorlalte state socialiste şi nu a rupt relaţiile diplomatice cu Israelul după 1967

Bodnăraş erau lipsiţi de influenţă reală, având un rol decorativ. Partidul ajunsese „pe mâini bune”, gata să răspundă oricăror comenzi date de lider.

Mefient în ceea ce priveşte orice mişcare de liberalizare internă care viza ieşirea societăţii de sub controlul partidului şi reîntoarcerea la democraţia „burgheză”, Ceauşescu a susţinut „Primăvara de la Praga” doar pentru că aceasta irita Moscova. Niciuna din reformele intrasistemice întreprinse de Ceauşescu nu a vizat limitarea puterilor partidului, ci doar legitimizarea acestora condiţiile în care periculoasa liberalizare a fost oprită. În 1971, România a devenit parte a GATT, iar în 1971 şi 1972 a fost primită în FMI şi BIRD.

Asemenea lui Lenin, convins că poate construi socialismul cu bani şi tehnologie occidentală, Ceauşescu a căpătat acces la resurse financiare nesperate şi la cele mai noi tehnologii. Lipsa unui program ideologic concret l-a făcut pe Ceauşescu să îşi îndrepte, după 1968, atenţia către China. Conducând partidul cu o mână de fier, Mao Zedong părea că găsise reţeta ideală prin îmbinarea stalinismului cu etnicismul Nord şi Vietnamul de Nord. Impresionat de transformările din primele două ţări, Ceauşescu s-a lăsat cucerit de megalomania coreeană şi de experimentele sociale chinezeşti. Structurate în jurul liderilor supremi, disciplinate şi dotate cu o colecţie de citate, regimurile asiatice erau răspunsul la problemele socialismului şi remediul revizionismului în care părea să eşueze orice încercare de reformă.

La întoarcerea în ţară, în şedinţa Comitetului Politic Executiv din 6 iulie 1971, Ceauşescu a propus un ansamblu de măsuri prin care se viza revenirea partidului în poziţia de „măsură a tuturor lucrurilor”. Era început la adresa noii literaturi. Spre deosebire de cazul sovietic, fără a mai vorbi despre tragedia chineză, impactul imediat al noii politici ideologice a fost redus. Efectele sale s-au arătat însă în timp şi au fost devastatoare. Mai mult pentru că au adus triumful mediocrităţii în cultură şi ştiinţă şi mai puţin pentru că au creat o psihologie politică de tip nou. În discursul de lansare a programului cultural-ideologic, Ceauşescu a vorbit despre „lupta împotriva cosmopolitismului” şi „înlăturarea rămăşiţelor mic-burgheze din mentalităţi”, propunându-le românilor un comunism rigid, dar naţionalist. În această arie

1969. Preşedintele SUA Richard Nixon şi preşedintele României Nicolae Ceauşescu la Washington

specialiştilor, literatura română
a atins cel mai mare grad de
complexitate după declanşarea
„minirevoluţiei culturale”. Spre
deosebire de scriitorii interzişi
din Uniunea Sovietică, care au
transformat pieţele oraşelor
în tribune ale literaturii critice,
făcându-se cunoscuţi prin samiz-
dat, scriitorii români talentaţi
s-au „refugiat” într-o literatură
politică de calitate, fără echi-
valent în fenomenul cultural
sovietic. Romanele lui Ion Lăncrănjan, Augustin Buzura,
Petru Popescu, Constantin Ţoiu
ş.a., scrise în majoritatea lor
după 1971, lasă să pătrundă în
textul lor atmosfera ideologică
din România acelor ani, dar nu
prin scăderea calităţii literaturii,
ci prin referinţele aluzive. De
altfel, Zaharia Stancu, Eugen
Jebeleanu, Marin Sorescu ş.a. au
luat poziţie publică împotriva
„tezelor” ceauşiste, deplângând
încercarea puterii de a
o neîntreruptă luptă a tuturor
provinciilor româneşti pentru
unire, independenţă politică şi
prestigiu internaţional. Treptat,
sub egida generalului Ilie Ceauşescu şi a unui cuplu de
propagandişti de la Institutul de
Istorie a PCR, Mircea Muşat şi
Ion Ardeleanu, istoria româ-
nilor, de la daci la contempo-
raneitate, a căpătat o coerenţă
desăvârşită, care făcea din
perioada Ceauşescu punctul său
culminant.
Pentru a transforma partidul
într-un instrument docil, incapa-
bil de a se împotrivi ordinelor,
Ceauşescu a readus în activitate
un alt principiu stalinist: „rotaţia
cadrelor”. Conferinţa
s-a format noua viziune a lui
Ceauşescu privind recrutarea
cadrelor de conducere. Rapid,
masa de selecţie s-a redus
drastic, limitându-se la cercul
familiei sale - este drept, destul
de numeroasă. Paralel, pe fondul
accentuării psihozei, rolul politic
al Elenei Ceauşescu a crescut
din ce în ce mai mult, ea ajun-
gând în scurt timp să devină al
doilea personaj în ierarhia de
partid şi de stat.
Legislaţia regimului a cunos-
cut o înăsprire considerabilă.
Pentru a preveni răspândirea în
străinătate a literaturii neoficia-
le, aşa cum se întâmpla în Uniu-
nea Sovietică, în decembrie

Zaharia Stancu

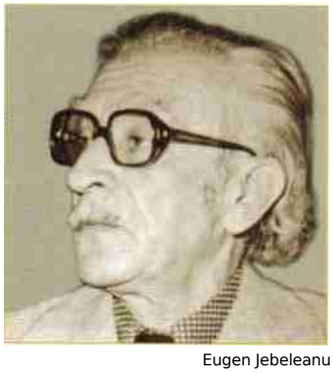
Eugen Jebeleanu

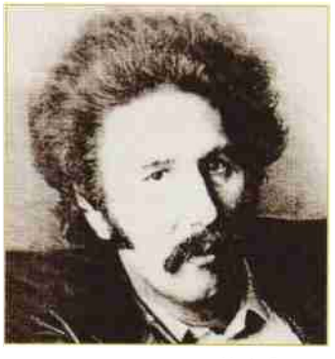
Marin Sorescu

Nicolae Ceauşescu la Conferinţa Naţională

preşedinte comunist se dorea
găsirea unui echivalent al rege-
lui, de natură să simbolizeze
vocaţia naţională a unui lider
care transgresa astfel limitele
impuse de partid şi de bana-
lele structuri guvernamentale

7 Regimul comunist de la stagnare

Desăvârşirea dictaturii personale ceauşiste, prin înfiinţarea funcţiei de preşedinte al RSR şi introducerea practicii „rotaţiei cadrelor”, a

Nicolae Ceauşescu, 1974

Stema Republicii Socialiste România 1972-1989

Lupta s-a desfăşurat însă la orizontală, miza fiind creşterea capacităţii de influenţare a dictatorului, şi nicidecum înlocuirea sa. Spre deosebire de celelalte partide comuniste, în PCR, pe tot parcursul perioadei analizate, nu a apărut niciun grup de acţiune, nicio platformă politică de natură să ofere o opţiune alternativă la puterea lui Ceauşescu. După ieşirea completă din scenă a „baronilor lui Dej”, Maurer prin demisie în 1974 şi Bodnăraş prin

turii o stabilitate a privilegiilor, ceea ce a atras susţinerea acesteia pentru politica sa. Accesul la un stil de viaţă luxos pentru standardele româneşti, profilul intelectual modest şi ameninţarea represiunii explică lipsa unei platforme politice alternative în timpul dictaturii lui Ceauşescu. Chiar dacă teroarea de stat nu a mai fost aplicată pe scară largă şi nici nu a fost de o violenţă extremă, spre deosebire de perioada Dej, regimul Ceausescu a

Soţii Ceauşescu

Consecvent modelului economic stalinist, Ceauşescu a continuat politica de industrializare forţată, cu scopul de a face din România o putere economică autosuficientă. Eforturi majore au fost îndreptate către extinderea industriei petroliere, o ramură cu tradiţie în România. Ca şi în programul politic, Ceauşescu a dovedit în cel economic o inconsecvenţă cronică. Creşterea capacităţilor de rafinare, cu scopul de a

energetică a determinat regimul să pună în practică proiecte nucleare. La Cernavodă, în apropierea Constanţei, a început construirea unei centrale atomice cu asistenţă tehnică furnizată de firme canadiene. După un scandal de spionaj economic, Securitatea încercând să obţină ilegal patentele pentru reactoarele de tip „Candu”, colaborarea a fost oprită. Cu toate acestea, Ceauşescu a intuit şi în această industrie

necesităţile interne. Rezultatul imediat a fost instalarea unui deficit de produse industriale şi de consum pe piaţa internă. Conjunctura economică mondială a fost şi ea potrivnică planurilor româneşti. Dezvoltarea extensivă a industriei româneşti, făcută în general cu o tehnologie depăşită, a coincis cu o schimbare majoră de accente în sistemul economic mondial. După asimilarea revoluţiei cibernetice, economiile occidentale au început să absoarbă din ce în ce mai greu produsele industriale româneşti, în majoritatea lor depăşite tehnologic. Consecinţa a fost creşterea ponderii materiilor prime şi a produselor alimentare în exporturile româneşti şi aplicarea pe scară largă a tacticii de dumping. Pentru a asigura necesarul planificat de valută, în majoritatea lor, companiile româneşti exportau sub

Datoria externă a României a cunoscut o evoluţie explozivă. Dacă în 1977 aceasta era de 3,6 miliarde de dolari, în 1981 a atins suma de 9,5 sau, după alte date, de 10,2 miliarde. Confruntată cu incapacitatea de plată, România a cerut reeşalonarea datoriei, iar la

civic al capitalei şi continuarea construcţiilor la canalul Dunăre-Marea Neagră. Toate cele trei proiecte au fost realizate total sau parţial până în 1989. Canalul Dunăre-Marea Neagră, investiţie cu greu justificabilă economic, a fost inaugurat în

a anunţat reluarea sistematizării rurale, în fapt un eufemism care încerca să disimuleze planurile unei noi „revoluţii agrare”. Conştient de stagnarea productivităţii în agricultură, sursa principală de valută a României, Ceauşescu a repus în discuţie un proiect vehiculat şi în

Nicolae şi Elena Ceauşescu la inaugurarea canalului Dunăre-Marea Neagră

■ „Revoluţiile" ceauşiste

Catastrofele naturale, conjunctura internaţională şi starea precară a economiei nu l-au putut împiedica pe Ceauşescu să-şi pună în practică planurile. Într-o perioadă de

istoric al oraşului. Monumente arhitectonice de valoare, biserici, foste clădiri administrative şi case particulare au fost demolate. Biserica Ortodoxă Română a rămas pasivă în faţa distrugerilor, patriarhul Teoctist

din satele demolate a fost luat de blocuri de locuinţe insalubre, în majoritatea lor neracordate la sistemul de canalizare şi de furnizare a apei potabile şi menajere. Campania de sistematizare a

Mitingul P.C.R. la Bucureşti

au iniţiat acţiuni de salvare a satelor din România. Consiliul Europei, prin Congresul Puterilor Locale şi Regionale, în sesiunea din martie 1989, a condamnat în termeni duri distrugerea satelor, cerând autorităţilor să înceteze campania. Prinţul de Wales a luat şi el poziţie publică la puţin timp după aceea, condamnând politica regimului într-un discurs transmis de BBC. Implicarea sa nu s-a oprit la condamnarea publică: moştenitorul tronului britanic a susţinut o serie de fundaţii occidentale ce

Rezultatele obţinute au fost impresionante, fapt ce dovedea criza internaţională de imagine a regimului. Până la sfârşitul anului 1989, numai în Elveţia, mai puţin de 231 de comune au participat la acest program, iar în Franţa 95. Cu toate protestele, înainte de suspendarea programului de sistematizare rurală în decembrie 1989, aproximativ 500 de localităţi au fost desfiinţate prin demolare. Politica economică a regimului a adus societatea românească în pragul catastrofei umanitare, efectele acesteia făcându-se şi astăzi simţite din plin. Goana regimului după valută liber convertibilă şi proiectele faraonice de

României de a returna creditele contractate înainte de termen, până în 1990. Era începutul unei austerităţi fără precedent în istoria teritoriilor româneşti. Tactica lui Ceauşescu a fost aceea de a menaja, în măsura posibilităţilor, capitala, punând în aplicare programul de raţionalizare a consumului alimentar în oraşele din provincie. În 1982, în unele oraşe au fost raţionalizate pâinea, făina, zahărul, uleiul, laptele şi ouăle, în 1983 raţionalizarea s-a extins în toată ţara, capitala

Nicolae Ceauşescu în una din numeroasele sale vizite la şantierele din ţară, însoţit de soţie, oficialităţi şi ziarişti, 1989

de oameni în faţa magazinelor pentru a începe formarea unui şir imens. De cele mai multe ori, acesta se forma în aştep-tarea unei ipotetice maşini de marfă. Întreaga dramă este redată, într-o formă atenuată şi uşor hazlie, de un dialog ce se putea auzi frecvent în oraşe-le României: „La ce staţi?”, întreabă ultimul venit în şirul de oameni; „Nu ştiu, la ce vine”, i se răspundea de cele mai multe ori. Este uşor să-ţi dai seama de ce, în asemenea condiţii, procu-rarea hranei zilnice semăna cu o veritabilă vânătoare. Din anul 1985, raţionalizării i-a fost ane-xat un fundament „ştiinţific”. Unul din servitorii regimului, medicul Iulian Mincu, cel care după 1989 a ocupat o vreme funcţia de ministru al sănătăţii, a conceput un program de „alimentare raţională”. Potrivit acestuia, consumul optim de

redus la 30 de litri pe lună, iar pentru autoturismele personale au fost introduse restricţii de circulaţie în zilele de duminică. Era de ajuns ca zăpada să blocheze câteva drumuri pentru ca să fie temporar interzisă circulaţia.

Nicolae Ceauşescu face o vizită de lucru pe şantierul Hidrocentralei „Râul Mare", din jud. Hunedoara,

procreării. Scopul declarat al regimului era acela ca, la sfârşitul anilor ’90, România să numere 30 de milioane de locuitori. După ce, în 1966, îngrijorat de rata „nesatisfăcă-toare” a natalităţii, Ceauşescu dispusese interzicerea

ginecologic, pentru depistarea şi înregistrarea sarcinilor, în vederea împiedicării avorturilor ilegale. Angajaţi ai Securităţii supravegheau în permanenţă spitalele şi maternităţile, pentru a preveni avorturile nesanctio-ilor s-a făcut prin constrângere economică. Pentru cei necăsă-toriţi a fost introdus „impozitul pe celibat”. Pentru cuplurile căsătorite de peste 25 de ani, dar fără copii, a fost introdus un alt impozit. Rezultatul a fost creşterea natalităţii, în

tuţiilor sociale din România. După 1989, ţara avea să devină cunoscută lumii prin starea deplorabilă în care se găseau copiii instituţionalizaţi. Deşi se cerea creşterea galopantă a natalităţii, finanţarea sistemelor catastrofală cu medicamente şi materiale medicale nu a mai permis acordarea asistenţei de profil în spitalele româneşti, unde o banală operaţie de apendice putea avea un sfârşit tragic. Starea sistemului medical din zonele urbane a

energiei electrice şi-au pierdut viaţa sute de copii, femei şi bărbaţi a căror supravieţuire depindea de asistenţa echipamentelor electrice.

Învăţământul a fost subordonat producţiei. O parte din şcolile profesionale şi din liceele cu specializare în diverse meserii au fost trecute în subordinea ministerelor de profil. Ca şi soldaţilor Ministerului Apărării, elevilor şi studenţilor le-au fost impuse „sarcini de producţie”, fiind obligaţi să alterneze procesul de învăţământ cu munca fizică. Pentru a reduce numărul profesorilor şi al orelor, efectivul unei clase a fost mărit considerabil, ajungând la cca 40—45 de elevi. Pentru a se consuma cât mai puţină energie electrică şi termică, a fost introdus procesul de învăţământ în trei schimburi.

Cu toate măsurile restrictive şi condiţionarea primirii

■ Reacţii şi efecte

Acutizarea crizei economico-sociale a dus, în scurt timp, la apariţia protestelor colective şi individuale. Primul semnal serios l-a constituit revolta minerilor din Valea Jiului, din august 1977. Categoria

PROLETARI DIN TOATE ȚĂRILE, UNIȚI-VĂ!

Scînteia

ORGAN AL COMITETULUI CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Anul XLVI Nr. 10 873 | Joi 4 august 1977 | 6 PAGINI — 30 BANI

TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU A FĂCUT O VIZITĂ DE LUCRU ÎN VALEA JIULUI

Ziarul *Scânteia,* 4 august 1977

mului. Detonatorul exploziei a fost noua lege a pensiilor, care desfiinţa pensiile de invaliditate şi mărea vârsta de pensionare

condiţiilor de muncă cu salarii mult mai mari decât media, minerii fuseseră şi ei afectaţi de criză. Ei acuzau lipsa unei asistenţe medicale adecvate şi şomajul pe scară largă din rândul soţiilor şi fiicelor de

Ceauşescu. Pe lângă revenirea la vechile prevederi ale legii, ei mai cereau reducerea zilei de lucru la 6 ore şi reflectarea

Verdeţ), la faţa locului a sosit şi Ceauşescu. Într-un discurs stângaci, în care a ţinut totuşi să condamne greva, acesta a promis satisfacerea revendicărilor. La o zi după plecarea sa, zona a fost înconjurată de armată şi Securitate. Represiunea a fost şi în acest caz, spre deosebire de perioada precedentă, una selectivă; se urmărea nu atât anihilarea iniţiatorilor mişcării, cât mai ales intimidarea lor şi a participanţilor. Spre exemplu, Constantin Dobre, liderul minerilor, a fost trimis să „studieze” la Academia „Ştefan Gheorghiu”.

Condiţionarea strictă a salariului primit de muncitori de îndeplinirea planurilor de producţie, în condiţiile penuriei de materii prime şi ale tehnologiilor neperformante, a produs o serie de nemulţumiri. În 1983, minerii din regiunea Maramureş au protestat împotriva noilor

Ilie Verdeţ

Ion Pacepa

restaurată, iar represiunea a căpătat forme ce aminteau de perioada anilor ’50.

Politica externă a regimului nu a suferit modificări radicale decât în etapa sa finală. Transformând „independenţa şi neamestecul în treburile interne” într-un adevărat fetiş, România a fost aproape exclusă din Tratatul de la Varşovia şi din CAER. Părăsită de aliaţii săi tradiţionali şi izolată de Occident, ea a devenit „marginalul” comunităţii internaţionale, poziţie în care era concurată doar de Albania.

Schimbarea percepţiei internaţionale asupra regimului de

dar a impus obligativitatea respectării drepturilor omului de către toate ţările semnatare. Schimbarea de decor politic, care reducea din importanţa acordată de Occident regimurilor comuniste rebele, a generat o adevărată emulaţie în rândul mişcării disidenţilor din întreaga Europă Răsăriteană. Mişcarea pentru respectarea Constituţiei şi a drepturilor cetăţeneşti din Uniunea Sovietică şi Charta 77 au fost doar câteva dintre efectele directe ale Acordului final. În România, cu excepţia disidenţei lui Paul Goma, care i-a cerut public lui

Dinescu, cunoscut pentru declaraţiile sale critice, au avut un efect limitat, Securitatea reuşind imediat să îngrădească drastic posibilitatea de a comunica a protestatarilor. Cunoscută ca disidentă înainte de fondarea sindicatului liber, Doina Cornea, lector al Facultăţii de Filologie din Cluj, s-a implicat şi în campania de condamnare a sistematizării rurale, fiind consemnată la domiciliu până la 22 decembrie 1989.

Chiar dacă situaţia era bine cunoscută de guvernele occidentale, tensionarea relaţiilor cu România nu a survenit decât

Externe, serviciul care avea în competenţă spionajul extern românesc, a schimbat radical imaginea lui Ceauşescu în rândul politicienilor americani. Cartea sa *Orizonturi roşii,* deşi irelevantă pentru activităţile spionajului românesc, a produs un adevărat şoc public prin incursiunea pe care o făcea în viaţa privată a cuplului

Doina Cornea

Mircea Dinescu

Paul Goma

Jimmy Carter

Michael Blumenthal

Valéry Giscard d'Estaing

François Mitterrand

Yasser Arafat

Leonid Brejnev

cu Israelul. A doua a fost condiţionarea achiziţiilor româneşti de tehnologie occidentală de vizitarea capitalelor respective.

Astfel au stat lucrurile, de exemplu, în relaţia cu Franţa.

Deşi Ceauşescu şi Valéry Giscard d'Estaing se detestau reciproc, perspectiva unor contracte majore cu Renault şi Bull l-a făcut pe preşedintele francez să-şi depăşească reţinerile în două rânduri, în 1976 şi 1979.

Dezvăluirea, în 1982, a „cazului Haiducu", ofiţerul de Securitate trimis la Paris pentru a angaja ucigaşi străini pentru asasinarea lui Virgil Tănase şi a lui Paul Goma, a oferit preşedintelui Francois Mitterrand un pretext

menţină pe Ceauşescu într-o zonă de aproximativă vizibilitate publică.

Relaţiile cu URSS s-au modificat odată cu trecerea timpului.

Chiar dacă nu au fost niciodată în termeni foarte cordiali, Brejnev a tolerat politica autonomă a lui Ceauşescu, ştiind că aceasta nu ameninţă stabilitatea sistemului. Pe măsură ce criza economică din România se adâncea, iar semnalele îngrijorătoare la adresa stabilităţii regimurilor comuniste se

Elena Ceauşescu

reuşea să menţină situaţia sub control. Între 1980 şi 1985, după 25 de ani de obstrucţionare a iniţiativelor sovietice, România a aderat la „doctrina Brejnev", arătându-se chiar mai radicală decât Uniunea Sovietică în propunerile sale de restaurare a ordinii.

Venirea la putere a lui M. S. Gorbaciov şi declanşarea procesului de reformă au readus relaţiile dintre cele două ţări la un punct critic. În mai 1987, Gorbaciov a sosit la Bucureşti,

Nicu Ceauşescu

rilor Tratatului de la Varşovia din iulie 1989 Ceauşescu a adoptat un limbaj anacronic, acuzând „dezideologizarea relaţiilor internaţionale" şi „subestimarea luptei de clasă de către unele regimuri".

Partidul, lipsit de influenţă reală şi transformat într-un decor al megalomaniei ceauşiste, nu a opus nicio rezistenţă. Paralizaţi de frica pierderii privilegiilor, conducătorii săi au acceptat fără amendamente aventurile politice şi economice ale lui Ceauşescu, chiar dacă nu manifestau un entuziasm deosebit în executarea ordinelor.

Creşterea importanţei politice a soţiei lui Nicolae, Elena, dar

Silviu Brucan

soţului său, Elena Ceauşescu a început, după 1971, să se impună public ca personalitate ştiinţifică, avansând, în paralel, în ierarhia de partid şi de stat până la demnitatea de prim-viceprim-ministru. Setea ei de a colecţiona titluri academice mergea până acolo încât, cu ocazia fiecărei vizite externe, oamenii lui Ceauşescu făceau presiuni pentru ca Elenei să-i fie acordate distincţii academice sau titluri doctorale onorifice.

În 1974 a fost cooptată în Academia Română, însă, spre cinstea lor, academicienii s-au împotrivit demersurilor sale de a deveni preşedinte al forului.

În toamna anului 1971, la întoarcerea din Asia, Ion sală, Pârvulescu a fost exilat din Bucureşti într-un oraş de provincie, unde i s-a impus domiciliul obligatoriu. Abia la 10 martie 1989, câţiva vechi militanţi ai partidului - Gheorghe Apostol (fostul con-tracandidat al lui Ceauşescu în 1965 şi secretar general în peri-oada 1954—1955), Alexandru Bârlădeanu (artizanul politicii economice autonome), Constantin Pârvulescu (fost membru al triumviratului care condusese partidul după înlăturarea lui Ştefan Foriş), Silviu Brucan (redactor-şef al oficiosului PCR, Scânteia, între 1944 şi 1956, ambasador în SUA între 1956 şi 1959 şi la ONU între 1959 şi

Nicolae Ceauşescu şi Mihail Gorbaciov

că atenţia lumii este îndreptată spre România, Ceauşescu s-a limitat la a întări supravegherea contestatarilor prin impu-nerea unui domiciliu forţat.

Contestarea venea totuşi din afara partidului activ, din partea unui grup de vechi comunişti ce îşi propuneau restaurarea rolului partidului şi aducerea sa în acord cu tendinţele politice din acel moment.

Singurul „câştigător" al regimu-lui Ceauşescu a fost Securitatea, întărită din punctul de vedere al competenţelor odată cu apariţia primelor semne de opoziţie, poliţia secretă a regimului nu a mai practicat teroarea de masă.

Deşi în majoritatea cazurilor

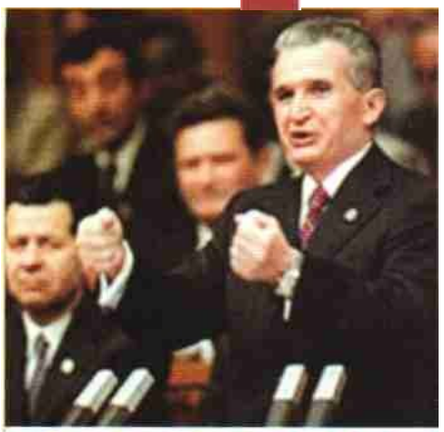

Congresul al XII-lea al P.C.R.: „aplauze furtunoase"

reţea de informatori, al căror număr exact nu este cunoscut nici astăzi, poliţia politică gira aproape toate domeniile vieţii din România, ajungând să se identifice, mai ales în anumite sfere, cu aparatul de stat. Criza economică a însemnat o nouă oportunitate pentru câinele de pază al regimului. Cu un plan anual de procurare a valutei, Securitatea a preluat o serie de

22 decembrie 1989. Armata se solidarizează cu populaţia

Sfârşitul

Congresul al XIV-lea, din noiembrie 1989, a fost aşteptat de societatea românească cu speranţa anunţării unui program de reforme. Spre stupefacţia şi indignarea generală, Ceauşescu nu a făcut decât să reia vechile teze privind politica de independenţă şi necesitatea continuării industrializării. Mai mult, pentru a nu lăsa nicio şansă celor ce mai sperau, secretarul general a anunţat începutul retehnologizării industriei, lucru ce presupunea noi eforturi investiţionale. Un moment important al congresului a fost încercarea lui Ceauşescu de a mai face încă o dată apel la sentimentele

László Tökés devenise un motiv de îngrijorare pentru autorităţi. Cunoscut prin poziţiile sale critice la adresa politicii naţionale a regimului în decursul anilor ’80, pastorul maghiar a fost supus unor persecuţii repetate atât din partea regimului, cât şi din aceea a superiorului său ecleziastic, episcopul reformat Papp. Devenit cunoscut atât în România, cât şi pe plan internaţional, datorită sprijinului acordat de guvernul de la Budapesta, în 1989 Tökés devenise deja periculos pentru regim. La jumătatea lui decembrie 1989, îngrijorat de posibilul efect al acţiunilor sale, episcopul Papp a decis să îl

Pe străzile Timişoarei la 18 decembrie 1989

ţiilor cu ajutorul armatei. La 17 decembrie, în urma deschiderii focului împotriva demonstranţilor, au fost făcute 122 de victime. Pentru a distruge dovezile represiunii, o parte din morţi au fost duşi în grabă la Bucureşti şi incineraţi. Pe 18 decembrie, muncitorii din Timişoara s-au alăturat protestelor, ceea ce a făcut ca la 20 decembrie autorităţile să piardă controlul asupra oraşului. În aceeaşi zi, după ocuparea sediului local al partidului, Timişoara a fost declarată „oraş liber”. Aflat în Iran într-o vizită de stat, Ceauşescu a revenit de urgenţă în ţară. Crezându-se în fata unui scenariu

Ceauşescu nu a mai apucat să îşi termine discursul. În locul uralelor obişnuite, din piaţă s-au auzit ţipete, urmate apoi de debandadă. Centrul oraşului a fost ocupat, spre seară, de grupuri de demonstranţi anticomunişti. Represiunea a fost sălbatică. Armata şi Securitatea, chemate să instaureze ordinea, au folosit muniţie de război, făcând numeroase victime.

Incapabil să conştientizeze gravitatea situaţiei, Ceauşescu a ordonat repetarea încercării de organizare a unui miting. Rezultatul avea să fie unul catastrofal. Primul semnal de alarmă l-a constituit refuzul

Liderul Frontului Salvării Naţionale (FSN), Ion Iliescu (centru) în sediul TVR, decembrie 1989

a decis adunarea locuitorilor capitalei în faţa sediului CC al PCR. El nu a mai fost lăsat nici măcar să-şi înceapă discursul, demonstranţii declanşând atacul asupra clădirii. În disperare de cauză, Ceauşescu a părăsit clădirea cu elicopterul prezidenţial, fiind forţat să aterizeze la cca 150 de kilometri de Bucureşti.

Ca urmare a constituirii unui

***

Preţul plătit pentru izolarea şi autonomizarea României în cadrul „lagărului socialist" a fost disproporţionat în comparaţie cu beneficiile. Privită din perspectivă istorică, izolarea ţării a însemnat în condiţiile în care se subsuma noii ideologii naţionale. Fronda antisovietică a împins limitele temporale ale stalinismului clasic în România până în 1963, iar deschiderea economică către Occident, o compensare pentru retragerea treptată din CAER, s-a făcut în baza unei agende politice precise.

Găsirea unei soluţii economice alternative pentru a pune la dispoziţia regimului noi tehnologii a avut aceeaşi raţiune politică ca şi „noua politică economică" a lui Lenin: aceea de a construi un socialism autarhic, bazat pe industria grea şi pe folosirea extensivă a resurselor, cu sprijinul Occidentului. Mai mult decât atât, intermezzoul liberal din anii 1963—1971, soldat cu eliberarea celei mai mari părţi a deţinuţilor politici şi slăbirea momentană a constrângerilor ideologice, este identic cu ceea ce s-a întâmplat în URSS în perioadele 1932-1934 (neo-NEP-ul stalinist), 1938 (numirea lui Beria în postul de ministru de interne) şi 1958-1964 (procesul de reabilitare a victimelor marilor epurări), fără să afecteze sistemul.

Explicaţia rezidă, credem, în profilul social şi în tiparele mentale ale Partidului Comunist Român.

Canalele de recrutare ale partidului - administraţia medie recuperată de către regimul de ocupaţie, o parte din foştii membri ai grupărilor de extremă dreaptă, muncitorii manuali, proletariatul rural şi o parte a social-democraţilor — au făcut ca la momentul instalării regimului comunist politic naţional, PCR a rămas în toată perioada interbelică un partid de buzunar, fără implicare în exerciţiul politic care să fi putut duce la apariţia unor platforme alternative de acţiune. Mai mult decât atât, lipsa unui program de acţiune organic, preluarea în corpore a celui stalinist, încă de la începutul guvernării, au dat comuniştilor români o perspectivă specifică asupra socialismului. În fapt, pe toată perioada guvernării sale, PCR nu a făcut decât să amestece, în proporţii

Pe străzile din Bucureşti la 25 decembrie 1989

Cosmin Popa

România între 1990 şi

sau tranziţia cu specific

1 Revoluţia conservatorilor (1989-1992)

Despre istoria recentă, în general, se afirmă că îi lipseşte perspectiva timpului, ce ar permite istoricului să facă raţionamente şi corelaţii lipsite de implicarea emoţională specifică celui care

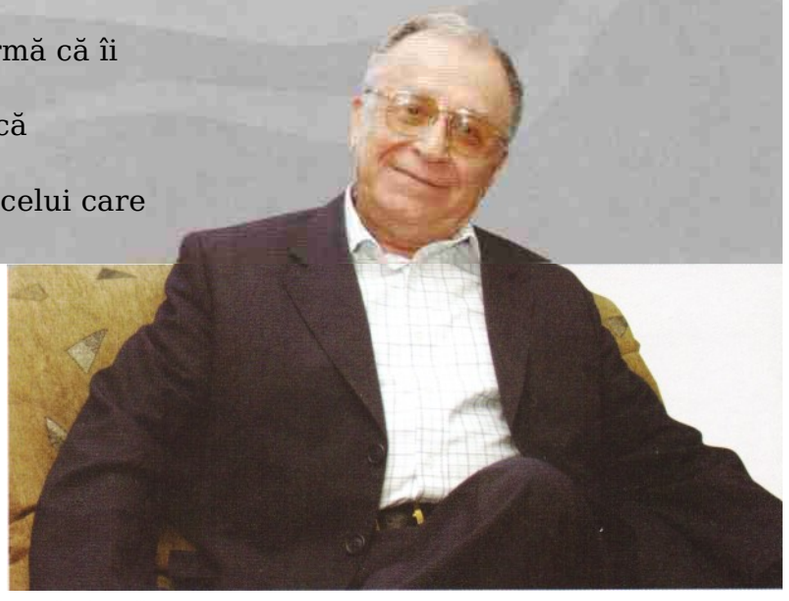

Preşedintele Ion Iliescu

Mai mult decât atât, şansa de a asista la o perioadă de schimbări dramatice ne pune în contact nemijlocit cu spiritul vremurilor, spirit pe care documentele nu îl pot reda decât în parte, mai ales atunci când ele sunt abordate secvenţial, fără conştiinţa întregului. Aşa cum comunismul românesc a devenit după 1956 atipic pentru Europa

ţei, comunismul românesc a reuşit să-şi întârzie considerabil disoluţia, cedând doar în fata presiunilor externe concertate ale marilor centre de putere. În Polonia, încă din ianuarie 1989, cu sprijinul generalului Jaruzelski, sindicatul Solidaritatea a reapărut pe scena politică legală a ţării. La scurt timp după aceasta, între 16 februarie si 15

București, 22 decembrie 1989

locurile destinate opoziţiei din Dietă. Guvernul Mazowiecki, format în septembrie, era compus, în majoritate, din membri ai Solidarităţii. Februarie 1989 aduce şi pentru Ungaria începutul ieşirii din comunism, Comitetul Central al partidului acceptând „principiul tranziţiei spre multipartidism”. În septembrie 1989, Ungaria avea să-şi deschidă graniţa cu Austria, desolidarizându-se astfel de „lagărul comunist” muribund. La o lună după aceste evenimente,

RFG. După o vizită tensionată a lui Gorbaciov, la 18 octombrie, Erich Honecker a fost înlocuit de către Comitetul Central al partidului cu Egon Krenz. Lipsit de suport popular şi perceput ca un urmaş desemnat al lui Honecker, la 4 noiembrie, împreună cu întregul Birou Politic, acesta a demisionat, iar Hans Modrow a preluat conducerea guvernului. La câteva zile, după vizita liderului sovietic la Bonn, s-a anunţat decizia înlăturării Zidului Berlinului. Expresia

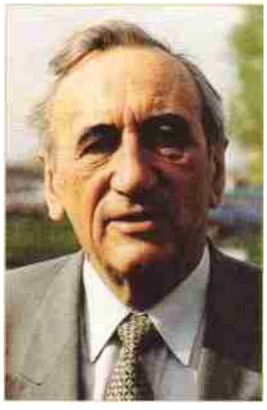
Tadeuş Mazowiecki

Erich Honecker şi Helmut Kohl

Egon Krenz

Václav Havel

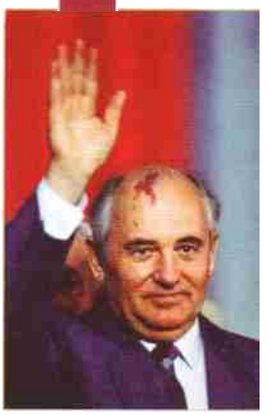
„Gorby"

în bloc, lăsând locul unui nou guvern democrat. La o lună, Havel a devenit preşedinte, luând locul lui Gustav Husak[1].

România părea departe de „fierberea" Europei Răsăritene, deşi populaţia ştia de schimbările din aceste ţări. Drastic supravegheată de Securitate şi sporadică, mişcarea

Dintre toate ţările din sfera sovietică de influenţă, consecventă drumului său naţional, România s-a dovedit cea mai rezistentă la schimbări, în scurt timp Nicolae Ceauşescu transformându-se în depozitarul nemulţumirilor reformatorilor estici şi al frustrării generale a populaţiei. Ceauşescu

În cele din urmă, la mijlocul lunii decembrie a anului 1989, revolta a izbucnit în vestul ţării, la Timişoara, pe un fond etnico-religios extrem de instabil, care lăsa regimului un loc de manevră considerabil. După câteva zile, nemulţumirea unei minorităţi religioase din oraş s-a transformat într-una generală

armatei şi a forţelor de ordine. Folosindu-se de oportunitatea oferită chiar de Ceauşescu, prin organizarea unui miting oficial de sprijin, revolta s-a extins, cu începere din 21 decembrie, şi în Bucureşti. La numai o zi după aceasta, Ceauşescu a fost înlăturat, iar puterea a fost preluată de Frontul Salvării Naţionale (FSN), formaţiune eteroge-nă ce reunea în jurul unor vechi comunişti înlăturaţi de Ceauşescu o serie de disidenţi şi personaje afiliate dinamic la evenimente. Începută cu o revoltă populară la Timişoara, „revoluţia"

23 decembrie 1989. Armata se solidarizează cu populaţia

1. J.-F. Soulet, Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre, trad., Iaşi, 1998

Victorie. Bucureşti, 25 decembrie 1989

cu mijloace specifice revoltei populare. Deşi, mai ales în faza bucureşteană a revoluţiei, rezistenţa regimului a fost minimă, numărul morţilor a fost mare.

Chiar dacă în anii ‘90 s-au lansat o serie de ipoteze cu privire la vinovaţi, au avut loc anchete şi chiar procese, responsabilii principali pentru victimele de după căderea lui Ceauşescu nu au fost descoperiţi. În fapt, combinaţia subtilă între lovitură de stat şi revoluţie a dus la bine cunoscutul fenomen de disipare a răspunderii, în care cei ce nu se puteau apăra au fost puşi la ideii că s-a format spontan, în timpul evenimentelor, s-a dovedit a fi Ion Iliescu. Considerat de mulţi observatori ai României drept succesorul reformator al lui Ceauşescu, susţinut discret, dar evident în rezistenţa sa de sovietici, Iliescu a devenit, în perioada disidentă, exponentul puţinilor intelectuali veritabili din partid, dovedind prin articolele sale că înţelege şi susţine schimbările din sistem.

Apariţia sa ca lider informal al revoluţiei şi (auto)numirea sa în postul de preşedinte al Consiliului FSN l-au propulsat pe Iliescu din underground-ul în perioada comunistă şi care acum îşi cereau drept de cetate.

Manifestaţiile violente, luptele de stradă, repetatele contra-manifestaţii organizate prin instrumentarea unor categorii sociale, precum cea a minerilor, tensiunile interetnice, dezbaterile privind evenimentele din decembrie 1989 au marcat ieşirea României din comunism şi au făcut din aceasta un contraexemplu pentru ţările în tranziţie.

Prima dintre disputele publice a fost cea legată de legitimitatea participării „emanaţiei revoluţiei”, aşa cum numise Ion Iliescu FSN-ul, la viitoarele alegeri.

Pentru a pune capăt controverselor şi în vederea legalizării puterii dobândite în zilele revoluţiei, la începutul lunii ianuarie FSN a adus la cunoştinţa opiniei publice că, deşi nu este un partid politic, va participa la alegeri ca o „organizaţie FSN-ul de ofensiva „partidelor istorice” — în opinia sa, decise „să vândă ţara străinilor”. Aparent în urma apelurilor lansate prin intermediul televiziunii, la 29 ianuarie 1990 a avut loc prima intervenţie a grupurilor organizate de mineri. Transportaţi în capitală cu trenuri puse la dispoziţie de autorităţi, peste 5.000 de mineri au sosit la Bucureşti pentru a apăra Consiliul Frontului Salvării Naţionale şi pentru a dispersa manifestaţiile opoziţiei.

Pentru a păstra aparenţa democraţiei consensuale, după intervenţia minerilor, liderii FSN-ului au decis formarea Consiliului Provizoriu de

Corneliu Coposu, fondatorul Partidului Naţional Ţărănesc Creştin Democrat

Manea Mănescu, Tudor Postelnicu, Emil Bobu şi Ion Dincă au fost condamnaţi la detenţie pe viaţă şi confiscarea totală a averii.

Folosirea minerilor pe post de forţă de şoc, metodă împrumutată de liderii României de atunci din tacticile electorale ale Partidului Comunist, s-a dovedit a fi o constantă în primii doi ani de după 1989. În ianuarie, februarie, iunie 1990 şi în septembrie 1991, Bucureştiul s-a aflat sub asediul detaşamentelor de mineri din Valea Jiului, conduse şi instigate, aşa cum s-a aflat mai târziu, de agenţi ai

Petre Roman, unul din liderii FSN-ului

şi-a asumat deschis rolul pentru care a fost creat, înregistrându-se ca partid. Dovedind capacităţi politice de invidiat, Iliescu a reuşit să domine, încă de la început, viaţa politică din România, păstrându-se în dubla postură de participant şi arbitru.

La scurt timp după transformarea FSN-ului în partid, acesta a reuşit să se impună şi la conducerea CPUN-ului, organism ce se dorea exponentul tuturor categoriilor sociale şi al întregului spectru politic emergent.

Cu toate că Ion Iliescu era secondat de o serie de lideri

cratizare a ţării. În luna martie a anului 1990, CPUN a adoptat Legea electorală, în temeiul căreia s-au desfăşurat alegerile din 20 mai 1990. Alegerile parlamentare, organizate pe fondul unei atmosfere de susţinere totală din partea populaţiei pentru Ion Iliescu, au fost câştigate de

Sergiu Cunescu (PSD), Horia Russu (PNL-'93), Corneliu Coposu (PNŢCD) şi Otto Weber (PER)

un mandat provizoriu de numai doi ani. La începutul anului 1991, în Bucureşti s-au deschis lucrările celor două camere ale Parlamentului, care, ca Adunare Constituantă, au dezbătut proiectul Constituţiei ţării. La câteva luni după acest moment, la 8 decembrie 1991, noua Constituţie a României a fost adoptată prin referendum.

În primii doi ani de după 1989, politica externă românească a fost marcată de prezenţa la răsărit a unei puteri încă suficient de puternică, Uniunea Sovietică, dar şi de evoluţiile complexe din relaţiile

2 „Democraţia originală" (1992-2000)

Intrată violent în familia democraţiilor tinere, România a avut o evoluţie extrem de sinuoasă. în condiţiile unui plan de acţiune coerent al Vestului în legătură cu ţările Europei Răsăritene, evoluţia ţării a fost dramatic

Sigla secţiei de tineret a PSD, succesor al PDSR

Marcate de reţinerile preşedintelui Iliescu de a îngădui trecerea bruscă la economia concurenţială, de teama unor cataclisme sociale, de incompetenţă şi afectate de interese oculte, guvernele României au acţionat fără consecvenţă şi mai tot timpul sub imperiul circumstanţelor de moment.

Venirile repetate ale trupelor de şoc minereşti în capitală, reprimarea violentă repetată a manifestaţiilor opoziţiei, corupţia endemică ce se dezvolta pe ruinele socialismului şi performanţele economice modeste au făcut din România primilor ani de după 1989 un paria al Europei. La toate acestea se adăugau o serie de probleme start în cursa pentru resurse. Reţinerea membrilor marcanţi ai conducerii de a permite accesul în ţară al capitalului străin şi favorizarea netă a noilor îmbogăţiţi din proximitatea puterii au creat un mediu propice pentru devalizarea averii naţionale şi propagarea corupţiei. În toţi aceşti ani, România a fost zguduită de numeroase scandaluri de corupţie, investigaţiile centru-dreapta. Sincopată şi cu întârzieri majore, democratizarea României a continuat implacabil, devenind evident faptul că presiunile externe s-au constituit într-un factor major de progres. Deşi nu aşa cum se aşteptau românii, mecanismele democratice majore, în primul rând sistemul electoral, au funcţionat în momentele-cheie, asigurând alternanţa la putere.

La 9 februarie 1992 au

9 februarie 1992. Primele alegeri locale

ale ţării nu putea avea efecte politice majore. Cu toate acestea, sfârşitul dominaţiei totale a FSN-ului a demonstrat că în societatea românească apăruse o cezură majoră, de o parte aflându-se populaţia dinamică urbană, iar de cealaltă populaţia rurală, mult mai puţin pregătită pentru un mediu concurenţial şi în consecinţă favorabilă politicii FSN-ului de tranziţie „lină" de la capitalismul de stat la cel privat şi de la dictatură la democraţie parlamentară. Mult mai serioase au fost consecinţele pentru partidul aflat la

2. La 15 decembrie 1990, după îndelungi tratative, formaţiunile ce făceau parte din „opoziţia democratică" - PNL, PNŢCD, Partidul Social-Democrat Român şi Uniunea Democrată Maghiară din România - au decis constituirea Convenţiei Naţionale pentru Instaurarea Democraţiei. Mai târziu, coaliţia de partide a luat denumirea de Convenţia

Iliescu plecând urechea la plângerile lui Văcăroiu
față de motivarea de cenzură

Alegerile parlamentare şi prezidenţiale organizate la 27 septembrie 1992 au dovedit încă o dată popularitatea şi carisma lui Ion Iliescu, acesta fiind reales preşedinte cu o majoritate zdrobitoare.

După instalarea oficială a preşedintelui şi formarea echipei guvernamentale, în fruntea executivului a fost adus un fost funcţionar al Comitetului de Stat pentru Planificare, Nicolae Văcăroiu, care, la ora numirii în acest post, nu făcea parte din FSN. Prin aducerea la conducerea guvernului a politicii reformelor graduale şi transferului controlat al proprietăţii din administrarea statului în cea particulară. Fără să se rezolve problemele structurale ale economiei româneşti, în perioada 1992—1996 s-a reuşit stoparea scăderii galopante a producţiei de bunuri şi servicii, la sfârşitul mandatului obţinându-se chiar o creştere cu 5% a economiei faţă de anul 1992.

În planul politicii externe, dispariţia URSS a determinat România să-şi reorienteze eforturile către acceptarea în structurile occidentale şi protocoalele adiţionale. A urmat apoi regândirea politicii faţă de minorităţi. Pentru a sublinia aderenţa Bucureştiului la valorile europene, la 11 mai 1995, România a fost prima ţară care a depus la Consiliul Europei instrumentele de ratificare a Convenţiei-cadru privind minorităţile naţionale.

Deşi au fost demersuri întreprinse pentru a reabilita imaginea publică a ţării şi a guvernanţilor, adoptarea de către România a acestor documente i-a determinat pe guvernanţi să acorde o mai mare atenţie procedurilor democratice şi respectării drepturilor omului.

Un prim pas în acest sens l-a

Iliescu decorat de secretarul de stat SUA Donald Rumsfeld

Sigla Parteneriatului pentru Pace (PfP) - o inițiativă majoră a NATO, introdusă în ianuarie 1994, în cadrul

Președintele Clinton la București

Desființarea Tratatului de la Varșovia în 1991 a lăsat România, ca și celelalte țări din Europa Răsăriteană, în afara spațiilor de securitate. În mod logic, eforturile diplomatice care vizau asigurarea securității s-au îndreptat către NATO. La 14 septembrie 1994, Programul de parteneriat România-NATO a fost acceptat oficial de către Consiliul Nord-Atlantic, Bucureștiul alăturându-se celorlalte state din fostul bloc sovietic.

La presiunile occidentale, România a fost nevoită să depună eforturi constante de reglementare a relațiilor cu vecinii săi, în primul rând cu Ungaria, Serbia

determina centrele de putere să întreprindă o serie de măsuri pentru a evita extinderea conflictului. După îndelungi negocieri, în septembrie 1996, România și Ungaria au semnat, la Timișoara, Tratatul de înțelegere, cooperare și bună

Beneficiarele generalizării stării de nemulțumire a populației, afectată de menținerea standardelor de viață la un nivel scăzut, în absența avantajelor oferite de statul socialist, și de nenumăratele scandaluri de corupție, au fost partidele

lansat o platformă-program ce se prezenta ca alternativă la guvernarea social-democrată, în perspectiva apropiatei campanii electorale. Preluat din experiența Poloniei, „Contractul cu România", un document prin care se propunea reforma radicală a economiei și a administrației în 200 de zile, părea soluția ideală pentru ieșirea din criza în care se zbătea țara. Depozitarul speranțelor românilor era rectorul Universității din București, Emil Constantinescu. Deținător al unor funcții secundare în aparatul de partid

Emil Constantinescu la o conferință de presă

Victor Ciorbea

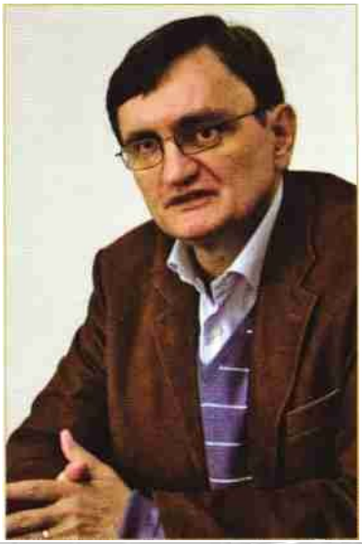

puţinele simboluri morale ale României postcomuniste. După o campanie electorală marcată de ideea schimbării, la 17 noiembrie 1996, alegerile prezidenţiale au fost câştigate de candidatul CDR, Emil Constantinescu. În ceea ce priveşte Parlamentul, deşi cu o popularitate afectată de insuccesele reformei economice, PDSR a putut fi învins doar de o coaliţie de partide care reunea CDR, Uniunea Social-Democrată şi Uniunea Democrată Maghiară

Ioan Paul II binecuvântează România

Stimulată de entuziasmul reformator al populaţiei urbane, guvernarea „democratică" a început în forţă, încercând să răspundă rapid aşteptărilor. Încă din ianuarie 1997, Consiliul Suprem de Apărare a Ţării (CSAT) a luat hotărârea de înfiinţare a Consiliului Naţional de Acţiune împotriva Corupţiei şi Crimei Organizate, coordonat de preşedintele României. Lipsită de suportul politic al partenerilor din coaliţie, instituţia în cauză a rămas doar la nivelul declaraţiilor de intenţie, discreditându-se în scurt timp.

Au fost luate o serie de măsuri reparatorii. La începutul anului 1997, fostului suveran al României, Mihai I, i-a fost redată cetăţenia română, înmânându-i-se de către autorităţi un paşaport sub numele de „Mihai al României". O altă măsură similară i-a vizat pe greco-catolici. La 12 iunie 1997, Parlamentul a adoptat

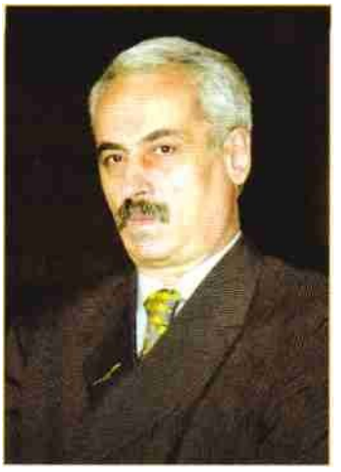

Radu Vasile

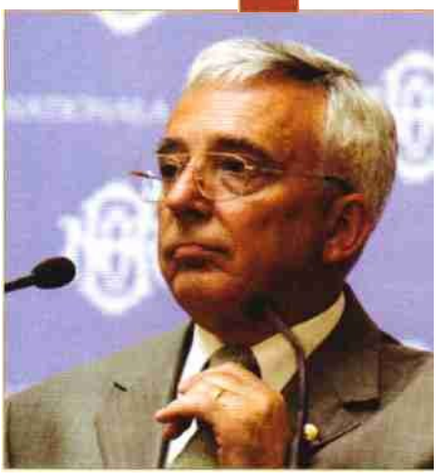

Mugur Isărescu

încredinţat lui Radu Vasile. Figură tranzitorie, acesta s-a dovedit a fi o alegere de natură să satisfacă orgoliile tuturor celor asociaţi la guvernare. Un eveniment notabil petrecut în timpul mandatului său a fost greva violentă a minerilor, din ianuarie 1999, înăbuşită în urma unor confruntări de anvergură între aceştia şi forţele de ordine.

Dacă în plan intern guvernarea „partidelor democratice" s-a dovedit ineficientă, în ceea ce priveşte relaţiile internaţionale ale României aceasta a înregistrat câteva succese. Unul dintre acestea a fost vizita papei

Papa Ioan Paul II şi patriarhul Teoctist al României

de guvernare, România nu reuşise să fructifice avantajele alternanţei la guvernare. Al doilea start al reformelor structurale fusese ratat, iar ţara nu izbutise să facă pasul din zona gri a Balcanilor, chiar dacă evitase catastrofa economică prin care

3. Victor Ciorbea, lider al unuia dintre sindicatele majore din România, s-a afirmat în viaţa politică odată cu câştigarea alegerilor municipale din Bucureşti în 1996

3 Perioada 2000-2004

Alegerile parlamentare şi prezidenţiale din noiembrie-decembrie 2000 nu numai că au adus revenirea la putere a PDSR-ului şi a lui Ion

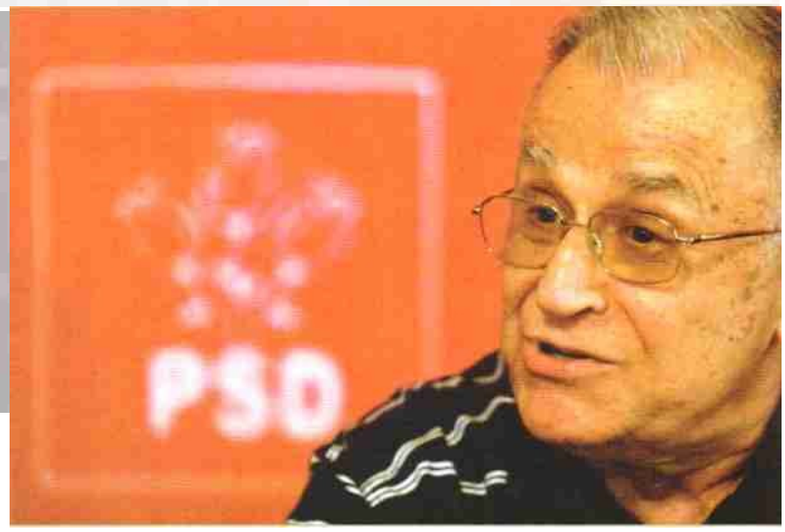

Ion Iliescu

Pentru câteva zile, între cele două tururi de scrutin, România s-a aflat sub spectrul ascensiunii spectaculoase a acestui partid, prin intrarea în turul al doilea al scrutinului prezidenţial a liderului său, Corneliu Vadim Tudor.

Fără a fi rezultatul recrudescenţei naţionalismului în rândul românilor, Vadim Tudor axându-şi campania electorală pe un mesaj anticorupţie, doilea tur de scrutin Ion Iliescu a fost reales preşedinte al României, cu 66,83% din voturile exprimate.

La 28 decembrie 2000, vicepreşedintele PDSR-ului, Adrian Năstase, a preluat conducerea noului cabinet, în faţa căruia stăteau o serie de sarcini de care nu se achitase niciunul dintre guvernele României de după 1989. Structura anacronică a

Liderul PRM Corneliu Vadim Tudor

Imediat după instalarea cabinetului şi a noului preşedinte la Palatul Cotroceni, Adrian Năstase şi Ion Iliescu au iniţiat o amplă campanie de imagine menită să redeschidă canalele de comunicare cu Occidentul şi să schimbe percepţia asupra PDSR-ului ca partid moştenitor al structurilor comuniste, prea puţin deschis către

Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS)[5] şi nici în rolul ei, arătând că „această luptă cu trecutul şi dezgroparea de morminte nu foloseşte la nimic”.

În paralel, preşedintele Iliescu a iniţiat un proces de reconciliere cu fostul suveran al României, Mihai I, căruia i s-au retrocedat o parte din proprietăţile confis-

4. Partidul România Mare a fost creat în 1991 de Corneliu Vadim Tudor, unul dintre poeţii de curte ai lui Ceauşescu şi discipol al lui Eugen Barbu, unul dintre principalii promotori ai protocronismului românesc. Aflat sub controlul autoritar al liderului său, PRM s-a distins, încă de la începutul existenţei sale, printr-un limbaj xenofob şi antisemit, reunind în structurile sale foşti ofiţeri ai departamentelor politice ale Securităţii şi funcţionari ai Partidului Comunist.
5. Instituţie creată în 1999, la iniţiativa preşedintelui Constantinescu, cu scopul de a inventaria şi studia arhiva Securităţii. Printre atribuţiile sale se numără şi aceea de a certifica apartenenţa sau nonapartenenţa politicienilor şi funcţionarilor publici la structurile poliţiei politice comuniste. Condusă de un colegiu care reunea reprezentanţii partidelor politice parlamentare şi pe cei ai unor organizaţii civice importante, la scurt timp după înfiinţarea sa, instituţia a intrat într-un blocaj decizional, ca urmare a instrumentării sale în disputele politice. Pe lângă acestea, la dificultăţile de funcţionare s-a adăugat rezistenţa Serviciului Român de Informaţii de a transmite toată arhiva Securităţii în administrarea CNSAS, fapt ce a privat colegiul de capacitatea de a lua decizii în baza unei documentaţii complete.

Premierul României Adrian Năstase

naţională pentru România, secretarul general al organizaţiei, George Robertson, a propus şefilor de stat şi de guvern din ţările membre ale NATO, reuniţi la Praga, să

Relaţiile cu Uniunea Europeană au cunoscut o ameliorare sensibilă. Ca urmare a eforturilor întreprinse pentru securizarea frontierelor şi a politicii coerente de control al migraţiei ilegale, cu

La reuniunea şefilor de state membre NATO de la Praga, din 2002, România devine membru al Alianţei

Ministerul Public şi destinată luptei împotriva marii criminalităţi financiar-economice.

Atentatele de pe teritoriul Statelor Unite din 11 septembrie 2001 au reorientat atenţia marilor centre de putere către lumea arabă. Acest lucru a dus la apariţia necesităţii organizării unui „front" mondial antiterorist, cu consecinţele de rigoare în atitudinea SUA faţă de noile democraţii din Europa de Est, dispuse să sprijine necondiţionat demersurile militare întreprinse de Washington. În acest context, încă din primele

Unite ale Americii şi membru al Parteneriatului pentru Pace, va participa, ca aliat de facto al NATO, împreună cu statele membre ale NATO şi cu ceilalţi parteneri şi aliaţi ai acestora, la combaterea terorismului internaţional prin toate mijloacele

de la acest eveniment, după o escală la Moscova, preşedintele SUA, George W. Bush, a sosit la Bucureşti, unde a fost întâmpinat triumfal de o

aderare a României la Uniunea Europeană, în 2007, cabinetul Năstase a început procesul de restructurare şi privatizare a marilor monopoluri de stat. În octombrie 2003, Constituţia, adoptată în anul 1991, a fost amendată prin referendum, în

George W. Bush la Bucureşti

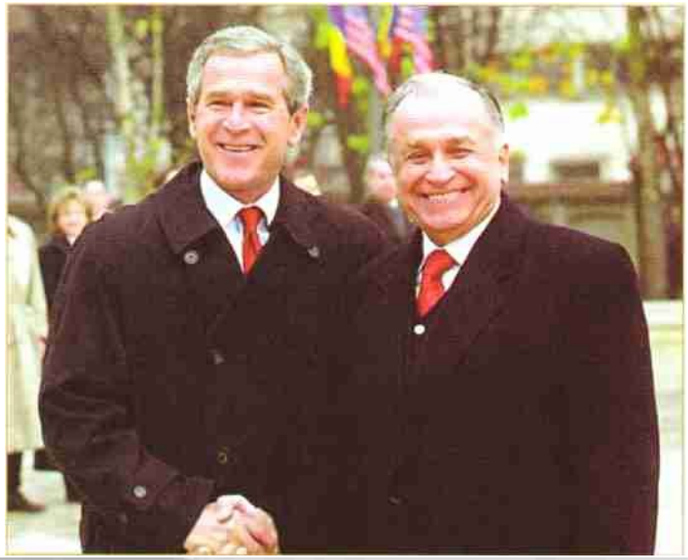

Secretarul general al NATO,

2004. Ceremonia de inaugurare ale noilor state membre ale Uniunii Europene

fost de natură să-i mulţumească pe negociatorii europeni. Drept urmare, în Raportul de ţară pentru anul 2003, Comisia Europeană a refuzat acordarea statutului de economie de piaţă funcţională pentru România (statut acordat totuşi în 2004), fapt ce a determinat o scădere drastică a popularităţii guvernului şi a generat un val de

laritatea guvernului PSD[6] a cunoscut o erodare accentuată. Permanentele acuzaţii de corupţie care au planat asupra membrilor cabinetului au dus la creşterea notabilă a popularităţii partidelor de opoziţie, PNL şi PD, constituite în Alianţa „Dreptate şi Adevăr". Alegerile locale din vara anului 2004 au dat un semnal clar cu privire la dorinţa românilor de

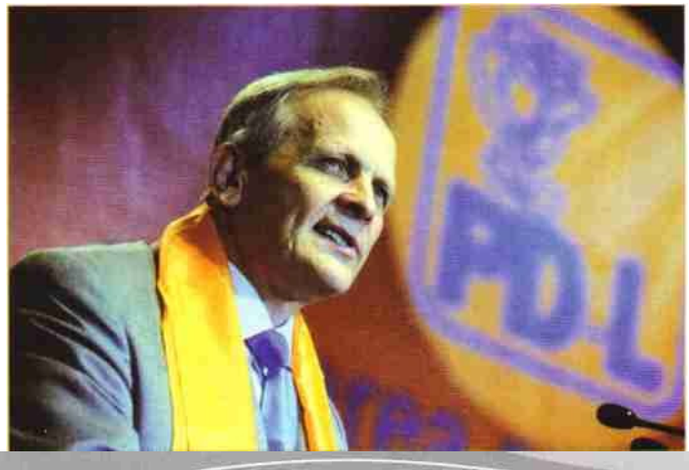

Theodor Stolojan

nalităţi complementare, Traian Băsescu şi Theodor Stolojan. Traian Băsescu, consacrat ca politician eficient în funcţia de ministru al transporturilor, dar lansat pe marea scenă politică în postura de primar al

creştere economică susţinută, cu o medie de 5,2 la sută şi un vârf de 8,3 procente în 2004, practicile politice ale PSD-ului au indus, mai ales în rândul populaţiei informate din marile oraşe, o stare de

Traian Băsescu şi Theodor Stolojan în fruntea „revoluţiei portocalii"

pentru România, 1991-1992, şi ca economist validat de activitatea în structurile financiare internaţionale, părea să reprezinte candidatura ideală

să piardă rapid popularitate şi sprijin, mai ales în oraşele mari ale ţării. De cealaltă parte a spectrului politic, partidele de centru-dreapta, PNL şi PD, au

6. În iunie 2001, Partidul Social-Democrat Român a fuzionat cu Partidul Democraţiei Sociale din România. Din această fuziune a rezultat Partidul Social-Democrat, al cărui preşedinte a fost ales Adrian Năstase.
7. Raportul anual pe 2004 al Ministerului pentru întreprinderile Mici şi Mijlocii, Comerţ, Turism şi Profesii Liberale.
8. Cel mai cunoscut dintre acestea este „scandalul stenogramelor", atunci când, la sfârşitul anului 2004, stenogramele unei întruniri de partid a liderilor PSD au fost publicate pe internet. Documentele în cauză redau o serie de discuţii între conducătorii PSD, Adrian Năstase, pe atunci premier, Rodica Stănoiu, ministrul justiţiei, şi alţii, în care aceştia stabileau modalităţile de contracarare a opoziţiei, prin folosirea în acest scop a aparatului Ministerului de Interne şi a celui de Justiţie.

Traian Băsescu

să aibă loc în iarna anului 2004.
Condusă de personalităţi diametral opuse, formată din partide structurate în mod diferit, încă de la început alianţa PNL-PD a fost marcată de tensiuni interne şi incoerenţe de mesaj politic.
Aproape toate personajele principale ale acestei

iniţial la postul de preşedinte, provenea din „inteligenţia" economică a vechiului regim, făcându-se remarcat la începutul anilor '90 în fruntea unui guvern care a administrat, doar la nivel de discurs, dezastrul economic generalizat al ţării

fruntea principalului partid de opoziţie, mai curând printr-un concurs de împrejurări şi mai puţin prin forţa viziunii sale politice, Tăriceanu s-a complăcut în rolul secundar, preferând să menţină deschise toate canalele de comunicare cu puterea şi

mai multe guverne, Băsescu s-a remarcat prin declaraţii spectaculoase, rămânând în memoria opiniei publice drept politicianul care a dat semnalul crizei guvernării de centru-dreapta din perioada 1996-2000, prin stoparea unei investigaţii

Liderul PSD în 2005 Mircea Geoană
(al doilea din stânga)

Călin Popescu Tăriceanu, Theodor Stolojan, Mircea Geoană

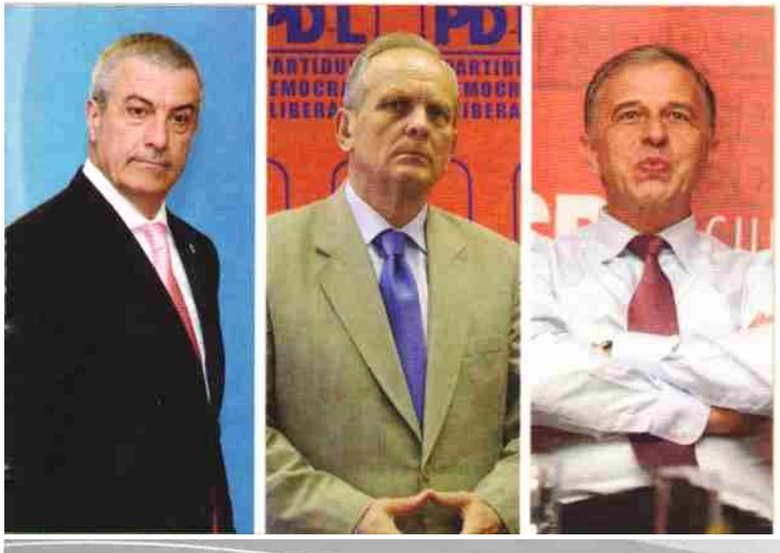

cu precădere la conducerea agenţiilor care administrau sistemul naţional de transport.
Căpitan de cursă lungă pe mai multe nave comerciale, dar şi pe nava-amiral a flotei comerciale, în perioada 1981-1987, Traian Băsescu a reuşit să

9. În vara anului 1997, şeful Departamentului de Control al guvernului, Valerian Stan, a început o anchetă cu privire la înstrăinarea unor active ale flotei comerciale româneşti (Dosarul „Petroklav"), în timpul mandatului ministrului Traian Băsescu, şi o alta legată de însuşirea ilegală a unor imobile din fondurile locative deţinute de stat, de către politicieni, unii dintre ei aflaţi la guvernare în acel moment. Conform declaraţiilor ulterioare ale lui Valerian Stan, demiterea sa a avut loc la presiunile preşedintelui de atunci al PD, Petre Roman, şi ale preşedintelui Emil Constantinescu. Ulterior, fostul premier, Victor Ciorbea, a calificat măsura drept „cea de a doua mare greşeală a mandatului meu". (www.valerianstan.ro)

4

Schimbare de putere sau sfârşitul tranziţiei?

Campania electorală de la sfârşitul anului 2004 a fost marcată de acuzaţii de corupţie şi scandaluri publice neîntrerupte. în dorinţa de a-şi conserva puterea

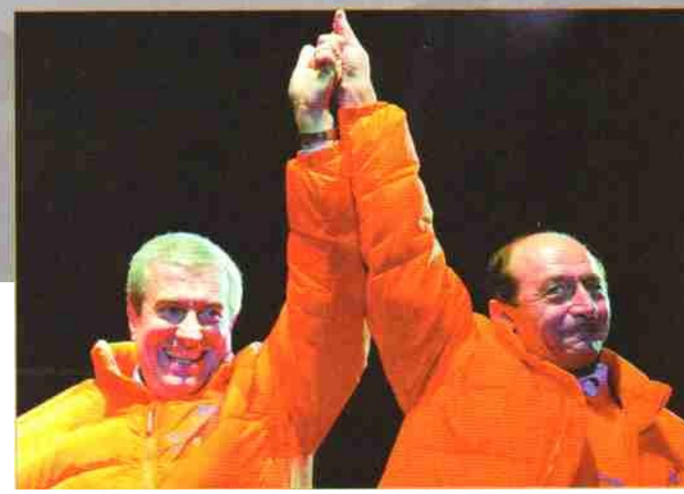

Traian Băsescu şi Călin Popescu Tăriceanu,

Limitarea accesului opoziţiei la televiziunile şi publicaţiile influente a avut drept rezultat „refugierea” mesajului acesteia în medii considerate până atunci alternative. Brusc, internetul, poşta electronică şi telefonul mobil au început să fie invadate de mesaje mobilizatoare ale opoziţiei. Deşi au „investit” sume imense în media, prin încheierea de contracte de publicitate pe cât de inutile pe atât de generoase, social-

puterea a încercat să influenţeze rezultatele prin practicarea masivă a turismului electoral.

Cu toate acestea, rezultatele finale, departe de a consemna victoria social-democraţilor, au adus legislativul într-o configuraţie politică propice blocajului decizional, ideală pentru jocuri de culise şi răsturnări spectaculoase. Alianţa ad-hoc dintre PSD şi Partidul Umanist Român (PUR), condus de afaceristul, cu certe antecedente

Afiş electoral din 2004

tele PSD, Adrian Năstase, şi Traian Băsescu, desemnat în grabă candidat unic al opoziţiei, după retragerea inexplicabilă a lui Theodor Stolojan. La jumătatea lunii decembrie, cel de al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidenţiale a adus victoria candidatului opoziţiei, primarul Bucureştiului, Traian Băsescu.

După numărătoarea voturilor, şi ea marcată de acuzaţii de fraudare, Traian Băsescu a fost desemnat câştigător al alegerilor prezidenţiale, cu 51,23%, în timp ce premierul în exerciţiu, Adrian Năstase, a

fuseseră la guvernare în ciclul precedent. Principalul obiectiv al ţării era acceptarea în Uniunea Europeană, apartenenţă despre care se credea că va pune capăt tranziţiei şi incertitudinii civilizaţionale. Instalarea noului preşedinte a însemnat o ruptură cu tradiţia politică acumulată începând cu 1990. Declarându-se deschis un „preşedinte-jucător”, Traian Băsescu s-a manifestat ca un arbitru implicat, menţionând reforma clasei politice şi lupta împotriva marii corupţii drept obiective principale ale man-

acordat Revistei 22, în primăva-
ra anului 2005, preşedintele s-a declarat împotriva condamnării
publice formale, fără argumen-
tele ştiinţifice oferite de o comisie specială, pledând pentru
aplicarea modelului condamnării
Holocaustului din România.
Abia în primăvara anului 2006, preşedintele Băsescu a
înfiinţat Comisia Prezidenţială Consultativă pentru Analiza
Dictaturii Comuniste din România, al cărei obiectiv a fost
acela de a elabora un raport
ştiinţific în baza căruia să poată
fi luată (sau nu) decizia de con-
damnare a regimului comunist.
Conducerea comisiei a fost
încredinţată politologului ameri-
can de origine română Vladimir
Tismăneanu. Fiu al unei familii
de activişti comunişti sovietici,
stabiliţi în România după război,
Vladimir Tismăneanu a cunos-
cut consacrarea internaţională
ca politolog după ce a emigrat
în SUA, la începutul (1945-1989) a fost nelegitim şi
criminal”[10]. Fără să stabilească
vinovăţii colective, raportul
stabilea liste consistente de
vinovaţi pentru crimele politice,
economice, culturale şi intelec-
tuale ale comunismului. Oameni
politici activi, precum liderul
naţionalist Corneliu Vadim
Tudor sau fostul preşedinte
al României, Ion Iliescu, s-au
regăsit în listele cu vinovaţi
pentru crimele regimului comu-
nist. Poate că şi sub imperiul
unui acut sentiment al vino-
văţiei, dar mai curând pentru
a lua din mâna adversarilor
comisiei argumentul propriei
ascendenţe comuniste, tatăl lui
Vladimir Tismăneanu, Leonte
Tismăneanu (Tismineţki), a fost
şi el consemnat printre vinova-
ţii de îndoctrinarea românilor.
Documentul în cauză a încercat
o tratare unitară a perioadei
1945—1989, dorind să demon-
teze miturile Social-democraţii, partidul
care a preluat cea mai mare
parte a nomenclaturii comu-
niste, în frunte cu Ion Iliescu,
a catalogat documentul drept
„vânătoare de vrăjitoare”, iar
partidul fostului poet de curte
al Ceauşeştilor, Vadim Tudor,
a iniţiat o campanie de con-
damnare publică a preşedin-
telui Băsescu şi a membrilor
comisiei. O critică politică mai
abilă a venit din partea structu-
rilor intelectuale ale regimului
Ceauşescu. Istorici precum
Florin Constantiniu sau Ioan
Scurtu au imputat raportului
lipsa rigorii ştiinţifice şi implicarea sa politică. Cu
toate acestea, într-un discurs
în faţa camerelor reunite ale
Parlamentului, la 20 decem-
brie 2006, Traian Băsescu şi-a
însuşit concluziile raportului,
condamnând public regimul
comunist. Pentru prima oară,
autorităţile române

Vladimir Tismăneanu

Călin Popescu Tăriceanu

a fost blocată în Parlament. Mai
mult decât atât, la începutul
anului 2007, Comisia Juridică
a Senatului României a decis
scoaterea de sub incidenţa legii
care vizează investigarea trecu-
tului de colaborator al Securităţii
a foştilor membri ai nomencla-
turii comuniste. La scurt timp,
Biserica Ortodoxă Română, şi

10. Comisia Prezidenţială Consultativă pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final,* Bucureşti,
11. Ibidem, p. 634

5 Opoziţia la putere şi puterea în opoziţie

În perioada 2005-2006, obiectivul politic major al noului guvern de la Bucureşti a fost îndeplinirea cerinţelor minimale impuse de integrarea în UE. Într-un efort

București, 27 iunie 2005. Miniștrii Justiției din România și Republica Federală Germania, Monica Macovei și Brigitte Zypries, la conferința cu tema "Perspectivele politicii UE în domeniul dreptului", organizată de Ambasada Germaniei la București și Institutul European din România

Beneficiind de eforturile constante ale noului ministru al justiţiei, fosta activistă civică Monica Macovei, România a consolidat, pentru o vreme, aparatul de luptă împotriva marii corupţii, prin acordarea unei autonomii considerabile Direcţiei Naţionale Anticorupţie. Foşti membri marcanţi ai guvernului social-democrat, în frunte cu Adrian

în tabăra preşedintelui ideea necesităţii alegerilor anticipate. Asociată cu planul de reformare a clasei politice, prin introducerea votului uninominal şi modificarea sistemului parlamentar, ideea alegerilor anticipate a adus prima fractură serioasă în interiorul coaliţiei de guvernământ. Treptat, în urma disputelor legate de legile

membri şi principalul finanţator al PNL, Dinu Patriciu. După ce preşedintele Băsescu a încercat să acrediteze public ideea că premierul Tăriceanu i-ar fi cerut să intervină pe lângă organele de anchetă pentru a stopa investigaţia, prezentând jurnaliştilor un bilet olograf ce se afla în posesia sa de mai bine de un an, virulenţa acuzaţiilor reciproce a atins un nivel fără precedent. Rând pe rând, o serie de miniştri liberali au devenit, la rândul lor, obiectul inves-

proiectele legislative susţinute de preşedinte, aşa cum a fost acela de înfiinţare a Agenţiei Naţionale pentru Integritate, în forma agreată de UE, sau proiectul de reformare a sistemului de siguranţă naţională,

Semnarea Tratatului de aderare a României la Uniunea Europeană, 25 aprilie 2005

Preşedintele PSD, Adrian Năstase

Pentru prima oară în România, preşedintele aflat în funcţie se găseşte în opoziţie faţă de majoritatea parlamentară şi faţă de guvern, pe care îl acuză, în mod constant, că se află sub influenţa unor „grupuri de interese". Treptat, plasat în logica unui conflict între modernitate şi stagnare, fără ca acest binom să fie susţinut de intenţiile reale ale niciuneia dintre tabere, conflictul a devenit unul între preşedintele Băsescu şi clasa politică. În primăvara anului 2007, noua majoritate parlamentară răspunde presiunilor preşedintelui prin înfiinţarea Curţii Constituţionale, jignirea Parlamentului (calificat drept „o şandrama intrată în moarte clinică"), arogarea necuvenită a iniţiativei legislative, autorizarea interceptărilor telefonice ilegale, intervenţii ilicite în folosul unor întreprinderi particulare, ingerinţa în actul de justiţie şi încercarea de subordonare a guvernului[12]. Ca urmare a raportului, pentru prima dată în România, la 19 aprilie 2007, cu o majoritate covârşitoare de voturi, preşedintele în funcţie a fost suspendat din funcţie. Deşi iniţial anunţase că creştere a acestuia. Cu 74,48% din totalul voturilor exprimate, Traian Băsescu a fost reconfirmat în funcţie. După revenirea acestuia la Cotroceni, înarmat cu argumentul popularităţii confirmate prin vot, conflictul preşedintelui cu majoritatea

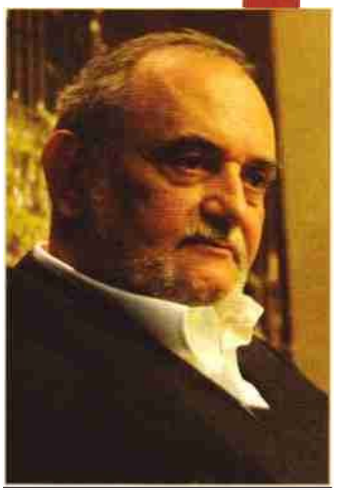

Dinu Patriciu

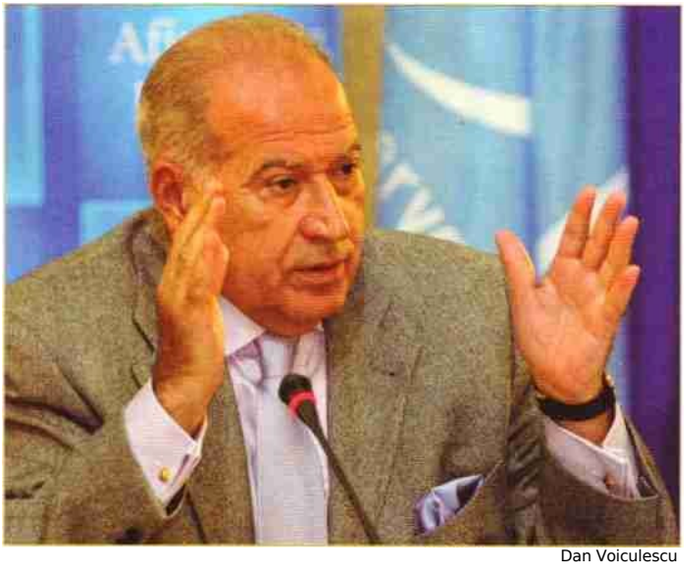

Dan Voiculescu

Marco Bela, liderul UDMR

dat adversarilor săi ocazia să îl acuze de intenţia de instaurare a unei guvernări de mână forte.

Performanţele slabe ale guvernului în ceea ce priveşte integrarea în UE, cu precădere în domeniile agriculturii şi luptei împotriva corupţiei, au dat noi

majore în ceea ce priveşte pregătirea proiectelor pentru absorbţia fondurilor comunitare. Pe lângă acestea, scanda-

12. Raportul Comisiei comune de anchetă a Parlamentului ca urmare a propunerii de suspendare din funcţie a preşedintelui României (www.newsin.ro)

Traian Băsescu. Discursul privind aderarea la Uniunea Europeană

Un alt dosar conflictual dintre preşedinte şi majoritatea parlamentară a fost acela al reformei sistemului electoral. Folosindu-se de argumentul dreptului constituţional de convocare a referendumului, preşedintele Băsescu a cerut Parlamentului să adopte un proiect de lege care să prevadă introducerea unui sistem electoral bazat pe votul uninominal pur, în două tururi de scrutin. Pentru a nu lăsa câmpul dezbaterii publice, din nou, la discreţia European. După o campanie în care politicienii români au dovedit o cunoaştere sumară a problematicii europene şi care a fost axată în principal pe criza emigranţilor români din Italia, primele alegeri europene din România au consemnat victoria Partidului Democrat, principalul susţinător al preşedintelui. Ca peste tot în ţările recent intrate în UE, alegerile europene nu au reuşit să suscite un interes major din partea alegătorilor nici în Liberal.) Nu fără emoţii, obişnuitul guvernărilor începând din 1996, partidul minorităţii maghiare, UDMR, a reuşit să treacă pragul electoral, cu 5,52%, chiar dacă a fost puter-

şi Partidul Noua Generaţie (PNG) nereuşind să treacă pragul electoral. Referendumul prezidenţial cu privire la introducerea sistemului uninominal pur s-a dovedit însă un eşec. Cu o prezenţă la vot de numai 26,51%, în condiţiile în care legea prevede o participare de 50 de procente plus unul, pentru validarea referendumului, iniţiativa preşedintelui a suferit un eşec. Puţin explicată de către actorii publici şi tratată de presă, aproape exclusiv, în logica interminabilului conflict dintre palate, reforma sistemului electoral nu a reuşit

Emil Boc şi Theodor Stolojan au semnat Protocolul de comasare prin absorbţie PDL-PLD

Narcis Godeanu, Virgil Becali, Cătălin Dancu, George Becali, Marian Oprea şi Vlad Hogea, în preziduil Consiliului Național al PNG-CD (14 septembrie

penduleze între repere. Inconsecventă, meschină şi în acelaşi timp spectaculoasă, România reuşeşte să uimească lumea (occidentală şi nu numai) prin reacţiile, realizările şi eşecurile sale. Condusă în perioada 2000—2004, după eşecul generalizat al guvernării de centru-dreapta, de un guvern autoritar şi corupt, ţara părea că ajunsese din nou la periferia

ţinători ai regimului comunist de la conducerea aparatului de stat, a armatei şi a serviciilor de informaţii, aliaţii occidentali au mizat pe previzibilitatea politică şi militară a ţării, tratând derapajele democratice ca pe o constantă de ordin civilizaţional. La aproape două decenii de la căderea comunismului, România a rămas terenul de confruntare acerbă

continuat să fie ocultate şi marginalizate de guvernările româneşti, sub pretextul inoportunităţii sau al caracterului tardiv.

Cu toate acestea, pe măsură ce societatea s-a consolidat, iar barajul informaţional al vechilor structuri s-a prăbuşit, a devenit evident faptul că problema moştenirii comuniste nu este una a istoriei, ci una a actua-

ţile instalate după alegerile de la sfârşitul anului 2004. Modernizarea ţării a rămas, din păcate, un proces care se desfăşoară direct proporţional cu intensitatea presiunilor externe, iar dorinţa de reformă morală a clasei politice a rămas una de faţadă. Legi fundamentale care ar putea aduce o schimbare calitativă majoră în exerciţiul guvernării, precum legea

Președintele Traian Băsescu vizitează trupele române

Cronologie istorică

Alcătuită de Tudor Sălăgean

Neanderthal (reconstituire)

Cca 1.400.000-100.000 bp.
Paleoliticul inferior (premusterianul) pe teritoriul României.

Cca 100.000-cca 32.000/30.000 bp.
Paleoliticul mijlociu (musterianul).

32.000/30.000-13.000 bp.
Paleoliticul superior (corespunzând Würm-ului mijlociu şi superior), dominat de evoluţia culturilor aurignaciană şi gravettiană, aflate în plin proces de diferenţiere regională.

13.000-9.500/9.000 bp.
Epipaleoliticul. Micile grupe de vânători-pescari-culegători adoptă noi tipuri de unelte şi arme, cum ar fi microlitele geometrice.

9.500/9.000-7.500 bp.

Cca 6.600-5.500 a.Chr.
Neoliticul dezvoltat. Culturi: Vinča, cultura ceramicii liniare cu note muzicale, Turdaş, complexul cultural Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod, Dudeşti, Vădastra, Boian, Hamangia.

Cca 4.600/4.500-3.800/3.700 a.Chr.
Eneoliticul. Culturi: Cucuteni-Ariuşd-Tripolje, Petreşti, Decea Mureşului, Gumelniţa, Sălcuţa, Tiszapolgár/Românesti, Bodrogkeresztúr/Gorneşti.

Mileniul al III-lea a.Chr.
Indo-europenizarea actualului teritoriu al României. Din amestecul indo-europenilor cu populaţiile locale ia naştere un grup etnic, lingvistic şi cultural distinct în regiunea carpato-balcanică: tracii.

3.800/3.700-1.900 a.Chr.
Bronzul timpuriu pe teritoriul României. *Culturi:* Coţofeni, Glina (în Muntenia şi Oltenia), grupurile

800-450/400 a.Chr.
Prima vârstă a fierului (Hallstatt). Desprinderea geto-dacilor din masa populaţiilor trace. Cultura Basarabi.

Sec. VII-VI a.Chr.
Întemeierea coloniilor greceşti Histria, Tomis şi Callatis pe ţărmul apusean al Mării Negre.

Sec. al VI-lea a.Chr.
Pătrunderea sciţilor în Transilvania.

514 a.Chr.
Campania lui Darius împotriva sciţilor. Cea dintâi atestare scrisă a geţilor. Aceştia încearcă, fără succes, să oprească înaintarea persană.

400/350 a.Chr.
Începutul celei de-a doua vârste a fierului (La Tène).

A doua jumătate a sec. al IV-lea a.Chr.
Pătrunderea celtilor în

Vestigii tracice din aur

TERITORIUL ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 102 ŞI 106 P. CHR.

Anarti
Taurisci
COSTOBOCI
Aquincum
Iazigi
REGATUL DACIC
Aorsi
Bastarnii
Partiscum
Angustia
Piroboridava
Roxolani
Hoghiz
Costeşti
Buciumi
Zăvoi
Grădiştea Muncelului
Tibiscum
Rucăr
Barboşi
Berzobis
Aizis
Ulpia Traiana Sarmizegetusa
Centum Putei
Drajna de Sus
Troesmis
Sirmium
Vršac
Arcidava
Mălăieşti
Buridava
Târgşoru Vechi
Translederata
Pojejena de Sus
Praetorium
Histria
Singidunum
Drobeta
Viminacium
Pontes
Tomis
Callatis
Durostorum
Ratiaria
Oescus
Novae
Naissus
Odessus
Nicopolis
Serdica
Deultum
Mesembria
MAREA NEAGRĂ

granițele Regatului Dacic
teritoriile uniunilor tribale
capitala Regatului Dacic
centru tribal
direcția ofensivei romane
drum roman
teritoriu dacic sub ocupație militară romană
teritoriu anexat provinciei Moesia Inferior
0 25 100 km

Scenă de pe Columna lui Traian. Construirea unui castru roman

Scenă de pe Columna înfăţişându-l pe Traian la inaugurarea Podului lui Apolodor din Damasc

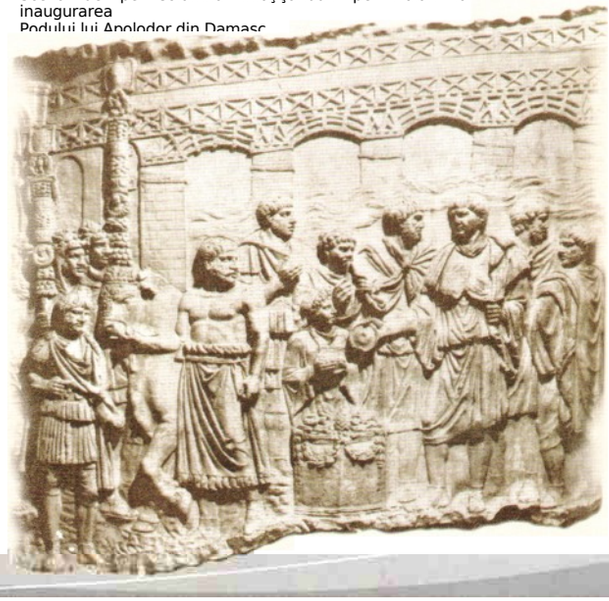

DACIA ROMANĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI HADRIAN

- castre de legiune:
  1. Apulum.
- castre de trupe auxiliare:
  1. Micia; 2. Ampelum; 3. Abrud; 4. Resculum (Bologa); 5. Buciumi; 6. Largiana (Românași); 7. Certiae (Romita); 8. Porolissum; 9. Tihău; 10. Samum (Cășei); 11. Ilișua-Arcobadara; 12. Orheiul Bistriței; 13. Brâncovenești; 14. Călugăreni; 15. Sărățeni; 16. Inlăceni; 17. Odorheiul Secuiesc; 18. Sânpaul; 19. Olteni; 20. Angustia (Bretcu); 21. Borosneul Mare; 22. Comalău; 23. Cumidava (Râșnov); 24. Hoghiz; 25. Cincșor; 26. Feldioara; 27. Caput Stenarum (Boița); 28. Pons Vetus (Căineni); 29. Titești; 30. Perșani; 31. Praetorium (Copăceni); 32. Rădăcinești; 33. Arutela (Bivolari); 34. Castra Traiana (Sâmbotin); 35. Câmpulung; 36. Purcăreni; 37. Albota; 38. Săpata de Jos; 39. Fălfani; 40. Urluieni; 41. Ghiocu; 42. Gresia; 43. Roșiori de Vede; 44. Băneasa; 45. Putineiu; 46. Flămânda; 47. Turnu-Măgurele; 48. Slăveni; 49. Romula; 50. Acidava (Enoșești); 51. Rusidava (Momotești); 52. Pons Aluti; 53. Buridava (Stolniceni); 54. Răcari; 55. Pelendava (Mofleni); 56. Căciulătești; 57. Dierna; 58. Praetorium (Mehadia); 59. Ad Pannonios (Teregova); 60. Bumbești; 61. Pojejena de Sus; 62. Translederata (Banatska Palanka); 63. Arcidava (Vărădia); 64. Tibiscum; 65. Cigmău; 66. Ighiu; 67. Războieni; 68. Cristești; 69. Sighișoara; 70. Gilău; 71. Gherla; 72. Optatiana (Sutoru).
- orașe:
  1. Ulpia Traiana Sarmizegetusa; 2. Drobeta; 3. Romula; 4. Napoca.
- *vici* civili:
  1. Teliuc; 2. Petris; 3. Blandiana; 4. Ampelum; 5. Sacidava; 6. Micăsasa; 7. Brucla; 8. Alburnus Maior; 9. Potaissa; 10. Cristești; 11. Sucidava.
- localități cu ape termale:
  1. Ad Mediam (Băile Herculane); 2. Aquae (Călan); 3. Germisara (Geoagiu).

DACIA ROMANĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI CARACALLA

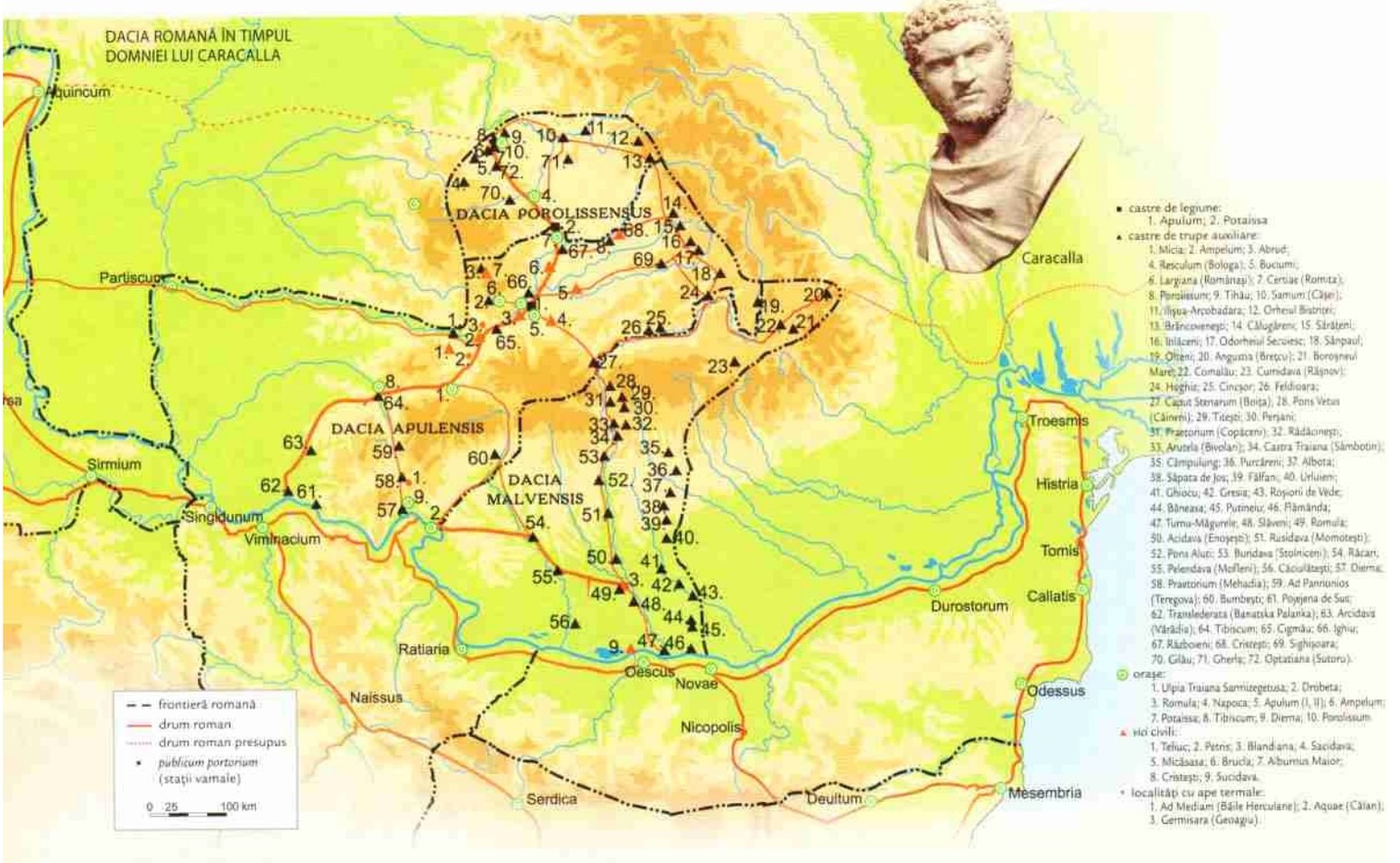

- castre de legiune:
  1. Apulum; 2. Potaissa
- castre de trupe auxiliare:
  1. Micia; 2. Ampelum; 3. Abrud; 4. Resculum (Bologa); 5. Buciumi; 6. Largiana (Românași); 7. Certiae (Romita); 8. Porolissum; 9. Tihău; 10. Samum (Cășei); 11. Ilișua-Arcobadara; 12. Orheiul Bistriței; 13. Brâncovenești; 14. Călugăreni; 15. Sărățeni; 16. Inlăceni; 17. Odorheiul Secuiesc; 18. Sânpaul; 19. Olteni; 20. Angustia (Bretcu); 21. Borosneul Mare; 22. Comalău; 23. Cumidava (Râșnov); 24. Hoghiz; 25. Cincșor; 26. Feldioara; 27. Caput Stenarum (Boița); 28. Pons Vetus (Căineni); 29. Titești; 30. Perșani; 31. Praetorium (Copăceni); 32. Rădăcinești; 33. Arutela (Bivolari); 34. Castra Traiana (Sâmbotin); 35. Câmpulung; 36. Purcăreni; 37. Albota; 38. Săpata de Jos; 39. Fălfani; 40. Urluieni; 41. Ghiocu; 42. Gresia; 43. Roșiori de Vede; 44. Băneasa; 45. Putineiu; 46. Flămânda; 47. Turnu-Măgurele; 48. Slăveni; 49. Romula; 50. Acidava (Enoșești); 51. Rusidava (Momotești); 52. Pons Aluti; 53. Buridava (Stolniceni); 54. Răcari; 55. Pelendava (Mofleni); 56. Căciulătești; 57. Dierna; 58. Praetorium (Mehadia); 59. Ad Pannonios (Teregova); 60. Bumbești; 61. Pojejena de Sus; 62. Translederata (Banatska Palanka); 63. Arcidava (Vărădia); 64. Tibiscum; 65. Cigmău; 66. Ighiu; 67. Războieni; 68. Cristești; 69. Sighișoara; 70. Gilău; 71. Gherla; 72. Optatiana (Sutoru).
- orașe:
  1. Ulpia Traiana Sarmizegetusa; 2. Drobeta; 3. Romula; 4. Napoca; 5. Apulum (I, II); 6. Ampelum; 7. Potaissa; 8. Tibiscum; 9. Dierna; 10. Porolissum.
- *vici* civili:
  1. Teliuc; 2. Petris; 3. Blandiana; 4. Sacidava; 5. Micăsasa; 6. Brucla; 7. Alburnus Maior; 8. Cristești; 9. Sucidava.
- localități cu ape termale:
  1. Ad Mediam (Băile Herculane); 2. Aquae (Călan); 3. Germisara (Geoagiu).

Scenă de pe Columna lui Traian

Cca 300 a.Chr.
Uniunea de triburi getice de sub conducerea lui Dromichaites şi luptele acestuia cu Lysimach.

Începutul sec. al II-lea a.Chr.
Pătrunderea bastarnilor în Moldova.
Dinaştii geto-daci Rhemaxos, Oroles şi Rubobostes.

Cca 80 a.Chr.
Crearea unei puternice uniuni de triburi sub conducerea regelui Burebista (primul stat dac).

72-71 a.Chr.
Expediţia generalului roman Lucullus în Dobrogea.

60-59 a.Chr.
Luptele lui Burebista cu celţii.

După 44 a.Chr.
Domnia lui Deceneu în statul dac transilvănean. Uniuni de triburi conduse de Cotiso, Coson, Rholes, Dapyx şi Zyraxes atestate în alte regiuni ale Daciei.

28 a.Chr.
Cucerirea Dobrogei de către Crassus.

Sfârşitul sec. I a.Chr.
Domnia lui Comosicus în statul dac transilvănean.

Sec. I p.Chr.
Domnia lui Scorilo în statul dac transilvănean.

9-18 p.Chr.
Poetul roman Ovidiu (Publius Ovidius Naso) este exilat la Tomis de împăratul Augustus.

85-86 p.Chr.
Invazia dacilor în Moesia.

87 p.Chr.
Decebal devine rege al Daciei. Reunificarea triburilor dace.

87-89 p.Chr.
Războiul dintre Decebal şi Domiţian.

101-102
Primul război dacic al lui Traian.
Ocuparea de către romani a unei părţi a Daciei.

105-106
Al doilea război dacic al lui Traian.
Moartea lui Decebal, desfiinţarea statului dac şi crearea provinciei romane Dacia.

109-110
Întemeierea oraşului Colonia Dacica.

Războinic dac

Confruntare la hotarele Daciei *(reconstituire)*

167-170
Războaiele marcomanice. Lupte la ho-
tarele şi în interiorul provinciei Dacia.

168-169
Înfiinţarea provinciilor Dacia Apulensis
şi Dacia Malvensis.

222-235
Atestarea unei adunări reprezentative,
concilium trium Daciarum.
Ulpia Traiana Sarmizegetusa este ridicată la rangul de
metropolis.

242-247
Atacuri carpice împotriva Daciei şi
Moesiei Inferior.

271-272 (sau 274-275)

Coif tătăresc

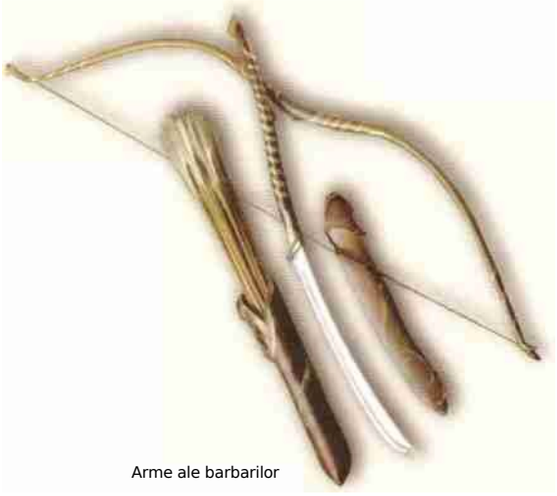

Arme ale barbarilor

Începutul sec. al IV-lea p.Chr.
Detaşarea Dobrogei de provincia
Moesia Inferior şi transformarea sa
într-o provincie distinctă, sub numele
de Scythia. Confederaţie vizigotă la
gurile Dunării. Începe afirmarea culturii
Sântana de Mureş-Cerneahov (de la
Nipru până în Transilvania).

Sfârşitul sec. al IV-lea - începutul sec. al V-lea.
Confederaţie hunică în unele teritorii
extracarpatice.

Mijlocul sec. al V-lea
Pătrunderea ostrogoţilor şi gepizilor în
Transilvania.

Sfârşitul sec. al V-lea-sec. al VI-lea
Centre de putere gepide în Transilvania.

Sec. al VI-lea
Pătrunderea slavilor în

680-681
Instalarea protobulgarilor la sud de
Dunăre.

Sec. al VIII-lea-începutul sec. al X-lea
Dominaţie slavă: bulgară la nord de
Dunăre, iar centrul şi nordul Transil-
vaniei sub influenţă moraviană.

Sec. VIII-X
Cultura Dridu (balcano-carpatică)/ori-
zontul cultural „Blandiana A”. Apariţia
poporului şi a limbii române.

896

Aşezarea triburilor maghiare în

Pannonia.

Începutul sec. al X-lea
Pătrunderea triburilor maghiare în
Transilvania. Cucerirea formaţiuni-

976
Cea dintâi menţiune scrisă a vlahilor
(românii sud-dunăreni).

1018
Înfiinţarea themei bizantine Paradu-
navon (Paristrion).

Sfârşitul sec. al XI-lea-sec. XII
Control politico-militar cuman la răsărit
şi la sud de Carpaţi.

1068
Victoria de la Chiraleş, obţinută de regele ungar Salamon împotriva
pecenegilor.

Sec. XI—XII
Episcopate catolice în Transilvania:
Cenad, Oradea, Alba-Iulia.
Cultura Răducăneni.

Sfârşitul sec. al XI-lea-prima

Mijlocul sec. al XII-lea
Stabilirea în Transilvania, la chemarea
regelui Geza al II-lea, a celui mai impor-
tant val de colonişti saşi. Colonizarea
săsească se încheie la sfârşitul secolului.

1185-1186
Răscoala fraţilor vlahi Petru şi Asan
împotriva stăpânirii bizantine. Al doilea
Ţarat (Vlaho-) Bulgar.

1210-1211
Expediţia comitelui de Sibiu, Ioachim
Türje, împotriva Vidinului, cu o armată
alcătuită din saşi, secui, români şi pecenegi.

1211
Instalarea cavalerilor teutoni în

Regele Andrei al II-lea

1224
Diploma regelui Andrei al II-lea (Andreanum), confirmând privilegiile saşi-
lor din sudul Transilvaniei (Ţara Bârsei).

1225
Andrei al II-lea alungă cavalerii teutoni
din Transilvania.

1227
Întemeierea episcopiei catolice a „cumanilor”. Extinderea misionaris-
mului catolic (dominican) în regiunile
extracarpatice. Ungaria anexează Ţara
Severinului (Oltenia).

1241-1242
Marea invazie mongolă. Transilvania
este atacată şi devastată de trei din cele
şapte armate mongole care au declan-
şat ofensiva asupra Europei Centrale.
Hoarda de Aur rămâne hegemonă în
teritoriile extracarpatice răsăritene.

1247, iul. 2

Războinici bulgari atacând o redută bizantină (*reconstituire*)

1279
Expediţia magistrului Georgius Baksa împotriva voievodului oltean Litovoi al II-lea, care este ucis în luptă. Fratele său Bărbat, luat prizonier, este eliberat în schimbul unei importante răscumpărări.

1285
Ultima mare invazie mongolă asupra Transilvaniei şi Ungariei.

1288, iun. 8
Prima menţiune documentară a congregaţiei generale a nobilimii din Transilvania.

1301
Odată cu stingerea dinastiei arpadiene, Transilvania devine un stat cvasiindependent sub conducerea voievodului Ladislau Kán al II-lea (1294-1315).

1330, sept.-nov.
Expediţia regelui Carol Robert împotriva voievodului vasal Basarab I al Ţării Româneşti. După încheierea unui armistiţiu la Argeş, oastea regală este surprinsă şi zdrobită de români la „Posada” (9-12 nov.).

Cca 1343
Începutul rezistenţei voievodului maramureşean Bogdan împotriva Regatului Ungar.

1347-1349
Ungaria îşi extinde dominaţia asupra voievodatului extracarpatic de pe valea râului Moldova şi reînfiinţează episcopia Milcoviei (fostă a „cumanilor”).

1359
Voievodul maramureşean Dragoş întemeiază o „căpitănie” (marcă

Cavaler ungur (*reconstituire*)

1373
Realizarea statuii Sfântului Gheorghe, operă a sculptorilor germani clujeni Martin şi Gheorghe.

1376
Cele dintâi statute de breaslă păstrate în Transilvania.

1387
Moldova devine vasală Poloniei.

1390, dec. 10
Încheierea Tratatului de la Lublin, între Mircea cel Bătrân (care stăpânea şi Dobrogea, Amlaşul, Făgăraşul şi Severinul) şi regele Poloniei, Vladislav Jagiello.

1394, oct. 10, 1395, mai 10

Înfăţişarea lui Mircea-voievod în faţa sultanului Baiazid
(gravură contemporană)

1401
Recunoaşterea canonică a mitropoliei
de la Suceava.

1417
Cucerirea de către turci a unei părţi a
Dobrogei şi a cetăţilor dunărene Giurgiu
şi Turnu.

1437-1438
Răscoala de la Bobâlna a ţăranilor români
şi maghiari din Transilvania.

1442, mart. 18
Victoria lui Iancu de Hunedoara, lângă
Sibiu, împotriva turcilor care invadaseră
Transilvania.

1442, sept. 2
Înfrângerea turcilor în faţa lui Iancu de
Hunedoara în bătălia de pe Ialomiţa.

1443, iul.-1444, ian.
„Campania cea lungă" a lui Iancu de
Hunedoara împotriva turcilor,

Bătălia de la Belgrad

1448, oct.
Victoria obţinută de turci asupra coaliţiei creştine conduse de Iancu de Hunedoara
în lupta de la Kossovopolje.

1456, iul. 4-22
Bătălia de la Belgrad. Sultanul Mehmed
al II-lea, cuceritorul Constantinopolului,
este înfrânt de oastea creştină comanda-
tă de Iancu de Hunedoara. După victo-
rie, învingătorul este răpus de ciumă la
Zemun (11 aug.).

1459, sept. 2
Prima menţiune documentară a Bucureştiului.

1462
Campania sultanului Mehmed al II- lea în Ţara Românească. În pofida
succeselor locale obţinute de Vlad

1467, dec. 14-15
Victoria lui Ştefan cel Mare asupra
regelui ungar Matia Corvinul în lupta de
la Baia.

1475, ian. 10
Victoria lui Ştefan cel Mare asupra
beilerbeiului Rumeliei, Söleiman-Paşa, în
lupta de la Vaslui (Podul Înalt).

1476, iul. 26
Victoria sultanului Mehmed al II-lea
asupra lui Ştefan cel Mare în lupta de la

Statuia Sf. Gheorghe din Praga

Monedă din timpul lui Ştefan cel Mare

Bătălia de la Mohács, miniatură orientală

1484
Cucerirea de către turci a cetăţilor moldovene Chilia şi Cetatea Albă.

1497, oct. 26
Victoria lui Ştefan cel Mare asupra regelui Poloniei, Ioan I Albert, în lupta de la Codrii Cosminului (Dumbrava Roşie).

1497, oct. 26
Războiul ţărănesc condus de Gheorghe Doja (Gyorgy Dózsa) cuprinde cea mai mare parte a Transilvaniei.

1526, aug. 29
Victoria otomană de la Mohács. Prăbuşirea Ungariei medievale.

1541
Dieta de la Debrecen recunoaşte suzeranitatea otomană asupra Transilvaniei, care va deveni principat autonom.

1544
Catehismul de la Sibiu - prima carte tipărită în limba română.

1545
Înfiinţarea Colegiului protestant din Cluj.

1551-1556
Ocuparea temporară a Transilvaniei de către trupele habsburgice.

1552
Banatul şi o parte a Crişanei sunt cucerite de otomani. înfiinţarea paşalâcului Timişoarei.

1562
Răscoala secuilor.

1563
Întemeierea, de către Despot-Vodă, a colegiului latin de la Cotnari.

1568
Dieta de la Turda recunoaşte principiul libertăţii religioase în Transilvania.

1571-1572
Voievodul Ştefan Báthory restaurează ierarhia ortodoxă din Transilvania.

1574

1575, dec. 14
Ştefan Báthory, principele Transilvaniei, este ales rege al Poloniei.

1581
Întemeierea, de către Ştefan Báthory, a Universităţii iezuite din Cluj, cu trei facultăţi - teologie, filosofie, drept - sub conducerea lui Antonio Possevino (*rector magnificus).*

1594
Transilvania, Moldova şi Ţara Românească se alătură războiului antiotoman al Ligii Sfinte.

1595, aug. 23
Victoria lui Mihai Viteazul la Călugăreni, asupra unei armate otomane conduse de marele-vizir Sinan-Paşa.

1595, oct. 28
Bătălia de la Giurgiu. Mihai Viteazul si Sigismund Bathory.

Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia (reconstituire)

1600, mai
Campania lui Mihai Viteazul în Moldova. Ieremia Movilă se refugiază în
Polonia, iar Mihai este recunoscut domn
al acestei ţări. Prima unire a Ţărilor
Române.

1600, sept. 18
Lupta de la Mirăslău. Mihai Viteazul este
înfrânt de trupele coalizate ale generalu-
lui Basta şi ale nobilimii ardelene.

1600, nov.
Înfrânt de polonezi în mai multe lupte,
Mihai Viteazul este obligat să părăsească
Ţara Românească, plecând la Viena.

1601, aug. 3

Statuia lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia

1622
Întemeierea Colegiului Academic calvin
de la Alba-Iulia.

1639
Sfinţirea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi.

1640
Întemeierea Colegiului Vasilian din Iaşi,
cu limba de predare latină.

1642-1647
Grigore Ureche scrie Letopiseţul Ţării Moldovei.

1643
Apare, la Iaşi, *Cazania* mitropolitului
Varlaam (C*arte românească de învăţătură).*

1646
*Este tipărită, la Iaşi, Cartea românească
de învăţătură (Pravila lui Vasile Lupu). La
Târgovişte e întemeiată o Schola Graeca
et Latina.*

1648
Apare *Noul Testament* de la Bălgrad
(Alba-Iulia), tradus de mitropolitul
Simeon Ştefan. Transilvania este repre-
zentată la încheierea păcii din Westfalia,
care pune capăt Războiului de 30 de Ani.

1653
Apare *Enciclopedia maghiară* a lui János
Apáczai Csere.

1657
Campania dezastruoasă a principelui
transilvan Gheorghe Rákoczi al II-lea în

Invadatori otomani (*reconstituire)*

1661

Invazie turco-tătară în

Transilvania.

1661
Lupta de la Seleuşu Mare. Înfrânt de
turci, principele transilvănean Ioan
Kemény îşi găseşte sfârşitul pe câmpul
de luptă.

1673
Psaltirea în versuri a mitropolitului
Dosoftei al Moldovei, primul monu-
ment de limbă poetică românească.

1674
Bisericile româneşti din Transilvania intră
sub jurisdicţia episcopatului

Stema Ţării Româneşti în timpul

1688
Tipărirea *Bibliei* în limba română,
sub patronajul domnitorului Şerban
Cantacuzino.

1688, mai 9
Dieta Transilvaniei acceptă dominaţia
habsburgică.

1691, dec. 4
Prima Diplomă leopoldină reglementea-
ză regimul „constituţional” al dominaţiei
habsburgice în Transilvania.

1692

Înfiinţarea Guberniului

Transilvaniei.

1694
Înfiinţarea, la Viena, a Cancelariei Aulice
a Transilvaniei. Întemeierea Academiei
Domneşti „Sf. Sava”, la Bucureşti, cu
limba de predare greacă.

1697, oct. 7
Mitropolitul Atanasie Anghel, împreună
cu 38 de protopopi, acceptă unirea cu
biserica Romei, cu condiţia menţinerii
vechilor ritualuri şi a obţinerii de către
preoţii uniţi a unor privilegii similare
acelora deţinute de clerul catolic.

1698
Reînfiinţarea Universităţii iezuite din
Cluj. Apare la Iaşi, în româneşte şi în
greceşte, prima scriere filosofică româ-
nească: *Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu
Lumea sau Giudeţul Sufletului cu Trupul,* a
tânărului principe Dimitrie Cantemir.

1699, febr. 5
Tratatul de pace de la Karlowitz.
Imperiul Otoman recunoaşte dominaţia

1704, iul. 7
Dieta de la Alba-Iulia îl proclamă (în
absenţă) pe Francisc Rákoczi al II-lea
principe al Transilvaniei (a doua oară - în
prezenţă - în apr. 1707, la Târgu-Mureş).

1711, apr. 13
Tratatul de la Luck dintre Dimitrie
Cantemir şi ţarul Petru I cel Mare.

1711, iul. 18-22
Bătălia de la Stănileşti. Armata rusă,
condusă de ţarul Petru cel Mare, este
înfrântă de turci.

1711, oct. 17
Instalarea lui Nicolae Mavrocordat ca
domn al Moldovei. Începutul regimului
fanariot în Moldova.

1715
Turcii ocupă Hotinul şi îl transformă
în raia.

1716, ian. 5

Oastea turcă asediind Viena în 1683

Bătălie între otomani şi ruşi la Calafat

1728-1744
Păstorirea episcopului greco-catolic Ioan Inochentie Micu-Klein, iniţiator al unui program confesional-politic vizând obţinerea de drepturi pentru românii transilvăneni.

1739, sept. 12
Tratatul de pace de la Belgrad. Habsburgii renunţă la Oltenia, care redevine parte a Ţării Româneşti.

1744
Mişcări anticatolice în Transilvania, conduse de călugărul ortodox Visarion Sarai.

1746-1749
Desfiinţarea „rumâniei” în Tara Românească şi a „veciniei” în Moldova de către Constantin Mavrocordat.

1754
Înfiinţarea şcolilor (greco-catolice) din Blaj.

1765, nov. 2
Transilvania obţine statutul de Mare Principat în cadrul Imperiului Habsburgic.

1769, nov. 11
Decretul imperial *Certa puncta* reglementează raporturile dintre ţărani şi nobili.

1774, iul. 21
Tratatul de pace ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi.

1775, mai 7
Anexarea Bucovinei de către Austria.

1778, iun. 6
Încorporarea administrativă a Banatului în Ungaria.

1784, ian. 31
Conscripţia militară a împăratului Iosif al II-lea.

1785, aug. 22
Desfiinţarea servituţii personale în Transilvania.

1791
Supplex Libellum Valachorum, memoriu prezentat împăratului Leopold al II-lea, cerând egalitatea românilor cu celelalte naţiuni politice din Transilvania.

1795
Biblia de la Blaj a lui Samuil Micu.

1812, mai 28
Tratatul de la Bucureşti, prin care Basarabia, până atunci parte integrantă a Moldovei, este anexată de Rusia.

1821
Mişcarea revoluţionară din Ţara Românească, în frunte cu Tudor Vladimirescu.

1822
Abolirea regimului fanariot în Ţara Românească şi Moldova. Restabilirea domniilor pământene.

1826, oct. 7
Convenţia de la Akkerman individualizează Principatele Române ca subiect politic de drept internaţional.

1829, sept. 14
Tratatul de la Adrianopol, care pune capăt războiului ruso-turc din 1828-1829. Abolirea monopolului otoman

Alexandru Ioan Cuza, domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti

1848-1849
Transilvania, Moldova şi Ţara Românească sunt cuprinse de valul marii revoluţii europene.

1848, mai 15-17
Adunarea Naţională de la Blaj, desfăşurată pe Câmpia Libertăţii, adoptă programul revoluţionar al românilor transilvăneni.

1848, mai 29
Dieta de la Cluj votează unirea Transilvaniei cu Ungaria. În 10 iun., actul este sancţionat de împăratul Ferdinand I.

1849, mai 1
Convenţia de la Balta Liman stabileşte condiţiile cooperării ruso-otomane pentru menţinerea ordinii în Ţara Românească şi Moldova.

1849, aug. 13
Capitularea armatei revoluţionare ungare la Şiria pune capăt Revoluţiei de la 1848-1849 în Transilvania

1858, aug. 19
Convenţia de la Paris fixează statutul intern şi extern al Principatelor Române, înlocuind Regulamentele organice.

1859, ian.
Unirea Principatelor Române, realizată prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei (5 ian.) şi al Ţării Româneşti (24 ian.).

1860, oct.
Înfiinţarea Universităţii din Iaşi.

1861
Se înfiinţează, la Sibiu, Asociaţia Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (Astra).

1862, ian.
Îşi deschide lucrările, la Bucureşti, primul Parlament al României. Alexandru Ioan Cuza proclamă unirea definitivă a

1864, mai 2
Lovitura de stat a domnitorului Cuza inaugurează un regim de autoritate având ca bază constituţională Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris.

1864, iul.
Înfiinţarea Universităţii din Bucureşti.

1864, aug. 26
Reforma agrară a principelui Alexandru Ioan Cuza, prin care mai mult de 2 milioane de hectare sunt distribuite unui număr de 500.000 de familii ţărăneşti.

1864, dec.
Înfiinţarea mitropoliei ortodoxe de la Sibiu.

1865, dec. 6
Dieta Transilvaniei, reunită la Cluj, votează încorporarea Transilvaniei în

Episod din Războiul Crimeii: refugiaţi părăsind Sevastopolul. Tablou de Constantin Filippov

În amintirea vitejilor lui Carol I, xilogravură

1866, iul. 1/13
Promulgarea Constituţiei României, care va rămâne în vigoare până în 1923.

1867, febr. 17
Crearea monarhiei dualiste austro-ungare. Transilvania este anexată Ungariei.

1867, aug.
Societatea Literară Română devine Societatea Academică Română - din 10 apr. 1879, Academia Română.

1868, mai 15
Reuniţi într-o conferinţă la Blaj, conducătorii românilor transilvăneni protestează împotriva anexării Transilvaniei la Ungaria.

1869, febr. 17
Constituirea Partidului Naţional al Românilor din Banat şi Ungaria.

1869, mart. 7-8
Constituirea Partidului Naţional Român

1877, mai 9/21
Sesiunea extraordinară a Parlamentului proclamă independenţa naţională a României.

1877, iul.-aug.
Trecerea Dunării de către armata română.

1877, nov. 28
Capitularea garnizoanei turceşti de la Pleven (Plevna).

1878, ian. 31

Încheierea armistiţiului de la

San Stefano.

1878, febr.-iul.
Tratatele de pace de la San Stefano şi Berlin. Independenţa României este recunoscută de puterile europene. Dobrogea este cedată României, care renunţă însă în favoarea Rusiei la judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail din sudul Basarabiei.

1880, febr.
Înfiinţarea Partidului Conservator.

1883, oct. 30
Tratatul secret de la Viena, prin care România aderă la Tripla Alianţă.

1884, nov. 13
Timişoara devine primul oraş din Europa care introduce iluminatul electric al străzilor.

1885
Patriarhia din Constantinopol recunoaşte autocefalia Bisericii Ortodoxe Române.

1889, mart. 18
Prinţul Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, nepot de frate al regelui Carol I, este desemnat moştenitor al tronului României.

1892-1894
Mişcarea memorandistă a românilor din Transilvania. Printr-un Memorandum înaintat împăratului Francisc Iosif I, aceştia încearcă să atragă atenţia Curţii imperiale asupra nerespectării

Medalion Tripla Alianţă

Regele Ferdinand de Hohenzollern

1907
Răscoală ţărănească, izbucnită în nordul
Moldovei şi răspândită cu rapiditate în
ţară, reprimată cu brutalitate de autorităţi.

1913
România participă la Al Doilea Război
Balcanic, împotriva Bulgariei. Prin pacea
de la Bucureşti, teritoriul din sudul
Dobrogei, cunoscut sub numele de
Cadrilater, este anexat la România.

1914, aug. 3
Consiliul de Coroană de la Sinaia dis-
cută poziţia României faţă de Războiul
Mondial. Este adoptată o politică de
neutralitate provizorie.

1914, oct. 10
Moartea lui Carol I, suveranul cu cea mai
lungă domnie în istoria românilor. La 11
oct. succesorul său, decomnat

1917, iul. 24-aug. 22
Bătăliile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi
Oituz. Armata română respinge ofensiva
germano-austro-ungară.

1917, dec. 9
Semnarea, la Focşani, a armistiţiului
dintre România şi Puterile Centrale.

1918, mart. 27/apr. 9
Sfatul Ţării de la Chişinău votează pen-
tru unirea Basarabiei cu România.

1918, apr. 8-10
Congresul Naţionalităţilor din Imperiul
Austro-Ungar, desfăşurat la Roma,
adoptă o moţiune recunoscând dreptul
fiecărei naţiuni de a se constitui într-
un stat sau de a se uni cu un stat deja
existent.

Caricatură politică franceză: Kaiserul ameninţă cu pumnalul o femeie neajutorată (România), căreia îi arăta tratatul de pace

Trupe române pe frontul de la Mărăşeşti

1918, oct. 18
Deputatul român Alexandru Vaida-
Voevod dă citire, în Parlamentul de
la Budapesta, unei declaraţii prin
care se afirmă dreptul românilor din
Transilvania la autodeterminare.

1918, oct. 31
Înfiinţarea, la Budapesta, a Consiliului
Naţional Român Central, care îşi asumă
controlul asupra teritoriilor româneşti
din Austro-Ungaria. Din 2 nov., sediul
acestuia se mută la Arad.

1918, nov. 7
Consiliul Naţional Român Central
creează o gardă naţională în teritoriile
româneşti din Transilvania şi Ungaria.

1918, nov. 10
România declară război Puterilor
Centrale.

1918, nov. 11

Conferinţa de pace de la Paris

1918, nov.; 1919, aug.
Reforma electorală introduce votul universal (pentru bărbaţii de peste 21 de ani).

1918, dec. 1
Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia, la care au participat aproximativ 100.000 de români, adoptă hotărârea de unire a tuturor teritoriilor româneşti din fostul Imperiu Austro-Ungar cu Regatul României.

1918, dec. 2
Prin hotărârea Consiliului Naţional Român este creat un guvern provizoriu — Consiliul Dirigent — alcătuit din 15 membri, sub conducerea lui Iuliu Maniu. Consiliul Dirigent a administrat Transilvania până la 10 apr. 1920.

1918, dec. 24
Printr-un decret regal, Ferdinand I proclamă unirea Transilvaniei cu Regatul

1919, nov.
Primele alegeri pe baza votului universal.

1919, dec. 29
Parlamentul de la Bucureşti ratifică unirea Transilvaniei, Bucovinei şi Basarabiei cu România.

1920, iun. 4
Tratatul de la Trianon stabileşte frontiera dintre România şi Ungaria.

1921
Crearea Micii înţelegeri (România, Cehoslovacia şi Iugoslavia).

1921, mai
Ia naştere, la Bucureşti, Partidul Comunist din România.

1921, iul.
Reformă agrară: 2.309.000 de ţărani primesc în stăpânire 6.125.000 de hectare de pământ.

1923, mart. 28
Promulgarea unei noi Constituţii, care proclamă România stat naţional unitar şi indivizibil.

1924, apr. 5
Printr-o ordonanţă militară, Partidul Comunist este scos în afara legii.

1925, febr.25
Miron Cristea - mitropolit al Ungrovlahiei - devine cel dintâi patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

1926
Formarea Partidului Naţional Ţărănesc, prin fuziunea Partidului Naţional Român din Transilvania cu Partidul Ţărănesc.

1927, iun. 24
La ființă, la Iași, Legiunea

Muzeul Naţional al Unirii, Alba-Iulia

1930, iun. 6-8
Prinţul Carol revine clandestin în ţară, cu sprijinul unor lideri politici şi militari. La 7 iun., guvernul şi Consiliul de Regenţă demisionează. La 8 iun., Parlamentul restaurează drepturile lui Carol şi îl proclamă rege sub numele de Carol al II-lea. Redevenit principe moştenitor, fiul său Mihai primeşte titlul onorific de mare-voievod de Alba-Iulia.

1930, sept. 10
Nicolae Titulescu este ales preşedinte al celei de-a 11-a sesiuni a Ligii Naţiunilor. Reales preşedinte al celei de a 12-a sesiuni la 7 sept. 1932, a fost singurul diplomat ales de două ori în această funcţie.

1933, dec. 29
Asasinarea primului-ministru I. G. Duca, pe peronul gării din Sinaia, de către trei membri ai mişcării legionare.

Tânărul rege Mihai I de Hohenzollern

Memorialul de la Târgu-Jiu, realizat de sculptorul

1937, dec. 28
Regele Carol al II-lea însărcinează cu formarea guvernului pe Octavian Goga, liderul Partidului Naţional Creştin, cu toate că acesta obţinuse doar 9,15% din voturile exprimate.

1938
Inaugurarea, la Târgu-Jiu, a celor trei faimoase monumente realizate de sculptorul Constantin Brâncuşi, în perioada 1934—1937, în memoria ostaşilor căzuţi în timpul Primului Război Mondial: *Poarta Sărutului, Masa Tăcerii şi Coloana Infinitului.*

1938, febr.10
Instaurarea dictaturii regale. Carol al II-lea anulează alegerile programate pentru mart. 1938 şi încredinţează patriarhului Miron Cristea mandatul formării unui nou guvern.

1938, febr. 27
Promulgarea unei noi

1938, nov. 29-30
Din ordinul regelui Carol al II-lea, Corneliu Zelea Codreanu este asasinat, împreună cu alţi 13 fruntaşi legionari.

1938, dec. 16
Este constituit Frontul Renaşterii Naţionale, condus de regele Carol al II-lea, singura organizaţie politică legală din ţară.

1939, apr. 13
România primeşte garanţii teritoriale din partea Franţei şi a Marii Britanii.

1939, aug. 23
Semnarea Pactului de neagresiune între Germania şi Uniunea Sovietică (Ribbentrop-Molotov). Printr-un protocol secret, Germania recunoaşte interesele sovietice faţă de Basarabia.

1939, sept. 6
România îşi proclamă neutralitatea faţă de războiul germano-polon.

1939, sept. 21

Defilarea trupelor Armatei Roşii la Chişinău, 4 iulie 1940

1940, aug. 30
Dictatul de la Viena, prin care Germania şi Italia atribuie Ungariei nordul şi estul Transilvaniei.

1940, sept. 4
Regele Carol al II-lea încredinţează generalului Ion Antonescu mandatul formării unui nou guvern.

1940, sept. 6
La cererea generalului Antonescu, Carol al II-lea abdică în favoarea fiului său Mihai I.

1940, sept. 7
Prin Tratatul de la Craiova, România restituie Cadrilaterul Bulgariei.

1940, sept. 14
România este proclamată „stat naţional-legionar". Generalul Antonescu devine conducătorul statului. Este format un guvern alcătuit din legionari şi militari.

Amiralul Horthy intră în Oradea

1941, iun. 22
România se alătură ofensivei germane împotriva Uniunii Sovietice. Până la sfârşitul lunii iulie, Basarabia şi Bucovina de Nord se află din nou sub control românesc.

1942, sept. 4-1943, febr. 2
Bătălia de la Stalingrad, moment de turnură în Războiul din Răsărit. Trupele române participante la bătălie suferă pierderi devastatoare.

1944, mart.
Iniţierea negocierilor secrete de la Cairo între prinţul Barbu Ştirbei, reprezentantul opoziţiei din România, şi diplomaţii aliaţi.

1944, aug. 20
Începerea ofensivei sovietice de la Iaşi-Chişinău.

1944, aug. 23
Arestarea mareşalului Antonescu de către regele Mihai. Printr-o Proclamaţie către ţară, regele anunţă răsturnarea dic

1945, mart. 6
Instalarea guvernului condus de Petru Groza, controlat de comunişti, marchează începerea consolidării regimului comunist.

1945, mart. 22
Parlamentul adoptă o reformă agrară, prin care sunt expropriate fără compensare 1.468.000 de hectare. 1.109.000 dintre acestea sunt împărţite unui număr de 900.000 de familii ţărăneşti.

1946, nov. 19
Alegeri parlamentare. Prin ameninţări, intimidare şi falsificarea rezultatelor, Blocul Partidelor Democrate (controlat de comunişti) obţine 79,86% din voturile exprimate.

1947, febr. 10
Semnarea Tratatului de pace de la Paris, care încheie formal Al Doilea Război Mondial. Sunt recunoscute oficial revenirea Transilvaniei de Nord la România şi

1948, febr. 21-23
Ca urmare a absorbirii Partidului Social-Democrat, Partidul Comunist îşi schimbă numele în Partidul Muncitoresc Român, denumire păstrată până în 1965.

1948, apr. 13
Adoptarea unei noi Constituţii, de inspiraţie sovietică.

1948, iun. 11
Naţionalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări şi transporturi.

1948, aug. 30
Înfiinţarea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului, poliţia politică a regimului comunist.

1948, dec. 1
Biserica Greco-Catolică îşi încetează oficial activitatea, în urma presiunilor puterii politice comuniste.

Teohari Georgescu sunt acuzaţi de deviaţionism de dreapta, fără a fi îndepărtaţi cu totul din conducerea partidului.

1952, sept. 24
Adoptarea unei noi Constituţii, de inspiraţie stalinistă.

1954, apr. 8-13
Procesul liderului comunist Lucreţiu Pătrăşcanu. Condamnat pentru trădare, acesta va fi executat în noaptea de 16/17 apr. 1954.

1955, mai 14
România devine membru fondator al Tratatului de la Varşovia.

1958, iun.-iul.
Trupele sovietice sunt retrase de pe teritoriul României.

1964, apr. 15-22
Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român adoptă „Declaraţia cu privire la poziţia Partidului

Un adept al noului guvern

1965, iul.-aug.
Partidul Muncitoresc Român revine la vechea sa denumire de Partidul Comunist Român. Prin adoptarea unei noi Constituţii, noua denumire oficială a statului este Republica Socialistă România.

1968, aug. 21
România refuză să ia parte la intervenţia sovietică împotriva Cehoslovaciei. Nicolae Ceauşescu condamnă agresiunea sovietică, cerând respectarea principiilor independenţei şi nonintervenţiei în relaţiile dintre statele socialiste.

1969, aug. 2-3
Vizita în România a preşedintelui Statelor Unite, Richard Nixon.

1970, mai-iun.

Întoarcerea de la Moscova a delegaţiei Partidului Comunist, condusă de Gh. Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker

Discursul lui Nicolae Ceauşescu din balconul C.C.-ului, august 1968

1974, mart. 28
Marea Adunare Naţională îl proclamă pe Nicolae Ceauşescu preşedinte al României.

1975, aug. 2-3
Vizita în România a preşedintelui Statelor Unite, Gerald Ford.

1977, mart. 4
Un puternic cutremur (7,2 grade pe scara Richter), cu epicentrul în Vrancea, cauzează moartea a 1.570 de persoane şi rănirea a 11.300.

1977, aug. 1-3
Greva minerilor din Valea Jiului, la care participă 35.000 de muncitori, încetează ca urmare a promisiunilor de îmbunătăţire a condiţiilor de muncă şi viaţă făcute de Nicolae Ceauşescu, venit personal la faţa locului.

1984
Începe construcţia Casei Poporului, monument reprezentativ al megalomaniei ceauşiste.

1989, dec. 16-22
Declanşată la Timişoara, mişcarea împotriva regimului comunist se extinde cu rapiditate în cele mai importante oraşe ale ţării. La 22 dec., Ceauşescu este obligat să abandoneze Comitetul Central, fiind mai târziu arestat împreună cu soţia sa. Puterea este preluată de Frontul Salvării Naţionale, avându-l în frunte pe fostul demnitar comunist Ion Iliescu.

1989, dec. 25
În cadrul unui proces sumar, Nicolae şi Elena Ceauşescu sunt condamnaţi şi executaţi, sub acuzaţiile de genocid şi subminare a economiei naţionale.

1990, febr. 1
Constituirea Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională, în fruntea căruia este ales Ion Iliescu.

1990, mai 20
Primele alegeri libere din România postdecembristă, câştigate de Ion Iliescu (primul preşedinte al României ales democratic) şi de Frontul Salvării Naţionale.

1990, 13-15 iun.
Chemaţi în Bucureşti pentru a reprima o manifestaţie studenţească desfăşurată în Piaţa Universităţii, minerii

1993, iul. 1
România este admisă ca membră cu drepturi depline a Consiliului Europei. Ceremonia oficială are loc la Praga (7 oct.).

1994, ian. 26
România aderă la Parteneriatul pentru Pace, propus oficial de NATO la adunarea la nivel înalt din 10-11 ian.

1995, febr. 1
România devine membru asociat al Uniunii Europene.

1995, mai 11
România este prima ţară care depune la Consiliul Europei instrumentele de ratificare a Convenţiei-cadru privind minorităţile naţionale.

1995, iun. 22

Stema României

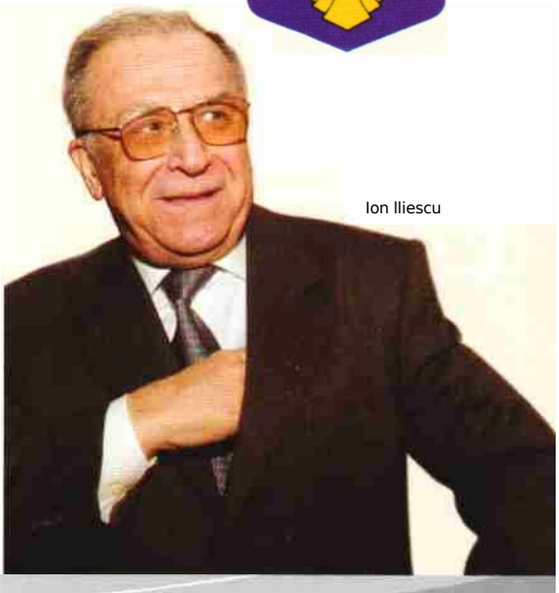

Ion Iliescu

Discursul preşedintelui Traian Băsescu în parlamentul României cu ocazia aderării la Alianţa Nord-Atlantică

1996, nov. 3-dec. 17
Alegeri generale, parlamentare şi prezidenţiale încheiate cu victoria Convenţiei Democrate şi a candidatului acesteia, Emil Constantinescu. Prima alternare democratică la putere din istoria României postdecembriste.

1999, mai 7-9
Vizita la Bucureşti a papei Ioan Paul al II-lea. Prima vizită a unui suveran pontif într-o ţară majoritar ortodoxă.

2000, febr. 15
Lansarea oficială, la Bruxelles, a negocierilor de aderare a României la Uniunea Europeană.

2000, nov. 26-dec. 10
Alegeri generale, parlamentare şi prezidenţiale, încheiate cu revenirea la putere a lui Ion Iliescu şi a

2004, martie 29
România devine membră a Alianţei Nord-Atlantice.

2004, nov. 28-dec. 12
Alegeri generale, parlamentare şi prezidenţiale, câştigate (cu majoritate relativă) de alianţa PSD/PUR, respectiv de Traian Băsescu (Alianţa DA — PNL, PD). Coaliţia guvernamentală include (până în

2006, dec. 18
Discursul în parlament al preşedintelui Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidenţiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România.

2007, ian. 1
România devine membră a Uniunii Europene.

2007, apr. 19
Parlamentul îl suspendă din funcţie pe preşedintele Traian Băsescu.

2007, mai 19
Electoratul îl reconfirmă în funcţie, prin votul la referendum, pe preşedintele Traian Băsescu.

2007, nov. 25
Primele alegeri europarlamentare, câştigate (cu majoritate relativă) de PD; referendumul pe tema votului uninominal (invalidat, din cauza prezenţei reduse la vot).

Guvernul României. Şedinţa care decide desfăşurarea alegerilor locale din iunie 2008

Mihai Viteazul | Sigismund Báthory | Gabriel Bethlen | Gheorghe Rákóczi I

Suverani şi şefi de stat

Transilvania

Mercurius, princeps ultrasilvanus 1111, 1113
Leustachius Rátót 1176
Legforus 1199-1200
Eth 1200
Jula (Gyula) Kán 1202
Benedict 1202-1203
Benedict, fiul lui Korlát 1206
Smaragdus Zsámboki 1206-1208
Benedict, fiul lui Korlát 1208-1209
Mihail Kacsics 1209-1212
Berthold de Andechs-Meran 1212-1213
Nicolae 1213
Jula (Gyula) Kán 1213-1214
Simon 1215
Ipoth 1216-1217
Rafain 1217-1218
Neuka 1219-1221
Paul 1221-1222
Béla, duce al Transilvaniei 1225-1235
Pousa Csák 1226-1229
Jula (Gyula) Rátót 1229-1231
Dionysius Tomai 1233-1234
Andrei 1235
Pousa Csák 1235-1241
Laurenţiu Aba 1242-cca 1252
Herbordus (?) cca 1253-cca 1256
Ştefan, duce al Transilvaniei 1257-1258
Emey Ákos, ban al Transilvaniei 1258-1261
Ştefan, duce al Transilvaniei 1261-1270
Ladislau Kán I 1261-1264
Nicolae Gutkeled 1265-1270
Matei Csák 1270-1272
Nicolae Geregye 1272-1274
Ioan Köszegi 1273, mai
Egidius Monoszló 1274, sept.
Matei Csák 1274-1275
Ugrinus Csák 1275, dec.
Ladislau Kán I 1275-1276
Ugrinus Csák 1276
Matei Csák 1276-1277, febr.
Roland Borşa 1284-1285
Moyus Ákos 1287-1288
Roland Borşa 1288-1294
Ladislau Kán al II-lea 1294-1315
Ladislau Kán al III-lea (*neconfirmat de rege)* 1315
Nicolae Meggyesi 1315-1316
Dózsa Debreceni 1318-1321
Toma Szécsényi 1321-1342
Nicolae Sirokai 1342-1344
Ştefan Lackfi I 1344-1350
Toma Gönyüi 1350-1351
Nicolae Raholcai „Kont" 1351-1356
Andrei Lackfi 1356-1359
Dionysius Lackfi 1359-1367
Nicolae Lackfi 1367-1368
Emeric Lackfi 1369-1372
Ştefan Lackfi al II-lea 1372-1376
Ladislau Losonci 1376-1385
Ştefan Lackfi al II-lea 1385-1386
Ladislau Losonci 1386-1392
Emeric Bebek 1392-1393
Frank Szécsényi 1393-1395
Stibor Stiborici 1395-1401
Simon Szécsényi 1401
Nicolae Csáki şi **Nicolae Marcali** 1402-1403
Ioan Tamási şi **Iacob Lack** 1403-1409
Stibor Stiborici 1409-1414
Nicolaus Csáki 1415-1426
Ladislau Csáki 1426-1437
Petru „Cseh" Lévai 1436-1438
Dionysius Losonci 1438-1441
Ladislau Jakcs 1440-1441
Mihail Jakcs 1440-1441
Nicolae Újlaki 1441-1458
Ioan (Iancu) de Hunedoara 1441-1446
Emeric Bebek al II-lea 1446-1448
Ioan Rozgonyi 1449-1458
Sebastian şi Ioan Rozgonyi 1458-1460
Nicolae Újlaki 1460
Ladislau Kanizsai 1460
Mihail Szilagyi, „guvernator al Transilvaniei" 1460
Sebastian Rozgonyi 1461
Ioan Pongrácz de Dindeleag 1475-1476
Petru Gereb de Vingard 1478-1479
Ştefan Báthory I de Ecsed 1479-1493
Ladislau Losonci al II-lea şi **Bartolomeu Drágfi** 1493-1495
Bartolomeu Drágfi 1495-1499
Petru de Szentgyörgy 1499-1510
Ioan Zápolya 1510-1526 (rege al Ungariei 1526-1540)
Petru Perényi 1526-1529
Ştefan Báthory al II-lea de Şimleu 1529-1534
Valentin Török 1530
Hieronymus Łaski 1531-1534
Emeric Cibak, episcop de Oradea, guvernator 1533-1534
Ştefan Mailat, voievod, 1534-1540, „căpitan general" 1540-1541
Emeric Balassa, voievod 1538-1540, „căpitan general" 1540
Ioan Sigismund Zápolya, „rege ales" al Ungariei 1540-1551, 1556-1571
Gheorghe Martinuzzi, cardinal, guvernator (*locumtenens regius)* 1541-1551
Andrei Báthory de Ecsed 1552-1553
Francisc Kendi şi Ştefan Dobó 1553-1556

Principi

Ştefan Báthory al III-lea de Şimleu, voievod 1571-1576, principe 1576-1583 (rege al Poloniei 1575-1586)
Cristofor Báthory, voievod 1576-1581
Sigismund Báthory 1581-1597
Comisarii împăratului Rudolf al II-lea 1598
Maria Christierna de Habsburg 1598, apr.-aug.
Sigismund Báthory 1598, aug.-
Ştefan Bocskai 1605-1606
Sigismund Rákoczi 1607-1608
Gabriel Báthory 1608-1613
Gabriel Bethlen 1613-1629
Ecaterina de Brandenburg 1629-1630
Ştefan Bethlen 1630
Gheorghe Rákoczi I 1630-1648
Gheorghe Rákoczi al II-lea 1648-1660
Francisc Rhédei 1657-1658
Acaţiu Barcsai 1658-1660
Ioan Kemény 1661-1662
Mihail Apafi 1661-1690
Emeric Thököly 1690-1691
Francisc Rákoczi al II-lea 1704-1711

Guvernatori

Gheorghe Bánffy I de Losoncz, conte 1691-1708
Ştefan Haller de Hallerstein, baron, preşedinte al Deputaţiunii ţării 1709-1710
Ştefan Wesselényi de Hadad, preşedinte al Deputaţiunii ţării 1710-1713
Sigismund Kornis de Göncz-Ruszka, conte 1713-1731
Ştefan Wesselényi de Hadad, preşedinte al Deputaţiunii ţării 1731-1732
Franz Anton Paul, conte de Wallis, general, preşedinte al Guberniului 1732-1734
Johann Haller de Hallerstein, conte 1734-1755
Franz Wenzel, conte de Wallis, general, preşedinte al Guberniului 1755-1758
Ladislau Kemény, conte 1758-1762
Adolf Nicolaus Buccow, baron, general, preşedinte al Guberniului 1762-1764
Andreas Hadik de Futak, conte, general, preşedinte al Guberniului 1764-1767

Basarab I | Mircea cel Bătrân | Vlad al III-lea Ţepeş | Constantin Brâncoveanu | Grigore al IV-lea Ghica | Gheorghe Bibescu

Emeric Mikó de Hidveg, conte, vicepreşedinte al Guberniului 1848, nov.-dec.
Ludwig von Wohlgemuth, baron, general, preşedinte al Guberniului, guvernator militar şi civil 1849-1851
Karl Borromaeus Schwarzenberg, prinţ, general, guvernator militar şi chil 1851-1858
Friedrich Liechtenstein, prinţ, general

Ţara Românească

Basarab I „Întemeietorul” ante 1324-1352
Nicolae Alexandru 1352-1364, nov. 16
Vladislav I Vlaicu 1364-cca 1377
Radu I cca 1377-cca 1385
Dan I cca 1385-1386
Mircea cel Bătrân 1386-1418
Vlad I 1395-1397
Mihail I 1418-1420
Dan al II-lea 1420-1421
Radu al II-lea Prasnaglava 1421
Dan al II-lea 1421-1423
Radu al II-lea Prasnaglava 1423
Dan al II-lea 1423-1424
Radu al II-lea Prasnaglava 1424-1426
Dan al II-lea 1426-1427
Radu al II-lea Prasnaglava 1427
Dan al II-lea 1427-1431
Alexandru I Aldea 1431-1436
Vlad al II-lea Dracul (Dragul) 1436-1442
Mircea 1442, mart.-aug.
Basarab al II-lea 1442-1443
Vlad al II-lea Dracul 1443-1447
Vladislav al II-lea 1447-1448
Vlad al III-lea Ţepeş (Drăgulea) 1448, oct.
Vladislav al II-lea 1448-1456
Vlad al III-lea Ţepeş 1456-1462
Radu cel Frumos 1462-1473
Basarab Laiotă (cel Bătrân) 1473, nov.-dec.
Radu cel Frumos 1474-1475
Basarab Laiotă 1475-1476
Vlad al III-lea Ţepeş 1476, nov.-dec.
Basarab Laiotă 1476-1477
Basarab cel Tânăr (Ţepeluş) 1477-1481
Mircea 1481, aug.
Vlad Călugărul 1481, sept.-nov.
Basarab cel Tânăr 1481-1482
Vlad Călugărul 1482-1495
Radu cel Mare 1495-1508
Mihnea cel Rău 1508-1509
Mircea 1509-1510
Vlad cel Tânăr (Vlăduţ) 1510-1512
Neagoe Basarab 1512-1521
Teodosie 1521, sept.-oct.
Vlad (Radu-Vodă) Călugărul 1521, oct.
Teodosie 1521-1522
Radu de la Afumaţi 1522-1523
Vladislav al III-lea 1523, iun.-oct.
Radu Bădica 1523-1524
Radu de la Afumaţi 1524, ian.-mai
Vladislav al III-lea 1524, mai-sept.
Radu de la Afumaţi 1524-1525
Vladislav al III-lea 1525, apr.-aug.
Radu de la Afumaţi 1525-1529
Moise 1529-1530
Vlad Înecatul 1530-1532
Vlad Vintilă de la Slatina 1532-1535
Radu Paisie 1535-1545
Mircea Ciobanul 1545-1552
Radu Ilie (Haidăul) 1552-1553
Mircea Ciobanul 1553-1554
Pătraşcu cel Bun 1554-1557
Mircea Ciobanul 1558-1559
Petru cel Tânăr 1559-1568
Alexandru al II-lea Mircea 1568-1574
Vintilă 1574, mai
Alexandru al II-lea Mircea 1574-1577
Mihnea Turcitul 1577-1583
Petru Cercel 1583-1585
Mihnea Turcitul 1585-1591
Ştefan Surdul 1591-1592
Alexandru Iliaş 1616-1618
Gavril Movilă 1618-1620
Radu Mihnea 1620-1623
Alexandru Coconul 1623-1627
Alexandru Iliaş 1627-1629
Leon Tomşa 1629-1632
Radu Iliaş 1632, iul.-sept.
Matei Basarab 1632-1654
Constantin Şerban 1654-1658
Mihnea al III-lea Radu 1658-1659
Gheorghe Ghica 1659-1660
Grigore Ghica 1660-1664
Radu Leon 1664-1669
Antonie-Vodă din Popeşti 1669-1672
Grigore Ghica 1672-1673
Gheorghe Duca 1673-1678
Şerban Cantacuzino 1678-1688
Constantin Brâncoveanu 1688-1714
Ştefan Cantacuzino 1714-1716
Nicolae Mavrocordat 1716, ian.—nov.
Ioan Mavrocordat 1716-1719
Nicolae Mavrocordat 1719-1730
Constantin Mavrocordat 1730, sept.-oct.
Mihail Racoviţă 1730-1731
Constantin Mavrocordat 1731-1733
Grigore al II-lea Ghica 1733-1735
Constantin Mavrocordat 1735-1741
Mihail Racoviţă 1741-1744
Constantin Mavrocordat 1744-1748
Grigore al II-lea Ghica 1748-1752
Matei Ghica 1752-1753
Constantin Racoviţă 1753-1756
Constantin Mavrocordat 1756-1758
Scarlat Ghica 1758-1761
Constantin Mavrocordat 1761-1763
Constantin Racoviţă 1763-1764
Ştefan Racoviţă 1764-1765
Scarlat Ghica 1765-1766
Alexandru Moruzi 1799-1801
Mihail Suţu 1801-1802
Alexandru Suţu, domnul Moldovei, caimacam 1802
Constantin Ipsilanti 1802-1806
Alexandru Suţu 1806
Constantin Ipsilanti 1806-1807
Ocupaţie rusă 1806, dec.-1812, mai 16
Alexandru Suţu (numit, nu ocupă scaunul) 1806
Constantin Ipsilanti 1807
Ioan Gheorghe Caragea 1812-1818
Alexandru Suţu 1818-1821
Scarlat Callimachi (numit, nu ocupă scaunul) 1821
Tudor Vladimirescu 1821, mart.-mai
Ocupaţie turcească 1821, mai 16-1822, iun.
Grigore al IV-lea Ghica 1822-1828
Ocupaţie rusă 1828, mai-1834, apr.
Alexandru Ghica 1834-1842
Gheorghe Bibescu 1842-1848
Guvernul revoluţionar provizoriu 1848, iun. 14-28, iul 1-25
Locotenenţa domnească 1848, iul. 28-sept. 13
Constantin Cantacuzino, caimacam 1848-1849
Barbu Ştirbei 1849-1853

Moldova

Dragoş cca 1359—?
Sas ?—?
Balc ?-cca 1365
Bogdan I cca 1365-cca 1369
Laţcu cca 1367-cca 1375
Petru I Muşat cca 1375-cca 1391
Costea *(în sudul Moldovei)* ante 1386-cca 1391/’92
Roman I Muşat cca 1391-cca 1394

Dragoş Vodă | Ştefan cel Mare | Petru Rareş | Alexandru Lăpuşneanu | Vasile Lupu | Alexandru Ioan Cuza | Carol I

Alexandru cel Bun 1400-1432
Iliaş 1432-1433
Ştefan 1433-1435
Iliaş 1435-1436
Iliaş şi **Ştefan** 1436-1442
Ştefan 1442-1447
Petru al II-lea 1447, iul.-sept.
Roman al II-lea 1447-1448
Petru al II-lea 1448-1449
Ciubăr cca 1448-1449 (?)
Alexăndrel 1449, febr.-oct.
Bogdan al II-lea 1449-1451
Petru Aron 1451-1452
Alexăndrel 1452-1454
Petru Aron 1454-1455
Alexăndrel 1455, febr.-mai
Petru Aron 1455-1457
Ştefan cel Mare 1457-1504
Bogdan al III-lea cel Orb 1504-1517
Ştefan cel Tânăr (Ştefăniţă) 1517-1527
Petru Rareş 1527-1538
Ştefan Lăcustă 1538-1540
Alexandru Cornea 1540-1541
Petru Rareş 1541-1546
Iliaş Rareş 1546-1551
Ştefan Rareş 1551-1552
Ioan Joldea 1552, sept.
Alexandru Lăpuşneanu 1552-1561
Iacob Heraclides Despot 1561-1563
Ştefan Tomşa 1563-1564
Alexandru Lăpuşneanu 1564-1568
Bogdan Lăpuşneanu 1568-1572
Ioan-Vodă cel Viteaz (cel Cumplit) 1572-1574
Petru Şchiopul 1574-1577
Ioan Potcoavă 1577, nov.-dec.
Petru Şchiopul 1578-1579
Iancu Sasul 1579-1582
Petru Şchiopul 1582-1591
Aron Tiranul 1591-1592
Alexandru cel Rău 1692, iun.
Petru Cazacul 1592, aug.-oct.
Aron Tiranul 1592-1595
Ştefan Răzvan 1595, apr.-aug.
Ieremia Movilă 1595-1600
Mihai Viteazul 1600, mai-sept.
Constantin Movilă 1607-1611
Ştefan Tomşa al II-lea 1611-1615
Alexandru Movilă 1615-1616
Radu Mihnea 1616-1619
Gaspar Graţiani 1619-1620
Alexandru Iliaş 1620-1621
Ştefan Tomşa al II-lea 1621-1623
Radu Mihnea 1623-1626
Miron Barnovschi-Movilă 1626-1629
Alexandru Coconul 1629-1630
Moise Movilă 1630-1631
Alexandru Iliaş 1631-1633
Miron Bamovschi-Movilă 1633, apr.-iun.
Moise Movilă 1633-1634
Vasile Lupu 1634-1653
Gheorghe Ştefan 1653, apr.
Vasile Lupu 1653, mai-iun.
Gheorghe Ştefan 1653-1658
Gheorghe Ghica 1658-1659
Constantin Şerban Basarab 1659, nov.
Ştefăniţă Lupu 1659-1661
Constantin Şerban Basarab 1661, ian.-febr.
Ştefăniţă Lupu 1661, febr.-sept.
Eustratie Dabija 1661-1665
Gheorghe Duca 1665-1666
Alexandru Iliaş 1666-1668
Gheorghe Duca 1668-1672
Ştefan Petriceicu 1672-1673
Dumitraşcu Cantacuzino 1673, nov.
Ştefan Petriceicu 1673-1674
Dumitraşcu Cantacuzino 1674-1675
Antonie Ruset 1675-1678
Gheorghe Duca 1678-1683
Ştefan Petriceicu 1683-1684
Dumitraşcu Cantacuzino 1684-1685
Constantin Cantemir 1685-1693
Dimitrie Cantemir 1693, mart.-apr.
Constantin Duca 1693-1695
Antioh Cantemir 1695-1700
Constantin Duca 1700-1703
Mihail Racoviţă 1703-1705
Antioh Cantemir 1705-1707
Mihail Racoviţă 1707-1709
Nicolae Mavrocordat 1709-1710
Dimitrie Cantemir 1710-1711
Constantin Mavrocordat 1741-1743
Ioan Mavrocordat 1743-1747
Grigore al II-lea Ghica 1747-1748
Constantin Mavrocordat 1748-1749
Constantin Racoviţă 1749-1753
Matei Ghica 1753-1756
Constantin Racoviţă 1756-1757
Scarlat Ghica 1757-1758
Ioan Theodor Callimachi 1758-1761
Grigore Callimachi 1761-1764
Grigore al III-lea Ghica 1764-1767
Grigore Callimachi 1767-1769
Constantin Mavrocordat 1769, iun.-dec.
Ocupaţie rusă 1769, sept.-1774, sept.
Grigore al III-lea Ghica 1774-1777
Constantin Moruzi 1777-1782
Alexandru Mavrocordat (Deli-Bey) 1782-1785
Alexandru Mavrocordat (Firaris) 1785-1786
Alexandru Ipsilanti 1786-1788
Manole (Emanuel) Giani-Ruset 1788-1789
Ocupaţie rusă şi austriacă 1788, iun.-1791, dec.
Alexandru Moruzi 1792, mart.-dec.
Mihail Suţu 1792-1795
Alexandru Callimachi 1795-1799
Constantin Ipsilanti 1799-1801
Alexandru Suţu 1801-1802
Alexandru Momzi 1802-1806
Scarlat Callimachi 1806, aug.-oct.
Alexandru Momzi 1806-1807
Ocupaţie rusă 1806, nov.-1812, mai
Alexandru Hangerli 1807, mart.-iul.
Scarlat Callimachi 1812-1819
Mihail Suţu 1819-1821
Ocupaţie turcă 1821, mai 16-1822,

România

Suverani

Alexandru Ioan Cuza, domnitor 1859, ian. 24/febr. 5-1866, febr. 11/23
Locotenenţa domnească (gen. *Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu*, col. *Nicolae Haralambie)* 1866, febr. 11/23-apr. 8/20
Carol I de Hohenzollem-Sigmaringen, principe al României 1866, mai 10/22-1881, mart. 14/26; rege al României 1881, mart. 14/26-1914, sept. 27/oct. 10
Ferdinand I 1914, sept. 28/oct. 11-1927, iul. 20
Mihai I 1927, iul. 20-1930, iun. 8
Carol al II-lea 1930, iun. 8-1940, sept. 6
Mihai I 1940, sept. 6-1947, dec. 30

Preşedinţi

Constantin I. Parhon, preşedinte al Prezidiului Provizoriu al Republicii Populare Române 1947, dec. 30-1948, apr. 13; preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale 1948, apr. 13-1952, iun. 2
Petru Groza, preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale 1952, iun. 2-1958, ian. 7
Ion Gheorghe Maurer, preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale 1958, ian. 11-1961, mart. 21
Gheorghe Gheorghiu-Dej, preşedinte al Consiliului de Stat 1961, mart. 21-1965, mart. 19
Chivu Stoica, preşedinte al Consiliului de Stat 1965, mart. 24-1967, dec. 9

Ferdinand I | Regele Carol II | Mihai de Hohenzollern | Petru Groza | Gheorghe Gheorghiu-Dej | Nicolae Ceauşescu

Preşedinţii Consiliului de Miniştri

Ţara Românească

Ioan Alexandru Filipescu, 1859, ian. 25/febr. 6-mart. 27/apr. 8
Constantin Alexandru Kretzulescu, 1859, mart. 27/apr. 8~sept. 6/18
Nicolae Kretzulescu, 1859, sept. 6/18-oct. 11/23
Ion Ghica, 1859, oct. 11/23-1860, mai 28/iun. 9
Nicolae Golescu, 1860, mai 28/iun. 9—iul. 13/25
Emanuil (Manolache) **Costache Epureanu**, 1860, iul. 13/25-1861, apr. 17/29
Barbu Catargiu, 1861, apr. 30/mai 12-mai 12/24
Ştefan Golescu, 1861, mai 12/24—iul. 11/23
Dimitrie Ghica, 1861, iul. 19/31-dec. 11/23

Moldova

Vasile Sturdza, 1859, ian. 17/29-mart. 6/18
Ion Ghica, 1859, mart. 6/18-apr. 27/mai 9
Emanuil (Manolache) Costache Epureanu, 1859, apr. 27/mai 9-1860, apr. 30/mai 12
Mihail Kogălniceanu, 1860, apr. 30/mai 12-1861, ian. 17/29
Anastasie Panu, 1861, ian. 17/29-sept. 23/oct. 5
Alexandru C. Moruzi, 1861, oct. 5/17-1862, ian. 22/febr. 3
Constantin Bosianu, 1865, ian. 26/febr. 7-iun. 14/26
Nicolae Kretzulescu, 1865, iun. 14/26-1866, febr. 11/23
Ion Ghica, 1866, febr. 11/23-mai 11/23
Lascăr Catargiu, 1866, mai 11/23-iul. 15/27
Ion Ghica, 1866, iul. 15/27-1867, mart 1/13
Constantin Al. Kretzulescu, 1867, mart. 1/13-aug. 5/17
Ştefan Golescu, 1867, aug. 5/17-1868, mai 1/13
Gen. Nicolae Golescu, 1868, mai 1/12-nov. 16/28
Dimitrie Ghica, 1868, nov. 16/28-1870, febr. 2/14
Alexandru G. Golescu, 1870, febr. 2/14-apr. 20/mai 2
Emanuil (Manolache) Costache Epureanu, 1870, apr. 20/mai 2-dec. 18/30
Ion Ghica, 1870, dec. 18/30-1871, mart. 11/23
Lascăr Catargiu, 1871, mart. 11/23-1876, apr. 4/16
Gen. **Ion Emanuel Florescu**, 1876, apr. 4/16-apr. 27/mai 9
Emanuil (Manolache) **Costache Epureanu**, 1876, apr. 27/mai 9-iul. 24/aug. 5
Ion C. Brătianu, 1876, iul. 24/aug. 5-1881, apr. 10/22
Dimitrie C. Brătianu, 1881, apr. 10/22-iun. 9/21
Ion C. Brătianu, 1881, iun. 9/21-1888, mart. 23/apr. 4
Theodor Rosetti, 1888, mart. 23/apr.
Petre P. Carp, 1900, iul. 7/19-1901, febr. 14/27
Dimitrie A. Sturdza, 1901, febr. 14/27-1904, dec. 22/1905 ian. 4
Gheorghe Grigore Cantacuzino, 1904, dec. 22/1905 ian. 4-1907, mart. 12/25
Dimitrie A. Sturdza, 1907, mart. 12/25-1908, dec. 27/1909, ian. 9
Ion I. C. Brătianu, 1908, dec. 27/1909, ian. 9-1910, dec. 29/1911, ian. 11
Petre P. Carp, 1910, dec. 29/1911, ian. 10-1912, mart. 28/apr. 10
Titu Maiorescu, 1912, mart. 28/apr. 10-1914, ian. 4/17
Ion I. C. Brătianu, 1914, ian. 4/17-1918, ian. 29/febr. 11
Gen. **Alexandru Averescu**, 1918, ian. 29/febr. 11-mart. 5/18
Alexandru Marghiloman, 1918, mart. 5/18-oct.24/nov. 6
Gen. **Constantin Coandă**, 1918, oct. 24/nov. 6-nov. 29/dec. 12
Ion I. C. Brătianu, 1918, nov. 29/dec. 10-1919, sept. 27
Gen. **Arthur Văitoianu**, 1919, sept. 27-dec. 1
Alexandru Vaida-Voevod, 1919, dec. 1-1920, mart. 13
Gen. **Alexandru Averescu**, 1920, mart. 13-1921, dec. 17
Take Ionescu, 1921, dec. 17-1922, ian. 19
Ion I. C. Brătianu, 1922, ian. 19-1926, mart. 29
Gen. **Alexandru Averescu**, 1926, mart. 30-1927, iun. 4
Barbu Ştirbei, 1927, iun. 4-iun. 21
Ion I. C. Brătianu, 1927, iun. 21-nov. 24
Vintilă I. C. Brătianu, 1927, nov. 24-1928, nov. 10
Gheorghe Tătărescu, 1934, ian. 3-1937, dec. 28
Octavian Goga, 1937, dec. 28-1938, febr. 10
Patriarhul Miron Cristea, 1938, febr. 10-1939, mart. 6
Armand Călinescu, 1939, mart. 7-sept. 21
Gen. **Gheorghe Argeşanu**, 1939, sept. 21-28
Constantin Argetoianu, 1939, sept. 28-nov. 24
Gheorghe Tătărescu, 1939, nov. 24-1940, iul. 4
Ion Gigurtu, 1940, iul. 4-sept. 4
Gen. (mareşal) **Ion Antonescu,** 1940, sept. 4-1944, aug. 23
Gen. **Constantin Sănătescu**, 1944, aug. 23-dec. 2
Gen. **Nicolae Rădescu**, 1944, dec. 6-1945, febr. 28
Petru Groza, 1945, mart. 6-1952, iun. 2
Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1952, iun. 2-1955, oct. 3
Chivu Stoica, 1955, oct. 3-1961, mart. 21
Ion Gheorghe Maurer, 1961, mart. 21-1974, mart. 28
Manea Mănescu, 1974, mart. 28-1979, mart. 30
Ilie Verdeţ, 1979, mart. 30-1982, mai 21
Constantin Dăscălescu, 1982, mai 21-1989, dec. 22
Petre Roman, 1989, dec. 27-1991, sept. 26
Theodor Stolojan, 1991, oct. 1-1992, nov. 4
Nicolae Văcăroiu, 1992, nov. 4-1996, dec. 12

ȚĂRILE ROMÂNE
ÎN SECOLELE XIV–XV
REGATUL UNGARIEI
POLONIA
POCUȚIA
LITUANIA
TĂTARI
MOLDOVA
TRANSILVANIA
BANATUL TIMIȘOAREI
BANATUL SEVERINULUI
ȚARA ROMÂNEASCĂ
DOBROGEA
sub stăpânire otomană din 1415/1417
SERBIA
IMPERIUL OTOMAN
MAREA NEAGRĂ
Hotin
Soroca
Siret
Suceava
Baia
Târgu-Neamț
Orheiul Vechi
Iași
Roman
Tighina
Vaslui
Cetatea Albă
Satu Mare
Sighet
Debrecen
Cuhea
Oradea
Bobâlna
Bistrița
Cluj
Turda
Lipova
Alba-Iulia
Sebeș
Sighișoara
Deva
Hunedoara
Sibiu
Făgăraș
Brașov
Timișoara
Tecuci
Chilia Nouă
Chilia Veche
Posada
Poenari
Câmpulung
Râmnicu Sărat
Brăila
Cozia
Râmnicu-Vâlcea
Argeș
Buzău
Târgoviște
Orșova
Severin
Orașul de Floci
Belgrad
Craiova
București
Constanța
Vidin
Turnu
Giurgiu
Turtucaia
Rahova
Nicopole

ROMÂNIA
HARTA ADMINISTRATIVĂ
UCRAINA
UNGARIA
MOLDOVA
SERBIA
BULGARIA
SATU MARE
Satu Mare
Baia Mare
MARAMUREȘ
BISTRIȚA-NĂSĂUD
Bistrița
Zalău
SĂLAJ
Oradea
BIHOR
CLUJ
Cluj-Napoca
MUREȘ
Târgu-Mureș
HARGHITA
Miercurea-Ciuc
ARAD
Arad
ALBA
Alba-Iulia
SIBIU
Sibiu
Deva
Timișoara
TIMIȘ
HUNEDOARA
Reșița
CARAȘ-SEVERIN
BRAȘOV
Brașov
COVASNA
Sfântu Gheorghe
SUCEAVA
Suceava
BOTOȘANI
Botoșani
IAȘI
Iași
NEAMȚ
Piatra-Neamț
BACĂU
Bacău
VASLUI
VRANCEA
Focșani
GALAȚI
Galați
BUZĂU
Buzău
BRĂILA
Brăila
TULCEA
Tulcea
CONSTANȚA
Constanța
ARGEȘ
Râmnicu-Vâlcea
VÂLCEA
Târgu-Jiu
GORJ
Pitești
PRAHOVA
Ploiești
Târgoviște
DÂMBOVIȚA
IALOMIȚA
Slobozia
Drobeta-Turnu-Severin
MEHEDINȚI
Craiova
DOLJ
OLT
Slatina
TELEORMAN
Alexandria
GIURGIU
Giurgiu
BUCUREȘTI
CĂLĂRAȘI
Călărași
0 50
MAREA NEAGRĂ

Lista abrevierilor

ActaMN	*Acta Mvsei Napocensis,* Cluj
Anna Comnena	Anne Comnène, *Alexiade,* ed. B. Leib, Paris, 3 vol., 1937-1945
AnnÉp	*L'Année Épigraphique,* Paris
Anonymus	Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum/ Faptele ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu
BVb	*Bayerische Vorgeschichtsblätter,* München
Choniates	Nicetae Choniatae *Historia,* ed. I. Bekker, Bonn,
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1873-1902
DAD	*Dezbaterile Adunării Deputaţilor,* Bucureşti
DIR	*Documente privind istoria României,* A. *Moldova*, B. *Ţara Românească,* C. *Transilvania*
DRH	*Documenta Romaniae Historica*, A. *Moldova*, B. *Ţara Românească*, C. *Transilvania*, D. *Relaţii între Ţările Române*
FHDR	*Fontes Historiae Dacoromanae. Izvoare privind istoria României,* 4 vol., Bucureşti, 1964-1992
Gombos, Catalogus	F. A. Gombos, ed., *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno*
Hurmuzachi	Hurmuzachi, E. de et al., *Documente privitoare la istoria românilor.,* Bucureşti-Cernăuţi
IDR	*Inscriptiones Daciae Romanae,* Bucureşti, I (1975), III/1 (1977), III/2 (1980), III/3 (1984), III/4 (1988), III/6 (1999); Paris, III/5 (2001)
IDRE, I	*Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines repertae Graecae et Latinae (saec. I, II, III),* I: *Italia et Pars Occidentis*, ed. C. C.

IGLR	*Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, ed. E. Popescu
ILS	*Inscriptiones Latinae Selectae,* ed. H. Dessau, 4 vol., Berlin, 1882-1916
ISM	*Inscripţiile din Scythia Minor, greceşti şi latine,* Bucureşti
JahrRGZM	*Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuse-ums zu Mainz* Mainz
MGH, SS	*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*
Pan. Lat.	*Panegirici Latini*
RdI	*Revista de istorie,* Bucureşti
REA	*Revue des études anciennes,* Bordeaux-Paris
RI	*Revista istorică,* Bucureşti
RIC	H. Mattingly, E. A. Sydenham et al., *The Roman Imperial Coinage,*
SHA	*Scriptores Historiae Augustae*
Skylitzes, Synopsis	Ioannes Skylitzes, *Synopsis historiarum,* ed. J. Thurn, Berlin,
SRH	Szentpétery I., ed., *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis*
Tab. Peut.	*Tabula Peutingeriana*
ZPE	*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik,* Bonn
ZW	F. Zimmermann, C. Werner, G. Möller, G. Göndisch, H. Göndisch, K. G. Göndisch, G. Nussbächer, ed., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen,* 7 vol, Hermannstadt-Bukarest

Bibliografie

BIBLIOGRAFIILE ALCĂTUITE DE AUTORI
AU FOST COMPLETATE ÎN REDACŢIE
DE TUDOR SĂLĂGEAN ŞI VIRGIL LEON

I. Bibliografii, dicţionare, enciclopedii, antologii, cataloage, atlase, repertorii

a. Bibliografii

Baiculescu, G., G. Răduică şi N. Onofrei, *Publicaţiile periodice româneşti (Ziare. Gazete. Reviste). Catalog alfabetic,* Bucureşti, vol. II (1907-1918 + Supliment: 1790-1906), 1969; vol. III (1919-1924), 1987.

Bianu, I. şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, Bucureşti, vol. I (1508-1716), 1903; vol. II (1717-1808), 1910; vol. III (1809-1830), 1912-1936 (colaborator D. Simonescu); voi. IV (*Adăugiri şi îndreptări*), 1944 (autori I. Bianu şi D. Simonescu).

Bibliografia cărţilor apărute în limbile minorităţilor naţionale şi despre minorităţile naţionale din România în perioada 1990-2001, vol. I, Bucureşti, 2003.

Bibliografia istorică a României, Bucureşti, vol. I (1944-1969). *Bibliografie selectivă,* 1970 (red. Şt. Pascu, I. Crăciun şi B. Surdu); vol. II (Secolul XIX. Tomul I, Cadrul general. Ţara şi locuitorii), 1972 (coord. A. Oţetea et al.); vol. III (Secolul XIX. Tomul II. Biografii), 1974 (coord. A. Oţetea et al.); vol. IV (1969-1974), 1975 (red. Şt. Pascu şi B. Surdu); vol. V (1974-1979), 1980 (red. Şt. Pascu); vol. VI (1979-1984), 1985 (red. Şt. Pascu); vol. VII (1984-1989), 1990 (coord. Şt. Pascu şi Gh. Hristodol); vol. VIII (1989-1994), 1996 (coord. Gh. Hristodol); vol. IX (1994-1999), Cluj-Napoca, 2000 (coord. Gh. Hristodol); vol. X (1999-2004), Bucureşti

Desa, I.-S. et al., *Publicaţiile periodice româneşti* (Ziare. Gazete. Reviste). *Catalog alfabetic,* vol. IV (1925-1930), Bucureşti, 2003.

Dogaru, M., Bibliografia heraldicii româneşti, Bucureşti, 2004.

Fischer-Galati, S., *Rumania. A Bibliographic Guide,* Washington, D.C., 1963.

Fochi, A., red., Bibliografia generală a etnografiei şi folclorului românesc, 2 vol., Bucureşti, 1968-2002.

Golimas, A. H. şi Gh. C. Cristian, *Bibliografia numismatică românească,* Bucureşti, 1984.

Grigorescu, D., ed., Bibliografia esenţială a literaturii române, Bucureşti, 2003.

Hodoş, N. şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti* (Ziare. Gazete. Reviste). *Descriere bibliografică,* vol. I, *Catalog alfabetic,* 1820-1906, Bucureşti-Leipzig-Wien, 1913.

Lemny, Şt., *Românii în secolul XVIII.* O bibliografie, vol. I, Iaşi, 1988.

Lupu, I., N. Camariano şi O. Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti,* Bucureşti, vol.I (1790-1850), părţile I-III, 1966-1967; vol. II (1851-1858), părţile I—III, 1970-1972.

Muşlea, I., Bibliografia folclorului românesc (1930-1955), ed. I. Datcu, Bucureşti, 2003.

Râpă-Buicliu, D., *Bibliografia românească veche*, vol. I, Additamenta (1536-1830), Galaţi, 2000.

Rusu, A. A., Bibliografia fortificaţiilor medievale şi pre-modeme din Transilvania şi Banat. Bibliographie der Befestigungen aus Siebenbörgen und aus dem Banat während des Mittelalters und den Fröhneuzeit, Reşiţa, 1996.

Stoicescu, N., *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România.* Partea I. *Ţara Românească* (Muntenia, Oltenia, Dobrogea), 2 vol., Bucureşti, 1970.

Stoicescu, N., Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale

Calafeteanu, I. şi Cr. Popişteanu, coord., *Politica externă a României. Dicţionar cronologic,* Bucureşti, 1986.

Chiţimia, I. C. şi Al. Dima, coord., *Literatura română. Dicţionar cronologic,* Bucureşti, 1979.

Cosma, V., Muzicieni din România. Lexicon bio-bibliografic, 2 vol., Bucureşti, 1999-2002.

Crişan, Gh., *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat, generali şi ierarhi din România.* Dicţionar, vol. I (23 august 1944-22 decembrie 1989); vol. II (1989-2004), Bucureşti, 2004.

Dan, P., Asociaţii. Cluburi. Ligi. Societăţi. Dicţionar cronologic, Bucureşti, 1983.

Datcu, I., *Dicţionarul etnologilor români, 2* vol., Bucureşti, 1998.

Datcu, I. şi S. C. Stroescu, *Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc, 2* vol., Bucureşti, 1979-1983.

Dobre, FI., ed., *Membrii C.C. al P.C.R. (1945-1989).* Dicţionar, Bucureşti, 2004.

Drăgoi, G., FI. Faifer, D. Mănucă, Al. Teodorescu, L.Volovici şi R. Zăstroiu, coord., *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900,* Bucureşti, 1979 (Bucureşti-Chişinău, 2002).

Drăguţ, V., Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, Bucureşti, 1976 (2000).

Ghinoiu, I., *Obiceiuri de peste an.* Dicţionar, Bucureşti, 1997.

Ghinoiu, I., *Panteonul românesc.* Dicţionar, Bucureşti, 2001.

Hangiu, I., Dicţionarul presei literare româneşti 1790-2000, ed. a 3-a, Bucureşti, 2004.

Hasdeu, B. P., *Cuvente den bătrîni,* 3 vol., Bucureşti, 1877-1881 (ed. Gh. Mihăilă, 2 vol., 1983-1984).

Hasdeu, B. P., Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor, 3 vol., Bucureşti, 1886-1898 (ed. Gr. Brâncuş, 1972-1976).

Ianoşi, I., coord, gen., Dicţionarul operelor

Niculescu-Varone, G. T. şi E. Varone, *Dicţionarul jocurilor populare româneşti,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1979.
Oprea, I., C.-G. Pamfil, R. Radu şi V. Zăstroiu, N*oul dicţionar universal al limbii române*, Chişinău-Bucureşti, 2006.
Păcurariu, M., *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, 1996 (2002).
Pippidi, D. M., coord., Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X), Bucureşti, 1976.
Porumb, M., Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII, Bucureşti, 1998.
Puşcariu, S., *Dicţionarul limbii române*, I—II (5 tomuri), Bucureşti, 1913-1949. Continuat de *Dicţionarul limbii române, serie nouă,* red. resp. I. Iordan, Al. Graur, I. Coteanu, M. Sala şi Gh. Mihăilă, tomurile VI-XIV, Bucureşti, 1965-2000.
Răduică, G. şi N. Răduică, Calendare şi almanahuri româneşti 1731-1918. Dicţionar bibliografic, Bucureşti, 1981.
Răduică, G. şi N. Răduică, *Dicţionarul presei româneşti (1731-1918),* Bucureşti, 1995.
Răduleţ, R., coord., *Lexiconul tehnic român,* ed. a 2-a, 18 vol., Bucureşti, 1957-1966.
Roske, O., coord., Mecanismele represive în România. 1945-1989. Dicţionar biografic, 6 vol., Bucureşti, 2001-2006.
Rusu, A. A., N. Sabău, I. Burnichioiu, I. V. Leb şi M. Makó Lupescu, coord., *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, Cluj-Napoca, 2000.*
Rusu, D. N., *Membrii Academiei Române, 1866-2003.* Dicţionar, ed. a 3-a, Bucureşti, 2003.
Sachelarie, O. şi N. Stoicescu, coord., *Instituţii feudale din ţările române.* Dicţionar, Bucureşti, 1988.
Sasu, A., Dicţionarul biografic al literaturii române, 2 vol., Piteşti, 2006.
Simion, E., coord, gen., Dicţionarul general al literaturii române de la origini până în prezent, 5 vol., Bucureşti, 2004-2006.
Stoica, G., P. Petrescu şi M. Bocşe, *Dicţionar de artă populară,* Bucureşti, 1985.
Stoicay, St., Dicţionarul partidelor politice din România (1989-2004), ed. a 4-a, Bucureşti, 2004.
Stoicescu, N., Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII, Bucureşti, 1971.
Suciu, C., Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,
Zaciu, M., M. Papahagi şi A. Sasu, coord., *Dicţionarul scriitorilor români, 4* vol, Bucureşti, 1995-2002.

c. Enciclopedii

Alexandrescu, I., I. Bulei, I. Mamina şi I. Scurtu, *Partidele politice din România (1862-2003).* Enciclopedie, Bucureşti, 2003.
Alexe, N., coord., Enciclopedia educaţiei fizice şi a sportului din România, 4 vol., Bucureşti, 2002.
Candrea, I.-A. şi Gh. Adamescu, Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească", Bucureşti, 1931.
Cândea, V., Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţiile din străinătate, vol. I (Albania-Grecia), Bucureşti, 1991; vol. II (India, Olanda. Supliment Albania-Grecia), Bucureşti, 1998.
Cebuc, A., V. Florea şi N. Lăptoiu, *Enciclopedia artiştilor români contemporani,* 5 vol., Bucureşti, 1996-2003.
Diaconovich, Dr. C, *Enciclopedia română,* 3 vol., Sibiu, 1898-1904.
Dicţionar enciclopedic, Bucureşti, vol. I (A-C), 1993; vol. II (D-G), 1996; vol. III (H-K), 1999; vol. IV (L-N), 2004; vol. V (O-Q), 2004; vol. VI (R-Ş), 2006.
Dicţionar enciclopedic român, 4 vol., Bucureşti, 1962-1966.
Duţu, Al., FI. Dobre şi L. Loghin, *Armata română în al doilea război mondial* (1941-1945). Dicţionar enciclopedic, Bucureşti, 1999.
Florescu, R., H. Daicoviciu şi L. Roşu, *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României,* Bucureşti, 1980.
Ghinea, D., ed., *Enciclopedia geografică a României,* 3 vol., Bucureşti, 1996-1998; ed. a 3-a, revăzută şi adăugită, 2002.
Gusti, D., coord., *Enciclopedia României, 4* vol., Bucureşti, 1936-1943.
Kahl, Th., M. Metzeltin şi M.-R. Ungureanu, *Rumänien,* Wien, 2007.
Mamina, L, Monarhia constituţională în România. Enciclopedie politică (1866-1938), Bucureşti, 2000.
Manolescu, FI., Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989). Scriitori, reviste, instituţii, organizaţii, [Bucureşti], 2003.
Mic dicţionar enciclopedic, Bucureşti, 2004.
Minerva. *Enciclopedie română,* Cluj, 1929.
Neagoe, St., coord., Enciclopedia istoriei politice a României (1859-2002), Bucureşti, 2003.
Ştefănescu, Şt., coord., *Enciclopedia istoriografiei româneşti,* Bucureşti, 1978.
Tambozi, J., G. Tambozi şi A. Tambozi, *Enciclopedia aromână,* Bucureşti, 2000.
Tudor, D., coord., *Enciclopedia civilizaţiei romane,* Bucureşti, 1982.
Văduva-Poenaru, L, coord., Enciclopedia marilor personalităţi din istoria, ştiinţa şi cultura românească de-a lungul timpului, 6 vol., Bucureşti, 1999-2003.
Vlăsceanu, Gh. şi I. Ianoş, *Oraşele României. Mică enciclopedie,* Bucureşti, 1998.

d. Antologii

Antologia gîndirii româneşti, secolele XV-XIX, red. resp. C. I. Gulian, Bucureşti, 1967.
Antologie de filosofie românească, ed. M. Mâciu, 6 vol., Bucureşti, 1986-1988.
Cronicari moldoveni, ed. A. Ghermanschi, Bucureşti, 1987.
Cronicarii moldoveni. Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ed. D. H. Mazilu, Bucureşti, 1997.
Cronicari munteni, ed. A. Ghermanschi, Bucureşti, 1988.
Cronicari munteni, ed. M. Gregorian, 2 vol., Bucureşti, 1961 (1984).
Gîndirea românească în epoca paşoptistă (1830—1860), ed. P. Cornea şi M. Zamfir, 2 vol., 1969.
L*iteratura română medievală,* ed. D. H. Mazilu, Bucureşti, 2004.
Literatura română veche (1402-1647), ed. G. Mihăilă şi D. Zamfirescu, 2 vol., Bucureşti, 1969.
Marino, A., ed., Revenirea în Europa. *Idei şi controverse româneşti (1900-1995).* Antologie, Craiova, 1996.
Mihăilescu, Ş., ed., *Emanciparea femeii române. Antologie de texte,* vol. I (1815-1918), Bucureşti, 2001.
Şcoala Ardeleană, ed. Fl. Fugariu, 3 vol, Bucureşti, 1970 (2 vol., 1983).

e. Cataloage

Bianu, I., *Catalogul manuscriptelor româneşti,* vol. I, Bucureşti, 1907.
Bianu, I. şi G. Nicolăiasa, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* vol. III, Bucureşti, 1931.
Bianu, I. şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* vol. II, Bucureşti, 1913.
Catalogul documentelor moldoveneşti, 1387-1700, 4 vol., Bucureşti, 1957-1975.
Catalogul documentelor Ţării Româneşti, Bucureşti, vol. I (1369-1600), 1946 (I.-R. Mircea); vol. II (1601-1620), 1974 (M. Soveja, D. Duca-Tinculescu şi R. Dragomir);

f. Atlase

Bodea, C, L Constantinescu şi Şt. Pascu, ed., *România, atlas istorico-geografic,* Bucureşti, 1996.
Bolocan, G., C. Ionescu, E. Mihăilă şi T. Oancă, ed., *Dicţionarul toponimic al României,* 3 vol., Craiova, 1993-2003.
Cuciuc, C, Atlasul religiilor şi al monumentelor istorice din România, Bucureşti, 1997.
Fabini, H., Atlas der siebenbörgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen, 2 vol., Hermannstadt-Heidelberg, 1998 (2002)-1999.
Ghinoiu, I., coord., *Atlasul etnografic român*, vol. I, *Habitatul,* vol. II, Ocupaţiile, Bucureşti, 2003-2005.
Glavce, Cr. şi E. Radu, *Atlasul antropologic al Transilvaniei,* 2 vol., Bucureşti, 2005-2006.
Mittelstrass, O., *Historisch-landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen*, vol. I, Ortsnamenbuch, Heidelberg, 1992.
Noul atlas lingvistic român pe regiuni (Atlasul lingvistic român pe regiuni) (serii: Moldova şi Bucovina, Maramureş, Crişana, Banat, Muntenia şi Dobrogea, Oltenia, Transilvania, Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria), Bucureşti, 1967.
Pascu, Şt., ed., *Atlas pentru istoria României,* Bucureşti, 1983.
Petrovici, E. (şi I. Pătruţ), *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, 7 vol., Bucureşti, 1956-1972.
Puşcariu, S., *Atlasul lingvistic român* (red. S. Pop), partea I, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
Puşcariu, S., *Atlasul lingvistic român* (red. E. Petrovici), partea a II-a, vol. I, cu un Suplement, Sibiu-Leipzig, 1940.
Rev. V., O. Groza, I. Ianos şi M. Pătroescu

II. Sinteze istorice Lucrări generale

a. Sinteze istorice

Agrigoroaiei, I. şi I. Toderaşcu, coord., *Istoria României.* Compendiu, Iaşi, 1996.
Bărbulescu, M., D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea şi P. Teodor, *Istoria României.*, Bucureşti, 1998 (2004, 2006).
Bârlea, O., *Romania and the Romanians,* Los Angeles, 1977.
Boia, L. şi J. Roussin, *Histoire de la Roumanie*
Castellan, G., *Histoire du peuple roumain*, Crozon, 2001.
Cândea, V., Brève histoire de la Roumanie, Bucarest, 1977.
Constantinescu, M., C. Daicoviciu şi Şt. Pascu, *Istoria României. Compendiu,* Bucureşti, 1969 (1971; ed. a 3-a, red. Şt. Pascu, 1974).
Constantinescu, M., C. Daicoviciu şi Şt. Pascu, *Histoire de la Roumanie dès origines a nos jours,* Paris, 1970.
Constantinescu-Iaşi, P., E. Condurachi şi C. Daicoviciu, coord., *Istoria Romîniei,* 4 vol., Bucureşti, 1960-1964.
Constantiniu, FI., O *istorie sinceră a poporului român,* Bucureşti, 1997 (1999, 2002).
Dogaru, M. şi M. Zahariade, History of the Rumanians. From the Origins to the Modem Age, vol. I, Bucharest, 1996.
Durandin, C., Histoire de la nation roumaine, Bruxelles, 1994.
Durandin, C., *Istoria românilor,* trad., Iaşi, 1998.
Fischer-Galati, St., *Rumania,* New York, 1956.
Fischer-Galati, St. şi D. C. Giurescu, ed., *Romania. A Historic Perspective,* Boulder-New York, 1998.
Fischer-Galati, St., D. C. Giurescu şi I.-A. Pop, O *istorie a românilor. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1998.
Georgescu, T., *Istoria românilor,* Bucureşti, 1997 (2000).
Georgescu, VI., Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre, ed. a 3-a, Bucureşti, 1992.
Ghyka, M. C, A Documented Chronology of Roumanian History from Prehistoric Times to the Present Day, Oxford, 1941.
Giurescu, C. C, *Istoria românilor,* 3 vol., Bucureşti, 1935-1946 (ed. D. C. Giurescu, 2000).
Giurescu, C. C, Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand I, Bucureşti, [1943] (2000).
Giurescu, C. C, coord., *Istoria României în date,* Bucureşti, 1971 (1972).
Giurescu, C. C. şi D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* Bucureşti, 1971 (1975).
Giurescu, C. C. şi D. C. Giurescu, *Istoria românilor, 2* vol., Bucureşti, 1974-1976
Pop, I.-A., Românii şi România. O scurtă istorie, Bucureşti, 1998.
Seton-Watson, R. W., A History of the Romanians, from Roman Times to the Completion of Unity, Cambridge, 1934 (Hamden, 1963).
Treptow, K. W., coord., *A History of Romania,* Iaşi, 1995 (1996, 1997).
Xenopol, A. D., Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'a l'union des Principautés en 1859, 2 vol., Paris, 1896; ed. rom.: *Istoria românilor din Dacia Traiană,* 10 vol., Bucureşti, 1888-1893; ed. populară, 12 vol., Iaşi, 1896; ed. a 2-a, 5 vol. (din 14 proiectate), 1913-1914; ed. a 3-a, revăzută de I. Vlădescu, 14 vol., Bucureşti, 1925-1930; ed. a 4-a, de Al. Zub, 5 vol., Bucureşti, 1985-1999.

b. Lucrări generale

Achim, V., *Ţiganii în istoria României,* Bucureşti, 1998.
Albulescu, I., Istoria gândirii şi practicii pedagogice româneşti, Cluj-Napoca, 2005.
Alexandrescu, S., *Paradoxul român,* Bucureşti, 1998.
Alexianu, A., Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească, ed. a 2-a, 2 vol., Bucureşti, 1987.
Alrerescu, S. et al., coord., *Istoria teatrului în România,* 3 vol., Bucureşti, 1965-1973.
Alzati, C., Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500, Milano, 1982.
Antohi, S., Imaginaire culturel et realité politique dans la Roumanie moderne, Paris-Montreal, 1999.
Apolzan, L., Carpaţii - tezaur de istorie. Perenitatea aşezărilor risipite pe înălţimi, Bucureşti, 1987.
Armbruster, A., Romanitatea românilor. Istoria unei idei, ed. a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1993.
Arvinte, V., Român, românesc, România. Studiu filologic, Bucureşti, 1983.
Axenciuc, V., Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă şi contemporană, vol. I, Bucureşti, 199[7] (1999).
Banciu, A., Istoria constituţională a României, Bucureşti, 2001.

Boldur, Al. V., Istoria Basarabiei. *Contribuţii la studiul istoriei*
româneşti, 3 vol., Chişinău, 1937-1940 (Bucureşti, 1992).
Bologa, V. L, G. Brătescu, C. Duţescu şi Şt. M. Milcu,
Istoria medicinei româneşti, Bucureşti, 1972.
Bolovan, S. P. şi I. Bolovan, *Germanii din România.*
Perspective istorice şi demografice, Cluj-Napoca, 2000.
Brătianu, G. I., O *enigmă şi un miracol istoric: poporul român,*
ed. a 2-a, de St. Brezeanu, Bucureşti, 1988.
Brătianu, G. I., *Originile şi formarea unităţii româneşti,* ed. A. Pentelescu şi P. Otu, Bucureşti, 1996; ed. I. Toderaşcu, Iaşi, 1998.
Brâncuşi, P., Istoria muzicii româneşti. Compendium, Bucureşti, 1969.
Buluţă, Gh., Scurtă istorie a bibliotecilor din România,
Bucureşti, 2000.
Calafeteanu, I., coord., Istoria politicii externe româneşti în date, Bucureşti, 2003.
Capidan, Th., *Meglenoromânii,* 3 vol., Bucureşti, 1925-1936.
Capidan, Th., *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă,*
Bucureşti, 1942.
Carageani, Gh., *Studii aromâne,* Bucureşti, 1999.
Carmilly-Weinberger, M., *Istoria evreilor din Transilvania*
(1623-1944), trad. Bucureşti, 1994.
Cartojan, N., *Istoria literaturii române vechi,* 3 vol. Bucureşti, 1940-1945 (1980,1996).
Cazacu, P., Moldova dintre Prut şi Nistru, Iaşi, s.a.
Cazacu, M., The Story of Romanian Gastronomy, Bucharest, 1999.
Căliman, C., Istoria filmului românesc (1897-2000),
Bucureşti, 2000.
Călinescu, G., Istoria literaturii române de la origini până în prezent, Bucureşti, 1941 (1982).
Căpreanu, I., Bucovina, istorie şi cultură românească (1775-1918), Iaşi, 1995.
Câncea, P., M. Iosa şi A. Stan, coord. Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România pînă la 1918, Bucureşti, 1983.
Cernovodeanu, P., ed. The History of the Jews in Romania. I. From its Beginnings to the Nineteenth Century, Tel Aviv,
Constantinescu, N. N., coord. Istoria economică a României. De la începuturi până la cel de al doilea război mondial. Bucureşti, 1997.
Coteanu, I. şi FI. Popescu, coord. Introducere în cultura şi civilizaţia poporului român, 2 vol. Bucureşti, 1988.
Curinschi-Vorona, Gh., *Istoria arhitecturii în România,*
Bucureşti, 1981.
Daicoviciu, C. şi M. Constantinescu, coord. *Breve histoire de la Transylvanie,* Bucarest, 1965.
Daicoviciu, C., Şt. Pascu, V. Cheresteşiu şi T. Moraru,
coord., Din istoria Transilvaniei, vol. I (ed. a 3-a), vol. II (ed. a 2-a), Bucureşti, 1963.
Decei, A., Relaţii româno-orientale. *Culegere de studii,*
Bucureşti, 1978.
Deletant, D., *Studies in Romanian History,* Bucharest, 1991.
Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, Bukarest-Miinchen, 1995.
Diamandi-Aminceanu, V., *Românii din Peninsula Balcanică,*
Bucureşti, 1938.
Djuvara, N., coord. Aromânii: istorie, limbă, destin,
Bucureşti, 1996.
Dogaru, M, *Heraldica României,* Bucureşti, 1994.
Dragnev, D., coord. *Galeria voievozilor. Domnii Ţării Moldovei.* Studii, Chişinău, 2005.
Drăghicescu, D., *Din psichologia poporului român,* Bucureşti,
1907 (1995, 2003).
Drăgoescu, A., coord. *Istoria României. Transilvania, 2* vol.,
Cluj-Napoca, 1997-1999.
Drăguţ, V., Arta românească. Preistorie, Antichitate, Ev Mediu, Renaştere, Baroc, Bucureşti, 1982 (ed. Cr. Moisescu şi T. Sinigalia, Bucureşti, 2000).
Drăguţ, V. şi D. Grigorescu, *History of Romanian Arts. An Outline,* Bucharest, 1990.
Dumitraşcu, S., Arheologia română la sfârşit şi început de mileniu. Convorbiri cu 104 arheologi români, Oradea, 1995.
Dumitrescu, FI., R. Florescu şi V. Vătăşianu, coord. *Istoria artelor plastice în România, 2* vol. Bucureşti, 1968-1970.
Duţu, A., C. Botoran şi M. Retegan, *Transilvania în evoluţia relaţiilor româno-ungare,* Bucureşti, 1993.
Grigoroviţă, M., Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944), Bucureşti, 1994.
Guida, Fr., *La Grande Romania,* Cosenza, 2002.
Guida, Fr., Storia d'Europa nel XX secolo. Romania, Milano, 2004.
Gündisch, K., Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen, München, 1998.
Gyémánt, L., Evreii din Transilvania. Destin istoric. The Jews of Transylvania. A Historical Destiny, Cluj-Napoca, 2004.
Hanga, Vl., Les institutions du droit coutumier roumain, [Bucarest], 1988.
Hanga, Vl., Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar; Iaşi,
1993.
Henry, P., Les églises de la Moldavie du Nord, 2 vol. Paris, 1930.
Hitchins, K., *România 1866-1947,* trad. Bucureşti, 1996 (1998, 2004).
Hitchins, K., *Românii, 1774-1866,* trad. Bucureşti, 1998 (2004).
Hitchins, K., Mit şi realitate în istoriografia românească, trad. Bucureşti, 1997.
Hitchins, K., *The Identity of Romania,*
Bucharest, 2003.
Hurezeanu, D., *Civilizaţia română modernă,*
Bucureşti, 2000.
Hurezeanu, D., Scrieri. *Curente de idei în România modernă,*
Bucureşti, 2002.
Ianoşi, I., O istorie a filosofiei româneşti- în relaţia ei cu literatura, Cluj, 1996.
Iliescu, O., Moneda în România, 491 — 1864, Bucureşti, 1970.
Ionescu, C., Agenţiile de presă din România, de la 1889 până astăzi, Bucureşti, 2003.
Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii în România, 2* vol. Bucureşti,
1963-1965.
Ionescu, Gr., Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor, Bucureşti, 1981.
Iordan, I., coord., Istoria lingvisticii româneşti, Bucureşti,
1978.
Iorga, N., *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, 2* vol. Vălenii de Munte, 1908-1909 (Bucureşti,
1995; Iaşi, 2001).
Iorga, N., Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur,
Hermannstadt, 1929.

Kolar, O., Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute, Wien-Köln-Weimar, 1997.
Köpeczi, B., ed. gen., L. Makkai, A. Mócsy şi Z. Szász, ed., *History of Transylvania,* 3 vol., New York, 2002.
Kuller, H., ed., *O istorie a evreilor din România in date,* 2 vol., Bucureşti, 2000.
László, P., ed., Historians and the History of Transylvania, Boulder-New York, 1992.
Lazăr, M., Paradoxuri ale modernizării. Cultură şi ideologie in România, Cluj-Napoca, 2002.
Lăzărescu, D. A., *Imaginea României prin călători,* vol. I (1716-1789), Bucureşti, 1985; vol. II (1789-1821), Bucureşti, 1986; vol. III (1821-1834). I*maginea poporului român în conştiinţa europeană,* Oradea, 1995 (Bucureşti, 1999).
Lăzărescu, D. A., Românii în francmasoneria universală, Bucureşti, 1997.
Lemny, Şt., Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română, Bucureşti, 1986.
Lovinescu, E., *Istoria civilizaţiei române modeme,* ed. a 3-a, de Z. Ornea, Bucureşti, 1997.
Makkai, L., *Histoire de Transylvanie,* Paris, 1946.
Mamina, I., Regalitatea în România 1866-1947, Bucureşti, 2004.
Manolescu, N., *Istoria critică a literaturii române,* vol. I, Bucureşti, 1990 (1997); Braşov, 2002.
Mazilu, D. H., Noi despre Ceilalţi. Fals tratat de imagologie, Iaşi, 1999.
Metzeltin, M., *România: stat, naţiune, limbă,* trad., Bucureşti, 2002**.**
Mihăescu, D., *Bucovina şi Basarabia,* Iaşi, 2000.
Milea, V., Şt. Pascu şi I. Ceauşescu, coord., Istoria militară a poporului român, 6 vol., Bucureşti, 1984-1989.
Moisa, G., Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989, Cluj-Napoca, 2003.
Moisescu, Cr., *Arhitectura românească veche,* vol. I, Bucureşti, **2001**.
Moisin, A., Istoria Transilvaniei. Sinteză istorică şi documentară, 4 vol., s.l., 1997-2000.
Neţ, M., Cărţile de bucate româneşti. Un studiu de mentalităţi, Bucureşti, 1998.
Neumann, V., Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice, Timişoara, 1996 (2002).
Nicolescu, C., *Istoria costumului de curte în Ţările Române.* Secolele XIV-XVIII, Bucureşti, 1970.
Nicolescu, C., Case, conace şi palate vechi româneşti, Bucureşti, 1979.
Niculiţă-Voronca, E., Datinele şi credinţele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică (1903), ed. V. Durnea, 2 vol., Iaşi, 1998.
Nistor, I., *Istoria Basarabiei (1923),* Chişinău, 1991; Bucureşti, 1991.
Nistor, I., *Istoria Bucovinei,* ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1991.
Nouzille, J., Transilvania - zonă de contacte şi conflicte, trad., Bucureşti, 1995.
Nouzille, J., La Moldavie. Histoire tragique d'une région européenne, Paris, 2004.
Ogden, A., Fortress of Faith. A Pictorial History of the Fortified Saxon Church of Romania, Iaşi-Oxford-Portland, 2000.
Ogden, A., Revelations of Byzantium. The Monasteries and Painted Churches of Northern Moldavia, Iaşi, 2001.
Oişteanu, A., Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european, Bucureşti, 2001 (2004).
Oişteanu, A., Ordine şi Haos. Mit şi magie în cultura tradiţională românească, Iaşi, 2004.
Pamfile, T., *Mitologie românească,* 3 vol., Bucureşti, 1916-1924 (1999) (ed. I. Datcu, 2000).
Panaitescu, P. P., *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială,* Bucureşti, 1947 (ed. Şt. S. Gorovei şi M. M. Székely, 1994).
Panaitescu, P. P., Introducere în istoria culturii româneşti, Bucureşti, 1969 (ed. D. H. Mazilu, 2000).
Panaitescu, P. P., Contribuţii la istoria culturii româneşti, Bucureşti, 1971.
Papacostea, V., Tradiţii româneşti de istorie şi cultură, Bucureşti, 1996.
Papadima, O., O viziune românească a lumii. Studiu de folclor
Pop, A., O fenomenologie a gândirii istorice româneşti. Teoria şi filosofia istoriei de la Hasdeu şi Xenopol la Iorga şi Blaga, Bucureşti, 1999.
Pop, I.-A., Istoria, adevărul şi miturile (Note de lectură), Bucureşti, 2002.
Pop, I.-A. şi M. Porumb, *Patrimoniul cultural al României.* Transilvania, Cluj-Napoca, 2004.
Pop, I.-A. şi Th. Nägler, coord., Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca, 2003.
Pop, I.-A., Th. Nägler şi A. Magyari, coord., *Istoria Transilvaniei, vol. II (de la 1541 până la 1711),* Cluj-Napoca, 2005.
Popescu, C. T., Istoria mentalităţii româneşti, vol. I, Bucureşti, 2000.
Porumb, M., Biserici de lemn din Maramureş, Bucureşti, 2005.
Potra, Gh., *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România (1939),* ed. Şt. Postelnicu, Bucureşti, 2001; ed. M. Dascal, 2002.
Preda, C., Contribuţii la istoria intelectuală a politicii româneşti, Bucureşti, 2003.
Puia, L., V. Bozga şi R. Vasile, *Istoria economiei României,* Bucureşti, 1988.
Puşcariu, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche,* Sibiu, 1921, 1930 (Bucureşti, 1987).
Puşcariu, S., *Limba română,* 2 vol., Bucureşti,. 1940-1976 (1994).
Rădulescu, A. şi I. Bitoleanu, Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea, Bucureşti, 1979.
Rădulescu, A. şi I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei,* Constanţa, 1998.
Rezachevici, C., Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova, a. 1324—1881, vol. I, Secolele XIV-XVI, Bucureşti, 2001.
Roman, R. A., Bucate, vinuri şi obiceiuri româneşti, Bucureşti, 1998.
Rosetti, Al., Istoria limbii române, vol. I, De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea, Bucureşti, 1986.
Rosetti, R., Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea, ed. P. Otu, Bucureşti, 2003.
Roth, H., *Mică istorie a Transilvaniei,* trad.

Scurtu, I. şi I. Bulei, *Democraţia la români, 1866-1938,* Bucureşti, 1990.
Senz, I., *Die Banater Schwaben,* München, 1994.
Simonescu, D. şi Gh. Buluţă, *Scurtă istorie a cărţii româneşti,* Bucureşti, 1994.
Stahl, H. H., Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, 2 vol., Bucureşti, 1958-1965 (1997).
Stahl, H. H., Probleme confuze în istoria socială a României, Bucureşti, 1992.
Stanomir, I., Libertate, lege şi drept. O istorie a constituţionalismului românesc, Iaşi, 2005.
Stoenescu, A. M., Istoria loviturilor de stat în România, 1866-1989, 3 vol., Bucureşti, 2002 (2006).
Sută, N., coord., Istoria comerţului exterior românesc. O prezentare sintetică, Bucureşti, 1996.
Şăineanu, L., Basmele române în comparaţie cu legendele antice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ, Bucureşti, 1895 (1978).
Ştefan, I. M. şi E. Nicolau, Scurtă istorie a creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti, Bucureşti, 1981.
Tanaşoca, N. Ş., *Bizanţul şi românii,* Bucureşti, 2003.
Teodor, P., Evoluţia gîndirii istorice româneşti, Cluj, 1970.
Teodor, P., *Istoria istoriografiei române,* Cluj-Napoca, 2003.
Theodorescu, B., *Istoria bibliografiei române,* Bucureşti, 1945 (1972).
Theodorescu, R., Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne, Bucarest, 1999.
Tomescu, M., Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918, Bucureşti, 1968.
Turnock, D., The Romanian Economy in the Twentieth Century, New York, 1986.
Ţîrcomnicu, E., Meglenoromânii. *Destin istoric şi cultural,* Bucureşti, 2004.
Verdery, K., Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change, Berkeley-Los Angeles-London, 1983.
Vlad, L, Conservatorismul românesc (concepte, idei, programe), Bucureşti, 2006.
Völkl, E., Rumänien. Vom 19. Jahrhundert bis in die
Zub, Al., Istorie şi istorici în România interbelică, Iaşi, 1989.
Zub, Al., De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii, Bucureşti, 2000.
Zub, Al., Orizont închis. Istoriografia română

III. Publicaţii de izvoare istorice (cronologie)

Cizek, E., D. Sluşanschi şi M. Băluţă-Skultety, *Romano-dacica. Izvoarele antice ale istoriei României,* vol. I, Bucureşti, 1992.
Cizek, E., coord., Romano-dacica. *Izvoarele antice ale istoriei României,* vol. II, Bucureşti, 1989 (1994).
Cizek, E., C. Georgescu şi L. Franga, *Romano-dacica. Izvoarele antice ale istoriei României,* vol. III, Bucureşti, 2001.
Fontes Historiae Daco-Romanae. *Izvoarele istoriei României, 2 vol., Bucureşti, 1964-1982 (vol. I: Fontes ad Historiam Dacoromaniae pertinentes. Izvoare privind istoria României).*
Pippidi, D. M. şi I. I. Russu, coord, gen., Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor. Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Seria Prima. Inscripţiile Daciei Romane (Inscriptiones Daciae Romanae), 7 vol., Bucureşti-Paris, 1975-2001; Seria Secunda. Inscripţiile din Scythia Minor (Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae), 3 vol., Bucureşti, 1980-1987.
Petolescu, C. C., ed., Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines repertae Graecae et Latinae (sec. I, II, III), vol. I: Italia et Pars Occidentis, Bucureşti, 1996; vol. II: Zones du CIL III et du CIL VIII (IDRE II), Bucureşti, 2000.
Popescu-Spineni, M., România în izvoare geografice şi cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru, Bucureşti, 1978.
Popescu, E., ed., Inscriptiones intra fines Dacoromaniae repertae Graecae et Latinae anno CCLXXIV recentiores. Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România, Bucureşti, 1976.
Foreign Sources on the Rumanians, Bucharest, 1980 (1992).
Bucur, T. et al., România. Documente străine
Holban, M. et al., ed., *Călători străini despre ţările române,* 10 vol., Bucureşti, 1968-2001.
Iorga, N., Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului, 3 vol., Bucureşti, 1895-1897.
Iorga, N., Studii şi documente cu privire la istoria românilor, 31 vol., Bucureşti, 1901-1916.
Mihaly de Apşa, I. I., *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV,* Sighet, 1900 (ed. V. Iuga de Sălişte, Cluj-Napoca, 2000**).**
Elian, Al., C. Bălan, H. Chircă şi O. Diaconescu, *Inscripţiile medievale ale României,* vol. I, *Oraşul Bucureşti, 1395-1800,* Bucureşti, 1965.
Bălan, C, ed., Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Argeş (sec. XIV-1848), Bucureşti, 1994.
Caproşu, I. şi P. Zahariuc, ed., *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* 3 vol., Iaşi, 1999-2000.
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó-Kronstadt, 8 vol., Kronstadt, 1886-1926.
Rusu, A. A., I.-A. Pop şi I. Drăgan, ed., Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989.
Feneşan, C, Documente medievale bănăţene (1440-1653), Timişoara, 1981.
Furnică, Dumitru Z., ed., Documente privitoare la comerţul românesc (1473-1868), Bucureşti, 1931.
Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan, ed. revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
Gemil, T., Relaţiile ţărilor române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712), Bucureşti, 1984.
Guboglu, M. şi M. Mehmet, Cronici turceşti privind ţările române. Extrase, vol. I, Sec. XV - mijlocul sec. XVII, Bucureşti, 1966.
Guboglu, M., Cronici turceşti privind ţările române. Extrase, vol. II, Sec. XVII - începutul sec. XVIII, Bucureşti, 1984.
Mehmet, M. A., Cronici turceşti privind ţările române. Extrase, vol. III, Sfîrşitul sec. XVI - începutul sec. XIX, Bucureşti, 1980.
Mehmed, M. A., Documente turceşti privind

Lupaş, I., *Documente istorice transilvane,* vol. I (1599-1699), Cluj, 1940.
Kemény, J. şi E. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, 3 vol., Cluj, 1839-1860.
Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România. Sources and Testimonies Concerning the Jem in Romania, vol. I (V. Eskenasy); vol. II/1 (M. Spielmann); vol. II/2 (L. Benjamin, M. Spielmann şi S. Stanciu); vol. III/1 (L.Gyémánt şi L. Benjamin), Bucureşti, 1986-1999.
Şotropa, V., Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi în ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, Bucureşti, 1976.
Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria, Bucureşti - Cluj-Napoca, 10 vol., 1982-2006; Seria B. *Izvoare narative*, 3 vol., Bucureşti, 1983-1984.
Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. I (1801-1821), îngrijit de G. Filitti, B. Marinescu, Ş. Rădulescu-Zoner şi M. Stroia, red. resp. P. Cernovodeanu, Bucureşti, 2004; vol. II (1822—1830), coord. P. Cernovodeanu şi D. Buşă, Bucureşti, 2005; vol. III (1831-1840), coord. P. Cernovodeanu şi D. Buşă, Bucureşti, 2006.
Oţetea, A., ed., Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki, serie nouă, 4 vol., Bucureşti, 1962-1974.
Iscru, G. D. et al., ed., Izvoare narative interne privind Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, Craiova, 1987.
Oţetea, A., red. resp., Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821, 5 vol., Bucureşti, 1959-1962.
Arimia, V, ed., *Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*. Documente externe, Bucureşti, 1980.
Mateescu, T., ed., Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877), Bucureşti, 1975.
Acte şi documente relative la istoria renascerei României. Actes et documents relatifs a l'histoire de la régéneration de la Roumanie, 10 vol., Bucureşti, 1889-1909.
Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente, 6 vol., Bucureşti, 1902-1910.
străină [1853-1877 mai; 1877 mai-1878 decembrie]; vol. III, Presă străină; vol. IV, Documente diplomatice 1873-1881, Bucureşti, 1977-1978.
Rosetti, R., Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească, 8 vol. Bucureşti, 1907-1908.
Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907, 5 vol. Bucureşti, 1977-1987.
România în războiul mondial 1916-1918. Documente-Anexe, 4 vol. Bucureşti, 1934-1946.
Ardeleanu, I., V. Arimia, I. Gal şi M. Muşat, coord, 1918 la români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe 1879-1916, vol. I—II, Bucureşti, 1983.
Ardeleanu, I., V. Arimia şi M. Muşat, coord, Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918. Documente interne şi externe, vol. III—VI, Bucureşti, 1986.
Popescu-Puţuri, I., Şt. Pascu şi A. Deac, 1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918, vol. VII-X, Bucureşti, 1989.
Calafeteanu, I. şi V.-P. Moisuc, ed. *Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România, 1917—1918.* Documente, Chişinău, 1995.
Scurtu, I., coord. Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente, Bucureşti, 1982.
Scurtu, I., coord. Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluţie, 1919-1927, Bucureşti, 1996.
Scurtu, I., coord. Ideologie şi formaţiuni de dreapta în România, vol. II (1927-1931); vol. III (5 ianuarie 1931 - 7 iulie 1934); vol. IV (7 iulie 1934 - 30 martie 1938), Bucureşti, 2000-2003.
Scurtu, I., C. Mocanu şi D. Smârcea, ed. *Documente privind istoria României între anii 1918-1944,* Bucureşti, 1995.
Scurtu, I. şi L. Boar, ed. *Minorităţile naţionale din România,* vol. I, 1918-1925. Documente, Bucureşti, 1995.
Scurtu, I. şi I. Dordea, ed. Minorităţile naţionale din România, vol. II, 1925-1931. Documente, Bucureşti, 1996.
Scurtu, I., ed. Minorităţile naţionale din România, vol. III

IV. Preistoria

Andriţoiu, I., Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, Bucureşti, 1992.
Bader, T., Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică, Bucureşti, 1978.
Bader, T., *Die Schwerter in Rumänien,* Stuttgart, 1991.
Bitiri, M., Paleoliticul în Ţara Oaşului, Bucureşti, 1972.
Bona, I., Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen, Budapest, 1975.
Boroffka, N., Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Bonn, 1994.
Boroneanţ, V., Paleolithique supérieur et épipaléolithique dans la zone des Portes de Fer, Bucarest, 2000.
Borziac, I., începuturile istoriei Moldovei, Chişinău, 1996.
Cârciumaru, M., *Le paléolithique en Roumanie,* Grenoble, 1999.
Chirica, V., I. Borziac şi N. Chetraru, Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre la Dniestr et la Tisa, Iaşi, 1996.
Ciugudean, H., Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei, Bucureşti, 1996.
Ciugudean, H., Cercetări privind epoca bronzului şi prima vârstă a fierului în Transilvania, Alba Iulia, 1997.
Comşa, E., Neoliticul pe teritoriul României - consideraţii, Bucureşti, 1987.
Dergaciov, V., Culturi din epoca bronzului în Moldova, Chişinău, 1994.
Draşoveanu, Fl., Cultura Vinca târzie (faza C) în Banat, Timişoara, 1996.
Dumitrescu, Vl., *Arta preistorică în România,* Bucureşti, 1974.
Dumitrescu, Vl., A. Bolomey şi F. Mogoşanu, Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'a la fin de l'âge du bronze, Bucarest, 1983.
Dumitrescu, Vl.. şi Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete,* Bucureşti, 1988.
Dumitroaia, G. şi M. Mantu, Cucuteni, the Last Creat Chalcolithic Civilization of Europe, Bucharest, 1997.
Florescu, A. C., Repertoriul culturii Noua - Coslogeni din România. Aşezări şi necropole. Săpături anii 1991

Nestor, I. şi M. Petrescu-Dâmboviţa, „Începuturile societăţii gentilice patriarhale şi ale destrămării orînduirii comunei primitive”, în Istoria Romîniei, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 90-136.

Nicolăescu-Plopşor, A., Oamenii din vîrsta veche a pietrei. Epoca paleolitică în România, Bucureşti, 1965.

Paul, I., *Cultura Petreşti,* Bucureşti, 1992.

Paul, I., Vorgeschichtliche Uhtersuchungen in Siehenbürgen, Alba Iulia, 1995.

Păunescu, Al., Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, Bucureşti, 1970.

Păunescu, Al., Paleoliticul şi neoliticul de pe teritoriul Dobrogei. Studiu monografic, Bucureşti, 1999.

Păunescu, Al., „Paleoliticul şi mezoliticul pe teritoriul României”, în Istoria românilor, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 67-110.

Petrescu-Dâmboviţa, M., *Depozitele de bronzuri din România,* Bucureşti, 1977.

Roman, P., *Cultura Coţofeni,* Bucureşti, 1976.

Roman, P. şi I. *Nemeti, Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978.

Rotea, M., „Mittlere Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum (19.-14. jahrhundert v. Chr.)”, în Thraker und Kelten beidseits der Karpaten, Eberdingen, 2000/2001, p. 22-30.

Rotea, M., *„Preistoria”, în Istoria Transilvaniei*, vol. I *(până la 1541),* coord. I.-A. Pop şi Th. Nägler, Cluj-Napoca, 2003, p. 29-50.

Rustoiu, A., Metalurgia bronzului la daci. Tehnici, ateliere şi produse de bronz (sec. II î. Chr. - sec. I d. Chr.), Bucureşti, 1996.

Schuster, C, Perioada timpurie a epocii bronzului

Antonescu, D., *Introducere în arhitectura dacilor,* Bucureşti, 1984.

Archibald, Z. H., *The Odrysian Kingdom of Thrace,* Oxford, 1998.

Babeş, M., Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur, Bonn, 1993.

Bader, T., Die Schwerter in Rumänien, Stuttgart, 1991.

Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Södosteuropa. Kolloquium in Drobeta-Tr. Severin (7.-9. November 1996), Bukarest, 1996.

Bichir, Gh., Geto-dacii din Muntenia în epoca romană, Bucureşti, 1984.

Chochorowski, J., *Die Vekerzug-Kultur,* Krakow, 1985.

Ciugudean, H. şi F. Gogâltan, ed., The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin, Alba Iulia, 1998.

Ciugudean, H. şi N. Boroffka, ed., The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe, Alba Iulia, 1994.

Crişan, I. H., Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice, Bucureşti, 1986.

Crişan, I. H., *Civilizaţia geto-dacilor, 2* vol., Bucureşti, 1993.

Daicoviciu, C., La *Transylvanie dans l'Antiquité,* Bucarest, 1945.

Daicoviciu, H., *Dacii,* Bucureşti, 1965 (1972).

Daicoviciu, H., Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972.

Dumitrescu, Vl., A. Bolomey şi F. Mogoşanu, Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'a la fin de l'âge du bronze, Bucarest, 1983.

Eliade, M., The Vanishing God. Comparative Studies in the Religions and Folklore of Dacia and Eastern Europe, Chicago, 1972.

Florescu, R., The Art of Dacian-Roman Antiquity, Bucharest, 1986.

Florescu, R., Gr. Arbore-Popescu, Al. Vulpe, I. Glodariu şi G. Florea, *I Daci,* Milano, 1997.

Glodariu, I., Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World during the 2nd Century B.C.-1st Century A.D., Oxford, 1976.

Glodariu, I., Arhitectura dacilor- civilă şi militară (sec. II î.e.n. - I e.n.), Cluj-Napoca, 1983.

Glodariu, I., „Istoria şi civilizaţia dacilor”, în Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541), coord. I.-A. Pop şi Th. Nägler, Cluj-Napoca, 2003, p. 67-136.

Glodariu, I. şi E. Iaroslavschi, Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n. - I e.n.), Cluj-Napoca, 1979.

Glodariu, I., E. Iaroslavschi şi A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei,* Bucureşti, 1988.

Gostar, N., *Cetăţile dacice din Moldova,* Bucureşti, 1969.

Gramatopol, M., Dacia antiqua. Perspective de istoria artei şi

Petrescu-Dâmboviţa, M., Scurtă istorie a Daciei preromane, Iaşi, 1998.

Petrovic, P., ed., Roman Limes on the Middle and Lower Danube, Belgrade, 1996.

Pippidi, D. M., *Contribuţii la istoria veche a României,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1967.

Pippidi, D. M., Scythia Minor. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, Bucarest-Amsterdam, 1975.

Pippidi, D. M. şi D. Berciu, Din istoria Dobrogei. I. Geţi şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, Bucureşti, 1965.

Preda, C, *Monedele geto-dacilor,* Bucureşti, 1973.

Preda, C, Istoria monedei în Dacia preromană, Bucureşti, 1998.

Russu, I. I., *Limba traco-dacilor,* Bucureşti, 1959 (1967).

Rustoiu, A. et al., Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens vom Ende des 2. Jahrtausends v. Chr. zum Anfang des 1. Jahrtausends n. Chr., Cluj-Napoca, 2002.

Rusu, M., „Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in der mittlere Hallstattzeit”, în Dacia, 7(1963), p. 177-210.

Sanie, S., Din istoria culturii şi religiei geto-dacice, Iaşi, 1995 (1999).

Sîrbu, V., Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor, Galaţi, 1993.

Sîrbu, V. şi G. Florea, Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire, Cluj-Napoca, 2000.

Szabó, M., *Les Celtes en Pannonie*, Paris, 1988.

Teodor, S., Regiunile est-carpatice ale României

Alburnus Maior, vol. I, Bucureşti, 2003.

Alexandrescu-Vianu, M., Histria IX. La sculpture en pierre et au terre cuite, Bucarest, 2000.

Alicu, D. şi A. Paki, Town Planning and Population at Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Oxford, 1995.

Alicu, D. şi C. Opreanu, *Les amphithéâtres de la Dacie romaine,* Cluj-Napoca, 2000.

Alicu, D., C. Pop şi V. Wollmann, The Figured *Monuments from Sarmizegetusa,* Oxford, 1978.

Ardevan, R., Viaţa municipală în Dacia Romană, Timişoara, 1998.

Barnea, I., *Les Monuments paléochrétiens de*

Barnea, I. şi Şt. Ştefănescu, Din istoria Dobrogei. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos, Bucureşti, 1973.

Bărbulescu, M., *Interferenţe spirituale în Dacia romană,* Cluj-Napoca, 1984 (2003).

Bărbulescu, M., „De la romani până la sfârşitul mileniului I", în Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541), coord. I.—A. Pop şi Th. Nägler, Cluj-Napoca, 2003, p. 137-197.

Bărbulescu, M., coord., *Civilizaţia romană în Dacia,* Cluj-Napoca, 1997.

Bărbulescu, M., coord., Funeraria dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane, Cluj-Napoca, 2003.

Bârzu, L., Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, Bucureşti, 1979.

Bârzu, L. şi St. Brezeanu, Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică. Bucureşti, 1991.

Bejan, A., *Banatul în secolele IV—XII,* Timişoara, 1995.

Bejan, A., Daci*a Felix. Istoria Daciei Romane,* Timişoara, 1998.

Benea, D., Daci*a sud-vestică în secolele III—IV,* 2 vol., Timişoara, 1996-1999.

Benes, L., Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia, Praga, 1978.

Bogdan Cătăniciu, I., Evolution of the System of Defence Work in Roman Dacia, Oxford, 1981.

Bordenache, G., Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichita di Bucarest. I. Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi, Bucarest, 1969.

Brezeanu, St., Daco-Romanian Continuity. Science and Politics, Bucharest, 1984.

Brezeanu, St., Romanitatea orientală în Evul Mediu. De la cetăţenii romani la naţiunea medievală, Bucureşti, 1999.

Cociş, S., Fibulele din Dacia romană. The Brooches from Roman Dacia, Cluj-Napoca, 2004.

Curta, F., „The Changing Image of the Early Slavs in the Romanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey", în Södost-Forschungen, 53 (1994), p. 225-310.

Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei

Harhoiu, R., Die fröhe Völkerwanderungszeit in Rumänien, Bukarest, 1998.

Horedt, K., Moreşti. Grabungen in einer vor- und fröhgeschichtlichen Siedlung in Siebenbörgen, Bukarest, 1979.

Horedt, K., Siebenbörgen in spätrömischer Zeit, Bukarest, 1982.

Horedt, K., Siebenbörgen im Fröhmittelalter, Bonn, 1986.

Husar, A., Celţi şi germani în Dacia romană, Cluj-Napoca, 1999.

Husar, A., *Religiile Daciei Romane,* Târgu-Mureş, 2002.

Ioniţă, I., Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi. Dacii în spaţiul est-carpatic în secolele II—IV, Iaşi, 1982.

Lica, V., The Coming of Rome in the Dacian World, Konstanz, 2000.

Macrea, M., *Viaţa în Dacia romană,* Bucureşti, 1969.

Macrea, M., De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanenţă istorică, Cluj-Napoca, 1978.

Madgearu, Al., Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII, Bucureşti, 1997.

Madgearu, Al., Rolul creştinismului în formarea poporului român, Bucureşti, 2001.

Mihăescu, H., La romanité dans le sud-est de l'Europe, Bucarest, 1993.

Mihăilescu-Bîrliba, V., La monnaie romaine chez les Daces orientaux, Bucarest, 1980.

Nemeti, S., Sincretismul religios în Dacia romană, Cluj-Napoca, 2005.

Niculescu, A., „«Romania Antiqua, Romania Nova» şi «continuitatea mobilă» a limbii române", în Quaderni di Filologia Romanza, 6 (1987), p. 7-25.

Okamura, L., „Roman Withdrawal from Three Transfluvial Frontiers", în Shifting Frontiers in Late Antiquity, ed. I. Mathison şi H. Siran, London, 1996, p. 11-19.

Olteanu, Şt., Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI), Bucureşti, 1983.

Olteanu, Şt., Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele VI-XI. Structuri demo-economice şi social-politice, Bucureşti, 1997.

Opreanu, C. H., Dacia romană şi Barbaricum, Timişoara,

Piso, I., „Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Breve presentation et état de recherche", în Transylvanian Review, 10, 2 (2001), p. 16-37.

Popa, D., Viaţa rurală în Transilvania romană, Sibiu, 2001.

Protase, D., *Autohtonii în Dacia, I. Dacia romană,* Bucureşti, 1980.

Protase, D., Autohtonii în Dacia, II. Dacia postromană până la slavi, Cluj-Napoca, 2000.

Protase, D., La continuité daco-romaine (IIe-VIe siècles), Cluj-Napoca, 2001.

Ruscu, D., Provincia Dacia în istoriografia antică, Cluj-Napoca, 2002.

Russu, I. I., Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică, Bucureşti, 1981.

Sanie, S., Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n.-III.e.n., Iaşi, 1980.

Sanie, S., Cultele orientale în Dacia romană, vol. I, Cultele siriene şi palmiriene, Bucureşti, 1981.

Schmauder, M., Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicbt Aufgrund der archäologischen Quellen, 2 vol., Bukarest, 2002.

Schramm, G., Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtem, Mönchen, 1997.

Schuller, W., ed., Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung, Köln, 1994.

Scorpan, C, Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube, Oxford, 1980.

Stanciu, I., „Die ältester Slawen in der Gegend der Oberen Theiss. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens", în Zbornik na pocest Dariny Bialekovej, ed. G. Fusek, Nitra, 2004, p. 347-356.

Stoicescu, N., O falsă problemă istorică - discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoşesc, Bucureşti, 1993 (ed. nouă a vol. Continuitatea românilor. Privire

Ţiplic, I. M., Contribuţii la istoria spaţiului românesc în perioada migraţiilor şi în evul mediu timpuriu (secolele IV—XIII), Iaşi, 2005.
Vulpe, R., Columna lui Traian. Trajan's Column, Bucureşti, 2002.
Watson, A., *Aurelian and the Third Century,* London-New York, 1999.
Wollmann, V., Mineritul metalifer; extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbröcke im römischen Dakien, Cluj-Napoca, 1996.
Yavetz, Z., „Latin Authors on Jews and Dacians", în Historia, 48 (1998), 1 Quartal, Heft 1, p. 77-107.
Zaharia, E., *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei),* Bucureşti, 1977.
Zahariade, M. şi N. Gudea, The Fortifications of Lower Moesia (AD 86-275), Amsterdam, 1997

IZVOARE

Izvoare documentare

Bak, J. M., Gy. Bónis şi J. R. Sweeney, Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, vol. I (1000-1301), Bakersfield, 1989.
Barabás, S., ed., A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltár, vol. I, Budapest, 1895.
Bártfai Szabó, L., ed., A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család történet, Budapest, 1910.
Bártfai Szabó, L., ed., Oklevéltár a gróf Csáky család történe- téhez vol. I/1-2, Budapest, 1919 (A körösszegi és adojáni gr. Csáky család története, vol. I, Oklevéltár).
Borsa, I., ed., A Balassa család levéltára, 1193-1526, Budapest, 1990.
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895, vol. I (1000-1526. évi törvényczikkek), Budapest, 1899.
Fejér, G., ed., Codex diplomatics Hungariae ecclesiastics ac civilis, 11 tomuri, 43 vol., Buda, 1829-1844.
Géresi, K., ed., A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly, 5 vol., Budapest, 1882-1897.
Györffy, G., J. B. Borsa, F. L. Hervay, B. L. Kumorovitz şi J. Moravcsik, ed., Diplomata Hungariae
Knauz, F. şi L. Dedek, ed., Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, 3 vol., Esztergom, 18[7]4-1924.
Kubinyi, F., ed., Codex diplomaticus Arpadianus (1095-1301), Pest, 1867.
Lukinich, E., L. Gáldi, A. Fekete Nagy şi L. Makkai, ed., Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum, Budapest, 1941.
Marsina, R., ed., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, 2 vol., Bratislava, 1971-1987.
Monumenta Poloniae Historica, vol. III, Warszawa, 1961.
Nagy, I. et al., ed., *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius,* 8 vol., Györ-Budapest, 1865-1891.
Nagy, I. et al., ed., *Hazai oklevéltár 1234-1536,* Budapest, 1879.
Nagy, I. şi Tasnádi Nagy Gy., ed., Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, 7 vol., Budapest, 1878-1920.
Pesty, F., ed., Oklevelek Temesvármegye es Temesvár város történetéhez Pozsony, 1896.
Potthast, A., ed., *Regesta pontificium Romanorum,* 2 vol., Berlin, 1875.
Sedlák, V., ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, 2 vol., Bratislava, 1980-1987.
Smiciklas, T. et al., ed., Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 18 vol., Zagreb, 1904 sqq.
Szabó, K., Szádeczky L. şi Barabás S., *Székely Oklevéltár,* 8 vol., Kolozsvár-Budapest, 1872-1898, 1934.
Szentpétery, I. (şi I. Borsa), ed., Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, vol. 1/1,2, 3, II/1, 2-3, 4, Budapest, 1923-1990.
Teutsch, G. D. şi Fr. Firnhaber, ed., Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbörgens, vol. I, Wien, 1857.
Theiner, A., ed., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 2 vol., Roma, 1859-1860.
Theiner, A., ed., Vetera Monumenta Slavorum meridionalium Historiam Illustrantia, 2 vol., Roma-Zagreb, 1863-1875.
Gombos, F. A., ed., Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI, 3 vol., Budapest, 1937-1938.
Keza, Simonis de, Chronicon Hungaricum. Cronica ungurilor, ed. G. Popa-Lisseanu (Izvoarele istoriei românilor, vol. IV), Bucureşti, 1935.
Marczali, H., ed., Enchiridion fontium historiae Hungarorum. A magyar történet kúföinek kézikönyve, Budapest, 1901.
Plano Carpini, Johannes de, „Ystoria Mongalorum", în Sinica Franciscana, vol. I, Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV, ed. A.v.d. Wyngaert, Quaracchi- Firenze, 1929.
Rogerius, Carmen miserabile. Cântecul de jale, ed. G. Popa-Lisseanu (Izvoarele istoriei românilor, vol. V), Bucureşti, 1935.
Schwandter, J. G., ed., *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini,* 3 vol., Vindobonae, 1746-1748.
Szentpétery, I., ed., Scriptores rerum Hungaricarum tem- pore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, 2 vol., Budapest, 1937-1938.

Lucrări

Achim, V., Banatul în Evul Mediu. Studii, Bucureşti, 2000.
Anghel, Gh., Cetăţi medievale din Transilvania, Bucureşti, 1973.
Anghel, Gh., Fortificaţi medievale de piatră din secolele XIII-XVI, Cluj-Napoca, 1986.
Armbruster, A., Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie, Köln-Wien, 1990.
Bartha, A., Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries, Budapest, 1975.
Bănescu, N., L'ancien État bulgare et les Roumains, Bucarest, 1947.
Bejan, A., *Banatul în secolele IV-XII,* Timisoara, 1995.
Benkö, S., ed., Erdély a keresztény magyar királyságban, Kolozsvár, 2001.
Brătianu, Gh. I., Recherches sur Vicina et

Decei, A., „ Contribution a l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII et au XIV siècle", în Revue de Transylvanie, 6, 2 (1940), p. 194-232.

Diaconescu, M., „The Political Relations between Wallachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings", in Mediaevalia Transilvanica, 2, 1 (1998), p. 5-42.

Diaconu, P., *Les Pétchénègues au Bas-Danube,* Bucarest, 1970.

Diaconu, P., Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles, Bucarest, 1978.

Djuvara, N., Thocomerius-Negru Vodă. *Un voivod de origine cumană la începuturile Tării Românești,* Bucureşti, 2006 (2007).

Dragomir, S., Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu, Bucureşti, 1959.

Drăganu, N., Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei, Bucureşti, 1933.

Edroiu, N., Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII—XI), Cluj-Napoca, 1999.

Engel, P., The Realm of St. Stephen. *A History of Medieval Hungary, 895-1526,* London-New York, 2001.

Entz, G., Erdély épitészete a 11.-13. században, Kolozsvár, 1994.

Eszlary, Ch. d', Histoire des institutions publiques hongroises, 1 vol., Paris, 1959-1963.

Fine, Jr., G. V. A., The Early Medieval Balkans. *A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1991.

Fügedi, E., Castle and Society in Medieval Hungary, Budapest, 1986.

Fügedi, E., Kings, Bishops, *Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, ed. J. M. Bak, London, 1986.

Fügedi, E., The Elefánthy. *The Hungarian Nobleman and His Kindred,* ed. D. Karbic, Budapest, 1998.

Gonţa, Al. I., Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII, ed. I. Caproşu, Bucureşti, 1989.

Gorovei, Şt. S., Întemeierea Moldovei. Probleme controversate, Iaşi, 1997.

Gündisch, K. G., Das Patriziat siebenbörgischer

Kristó, Gy., coord., Korai magyar történeti lexikon (9.-14. század), Budapest, 1994.

Lukács, A., Ţara Făgăraşului în evul mediu (secolele XIII-XVI), Bucureşti, 1999.

Lupaş, L, Voievodatul Transilvaniei în secolele XII şi XIII, Bucureşti, 1936.

Madgearu, Al., Românii în opera Notarului Anonim, Cluj-Napoca, 2001.

Moga, I., Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge, Sibiu, 1944.

Moga, I., Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice, Sibiu, 1944.

Nägler, Th., Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii, Bucureşti, 1981 (1992).

Niedermaier, P., Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet, vol. I, Heidelberg, 1996 (2002).

Niedermaier, P., Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1247-1347), vol. II, Köln-Weimar-Wien, 2002.

Niedermaier, P. şi B. Ungar, Städtebau im Spätmittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1348-1541), Köln-Weimar-Wien, 2004.

Obolensky, D., The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500—1453, London, 1974.

Olteanu, Şt., Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI), Bucureşti, 1983.

Olteanu, Şt., Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele VI-XI. Structuri demo-economice şi social-politice, Bucureşti, 1997.

Pall, Fr., Rumanians of Transylvania in the Middle Ages. Bulletin of the Center for Transylvanian Studies, 2, 2 (1993).

Pálóczi-Horváth, A., Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary, Budapest, 1989.

Papacostea, Ş., Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul mongol, Bucureşti, 1993.

Papacostea, Ş., Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice, ed. adăugită, Bucureşti, 1999.

Pascu, St., Contribuţiuni documentare la istoria

Popa, R., „Observaţii şi îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie", în Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, 42 (1991), 3-4, p. 153-188.

Rady, M., „Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary", în Historians and the History of Transylvania, ed. P. László, Boulder-New York, 1992.

Rady, M., Nobility, Land and Service in Medieval Hungary, London, 2000.

Rusu, A. A., Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700, Satu Mare, 1997.

Rusu, A. A., Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV), Cluj-Napoca, 2005.

Sălăgean, T., Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional, Cluj-Napoca, 2003.

Spinei, V., Moldova în secolele XI—XIV, Bucureşti, 1982 (Chişinău, 1994).

Spinei, V., The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century, Cluj-Napoca, 2003.

Stănescu, E., ed., Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii, Bucureşti, 1989.

Stoicescu, N., coord., Constituirea statelor feudale româneşti, Bucureşti, 1980.

Szpcs, J., *Az utolsó Árpádok,* Budapest, 1993.

Ştefanescu, Şt., Ţara Românească de la Basarab I Întemeietorul pînă la Mihai Viteazul, Bucureşti, 1970.

Teodor, D. Gh., Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român, Iaşi, 1978.

Teodor, D. Gh., Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e.n., Iaşi, 1981.

Teodor, D. Gh., Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea, Iaşi, 1991.

Teodor, D. Gh., Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV—XI d. Hr., Iaşi, 1996.

Theodorescu, R., Bizanţ, Balcani, Occident. La începuturile cul-turii medievale româneşti (secolele X-XIV), Bucureşti, 1974.

Theodorescu, R., Un mileniu de artă la Dunărea

VIII. Românii în secolele XIV-XVI: de la „republica creştină" la „restaurarea Daciei"

Izvoare

Bak, J. M., Gy. Bónis şi J. R. Sweeney, Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, vol. II (1301-1457), Salt Lake City, 1992.

Bak, J. M., Gy. Bónis, J. R. Sweeney, A. Csizmadia, *P. Engel, P. B. Harvey Jr. şi L. S. Domonkos, Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, vol. III (1458- 1490), Los Angeles, 1996.*

Bogdan, I., Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească in sec. XIV—XVI, vol. I, Bucureşti, 1905.

Bonfinius, Antonius, Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, ed. Ioannes Sambucus, Basilea, 1568.

Chivu, Gh., M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş şi Al. Roman Moraru, *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979.

Corfus, I., Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Sec. XVI şi XVII), ed. V. Matei, Bucureşti, 2001.

Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1893, vol. I (1000-1526. évi törvényczikkek), Budapest, 1899.

Csánki, D., Magyarország törtenelmi földrajza a Hunyadak korában, vol. I—III, V, Budapest, 1890-1913.

Demény, L. et al., ed., *Székely Oklevéltár,* serie nouă, 6 vol., Bukarest-Kolozsvár-Budapest, 1983-2000.

Döry, F., Bónis G. şi Bácskai V., Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301 - 1457, Budapest, 1976.

Döry, F., Bónis G., Érszegi G. şi Teke S., Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490, Budapest, 1989.

Fejér, G., ed., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, 11 tomuri, 43 vol., Buda, 1829-1844.

Monumenta Hungariae Historica, II. Scriptores, vol. XXIX, Budapest, 1877.

Nagy, I. et al, ed., *Hazai okleveltár 1234-1536,* Budapest, 1879.

Nagy, I. şi Tasnádi Nagy Gy., ed., *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius,* 8 vol., Györ-Budapest, 1865-1891.

Nagy, I. şi Tasnádi Nagy Gy., ed., Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, 7 vol., Budapest, 1878-1920.

Schwandter, J. G, ed., Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, 3 vol., Vindobonae, 1746-1748.

Szabó, K., Szádeczky L. şi Barabás S, *Székely Oklevéltár,* 8 vol., Kolozsvár-Budapest, 1892-1898,1934.

Teutsch, G. D. şi Fr. Firnhaber, ed, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbörgens,* vol. I, Wien, 1857.

Theiner, A., ed., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 2 vol., Roma, 1859-1860.

Werböczy I., Hármaskönyve. Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, ed. K. Csiky, Budapest, 1897.

Lucrări

Achim, V., Banatul în Evul Mediu. Studii, Bucureşti, 2000.

Ahrens, M., Habsburg und Siebenbörgen 1600-1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Förstentums in einem fröhabsolutistischen Reichsverband, Köln-Weimar-Wien, 2001.

Andreescu, A., Arta cărţii. Cartea românească veche, 1508-1700, Bucureşti, 2002.

Andreescu, Şt., Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric, Bucureşti, 1976 (1998).

Andreescu, Şt., Restitutio Daciae, [vol. I] Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526-1593; vol. III, Studii cu privire la Mihai Viteazul, 1593-1601, Bucureşti, 1980-1997.

Andreescu, Şt., *Vlad the Impaler (Dracula),* Bucharest, 1999.

Andreescu, Şt., *Perspective medievale,* Bucureşti, 2002.

Andreescu, Şt., coord., Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII), Bucureşti, 1997.

Andreescu, Şt. et al., *Stephen the Great, Prince*

Bocşan, N., I. Lumperdean şi I.—A. Pop, Ethnie et confession en Transylvanie (du XIII-e au XX-e siècles), Cluj-Napoca, 1996.

Boldea, L., Nobilimea românească din Banat în secolele XIV - XVI. Origine, statut, studiu genealogic, Reşiţa, 2002.

Boldur, Al. V., Adunările de stări sociale în istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti. Sfatul Mare de Obşte, Bucureşti, 2001.

Brătianu, Gh. I., Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele Române, ed. a 2-a, Bucureşti, 1995.

Brătianu, Gh. I., Adunările de stări în Europa şi în Ţările Române în Evul Mediu, Bucureşti, 1996.

Cantacuzino, Gh. I., Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI, Bucureşti, 1981 (2001).

Cazacu, M., L'Histoire du prince Dracula en Europe Centrale et Orientale (XVe siècle), Geneve, 1988.

Căzan, I., Habsburgi şi Otomani la linia Dunării. Tratate şi negocieri de pace 1526-1576, Bucureşti, 2000.

Căzan, I. şi E. Denize, Marile puteri şi spaţiul românesc în secolele XV-XVI, Bucureşti, 2001.

Chihaia, P., De la „Negru-Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc, Bucureşti, 1976.

Chihaia, P., Tradiţii răsăritene şi influenţe occidentale în Ţara Românească, München, 1983 (Bucureşti, 1993).

Chihaia, P., Ţara Românească între Bizanţ şi Occident. Studii, Iaşi, 1995.

Chihaia, P., Artă medievală. Studiu istoric, 5 vol., Bucureşti, 1998.

Chirtoagă, I., Istoria românilor. Epoca medievală, Chişinău, 1999.

Ciobanu, V., Ţările române şi Polonia. Secolele XIV—XVI, Bucureşti, 1985.

Ciocâltan, V., Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic, Bucureşti, 1998.

Constantinescu, N., Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti, Bucureşti, 1984.

Crăciun, M., Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea, Cluj-Napoca, 1996.

Decei, A., Istoria Imperiului otoman până la

Entz, G., Erdély épitészete a 14.-16. században, Kolozsvár, 1996.

Eszlary, Ch. d', Histoire des institutions publiques bongroises, 2 vol., Paris, 1959-1963.

Felezeu, C., Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688), Cluj-Napoca, 1996.

Fögedi, E., Castle and Society in Medieval Hungary, Budapest, 1986.

Fögedi, E., Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary, ed. J. M. Bak, London, 1986.

Fögedi, E., The Elefánthy. *The Hungarian Nobleman and His Kindred,* ed. D. Karbicr, Budapest, 1998.

Gemil, T., Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI, Bucureşti, 1991 (1999).

Georgescu, V. Al., Types et formes d' Assemblies d'États en droit féodal roumain, Londres, 1968.

Georgescu, V. Al., Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 1980.

Gheţie, I., coord., Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780), Bucureşti, 1997.

Gheţie, I. şi Al. Mareş, *Originile scrisului în limba româna,* Bucureşti, 1985.

Gheţie, I. şi Al. Mareş, *De când se scrie româneşte,* Bucureşti, 2001.

Giurescu, D. C, Ţara Românească în secolele XIV şi XV, Bucureşti, 1973.

Gonţa, Al. I., Satul în Moldova medievală. Instituţiile, Bucureşti, 1986.

Gonţa, Al. I., Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII, ed. I. Caproşu, Bucureşti, 1989.

Gorovei, Şt. S., *Muşatinii, Bucureşti, 1976;* Chişinău, 1991.

Göllner, C, Siebenbörgische Städte im Mittelalter, Bukarest, 1971.

Grigoraş, N., Robia în Moldova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea), 2 vol., Iaşi, 1967-1968.

Grigoraş, N., Instituţiile feudale din Moldova, voi. I, Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea, Bucureşti, 1971.

Grigoraş, N., Moldova lui Ştefan cel Mare, Iaşi, 1981.

Gross, L., Confreriile medievale din Transilvania (secolele

Lupaş, I., Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI, Bucureşti, 1938.

Mályusz, E., Az erdélyi magyar társadalom a középkorban, Budapest, 1988.

Matei, M. D., Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească. Până în secolul al XVII-lea, Iaşi, 1997.

Maxim, M., Ţările române şi înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu, Bucureşti, 1993.

Maxim, M., L'Empire ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents, Istanbul, 1999.

Maxim, M., Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives, Istanbul, 2001.

Mihăilă, G., Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi, Bucureşti, 1972.

Moga, I., Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge, Sibiu, 1944.

Moga, I., Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice, Sibiu, 1944.

Mureşanu, C., John Hunyadi. Defender of Christendom, Iaşi-Oxford-Portland, 2001.

Murgescu, B., Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea, Bucureşti, 1996.

Năsturel, P. Ş., Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relation du milieu du XIV-e siècle a 1654, Rome, 1986.

Neagoe, M. et al., Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie şi culegere de texte, Bucureşti, 1977.

Niedermaier, P., Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1247-1347), vol. II, Köln-Weimar-Wien, 2002.

Niedermaier, P. şi B. Ungar, Städtebau im Spätmit-telalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet (1348-1541), Köln-Weimar-Wien, 2004.

Obolensky, D., The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453, London, 1974.

Olteanu, Şt. şi C. Şerban, Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în evul mediu, Bucureşti, 1969.

Onciul, D., Opere complete, vol. I, Originile Principatelor

Păcurariu, M., Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII, Sibiu, 1968.

Pecican, O., Troia, Veneţia, Roma. Studii de istoria civilizaţiei europene, Cluj-Napoca, 1998.

Pintescu, F., Românii din Transilvania la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII, Suceava, 2004.

Pippidi, A., Hommes et idées du Sud-Est européen a l'aube de l'âge moderne, Bucarest-Paris, 1980.

Pippidi, A., Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI-XVIII, Bucureşti, 1983 (2001).

Pop, I.—A., Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI, Cluj-Napoca, 1991.

Pop, I.-A., The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary, 9th-14th Centuries. Bulletin of the Center for Transylvanian Studies, 3, 4 (1994).

Pop, I.-A., Românii şi maghiarii în secolele IX—XIV. Geneza statului medieval în Transilvania, Cluj-Napoca, 1996 (2003).

Pop, I.-A., Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul, Cluj-Napoca, 1997.

Pop, I.-A., Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI, Bucureşti, 1998.

Popa, R., *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea,* Bucureşti, 1970 (ed. a 2-a, de A. Ioniţă, 1997).

Popa, R., La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului, Bucureşti, 1988.

Porumb, M., Pictura românească din Transilvania. Die rumänische Malerei in Siebenbörgen, vol. I (Sec. XIV-XVII. 14.-17. Jahrhundert), Cluj-Napoca, 1981.

Prodan, D., Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, 3 vol., Bucureşti, 1967-1968.

Puşcaşu, V., Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 2001.

Rady, M., Nobility, Land and Service in Medieval Hungary, London, 2000.

Rădvan, L., Oraşele din Ţara Românească până la sfârşitul

Stoicescu, N., Unitatea românilor în evul mediu, Bucureşti, 1983.
Szadeczky-Kardoss, L., A székely nemzet története és alkotmánya, Budapest, 1927.
Szpcs, J., „The Peoples of Medieval Hungary", în Ethnicity and Society in Hungary, ed. F. Glatz, Budapest, 1990.
Şlapac, M., Cetăţi medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea), Chişinău, 2004.
Ştefănescu, Şt., Ţara Românească de la Basarab I Întemeietorul pînă la Mihai Viteazul, Bucureşti, 1970.
Theodorescu, R., Bizanţ, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV), Bucureşti, 1974.
Theodorescu, R., Un mileniu de arta la Dunărea de Jos, 400-1400, Bucureşti, 1976 (2002).
Theodorescu, R., Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii, 1550-1800, 2 vol., Bucureşti, 1987; ed. a 2-a, 1 vol., Iaşi, 2006.
Toderaşcu, I., Unitatea românească medievală, vol. I, Bucureşti, 1988.

IX. Tările Române în secolul al XVII-lea

Izvoare

Andea, S. şi A. Andea, Documente privind mişcarea lui Pintea, 1693-1703, Cluj-Napoca, 2003.
Bethlen, I., Historia rerum Transylvanicarum ab anno 1662 usque ad annum 1673, Pars I-II, Wien, 1782-1783.
Bethlen, I., Rerum Transylvanicarum libri quatuor, ab anno 1629 usque ad annum 1663, Cluj, 1789.
Bethlen, M., *Önéletîrása,* ed. Szalay L., vol. II—III, Pest, 1858-1860 (reeditare V. Windisch Éva, 2 vol., Budapest, 1955). Trad, rom.: *Descrierea vieţii sale de către el însuşi,* Cluj-Napoca, 2004.
Biblia, 1688, ed. V. Arvinte, I. Caproşu, A. Gafton şi L. Manea, 2 vol., Iaşi, 2001-2003.
Cantemir, D., Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Descrierea Moldovei, trad. Gh. Guţu, Bucureşti, 1973
Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras), ed. D. Simonescu, Bucureşti, 1975.
Cserei M., *Historiája, 1662-1711,* ed. Toldy F., Pest, 1852 (reed. Bánkúti I., Budapest, 1983).
Demény, L. et al., ed., *Székely Oklevéltár, serie nouă,* 6 vol., Bukarest-Kolozsvár-Budapest, 1983-2000.
Filstich, J., Încercare de istorie românească (Tentamen Historiae Vallachicae), ed. A. Armbruster, Bucureşti, 1979.
Gooss, R., Österreichische Staatsverträge. Fürsten-tum Siebenbürgen 1526-1690, Wien, 1911.
Hudiţă, I., Répertoire des documents concernant les négotiations diplomatiques entre la France et la Transsylvanie au XVIIe siècle (1636-1683), Paris, 1926.
Hudiţă, I., Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles, Iaşi, 1929.
Istoria Ţării Romîneşti (1290-1690). Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.
Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1959.
Ivireanu, A., *Opere,* ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1997.
Îndreptarea legii (1652), ed. A. Rădulescu, Bucureşti, 1962.
Kemény, J., *Önéletîrása,* ed. Szalay L., Pest, 1856 (reed. V. Windisch Éva, Budapest, 1959). Trad, rom.: *Memorii. Scrierea vieţii sale,* Cluj-Napoca, 2002.
Kolosvári, S. şi K. Óvári, ed., Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1540-1848 évi erdélyi törvények, Budapest, 1900.
Kraus, G., Cronica Transilvaniei 1608-1665, ed. G. Duzinchievici şi E. Reus-Mîrza, Bucureşti, 1965.
Marcu, L., ed., Constituţiile aprobate ale Transilvaniei (1653), Cluj, 1997.
Neculce, I., Opere. *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte,* ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982.
Szabó, K., Szádeczky L. şi Barabás S., *Székely Oklevéltár*; 8 vol., Kolozsvár-Budapest, 1892-1898,1934.
Szalárdi, J., Siralmas magyar kronikája 1601-1666, Pest, 1853 (reed. Szakály F., Budapest, 1980).
Székely Oklevéltár. Új sorozat 2 vol., Bukarest,

Lucrări

Ahrens, M., Habsburg und Siebenbörgen 1600-1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einem fröhabsolutistischen Reichsverband, Köln-Weimar-Wien, 2001.
Andea, A., Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718), Reşiţa, 1996.
Andea, S., Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Legături politice (1656-1688), Cluj-Napoca, 1996.
Andea, S., Din relaţiile Transilvaniei cu Moldova şi Ţara Românească în sec. al XVII-lea, Cluj-Napoca, 1997.
Andreescu, A., Arta cărţii. Cartea românească veche, 1508-1700, Bucureşti, 2002.
Andreescu, Şt., Restitutio Daciae, vol. II (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1601-1659), Bucureşti, 1989.
Andreescu, Şt., coord., Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII), Bucureşti, 1997.
Baidaus, E., Politica şi diplomaţia Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653), Chişinău, 1998.
Barbu, V., De bono coniugali. O istorie a familiei din Ţara Românească în secolul al XVII-lea, Bucureşti, 2003.
Benda, K., „Les bases sociales du pouvoir des princes de la Transylvanie", în La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450-1660), Budapest, 1963.
Berciu-Drăghicescu, A., Impactul valorilor creştine asupra societăţii româneşti în secolele XIV-XVIII, Bucureşti, 2000.
Bérenger, J., *Istoria Austriei,* trad., Bucureşti, 1999.
Bérenger, J., Istoria Imperiului Habsburgic 1273—1918, trad., Bucureşti, 2000.
Bernath, M, Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române, trad., Cluj, 1994.
Bezviconi, G., Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea), Bucureşti, 1962.
Brătianu, Gh. I., Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele Române, ed. a 2-a, Bucureşti, 1995.
Brătianu, Gh. I., Adunările de stări în Europa şi

Costea, I., Solam virtutem et nomen bonum. Mobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară (secolul XVII), Cluj-Napoca, 2005.

Decei, A., Istoria Imperiului otoman pînă la 1656, Bucureşti, 1978.

Demény, L. şi P. Cernovodeanu, Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII, Bucureşti, 1974.

Dragomir, S., Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu, Bucureşti, 1959.

Duţu, Al., Sinteză şi originalitate în cultura română (1650-1848), Bucureşti, 1972.

Duţu, Al., Humanisme, baroque, lumières. L'exemple roumain, Bucarest, 1984.

Eremia, I., Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuţii la istoria diplomaţiei moldoveneşti în secolul al XVII-lea, Chişinău, 1999.

Felezeu, C, Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688), Cluj-Napoca, 1996.

Feneşan, Cr., Constituirea principatului autonom al Transilvaniei, Bucureşti, 1997.

Filip, V., Academia domnească din Bucureşti (1694-1821), Bucureşti, 1994.

Gemil, T., Ţările Române în contextul politic internaţional (1621-1672), Bucureşti, 1979.

Georgescu, V. Al., Bilanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 1980.

Georgescu, V. Al. şi E. Popescu-Mihuţ, *L'Organisation d'État de la Valachie,* Bucarest, 1989.

Georgescu, V. Al., P. Strihan şi O. Sachelarie, Judecata domnească în Tara Românească şi Moldova (1611-1831), P. I, vol. I şi II, P. II, Bucureşti, 1979-1982.

Gheţie, I., coord., Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780), Bucureşti, 1997.

Ghitta, O., Naşterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existenţă (1667-1761), Cluj-Napoca, 2001.

Golimas, A. H., Un domnitor, o epocă. Vremea lui Miron Bamovschi Moghilă, voievod al Moldovei, Bucureşti, 1980.

Gyula Ak. I., Satul în Moldova medievală

Lengyel, Zs. K. şi U. A. Wien, ed., Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867), Köln-Weimar-Wien, 1999.

Lukinich, I., Erdély teröleti változásai a török hoditás korában, 1541-1711, Budapest, 1918.

Lukinich, I., A szatmári béke története és okirattára, Budapest, 1925.

Magyari, A., II. *Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege,* Kolozsvár, 1994.

Maior, G., Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi XIX, Bucureşti, 1986.

Matei, M. D., Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească. Până în secolul al XVII-lea, Iaşi, 1997.

Maxim, M., Ţările române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu, Bucureşti, 1993.

Maxim, M., Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives, Istanbul, 2001.

Mazilu, D. H., Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea, Bucureşti, 1976.

Moga, I., Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII, Cluj, 1933.

Möller, G., Die Törkenherrschaft in Siebenbörgen verfassungs-rechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688, Hermannstadt, 1923.

Năsturel, P. Ş., Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relation du milieu du XIV-e siècle a 1654, Rome, 1986.

Nicoară, T., Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor modeme (1600-1830), 2 vol., Cluj-Napoca, 2002-2005.

Olteanu, Şt. şi C. Şerban, Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în evul mediu, Bucureşti, 1969.

Panaite, V., Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII), Bucureşti, 1997.

Panaitescu, P. P., Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova, Bucureşti, 1964.

Papacostea, V., Civilizaţie românească şi

Puşcaşu, V., Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 2001.

Radosav, D., Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX), Cluj-Napoca, 1997.

Rezachevici, C., Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în Evul mediu, Bucureşti, 1998.

Românii şi asediul Vienei 1683. Culegere de studii, Bucureşti, 1983.

Ruffini, M., L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantin vodă Brâncoveanu (1688-1714), Mönchen, 1974.

Rusu, A. A., Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700, Satu Mare, 1997.

Sălăgean, T. şi M. Mitu, coord., *Principele Ştefan Bocskai şi epoca sa,* Cluj-Napoca, 2006.

Sârbu, I., Relaţiile externe ale lui Matei vodă Basarab 1632-1654 (Cu privire la istoria Orientului european), ed. R. Gräf, Timişoara, 1992.

Sinigalia, T., Arhitectura civilă de zid din Ţara Românească în secolele XIV—XVIII, Bucureşti, 2000.

Solcanu, I. I., Artă şi societate românească (sec. XIV-XVIII), Bucureşti, 2002.

Stoicescu, N., Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV—XVII, Bucureşti, 1968.

Stoicescu, N., *Matei Basarab,* Bucureşti, 1988.

Stoicescu, N., *Constantin Şerban,* Bucureşti, 1990.

Szekfp, Gy., *Bethlen Gábor,* Budapest, 1929.

Şerban, C, Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653), Bucureşti, 1991.

Ştefanescu, Şt., Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu, Bucureşti, 1996.

Theodorescu, R., Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii, 1550-1800, 2 vol., Bucureşti, 1987; ed. a 2-a, 1 vol., Iaşi, 2006.

Trócsányi, Z., Teleki Mihály. *Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig,* Budapest, 1972.

Trócsányi, Z., Az erdélyi fejedelemség korának országgüplései. Adalek az erdélyi rendiség történetehez, Budapest, 1976.

X. Ţările Române în secolul al XVIII-lea

Izvoare

Arneth, A. von, Maria Theresia und Joseph II. Ihre Korrespondenz, 3 vol., Wien, 1867-1868.

Aron, P. P., *Doctrina Christiana,* Blaj, 1754.

Balázs, H. É., *Jobbágylevelek,* Budapest, 1954.

Benkö, J., Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus, 2 vol., Wien, 1778.

Cipariu, T., *Acte şi fragmente,* 2 vol., Blaj, 1855.

Condica lui Constantin Mavrocordat, ed. C. Istrati, 3 vol., Iaşi, 1985-1987.

Dobrescu, N., ed., Fragmente privitoare la istoria bisericii române, Budapest, 1906.

Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, 2 vol., Bucureşti, 1961-1966.

Dosoftei, *Opere,* ed. N. A. Ursu, Bucureşti, 1978.

Dumitru-Snagov, I., *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII),* Bucureşti, 1977 (Cluj-Napoca, 1999).

Erhler, J. J., Banatul de la origini pînă acum (1774), ed. C. Feneşan, Timişoara, 1982.

Freyberger, A., Historica relatio unionis Walachicae cum Romana ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii româneşti cu biserica Romei, ed. I. Chindriş, Cluj-Napoca, 1996.

Georgescu, Vl., Memories et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1769-1830. Répertoire et textes inédits, Bucarest, 1970.

Griselini, F., Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului timişan, ed. C. Feneşan, Timişoara, 1984.

Kolosvári, S. şi K. Óvári, ed., Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1540-1848 évi erdélyi törvények, Budapest, 1900.

Micu-Moldovan, I., Actele sinodale ale bisericii române de Alba Iulia şi Făgăraş, 2 vol., Blaj, 1872.

Pall, Fr., *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768,* ed. L. Gyemant, 2 (+1) vol., Cluj-Napoca, 1997.

Pâclişanu, Z., Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu, Bucureşti, 1924.

Puşcariu, I., *Documente pentru limbă şi istorie,* 2 vol., Sibiu, 1889-1897.

Stoica de Haţeg, N., *Cronica Banatului,* ed. a 2-a, de

Bérenger, J., Istoria Imperiului Habsburgic 1273—1918, trad., Bucureşti, 2000.

Berindei, D., Românii şi Europa. Istorie, societate, cultură (sec. XVI- XIX), vol. I, Bucureşti, 1991.

Bernath, M., Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române, trad., Cluj, 1994.

Blaga, L., Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea, ed. G. Ivaşcu, Bucureşti, 1966 (1995).

Bocşan, N., Contribuţii la istoria iluminismului românesc, Timişoara, 1986.

Boicu, L, Principatele Române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea), Iaşi, 1986.

Bozac, I. şi T. Pavel, Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773. Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773, vol. I, Cluj-Napoca/ Klausenburg, 2006.

Caproşu, I., O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Iaşi, 1989.

Câmpeanu, R., Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea, Cluj-Napoca, 1999.

Câmpeanu, R., Elitele româneşti din Transilvania veacului al XVIII-lea, Cluj-Napoca, 2000.

Chihaia, P., Tradiţii răsăritene şi influenţe occidentale în Ţara Românească, München, 1983.

Chindriş, I., Cultură şi societate în contextul Şcolii Ardelene, Cluj-Napoca, 2001.

Cicanci, O., Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636-1746, Bucureşti, 1981.

Ciobanu, V., Les Principautés Roumaines et la politique européenne (1699-1815), Bucarest, 1984.

Ciobanu, V., Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea), Iaşi, 1999.

Constantiniu, FI., Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 1972.

Demény, L. şi P. Cernovodeanu, Rotaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII, Bucureşti, 1974.

Dragomir, S., *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, 2* vol., Sibiu, 1920-1930 (ed. S. Şipoş, vol. I, [Oradea], 2007).

Dragomir, S., Românii din Transilvania şi

Feneşan, C, Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778, Timişoara, 1997.

Filip, V., Academia domnească din Bucureşti (1694-1821), Bucureşti, 1994.

Georgescu, V. Al., Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 1980.

Georgescu, V. Al., P. Strihan şi O. Sachelarie, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611-1831),* P. I, vol. I şi II, P. II, Bucureşti, 1979-1982.

Georgescu, Vl., Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750-1831, Bucureşti, 1972.

Gheţie, I., coord., Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780), Bucureşti, 1997.

Ghitta, O., Naşterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existenţă (1667-1761), Cluj-Napoca, 2001.

Ghiţulescu, C, În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 2004.

Gorun, Gh., Reformismul austriac şi violenţele sociale din Europa Centrală 1750-1800, Oradea, 1998.

Göllner, C, Regimentele grăniceşti din Transilvania 1764-1851, Bucureşti, 1973.

Grancea, M., Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania şi Banat. Identitate şi alteritate (1683-1789), Sibiu, 2002.

Grigoraş, N., Robia în Moldova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea), 2 vol., Iaşi, 1967—1968.

Gyémánt, L., Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848, Bucureşti, 1986.

Heitmann, K., Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic, trad., Bucureşti, [1995].

Hitchins, K., The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania, 1691-1849, Bucharest, 1985 (1988).

Hitchins, K., Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania, vol. I (1700-1868), ed. P. Teodor, Cluj-Napoca, 1987.

Horga, I., L'Église gréco-catholique roumaine (uniate) de

Lemny, Şt., Sensibilitate şi istorie în secolul al XVIII-lea românesc, Bucureşti, 1990.

Lengyel, Zs. K. şi U. A. Wien, ed., Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867), Köln-Weimar-Wien, 1999.

Livadă-Cadeschi, L., De la milă la filantropie. Instituţii de asistare a săracilor din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 2001.

Lumperdean, I., Literatura economică românească din Transilvania la începutul epocii modeme, Bucureşti, 1999.

Lungu, I., Şcoala Ardeleană, mişcare ideologică naţională iluministă, Bucureşti, 1978 (1995).

Maior, G., Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi XIX, Bucureşti, 1986.

Mârza, I., Şcoală şi naţiune. Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale, Cluj-Napoca, 1987.

Mihordea, V., Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, Bucureşti, 1968.

Mihordea, V., Maîtres du sol etpaysans dans Ies Principautés Roumaines au XVIIIe siècle, Bucarest, 1971.

Miron, G. M., „... porunceşte, scoale-te, du-te, propovedueşte... " Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697-1782), Cluj-Napoca, 2004.

Mitu, M., Oameni şi fapte din secolul al XVIII-lea românesc. Schiţe de istorie literară, Bucureşti, 1999.

Mitu, S., Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni, Bucureşti, 1997.

Munteanu, R., coord., *La culture roumaine a l'époque des Lumières,* 2 vol., Bucarest, 1982-1985.

Mureşan, FI. V., Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea, Cluj-Napoca, 2005.

Nicoară, T., Transilvania la începuturile timpurilor modeme (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective, Cluj-Napoca, 1997.

Nicoară, T., Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830), 2 vol., Cluj-Napoca, 2002-2005.

Oţetea, A., *Contribution a la question d'Orient,* Bucarest, 1930.

Popovici, D., Studii literare, ed. I. Em. Petrescu, vol. I, *Literatura română în epoca „Luminilor",* Cluj, 1972.

Porumb, M., Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII, Bucureşti, 2003.

Prodan, D., Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic, Sibiu, 1944.

Prodan, D., Răscoala lui Dorea, ed. nouă, revăzută, 2 vol., Bucureşti, 1984.

Prodan, D., Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române, ed. a 3-a, Bucureşti, 1984 (1998).

Prodan, D., Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848, Bucureşti, 1989.

Puşcaşu, V., Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 2001.

Radosav, D., Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX), Cluj-Napoca, 1997.

Roger, A., Les fondements du nationalisme roumain (1791-1921), Genéve, 2003.

Sabău, N., Metamorfoze ale barocului transilvan, vol. I, Sculptura, vol. II, Pictura, Cluj-Napoca, 2002-2005.

Schaser, A., Reformele iozefine în Transilvania şi urmările lor în viaţa socială. Importanţa edictului de concivilitate pentru oraşul Sibiu, trad., Sibiu, 2000.

Sigmirean, C., Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă, Cluj-Napoca, 2000.

Sinigalia, T., Arhitectura civilă de zid din Ţara Românească în secolele XIV-XVIII, Bucureşti, 2000.

Solcanu, I. I., Artă şi societate românească (sec. XIV-XVIII), Bucureşti, 2002.

Stan, A., Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române (1774-1856), Bucureşti, 1999.

Ştefănescu, B., Le monde rural de l'ouest de la Transylvanie. Du Moyen Âge a la Modernite, trad., Cluj-Napoca, 2007.

Ştefănescu, Şt., Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiţie şi modernitate, Bucureşti, 1999.

Teodor, P., Interferenţe iluministe europene, Cluj-Napoca, 1984.

Teodor, P., Sub semnul luminilor. Samuil Micu,

XI. Românii în perioada reformelor şi a revoluţiilor democratice (1820-1859)

Izvoare

Aricescu, C. D., Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821, Craiova, 1874.

Bădărău, G. şi D. Vircu, ed., *Regulamentul Organic al Moldovei,* Iaşi, 2004.

Bocşan, N. şi V. Leu, Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică, Cluj-Napoca, 2000.

Chindriş, I. şi G. Neamţu, ed., Procese politice antiromâneşti care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848, Bucureşti, 1995.

Cojocaru, I., Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800-1850, 2 vol., Bucureşti, 1958.

Filitti, I. C, Corespondenţa domnilor şi boierilor români cu Metternich şi cu Gentz între 1812-1828, Bucureşti, 1916.

Filitti, I. C, Documente din vremea Regulamentului Organic, Bucureşti, 1935.

Fotino, I., Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti în revoluţiunea din anul 1821, supranumită Zavera, Bucureşti, 1874.

Georgescu, Vl., Memoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769-1830. Repertoire et textes inédits, Bucarest, 1970.

Georgescu, Vl., Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1831-1848. Répertoire et textes. Avec un supplément pour les années 1769-1830, Bucarest, 1972.

Iorga, N., Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu, Bucureşti, 1921.

Kolosvári, S. şi K. Óvári, ed., Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1540-1848 évi erdélyi törvények, Budapest, 1900.

Maior, L, *Avram Iancu. Scrisori,* Cluj, 1972.

Neamţu, G. şi I. Bolovan, coord., Revoluţia de la 1848 în Transilvania. Ancheta Kozma din Munţii Apuseni, Cluj-Napoca, 1998.

Pascu, Şt., coord., *George Bariţ şi contemporanii săi,* 10 vol.,

Lucrări

Anghelescu, M., Preromantismul românesc (pînă la 1840), *Bucureşti, 1971.*

Aricescu, C. D., Istoria revoluţiunii române de la 1821, Craiova, 1874 (1996).

Bariţiu, G., *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, 3 vol., Sibiu, 1889-1891 (ed. Şt. Pascu şi Fl. Salvan, Braşov, 1993-1995).

Bălan, T., Refugiaţii moldoveni în Bucovina. 1821 şi 1848, *Bucureşti, 1929.*

Bălan, T., Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina la 1848, *Sibiu, 1944.*

Bérenger, Istoria Imperiului Habsburgic 1273—1918, trad., *Bucureşti, 2000.*

Berindei, D., L'Union des Principautés Roumaines, Bucarest, 1967.

Berindei, D., L'anne revolutionnaire 1821 dans les Pays *roumains, Bucarest, 1973.*

Berindei, D., *Revoluţia română din 1821,* Bucureşti, 1991.

Berindei, D., Românii şi Europa. Istorie, societate, cultură (sec. *XVIII-XIX), vol. I, Bucureşti, 1991.*

Berindei, D., Revoluţia Română din 1848-1849. Consideraţii şi *reflexii, Cluj-Napoca, 1997.*

Bochmann, K., Der politisch-soziale Wortschatz des *Rumänischen (1821-1850), Berlin, 1979.*

Bocşan, N., Contribuţii la istoria iluminismului românesc, *Timişoara, 1986.*

Bocşan, N., Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi *Banat. Secolul al XIX-lea, Reşiţa - Cluj-Napoca, 1997.*

Bodea, C, The Romanians' Struggle for Unification 1834-1849, *Bucharest, 1970.*

Bodea, C, Faţa secretă a mişcării prepaşoptiste române. Unitatea *naţională, Bucureşti, 2004.*

Bodin, D., *Tudor Vladimirescu,* Bucureşti, 1937.

Bodin, D., Glose şi ştiri noi privitoare la comisul Ionică Tătul, *Bucureşti, 1945.*

Boicu, L., Austria şi Principatele Române în vremea războiului *Crimeii (1853-1856), Bucureşti, 1972.*

Boicu, L, Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională, *Bucureşti, 1975.*

Carp, R., I. Stanomir şi L. Vlad, De la „pravilă" la „constituţie". O istorie a începuturilor constituţionale româneşti,

Cornea, P., Originile romantismului românesc. Spiritul *public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840,* *Bucureşti, 1972.*

Crăciun, G., Moldova în vremea domniei lui Grigore Alexandru *Ghica, 1849-1856, Iaşi, 1996.*

Diculescu, Vl., Bresle, negustori şi meseriaşi în Ţara Românească, *Bucureşti, 1973.*

Djuvara, N., Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul *epocii modeme (1800-1848), trad., Bucureşti, 1995.*

Dragomir, S., *Avram Iancu,* ed. a 3-a, Bucureşti, 1968.

Dragomir, S., Studii privind istoria revoluţiei române de la 1848, *ed. P. Teodor, Cluj-Napoca, 1989.*

Drăganu, T., Începuturile şi dezvoltarea regimului parlamentar în *România pînă în anul 1916, Cluj, 1991.*

Duţu, Al., Sinteză şi originalitate în cultura română *(1650-1848), Bucureşti, 1972.*

Edroiu, N., Revoluţia lui Tudor Vladimirescu (1821) şi presa *belgiană, Cluj-Napoca, 1997.*

Eliade, P., Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix- *neuvième siècle. 1. L'occupation turque et les premiers princes* *indigènes (1821-1828); 2. Les trois présidents plénipotentiaires* *(1828-1834), Paris, 1905-1914.*

Filip, V., Academia domnească din Bucureşti (1694-1821), *Bucureşti, 1994.*

Filitti, I. C., Domniile române sub Regulamentul Organic *1834-1848, Bucureşti, 1915.*

Filitti, I. C., Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia *rusească şi Regulamentul Organic, Bucureşti, 1934.*

Filitti, I. C., Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalei lui), *Bucureşti, 1938.*

Filitti, I. C., „Frămîntările politice şi sociale în Principatele *Române de la 1821 la 1828", în Opere alese, ed.* G. Penelea, Bucureşti, 1985, p. 61-196.

Florescu, Radu R., The Struggle against Russia in the *Roumanian Principalities, 1821-1854. A Problem in Anglo-* *Turkish Diplomacy, ed. a 2-a, Iaşi, 1997.*

Frunzetti, I., Arta românească în secolul XIX, Bucureşti, 1991.

Georgescu, Vl., Ideile politice şi iluminismul în Principatele *Române 1750-1831, Bucureşti, 1972.*

Iordache, A., Principatele Române în epoca modernă, vol. 1, *Domniile pământene şi ocupaţia rusească (1821-1831); vol. 2,* *Administraţia regulamentară şi tranziţia la statul de drept* *(1831-1859), Bucureşti, 1996-1998.*

Iordache, A. şi A. Stan, Apărarea autonomiei Principatelor *Române 1821-1859, Bucureşti, 1987.*

Iorga, N., Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea de la *1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului,* 3 vol., Bucureşti-Vălenii de Munte, 1907-1909 (1983).

Isar, N., Istoria modernă a românilor (1774-1878), 2 vol., *Bucureşti, 2001-2003.*

Iscru, G. D., Revoluţia din 1821 condusă de Tudor *Vladimirescu, ed. a 2-a, Bucureşti, 1996.*

Jelavich, B., Russia and the Romanian National Cause *1858-1859, Bloomington, 1959.*

Jelavich, B., Russia and the Formation of the Romanian National *State, 1821-1878, Cambridge-London-New York, 1984.*

Jewsbury, G. F., Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. *Studiu asupra expansiunii imperiale, trad., Iaşi, 2003.*

Kovács, I., Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania, Cluj, 1973.

Kutschera, R., Landtag und Gubernium in Siebenbörgen *1688-1869, Köln-Wien, 1985.*

Lengyel, Zs. K. şi U. A. Wien, ed., Siebenbürgen in der *Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich* *(1690-1867), Köln-Weimar-Wien, 1999.*

Lumperdean, I., Literatura economică românească din Transilvania *la începutul epocii moderne, Bucureşti, 1999.*

Maior, G., Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare *în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi* *XIX, Bucureşti, 1986.*

Maior, L., 1848-1849. Români şi unguri în revoluţie, Bucureşti, 1998.

Marica, G. Em., Studii de istoria şi sociologia culturii *române ardelene din secolul al XIX-lea, 3 vol., Bucureşti,* *1977-1980.*

Marica, G. Em., I. Hajós, C. Mare şi C. Rusu, *Ideologia generaţi-* *ei române de la 1848 din Transilvania,* Bucureşti, 1968.

Oţetea, A., Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti, 1821-1822, Bucureşti, 1945.
Oţetea, A., Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821, Bucureşti, 1971.
Oţetea, A., Pătrunderea comerţului românesc în circuitul comercial internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), Bucureşti, 1977.
Panaitescu, P. P., Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848, Bucureşti, 1929.
Papacostea-Danielopolu, C., Intelectualii români din Principate şi cultura greacă 1821-1859, Bucureşti, 1979 (1999).
Păcurariu, M., Revoluţia românească din Transilvania şi Banat din anii 1848-1849. Contribuţia bisericii, Sibiu, 1995.
Pippidi, A., Hommes et idées du Sud-Est européen a l'aube de l'âge moderne, Bucarest-Paris, 1980.
Platon, Al.-Fl., Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea- prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii, Iaşi, 1997.
Platon, Gh., Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor; Iaşi, 1980 (1999).
Platon, Gh., Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848, Chişinău, 1993.
Platon, Gh. şi Al.—Fl. Platon, Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice), Bucureşti, 1995.
Platon, Gh., V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian şi I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă,* Iaşi, 1993.
Platon, M., „Dacia literară". Destinul unei reviste, viaţa unei epoci literare, Iaşi, 1974.
Ploeşteanu, Gr., Confederalismul paşoptist: între utopie şi realitate, Bucureşti, 2001.
Popovici, D., La littérature roumaine en Transylvanie au dix-neuvième siècle, Bucarest, 1938.
Popovici, D., *Studii literare,* ed. I. Em. Petrescu, vol. II, *Romantismul românesc,* Cluj, 1974.
Prodan, D., Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848, Bucureşti, 1989.
Purici, Şt., Mişcarea naţională românească în
Taylor, A. J. P., Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei, trad., Bucureşti, 2000.
Turczynski, E., Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung, Düsseldorf, 1976.
Turczynski, E., Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer Mitteleuropäisch geprägten Landschaft, Wiesbaden, 1993.
Turczynski, E., De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice şi revendicările lor în spaţiul românesc, trad., Bucureşti, 2000.
Ungureanu, M. R., Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856), Iaşi, 1997.
Vaida, A., Revoluţia de la 1848-1849 în nordul Transilvaniei,

XII. Românii în perioada edificării statelor naţionale (1859-1918)

Izvoare

Amintiri despre Jubileul de 40 de ani de domnie a M.S. Regelui Carol I, 1866-1906, Bucureşti, 1909.
Ancheta industrială din 1901-1902, vol. I, Industria mare, Bucureşti, 1904.
Avarvarei, O., N. Cordoş, I. Dordea, L. Dragomir şi I. Drăgan, ed., *Documente privind mişcarea naţională a românilor din Transilvania,* vol. I, *1881-1891-,* vol. II, *1892-1894,* Bucureşti, 1997-1998.
Daşcovici, N., Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public, Iaşi, 1936.
Documente oficiale. Din corespondenţa diplomatică de la 5/17 septembrie 1877până la 15/27 iulie 1878, prezentată Corpurilor Legiuitoare în sesiunea anului 1880/1881, Bucureşti, 1880.
Iliescu, D., Documente privitoare la războiul pentru întregirea României, Bucureşti, 1924.
Iorga, N., Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866~1880), ed. a 2-a, Bucureşti, 1938.
Lungu, C. M., ed., De la Pronunciament la Memorandum, 1868-1892. Mişcarea memorandistă, expresie a luptei naţionale a românilor, Bucureşti, 1993.
Lungu, C. M., Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896), Bucureşti, 1995.

Memorialistică şi scrieri contemporane

Argetoianu, C., *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri,* ed. St. Neagoe, 10 vol., Bucureşti, 1991-1997.
Averescu, Al., Notiţe zilnice din război (1916-1918), 2 vol., Bucureşti, [1937].
Bibicescu, I. G., Mişcarea poporaţiunii în România de la 1870 până la 1878, Bucureşti, 1880.
Boerescu, C., Discursuri politice, 1866-1891, Bucureşti, 1903.
Brătianu, I. C., *Acte şi cuvântări,* 9 vol., Bucureşti, 1930-1943.
Brătianu, V. I. C., *Scrieri şi cuvântări,* 3 vol., Bucureşti, 1938-1940.
Carol I, *Cuvântări şi scrisori,* Bucureşti, 1909.
Carol I, rege al României, *Memorii de un martor ocular,* ed. St. Neagoe, 3 vol., Bucureşti, 1992-1993.
Carol I al României, *Jurnal,* vol. I (*1881-1887),* ed. V. Docea, Iaşi, 2007.
Carp, P. P., *Discursuri,* vol. I (*1868-1888*), Bucureşti, 1907.
Carp, P. P., *Discursuri parlamentare,* ed. M. Duţă, Bucureşti, 2000.
Colescu, L., Progresele economice ale României îndeplinite sub Domnia M.S. Regelui Carol I (1866-1906). Tablouri figurative şi notiţe explicative, Bucureşti, 1907.
Cuvântările regelui Carol I. 1866-1914, ed. C. C. Giurescu, 2 vol., Bucureşti, 1939.
Discursurile lui I. I. C. Brătianu, ed. G. Fotino, 4 vol., Bucureşti, 1933-1940.
Duca, I. G., *Amintiri politice,* 3 vol., Mönchen, 1981-1982.
Maiorescu, T., Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I, 5 vol., Bucureşti, 1897-1915 (2001-2003).
Maiorescu, T., *Însemnări zilnice,* 3 vol., Bucureşti, 1937-1943.
Maiorescu, T., *Jurnal şi epistolar,* ed. G. Rădulescu-Dulgheru şi D. Filimon, 9 vol., Bucureşti, 1975-1989.
Marghiloman, Al., *Note politice, 1879-1924,* 5 vol., Bucureşti, 1927 (ed. St. Neagoe, 3 vol., 1993-1995).

Lucrări

Adăniloaie, N., Independenţa naţională a României, Bucureşti, 1986.
Adăniloaie, N., Istoria învăţământului primar (1859-1918), Bucureşti, 1998.
Alexandrescu, V., *Romania in the World War I,* Bucharest, 1985.
Angelescu, C. C., *Izvoarele Constituţiei de la 1866,* Bucureşti, 1926.

Băicoianu, C. I., Istoria politicei noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic şi până in prezent, Bucureşti, 1904 (2002).
Băicoianu, C. I., Istoria politicei noastre monetare şi a Băncii Naţionale, 3 vol., Bucureşti, 1932-1939.
Băicoianu, C. I., Câteva cuvinte despre monetăria noastră naţională, Bucureşti, 1939.
Bălăescu, R., Răsboiul ruso-româno-turc 1877—1878, Sibiu, 1926.
Bérenger, J., Istoria Imperiului Habsburgic 1273-1918, trad., Bucureşti, 2000.
Berindei, D., *Epoca Unirii,* Bucureşti, 1979 (2000).
Berindei, D., Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876), Bucureşti, 1992 (2002).
Biró, S., The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority Under Hungarian Rule, 1867-1918 and of the Hungarian Minority Under Romanian Rule, 1918-1940, Boulder-Highland Lakes-NewYork, 1992.
Bobango, G. J., The Emergence of the Romanian National State, Boulder-New York, 1979.
Boicu, L., Diplomaţia europeană şi cauza română 1856-1859, Iaşi, 1978.
Boicu, L., Din istoria diplomaţiei europene. Anul 1859 la români, Iaşi, 1996.
Bolovan, I., Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice, Cluj-Napoca, 2000.
Bossy, R. V., Politica externă a României între anii 1873—1880 privită de la Agenţia diplomatică din Roma, Bucureşti, 1928.
Bossy, R. V., Agenţia diplomatică a României la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă, Bucureşti, 1931.
Bossy, R. V., Agenţia diplomatică a României la Belgrad şi legăturile politice româno-sârbe sub Cuza-Vodă, Bucureşti, 1934.
Brătianu, Gh. I., Le problème de frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin, Bucarest, 1928.
Brătianu, Gh. I., La Bessarabie. Droits nationaux et historiques, Bucarest, 1943.
Bridge, F. R. şi R. Bullen, The Great Powers and The
Ciobanu, Şt., Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918, Chişinău, 1993.
Clark, C. U., *United Roumania,* New York, 1932 (Bucharest, 2002).
Cliveti, Gh., România şi puterile garante 1856-1878, Iaşi, 1988.
Cliveti, Gh., România şi crizele internaţionale, 1853-1913, Iaşi, 1997.
Cojocariu, M., Partida Naţională şi constituirea statului român (1856-1859), Iaşi, 1995.
Colescu, L., Recensământul general al populaţiei româneşti, Bucureşd, 1905.
Constantinesco, N., Romania on the European Stage, 1875-1880. The Quest for National Sovereignty and Independence, New York, 1998.
Constantinescu, O. şi N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluţiei industriale în România,* Bucureşti, 1997.
Corivan, N., Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României, Bucureşti, 1977.
Corivan, N., Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877, Bucureşti, 1984.
Creangă, G. D., *Proprietatea rurală în România,* Bucureşti, 1907.
Curticăpeanu, V., Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918, Bucureşti, 1968.
Damian, Gh., Istoria războiului ruso-româno-turc din 1877-1878, Bucureşti, 1898.
Dobrescu, V., Elita românească în lumea satului transilvan (1867-1918), Târgu-Mureş, 1996.
Dobrescu, V., Sistemul de credit românesc din Transilvania (1872-1918), Târgu-Mureş, 1999.
Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească, Bucureşti, 1928 (Constanţa, 2003).
Dobrovici, Gh. M., Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate, 1823-1933, Bucureşti, 1934.
Doctrinele partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, Bucureşti, 1924.
Drăganu, T., Începuturile şi dezvoltarea regimului parlamentar în România pînă în anul 1916, Cluj, 1991.
Droz, J., Histoire diplomatique de 1648 a 1919,
Hitchins, K., The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery, Leiden, 1974.
Hitchins, K., Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania, trad., vol. II (1868-1918), Cluj-Napoca, 1992.
Hitchins, K., Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873, trad., Bucureşti, 1995.
Hitchins, K., Afirmarea naţiunii. Mişcarea naţională românească din Transilvania 1860-1914, trad., Bucureşti, 2000.
Hobsbawm, E. J., *The Age of Capital 1848-1875,* London, 1975.
Iacob, Gh., Economia României (1859—1939). Fapte, legi, idei, Iaşi, 1999.
Iacob, Gh. şi L. Iacob, Modemizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea, 2 vol., Iaşi, 1995.
Iacobescu, M., Din istoria Bucovinei, 1. (1774-1862). De la administraţia militară la autonomia provincială, Bucureşti, 1993.
Iancu, C., Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare, trad., Bucureşti, 1996 (2006).
Iancu, C., Emanciparea evreilor din România (1913-1919), trad., Bucureşti, 1998.
Ilincioiu, I., Ţăranii, pământul şi moşierii din România, 1864-1888, Bucureşti, 1982.
Ilincioiu, I., ed., The Great Romanian Peasant Revolt of 1907, Bucharest, 1991.
Iordache, A., Viaţa politică în România 1910-1914, Bucureşti, 1972.
Iordache, A., Originile conservatorismului politic din România şi rezistenţa sa contra procesului de democratizare (1821-1882), Bucureşti, 1987.
Iordache, A., Originile şi constituirea Partidului Conservator din România, Bucureşti, 2000.
Iorga, N., Istoricul războiului balcanic, Bucureşti, 1915.
Iorga, N., Războiul nostru în note zilnice, 1914-1918, 3 vol., Craiova [1921-1923].
Iorga, N., *Politica externă a Regelui Carol I,* Bucureşti, 1923 (1991).
Iorga, N., Histoire des États Balcaniques jusqu'a 1924, Bucarest, 1925.
Iorga, N., Războiul pentru independenţa

Lengyel, Zs. K. şi U. A. Wien, ed., Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690—1867), Köln-Weimar-Wien, 1999.
Lesourd, J. A. şi C. Gérard, *Histoire économique. XIXe et XXe siècles,* Paris, 1963.
Lungu, C. M., Relaţiile româno-austro-ungare (1875-1900), Bucureşti, 2002.
Lupaş, I., Problema transilvană în timpul lui Cuza şi Carol I, Bucureşti, 1946.
Macarovici, G. P., *Monetele României contemporane,* 1867-1941, Bucureşti, 1941.
Maier, L., Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität, München, 1989.
Maior, G., Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi XIX, Bucureşti, 1986.
Maior, L., Le mouvement du Mémorandum, Bucarest, 1981.
Maior, L., Mişcarea naţională românească din Transilvania, 1900-1914, Cluj-Napoca, 1986.
Maior, L., Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiţionalismului românesc, Cluj-Napoca, 1992.
Maiorescu, T., Istoria politică a României sub domnia lui Carol I, ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1994.
Mamina, I., *Consilii de Coroană,* Bucureşti, 1997.
Mamina, I. şi I. Scurtu, *Guverne şi guvernanţi,* vol. I, 1866-1916, Bucureşti, 1994.
Manoilescu, M., *Rostul şi destinul burgheziei româneşti,* Bucureşti, 1942 (1997, 2002).
Manuilă, S. şi D. C. Georgescu, *Populaţia României,* Bucureşti, 1937.
Mândruţ, St., Mişcarea naţională şi activitatea parlamentară a deputaţilor PNR din Transilvania între anii 1905-1910, Oradea, 1995.
Michelson, P. E., Conflict and Crisis. Romanian Political Development, 1861-1871, New York, 1987.
Michelson, P. E., Romanian Politics, 1859-1872. From Prince Cuza to Prince Carol, Iaşi-Oxford-Portland, 1998.
Mitrany, D., The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-1921), London-New Haven, 1930.
Pascu, Şt., red., Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900), Cluj-Napoca, 1978.
Pavel, T., Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale [vol. I] (1878-1895); vol. II (1894-1914), Timişoara, 1979-1982.
Pavel, T., Partidul Naţional Român şi acţiunea memorandistă. Corespondenţă politică (1887-1901), Cluj-Napoca, 1994.
Păianu, N., *Industria mare, 1866-1906,* Bucureşti, 1906.
Platon, Gh., *Unirea Principatelor Române,* Bucureşti, 1984.
Platon, Gh., Românii în veacul construcţiei naţionale, Bucureşti, 2005.
Platon, Gh. şi Al.-Fl. Platon, Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice), Bucureşti, 1995.
Platon, Gh., V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian şi I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înjăptuit România modernă,* Iaşi, 1993.
Pollard, S., Peaceful Conquest. The Industrialisation of Europe, 1760-1970, Oxford, 1981.
Popa, M. N., Primul război mondial, 1914-1918, Bucureşti, 1979.
Purici, Şt., Mişcarea naţională românească în Bucovina între 1775-1861, Suceava, 1998.
Radu, S., Modernizarea sistemului electoral din România 1866-1937, Iaşi, 2005.
Rădulescu, M. S., Elita liberală românească (1866-1900), Bucureşti, 1998.
Rădulescu-Zoner, Ş., România şi Tripla Alianţă la începutul secolului al XX-lea, 1900-1914, Bucureşti, 1977.
Retegan, S., Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864), Cluj-Napoca, 1979.
Retegan, S., Reconstrucţia politică a Transilvaniei în anii 1861-1863, Cluj-Napoca, 2004.
Riker, T. W., Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale, 1856-1866, trad., Bucureşti, 1944.
Roger, A., Les fondements du nationalisme roumain (1791-1921), Geneve, 2003.
Rosetti, R., *Pentru ce s-au răsculat ţăranii,* Bucureşti, 1907 (1987).
Rotman, L. şi C. Iancu, ed., The History of the
Taylor, A. J. P., Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei, trad., Bucureşti 2000.
Tătărescu, Gh., *Regimul electoral şi parlamentar în România,* ed. N. Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 2004.
Torrey, G. E., The Revolutionary Russian Army and Romania, 1917, Pittsburgh, 1995.
Torrey, G. E., Romania and World War I. A Collection of Studies, Iaşi-Oxford-Portland, 1998.
Treptow, K. W., ed., România în epoca primului război mondial. Romania During the World War I Era, Iaşi-Oxford-Portland, 1999.
Turczynski, E., Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer Mitteleuropäisch geprägten Landschaft, Wiesbaden, 1993.
Turliuc, C., Organizarea României modeme. Statutul naţionalităţilor, 2 vol., Iaşi, 2004.
Ţurcanu, I., Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări, 1918, Chişinău, 1998.
Vitcu, D., *Diplomaţii Unirii,* Bucureşti, 1979.
Vitcu, D., D. Ivănescu şi C. Turliuc, Modernizare

XIII. România între 1919 şi 1947

■ Ediţii de documente

Ancel, J., ed., Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust, 12 vol., Jerusalem-New York, 1986.
Arimia, V., ed., Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc. Documente (1926-1947), Bucureşti, 1994.
Benjamin, L., ed., Evreii din România între anii 1940-1944, vol. II-IV, Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri. Perioada unei mari restrişti, Bucureşti, 1996-1998.
Chiriţoiu, M., ed., Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947(Documente). Preliminarii militare, consecinţe politice, Bucureşti, 1997.
Ciucă, M. D., ed., Procesul Mareşalului Antonescu. Documente, 3 vol., Bucureşti, 1996-1998.
Ciucă, M.-D. et al., Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu, 8 vol., Bucureşti,

Mocanu, M. R., România in anticamera Conferinţei de Pace de la Paris. Documente, Bucureşti, 1996.

Preda, D., ed., Relaţiile româno-sovietice. Documente, vol. I, 1917-1934; vol. II, 1935-1941, Bucureşti, 1999-2003.

Stănescu, Fl. şi Dr. Zamfirescu, Ocupaţia sovietică în România. Documente 1944-1946, Bucureşti, 1998.

Trașcă, O. şi A.-M. Stan, Rebeliunea legionară în arhive străine (germane, maghiare, franceze), Bucureşti, 2002.

Ţârău, V. şi I. M. Bucur, ed., Strategii şi politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, Cluj-Napoca, 1998.

Memorialistică

Bossy, R., *Amintiri din viaţa diplomatică (1918—1940),* ed. St. Neagoe, 2 vol., Bucureşti, 1993.

Carmilly-Weinberger, M., Drumul vieţii. Operaţiunea de salvare a evreilor refugiaţi pe graniţa ungaro-română în Transilvania 1936-1944, trad., Cluj-Napoca, 1996.

Carol al II-lea, Regele României, însemnări zilnice (1937—1951), ed. V. Moisuc şi N. Raus, 3 vol., Bucureşti, 1995-1998.

Călinescu, A., Însemnări politice 1916-1939, ed. Al. Gh. Savu, Bucureşti, 1990.

Crainic, N., *Zile albe, zile negre. Memorii,* ed. N. Lemnaru, vol. I, Bucureşti, 1991.

Duca, I. G., *Amintiri politice,* 3 vol., München, 1981-1982.

Gafencu, Gr., *Însemnări politice* 1929-1939, ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1991.

Iorga, N., *Memorii,* 7 vol., Bucureşti, 1931-1939.

Manoilescu, M., Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie-august 1940, ed. V. Dinu, Bucureşti, 1991.

Manoilescu, M., *Memorii,* ed. V. Dinu, 2 vol., Bucureşti, 1993.

Marghiloman, Al., *Note zilnice,* 5 vol., Bucureşti, 1927.

Pop, V., *Bătălia pentru Ardeal,* ed. S. Pop şi N. C. Nicolaescu, Bucureşti, 1992.

Sănătescu, C., *Jurnal,* Bucureşti, 1993.

Sebastian, M., *Jurnal,* 1935-1944, ed. G. Omăt şi L. Volovici, Bucureşti, 1996.

Lucrări

Achim, V. şi C. Iordachi, România şi Transnistria: problema Holocaustului, Bucureşti, 2005.

Agrigoroaiei, I., *România interbelică,* vol. I, Iaşi, 2001.

Agrigoroaiei, I. şi G. Palade, Basarabia în cadrul

Bancoş, D., Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu, Bucureşti, 2000.

Barbul, G., Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei, ed. V. Fl. Dobrinescu, Bucureşti, 2001.

Bănică, M., Biserica Ortodoxă Română, stat şi societate în anii '30, Iaşi, 2007.

Bărbulescu, P., România la Societatea Naţiunilor (1929-1939). Momente şi semnificaţii, Bucureşti, 1975.

Benjamin, L., Evreii din România între anii 1940-1944. Legislaţia antievreiască, Bucureşti, 1993.

Biró, S., The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority Under Hungarian Rule, 1867-1918 and of the Hungarian Minority Under Romanian Rule, 1918-1940, Boulder-Highland Lakes-New York, 1992.

Bogdan, C. şi A. Platon, Capitalul străin în societăţile anonime din România în perioada interbelică, Bucureşti, 1981.

Bold, E., De la Versailles la Lausanne, 1919-1932, Iaşi, 1976.

Bold, E. şi I. Seftiuc, Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente şi consecinţe, Iaşi, 1998.

Botoran, C., I. Calafeteanu, E. Campus şi V. Moisuc, România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naţionalităţilor, Cluj-Napoca, 1983.

Braham, R. L., ed. *The Tragedy of Romanian Jewry,* New York, 1994.

Bucur, M., Eugenie şi modernizare în România interbelică, trad. Iaşi, 2005.

Burger, U., Zwischen Konfrontation und Kooperation. Die 'historischen' Parteien Romäniens in der politischen Auseinandersetzung mit der Sowjetunion in den Jahren 1944 und 1945, Sankt Augustin, 2003.

Buzatu, Gh., C. Ciucanu şi Cr. Sandache, *Radiografia dreptei româneşti (1927-1941),* Bucureşti, 1996.

Buzatu, Gh., V. Fl. Dobrinescu şi H. Dumitrescu, coord. *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920),* Focşani, 1999.

Campus, E., Politica externă a României în perioada interbelică (1919-1939), Bucureşti, 1975.

Campus, E., Din politica externă a României

Dima, N., From Moldavia to Moldova. The Soviet Romanian Territorial Dispute, New York, 1991.

Dobrinescu, V. Fl., România şi organizarea postbelică a lumii (1945-1947), Bucureşti, 1988.

Dobrinescu, V. Fl, România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania, Bucureşti, 1996.

Dobrinescu, V. Fl. şi D. Tompea, România la cele două conferinţe de pace de la Paris (1919-1920, 1946-1947). Un studiu comparativ, Focşani, 1996.

Doctrinele partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, Bucureşti, 1924.

Enescu, I., Politica externă a României în perioada 1944-1947, Bucureşti, 1979.

Frunză, V., *Istoria stalinismului în România,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1990.

Giurescu, D. C., *Guvernarea Nicolae Rădescu,* Bucureşti, 1996.

Giurescu, D. C., România în al doilea război mondial 1939-1945, Bucureşti, 1999.

Giurescu, D. C., Uzurpatorii. 6 martie 1945-7 ianuarie 1946, Bucureşti, 2004.

Grad, C. şi V. Ciubotă, 1918. Sfârşit şi început de epocă. Korszakvég-korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era, Zalău-Satu Mare, 1998.

Hausleitner, M., Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1917- 1944, München, 2001.

Haynes, R., Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940, trad. Iaşi, 2003.

Heinen, A., Legiunea „Arhanghelul Mihail" - mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional, trad. Bucureşti, 1999.

Hillgruber, A., Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţii germano-române (1938-1944), trad. Bucureşti, 1994.

Iacob, Gh., Economia României (1859-1939). Fapte, legi, idei, Iaşi, 1999.

Iacobescu, I., România şi Societatea Naţiunilor, 1919-1929, Bucureşti, 1988.

Iancu, C., Evreii din România. De la emancipare la marginalizare 1918- 1938, trad. Bucuresti, 2000.

Lăcustă, I., Zece alegeri interbelice 1918-1937. Cine a câştigat?, Bucureşti, 1998.

Leuştean, L., România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon (1918-1920), Iaşi, 2002.

Livezeanu, I., Cultură şi naţionalism în România Mare 1918-1930, trad., Bucureşti, 1998.

Machedon, L. şi E. Scoffham, ed., Romanian Modernism. The Architecture of Bucharest, 1920-1940, Cambridge, 1999.

Madgearu, V., Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti, Bucureşti, 1936 (Cluj-Napoca, 1999; Iaşi, 1999).

Madgearu, V., Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial (1940), ed. D. Poenaru, Bucureşti, 1995.

Maner, H.-Chr., Parlamentarismul în România (1930-1940), Bucureşti, 2004.

Maner, H.-Chr., Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940), Stuttgart, 2007.

Manoilescu, M., *Rostul şi destinul burgheziei româneşti,* Bucureşti, 1942 (1997, 2002).

Manuilă, S. şi D. C. Georgescu, *Populaţia României,* Bucureşti, 1937.

Manuilă, S. şi W. Filderman, *The Jewish Population in Romania during World War II,* ed. K. W. Treptow, Iaşi, 1994.

Marinescu, A. S., *1944-1958. Armata Roşie în România,* 2 vol., Bucureşti, 2001.

Mitrany, D., The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-1921), London-New Haven, 1930.

Moisuc, V., *Premisele izolării politice a României* (1919-1940), Bucureşti, 1991.

Nagy-Talavera, N., O *istorie a fascismului în Ungaria şi România,* trad., Bucureşti, 1996.

Niculae, V., O istorie a social-democraţiei române, vol. II (1900-1948), Bucureşti, 1997.

Oprea, I. M., România şi Imperiul Rus, vol. II (1924-1947), Bucureşti, 2003.

Ornea, Z., Tradiţionalism şi modernitate în

Ronnett, A. E., Romanian Nationalism. The Legionary Movement, Chicago, 1974 (1995).

Rusenescu, M. şi I. Saizu, *Viaţa politică în România 1922-1928,* Bucureşti, 1979.

Saiu, L., The Great Powers and Romania, 1944-1946. A Study of the Early Cold War Era, New York, 1992.

Saizu, I., Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică) - Pas şi impas, Bucureşti, 1991; Iaşi, 2003.

Sălăgean, M., Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944-martie 1945), Cluj-Napoca, 2002.

Scafeş, C. I., H. Vl. Şerbănescu, I. I. Scafeş, C. Andronic, I. Dănilă şi R. Avram, *Armata română 1941-1945,* Bucureşti, 1996.

Scurtu, L., Viaţa politică din România 1918-1944, Bucureşti, 1982.

Scurtu, I., *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc,* ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1994.

Scurtu, I., Istoria României în anii 1918-1940. Evoluţia regimului politic de la democraţie la dictatură, Bucureşti, 1996.

Scurtu, I., Viaţa cotidiană a românilor în perioada interbelică, Bucureşti, 2001.

Scurtu, I., ed., Political Structures in Central and Southeastern Europe (1918-2001), vol. I, Romania, Bucharest, 2003.

Seişanu, R., Principiul naţionalităţilor: originile, evoluţia şi elementele constitutive ale naţionalităţilor. Tratatele de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly, Sèvres, Lausanne, ed. C. Schifirneţ, Bucureşti, 1996.

Simion, A., *Dictatul de la Viena,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1996.

Spector, Sh. D., România la Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui Ion I. C. Brătianu, trad., Iaşi, 1995.

Şandru, D., Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale, Iaşi, 1980.

Tănăsescu, Fl., Parlamentul şi viaţa parlamentară din România (1930-1940), Bucureşti, 2000.

Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918-1928, 3 vol., Bucureşti, 1929.

Treptow, K. W., ed., *Romania and World War II,* Iaşi, 1996.

XIV. Regimul comunist din România (1948-1989)

Ediţii de documente

Cătănuş, I., Cazul Ştefan Foriş. Lupta pentru putere în P.C.R. De la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu, Bucureşti, 1999.

Ciucă, M.-D., ed., Procesul lui Iuliu Maniu (Ancheta. Procesul public. Sentinţa), 4 vol., Bucureşti, 2001.

Colfescu, S., N. Henegariu, A. Dumitriu şi Cr. Cantacuzino, ed., *Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Piteşti,* Gherla, Bucureşti, 1995.

Giugariu, M., ed., Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu, Bucureşti, 1996.

Mocanu, M. R., Cenzura comunistă. Documente, Bucureşti, 2001.

Oprea, M., Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente 1949-1989, Iaşi, 2002.

Oprea, M., Securiştii partidului. Serviciul de cadre al P.C.R ca poliţie politică. Studiu de caz: arhiva Comitetului Municipal de Partid Braşov, Iaşi, 2002.

Retegan, M., Război politic în blocul comunist. Documente, Bucureşti, 2002.

Scurtu, I., România. *Retragerea trupelor sovietice. 1958,* Bucureşti, 1996.

Memorialistică

Betea, L., Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României, Arad, 1995; Cluj-Napoca, 2001.

Brucan, S., *Generaţia irosită. Memorii,* Bucureşti, 1992.

Ioanid, I., *Închisoarea noastră cea de toate zilele,* 5 vol., Bucureşti, 1991-1997 (3 vol., 1999-2002).

Niculescu-Mizil, P., De la Comintern la comunism naţional. Despre Consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti, Moscova, 1969, Bucureşti, 2001.

Sfetcu, P., *13 ani în anticamera lui Dej,* Bucureşti, 2000.

Ţugui, P., Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de secţie a CC al PMR, Bucureşti, 1999.

Lucrări

Almond, M., The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceausescu, London, 1992.

Barbu, B., Vin americanii! Prezenta simbolică a

Câmpeanu, P., Ceauşescu, anii numărătorii inverse, Iaşi, 2002.
Cârneci, M., Artele plastice în România 1945-1989, Bucureşti, 2000.
Cernat, P., I. Manolescu, A. Mitchievici şi I. Stanomir, *Explorări in comunismul românesc,* 2 vol., Iaşi, 2004-2005.
Cesereanu, R., Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii, Iaşi, 2004.
Cesereanu, R., ed., Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional, Iaşi, 2006.
Cioroianu, A., Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les representations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste, Bucarest, 2004 (2005).
Cioroianu, A., Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc, Bucureşti, 2005.
Ciuceanu, R., Regimul penitenciar din România (1940-1962), Bucureşti, 2001.
Deletant, D., Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965, trad., Bucureşti, 1990; Iaşi, 2001.
Deletant, D., *România sub regimul comunist,* trad., Bucureşti, 1997.
Deletant, D., Ceauşescu şi Securitatea. Constrângeri şi disidenţă în România anilor 1965—1989, trad., Bucureşti, 1998.
Deletant, D. şi M. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact 1955-1989,* Bucharest, 2004.
Deletant, D. şi M. Pearton, Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History, Bucharest, 1998.
Dobre, F., Securitatea. Structuri-cadre, obiective şi metode, vol. I (1948-1967), vol. II (1967-1989), Bucureşti, 2006.
Dumitrescu, V. C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989),* ed. V. Frunză, Bucureşti, 1997.
Fischer, M. E., Nicolae Ceauşescu. A Study in Political Leadership, Boulder, 1989.
Frunză, V., *Istoria stalinismului în România*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1990.
Frunză, V., Istoria comunismului în România, Bucureşti, 1999.
Gabanyi, A. U., Literatura şi politica în România după 1945, trad., Bucureşti, 2001.
Jela, D., Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste, Bucureşti, 2001.
Jowitt, K., Revolutionay Breakthrough and National Development. The Case of Romania 1944-1965, Berkeley-Los Angeles, 1971.
King, R. R., A History of the Romanian Communist Party, Stanford, 1980.
Kligman, G., Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu, trad., Bucureşti, 2000.
Kunze, T., *Nicolae Ceauşescu - o biografie,* trad., Bucureşti, 2002.
Levy, R., Gloria şi decăderea Anei Pauker, trad., Iaşi, 2002.
Marinescu, A. S., 1944-1958. Armata Roşie în România, 2 vol., Bucureşti, 2001.
Micu, M., *Dosar Ana Pauker,* Bucureşti, 1991.
Mihalache, A., Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară", Bucureşti, 2003.
Munteanu, M., ed., Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989, 2 vol., Bucharest, 2002.
Murgescu, B., coord., *Revoluţia română din decembrie 1989.* Istorie şi memorie, Iaşi, 2007.
Möller, Fl., Politică şi istoriografie în România, 1948-1964, Cluj-Napoca, 2003.
Mureşan, M., *Evoluţii economice 1945-1990,* Bucureşti, 1995.
Negrici, E., Literature and Propaganda in Communist Romania, Bucharest, 1999.
Olteanu, Cr.-L., E.-S. Gheonea şi V. Gheonea, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială,* Bucureşti, 2003.
Onişoru, Gh., ed., Mişcarea de rezistenţă anticomunistă din România, 1944-1962, Bucureşti, 2003.
Quinlan, D. P., ed., The United States and Romania. American-Romanian Relations During the Twentieth Century, Woodland Hills, 1988.
Păiuşan, Cr., D. N. Ion şi M. Retegan, Regimul comunist din România, o cronologie politică (1945-1989), Bucureşti, 2002.
Rădulescu-Zoner, Ş., D. Buşe şi B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România,* Bucureşti, 1995 (2002).
Roşca, N., Închisoarea elitei româneşti. Compendiu, Baia Mare, 1998.
*Scurtu, I., ed., Political Structures in Central and Southeastern

XV. România între 1990 şi 2007 sau tranziţia cu specific naţional

Abraham, Fl., România de la comunism la capitalism. O istorie care nu tace, nu doarme, nu iartă şi nu minte! Bucureşti, 2006.
Barbu, D., Republica absentă. Politică şi societate în România posteomunistă, Bucureşti, 1999.
Gabanyi, A. U., *Revoluţia neterminată,* trad., Bucureşti, 1999.
Gallagher, T., Democraţie şi naţionalism în România, 1989-1998, trad., Bucureşti, 1999.
Gallagher, T., Furtul unei naţiuni. România de la comunism încoace, trad., Bucureşti, 2004.
Geran Pilon, J., The Bloody Flag. Post-Communist Nationalism in Eastern Europe - Spotlight on Romania, New Brunswick-London, 1992.
Granqvist, R., Revolution's Urban Landscape. Bucharest Culture and Postcommunist Change, Frankfurt am Main-New York, 1999.
King, Ch., Post-Soviet Moldova. A Borderland in Transition, London, 1994.
Nastasă, L. şi L. Salat, Modelul românesc de relaţii inter-retnice. Interethnic Relations in Post-Communist Romania, Cluj-Napoca, 2000.
Nelson, D., *Romania after Tyranny,* Boulder, 1992.
Paşti, Vl., The Challenges of Transition. Romania in Transition, Boulder-New York, 1997.
Pavel, D. şi I. Huiu, „Nu putem reuşi decât împreună". O istorie analitică a Convenţiei Democratice, 1989-2000, Iaşi, 2003.
Rus, A., Mineriadele între manipulare politică şi solidaritate muncitorească, Bucureşti, 2007.
Rühl, C. şi D. Dăianu, Romania 2000. 10 Years of Transition. Past, Present and Future, Bucharest, 2000.
Sandu, D., Spaţiul social al tranziţiei, Iaşi, 1999.
Scurtu, I., ed., Political Structures in Central and Southeastern Europe (1918-2001), vol. I, Romania,

Indice

INDICE ALCĂTUIT DE MARIA GHITTA, DANIELA MÂRZA, MARCELA SĂLĂGEAN,

A

Aachen, 102,122
Aaron, Petru Pavel, 340
Aaron de Roşia, Alexandru, 333
Aba, Amadé, 138
Aba, Ladislau, 130
Aba, Laurenţiu, 131,143
Aba, neam nobiliar, 134
Aba, Petru, 143
Abaúj, 242
Abaza-Paşa, 243
Abrud, 217, 261, 284, 332, 335
Acichorios, 35
Acidava, 62
Acornion din Dionysopolis, 33, 40
Adamklissi. *Vezi* Tropaeum Traiani
Adrastia, divinitate, 74
Adrian, cetate, 137
Adrianopol, localitate, Tratatul de la, 102, 127, 157, 321, 350-352, 363, 364, 424, 425, 432
Aegyptus. *Vezi* Egipt
Aegyssus (azi Tulcea), 84, 115
Aelianus, T. Plautius Silvanus, 43, 50, 83
Aelius, antroponimic, 61, 64
Aelius, P., antroponimic, 61
Aesculap, 70
Afganistan, 520
Africa, 58, 70
Afumaţi, 305
Agapia, 292
Agighiol, 34
Agrij, râu, 107
Ahmed I, 239
Ahtum, 112, 113, 136, 151
Aiton, 66
Aiud, 30, 92, 289-291, 341
Akkerman, localitate, Convenţia de la, 233, 349, 350, 352, 354. Vezi şi Cetatea Albă
Ákos, Erney, 132, 133
Akus, 119
Alanus fluvius. *Vezi* Prut
Alatheus, 89
Alavivus, 89
Alba, comitat, 132,168, 171, 265, 280, 332, 335
Alba, judeţ, 16, 23, 114, 218
Albac, 335
Alba Giule. *Vezi* Alba-Iulia
Alba-Hudeşti, 108
Alba-Iulia, localitate, 91,103,105, 107, 114, 120, 122, 130, 131, 136, 137, 139, 151-153, 161, 174,175,192, 207,212-214,
Alba Julae. *Vezi* Alba-Iulia
Albania, 496, 519, 543, 125, 255, 414-416, 454
Albericus Trius-Fontium, 130
Albert de Habsburg, 139
Albini, Septimiu, 447
Alburnus Maior, 61, 64-66, 72. *Vezi şi* Roşia Montană
Alcedar, 105
Alecsandri, Vasile, 368, 370, 371
Alexandria (Egipt), 178, 245, 255
Alexandru, domn al Moldovei, 185
Alexandru I Aldea, 188, 189
Alexandru I Pavlovici, ţar al Rusiei, 369
Alexandru al II-lea Nikolaievici, ţar al Rusiei, 392
Alexandru cel Bun, 165, 170, 175-177, 181, 185, 187-189, 195, 212, 319
Alexandru cel Mare, 32, 35, 51
Alexandru cel Rău, 202, 224
Alexandru Coconul, 235
Alexandru Iliaş („Grecul"), 235, 237, 239, 257
Alexandru Lăpuşneanu, 204, 205, 215, 217
Alexandru Mircea, 201, 205, 215
Alexandru (Sandrin), tatăl lui Ştefan Lăcustă, 203
Alexăndrel, domn al Moldovei, 188
Alexios I Comnenul, 108, 115, 117, 125
Alexios al III-lea Anghelos, 127
Allexandro Moldaowicz, 147
Almaş, râu, 107
Almăj, district, 173
Álmos, 110
Alpi, 10
Alpii Răsăriteni, 91
Altinum, 84
Alutus, 52,60. *Vezi şi* Olt
America, 448
Amlaş, 168, 183, 186, 187, 193
Ammon, 74
Ampelum, 64-66, 69. *Vezi şi* Zlatna
Amyntas, 56
Anatolia, 16
Anca, rudă a lui Iancu de Hunedoara, 191
Anca, soţia lui Stănislav Hraboru, 218
Ancona, 35
Angelescu, I. N., 435
Angevinii. *Vezi* Anjou
Anghel, Atanasie, 255, 264
Anglia, 158, 205, 290, 300, 336, 349, 352, 383, 387, 393, 396, 398, 405, 415, 420, 448, 469. Vezi şi Marea Britanie
Anjou, dinastie, 156, 163, 189
Ankara, 157, 187
Anna Comnena, 108, 125
Anonymus, 106, 107, 110, 113, 114, 120, 121. *Vezi şi* Notarul Anonim
Anselm de Braz, 122
Antim, mitropolit, 177
Antim Ivireanul, 286-288, 308
Antiohia, 245, 250, 255
Antipa, Grigore, 439
Antonescu, Ion, 472-476, 485
Antonescu, Mihai, 474, 476
Antonie-Vodă din Popeşti, 252,254
Antoninus Pius, 65, 85
Anvers, 547
Apa, 23, 76
Apáczai Csere, János, 290
Apafi, Mihail (Mihály), 250, 252-254, 256-258, 261-263, 267, 290, 291, 315
Apafi al II-lea, Mihail, 262, 263, 311
Apahida, 36, 90, 91
Apalaustus, sclav, 65
Apatiu, 190
Apis, 74
Apold, 122
Apoldu, 331
Apollo, 74
Apollo Augustus, 53
Apollodor din Damasc, 26, 57, 74
Apollo Granus, 74
Apollonia, 30, 40, 83
Apor, Petru, 291
Apor, Ştefan, 261
Apostol, Gheorghe, 497-499, 506, 511, 521,
Appian, 42
Apulum, 55-59, 61, 63-67, 69, 72, 78,79,107. *Vezi şi* Alba-Iulia
Apuseni. Vezi Carpaţii Occidentali (Apuseni)
Aquileia, 67, 79
Aquincum, 56, 66, 75
Arabia Saudită, 210
Arad, comitat, 139, 170, 280, 301, 335,
Arad, judeţ, 92
Arbureştii, familie boierească, 204
Arcadiopolis, 114
Archiud, 82
Arcidava, 62,84
Arcy, oscilaţia, 11
Ardagast, 93
Ardeal. Vezi Transilvania
Ardeleanu, Ion, 513
Argeş, judeţ, 46, 142, 170, 177
Argeş, mitropolie, 153, 174, 185, 200
Argeş, oraş, 144, 161, 175, 177
Argeş, râu, 10, 105, 170, 402
Argeş, ţinut, 471
Argeş, voievodat, 143-145, 170
Argeşului, mănăstirea, 293
Argetoianu, Constantin, 458
Arian, 33
Arieş, râu, 92, 107, 135
Arieş, scaun secuiesc, 172, 280
Ariuşd, 16
Armenia, 51
Arnota, mănăstire, 293
Arnulf, rege german, 103, 110
Aron, comitopol, 115
Aroneanu, mănăstire, 292
Aron-Vodă Tiranul, 205, 224, 225, 228, 288
Árpád, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 119, 120
Arpadienii, dinastie, 137, 143, 156, 189
Arrubium, 84, 115
Arsenescu, Gheorghe, 490
Asachi, Gheorghe, 328, 265
Asan, 126, 127
Aşăneştii, dinastie, 118, 125, 127, 156
Asia, 32, 186, 293, 521
Asia Centrală, 88, 130
Asia Mică, 28, 29, 35, 56, 58, 77, 88, 220, 394
Atargatis, 74
Atelkuzu (Etelkuzu), 109, 116
Atena, 468
Athanaric, 88, 89
Atheas, 32
Athos, 178, 200, 215, 235, 243, 245
Atlantic, 505, 510
Attalos, 86
Attila, 89, 120
Augsburg, 78, 111
Augusta Treverorum, 67
Augustus (August), 40, 42, 43, 50, 53, 62, 74
Aurelian, Petre S., 422, 423, 435, 438
Aurelianus (Aurelian), 79, 81
Auschwitz, 474
Australia, 454
Austria, 131, 140, 254, 255, 262, 267, 301, 307, 328, 349, 351, 352, 356, 357, 377, 382, 387, 408, 409, 413, 415, 416, 420, 430, 431, 443, 444, 449, 475, 498, 526
Austria Superioară, 317
Austro-Ungaria, 79, 80, 391-393, 395-403, 405, 406, 409, 411, 414, 429, 435, 466
Averescu, Alexandru, 404, 405, 459
Axiopolis, 84, 115
Azarie, călugăr, cronicar, 215
Azizos. *Vezi* Deus Azizos Bonus

B

Babadag, cultură hallstattiană, 29
Babadag, localitate, 225, 369
Baba Novac, 229
Babeş, Victor, 439
Bacalbaşa, Constantin, 423
Bacău, judeţ, 305
Bacău, localitate, 161, 171, 361
Bacău, ţinut, 171, 282, 301, 302
Bach, Alexander von, 443
Baden-Coţofeni, bloc cultural al bronzului, 19
Baduario, Sebastiano, 205
Bagdad, 394
Bahlui, 105, 118
Baia (Civitas Moldaviae), 147, 160, 175, 196, 218, 282, 364
Baia de Aramă, 22, 160, 243, 282, 305, 362
Baia de Criş, 22, 261, 284
Baia de Fier, 243, 282, 305
Baia Mare, 242, 261,263, 266, 284, 289, 306
Baia-Sprie, 242
Baiazid I, 185-187, 209
Baiazid al II-lea, 209
Baksa, Gheorghe (Georgius), 143
Balaton, 39
Balc, 149
Balcani, munţi, 31, 34, 37, 40, 83, 114, 115, 118, 125, 126, 225
Balcani, peninsulă, 14, 15, 17, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 37, 89, 90, 92, 93, 96, 99, 102, 115, 116, 118,
Balica, 150
Balint, Simion, 377, 378
Balş, familie boierească, 338
Balta Liman, Convenţia de la, 351, 380, 382
Baltis, divinitate, 74
Banabic/Vâlcele, tip arheologic, 19
Banat, cultură arheologică neolitică, 15
Banat, ducat, 107, 111-113
Banat, provincie istorică, 11, 15, 29, 40, 43, 52-54, 56, 57, 62, 66, 69, 79, 80, 87-89, 93, 102, 105, 113, 134, 139, 143, 151,159, 163, 166, 171-174, 176, 177, 182, 186, 187, 189-191, 205, 208, 225, 265, 280, 283, 300, 301, 303, 306, 310, 311, 313, 314, 333, 340, 341, 348, 366, 368, 377, 378, 392, 401, 406, 411-414, 416, 425, 443, 444, 446, 449, 461, 465, 490
Banatska Palanka, 51
Band, 90
Band-Noşlac, orizont cultural, 91
Bánffy, Dionisie, 261
Banská Bystrica, 241
Bar, 286
Baranga, cetăţuie, 108
Baranyai Decsi, János, 216
Baraolt (Boralt), 122
Bărboşi, 62. *Vezi şi* Piroboridava
Barbu, Eugen, 513, 534n
Barca, 25
Barcău, 89
Barclay, George, 401
Barcsai, Acaţiu, 249, 250, 278, 290, 301
Bariţ, George, 368, 445-447
Barnier, Michel, 531
Barnovschi, mănăstire, 286, 338
Barnovschi, Miron, 237, 239, 272, 292
Barton, Edward, 224
Basarab I, 144, 145, 181, 183
Basarabi, cultură hallstattiană, 29, 30
Basarabia, 94, 105, 178, 301, 352, 369, 392, 394, 401, 406-408, 410, 413, 451, 454, 455, 458, 459, 461, 465, 468, 469, 471, 473-475, 477, 479, 491,

Báthory, Andrei, 227, 228
Báthory, Cristofor, 207
Báthory, Gabriel, 234-236, 238, 240
Báthory, Sigismund, 207, 224-229, 237
Báthory, Ştefan, 158, 207, 214
Batoţi, 87
Battarios, 76
Batu, 130, 131
Bavaria, 111
Bavaria Superioară, 147
Baydar, 130
Bazarab. *Vezi* Basarab I
Bazinul Carpatic, 29, 35, 91, 92, 94, 110, 136
Bazinul Ciucului, 10
Bazinul Dunărean, 106
Băiceni, 36
Băiţa, 30
Bălan, jude, 171
Bălan, localitate, 284
Bălăceanu, 255
Bălcescu, Nicolae, 358, 359, 365, 370, 372, 379, 381
Băleanu, Ivaşco, 253
Băleanu, N., 364
Bălenii, familie boierească, 252, 253, 289
Bălgrad, localitate, voievodat, 107, 111, 113, 264, 290, 548, 553. *Vezi şi* Alba-Iulia
Băloşescu, Isaia, 368
Bănulescu-Bodoni, Gavriil, 369
Bărăgan, 118,414
Bărbat, fratele lui Litovoi al II-lea, 143
Bărnuţiu, Simion, 367, 375-377
Băsescu, Traian, 536-543,
Bătrâneanu, Alexandru, 378
Bârlad, localitate, 161, 270, 305, 439
Bârlad, râu, 105, 146
Bârlădeanu, Alexandru, 504, 505, 511, 521
Bârnova, mănăstire, 293
Bârzava, district, 173
Bâtca Doamnei, 45, 62
Bâzdâna, 34
Bebellahamon, divinitate, 74
Becher, Johann Joachim, 307
Beck, Chr. A., 316
Bedr-ed-Din, 187
Bega, 105
Beidtel, Ignaz, 316
Beijing, 504, 505
Beiuş, 172, 228, 279
Bejan, Petru, 487
Békés, comitat, 111
Békés, Gáspár, 207
Béla, duce al Transilvaniei, 129
Béla, principe, al doilea fiu al lui
Béla al IV-lea, 133
Béla al II-lea, 106, 120, 160
Béla al III-lea, 126, 127
Béla al IV-lea, 123, 129-133, 141
Beldi, Paul, 261
Beldiman, Alexandru, 327
Bele (Bâlea), cnez, 128, 152, 175
Belgia, 391, 394, 405, 416, 420,
Bendis, zeiţă, 40
Benedict, episcop de Oradea, 137
Benedict, locţiitor de vicevoievod, 137
Benedict al XIV-lea, 322
Benefal, divinitate, 74
Beneš, Edvard, 468
Bennett, J., 55
Bereg, 90,163, 177, 238, 242, 266
Beria, Lavrenti, 496-498, 523
Berlin, 338, 339, 393, 394, 396, 397, 402, 418, 472, 475, 526
Beroaldus, Philippus, 205
Beroe (Stara Zagora), 126
Berthelot, Henri, 404, 405
Berthier, secretar, 201
Berza, Mihai, 308
Berzobis, 51,59
Beszterce. *Vezi* Bistriţa, localitate
Bethlen, familie nobiliară, 307
Bethlen, Gabriel, 235, 236, 238-242, 246, 247
Bethlen, Ioan (János), 252, 261, 291
Bethlen, Nicolae (Miklys), 263, 291, 297, 307
Bethlen, Paul, 332
Bethlen, Ştefan, 242, 247
Beucus, Dasius, 65
Bezid, 94
Bibescu, Gheorghe, 356, 372, 373, 386
Biharea, cetate, „oraş" (*castrum Byhor, Bichor civitas*), 105, 106, 120
Bihor, comitat, 120, 263, 266, 280, 301, 303, 335
Bihor, ducat, 106, 107, 111, 120
Bihor, judeţ, 20, 24, 89, 90, 152, 296
Bihor, regiune, 265, 284, 379
Bismarck, Otto von, 389, 391, 397
Bisterfeld, Johann, 290
Bistreţ, 87
Bistricia. *Vezi* Bistriţa, localitate
Bistritz. *Vezi* Bistriţa, localitate
Bistriţa, district, 172, 265, 280
Bistriţa, localitate, 122, 130, 134, 135, 147, 161, 166, 181, 203, 213, 218, 258, 263, 278, 280, 297
Bistriţa, mănăstire în Moldova, 177
Bistriţa, mănăstire în Vâlcea, 177
Bistriţa, râu, 11, 305
Bistriţa-Năsăud, judeţ, 22, 90, 124
Bistriţa Olteniei, 219
Bizanţ, 102, 103, 108, 111, 114-117, 121, 128, 144, 145, 150, 151, 175, 183, 185, 191, 200, 210, 213, *Vezi şi* Imperiul Bizantin
Blaga, Lucian, 315, 457
Blaj, 30, 262, 322-324, 332, 340-343, 367, 371, 372, 375-379, 395, 445, 446
Blandiana, localitate, 38
Blandiana A, orizont cultural, 91, 95
Blumenthal, Michael, 519, 520
Bodrogkeresztúr/Gorneşti, cultură arheologică eneolitică, 16-18
Boemia, 121, 132, 133, 140, 146, 156, 161, 316, 317
Bogdan I, 149, 163, 184, 217
Bogdan al II-lea, 188, 195
Bogdan al III-lea cel Orb, 199, 202
Bogdan, Corneliu, 509
Bogdan de Cuhea, 147-149, 153, 59, 173
Bogdan Lăpuşneanu, 202
Bohotin, mănăstire, 178
Boian, cultură arheologică neolitică, 16, 17
Boier de Recea, Petru, 290
Boier de Recea, Ştefan, 290
Boineşti, 11, 76
Bois-le-Comte, André-Ernest-Olivier, 380
Boiu-Sauerbrónn, tipul, 23
Böjthi Veress, Caspus, 291
„Boldâgă", toponim, 151. *Vezi* Dâbâca
Bolgios, 35
Bolgrad, 352, 392, 451
Bolintin, mănăstire, 177
Bolliac, Cezar, 379
Bólling, oscilaţia, 12
Bologa, 57,187
Boncuţa, pas, 108
Bonfini, Antonio (Bonfinius, Antonius), 176, 205, 222, 223
Bonn, 509, 526
Bonţida, 140, 297
Bordu Mare, 10
Borilă, Petre, 495, 499, 511
Boris al II-lea, ţar bulgar, 114
Boris-Mihail, ţar bulgar, 103
Bornemissza, familie nobiliară, 307
Bornemisza, Anna, 189
Boroseşti, 36
Borsod, 242
Borsos, Sebestyén, 216
Borsos, Tamás, 291
Borşa, neam, 134, 135
Borşa, Roland, 134, 136-138
Borzeşti, 217
Bosfor, 128, 192, 253
Bosnia, 193, 208, 398
Botoşana, 36
Botoşani, judeţ, 104
Botoşani, localitate, 161, 171, 275, 305, 360, 439
Botoşani, ţinut, 171, 301
Bou, localitate, 125
Bourqueney, François-Adolphe de, 352
Braclaw, 257
Brad (jud. Bacău), 40, 46
Brad (jud. Hunedoara), 331, 332, 335
Brad-Muncelul, 72
Bran, 164, 173, 182, 187, 251,
Brankovic, Gheorghe, despot sârb, 192
Brankovic (Brancovici), Gheorghe, diac, 290
Brankovic, Maxim, mitropolit, 202
Brankovic, Sava, 253, 257, 290
Brandenburg, marcgraf, 146, 498, 500-502, 508, 511, 512, 514,
Braşov, localitate, 105, 160, 161, 166, 171, 174, 181, 186, 187, 190, 212, 213, 217,218, 222, 223, 228, 234, 237, 238, 261, 263, 273, 280, 283, 289-291, 297, 306, 307, 330, 340, 341, 371, 373, 402, 403, 443, 518
Bratei, 90, 91, 94
Bratei-Ipoteşti-Costişa, cultură arheologică, 151
Bratei-Ţaga-Biharea, grupă culturală, 94
Bratislava, 132, 133, 228, 241, 242, 336, 375
Braussner, Bartholomäus, 291
Brădet, mănăstire, 177
Brăila,161, 183, 184, 193, 194, 197, 203, 205, 208, 225, 226, 233, 251,259, 282, 305, 350, 364, 402, 435
Brăiloiu, Cornea, 294
Brătianu, Constantin I. C. (Dinu), 458, 459, 464
Brătianu, Dumitru, 380, 381, 418
Brătianu, familie, 458
Brătianu, Gheorghe I., 458, 464, 465, 493
Brătianu, Ion C., 374, 381, 387, 391-393, 397, 418, 421, 422
Brătianu, Ion I. C. (Ionel), 398-403, 405, 410, 413, 421, 422, 425, 434, 458, 459, 464
Brătianu, Vintilă I. C., 413, 429, 435, 458
Brâncoveanu, Constantin, 254-256, 259, 260, 263, 268-274, 281, 283, 285, 286, 290, 294-296, 308, 319, 327, 328
Brâncoveanu, Grigore, 346
Brâncoveni, localitate, 235, 294
Brâncuşi, Constantin, 465
Breaza, 105
Brebu, 293, 294
Brejnev, Leonid Ilici, 505, 511, 520
Brennos, 35
Breslau, 161, 184
Brest-Litovsk, 405, 409
Breţcu, 53
Briand-Kellogg, Pactul, 468
Brigetio, 59
Britannia, 56, 60, 61, 70, 71, 73, 82
Broos. *Vezi* Orăştie
Brote, Eugen, 447
Brucan, Silviu, 521
Brukenthal, Samuel, 341
Bruxelles, 531, 532, 540
Bua, 114, 119
Buciumi, 57
Bucna, 114, 119
Bucov, 228
Bucova, 66
Bucovăţ, grup arheologic neolitic, 15
Bucovina, 75, 301, 368, 369, 372, 378, 392, 393, 401, 402, 406, 408-411, 413, 414, 416, 431, 449-451, 454, 455, 458, 459, 487, 489, 491, 492, 494, 498-502, 504-506, 509-513, 515, 516, 519-523, 526-533, 535, 538, 540, 542
Buczacz, 257
Buda, 131, 133, 137, 157, 188, 194, 199, 206, 209, 222, 262, 276, 326, 342
Budai-Deleanu, Ion, 325, 342
Budapesta, 343, 397, 411, 445-449, 472, 499-501, 522
Budapest-Budakallász, 90
Buday, Petru, 290
Bug, 22
Bugeac, 203, 204
Bughici, Simion, 495
Buicescu, Diicu, 246
Buitul, George, 289
Bükk, 25
Bulcsu, 111
Bulgaria, 29, 33, 34, 37, 95, 102-104, 106, 108, 110, 114, 115, 118, 125, 133, 140, 142, 187, 192,214, 243, 398, 401, 414-416, 428, 430, 431, 434, 442, 454, 468, 471, 472, 485n, 487, 494, 503, 504, 533, 535
Bülow, Bernhard von, 422
Bundyn, 107. Vezi şi Vidin
Burebista, 38-45, 47, 50
Burgundia, 187
Buridava (Ocniţa), 50, 52, 53
Buridava (Stolniceni), 62
Büri, 130
Burlăneşti, 182
Burtică, Cornel, 511, 513
Bush, George W., 535
Buteanu, Ioan, 378
Buteridava, 84
Buzău, judeţ, 20, 94, 170
Buzău, localitate, episcopie, 175, 178, 274, 285-287, 305, 338, 361
Buzău, râu, 95, 105, 160, 228
Buzău, regiune, 160
Buzdugan, Gheorghe, 410
Buzdugan, Ion, 473
Buzescu, Preda, soţia lui Radu
Buzescu, 229
Buzescu, Radu, 229
Buzeşti, familie boierească,

C

Cacavelas, Ieremia, 285
Cadrilater, 472
Caelestis (Tanit), divinitate, 74
Caesar, C. Iulius, 39-42, 62
Caffa, 184, 196
Cahul, 352, 392, 451
Caioni, Ioan (Kájoni, János), 290, 291
Calafat, 161, 282, 392
Calbor, 64, 72
Calfa, 105
Caliacra, 150
Calixt al III-lea, 192
Callatis (azi Mangalia), 38, 83-86
Callimachi, familie domnitoare, 309
Callimachi, Gavril, 327
Callimachi, Scarlat, 321
Callistos, patriarh, 145
Cameniţa, 199, 232, 257
Campestres, divinităţi, 74
Candia, 257
Cantacuzinii (Cantacuzino), familie, 224, 252-256, 289, 293, 295, 329, 338
Cantacuzino, Andronic, 224
Cantacuzino, Casandra, 259
Cantacuzino, Constantin, postelnic, 252
Cantacuzino, Dimitrie, 372
Cantacuzino, Dumitraşcu, 258
Cantacuzino, Gheorghe, 254, 300
Cantacuzino, Ion, 327
Cantacuzino, Ion, Dr., 413, 439, 465
Cantacuzino, Mihai, 285, 287, 294, 327, 337
Cantacuzino, Mihail, 224
Cantacuzino, Smaranda, 253
Cantacuzino, Şerban, 253-255, 258, 259, 262, 267, 269, 272, 282, 185, 287, 294, 295, 328
Cantacuzino, Ştefan, 256, 308
Cantacuzino, Toma, 256, 260
Cantacuzino-Paşcanu, C., 399
Cantacuzino (Stolnicul), Constantin, 254, 256, 270, 286, 287, 289, 308, 339
Cantemir, Antioh, 255, 259, 272, 285
Cantemir, Constantin, 255, 259, 262, 272, 327
Cantemir, Dimitrie, 166, 171, 255, 259, 260, 308, 323, 327, 328, 339
Cantemir, Dumitraşcu, 327
Cantemir (Cantemireştii), familie domnitoare, 259, 260, 269, 293, 329
Capestrano, Ioan de, 193
Capidava, 84, 105, 115, 116, 150,151
Cappadocia, 60
Captivus Septemcastrensis, autor sas, 214
Caracal, 118, 373
Caracalla, 76
Caraffa, general, 263
Caragea, familie domnitoare, 209
Caragea, Ioan Gheorghe, 320, 321
Caraiman, 118
Caransebeş, banat, 250, 276, 278, 280
Caransebeş, cetate, localitate, 53, 213, 214, 250, 279, 280, 289, 341
Caransebeş, district, 173
Carasu, vale, 105, 108
Caraş, comitat, 170, 301
Caraşova, district, 173
Carducci, Giosuè, 448
Carei, 31, 90, 341
Carloveţ. *Vezi* Karlowitz
Carol I, împărat austro-ungar, 409
Carol I de România (Carol-Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen), 391-393, 395-399, 409, 411, 417, 420-422, 429, 436, 438-440, 447
Carol al II-lea, 416, 417, 459, 462-464, 469-473
Carol al VI-lea, 311, 315, 317, 318
Carol al XII-lea, 260

Carp, Petre P., 396, 399-402, 421, 422
Carpatorusia, 409
Carpaţi, 16, 17, 29, 30, 33, 34, 36, 51, 53, 57, 63, 88, 93-95, 97, 99, 103-106, 108, 110, 112, 117-19, 128, 129, 134, 140-143, 147, 148, 153, 156, 159, 160, 162, 163, 165-167, 173, 174, 177, 178, 180, 182-184, 188, 196-198, 201, 213, 226, 228, 259, 308, 329, 330, 333, 348, 361, 362, 366, 370, 372, 375, 397, 402, 427, 449
Carpaţii de Curbură, 30, 148, 161
Carpaţii Meridionali, 54, 91, 108, 142, 145
Carpaţii Nordici, 28, 40, 89, 94, 102, 110
Carpaţii Occidentali (Apuseni), 10, 11, 16, 21, 22, 25, 58, 66, 134, 136, 160, 166,284, 301, 332, 334, 336, 378
Carpaţii Orientali (Răsăriteni), 75, 94, 110, 121, 402
Carsium, 84, 115
Carter, Jimmy, 519, 520
Cartojan, Nicolae, 289
Carus, L. Aemilius, 53
Cassius Dio, 26, 36, 42, 51-55, 63, 76
Castelu, 95
Castoria, 125
Castranova, 65
Caşin, mănăstire, 293
Caşolţ, 64, 72
Caşovia, 228, 238, 291. *Vezi şi* Košice
Catargi, familie domnitoare, 338
Catargiu, Lascăr, 418, 421
Catavolinos, 193
Cato, C. Porcius, 38
Catus, Sextus Aelius, 43, 44, 50
Caucaz, 18
„Cavalerii danubieni", divinităţi, 74
Cavalerul trac, divinitate, 74
Cavnic, 284
Cavour, Camillo Benso di, 386, 389
Cazacliu, Grigore, 410
Cazimir al III-lea cel Mare, 148, 156, 183
Cazimir al IV-lea Jagiello, 198
Căliman al II-lea, 127
Călimăneşti, 243
Călmăţui, 105, 118
Călugăra, 305
Călugăreni (jud. Harghita), 67
Călugăreni (jud. Ilfov), 226, 227
Călui, 118
Căpâlniţa, 278, 280
Căpriana, mănăstire, 178 ,215
Căpuşu Mic, 10
Căraci, 22
Cărpiniş, 333
Căscioarele, 17
Căşei, 57, 59
Cătălui, 118
Cătlăbuga, 197
Cătun, 125
Câineni, 282
Călnic, 123
Călnişte, 226
Câmpeni, 333-335
Câmpia Aradului, 111
Câmpia Munteniei, 53, 57, 75, 87, 93
Câmpia Pannonică, 102, 106, 110, 111, 113
Câmpia Română, 159. *Vezi şi* Câmpia Munteniei
Câmpia Tisei, 31, 35, 56, 66, 89, 121,130. *Vezi şi* Câmpia Vestică
Câmpia Transilvaniei, 166, 265, 376
Câmpia Turzii, 92
Câmpia Vestică, 92, 94, 105. *Vezi şi* Câmpia Tisei
Câmpineanu, I., lider liberal, 418
Câmpineanu, Ioan, 355, 358
Câmpulung, „republică ţărăneas-că" din Moldova, 166, 171
Câmpulung Moldovenesc, 270, 282, 301
Câmpulung-Muscel, 140, 144, 145, 161, 166, 171, 217, 228, 286, 305
Câmpulung pe Ceremuş, 301
Cândea, familie cnezială, 218
Cârlibaba, 305
Cârna, 21
Cârţa (Kerch), 139, 152, 153
Cârţişoara, 262
Ceahlău, 11
Ceauşescu, Elena, 511, 513, 515, 517, 520,521
Ceauşescu, Ilie, 513
Ceauşescu, Nicolae, 80, 484, 495, 498-500, 505-523, 527-528, 534n, 539, 540
Ceauşescu, Nicu, 520
Cehăluţ, grup arheologic al bronzului, 20, 23
Cehăluţ, localitate, 76
Cehia, 191
Cehoslovacia, 414, 415, 454, 468, 469, 475, 476, 482-485, 487, 495,497, 504, 510, 511, 520, 526
Celeia, 60
Cenad, comitat, 170
Cenad, localitate, episcopie, 106, 111, 113, 151, 152, 175, 233
Ceptura, 228
Ceremuş, 410
Cernat, localitate, 61
Cernavodă, 16, 105, 424, 514
Cernavodă III—Bolleraz, tip arheologic, 19
Cernăuţi, localitate, 161, 184, 198, 282, 368, 372, 410, 413, 450, 461, 465
Cernăuţi, ţinut, 171, 301
Cerneţi, 347
Cernunos, divinitate, 74
„Cetate", 59. *Vezi şi* Apulum
Cetatea Albă, cetate, localitate, episcopie, 153, 161, 162, 171, 175, 182, 184, 185, 188, 194, 196,197, 205, 208, 214, 220, 282 *Vezi şi* Akkerman
Cetatea Albă, ţinut, 171
Cetatea de Baltă, 130, 131, 168, 182, 203, 296, 297
Cetatea (săsească), 217. *Vezi şi* Chanad, cetate, 113. *Vezi şi* Cenad
Chanad, neam nobiliar, 113, 136
Chanadinus, 113
Charles, prinţ de Wales, 516
Charon, 72
Cheile Aiudului, 19
Cheile Turului, 19
Cheile Turzii, 19
Chesarie, episcop, 338
Chesarie, secretar domnesc, 338
Chiajna, fiica lui Petru Rareş, 201
Chiaro, Anton Maria del, 289
Chilia, 161, 182, 187, 192-197, 208, 220, 282
China, 289, 483, 498, 505, 512
Chioar, cetate, 182, 202, 241, 279
Chioar, comitat, 266, 301
Chioar, district, 265, 280, 340
Chioar, domeniu, 240
Chioar, regiune, 262, 322
Chiperești, 305
Chiprian, mitropolit de Kiev, 185
Chiraleş, 117, 119
Chişinău, 289, 369, 407, 408, 413, 451, 461, 465
Chişinevschi, Iosif, 495, 499, 502, 503
Chlorus, Constantius, 78
Chrysostomos, Dion, 40, 41
Ciano, Galeazzo, 472
Cibinium. *Vezi* Sibiu
Cicău, 92
Ciceu, 140, 168, 182, 203, 204
Ciceu-Mihăieşti, 22
Cichorius, Conrad, 55
Cicio-Pop, Ştefan, 411, 412, 449, 454
Cilicia, 56
Cimbrianae, 84
Cimistenus, divinitate, 74
Cinciş, 72
Cincu, capitlu, 122
Cincu, scaun săsesc, 172, 280
Cioara, 331
Ciocănești, 201
Cioclovina, 10, 11, 25
Cioran, Emil, 465
Ciorbea, Victor, 532, 533, 537
Ciorsac, cnez, 171
Cipru, 178, 337
Cireşanu, 95
Cireşanu-Ipoteşti-Cândeşti, orizont cultural, 94
Cisnădie, 160, 176, 217
Cisnădioara, 152
Ciuc, depresiune, 121
Ciuc, regiune, 284
Ciuc, scaun secuiesc, 172, 280
Ciucaru Mare, 12
Ciugureanu, Daniel, 408
Ciula Haţegului, 216
Ciumăfaia, 70
Ciumbrud, localitate, 30, 104
Ciumbrud, orizont cultural, 91
Ciumeşti, 13, 35, 36
Ciumeşti-Păşune, 13
Ciupag, 118
Ciurul Mare, 10
Cladova, 227
Claudius, 69
Clisura, 12
Cluj, comitat, 168, 171, 265, 280, 335
Cluj, district, 314
Cluj, judeţ, 10, 14, 19, 22, 66, 89
Cluj, localitate, 21, 22, 25, 68, 114, 130, 131, 151, 153, 160, 161, 166, 171, 174, 207, 213, 214, 217-220, 229, 238-240, 250, 261, 262, 277, 278,284, 289-291, 306, 312, 326, 341, 343, 367, 377, 379, 440, 444, 448, 465, 489, 499, 518, 519
Cluj, orizont cultural, 91
Cluj, regiune, 490
Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod, complex arheologic neolitic, 15, 16
Cluj-Mănăştur, 107, 134, 152, 153, 190, 324, 325
Cluj-Napoca. *Vezi* Cluj, localitate
Clus. *Vezi* Cluj, localitate
Coandă, Henri, 439, 465
Cobâla, 108
Cocoşu, 369
Codlea, 133, 140, 182
Codrii Cosminului (Dumbrava Roşie), 108, 198
„Codrii Herţii", 108
Cojocna, 66, 107, 123, 284
Colacin, 410
Colentina, râu, 105
Colomeea, 198, 410
Colonia, 70
Colquhoun, Robert, 355
Colţ, biserica din Râu de Mori-Suseni, 218
Colţea, 285, 294, 337, 338
Comana, localitate (jud. Braşov), 284,290
Comana, mănăstire (jud. Ilfov), 177, 182
Comăneşti, 364
Comenius, Jan Amos, 289, 290
Comiat, district, 173
Commodus, 65, 70
Comnen, Ioan, 285
Comosicus,41, 42
Compiègne, 405
Conachi, familie boierească, 338
Conachi-Vogoride, Nicolae, 382
Concești, 89
Constantia, fortăreaţă, 115
Constantin al VII-lea Porfirogenetul, 98,111
Constantin cel Mare, 77, 83, 86-88, 97, 179, 191, 200
Constantinescu, Emil, 532, 533, 534n, 537n,
Constantinescu, Miron, 495, 498-500, 502, 503
Constantinescu-Iaşi, Petre, 457
Constantiniana Dafne, 87
Constantinopol, 97, 106, 111, 114, 115, 117, 126-128, 145, 149-151, 157, 158, 160, 175, 177, 185, 192, 193, 196, 204, 211, 227, 229, 243, 245, 253, 255, 256, 258-260, 269, 282, 286, 292, 294, 309, 338, 339.
lui, localitate, 19, 24
Coposu, Corneliu, 528, 529, 532
Copulei, 119
Corbea, David, 254
Corbea, Teodor, 254, 289, 291
Coreea, 496
Coreea de Nord, 512
Coreea de Sud, 496
Coresi, diacon, 213, 216, 217
Corint, 52, 55
Cornăţel, 293
Cornea, Doina, 519
Coroianu, Iuliu, 447
Corona. *Vezi* Braşov, localitate
Coryllus, 44. *Vezi şi* Scorilo
Cosimo de Toscana, 228
Coslogeni, cultură arheologică, 28
Cosma, Aurel, 449
Cosma, Ioan, 325
Cosma, Miron, 529
Cosma, Partenie, 447
Coson, 42, 43. *Vezi şi* Cotiso
Costache, Veniamin, 327
Costanda-Lădăuţi, 13
Costea (Constantin), voievod, 149, 184
Costeşti, localitate (jud. Chişinău), 147
Costeşti-Blidaru, 45
Costeşti-Cetăţuie, 45
Costin, Miron, 258-260, 270, 286, 288, 289, 339,
Costin, Nicolae, 260, 287, 288
Costin, Velicico, 259
Costinescu, E., 435
Costineştii, familie boierească, 259
Costişa, cultură arheologică a bronzului, 20
Costişa-Botoşana-Hanska, cultură arheologică, 94
Costişa-Mănoaia, 95
Coşna, 146
Coşova, 11
Cotiso, 42, 43. *Vezi şi* Coson
Cotmeana, 177
Cotnari, 34, 153, 202, 204, 213, 282
Cotroceni, 253, 282, 294, 297, 320, 395, 402, 423, 534, 542
Coţofeni, cultură arheologică a bronzului, 19
Coţofenii din Dos, 34
Covasna, judeţ, 16, 20, 24
Covurlui, 118
Cozăneşti, 146
Cozia, 177, 178, 212, 217
Cozia-Brad, grup cultural hallstattian, 29
Cracovia, 130, 156, 158, 161, 184, 187,198, 207, 249
Crainic, Nichifor, 476
Craiova, 105, 169, 179, 199, 269, 270, 294, 305, 365, 373, 389, 402, 472
Craiovescu, Neagoe. *Vezi* Neagoe Basarab
Craiovescu, Pârvu, 200
Craioveştii, familie boierească, 177, 199-201, 215, 220
Crasna, comitat, regiune, 265, 280, 301
Crasna, localitate, 76
Crécy, 182
Cremenea-Sita Buzăului, 13
Creţulescu, biserică, 294
Creţulescu, Matei, 287
Cricău, 120, 122, 152
Crimea, Atanasie, 292, 295
Crimeea, hanat, 196, 238
Crimeea, peninsulă, 234, 238, 351, 381, 392, 420, 424,475
Crisia, 60
Cristea, Miron, 412, 462, 463, 470
Cristescu, Constantin, 404
Cristescu, Gheorghe, 460
Cristeşti, 66
Cristian, localitate, 263
Cristiş, *villa Cruciferorum*, 136. *Vezi şi* Oprişani
Criş, localitate, 297
Crişan, conducător de răscoală, 335
Crişan, Gheorghe, 410
Crişana, 31, 35, 40, 76, 121, 163, 166, 175-177, 182, 186, 366, 377, 406, 411, 443, 449, 461, 471
Crişcior, 218
Criş (Crişuri), râu(ri), 90, 112, 366,471
Crişul Alb, 105
Crişul Repede, 67, 105
Critasiros, 105
Criton, 41
Croaţia, 182, 444
Cro-Magnon, 10, 13
Cruceni-Belegis, grup arheologic al bronzului, 20
Csák, Matei, 133, 134, 138
Csák, Petru, 133
Csák, Pousa, 130
Csáki, familie nobiliară, 134, 168, 189
Csáki, Nicolae, 190
Csáky, nobil, 253
Csáky, Ştefan, 228, 242
Csanaki, Máté, 291
Cserei, Mihály, 291
Csongrád, 111
Cuba, 503
Cuciulat, 10
Cucorăni, 36
Cucuteni, cultură arheologică eneolitică, 18
Cucuteni-Ariuşd, cultură arheologică eneolitică, 16
Cucuteni-Ariuşd-Tripolje, complex arheologic, 17
Cucuteni-Băiceni, 34
Cuhea, 153
Cuina Turcului, 12
Culus. *Vezi* Cluj, localitate
Cumania, 118, 128, 129, 142, 152
Cumidava, 62. *Vezi şi* Râşnov
Cupăreştii, familie boierească, 251, 253, 256,259. *Vezi şi* Rusetești
Curio, C. Scribonius, 38
Curlai, munte, 125
Curtea de Argeş, 153, 184, 185, 200, 217, 219, 228, 285, 294
Cuţui, Ghiţă, 357
Cuvin, 106
Cuza, A. C, 459, 460
Cuza, Alexandru Ioan, 382, 386-391, 395, 417, 418, 426, 427, 437, 451
Cybele, 74

Dabija-Vodă. *Vezi* Eustratie Dabija
Dablosa, antroponimic dacic, 60
Daca, Ziais, antroponimic, 60
Dachia. *Vezi* Dacia
Dacia, 26, 27, 38-47, 51, 53-82, 84-89, 96-98, 102, 107, 151, 174, 193, 216 ,220, 222, 225, 229, 288, 292, 343, 365
Dacia, Iulia, antroponimic, 60
Dacia, Nonia, antroponimic, 60
Dacia, Vibia, antroponimic, 60
Dacia Apulensis, 57, 59, 63, 70
Daciae tres (cele trei Dacii), 53, 56, 57, 59, 67, 75
Dacia Inferior, 57, 59, 62, 63, 73
Dacia Malvensis, 57, 59, 75
Dacia Mediterranea, 79, 87, 96
Dacianus, P. Aelius, decurion, 61
Dacia Porolissensis, 57-59, 63, 72, 75-78
Dacia Ripensis, 87, 96
Dacia Superior, 53, 57, 58
Dacoromânia, 359
Dacus, L. Avilius, antroponimic, 60
Dacus, P. Aquilius, antroponimic, 60
Dacus, Q. Decimius, antroponimic, 60
Dadazi, antroponimic dacic, 60
Dalmatia, 64, 66, 97
Damaschin al Râmnicului, 337, 338
Damian, diac, 216
Dan I, 183
Dan al II-lea, 189, 190
Danemarca, 415, 430
Daneți, 63
Danubius. *Vezi* Dunăre
Dapyx, 40, 42
Darabant, Ignatie, 324, 325
Dardania, 35, 79
Dardanica, divinitate, 74
Dardanos, antroponimic dacic, 60
Dardiolai, antroponimic dacic, 60
Darius 1, 30, 32
Dauritas, 93
David, comitopol, 115, 125
Dávid, Francisc, 206
Dâbâca, cetate, 105, 107, 119, 130, 131, 151, 152
Dâbâca, comitat, 132, 168, 171, 280
Dămienești, 76
Dâmbovița, județ, 24, 170, 177
Dâmbovița, râu, 105, 170, 515
Dâmbovița, voievodat, 171
Dârstor, 186, 187. *Vezi și* Silistra
Dealu, mănăstire, 177, 213, 217, 222, 227, 229, 286, 294, 460
Dealul Furcilor, 336
Dealul Spirii, 375
Dealul Târgoviștei, 281
Debrețin, comitat, 301
Debrecen (Debrețin), localitate, 90, 140, 228
Decansky, Ștefan, 139, 144
Decea Mureșului, cultură, orizont
Decibalus, T. Vibatius, antroponimic, 60
Decius, 69, 88
Deés. *Vezi* Dej
Dej, 161, 190, 234, 261, 262, 284
Dejanovic, Constantin, 186
Deldo, 36
Deleu, Victor, 406, 410
Delphi, 35
Delta Dunării, 392, 393
Demetrius, principe tătar, 149
Densuș, 140, 153, 176, 218
Dentalium, mărgele de, 25
Depresiunea Hațegului, 52, 68
Depresiunea Maramureșului, 34, 35
Depresiunea Șimleului, 90, 93
Derecske, 90
Dersca, 105, 108
Derșida, 20-22, 24, 25
Dervent, 116
Dés. *Vezi* Dej
Desa, 87
Desch. *Vezi* Dej
Desnățui, 118
Despot-Vodă, 178, 204, 212, 213, 216
Desprez, Hippolyte, 382
Deus Aeternus, 74
Deus Azizos Bonus Puer, 65, 74
Deva (Chesters), 70
Deva, district, 173
Deva, localitate, 114, 133, 139-141, 161, 182, 228, 297, 332, 335
Déva. *Vezi* Deva
Dezibalos, antroponimic dacic, 60
Dezna, 279
Diana, 71
Dibiscos, 113
Dicescu, Pavel V., 451
Didymoi, 60
Diengi, antroponimic dacic, 60
Dieri, antroponimic dacic, 60
Dierna, 66, 67, 69, 87
Dii Mauri, divinitate, 74
Dimitrie, jupan, 108
Dimrich. *Vezi* Deva
Dincă, Ion, 529
Dindar, Theodor Ladislau, 254, 255
Dindești, 90
Dinescu, Mircea, 519
Dinogetia (-Garvăn), 84, 105, 115, 116, 151-153
Dintr-un Lemn, mănăstire, 293
Dio Cassius. *Vezi* Cassius Dio
Diocletianus, 83
Diodor din Sicilia, 33
Dioklea, 98
Dionysopolis, 33, 40
Dionysos, 40, 41
Dissescu, Constantin C., 399, 420
Diuppaneus qui Euprepes Sterissae f. Dacus, antroponimic, 60
Divici, 40, 43, 45
Dlugosz, Jan, 181, 183
Dnepropetrovsk, 505
Dobra, district, 173
Dobre, Constantin, 518
Dobre Românul, cnez, 218
Dobrogea, 12, 13, 16, 28, 29, 33, 40, 42, 83-86, 91, 95, 103, 105,
Dobrogeanu-Gherea, Constantin, 425
Dobrotici, 150, 186
Doja, Gheorghe (Dyzsa, György), 206
Dolj, 30, 65
Doljiu (Jiul de Jos), județ, voievodat, 170
Dominae, divinități, 74
Domițian, 26, 42-44, 46, 50, 51
Domnești, 66
Domus Divina, 74
Don, 109
Dorohoi, 218, 219, 270
Dorolțu, 94
Dorostolon, 114. *Vezi și* Silistra
Dosoftei, 286, 287, 308
Dotouzi, antroponimic dacic, 60
Dracula, 194, 195, 221
Drágfi, Bartolomeu, 182, 198, 214
Dragul, antroponimic, 195, 221
Dragul, facțiune, 193
Dragulus, voievod, 221. *Vezi și* Vlad al III-lea Drăgulea (Țepeș)
Dragomir, diac, 216
Dragomirești, localitate, 364
Dragomirna, mănăstire, 292
Dragoș, Ioan, 379
Dragoș din Giulești, 148, 149, 173, 288
Drajna de Sus, 53
Drăgășani, 281, 348
Drăghici, Alexandru, 495, 498, 500, 505-508, 511
Drăghici, Manolache, 328
Drăgoșești, familie nobiliară, 148, 177, 214
Drăgulea, antroponimic, 195, 221
Dridu, cultura balcano-danubiană (balcano-carpatică), 91, 95, 103, 107, 151
Dristra, 108, 151. *Vezi și* Silistra
Drobeta, 51, 57, 60, 65-67, 69, 74, 87
Dromichaites, 33
Drusus, M. Livius, 38
Dubcek, Alexander, 510, 511
Dubnik, cronica de la, 214
Dubova, 12
Dubrovnik, 220. *Vezi și* Raguza
Duca, Constantin, 255, 259
Duca, Gheorghe, 233, 252, 253, 257-259, 267, 269, 272, 286, 293
Duca, Ion G., 422, 458, 460, 463, 464
Duca, Nastasia, soția lui Gheorghe Duca, 258
Duca-Vodă. *Vezi* Duca, Gheorghe
Dudești, cultură arheologică neolitică, 16
Duma Negru, boier, 182
Dumbrăveni, 262
Dumitriu, Anton, industriaș, 491
Dunăre, 11, 13, 16, 20, 26, 29, 31-40, 43, 44, 50-57, 59, 66, 67, 71, 74, 75, 77-83, 85-91, 93-99, 102, 103, 105-112, 114-119, 121, 125-129, 131-133, 135, 141-143, 150, 151, 153, 157, 159-161, 166, 174, 177, 183-188, 191-193,
Dunod, Antide, 262
Durac, Apostol, 257
Duras, 42, 44
Durmitor, munte, 125
Durostorum, 83, 186. *Vezi și* Silistra

E

Ecaterina de Brandenburg, 242
Ecedea, 90
Ecsed, 241, 242
Eder, Karl, 326
Edikule, 202, 256
Eftimie, cronicar, 215
Eftimie, episcop ortodox, 207
Eftimie, mitropolit, 178
Egeea, 29
Eger, consilier, 326
Egipt, 41, 58, 60
Eisenstadt. *Vezi* Hunedoara, localitate
Elada, themă, 115
Elba, 22, 36, 122
Eliade, Mircea, 465
Elina, fiica lui Radu Șerban, soția postelnicului Constantin Cantacuzino, 286
Elina, soția lui Matei Basarab, 246, 297
Elisabeta a II-a, 479
Elveția, 10, 33, 415, 430, 431, 504, 515, 516
Eminescu, Mihai, 193, 437, 439, 450
Emiratul Otoman, 150
Enescu, George, 465
Engelbert de Agmont, 136
Englitera. *Vezi* Anglia
Enisei, 121
Enyedi, Sámuel, 281
Epir, 178
Epona, divinitate, 74
Epureanu, Emanuil (Manolache) Costache, 418
Erasmus din Rotterdam, 216
Erdelw, 110
Erdewel, regnum, 114, 119
Erhan, Pantelimon V., 407
Eriu, 92
Ermanaric, 88
Eruzenos, divinitate, 74
Esop, 289
Estaing, Valéry Giscard d', 520
Estonia, 416, 535
Esztergom, 134, 139. *Vezi și* Strigoniu
Etisi, Ienache, 292
Eugeniu de Savoia, 300
Euphorus, P. Aelius, 65
Eustratie Dabija, 256, 257, 262, 268, 271,293
Eustratie Logofătul, 288

F

Fanar, 308, 309, 339
Farcaș, cnez, 141, 142
Farmache, Ioan, 346
Farnobius, 89
Fasciotti, Carlo, 401
Făgăraș, district, 172, 173, 280, 314, 340. *Vezi și* Țara Făgărașului
Făgăraș, domeniu, 240
Făgăraș, localitate, 121, 228, 255, 289, 296, 324, 402, 443
Făgăraș, regiune, ținut, 165, 166, 183, 186, 187, 193, 322, 326. *Vezi și* Țara Făgărașului
Făget, 279
Fălciu, ținut, 171
Fântânele, 19,36
Feldioara, 152, 182, 203
Feleac, 177, 213, 218
Felnac, 92
Fénelon, François de Salignac de la Mothe, 328
Ferdinand I, rege al României, 399-402, 404, 406, 410, 412, 414, 455, 459, 462, 463
Ferdinand I de Habsburg (împărat, 1556-1564), 201, 203, 206, 221, 242, 247
Ferdinand I de Habsburg (împărat, 1835-1848), 377
Ferigile-Bârsești, grup cultural hallstattian, 30
Ferrara, 158, 224
Festus, Rufius, 80
Filakovo, 133
Filaret, episcop, 338
Filaret, localitate, 373
Filiași, 94
Filip, Iulius, 519
Filip al II-lea al Macedoniei, 32, 51, 365
Filip al II-lea al Spaniei, 224
Filip al IV-lea cel Frumos, 139
Filip al V-lea al Macedoniei, 36
Filip cel îndrăzneț, conte de Nevers, 187
Filip de Fermo, 146
Filip de Flandra, conte, 391
Filipescu, Dimitrie (Mitică), 358
Filipescu, Eugen, 459
Filipescu, Nicolae, 400, 420, 440, 460
Filipescu, Radu, 519
Filipeștii de Pădure, 287, 294
Filipeștii de Târg, 294
Filstich, Johann, 292
Finta, 244, 246, 248
Fitzmaurice, lord, 448
Flaviana, 84
Fleva, Nicolae, 418, 419
Flondor, Iancu, 410
Florența, Conciliul de la, 177, 191, 264
Florescu, Ioan (Jean) Th., 458
Florescu, Ion Emanuel, 418, 422
Florus, 38, 42, 43
Focșani, 282, 327, 329, 383, 402, 405
Folteşti, tip arheologic, 19
Foriș, Ștefan, 485, 492, 511, 521
Fortuna, 65
Fóvényes, 111
Francisc, sfânt, 222
Francisc Ferdinand, arhiduce, 449
Francisc Iosif I, 378, 379, 444, 447
Franckenstein, Valentin Franck von, 291, 292
Frankfurt, 374
Franța, 122, 139, 146, 157, 158,
Frederic I Barbarossa, 126
Frederic cel Mare, 316
Frere, Sheppard S., 55
Fritigernus, 89
Fronius, Marcus, 292
Fronius, Matthias, 180, 216
Fronto, M. Claudius, 57
Frumușica, 18
Fuad-Pașa, 374
Fundenii Doamnei, 294
Fundu Herții, 104, 105, 108
Fundus Regius, 166, 172, 182, 206, 218, 280, 301, 322, 366
Fuscus, Cornelius, 51

G

Gaan, greav, 122
Galata, mănăstire, 292
Galatia, 56
Galați, 274, 305, 359, 361, 364, 382, 386
Galbraith, John Kenneth, 425
Galda de Jos, 335
Galiția, 317, 361, 368, 369, 403, 409, 450
Gallia, 39, 60-62, 67, 71, 73
Gallia Narbonensis, 58
Gallienus, 59, 78, 79 ,81
Gallus, episcop, 131
Gaulle, Charles de, 504, 505, 510
Gáva-Holihrady, cultură hallstattiană, 29
Gavriil Protul, 215
Găneşti, familie boierească, 204
Gâmbaș, localitate și orizont cultural, 91, 92
Gârbova, 123. *Vezi și* Orby
Gârla Mare, cultură arheologică a bronzului, 20
Gârla Mare-Cârna, cultură arheologică, 20
Gdansk, 161
Gebeleizis, 40
Gelou, 107, 110, 113, 163
Genius Imperatoris, divinitate, 74
Genova, 160, 187
Geoagiu, 200
Geoagiu de Jos, 153, 200
Georgescu, Teohari, 483, 486, 487, 491-493, 496, 498
Georgescu, Vlad, 329
Georgevici, Vasile, 368
Gerard, Sf., episcop, 112, 113, 151
Gerardus de Sagredo. *Vezi* Gerard
Geregye, neam nobiliar, 134
Geregye, Nicolae, 134
Geregye, Paul 131
Germania, 26, 36, 58, 111, 122, 139, 188, 192, 212, 213, 220, 224, 261, 307, 370, 393, 396-398, 400, 403, 405, 408, 414-416, 420, 430, 431, 435, 436, 447, 460, 467, 469, 471-476, 486, 493, 494
Germania, provincie romană, 58, 77
Germania de Est, 482, 497, 502, 504, 509, 520, 526
Germania Occidentală, 497, 504, 509, 526, 540

Geula (Gyula) „cel Mic" (Minor Geula), 114, 119
Geza, duce, 111, 114
Geza I, rege, 120
Geza al II-lea, rege, 121, 122
Ghelar, 261, 284
Ghelasie, arhiepiscop, 177, 218
Ghenci, 90
Gheorghe, jupan, 108
Gheorghe, sculptor, 219
Gheorghe de Sângeorz, episcop, 177
Gheorghe Ştefan, 244, 246, 248-252, 293, 296
Gheorghi I Terter, 143
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 478, 479, 483, 485-487, 489, 492-508, 511-514, 539
Gherghiţa, 161, 294
Gherla, 240, 265, 443
Ghervasie, ieromonah, 216
Ghica, Alexandru, 355, 356
Ghica, familie domnitoare, 309, 338
Ghica, Gheorghe, 250-252, 256
Ghica, Grigore, 252, 256, 257, 262, 269, 321,
Ghica, Grigore al II-lea, 337
Ghica, Grigore al III-lea, 301, 304, 327
Ghica, Grigore al IV-lea (Dimitrie), 346, 349, 353
Ghica, Grigore Alexandru, 351, 382
Ghica, Ion, 359, 372, 380, 381, 382, 391, 418, 419, 435
Ghica, Matei, 327, 338
Ghiculeştii, familie domnitoare, 251
Ghiile Boţii, 25. *Vezi şi* Oarţa de Sus
Ghindăoani, 186
Ghitioara, 305
Giani, Dimitrie, 418
Gigurtu, Gheorghe, 472
Gilău, 57, 59, 107, 261, 280
Giurescu, Constantin C., 174
Giurgiu, 161, 181, 182, 193, 208, 225, 226, 233, 251, 282, 305, 350, 361, 363, 374, 428
Glad, 106, 107, 111, 112, 114
Glavacioc, mănăstire, 177
Glina, cultură arheologică a bronzului, 19
Goga, Octavian, 400, 406, 459, 470
Goldiş, Vasile, 411, 412, 448, 457
Golescu, Alexandru G., 372, 373, 418
Golescu, Dinicu, 327, 365
Golescu, Nicolae, 374, 375, 381
Golescu, Ştefan, 373
Goleşti, localitate, 294
Golful Ionic, 33, 35
Golf[ul Persic], 529
Golia, mănăstire, 245, 292, 294
Goma, Paul, 511, 519, 520
Gomolava, 39
Gomulka, Wladislaw, 485, 493, 494, 497, 499, 501
Goncearuk, Piotr, 491
Gorbaciov, Mihail Sergheevici, 509, 520, 521, 526, 527, 529,
Gorceakov, A. M., 392
Gorj, 177
Gorjiu (Jiul de Sus), judeţ, voie-
Govora, 219, 264, 271, 286-288
Gran, *Vezi* Esztergom, Strigoniu
Gratianus, 89
Graţiani, Gaspar, 236, 237, 239
Grădinari, 82
Grădişte, deal, 54
Grădiştea Muncelului, 54. *Vezi şi* Sarmizegetusa Regia
Grădişteanu, C., 418
Grădişteanu, Ion C., 399
Greceanu, Radu, 287, 289
Greceanu, Şerban, 287
Grecia, 15, 29, 32, 55, 77, 88, 125, 255, 285, 346, 387, 398, 414-416, 420, 428, 442, 468, 471
Grienner, Petru, 254
Grigore al IX-lea, 129
Grigore al XI-lea, 176, 184
Grigorescu, Eremia, 404
Grigorescu, Nicolae, 434, 439
Gritti, Aloisio, 203
Griviţa, 392
Grosswardein. *Vezi* Oradea
Grotius, Hugo, 316, 328
Groza, Petru, 477, 479, 486, 495
Grozav, vornic, 203
Grozăveşti, 282
Grumazi, 201
Grünwald, 187, 188
Gubavi, 201
Gumelniţa, cultură arheologică eneolitică, 16-18
Günz, glaciaţiune, 10
Gura Baciului, aşezare, 14, 18
Gura Baciului-Cârcea/Precriş, orizont arheologic neolitic, 14, 15
Gura Cheii, 10, 11
Gura Motrului, 294
Gurasada, 134, 153, 176
Gurghiu, depresiune, 121
Gurghiu, domeniu, 240
Guruslău, 229
Guşti, Dimitrie, 465
Guşteriţa, 28
Gutenberg, Johannes, 216, 217
Gutkeled, Ioachim, 143
Gutkeled, Nicolae, 133, 143
Góyók, 131
Gylas (Gyula), conducător tribal maghiar creştinat, 111, 112, 151
Gyula (Giula), localitate, 111
Gyula, sangeac, 280

H

Habsburg, dinastie, 156, 158, 199, 203, 204, 207, 211, 224, 232, 234, 236-239, 241, 242, 256, 258, 261-263, 265, 266, 276, 300, 301, 306, 310-312, 314, 315, 318, 325, 327, 330, 333, 336, 447
Hacilar, 16
Hadrian (Hadrianus), 56-60, 62-65, 69, 75, 84
Haemus, 32, 34, 115, 125. *Vezi şi* Balcani, munţi
Haiducu, ofiţer de Securitate,
Halici, Mihail (tatăl), 290
Halippa, Pantelimon, 408, 410, 451
Halle, 290
Haller, familie nobiliară, 307
Haller, Ioan, 262
Hallstatt, 23, 28, 35
Hallstein, doctrina, 509
Halmaghi, Ioan, 324
Halmyris, 84
Hamangia, cultură arheologică neolitică, 16
Hamza, beg, 193
Hangerli, familie domnitoare, 309
Hann, Sebastian, 297
Haret, Spiru, 422, 423, 437, 439
Harghita, judeţ, 10, 19, 61
Harpocrates, divinitate, 74
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 435
Hatzfeld, conte, 326
Haţeg, comitat, 143
Haţeg, district, 172, 173, 223. *Vezi şi* Ţara Haţegului
Haţeg, localitate, 35, 143, 182, 205,213, 289, 290, 341, 443
Haţeg, regiune, 166, 205, 214, 218, 219
Haugwitz, Friedrich Wilhelm von, 317
Havel, Václav, 526, 527, 532
Hălmagiu, 330
Hâncu, Mihalcea, 257
Hârlău, 161, 198, 218, 282
Hârşova, 225, 369
Hebros, 31. *Vezi şi* Mariţa
Heder, neam nobiliar, 134, 135
Hedwiga, regină a Poloniei, 156
Heissler, Donathus, 255, 263
Heliade Rădulescu, Ion, 221, 365, 372-374, 380, 381, 438
Helsinki, Acordul de la, 519
Heltai, Gáspár (Helt, Caspar), 206, 216, 217
Henric I Păsărarul, 111
Henric de Flandra, 127
Henric de Valois, 207
Heraclea Lyncestis, 40
Herakles, 34
Hercules Magusanus, 74
Hereşti, 287, 294
Hermannstadt. *Vezi* Sibiu
Herodot, 26, 30, 31, 40, 47
Herţegovina, 255, 398
Hestia, 40
Hezelo din Merkstein, 122
Hierotheos, 111, 151
Hildesheim, 122
„Hindău". *Vezi* Ghindăoani
Hinova, 24, 31, 87
Hispania, 58
Histria, 30, 33, 40, 80, 83-86
Histrum. *Vezi* Dunăre
Hitler, Adolf, 469, 472-475
Hlincea I, cultură arheologică, 95
Hmelniţki, Bogdan, 246, 248
Hmelniţki, Timuş, 244, 246, 248
Hoarda de Aur, 130, 142, 143, 146-149, 156, 183
Hoetzendorf, Franz Conrad
Honterus, Johannes, 180, 206, 213, 216,217, 222
„Hop", 72. *Vezi şi* Alburnus Maior
Horaţiu, 26, 42, 43
Horca, 113
Horea, 319, 324, 333-336, 340, 376
Horedt, Kurt, 89, 91
Horia, villa, 86
Horodiştea, cetăţuie, 108
Horodiştea, tip arheologic, 19
Horodnic, mănăstire, 178
Horom (Palanca? Pescari?), 106
Hossu, Iuliu, 412
Hotin, cetate, 171, 182, 228, 235-237, 246, 252, 258, 274, 282
Hotin, ţinut, 171, 301
Hoyos, diplomat, 393
Hraboru, Stănislav, 218
Hradcany, 229
Hribogon, Gheorghe, 337
Hrizea, vistiernic, 252
Hronot (Hroit, Hronoda), 197
Hruşciov, Nikita Sergheevici, 483, 496-499, 501-505, 507, 508, 515
Huedin, 187
Humor, mănăstire, 178, 202, 212, 218, 219, 281
Hunedoara, comitat, 168, 171, 173, 176, 280, 303, 324, 331, 332, 335
Hunedoara, district, 173,
Hunedoara, domeniu, 191
Hunedoara, judeţ, 10, 11, 16, 22, 45, 114, 134, 517
Hunedoara, localitate, 88, 131, 160, 161, 182, 218, 428
Hunedoara, regiune, 166, 176, 214, 219,284, 306, 322, 326
Hunedoreştii, familie nobiliară, 216
Hungaria. *Vezi* Ungaria
Hunt, pridianum, 53, 62
Hurezi, 270, 294
Hurezu, 338
Hurmuzaki, Doxachi, 368
Hurmuzaki, familie, 450
Hurmuzaki, fraţii, 368
Hurmuzaki, George, 450
Hurmuzescu, Dragomir, 496

I

Iachint (Iakintos), mitropolit, 145, 174
Iacob Heradides Despot. *Vezi* Despot-Vodă
Iacov din Ianina, 271
Ialomiţa, judeţ, 80, 197
Ialomiţa, râu, 105, 244
Ialta, 478
Iancu, Avram, 378, 379
Iancu (Ioan) de Hunedoara, 157, 182, 191-193, 195, 197, 205, 216, 325
Iane Epirotul, 224
Iantra, 127
Iarhibolus, divinitate, 74
Iaşco, ctitor, 178
Iaşi, judeţ, 153, 295, 305
Iaşi, localitate, 147, 161, 171, 178, 212, 213, 216, 218, 225, 228, 245, 246, 257, 260, 268, 271, 274, 285-288, 292-294, 305, 308, 309, 319, 337, 338, 348, 350, 352, 355, 360, 362-365, 370, 371, 380, 382, 383, 386-388, 402, 403, 405-410, 427, 429, 437-439, 465, 474, 499, 500, 518
Iaşi, ţinut, 171
Ibăneşti, 108
Ibrăileanu, G., 456
Iclod, grup arheologic neolitic, localitate, 15, 18
Iernut, 296
Ierusalim, 73, 178, 245, 250, 255, 260, 332
Iezerul Cahulului, 205
Igfon, pădure, 106, 107
Ighiel, 23
Ighiu, 72, 120, 122
Igriş (Egres), 152
Igriţa, grup arheologic al bronzului, 20, 23
Ilfov, judeţ, 170, 177, 287, 305, 364
Iliaş, domn al Moldovei, fiu al lui Alexandru cel Bun, 188
Iliaş Rareş, 204, 217
Ilidia, district, 173
Ilidia, localitate, 153
Iliescu, Ion, 511, 521, 523, 526, 528-532, 534, 539
Ilieşiu, Sorin, 539
Iliria (Illyria), 39. *Vezi şi* Illyricum
Ilişua, 57, 59
Illyricum, 58, 67, 79
Ilosvai Selymes, Péter, 216
Imereti, 210
Imperiul Austro-Ungar. *Vezi* Austro-Ungaria
Imperiul Bizantin, 83, 91, 92, 95, 96, 98, 103, 105, 112, 116, 118, 125, 127, 147, 157, 167, 174, 187, 208. *Vezi şi* Bizanţ
Imperiul Bulgar, 114. *Vezi şi* Ţaratul Bulgar
Imperiul Carolingian, 102, 103
Imperiul Cuman. *Vezi* Cumania
„Imperiul Galic", 59, 78
Imperiul Habsburgic, 79, 157, 158, 232, 236, 254, 255, 259, 261, 276, 301, 304, 306, 307, 315, 317-319, 337, 348, 366, 368, 370, 375, 378, 406, 443, 444
Imperiul Latin de Răsărit, 127-129
Imperiul Mongol, 131, 133, 150
Imperiul Otoman, 157, 158, 161, 168, 182, 186, 190, 192, 194, 196, 197,199, 201-204, 206-211, 224, 225, 229, 232-239, 241, 242, 244, 247-253, 255, 256, 258-262, 265, 267, 268, 272, 276, 279, 282, 284, 300-302, 304,
Indonezia, 291
Ineu, localitate, 233, 237-239, 247, 250, 265, 279
Ineu, sangeac, 280
Ingenuus, 78
Inocenţiu al III-lea, 127, 128
Inocenţiu al IV-lea, 131
Insula Banului, grup cultural hallstattian, 29
Insula Iepurilor, 133
Insula Şerpilor, 392, 393
Intercissa, 67
Ioachim, comite de Sibiu, 118
Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, 220
Ioan, cnez, 141, 142
Ioan, episcop, 227
Ioan I Albert, 198
Ioan al XXII-lea, 144,
Ioan Asan al II-lea, 125, 127, 129
Ioan cel Nou, sfânt, 175,
Ioancu (Ivanco), 186
Ioan de Caffa, 177
Ioan de Dridif, 290
Ioan de Mândra, 290
Ioan de Târnava, arhidiacon, 139, 149
Ioan din Sadu („popa Tunsu"), 331
Ioan din Sălişte, 330-332
Ioannopolis, 115. *Vezi şi* Preslav
Ioan Paul al II-lea, 531
Ioan Românul (Iohannes Olah). *Vezi* Iancu de Hunedoara
Ioan Tzimiskes, 103, 114-116
Ioan-Vodă cel Cumplit (Armeanul), 178, 201, 202, 204, 205
Iolanda de Courtenay, 152
Ionaş Viteazul, 149
Ionescu, Eugen, 465
Ionescu, Nae, 457
Ionescu, Take, 394, 399, 400, 404, 406, 420-423, 458
Ionescu de la Brad, Ion, 369
Ioniţă cel Frumos (Caloian), 127, 220
Iordache Olimpiotul, 346
Iordanes, 39, 41, 42, 47, 80, 81
Iorga, Nicolae, 117, 200, 229, 386, 394, 400, 403, 422, 439, 455, 459, 463, 465, 473
Iosif, mitropolit al Moldovei, 175, 177, 185
Iosif I de Habsburg, 315
Iosif al II-lea de Habsburg, 303, 306, 312-314, 316-319, 323, 326, 333
Ipătescu, Ana, 374
Ipoteşti-Cândeşti-Botoşana-Hanska-Filiaş, cultură arheologică, 151
Ipoteşti-Ciurelu-Cândeşti[-Botoşana], cultură arheologică, 94, 95
Ipsilanti, Alexandru, conducător al Eteriei, 347, 348
Ipsilanti, Alexandru, domnitor, 321, 327
Ipsilanti, Constantin, 321
Ipsilanti, familie domnitoare, 309,338

Islaz, 372-374
Ismail, judeţ, 352, 392, 451
Ismail, localitate, 451
Israel, 509, 520
Istanbul, 168, 193, 194, 196, 199,
201, 204, 209, 211, 224, 232,
252,256, 309, 329
Istrati, Constantin I., 406
Istru. *Vezi* Dunăre
Iştvanovici, Mihail, 290
Italia, 25, 44, 50-53, 55, 58-60, 78, 79, 90, 96, 98, 191, 212, 221, 286, 288, 290, 370, 397,
398, 400, 401, 403, 405, 411,
413-416, 430, 444, 448, 460,
468, 469, 471, 472, 485n, 504, 542
Itaxa Stamillae *f(ilius)* Dacus, antroponimic, 60
Iţcani, mănăstire, 178
Iuga, domn al Moldovei, 184, 185
Iugoslavia, 414-416, 454, 468, 472, 478, 485n, 487, 491, 496,
499, 510, 532
Iulianus, Tettius, 51, 52
Iuno, 65
Iupiter, 65
Iupiter Balmarcodes, 74
Iupiter Bussumarus, 74
Iupiter Dolichenus, 65,74
Iupiter Heliopolitanus, 74
Iupiter Sol Bussurigius, 74
Iupiter Tavianus, 74
Iustinian, 179
Iustinus, 35
Iutlanda, 36
Ivan Alexandru, ţar bulgar, 145
Ivan Sraţimir, ţar bulgar, 145, 186
Ivan Ştefan, ţar bulgar, 144
Ivanco, 150,
Ivaşcu (Ioan), fratele lui Iancu

J

Jagiello, dinastie, 158, 200
Jajce, 205
Jaleş, judeţ, voievodat, 170
Japonia, 413, 428, 442, 451
Jaroszewicz, Piotr, 504
Jarucha, 236,239
Jaruzelski, Wojciech, 526
Jdanov, Andrei, 485n, 488, 513
Jebeleanu, Eugen, 513
Jeltuhin, Piotr, 350, 354
Jena, 290, 338
Jigodin, grup cultural arheologic al bronzului, 19
Jijia, 105
Jilava, 473
Jilişte, 205
Jirecek, C. J., 96
Jiu, râu, 134, 143, 305, 402
Jivkov, Todor, 494
Johannes Latinus, colonist valon, 122
Johnson, Lyndon, 509
Jooris, J., 386
Josika, Ştefan, 325
Jucu, 153
Jung, Julius, 438

K

Kadan, 130
Kádár, János, 501
Kaganovid, Lazar Moiseevici, 502
Kaheti, 210
Kalka, 129
Kálnoky, Gusztáv Zsigmond, 397
Kalocsa, 128, 175
Kamasis, 86
Kán, Ladislau, 133, 138-140, 147,
189
Karaz, 118
Karlowitz, 232, 255, 263 ,266, 276,
315, 330-332, 368, 444
Károlyi, familie nobiliară, 307
Kastrioti Skanderbeg, Gheorghe (Gyergj), 157, 192, 196
Kaunitz, Wenzel Anton, 317
Kekaumenos, 125
Kemény, familie nobiliară, 307
Kemény, Ioan (János), 246, 250, 252, 279, 291
Kemerovo, 502
Kemyn, tatăl lui Laurenţiu, 142
Keresztes, 227
Kereszturi, Paul, 290
Keretrios, 35
Keszthely, cultură, 91
Keuee, Kewe, 106. *Vezi şi* Cuvin
Kéza, Simon de, 121, 136
Kézd, 123
Kézdi, 121, 123, 172
Kienarski, Stanislau, 257
Kiev, 115, 130, 178, 185, 214, 245,
285, 286, 407
Kim Ir Sen, 512
Király, Albert, 225
Kiselev, Pavel Dmitrievici, 350, 354, 355
Kis-Zombor, 111
Klausenburg. *Vezi* Cluj, localitate
Kogaionon, 45, 47
Kogălniceanu, Mihail, 348, 364, 365, 368, 372, 387, 390,
392, 393, 418, 421, 422, 435,
438, 450
Kóleséri, Samuel, 291, 341
Kólked-Feketekapu, 90
Kolozsvár. Vezi Cluj, localitate
Komakiza, antroponimic dacic, 60
Kornis, Sigismund, 311
Kórnye, 90
Košice, 228, 241
Kossovopolje, 157, 192
Kossuth, Ludovic (Lajos), 379
Kostov, Traicio, 494
Köszegi, Henric, 138
Kotys I, 32
Krajna, 317
Kraljevic, Marko, 186
Kraus, Georg, 292
Kray, Paul von, 336
Kremlin, 496,505
Krems-Dufour, grupa, 11
Krenz, Egon, 526, 527
Kreussenbrünn, 132
Krokodilo, 60

L

Lackfi, familie nobiliară, 168, 189
Laczko. *Vezi* Laţcu
Ladislau, vicevoievod, 137
Ladislau I cel Sfânt, 106, 119
Ladislau al IV-lea Cumanul, 134-136, 139, 140, 143, 156
Ladislau al V-lea, 173
Ladislau de Oppeln, 184
Ladislau Losonci, 168
Lahntal, 77
Lahovari, Alexandru, 418
Lahovari, Ion, 399, 418
Lahovari, N., 396, 418
Laibach (Ljubljana), 347
Lalescu, Traian, 406, 465
Lambaesis, 70
Lamprecht, Karl, 438
Lannoy, Ghillebert de, 220
Larga, 25
Larissa, 125
Lascăr, V., 422
La Tène, 33, 35, 36, 37
Latina, *villa*, 122
Laţcu, 149, 153, 184
Laugerie-Basse, tip arheologic, 11
Laurencius de Longo Campo, comes, 144
Laurenţiu, fiul lui Kemyn, 142
Laurenţiu, palatin, 133
Laurian, August Treboniu, 365
Lazar, căpetenie română (?), 118
Lazăr, Gheorghe, 365
Lazuri, 76, 77, 95
Lazuri-Pişcolt, orizont cultural, 94
Lăncrănjan, Ion, 513
Lăpuş, grup arheologic al bronzu-
lui, localitate, 20, 23, 261
Lăpuşna, ţinut, 171
Lăzarea, 296
Lebedev, Pavel, 451
Lebelius, Johannes, 216
Lebunion, 117, 119
Lecca, agă, 227
Lechfeld, 111
Lechinţa de Mureş, 20
Leconte de Nouy, E. A., 438
Lederata, 66
Ledru-Rollin, Alexandre, 381
Leipzig, 338
Lel, 111
Leliceni, 19
Lemberg, 147, 301. *Vezi şi* Lvov
Lemeni, Ioan, 366
Le Mercier de La Rivière, Pierre-Paul, 316
Lenin, Vladimir Ilici, 508, 512, 523
Lentulus, Cn. Cornelius, 43
Lenţeşti, 198
Leo, cardinal, 127
Leon, protovestiar, 114
Leon al VI-lea cel Înţelept, 110
Leon Tomşa, 235,272
Leopold I de Habsburg, 254, 263,
264, 266, 315, 317, 326
Leopold al II-lea, rege al Belgiei, 391
Leopold al II-lea de Habsburg, 322, 324, 326
Lepanto, 158
Lepenski Vir, 14
Lepper, Frank, 55
Levant, 158, 160, 300
Levedias, 109
Lewa (Léva, Levice), 252
Liber Pater, 70
Licinius, 86
Licostom (Licostomo). *Vezi* Chilia
Ligaridis, Pantelimon, 285
Linz, 244, 247, 317
Lipiţa, cultură costobocă, 75
Lipova, cetate, localitate, 182, 237-239, 274, 279
Lipova, sangeac, 233, 280
Litovoi, 134, 141-143
Litovoi al II-lea, 143
Litteratus, Matei, 290
Lituania, 149, 156, 184, 245, 415,
416, 535
Litvinov, Maxim, 469
Liubavici, Dimitrie, 217
Liubcova, 16, 40, 43
Livezi, 125
Lloyd George, David, 404
Locurile Sfinte, 255
Locusteanu, maior, 374
Locusteni, 63, 65, 72
Lodomerius, arhiepiscop, 134, 135, 139
Logne (Belgia), 122
Lombardia, 317
Londra, 381, 394, 398, 436, 472, 479
Longinus, Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius, 54-56
Longo Campo. *Vezi* Câmpulung-Muscel
Lopadea Nouă, 114
Lorántffi, Susana, 289
Los Angeles, 520
Lotru, 305
Lovinescu, E., 425,426,456
Lovitzon (Lovec), 126
Lozna, 36
Lublau, 188
Lublin, 158
Luca, Vasile (Luka, Lászly), 478,
483, 486, 487, 492, 494-496,
503
Lucaciu, Vasile, 400,406,447,449
Lucaris, Chirii, 241
Lucia Iulia, 65
Luck, 260
Lucullus, M. Terentius Varro, 83
Ludescu, Stoica, 289
Ludovic I cel Mare de Anjou, 140,
145, 148, 149, 156, 163, 164,
176, 183, 184, 187, 189, 191,
218, 222, 223
Ludovic al II-lea Germanicul, 109
Ludovic al II-lea Jagiello, 200
Ludovic al XIV-lea, 262
Lugio, 67
Lugoj, banat, 249, 276, 278, 280
Lugoj, cetate, localitate, 213, 247,
250, 279, 280, 289, 368, 395
Lugoj, district, 173
Luna, 377
Lunca Ciurei, 36
Lupeni, 435, 518
Lupescu, Elena, 462, 463
Lupşa, 22
Lutsch, Johann, 292
Luxemburg, dinastie, 156
Luxemburg, stat, 394
Lvov, 147, 149, 161, 185, 187, 202,
245, 286. *Vezi şi* Lemberg
Lyon, 292
Lysimach, 33,35
Lytua, terra, 141,142
Lytuov. *Vezi* Litovoi

M

Macarie, călugăr, 200, 217
Macarie, episcop, 215, 216
Macedonia, regat, provincie romană, 32, 33, 35, 36, 38-40, 42, 51, 83, 115, 116, 127
Macer, Q. Baebius, 56
Machiavelli, Niccolò, 290
Mackensen, August von, 403, 404
Macovei, Monica, 540
Macrinus, 76
Madgearu, Alexandru, 111
Madgearu, Virgil, 457, 473
Magheru, Gheorghe, 372-374, 379
Magister P. Vezi Anonymus
Magno, Carlo, 228
Mahomed, fiu al lui Baiazid I, 187
Mahomed, profet, 210
Maier, Lothar, 424,425
Mailat, Ştefan, 203
Maior, Petru, 324, 325, 342, 343
Maiorescu, Titu, 398, 418, 420-422, 439
Malagbel, divinitate, 74
Malenkov, Gheorghi, 496, 497, 501, 502
Malva, 69. *Vezi şi* Romula
Manasses, Constantin, 215
Manavat, divinitate, 74
Manciuria, 394
Maniu, Iuliu, 454, 459, 463, 470, 490, 493
Manoilescu, Mihail, 456, 465
Manolescu, Nicolae, 339, 342
Mantova, 158, 224
Manutius, Aldus, 205, 216
Mao Zedong, 483, 498, 503, 504, 512
Máramarossziget. *Vezi Sighet* (Sighetu Marmaţiei)
Maramureş, comitat, regiune,
voievodat, 40, 45, 107, 124,
140, 147-149, 153, 159, 163,
166, 170, 172, 173, 176, 177,
182, 186, 214, 238, 262, 264,
265, 280, 289, 301, 306, 335,
366, 377, 406, 411, 414, 443,
449, 461, 518
Maramureş, judeţ, 11, 21, 23-25
Marcellinus, Ammianus, 52
Marcu Cercel, 241
Marcus Antonius, 42
Marcus Aurelius, 57-60, 65, 69, 70, 76, 84
Marea Adriatică, 115
Marea Baltică, 25, 158, 161, 184
Marea Britanie, 397, 401, 404, 405,
413, 414, 430, 442, 479, 485, 515, 520. *Vezi şi Anglia*
Marea Egee, 28, 32, 34
Marea Mamă, divinitate, 14
Marea Pontică. *Vezi* Marea Neagră
Margareta (Muşata) de Siret, mama lui Petru I, 184
Marghiloman, Alexandru, 399-401,
405, 408, 420
Margina, 191
Maria, regină a României, 400, 401, 462, 466
Maria de Mangop, soţie a lui Ştefan cel Mare, 197
Maria-Oltea, mama lui Ştefan cel Mare, 197
Maria Terezia de Habsburg, 306, 313, 315-318, 326, 334
Maria-Voichiţa, soţie a lui Ştefan cel Mare, 197, 202
Marica, soţia lui Constantin Brâncoveanu, 154
Marienburg, 187
Marina, Justinian, 489
Marinescu, Gheorghe, 439
Mariopol, 17
Maris. *Vezi* Mureş
Mariţa, 31, 37, 127
Mars, divinitate, 40
Mars Camulus, divinitate, 74
Marshall, planul, 485
Marsinai, Elisabeta, 191
Mars Ultor, divinitate, 86
Marte, divinitate, 47
Martialis, C. Caecilius, 52, 55
Martin, comite de Sălaj, 144
Martin, sculptor, 219
Martonne, Emmanuel de, 438
Maruşca (Marica), soţie a lui Ştefan cel Mare, 197
Marx, Karl, 457, 505
Matei, diac, 257
Matei Basarab (Basarabă), 233, 243-246, 248-252, 268, 269, 271-273, 285, 286, 288, 293, 294, 296, 297
Matei din Brâncoveni, 235, 243. Vezi şi Matei Basarab
Matia, arhiduce, 228
Matia Corvinul, 157, 172, 181, 182,
191, 193-196, 205, 222, 325
Matra, 121
Matronae, divinităţi, 74
Maurer, Ion Gheorghe, 504-506, 509, 511, 512, 514
Maurocastro (Maurocastron). *Vezi*
şi Cetatea Albă
Mavrocordat, Alexandru (Exaporitul), 259
Mavrocordat, Constantin, 289, 310, 319-321, 337
Mavrocordat, Edgar, 402
Mavrocordat, familie domnitoare,
309, 338
Mavrocordat, Nicolae, 256, 259, 267, 308, 309, 319, 320, 337
Mavrogheni, familie domnitoare, 309
Mavrogheni, Petru, 418
Maximianon, 60
Maximilian, arhiduce, 227
MaximinusThrax, 77
Maxim Peloponesianul, 287
Maximus, M. Laberius, 52, 84
Maximus, T. Claudius, 55
May II, Georg, 297
Mazowiecki, Tadeusz, 526, 527
Mazuru, Vladimir, 491
Mazzarino, Santo, 52
Mazzini, Giuseppe, 380, 381

Mănescu, Corneliu, 504, 509, 521
Mănescu, Manea, 511, 529
Mărăşeşti, 404
Mărăşti, 404
Mărgineni, 287
Mândrescu, Simion, 400, 406, 411
Mânjina, 359
Mediaş, orizont cultural, 91
Mediaş, scaun săsesc, 123, 172, 278
Mediaş (Medgyes, Mediasch), localitate, 35, 36, 123, 161, 238, 280, 290, 312
Mediesu Aurit, 76, 77, 296
Mediolanum, 79
Mediterana Orientală, 15
Mehadia, district, 173
Mehadia, localitate, 78, 143, 144
Mehedinţeanu, Simion, 357
Mehedinţi, judeţ, ţinut, 12, 24, 224
Meheşi, Iosif, 324, 325
Mehmed I, 209
Mehmed (Mahomed) al II-lea, 157, 192-194, 196, 209
Mehmed al IV-lea, 257
Mehmed-Bei, 208
Men, divinitate, 74
Menumorout (Menu Morout), 103, 106, 107, 110, 136
Mera (Mirăuţi), 293
Mercurius, *princeps Ultrasylvanus*, 120
Mereşti (Sangidava?), 62
Merseburg, 111
Meseş 92, 94
„Mesopotamia occidentală", themă (Dobrogea) 115
Mesteacăn, 335
Meteora, 178, 245
Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar Nepomuk, conte de, 366, 368
Mezerzius, Ioan (János), 216
Micăsasa, 66, 70
Michelet, Jules, 382
Micia (Veţel), 64-67, 71
Micu, Samuil, 322, 325, 341-343,
Micu-Klein, Ioan Inochentie, 322-325, 330, 342
Miercurea, scaun săsesc, 172
Miercurea-Ciuc, 402
Miercurea Sibiului, 446
Mihai I, 463, 473, 476-479, 533, 534
Mihail I,160, 188
Mihail al VII-lea Ducas, 108
Mihail Şişman, 144
Mihai Viteazul, 158, 170, 178, 202, 211, 215, 224, 226-229, 234, 236, 283, 285, 380
Mihajlović, Constantin, 194
Mihalache, Ion, 457, 459, 493
Mihalţ, 377
Mihăileni, 336
Mihnea al III-lea Radu, 250, 251, 268
Mihnea cel Rău, 200
Mihnea Turcitul, 178, 201, 226
Mihoels, Salamon, 496
Miklosich, Franz von, 438
Milu, Matei, 339
Minciaky, consul, 354
Mincu, Iulian, 517
Mindel, glaciaţiune, 10
Mirăslău, 228
Mircea cel Bătrân, 157, 158, 177, 181, 182, 185-189, 212
Mircea Ciobanul, 201, 217
Mircea-Vodă, localitate, 104, 105, 108
Mirşid, 77
Misail Călugărul, 149
Miselav, 141
Mislui, 118
Misztotfalusi Kis, Miklys, 290
Mişca, 89
Mithras, 65, 73, 74
Mithridates al VI-lea Eupator, 39, 51
Mitoc, 11
Mitterand, François, 520
Mocioni, Alexandru, 446
Modrow, Hans, 526
Moesia, 42-44, 50, 55, 58, 79, 81, 83, 115, 125, 126
Moesia I, 96
Moesia II, 96
Moesia Inferior, 50, 52-54, 56, 57, 59, 62, 67, 75, 83-86. *Vezi şi* Dobrogea
Moesia Secunda, 83
Moesia Superior, 50, 52, 54, 59, 67, 83
Moesiile, 67, 79
Moga, Vasile, 366
Moghioroş, Alexandru, 494, 495, 511
Mogoş, rudă a lui Iancu de Hunedoara, 191
Mogoşoaia, 255, 295
Mohács, 157, 197, 201, 203, 206, 208, 209, 262, 276
Mohammad Reza Pahlavi Aryamehr, 514
Mohi, 130
Moigrad, 16, 18, 105
Moise, comitopol, 115
Moldavia. *Vezi* Moldova
Moldova, 11-13, 15, 20, 28, 29, 33, 36-38, 40, 44, 45, 47, 52-54, 57, 62, 63, 72, 75, 76, 89, 91, 95, 103-105, 108, 118, 124, 146-149, 153, 156-163, 165-171, 173-175, 177-179, 181-188, 190, 192, 193, 195-218, 220-228, 232-239, 241, 243-246, 248-253, 256-262, 264, 266-277, 281-290, 292-294, 300-310, 319-321, 323, 326-329, 334, 337-340, 346-365, 368-373, 376, 377, 380-383, 386, 392, 402-404, 451, 461, 475, 485
Moldova, râu, 147, 148
Moldova Nouă, 105, 280
Moldova Veche, 82, 233
Moldovenești, 119
Moldovița, localitate, mănăstire, 178, 189, 203, 219, 282, 292, 295
Molnár, Albert, 291
Molotov, Viaceslav, 471, 472, 497, 502, 522
Moltke, Helmuth von, 394
Moncastro. *Vezi* Cetatea Albă
Morava, 29, 31, 32, 83
Moravia, 317
Moravia Mare, 102, 103, 105, 106, 110
More, Filip, 216
Moreea, 196
Moreşti, 36, 90, 105, 152
Morisena, urbs. 106, 112, 113, 151. *Vezi şi* Cenad
Morut, 106
Moruzi, familie domnitoare, 309, 338
Moscova, 158, 203, 232, 258, 260, 270, 280, 285n, 286, 405, 407, 468, 469, 471, 475-479, 482, 485, 486, 492-495, 497-499, 501-505, 508, 510, 512, 520, 529, 535
Moscovici, Ilie, 457
Moşna, 34
Motru, judeţ, râu, voievodat, 170
Motru, mănăstire, 347
Movilă, Alexandru, 236
Movilă, Constantin, 234, 236
Movilă, Gavril, 235, 239
Movilă, Ieremia, 226-229, 236
Movilă, Ioan, 244
Movilă, Petru, 245, 286, 287
Movilă, Simion, 227-229, 234, 236
Movileştii, familie domnitoare, 228, 236, 237, 267
Moxa, Mihail, 288, 289
Mucianus, 43
Mühlbach. *Vezi* Sebeş
Multany. *Vezi* Muntenia
Muncelul de Sus, 76
München, Acordul de la, 469
Munkács, 247, 264
Muntele Alb, 241
Muntenegru, 200, 217, 393, 398
Muntenia, 10, 13, 15, 16, 19, 20, 28, 29, 33, 34, 38, 40, 45, 47, 53, 54, 57, 75-77, 88, 89, 93-95, 105, 118, 141, 142, 144, 184, 302, 310, 403, 461
Munţii Apuseni. *Vezi* Carpaţii Occidentali (Apuseni)
Munţii Banatului, 66
Munţii Giurgeului, 22
Munţii Maramureşului, 22
Munţii Meseşului, 93
Munţii Orăştiei, 40
Munţii Pindului, 99, 125
Munţii Rodnei, 490
Munţii Sebeşului, 52
Murad I, 209
Murad al II-lea, 190
Mureş, cultură arheologică a bronzului, 20, 21. *Vezi şi* Periam-Pecica/Mureş
Mureş, judeţ, 20, 30, 90
Mureş, orizont cultural avar, 92. *Vezi şi* Gâmbaş
Mureş, râu, 16, 20, 29, 30, 38, 39, 43, 46, 54, 55, 60, 67, 69, 90-93, 102-107, 111-114, 118, 120, 134, 136, 151, 166, 228, 284, 412
Mureş, scaun secuiesc, 121, 172, 280
Mureşanu, Iacob, 450
Murgu, Eftimie, 368, 377
Musa, fiu al lui Baiazid I, 187
Muscel, judeţ, 142
Musokios, 93
Myller, Alexandru, 438, 439
Mysia, 79

N

Nadjiran, 210
Nagy, Imre, 499, 501
Nagyvárad. *Vezi* Oradea
Nandru, 10
Naneş, preot, 140
Nantosuelta, divinitate, 74
Napoca, 58, 60, 61, 64-67, 68-71
Napoleon al III-lea, 382, 383, 389, 391, 396
Narcissiani, 84
Natalis, L. Minucius, 52
Năeni, 228
Năsăud, localitate, 324, 340, 341, 377, 443
Năsăud, ţinut, 172
Năstase, Adrian, 534-536, 538, 540
Năsturel, Cazan, 294
Năsturel, Udrişte, 286-288
Neagoe Basarab, 181, 194, 199-202, 215, 217, 243
Neajlov, 226,402
Neamţ, cetate, 172, 182, 186, 197, 199, 245, 274
Neamţ, judeţ, 186
Neamţ, localitate, 171, 305
Neamţ, mănăstire, 177, 178, 213, 216, 218, 219
Neamţ, ţinut, 171, 186, 301
Neculce, Ion, 289, 308, 339
Negri, Costache, 359, 371, 381, 382, 387
Nemeş, János, 291
Nemesis, 65
Nenadovic, Pavel, 330-332
Nenişori, 244
Neofit, mitropolit, 373
Neofit I Cretanul, 337
Nero, 42, 44, 50, 51, 83
Nestor, Cronica lui, 106
Nestor, Ion, 94
Niceea, imperiu, 127
Nicephor al III-lea Botaniates, 108
Nicephor Phokas, 114
Niceta, M. Procilius, 65
Nicetas Choniates, 118, 126
Nicodim, monah, 177
Nicodim, patriarh, 489
Nicolae, mare-duce al Rusiei, 392
Nicolae, principe al României, 463
Nicolae I, 369
Nicolae al II-lea, 398, 400
Nicolae al III-lea, 146
Nicolae al IV-lea, 146
Nicolae Alexandru, 145, 183
Nicolae Pătraşcu, 228
Nicolai, Elias, 297
Nicolaus, tatăl sculptorilor clujeni Martin şi Gheorghe, 219
Nicomedia, 56
Nicopole, 157, 187, 193, 201, 208, 209, 227, 392
Nicopolis ad Istrum (azi Nikup, în
Nigrinus, C. Avidius, 56
Nikephoros I, 102
Nikiphoritzes, 108
Nikolski, Alexandru (Grumberg, Boris), 491
Nikonov, Serghei, 491
Nipru, 103, 114, 116, 258
Nireş, 88
Niš, 192
Nistor, Ion, 410, 413, 459
Nistru, râu, 36, 75, 88, 102, 105, 108, 109, 116, 117, 146, 147, 159, 184, 195, 208, 245, 301, 369, 407, 408, 410, 451, 468, 475
Nistru, ţinut, 471
Niwmegen, 262
Nixon, Richard, 509, 512
Nocrich, capitlu, 122
Nocrich, scaun săsesc, 172, 280
Nogai, 134, 135, 143
Noricum, 58, 60, 61, 64, 72, 73
Noricum Mediterraneum, 96
Noricum Ripense, 96
Norvegia, 415, 430, 442
Noşlac, 90, 91
Notara, Hrisant, 260, 337
Notarul Anonim (al regelui Béla), 110, 112, 113, 160. *Vezi şi* Anonymus
Noua, cultură arheologică a bronzului, 21, 23-25, 28
Noua-Sabatinovka-Coslogeni, complex cultural al bronzului, 20
Novae, 50, 83
Novakovic, Dionisie, 333
Nové Zámky, 241
Noviodunum (azi Isaccea), 56, 84, 86, 115
Nósen. Vezi Bistriţa, localitate
Nucet, 177, 348
Nufăru, 115
Nürnberg, 215, 292
Nuşfalău, 93
Nuşfalău-Someşeni, orizont cultural, 91
Nyiregyháza, 92
Nyitra, 241

O

Oană, vornic, 178,
Oarţa de Sus, 21, 24, 25
Obârşia, 95
Oberth, Hermann, 465
Obertyn, 203, 204
Obila, divinitate, 74
Obileşti, 243
Obozt, 118
Obradovici, Grigore, 342
Obreja, 63, 65, 73, 82
Oceakov, 243
Oceanul Atlantic, 199
Ocna de Fier, 105
Ocna-Dej, 66, 134, 160
Ocna Mare, 305
Ocna Mică, 305
Ocna-Mureş, 28, 30, 66, 160
Ocna Sibiului, 14, 61, 122, 152, 160, 284, 255
Ocna-Şugatag, 160, 284
Ocnele Mari, 66, 160, 282
Ocnele Turzii, 134
Ocniţa, 44, 46
Ocorses, 103
Octavianus. *Vezi* Augustus
Oder, 22, 36, 146
Oder-Rin, canal, 491
Odessa, 346, 475
Odobescu, Ion, 374
Odobeşti, 281
Odorhei, localitate, 402
Odorhei, scaun secuiesc, 121, 172, 280, 290,
Oescus, 83, 87
Ógódai, 130
Ohaba-Ponor, 10,11
Ohrida, 104, 113, 115, 211
Ohtum. *Vezi* Ahtum
Oituz, 228, 402, 404
Okamura, Lawrence, 81
Olaha, duce, 146
Olahus, Nicolaus, 216, 325
Olanda, 290, 291, 415, 430, 431,516
Olbia, 30, 40
Oleg, antroponimic, 146
Olt, râu, 10, 52, 54, 57, 94, 105, 117, 118, 123, 141, 142, 144, 152, 169, 270, 305
Olt, ţinut, 471
Oltard, Johann, 291
Oltenia, 16, 17, 19, 20, 34, 37, 38, 40, 44, 47, 53, 54, 56, 57, 88, 94, 105, 118, 129, 134, 142-144, 169, 174, 179, 200, 224, 269, 282, 294, 300, 301, 346-348, 357, 402, 461, 465
Olth. *Vezi* Olt
O'Malley, Owen, 472
Omurtag, 102
Onciul, Aurel, 409
Onciul, D., 395
Oneganov, 102
Onod, 266
Opitz, Martin, 290
Oppeln, 242
Oppoldishusen (Oppelshausen), 122
Oprişani (azi cartier în Turda), 136
Oradea, 35, 90, 120, 121, 130, 137, 152, 161, 170, 175, 182, 207, 213, 216, 217, 227, 228, 233, 238, 247, 250, 261, 264, 265, 276, 277, 279, 280, 291, 324, 340, 341, 411, 412, 443, 465, 500
Oradea-Salca, 89
Oraşul de Floci, 161
Orăştie, localitate, 39, 104, 120, 122, 153, 161, 190, 217, 289, 449
Orăştie, scaun săsesc, 172, 280
Orby (Orbai), localitate, scaun secuiesc, 121, 123, 172
Orhei, 161, 182, 271
Orheiul Vechi, 105, 147, 151
Oriens, 83
Orientul Apropiat, 387
Orlat, 340, 341, 377
Orléans, dinastie, 391
Orofteana, 105, 108
Orosfaia, 36
Orşova, 105, 106, 226, 254
Osborne, 382
Ostermayer, Hieronymus, 216
Ostrov, 176, 218
Ostrovu Mare, 87
Osvadă, Vasile, 410
Otomani, cultură arheologică a bronzului, localitate, 20-22,

Ottokar de Styria, 140,147
Oxenstiern, A., 328
Oxford, 286
Ozthro. *Vezi* Ostrov

P

Pacepa, Ion, 519
Padea-Panaghiurski Kolonii, grup arheologic La Tène, 37, 38
Padeş, 347
Padova, 222, 235, 286, 289
Pahlen, Feodor Petrovici, 350
Palamedes, 215
Palanca, 106
Palatca, 22, 24, 25
Palestina, 474
Pallavicini, conte, 395
Palmyra, 67, 81
Panaitescu, P. P., 99
Panic, 77
Pannonia, 44, 50, 54, 58-61, 64, 69, 71, 73, 77, 79, 89, 102, 103, 109-111, 118
Pannonia I, 96
Pannonia II, 96
Pannonia Inferior, 56, 57, 59, 66, 77, 78,
Pannonia Savia, 96
Pannonia Superior, 59, 78
Pannonia Valeria, 96
Pannoniile, 67, 78
Pantelimon, localitate, 363
Panu, Gheorghe, 421
Pápai Páriz, Ferencz, 290, 291
Papiu Ilarian, Alexandru, 377
Papp, Lászly, 522
Para, Ioan, 324
Paradunavon, 116, 117. *Vezi şi* Paristrion
Paraspondylos, Zotikos, 191
Parhon, Constantin I., 465, 488
Paris, 106, 286, 338, 352, 356, 358, 359, 372, 374, 379, 381-383, 386-388, 392, 411, 413, 414, 416, 418, 451, 465, 468, 469, 479, 520
Paristrion, 115, 116
Parthenopolis, 84
Parthia, 51
Partiscum (azi Szeged), 67
Partium, 102, 159, 171-173, 176, 182, 189, 205, 206, 262, 263, 265, 266, 276, 278, 280, 283, 301, 303, 366, 368, 377, 379, 443, 444, 446
„Partoş", 59, 69. *Vezi şi* Apulum
Parţa, grup arheologic neolitic, localitate, 15
Pasko, Cristofor, 253
Passarowitz, 300
Passia, sclavă, 65
Pasul Bârgăului, 134
Pasul Buzăului, 228
Paşcani, 293, 295
Patachich, bibliotecă, 341
Pater János, 261
Patilineţ, Vasile, 507, 511, 513
Patriciu, Dinu, 540, 541
Patzinakia, 116
Pauker Marcel, 486
Pauker (Rabinovici), Ana, 478, 479, 483, 485-487, 492-498, 502, 503
Paulescu, Nicolae, 465
Pauschner, Sebastian, 217
Pădurea Craiului, 10
Pământul Crăiesc (Regesc). Vezi Fundus Regius
Pământul Săsesc. Vezi Fundus Regius
Părţile Vestice. Vezi Partium
Păsărel, munte, 125
Pătraşcu cel Bun, 201, 210, 224
Pătrăşcanu, Lucreţiu, 457, 478, 493, 497, 507, 508, 511
Păunescu, Adrian, 513
Pârlitor, munte, 125
Pârvan, Vasile, 465
Pârvulescu, Constantin, 492, 494, 521
Pecica, 21, 35
Pelişor, 153
Pelivan, Ion, 410, 413, 451
Peninsula Balcanică. *Vezi* Balcani, peninsulă
Peninsula Iberică, 156
Peninsula Italică, 12, 35
Penkovka, cultură, 95
Peonia, 35
Peregu Mare, 92
Peretu, 34
Pergamon, 45
Periam-Pecica/Mureş, cultură a bronzului, 20
Perii Maramureşului, 177, 213
Persia, 158
Perşinari, 24
Pescari, 40, 43, 105, 106
Pesta, 130, 137, 375
Peşteana, 140, 218
Peştera Spurcată, 10
Petersburg, 327, 387, 394, 400. *Vezi şi* Sankt Petersburg
Petipor, antroponimic dacic, 60
Petreşti, cultură eneolitică, 15-17,
Petriceicu, Ştefan, 257, 258, 262
Petrovaradin, 259
Petru, conducător vlah, 126, 127
Petru, ţar bulgar, 115
Petru, voievod moldovean, 148, 183
Petru I cel Mare, 255, 260, 308, 339
Petru I Muşatinul, 149, 175, 177, 184-186, 198
Petru al II-lea, 188, 197
Petru Aron, 170, 189, 195, 198
Petru cel Tânăr, 201
Petru Cercel, 201, 202, 212, 241
Petru Muşat. Vezi Petru I Muşatinul
Petru Rareş, 199, 201-204, 215
Petru Şchiopul, 205, 207, 211, 213, 215
Petrus, arhidiacon de Ostrov, 218
Pharsalus, 40
Pherekyde, Mihail, 399
Philippi, 55
Philippopolis, 127
Philippos, 86
Philippus Arabs, 67, 77, 85
Piasti, dinastie, 156
Piatra Craivii, 44, 55
Piatra-Neamţ, 218, 361
Piatra Roşie, 45
Piccolomini, Aeneas Sylvius, 193
Picot, Emile, 438
Piemont, 443
Pieporus, 53, 76
Pintea, Grigore, 265, 566
Piragast, 93
Pirinei, 156
Piroboridava, 53, 62. *Vezi şi* Barboşi
Pişcolt, grup arheologic neolitic, localitate, 15, 35, 36
Piteşti, 161, 281, 293, 294
Piuariu Molnar, Ioan, 325, 341, 342
Plaiuri, 177
Plano Carpini, Giovanni de, 146
Pleşoianu, Grigore, 328
Pleşoianu, Nicolae, 372, 373
Plevna, 392
Plinius cel Bătrân, 36, 39
Pliska, 95, 115
Ploieşti, 227, 294
Plumbuita, 243, 293
Plzen, 497
Poarta de Fier a Transilvaniei, trecătoare, 53, 190. *Vezi şi* Tapae
Poarta (otomană). *Vezi* Imperiul Otoman
Pobrata, 218
Pociovalişte, 305
Pocuţia, 185, 198, 202, 203, 301, 410
Podişul Central Moldovenesc, 105
Podişul Secaşelor, 123
Podişul Transilvaniei, 20, 35
Podolia, 232, 257, 258
Poenari, 182
Poenaru, Petrache, 365
Poetovio, 59, 60, 78
Pogor, Vasile, 418
Poian, 94
Poiana, 29, 46, 62. *Vezi şi* Piroboridava
Poiana, localitate balcanică, 125
Poiana Ruscă, 66
Poieneşti-Lukaşovka, cultură arheologică bastarnică, 36
Poincaré, Jules Henri, 438
Pojejena, 51, 87
Pojorâta, 305
Poklevski-Koziell, Stanislav, 401
Polonia, 36, 130, 146, 148, 149, 152, 156-158, 160, 161, 167, 183-189, 192, 195-200, 202-204, 207, 209, 212, 224, 226-228, 232, 234, 236, 237, 239, 242, 244-246, 248-251, 254, 257-262, 267, 270, 282, 284, 288, 300, 301, 306, 339, 414-416, 430, 468, 482, 483, 490, 493, 494, 499, 500, 504, 520, 526, 532
Pomerania, 22
Pompeiu, Dimitrie, 439
Pompeius, Cn., 40, 42
Pomponius Mela, 47
Poni, Petru, 437, 439
Ponor, Vasile, 328
Pont, 26. *Vezi şi* Marea Neagră
Pont, regat, 51
Pop, Aron, 324, 325
Pop, Dumitru Alexandru, 519
Pop, Ladislau, 324
Popa, Dumitru, 513
Popăuţi, 218
Pop de Băseşti, George, 447, 448
Popea, Nicolae, 447
Popescu, Petru, 513
Popescu, Radu, 289, 319
Popescu Tăriceanu, Călin, 537-540
Porolissum, 56, 57, 60, 66, 67, 69, 73, 75, 77
Porolissum-„Pomăt", 59, 82
Portugalia, 415, 416, 442
Porţile de Fier, 11 -13, 32, 35, 37, 40, 43, 116, 143
Porţile (Poarta) Meseşului, 105, 107, 119
Porumbac, 284, 297
Possevino, Antonio, 214
Postelnicu, Tudor, 529
Postumus, 78
Potaissa, 57, 59, 60, 63-66, 68, 69, 78, 79. *Vezi şi* Turda
Poteca, Eufrosin, 353
Potlogi, 255, 268, 295
Potsdam, 500
Poudilas (Bădilă), 125
Praga, 184, 219, 229, 375, 495, 510, 512, 526, 535
Praga-Korceak, cultură arheologică, 94, 95
Prahova, judeţ, 95, 170, 177, 372
Prahova, râu, 95, 170
Prahova, regiune, 108
Precriş, cultură arheologică neolitică, 13. *Vezi şi* Gura Baciului-Cârcea
Prejmer, 228
Preoteasa, Grigore, 501
pre-Schneckenberg, civilizaţie a bronzului, 19
Preseseklo, cultură arheologică neolitică, 15
Preslav, 95, 110, 114, 115
Prespa, 115, 125
Pressburg, 132. *Vezi şi* Bratislava
Pribeşti, 293
Principate. *Vezi* Principatele Române
Principatele Dunărene. *Vezi* Principatele Române
Principatele Române, 208-211, 229, 300-302, 304, 305, 308-310, 319-321, 326-330, 333, 346, 348-365, 368, 378-380, 382, 383, 386, 387, 390, 393, 394, 420, 425, 505. *Vezi şi* Ţările Române
Principatele Unite (ale Moldovei şi Ţării Româneşti), 383, 391
Priscus, M. Statius, 53
Priskos, 93
Prislop, 213, 218
Probota, mănăstire, 177
Procopius, 93
Prodan, David, 335
Protoseseklo, cultură neolitică, 14
Protul, Gavriil, 200, 215
Prusia, 266, 316, 336, 352, 391, 406, 444
Prut, râu, 11, 36, 75, 89, 104, 105, 146, 147, 159, 171, 203, 256, 260, 301, 369, 370, 401, 407, 408, 451, 475
Prut, ţinut, 471
Przemysl, dinastie, 156
Przeworsk, cultură, 76, 89
Ptolemaios, fiul lui Lagos, 33

Q

Quadriviae, divinităţi, 74
Quinet, Edgar, 382, 438
Quintionis, vicus, 84, 85
Quirini, Bernardino, 221

R

Rabutin, general, 265
Racoşu de Jos, 206
Racoviţă, Constantin, 327, 339
Racoviţă, Emil, 439
Racoviţă, Mihail, 259, 309, 321, 337
Racoviţă (Racoviţeştii), familie domnitoare, 256, 309, 338
Radu, Leonte, 358
Radu I, 177, 183
Radu al II-lea Prasnaglava, 189
Radu cel Frumos, 194, 196, 197, 202
Radu cel Mare, 175, 177, 178, 199-202, 217
Radu de la Afumaţi, 199, 201, 223
Radu Iliaş, 235, 243
Radul, rudă a lui Iancu de Hunedoara, 191
Radu Leon, 252
Radu Mihnea, 226, 234-239, 251, 286, 293
Radu Negru, 143, 144
Radu Paisie, 201, 217
Radu Şerban, 234-238, 251, 273, 286
Radu-Vodă, mănăstire, 226, 295
Radziwill, Janusz, 245
Raetia, 59, 78
Raguza, 210, 220
Rahova, 193
Rajk, Lászly, 494
Rakamaz, 248
Rákoczi I, Gheorghe, 235, 242-249, 289, 290
Rákoczi al II-lea, Francisc, 255, 265, 266, 311, 312
Rákoczi al II-lea, Gheorghe, 244, 245, 247-251, 256, 296
Rákoczi (Rákoczeştii), familie princiară, 243, 246, 249, 290
Rákoczi, Sigismund, 234, 238, 248
Rákos, 135
Rákosi, Mátyás, 499
Ralea, Mihai, 456
Ralet, Dimitrie, 382, 383
Rally, Dionisie, 228
Ramidava, 62
Ramus, Petrus (Pierre de la Ramée), 214
Rangheţ, Iosif, 492, 494
Ranisstorum, 55
Ranovac, 56
Rashid od-Din, 129, 130, 141
Rasparaganus, P. Aelius, 56
Ratiaria, 87
Ratibor, 242
Raţiu, Ioan, 446-449
Răcătău, 40, 46
Răceanu, Grigore, 521
Rădăceanu, Lothar, 457
Rădăuţi, 169, 178, 184, 217, 285, 305, 338
Rădescu, Nicolae, 477-479
Răducăneni, cultură arheologică, 151
Rădulescu, Ion Heliade, 221, 365, 372-374, 381, 438
Răutu, Leonte (Oigenstein, Lev), 492, 495
Războieni (Valea Albă), 196, 197,217
Râm. *Vezi* Roma
Râmeţi, 177, 218
Râmnic, localitate, episcopie, 178, 287, 337, 338. *Vezi şi* Râmnicu-Vâlcea
Râmniceanu, Naum, 327
Râmnicu Sărat, 294
Râmnicu-Vâlcea, 161, 175, 285, 286, 305, 338
Râşnov, 10, 11, 62, 182
Râu de Mori-Suseni, 153, 218
Râu Mare, 335
Rebricea, 182
Regalianus, 78
Regatul Angevin. *Vezi* Ungaria
Regatul Arpadian. *Vezi* Ungaria
Regatul Dac (Dacic), 26, 38-42, 44, 45, 47, 50, 51, 53-56, 61, 62, 65, 67, 68, 75. *Vezi şi* Dacia
Regatul de la Tylis, 35, 37
Regatul Franc, 103
Regatul Gepid, 90
Regatul Hitit, 28
Regatul Hunic, 90
Regatul Macedonean. *Vezi* Macedonia
Regatul Maghiar. *Vezi* Ungaria
Regatul Odris, 32, 34, 83
Regatul Polon. *Vezi* Polonia
Regatul României. *Vezi* România
Regatul Ungar. *Vezi* Ungaria
Regatul Ungariei. *Vezi* Ungaria
Regnault, E., 382
Reich, 447, 471, 474. *Vezi şi* Germania
Reicherstorffer, Georg, 221, 222
Remetea, 11
Renania, 391
Republica Autonomă Moldovenească, 468, 469. *Vezi şi* Transnistria
Republica Democrată Germană (RDG). Vezi Germania de Est
Republica Democratică Moldovenească (Autonomă), 407, 408, 455. *Vezi şi* Basarabia
Republica Federală Germania (RFG). *Vezi* Germania Occidentală
Republica Moldovenească, 407. *Vezi şi* Basarabia
Republica Populară Chineză, 498, 503. *Vezi şi* China
Republica Populară Română (RPR), 479, 487-489, 495, 507. *Vezi şi* România
Republica Socialistă România (RSR), 484, 507-509, 514. *Vezi şi* România
Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, 469, 496. *Vezi şi* Ucraina
Reşiţa, 307, 428, 429
Rhédei, Francisc, 249

Ripiceni, 11
Riss, glaciaţiune, 10
Riss-Würm, interglaciar, 10
Riuetel, *villa*, 122
Robertson, George, 535
Rode, mănăstire, 122
Rodin, Auguste, 16
Rodna, 130, 147, 160, 203, 284, 306
Roemetalces al III-lea, 83
Roesler, Robert, 80
Rogerius, 129
Rolouzis, antroponimic dacic, 60
Roma, 26, 42, 44, 50, 52, 56-58, 60, 74, 76, 87, 166, 175, 177, 183, 186, 191, 207, 222, 265, 286, 288, 322, 323, 329, 330, 340, 343, 469,
Roman, Alexandru, 445
Roman, cetate, localitate, episcopie, 161, 171, 182, 215, 218, 234, 275, 285, 301
Roman, Constantin, 377
Roman, erou eponim, 214
Roman, Petre, 529, 530, 537
Roman, ţinut, 171
Roman, Valter (Neulander, Ernst), 492, 501
Roman, Visarion, 446
Roman I (Muşat), 149, 160, 184
Roman al II-lea, 188
Romanaţi, 171, 372
„Romania", 98
„Romania antiqua", 97
„Romania continua", 98
„Romania nova", 97
Românaşi, 57
Românești-Dumbrăviţa, 11
România, 10, 11, 13-16, 25, 26, 35, 37, 62, 63, 66, 76, 77, 80, 89-95, 105, 118, 196, 229, 365, 383, 386-451, 453-479, 481-523, 525-543
Romos, 122
Romula, 63, 66, 69, 72, 87
Rosetti, Constantin A., 373, 381, 382, 418
Rosetti, Radu, 433
Rosetti, Theodor, 399, 418
Rosetti-Rosnoveanu, Iordache, 327
Rosetti-Rosnoveanu, Nicolae, 327
Rostislav, cneaz morav, 103
Roşcani, 205
Roşia Montană, 22, 66. *Vezi şi* Alburnus Maior
Roth, Stephan Ludwig, 367
Rovine, 186
RSS Bielorusă, 496
RSS Gruzină, 496
RSS Lituaniană, 496. *Vezi şi* Lituania
Rubruck, Wilhelm de, 146
Rucăr, 53, 282
Róckman, Piotr, 355
Ruda-Brad, 72
Rudeanu, Teodosie, 215
Rudolf I de Habsburg, 146, 156
Rudolf al II-lea de Habsburg, 224,
Ruseteştii, familie boierească, 251, 253, 259, 293. *Vezi şi* Cupăreştii
Rusia, 146, 147, 232, 250, 251, 254-260, 266, 267, 286, 300, 301, 308, 309, 319, 330, 336, 339, 346, 348-355, 357, 358, 361, 362, 369-371, 373, 374, 380, 383, 392, 393, 396-401, 404-409, 413, 420, 430, 431, 434, 435, 442, 451, 490
Rusia Sovietică. *Vezi* URSS
Rusidava, 62
Rusk, Dean, 504
Russo, Alecu, 368, 371
Ruşchiţa, 66
Ruşi, 61
Ruxandra, fiica lui Neagoe

S

Šabac, 205
Sabatinovka, bloc cultural, 28
Sabazius (Sabazios), divinitate, 28, 40, 74
Sabinianus, 75,76
Sabinus, Iulius, 56
Sacidava, 84
Sadeler, Aegidius, 229
Sadoveanu, Mihail, 339
Safrax, 89
Saharovski, Aleksandr, 495
Saint-Aulaire, Charles, conte de, 401
Saint Germain-en-Laye, Tratatul de la, 413
Salamon, rege al Ungariei, 117, 119, 120
Saligny, Anghel, 401, 424
Salinae, 66. *Vezi şi* Ocna-Mureş
Salla, 60
Salonic, 99, 401, 403
Salonta, 244, 247, 248
Salsovia, 84
Salvaresso, Ecaterina, 201
Samuel, comitopol, ţar bulgar, 115
Samus. *Vezi* Someş
Sanislău-Nir, grup cultural hallstattian, 31
Sankt Petersburg, 319, 354. *Vezi şi* Petersburg
San Stefano, pacea de la, 392, 396, 398
Sarai, Visarion, 330, 331
Sarasău, 24
Sardendenos, divinitate, 74
Sardinia, 352, 387
Sarmizegetusa (Sarmizegetusa Regia), 40-42, 44-46, 52-55, 60, 64, 67-73
Saroltu, 114
Saromandus, divinitate, 74
Sas, voievod al Moldovei, 149, 217
Saschiz (Szászkézd), 123
Satu Mare, cetate, localitate, 31, 35, 77, 182, 229, 238, 251, 265, 266, 275
Satu Mare, comitat, 242, 247, 263, 265, 266, 280, 301
Satu Mare, judeţ, 11, 13, 23, 35
Satu Nou, 95
Saturnus, 74
Satzas, 108
Saul, comite de Bihor, 120
Sava, râu, 35, 125
Savaria, 60
Săcele, cultură neolitică, 15
Sălaj, comitat, 144
Sălaj, judeţ, 10, 18, 20, 77, 82
Sălaj, regiune, 335
Sălăjan, Leontin, 500
Sălcuţa, cultură arheologică eneolitică, 16, 17
Sălcuţa-Krivodol-Bubanj, complex cultural arheologic, 17
Sălişte, scaun, 280
Sănătescu, Constantin, 476-478
Săpânţa, 23
Sărata-Monteoru, 20-22, 94
Săratu, 305
Sărăţeanu, Constantin, 463
Sătmar, 163, 172, 177, 335. *Vezi şi* Satu Mare
Săvulescu, Traian, 488
Sâmbăta, mănăstire, 296
Sâmbăta de Jos, 289
Sâmbăta de Sus, 255
Sândominic, 10
Sâniob, 279
Sânmiclăuş, 297
Sânnicolaul de Beiuş, 152
Sânpaul, 66
Sânpetru German, 92
Sântana de Mureş-Cerneahov, cultură arheologică, 88, 89, 95
Sântămărie-Orlea, 176, 218
Sbiera, familie, 450
Scaunul apostolic. *Vezi* Sfântul Scaun
Scaurianus, DecimusTerentius, 56, 69
Scerbacev, Dimitri, 405
Schässburg. *Vezi* Sighişoara
Schela Cladovei, cultură mezolitică, 13
Schengen, 535
Schesaeus, Christian, 216
Schiltberger, Johann, 187
Schleswig, 317
Schneckenberg, civilizaţie a bronzului, 19
Schuller, Georg, 291
Scolari, Filippo (Spano, Pippo), 189
Scorilo, 42
Scurtu, Ioan, 539
Scythia Minor, 83, 96
Sebessi, Francisc, 291
Sebeş, localitate, 132, 152, 161, 214, 218, 228, 280, 366
Sebeş, scaun săsesc, 172, 280
Secu, 292
Secuime, 190, 195, 251, 280, 283
Secundini, vicus, 84
Segeste, 42
Segesvár. *Vezi* Sighişoara
Seleuşu Mare, 250
Sena, 370
Seneslau, 141-142
Sepsi, scaun secuiesc, 121, 172
Serapis, divinitate, 74
Serbia, 37, 56, 125, 139, 140, 144, 145, 177, 186, 187, 192, 193, 210, 214, 255, 358, 393, 394, 398, 413, 414, 428, 430, 434, 442, 471
Serdica (azi Sofia), 79, 81, 87, 88, 102, 127
Serena, Agostino, 296
Sesklo, cultură neolitică, 15
Sever, Axente, 378
Severin, banat, 129, 132, 134, 142-144, 169, 177, 180, 187, 191, 205
Severin, cetate, localitate, 129, 141, 143-145, 174, 182, 187, 189, 220, 282
Severin, comitat, 186
Severin, episcopie, mitropolie, 152, 177
Severin, regiune, 183
Severus, A. Caecina, 83
Severus, Alexander, 74
Severus, Septimius, 69
Sf. Benedict, mănăstire (Slovacia), 120
Sfântu Gheorghe, depresiune, 121
Sfântu Gheorghe, localitate, 290
Sfântul Scaun, 127-129, 158, 176, 184, 191, 200, 224
Sibiu, capitlu, 122
Sibiu, comitat, 122, 139, 168, 172
Sibiu, district, 314
Sibiu, judeţ, 10, 14, 61, 90, 94, 122, 520
Sibiu, localitate, 28, 122, 130, 135, 160, 161, 166, 174, 181,213, 217, 218, 228, 237, 240, 255, 259, 261-263, 277, 280, 284, 290-292, 297, 306, 307, 310, 312, 324, 336-338, 340, 341, 343, 377-379, 402, 443-447, 449, 450
Sibiu, prepoziturâ, 122, 176
Sibiu, provincie, 134, 143
Sibiu, scaun săsesc, 172, 280
Sic, 66, 107, 123, 160, 284
Siegler, Michael, 216
Sighet (Sighetu Marmaţiei), 161, 289
Sighişoara, localitate, 64, 72, 122, 161, 213, 250, 278, 280, 290, 291, 402
Sighişoara, scaun săsesc, 123, 172, 280
Sigismund I, 198
Sigismund de Luxemburg, 157, 160, 182, 186-189, 191, 223
Silezia, 307
Silistra, 115, 186, 204, 225, 233, 243, 256, *Vezi şi* Dârstor
Silvestru al II-lea, 113
Sima, Horia, 460
Simeon, ţar bulgar, 107, 110, 111, 113-116
Simioneşti, 61
Simocatta, Theophylactus, 96
Simon, episcop al Transilvaniei, 120
Sinai, 178, 255
Sinaia, 253, 294, 398-400, 421
Sinan-Paşa, 208, 209, 225, 226
Singidunum (azi Belgrad), 59, 102
Sinnie Vodî, 149
Sinoe, 85
Sion, George, 371
Siret, localitate, episcopie, 147-149, 153, 156, 161, 170,
Slavonia, 132,222
Slănic-Moldova, 160
Slănic-Prahova, 95, 160, 305
Slăveni, 63
Slimnic, 61
Slon, 95, 105, 108, 117
Slovacia, 11, 20, 25, 75, 76, 120, 121, 133, 160, 216, 297, 444, 535
Slovenia, 535
Snagov, 200, 210, 286-288
Sobieski, Ioan al III-lea, 232, 252, 254, 257-259, 262
Soci, 197
Socol, 40
Sofia, 192, 209, 498
Sofronie, 330-333
Solinus, 47
Sol Invictus, 65, 74
Solnoc, comitat, 131, 132, 168
Solnocul de Mijloc, 280, 301
Solnocul Interior, 168, 171, 265, 280
Solomon, comite de Braşov, 140
Solomon, Ioan, colonel, 374
Solumkeu (Şinteu), 279
Solva, 60
Someşeni, 90, 91, 93
Someş (Someşuri), 19, 67, 77, 89, 94, 104-107, 119, 136, 166, 284
Someşul Mic, 90, 93, 107, 123
Somlio, 238. *Vezi şi* Şimleul Silvaniei
Sommer, Johannes, 213, 216
Soporul de Câmpie, 63, 65, 73
Sorescu, Marin, 513
Soroca, cetate, localitate, 170, 171, 182, 239, 274
Soroca, ţinut, 171
Spania, 158, 224, 266, 336, 414, 416, 430, 494
Speidel, Michael P., 55
Speyer, 276
Spondylus, scoică, 15
St. Gothard, 232
Stalin, Iosif Vissarionovici, 477, 482, 483, 485, 486, 492-494, 496, 497, 499, 503, 507, 511, 523
Stan, Valerian, 537n
Stancu, Zaharia, 513
Starcevo-Criş, cultură arheologică neolitică, 14, 15, 16
Statele Unite ale Americii, 194, 383, 405, 406, 430, 442, 454, 485, 502-505, 509, 512, 519, 521, 531, 535, 539
Stavelot (Malmédy), 122
Stavrinos, 215
Stănculescu, Victor, 522
Stăneşti, 225
Stănileşti, 256, 260, 308, 339
Stănoiu, Rodica, 536n
Stătescu, E., 418
Stânceşti, 34
Steinville, Stephan von, 300
Stephanus. *Vezi* Ştefan cel Mare
Sterca-Şuluţiu, Alexandru, 443, 444
Stere, Constantin, 401, 408, 457
Stettin, 251
Stockholm, 251
Stoica, Chivu, 495, 498, 506, 507, 511
Stoica, Vasile, 406, 411
Stolojan, Theodor, 536-538, 542
Strabon, 26, 36, 37, 39-41, 45
Stranovius, Ieremia, 297
Strasbourg, 97
Strat, I., 435
Stratilat, Teodor, sfânt, 115
Stratonis, 84
Strâmtori, 197
Strehaia, 294, 347
Strei, district, 173
Strei, localitate, 82, 176, 218
Streisângeorgiu, 140, 152, 176, 218
Stremţ, 114
Streza-Cârţişoara, 121
Strigoniu, 176, 216, 264. *Vezi şi* Esztergom
Stroescu, Vasile, 451
Stroussberg, afacerea, 393, 429
Strugalea, 177
Sturdza, Dimitrie A., 419, 421, 422
Sturdza, familie domnitoare, 338
Sturdza, Grigore, 386
Sturdza, Ion Sandu, 349, 353
Sturdza, Mihail, 327, 355-357, 370-372, 380, 386
Styria, 132, 317
SUA. *Vezi* Statele Unite ale Americii
Suatu, 21
Subcarpaţii Munteniei, 51
„Sub Cunune", toponim, 53
Suceag, 82,89
Suceava, cetate, 181, 182, 198, 202, 236, 245, 274
Suceava, judeţ, 146, 178, 228
Suceava, localitate, mitropolie, 147, 153, 161, 168, 169,174, 175, 178, 185, 196, 212-214, 218, 228, 245, 268, 269, 274, 275, 305, 450
Suceava, ţinut, 171, 301, 471
Sucellus, divinitate, 74
Sucevița, 218, 236, 293
Sucidava (azi Izvoarele), 62, 67, 84, 87
Suciu, Ioan, 449, 454
Suciu de Sus, cultură arheologică a bronzului, 20, 23
Suedia, 260, 266, 336, 415, 430
Suetonius, 42
Suez, 502
Süleiman I Kannunî (Magnificul), 157,199, 201, 203, 209
Süleiman-Paşa, beilerbei, 196,209
Süleiman-Paşa, comisar otoman, 374
Suleviae, divinităţi, 74
Sulima, Dumitru, 369
Sultana, 95
Sultanieh, 220
Suplacul de Barcău, 89
Suslov, Mihail Andreevici, 495, 501
Suţu, Alexandru, 346
Suţu, familie domnitoare, 309
Suţu, Nicolae, 360, 361, 435
Svatopluk, 110
Sveştari, 34
Sviatoslav, cneaz kievean, 105, 114-116
Syria, provincie romană, 44, 56, 58, 60

Szamoskózi, István, 216
Szászsebes. *Vezi* Sebeş
Szászváros. *Vezi* Orăştie
Szeben. *Vezi* Sibiu
Szécsényi, Toma, 140, 189
Szeged,139
Székely, familie, 283
Székely, János, 216
Székely, Mihai, 228
Székely, Moise, 228, 234, 237
Székely alföld (Pământul Secuiesc), 301
Szeneslaus. *Vezi* Seneslau
Szentes-Vekerzug, cultură arheo-
logică, 31, 35

Ş

Şaguna, Andrei, 376, 377, 444, 446
Şapcă, Radu, 373
Şcheia, 197
Şcheii Braşovului, 176, 201, 213, 217, 218, 289, 291, 341
Şeica, scaun săsesc, 123, 172
Şelimbăr, 122, 228
Şerbu, rudă a lui Iancu de Hunedoara, 191
Şerpăteşti, 225
Şeuşa, 36
Şimand, 92
Şimleul Silvaniei, 67, 90
Şincai, Gheorghe, 325, 340-343
Şiria, 279, 379
Şirioara, 105, 119
Şişmanizii, 143, 144
Şoimuş, localitate, 182, 279
Şoimuş, grup arheologic al bronzului, 19
Şoplea, 244, 251
Şpălnaca, 23
Ştefan, domn al Moldovei, fiu al lui Alexandru cel Bun, 188
Ştefan, mitropolit, 288
Ştefan, Rareş, 204
Ştefan, Sfântul. *Vezi* Ştefan I al Ungariei
Ştefan, voievod moldovean, 183
Ştefan I, domn al Moldovei, 184
Ştefan I, rege al Ungariei, 112-114, 119, 124, 186, 301, 325, 375
Ştefan al II-lea, rege al Ungariei, 118, 121
Ştefan al V-lea, 132-134, 142, 143
Ştefan cel Mare, 157, 159, 165, 169, 177, 178, 181, 189, 193, 195-199, 202, 212, 214, 215, 217, 395, 450
Ştefan Dušan, 145, 180
Ştefan Lazarevic, 186
Ştefan Lăcustă, 203, 204
Ştefan Milutin, 139
Ştefan Răzvan, 225, 226
Ştefan Surdul, 202
Ştefan Tomşa al II-lea, 235-238
Ştefănescu, Melchisedec, 451
Ştefănescu-Delavrancea, Barbu, 400
Ştefăniţă, 199, 202, 204
Ştefeni, 201
Ştirbei, Barbu, domnitor, 327, 351
Ştirbei, Barbu, prinţ, 379

T

Tabla Buţii, 95, 228
Tacitus, 36, 44
Tafrali, Orest, 406
Tannenberg, 187
Tapae, 52, 53
Tarbos, 76
Tatar-Bunar, 460
Tatrys (Tatous), 108
„Taurinus" (Stieröxsel), Stephanus, 220
Taurul, divinitate, 14
Tazlău, localitate, mănăstire 218, 269
Tazlău, râu, 282
Tălmaciu, localitate, 10, 228
Tălmaciu, scaun, 280
Tănase, Virgil, 520
Tărian, 36
Tărtăria, 16, 38
Tăşnad, 241
Tătărescu, Gheorghe, 458, 459, 463, 464, 469, 470,479
„Tăul Cornii", 72. Vezi şi Alburnus Maior
Tăuteni, 90
Tăutu, Ionică, 327, 353, 354
Tânganu, mănăstire, 177
Târgovişte, 161, 181, 182, 200, 201, 212, 216, 217, 222, 226, 227, 234, 238, 255, 268, 271, 282, 285, 286, 288, 294, 295, 297, 305, 523
Târgşor, castru roman, 53
Târgşor, mănăstire, 177, 182
Târgu-Jiu, 507
Târgu-Lăpuşna, 161
Târgul de Floci, 197, 225, 282
Târgu-Mureş, 90, 213, 261, 266, 278, 280, 289, 312, 341, 361, 475
Târgu-Neamţ, 161
Târgu Secuiesc, 290
Târgu-Trotuş, 282
Târnava, comitat, regiune, 120, 123, 168, 171, 265, 280
Târnava Mare, râu, 190,
Târnava (Târnave), râu(ri), 92, 105, 120, 123
Târnovo, 125, 127, 133, 144, 145, 186, 214
Tecuci, 305
Tei, cultură arheologică a bronzului, 20, 24
Teişani, 305
Teiu, 16
Teiuş, 30, 92
Tel Aviv, 509
Teleac, 29, 38
Teleaga, 305
Teleajen, 251
Teleki, bibliotecă, 341
Teleki, familie nobiliară, 283, 307
Teleki, Mihail, 255, 258, 261 - 263, 279, 312
Teleki, Sámuel, 326
Teleorman, judeţ, 171
Teleorman, râu, 105
Teleorman, toponim, 118
Teliţa, 86
Teliuc, 261, 284
Tell, Christian, 359, 372-374, Românesti, 200, 201, 208
Teodosie cel Mare, 200
Teofil, împărat bizantin, 102
Teofil, mitropolit, 264
Teofil, zugrav, 140
Teres I, 32
„terra Harszoc". *Vezi* Ţara Haţegului
„terra Ultrasilvana", 106, 107, 110, 113, 114, 119, 120
Tertius, Q. Aurelius, 65
Teslui, 118
Tet, ofensiva, 510
Teutsch, Andreas, 291
Theimes, P. Aelius, 65
Theodoric, episcop, 129
Theodoropolis, 115. *Vezi şi* Dorostolon, Silistra
Theophanes Confessor, 96
Theos Hypsistos, 74
Thessalonik, 127. Vezi şi Salonic
Theudote, sclavă, 65
Thiais, antroponimic dacic, 60
Thiaper, antroponimic dacic, 60
Thiodus Rolae *f(ilius) Dacus*, antroponimic, 60
Thocomerius, 144
Thököli, Emeric, 255, 262, 263
Thomasius, 316
Thorenburg. *Vezi* Turda
Thracia, 40, 58, 83
Thuringia, 122
Tiatitis, antroponimic dacic, 60
Tiberius, 43, 50
Tibiscos. Vezi Dibiscos
Tibiscum, 66, 69
Tibiscus, 60. *Vezi şi* Timiş, râu
Tibriţa, 83
Tibur, 43
Tigheciu, 166, 171
Tighina, 161, 182, 203, 205, 208. *Vezi şi* Bender
Tiglatpileser I, 28
Tilişca, 44, 67
Timiş, comitat, 170, 301
Timiş, judeţ, 15, 152
Timiş, râu, 105
Timiş, ţinut, 265, 471
Timişoara, 161, 233, 279, 280, 284, 340, 341, 368, 441, 446, 449, 500, 522, 527, 532
Timoc, 83
Timur Lenk, 157, 187
Tinăud, 296
Tincova, 11
Tinodi, Sebestyén, 216
Tiridates, 51
Tisa, cultură arheologică neolitică, 17
Tisa, râu, 29, 35, 39, 45, 50, 75, 76, 89, 90, 94, 102, 103, 106,111-113,118,120,131, 134-136, 144, 147, 151, 366, 401, 412
Tismana, 176, 178, 293, 347
Tismăneanu (Tismineţki), Leonte, 539
Tismăneanu, Vladimir, 539
Tisza, Kálmán, 446
Tiszaföred, 90
Tiszapolgár / Românesti, cultură arheologică eneolitică, 16, 17
Tito, Iosip Broz, 493, 494, 508, 510
Titulescu, Nicolae, 413, 465, 469
Titus, împărat roman, 73
Titus Didius, 38
Titus Livius, 36
Todea, Dumitru, 334
Todoruţ, Todoraş, „crăiuţul". Vezi
Tudor Vladimirescu
Tokaj,11, 228, 238
Tökés, László, 522,543
Tomis, episcopie, 174
Tomis, localitate, 83-86, 115. *Vezi şi* Constanţa
Topa, 140
Topalu, 369
Tóppelt, Lorenz, 292
Torda. *Vezi* Turda
Tordaşi, Mihail, 177
Tordaşi, Pavel, 177
Torontal, 301
Torun, 161
Toscana, 158, 224, 226
Tourkia, 111, 151. *Vezi şi* Ungaria
Tours, Conciliul de la, 97
Tracia, 32-35, 38-40, 51, 116
Traian, împărat roman, 26, 39, 41-44, 46, 50-61, 63, 67-75, 77, 81, 83, 84, 86, 87, 222, 325, 359
Trandafilov, Al., 364
Transdiana, 87
Transilvania, 10, 11, 13-20, 22, 23, 25, 28-31, 35, 36, 38-40, 44, 47, 50-57, 61-64, 66, 68, 69, 72, 73, 79-82, 88-95, 97, 102-105, 107, 108, 110-114, 117, 119-124, 128-143, 145, 147, 150-153, 158-173, 175-178, 180, 182, 186, 187, 189-191, 193, 196-201, 203-207, 209-214, 216-229, 232-259, 261-268, 270, 273-276, 278-284, 287, 289-291, 294, 296, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 310-319, 321-326, 328-337, 340-343, 348, 361, 362, 364-373, 375-379, 392-395, 397, 400-403, 405, 406, 408-412, 414, 416, 431, 443-449, 454, 455, 458, 459, 461, 462, 465, 466, 469, 472, 474-477, 489, 504
Transmarisca, 87
Transnistria, 469, 474, 475
Trapezunt, 337
Trascău, 160
Trei Scaune, scaun secuiesc, 280
Trianon, Tratatul de la, 80, 413, 466, 469
Triballia, 83
Tridacna, scoică, 15
Trier, 59, 78
Trnava, 216, 241, 340
Troesmis, 57, 59, 84, 86, 115
Troester, Johann, 292
Trofin, Virgil, 512, 513
Trogus Pompeius, 35
Troia, 28, 29
Tropaeum Traiani, 52, 84, 86
Trotuş, râu, 228
Truman, doctrina, 485
Tucidide, 32
Tudor, Corneliu Vadim, 534, 539
Tudora, cetăţuie, 105, 108
Tudora, mama lui Mihai Viteazul, 224
Turda, localitate, 59, 66, 91, 120, 123, 131, 132, 134, 160, 161, 170-172, 189, 228, 229, 277, 284, 435
Turdaş, cultură arheologică, localitate, 15, 16, 35
Turmasgades, divinitate, 74
Turnu (azi Turnu-Măgurele), 161, 182,193, 208, 233, 251, 250
Turnu Roşu, 296
Turnu-Severin, 153, 392. *Vezi şi* Drobeta
Turris Muca, 84
Turtucaia, 369, 402, 403
Turturea, paharnic, 229

Ţ

Ţamblac, Grigore, 214
Ţara Amlaşului. *Vezi* Amlaş
Ţara Bârsei, 123, 128-130, 145, 182, 190, 193
„Ţara Cavarnei", 150
Ţara Crişurilor. *Vezi* Crişana
Ţara de Jos, 149, 175, 188, 252, 269, 270, 275. *Vezi şi* Moldova
Ţara de Sus, 188, 256, 269, 270, 275. *Vezi şi* Moldova
Ţara Făgăraşului, 61, 107, 117, 140, 142, 143, 152, 168, 173, 246, 278, 283, 290. *Vezi şi* Făgăraş
Ţara Haţegului, 58, 107, 134, 140, 142, 143, 153, 176, 190,191, 218, 290, 334. *Vezi şi* Haţeg
Ţara Maramureşului. *Vezi* Maramureş
Ţara Moldovei. *Vezi* Moldova
Ţara Oaşului, 11
Ţara Oltului. *Vezi* Ţara Făgăraşului
Ţara Românească, 124, 140, 143-145, 149, 150, 153, 156, 157, 159-163, 165-171, 173-175, 177-179, 181-184, 186-190, 192, 193, 195-206, 208-211, 213-217, 219, 220, 222-229, 232-239, 241, 243-262, 264, 266-270, 272-277, 281-290, 292, 293, 295, 297, 300, 302-310, 319-321, 326-329, 331-333, 337, 338, 340, 346-365, 368-377, 379-383, 388, 462. *Vezi şi* Valahia
Ţara Severinului, 129, 130, 141, 142. *Vezi şi* Oltenia
Ţara Sfântă, 128
„Ţara ultrasilvană" (a lui Gelou). Vezi „terra Ultrasilvana"
Ţara Ungurească. *Vezi* Ungaria
Ţara Zarandului. *Vezi* Zarand
Ţaratul Bulgar de Târnovo (al doilea ţarat româno-bulgar), 125-127, 133, 145, 150, 157, 186, 187, 208, 210
Ţaratul Bulgar de Vidin, 133, 143, 144, 157, 187, 208, 210
Ţaratul Bulgar (primul), 91, 95, 103, 107, 108, 111-114, 116, 150
Ţaratul Rusesc. *Vezi* Imperiul Rus
Ţările de Jos austriece, 317
Ţările Române, 133, 150,
Ţepeş. *Vezi* Vlad al III-lea Drăgulea
Ţetina, 182
Ţoiu, Constantin, 513
Ţopa, Chirii, 324
Ţufalău, 20, 24

U

Ubicini, Jean Henri Abdolonyme, 438
Ucraina, 11, 17, 29, 108, 233, 258, 259, 306, 394, 408-410, 475
Udrea din Băleni, 228
Ugocsa, 163, 177, 238, 242, 266
Uhlfeld, Anton Corfiz, 331
Uioara, 28. *Vezi şi* Ocna-Mureş
Uioara de Sus, 23
Újvár, 238, 252
Ulbricht, Walter, 509
Ulfila, 88
Ulmetum, 84
Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*), 58, 61, 65-67, 70, 74
Ulpius, antroponimic, 61, 64
Ulpius, M., antroponimic, 61
Ung, 163
Ungaria, 11, 20, 25, 75, 79, 80, 90, 91,106,111,113,116-119, 121, 122, 126-146, 148, 149, 152, 156-158, 160-164, 166-168, 170, 176-178, 180-189, 191-203, 205, 206, 208, 210, 212, 216, 220, 222, 223, 227, 234, 238, 241, 242, 247, 251, 254, 256, 258, 261-263, 266, 276, 280, 283, 284, 301, 303, 306, 307, 313, 314, 317, 323, 325, 334, 366, 368, 375, 377-379, 411-416, 430, 431, 434, 443-449, 454, 466, 468, 469, 471, 472, 474-476, 482, 483, 485, 494, 499-502, 504, 526, 527, 532
Ungaria Mare (pe Volga), 129
Ungnad, David, 228
Ungrovlahia, 145, 255. *Vezi şi* Ţara Românească
Unguraş, 182, 203
Uniev, 287
Unirea-Vereşmort, 90
Uniunea Europeană, 531, 534-536, 538, 540, 542, 543
Uniunea Sovietică. *Vezi* URSS
Urali, 505, 510
Urban al V-lea, 184
Ureche, Grigore, 149, 198, 286, 298
URSS, 414-416, 454, 468, 469,

V

Vác, 241
Vad, episcopie, localitate, 177, 218
Vaida-Voevod, Alexandru, 411-413, 449, 454, 455, 459, 463
Vaillant, Jean-Antoine, 358
Vajdahunyad. *Vezi* Hunedoara, localitate

Valachia Minor („Ţara Românească cea Mică"). *Vezi* Valahia Mică
Valahia, 184, 187, 193, 194, 220,
221,228, 302, 352, 356, 365.
Vezi şi Ţara Românească
Valahia Mare, 220-223. *Vezi şi* Valahia
Valahia Mică, 183, 184, 220-223.
Vezi şi Moldova
Valahia Transalpină. *Vezi* Ţara Românească
Valea Jiului, 518, 529
Valea Largă, 90
Valea lui Mihai, 90
Valea Oltului, 14, 53, 62, 87, 228
Valea Rodnei, district, 280
Valea Strâmbă, 89
Valens, 89
Valerianus, 78,79
Valko, comitat, 131
Valle, Francesco della, 222
Valois, Henric de, 207
Van Helmont, Jan Baptist, 339
Vardar, 29,127
Varlaam, 286, 287, 289, 290
Varna, 150, 192, 209
Varşovia, oraş, 249, 485n, 510
Varşovia, Tratatul de la, 500-502,
510, 511, 519, 520, 532
Vasile, Radu, 533
Vasile al II-lea Macedoneanul (Bulgaroctonul), 113-116
Vasile de Târnovo, arhiepiscop, 127
Vasile Lupu, 237, 243-246, 248,
250, 256, 258, 271, 273, 285,
286, 288, 292, 293
Vasilie, protopop, 291
Vaslui, 118, 161, 196, 218, 270, 305
Vaslui (Podul înalt), 196
Vatra Moldoviţei, 146, 218
Văcărel, munte, 125
Văcărescu, Barbu, 346
Văcărescu, Iancu, 365
Văcărescu, Ienăchiţă, 327
Văcăreşti, mănăstire, biserică, 394,
338, 339
Vădastra, cultură arheologică neolitică, 16
Vădeni, 294
Vărădia de Mureş, 279
Vărzăreşti, mănăstire, 178
Vâlcan, pas, 88
Vâlcea, judeţ, 171, 177, 372
Vârful lui Hulpe, cetate, 45
Vârşeţ, 59, 106, 510
Vâşinski, Andrei Ianuarevici, 478
Vechiul Regat, 394, 400, 414, 416,
433, 454, 455, 458, 459, 465
Vezi şi România
Vedea, râu, 105
Velbujd, 144
Venceslas al II-lea Premysl, 139
Veneţia (jud. Braşov), 290
Veneţia (Italia), 160, 163, 187, 196,
200, 232, 235, 245, 254, 284,
286, 289, 338
Verancsics (Verantius), Anton, 223
Verbicioara, cultură arheologică a bronzului, 20
Verdeţ, Ilie, 511, 518, 519
Verecke, pas, 110, 134
Vergiliu, 43
Vernescu, George, 418
Versailles, sistemul de la, 414, 416
Vesentino, Batista de, 213
Vespasianus, 50, 83
Veterani, Friedrich, 254
Veţel. *Vezi* Micia
Vicina, 108, 145, 152, 153, 174
189, 227, 392
Vidra, 18
Viena, 22, 110, 157, 192, 207-209, 228, 232, 238, 241,
242, 250-255, 258, 261, 262,
264-266, 270, 284, 286, 287, 291, 300, 303, 304, 306,
310-319, 322-324, 326, 327,
329-332, 334-336, 338, 340,
342, 343, 352, 366, 369, 370,
375-377, 379, 382, 387, 393,
394, 396, 397, 402, 409, 411,
443-445, 447, 449, 450, 468,
478, 474, 475, 477, 479
Vietkong, 509
Vietnam, 509
Vietnamul de Nord, 512
Villara, Alexandru, 328
Viminacium, 67
Vinca, cultură arheologică neolitică, 15, 16
Vinicius, M., general, 43
Vintilă-Vodă, 205
Vinţ. *Vezi* Vinţu de Jos
Vinţu de Jos, 290, 297, 331
Virtus Romana, divinitate, 74
Visarion. *Vezi* Sarai, Visarion
Visegrád, 194
Visitor, munte, 125
Vişina, mănăstire, 177
Vitéz, János, 216
Vlad, Aurel, 449, 454
Vlad al III-lea Drăgulea (Ţepeş), 157, 179, 181, 187, 193-195,
197, 215
Vlad Călugărul, 194, 197, 199
Vlad cel Tânăr (Vlăduţ), 200
Vlad Dragul (Dracul), 159, 181, 189, 190, 192, 194, 195
Vlad Uzurpatorul, 186, 187
Vladislav I Vlaicu, 145, 173, 174,
177, 183
Vladislav al II-lea, domn al Ţării Româneşti, 216
Vladislav al II-lea Jagiello, 202
Vladislav al IV-lea, 244, 246
Vladislav Łokietek (cel Scurt), 146,
148, 156
Vlahata, erou eponim, 214
Vlahia Mare, 125
Vlahoclisura, 125
Vlassa, Nicolae, 16
Vlastares, Matei, 179, 216
Vlaşca, 171
Vlăhiţa, 278, 280
Vodiţa, 153,177
Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara, 191
Voiculescu, Dan, 538, 541
Voinov, Dimitrie, 406
Voivodina, 29, 443, 444
Volga, 109, 129
Volhinia, 148
Voltaire, 328
Voltelini, Hans, 316
Vopiscus, Flavius, 80
Voroneţ, 178, 217-219, 221
Voronzov, „Regulamentul" lui, 369
Vranas, Alexios, 126
Vrancea, 166,171
Vrşac. *Vezi* Vârşeţ
Vrscia (Orşova? Vârşeţ?), castrum,
106
Vuia, Traian, 411, 439

W

Walachenland, 140, 147. *Vezi şi* Maramureş
Walewski, conte, 352, 382
Walther, Balthasar, 215, 225
Waltherius, magister, 151
Walzenheile, tipul, 15
Waras. *Vezi* Orăştie
Washington, D. C., 411, 509, 512, 535
Watson, Alaric, 81
Wavrin, Walerand de, 181
Weissenburg. *Vezi* Alba-Iulia
Werböczy, István, 180, 216, 263, 278, 315
Wesselényi, Ştefan (István), 291,311
Westfalia, 247
Wetterau/Hessa, 122
Wetteraulimes, 77
Wietenberg, cultură arheologică a bronzului, 20, 21, 22, 24, 25
Wilhelm I, 391
Wilson, Woodrow, 406
Wisowacius, Andrei, 339
Wittelsbach, casa de, 139
Wittenberg, 290
Wlachia, 149, 184. *Vezi şi* Valahia
Wolf, Andrei, 254
Wolff, Christian, 316, 328, 341
Wolosky, 184. *Vezi şi* Moldova
Wroclaw. *Vezi* Breslau

X

Xenopol, A. D., 355, 357, 435, 439, 450
Xenopol, N., 420, 442
Xenopol, Radu, 491

Y

Yaprak Tak, 141

Z

Zadic, Iacob, 410
Zagreb, 291
Zalău, localitate, 77, 229
Zalău, râu, 94
Zalău-Ortelec, 105
Zalău-Valea Măţii, 77
Zallony, Marc-Philippe, 308
Zalmodegikos, 33
Zalmoxis, 40
Zamárdi, 90
Zamca, 292
Zamoyski, Ioan, 227, 236
Zápolya, Ioan, 201, 203, 204, 206,
207, 223
Zápolya, Ioan Sigismund, 204, 206, 276
Zarand, comitat, district, „ţară", 170, 172, 218, 263, 265, 280,
301, 332, 335
Zărneşti, 255, 263
Zbelthiurdus, divinitate, 74
Zelea-Codreanu, Corneliu, 460, 461
Zeletin, Ştefan, 425, 456
Zemplén, comitat, 238, 242
Zemplin, localitate, 76
Zenta, 259
Zeurino. Vezi Severin
Zeus Narinos, 74
Zeus Sittacomicos, 74
Ziais, nobilă dacă, 53
Zlatna, 218, 261, 284, 332. *Vezi şi* Ampelum
Zoba, Ioan, 290
Zola, Emile, 448
Zoltan, conducător peceneg, 119
Zoltán, stăpânitor transilvănean, 114
Zoltes, 33
Zolyomi, David, 247
Zolyomi, Elisabeta, 235
Zomus, fluvium, 107
Zórawna, 258
Zotikos, 86
Zotmar, castrum, 106. *Vezi şi* Satu Mare
Zotta, Iancu, 450
Zoutoula, antroponimic dacic, 60

Mulţumiri

Autorii şi editura aduc mulţumiri tuturor celor
care ne-au pus la dispoziţie materialul fotografic şi, în special:

Revista *Magazin istoric* (redactor-şef Dorin Matei) pentru permisiunea de a
reproduce numeroase imagini tipărite în cartea *Mileniul românesc;*

Muzeul Naţional de Istorie al României pentru permisiunea de a reproduce
imaginile de la pag. 14 (sus), 15 (sus), 16 (jos), 17 (sus), 18 (sus, ambele centru),
22 (sus), 23, 24 (jos), 25 (dreapta), 31 (sus, jos, stânga), 32 (jos, stânga), 33 (sus),
34 (sus), 35 (jos, stânga), 38 (sus, dreapta), 39 (sus, centru, dreapta-două foto),
43 (sus, dreapta, jos), 44 (ambele sus), 53 (jos), 54 (jos), 60 (sus), 61 (toate), 66 (sus,
stânga), 67 (toate), 91 (ambele), 153 (2 şi 3 sus, ambele centru), 167 (centru),
187 (sus), 197 (jos), 202 (jos, stânga), 204 (centru), 210 (ambele sus, dreapta),
211 (sus, dreapta), 214 (sus), 240 (jos), 243 (stânga), 244 (jos), 248, 256 (sus),
260 (stânga), 262 (jos), 271 (centru, jos), 308 (jos), 309 (jos), 346 (ambele), 348 (jos),
386 (jos), 389 (sus), 390 (sus, jos), 391 (jos, stânga), 400 (jos), 401 (jos), 466 (sus);

Muzeul Naţional de Artă al României pentru permisiunea de a reproduce imaginile
de la pag. 7 (centru, dreapta), 185 (sus), 194 (jos), 229 (jos), 282 (dreapta), 302 (sus),
327 (jos), 353 (jos), 358 (sus), 372 (toate), 375 (sus), 378 (sus, dreapta), 389 (jos), 393
(sus), 433 (sus), 434 (ambele);

Biblioteca Academiei - Cabinetul de Stampe pentru permisiunea de a reproduce
imaginile de la pag. 387 (jos), 390 (centru), 392 (ambele), 394 (sus, stânga, jos), 395,

Muzeul de Istorie din Craiova pentru permisiunea de a reproduce imaginile de la
pag. 388 (stânga), 389 (jos);

Pavel Bălan pag. 125 (sus), 167, 204, 214 (jos, dreapta), 215, 224 (sus), 246, 286 (sus,
jos-două foto), 287(sus, jos), 294 (jos);

Mihai Potârniche pag. 32 (jos-două foto), 37, 38 (jos, dreapta), 39
(centru), 58 (jos

ISTORIA ILUSTRATĂ A ROMÂNIEI

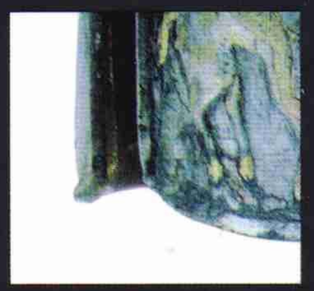

Prezenta lucrare, elaborată după circa 15 ani de la căderea comunismului în România, este rezultatul sintetizării unor cercetări recente, care aduc noi interpretări în legătură cu multe dintre episoadele trecutului românilor. Nu este o carte revoluționară şi nici una demitizatoare cu orice preț, ci una care urmăreşte reconstituirea istoriei în acord cu criteriul adevărului, atât cât îi este dat omului să-l cunoască. Eliberați de unele canoane ideologice şi chiar metodologice, autorii au putut cerceta şi reflecta liber, dând la iveală ceea ce au considerat că reprezintă esența istoriei românilor.

Află mai mult pe:
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-584-2
9 789736 755842

LITERA INTERNAȚIONAL

Află mai mult pe:
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-584-2
9 789736 755842